ספר

בית אלוהים

מאת

רבי משה מטראני

מרבני צפת במאה ה- 16 [1500-1580]

עיצוב: זהבה גרליץ

הערך משה מטראני, באנציקלופדיה יהודית דעת:
http://www.daat.ac.il/encyclopedia/value.asp?id1=1763

צילום דפוס ורשה 1862:
http://beta.hebrewbooks.org/14113

אתר דעת

תשע"ח

שער התפילה 4

שער התפילה - פרק א [מהי תפילה]..... 4
שער תפילה פרק ב [הקדמת שבח לתפילה]..... 9
שער התפילה פרק ג [עיקר התפילה כוונת הלב]..... 12
שער התפילה פרק ד [זמני התפילה]..... 15
שער התפילה פרק ה' [בית הכנסת]..... 17
שער התפילה פרק ו [התפילה בלחש]..... 24
שער התפילה פרק ז [התפילה בעמידה]..... 26
שער התפילה פרק ח [כריעות והשתחוויות בתפילה]..... 29
שער התפילה פרק ט [אופן העמידה בתפילה]..... 33
שער התפילה פרק י [חלקי התפילה הדורשים עשרה]..... 37
שער התפילה פרק יא [תפילה בציבור]..... 40
שער התפילה פרק יב [תפילה על אחרים]..... 45
שער התפילה פרק יג [תפילה בתענית]..... 51
שער התפילה פרק יד [מדוע האל אינו נותן בלא תפילה]..... 58
שער תפילה פרק טו [מצווה מהתורה]..... 62
שער תפילה פרק טז [על צרה]..... 65
שער תפילה פרק יז [תפלה לגאולה]..... 72
שער תפילה פרק יח [התפילות שבמקרא]..... 74
שער תפילה פרק יט [סוגי הברכות]..... 90
שער תפילה פרק כ [משמעות הברכות]..... 92

שער התשובה 93

פרק א בגדר התשובה..... 94
שער התשובה פרק ב [מהות התשובה ועיקריה]..... 98
שער התשובה פרק ג [עיקרים נוספים]..... 106
שער התשובה פרק ד [מי עדיף: צדיק או בעל תשובה?]..... 108
שער התשובה פרק ה [ערכה של תשובה לעת המוות]..... 111
שער התשובה פרק ו [ערכה של התשובה בכל שנה]..... 113
שער התשובה פרק ז [סוגי תשובה]..... 115
שער התשובה פרק ח [ייסורין]..... 118
שער התשובה פרק ט [שני סוגי ייסורין]..... 120
שער התשובה פרק י [על מה באים ייסוריים]..... 126
שער התשובה פרק יא [החוטא ושונה בחטאו]..... 131
שער התשובה פרק יב [חרטה ללא תשובה]..... 134
שער התשובה פרק יג [תשובת ישראל ותשובות האומות]..... 135
שער התשובה פרק יד [בין תשובת ישראל לתשובת האומות]..... 136
שער התשובה פרק טו [תשובה בעשרת ימי התשובה]..... 139
שער התשובה פרק טז [בין תשובה למצוות אחרות]..... 140
שער התשובה פרק יז [התשובה מצוה כוללת]..... 145
שער התשובה פרק יח [תשובה וגאולה]..... 147

שער היסודות 147

פרק א - בגדר היסודות..... 147
שער היסודות פרק ב [אמונות על בסיס השכל]..... 151
שער היסודות פרק ג [25 הקדמות המורה למציאות האל]..... 154
שער היסודות פרק ד [ראייה למציאות ה']..... 157
שער היסודות פרק ה [מידת הדין ומידת הרחמים]..... 162
שער היסודות פרק ו [אל – תקיף]..... 164
שער היסודות פרק ז [לקרב אל השכל את מציאותו]..... 166
שער היסודות פרק ח [ראיות לאחדות ה']..... 167
שער היסודות פרק ט [הרחקת הגשמות]..... 172
שער היסודות פרק יא [העניינים הקשורים במהות האל]..... 178

שער היסודות פרק יב [העיקרים בתיאור האל]..... 186
שער היסודות פרק יג [אמונת ישראל נובעת מהחושים]..... 197
שער היסודות פרק יד [העיקר החמישי של רמב"ם]..... 199
שער היסודות פרק טו [החובה לעבוד את ה']..... 203
שער היסודות פרק טז [חובת הכיבוד והעבודה]..... 207
שער היסודות פרק יז [ה' – אב ואדון]..... 209
שער היסודות פרק יח [ראיה שהעבודה היא רק לה']..... 211
שער היסודות פרק יט [הנבואה]..... 214
שער היסודות פרק כ [ראיות מסברא לקיום נבואה]..... 219
שער היסודות פרק כא [משה רבנו]..... 222
שער היסודות פרק כב [ראיה שמשה רבן של הנביאים]..... 230
שער היסודות פרק כג [הסבר המטה של משה]..... 242
שער היסודות פרק כד [מעלת משה]..... 249
שער היסודות פרק כה [התורה שבידנו ניתה למשה]..... 253
שער היסודות פרק כו [ראיות מהתורה שהתורה מפי הגבורה]..... 258
שער היסודות פרק כז [ראיות מסברא שהתורה מפי הגבורה]..... 262
שער היסודות פרק כח [הייעודים שבתורה ובנביאים]..... 273
שער היסודות פרק כט [התגשמות הייעודים]..... 291
שער היסודות פרק ל [ראיות לאמיתת התורה מקיום הייעודים]..... 305
שער היסודות פרק לא [ראיות נספות מהתורה שהיא מפי הגבורה]..... 311
שער היסודות פרק לב [כל התורה מפי הגבורה]..... 332
שער היסודות פרק לג [האם יש רמות קדושה שונות בתורה]..... 345
שער היסודות פרק לד [לא תוסף ולא תגרע]..... 346
שער היסודות פרק לה [גזרות וסייגים לתורה]..... 356
שער היסודות פרק לו [המחלוקת על הסמיכה]..... 358
שער היסודות פרק לז [קיום התורה במהלך הדורות]..... 360
שער היסודות פרק לח [האם התקנות נהגו בכל הדורות?]..... 364
שער היסודות פרק לט [ה' יודע מעשי בני אדם]..... 366
שער היסודות פרק מ [ה' יודע העתידות]..... 370
שער היסודות פרק מא [ספקות בעניין ידיעת ה']..... 379
שער היסודות פרק מב [עיקר האמונה הי"א]..... 381
שער היסודות פרק מג [שכר ועונש]..... 387
שער היסודות פרק מד [ראיה מהחושים לקיום עונש לעוברים]..... 393
שער היסודות פרק מה [שכר הצדיקים ועונש הרשעים]..... 402
שער היסודות פרק מו [עונש הרשעים]..... 406
שער היסודות פרק מז [ראיות מהקבלה על שכר ועונש]..... 411
שער היסודות פרק מח [זכויות האבות הקדושים]..... 431
שער היסודות פרק מט [עונש הרשעים נלמד מהקבלה]..... 443
שער היסודות פרק נ [ימות המשיח]..... 450
שער היסודות פרק נא [הקושי להוכיח את בא המשיח]..... 456
שער היסודות פרק נב [ראיות מהמקרא לבוא המשיח]..... 461
שער היסודות פרק נג [תחיית המתים]..... 467
שער היסודות פרק נד [ראיות מהחוש על התחייה]..... 475
שער היסודות פרק נה [דברי המקרא וחז"ל על התחייה]..... 478
שער היסודות פרק נו [ראיות נוספות למשיח ולבריאה]..... 490
שער היסודות פרק נז [פירוט על התחייה]..... 491
שער היסודות פרק נח [התחייה בארץ]..... 495
שער היסודות פרק נט [פירוט עניין תחיית המתים]..... 497
שער היסודות פרק ס [עוד פרטים על התחייה]..... 510
שער היסודות פרק סא [התפילה בזמן המשיח]..... 521
שער היסודות פרק סב [נפש רוח ונשמה]..... 528
שער היסודות פרק סג [הקרבנות]..... 535
שער היסודות פרק סד [הסודות בסיפורי התורה]..... 542

שער התפילה

שער התפילה - פרק א [מהי תפילה]

ראוי לתת גדר לעניין התפילה, שתלויים בה כמה דברים גדולים, כמו שנבאר בעזרת השם. ומצאנו גדרה נכון ושלם, והוא בקשת האדם מהאל דבר צורך שאינו ברשותו.
והרצון במלת בקשת, הוא להורות שאין ראוי שישאל האדם צרכיו מהאל יתברך דרך חיוב והכרח, כמי ששואל את חברו שיפרע לו את חובו, שהוא חייב לפרוע לו, אלא דרך בקשה ותחנונים, כעני השואל למי שאינו חייב לו, כי מה הקדים האדם ליוצרו לשישאל ממנו דרך חיוב, וכמו שאמר הכתוב (איוב מ"א) מי הקדימני ואשלם תחת כל השמים לי הוא, כמו שדרשו רז"ל (ויק"ר כ"ז) נתתי לו בית ואח"כ אמרתי לו ועשית מעקה לגגך, וכתבתם על מזוזות ביתך. נתתי לו שדה, אמרתי לו לא תחרוש בשור ובחמור וגו'.

ועל דרך הפשט יאמר, מי שחושב שהוא מקדים לפני פעולות טובות, ולזה שואל ממני דרך שילום, ממה שהוא תחת השמים שהוא שלי, אוכל לפרוע לו, אבל מי שמכיר שאין מי שיקדימני קודם שאעשה לו טובה, אלא שואל דרך חסד וחנינה, איני פורע לו ממה שיש לי בזה העולם השפל, שהוא תחת כל השמים, והוא עולם ההוויה וההפסד. אלא מעולם העליון והוא עוה"ב, עין לא ראתה אלוהים זולתך יעשה למחכה לו (ישעיה ס"ד), ר"ל מה שיעשה לאותם שהם מחכים לו, כלומר שמחכים שיהיה להם שכר טוב בעמלם, אבל אינם מכוונים לזה דרך חיוב, אלא דרך חסד ורחמים. וכמו שאמר התנא (אבות פ"ב) וכשאתה מתפלל אל תעש תפילתך קבע אלא תחנונים לפני הקב"ה, כדכתיב: (יואל ב') כי חנון ורחום הוא כו' ונחם על הרעה, כי תפילת קבע הוא שחושב שראוי ומחויב הוא שתפילתו תהיה נשמעת, ושישיג המבוקש בתפילתו, והיא קובעת שאלתו, ואין ראוי לאדם אלא שיעשה דרך תחנונים, שמודה שאינו כדאי בשביל מעשיו אלא ברחמי ה', ובזה משיג מבוקשו, כי אין מי שינצל מהרעה הבאה עליו, אלא ברחמי האל, וכמו שהביא הכתוב כי חנון ורחום כו' ונחם על הרעה, כלומר כי מצד שהוא חנון ורחום הוא שמרחם ונחם על הרעה, כי אם לא היה במידת רחמנותו אלא בדין וחיוב, לא היה שב על הרעה, כי אין מי שיוכל לדין עמו לומר שהוא ראוי שיסלק מעליו חרון אפו, כי אם בחסד וברחמים ומדת רחמנותו כוללת לבלתי הגונים.

וכמו שאמר (ברכות ז') וחנותי את אשר אחון אע"פ שאינו ראוי וריחמתי את אשר ארחם אע"פ שאינו כדאי, כי היה מספיק שיאמר וחנותי וריחמתי ואמר את אשר אחון את אשר ארחם, לומר שלא תתפשט אותה החנינה והרחמנות, אלא לאותו שיחון ולאותו שירחם ממש ולא לאחרים, וזה בלי ספק אינו אלא לבלתי הגונים, שאם הם צדיקים גמורים ה'

יתברך. חונן ומרחם אותם ואת דורם בזכותם, ואינו צודק בהם את אשר אחון וארחם, אלא לכולם בזכותם כנזכר. והקדים חנינה לרחמים, כי חנינה מלשון חן, והוא נותן חן לבלתי הגון, כדי שיהא ראוי אח"כ לשירחם עליו. והנה מצאנו (תענית י"ט) שהאשימו את חוני המעגל על שיצא מגדר זה בתפילתו, שאמר איני יוצא מהמעגל הזה עד שתרחם על בניך, שנראה שהיה שואל מהאל דרך חיוב והכרח, וכמו שאמרו כבן המתחטא על אביו, שהוא הבן המתגעגע על אביו, שהוא נוהג עמו שעושה לו כל רצונו, ושואל ממנו דרך ציווי והכרח. וכן עשה חוני שעגל עוגה ונכנס בתוכה, לרמוז כי אם לא היה מרחם על בניו היה נראה כאילו הם בתוך העוגה, כלומר שמורה לעולם שהוא כדורי, והם תחת צבאות ומזלות השמים, וכשרחם על בניו יצא מעוגה להורות כי אין שר ומזל שולט על ישראל כשהם צדיקים אלא שהמזל כפוף ונכנע תחתם, וכמו שנאמר על אברהם אבינו (בראשית ט"ו) ויוצא אותו החוצה (בר"ר י"ד) שהוציאו מחללו של עולם ואמר לו הבט וכו', שהמערכות הם תחתיו ולא הוא תחת המערכה, ונאמר לו כה יהיה זרעך, כלומר כמו שאתה למעלה מן המזלות כה יהיה זרעך, כלומר הזרע שהם מיוחסים לך צדיקים כיוצא בך.

והרצון במלת האדם, הוא להורות שלא תאות התפילה אלא לאדם, שהוא מעותד לפגעים ומקרים בזה העולם, לא למלאכים שהם למעלה מהגלגלים, ולא ישיגם חסרון ומקרה ופגע, והם מקדישים ומעריצים את קונם כפי הדרגתם והשגתם ולא לבעלי חיים שבזה העולם השפל שאין בהם דעת לשאול צרכיהם, והוא יתברך שבראם הוא מספיק צרכיהם ומכין מזונותיהם מעשבים וצמחים הגדלין מאליהם בלי טורח ועמל, כמו שהם אינם צריכים לטורח ולהשיג תכלית בריאתם, כי כוונת בריאתם הוא מציאותם לצורך האדם, אבל האדם שצריך לטרוח ולהיות עמל בזה העולם בתורה ובמעשים טובים, אינו ניזון מהגדל מאליו אלא ממה שצריך טורח ועמל עד הגיעו למזון האדם. להורות על כוונת תכלית יצירת האדם וכמו שהראה ר"ע לקיסר (תנחומא פ' תזריע) השבלים והגלוסקאות כששאל ממנו אי זה טוב מעשה הקב"ה או מעשה בשר ודם. והשיב לו כי מעשה בשר ודם. שהבין ממנו שהיה רצונו להקשות לו על המילה, הואיל שהוא יתברך בראו ערל למה אנו מבטלים צורת תבניתו, והתחכם בהראות לו השבלים והגלוסקאות, כי השבלים מעשה הקב"ה והגלוסקאות הן מעשה בשר ודם, להורות כי כמו שהגלוסקאות טובות למראה ונחמדות למאכל יותר מהשבלים במעשה וטורח האדם בהם במלאכות הצריכות מחרישה עד אפייה, כמו כן תכלית האדם אינו מושג אלא ע"י טורח ועמל האדם בתורה ובמעשים טובים בזה העולם כי הכול בידי שמים חוץ מיראת שמים (ברכות ל"ג), וזו היא הוראת המילה ביום השמיני ללידתו, לומר שלא נברא האדם להתנהג על טבע העולם כבעלי חיים, אלא לטרוח לפעול פעולותיו מכוונות ליוצרו, ולהחליש בידיו דבר המביאו לידי עבירה, והיא הערלה, וביום השמיני ימול בשר ערלתו, להורות כי בזה יהיה גובר על טבע

העולם, שהם שבעת הימים, ששת ימי המעשה ויום השביעי שנברא למנוחה, ואם כן האדם כולל המלאכים שהם במדרגה עליונה. והבעלי חיים שהם במדרגה התחתונה.

ואפשר עוד לומר, כי עיקר התפילה היא לאדם שהם ישראל, כמו שאמר הנביא (יחזקאל ל"ד) ואתן צאני צאן מרעיתי, שאני בעצמי רועה אתכם כרועה שיש לו צאן רבות ומוסרם לרועים שתחת ידו, והצאן היפה והטוב מהעדרים הוא בעצמו רועה אותם להשגיח בהם לטובתם, ואמר אדם אתם, כי מה שאני מכנה אתכם בכינוי צאן הוא בערכי, כי אתם צאני צאן מרעיתי, אבל בערך הצאן שאינם צאן מרעיתי, אדם אתם, וזהו שדייקו אתם קרויים אדם, וא"כ תפילת ישראל היא הנשמעת שהם נמסרים תחת כנפיו ולא תחת שום שר ומזל, וכמו שאמר משה רבנו עליו השלום בתפילתו (דברים ט') והם עמך ונחלתך וכו', כי מצד שהם עמו ונחלתו כדכתיב: כי חלק ה' עמו וכו' ראוי לסלוח על חטאתם ולקבל תשובתם ותפילתם.

ומלת מהאל, היא להורות שאין רשות לשאול ולבקש כי אם מהאל יתברך, ולא משרי מעלה, שאין אנו כפופים תחתם ולא גם מהמלאכים, כי אם מהאל יתברך לבדו שהוא אלוהינו, כי גם בזמן שבגדו ישראל ונאמר להם (שמות כ"ג) הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך וגו', ונאמר הישמר מפניו אל תמר בו כי לא ישא לפשעכם, שנראה שהמלאך היה אמצעי בינינו לבין בוראנו, הרי ביאר וסמך הכתוב מיד ואמר כי לא שלח המלאך אלא כשליח להביאם אל הארץ, כדכתיב: כי ילך מלאכי לפניך וכו', ואמר לא תשתחווה לאלוהיהם ולא תעשה כמעשיהם, וסמיך מיד ועבדתם את ה' אלוהיכם וברך את לחמך ואת מימיך והסירותי מחלה מקרבך, כלומר גם כי שלחתי לפניכם מלאך ואמרתי לכם הישמר מפניו אל תמר בו וכו', עם כל זה לעניין התפילה שהיא עבודה שבלב, אין לכם רשות להתפלל אלא לה' שהוא אלוהיכם בייחוד, והוא משגיח בכם בכלל ובפרט כל איש ואיש, ולזה אמר וברך את לחמך, כי היה ראוי שיאמר את לחמכם וכו', אלא שהיה נראה כי דרך כלל יברך את לחמכם, ואפשר שאיש זה פרטי לא יגיע לו דבר מאותה הברכה, לזה אמר את לחמך, כ"א אתם ביחד תעבדו אותו באגודה אחת בכוונה לא תהיה הברכה דרך כלל, אלא לכל אחד ואחד יברך לחמו ומימיו, ופרט ואמר והסירותי מחלה מקרבך, כי רוב החולאים הם באים מרוע המאכלים, ואחר שיברך אותם הוא מסיר מחלה מקרבו, כלומר ממה שנכנס במעיו שהוא מבורך, ולא ימשך ממנו לנזק גופו כלל. או יאמר וברך את לחמך ואת מימיך והסירותי מחלה מקרבך, כי לפעמים לא יסתפק האדם בלחם ומים לסבת בריאות גופו, וכמו שאמר רבי יוחנן (חולין פ"ד) על רב שאמר צריכין אנו לחוש לדברי זקן, שהוא רבי אלעזר בן עזריה, שאמר מי שיש לו מנה יקח לביתו ליטרא ירק ולא בשר וכו', ואמר רבי יוחנן אבא ממשפחת בריאים הווה, אבל כגון אנו שאין אנו בריאים, מי שיש לו פרוטה בתוך כיסו יריצנה לחנוני, ולא יסגף עצמו בעינוי ויצטרך לבריות יותר

שיחלה, ורב נחמן אמר כגון אנו לווין ואוכלין, אפילו אין לנו פרוטה, ולזה אמר הכתוב וברך את לחמך ואת מימיך והסירותי מחלה מקרבך, שיהיה ברכה בפת ובמים, שיהיה בהם בריאות וחוזק באופן שלא יחלה ולא יצטרך לבשר ויין.

ואמר והסירותי ולא אמר והסיר כמו שאמר וברך את לחמך, כי השגחת האל יתברך על ברואיו להצילם מרעתם היא יותר פרטית מהשגחתו עליהם להטיב להם, כי הוא מטיב לכל, כדכתיב: (תהלים קמ"ה) טוב ה' לכל, אבל בעניין ההצלה, כשהם בצרה צריכין השגחה פרטית בעניין החמלה יותר, ולזה אמר בברכה וברך בלשון נסתר, ובעניין ההצלה או הרפואה כשהם בחולי ומדווה אמר והסירותי, כלומר אני אסיר המחלה מקרבך באופן שתדעו ותשכילו ממוצא הדבר והחולי כי אני הוא המציל והמרפא לכל חי, בהשגחתי הפרטית עליכם, כשתעבדו אותי בכל לבבכם. עוד רמז בזה הכתוב סבת היות התפילה לאל ולא לזולת, כי יש בידו להשלים צרכי כל השואלים אליו מה שאין כן בזולתו, ולזה אמר ועבדתם את ה' אלוהיכם, כי יש בידו לברך לחמך ומימיך ולהסיר מחלה מקרבך מה שאין כן בזולתו, כי אם תעבוד ותתפלל לאיש שייטיב לך לא יצילך מרעתך, ואם יוכל להצילך מאי זו רעה, לא יוכל להטיב לך, כי אפילו מלאכי מעלה כל אחד ממונה על דבר אחד ואינו יכול להשלים רצון איש במה שאין ברשותו, ואפילו במה שהוא ברשותו שהוא ממונה עליו, אין לו רשות להשלים חפצי איש אם לא ברשות ה' יתברך.

ואמרו בירושלמי דברכות (פרק הרואה) בשר ודם, אם באת לו צרה, קורא לבן ביתו של פטרון, ואומר לו פלוני על הפתח בחוץ, אבל הקב"ה אינו כן, אם באתה לו צרה לאדם, לא תקרא למיכאל ולא לגבריאל אלא צווח להקב"ה והוא עונה לך, הה"ד (יואל ג') כל אשר יקרא בשם ה' ימלט, הורו כי בקריאת מיכאל או גבריאל, היו צריכים רשות ה', כמו המשל של בן בית שאומר לפטרון פלוני על הפתח בחוץ, והפטרון אומר אם ירצה שיכנס או לא, ודומה לזה הוא שמזהיר שלא תקרא למיכאל או לגבריאל, שצריכים להימלך בו יתברך, אלא לשם יתברך, ומיד יענה, כמו שכתוב כל אשר יקרא בשם ה' ימלט, כי בקריאת שם ה' לבד עד שלא השלים שאלתו, הוא נמלט, כי בעבודת האל יתברך בכל לבב והיא תפילה בכוונה ישלמו לאדם כל חפציו ומאווייו, המתמידים אותו בזה העולם לעבודת בוראו, הנכללים בטוב ורע, בהבאת הטוב עליו ובסילוק הרעה הבאה עליו.

ומלות דבר צורך, יורו שאינו ראוי לאדם להתפלל לאל על דבר שאינו הכרחי, כי הוא מטריח את קונו כביכול ללא צורך (תענית כ"ד), כי קבלת התפילה הוא דבר נסיי חוץ מהטבע, כי אם יורה המזל רעה על האדם ינצל בתפילתו (שבת קנ"ו,ב) וצדיק מושל יראת אלוהים, והאל יתברך אינו חפץ לבטל עולמו שברא וטבעו ללא צורך והכרח, וכבר נענשו ישראל על שאלם דבר בלתי הכרחי, שאמרו (במדבר י"א) מי יאכילנו בשר, ונאמר למשה

על זה, ואל העם תאמר התקודשו למחר ואכלתם בשר כי בכיתם באזני ה' לאמר וגו', כי הם לא שאלו בפירוש מה' שיתן להם בשר, אלא כמדברים בינם לבין עצמם ומצטערים על העדר הבשר, ואמרו מי יאכילנו בשר, כלומר שמשה לא היה יכולת בידו להאכילם בשר, כמו שאמר מאין לי בשר, וא"כ מי יאכילם, והייתה כוונתם על ה' שהוא משביע לכל חי רצון, ולזה אמר ה' יתברך למשה אספה לי שבעים איש וגו' ונשאו אתך במשא העם, שהם חושבים שאין אתה יכול להפיק רצונם וצרכם לבדך, ואל העם תאמר התקודשו למחר, כלומר מה ששיתפתי שבעים איש עמך, לא להפיק רצונם במה ששאלו בשר, כי אליהם תאמר שלא היו מוכנים לאכול בשר, מצד מה שהורו שלא היו שואלים אלא ממך, כי כוונתם לא הייתה אלא על שאשמע אני דבריהם, ולזה יכינו עצמם למחר לבד ויאכלו בשר, כי בכו באזני ה'. כלומר, כי מה שאמרו מי יאכילנו, הוא כדי שישמע ה' את קול דבריהם, ולזה נאמר ונתן ה' לכם בשר ואכלתם, כלומר לא יהיה לכם הנאה מהבשר אלא בשעת האכילה, כמו שאמרתם מי יאכילנו בשר, לא אמרו מי יתן לנו בשר אלא מי יאכילנו, שלא היו רוצים הבשר אלא ליהנות מטעמו בשעת האכילה, ולזה נגזר עליהם הבשר עודנו בין שניהם טרם יכרת ואף ה' חרה בעם וכו', כיון שלא היו רוצים אלא למלאות תאוות טעמם, טרם יהנו מטעמו אף ה' חרה בהם, וכמו כן מצינו (תענית כ"ד) במעשה דר' יוסי דמן יוקרת, שהעניש את בנו, אשר הטריח את קונו, להוציא פירות התאנה בלא זמנה, ונאסף הוא בלא זמנו.

ומלות שאינו ברשותו, יורו ג"כ על שאין ראוי לאדם להתפלל לאל אפילו על דבר הכרחי אם יש יכולת בידו וברשותו להשלים הדבר ההוא, כי אפילו שאין לו פת בסלו אלא כדי סעודה אחת ואומר מה אוכל למחר הרי הוא מקטני אמנה (יבמות ס"ג), כל שכן להתפלל לאל שיתן לו מזונות בהיות לאל ידו לאכול ממה שיש בידו, או יכול להשתכר אל צרור נקוב, וכמו שאמר דוד ע"ה (תהלים ס') הבה לנו עזרת מצר ושווא תשועת אדם, כלומר כשאין אנו יכולין להושיע עצמנו בדרך הטבע ותשועתנו היא שווא, אז הבה לנו עזרת מצר, כי כשאנחנו יכולים להושיע עצמנו בדרך טבע, לא נבקש מה' שיעשה לנו נפלאות ושיעזור לנו מהצר. וכבר יראה שייפול ספק בגדר זה, במה שמצינו ביהושע אשר הפליג לדבר לה' אחרי תתו האמורי לפני בני ישראל, ועשותו נס גדול, בהשליך על האויבים אבנים גדולות, וכנראה מן הכתובים שכבר נצחו המלחמה, וא"כ למה הוצרך להעמיד חמה בגבעון וירח בעמק איילון, והוא הפך הגדר שאמרנו, דבר צורך.

ואפשר לומר שהוצרך יהושע לעשות הנס הגדול הזה לקודש ה', כדי שידעו כל העולם כי אותו הנס של השלכת האבנים היה מאתו יתברך, ושהיה יכולת בידו לעשות נס גדול ממנו, כי אותו הנס היה בלילה, כדכתיב: (יהושע י') ויבא אליהם יהושע פתאום כל הלילה וגו' ויהמם ה' לפני ישראל וגו' ויהי בנוסם וגו' וה' השליך אבנים גדולות וגו' וימותו, רבים

אשר מתו באבני הברד מאשר הרגו בני ישראל בחרב, אז ידבר יהושע וגו', כי אחר שראה יהושע שרבים מתו באבני הברד מאשר הרגו בני ישראל בחרב באותו הלילה בנוסם, ידע כי הם חשבו ותלו, כי לסבת היות שעת נוסם בלילה באותו מורד של בית חורון הוא שהיה יכול האל יתברך להשליך עליהם האבנים הגדולות אשר מתו רבים בהם, אבל אם היה שעת נוסם ביום חשבו כי לא היה יכול להם, כי השמש המושל הגדול ביום כמו שאמרו חכמים (בר"ר סוף נ') בעניין סדום, כי לפי שהיו מהם עובדים לחמה ומהם עובדים ללבנה, נתפרע מהם בשעה שחמה ולבנה עומדים ברקיע, והיינו י"ו בניסן, וכתיב השמש יצא על הארץ. ולזה אמר כאן כשראה כך יהושע שהיו מיחסים ליאות וקיצור לשמו יתברך, שלא היה יכול ביום כמו בלילה, דבר יהושע לה' ביום תת האמורי לפני בני ישראל ואמר לעיני ישראל שמש בגבעון דום וגו', כי זה הנס היה לעיני ישראל שראו אותו, כי נס השלכת האבנים לא היה לעיניהם, שלא ראו אופן השלכתם, אלא שמתו האמוריים מצדם, אבל זה הנס של עמידת השמש היה לעיניהם, שראו השמש בעיניהם עומד כיום תמים.

ועניין העמדת השמש היה להורות להם, כי השם יתברך מושל בכל ברואיו, ונותן להם תוקף לעמוד על משמרתם, ולהתייצב על מישור מהלכם, ויכול לשנות ג"כ את תפקידם ולבטל אותם מעבודתם, ואפילו לשמש שהוא המושל הגדול שבעולם לעיני הברואים, ולזה אמר שמש בגבעון דום וירח בעמק איילון, ואמר וידום השמש וירח עמד עד יקום גוי אויביו, שעמד השמש בדד וידום, עד אשר ראו נקמה הגוי שהם ישראל כדכתיב: (דברים ד') כי מי גוי גדול אשר לו אלוהים וכו', מאויביו, שהתמיד העמדת השמש עד אשר השלימו לנקום מהם כדי שיתקודש ה', וידעו הגויים כי ממשלת השם ומדת דינו מתוחה לאויביו בין ביום ובין בלילה, ולכן לא זז השמש ממעמדו, עד אשר לקחו נקמתם מהם בשלמות, ואמר ולא היה כיום ההוא לפניו ואחריו שיעשה נס ללא צורך כזה, אחרי שובם מהמלחמה בניצחון, שישמע ה' בקול איש לעשות נס גדול כזה ללא הכרח, אלא לסבת שיהא ניכר ומפורסם כי ה' נלחם בישראל, ונתבאר ונתקיים גדר התפילה והוא. בקשת האדם מהאל דבר צורך שאינו ברשותו.

שער תפילה פרק ב [הקדמת שבח לתפילה]

עניין גדר זה, לא יכלול אלא שאלת האדם צרכיו שהוא דמיון ברכות אמצעיות של י"ח ברכות, אמנם צריך המתפלל להקדים לתפילתו שבח הבורא, וכמו שדרש רבי שמלאי (ברכות ל"ב) לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל דכתיב: (דברים ג') ה' אלוהים אתה החלות וגו' וכתיב בתריה אעברה נא וארא וכו'.

ועניין הקדמת השבח נראה בתחילת המחשבה דבר בלתי הגון בשאלת צרכיו, כי אם אדם אחד ישבח את חברו, ואח"כ ישאל ממנו אי זה דבר, נראה שסיפור שבחו היה לסבה

שישלים שאלתו, אבל בהסתכלות ועומק המחשבה, יראה השבח דבר הכרחי לקבלת התפילה, והוא כי שבח ושלמות האנשים אינו דבר שלם בתכלית ולא קיים, לסבת מאורעות האדם וגלגולי העולם, ולכן אי אפשר שישבח האדם את חברו וישאל ממנו כי אם בתוספת שבח ויתר שאת מה שאין בו והוא אומרו בשפת חלקות להפקת רצונו ממנו, אמנם בעניין התפילה לאל יתברך צריך שידע האדם ויכיר קודם תפילתו לאלוהיו, כי אין מי שיכול לתת את שאלתו ולעשות את בקשתו, אלא הוא יתברך, כי הוא ברא את העולם, ולו נתכנו עלילות, ולזה צריך להקדים ולסדר שבחו של מקום, לומר שהוא יודע ומכיר כי מצד שבחו וגדולתו שהוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו, הוא ראוי שיתפללו אליו, כי הוא מוריש ומעשיר משפיל אף מרומם, ואומר ועושה גוזר ומקיים, ואין מי יאמר לו מה תעשה, ולכן שואל ממנו שאלותיו ומשליך עליו יהבו והוא יכלכלהו. וזהו שאמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זמרא בברכות (ז',ב,ב) מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שקרא להקב"ה אדון עד שבא אברהם אבינו ע"ה וקראו אדון, שנאמר (בראשית ט"ו) אדני אלוהים במה אדע כי אירשנה.

ויש לספק בזה שהרי אמרו במדרש (בר"ר י', במ"ר י"ט) אני ה' הוא שמי שקרא לי אדם הראשון, כשאמר הקב"ה למלאכים חכמתו מרובה משלכם וקרא שמות לכל הדברים ואמר לו ואני מה שמי, אמר נאה לך להקראות אדוני שאתה אדון לכל, ולזה אמר הקב"ה אני ה' הוא שמי שקרא לי אדם הראשון. וא"כ הרי שאדם הראשון הוא שקראו אדון הכול, ואיך אמרו לא היה אדם שקראו אדון אלא אברהם. ויש ליישב כי מה שקראו אדם הראשון ה' הוא שם בן ד', כדכתיב: אני ה' הוא שמי, וזה השם הוא מורה 'על שהוא יתברך ברא העולם ומהוה כל ההויות. ולסבת שאופן בריאתו העולם והוית ההוויות הוא דבר נעלם מעיני כל חי, שאין מי שישיג כיצד בראו שאינו דבר מצוייר, לכך אינו נקרא ככתבו אלא בכינוי אדנות. כלומר כי בסבת בריאתו העולם ראוי שיהיה אדון עליו כיון שהכול ברואיו. וזה דבר נגלה ומפורסם ומושג שהוא יתברך משגיח בעולם ונותן לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. ולזה ראוי לקרות על שם ההוויה שם אדנות. כי מסבת ההוויה הוא אדון על הכול. ומה שאמרו לא היה אדם שקראו אדון, הוא שקראו אדון בפירוש בקריאה, אלא אברהם אבינו שקראו בלשון אדנות, כי בזמנו כבר נשכח מפי העולם שהוא יתברך ברא את העולם, ולא היו מכירים שהיה אדון על כל העולם מצד הבריאה. ולזה קראו הוא אדון בפירוש בעניין ירושת הארץ, לומר כי כשיירשו בניו את הארץ שיעשה להם הוא יתברך נסים ונפלאות ביציאת מצרים ובכניסתם לארץ יכירו כל העולם כי הוא יתברך אדון על כל העולם. ומצד שיכירו שהוא אדון העולם, יודו למפרע שהוא ברא את העולם והוא מהוה ההוויות.

וא"כ יצא לנו מכאן, שצריך להקדים לתפילתו השבחים שלו יתברך, בפרט אותם השבחים שיש להם יחס לעניין שאלתו, כמו שאמר אברהם אדוני אלוהים במה אדע כי אירשנה, כלומר צריך שתראה אדנותך ומדת דינך על ז' אומות, כדי שאירש הארץ, כי עתה אינו ניכר לבני העולם. וכן דניאל אמר (דניאל ט') והאר פניך על מקודשך השמם למען אדוני. ואמרו (ברכות ז') למענך מבעי ליה, אלא למען אברהם שקראו אדון, כלומר כי זאת התפילה שהייתה על חורבן בית המקדש היה צריך שיראה ה' יתברך אדנותו בעולם ושידין אותן. ונראה שאין ראוי להקדים ולסדר שבח למקום, אלא השבחים הראויים לאותה השאלה ששואל בתפילתו, שאם הוא מסדר ומקדים שבחים אחרים, נראה כחושב לסיים כל שבחיו יתברך, וכמו שאמרו להההוא דנחית קמיה ר"ע סיימתינהו לכולהו שבחי דמרך, שאמר האל האדיר והחזק והיראוי, שכיון שהם שבחים שאין להם יחס עם שאלת התפילה, נראה שהוא רוצה לספר כל שבחיו, וכמו שאמרו (ל"ג,ב) תלת קמייתא אי לאו דאמרינהו משה רבנו ואנשי כנסת הגדולה תקנום בתפילה, לא הוינא אמרי להו. כי ביציאת מצרים ובמדבר נתפרסם גדולתו וגבורתו ונוראותיו, אבל בחורבן בית המקדש אמר ירמיה (יומא ס"ט,ב) גויים מקרקרים בהיכלו איה נוראותיו, ולא אמר נורא, דניאל אמר גויים משעבדים בבניו איה גבורותיו, לא אמר גיבור, אתו אנשי כנסת הגדולה והחזירו עטרה ליושנה, ואמרו הן הן נוראותיו הן הן גבורותיו, שכובש את כעסו ונותן ארך אפים לרשעים, ואלמלא גבורותיו היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות, הרי שנתנו טעם לשבח על אומרם אותם השבחים בזמן החורבן, כי גם הם מתייחסים לעניין שאלת תפילותינו, כי אנו מתפללים לאל שנתקיים בין האומות.

וכן אמרו בפירוש על חנה (ברכות ל"א,ב) אמר רבי אלעזר מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שקראו להקב"ה צבאות, עד שבאתה חנה וקראתו צבאות, אמרה רבש"ע מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך ליתן לי בן אחד ביניהם, משל למלך שעשה סעודה וכו'. הרי שחנה השבח שסדרה קודם תפילתה היה שבח מתייחס לשאלתה, וכן אמר דניאל (ט') לאדוני אלוהינו הרחמים והסליחות כי מרדנו בו. כי מצד שהוא אדון על כל העולם, תאות לו רחמנות, ומצד שהוא אלוהינו תאות לו הסליחה, ואמר כי מרדנו בו, כי מצד שהחטא הוא חמור, שהוא במרד ובמעל, צריך רחמים וסליחה שירחם עלינו ואחר כך יסלח. וכמו שצריך לסדר שבח קודם, צריך לתת הודאה בסוף אל חלקו, שהוא כעבד שקבל פרס מרבו שמשבחו והולך לו, כמו שדרשו ז"ל (ברכות ל"ד). וצריך לתת טעם למה אמרו שהוא כעבד שקבל פרס מרבו שמשבחו והולך לו, שנראה שהוא מקווה שמיד תשמע תפילתו.

ואפשר שהורו לנו כאן עיקר מעקרי התפילה, והוא שלא ישים אדם מגמת פניו כשמתפלל שתשמע תפילתו, וכמו שאמרו (ל"ב,ב) סוף בא לידי כאב לב, כדכתיב: (משלי י"ג) תוחלת

ממושכה מחלה לב, ואמר רבי חמא בר חנינא כל המתפלל ולא נענה יחזור ויתפלל, שנאמר קווה אל ה' וגו' וקווה אל ה', ואם כן מה שאמרו כעבד שקבל פרס מרבו, הוא שיחשוב בעצמו כאלו כבר נענה, כי לא הייתה תכלית התפילה כדי שיענה, אלא להורות שאין בעולם למי שראוי להתפלל, אלא לאל יתברך, ולהכיר שהוא חסר מכל וכל בזה העולם, ואין מי שימלא חסרונו אלא הוא יתברך, ומספר לפניו חסרונותיו, להורות זה העניין, וסוף השכר לבוא, אבל לא שתהיה התפילה לתכלית השגת המבוקש, שנראה שאם היה יודע שלא יהיה נענה באותה התפילה לא היה אומר אותה. ובזה יתורץ דבר קשה בעניין התפילה, שנראה דבר בלתי הגון ונאה לשאול שאלה אחת כמה פעמים, כי לפני מלך בשר ודם אם ישאלו ממנו דבר א' פעמיים או שלוש, יחרה לו על השואל, כי אם היה רוצה המלך להשלים לו שאלתו בפעם הראשונה או השנייה היה משלים חפצו, ואם כן ההפצר הוא דבר מותר ומזיק להשאלה, ואנחנו מתפללים לאל בכל יום ערב ובקר וצהרים תפילה א', י"ח ברכות שתקנו, וגם כי אין אנחנו נענים ברובם, אין אנו נמנעים מלאומרם בכל יום. אלא שכוונת התפילה היא להכיר ולהורות כי אין בעולם למי שראוי להתפלל כי אם לאל יתברך, שהוא אדון לכל העולם ושאנחנו חסרים מכמה דברים המוזכרים בתפילה, ואנו זוכרים אותם לפניו, כדי שנכיר שאין מי שיכול לספק צרכינו ולהצילנו מכל צרותינו כי אם האל יתברך ועליו אנו משליכים יהבנו, ואנחנו יוצאים ידי חובותינו בהתפלל על הכוונה הזאת, וה' הטוב בעיניו יעשה, אם לקבל תפילתנו אם היא הגונה אם לאו. וזהו שנאמר בסוף המזמור שנאמר דברי הימים (א' ט"ז) על יד דוד ואסף ואחיו בהציג את הארון בתוך האהל אשר נטה לו דוד אמרו, ואמרו הושיענו אלוהי ישענו וקבצנו והצילנו מן הגויים להודות לשם קודשך להשתבח בתהילתך, כי באומרם ואמרו הושיענו, הורו על שיכיר האדם חסרונותיו, ויאמר אותם לפני האל יתברך, ואומרם אלוהי ישענו, הוא לומר כי אנו מכירים שהוא אלוהי ישענו, כלומר שאין מי שראוי שיתפללו אליו, אלא הוא, שהוא אלוהי ישענו שיכול להושיע ולו נאה התפילה והתחנה.

ואמר עוד וקבצנו והצילנו מן הגויים להודות לשם קודשך וכו', להורות כי בזמן שאנו בגלות הוא שאנו מסדרים שבחו של מקום ואנו מתפללין לאל שיושיענו מכל צרותינו, אבל כשיקבץ אותנו ויצילנו מן הגויים, אז לא תהיה תפילתנו אלא שבחים והודאות לאל יתברך, ולא תפילה ותחנה, כי לא יארע לנו שום נזק וצער, לשנתפלל עליו, אלא נשבח ונעריץ אותו ונודה לשמו כמו שהמלאכים עושים שמקדישים ומעריצים את האל ואינם מתפללים, כי אין להם צורך לשום דבר, כך נהיה אנחנו בזמן העתיד במהרה בימינו. ואם כן כשאמרו כעבד שקבל פרס מרבו, הוא שיחשוב בעצמו כאילו כבר קבל הפרס, שאין עושה תפילתו על מנת לקבל פרס, אלא על הכוונה הנזכרת.

שער התפילה פרק ג [עיקר התפילה כוונת הלב]

מצוות התפילה אינה כשאר המצוות שנאמר בהן (ראש השנה כ"ח,ב) מצוות אין צריכות כוונה ויוצא ידי עשיית המצווה בעשות אותה אפילו בלא כוונה כיון שעושה מעשה המצווה כהוגן וכשורה , אבל התפילה אינה מצווה מעשית, ולכן צריך לכוון בה (ברכות ל',ב) כי עיקרה היא כוונת הלב, גם כי אינה נשלמת אלא בדבור דהרהור לאו כדבור דמי (ברכות כ',ב). והכתוב תלה אותה בכוונה ובדבור כדכתיב: (דברים י"א) ולעבדו בכל לבבכם, ואמרו (תענית ב',ב) אי זו היא עבודה שהיא בלב זו תפילה, ונקראת עבודה שיש בה איזה מעשה, והוא עקימת שפתיו בתפילתו. ולזה (ברכות כ',ב) אין יוצא בהרהור דלאו כדבור דמי. אבל העיקר היא הכוונה. וענין זאת הכוונה הוא לדבק מחשבתו במה שמוציא בשפתיו. אם הוא מסדר שבחו יתברך יחשוב באותם השבחים שמוציא בשפתיו שהם נאותים לו והוא משובח בהם ולא אחרים, וכן בעניין שאלת צרכיו, שהוא יכול ומשגיח על כל פרטי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, מה שאין כן בזולתו. ובעניין זאת הכוונה יהיה מושגח ומושפע מאתו יתברך בזה העולם ובבא, כי בכוונה וברצון הוא שברא הקב"ה את עולמו, ולא הוצרך דבור, כי עשרה מאמרות נאמרו על הרצון והחפץ מאתו יתברך ויתעלה. וכמו שמצינו אמירה בלב (מגלת אסתר ו') ויאמר המן בלבו, וכיון שכל העולם נברא בחפץ ורצון. כמו כן שומע תפילת ברואיו כשהיא בכוונה. ולא תשלם הכוונה כהוגן בלתי הדיבור. ולכך אמרו (ברכות כ,ב) הרהור לאו כדיבור דמי. וגם כן יועיל הדיבור לעמי הארץ הבלתי מבינים מה שאומרים, ואם לא היה הדיבור לא היו יוצאים ידי תפילה כלל. ואפילו המבינים אי אפשר שיוכלו לכוון בכל עת שמתפללים, ולכן אנו אומרים בסוף הברכות האמצעיות שמע קולנו ה' אלוהינו וכו', כי גם שלא כוונו כראוי בתפילתנו, שישמע קול תפילתנו, גם כי הקול הוא בלי כוונה. ובחתימה אנו אומרים כי אתה שומע תפילת כל פה, כלומר אפילו התפילה שהיא מן השפה ולחוץ, שאינה בכוונה, אתה שומע אותה על ידי רחמיך הרבים, כיון שאינם יודעים לכוון בה, כמו שאמר (תהלים ס"ה) שומע תפילה עדיך כל בשר יבואו. כי מצד שהוא שומע קול התפילה גם בלי כוונה, עדיו כל בשר יבואו, אותם שהם קרובים לחומר מן הצורה והם מכונים לבשר, יבאו עדיו תפילתם.

או ירצה כי לא לבד שומע תפילת האנשים שמתפללים על הדברים הצריכים לשלמות נפשם בזה העולם, כמו שנאמר כשיחנן להם ה' יתברך דעה והשכל ויפתח להם שערי תשובה שהם דברים בלתי גשמיים, אלא גם בשאלם והתפללם על צרכיהם הגופניים בזה העולם, הוא משגיח עליהם ומשלים צרכם. וזהו שומע תפילה עדיך כל בשר יבואו. כלומר בשביל שאתה שומע תפילה יבואו עדיך צרכי כל בשר, מה שהם צריכים מצד שהם בשר, ואתה משלים להם צרכם, וכן אמר הנביא (ירמיה ל"ב) אנכי אלוהי כל בשר הממני יפלא כל דבר, כי יש מהכופרים שחושבים כי מצד גדולת מעלת ה' יתברך אינו משגיח בזה העולם השפל והגרוע, לזה אמר אני אלוהי כל בשר, שאני משגיח על כל בשר, גם כי הם שפלים מצד החומר שלהם, כי אין ראוי שיפלא ויתכסה ממנו כל דבר, ולכן אני משגיח על

פרטיהם, כיון שאני אלוהיהם. וג"כ לקצת בני אדם הטובים וישרים בלבותם יועיל להם הרצון והכוונה בלי תפילה בדבור, כדכתיב: (תהלים קמ"ה) רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם, כי אותם שהם יראי ה' אין ראוי שיתפללו לה' על רוב הטובה בזה העולם, כי אין הצדיקים יכולים לעמוד בשלוה, אלא קופץ עליהם רוגז.

והנה יעקב אבינו עליו השלום לא שאל מאת השם יתברך רוב עושר וכבוד, אלא לחם לאכול ובגד ללבוש. וכן נאה לצדיקים להסתפק בזה העולם בדבר מועט, באגודה של ירק (סנהדרין צ"ד,ב), ולא לשאול מה' בית והון. ועם כל זה כשרואה השם יתברך רצונם וחפצם בעושר וכבוד, בהיות כוונתם לשם שמים, להשתמש בהם כראוי, לפרנס עניים, ולהחזיק התורה ולפארה, גם כי אם הם אינם מוציאים מחשבתם לפועל על לשונם, השם יתברך עושה רצונם. ויעקב אבינו באותו המצב אמר (בראשית כ"ח) וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך, כלומר אני איני שואל ממך כי אם לחם ובגד, אבל אם תיתן לי יותר, עשר אעשרנו לך. ולכן אמר המשורר בזה הכתוב, רצון יראיו יעשה, שרואה השם יתברך ובוחן כליות הצדיקים ועושה רצונם, גם כי אינם שואלים בפיהם, ואמר גם כן ואת שוועתם ישמע ויושיעם, להורות לנו מעלת יראי ה', כשהם משועים וצועקים לאל יתברך, גם כי אין הצרה כל כך כמו השועה והצעקה, ישמע אל קול הצעקה, ויושיעם כפי הצעקה ולא כפי הצרה. כי לפעמים האדם מיצר וצועק יותר מן הראוי לאותה הצרה, להיותה קטנה. כי אם הצרה היא גדולה כמו השועה, גם צעקת אחרים שאינם יראי ה' כל כך הוא שומע ומושיע אותם, וכמו שאמר הכתוב בישראל (שמות ב') ותעל שוועתם אל האלוהים מן העבודה, שירצה לומר כפי הכוונה בזה המקום, שעלה שוועתם אל האלוהים מן העבודה שהיו מעבידים ומשעבדים אותם, כלומר שהשועה הייתה ראויה כפי צרת העבודה שהיו בה, ולא היו צועקים ומשועים יותר מן הראוי.

ואותם שאינם שואלים מה שראוי להם לחלקם בפיהם, הם בגדר ענוים, ועליהם תבוא ברכת טוב בלי שאלה, וכמו שכתוב (תהלים יו"ד) תאוות ענוים שמעת ה' תכין לבם תקשיב אוזנך, כי הוא יתברך רוצה תאוות לבם, ושומע אותה כאילו שאלו אותה בפיהם, ומכוון לבם שתהיה אותה התאווה לעבודתו יתברך, כדי שיהיה ראוי שישמע אל ויענהו, ועליהם נאמר וענוים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום, כלומר כי אותם שהם ענוים ואינם שואלים צרכם בפיהם, אינו צריך לומר שהוא יתברך מספיק צרכם בדברים הבלתי קיימים, אלא גם כן משלים צרכם בדברים הקיימים והעומדים, כדי שלא יצטרכו לשאול דבר כיון שהם ענוים. וזהו הנרצה באמרו וענוים יירשו ארץ, כלומר מצד ענוותנותם ישלים יתר שאת, שהם יורשים דבר קיים בארץ ואינם יגעים לריק ולא יולדים לבהלה, והם מתענגים על רוב שלום, כי גם שהאל יתברך משפיע להם טובו ועם כל זה הם אינם מתענגים כי אם על רוב שלום, כשיש רוב שלום בעולם, שכל העולם עומדים בשלוה, ולא שהם יעמדו

בשלוה והעולם בצער (תענית כ"ד), כי הם מצטערים עם הצבור (תנחומא סוף בשלח) ואינם מתענגים כי אם על רוב שלום בעולם, כנזכר.

שער התפילה פרק ד [זמני התפילה]

זמני התפילה, גם כי אינם מן התורה, הם עיקר גדול בתפילה. והם מיוסדים מהאבות עליהם השלום, וכמו שאמרו (ברכות כ"ו,ב) אברהם אבינו תקן תפילת שחרית דכתיב: (בראשית כ"ג) וישכם אברהם בבקר. יצחק תקן תפילת מנחה דכתיב: ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב, יעקב תקן תפילת ערבית דכתיב: ויפגע במקום. כי לא לבד תקנו התפילה אלא גם זמני התפילה. וכוונת אלו הזמנים הוא להורות לנו, כי חיותנו וקניינו בזה העולם הם מאתו יתברך. ולזה כשאנו קמים ממיטתנו שישננו בלילה, אנו חייבים להתפלל לאל ולתת לו הודאה ולהכיר שהחזיר נשמות לפגרים שהם כמתים, שהשינה א' משישים במיתה לסבת העדר השתמשות החושים החיצונים, ובתפילתנו לאל בשחר, אנו מכירים כי הוא המעמידנו בזה העולם, והמחיה אותנו כהיום הזה, ואחר כך אנו הולכים לעשות עסקנו להתפרנס ממעשה ידינו. ובשעת המנחה שפנה היום ונטו צללי ערב, אנו חוזרים להתפלל לאל, כדי שנכיר ונבין, כי מה שנתעסקנו במלאכת חיינו והשתדלותנו, הוא הנותן לנו כח לעשות חיל, כי (קדושין פ"ב,ב) אין עושר ועוני מהאומנות, אלא ממי שהעושר שלו כדכתיב: (חגי ב') לי הכסף ולי הזהב וגו'. ולכך יבקש רחמים ממי שהעושר בידו.

והנה נכללו כל צרכי האדם באלו השני דברים, בחיותו וקנינו. לכך אמרו (ברכות כ"ז,ב) כי תפילת ערבית רשות, שאינה לצורך דבר הכרחי כשאר התפלות. ולכך אמרו (ה',ב כפי' התוס' ד"ה אלא) שאסור לעשות מלאכה קודם שיתפלל תפילת שחרית, כי אותה התפילה אנו מתפללים אותה על חיותנו בזה העולם, ולא הגיע עדיין גבול המלאכה. וכבר נרמזו (ברכות ל"א) זמני שלש תפלות אלו בכתוב, כדכתיב: (תהלים נ"ה) ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי. הרצון כי בהיות התפילה באלו הג' זמנים או באחד מהם בכוונה, אין ספק שהאל יתברך ישמע קול תפילתו. עוד נרמז בדבריו לשון יחיד, כי כשהתפילה היא באחד מזמני התפלות, גם שתהיה ביחיד היא נשמעת, כיון שהוא בזמן שהצבור מתפללים, אע"פ שהוא מתפלל ביחיד (ברכות ח').

עוד נרמז בזמני ג' תפלות אלו, שיהיו כל ימי האדם בזה העולם, בעליית ימיו ובעמידתם ובירידתם, מכוונים לעבודת ה' יתברך. ולא ימתין עד אשר יבואו ימי הזקנה (שבת קנ"ג). וישוב יום א' לפני מיתתו, ונמצא כל ימיו בתשובה ובמעשים טובים, ולזה תקן אברהם אבינו ע"ה תפילת שחרית, שהוא דמיון תחילת ימי האדם, שיהיו מכוונים לעבודתו, ולא ימשך אחר המידות הגופניות. ויצחק תקן תפילת המנחה, לרמוז כי מאמצע ימיו והלאה צריך לחפש בדרכיו יותר ולהוסיף אומץ בעבודתו יתברך. ויעקב תקן תפילת ערבית, לרמוז

כי גם שטרח בתחילת ימיו ובאמצעותם בעבודת השם יתברך, גם בשעת הערב השמש שהם ימי הזקנה צריך האדם לעשות מה שיוכל מעבודת ה', גם כי אינו יכול לטרוח ולעשות כל כך כמו שהיה עושה בעודו איש, בזמן בחרותו, אפילו הכי יעשה מה שיוכל. ובערך זה נקרא תפילת ערבית רשות, שאין הזקן יכול לעבוד עבודת ה' בשלמות מצד כבדותו, וכמאמר שלמה עליו השלום (קהלת י"ב) וזכור את בוראיך בימי בחורותיך וגו' והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ. וכן אמר בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך. הנה שהמשיל ימי הבחרות לבקר, ואמר כי בהם צריך לטרוח ולעמול. וגם בערב שהם ימי זקנה שלא יוכל לטרוח כל כך, אל יכחיד מלעשות דבר מכל וכל, אלא יעשה מה שיוכל. ועל זאת הכוונה אפשר שסדרם המשורר בהפך תיקונם, להישיר האדם על תכליתו. ומבחרותו ותחילת ימיו יביט וישגיח ימי זקנתו והערב שמשו, ולכן התחיל מהערב, ואמר ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה. כי בהיות מחשבתו על הערב, שישים המוות מגמת פניו, בבקר ובצהרים ישיח ויהמה וישמע אל קול תפילתו.

וכן אמר (תהלים ה') ה' בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה. אחר אמרו האזינה ה' וגו' הקשיבה לקול שועי וגו'. על התפילה שאדם מתפלל על צרכיו ההכרחיים אמר האזינה שיהיה קרוב אליו להטות אוזן לשמוע תפילתו. ובמה שאין צורך כל כך ואינו מוציא אותה בפיו אלא במחשבת לבו והגיונו אמר בהם בינה הגיגי שיבין הגיונו ויעשה הטוב בעיניו, ואמר הקשיבה לקול שועי, כלומר גם כי לא תהיה בכוונה שלמה כראוי, אלא בקול, ראוי שתקשיב, כיון שאני מכיר שאתה מלכי ואלוהי ואליך תפילתי, כי אפילו מי שאינו יודע לכוון בתפילתו, הוא יודע שהוא מתפלל לאל יתברך דרך כלל, ולזה אמר כי אליך אתפלל, כיון שאני מתפלל אליך, ראוי שתקשיב לקולי גם כי לא אדע לכוון בה. ואמר ה' בקר תשמע קולי בקר אערך לך ואצפה. כי גם שמהבקר שהוא זמן הבחרות אינו שלם האדם כל כך לשיהיה ראוי שתשמע תפילתו, עם כל זה ישמע קול הערכת תפילתו, ומהבקר ראוי שיתנהג בזה כדי שאחר כך ידע לכוון בה, ויצפה שתהא תפילתו נשמעת, וזהו בקר אערוך לך ואצפה, כשאערוך ואכין עצמי מן הבקר לעבודתך, אז אצפה שתשמע תפילתי. ואם כן ראוי לאדם להיות זהיר בזמני התפלות, שהם מורים על עניין עקרי, וזהו שאמרו בגמרא (ברכות ו',ב) אמר רב הונא לעולם יהא אדם זהיר בתפילת המנחה, שהרי אליהו לא נענה אלא בתפילת המנחה כדכתיב: (מלכים א' י"ח) ויהי בעלות המנחה וגו'. ורבי נתן אומר אף בתפילת ערבית דכתיב: (תהלים קי"א) תכון תפילתי וגו'. ורב נחמן אמר אף בתפילת שחרית שנאמר (ה') ה' בקר תשמע קולי אערך לך ואצפה. ואין הכוונה כפי הנראה מהם שיהיה האדם זהיר באותה תפילה שלא יבטלנה, שלסברות כולם צריך האדם להשתדל ולהיות זריז שלא לבטל שום תפילה מהג' תפילות, אלא עניין כוונתם הוא שיהא האדם זריז בזמן התפילה שלא יעבור זמנה, שהרי אליהו נענה באותה השעה, ולכן ראוי שיתפלל אותה באותו הזמן ולא יאחר, ורבי נתן אומר אף תפילת ערבית, שצריך גם כן האדם

להיות זהיר בזמנה שלא יעבור, ורב נחמן אמר אף תפילת שחרית צריך שיהיה זהיר בזמן התפילה כנזכר.

והנה ראיית כל א' מאלו האמוראים מודה כי לסבת היות אותה התפילה בזמנה, הוא שנענה האדם בה, וכמו שהביא הראשון מתפילת אליהו שאמר הכתוב ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו וכו', שנראה שהמתין עד אותה שעה כדי שיענה בה, וכן בתפילת הערבית כתיב תיכון תפילתי קטורת לפניך משאת כפי מנחת ערב, כי באמרו מנחת ערב, יורה על תפילת ערבית שהיא סמוכה למנחה, והיא בזמנה אחר הערב השמש, וכן באמרו בקר תשמע קולי בקר אערוך לך, נראה היות זמן תפילת שחרית קבוע בבקר, שהוא תחילת זמנה, ואז תשמע לפני האל יתברך.

שער התפילה פרק ה' [בית הכנסת]

בהיות התפילה נמשכת אחר השבח וההודאה לאל יתברך, ראוי שתאמר במקום מיוחד, והוא בית הכנסת, וכמו שאמר אבא בנימין פ"ק דברכות (דף ו') אין תפילתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנאמר (מלכים א' ח') לשמוע אל הרנה ואל התפילה, במקום רנה שם תהא תפילה, ועניין רנה הוא שבח ותהילה לאל יתברך, וזה בלי ספק אין מקום אמירתו אלא בבית הכנסת, כי הוא מקודש מעט, וכמו שבמקודש הלווים היו משוררים ומשבחים לאל בדוכנם, כן ראוי להיות שבחו יתברך נאמר בבית הכנסת, שהוא מקום קבוץ בני אדם לשבח אותו בדבר שבקדושה שאינה בפחות מעשרה, כי רוב הדברים הצריכים י' הם בעניין שבחיו יתברך, כאומרם (ברכות ל"א) אין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, שהם קדושה וקדיש וברכו, וכיון שאינם נאמרים בפחות מעשרה, צריך שיתקבצו העשרה במקום אחד והוא בית הכנסת. וכיון שהשבח צריך להיות בבהכ"נ, גם התפילה צריך להיות בבהכ"נ, וזה אמר במקום רנה שם תהא תפילה, כי כיון שהרנה היא השבח צריך להיות בעשרה שיתקבצו בבית הכנסת, שאין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, גם התפילה הנמשכת אחר השבח ראוי להיותם ג"כ בבהכ"נ במקום הרנה, וכיון שהוקבע מקום אחד להקדישו יתברך בעשרה, נעשה בית הכנסת והוא יתברך מצוי בו, וכמו שאמרו (ו') מנין שהקב"ה מצוי בבהכ"נ שנאמר (תהלים פ"ב) אלוהים ניצב בעדת אל, ועדה אינה בפחות מעשרה העומדים בבית הכנסת, ואמר שהאלוהים ניצב בה.

ועניין היותו מצוי בבהכ"נ, הוא להורות לנו מעלת תפילת הרבים שאינם חוזרים ריקם בתפילתם כשהיא בכוונה, וזהו הנרצה בבהכ"נ שהוא מקום קיבוץ הרבים לתפילה, והוא יתברך מצוי לשמוע תפילתם. ואחר שהוקבע המקום לתפילה, הרי הוא מוכן ומושפע להיות נענה כל המתפלל בו, ואפילו הוא יחיד בזכות הרבים המתפללים ונענים בו, כמו שאמרו (ברכות ו') אין תפילתו של אדם נשמעת אלא בבהכ"נ, שנראה שבהיותו בבהכ"נ

תפילתו נשמעת גם כי הוא יחידי, ולא לבד בב"ה אלא אפילו יחיד המתפלל במקום מיוחד וקבוע, הוא קרוב להיות נענה בו יותר, וכמו שאמר רב הונא כל הקובע מקום לתפילתו אלוהי אברהם יהיה בעזרו, וכשמת אומרים עליו אי חסיד אי עניו תלמידו של אברהם אבינו. ואברהם אבינו מנא לן דקבע דוכתא, שנאמר (בראשית י"ט) וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם, הנה שקביעות המקום הוא לו לעזר וגם להועיל בשמיעת תפילתו, ואומרם אלוהי אברהם יהיה בעזרו, לומר כי כיון שהוא קבע מקום לתפילתו כאברהם אבינו, זכות אברהם אבינו שקבע ג"כ מקום לתפילתו, כדכתיב: אל המקום אשר עמד שם, עומדת לו לעזרה, וכמו שנשמעה תפילת אברהם אבינו בשביל שקבע מקום לתפילתו, כן תהיה נשמעת תפילת הקובע מקום, כי כיון שהוצרך הכתוב להודיענו כי במקום אשר עמד והתפלל בו פעם אחרת הסכים עתה להתפלל, נראה כי הוא דבר מועיל ועוזר לקבלת התפילה, וההולך אחריו ודורך בעקבותיו לקבוע מקום לתפילתו הוא תלמידו, והוא במקום אברהם אבינו באותו הדור, ולכן כשמת אומרים עליו אי חסיד אי עניו תלמידו של אברהם אבינו, כלומר מי ישלים חסרונו וימלא מקומו להיות תלמידו של אברהם אבינו לקבוע מקום לתפילתו.

עוד מבואר בפשט מאמר זה שאומר כל הקובע מקום לתפילתו, ולא אמר לתפילה, להורות כי מי שמתפלל על דבר אחד, וחוזר להתפלל על אותו דבר עצמו, ראוי שישתדל שיהיה במקומו הראשון, והוא סבה לשמיעת תפילתו, וגם לפעמים בעמדו במקום שהתפלל בראשונה, גם כי לא יתפלל עתה, הוא נענה בהיותו עומד במקום שהתפלל בו, דמיון השואל שאלה ממלך בשר ודם והולך לו, ואח"כ לימים חוזר לאותו מקום ששאל שאלתו, כדי שיראנו המלך ויזכור למלאת חפצו, והוא אינו חוזר לדבר עוד אל המלך, כן המתפלל לאל יתברך על דבר פרטי במקום מיוחד, כשחוזר לאותו המקום בכוונת התפילה שהתפלל, הקב"ה שומע תפילתו שהתפלל קודם, וזהו הקובע מקום לתפלות שהתפלל כבר. וכמו שהביאו ראיה מאברהם אבינו ע"ה שנאמר בו וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם, כי לא הזכיר הכתוב שהתפלל עתה, אלא שהשכים בשחר אל המקום אשר עמד והתפלל שם אל פני ה', והוא המקום אשר עמד להתפלל על סדום ועמורה, שנאמר שם בתחילת העניין ואברהם עודנו עומד לפני ה', כמו שאמר כאן את פני ה', אברהם אבינו בא אל זה המקום על כוונת התפילה שהתפלל אתמול, ולא רצה להתפלל עתה, וה' יתברך בראותו טוב כוונתו בתפילה זכר אותו וזכותו והציל את לוט בעבורו, כמו שכתוב ויזכור אלוהים את אברהם וישלח את לוט וגו', שזה העניין היה מעין התפילה ששאל על סדום ועמורה, וא"כ הקובע מקום לתפילתו כמו שאמרנו, אמרו עליו אלוהי אברהם יהיה בעזרו, כלומר כי כמו שלהיותו אלוהי אברהם זכר את לוט בזכותו, כמו כן לקובע מקום לתפילתו כמוהו יהיה בעזרו.

וניין היות קביעות המקום סבה לקבלת התפילה, הוא דבר שכלי ומבואר בתורה כי גם שמלא כל הארץ כבודו, עם כל זה השגחתו נראית יותר במקום זולת מקום, כפי עובי וגסות המקום הוא יתברך מרחיק שכינתו ממנו, וכפי זכות וטוהר הדבר הוא יתברך מתקרב אליו, כי הנה המלאכים שהם כולם שכליים הם קרובים אליו בעולם המלאכים, ואף גם זאת אינם משיגים מקומו, כדכתיב: (יחזקאל ג') ברוך כבוד ה' ממקומו, ועולם האמצעי הוא למטה מעולם המלאכים, להיות הגלגלים והכוכבים בעלי גשם, ועולם השפל הוא למטה מכולם, להיותו מארבע יסודות חומריים, מה שאין כן בעולם האמצעי שהוא מגשם חמישי זך וספירי. וכמו שיש בעולם העליון והאמצעי מדרגות זו למעלה מזו במלאכים בהשגתם והשפעתם שהם מקבלים זה מזה, והמדרגה הראשונה מהסבה הראשונה, ובגלגלים וכוכבים ג"כ שהם מושפעים קצתם מקצתם, כמו כן בזה העולם השפל, יש מקומות מוכנים קצתם מקצת, להיותם מושפעים מאתו יתברך, כמו גן עדן שהוא בעולם השפל, שהוא מקום מושגח ומושפע מאתו יתברך לעונג הנפשות, ואח"כ ירושלים וא"י, וכפי רוחק המקומות ממנה ירחקו ממדרגתה, וכפי קרבתם אליה יתקרבו למדרגתה, כמצרים שהיא קרוב לא"י, ואין לך מעולה בכל הארצות יותר ממצרים, כדכתיב: (בראשית י"ג) כגן ה' כארץ מצרים, ומעולה שבארצות מצרים צוען, שמושחין בה מלכים, כדכתיב: כי היו בצוען שריו, ואין לך סלעים בכל ארץ ישראל יותר מחברון דקברי בה שכבי, ואפילו הכי הייתה מבונה על אחת מז' בצוען, בהשגחת השם עליה, וכמו שאמר בפרשת עקב כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק, והארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים, ארץ אשר ה' אלוהיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלוהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה.

הנה באלו הכתובים נרמזו קצת משבחי א"י משאר הארצות, והזכיר ארץ מצרים כי בהיות א"י מעולה מארץ מצרים כל שכן שהיא מעולה משאר הארצות כמו שכתבתי, ושבחיה הכוללים הם שנים.

מעלתה בדברים השכליים,

ומעלתה בדברים הגשמיים.

ומעלתה בדברים השכליים הוא, כעין מה שאמרו (בבא בתרא קנ"ח) אוירא דארעא ישראל מחכים. והוא מצד היות האדם נברא מחומר מבחר א"י והוא ממקום המזבח, כאומרם (בר"ר י"ד) עפר מן האדמה ונאמר להלן מזבח אדמה תעשה לי. הוא מוכן יותר לקבל השפע האלוהי מאתו יתברך המשפיע בא"י בכבודו ובעצמו בלי שום אמצעי, כאומרם (ספרי האזינו) א"י אין שר ומזל מושל בה. (כתובות ק"י) הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה כדכתיב: לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלוהים. כי סבת נתינת הארץ הוא להיות לנו לאלוהים בייחוד, שנהיה ראויים לקבל השפעתו. מה שאין כן בשאר הארצות שאין

האדם מוכן לקבל כל כך ולא הארץ ראויה לשישפיע בה ה' יתברך על יושביה מה שראוי, מצד היותה נמסרת לשרים ולמזלות. וזהו אומרם דומה כמי שאין לו אלוה. וכמו שנאמר בדוד (שמואל א' כ"ו) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלוהים אחרים. כי מצד היות חוצה לארץ נמסרת לשרים ולמזלות, הם כמחיצה בינינו לבין בוראנו, לשאין אנו מושפעים מאתו יתברך, כמו בא"י, ובזה דומה כמי שאין לו אלוה.

ועניין מעלתה בעניין הגשמיים, הוא בעניין שבח פירות א"י בגודלן וטעמם, ויופי ובריאות האנשים הגדלים בה. וזה נמשך ממעלתה בדברים השכליים, כי מצד השפע האלוהי אשר בה מתברכים הדברים הגדלים בה, וזה נמשך ממעלתה בדברים השכליים, כי מצד השפע האלוהי אשר בה מתברכים הדברים הגדלים בה. ולזה אמר (דברים י"א) כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים היא אשר יצאתם משם וגו', הזכיר אשר אתה בא שמה ואשר יצאתם משם, שהוא דבר מותר, לומר כי זאת הארץ ראוי שתבוא אליה לרשתה מצד שהיא חלק ה' ואין שר ומזל מושל בה, וארץ מצרים היה ראוי היציאה ממנה להיות תחת ממשלת שרי מעלה, ושר שלה היותר גדול מכל שרי מעלה והוא מזל טלה. ואמר אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק, לרמוז ההבדל שיש בין א"י לשאר הארצות בעניין המזונות וחיי האדם, כי בא"י שאין שר ומזל מושל בה כי אם האל יתברך, היא מושפעת מאתו יתברך מדי יום ביום ומדי שנה בשנה בכל הדברים הצריכים למזונות האדם וחייו, אבל שאר הארצות הם מושפעים ע"י השר והמזל השולט עליהם לזמן קצוב, כפי מה שחלקו לו למעלה. והוא דמיון מלך גדול מושל בד' פינות העולם, שהוא שולח למקומות הרחוקים ממנו הדברים הצריכים אליהם לזמן רב, כדי שלא יצטרך לשלוח כמה פעמים, ובמקום מושבו אינו מחלק להם כי אם מדי יום ביומו או מדי חדש בחדשו, להיותו קרוב אליהם, ויכול להשלים חסרונם בכל יום.

וכן בעניין זה, גם כי מלא כל הארץ כבודו, עם כל זה כבר חלק העמים והארצות לשרי מעלה, כדכתיב: (דברים ד') וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים וגו' אשר חלק ה' אלוהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים. ועל ישראל אמר ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם וגו' להיות לו לעם נחלה כיום הזה. לא אמר ואתכם חלק ה', אלא ואתכם לקח ה'. שנראה שגם ישראל היו נמסרים לשרי מעלה, אלא שלקחם ה' והוציאם מתחת רשותם. ולזה אמר ואתכם לקח ה' ויוציא אתכם מכור הברזל ממצרים, המשיל ארץ מצרים לברזל, כמו שהברזל הוא קשה מכל מיני מתכות, כי סלע קשה ברזל מחתכו (ב"ב פ"א), וכפטיש יפוצץ סלע (ירמיה כ"ג), כן ארץ מצרים שר שלה היותר תקיף. ולזה אמר ויוציא אתכם מכור הברזל, כלומר מתחת המזל היותר תקיף שבמזלות וראשון לכולם, שלא היה ראוי להוציאכם מתחת רשותו ולהכניסכם תחת שר אחר קטן ממנו, אלא להיותכם תחת רשותי, ולזה אמר הוצאתי אתכם מהיותר תקיף שבכל שרי מעלה, להיותכם לי לעם נחלה

כיום הזה. והוא רומז ליום מעמד הר סיני, כי בעת שקבלו את התורה היו חלק ה' ונחלתו. ואם כן הוא יתברך נותן ומחלק לשרי מעלה מה שראוי שישפיעו לארצותם כפי חסרונם בפעם אחת, אמנם לארץ ישראל שהיא חלקו ונחלתו ועיני ה' בה, אינו צריך להשפיע אליהם, כי אם כפי מה שצריכים בכל יום, כי הוא עומד עליהם וממלא חסרונם, וזה אמר לא כארץ מצרים היא וגו' אשר תזרע את זרעך והשקית ברגלך כגן הירק, כלומר שהדבר הוא ברשותך לזרוע בכל יום שתרצה, כי יש לך מים מוכנים להשקות הזרע כגן הירק, אבל הארץ אשר אתם עוברים שמה היא ארץ הרים ובקעות, שאין אתה יכול להעלות ולהוליך המים ממקום למקום, מצד היותה הרים ובקעות, כל שכן שאין לה מים, כי אם כאשר ירד הגשם מן השמים והרוה את הארץ והולידה והצמיחה ונתן זרע לזורע ולחם לאוכל, כי כשזורע האדם ואינו יורד הגשם עליו, הייתה פעולתו לבטלה, אבל אם הוא זורע על סמך המים שבצדו להשקות הזרע כארץ מצרים, אין פעולתו לבטלה, ויכול לזרוע כל זמן שירצה, מה שאין כן בארץ ישראל, שאין זריעתו מועלת אם לא ירדו הגשמים עליהם.

וזהו הנרצה באמרו ארץ הרים ובקעות למטר השמים תשתה מים, כי אפילו המים הצריכים לשתיה הם מהשמים, כל שכן הצריכים לזריעה. ומפני שנראה זה חסרון בא"י, לזה אמר ארץ אשר ה' אלוהיך דורש אותה תמיד. הוא דורש אותה תמיד ורואה מה שהיא צריכה ליושביה, ומשלים חסרונם בכל יום, וסבת זה הוא כדי שיהיו עיניהם תלויות לשמים, ויכירו כי אין מי שיכול להשפיע עליהם כי אם הוא יתברך, ואמר עיני ה' אלוהיך בה, להורות על מעלתה בדברים השכליים, שעין השגחתו והשפעת חכמתו עליך מצד שהוא אלוהיך בייחוד בארץ ישראל. ואמר מראשית השנה ועד אחרית שנה. כי בעניין דרישתו אותה תמיד כל כך בעין יפה, הוא משלים חסרונם באחרית השנה כמו בתחילתה, לא כבעל הבית שביום ראשון מתגלגל עם האורח בבשר, ובשני בדגים, ובשלישי בירק.

הנה נתבאר שיש הכנה גדולה לשפע האלוהי במקום זולת מקום, וכמו כן המקום שהוא מוכן להתפלל בו, כבר הוכן להיות תפילת ישראל נשמעת בו, ולכן המתפלל בו אפילו יחיד ואפילו בלי כוונה שלימה הוא קרוב להיות תפילתו נשמעת, וכמו שמצינו בכלב שהלך להשתטח על קברי אבות כדי שיצילהו השם מעצת המרגלים, שהיה בטוח שישמע תפילתו באותו מקום המקדש מצד היות בו אבות הקדושים וגופותם בהיותם חיים היו כלים להשתמש בהם בדבר שבקדושה, גם כי היה לו כוונה אחרת ג"כ שבזכותם ינצל מעצתם כדי שיכנסו ישראל לארץ ויתקיים היעוד שיעד להם ה' יתברך שייתן לבניהם את ארץ כנען. ועניין היות התפילה נוכח ארץ ישראל וירושלים ובית המקדש הוא דבר עיקרי לתפילה, וכמו שלמדו (ברכות ל') מפסוקי תפילת שלמה שנאמר (מלכים א' ח') והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת והבית אשר בנית וגו' והתפללו אליך דרך ארצם וגו', כי בהיות א"י וירושלים ובהמ"ק מוכנים לקבלת התפילה כמו שאמרתי, צריך האדם להתפלל

נוכחם, להכיר ולרמוז שהוא מתפלל לאל יתברך השוכן במקומות המוכנים האלו, כי המתפלל בתפילתו מדבר לנוכח כאלו מדבר עם השכינה, ולזה צריך להפוך פניו אל מקומה, כי מעולם לא זזה מכותל מערבי (מדרש איכה פסוק היו צריה לראש). ועיקר תפילותינו הם י"ח ברכות שאנו מתפללין ג' פעמים בכל יום, ותקנו אותם כאילו מדבר עם השכינה לנוכח, ברוך אתה, אתה גבור, אתה קדוש, אתה חונן, השיבנו וגו', רצה, מודים אנחנו לך וגו', ולזה צריך ג"כ שיהפוך פניו אל מקום שכינתו, כמדבר איש אל חברו שמדבר לו פנים אל פנים, בפרט בתפילת י"ח שהוא לנוכח, כי במה שמתפלל האדם בישיבה כמו ק"ש וברכותיה אין צריך להיות נוכח השכינה, וכן תקנו הברכות קצתם לנוכח וקצתם בנסתר, ואפילו בברכה א' בא"י יוצר אור וגו' לנוכח, וטובו מחדש בכל יום וגו' לנסתר, אל ברוך וגו' בנסתר, הבוחר בעמו ישראל בנסתר, אמת אלוהי עולם מלכנו וגו' בנסתר, וכן בברכות ק"ש של ערבית, ולזה אין אנו מתפללים אותם בעמידה ונוכח השכינה.

וטעם היות תיקון הברכות בלשון נוכח ונסתר, ברוך אתה ה' בנוכח, אקב"ו בנסתר, כתב **הרשב"א** ז"ל בפירוש מאמר (ברכות מ') כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה, ורבי יוחנן אמר כל ברכה שאין בה מלכות, כי טעם היות נוסח הברכות כמדבר לנגלה ונסתר, הוא לדעת שה' יתברך מחויב המציאות ושאין אמתתו יתברך מושגת כי אם לעצמו לבד, והוא במציאותו נגלה, ובאמתות מהותו נסתר ונעלם מן הכול, ולזה קבעו נוסח הברכה לנוכח בא"י כמדבר עם מי שהוא נמצא מפורסם אצלו, עד שהוא מדבר עמו פנים אל פנים, ואמרו אקב"ו בנסתר, לקבוע בנפשותינו שאע"פ שהוא נמצא מפורסם, מהות מציאותו נסתר ונעלם, שאי אפשר לדבר בו רק בנסתר, ע"כ תוכן דבריו בזה. ובזה מיישב מה שתקנו מלכות בפתיחה ולא בחתימה, כי החתימה היא בדרך נסתר שאין אנו משיגים מהות מציאותו.

ולעניות דעתי גם כי טעם זה הוא נגלה וגדול התועלת כמו שכתב **הרב** ז"ל, עם כל זה אינו כולל לכל הברכות, כי הנה כל הברכות של התפלות הם כולם לנוכח כמו שכתבתי, וגם באותם שמוזכר בהם קדושת ישראל, כמו ברכת המועדים אנו אומרים וקידשתנו במצוותיך, ולא קידשנו במצוותיו, אשר מזה נראה היות טעם שכתבתי נכון, כי בכל הברכות שהם תפילה בעמידה כתפלות של חול והזמנים הם נאמרים לנוכח שהוא כמדבר עם השכינה בתפילתו, וא"כ צריך לתת טעם לברכות המצוות המסודרות בלשון נוכח ונסתר ולא נסדר כל נוסח הברכה בלשון נסתר, כמו שהיה ראוי בהיותו בלתי עומד בתפילה לפני השכינה. ולכן אני אומר כי מן הידוע שישראל לא היו ראויים להצטוות במצוות ה', מצד היותם נכללים ונמשכים מאדם הראשון שעבר על ציווי הראשון שנצטווה ונתקלל הוא ואשתו וזרעם, ואם אדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקב"ה לא השלים מצוות בוראו, ק"ו ליוצאי חלציו אחר חטאו וענשו, שלא היה ראוי שיחשבו לפני ה' יתברך

לשיצום כמה צווים ואזהרות, כי גדולה היא לעבד שיצטווה מפי רבו, ולחיבת האל בזרע אברהם יצחק ויעקב, רצה לצוותם שיהיו לו לעם והוא יהיה להם לאלוהים, ולכן הכין אותם בתפילה שיהיו נקיים וזכים מהחטא, כדי שיהיו ראויים לקבל התורה ומצוותיה על הר סיני, וזה היה בצווי האל יתברך למשה רבנו במעמד הר סיני (שמות י"ט) לך אל העם וקודשתם היום ומחר וכבסו שמלותם, כי עניין וקודשתם היום ומחר, הוא קידוש הנפש וטהרתה מהמידות הגופניות, ואח"כ יכבסו שמלותם שהוא דבר חיצוני לגוף אחר שנטהר מה שבתוך הגוף, וזה עניין התבודדותם בעזיבת המידות אשר הורגלו בהם עד עתה, ומפני שזה לא היה מספיק לזככם מכל וכל, מצד התמדת הרגלם באותם התכונות והמידות הרעות, זיכך אותם עוד האל יתברך כשיצאה נשמתם בשמוע קול ה', והחזירה להם זכה ונקיה, באופן שלא תדבק בה שמץ מאותם התכונות הרעות.

ובזה מתיישב מה שראינו חלוק בכתובים של בחדש השלישי לצאת בני ישראל וגו' עד עשרת הדברות, שמקצתם מדבר משה רבנו לישראל לנוכח כאילו השכינה מדברת עימהם, כדכתיב: כה תאמר לבית יעקב וגו' אתם ראיתם וגו' ועתה אם שמוע תשמעו וגו' ואתם תהיו לי וגו', ובאמרו כה תאמר הוא שידבר אליהם כדברים האלה לנוכח, ולא שיאמר אתם ראיתם אשר עשה למצרים וגו', ועתה אם שמוע תשמעו בקולו וגו' שלא לנוכח, ואח"כ כשרצה לצוות להם בעניין הפרישה והקדושה וכיבוס הבגדים היה כמסתיר פנים מהם, באמרו לך אל העם וקודשתם היום ומחר וכבסו שמלותם וגו', כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם וגו', עד עשרת הדברות הכול דבר משה לישראל דברי ה' שלא לנוכח. והעניין הוא להורות לנו כי ישראל לא היו ראויים לשיצטוו מצוות מפי ה' למיעוט הכנתם, ולכן כשרצה לקודשם ולהכינם להורות להם שבהיותם בלתי ראויים להצטוות מפיו היה מקרבם אליו, דבר אליהם עניין זה הקדוש והפרישה ממעשיהם הרעים כמסתיר פנים מהם, כלומר כי מצד היותם בלתי ראויים לא היה ראוי שיצטוו מצוותיו, אבל להיותם בית יעקב ובני ישראל היה מקרב אותם ומכינם לזה שיהיו לו סגולה מכל העמים וממלכת כוהנים וגוי קדוש לשידבר אליהם לנוכח כמדבר איש אל רעהו.

ולזאת הכוונה סדרו לנו חז"ל נוסח ברכות המצוות בנגלה ונסתר, ברוך אתה לנוכח, אשר קודשנו בנסתר, כמו שהיה במעמד הר סיני באלו הפסוקים שאמרנו, שבתחילה דבר אליהם לנוכח, ואח"כ בנסתר כמו שאמרנו, להורות לנו כי גם שאנו מברכין לאל יתברך לנוכח כלומר בלי אמצעי כי חלק ה' עמו וגו', עם כל זה ראוי שנדע ונכיר כי לא היינו ראויים להצטוות במצוותיו בהיותנו בלתי ראויים, אלא שהוא יתברך חשק בנו, וזהו הנרצה ה' אלוהינו מלך העולם אשר קידשנו במצוותיו וציונו, כי גם שהוא מלך כל העולם, הוא אלוהינו בייחוד שבחר בנו, וגם בהיותנו בלתי ראויים הוא הכיננו וקודשנו לשנהיה ראויים לקיים מצוותיו וציונו מצווה פלונית, ומפני שבשעה שקודשנו לא היינו ראויים שידבר אלינו

לנוכח כנזכר, אמר אשר קדשנו, ולא קידשתנו, כמו שהיה בזמן שקודש אותנו שאמר וקודשתם היום ומחר וגם הכוהנים הניגשים אל ה' יתקדשו וגו'. כי לא אמר להם בפירוש התקדשו וכבסתם שמלותיכם, להורות לנו מעוט הכנתם לשידבר אליהם או יצוום במצוות חוקים ומשפטים, וזהו עניין מיוחד בעשיית המצוות, ולכן היה כל נוסח הברכות של עשיית המצוות בדרך נסתר ונגלה כנזכר.

שער התפילה פרק ו [התפילה בלחש]

כבר נתבאר בפ"ג, כי גם שעיקר התפילה היא הכוונה עם כל זה אינה נשלמת אלא בדיבור, דהרהור לאו כדיבור דמי (ברכות כ',ב) אבל צריך שתהיה בלחש, וכמו שלמדו מקראי דחנה דכתיב: וקולה לא ישמע מכאן למתפלל שלא ישמיע קולו בתפילתו, והטעם להראות כי מלא הארץ כבודו, בפרט במקום המיוחד לתפילה כי הוא מוכן יותר, וכשהוא מרים קולו בתפילתו נראה כאילו אין הקב"ה שומע תפילתו בלחש, ושאין קדושת השכינה שופעת בבית הכנסת יותר ממקום אחר, ולא די זה אלא שמראה שאין הקב"ה שומע קולו ממעונתו גם כי יהיה כבודו חונה בשמים. והוא אדם תועה מדרך השכל בזה בשני דברים:
האחד שראוי להאמין אמונה שלימה כי שכינתו שופעת יותר במקום זולת מקום כמו שכתבנו למעלה.
והשנית כי גם בהיות האדם במקום שאינו מושפע כל כך מאתו יתברך, מצד היותו מקום טמא, עם כל זה ראוי שידע כי ה' יתברך בוחן לבות וכליות בני אדם, כל שכן מה שיבטו בשפתיים בלחש, וכמו שאמרו בילמדנו (במדרש דברים רבה ב' ובמדרש תהלים ס"ה) ומי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים אליו את מוצא כשאדם מתפלל בלחש בינו לבין המקום קרוב אני להם כדכתיב: אלוהים קרובים אליו, וכמו שאמר דוד בבורחו מירושלם מפני אבשלום בנו (תהלים ג') קולי אל ה' אקרא ויענני מהר קודשו סלה, כי הקול הוא הנעת השפתיים בהשמעת אזנו, ואמר קולי אל ה' אקרא, כלומר הקול שאינו שומע אותו זולתי אלא ה', אני קורא בקול זה, וגם כי איני במקום מוכן כל כך בהיותי חוץ לירושלים, הוא עונה אותי מהר קודשו סלה, בהיותי רחוק מהר קודשו, וכן אמר במקום אחר אליו פי קראתי ורומם תחת לשוני, כלומר בקול שאינו יוצא אלא בתוך פי קראתי אליו, שהוא שומע קולי בלחש, וגם כשאני מרים קול אינו יוצא מתחת לשוני, ולכן אמרו (ברכות כ"ד,ב) המגביה קולו בתפילתו הרי זה מנביאי השקר דכתיב: בהו (מלכים א' י"ח) קראו בקול גדול כי אלוהים הוא כי שיח וכי שיג לו וכי דרך לו אולי ישן הוא וייקץ.

הנה כלל בכאן ג' או ד' חסרונות שיש למיני העבודת אלילים והן הטלסמאות הנשפעות מאת הכוכבים והמזלות כפי שעות העשותם והם:

האחד, כי הנשפעים מאחרים בשעה שהם מקבלים השפע אינם יכולים להשפיע על אחרים, כי אינו יכול להשפיע מה שמשפיעים עליו בזמן השפע, כי אין שופע ונשפע בבת אחת.

החיסרון השני, כי אינו יכול להשפיע אלא מה שהשפיעו עליו ולא יותר.

השלישי, כי אינו יכול להשפיע המושפע כי אם במקום השפעתו, כיון שיש גבול ידוע להשפעתו, ומקום מיוחד להשגת השפעתו.

הרביעי, כי גם במקום השפעתו לפעמים לא יהיה מוכן להשפיע מצד זולתו, כמו שיקרה לפעמים לכוכבים בהיותם מקום שפלותם ובמקום שנאתם כמבואר בספרי בעלי מלאכת משפטי הכוכבים, ועל אלו החסרונות אמר אליהו לנביאי הבעל קראו בקול גדול כי אלוהים הוא, כלומר גם כי הוא אלוהים שיש לו יכולת להשפיע, כי שיח לו שמשפיעין עליו בזו השעה, ולכן אינו יכול לו להשפיע עד אשר יהיה מושפע. והמשיל ההשפעה לשיחה שהוא הדבור, כי בדבור תושלם ההשפעה לאנשים השלמים בחכמה. ועל החיסרון הב' שאינו יכול להשפיע יותר ממה שהושפע בו, אמר וכי שיג לו, כלומר שהשיג לו ליאות וקיצור מהשפיע, מצד שאין בידו להשפיע מה שאין מושפע בו. ועל החיסרון הג' אמר וכי דרך לו, כלומר שאינו יכול להשפיע בכל המקומות כי אם במקום השפעתו וצריך השואל ממנו ללכת ולשום בדרך פעמיו להיות תחת גבול השפעתו כדי שיושפע ממנו, וירמוז ג"כ על הכוכב עצמו המשפיע על אותו הטלסם כשהוא חוץ מביתו המיוחד לו במזלות שאינו יכול להשפיע עד אשר ילך וישיג לביתו, ויתבאר כי דרך לו כמו כי שיח לו וכי שיג לו. ועל החיסרון הד' אמר אולי ישן הוא וייקץ המשיל הכוכב המשפיע על הטלסם ההוא בהיותו בבית שנאתו או שפלותו שאינו יכול להשפיע כל כך, למי שהוא ישן כי אחר שתדד שנתו מעיניו ייקץ ויחזור לקדמותו.

ולהיות בהם אלו החסרונות התל בהם לומר כי אם יצעקו בקול גדול אולי יענום, והם עשו כך שקראו בקול גדול, ולא הועילו להם כי דרך היתול אמר להם שיקראו בקול גדול, כי לא היה משלים הקריאה בקול גדול לאלו החסרונות, ואמר ואין קול ואין עונה ואין קשב, כי הקורא לחברו ושואל ממנו דבר, לפעמים שומע בקולו ומשלים לו חפצו, ולפעמים אינו משלים לו חפצו אלא שעונה אותו על קריאתו ומתנצל מלהשלים חפצו, ולפעמים אינו עונה אותו אלא שמקשיב מה שמדבר ואינו חושש להשיב לו, לזה אמר על אלו עובדי הבעל כי אחר שהתגודדו כמשפטם עד הצהרים, אין קול, כלומר שלא השלימו חפצם במה ששאלו מהם, ואין עונה אפילו עניית דברים בהתנצלות שאין כח בידם להשלים חפצם, ואין קשב, כי אפילו שמיעה והקשבת האוזן אין להם לשמוע ולהקשיב מה שידברו אליהם, כי הם אלילים אילמים וחרשים לא ישמעון.

ולכן המתפלל בקול רם הוא כנביאי הבעל שנראה כוונתם כוונתם, ואמרו בירושלמי (פ' הרואה) אמר רבי פינחס, עבודת אלילים נראית קרובה והיא רחוקה כדכתיב: (ישעיה מ"ו) ישאוהו על כתף יסבלוהו וגו', אבל הקב"ה נראה רחוק והוא קרוב דאמר רבי לוי מן הארץ ועד לרקיע ת"ק שנה וגו'. רבי ברכיה אומר אף מרגלי החיות עד ראשיהם וקרניהם ולמעלה מהם כסא הכבוד ורגלי כסא הכבוד כנגד כולן וכסא הכבוד כנגד כולן ולמעלה מהן מלך רם ונשא ראה כמה גבוה מעולמו ואתם נכנסים לב"ה ועומד החזן ומלחש בשפתיו והקב"ה מאזין לו וכי יש אלוה קרוב מזה הדא דתימא בכל קראנו אליו, ונתבאר מה שכתבנו. ויקשה לזה ממה שמצאנו בכמה מקומות עניין תפילה בלשון צעקה שהוא הרמת קול, כמו שמצאנו למשה (שמות ח') ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים וגו', (במדבר י"ב) ויצעק משה אל ה' לאמר אל נא רפא נא לה, ובישראל (שמות י"ד) ויצעקו ב"י אל ה', (במדבר כ') ונצעק אל ה' וישמע קולנו, ובשופטים ד' פעמים ויצעקו בני ישראל אל ה', וכן שמואל (שמואל א' ט"ו) (ויזעק) (ויצעק) אל ה' כל הלילה, וכן בכמה מקומות בתהלים, זעקתי אליך ה'.

ונוכל לומר בתירוץ זה כי התפלות הסדורות בכל יום שלא בעת צרה, הוא שאין ראוי לאומרם בקול, כיון שהוא יכול לכוון בלחש, אבל התפלות שמתפללים בעת הצרה והצער, אי אפשר שיתפלל אותם האדם בנחת מצד צערו ולכן הוא צועק בקול רם, להורות שהוא מכיר ומרגיש הצער שהוא בו, ואין מי שיצילהו כי אם הוא יתברך, וכן הייתה תפילה משה על דבר הצפרדעים, כי כשאמר לו פרעה העתירו אל ה' וגו' ואשלחה את העם וגו', מה שלא אמר עד עתה שישלחם, נראה לו היות יציאת ישראל ממצרים תלויה בהסרת הצפרדעים, ולכן צעק אל ה', וכן בהיותו מצטער על אחותו לא היה יכול להתאפק ולהתפלל בנחת ובלחש כי אם בצעקה אל נא רפא נא לה, וכן כל הצעקות שצעקו בני ישראל אל ה' היה בעת צרתם, שלא היו יכולין לכוון את דעתם כי אם בהרמת קול, וכן בתפילת עזרא ראו הצרה קרובה מיצר הרע של עבודת אלילים ובקשו רחמים שיימסר בידם כמו שדרשו ביומא (דף ס"ט,ב) ולכן צעקו בקול גדול, וכן כל זעקה וצעקה שבתהלים הוא בעת צרה, כי אין לב האדם פנוי לכוון בתפילה אם לא בקול רם במרירות נפשו, והרי הוא כמי שאינו יכול לכוון בלחש שמתפלל בקול רם בינו לבין עצמו, ולכן כתוב בד' שצריכים להודות ויצעקו אל ה' בצר להם ממצוקתיהם יושיעם, כי גם שהם מרימין קול בצעקה, מצד שהוא בעת צרה הוא יתברך מושיעם. ואמר בצר להם וממצוקותיהם, כי כשהם צועקים אליו יתברך כשהוא צר אותם, כלומר שמכירים שמאתו באת להם הצרה הזאת והם צועקים אליו, אז מן המצוקות שלהם שהם גרמו אותם באיוולתם, גם כן מושיע אותם, וזהו הנרצה באומרו ממצוקותיהם, ולא אמר ממצוקות יושיעם.

שער התפילה פרק ז [התפילה בעמידה]

עניין היות התפילה בעמידה, נראה הטעם להיות רומז לקרבן, שכמו שקרבן מזבח קרוי עבודה כך תפילה קרויה עבודה, כדכתיב: (דברים י"א) ולעבדו בכל לבבכם, ואי זו היא עבודה שבלב זו תפילה (מדרש תהלים ס"ו). אמנם לתת טעם למה נצטווינו שתהיה העבודה של קרבן ושל תפילה בעמידה, נאמר כי גם שההבדל שבין מין האדם לב"ח הוא חי מדבר, עם כל זה ההבדל המפורסם ונראה הוא שהוא הולך בקומה זקופה וזה נמשך מצד שהוא חי מדבר, כלומר שיש לו כח נפש המשכלת, מה שאין כן בב"ח, והילוכו בקומה זקופה מורה שבריאתו אינה כבריאת שאר הב"ח שנפשותם היא יורדת למטה לארץ, ולכן הם הולכים על ארבע מביטים אל מקור מחצבם, אבל האדם שנפשו חצובה מתחת כסא הכבוד ופונה למעלה, הייתה יצירתו רומזת לתכלית והיותו הולך בקומה ופונה למעלה, וע"כ בעניין הקרבנות שהם הוראה על הבדל האדם מבעלי חיים,שיש להם שכר טוב בעמלם ועונש על עברם על מצוות ה', והוא יתברך זימן רפואה למכת עוונם בהביאם את קרבניהם לפני ה' מב"ח נפש תחת נפש, צריך הכהן המקריב שיעשה עבודתו בעמידה, כדכתיב: לעמוד לשרת וכתיב העומדים שם לפני ה' כמו שלמדו במקומו.

וכן עניין התפילה הוא מורה הבדל מין האדם משאר בעלי חיים, כי מצד נפש המשכלת דורשים אל ה' והוא יענם, וכפי התקרבם אליו הוא מתקרב אליהם, לא כשאר בעלי חיים שה' יתברך ברא בטבעם שיהיו מתקרבים אל מה שיקיים גופם כמאכל ומשתה, ויתרחקו ממה שיזיק לגופם (תדב"א ח"א פ' י"ד), ומאכלם וקיומם מוכן בלי יגיעה ובלי מחשבה כשהוא יתברך מצמיח הרים חציר נותן לבהמה לחמה וגו', אמנם האדם אין מאכלו ומשקהו מוכן עד אשר יטריח ויכין אותו, כדכתיב: (בראשית ג') בזיעת אפך תאכל לחם וגו', וזה הוראה לו על שאין תכליתו מושג בהיותו יושב ובטל כי אם בהיות עמל בתורה ובמצוות, ולכן בהיותו מתפלל לפני האלוהים לשאול ממנו צרכיו, צריך שיהיה עומד בקומה, לרמוז כי מצד שנפשו חצובה מלמעלה מתחת כסא הכבוד נתייחד לעבוד בוראו ולהתפלל אליו בכל צרכיו, וגם הוא יתברך מתאווה לתפילתו אם יהיה צדיק. וכן אמר דוד ע"ה (תהלים קל"ד) הנה ברכו את ה' כל עבדי ה' העומדים בבית ה' בלילות, כי הצדיקים והם עבדי ה' כשהם מתפללים הם עומדים, כלומר עמידתם בבית ה' הוא רמז שהם עבדי ה', שנשמתם חצובה מלמעלה תחת כסא הכבוד, וכפי הדרש שדרשו חז"ל (סוכה נ"א,ב) אלו המעלות על ט"ו מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים שעליהם עומדים הלווים בשיר, נוכל לומר שלכך אמר בזאת המעלה האחרונה העומדים בבית ה', כי אין ישיבה בעזרה כי אם למלכי בית דוד בלבד, דכתיב: ויבא המלך דוד וישב לפני ה', והוא העזרה, ולכן אמר בשיר המעלות זה האחרון שהיו אומרים אותו על מעלה ט"ו אצל עזרת ישראל, הנה ברכו את ה' כל עבדי ה', כלומר עתה שאתם כבר בעזרת ישראל שהיא מחנה שכינה שהנכנס בה טמא חייב כרת, ראוי לכם לברך את ה' כל עבדי ה' שהם טהורים ונכנסים בה בקדושה, וזהו לשון הנה לשון הוראה באצבע כמו הנה אלוהינו זה, כלומר עד עתה לא

הייתם ממש לפני ה' בהיותכם חוץ ממחנה שכינה, עתה במעלה ט"ו שנכנסתם במחנה שכינה, הנה עבדי ה' ברכו אותו כיון שאתם עבדי ה' שאתם טהורים כמו שכתבתי, ולכך אמר העומדים בבית ה', כי עתה שנכנסתם למחנה שכינה אין לכם ישיבה בו, ואתם צריכים להיות עומדים בלי ישיבה כיון שאתם לפני ה', וכן העומד בתפילה הוא כמדבר עם השכינה ולכן ראוי שיהיה עומד.

ולעניין כיון הרגלים כתב **הרשב"א** ב' סבות:
הא' כדי שהמתפלל ישים נגד עיניו ולבו כאילו ידיו ורגליו אסורות ואין בידו כח לקרב המועיל ולהרחיק המזיק זולתי בעזרתו יתברך.
ועוד שנית צריך המתפלל לחשוב בלבו איך הייתה כוונתו יתברך בבריאת מין האנושי לעשותו שלם בפועל ושיכיר מעשיו יתברך וידמה למלאכי השרת, כמו שאמר הנביא (מלאכי ב') כי מלאך ה' צבאות הוא, ולזה הביאו ראיה (ברכות י',ב) ממה שנאמר במלאכים ורגליהם רגל ישרה, ומלת רגל משותפת לשון סבה כמו ויברך ה' אותך לרגלי, רמז שיכוון כל סבותיו לה' יתברך, ע"כ כלל כוונתו כפי מה שמצאתי בספר עין ישראל. וגם כי כל דבריו הם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, עם כל זה ראיתי לכוון אי זה דבר גם על כיון הרגלים, והוא כי מה שהביא ראיה מן המלאכים שכתוב בהם ורגליהם רגל ישרה לכוון הרגלים, הוא להורות הדמיון שיש למתפלל בשעת תפילתו עם המלאך, כי המלאכים גם כי הם גוף פשוט הם משפיעים על דברים הפכים במאמרו יתברך, וכמו שאמר רבי בון בירושלמי דר"ה המלאך עצמו חציו אש וחציו מים, כלומר שפועל לפעמים דברים הפכיים ברצון הבורא יתברך, וכמו שאמרו בס"פ ערבי פסחים, בשעה שהפיל נבוכדנאצר הרשע לחנניה מישאל ועזריה לתוך כבשן האש, אמר שר הברד לפני הקב"ה רבש"ע ארד ואצנן את הכבשן ואציל את הצדיקים, א"ל גבריאל אין גבורתו של הקב"ה בכך אלא אני שר של אש ארד ואקרר מבפנים ואקדיח מבחוץ לשרוף את הזורקים אותם לתוך האש, כדכתיב: גובראי אילך די הסיקו לשדרך מישך וגו' קטיל הימון שביבא דנורא ויהיה נס בתוך נס, אמר הקב"ה רד פתח גבריאל ואמר ואמת ה' לעולם הללויה, הנה הורו שיש למלאך כח על ההפכים לפעמים לכבוד ה' יתברך, גם כי שררתו אינה אלא על האש, עם כל זה יש לו כח לצנן כרצונו יתברך, וזהו מה שאמר רבי בון חציו אש וחציו מים, כי לפעמים פועל כמו אם הייתה שררתו על המים ג"כ, גם כי שררתו אינה אלא על האש כדי שיהיה נס בתוך נס לכבוד ה' יתברך שפועל ב' הפכים ברגע א'.

ושני ההפכים הם לכוונה א' להצלת הצדיק ולהיפרע מן הרשע המכתיר את הצדיק, וכמו כן האדם הצדיק גם כי הוא מורכב מד' יסודות, נשמתו חצובה מתחת כסא הכבוד, ורוב מעשיו ראוי שיהיו נמשכים לעבודתו יתברך מצד נשמתו, אבל אין כבודו יתברך כל כך כשיעבוד אותו האדם הצדיק ויקיים מצוותיו מצד נשמתו החצובה מתחת כסא הכבוד, אם

לא בשתף עמו יצר הרע המחטיאו והוא הפך הנשמה, ועם כל זה הוא גבור וכובש יצרו תחת יצר הטוב הנמשך מנשמתו, ובזה הוא כבודו של הקב"ה שמקיים מצוותיו בדבר שהוא הפך נשמתו והוא היצר הרע, ובזה יש לו שכר גדול, ולזה צריך האדם לכוון את רגליו בשעת עמדו בתפילה, להורות כי גם שיש לו ימין ושמאל והם יצר הטוב ויצר הרע צריך להתאחד בהם בעבודתו יתברך, וכיון רגליו ימין ושמאל הוא רמז על זה כי שניהם מכונים לדבר א' והיא עבודתו יתברך כמלאך, כי גם שפועל לפעמים הפך מה שנמתנה עליו הוא לכבודו יתברך, וזהו שנאמר עליהם ורגליהם רגל ישרה כי השני הפכים שפועל המלאך לפעמים והוא נס בתוך נס הם לכוונה אחת ישרה ומכוונת לעבודתו יתברך. ובזה יתדמה האדם למלאך בכל דרכיו בפרט בשעת עמדו בתפילה, והוא במעלה גדולה ממנו כשיש לו מי שמסיתו ומדיחו מעבודתו יתברך, ועם כל זה הוא מכניע אותו תחת כפות רגליו לעבודתו יתברך, מה שאין כן במלאך כי טבע בריאתו הוא שהוא מוכן לקבל שפע אלוהי, והוא עושה שליחותו כפי מה שנברא, וכמו שאמר הכתוב (תהלים ק"ד) עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט, שברא כל א' מעין פעולתו, כי אותו שנברא להיות שליח לדבר מה ברא אותו מן הרוח, דרך משל שהרוח הוא קל בשליחותו, ואותו שנברא לעשות אי זו פעולה ממקומו נברא גם מדבר שעושים בו פעולה, דרך משל האש, כי הרוח הוא קל מן האש שאנו משתמשים בו, שהרוח מוליך ומבעיר האש ואפילו הרוח המצויה, ולזה אמר במלאך שהוא לשון שליחות רוחות, ובמשרת אמר אש לוהט שהוא בתוקף פעולתו.

ולהיות האדם דומה למלאך בשעת התפילה צריך שיכין עצמו לקראת אלוהיו בתיקון מלבושו וגופו מהדברים החופזים אותו ומונעים אותו מלהדמות למלאכים, כיון שעיקר תפילתו היא בהכנעת יצרו הגופני כמו שכתבתי, צריך לנקות ולהכין גם כן את גופו, וכמו שאמר דוד המלך עליו השלום (תהלים פ"ד) נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה' לבי ובשרי ירננו אל אל חי, כי תאוות האדם ורצונו להתפלל אינו בא אלא מצד הנפש, והנפש היא מניעה את הגוף ומכינה אותו לעבודתו יתברך, ולזה אמר כשנכספה וגם כלתה נפשי לבוא להתפלל בחצרות ה', אז כמו שאני צריך להפנות את לבי מכל מחשבה ולכוון בתפילה, כמו כן אני צריך להכין גופי שיהיה מוכן ופנוי מהדברים החופזים אותו כדי שיהיה מוכן לעבודתו יתברך, וזהו הנרצה באומרו לבי ובשרי ירננו אל אל חי, כלומר לשניהם כאחד תאות התהילה והרינון לאל חי.

שער התפילה פרק ח [כריעות והשתחוויות בתפילה]

צריכין אנו לתת טעם לכריעות והשתחויות של התפילה ולמקומם ומניינם, ואומר כי עניינם הוא הוראת הכנעת המתפלל וחשבו שאינו ראוי להתפלל אליו ולספר גדולותיו יתברך כי במה נחשב הוא, ולכן (ברכות ל"ד) שוחין באבות תחלה וסוף ובהודאה תחלה וסוף, ובהשלמת התפילה, להיות כי אלו השתים ברכות מיוחדות מהשאר בסיפור גדולותיו דרך

כלל והתייחד אלוהותו עלינו, מה שאין כן בשאר הברכות כי כל האמצעיות כל א' מהן היא ברכה על עניין פרטי, ואפילו שמע קולנו אינה כוללת אלא האמצעיות לבד, ואתה גיבור מספר קצת מגדולותיו בפרט כמו מחיה מתים אתה רב להושיע וכו' סומך נופלים ורופא חולים וכו', ואתה קדוש אינו כולל אלא עניין קדושתו יתברך ומה שמקדישים אותו בכל יום, ולא גדולותיו ונפלאותיו, וברכת רצה גם כן היא פרטית על עניין עבודת בית המקדש שתקובל ותשוב העבודה לדביר ביתו, ושים שלום על עניין השלום והברכה, אבל ברכת אבות היא כוללת כל השבחים שהם מעין כל שבחיו יתברך האל הגדול הגיבור והנורא, כי האמיץ העזוז ושאר שבחים הם נכללים באלו.

וכן עיקר ברכה זו להראות יחוד אלוהותו עלינו ועל אבותינו כי לזה נקראת אבות, ומה שייחד אלוהותו עלינו היה מצד שנתייחד כבר על אבותינו, ולזה סדרו אלוהינו ואלוהי אבותינו, כי גם שאין אנו ראויים שיתייחד שמו עלינו עם כל זה בשכבר נתייחד על אבותינו נתייחד גם עלינו, וחזר ופירש אלוהי אברהם אלוהי יצחק ואלוהי יעקב, לומר כי גם שאמרנו שייחד שם אלוהותו עלינו מצד אבותינו והם אברהם יצחק ויעקב, עם כל זה היה נראה שלא היה ראוי כל א' מהם לשייחד שמו עליו בפרט אלא לשלושתם דרך כלל, לזה חזר ואמר אלוהי אברהם אלוהי יצחק ואלוהי יעקב, כי על כולם ביחד ועל כל אחד בפרט נתייחד להיות אלוה. ואפשר עוד לפרש אבותינו לא אבות העולם, כי אם על אבותינו ואבות אבותינו זרע אברהם יצחק ויעקב, כי גם שאין קורין אבות אלא לאברהם יצחק ויעקב, זהו אבות סתם, אבל לא כשמורה שאינו אומר עליהם, וכמו שכתוב אבותינו חטאו ואינם, ובמכילתא תניא באגדתא ואילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים שאינו על אבות העולם, וכן אמרו כאן ואלוהי אבותינו אינו עליהם כיון שאחר כך מזכיר אותם, והוא רומז לעיקר גדול והוא שלא פסק ולא יפסוק אלוהותו מעלינו, כי גם כי בקצת דורות היו קצת מאבותינו רעים וחטאים לה' מאד, עם כל זה לא סלק הוא יתברך שכינתו ואלוהותו מעלינו, וגם בזמן גלותנו שכינה אתנו כביכול והוא אלוהינו לעולם, ולכן אנו אומרים אלוהינו ואלוהי אבותינו, כי עם היות אבותינו קצתם בלתי ראויים הוא יתברך לא סלק אלוהותו מעליהם, מצד שנתייחד כבר אלוהותו על כל א' מהאבות אברהם יצחק ויעקב, ולזה סמך לאבותינו אלוהי אברהם אלוהי יצחק ואלוהי יעקב, כי בזכותם נתייחד שמו גם עלינו ולא תפסוק ייחוד שם אלוהותו עלינו, וכמו שסדרו ומביא גואל לבני בניהם למען שמו וגו'. כי מצד היותם בני בניהם יביא הגואל באהבתו אותם, שלעולם לא נפסקה שולשלת האלוהות כמו שכתבתי.

ולזה הטעם אין קורין אבות כי אם לאברהם יצחק ויעקב שהם האבות הכוללים לאומה ישראלית, ולא כן נח ואדם הראשון כי גם שהם אבות יותר כוללים, מצד כי נפסק שולשלת הצדקות מבני בניהם שהם רשעים לא נקראו הם אבות, אבל אברהם יצחק ויעקב שלא

נפסק מהם ידיעת ה' ואהבתו ויראתו נקראו אבות סתם, ועלה בידינו כי יסוד ברכה זו היא על יסוד אלוהותו עלינו וכלל גבורותיו ונפלאותיו, וכן ברכת הודאה היא מעין זו מיוסדת על יחוד אלוהותו עלינו לעולם ועד, וכל חיותנו וחובותינו ממנו, ולכן אנו כורעים בהם תחלה וסוף להורות הכנעה ושפלות להיותנו בלתי ראויים שיתייחד שם אלוהותו עלינו, וכן בסוף התפילה כורע להורות שפלותו מהיותו ראוי לשבח ולהלל לשמו הגדול והנורא, כדי שלא יעלה בדעתו כי הוא יתברך צריך לו לשבחו והילוליו, שהרי יש לו מלאכי מעלה שהם משיגים ומושפעים מאתו ומקדישים ומעריצים אותו, אלא לטובת האדם ומעלתו הוא שנצטווה להתפלל אליו יתברך. ומזה הטעם אנו אומרים בסוף תפילותינו עלינו לשבח לאדון הכול וגו', להורות כי כל מה שאמרנו בתפילותינו לא נתווסף לו יתברך מעלה על זה, ואינו חייב לגמול לנו על זה מצד הדין, כי אם צדקת מה תיתן לו או מה מידך יקח (איוב ל"ה), אלא אדרבה אנו חייבין לגמול לו חסד על אשר נתרצה והראה שהוא מתכבד ומתעלה בתפילותינו, והוא יתברך האמיר והעלה אותנו להיות לו לעם סגולה ושנתפלל אליו כמלאכי מעלה, והבדיל אותנו מכל עמי הארצות ואנו יש לנו יתר שאת ומעלה כשאנו משתחווים לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה, ולזה אנו כורעים ומשתחווים ג"כ בזאת ההודאה של עלינו לשבח וגו'.

ומקום הכריעה באלו הברכות בתחילה וסוף הוא בברוך, וכמו שאמרו (ברכות י"ב) כל הכורע כורע בברוך וכל הזוקף זוקף בשם שנאמר ה' זוקף כפופים, וסבת זה הוא מה שכתבנו כי בזמן שהאדם מהלל ומברך את שמו יתברך ראוי שיעלה על לבו שפלותו להיותו בלתי ראוי לכך אלא מצד רצונו יתברך, שהוא מתכבד כביכול ומתאווה לתפילתן של צדיקים לטובתם ברחמנותו, ולזה אנו זוקפים בשמו יתברך כי מצד רחמנות שמו הוא שמתרצה בתפילותינו לעלות אותנו ולהקים מעפר דל ובשמו קמנו ונתעודד, בתחילה וסוף הזכירנו יחוד אלוהותו עלינו וגדולתו וגבורותיו, לרמוז כי כמו שנתעלינו בפני כל העולם בתחילת היותנו לו לעם והיותו הוא לנו לאלוהים, כמו כן בזמן העתיד ב"ב שהוא סוף גלותנו נתעלה לעין כל האומות, כשיכירו וידעו כי לעולם לא פסק אהבתו מעלינו ומעל אבותינו, ויתגדל ויתקדש שמו כדכתיב: (יחזקאל ל"ח) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גויים רבים וידעו כי אני ה', ואם כן עניין הכריעות היא הוראה ורמז למה שאמרנו.

ואמרו חז"ל (ברכות י"ב,ב) שכ"ג שוחה בסוף כל ברכה וברכה, והמלך כיון שכרע בתחילת ברכה ראשונה שוב אינו זוקף ראשו עד תשלום התפילה. ועניין היות כ"ג ומלך מיוחדים בעניין זה יותר מנביא או חכם, נראה שהוא מטעם שיש לכ"ג ומלך ברכות מיוחדות משאר כל ישראל, כ"ג ביום הכיפורים שאומר ח' ברכות על העבודה (יומא ס"ח), ומלך משמטה לשמטה מקץ שבע שנים במועד שנת השמטה בחג הסוכות ומברך על קריאה זו ח' ברכות כמו שמוזכר בסוטה. ועניין אלו הברכות הם על קיום האומה ובית המקדש והמלכות, ולכן

בהיות המלך והכ"ג מתפללים אלו הברכות על כללות האומה ומה שצריך להם, צריך שיראו הכנעה יותר משאר אנשים בתפילה הנאמרת בכל יום, כי גם זאת התפילה הם מתפללים על כללות האומה החסרים יותר מהם מהדברים הצריכים להם, כי עליהם להשלים צרכם, בפרט על המלך, וכמו שאמר חכמי ישראל למלך דוד (ברכות ג',ב) אדוננו המלך עמך ישראל צריכים פרנסה ואמר לכו ופשטו ידיכם בגדוד מיד וכו' ושואלים באורים מיד וכו', וכפי גדולת כל אחד כך היא הראות הכנעתו לפי האל יתברך, כי כ"ג הוא כורע בתחילה ובסוף כל ברכה, והמלך כיון שכרע שוב אינו זוקף עד שיגמור, כי כל מה שהוא גדול ביותר צריך ליכנע ולהשפיל עצמו, וכמו שלמדו משלמה דכתיב ביה: (מ"א ח') ויהי ככלות שלמה להתפלל קם מלפני מזבח ה' מכרוע על ברכיו, והתפילה זו על כל ישראל הייתה, שיהיה ה' קרוב עליהם עתה ולעתיד, ומפני שהנהגת המלך היא מתמדת כל ימי מלכותו בלי הפסק צריך להיות עיני השגחתו עליהם, ולהוראה זו אמר כיון שכרע שוב אינו זוקף ראשו עד תשלום התפילה, אבל כ"ג אינה מוכרחת כהונתו הגדולה כי אם מיום הכיפורים ליום הכיפורים, ולכך יש הפסק בכריעתו מתחילת ברכה לסופה.

ומקום התפילה שיהיה מקום נמוך למדו אותו (ברכות י',ב) מדכתיב: ממעמקים קראתיך ה' אדני שמעה בקולי וגו', שהכוונה בו להורות על עוצם הכוונה המחויבת למתפלל בעומק מחשבת הלב, ולזה אמר שיר המעלות ממעמקים קראתיך ה', כי גם שמעלות האל יתברך רבו מספר, כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם, עם כל זה הוא מצוי לאותם שמתפללים אליו בעומק מחשבת הלב, ולרמוז זה צריך שתהיה התפילה במקום נמוך, ואמר אדני שמעה בקולי תהיינה אוזניך קשובות לקול תחנוני, שמעה בקולי למה שקראתיך ה', ואחר כך ששמעת שאני קורא אותך, תהיינה אוזניך קשובות למה שאני שואל ממך בלשון תחנונים. וג"כ אפשר לפרש, ממעמקים על עומק המקום ממש בשעת התפילה, והוא כי המתפלל במקום גבוה הוא מראה כאלו מקרב עצמו למקום השכינה כדי שישמע קולו, כמו המשמיע קולו בתפילתו שביארנו למעלה פ"ו, ולזה צריך שיתפלל במקום נמוך להורות כי מלא כל הארץ כבודו, וגם שעיקר שכינתו למעלה, הוא שומע לצועקים אליו מלמטה ממקום שפל, ולזה אמר שיר המעלות ממעמקים קראתיך ה', כלומר להיות עיקר מושב שכינתך למעלה מכל המעלות אני קורא אותך ממעמקים, להורות כי גם שתגביה במרום ואיני יכול להתקרב אליך, כל כך אתה קרוב אלי כשאני למטה כמו אם הייתי במקום גבוה, ולכן אני מתפלל אליך וקורא אותך ממעמקים, כי גם שאתה גבוה ונשא עם כל זה אתה אדון העולם ומשגיח על כל דרכי בני אדם.

וזהו שאמר אדוני שמעה בקולי, כיון שאתה אדון הכול ראוי שתשמע לקולי, גם כי קולי שפל ואתה במקום גבוה, ותהיינה אוזניך קשובות לקול תחנוני, כי גם שעיקר שכינתך בשמים, כבודך מלא כל הארץ, ולכן תהיו אוזניך קשובות, כיון שאתה קרוב אלי ג"כ בפועל

בהיות כל הארץ מלא כבודך, כי לשון אוזניך קשובות הוא למי שקרוב אליו, וכאילו מדבר לאוזניו, כי עניין האזנה הוא הטיית האוזן לשמוע ממקום קרוב, וא"כ הוא יתברך שכינתו בשמים, וגם הארץ מלאה מכבודו, שהוא שומע תפילת וצעקת המתפללים אליו בכל לב, ולזה אמר הנביא ע"ה (ישעיה נ"ז) כה אמר רם ונשא וגו' מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח, כי איני צריך לרדת למטה לשמוע צעקת המדוכאים ושפלי רוח, כי גם שמרום אשכון, אני שומע צעקתם, בהיות הארץ מלאה מכבודי, והוא עניין השגחתו יתברך על כל בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו.

שער התפילה פרק ט [אופן העמידה בתפילה]

אופן עמידת האדם בשעת התפילה הוא כמו שאמר ביבמות פרק מצוות חליצה (ק"ה) המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה כדי שיתקיימו ב' מקראות הללו, והיו עיני ולבי שם כל הימים, וכתיב נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים, ופירש"י ז"ל עיניו למטה כלפי הארץ משום דשכינה התם קיימא, כדכתיב: והיו עיני ולבי שם של הימים. וצריך לישב עניין זה במה שאמרו שם למעלה רבי חייא ור"ש ברבי הוו יתבי, פתח חד מינייהו ואמר המתפלל צריך שיתן עינו למטה שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים, וחד אמר המתפלל צריך שיכוון לבו למעלה שנאמר נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים, אדהכי אתא רבי ישמעאל ברבי יוסי לגבייהו וגו', אמר הכי אמר אבא המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה כדי שיתקיימו שני מקראות הללו ע"כ.

וכיון ששני מקראות אלו אינם סותרים זה את זה, צריך לתת טעם למה רבי חייא ור"ש חולקים בזה העניין כפי הנראה, דחד אמר צריך ליתן עיניו למטה, וחד אמר לבו למעלה, וכל אחד הביא ראיה מן הכתוב, והיה ראוי שיודה כל א' לחברו ששני העניינים יכולים להתקיים בבת אחת בנתינת עיניו למטה וכוונת הלב למעלה כמו שנראה משני הכתובים, וכמו שאמר רבי ישמעאל משם אביו, ואם נאמר כי לא היו חולקים רבי חייא ור"ש אלא מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי, מה שאינו נראה כן מלשון הגמרא, א"כ מה חדש אח"כ רבי ישמעאל משם אביו, שהרי גם אלו מודים שצריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה לקיים שני הכתובים, אלא דמר אמר חדא ומר אמר חדא כמו שאמרנו, וגם כי הוא לא היה יודע מה שאמרו הם בעניין זה, שלא השיבו לו על מה ששאל מהם במאי עסקיתו, אלא בתפילה, ולא פירשו לו באי זה עניין תפילה, עם כל זה כיון שהוא אמר על שם אביו ב' הדברים עיניו ולבו, והם לא אמרו כל אחד מהם אלא דבר אחד. נראה שהם חולקים בעניין, כי בהיות ב' הדברים בשעה אחת בעמדו בתפילה, למה אמרו כ"א דבר א' ולא ב' הדברים, ולשון כדי שיתקיימו ב' כתובים הללו מורה, כי לדעת ר"ח ור"ש ברבי לא היו מקיימים כי אם כתוב אחד מהם, וא"כ ראוי לתת טעם כיון שהם יכולים לקיים ב' הכתובים שאינם סותרין זה את זה למה לא קיימום, ועוד כי רבי חייא או ר"ש שאמר צריך שיתן עיניו

למטה שנאמר והיו עיני ולבי שם כל הימים, היה יכול לומר ג"כ שיתן לבו למטה שנאמר והיו עיני ולבי שם משום דשכינה התם קיימא, ובכתוב אין הוראה לעיניים יותר מללב, ועיני ולבי אשכינה קאי.

ולכן אני אומר כי רבי חייא ור"ש חולקים על כוונת התפילה, כי מי שאמר צריך שיתן עיניו למטה ה"ה שצריך לכוון ג"כ לבו למטה אשכינה, והזכיר עיניו כי על הסתם אין אדם מכוון אלא על מה שמביט בו בעיניו, ואחרי עיניו לבו הולך, וגם מטעם שהעיניים גבוהות מהלב להסתכל למטה, וכיון שנותן עיני הגבוהים למטה כל שכן הלב שהוא יותר קרוב, וכיון שהשכינה למטה כדכתיב: והיו עיני ולבי שם כל הימים, צריך לתת עיניו וכוונת לבו למטה, ומי שאמר צריך שיכוון לבו למעלה סובר, כי אין ראוי לכוון כי אם למעלה, כי עיקר כבוד השכינה למעלה בשמים היא, וכן עיניו יתן למעלה כיון שהוא מכוון למעלה, והזכיר לבו ולא עיניו שהלב מוזכר בכתוב, כדכתיב: נשא לבבנו אל כפים, וכיון שכוונת לבו למעלה, גם עיניו לנוכח מעלה יביטו שהם קרובים יותר למעלה מן הלב, ולזה אמר רבי ישמעאל כי כדי לקיים ב' המקראות צריך שיתן עיניו למטה לכבוד השכינה שלמטה,וכוונת לבו למעלה, כמו שמבואר בכתוב נשא לבבנו אל כפים. ועיקר הכוונה הוא בלב לא בעין, ולכן יכוון לבו למעלה לעיקר השכינה שבשמים, ולכבוד השכינה שבבית המקדש שלמטה יתן עיניו למטה, ובזה מתקיימים ב' הכתובים, אבל מי שאומר צריך ליתן עינו למטה וה"ה כוונת לבו כמו שאמרנו, הוא סובר כי הכתוב של נשא לבבנו אל כפים אינו מדבר בזמן התפילה, כי אם לכל מעשה האדם, שיהיו מכוונים לש"י, גם כי הוא בשמים הוא משגיח על כל מעשיו ועל מחשבותיו, אבל בכוונת התפילה צריך שיכוון למטה כמו שאמרנו, ומי שאומר צריך שיכוון לבו למעלה וכן עיניו, סובר כי הכתוב של והיו עיני ולבי שם כל הימים הוא לעניין כבוד שכינה שלא זזה מאותו מקום המקוד, ולכן אין ראוי שנזלזל בקדושתו, וכמו שאמר והשימותי את מקודשיכם אע"פ שהם שוממים נקראים מקודש, אבל לעניין התפילה סובר שאין ראוי לכוון עיניו ולבו כי אם לעיקר שכינה שהיא למעלה וכמו שכתוב נשא לבבנו אל כפים וגו'.

ור' ישמעאל משם אביו מקיים ב' הכתובים לעניין התפילה כנזכר ומה שאמרו שלושתם המתפלל צריך וכו', ולא אמרו חייב אדם ליתן עיניו וכו', הוא להורות כוונת הכתובים, כי אין אחד מהם יכול להכחיש הכתוב שמביא חברו ראיה ממנו, אלא שהם מפרשים שאותו הכתוב נאמר על עניין אחר כמו שאמרנו, ולכן האומר שהכתוב נאמר על עניין התפילה אומר המתפלל צריך וכו', כלומר לא תחשוב כי זה הכתוב נאמר לעניין אחר ולא לעניין תפילה, כי האמת הוא שנאמר על התפילה ולכן המתפלל צריך וכו'. ולפי מה שנראה כי הם לא השיבו לרבי ישמעאל עניין מחלוקתם במה היה אלא שהיה בעניין התפילה, צ"ל כי מה שאמר רבי ישמעאל הכי אמר אבא וגו' כדי שיתקיימו ב' כתובים הללו, הגמרא הוא

דקאמר לה כדי לקיים ב' כתובים הללו שכבר הזכרנו למעלה, דאילו רבי ישמעאל לא ידע מה שאמרו. והיה לו להזכיר הכתובים כדי לקיים והיו עיני ולבי שם וגו' נשא לבבנו אל כפים וגו'. וג"כ אפשר לומר, שקצר הגמרא במה שאמרו במאי עסקיתו בתפילה, ואמרו לו בפי' סברת כל אחד מהם, אלא שהגמרא קצרה בזה ולכן א"ר ישמעאל עצמו כדי לקיים ב' כתובים הללו, שכבר שמע אותם. מפיהם. כל זה הוא לעניין משמעות פשט המאמר כפי סוגית הגמרא, אבל בעניין כוונת מחלוקתם, וכוונת ר' יוסי בשצריך נתינת עיניו למטה וכוונת לבו למעלה, אקדים ב' הקדמות:

ההקדמה הראשונה, כי עניין מה שאמר הכתוב וקרא זה אל זה ואמר ק' ק' ק' וגו' מלא כל הארץ כבודו, שנראה מזה כי שכינתו היא למטה בתחתונים כפשט הכתוב מלא כל הארץ כבודו, וגם מה שאמר הכתוב והיו עיני ולבי שם כל הימים, שנראה ששכינתו שורה לעולם במקום המקדש המקדש יותר משאר המקומות, עניין זה הוא השגחתו יתברך, שהוא משגיח בכל אישי עולם השפל לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו. ויותר מהמה בארץ ישראל שהיא חלקו ונחלתו, ובירושלים במקום המקדש השגחתו והשקפתו יותר מפורסמת ונגלית לעין כל בנסים ההווים ונוהגים במקום המקדש, וזהו עניין והיו עיני ולבי שם כל הימים, כי גם בזמן החורבן לא זזה שכינה מכותל מערבי, להשגיח ולהשקיף על פרטי האומה ישראלית, ולהציל אותם מקורות העולם, כי גם שבהיותו למעלה בשמים יכול להשגיח על כל פרטי העולם ולהצילם ממקרי הזמן ולתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו, עם כל זה בהיות שכינתו למטה בתחתונים היא מכינה רצון האנשים לעבדו בהיותו קרוב אליהם ומשפיע עליהם רוח דעת ויראת ה' כדי שיזכו כל העולם וינצלו מרשת זו נטמנה להם, והוא יצר לב האדם רע מנעוריו, ויותר בא"י ובבהמ"ק שהם קרובים יותר אל כבוד שכינתו יתברך ומושפעים מאתו יתברך, וכאומרם אוירא דארעא ישראל מחכים, ורוח הנבואי שורה בא"י, מה שאין כן בשארי ארצות ובזמן שבית המקדש קיים שעיקר שכינתו בבהמ"ק, שמניצוץ ולהב שכינתו מתנבאים המוכנים אל הנבואה.

והראיה כי אחר סילוק עיקר שכינתו בחרבן המקדש, נפסקה הנבואה בעונותינו, ולא נשאר למטה ניצוץ כי אם להשגחת האומה ולהצילם מרעתם, וזהו עניין והיו עיני ולבי שם כל הימים, עיני הוא מורה עניין השגחתו עליהם לטובה ולברכה להספיק צרכם, ולבי הוא להצילם מהמקרים הבאים עליהם באהבת לבו אותם, וא"כ עניין מלא כל הארץ כבודו, ועיני ולבי שם כל הימים, הוא השגחת ה' יתברך עליהם בדברים הצריכים להם בזה העולם, להכין אותם ולסעדם שיכינו צדה לדרכם והוא עולם הבא, ומפני שנראה איזה ירידה כביכול לשכינה להיות בתחתונים, אה"כ וקרא זה אל זה ואמר קק"ק ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו, כלומר גם כי מלא כל הארץ כבודו עם כל זה אין בזה שום ירידה ח"ו לקדושתו, כי המלאכים אומרים קק"ק גם כי שכינתו למטה בתחתונים.

ההקדמה הב' היא ידיעת הפרש פעולת העין מן הלב, כי העין הוא גשמי ופעולתה ג"כ הוא גשמי, כי כל החושים הם גשמיים כי אין העין ושאר החושים משיגים כי אם הדברים הגשמיים, והלב גם כי הוא גשמי משיג דברים עליונים מכוח המחשבה הנטועה וקבועה בו מאתו יתברך, ולעניין המצוות ג"כ אותם שהם תלויות בעין הם מצוות מעשיות, והתלויים בלב הם שכליות ואלוהיות כהאמנת העקרים אשר בהם יוגדר האדם בשם ישראלי ויכוונה ביחס יהודי, וכן לעניין העבירות, וכמו שאמר אחרי לבבכם זה אפיקורסות, ואחרי עיניכם זה זנות.

ומעתה אומר כי מי שאמר המתפלל צריך שיתן עיניו למטה, דכתיב: והיו עיני וגו', הוא סובר כי כיון שהשכינה היא עומדת עדין למטה כמו שנראה מפשט הכתוב, ותועלתה הוא להכין בני אדם לעבודתו, כדי שיהיו ראויים שיחול עליהם ברכתו בזה העולם, ולהצילם מפגעי הזמן וקורותיו כפי ההקדמה הראשונה, א"כ ראוי שהמתפלל אליו יתברך שיספיק צרכיו ושיצילהו מקורות הזמן יכוון ויטה עיניו למטה לשכינה העומדת ומשקפת ע"ז והוא עניני האדם בזה העולם, ולזה הזכיר עיניו ולא לבו, כי העין היא מיוחדת לדברים הגשמים הצריכים בזה העולם כפי ההקדמה השנייה. ועיקר התפילה הוא על צרכי האדם בזה העולם, וכמו שאמר בפ"ק דשבת (דף י') על המאריך בתפילה ומקצר בזמן תלמוד תורה, מניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה, שיראה היות התפילה צורך חיי שעה, לרפואה לשלום ולמזונות **כפירש"י** ז"ל.

ומי שאמר המתפלל צריך שיכוון לבו למעלה כדכתיב: נשא לבבנו אל כפים וגו', סובר כי עיקר התפילה אינה לצורך האדם בזה העולם, כי אם להלל שמו יתברך ולספר גדולותיו ונפלאותיו ונוראותיו, ועיקר הכוונה היא שיכוון האדם בתשבחות האל יתברך והילוליו וגדולותיו, יותר ממה שיכוון במה שיאות לענייני צרכיו בזה העולם, וכמו שאמרו (ברכות ל"ד) כי מי שאין יכול לכוון בתפילתו לפחות יכוון בברכת אבות, שהיא סיפור גדולותיו ותשבחותיו, ואם אינו יכול לכוון בה לא יתפלל, שנראה שעיקר כוונת התפילה היא בתשבחות האל יתברך. ומזה נמשך היותר נענה בשאלת צרכיו וכמו שביארנו למעלה בעניין לעולם יסדר אדם שבחיו של הקב"ה ואח"כ יתפלל. ולכן אמר המתפלל צריך שיכוון לבו למעלה, כי עיקר שבח והלול שכינת האל היא למעלה לכבוד שכינתו החונה בשמים. והזכיר לבו ולא עיניו לעומק מחשבת הלב בכוונתו לדברים העליונים אשר מהם יכיר וישיג גדולת בורא כפי ההקדמה השנייה, ובזה הוא משיג וקונה העוה"ב וזוכה להקביל פני השכינה העומדת למעלה לשלם שכר טוב להולכים לפניו. ומה שכנו חיי שעה לתפילה הוא לאותו חכם שהיה מאריך בשאלת צרכיו.

ורבי יוסי שאמר המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ויכוון לבו למעלה לקיים שני הכתובים, סובר שראוי לאדם המתפלל ליתן עיניו למטה לכבוד השכינה השורה למטה במקום המקדש כדי שיפיק רצונו בשאלת צרכיו כי לזה היא עומדת במקום ההוא המקדש, ויכוון לבו למעלה בתשבחותיו והילוליו להללו ולפארו כפי השגת דעתו בשכינתו החונה בשמים. ובזה ישיג ויקבל שכר טוב בעוה"ב מאת כבוד שכינתו החונה בשמים ומשפעת ומנחלת לאוהביו י"ש עולמות. ובזה מתקיים כוונת שני הכתובים, נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים להשיג חיי העוה"ב. וכתוב והיו עיני ולבי שם על השכינה השורה בכותל מערבי להספיק צרכיו בזה העולם והם חיי שעה, ושניהם כאחד טובים ונכוחים למבין וישרים למוצאי דעת, וכן אמר הכתוב אקרא לאלוהים עליון לאל גומר עלי, הורה על כוונת לבו למעלה באומרו לאלוהים עליון, כלומר כבוד שכינתו העליונה, ועל נתינת עיניו למטה לכבוד השגחת שכינתו במקום המקדש אמר לאל גומר עלי, שמהשפעת השכינה למטה נמשך הפקת רצון האדם וגמר צרכיו בזה העולם, ולזה אמר לאל גומר עלי.

שער התפילה פרק י [חלקי התפילה הדורשים עשרה]

יש דברים בתפילה שמצד מעלתם אין לנו רשות לאומרם כי אם בהיות עשרה בני אדם מקובצים במקום אחד, וכמו שאמרו (ברכות כ"א) אין דבר שבקדושה בפחות מעשרה והביאו ראיה מן הכתוב שאמר (ויקרא כ"ב) ונקדשתי בתוך בנ"י וילפינן תוך מתוך, דכתיב: ויבאו בנ"י לשבור בתוך הבאים ועשרה הוו דבנימין לא הוה תמן כדכתיב: ואת בנימין אחי יוסף לא שלח וגו' ובא ללמד ונמצא למד דעשרה נקראו עדה. וצריך לתת טעם באי זה אופן למדו מכאן אין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, כי זה הכתוב לא נאמר במקומו כי אם אצל חלול ה' כמו שאמר ולא תחללו את שם קודשי ונקדשתי בתוך בנ"י וכמו שלמדו למחלל את השם בפני עשרה מישראל, או המקדשו שנהרג על קדושת שמו ועיקר הכתוב נכתב לעניין דין זה, א"כ מהיכן לרבותינו ז"ל שגם בכלל זה יש כל דבר שבקדושה שאינה בפחות מי'. וצ"ל כי גם שהאמת הוא שזה הכתוב נאמר לעניין קדוש השם בשעה שמעבירין את האדם על קדוש ה' שיהרג ויקודש שמו ברבים ואל יעבור ויחללהו, עם כל זה למדנו מכאן שיש הפרש בין היותו בפחות מעשרה מישראל או היותו בעשרה לעניין התפילה ג"כ, מדלא כתיב וקודשתם אותי בתוך בנ"י דומיא דרישיה דקרא דכתיב: ולא תחללו את שם קודשי, וכתב ונקדשתי משמע בכל מיני הקדושות, ולכך אמרו אין דבר שבקדושה בפחות מי' כלומר גם כי עניין הכתוב אינו אלא לעניין קדוש ה' במצוות, אפילו הכי מדכתיב: ונקדשתי משמע דאין דבר שבקדושה בקדושות אחרות ג"כ בפחות.

ומעתה ראוי לתת טעם לכל אחד מהדברים הצריכין עשרה, כי מן הנראה בקדיש וקדושה לבד הם שיש בהם קדושה ואינם נאמרים בפחות מעשרה, אבל בברכו וקה"ת והפטרה ונשיאות כפים וי"ג מדות וברכת מזון בשם וברכת חתנים נראה שאינם בכלל דבר של

קדושה יותר משאר עניני התפילה, ובגמרא נראה כי טעם כולם הוא שאין דבר שבקדושה בפחות מי' כדאמרינן התם על המשנה אין פורסין על שמע וכו' (מגילה כ"ג,ב). ואומר כי לעניין קה"ת כבר אמרו חז"ל משה תיקן להם לישראל שיהו קורין בתורה ברבים בשבתות ובמועדים בעניין המועד וסמכו על הכתוב שאמר וידבר משה את מועדי ה' אל בנ"י מצוותו שיהיו קורין כל אחד בזמנו כדתנן במגילה (ל"א), ובשני ובחמישי ג"כ כדי שלא ישהו ג' ימים בלא תורה וסמכו על פסוק שאמר וילכו שלשת ימים במדבר ולא מצאו מים ואין מים אלא תורה (ב"ק פ"ב) ותיקון משה ודאי היה שיקראו בתורה ברבים, דאילו ביחיד כתיב (יהושע י"א) והגית בו יומם ולילה, ולא היה צריך לתקן כי אם לקרות ברבים, ואלו הרבים הם מסתמא עשרה, כיון שמצינו לעניין קדושה דאין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, ולכך אמרו על כל השנויים במשנה שהטעם בהם שאין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, וכן עזרא שתיקן בשבת במנחה היה כעין תיקון של משה.

ועניין ההפטרה כבר הוא ידוע כי היא נאמרת מזמן הגזרה שגזרו שלא לקרות בתורה והיו קורין בנביאים מעין הפרשה ולכך תיקנוה ג"כ בעשרה, ובנשיאת כפים ג"כ כתיב (ויקרא ט') וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם וגו', וכתיב (במדבר ו') כה תברכו את בנ"י אמור להם, וכיון שהברכה היא לרבים, נראה שצריך שיהו עשרה לפחות כיון שדבר של קדושה אינו בפחות מעשרה, אם כן העם שהוזכרו כאן או בני ישראל הם עשרה דבקרא דונקדשתי ג"כ בנ"י.

ולעניין י"ג מדות אמרו בר"ה (דף י"ז) ויעבור ה' על פניו ויקרא א"ר יוחנן אלמלא מקרא כתיב אי אפשר לאומרו מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח ציבור והראה לו למשה וא"ל כל זמן שישראל חוטאים לפני יעשו לפני כסדר הזה ואני אמחול להם, וכיון שאמרו כשליח ציבור נראה שלא נמסרו י"ג מדות אלא לרבים והיינו עשרה כמו כל דבר שבקדושה, וברכת חתנים כתוב ברות ויקח בועז עשרה אנשים וגו', ובברכת מזון בשם יש לתת טעם למה צריך עשרה להזכרת אלוהינו, שהרי בתפילה מזכיר היחיד כמה פעמים אלוהינו ואינו דבר מיוחד לצבור, ובגמרא נתנו טעם בפרק שלושה שאכלו לברכת זימון מדכתיב: גדלו לה' אתי גדלו שנים אתי חד הרי ג', או כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוהינו, אקרא חד הבו שנים הרי ג', וצריך לתת טעם מאין לנו שזה הפסוק לעניין ברהמ"ז נאמר ולא לענייינים אחרים, ואם הוא בעניין ברכת המזון נראה כי ג' יכולים לזמן בשם כדכתיב: גדלו לה' אתי, וכן בכי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוהינו, נראה בפירוש שיזכירו אלוהינו בנתינת גודל לשם יתברך על המזון שאכלנו, וא"כ למה הצריכו עשרה להזכיר אלוהינו.

ואפשר לומר כי מה שתקנו חז"ל ברכת זימון בעניין האכילה, מה שאין כן בשאר דברים של קדושה או שאר ברכות כי כולם נאמרות ביחיד, ואם אינם נאמרות ביחיד אין נאמרות

ג"כ בשלושה כמו בדברים של קדושה שצריך עשרה, ולא מצינו חילוק בין יחיד לשלושה, כי אם בעניין ברכת המזון, הטעם הוא דכתיב: ואכלת ושבעת וברכת, ואמרו חז"ל (ירושלמי פ"ק דתרומות והביאו הרא"ש ז"ל בהלכות) ואפילו מדומדם כיון דכתיב: ושבעת, ולזה הכריחו לג' שאכלו כאחד שחייבין לזמן ולא יברך כל א' לעצמו הואיל שמברך ואפילו מדומדם, אלא הגדול שביניהם שמסתמא דעתו מיושבת עליו יברך, והם יענו אחריו ברוך שאכלנו משלו ויכוונו לברכתו ויענו אמן, ובתחילת הברכה הוא עיקר הזימון, ולכך גם כי מזכירים אלוהינו בכמה מקומות היחידים, עם כל זה בברכת הזימון שהיא נברך שאכלנו משלו והם עונין אחריו לא יזכירו אלוהינו כי שמא גם המברך מדומדם, אבל כשהם עשרה שחל עליהם דבר של קדושה אז מזמינים בשם כי הגדול שבכולם הוא המברך, ואפילו היה מדומדם כיון שהוא בחבורת עשרה בני אדם יכולין להזכיר את ה' בתחילת ברכת מזון שהיא זימון בשם כמו שאמרנו.

ועניין ברכו את ה' המבורך, היות נזכר בענייני דבר של קדושה, אפשר שהטעם הוא כיון שהוא מסודר בסוף הקדיש שהוא דבר של קדושה וצריכין לברך ברכות של ק"ש ולכן אומר ברכו את ה' המבורך ועונין ברוך ה' המבורך לעולם ועד כיון שנתקן בצבור וכל הצבור יוצאים ידי חובתם בקריאת הג' או השבעה שקוראים, צריכין לתת לב לברכת הקורא המתוקנת בצבור ולענות אחריו ברוך, כדי שיחשב להם כאילו הם קראו בתורה בכוונם לברכות ולמה שקורין בתורה.

ועניין מנין זה של עשרה היותו. ראוי שיחול עליהם קדושת השם הוא ע"ד הפשט כי פחות מעשרה אינו מנין, והוא רומז לדברים העליונים מן המלאכים ולמעלה שאינם בפחות מעשרה. וגם אמרו (סוכה ה') לעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה ולא עלה משה למעלה מי' באופן שאין דבר שבקדושה בפחות מעשרה, וכן מצינו בבני יעקב כשנולדו א' א' אותו שהשלים מנין עשרה עם יעקב נזכרה השכינה עמו, והוא יששכר תשיעי לבנים ד' שילדה לאה קודם, וד' השפחות וזה החמישי ללאה הם עשרה, וכתוב בו וישכב עמה בלילה הוא, וא"ר יוחנן במסכת נדה פ"ג מלמד שהקב"ה סייעו באותו מעשה שנטה חמורו של יעקב לאהל לאה והיינו דכתיב: יששכר חמור גרם, חמור גרם לו ליששכר. ועניין הסיוע הוא מה שאמרתי שכיון שנולד הוא השלים לעשרה ונסתיימו בו שיחול עליהם דבר של קדושה שקודם היו פחות מעשרה ואין בהם דבר שבקדושה, ולזה זכו לתורה ולחכמה דכתיב: (דה"י א' י"ב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים לדעת מה יעשה ישראל וגו', וכן אמרו (ברכות י"ז, מגילה ל"ב) העשירי נוטל שכר כנגד כולם, לכן ישתדל האדם להיות נמנה עם העשרה הראשונים הבאים לב"ה, וכן יש רמז בזה שחייבין לשכור העשירי כשיצטרכו ממה שאמר כאן כי שכר שכרתיך וגו'.

שער התפילה פרק יא [תפילה בציבור]

מעלת תפילת הצבור היא גדולה לא לבד בדברים של קדושה הצריכים עשרה שאין דבר שבקדושה בפחות מעשרה כמו שביארנו למעלה, אלא גם בתפילה הסדורה ליחיד גם כן אם מתפלל אותה בעשרה היא מרוצה יותר, וכמו שאמרו (ברכות ז') א"ל רב יצחק לרב נחמן מ"ט לא אתי מר לבי כנישתא לצלויי א"ל לא יכילנא א"ל ליכניף מר עשרה וליצלי א"ל טריחא לי מילתא ולודעי ליה למר עידנא דמצלי צבורא א"ל מאי כולי האי א"ל דאמר רבי יוחנן בשם רשב"י מ"ד ואני תפילתי לך ה' עת רצון אימתי עת רצון בשעה שהצבור מתפללים, רבי יוסי בר חנינא אמר מהכא כה אמר ה' בעת רצון עיניתיך, רבי אחא אמר מהכא הן אל כביר לא ימאס וכתיב פדה בשלום נפשי וגו', נלמוד מכאן כי גם בתפילת היחיד בלי דבר של קדושה, יש מעלה ויתרון בהיות נאמרת ברבים, ואפילו לא יהיו הרבים במקום ההוא, אלא בזמן שהם מתפללים במקום אחר, וכמו שלמדו מדכתיב: ואני תפילתי לך ה' עת רצון, אע"פ שאינו עימהם במקום תפילתם.

וכן נראה מן הכתוב שאמר ואני תפילתי לך ה' עת רצון, כלומר גם כי תפילתי ביחיד, אני משתדל שתהיה בעת רצון, כי רב נחמן היה סובר כי אמת הוא שיש מעלה למתפלל אפילו תפילת יחיד בלי דבר של קדושה שתהיה ברבים, כמו המתפלל י"ח בלחש עם הצבור ולא הספיק לעמוד עד חזרת התפילה לקדושה, אבל כשאינו עימהם במקום אחד, הרי הוא יחיד, לכך אמר לו מאי כולי האי, והשיב לו מדכתיב: ואני תפילתי לך ה' עת רצון, כי נראה כי גם בתפילה שמתפלל היחיד בביתו, יש לה יותר מעלה אם אומרה בשעה שהצבור מתפללים, כמשמעות הכתוב ואני תפילתי לך ה' עת רצון, כלומר תפילתי הנאמרת ביחיד היא מגעת אליך ה', כשהיא נאמרת בעת רצון והיא שעה שהצבור מתפללים בה ונקראת עת רצון שהקב"ה מרוצה באותה העת, כמו שאמר רבי יוחנן (ו') דכתיב: מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה, שיעור שיוכל לענות דבר של קדושה.

ורבי יוסי בר חנינא אמר מהכא בעת רצון עיניתיך, כי מן הכתוב של ואני תפילתי לך ה' עת רצון נראה לו שאין הוכחה כי אם שישתדל להתפלל בשעה שהצבור מתפללים, אבל לא שיהיה עונה לזה, אבל בעת רצון עיניתיך שנראה כי מי שמתפלל בעת רצון והוא העת שהצבור מתפללים כמו שביארנו הוא נענה מיד כדכתיב: עיניתיך, ורבי אחא אמר מהכא דכתיב: הן אל כביר לא ימאס, וכתיב פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי, עניין הוכחתו היא משני הכתובים, מהן אל כביר לא ימאס למדנו לתפילת הרבים שאינה נמאסת, ואחר שלמדנו שהיא מקובלת, למדנו מן הכתוב של פדה בשלום נפשי מקרב לי כי ברבים היו עמדי, כי מלחמות הבאות על האדם הוא פדוי מהם כשמתפלל בשעה שהרבים מתפללים. ותניא נמי הכי מנין שאין הקב"ה מואס בתפילתם של רבים שנאמר הן

אל כביר לא ימאס. וכתיב פדה בשלום נפשי מקרב לי וגו' אמר הקב"ה כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים ומתפלל עם הצבור מעלה אני עליו כאלו פדאני לי ולבני מבין האומות.

ומה שאמרו מנין שאין הקב"ה מואס בתפילתן של רבים צריך לתת טעם שהיה ראוי להיות נאהבת ולמה ימאסנה לשהוצרך הכתוב לומר לא ימאס, כל שכן במה שאמרו אחר כך כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים וגו', ואפשר לומר כי מה שאמר הכתוב הן אל כביר לא ימאס ולמדנו שאין הקב"ה מואס בתפילתן, היינו כשאינם עוסקים בתורה ובגמילות חסדים, ואפילו הכי כשהם מתפללים עם הצבור אינו מואס בתפילתם למעלת תפילת הצבור, וכתיב פדה בשלום נפשי מקרב לי וגו' ליחיד המתפלל עם הצבור כלומר בשעה שהצבור מתפללים, כיון שעוסק בתורה ובגמילות חסדים הנכללים במלת שלום, אינו צריך לומר שתפילתו נשמעת אפילו שלא התפלל אותה ממש עם הצבור אלא שמעלה לו הקב"ה כאלו פדאו לו ולבניו מבין האומות, ודורש פדה בשלום נפשי על האל יתברך כי כביכול שכינה עמנו בגלות, והמתפלל בזה האופן כאלו פודה אותו ואת בניו מן הגלות, שהוא הקרב והמלחמה והצער שהם בו, וכיון שמזכיר הכתוב פדיית עצמו גם לבניו הוא פודה כי עמם הוא בצרה, וכשמסתלק שב את שבותם ומרחם אותם, וגם כי אנו רואים כמה תפלות שמתפללים הצבור ואינם נענים אין תימה על זה כי אפשר קרוב לודאי שלא התפללו אותם התפלות בכוונה כראוי, אבל אם התפללו בכוונה אפילו קצת הצבור בודאי נענים, כדכתיב: הן אל כביר לא ימאס, כביר כח לב, כלומר מה שאינו מואס תפילת הרבים, זהו כשיש בתוך זה הכביר שהם הצבור, כח לב שהוא כוונת הלב.

ומעלת תפילת הצבור משלושה טעמים:

הראשונה מצד עניני הקדושה שאינם נאמרים בפחות מעשרה. ולזה אפשר שכיון דוד באמרו (תהלים נ"ה) אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלוהים נהלך ברגש, הכוונה כי הדברים של קדושה שאינם נאמרים בפחות מעשרה הוא לסבת מעלת סוד נעלם שיש בהם בקדושת ה', על זה אין ראוי להזכיר רמז הקדושה כי אם בצבור ולא ביחיד. ולזה אמר מה שאני משתדל ללכת לבית אלוהים ברגש, כלומר בקבוץ בני אדם הוא לסבת שנמתיק סוד הקדושה יחדיו כי בפחות מעשרה לא נוכל להשיג רמז מתק העניינים ההם.

הטעם הב'. גם בתפילה שאין בה דבר של קדושה הצריכה רבים, עם כל זה יש בה מעלה בהיותה נאמרת ברבים או בשעה שרבים מתפללים כמו שביארנו (תורת כהנים פ' בחקותי) מפני שאינו דומה מועטים העושים את המצווה למרובים העושים את המצווה, כי היא מתעלית יותר הרבה מכפי הערך לכל א' בהיותה נעשית בחבורת בני אדם, כי אפילו בדברים הגשמיים עושה אדם יותר מכפי הערך בהשתתפו עם אחרים במלאכה, וכמו שאמרו (סוטה פ' אלו נאמרים) בעניין המרגלים בהבאות האשכול שהביאוהו ח' בני אדם, וגמירי דכל טונא דמדלי איניש לכתפיה ואין אחר מסייעו תלתא דטועניה הוא, כשמטעינו

אחר ובאבני ירדן, שכל א' היה מגביה על כתפו שיערו כל אחד מהן מ' סאה, ומכאן נחשב לאשכול כמה היה בו ששמנה אנשים היו מסייעים זה את זה כשמרימים אותם על כתפם, אם כן היה משקלו של אשכול תתק"ס סאין ק"כ לכל אחד, שהיו שני שלישים יותר ממשוי אדם, שאין אחד מגביה על כתפו כאבני ירדן, וא"כ כל שכן בדברים האלוהיים שמתעלה יותר עניין המצווה בהתאחד בה כמה בני אדם מכפי הערך לכל אחד ואחד.

וכמו **שפירש"י** ז"ל על עניין תפילת אברהם אבינו על סדום ועמורה, שאמר אולי יש חמישים צדיקים בתוך העיר ויהיו מצילים חמשה כרכים עשרה לכל כרך, ומ"ה, יצטרף צדיקו של עולם עם כל תשעה ויהיו עשרה וינצלו כולן, וארבעים על ד' כרכים, ול' על ג' וב' על ב' ועשרה על א'. ואע"פ שהודה לו האל יתברך על חמישים שיצילו חמשה כרכים עשרה לכל כרך, הוצרך לשאול על מ' לארבע כרכים ושלשים לג' ועשרים לב' ועשרה לאחת. כי אינן דומין העשרה שהיו מצילין כל כרך וכרך בהצטרפם עם שאר העשרות המצילים על שאר הכרכים, לעשרה העומדים לבדם להציל כרך שלהם ואין אחר מתחזק עימהם על אלה כי אם הוא יתברך, גם כי דבר החטא הוא חמור וכמו שאמר ויאמר ה' זעקת סדום ועמורה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד, ר"ל כי גם שצעקת העניים הייתה רבה, החטא על מה שעשו היה כבד מאד ממה שצעקו הם, כי לפעמים האדם הוא צועק על מה שנעשה לו יותר מהראוי, ובעניין סדום גם כי הצעקה הייתה רבה, לא השיגה לערך החטא כי כבדה מאד מהצעקה, ואמר ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו וגו', עניין ארדה כי החוטא לה' אם עונש החטא ההוא כפי גדולת המצווה לא יהא קץ ותכלית לעונשו, אם נעריך עונשו כפי גדולת האל יתברך המצווה לו שלא יעשה כך וכך. ולזה האל יתברך להקל עונש האנשים כביכול כאלו מוריד ערך גדולתו בהיות שכינתו למטה בארץ וכפי אותה הירידה מעניש את האדם. ולזה אמר גם כי חטאתם כבדה מאד לא כפי ערך המצווה אלא כפי חומר העבירה עצמה כבדה מאד, ארדה נא שלא להחשיב גדולתי במה שהיא בשמים ואראה אם כצעקתה הבאה אלי עשו, בהיות כי הצעקה הייתה פחות מהחטא כמו שכתבתי, אמר כי לא יראה כי אם עד כדי מה שצעקו אם היה בו שיעור לכלותם, גם כי לא יחשב עימהם לפי ערך גדולתו יגזור עליהם כלה, ואם לא אדעה, כלומר אם לא יהיה בצעקה שיעור כליון בירידת והעלם גדולתי בהיות שכינתי בארץ אדעה אם אענישם כפי כובד מה שחטאו שהוא יותר מהצעקה, או כפי הצעקה שהיא פחותה מהחטא אלא שאענישם כפי גדולתי, כי די להם שאיטיב להם שלא להענישם כפי חטאם הכבד וכפי גדולתי שניהם כאחת אלא באחת מכם כפי צעקתה שהוא פחות מהחטא הכבד וכפי גדולתי או כפי חטאם הכבד לא כפי גדולתי בשמים.

ואמר ויפנו משם האנשים וילכו סדומה ואברהם עודנו עומד לפני ה', כי גם שכבר אמר למעלה ויקומו משם האנשים חזר ואמר ויפנו משם האנשים, להורות על מה שדבר האל

יתברך הכצעקתה הבאה אלי עשו, כי לא יענישם כי אם כפי הצעקה ולא כפי החטא הכבד וכפי הירידה לראות ולא לפי גדולתו כמו שפירשתי, לכך אמר ויפנו משם האנשים וילכו סדומה, כי מאותו המצב שהיה עניין סדום ברצון האל שלא להעניש אותם אלא בקל מן העונשים הלכו הם לסדום על תנאי כך לראות אם הכצעקתה הבאה לאל יתברך עשו יכלו אותם. ולזה אמר וילכו סדומה, כלומר לחפש על ככה כי למעלה אמר ויקומו משם האנשים וישקיפו על פני סדום כי לא הייתה כוונתם ליכנס לסדום כי אם להשקיף עליהם מבחוץ בכיליון חרוץ בהפיכת הערים.

אבל עתה שאמר האל יתברך הכצעקתה הבאה אלי וגו' הלכו לתוך העיר לדעת תוכן הצעקה כמו שפירשתי להקל ענשם, ואברהם עודנו עומד לפני ה', כלומר שלא נתקררה דעתו במה שהקל עליהם בעניין הצעקה, אלא גם כי יהיו חייבים מצד הצעקה ולא כפי ערך גדולתו יתברך, אם יהיו צדיקים בעיר יוכלו להציל אותה. ולזה עמד לפניו יתברך לראות מה יהיה בסוף וראה שהיה יכול לגשת אליו יתברך להליץ טוב בעדם כיון שהוא יתברך היה מיקל עליהם. ולזה אמר ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע אולי יש חמישים צדיקים וגו', ועשה שתי חלוקות בעניין אם בהציל הצדיקים את נפשם או בהציל הצדיקים את כל הערים. ולכך אמר האף תספה צדיק עם רשע בערך החלוקה הראשונה כלומר ראוי שהצדיקים המה יצילו את נפשם ולא תספם עם הרשעים, כל שכן שאם יהיו חמישים צדיקים בתוך העיר ראוי לך שתישא לכל המקום בעבורם, ולא לבד יספיק זכותם להציל את נפשם, כי אם לישא לכל המקום בצדקתם בהיות חמישים עשרה לכל כרך וכרך, כי אחד עשרה ואחד עשר ריבוא לעניין דבר של קדושה (ברכות מ"ט), כמו כן נקראים קהל עשרה כמו עשר ריבוא, ולכך יוכלו עשרה צדיקים להציל המון רב מבני אדם חוטאים, וגם מועטים ואפילו צדיק אחד לעניין כשהעולם נדון אחר רובו בעניין הזכויות והעבירות אפשר כי כפי שקול אל דעות יכריעו זכיות צדיק א' מכל חטאת האדם וינצל העולם בזכות צדיק כזה ועליו נאמר וצדיק יסוד עולם.

וחזר ואמר חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע וגו', כי גם שעל ב' החלוקות שאל על הצלת צדיקים עצמם או הצלת כל המקום בעבורם בהיותם חמישים, עם כל זה עיקר הגשתו לתפילה הייתה על הצלת הצדיקים את נפשם כי זה מן התימה שימות ויספה צדיק עם רשע. ולזה חזר והאריך חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע, גם כי לא תמצא חמישים אין ראוי לך להמית הצדיקים גם כי יהיו מועטים. וכפל ואמר והיה כצדיק כרשע לומר כי גם שתקל במיתת הרשעים בזכות הצדיקים שתברור לכולם מיתה יפה אין ראוי שיהיה כצדיק כרשע. כי למעלה אמר להמית צדיק עם רשע, כלומר במיתת הרשע החמורה תמית צדיק עמו וגם שתמית את הרשע מיתה קלה כמיתת הצדיק גם זה תימה. וחזר ואמר חלילה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט, כי קודם

אמרו חלילה לך מעשות כדבר הזה, לפי הרגל חסדיך חולין הוא לך שתמית צדיק עם רשע, וגם בלי רחמים אלא כפי קו היושר והמשפט גם כן אין ראוי לעשות כך, כי השופט כל הארץ לא יעשה משפט, כיון שעושה משפט ג"כ בצדיקים נראה שאינו עושה משפט ברשעים.

והשיב לו האל יתברך אם אמצא בסדום חמישים צדיקים וגו' לחלוקה השנית כי לראשונה לא הוצרך להשיב כי ודאי לא ימית צדיק עם רשע גם כי יהיו מוטעים. וכמו שראינו שהציל את לוט וביתו. אבל לעניין הצלת הצדיקים לשאר, השיב ואמר כי אם אמצע בסדום חמישים צדיקים בתוך העיר ונשאתי לכל המקום בעבורם, הורה בכאן עניין הצלת עשרה צדיקים לכל כרך וכרך כי הוא בהצטרף שאר העשרות לשאר הכרכים כי עשרה לכרך אחד לבד לא יספיקו. ולזה אמר אם אמצע בסדום חמישים צדיקים בתוך העיר. כלומר זכות חמישים צדיקים צריך שאמצא לסדום לבדה וכן לשאר הכרכים. העשרה יהיו מתוך העיר ותשלום החמישים מחוצה לה ויחשבו כאילו כולה בסדום. ובשאר הכרכים בהיותם חמישים, כי יצטרף זכות כל עשרה ועשרה לכרך ולכל כרך וכרך. ולכל אמר ונשאתי לכל המקום בעבורם, בעבור הצטרפות זכות כלם אשא לכל מקום החמשה כרכים.

הנה נתבאר שאינו דומה מועטים העושים את המצווה למרובים העושים את המצווה כל שכן בעניין התפילה שאנו רואים בפירוש שמעלת תפילת הרבים בדבר של קדושה כשהם עשרה גדולה, כמו כן יהיה מעלה בתפילה ברבים גם בדבר שאין בו קדושה כיון שהם משתתפים בעניין עבודת השם שהיא התפילה. וכמו שאמר ז"ל (סנהדרין פ' חלק) על דוד המלך שעזרו אבישי בתפילה כדכתיב: ויעזר לו אבישי בן צרויה שאמר לו אבישי אפיך צלותך דמוטב שיכלה זרעך ולא תמסר ביד אויב דמה לך בצער בניך שאמרת מוטב שאפול ביד אויב ולא יכלה זרעי בר ברך קירא ליזבון ואת לא תצטער וא"ל דוד אי הכי סייע בהדן והיינו דכתיב: ויעזור לו אבישי בן צרויה ואמר רב יהודה אמר רב מלמד שעזרו בתפילה להפכה כמו שהביאו בארוכה פ' חלק. הנה נראה מבואר כי גם התפילה שאינה צריכה עשרה מועילה ומקובלת יותר משנים, וכל שכן אם הם יותר שהרי אמר דוד לאבישי אם כן סייע בהדן שהוא היה מתפלל ואבישי מסייעו לתפילה.

וכן אמרו בתעניות על אבא חלקיה דשדרו רבנן זוגא דרבנן לקמיה למיבעי רחמי אמיטרא ואמר הוא לאשתו ניקום ניסק לאיגרא למיבעי רחמי אפשר דמרצי קב"ה ואתי מטרא ובעו רחמי וקדים וסליק עננא מזויתא דדביתהו מתרי טעמא דמפרש התם. נראה בפירוש כי גם בתפילת יחידים שמתעלה יותר בהיות בבת אחת. וגם בתפילת רבים שיש ביניהם דבר של קדושה נראה שיש מעלה יותר בתפילת מאה המקובצים במקום אחד מעשרה המתפללים במקום אחד, כי כל אחד מהמאה יש מעלה בתפילתו שמצטרפת לתפילת

מאה שאצלו, ואחד מן העשרה לא נצטרפה תפילתו כי אם לעשרה, וגם כי אחד עשרה ואחד עשר רבוא היינו לעניין דבר של קדושה שיכולין לומר כל דבר של קדושה עשרה כמו עשר ריבוא, אבל לעניין קבלת התפילה תפילת הרבים מקובלת יותר כי ברב עם הדרת מלך.

הטעם השלישי, כי תפילת היחיד בהיותה בלתי הגונה או בלתי נאמרת בכוונה אינה מקובלת כלל, וכשאומרה ברבים לפעמים תתקבל בזכות תפילת הרבים, כי אפילו לחובה היחיד נגרר אחר הרוב, ואפילו הוא צדיק לפעמים אין תפילתו נשמעת לסבת הרבים שאינם הגונים. וכמו שאמרו על אליהו בהר הכרמל בירושלמי דתעניות, מה יעשו גדולי הדור ואין הצבור נדון אלא אחר רובו, שכן מצינו שאלמלא לא אמרו ישראל בהר הכרמל ה' הוא האלוהים לא ירדה אש מן השמים ושרפה את הקרבנות, הנה שתפילת אליהו לא הייתה מועילה כלל אם לא בזכות מה שאמרו ישראל ה' הוא האלוהים, כי גם שקודם אומרם ירד האש, אם לא שהיה גלוי לפניו יתברך שיהיו אומרים ה' הוא האלוהים לא היה יורד האש מלמעלה, וכמו שאמר אליהו ענני ה' ענני וידעו העם הזה כי אתה ה' האלוהים, כי בזכות שידעו ויכירו שה' הוא האלוהים וירד האש מלמעלה, כי גם שגדולי הדור הם שלמים צריכים לשלמות הכולל, ואם כן כל שכן בזכות, כי מידה טובה מרובה על מדת פורענות, שאם הרבים מעכבים תפילת היחיד, כל שכן בהיותם צדיקים וטובים שתועיל זכותם ליחיד שתקובל תפילתו בזכותם, גם כי היא לא תהיה שלימה כראוי, כי אין הצבור נדון אלא אחר רובו, וכמו שאמרו ז"ל (במדבר רבה י"ח) על מה שאמר משה אל תפן אל מנחתם וגו' יודע אני שיש לאלו חלק במנחת התמיד אל תסתכל בחלקם תניחנו האש ולא תאכלנו, נראה כי אם לא היה משה שואל על זה, שהקב"ה היה פונה אל חלק מנחתה גם שהיו רשעים, היה נכלל חלקם בחלק הצבור שאינו נדון אלא אחר הרוב.

שער התפילה פרק יב [תפילה על אחרים]

המתפללים על אחרים יש להם יתר שאת ומעלה בקבלת תפילתם מהמתפללים על עצמם מחמת צרכיהם וחסרונם, וכן המתפלל ומקדים התפילה לצרה היא מקובלת יותר מהמתפלל אותה בעת הצרה, וכל שכן בהתחבר שני עניינים יחד שהוא מתפלל על אחרים קודם הצרה, וכמו שמצינו באברהם אבינו ע"ה שבנה מזבח והקדים תפילתו לצרת בניו שלא יפלו בעי, כדכתיב: ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה' וצלי בשמא דה', והועילה תפילתו ובנין המזבח, כי לא נפלו שם בעי גם כי היה חרם ביניהם, כי אם ל"ו איש או איש אחד שקול כל"ו איש שהוא רובה של סנהדרין, וזכות אברהם ותפילתו סייע אותם כמו שאמרו (בראשית רבה ל"ט) דכתיב: על יהושע וזקני ישראל שנפלו על פניהם והעלו עפר על ראשם שהזכירו זכותו של אברהם אבינו שאמר ואנכי עפר ואפר ואמר כלום בנה מזבח בעי אלא כדי שלא יפלו בניו בעי, כוונת הזכרת זכות אברהם בלשון עפר, כי המתפלל על אחרים נראה כמחשב עצמו גדול לפני האל להיותו ראוי להתפלל על אחרים לזה הזכירו

זכותו בעפר שהיה מחשב עצמו לעפר ואפר אפילו בעת התפללו על אחרים, כמו שאמר בתפילתו על סדום ואנכי עפר ואפר, והזכירו בנין המזבח בעי כמו שאמר הכתוב בין בית אל ובין העי ויבן שם מזבח, היה הוראה שתלכד העיר לבניו ולא יפלו בה.

הנה נתבאר כי הקדמת התפילה לצרת אחרים הוא סבה לקבלת התפילה, ותועלת התפילה על אחרים גם שתהיה בעת צרה, נלמד מאברהם אבינו ואיוב כמו שהביאו במס' בבא קמא פרק החובל ויתפלל אברהם אל האלוהים וירפא אלוהים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו וילדו וכתיב וה' פקד את שרה כאשר אמר, ודרשינן כאשר אמר אברהם אל אבימלך היה סיבה שילדה שרה ברווח כמו שהתפללו על אבימלך, ובאיוב נאמר וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו, שנראה שהמבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה גם שלא התפלל על עצמו. וסבת הדבר, כי בזמן שהאדם מתפלל על עצמו נראה שהכנעתו וכוונתו בתפילה הוא לתועלת המושג לו בתפילתו ואינה תפילה לשמה, אמנם כשמתפלל על אחרים כוונתו בתפילה לא להשגת תועלת המושג, כי אם שמודיע ומכיר כי אין מי שיוכל להפיק רצון איש ואיש כי אם הוא יתברך, ולזה הוא משלים חסרון המתפלל תחלה ואחר כך למי שהתפלל עליו, כיון שהוא לא התפלל על עצמו בהיות צריך לאותו דבר ולא כיון גם כן לעצמו.

כמו שאמר הכתוב באברהם ויתפלל אברהם אל האלוהים וירפא אלוהים את אבימלך כי לא הייתה תפילתו כי אם על אבימלך, ובאיוב כתיב בהתפללו בעד רעהו שלא כיון לעצמו כלל כי אם לרעהו, והוא יתברך שב שבותו קודם, וכשהוא גדול הדור ואינו מתפלל עליהם הוא נענש, כמו שאמרו במס' בתרא פרק הספינה (דף צ"א) על אבימלך ובניו א"ר יהושע בן קרחה ח"ו שנענשו מפני שיצאו חוצה לארץ שאפילו מצאו חרובין לא יצאו ומפני מה נענשו מפני שהיה להם לבקש רחמים על אנשי דורם ולא בקשו דכתיב: (ישעיה נ"ז) בזעקך יצילוך קיבוציך, כלומר ע"י שתצעק לקבץ הנדחים תנצל, וכמו שאם היה יכולת בידם לפרנס את בני דורם היו נענשים אם לא היו מפרנסים אותם בשנת הרעב, כך בהיות יכולת בידם להתפלל עליהם ולא התפללו נענשו.

ואמרו גם כן במס' מכות (פרק ב') במשנה שאמותיהן של כוהנים גדולים היו מספיקין מים ומזון לרוצחים הגולים כדי שלא יתפללו על בניהם שימותו דכתיב: וישב שם עד מות הכהן הגדול, ובגמרא טעמא דלא מצלו הא מצלי מייתי והכתיב כציפור לנוד כדרור לעוף כן קללת חנם לא תבא ותירצו מפני שהיה להם לכוהנים גדולים לבקש רחמים על בני דורם ולכך אינה קללת חנם, כי הא דההוא גברא דאכליה אריה ברחוק שלושה פרסאות מיניה דרבי יהושע בן לוי ולא אשתעי אליהו בהדיה תלתא יומי שלא חש להתפלל שלא יארע תקלה באנשי דורו, נראה שגדולי הדור הם מחויבים להתפלל על תיקון בני דורם, כיון

שהצדיק יסוד עולם ראוי שבתפילתו יתקיימו בני העולם, כיון שזכו להיותם נמצאים בזה העולם בזמנו, וזהו מעלה גדולה לצדיקים שכן נח נקרא המבול על שמו כמו שכתב כי מי נח זאת לי מפני שלא התפלל עליהם.

וראוי לתת טעם לשבח האל יתברך למה מונע טוב מבעליו שלא להשפיע טובה על בני דור אחד בשביל שהצדיקים שביניהם לא התפללו עליהם, כי כשהאדם עצמו אינו נותן לב להתפלל על עצמו בדבר הצריך לו אינו מן התימה שלא ימלא האל חסרונו כיון שאינו חושש להתפלל אליו יתברך, ונראה כאלו אין בידו להפיק צרכיו, אבל גדול הדור שהוא נענש על אשר לא חשש להתפלל בעד עמו, למה אין האל יתברך משלים צרכיהם, כיון שלא בא ההתעלות כי אם מצד גדול הדור שלא התעורר לדבר מצווה, וכמו ששלח מרדכי לאסתר המלכה כי אם החרש תחרישי בעת הזאת רוח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר וגו', כי גם שהיא לא תשדל לתועלת עמה ה' יתברך ירחם עליהם ויצילם, וממקום אחר ישלם שלומיו, כמו כן היה ראוי להיות בזמן שגדולי הדור הם מתרשלים בהצלת הדור הם ראויים להיות נענשים, והאל ירחם על בני הדור כיון שלא היה תלוי עניין הצלתם כי אם בתפילת הצדיקים שבדור. ונראה לומר כי עניין תפילת הצדיקים על בני דורם הוא להתפלל לאל יתברך שידריכם ויישירם לעבודתו, וכמעט שיבואו לטהר יסייע אותם האל יתברך לשיהיו ראויים, וגם בכל התפילה להוכיחם ולהשיבם בתשובה שיהיו ראויים לשיסלק האל יתברך חרון אפו מעליהם, וישפיע ברכתו וטובו עליהם, וכשהצדיק מתרשל בזה הוא נענש, על שלא הכין לב האנשים בתפילתו ותוכחתו אליהם שישובו בתשובה, ונשארו העם יושבי בחושך בלתי ראויים ומוכנים לסילוק חרון אף מעליהם, כי גם הם לא נתעוררו מעצמם, ובזה נענשים ונספים בחטאתם ח"ו.

וכמו שמצינו במשה רבנו עליו השלום כשהיה מתפלל בעד העם החוטאים היה מוכיח אותם ג"כ על הרעה שעשו כדי שייטיבו מעלליהם, לשתקובל תפילתו ובקשתו, ושמואל הנביא ע"כ כשרצה להתפלל בעד ישראל אמר להם אם בכל לבבכם אתם שבים אל ה' הסירו את אלוהי הנכר וגו' והכינו לבבכם אל ה' ועבדוהו וגו' ויאמר שמואל קבצו את כל ישראל המצפתה ואתפלל בעדכם אל ה' ויקבצו המצפתה וישאבו מים וישפכו לפני ה' ויצומו וגו' ויאמרו חטאנו, ואמרו בירושלמי דתעניות וכי מים שפכו אלא ששפכו לבם כמים, אמר רבי שמואל לבש שמואל חלוקו של ישראל אמר לפניו רבון העולמים כלום אתה דן את האדם אלא על שלא היו אומרים לפניך חטאתי ואלו אומרים לפניך חטאתי. ועניין שפיכת לב כמים, היא הסרת לב האבן שבבשרם, וירככו אותו עד שיהיה למים לעבודתו יתברך ולתלמוד תורתו, והוא עניין התשובה חרטה על מה שעבר והטבת מעשיו לעתיד לבוא, ולא חסרו בעניין התשובה כי אם הוידוי בפה, ולכך אמר שמואל כלום אתה דן את האדם אלא על שלא היו אומרים לפניך חטאנו, והרי אלו אומרים לפניך חטאנו, ולא יצדק

אמירת חטאנו בלי עזיבת החטא שנראה כטובל ושרץ בידו, ולכך אמר כלום אתה דן וכו', וצריך לפרש מה שאמרו כלום אתה דן את האדם אלא על שלא אמרו חטאתי, שאם כבר שב האדם ונתחרט וגמר בלבו שלא לשוב עוד אל החטא הרי הוא בעל תשובה, גם כי צריך האדם להתוודות בפיו, עם כל זה בהרהור תשובה בלבו הרי הוא צדיק.

וכמו שאמר על המקדש אשה על מנת שהוא צדיק והוא רשע גמור שחוששין לקדושיו דשמא הרהר תשובה בלבו, נראה כי גם שלא התודה בפיו הוא בעל תשובה, ואם כן למה אמרו כלום אתה דן את האדם אלא על שלא אמרו חטאתי כי אין ראוי לדונו בייסורין כיון שגמר תשובה בלבו, ואם לא גמר בלבו לשוב, מה לי שיאמר חטאתי הרי הוא כטובל ושרץ בידו. ולכן אני אומר כי גם שהאמת הוא שמי שהרהר תשובה בלבו הוי צדיק, אפילו הכי צריך להתוודות בפיו, כמו שלמדו מדכתיב: והתוודה עליו וגו', אבל אין וידוי זה מעכב הכפרה גם כי הוא מן התורה, ובפרט בחטאים שבין אדם למקום שאין ראוי לפרסם חטאו (יומא פ"ו,ב) כדכתיב: אשרי נשוי פשע, אמנם בחטאים שבין אדם לחברו צריך לפרסמם ולהתוודות עליהם ברבים ועליהם נאמר מכסה פשעיו לא יצליח, בחטאים כאלו הוידוי הוא יותר מוכרח ממה שהוא מוכרח בשאר החטאים שבין אדם למקום. והטעם כי בחטאים שבין אדם למקום כיון שעל הרוב אינם נגלים לבני אדם אין הוידוי צריך כל כך אלא בינו לבין עצמו, אבל החטאים שבינו לבין חברו שהם ידועים לכולי עלמא צריך לחזור בתשובה ולהתוודות ברבים שידעו ששב בתשובה, שאם אינו עושה כן גם כי הרהר תשובה גמורה בלבו לא ייטיב לו האל יתברך כבעל תשובה כיון שאין תשובתו מפורסמת, ויש בזה חלול השם שמחשיבין אותו האנשים כרשע וחושבים שהוא עול בחוקו יתברך להטיב לו.

וכן אמר שמואל כלום אתה דן את האדם אלא על שלא אמר חטאתי, כלומר כי גם ששב האדם מרשעו בהרהור לבו אין העולם יודעים ששב, ולכן דן אותו עדיין האל יתברך לעיני העולם כאלו לא שב מפני כבוד שמו עד שיאמר בפני העולם חטאתי וידעו שהוא בעל תשובה, וזהו שאמרו שלבש שמואל חלוקן של ישראל, כלומר אחר שהרהרו תשובה בלבבם היו כבר צדיקים והייתה חלוקן ומלבושם טהור כיון ששפכו לבם כמים ונתחבר עימהם בתפילה ולא היו חסרים אלא לומר חטאנו והיה צורך גדול באמירתם חטאנו מפני שהיה חטאם גלוי ומפורסם. ולדעת **הראב"ד** ז"ל גם בעבירות שבין אדם למקום אם הם מפורסמות ומגולות צריך גם כן לפרסם התשובה ולהתבייש ברבים וזהו עניין הוידוי, וזה אמר הכתוב לפי הפשט מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם, כלומר מי שמכסה פשעיו ואינו מתודה עליהם ברבים, גם כי כבר שב בתשובה עליהם וגמר בלבו שלא לשוב עוד אליהם לא יצליח כמו שהוא בעל תשובה גמורה והתודה בפני רבים כדי שלא יחשב עוולה לפני ה' בפני העולם שידעו חטאתו ולא ידעו תשובתו, אבל מי שהוא מודה ועוזב בפני רבים ירוחם וייטיב לו האל יתברך כיון שנתפרסמה תשובתו בפני העולם וכמו

שארז"ל מפרסמין את החנפים מפני חלול השם, שכשמביא הקב"ה עליהם רעה נראה לבני אדם עול אם אינם מכירים ויודעים חנופתם.

וידיעת ההפכים א' כי גם אותם שהם בחזקת רשעים שלא שבו בתשובה ולפי האמת הם בעלי תשובה שכבר הרהרו בתשובה בלבם צריך שתהיה תשובתם ידועה ומפורסמת כדי שלא יחשב עול בחוקו לעיני העולם שאינם יודעים תשובתם, וכל עוד שהם אינם מפרסמין תשובתם כמו שהיה חטאם מפורסם לא ייטיב ה' להם כבעלי תשובה כדי שלא יטעו העולם בהם בחשבם שהם רשעים וה' יתברך מטיב להם, וכן אמרו על דוד פרק חלק בקש דוד להראות שהיה עובד עבודת אלילים כדכתיב: ויהי דוד בא עד הראש וגו' כדי שלא יהיה חלול השם שהיו מחזיקים אותו ישראל בחזקת צדיק והיו רואים עתה הרעה שבא עליו שקם עליו בנו להרגו. נראה מכל זה שצריך החוטא לפרסם חטאו ווידויו כדי שלא יהא חלול השם למי שאינו יודע ששב אם ה' יתברך הוא מטיב לו כפי תשובתו הנסתרת וכל עוד שאינו מפרסם תשובתו אין האל יתברך מטיב לו טובה מפורסמת כדי שלא יחשב עול בחוקו יתברך, ונתבאר מעלת המתפלל על אחרים.

ונשאר עלינו מה שאנו רואים בתורה ובנביאים שכשהיו ישראל נמצאים בצרה היו באים אל הנביא שיתפלל בעדם אל ה' שיצילם מצרתם כמו שנאמר במתאוננים שבער בם אש ה' וצעק העם אל משה ויתפלל משה אל ה' ותשקע האש, כי נראה שצעקתם הייתה למשה שיתפלל בעדם והוא התפלל ושמע האל תפילתו, וכן בשמואל ויאמרו כל העם אל שמואל התפלל בעד עבדך אל ה' אלוהיך ואל נמות כי יספנו על כל חטאותינו רעה לשאול לנו מלך, וכן ירמיהו שלח לו המלך צדקיהו התפלל נא בעדנו אל ה' אלוהינו, וכן שרי החיילים אמרו אל ירמיהו (ירמיה מ"ב) תיפול נא תחנתנו לפניך והתפלל בעדנו אל ה' אלוהיך, וכן מצינו (ברכות ל"ד) בר"ג ששלח זוגא דרבנן לר' חנינא בן סודא שיתפלל על חולי בנו, וכן ריב"ז א"ל חנינא בני בקש עליו רחמים ויחיה הניח ראשו בין ברכיו ובקש עליו רחמים וחיה אמר ריב"ז אלו הטיח בן זכאי פניו בקרקע כל היום כולו לא השגיחו עליו וכו' וכן כיוצא בזה בשאר הדורות (תענית כ"ג).

וכפי מה שכתבנו בפרק ראשון בגדר התפילה, נראה דבר איסור לחלות פני איש יתפלל בעד אחר אל ה', כי כשהוא מעצמו מתפלל בעד חברו או בעד הדור אין קושי בזה אבל שיבואו אליו ויחלו פניו שיתפלל בעדם אל ה' נראה כמשים אמצעיים בינו ובין השם והוא עוון גדול, וכמו שנראה ממה שאמר בירושלמי (פרק הרואה) אמר רבי יודן בשר ודם יש לו פטרון, אם באת לו צרה אינו נכנס אצלו פתאום אלא הולך ועומד על פתח חצרו של פטרונו וקורא לבן ביתו של פטרון והוא אומר לו איש פלוני בחוץ, אבל הקב"ה אינו כן אם באת לך

צרה לא תקרא לא למיכאל ולא לגבריאל אלא צווח לו והוא עונה לך הה"ד כל אשר יקרא בשם ה' ימלט.

הנה מבואר שאין רשות לאדם לקרוא למיכאל או לגבריאל אלא לה' לבדו כמו שאומר המאמר, לא תקרא לא למיכאל ולא לגבריאל, כי אין היתר אלא שיתפלל לאל יתברך שישלח מלאכו ויפיק צרכו, וא"כ באי זה אופן הותר לומר לנביא שיתפלל בעד העם. ונוכל לומר כי במלאכים או שום שר משרי מעלה בלבד הוא שנאסר שלא להתפלל אליהם שיהיו אמצעיים בינינו לבין בוראנו, אבל בברואי עולם השפל הצדיקים והראויים שתהא תפילתם מקובלת לא נאסר משני טעמים:

הראשון כי מצד מעלת ברואי עולם האמצעי אפשר שיטעו העולם אחריהם אם יתפללו אליהם שיהיו אמצעיים יבוא לחשוב שהם יכולים להטיב ולהרע ושראוי להתפלל אליהם מצד עצמם, אבל בברואי עולם השפל אי אפשר שיטעו בזה כיון שהם אנשים מורכבים בד' יסודות כמותם, וכמו שאמרו בעניין המסית שיעבדוהו שאף ע"פ שקבל ממנו לעבדו אינו נסקל עד שיעבדוהו דמחכו ביה ואמרי מה שאמר הוא מינן.

טעם ב' מצד כי שרי מעלה אינם נכנסים תחת מקרי העולם וחסרונותיו, ואין להם צורך להתפלל לאל יתברך על שום דבר כי אם לשבחו ולהלל לשמו הגדול כל אחד כפי השגתו, ולכך אם מתפללים אליהם יטעו העולם, כי כמו שהם אינם נכנסים תחת המקרה והחיסרון כמו כן יכולים להשלים חפצי איש ואיש ולהציל האנשים ממקרי הזמן וחסרונותיו. אבל האנשים גם כי יהיו צדיקים הם מוכנים להיותם נלכדים בפגעי העולם וקורותיו, ולכן כשבאים אליהם שיתפללו בעדם, אין מקום לטעות אחריהם, כיון שהוא אפשר שיקרה להם ג"כ כמקרה הזה. ולזה אמרו העם לשמואל (שמואל א' י"ב) התפלל בעד עבדיך אל ה' אלוהיך ואל נמות. כלומר גם כי ה' הוא אלוהיך והוא מציל אותך מכל פגעי העולם, עם כל זה גם אתה כאחד ממנו מורכב מהיסודות. וכן שרי החיילים אמרו לירמיהו (ירמיה מ"ב) והתפלל בעדנו אל ה' אלוהיך. אבל צדקיהו שהיה צדיק שלח לירמיהו התפלל נא בעדנו אל ה' אלוהינו כלומר כולנו שווים בעבודתו יתברך ואנו תחת אלוהותו יתברך.

ומעלת קדימת התפילה לעת צרה מבואר ממה שאמרו בפ' נגמר הדין (סנהדרין מ"ב) היערוך שועך לא בצר וכל מאמצי כח, אמר רבי אלעזר לעולם יקדים אדם תפילה לצרה שאלמלא לא הקדים אברהם תפילה לצרה בין בית אל ובין העי, לא נשתייר משונאיהן של ישראל פליט ושריד. הנה מבואר שסבת קבלת התפילה היא היותה מוקדמת קודם זמן הצרה משני טעמים: **האחד** מצד המתפלל עצמו כי תפילתו שלא בזמן הצרה היא חשובה לפני האל שאינה לאהבת המועיל, כיון שעתה הוא ברווח והצלה, אלא שיודע ומכיר כי כל מה שיבוא אליו מהטוב או הפכו אפילו לימים רחוקים הוא מאתו יתברך. אבל כשמתפלל

בעת הצרה נראה כי אם לא היה מגעת אליו אותו הצרה לא היה מתפלל אליו יתברך ולא הכיר ולא חשב שתבוא אליו צרה כי אם בעת היותה בצדו.

הטעם הב' מצד האל יתברך מקבל ושומע תפילת כל פה, כי גם שהוא יכול להציל בעת צרה וטרם מכה ציץ רפואה מפריח, עם כל זה יותר נקל הוא להציל אותו בהיותו מתפלל קודם עת הצרה, שיכין האל יתברך ענייניו באופן שלא תגיע הצרה, ממה שיצטרך לשדד מערכות השמים להצילו מרעתו בעת שכבר נלכד ברשת הצרה והצער, ועם כל זה ה' יתברך הבטיח לישראל כי ישמע גם כן תפילתם גם כי תהיה בעת צרה, וכמו שאמר (דברים ד') בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה וגו' ושבת עד ה' אלוהיך וגו'.

וכבר הורה כי צריך תשובה גדולה לשיהיו ניצולים מהצרות הבאות כבר עליהם, וכמו שאמר ושבת עד ה' אלוהיך ושמעת בקולו וגו', ואמר כי אל רחום ה' אלוהיך וגו'. כי מצד רחמנותו יציל אותם מהצרה שבאה כבר אליהם, ואם הייתה התפילה קדומה לצרה לא היה צריך לתשובה כ"כ שלימה שתגיע לכסא הכבוד כמו שנאמר ושבת עד ה' וגו' (יומא פ"ו), וכן אמר יונה (ב) קראתי בצרה לי אל ה' ויעננני, בעת שהצרה היא מיוחדת לי ואני בתוכם, עננני ה', ואין צ"ל שמציל אותם מצרתם בעת הצרה אלא שמרחיב להם כאילו לא היו בה כלל, כי אינו שווה מי שניצול שלא באת עליו צרה, עם מי שבאת עליו והוסרה ממנו, כי אותו שכבר נגעה בו הצרה, גם כשניצול ממנה נשאר בו אי זה רושם מאותה הצרה שבאה עליו, ואותו שניצול שלא נגעה בו הרעה והצרה, הייתה הצלתו שלימה שלא תשייר בו שמץ ממנה, ולכך אמר דוד (תהלים קי"ח) מן המצר קראתי יה עננני במרחב יה, כי לא די שעננני בקראי אליו בצרה, אלא שעננני כאילו הייתי קורא אליו בעת שהייתי במרחב, שלא נשאר בי דבר רשום מאותה הצרה אלא נסתלקה כולה כאלו לא הייתה. ונתבאר מעלת המתפלל על אחרים, ושלא בעת צרה.

שער התפילה פרק יג [תפילה בתענית]

התפילה בתענית היא מועילה הרבה, גם כי תהיה תפילה קודם אכילה, כי כל תפילת שחרית הוא בתענית (ברכות י') שאסור לו לאדם לאכול קודם שיתפלל, עם כל זה בהיות התענית מקובל מאתמול גם התפילה קרובה להיות מקובלת, כמו שנאמר לדניאל (דניאל יו"ד) אל תירא דניאל כי מן היום הראשון אשר נתת את לבך להבין ולהתענות לפני אלוהיך נשמעו דבריך ואני באתי בדבריך. נראה כי מעת הכנעת לבו של אדם לפני האל יתברך וקבלת תעניתו דבריו נשמעים. ועניין נשמעו דבריך מורה על צורך כוונת הלב בתפילה, כי מי שמכוון בדברי התפילה שמתפלל תפילתו נשמעת, וכמו שאמר מן היום אשר נתת את לבך וכו', כלומר כיון שיש כוונת הלב הדברים נשמעים. עוד הורה במה שאמר נשמעו דבריך ועדיין לא דיבר דברי התפילה עד ימי התענית, כי לא לבד על תכלית תעניתו נענה

האדם מן היום שנותן את לבו להתענות, אלא גם בדברים הפרטיים של אותו דבר, מדאמר נשמעו דבריך ולא אמר נשמעו תחנוניך.

הנה נתבאר כי מצד קבלתו על נפשו עינויו הרי הוא כמצטער מעתה, שטבע האדם הוא להצטער ולדאוג על הצער העתיד לבוא טרם בואו. ולזה נענה מאותו העת, על תנאי שישלים צערו ועינויו כמו שאמר נשמעו דבריך, כלומר מה שאתה עתיד לדבר בתפילת תעניתך. והוא עניין העינוי. וכמו שאמר הנביא (ישעיה ס"ה) והיה טרם יקראו ואני אענה עוד הם מדברים ואני אשמע, כי להיות בכל תפילה דברי שבח קדומים לה ואח"כ דברי תחנונים, אמר על סידור השבח הקודם שהוא כמו קריאתו לה' שקורא אליו קודם בסידור שבחיו, אמר טרם יקראו, כי קודם סדרו שבחו וקוראו אליו הוא עונה כאלו אומר הנני, ואח"כ כשמתפלל ומתחנן אליו יתברך ומזכיר עניין צרתו, עוד הוא מדבר בו והוא שומע ומשלים צרכיו ומציל אותו מרעתו הבאה עליו.

ומעלת התפילה בתענית מכמה פנים:

הראשון שיש בו הוראה גדולה שמורה ומודה לעניין הקרבן יותר משאר התפלות, בהיות חלבו ודמו מתמעט בתענית ההוא, מורה לקרבן שנזרק חלבו ודמו ע"ג המזבח והוא עומד ומתפלל, באופן שנחשב יותר מהקרבן שהוא כאלו מקריב קצת עצמו לעבודת האל, ונוסף עליו תפילתו הגונה בהיותו בתענית שהגוף והלב יחד עובדים האל יתברך בגוף ונפש. כי עינוי הגוף הוא ג"כ עינוי לנפש, וכמו שאמר הכתוב בעניין הנזיר (במדבר ו') מאשר חטא על הנפש (נזיר ד' י"ט) שציער עצמו מן היין, ואופן צער הנפש בעינוי הגוף הוא, כי כמו שאין לנפש קיום והעמידה בגוף כשאינו שלם, אלא כשיקרה לגוף מקרה שיסכן אותו, הנפש מסתלקת ממנו, כן בכל מה שהגוף מצטער בו, גם הנפש מצטערת, ועיקר התפילה היא בנפש, כמו שכתוב (שמואל א' א') ואשפוך את נפשי לפני ה', ולכך אמר דוד (תהלים ל"ה) עניתי בצום נפשי ותפילתי על חיקי תשוב, כי כיון שהעינוי הוא לנפש, התפילה תהיה מוצלחת, ותשוב פריה על חיקו להטיב לו.

השני מצד התפילה שהיא נאמרה בכוונה יותר ביום התענית מיום אחר, לשתי סבות:

הראשונה בהיות לבו פנוי ומחשבתו נכוונה מצד היות גופו ריקן ונקי מלאכול ולשתות המטרידים מחשבתו וכוונתו.

השנית מצד התעוררות לבו בתשובה בהיותו מתענה וחשבו בלבו כי אין חפץ לה' בעינוי וצער גוף האדם כאומרם די לך במה שאסרה תורה, אלא עינוי הגוף הוא כדי שיתן אל לבו שחטא וישוב בתשובה שלימה לפני האל יתברך בדברים שבינו לבין הבריות בעניין הממון, כי על פת לחם יפשע גבר, וביום התענית יאמר בלבו על מה אני חומס וגוזל, כמו שאני מתענה היום כן אוכל להסתפק בארוחת ירק ברוב הימים, וכן בעבירות שבינו לבין המקום, בין אותם שהם עבירות גופניות, בין אותם שהם עבירות נפשיות. יתן אל לבו לשוב

בתשובה שלימה מהם בהתענותו והצטער גופו ונפשו שחטא בהם, וכמו שנאמר באנשי נינווה (יונה ג') וירא אלוהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה, ולא אמר את שקם ואת תעניתם (תענית ט"ו), נראה כי תכלית השק והעינוי אינו אלא התשובה ומעשים הטובים, ולפי שהם חטאו בינם לבינם ובינם למקום, כמו שאמר וישובו איש מדרכו הרעה מה שבינם למקום, ומן החמס אשר בכנפיהם מה שבינם לבינם, לפיכך אמר וירא אלוהים את מעשיהם מה שבינם לבינם, כי שבו מדרכם הרעה מה שבינם למקום. והקדים מה שבינם לבינם למה שבינם למקום, הפך הכתוב למעלה איש מדרכו הרעה ומן החמס, להורות כי בתחלה חטאם היה בינם למקום שהיו בלתי מאמינים בשכר ועונש, ואחר כך נמשך מזה שהרעו איש לאחיו בגזל וחמס, ומצד כי תשובת חטא החמס אפשר שתהיה מצד יראה שלא יענישו אותו בית דין של מטה, או שלא ישוב הנחמס והנגזל עליו וישתלם ממנו פי שנים, לכך אמר וירא אלוהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה, כלומר כי מה שהטיבו וחזרו בם ממה שבינם לבינם והוא הגזל והחמס, לא היה כי אם לסבה שכבר שבו מדרכם הרעה בינם למקום, ולכן הייתה תשובת החטא שבינם לבינם ליראת ה' ולא ליראת בשר ודם, כיון שכבר שבו ממה שחטאו לפניו יתברך.

הפן השלישי ממעלת התפילה ביום התענית הוא, להיות המתענה דומה ביום תעניתו למלאכים העליונים אשר תפילתם ושבחם מרוצה ונבחר לפניו יתברך, ואופן היותו דומה למלאכים ביום התענית הוא, כי הוא שווה עימהם אז, במה שחלוק מהם בשאר הימים, והוא אכילה ושתייה ופריה ורביה והוצאת רעי כבהמה כמו שהזכירו בחגיגה (ט"ז עבודת אלילים), וביום התענית אין שם אכילה ושתייה ולא פריה ורביה בתעניות החמורים כיום הכיפורים והם העשרה תעניות של י"ג תעניות שמתענים על כל צרה שלא תבוא על הצבור וט' באב, וכיון שאין אכילה ושתייה אין הוצאת רעי מאותו היום.

ואלו השלושה דברים שחלוק בהם האדם מן המלאכים הם מורים על כל עניני האדם בזה העולם, כי כל מה שהאדם עמל ויגע בזה העולם הוא לצורך פרנסתו בכל הדברים הצריכים אליו, ולצורך פרנסת אנשי ביתו אשתו ובניו הסמוכים על שולחנו, לא לבד במה שמועילם בהיותו בחיים אלא ג"כ במותו שמורים להם מה שעסק וטרח בזה העולם, וכנגד זה אמר פריה ורביה, כי מצד שהוא פרה ורבה צריך להיות טורח בזה העולם לפרנס אותם ולהשאיר להם ברכה אחריו, ומפני שרוב האנשים הם עמלים ויגעים יותר מדאי בפרנסתם ופרנסת אנשי ביתם ובונים בתים לא ישבו למו, אמר ומוציאין רעי כבהמה, כלומר שרודפים אחר המותרות במה שצריך אליהם ולבניהם אחריהם שאינם מסתפקים במה שראוי להם.

עוד נרמז באלו הג' חלוקים שמהאדם למלאך, ההפרש שיש בין האדם למלאך במעלות השכליות, כי המלאך קיומו והעמדתו הוא במה שמשיג מידיעת האל יתברך כפי השגתו,

ואין לו קיום והעמידה כי אם במה שמשיג בכל עת ובכל רגע, כי אם היה הפסק להשגתו לא היה לו קיום, והאדם אינו יכול להשיג כי אם בתתו רווח בין הדבקים, כי השכל נלאה מלהשיג דברים על בוריין אם לא ינוח, ואפילו משה רבנו בהיותו בשמים היה מלמדו האל יתברך פרשה פרשה כדי ליתן רווח למשה, ודברים המטרידים את האדם בשכלו מונעים אותו ג"כ מלהשיג בחכמה עד אשר יפנה דעתו מכל המחשבות המטרידות אותו וכמו שאמר (מגילה כ"ח) שמעתא בעיא צילותא כיומא דאסתנא, והמלאך אין לו שום טרדא, והמשילו עניין זה לאכילה ושתיה שהאדם אוכל ושותה מה שצריך לכמה שעות, ואחר שיתעכל המזון שבמעיו מתעוררת תאוותו לחזור ולאכול תמורת מה שניתך, כי אינו יכול לסבול לאכול מה שיספיק לו לכמה ימים.

וכן הוא עניין החכמה שאינו יכול להשיג הדברים בבת אחת כי עם ע"י הפסק כמו שאמרנו, מה שאין כן במלאך שאין לו קיום ומציאות כי אם במה שמשיג בכל שעה ובכל רגע, וכן עניין השכחה באדם הוא דומה לאכילה ומה שאינו מסתפק במה שאכל וחוזר ואוכל, כמו כן בחכמות צריך לחזור מה שלמד כמה פעמים כדי שלא ישכח, מה שאין כן במלאך שאינו משכח מה שמשיג, וכמו שאנו אומרים כי אין לפניו שכחה, ואין אנו אומרים כי אין לו שכחה כי אם להורות כי גם המלאכים המשרתים לפניו אין להם שכחה.

ועניין פו"ר דומה ג"כ לעניין החכמה, במה שמוציא האדם מדעתו ומבין דבר מתוך דבר, מה שאין כן במלאך כי אינו נשבע כי עם ע"י משפיע ומשיג כל הדברים על בוריין, וכל מה שמשיג הוא כשולחן ערוך לפניו כללים ופרטים ואינו מוציא דבר מתוך דבר, כי כל דבר שמשיג משיגו בפרטיו בפירוש, והוא יותר שלם גם בזה מן האדם בעניין החכמה שמבין הדבר מתוך דבר אחר, ואפשר שיטעה בהם. וכן רומז עניין פריה ורביה להשארות נפש האדם אחר הפרדה מן הגוף שהוא כעין הולדה, שבהיות הנפש בגוף הוא סבה לקנות האדם שלימות נפשי במעלת החכמה שקדם ובמעשים טובים שעשה, ובהיפרד הנפש מן הגוף אין לה אלא מה שקנתה והשיגה בהיותה בגוף, מה שאין כן במלאך כי אין לו דבר שיתפרד ממנו אלא הוא נצחי בהשפעת ה' יתברך עליו.

ועניין מוציאין רעי כבהמה הוא רומז למה שנופל בידיעת האדם מן האמת והשקר, כי אינו משיג תכלית כל הדברים על אמתתן אלא שיש בידיעתו דברים מעורבים בלתי אמתיים והם נמשלים לרעי עד אשר ינפה אותם ויקלוט את הסולת, מה שאין כן במלאכים שהם משיגים הדברים ברורים על אמתתם בלי סיג ורעי ההווה ומשתתף בידיעת האדם, וביום התענית האדם שלם יותר מאלו החסרונות משאר הימים.

וכן מצינו במשה רבנו בהיותו בהר בתענית ארבעים יום וארבעים לילה הייתה ידיעתו שלימה מכל חסרון כמו שכתוב ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכל ומים לא שתה ויכתוב על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים. באומרו ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה, הורה על התמדת תלמודו בלי הפסק תמיד עם ה' מושפע מתורתו כל ארבעים היום, וכמו שאמר (מדרש תהלים י"ט) כי ביום היה לומד תורה שבכתב ובלילה תורה שבע"פ ומשם היה יודע משה אימתי הוא יום ואימתי הוא לילה. וסבת לומדו ביום תורה שבכתב ובלילה תורה שבע"פ, למעלת תורה שבכתב שהיא כולה שמותיו של הקב"ה, והמלאכים עומדים לפניו ביום ומשוררים לפניו בתחילת היום ואח"כ נהנין מזיו שכינתו ובהשגת שמותיו של הקב"ה, וכמו שאמר (ב"ר ע"ח) על שלחני כי עלה השחר, הגיע זמני לומר שירה, וכתיב ג"כ (איוב ל"ח) ברן יחד כוכבי בקר ויריעו כל בני אלוהים, והיה לומד משה התורה ביום בפני המלאכים שגם הם היו בקיאים בתורה שבכתב שהיא שמותיו של הקב"ה, ונתווכח עימהם בלקחו התורה, כמו שאמר (שבת פ"ח) על פסוק תנה הודך על השמים. ואמר להם משה כתיב לא יהיה לך אלוהים אחרים בין עמים אתם וכו' לא תישא משא ומתן יש ביניכם וכו' עד שחזרו והודו לו להקב"ה כדכתיב: מה אדיר שמך בכל הארץ ואלו תנה הודך על השמים לא כתיב. מיד מסרו לו כל אחד דבר דכתיב: עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם, שכל אחד מהמלאכים מסר לו דבר, ואפילו מלאך המות דכתיב: ויתן את הקטורת ויכפר על העם ואי לאו דיהב ליה מנא הוה ידע, ומה שמסרו לו היה בסודות התורה ופירושה כפי מה שהם היו משיגים, שאפילו מלאך המות מסר לו דבר תורה. וא"כ היה לומד ביום בפניהם מה שהם היו לומדים והוא תורה שבכתב, ובלילה שלא בפניהם היה לומד תורה שבע"פ שהוא פירוש התורה שבכתב כפי מה שיאות בעוה"ז במצוות ועבירות. וא"כ נתבאר שקידת תלמודו של משה ביום ובלילה בלי הפסק כמלאכים שאין הפסק להשגתם.

וכן בעניין הבנת הדבר מתוך דבר הנמשל לפריה ורביה לא היה צריך, כי כל הדברים היה לומד בכלל ובפרט ומה שתלמיד שואל לרבו בסוף העולם נאמר למשה בסיני. וכן בעניין אמתות מה שלמד לא נצטרף בו דבר בלתי אמתי כדכתיב: ויכתוב את דברי הברית וגו' כל מה שלמד הוא אמתי ומדברי הברית עשרת הדברים.

ונתבאר כי ביום התענית האדם שלם ודומה יותר למלאכים ולכך תפילתו קרובה להיות מקובלת, וכן אמר המשורר (תהלים ק"ב) תפילה לעני כי יעטוף ולפני ה' ישפוך שיחו וגו', רמז בכאן ג' אופני מעלות התפילה ביום התענית, מיעוט חלב ודם, והתעוררות התשובה, והיותו דומה למלאכים יותר, ולכך אמר תפילה לעני. המשיל המתענה ביום תעניתו לעני שאין לו מה יאכל, ואמר כי יעטוף על עינויו והמעטת חלבו ודמו ביום תעניתו שהוא עוטף עצמו ומתפרנס מעצמו כי אינו אוכל תמורת מה שמתיך, ואמר ולפני ה' על היותו דומה

יותר למלאכים ביום התענית כמו שביארנו הרי הוא כאילו הוא לפני ה' כאחד מן המלאכי המשרתים לפניו, ועל מעלת התפילה ביום התענית מצד תשובתו, אמר ולפני ה' ישפוך שיחו והוא עניין התעוררותו בתפילה לשוב בתשובה גמורה ולהתוודות על חטאיו. וממעלת התענית בהיות תענית צבור, שמצטרף עינוי הצדיקים עם עינוי הרשעים ותפילתם מקובלת. וכמו שאמר (כריתות ו') אמר רב חנא בר ביזנא אר"ש חסידא כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית שהרי חלבונה ריחה רע ומנאה הכתוב עם סממני הקטורת. אביי אמר מהכא (עמוס ח') ואגודתו על ארץ יסדה. וצריך לתת טעם למה אמרו כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, ולא אמר כל תפילה שאין בה מפושעי ישראל, שהרי עניין התפילה מורה יותר לקטורת שהיא כעין קרבן, ממה שמורה התענית לקטורת. עוד למה אמרו אינה תענית, כי אם בהיות הרשע בחברתם תעניתם מקובל ומרוצה, כל שכן בהיותם נקיים מבלי פושע ורשע ביניהם, והל"ל כל תענית צבור אפילו שיהיה ביניהם פושע ורשע הוא מקובל כמו הקטורת שיש בעירובו חלבונה שריחה רע ועם כל זה מקובל ומרוצה לפני האל יתברך.

וליישב זה אני אומר כי עיקר התענית אינו כי אם בשביל הרשעים והפושעים, כי הצדיקים אינם צריכים לתענית, ואדרבה אסור שיצערו גופם ונפשם כיון שהם עובדים את ה' בכל לב, וכמו שאמר הכתוב (ירמיה כ"ב) אביך הלא אכל ושתה ועשה משפט וצדקה אז טוב לו, וצורך התענית לצדיקים הוא לזכות את העם ההולכים בחשך ולהשיבם בתשובה שלימה בהכנעת לבם בדברי תוכחותיהם ומוסריהם. ואפילו יום אחד בשנה שנצטווינו להתענות והוא יום הכפורים אינו אלא למירוק העונות, וכמו שאמר הכתוב (ויקרא ט"ז) כי ביום הזה יכפר עליכם וגו', כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ולפחות משנה לשנה צריך לכפרת עוון, וא"כ כל שאר התעניות עיקרם אינם אלא לצרף ולשתף הפושעים עמנו כדי שתתחבר ותשתתף תשובתם ועינויים עם הצדיקים ותחשב מיעוט התשובה כתשובה שלימה וגמורה. ולזה אמרו כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, כי צורך התענית אינה אלא בשבילם, שאם אין רשעים ביום התענית תענית שאינו צריכה היא, ומצער את גופו ללא צורך.

ואמר תענית ולא אמר תפילה, כי תענית הרשע והפושע במיעוט תשובתו הוא שמצטרף עם תענית הצדיק, כי כשהוא מתענה הרי הוא דבר תשובה בפועל ומצטרף עם עינוי הצדיק, אבל התפילה בפרט כשהיא בלא כוונה ותפילת הרשע אין בה שום ממשות לשתצרף, כל שכן לשלא תהיה נחשבת תפילת הצדיק כי אם בתפילת הרשע, אבל התענית שאינו צורך לצדיק אינו נחשב כי אם בהצטרף תענית הרשעים עימהם, כי תעניתם ואפילו הוא שלא בתשובה גמורה מצטרפת עם עינוי ותשובת הצדיקים. וכמו שהוא בעניין הקטורת, כי הפלגת ריח הטוב משאר הסממנים ממעיט ומבליע ריח הרע של

החלבונה עימהם ומתרבה כמות הקטורת עם החלבונה, וכן תענית הרשע מתערב עם תענית הצדיקים ונחשב כתעניתם. וראוי להשגיח על עניין צירוף זה, כי אינו אלא בהיות מצטרפים רשעים בצבור עם צדיקים ויש לפחות עשרה מהצדיקים כעניין סדום. וזה יובן מעניין החלבונה שלא מנאה הכתוב עם סממני הקטורת אלא בהיות הסממנים שריחם טוב עשרה, שהרי כל הסממנים הם י"א עם החלבונה, ומספיק ריח טוב של עשרה לריח רע של חלבונה, וכמו כן תענית רשע עם תענית הצדיקים.

ונשאר עלינו לתת טעם לעניין חילוק התעניות כי לא מצינו תענית בתורה כי אם יום ולילה ובתוספת חול על הקודש כדכתיב: ביום הכיפורים (ויקרא כ"ג) מערב עד ערב תשבתו שבתכם, ושאר התעניות רובם אינם אלא ביום לבד ולא בלילה, ולמה לא תקנו את כולם כעין של תורה יום ולילה, ובתעניות שהוא מן התורה שבא ע"י נדר ג"כ היה ראוי להיות יום ולילה כשנדר סתם יום אחד. ונראה לומר כי האל יתברך לא רצה להכביד על ישראל יותר מדאי אחר שכבר העמיס עליהם עול תרי"ג מצוות, וכמעט שלא היה רשות ביד שום אדם להתענות יום ולילה, אלא שה' יתברך התיר וציוה ביום העשור שיתענו, שהוא יום סליחה וכפרה להם, ואפילו ביום זה ציוה לאכול ולשתות ביום הט' כדי שיוכל להתענות בעשור, וכמו שאמר (ברכות ח') בתשעה לחדש והלא בעשרה מתעניין אלא לומר לך כל האוכל ושותה בתשיעי כאילו התענה תשיעי ועשירי, כלומר כאלו נצטווה להתענות ג"כ בתשיעי. ואם כן אין רשות ביד חכמים לתקן תענית לילה ויום, כי לא התירו האל יתברך כי אם ביום העשור, ולכך רוב התעניות שתקנו על דברים שאירעו לישראל אינם יום תענית שלם, אלא כדי לעורר הלבבות שישובו בתשובה תקנו שיתענו ביום, אבל לא בלילה שאין רשות להתענות גם בלילה אלא ביום הכיפורים, ובט' באב ג"כ תקנו לילה ויום, מפני הצרות שהוכפלו בו מצד העוונות, והרי הוא כיום הכיפורים כי יום זה הוא מוכן לפורענות שאירעו בו ה' דברים חמורים ואנו יראים בכל שנה שמא ח"ו יארע לנו ג"כ אי זו רעה בו ביום, כי הוא מוכן לפורענות מצד העוונות ובתענית יכופר לנו העוון ולא נמות.

וכן תעניות שגוזרים על כל צרה שלא תבוא על הצבור גם כי הם מדרבנן תקנו אותם כעין של תורה האחרונים מטעם זה, שבעת הצרה נעורר לבותינו בתשובה בתענית כדי שיכופר עוונותינו ולא תבוא עלינו הרעה הקרובה לבוא, ואם לא ע"ד זו אין רשות לשום אדם להתענות לילה ויום, ומי שנדר להתענות יום אחד שאינו מתענה אלא יום ולא לילה, עם היותו חייב להתענות מן התורה מצד נדרו, הטעם הוא שבנדרים אנו הולכים אחר לשון בני אדם שמשמעות יום אחד הוא ביום ולא בלילה, ומפני שעל צד הדחק הוא שתקנו ימי התעניות, ומבלי סבה אין לנו רשות להתענות תענית שלם, אמר הנביא ע"ה (זכריה ט') צום הרביעי וצום החמישי וצום השביעי וצום העשירי יהיו לבית יהודה לששון ולשמחה,

כלומר גם כי התעניתם בהם ונצטערתם כמעט מבלי רשות התורה, תהיו מובטחים שתשישו ותשמחו בהם להיות ימי משתה ושמחה.

שער התפילה פרק יד [מדוע האל אינו נותן בלא תפילה]

יקרה בעניין התפילה ספק, והוא בהיות התפילה על דבר צורך, כמו שהושם בגדרה, בקשה מהאל דבר צורך שאינו ברשותו, א"כ למה מונע האל יתברך מהאדם דבר הצריך לו, כיון שבראו למה הוצרך להתפלל על צרכו, והרי ביום שיוצא האדם לאויר העולם מזונותיו באים עמו אם עני ואם עשיר, וכמו שאמרו בנדה (פ' המפלת ל"א) אמר רבי יצחק אמר רבי אמי בא זכר לעולם בא ככרו עמו, זכר זה כר, וכתיב (מ"ב ו') ויכרה להם כרה גדולה, נקבה נקייה באה, עד דאמרה מזוני לא יהבי לה, דכתיב: (בראשית ל') נקבה שכרך עלי ואתנה, **ופירש"י** נקיה חסרה כמו יצא פלוני נקי מנכסיו, עד דאמרה מזוני לא יהבי לה, עד שיודעת להתפלל, נקבה כשתנקוב ותפרש כמו נקבה שכרך, ונקבה נמי הכי דרשינן לה, נראה כי האשה התלויה באיש היא הצריכה להתפלל על מזונותיה. אבל האיש מיום לידתו באו מזונותיו בידו אם מעט ואם הרבה, וכן שאר כל צרכיו ההכרחיים, וא"כ למה הוצרך האדם להתפלל על הדברים הצריכים בהכרח למציאותו בזה העולם, כל שכן בדברים הנמשכים אחר טבעו מיום לידתו למונעם ממנו כדי שיתפלל עם היותו צדיק, וכמו שאמר (יבמות ס"ד) אמר ר' יצחק מפני מה היו אבותינו עקרים מפני שהקב"ה מתאווה לתפילתן של צדיקים. נראה שהשגיח עליהם לכתחילה לייסד טבעם בלתי נכון אל ההולדה כדי שיצטרכו להתפלל אליו.

עוד צריך ליישב במאמר זה שאמרו שהקב"ה מתאווה לתפילתן של צדיקים, שהרי הצדיקים מתפללים בכל יום ערב בקר וצהרים (ברכות כ"ו) והאבות הם הם שתקנו התפלות שחרית מנחה ערבית קודם הצטרכה אליהם, כדכתיב: (בראשית כ"ג) וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם, וזה היה קודם לידת יצחק, והכתוב הוא כמו ספור שהתפלל באותו היום במקום שהתפלל שאר הימים, כנראה כי מיום שהכיר את בוראו היה מתפלל אליו, וכן יצחק יצא לשוח בשדה שלמדנו משם (ברכות כ"ו) שתקן תפילת מנחה, היה קודם שנצרך להתפלל בעד אשתו על עקרותה, וכן יעקב ויפגע במקום בלכתו לחרן, וא"כ הרי שהאבות תקנו התפלות והיו מתפללים בכל יום, ולמה אמר שהקב"ה מתאוה לתפילתן של צדיקים. ואומר כי תפילת הצדיקים התדירה היא על אנשי דורו, לא על עצמו כי הוא מסתפק במועט, ומתפלל על הרבים שידריכם האל לעבודתו, ויתן להם מזונותיהם ברווח, כדי שיהיה להם מקום והכנה לרדוף אחר מצווה אחת ולא ילכו אחרי ההבל, וכמו שאמרו (תענית כ"ד) על רבי חנינא בן דוסא כל העולם כולו ניזון בשביל חנינא בני והוא די לו בקב חרובין מערב שבת לערב שבת, כנראה כי כל תפילותיו לא היו אלא על דורו לא על עצמו, שאם היה מתפלל על עצמו היה נענה בתפילתו

הראשונה, שהרי כשהפצירה בו אשתו והתפלל מיד ירד לו ברכה מן השמים, וחזר להתפלל על סילוקה, וכמו שאמרו תנא גדול נס האחרון מן הראשון דמן שמיא מיהב יהבי משקל לא שקלי. וראוי לתת טעם מה הייתה סברתו קודם שהתפלל שיתנו לו ממה שהיה גנוז לו לעוה"ב, כמו שאמרה לו אשתו בעי רחמי דליתבו לך מידי מטיבותא דגניזא לצדיקי לעלמא דאתי, ואח"כ בעי רחמי דנישקליה, וכן מה שאמרו מישקל לא שקלי, למה לא שקלי ליה ויחזור למקום אשר ממנו חוצבה.

ונראה לומר כי מה שאמרה לו אשתו מטיבותא דגניזי לצדיקיא, לא לקרן של המצוות רצתה דשכר מצוות בהאי עלמא ליכא, אלא מן פרי שכר המצווה כאומרם (פאה פ"א) אלו דברים שאדם עושה אותם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, והצדיקים כמו רבי חנינא בן דוסא לא היו רוצים ליהנות מזה העולם אפילו מפרי שכר המצוות, וכשנדחק עתה רבי חנינא ותאלצהו אשתו לשאול לא שאל כי אם מזה הפרי שראוי להיות נאכל בזה העולם, וכשראה כי נפקד מושבו מהיות בג' רגלים כשאר מושבות הצדיקים, אז נראה לו כי מה שנתנו לו לא היה אלא מן שכר המצוות עצמן, כיון שהיה עושה כ"כ פגם במושבו, ולכך חזר להתפלל לה' יתברך יסלקהו אליו, ומפני כי נראה לה' יתברך שאלתו בלתי הגונה אפילו שיהיה מן הפרי שינכה לו מן הצפון לו לעולם הבא, כפי החסידות שהתנהג בו רבי חנינא עד אותו היום, לזה הורה לו שמהשכר עצמו נתן לו כדי שיחזור ויתפלל אליו שיחזירנו, וגם כי יהיה מן הפרי של שכר המצוות, כיון שנצטרף כבר למעלה עם שכר המצוות לא היה ראוי לו להתפלל שיאכל ממנו בזה העולם, ולכך הורה לו שהיה עושה רושם ופגם בכבודו בעולם הבא ברגל השלישי של שלחן שהיא נשענת עליו ומבלעדו לא יורם, ולכך חזר והתפלל עליו, והיה גדול נס האחרון מן הראשון, שבפירות שכר המצוות מיהב יהיבי מישקל לא שקלי, כלומר נותנים בזה העולם רווח הפירות, כמו ששנינו אוכל פירותיהם בעולם הזה, ומישקל לא שקלי שיגנזו הפירות ההם למעלה לעולם הבא, ועתה שגנזם לרוב חסידותו, והוא שאל הנאת אותם הפירות, לא היה ראוי שתקובל תפילתו שיחזרו ויגנזו אותם הפירות לעולם הבא אלא שנעשה לו נס גדול, ואם הייתה שאלתו על קרן המצוות, לא היה נס האחרון גדול מהראשון, כי הראשון היה גדול עד מאד, דשכר מצוות בהאי עלמא ליכא, ומיהב לא יהבי, אבל משקל שקלי ליה להיותו גנוז בעולם הבא.

ועניין זה הרגל של זהב, לא היה רגל השולחן ממש של מעלה, כי הוא דבר שכלי, אלא שהוא יתברך המציא לו בביתו אותו הרגל של זהב לשעתו בדרך נס, והיה תמונת רגל להורות לו שהיה עושה למעלה בשלחנו השכלית פגם בשליש השולחן, ומה שמורה כי לא הייתה שאלתו כי אם על פירות ולא השכר עצמו, הוא מה שאמרה לו אשתו בעי רחמי דליתבי לך מידי, כי לשון מידי מורה על דבר נקל, והוא הפרי בערך אל הקרן. ואם כן

נתבאר כי הצדיקים כל תפילתם ומאוויים על בני דורם, לא על עצמם, וכמו שהיה תפילת אבותינו אברהם יצחק ויעקב על בניהם, ומה שהקב"ה מתאווה לתפילתן של צדיקים הוא שיתפללו על עצמם, כי כל תפילתם אינה אלא על אחרים, כמו שאמר (חולין ס') על ר"נ בר פפא דהויא ליה ההיא גנתא שדא בה ביזרני ולא צמח בעא רחמי אתא מטרא וצמח, אמר היינו דרב אסי דאמר הקב"ה מתאווה לתפילתם של צדיקים, הרי שמה שאמרו הקב"ה מתאווה לתפילתן של צדיקים הוא לצורך עצמן, כי מסתמא בכל יום הוא מתפלל על אחרים.

ועניין זאת התאווה הוצרכו חז"ל לאומרה מפני שיקשה בתפילה שיתפללו הצדיקים על עצמם והם נענים, למה מנע האל יתברך עניין שאלתם קודם תפילתם עד שהוצרכו להתפלל על זה, כי באותם שאינם צדיקים התפילה צריכה ומחויבת, כי מבלי תפילתם לא ישיגו מבוקשם למיעוט הכנתם, אבל כשיתפללו לאל ויעוררו לבם בתשובה, ה' יתברך שב את שבותם ושומע קול תפילתם, אמנם הצדיקים אינם כן כי אינם מוסיפים בתפילה כי אם מצוות התפילה, כי כל ימיהם הם בתשובה ומעשים טובים, ולזה נראה תפילתם על צרכם דבר מותר, והיה ראוי כי קודם תפילתם ישלח האל יתברך צרכיהם, לזה אחז"ל שהקב"ה מתאווה לתפילתם של צדיקים, כלומר כי בלי תפילתם היה ראוי שישלים צרכם, אלא מפני שהוא יתברך מתאווה שיתפלל הצדיק אליו וישאל ממנו צרכו ויפיק רצונו, בשביל זה אינו משלים רצונו קודם תפילתו עד אשר ישמע קולו מתחנן אליו על צרכיו ההכרחיים, או הצלתו בעת צרתו, ובזה מוסיף שכרו. אבל אותם שאינם במדרגת הצדיקים התפילה צריכה אליהם להשלים חפצם ורצונם, כדי שיפתחו לבם לתשובה שלימה לפניו, ולסבה זו מונע האל יתברך מהבלתי מוכנים לעבודתו מה שראוי להם ומוכן מיום צאתם לאוויר העולם, כדי שיעוררו לבם בתשובה ויחזיר להם מה שראוי להם מיום לידתם.

ומה שפי**רש"י** ז"ל שם פרק המפלת כי הנקבה נקיה באה, כלומר שצריכה להתפלל ולפרש על מזונותיה מה שאין כן באיש, זהו לעניין שהנקבה תלויה באיש שאין לה דבר מצד עצמה כי אם מצד הנגזר עליה, והיא כדמות הלבנה שמקבלת אורה מן השמש, ולכן היא מתפללת לאל שתיפול בגורל טוב, כי הגם (סוטה ב' סנהדרין כ"ב) שארבעים יום קודם יצירת הוולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני ואפילו מעבר לים, אפילו הכי התפילה מועילה להוסיף על מה שנגזר על בעלה, או לצאת מגורלו כלאה שיצאת מגורלו של עשו (ב"ר פ' ע'), והאיש גם כי ככרו בידו, כשאינו נוהג כשורה נופל פתו מפיו כדי שיחזור בו ויהרהר תשובה בלבו ויתפלל לה' יתברך. וגם כן נרמז במה שאמרו זכר זה כר שבא ככרו עמו עניין מעלת הנפשות הנחצבות מתחת כסא הכבוד, כי הזכר בא ככרו בידו, כלומר בחירתו בזה העולם להכין צידה לדרכו, ויש סיפוק בידו לקנות עוה"ב ולהשיג תכלית כוונת צאתו לאוויר העולם, מה שאין כן באשה כי לא נבראת כי אם לצורך האיש

לקיום המין ותיקון צרכיו, כי מתחילת בריאת חוה לא נבראת כי אם מגופו של אדם הראשון עצם מעצמיו ובשר מבשרו, ובהפיל אלוהים תרדמה על אדם הראשון הפקיד רוחו ביד השם יתברך, והוא יתברך האציל ממנו על הצלע שלקח ובאנו והביאו לאדם. ואם כן האשה גופה תלוי' בבעלה ואין לה דבר בפני עצמה, ולכך לא נצטווית האשה במצוות שהזמן גרמא, מפני קדימת הזמן שקדם בריאת אדם ליצירת חוה, וזהו ככרו שבא עמו שלמותו שיוכל לקנות שלימות בזה העולם לעולם הבא, אמנם האשה אין לה שלמות כי אם מצד בעלה, וכמו שאמר (ברכות י"ז) נשי במה זכיין דמנטרן לגבריי עד דאתו מבי מדרשא וכו', וזהו שבאה נקייה מצד עצמה, כי שלמותה לקוח ומושפע משלמות אישה, והיא משועבדת תחת מזלו.

וזהו שמצינו בעניין ציווי אדם הראשון שלא יגע בעץ הדעת טוב ורע שהוזכר ציווי זה קודם זכירת אופן יצירת חוה, וכאלו הזהיר לאדם הראשון לבד ולא לאשתו, ואח"כ ראינו שנענשה גם היא, והנחש גם כן אמר לה (בראשית ג') אף כי אמר אלוהים לא תאכלו מכל עץ הגן, ולא מצינו שנצטווית היא, אלא שהייתה בכלל ציווי בעלה, אחר שנוצרה גופה מאישה אדם הראשון, ולזה נענשה גם היא על שהייתה חוטאת ומחטיאה, ולא נתקללה אלא בקללות המיוחדות לה במה שהיא אשה, ובמה שנתקלל אדם נכללה גם היא, כי לא הוזכר בה מיתה כי אם במה שנאמר לאדם כי עפר אתה ואל עפר תשוב נכללה גם היא.

ועניין מה שחזר האל יתברך להזכיר לו עניין מיתה פה באמרו ואל עפר תשוב, ולא הספיק במה שאמר לו בשעת אזהרתו כי ביום אכלך ממנו מות תמות, נראה שבא לבאר לו עניין מיתתו שתהיה בחזרתו אל העפר אשר ממנו לוקח, והכביד עתה עונש מיתתו יותר ממה שהיה נראה ממה שאמר לו מות תמות, כי האדם הוא מחובר מארבע יסודות והיותר עכור ועב שבכולם הוא יסוד העפר, ולכן הורה לו עתה כי ישוב אל העפר כי עפר הוא, כלומר כי לא תהיה העמדתו וחיותו כי אם בגדר העפר אל שאר היסודות, ויחשב זרעו לנבלי חרש מעשה ידי אמן, שלא יהיו ימי שנותיו כי אם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה, ואם הייתה נגזרת מיתתו בערך אל שאר היסודות, היו חיים יותר זמן ארוך כמו שמצינו בשדים שהם נבראים מאש ורוח כמו שפירש **הרמב"ן** בפירוש התורה, והם חיים ימים ארוכים ולבסוף מתים כמו שאמר ז"ל (בחגיגה ט"ז) פרים ורבים כבני אדם ומתים כבני אדם.

והטעם שהכביד האל יתברך עתה בעונשו יותר ממה שהורה לו בשעת אזהרתו שלא פירש עונשו אלא במיתה לבד ועתה העניש אותו יותר באומרו ארורה האדמה בעבורך בעיצבון וגו' בזיעת אפיך וגו' ואל עפר תשוב וגו' שהוא קוצר החיים כמו שביארנו, כל זה היה לסבת ששמע לקול אשתו ולא לציווי האל יתברך כמו שאמר כי שמעת לקול אשתך וגו', כי אם היה אוכל מעצמו אולי שלא היה נענש יותר אלא במיתה ותהיה המיתה לימים

ארוכים, אבל עתה ששמע לקול אשתו וידע שהיה פרי זה מאותו שנצטווה עליו, כמו שנראה מדברי חז"ל שאמרה לו חוה מה את סבור שאני מתה וחוה אחרת נבראת לך אין כל חדש תחת השמש וכו', נענש יותר ממה שהוזהר בתחילה, וכשהיא זוכה נחשב זכותה לבעלה ג"כ, כמו שאחז"ל (במ"ר ט') בזכות נשים צדקניות יצאו ישראל ממצרים, כי צדקתן נחשבה להם.

שער תפילה פרק טו [מצווה מהתורה]

התפילה היא מצווה מן התורה כמו שאמר (דברים י"א) ולעבדו בכל לבבכם (תענית ב') אי זו היא עבודה שהיא בלב זו תפילה, וכשאדם מתפלל בכוונה הוא מקיים מצווה מן התורה, כי סדר שבחו יתברך ושאלת צרכיו בהכרתו כי אין מי שיוכל להפיקם כי אם הוא יתברך ונתינת הודאה לו, וגם כי אין תפילתו על עניין שאלתו לא תהיה מקובלת לסבה שכבר נגזרה גזרה עליו או לסבה ידועה לפניו יתברך, עם כל זה תפילתו תחשב לו לצדקה בעוה"ב, וגם בעוה"ז יאכל פירות התפילה דמיון מה ששאל מהאל יתברך, כמו שמצינו במשה רבנו ע"ה כי גם שלא נתקבלה תפילתו ליכנס לארץ, השיג דמיון הכניסה שהראהו האל יתברך את כל הארץ וכל מה שיארע לישראל מיום שיכנסו ועד יום שיצאו ממנה וכן מה שיארע לישראל עד סוף העולם, כמו שאמרו הכתוב עד הים האחרון ודרשו חז"ל עד היום האחרון, וזה היה בסבת תפילתו שהתפלל בכוונה גדולה.

ומה שאמר משה רבנו ויתעבר ה' בי למענכם ולא שמע אלי, כבר באר שאמר לו רב לך הרבה שמור לך הרבה צפון לך כמו שאז"ל (ספרי פינחס) כי זה נכלל היות לו שכר בעוה"ב גם על זאת התפילה, לבד מה שזכה לראות את הארץ מבחוץ ולדעת מה שיהיה עד סוף הימים, וכן כל מי שמתפלל לפני האל תפילה בכוונה בין תפילת חובה או נדבה, הגם כי לא תתקבל תפילתו במה ששאל עתה מהאל, לא היה יגיעו לריק, ויש תקווה לאחריתו במה ששבח לאל יתברך וקיים מצוות עשה נכללת בכל רמ"ח מצוות עשה, וכן בתפילה שהיא מקובלת לפניו יתברך גם כי שכרו אתו ופעולתו לפניו במה שמפיק האל יתברך צרכו ושאלתו, ג"כ יש לו שכר מצוות תפילה שהתפלל בעוה"ב, וכמו שאמר (בברכות ל"ב) אמר רבי אליעזר גדולה תפילה יותר ממעשים טובים שאין לך גדול במעשים טובים יותר ממשה רבנו עליו השלום ואעפ"כ לא נענה אלא בתפילה שנאמר אל תוסף דבר אלי, וסמיך ליה עלה ראש הפסגה ופי**רש"י** ז"ל בדבר תפילה זו נתרציתי לך להראותך את הארץ.

וכיון שאמרו כי התפילה גדולה ממעשים טובים, נראה כי יש לה מעלת המעשים טובים, והוא השכר הצפון לו לעוה"ב, וגם קבלת התפילה, שאם אין בתפילה אלא קבלתה בהפקת רצונו בשאלתו, יותר גדולים הם המעשים הטובים ששכרם גנוז וצפון לעוה"ב,

וכבר ארז"ל (ברכות ד') אמר רבי אלעזר בר אבינא כל האומר תהילה לדוד ג' פעמים בכל יום מובטח לו שהוא בן העוה"ב, ומסיק משום דאית ביה תרתי דאתיא באל"ף בי"ת וכתיב ביה פותח את ידך וגו', הנה כי שכרה הוא לעוה"ב, מפני שכר התפילה, ויותר מזה כי הוא מובטח שהוא בן העוה"ב, בהיותו נוהג כל ימיו לאומרו ג' פעמים, כי בתפילה שהוא מתפלל בכל יום אין לו כי אם שכר מצוות תפילה שהתפלל, כל תפילה אינה נחשבת אלא מצווה אחת, וגם הפקת רצונו בשאלתו אם נתקבלה תפילתו, אבל באומרו בכל יום שלש פעמים תהילה לדוד הוא מובטח לחיי העוה"ב מפני שני הדברים שזכרו, שהם דאתי באל"ף בי"ת וכתיב בה פותח את ידך.

ועניין סידור מזמור זה באל"ף בי"ת הוא לשני דברים:

הראשון הוא להורות על מעלת השבח וההילול הנזכר בו אשר מצד זה יחויב האדם להתמיד אמירתו ולשקוד על דלתותיו יום יום, ודי שיהא שגור ומורגל בפיו שלא ישכח או לא ישמיט פסוק ממנו, למעלתו סדרו אותו באל"ף בי"ת, וזה היה ג"כ טעם כל מה שהיה סידורו באל"ף בי"ת, כי גם קינות ירמיהו לסבה זו היו בסדר אל"ף בי"ת, כדי שיהיו מורגלים באמירתם ויחזרו בתשובה שלימה בראותם מה שאירע להם עונש על החטאים שחטאו.

הסבה השנית כי היות סדרם באל"ף בי"ת הוא מורה על היותו כולל בשבח זה כלל שבחים והלולים אשר אין מספיקות רוב האותיות לכלול אותם עד אשר יתחברו כל האותיות בשבח מזמור זה, וגם שיהיה סידורן בסדר האותיות א"ב ג"ד, כי סידורן הוא כך א"ב ג"ד כפי מה שמצאנו בספר תהלים ומשלי וקינות, וגם איכות סידורן מורה על שראוי להקדים האל"ף לכל האותיות כקדימת ראשון לשני ושני לשלישי עד סוף האותיות, ומצאנו בתורה כי סכום האותיות הוא על סדר א"ב ג"ד אחד שנים שלשה ארבעה חמשה כמו שאמרו על הנזיר קדוש יהיה יהיה בגימטריה שלושים כי סתם נזירות שלושים יום.

וכן במלאכות אלה הדברים דברים שני הדברים תשלום שלישי אל"ה בגימטריא ל"ו הם ל"ט מלאכות, נראה כי אופן סידור האותיות מן התורה הוא כך כסדר סכום האותיות, הקודם במספר קודם בסדר אל"ף בי"ת, כיון שלכלול שבחי המזמור הוצרכו כל האותיות וכסדרן, נראה כי שבח והלול מזמור זה הוא יתר שאת ומעלה ממזמורים אחרים, והיות כל האותיות כסדר מורה על טוב הנמשך לאומר אותו שלש פעמים בכל יום, שמתנהג העולם כסדר בריאתו בהשיג האדם תכלית מה שיצא לאויר העולם, וכל העולם לא נברא בסדרו והנהגתו אלא בשביל זה שהוא מובטח לחיי העוה"ב, וכמו שמצינו בברכות שבתו"כ שהתחילו באל"ף וסיימו בתי"ו אם בחוקותי וגו' ואולך אתכם קוממיות להורות כי ההולכים בחוקי האל יתברך משיגים תכלית כוונת בריאת העולם בסדרו והנהגתו, והבלתי שומעים אליו יתברך, הם סבת חורבן העולם מתחילתו לסופו, כמו שרמז בתוכחות להתחיל

ולהשלים באמצע האותיות, והניח תחילת האותיות וסופן, כי העובר על מצוות האל יתברך כאלו מאבד תחלה בריאת העולם ותכלית כוונת בריאתו, ובקללות משנה תורה היו הברכות על סדר האותיות מוי"ו עד מ"ם, ובקללות הם שלא כסדר התחיל מן הוי"ו והשלים כל האותיות וחזר לאל"ף עד הה"א, להורות כי השומעים לקול ה' הם משלימים כוונת הבריאה בהמשיכם סדר העולם בכוונת תכלית בריאתו והבלתי שומעים מהפכים תכלית בריאתו.

ועניין מה שכתוב במזמור זה פותח את ידך וגו' הוא מורה על כי אותם שמקיימים את התורה מאל"ף עד תי"ו הרמוזים במזמור, הוא יתברך פותח את ידיו ומשביע לכל חי רצון. וכוונת הכתוב הוא להורות כי האל יתברך אינו מדקדק עם האנשים אפילו עם החוטאים עד ככר לחם, אלא נותן להם מזונותיהם, וזהו פותח את ידך בין יד ימין לטובים, בין יד שמאל לחוטאים, לכולם משביע כיון שהם בגדר חי. ואמר שם רבי יוחנן מפני מה לא נאמרה נו"ן באשרי מפני שיש בו מפלתם של שונאיהם של ישראל שנאמר (עמוס ה') נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל. במערבי מתרצי לה הכי נפלה ולא תוסיף לנפול קום בתולת ישראל, ואמר רב נחמן אפילו הכי חזר דוד וסמכה ברוח הקודש, שאע"פ שהפסיק נו"ן מפני נפילה שבה ולא אבה לרמזה חזר ורמז סמך הנפילה תכף לה, כדכתיב: סומך ה' לכל הנופלים, בא רבי יוחנן לתת טעם למה לא נזכרה הנו"ן בזה המזמור כיון שכל האותיות נזכרו בה בראשי הכתובים, כי האל"ף גם הוא בהתחלת הכתוב, כי תהילה לדוד היא הקדמת המזמור והתחלתו הוא ארוממך אלוהי המלך וגו', ופירש טעם הנו"ן שלא נזכרה בשבח מזמור זה הוא לרמוז כי לא תעמוד אותה הנפילה אלא הוא יתברך יקים אותה, כי מה שאמר לא תוסיף קום היא מעצמה, אלא על יד האל. וזהו נפלה לא תוסיף קום, כלומר שנפלה מעצמה מצד חטאותיה, וכמו שנפלה מעצמה לא תוסיף לקום מעצמה.

ואמר בסוף הכתוב נטשה על אדמתה אין מקימה, כי אין לה קימה מצד עצמה, וגם אין בכוח בשר ודם שיקים אותה והיא נטושה על אדמתה עד אשר יקימה האל יתברך, וקראה בתולת ישראל וכן בתולת בת יהודה ובתולת בת ציון במקומות אחרים, לתת סבה למה שלא תקום מעצמה כי אם על ידו יתברך, כי היא בגדר הבתולה לבעלה שלא היה לה בעל מעולם והוא עשאה כלי, כמו כן ישראל מעולם לא היה להם אלוה אלא האל יתברך, כי גם שכתוב (יהושע כ"ד) בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי אברהם וגו' ויעבדו אלוהים אחרים, משעה שהיו בני ישראל לא קבלו עליהם שום עבודת אלילים, והיו כמו הבתולה שאיש לא ידעה כשנכנסו תחת כנפיו יתברך. ולכן ראוי לו יתברך להקים אותה, ובמערבא מתרצי לה הכי נפלה ולא תוסיף לנפול קום בתולת ישראל, הוא כי לא תוסיף לנפול מעצמה כי הוא יתברך יסיר לב האבן מבשרנו באופן שלא נחטא ולא נפול, ולכן ראוי שנקום מעצמנו ונשוב בתשובה שלימה, כי אין ישראל נגאלין עד שישובו בתשובה, כמו

שכתוב (ירמיה ל"א) עד מתי תתחמקין הבת השובבה, ורב נחמן בא לפרש על דברי רבי יוחנן שאמר שלא הזכירה מפני שיש בה מפלתן וכו', כי ג"כ רמז במזמור קימת אותה הנפילה על ידו יתברך והוא שאמר סומך ה' לכל הנופלים כי הוא יתברך יסמוך את ידו עליהם ויחזק את לבם בתשובה.

ונתבאר מכל זה כי התפילה שהיא בכוונה גם כי לא תהיה מקובלת לעניין שאלתו ובקשתו, עם כל זה יש לו שכר טוב בעמלו במה שקיים מצוות עשה להתפלל אליו יתברך, וגם כשתפילתו נשמעת יש לו שכר קיום מצוות התפילה כמו שביארנו. וכיון שמחויב האדם להתפלל בין תושלם שאלתו או לא תושלם, אפשר שיחשוב האדם המתפלל שהאל יתברך ראוי שיגמול לו חסד על התפלות, לכן אנו אומרים בסוף תפילותינו עלינו לשבח לאדון הכול, כי ראוי שנגמו לו חסד על שהאיר עינינו לדעת ולהבין כי אנו משתחווים לפני מלך מלכי המלכים וכו'.

שער תפילה פרק טז [על צרה]

התפילה על כל צרה שלא תבוא על הצבור היא מצוות עשה מן התורה כמו שכתוב (במדבר י') וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות, ואמר בספרי א"ר עקיבא אין לי אלא מלחמה לבד, שידפון וירקון ואשה מקשה לילד וספינה המטרפת בים מנין, ת"ל על הצר הצורר אתכם על כל צרה שלא תבוא על הצבור, ודבר זה מדרכי התשובה הוא שבזמן שתבוא צרה ויזעקו עליה ויריעו, ידעו הכול שבגלל מעשיהם הרעים הורע להם כמו שאמר (ירמיה ה') עונותיכם הטו אלה, וזה יגרום להם להסיר הצרה מעליהם כמו שכתב הרב ז"ל בהלכות תענית פ"א כשהתפללו ונענו מלבד מה שהועילה להם התפילה שהצילם האל מצרתם, הועילה להם שקיימו מצוות עשה, וכמו כשהאדם שב בתשובה לבד מה שנתכפר לו חטאו קיים מצוות עשה, כמו כן בעניין התפילה וכמו שביארנו בפרק שלפני זה. וצריך להאריך בתפילה על כל צרה כמו שסדרו רז"ל (תענית ט"ו) כ"ד ברכות בשחרית ומנחה, ובריבוי התפילה הם נזכרים לפני ה' ונושעים, כמו שאמר (במדבר י') ונזכרתם לפני ה' אלוהיכם ונושעתם מאויביכם, כי מצד התפילה יצאו מתחת מה שנגזר עליהם בעוונם יזכרו לפני ה' באופן שיהיו נושעים, וכמו שאמר בספרי ונזכרתם ונושעתם, הא כל זמן שנזכרים ישראל אינם נזכרים אלא לישועה, הכוונה כי כשישראל חוטאים אין הקב"ה מעניש אותם עד שיקטרג עליהם מדת הדין, אבל כשהוא רוצה לרחם עליהם מצד ששבו אל ה', הוא בעצמו זוכר אותם בתחילה להושיעם מצרתם. וזהו כל זמן שנזכרים אינם נזכרים אלא לתשועה, כלומר כל זמן שהם נזכרים שהתחלת הזכרתם היא מהשם אינו אלא לתשועה, כי בזמן שהם נענשים מלמעלה על חטאתם אינם נזכרים לפני ה' בתחילה אלא ע"י מקטרגים כנזכר.

ומה שיורה מן הכתוב, כי אלו הצרות הם באות מאתו יתברך על עוונותם, הוא מה שאומר הכתוב וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם וגו', כי הוא מן הקושי מה שאומר וכי תבואו מלחמה כנראה שהם הולכים להלחם, ואח"כ אומר על הצר הצורר אתכם, שנראה כי הם באו עליהם, ועוד מה שאומר בארצכם נראה שהאויבים באים עליהם, כי הם אינם הולכים למלחמה בארצם שהרי ארצם היא, אם לא כשבאים עליהם הצרים אז יתאספו להלחם עליהם. ולכן אני אומר כי מה שאומר בארצכם הוא לעד ולאות שידעו כי מאת ה' הייתה נסבה שיבואו עליהם האויבים מצד חטאתם, כי אין שום שר של מלך בשר ודם יוכל להלחם על מקום המיוחד למלך, או לצער בני מדינתו כי אם ברשותו, כל שכן מלך מלכי המלכים הקב"ה שאין שום שר ומזל אשר חלק ה' אלוהיך אותם לכל העמים שיבוא להלחם על ארצו, והיא ארץ הקדושה בהיות שוכנים בה עם ה' חלקו ויעקב שהם חבל נחלתו, אם לא ברשות ה' שנותן כח ורשות לשרי העמים של מעלה שישפיעו על אומתם כח וממשלה שיוכלו להלחם על ישראל בארצותם על חטאותיהם. ולזה אמר וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם, כי הצר הצורר אתכם בהיותכם בארצכם, שאין שום שר ומזל שולט בה, דבר ידוע הוא כי אינו אלא ברשותי על חטאתכם, ולכן כשהם באים עליכם ואתם יוצאים למלחמה עליהם בארצכם, ראוי לכם שתריעו בחצוצרות שתזעקו ותריעו ותשובו בתשובה שלימה, ובזה תהיו נזכרים לפני ה' אלוהיכם, כלומר שתזכרו לפניו יתברך שאתם לפניו, כלומר שחזרתם בתשובה, ובזה ישמעו וידעו שרי מעלה, ויאמרו הנה עם ה' אלה שחזרו כבר בתשובה ובארצו הם יושבים, ואינם משפיעים עוד כח לאומותם, באופן שלא יוכלו להצר לכם ויהיו נושעים, וזהו שאמר ונושעתם מאויביכם ולא אמר והושעתי אתכם, כלומר התשועה מעצמה תבוא שלא יהיה להם כח לעשות חיל נגדכם, כשידעו כי עם ה' אתם שחזרתם בתשובה ותהיו נושעים מהם כנזכר.

ועניין הצרות שלא יבאו על הצבור שהזכירו חז"ל מורים ג"כ שבאו מאתו יתברך, וכמו שאמרו (תענית כ"ב) על חיה רעה אם נראתה בעיר הרי זו משולחת, וכן כשראתה שני בני אדם ולא ברחה מפניהם משלוחי המקום הוא, כדכתיב: והשלחתי בכם את חית וכו', וכן שאר הצרות שלא יבאו על הצבור חרב דבר ארבה חסיל שידפון ירקון מפולת חולאים מזונות מטר, כולם מאתו יתברך הם באים על עונותיהם, וכששבים בתשובה לפניו יתברך בתפילה ובתחנונים הוא מרחמם ומנהגם, אלא שנראה שיש אי זה חילוק באלו הצרות כשהן באות בעיירות שהאומות וישראל מעורבים בהם, שאפשר שיחשב כי אינם באות אלא בעונות האומות ולא בעוון ישראל, ולכן מרפין ידיהם ישראל בדורות אלו מלהתענות ולזעוק בזמן שהוות צרות אלו בעולם, כי אם במניעת המטר, ואינם משגיחים כי גם שהייתה הרעה באה בעבור האומות, הנה הם מעורבים בהם וימשך להם ח"ו חלק מהצרה ההיא, כל שכן אם אפשר שבאה על חטאת ישראל ג"כ, והרי אמרו חז"ל וחרב לא

תעבור בארצכם אפילו חרב של שלום שהיא בינם לבינם, עם כל זה היא צרה וראוי להתפלל ולזעוק עליה.

ועם כל זה אני חושב כי מה שנצטווינו מן התורה לזעוק ולהריע על צרה, הוא כשבאה אי זו צרה על ישראל בכלל או בפרט ואינם אלא בישראל לבד, שאז נראה ודאי גמור כי על חטאתם באה להם הצרה הזאת, וכמו שנראה מן הכתוב וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם וגו', כי מה שאומר בארצכם ר"ל בארץ ישראל בהיותכם יושבים על אדמתכם, ואפילו בחו"ל בהיותכם יחד שאינו כוללת הרעה כי אם אליכם, וכמו שאמר לעניין הדבר עיר המוציאה אלף ות"ק רגלי כגון כפר עכו ויצאו ממנה ט' מתים בשלשה ימים זה אחר זה הרי זו דבר, הנה שהמשילו עניין צרת הדבר בכפר המיוחד לישראל כי זה מורה על כי עליהם נגעה הרעה מצד חטאתם בהשגחת האל יתברך עליהם, ולכן צריך שישובו בתשובה שלימה כדי שתסתלק מעליהם, וזה הוא דבר נסיי לאומה ישראלית שיראה ויתפרסם בעולם השגחת האל יתברך עליהם. כי כשהם חוטאים מביא עליהם רעה, וכשהם שבים בתשובה מיד מסתלקת מעליהם, והיה עניין זה מיוחד באומה בזמן היותם על אדמתם שהיו ניכרים שהם זרע קודש ברך ה'. וכאשר ייסר איש את בנו הקב"ה מייסרם, בהיות הדבר ניכר וגלוי כי צרתם ותשועתם הייתה מאתו יתברך.

אבל בזמן היותנו בגלות, גם כי כל הדברים הבאים עלינו ידענו ידיעה ודאית כי מאתו יתברך הם, עם כל זה הוא כמסתיר פנים ממנו על חטאותינו, ובאים עלינו הצרות בעונותינו באופן שהחוטאים יש להם מקום לספק ולומר אולי מקרה הוא בא עליהם, וכן בעניין התשועה מאותן הצרות וכמאמר הכתוב (דברים ל"א) והסתרתי פני מהם והיה לאכול ומצאוהו צרות רבות ורעות ואמר הלא על כי אין אלוהי בקרבי מצאוני הרעות האל, כלומר אם היה אלוהי בקרבי לא היו באים עלי הרעות האלו, וכיון שבאו עלי לא היו מאתו כי אם מקרה הוא היה לנו, ולכן חזר ואמר ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא, כלומר עוד אסתיר פני יותר ויותר ואניחם בצרתם כיון שפנו לאלוהים אחרים, כלומר שלא נתנו אל לבם לידע כי מאתו יתברך באה להם הצרה הזאת, אלא שתלו אותה במקרה במערכות השמים, או בסבות אחרות אשר עליהם אמר כי פנה אל אלוהים אחרים.

ולכן ראוי לאדם להיותו נותן אל לבו בזמן הגלות, כי כל מה שיארע לו בזה העולם מנקיפת אצבע עד המיתה הכול מאתו יתברך הוא, ויותר הוא משגיח עלינו בזמן היותנו בגלות, ממה שהיה צריך להשגיח עלינו בזמן היותנו על אדמתנו ועל מלכותנו, אלא שהוא מתנהג עמנו בהסתר פנים בחטאותינו באופן שיש למורדים וחוטאים שבינינו מקום לספק ולהרהר שמא לא בא העניין מאתו יתברך, וכמו שאנו רואים בעניין הדבר ח"ו ההווה בינינו בזמנים אלו שהיא חלוקה בכמה דברים ממה שהייתה בזמן היות ישראל תחת ממשלתו יתברך,

כמו שראינו במגפה שהייתה על דבר פעור, וכמו הדבר שהיה בימי דוד, שהיה העניין ניכר שהיה השגחה מאתו יתברך על עוונם וחטאתם, וכשהיו שבים היה מרחם עליהם ה' יתברך.

ועניין היות המגפה שבאותם הימים דרך פלא ונס מפורסם, הוא מה שראינו היות עניין מיתתם בפתע פתאום בלי קדימת זמן לחולי, כמו שכתוב בבעל פעור (במדבר כ"ה) ויחר אף ה' בישראל ומיד אמר קח את כל ראשי העם וגו', ותיכף אמר משה לשופטי ישראל הרגו איש אנשיו והנה איש ישראל בא וגו' וירא פינחס וגו' ויבוא אחר איש ישראל וגו' ותיעצר המגפה מעל ישראל, כי נראה כי ביום שחרה אפו בהם נעצרה המגפה על יד פינחס והיו המתים ביום ההוא כ"ד אלף, וכן על מחלוקת קרח בהתחלת הנגף בעם נתן אהרן את הקטורת כאשר דבר משה לכפר על העם ועמד בין המתים ובין החיים ותיעצר המגפה מעל בני ישראל, והיו המתים במגפה באותה שעה התכופה י"ד אלף ושבע מאות, מלבד המתים על דבר קרח, וכן בדבר שהייתה בימי דוד נאמר (ש"ב ל"א) ויתן ה' דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד וימת מן העם מדן ועד באר שבע שבעים אלף איש.

ויש מי שאמר (פסיקתא רבתי) ועד עת מועד משעת שחיטת התמיד עד עת זריקתו, הנה כי במעט מן הזמן הייתה הדבר באותם הימים הקדמונים דרך פלא ונס בלי חולי ומדווה, מה שאין כן במגפות שבזמנים אלו שהאדם נופל למשכב מחמת חולי, והוא מוכה בין ידיו או ירכיו ומאריך קצת ימים בחוליו, וכן נראה שהיה העניין נוהג גם בזמן החכמים הקדמונים תנאים ואמוראים, וכמו שאמרו כל עיר המוציאה אלף ות"ק רגלי כמו כפר עכו ויצאו ממנו ט' בג' ימים זה אחר זה הרי זה דבר, כי נראה שלא היו מתים בבת א' ביום א' כמו בבעל פעור וכמו עניין דוד, אלא היו מתחילים למות ג' או ד' בכל יום, והיה הדבר מתרבה מדי יום ביום כמו מה שהווה בינינו בזמנים אלו.

ואפשר כי מה שנתנו חכמים מנין זה לידיעת שהוא חולי דבר, הוא כפי מה שכתוב על שלשים ועל רבעים לשונאי ועושה חסד לאלפים וכו', וארז"ל (יומא ע"ו) מידה טובה מרובה על מדת פורענות אחד מחמש מאות, ואם כן בדבר שהוא עניין פורענות שיערו חכמים א' מת"ק ג' ביום א' מאלף ות"ק ובשלושה ימים הויא חזקה שהוא חולי הדבר וזועקים עליה, ומצינו ג"כ הבדל במגפות הללו באותם המוכים מחמת החולי ההווה ומתרפאים, מה שנראה שלא היה כן במגפות הקודמות שלא היה קודם להם חולי ומדווה אלא הנגזר עליהם שהיו מתים, והנשארים ניצולים בלי נסים להרים כמו שהוא בזמנים אלו שהולכים נעים ונדים נסים מחמת המגפה, וכן מצינו הבדל במה שאנו רואים רוב המתים במגפות בינינו ילדים אשר אין בהם כל מום, והם תינוקות של בית רבן בנים ובנות, מה שאין כן באותם המגפות שלא היו מתים כי אם האנשים החטאים בני עונש בית דין של מעלה

מעשרים שנה ומעלה, וכמו שאמר הכתוב (במדבר כ"ו) ויהי אחרי המגפה ויאמר ה' אל משה וגו' שאו את ראש וגו', כנראה כי אותם שמתו במגפה היו נכנסים במניין, וכן בדבר שהייתה בימי דוד כתוב שבעים אלף איש, ולא קטנים וקטנות.

ואפשר שנרמזו אלו הג' הבדלים בכתוב ויהיו המתים במגפה י"ד אלף, כי באומרו י"ד אלף הורה על כי מנין המתים היה בבת אחת סכום הנזכר, מה שאין כן במגפות הללו, שאומרים ביום זה או בשבוע זה מתו כל כך אנשים, ואח"כ חוזרים ומוסיפים עליהם בכל שבוע או בכל חדש, ולפעמים יש הפסק בינתיים, שנותנים סכום כך וכך לאותם שמתו במגפה, בחשבם כי כבר נעצרה, ואח"כ חוזר ומתדבק לקצת ומוסיפים על המניין, ובאותם המגפות לא היה כי אם מנין א' בבת אחת, וזהו הנרצה באומרו שהיו בבת אחת המתים במגפה כ"ד אלף, וכן במה שאמר המתים יורה כי לא היו ביניהם מוכים מחמת חולי הדבר ומתרפאים, אלא אותם שהמגפה שלטה בהם כולם היו מתים, וזהו ויהיו המתים במגפה, וכן אלו הכ"ד אלף היה במניין האנשים כמו שהוכחנו, לא בנים ובנות.

וראוי לתת טעם לאלו ההבדלים, ואומר כי הוא מן הידוע כי שזמן שהייתה השכינה שורה על ישראל באמצעות המשכן או המקדש וארץ ישראל וירושלים, הייתה השגחת האל יתברך גלויה על האומה ישראלית לעין כל, בראותם מה שעשה האל יתברך מן הנסים והנפלאות בהוציאו אותם ממצרים ובמדבר ובכניסתם לארץ ובעמדם בבבל, רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה', והיו מהנסים מתמידים באומה, כעניין (שמות ל"ד) ולא יחמוד איש את ארצך, וכעניין פירות הארץ הטובה בכל הדברים, וכמו (אבות פ"ה) עשרה נסים שהיו נעשים לעולם בבית המקדש, וכדומה להם מה שלא יסופר מרוב, לקיים הבטחתו אליהם והייתם לי סגולה מכל העמים וגו' ממלכת כוהנים וגוי קדוש, ומהשגחת האל יתברך עליהם היה להעניש אותם על חטאתם מיד כשיחטאו עונש ידוע וניכר שהוא מאתו יתברך לשיתנו אל לבם חטאתם וישובו בתשובה שלימה לפניו, ולכן היה מביא עליהם דבר ח"ו בזמן חטאתם, והיה עניין הדבר ההוא מושגח מאתו יתברך, שיבהל וימות לבו בקרבו העובר על דבריו מיד, ומי שלא חטא לא יאונה לו כל און, וכן שאר הצרות הבאות על הצבור היו נראות משולחות מאתו יתברך על חטאתם מיד שיחטאו, כדי שידעו ויבינו כי מאתו הייתה להם זאת על עוונם, ובשובם הייתה מסתלקת הצרה ההיא.

אמנם בזמן שנסתלקה שכינה מעליהם בעונות, נסתלק ג"כ גלוי השגחתו עליהם ואינם מושגחים בפרסום מאתו, כי אם בהסתר פנים מהם, אם להשכירם ואם להענישם, כי הטובות והרעות ההוות הם באות באופן שיוכל המתעקש לחשוב להרהר כי אינם מאתו יתברך, כמו הדבר ההווה בזמנים האלו שהוא בא מעט וקצת מהמוכים במגפה מתרפאים, ואינו בא מיד כשהם מתחייבים על חטאם, אלא שהוא יתברך מקיף להם כחנווני ובזמנים

מוחלפים הדבר מתרבה, כמו ששנינו (אבות פ"ה) בד' פרקים הדבר מתרבה וכו', וגם שאר הצרות אינם באות משולחות בפרסום בזמנים אלו, אלא באופן שיחשב עליהן שאינם באות מאתו יתברך. והאיש המשכיל יודע ומבין כי כל מה שיקרה לנו בהיותנו בגלות הן כלל הן פרט, הכול מאתו יתברך בהשגחתו עלינו, עושה נפלאות גדולות לבדו (מדרש תהלים קל"ו) שגם בעל הנס אינו מכיר בנסו, ואם ישגיח האדם ויהרהר בכל מה שקרה לישראל מזמן גלותם בכלל ופרט, יתאמת אצלו ויראה בעיניו ולבבו יבין כי הכול מאתו יתברך בהשגחתו עליהם. ומפני שראיתי בעניין הדבר שנתפשט בפי כל ההמון גם החכמים בפרט חכמי הטבע שעניין המגפה הוא הפסד האוויר במקום ההוא מסבות ידועות, ומתערב הוא עם אויר הנשאף לאדם ומזיקו, באופן שמקרבים הדבר לטבע, בראותם הבורחים מחמת המגפה שהם ניצולים, והעומדים באוויר ההוא הנפסד מסתכנים, לכן ראיתי לכתוב מה שנ"ל בעניין הזה, והוא כי אמת ויציב ונכון כי כל מה שיארע לאדם בכלל ובפרט הוא מאתו יתברך, ובייחוד עניין המוות הנגזר על הכול ביום ר"ה שהוא יום הדין, ונכתב ונחתם האיש לחיים ולמות, ואם נגזר עליו מיתה לא יועיל נוסו וברחו ביום עברתו, אבל מי שלא נגזר עליו המיתה ועמד במקום הסכנה, אפשר שילכד ויסתכן.

וכשנגזר על מדינה ידועה שיהיה בה באותה השנה דבר ח"ו, וימותו בה אנשים ידועים בשמותם ומנינם, העניין נוהג כך, כי כל המתים במגפה והנלכדים בה גם שהיו בורחים כולם נחתמים ביום ר"ה למיתה, אלא שיש הפרש ביניהם, כי קצתם הם מחויבים בדינם למיתה החלטית בין יעמדו במקום ההוא או לא יעמדו אלא יברחו וינוסו, וקצתם הם מחויבים בדינם אם יעמדו במקום ההוא, ואם יברחו כל אחד מהם ערוקיה מסתייה, ובאותו הצער שמצטער נחשב לו כגלות וניצול באותה שעה, והוא יתברך יודע בחירתו של זה האיש מה שיבחר אם לעמוד אם לנוס, וכשרואה ויודע שבחירתו תהיה לעמוד במקום המסוכן חותמו למיתה, וכשבחירתו לנוס חותמו לחיים, ואם הוא ישר בדרכיו הוא יתברך נותן בלבו ומדריך אותו מורה לו מקום לנוס שמה, וקצתם שאינם מחויבים אז בעונש ההוא אלא שהם מסתכנים בעצמם לעמוד במקום הסכנה ואינם ראויים לשיעשה להם נס ונדבק בהם החולי ההוא במדינה, ואם טבעם מוכן להסתכן בחולי ההוא הם מסתכנים, והוא יתברך יודע בחירתם וחותמם למיתה, אם יבחרו לעמוד במקום סכנה בהיות טבעם מוכן להפסד בהתדבק בהם החולי ההוא, ואם אין טבעם מוכן לכך אינם ניזוקים.

ועניין הדבר בכלל הוא השגחה מאתו יתברך שהוא בורא חדשה בארץ, והוא הפסד האוויר מוכן ועומד ללכוד ברשתו אותם שנגזר עליהם שימותו, ומייסר בייסורין קצת האנשים שלא נגזר עליהם מיתה בהיותם מוכים ומדוכאים בחולי ההוא, והוא יתברך מקרב העניין לטבע כי אותם הבורים ואינם ניצולים מרפה את לבם שלא להישמר בדרך טבע מהחולי ההוא

המתדבק בו, ומי שאינו נגזר למיתה אלא לחיים הוא יתברך מראה לו דרך שינוס ולא ילכד אפילו בצער החולי בלי מיתה ותהיה נוסו כפרתו, וקצתם נחתמים בודאי לחיים כי גם שיעמדו לשם לא יאונה להם כל און, והאיש הנלכד חושש בעצמו אולי הוא מאותם שנתחייבו אם יעמדו, או מאותם שמסתכנים בעצמם אם יעמדו במקום הסכנה, ולכן באים בחדריהם, או נסים ובורחים מחמת המגפה, וכמו שראינו בדורות הראשונים, וכמו שכתב הנביא ע"ה (ישעיה כ"ו) לך עמי בא בחדריך וגו', וכתיב (ירמיה ט') כי עלה מות בחלונינו וגו', ואמר פ' הכונס (ד' ס') רבא בעידן ריתחא הוה סכר כוי דכתיב: כי עלה מוות בחלונינו וגו', ואמרו דבר בעיר אל יהלך אדם באמצע הדרך שמלאך המוות מהלך באמצע הדרכים דכיון דאתיהיב ליה רשותא מסגי להדיא. ועניין מלאך המוות הוא הממונה ליטול הנשמות ולהוליכם לפניו יתברך ליתן דין וחשבון, כי המלאך אינו עושה כי אם נטילת הנשמה בשעת הפרדה מהגוף, בחולי שנדבק בו בהפסד האוויר שבורא האל יתברך לעתים הצריכות, וגם כי חכמי הטבע גם כן אומרים כי הוויית האוויר עצמו הוא בדרך טבע, עם כל זה היה יכול האל יתברך להציל עמו ועבדיו מהכנת הפסדו, אלא שחטאי הדור גורמים שיהיה גזור עליהם שימותו בו המעותדים למיתה כפי מה שאמר למעלה.

וראוי לירא וחרד דבר השם לכבות גחלת המגפה בצדקה המצילה ממוות, ותשובה ומעשים טובים, ויחשוב בעצמו כשעבר כבר חמת המגפה שאולי הוא היה מאותם שנגזר עליהם מיתה אם לא היו בורחים מהמדינה והושם גלותו וטלטולו חלף מיתתו, ובתוך זמן המגפה יחוש שמא הוא מאותם שנגזר עליהם מיתה אף אם ינוסו או יתחבאו, וירבה בתפילה וצדקה ותחנונים לפני האל יתברך בתשובה ומעשים טובים, ואומרים בכל יום פיטום הקטורת בקר וצהרים כי הוא מסוגל לעניין הדבר, וכמו שמצינו (שבת פ"ט) כשעלה משה למרום שכל א' מהמלאכים מסר לו דבר שנאמר עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם, ואף מלאך המוות מסר לו דבר שנאמר (במדבר י"ז) ויתן את הקטורת ויכפר על העם וגו' ואי לאו דיהב ליה מנא הווה ידע, וכיון שהקטורת מכפר על העם בזמן המגפה, כמו כן קריאתו יועיל, על דרך (הושע י"ד) ונשלמה פרים שפתינו, ויש בו רמז בעניין החלבונה המעורבת בשאר עשרת הסממנים עם היות ריחה רע ושאר הסממנים ריחם טוב, ויש בטבע נדיפת ריחם לבסם ריח הרע שבחלבונה עד שיהא ריחו טוב כמותם, וזה רמז למלאך המוות שהוא דמיון החלבונה והוא מתערב לקהל שיש ביניהם דבר של קדושה להזיקם, וכשהם טובים וישרים בלבותם ושבים בתשובה שלימה אין מלאך המוות יכול לשלוט בהם אלא הם שולטים בו עד שמלאך הרע בעל כורחו עונה אמן, כמו החלבונה שאין כח בטבעה להוציא ריחה הרע בהיותה מעורבת עם שאר סממני הקטורת העשרה, ולכך ראוי להיות האדם זריז ונשכר בהתפללו ברבים כי הם מוכנים לינצל מחמת הדבר, כי מלאך המוות בין עשרה מישראל צדיקים הוא דמיון החלבונה בסממני הקטורת שאין לה יכולת להבאיש ריחה כנזכר.

ולחשיבת הקטורת נזכר מעשהו בתורה בפרשה כי תישא בכלל מעשה המשכן אצל פרשת שקלים להורות כי הוא קיומו והעמדתו, כי כמו שהשקלים הם מכפרים במניין שלא יהא בהם נגף כמו כן הקטורת, ואם לא נזהרו ובא הנגף ח"ו, תיעצר המגפה בעשייתו, ומה שלא הקטירו קטורת במעשה פינחס מפני שכבר פירש האל יתברך מה שיעשו על השבת חרון אפו והוא עניין הוקעת העם, וכן בדבר שהייתה בימי דוד הייתה ע"פ נביא לדוד, ולא היה יכול לתקן כי אם ע"פ האל יתברך, אבל מכיון שמצינו שנעצרה המגפה בעשיית הקטורת ע"י אהרן נראה שהוא דבר נמסר למשה בשמים. ואפשר כי בזמן המקדש כשהיה הווה עניין המגפה שהיה כ"ג מקטיר קטורת לכפר על בני ישראל לבד קטורת בקר וערב ולא הייתה ביאה ריקנית אלא לצורך עדת בני ישראל, וכשתקן דוד המלך ע"ה מאה ברכות בכל יום על שאמרו לו שהיו מתים בכל יום ק' אנשים והיה העניין כעין מגפה, לא תקן שיקטרו הקטורת לפי שראה שהיו מצומצמים ק' בכל יום לא פחות ולא יותר חשב כי לא נפל העניין על צד הקרי וההזדמן, ולכך נתן אל לבו לתקן ק' ברכות שמצא סמך מה"ת מה ה' אלוהיך שואל מעמך אל תיקרי מה אלא **מאה,** ובנביאים (ש"ב כ"ג) נאום הגבר הוקם **ע"ל,** ובכתובים (תהלים קכ"ח) הנה **כ"י כ"ן** יבורך גבר. אבל בלי ספק שאפילו קריאת הקטורת מועיל בזמן המגפה כמו שנזכר. ונוהגים ג"כ לומר פסוק ויאמר אליהם ישראל אביהם ג' פעמים סמוך לקטורת לרמז שם בן ע"ב, ולמה שהוזכר בו מעט צרי והוא הראשון מסממני הקטורת, ושלשת הפסוקים המועילים בכל צרה והם ה' צבאות עמנו וגו' ה' צבאות ה' הושיעה וגו', והם סופי ג' מזמורים מיוחדים לתפילה, ובירושלמי (ברכות פ' אין עומדין) אמרו ר' חזקיה בשם רבי יוחנן אמר לעולם אל יהא פסוק זה זז מתוך פיך ה' צבאות עמנו וגו' רבי יוסי בשם רבי יוחנן וחברי' ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך, ומפני כי ה' הושיעה הוא סוף מזמור כמותם והוא מזמור יענך ה' ביום צרה (תהלים כ') המסוגל לכל צרה אנו אומרים אותו גם כן, גם כי לא נזכר שם בירושלמי, ויש רמז במניינם ליודעים חן.

שער תפילה פרק יז [תפלה לגאולה]

בהיות תפילת הצבור נשמעת תמיד, צריכין אנו לבאר עניין תפילת ביאת הגואל שאנו מתפללים אותה מזמן החורבן ערב ובוקר וצהרים ברכת גואל ישראל, ומהר לגאלנו כו', תשכון בתוך ירושלים עירך, את צמח דוד עבדך כו', ואין אנחנו נענים בהיות תפילה זו נאמרת בכל יום ג' פעמים מפי כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם, ואי אפשר אלא שתהיה נאמרה בכוונה בקהל מן הקהילות ומפי צדיקים וישרים, וכן מה שאמרו ז"ל (תענית ל') כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בנחמתה, כדכתיב: (ישעיה ס"ו) שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה, כמה וכמה צדיקים וחסידים התאבלו ולא זכו לראות עדין בנחמתה.

ולתשובה זו אני אומר כי כבר נתבאר כי המתפלל על דבר גם כי לא נענה לא יגע לריק, אלא שיש שכר לפעולתו במה שמקיים מצוות עשה, ומכיר ויודע כי אין מי שיוכל להשלים חסרונותיו כי אם הוא יתברך, כל שכן בהתפללו על עניין גדול הערך שהוא גאולתן של ישראל, והיות כוונתו כדי שתתפרסם גדולת האל יתברך ויהיה ביום ההוא ה' אחד ושמו אחד, שיש לו שכר גדול בלי ספק אלא שעניין קבלת תפילה זו שהיא כוללת לכל ישראל אינה תלויה בכוונת קהל מן הקהילות בתפילה, אלא שהיה צריך כוונת רוב כל ישראל בה כיון שהיא כוללת לכולם, ואף בכוונה בה צריכים לעשות תשובה שלימה כדי שיענו, וכמו שכתוב (תהלים צ"ה) היום אם בקולו תשמעו, ומבלי זה אין תפילתם מקובלת גם כי תהיה בכוונה ביום מן הימים מן רוב ישראל, כי הוא כמו גזר דין שיש עמו שבועה דלא מקרע אפילו לצבור, עד אשר יבוא עתה וימיה ימשכו, כדכתיב: (ישעיה ס') בעתה אחישנה, (סנהדרין צ"ח) זכו אחישנה לא זכו בעתה. ונראה כי על עניין נפלא כזה שהיא גאולתן של ישראל גאולה נצחית שאין אחריה גאולה, צריך להרבות בתפילה, דורות ראשונים ואחרונים. ומועילה תפילת הראשונים לתפילת האחרונים, ויותר נקל הוא לאחרונים הקרובים יותר לזמן הגאולה, שתתקבל תפילתם מהראשונים מב' טעמים:

הטעם הראשון כי הרחוקים מן זמן הגאולה הם צריכים הפצר והעתר יותר לשתקובל תפילתם לדבר רחוק אלף שנים מהזמן מאותם שהם רחוקים מת"ק שנה, ואותם שאינם רחוקים מזמן הגאולה אלא כמאה שנים הוא יותר נקל להם שתקובל תפילתם בהיות תפילתם שווה, וכן הקרוב קרוב קרובה תפילתו להיות נשמעת, דמיון העומד רחוק מן המדינה שלא תקפץ לו הדרך כל כך מהרה כמו העומד קרוב להמדינה.

טעם ב', כי להיות העניין גדול הערך צריך ריבוי תפלות דור אחר דור כדי שתקובל תפילת הגאולה, ובהיות נשלמות תפלות הצריכות וידועות לו יתברך, אז בדור ההוא תקובל תפילתם, גם כי בזמנים הקודמים לא הייתה מקובלת, ובעת שנשלם סכום התפלות הצריכות תקובל התפילה, לא בשביל תפילה זו לבד, כי אם בהצטרף אותה עם התפלות הקודמות, באופן שכל התפלות הקודמות הן מועילות גם כן, וכשתתקבל תפילה זו לדור אחרון כשתצטרף עם הקודמות, הרי היא כאילו נתקבלה תפילת הראשונים, כיון שהייתה סעד לקבלת תפילה זו.

ועוד אני אומר, כי תפילת כל הדורות הראשונים נתקבלה לעצמם גם כן, גם כי לא הייתה התשועה בימיהם, וביאור זה הוא כי אחר זמן הגאולה יהיה תחיית המתים ויבנה בית המקדש ויזכרו כל הדורות הראשונים לראות הגאולה חלף עבודת תפילתם שהתפללו בזה העולם והיו מצפים לגאולה וזכו אליה, כי מתחילת הדינים בעוה"ב הוא (שבת ל"א) צפית לישועה, כי המצפים אליה זוכים לראות בשמחת הגאולה, ושאינם מצפים לה אינם זוכים. ועל דרך זה יתיישב מה שאמרו (תענית ל') כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בנחמתה

כדכתיב: שישו אתה משוש, כי מצד התאבלו ראוי להיותו חי בזמן הגאולה ולזכות בנחמת ציון, וכן קודם התחייה אפשר כי בסוד הגלגול ימצאו בזמן הגאולה האנשים המצפים לגאולה והמתפללים עליה בכל הזמנים הקודמים, והרי זכו ונתקבלה תפילתם לעצמם ממש, שכיון שתפילת האחרונים קרובה להתקבל כפי מה שביארנו, יותר ראוי ומחויב לדורות האחרונים לשוב בתשובה שלימה לפניו בתפילה ובצדקה כדי שיזכו לגאולה הקרובה אליהם, וכשהם מרפים ידיהם ח"ו נענשים, ולכך אמר הנביא עליו השלום (ישעיה נ"ה) דרשו ה' בהימצאו קראוהו בהיותו קרוב, לרמוז על שני הטעמים שכתבתי בדורות האחרונים, כי בהימצאו מורה על הטעם השני, כי לפי ריבוי התפלות שמימי עולם ושנים קדמוניות יהיה נמצא אלינו, קראוהו בהיותו קרוב כפי טעם הראשון, שקרובה היא שתתקבל תפילת האחרונים מן הראשונים בהיות כוונתם ותשובתם שווה.

ולראשונים שלא נתקבלה תפילתם לעצמם כי אם בזמן התחייה סמך דניאל הכתוב של (דניאל י"ב) ורבים מישני עפר יקיצו וגו', למה שאמר ובעת ההיא ימלט כל הנמצא כתוב בספר, כלומר הנמצאים ימלטו מן הצרה ההיא ויזכו לראות הגאולה, ואותם שהם ישני עפר לא יראו בצרה חלף מה שלא זכו לראות הגאולה קודם, ועתה יקיצו לחיי עולם, וכן אחר שנאמר אשרי המחכה ויגיע לימים אלף של"ה, נאמר לדניאל ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין, כי הוא יזכה לזמן הישועה גם כן כשיעמוד לתחיית המתים. ומלבד כל זה נשמעת תפילת כל ישראל בכל דור ודור בעניין הגאולה שגואלם הוא יתברך, ונותנם לחסד בעיני כל שוביהם למעלה ולכבוד, ומתקיימים בהם קצת הבטחות הגאולה, וכמו שאמרו על הונא בר נתן שנתקיים בו (ישעיה מ"ט) והיו מלכים אומניך, ואין לך דור מן הדורות שאין בא עליו אי זו צרה והוא יתברך מושיע אותם וגואלם מיד חזק מהם, ואף בלי צרה, להעמיד אותם ולקיימם בין כל האומות, הוא מצד תפילתם על הגאולה, כי הוא יתברך רואה ומשגיח בעניינם וטרם יקראו עונה אותם, וטרם מכה ציץ רפואה יפרח, ואם כן הרי הוא כעין גאולה בכל דור ודור, וכמו שכתוב (ויקרא כ"ו) ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם וגו'.

שער תפילה פרק יח [התפילות שבמקרא]

ראוי לבאר עניין התפלות שהוזכרו במקרא אותם שנתקבלו ואותם שלא נתקבלו, אותם שבאו בביאור הכתוב, וקצת מאותם שלא באו בביאור אלא שדרשום חז"ל על הכתוב.

ונתחיל **מאדם הראשון,** שאמר הכתוב (בראשית ב') **כי לא המטיר ה' אלוהים על הארץ** ואדם אין וגו', מה טעם לא המטיר לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתן של גשמים, וכשבא אדם וידע שצורך הם לעולם התפלל עליהם וירדו וצמחו דשאים ואילנות (חולין ס'), הורו בזה על כי בזמן שאין מי שמכיר בטובת האל יתברך לבריותיו הוא מונע

ועוצר הגשמים, עד שידעו ויבינו וישובו בתשובה ויתפללו אליו יתברך וישמע אל ויענם, והייתה תפילת אדם הראשון הוראה כי כמו שנשמעת תפילתו בעניין הגשמים בהיות העולם צריך להם, כך בזמן שיצטרכו גשמים לדורות הבאים תתקבל תפילתם בזכות אדם הראשון שנתקבלה תפילתו על זה. וכן דרשו בירושלמי דתעניות (פרק סדר תעניות) ואד יעלה מן הארץ אמר ר"ל עלה שבר מלמטה הגשמים יורדין, הנה שהוראת כתוב זה לעתיד כי בזמן שישובו בתשובה שלימה ירדו להם גשמים כמו שירדו לאדם הראשון.

בנח נאמר (בראשית ח') **ויזכור אלוהים את נח ואת כל החיה וגו'** וזה השם הוא מדת הדין ונהפך לרחמים ע"י תפילתן של צדיקים (ב"ר ל"ג) ורשעתן של רשעים הופכת מדת רחמים לדין כדכתיב: (בראשית ז') וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ, וגם זה הווה כן לעתיד, כי כמו שתפילת נח שהיה צדיק הפכה מדת הדין לרחמים כך לדורות הבאים הצדיקים יהפכו מדת הדין לרחמים בזכותו.

תפלות אברהם אבינו, בהיותו האב הראשון לאומה ישראלית **כי ביצחק נקרא לו** זרע ולא כל יצחק, כל תפילותיו היו מכוונות לתיקון בניו בעת צרתם, ולזה עבר בארץ עד מקום שכם להתפלל על בני יעקב כשיבואו להלחם עם שכם, ונתקבלה תפילתו, כדכתיב: (בראשית ל"ה) ויהי חיתת אלוהים על הערים אשר סביבותיהם וגו', וכן בנה מזבח במקום שנטה אוהלו בית אל מים והעי מקדם ויקרא בשם ה', נתנבא שעתידין בניו להיכשל שם על עוון עכן והתפלל עליהם (ב"ר ל"ט) וזהו ויקרא בשם ה', ונתקבלה תפילתו שלא נפלו בעי כי אם ל"ו איש וכמו שכתבנו פרק שנים עשר.

וכן **כשרדף אחרי המלכים** הוא ואליעזר עבדו נאמר שם **ויחלק עליהם לילה** (פ' מ"ג), הוא הלילה שיצאו ישראל ממצרים ונחלקה, בחצות הראשון נעשה לו נס וחצות השני נשמר ובא לחצות לילה של מצרים. הורו כי הוא היה הולך וגבר ועוד ידו נטויה ורצה להמשיך ידו מהם, כדי שיהיה נשמר לישראל שינצחו את מצריים באותו הלילה (פרקי דר"א פרק כ"ז) והשיב את כל הרכוש והיה מתפלל ואומר לא בכח ידי עשיתי, אלא בכח ימינך שאתה מגן לי בעוה"ב ובעוה"ז וענו העליונים ואמרו בא"י מגן אברהם, הורה לנו עניין הצלחתנו בזה העולם שהיא מאתו יתברך ובזכותו תהיה לנו הצלה והצלחה, ואמר (בראשית י"ד) למלך סדום אם מחוט ועד שרוך נעל ואם אקח מכל אשר לך, לא רצה ליהנות מזה הרכוש כדי שיהיה שמור שבזכותו יבוזו בניו בלילה הזה מרכוש מצרים שכתוב בו ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, בזכות הרכוש שהחזיר הוא, ולכן סמך מעמד בין הבתרים שנתבשר על הזרע ועל הארץ וגלות ישראל וגאולתן ברכוש גדול לעניין זה.

ומה שלא התפלל אברהם על הבנים אחר שכבר הובטח מהאל יתברך בצאתו מחרן ואברכך ואגדלה שמך וגו', וכשאמר והנה בן ביתי יורש אותי, נאמר לו אשר יצא ממעיך הוא יירשך, ולזה לא התפללה שרה על עקרותה כמו שהתפללו שאר האמהות, כי קודם בואם לארץ לא היו ראויים לבנים והובטחו לבנים לכשיכנסו לארץ.

ובהגר נאמר הנך הרה וילדת בן **וגו' כי שמע ה' אל ענייך,** וזה העוני אינו מן הנראה שיהיה העוני שענתה שרה כמו שכתוב ותענה שרה ותברח מפניה, כי אם הוקלה גברתה בעיניה וביזתה אותה היה העינוי בדין, אלא נראה שחוזר למה שאמר לה המלאך שובי אל גבירתך והתעני תחת ידיה ובשכר שתתעני תחת ידיה ישמע ה' ויולדת בן, ואמר כי שמע ה' אל ענייך, כי כשתקראי לו השם הזה כבר שמע ה' אל ענייך שהתענית תחת ידיה, ולזה נקרא ישמעאל בלשון עתיד, ולא שמעאל כפי העת הזאת, שעדיין לא נתענית תחת ידי גבירתה ברצונה, אמר שיקרא ישמעאל על שם שישמע האל עניה. וגם אפשר לומר כי נרמז גם כן בזה כי שמע ה' קול הנער גם כן כמו שכתוב בפרשה האחרת כי שמע ה' את קול הנער וכו'.

עוד תפילת אברהם, לו ישמעאל יחיה לפניך, ביראתך, כמו התהלך לפני, פלח קדמי, וכתיב ולישמעאל שמעתיך הנה ברכתי אותו וגו', וכיון שאני מברך ומפרה אותו יש לו הכנה להיות הולך לפני ביראתי. עוד רמז במה שאמר שמעתיך כי שמע תפילתו שיהיה ישמעאל נמשך ליראת ה' בזמן שיהיה אברהם חי וכמו שנאמר ויקברו אותו יצחק וישמעאל בניו (ב"ר פ' ס"ב) מלמד שעשה ישמעאל תשובה והוליך את יצחק לפניו וזו הוא שיבה טובה, וזהו שמעתיך, כלומר במה שנעשה לך בשעת מיתתך.

תפילת אברהם אבינו על סדום, (בראשית י"ח) **האף תספה צדיק עם רשע,** לא נתקבלה על הצלת סדום, ונתקבלה על הצלת לוט ובנותיו, כדכתיב: ויזכור אלוהים את אברהם וישלח את לוט וגו', וכן וישכם אברהם בבקר אל המקום וגו' מכאן למדו חז"ל (ברכות כ"ו) שתקן תפילת שחרית, והועילה ג"כ תפילתו זאת לתיקון הצלת לוט בהימלטו לצוער.

עוד לו תפילה על אבימלך, (בראשית כ') **ויתפלל אברהם אל האלוהים,** ונתקבלה תפילתו כמו שכתוב וירפא אלוהים את אבימלך וגו', כמו שהבטיחו האל יתברך ויתפלל בעדך וחיה, וזה החיות הוא רפואתם מן העיצור, כי בהחזיר לו את שרה אשתו כבר היה פטור מן המיתה, כמו שכתוב ואם אינך משיב דע כי מות וכו', נראה שאם יחזיר אותה לא ימות, וגם שלא ימות צריך לרפאות העיצור, ולזה אמר לו ויתפלל בעדך וחיה, וכמו שרמז לו אבימלך בתלונתו כי הבאת עלי ועל ממלכתי וגו', על מה שעצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך, ומה שהוצרך אברהם להתפלל בעדו הוא מפני שהכשיל אותה במה שאמר אחותי היא.

תפילת ישמעאל, כמו שאמר **כי שמע אלוהים וגו'** אחז"ל (ילקוט פ' וירא) שהתפלל ואמר אלוהי אברהם אבי יש לפניך תוצאות מות קח את נפשי ולא אמות בצמא. ונעתר לו שנאמר וישמע אלוהים את קול הנער וגו' ופי' הכתוב במה שמע תפילתו באשר הוא שם, כלומר במה שהיה עומד בצער הצמא הוא ששמע תפילתו שנפתח לו הבאר אבל לא במה שאמר קח את נפשי.

תפילת אברהם ה' יראה אשר יאמר וגו', על סליחת העוון לדורות, אמר (ב"ר פ' נ"ו) יהי רצון מלפניך בשעה שיהיו בניו של יצחק באים לידי עבירות תהיה נזכר להם העבודה הזאת ותתמלא עליהם רחמים, וזהו ה' יראה אשר יאמר היום, כלומר יראה ויזכור לעתיד אשר יאמר היום, שהייתי יכול לומר אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, ועכשיו אתה אומר קח נא את בנך וגו', ולא עשיתי כן אלא כבשתי רחמי, כן תכבוש רחמיך ותקיים מה שהייתי יכול לומר כי ביצחק יקרא לך זרע ולא תצער אותם דמיון מה שאמרת לי קח נא את בנך את יחידך.

עוד לו תפילה, הוא ישלח מלאכו לפניך ואמרו ז"ל (ב"ר פ' נ"ט) מלאכו הרי מלאך מסוים זימן לו הקב"ה שני מלאכים אחד להוציא את רבקה ואחד ללוות את אליעזר, רצה בזה כי היה צריך לומר הוא ישלח מלאך לפניך וכיון שאמר מלאכו נראה מלאכו המיוחד והמסוים, וזה המלאך המסוים הוא להוציא את רבקה, כמו שכתוב ולקחת אשה לבני ליצחק, נראה שמלאך אחר היה בא ללוות את אליעזר, כי היה מספיק כשיאמר הכתוב הוא ישלח מלאכו ולקחת, וכיון שאמר לפניך ולקחת, נראה כי מלאך אחד היה ללוותו וללכת לפניו, ומלאך אחר מסוים ומיוחד להוציא את רבקה כמו שאמרו אחד להוציא את רבקה ואחד ללוות, נראה שהמלאך העיקרי והמיוחד היה להוצאת רבקה, וגם פשט הכתוב מורה כך שאמר ישלח מלאכו לפניך ולקחת וגו', כי עיקר ההליכה היה לקחת את רבקה, וכדי ללוותו בדרך בא המלאך השני, כי המלאך שהיה הולך להוציא את רבקה היה צריך להקדים קודם שיגיע אליעזר לשם כדי להוציא את רבקה לעניין שתתקיים נחש אליעזר, ולהכין כל הדברים הצריכים לביאתה, כמו שאמרו ז"ל (פ' ס') שמת בתואל שהיה מעכב בדבר, ולכן הוצרך מלאך אחר ללוותו כי מצד שאין מלאך אחד עושה שתי שליחות נראה שלא היה צריך כי אם מלאך אחד שהכול שליחות אחת הייתה אלא כמו שאמר.

תפילת אליעזר עבדו, הקרה נא לפני היום ועשה חסד עם אדוני, גם כי היה בטוח בתפילת אברהם שאמר הוא ישלח מלאכו לפניך ולקחת, הוצרך להתפלל גם הוא על מהירות קבלת תפילת אברהם שתתקבל היום תפילתו, ולזה אמר ועשה חסד עם אדוני אברהם, כי קבלת התפילה היה מן הדין וכמו שאמר אשר דבר לי ואשר נשבע לי וגו',

ומהירות קבלתה באותו היום היה דרך חסד, ואמר הקרה נא לפני כלומר שהמקרים שיארעו היום יהיו מכוונים לפני בשליחותי, והוא עניין מה שאמר הנה אנכי ניצב על עין המים וגו' ונתקיימה כל מה שייעד הוא.

עוד אפשר לומר כי מה שאמר הקרה, הוא להורות לפני האל כי לא היה הוא ראוי לאל יתברך לשתתקבל תפילתו, כי אם פעם אחת בדרך מקרה ובזכות אברהם, כמו שאמר ועשה חסד עם אדוני אברהם כי מצד שהוא אדוני תקובל תפילתי דרך חסד עמו.

תפילת יצחק, ויצא לשוח בשדה וגו', אין שיחה אלא תפילה, כדכתיב: ולפני ה' ישפוך שיחו, בהיותו בטוח שתקובל תפילת אביו יצא לעת ערב לקראת העבד ורבקה כמו שאמרה מי האיש ההולך בשדה לקראתנו וגו', אפשר שכיון בתפילתו זאת בשדה לקראת אשתו שיהיה זרעו ממנה מוכן לעבודת האל יתברך, שצפה שעתיד עשו לצאת ממנו והוא איש ציד איש שדה, ולזה אמר לשוח בשדה לעת ערב, והוא רומז כי לעת ערב יהיה צריך לצידת עשו, כמו שכתוב (בראשית כ"ז) הנה נא זקנתי וגו' עתה שא נא כליך וגו' וצא השדה וצודה לי ציד וגו', ובשביל תפילתו זאת זכה עשו להיות באחווה שווה עם יעקב בזמן הערב שמשו של יצחק כמו שכתוב ויקברו אותו עשו ויעקב בניו, וזהו רמוז גם כן במה שאמר לשוח בשדה לעת ערב, על עניין איש שדה בהערב שמשו, והיא גם היא רמזה ואמרה, מי האיש הלזה ההולך בשדה לקראתנו, כלומר מי הוא זה שהולך בשדה, שיוצא ממנו זרע שיאמר עליו איש שדה, והוא לקראתנו נגד רצונה, שהיא הייתה אוהבת את יעקב. והעבד השיב הוא אדוני כלומר הוא אדוני ויצא ממנו זרע כשר הוא יעקב אבינו, ואף גם זה יחזור בסוף ימיו להיות נמשך לאדוני.

תפילה ליצחק ולרבקה, ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו כי עקרה היא (סוכה י"ד) תפילת הצדיקים מהפכת דעתו של הקב"ה ממידת רגזנות למידת רחמנות כעתר שהוא מהפך את התבואה, לנוכח אשתו (ב"ר ס"ג) מלמד שהיה יצחק שטוח כאן והיא שטוחה כאן, ואמר לפני הקב"ה יהי רצון שכל בנים שאתה עתיד ליתן לי יהיו מן הצדקת הזאת אף היא אמרה כן, לסבת היותם עקורים המשיל תפילתם לעתר שנתהפך טבעם, והוא הבטחה לצדיקים העתידים שבתפילתם מהפכים דעתו של הקב"ה ממדת רגזנות למדת רחמנות, אבל ביצחק ורבקה חדל הרוגז, ולא נאמר בהם לשון עתר אלא שנתהפך טבעם בתפילתם שנתאווה לה הקב"ה, כמו שאמרו שהוא מתאווה לתפילתן של צדיקים.

וממה שאמר הכתוב **לנוכח אשתו** נראה שגם היא התפללה, וגם שהתפילה הייתה של יצחק נוכח אשתו ושל אשתו נוכח בעלה, שאם לא כן היה לו לומר ויעתר יצחק ואשתו, וכיון שכתוב לנוכח נראה שהוא התפלל שכל הבנים שיתן לו יהיו ממנה וכן היא, ועניין תפילתם זאת היא כי לא יתהפך הטבע מכל וכל אלא שלא יהיו עקורים זה עם זה, אבל יצחק עם אשה אחרת, ורבקה עם איש אחר נשארו בעקרותם, וזהו שאמר ויעתר יצחק

לה' לנוכח אשתו כי עקרה היא, כלומר שהתפלל עליה בערך מה שהיא אשתו, שתהר ותלד גם כי תהיה עקרה בטבעה בערך אנשים אחרים, ואמר ויעתר לו ה' ותהר רבקה אשתו, שנתרצה בשבילו האל יתברך ותהר מצד מה שהייתה אשתו.

תפילת יעקב, (בראשית כ"ח) **ויפגע במקום וילן שם** כי בא השמש, (ברכות כ"ו) ואין פגיעה אלא תפילה כדכתיב: ואל תישא בעדם רנה ותפילה ואל תפגע בי מכאן למדו שתיקן יעקב תפילת ערבית כי תפלות אבות תקנום, ואם התפלות כנגד תמידין תקנום, נמצא שתפילת ערבית רשות שאינה אלא כנגד איברים ופדרים שהולכים ומתאכלים כל הלילה, ואפילו למי שאומר שתפלות אבות תקנום אפשר שתפילת ערבית רשות, כיון שלא הייתה כוונתו להתפלל, אלא אח"כ נתן אל לבו ואמר (חולין צ"א) אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי חזר שם והתפלל ולכך אמרו שהיא רשות. ועניין כוונת תפילת יעקב אבינו בזה המקום הוא תפילה על גלותנו זה האחרון, כי גלות מצרים וגאולתן היה מצד אברהם אבינו, וגלות בבל וגאולתן מיצחק, וגלות זה וגאולתנו מצד יעקב, וכמו שכתבתי באגרת גאולת עולם שחברתי בעניין הקץ החתום. וזה שאמר יעקב אפשר עברתי על מקום שהתפללו בו אבותי ואני לא התפללתי, והמקום הזה הוא בית אל והוא ירושלים, וכמו שהם התפללו על בנין ירושלים ובית המקדש ונתקבלה תפילתם בבית ראשון ובבית שני, רצה הוא להתפלל על בנין ירושלים ובית המקדש העתיד, ולזה הייתה תפילתו זאת קרוב לביאת השמש שהוא רמז לגלות הארוך הזה. ולכך אמרו תפילת ערבית רשות, כי זאת הגאולה שאנו מקוים היא רשות בידינו בכל יום אם בקולו תשמעו, מה שלא היה כן בגאולת מצרים שנאמר בפירוש זמן הגלות ארבע מאות שנה, וגלות בבל שבעים שנה, ונאמר להם בנו בתים ושבו ונטעו כרמים ואכלו פרים, כלומר כי אין לכם תקווה לצאת מן הגלות עד תשלום השבעים שנה, אבל גלותנו הוא ארוך מצד וקצר מצד, הקיצור הוא שכל זמן שנחזור בתשובה לפניו ונשמע בקולו יגאל אותנו, כי מזמן החורבן היו מצפים לגאולה מפני שהייתה בידם במה שישובו בתשובה, ולכך נסתם הקץ לדניאל ולא נתפרש, כי לא היה אלא כשלא ישובו מעצמם, אבל אם ישובו מעצמם בכל יום יהיו מובטחים שיבוא הגואל, כמו שאמר אליהו (פרק חלק) היום אם בקולו תשמעו, ובהגיע זמן הקץ אם לא יחזרו בתשובה מעצמם יעמיד עליהם מלך עז וקשה שיגזור גזירות עד שיחזרו בתשובה שלמה.

תפילת רחל, (בראשית ל') **ויזכור אלוהים את רחל וישמע אליה** אלוהים ויפתח את רחמה, (ב"ר פ' ע"ג) מה זכירה נזכר ששתקה לאחותה בשעה שהיו נותנין אותה ליעקב, הוקשה להם כפל הכתוב שאמר שזכר אותה וששמע תפילתה לזה אמרו כי הזכירה שזכר לה הוא עניין שתיקתה לאחותה, ובסבת זה שמע תפילתה ועלה זיכרון שתיקתה לפניו,

אחר שעשתה פרי שתיקתה שילדה לאה כל מה שהייתה ראויה לילד, ושמע תפילתה שתלד גם היא כמו שילדה אחותה בסבת שתיקתה.

תפילת יעקב, (בראשית ל"ב) **הצילני נא מיד אחי מיד עשו** כי ירא אנכי אותו פן יבא והכני אם על בנים, (ב"ר פ' ע"ו) ואתה אמרת לא תיקח האם על הבנים. עניין יראת יעקב מעשו הייתה מצד שלאה הייתה בגורלו של עשו, כמו שאז"ל (ב"ר פ' ע') על פסוק ועיני לאה רכות שלא תיפול בגורלו, ועתה נתיירא שמא יגרום החטא שיהיה לו ניצחון להכות אם על בנים, היא לאה המרובה בבנים שהייתה בחלקו עשו, ולזה אמרו שאמר יעקב בתפילתו אתה אמרת לא תיקח האם על הבנים, כלומר כי גם שיקרא קן צפור בשדהו של אדם אינו מותר לו ליקח אם על בנים, וכמוהו אמר יעקב גם שלאה הייתה בגורלו של עשו ונחשבת לו כשדהו או כביתו, לא יגרום החטא ח"ו שיהיה לו ניצחון עליה ועל בניה.

תפילת יעקב, (בראשית מ"ג) **ואל שדי יתן לכם רחמים** לפני האיש ושלח לכם את אחיכם אחר ואת בנימין וגו', אז"ל (ב"ר צ"ב) אחיכם זה שמעוון אחר זה יוסף ואת בנימין, שהיה מספיק שיאמר הכתוב ושלח לכם את אחיכם, ומן הידוע הוא שהיה שמעוון שהיה ביד האיש וא"כ אחר רמז ליוסף, ולכך הקדים ג' דברים לשלשה הבנים, המנחה לאיש על דבר שמעוון, וכסף המושב בשביל יוסף שלא נודע מקומו איו, כמו שהיה הכסף מוצנע באמתחות ולא נודע עד שפתחום, וכמו שנמצא הכסף כך רמז שימצא יוסף, ואמרו אולי משגה הוא אינו חוזר להכסף המושב שאולי במשגה הושב, שהרי אומר בפירוש הכסף המושב כי נראה שבכוונה הושב, ועוד באומרו אולי משגה הוא, נראה שאם לא היה מחשיבו במשגה לא היה מחזירו, ואדרבה היה ראוי יותר להחזירו אם לא השיבוהו במשגה אלא בכוונה לנסותם הישיבו אותו אם לא, ולכך צ"ל שהזהיר אותם שהכסף המושב שלא יחזירו אותו באמתחות אלא בידיהם, שאם יחזירו אותו תוך האמתחות יחשבו להם כי במשגה החזירו אותו, שלא ראו אותו באמתחות ולכך אמר קחו בידכם, שאם לא כן יחשב כי אולי משגה הוא, ואחר שהכין השלשה דברים עם שלוח בנימין לא חסר אלא תפילתו, ולזה אמר ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש, כי על יד האיש יבאו שלושתם.

תפילת ישראל במצרים, (שמות ב') **ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם וגו',** לא התפללו ישראל כהוגן אלא מצד שהיו משועבדין בעבודה לא יכלו לסבול, והיו צועקים מכובד העבודה, ותעל שועתם אל האלוהים מצד העבודה, ולא הייתה ראויה להתקבל צעקה זו עד ששמע אליהם נאקתם פשוטה בלי סיבת העבודה, וזכר ברית האבות וריחם עליהם.

תפילת משה רבנו על המכות, בצפרדעים (שמות ח') ויקרא פרעה למשה ולאהרן ויאמרו העתירו אל ה' וגו' ויאמר משה התפאר עלי למתי אעתיר לך וגו' ויצעק משה אל ה' על דבר הצפרדעים וגו' ויעש ה' כדבר משה וגו'. **בערוב** נאמר העתירו וגו' ויאמר משה הנה אנכי יוצא מעמך והעתרתי וגו' ויעתר אל ה' וגו' ויעש ה' כדבר משה. **בברד** נאמר (ט') העתירו אל ה' וגו' כצאתי את העיר אפרוש את כפי וגו'. **בארבה** נאמר (י') ועתה שא נא חטאתי אך הפעם והעתירו וגו' ויצא מעם פרעה ויעתר אל ה' ויהפך ה' רוח ים וגו'. באלו הד' מכות צפרדע ערוב ברד ארבה נעשה התראה לפרעה שישלח את העם, ואם לאו יביא עליהם המכה וגם הם מכות קבועות, ולכך הוצרך פרעה לומר למשה ולאהרן שיעתירו אל ה' שיסיר המכה, כי ממכת הדם מתה הדגה שביאור ונבאשו המים, וכמו שכתוב (ז) ולא יכלו לשתות ממימי היאור, כי אפילו שהיו מים ולא דם כבר היו נבאשים שלא היה אדם יכול לשתות מהם, והסרת המכה היה שינבעו מים חדשים טובים עד שיתבטל באוש מים הסרוחים, אבל בצפרדעים נאמר ויסר הצפרדעים וגו' כי לא היה שום דבר שידחה הצפרדעים מלהזיק כי אם בתפילה שימותו.

ובמכת כנים לא שאל שיתפללו, כי הכנים נבראו מן העפר והיא בריה פחותה מכעדשה ותמות מהרה, כי לא יחזור להכות עוד את העפר שיעשה כנים. מכות ערוב הייתה מכה קבוע והייתה הארץ נשחתת מפניה אם תעמוד ימים רבים בעיר, ולכך אמר העתירו בעדי. מכת דבר ביום אחד מת כל מקנה מצרים לא הוצרך לומר שיתפללו. וכן השחין היה אבעבועות פורח באדם ובבהמה בפתע פתאום באותו היום, ולא היו יכולין להיות ניזוקין יותר, כי כבר היו כולם מוכי שחין ומעצמם יתרפאו, כי לא היה משה מתפלל על המכה כי אם שלא תזיק מכאן ואילך ולהבא, לא שתסור ממי שהוכה כבר בה.

במכת הברד הוצרך תפילה על הנשאר מן הברד, כי אם לא היה מתפלל משה לא היה נשאר כלל אפילו מן החיטה והכוסמת שהיו אפילות, ולכך אמר העתירו אל ה'. מכת ארבה ג"כ הייתה קבועה, וגם כי לא נותר כל ירק בעץ ובעשב השדה, עם כל זה נראה שהיו נזוקין ג"כ מהם, ולכך נאמר בהם העתירו. מכת חשך לא ראו איש את אחיו ולא היה ספוק ביד פרעה לבקש משה ואהרן שיעתירו אל ה'. מכת בכורות ג"כ בחצות הלילה מתו כולם, לא נשאר אלא אחד הוא פרעה שאמר וברכתם גם אותי (תנחומא בא) ולזה באלו המכות שהיו נמשכות לא רצה האל לסלקם כי אם ע"י משה, שידעו ויכירו כי מאת ה' הייתה הדבר ולא מקרה היה להם, ופרעה אמר העתירו שיתפללו שניהם שלא היה בטוח שתסתלק המכה כ"א בתפילת שניהם, ומשה אמר התפאר עלי למתי אעתיר לך, כלומר כי אני לבדי אוכל להתפלל ותקובל תפילתי.

תפילת ישראל על הים, (שמות י"ד) **ויראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה',** אחז"ל תפשו אומנות אבותם, כי לא התפללו על דרך נכונה כי אם כצועק ומתרעם בצרתו, וכמו שאמר למשה המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר וגו', ומפני שראה משה צרתם

ואין אדם נתפס על צערו, השיב להם אל תיראו התייצבו וראו את ישועת ה', כלומר טוב לכם שתתייצבו ולא תזעקו אליו באופן זה, ובהתייצבות בלי תפילה תראו את ישועת ה', ואמר ה' ילחם לכם ואתם תחרישון, כלומר כי מצד שלא היו אז ישראל ראויים, כביכול כאילו היה צריך הוא יתברך להלחם במצרים, כדי שיוכל לכלותם, ועל תנאי שלא יתרעמו, ולזה אמר ה' יהיה צריך להלחם עימהם בשבילכם, על תנאי שאתם תחרישון, וא"ל האל יתברך למשה מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל וייסעו, כלומר גם בכם תלוי העניין שיסעו ישראל ואתה הרם את מטך וגו'.

תפילת משה ברפידים, (שמות י"ז) **ויצמא שם העם ויצעק משה אל ה',** (ספרי) להודיע שבחו של משה שלא אמר הואיל והם מדיינים עמי איני מבקש עליהם רחמים, אלא ויצעק משה אל ה', (תנחומא בשלח) אמר לפני המקום ריבונו של עולם בינך ובינם אני הרוג, שאמרת אל תקפיד כנגדן כשאמרתי כי תאמר אלי שאהו בחיקך, וזה אמר מה אעשה לעם הזה איני יכול להקפיד כנגדן ועוד מעט וסקלוני, והתפילה לא הוזכרה בכתוב, אלא שצעק והתפלל שלא היה יודע מה לעשות, כי היה רואה שהיו צמאים למים והיה ראוי שיצטערו ולא יתרעמו עליו, ומפני שסבל משה תלונתם, אמר לו האל יתברך עבור לפני העם, כלומר ראוי אתה להיות ראש וקצין עליהם לעבור לפניהם.

תפילת משה על עמלק, (שמות י"ז) **והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וגו',** במכילתא וכי ידיו של משה מגברות את ישראל או ידיו שוברות את עמלק, אלא כ"ז שהיה משה מגביה את ידיו למעלה היו ישראל מסתכלין בו ומאמינים במי שפקד את משה לעשות כן והמקום עושה להם נסים וגבורות. בהיות נכלל בברכת עשו והיה כאשר תריד ופרקת עולו מעל צווארך, המתין והשגיח עמלק בעת שירפו ידיהם מן התורה ואז נלחם עמם, ולכך הוצרך משה לומר ליהושע בחר לנו אנשים גיבורים יראי חטא להלחם עם עמלק, כי אם לא ילחמו עמו בכוח גדול וביד חזקה, לא יוכלו לו בתפילה מצד שרפו ידיהם מן התורה, (ב"ר פ' ס"ה) ובזמן שהקול קול יעקב אז הידיים ידי עשו, ונזדרז משה רבנו בשני הדברים בתפילה ובגבורת מלחמה, והייתה תפילתו מוכיחה שינצחו בעשותם מלחמה לא שתספיק התפילה למחות זרע עמלק בלי מלחמה, ולזה הוצרך להרים ידיו כדי שיגברו ישראל, דרך רמז שיהיו ידיהם רמות על עמלק בניצחון המלחמה, וכשהיו ישראל מכוונים לבם לשמים בהרמת ידי משה היה האל יתברך עושה להם נס, גם כי רפו ידיהם מן התורה ברפידים שינצחו, וכשהיה מניח ידיו וגבר עמלק, וידי משה כבדים, כלומר מצד חטאת ישראל שרפו ידיהם מן התורה, וגם כי ברכת עשו הייתה ועל חרבך תחיה, היו ידיו כבדות לניצוח מלחמת עמלק בחרב ובמלחמה, עד שלקחו אבן ושמו תחתיו וישב עליה בתמיכתם, והיו ידיו אמונה עד בא השמש, וחולשתו של משה גרם חולשה לניצחון המלחמה שלא נכרת זרעו של עמלק אלא שהחליש אותם יהושע.

תפילה למשה על עניין העגל, (שמות ל"ב) **ויחל משה את פני ה' אלוהיו,** (ברכות ל"ב) רבנן אמרי מלמד שאמר משה לפני הקב"ה רבש"ע חולין הוא לך לעשות כדבר הזה. רמזו כאן מה שהשיב משה לזכות את ישראל, שאמר (שמ"ר י"ג) רבש"ע אני נצטוויתי שמא עברתי על הציווי הם לא נצטוו מה אמרת בסיני אנכי ה' אלוהיך לא אנכי ה' אלוהיכם מה אמרת לא יהיה לך אלוהים אחרים וגו' ולא אמרת לא יהיה לכולם, כוונתו לנצל את ישראל, כי כיון שלא נתייחד הדיבור עימהם אלא שאמר למשה אנכי ה' אלוהיך ליחד שמו עליו, וכל ישראל היו נכללים עמו, וכמו שאמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, כי לישראל הוציא לא למשה, ועם כל זה היה מקום למשה לזכותם, כי לא נתייחד שמו עליהם עדיין ולא יוכל להענישם, וזה אמר כאן ויחל משה את פני ה' אלוהיו, כלומר אלוהיו היה שייחד שמו ואלוהותו עליו ולא על ישראל שלא אמר אנכי ה' אלוהיכם, וזה אמר רבש"ע חולין הוא לך לעשות כדבר הזה, כלומר עדיין לא נתקדשו ישראל בייחוד שמך עליהם, וחולין הם אצלך ואין ראוי שתענישם, ולכך כשחזר לרמוז עשרת הדברות בפ' קדושים אמר אני ה' אלוהיכם ויחד שם אלוהותו עליהם, ומפני כי כל זה היה ריצוי לפני האל יתברך, והאמת היה שעם כל אחד מישראל דבר, שאמר אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו', לכך כשנתאספו אליו בני לוי אמר להם (שמות ל"ב) כה אמר ה' אלוהי ישראל שימו איש חרבו על יריכו, כי אלוהי ישראל הוא שנתייחד שמו על כל אחד מהם וראויים הם לעונש, ולכך אמר להם אתם חטאתם חטאה גדולה.

עוד אפשר לומר, כי מה שאמר משה הם לא נצטוו דכתיב: אנכי ה' אלוהיך ולא אנכי ה' אלוהיכם, היה על עניין הלוחות שקבל משה, והיה כתוב בהן אנכי ה' אלוהיך לא יהיה לך אלוהים אחרים וגו', וכיון שראה משה שסרחו לא רצה לתתם לישראל שלא לחייבם מיתה כמו שאמר ז"ל (שמ"ר י"ג) ולכך הם לא נצטוו בם עדיין כי עדיין לא קבלו הלוחות, ולזה עדיין הם כחולין אצלך שלא נתקדשו, כיון שלא זכו עדיין לקבל הלוחות שכתוב בהם אנכי ולא יהיה לך.

תפילה למשה כמתאוננים, (במדבר י"א) **ויתפלל משה אל ה' ותשקע האש.** עניין חטאתם אז"ל (ילקוט בהעלותך) שהיו עובדים עבודת אלילים כמו שאמר רע בעיני ה', וכתיב התם כי תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו מלמד שהיו מכוונים להשמיע את המקום, והיה ענשם שבערה בם אש ה', על אשר חטאו בעבודת אלילים, כמו שכתוב ועשיתם פסל תמונת כל וגו' כי ה' אלוהיך אש אוכלה הוא אל קנא, וכשהתפלל משה שקעה האש בארץ ולא עלתה למעלה, ועניין שקיעתם בארץ הוא להחליש כוחה, שלא תבער כל כך אם יחזרו ויחטאו ישראל בעניין עבודת אלילים.

תפילה למשה על אחותו, (במדבר י"ב) **ויצעק משה אל ה' לאמר אל נא רפא נא לה,** מה ת"ל לאמר (במד"ר פ' ו') אמר לו השיבני אם אתה מרפא אותה אם לאו, עד שהשיבו הקב"ה ויאמר ה' אל משה ואביה ירק ירק בפניה וגו' כבר ביארו רז"ל (וי"ר פ' ט"ז) עונש הנגעים שהם על לשון הרע וכמו שאמר זאת תורת המצורע המוציא שם רע, כי נמשך לו היותו מורגל להוציא שם רע מצד תכונת רוע יצירתו ברחם אמו שנוצר מדם נדותה, וכמו שאמר ז"ל הבועל נדה ביום ראשון תעשה מצורע לעשר שנים ביום ב' לעשרים וכן עד שבעת ימים, א"כ מצד מותר דם הנדות שנוצר בה היה דבורה מותר בהוצאת שם רע, ולפי שחטא אהרן ומרים היה על לשון הרע שדברו במשה לקו בצרעת, וכמו שאמרו ז"ל (שבת צ"ז) שאהרן ג"כ לקה בצרעת כדכתיב: ויחר אף ה' בם בשניהם, וכיון שהלך כדכתיב: וילך מיד נתרפא אהרן אבל מרים שהתחילה בדיבור לשון הרע כדכתיב: ותדבר מרים ואהרן וגו' לא נתרפאת מיד, וכשראה אהרן כי הוא נתרפא פנה אל אחותו וראה אותה עומדת בצרעת, ואמר אל משה בי אדוני, כלומר יודע אני בודאי שאינך שווה עמנו בנבואה אלא למעלה ממנו ולכך הוכרחת לפרוש מן האשה, וזה אמר בי אדוני, כלומר אתה אדון לנו בנבואה, וכיון שידענו זה אין ראוי שתשת עלינו עוד חטאת.

ואמר על מרים אל נא תהי כמת אשר בצאתו מרחם אמו וגו', כלומר כי עתה נודע ונתפרסם כי מה שנצטרענו על אשר דברנו בך, אבל כשנתרפאתי אני ומרים לא נתרפאת, נראה כי דבקה בה הצרעת מצד אי זו תכונה רעה שהיה לה מתחילת יצירתה מרחם אמה בתכונה רעה מצד הנדות, ואם הוא כך לא תתרפא עוד ותהיה כמת, ולכך אמר אל נא תהי כמת וגו', כלומר כאותו שנצטרע והוא כמת מצד היות תולדת יצירתו ברחם אמו בתכונה רעה מצד הנדות, ועל זה תאכל חצי בשרו כמו שהוא דרך המצורעים מצד תכונתם הרעה שמתאכלת ונמסת בשרם, וכששמע משה כך צעק אל ה' בשביל כבוד אביו ואמר אל נא רפא נא לה, בבקשה ממך כי עתה תרפא אותה, כדי שיהיה נודע לכל העולם כי לא על תכונה רעה באה אליה הרעה הזאת, ואמר לאמר השיבני אם תרפא אותה אם לאו, כי גם שאני מתפלל שתרפא אותה מיד, עם כל זה אם תשהא איזה זמן הודיעני מעתה אם תרפא אותה, ואז נאמר לו ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים וגו', כיון שאתה חס על כבוד אביך ראוי ג"כ שתחוס על כבודי, כיון שנזפתי בה תיסגר שבעת ימים ואחר תיאסף, ותיסגר מרים והעם לא נסע עד היאסף מרים, כי בזכות מרים היה הולך הבאר עם ישראל, ועתה שהיא הייתה נזופה, לא היה נעשה הנס הגדול שילך הבאר עימהם, ולכך לא נסע העם עד היאסף מרים שיבוא הבאר בזכותה.

תפילה למשה במרגלים, (במדבר י"ד) **ועתה יגדל נא כח אדני וגו',** (ילקוט שלח) אמר משה להקב"ה כשאתה מודד לפני מדת הדין מדוד להם במידה קטנה מן הכול וכשאתה מודד מדת רחמים מדוד במידה גדולה שנאמר ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר, עניין מידה קטנה בדין וגדולה ברחמים, אינה מידה טובה שווה עם מדת פורענות, שהרי

מידה טובה יתירה על מדת פורענות ת"ק פעמים שהוא יותר מן ההפרש שיש בין מידה קטנה לגדולה, אלא מידה טובה היא כשהקב"ה משלם שכר טוב להולכים לפניו באמת, ומדת פורענות היא כשהוא נפרע מעוברי רצונו, ואפשר שהוא רמז על הטובה הבאה מלמעלה על נפש האדם על פעולותיו הטובות בעוה"ז, והרעה הבאה עליו מן העוה"ז על פעולותיו הרעות, כי אין דבר רע יורד מן השמים, וא"כ תשלום הפעולות הטובות הוא מן העולם העליון שהוא למעלה מת"ק שנה מן הארץ, ותשלום הפעולות הרעות הוא מלמטה לארץ, כי גיהינום הוא בעולם התחתון, וגם כי ג"ע הוא ג"כ בעולם התחתון יש ג"ע למעלה והוא מתיבתא דרקיע, ועיקר שכר הנפשות הוא מלמעלה בעולם העליון אשר לו יתרון, דרך דמיון ת"ק כמן השמים לארץ כנזכר.

ומדת הדין ומדת רחמים הוא, כשישראל אינם עושים רצונו ומתנהג עימהם במידת הדין והיא המידה קטנה שהיא אחד מת"ק בתשלום השכר, אבל מדת רחמים אינה בתשלום השכר, כי אם במניעת העונש של מדת הדין בעוונם כשהם שבים אליו מרחמם ומנהגם ואינו מענישם, ומדת רחמים זו היא במידה גדולה, כלומר כי לא לבד הוא שמציל אותם מרעתם, אלא שההצלה היא בהרחבה יותר ממה שהיה קודם שבאה אליהם הצרה הזאת, באופן שבאה אליהם הצרה לטובה שנתווסף אליהם טובה אחרת ששבו ורחם עליהם הוא יתברך, וזה שאמר ועתה יגדל נא כח אדני וגו'.

תפילת משה על הנחשים, (במדבר כ"א) **התפלל אל ה' ויסר מעלינו את הנחש** ויתפלל משה בעד העם, ובמד"ר (י"ט) להודיע ענוותנותו של משה שלא נשתהא לבקש עליהם רחמים, ולהודיעך כח התשובה שכיון שאמרו חטאנו כי דברנו בה' ובך מיד נתרצה להם שאין המוחל נעשה אכזרי. עניין תלונתם זאת כי אין לחם ואין מים ונפשנו קצה בלחם הקלוקל, הייתה על אשר ראו כשמת אהרן שנסתלקו ענני כבוד, וכשמתה מרים קודם נסתלק הבאר, חשבו כשימות משה יסתלק המן שיורד בזכותו, וזה אמר למה העליתנו ממצרים כי אין לחם ואין מים וגו', רומז להיותם לחורב ביום ולקרח בלילה בלי ענני כבוד כשמת אהרן, כמו שאמר הכתוב למעלה וישמע הכנעני מלך ערד וגו' (ר"ה ג') שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד, וכיון שראו כך בעננים ובמים אמרו כך יקרה לנו ג"כ במיתת משה, וזה אמר כי אין לחם ואין מים, וע"ז הוא שדברו במשה ג"כ, כמו שכתוב וידברו העם באלוהים ובמשה, כי ענני הכבוד ובארה של מרים גם כי חזרו בזכות משה, עם כל זה כשיסתלק משה יסתלקו שלשתן, וכמו שדרשו (תענית ט') על פסוק ואכחיד את שלשת הרועים בירח אחד וכו', וע"כ לקו בנחשים הנושכים אותם, על אשר חטאו בקטנות אמנה כמי שיש לו פת בסלו, ואומר מה אוכל למחר, ונרמז להם עניין זה בנחשים שפתם בסלם לעולם כי נחש עפר לחמו, וגם כי מצד חטאתם היה ראוי לגמול עליהם ולמדוד להם מידה כנגד מידה, הם נתרעמו קודם זמן והיו קטני אמנה, גם משה היה ראוי לעכב אותם

בפורענות ולשהות זמן לתפילה מה שלא שהו לתלונותם, ולכך הודיעונו ענוותנותו של משה שלא נשתהא אע"פ שהיה מן הראוי כמו שאמרנו, וכיון שאמרו חטאנו נתרצה להם.

תפילה למשה על כניסתו לארץ, (דברים ג') **ה' אלוהים אתה החלות להראות את עבדך** את גדלך וגו' אעברה נא ואראה וגו' (דב"ר ב') אמר לפניו רבש"ע אם מתבקש לי בדין שאכנס לארץ אכנס ואם לאו ברחמים אכנס א"ל אל תתהדר לפני מלך כי לא תעבור את הירדן הזה.

עניין היות עונש משה רבנו על חטאו שלא יכנס לארץ הוא דבר צריך להתבאר, ואקדים כי הוא דבר ידוע מה שאירע לאברהם אבינו עם המלאכים שבאו אליו בצורת אנשים שאמר (בראשית י"ח) יוקח נא מעט מים והשענו תחת העץ ואקחה פת לחם וסעדו לבכם וגו', כי בחשבו שהיו אנשים פרנס אותם בלחם ומים וצל העץ לעמוד תחתיו (ב"ר פרשה מ"ח), וכמו כן שלח לו האל יתברך שכרו כשפרנס את בניו במדבר בלחם ומים וענני כבוד מלמעלה על יד ג' רועים משה ואהרן ומרים הבאים משבט לוי שהיה חלק ה' ונחלתו העשירי היה קודש למעלה כמו שדרשו ז"ל (פרשה ע') והוא הוריד מלמעלה ג' מתנות טובות אל שינתנו ע"י בניו, הבאר בזכות מרים, וענני כבוד בזכות אהרן, והמן בזכות משה, כמו שראינו כי כשמתה מרים נסתלק הבאר, כדכתיב: ולא היה מים לעם לשתות ויקהלו על משה ועל אהרן, וכשמת אהרן כתיב וישמע הכנעני מלך ערד וגו' שמע שמת אהרן ונסתלקו ענני כבוד, וכשמת משה נסתלק המן כדכתיב: וישבות המן ממחרת באכלם מעבור הארץ וגו' והיו מסתפקים ממן שבכלים עד ט"ז בניסן, ונתייחד זכות הבאר למרים בשביל מה שהשתדלה בהצלת הילדים והספיקה להם מים ומזון היא ואמה והייתה מחבאת אותם שלא ישליכום ליאור ונתיצבה מרחוק כשהושלך משה ליאור לדעה מה יעשה לו, במים זכתה ובאו מים בזכותה, (אבות א) ואהרן היה אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה ולמצוות, כי לא אמר מלמדן תורה אלא מקרבן ללומדה ולקיים מצוותיה, ופרי שכר המצוות הוא למחסה ולמסתור בעוה"ז לעושיהן, ולכך נתייחדו לאהרן ענני כבוד המקיפין את ישראל מכל צד שלא יוזקו, וכמו שראינו כשחטאו ישראל בבעל פעור כתיב (במדבר כ"ה) והוקע אותם לה' נגד השמש (במד"ר כ') שנבקע הענן נגד החוטא, להורות כי בהיותם מקיימים מצוות ה' הענן מגין עליהם, וכשהם עוברים עוברת מעליהם.

ומשה קבל תורה מסיני ולמדה לבני ישראל והיא משולה ללחם כדכתיב: (משלי ט') לכו לחמו בלחמי וגו', ולכך נתייחד זכות המן בעבורו, וגם כי נמשלה ג"כ התורה למים ושאר דברים, עם כל זה עיקר מה שנמשלה אליו הוא הלחם שהוא עיקר המזון, כמו כן התורה שלימד משה לישראל היה להם מזון לעוה"ב, ומה שנמשלה למים ושאר דברים, הוא להורות כי לא יחסר כל בה, ואם כבר שבע ממנה כמי ששבע מן הלחם ורוצה לשתות

יחזור וילמוד בה וימצא בה טעם מים, וכן שאר הדברים הנמשלה להם, והכוונה שלא יניח לימוד התורה בשביל חכמות חיצוניות, כי כל השלמות נכללו בה, וכמו שאמר התנא (אבות פרק ה') והפוך בה דכולא בה.

ואחר זאת ההקדמה אומר מה שנגזר על משה ועל אהרן שלא יכנסו לארץ בשביל חטא מי מריבה היה, להיות הבאר עולה בזכות מרים ועכשיו שמתה נסתלק ובאו ישראל להתרעם על משה ועל אהרן כמו שכתוב (במדבר כ') ויקהלו על משה ועל אהרן, כלומר כיון שבאר זה בזכות אחותכם היה, עליכם מוטל הדבר להחזירו, ולכך חזר בזכות שניהם, אבל מצד שנראה להם היות הבאר בא בזכותם כמו שהיה בא בזכות מרים, נראה להם הדבר מסור בידם, וכאילו היה מחויב הסלע להוציא מימיו בזכותם, כיון שהיה עולה בזכות מרים אחותם והם היו יורשיה, ולכך הכה משה את הסלע במטהו פעמים, כאילו היה קנוי ומשועבד להם הסלע להוציא מים בזכותם,ובזה היה חילול כבוד לשכינה כי לא היה דבר נראה לעם כי מאת ה' הייתה להם, וכיון שהם חטאו בחשבם כי בזכותם יבוא מה שלא היה בידם, אף מה שבידם ניטל מהם שמתו קודם כניסתם לארץ ונפסקו ענני כבוד והמן, שאם לא היה זה החטא היו נכנסים לארץ ולא היו נפסקים ובטלים מעשה ידיהם בחייהם, אלא כל זמן שהם היו חיים בארץ ישראל היו נוהגים והולכים המן וענני כבוד והבאר ואולי גם אחר פטירתם, אבל אחר שחטאו בזה היה מידה כנגד מידה שתפסק גם מעשה ידיהם חוצה לארץ, כמו שנפסק הבאר במיתת מרים, שאם היו נכנסים לא"י לא היה ראוי שיתבטלו, גם כי לא היה צורך להם כ"כ עתה כמו במדבר.

תפילה למשה על אהרן, כדכתיב: (דברים ט') **ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו ואתפלל** גם בעד אהרן בעת ההיא, ראוי לתת טעם למה שלא הוזכר בפ' העגל שהתאנף הקב"ה על אהרן, אדרבה אמרו על אהרן (תהלים מ"ה) אהבת צדק ותשנא רשע, שאהב אהרן לצדק את בני ישראל ושנא לחייבן, וע"כ משחו אלוהים ונתן לו כ"ד מתנות כהונה, וגם למה היה עונשו בכליית בנים ולא עונש אחר, ואומר כי הוא מבואר שאהרן קדוש ה' לא חטא לא במחשבה ולא במעשה, אם במחשבה הוא ידוע ומבואר, ואם במעשה גם כי על ידו נעשה, כבר היה ניכר מבין ריסי עיניו (אליהו זוטא פ"ד) שהיה מתרשל בעשייתו כדי שלא ימהרו הם בעשייתו, ולא חשש על נפשו אם ימיתו אותו אם יעכב אותם, אלא כדי שלא יענשו הם על הרגם כהן ונביא, ואף גם הם הכירו התעצלותו בעשיית העגל באומרו פרקו נזמי הזהב אשר באזני נשיכם בניכם ובנותיכם וכו', והם פרקו נזמי הזהב אשר באוזניהם, ואם לא שהכירו בו שכוונתו היה לעכבה, לא לעניין צורך עשיית העגל מנזמי הנשים, לא היו מביאים מנזמיהם, כי אולי לא היה מועיל לעשיית העגל כי אם נזמי נשים וקטנים, אבל כשראו שלא הייתה הכוונה אלא לאריכות הזמן, והזהב היה מועיל מאיזה דבר שיהיה, הביאו מן המזומן והבא בידם והוא הנזמים אשר באוזניהם.

וזהו שאמר אהרן למשה ואומר להם למי זהב התפרקו ויתנו לי, כי הוא שאל ממי שרגילות להיות להם זהב באוזניהם נשים וקטנים, והם נתנו מיד ולא המתינו לפרוק מעל נשיהם

ובניהם, וזהו הנרצה באומרו ויתנו לי, ולכך לא הוזכר פה שהתאנף ה' יתברך על אהרן אלא שאמר לו משה מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה, והייתה תשובתו אליו אל יחר אף אדוני אתה ידעת את העם כי ברע הוא, מפני שהיה רצונו לדבר תועה עליהם וידע כי לא היה רצון משה לשמוע דבר רע על ישראל, אמר לו אל יחר אף אדוני כי גם אתה ידעת אותם כי ברע הוא, כלומר כוונתם לרעה שאמרו לי עשה לנו אלוהים וגו', לא שהיו חסרים שום הנהגה בהיותך בשמים אלא כוונתם לרע, ועם כל זה אמר שלא שאלו ממנו כי אם מנהיג ומורה להם הדרך כי אין ראוי לעם גדול כזה שילכו אפילו יום אחד בלי מנהיג. וזהו שאמר כי זה משה האיש אשר העלנו וגו', אמרו זה כאילו הורה באצבע, כלומר כי משה האיש שהיו ראוי להיותו מצוי לעולם בתוך העם וכל העם רואה אותו ומראהו באצבע כדי שינהגו על פיו, עתה לא ידענו מה היה לו, ובזה לא היה מקום להזכיר שום חרון אף, כי הוא התרשל מלעשות להם אפילו מנהיג כל שכן שהיה ממית עצמו קודם שיעשה להם אלוהי זהב, אבל אחר שנמשך מהפועל ההוא הרע שהשתחוו לו ואמרו אלה אלוהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים, נענשו בשלשה עונשים בהשקאה וחרב ומגפה, ועתה כשבא להוכיח אותם על חטאיהם, הודיע להם כי גם כי אהרן קדוש ה' לא חטא במעשה העגל, אדרבא זכה לכ"ד מתנות כהונה על אשר זכה וצדק את ישראל, וכדי שיהא זכותו שלם, התאנף ה' בעבור מה שאירע לישראל על ידו לא ינקב גם הוא מעונש קצת אם כי הוא הקל ומיעט חטאתם, והועילה לו תפילת משה שלא נענש אהרן בגופו כמו שהיה ראוי כפי מה שהתאנף האל יתברך לזכותו על מעט מה שהיה לפניו שאמרו אשר ילכו לפנינו, ויפרוץ בעם אחר שאמרו אלה אלוהיך ישראל וגו', וגם בבניו לא היה נענש אם לא שהם חטאו חטא בפני עצמם, ואולי כי לכבוד אהרן היה האל יתברך עובר על חטאתם אלא שמצא מקום לגבות את חובו אחר כמה ימים מי"ז בתמוז שנעשה העגל עד ר"ח ניסן שהוקם המשכן כי אז מתו נדב ואביהוא, וזהו שאמר משה ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא, כלומר התפללתי עליו כי לא תיגע בו הרעה בעת ההיא, באותם הימים עד שבא פקודת בניו כמו שכתבתי, אבל ישראל נענשו בשלושה עונשים.

וכבר חלקו בפ' שני שעירים (יומא ס"ז) רב ולוי, חד אמר זבח וקטר בסייף, גיפף ונשק במיתברך שמח בלבו בהדרוקן, וחד אמר עדי' והתראה בסייף, עדים בלא התראה במגפה, לא עדים ולא התראה בהדרוקן.

עניין מחלקותם על נתינת טעם למה נענשו כולם בעונש אחד, והכול מודים כי אותם שהחטא שלהם נסתר אין ראוי שיענשו עד אשר יגלה חרפתם וחטאם בקהל, כמו שהיה העניין נוהג באשת איש שנסתרה שהיו משקים אותה מי המרים ובאים בה וצבים בטנה ומפילים ירכה עד שתגלה רעתה בקהל, ולכך אמר אחד מאלו האמוראים כי אותם ששמחו בלבם נדונו בהדרוקן, כי האדם יראה לעיניים וה' יראה ללבב כי כל לבבות דורש, וחד אמר

לא עדים ולא התראה בהדרוקן, כי גם זה חטאו נסתר מבני אדם וצריך שיבואו בו המים לגלות עונו, כי כיון שאין עליו עדים והתראה קרוב הדבר לומר שלא חטא כי אם בלבו ששמח, ואותם שהיה עליהם עדים ולא התראה לא היה ראוי להענישם בידי אדם כי התראה באה להבחין בין שוגג למזיד ולכך נגפו, ואותם שהיה עליהם עדים והתראה נדונו בסייף בידי אדם, והאחד אמר כי אותם שזבחו וקטרו נדונו בסייף, ואותם שגיפפו ונשקו במיתה וקרובים דבריהם כי אותו שזבח וקטר מסתמא היו עליו עדים והתרו ולכך ראוי שיהיה נדון בסייף, ואותו שגיפף ונשק עדים היו בו, אבל לא התראה, כי קודם שיעשו לו התראה גפף ונשק, מה שאין כן במזבח ומקטיר שצריך שהות זמן מה ויכולים להתרות בו.

ולכך הקדים משה מיד כשירד מן ההר טחן את העגל והשקה את בני ישראל כדי להבחין ולידע אותם שחטאו בסתר, כי לא היו המים בודקים, אלא את אלו, ולא אותם שחטאו בגלוי, דמיון האשה שזנתה בעדים שלא היו המים בודקין אותה, ומשה חשב כי רוב הטועים בעגל היו בסתר בלא עדים והתראה, וכשראה כשהשקה אותם שמיעוט שבהם נבדקו במים, הלך מיד לאהרן וא"ל מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה, כלומר היות החטא גדול בעדים והתראה כי לכך לא בדקו אותם המים, ואחר שסיפר לו המאורע, הלך מיד ועמד בשער המחנה ואמר מי לה' אלי, כלומר כי חטאתם לא הייתה בששאלו מנהיג במקומי כי אם במה שהמירו את כבודם בתבנית שור אוכל עשב ואמרו אלה אלוהיך ישראל, וזהו הנרצה באומרו מי לה' אלי, מי הוא שיתאמץ לנקום נקמת ה' במה שחללו את שמו באומרם כי לא היו רוצים אלא מנהיג במקומי וזהו מה שאמר אלי.

ואמר הכתוב ויעשו בני לוי כדבר משה לכבוד השם ולא לשום סבה אחרת, והנה עשה משה מה שעלה בידו להעניש החוטאים בפרסום, כי מקודם כשא"ל האל יתברך לך רד כי שחת עמך חשב כי לא חטאו אלא חטא שהיה גלוי אצלו יתברך ולא אצל כל ישראל ולכן השקה אותם, וכשראה כי מיעוטם נבדקו אז הלך לאהרן כמו שכתבתי עד שעמד בשער המחנה ואמר מי לה' אלי, והנשארים שלא נידונו במים שהיה חטאם גלוי בעדים, ולא נידונו בסייף שלא היה בהם התראה, נגף ה' אותם שנאמר ויגוף ה' את העם על אשר עשו את העגל אשר עשה אהרן, כלומר כי מה שהם עשו את העגל וחטאו בו כיון שלא הותרו היה ממין מה שעשה אהרן, כלומר שלא היו נענשים בחטאם בידי אדם אלא בידי שמים כמו מה שאירע לבני אהרן מיתה בידי שמים, וא"ל האל יתברך למשה לך עלה מזה אתה והעם אשר העלית מארץ מצרים, כלומר אותם שנשארו שהם נקיים מעוון העגל ויודעים כי אתה העליתם על ידי מארץ מצרים, לא כאותם שאמרו כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו, שהיו מכחישים כבר שאתה העליתם באומרם לא ידענו עתה מה היה לו, כי נראה שלא העלנו הוא כיון שנתעלם ממנו עתה.

תפילת משה על יהודה, (דברים ל"ג) **וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה וגו'** מלמד שהתפלל משה על שבטו של יהודה אמר לפניו רבש"ע כל זמן ששבטו של יהודה שרוי בצער ומתפלל לפניך אתה מעלה אותו מתוכה, וזהו שאמר וזאת ליהודה ויאמר שמע ה' קול יהודה, כשיארע ליהודה כזאת שאירע לו שנצטער בחיי אביו, שמע קולו כשיתפלל אליך, ומה שאמר הכתוב וזאת ליהודה ויאמר, וכן בכל שאר השבטים אמר וללוי אמר לבנימין אמר וליוסף אמר כו', אפשר שהוא רומז למה שאחז"ל (רש"י בשם ר' משה הדרשן) כי אחד עשר ארורים שבפרשת כי תבוא הם כנגד י"א שבטים ולא רצה משה לומר ארור כנגד שמעוון מפני שלא היה בלבו לברכו לפני מותו, וא"כ אלו הברכות הם כנגד אותם הארורים שנאמר בהם וענו הלווים ואמרו אל כל איש ישראל קול רם ארור האיש וגו' ובכל אחד מן הארורים נאמר ואמר כל העם אמן, ולכך ייחד לשון אמירה פה לכל א' כנגד מה שנאמר בהם לשון אמירה באותם הארורים, כי בלבו ובשפתיו כאמירתו לגבוה ברך אותם משה כדי שיתקיימו בהם ברכותיו.

שער תפילה פרק יט [סוגי הברכות]

כלל הברכות הם נחלקות לשלשה מינים:

ברכות ההנייה,

וברכות המצוות,

וברכות ההודאה,

ובקשה מאתו יתברך, וכולם מדרבנן, חוץ מברכת המזון לאחריו כדכתיב: (דברים ח') ואכלת ושבעת וברכת וגו' וברכת התורה, ויש מי שמונה אותם בכלל המצוות דכתיב: כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוהינו וכו'. והנה שלשה מיני ברכות אלו מורות ורומזות אל שלש הנפשות **צומחת וחיונית ומשכלת,** להורות מעלת הנפשות אלו באדם, כי גם כי נפש הצומחת והחיונית הן הנה המעמידות ומקיימות את בעליה חיים בלתי מדברים, עם כל זה אינם שוות נפש הצומחת והחיונית שבב"ח עם נפש הצומחת והחיונית שבאדם, כי יש לנפשות אלו שבאדם יתר שאת ומעלה להיותן שכנות לנפש המשכלת שבאדם, וכמו שביאר הרמב"ם ז"ל בפרקיו שבהקדמות מס' אבות, ולכך יחדו ברכות לכל אחת מהן.

ברכות ההנייה כנגד נפש הצומחת שהיא נהנה ממאכל ומשתה ובהם הווה וצומחת באורך ורוחב גוף האדם, וברכות ההודאה ובקשה כנגד נפש החיונית אשר בכוחה היא מרגשת בחושים להשיג הדברים שעליהם אומר אותם הברכות, וברכות הבקשות ותפלות ג"כ הם מעין זה שיתמיד ויתקיים חית גופו בבריאות וספוק צרכיו לעבודתו יתברך.

וברכת המצוות כנגד נפש המשכלת כי מצד היות במין האדם דעת והשכל נצטווה במצוות, (ר"ה כ"ח) ומצוות לא ליהנות בעוה"ז ניתנו, אלא בעוה"ב תתעדן הנפש הזו המשכלת, בשכר המצוות שעשתה בזה העולם, ולכך אנו מברכין על עשייתן להורות כי אין העבודה לאל יתברך כעבודת העבדים לאדוניהם, כי עבודת העבד לאדון ראוי לגמול חסד

לעבד על אשר עובד אותו בכל לבבו, ולא כן היא עבודתנו לאל יתברך, כי צריכים אנו לתת אל לבנו שאנו עולים במעלה כשנהיה מצווים לעבוד עבודתו יתברך, וראויים אנו לגמול חסד על זה ולברך בשמו. ולזה אנו אומרים אשר קודשנו במצוותיו, כלומר כי קדושה ופרישות ומעלה היה לנו להיותנו מצווים במצוותיו.

ומפני כי הברכה היא על המצווה כי היא העיקר שעושה מצוות בוראו, אמרו (ירושלמי מובא בתוס' ברכות י"ג) כי הברכות אינן מעכבות, ועשיית המצווה היא העיקר ויצא ידי חובתה, אבל בברכות ההנייה שאינן על דבר מצווה אמרו (ברכות ל"ה) כל הנהנה מן העוה"ז, בלא ברכה מעל, וכאילו נהנה מקודשי השמים, וכן בברכת ההודאה והבקשה לא יצא ידי חובתו אם לא אמרן, ומעילה אין בהם, מצד שאין בהם הניית הגוף לפי שעה, ולהיות ברכות ההודאה ובקשה כנגד נפש החיונית, אמרו (שבת י') מניחים חיי עולם שהוא תלמוד תורה ועשיית המצוות שהם כנגד נפש המשכלת והנשארת לעולם, ואמרו עוסקים בחיי שעה בשביל התפילה שאינה אלא לצרכי האדם בעוה"ז והיא כנגד נפש החיונית כנזכר.

ואפשר לפי הפשט שירמזו הני חמשה ברכי נפשי שבשני המזמורים לאלו ג' מיני ברכות, כנגד ברכת הנהנין אמר (תהלים ק"ג) לדוד ברכי נפשי את ה' וכל קרבי את שם קודשו, שראוי שתברך הנפש לאל יתברך על מה שנהנית בזה העולם כדי שלא תבוא לידי מעילה, כי על מה שהוא רוצה לאכול אמר ברכי נפשי את ה' כי הוא אדון העולם ולא יאות ליהנות מן עולמו בלתי ברכתו, ואחר שכבר אכל והמזון במעיו קודם שיתעכל אמר וכל קרבי את שם קודשו, בעוד המאכל במעיים ובקרבים צריך לברך עליו, אח"כ אמר ברכי נפשי את ה' ואל תשכחי כל גמוליו, רומז אל ברכות ההודאה והבקשה אשר הן כנגד נפש החיונית, ולכך אמר שתברך לאל יתברך ולא תשכח מה שגומל לו האל בשכר ברכותיו בהספקת מזונותיו והפקת רצונו בכל מה שצריך לו בזה העולם להתמדתו וקיומו לעבודת ה', וכמו שאמר הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי וכו', אח"כ בסוף המזמור אמר ברכו ה' מלאכיו גיבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו, והם מלאכי עליון המשרתים את פניו ועושים רצונו ואין כוונתם לשום שכר בעולם כי אם לשמוע בקול דברו, וזהו הנרצה באמרו עושי דברו לשמוע בקול דברו.

ועל עולם האמצעי אמר ברכו ה' כל צבאיו משרתיו עושי רצונו, ומפני שהגלגלים והכוכבים אין השגתם כהשגת המלאכים העליונים המשרתים את פניו, אמר בהם משרתיו עושי רצונו, שהם משרתים אותו ועושים עבודתו שלא בפניו, כעבד המלך המשרת את המלך מבחוץ, ואינו מרואי פני המלך ועם כל זה עושה רצונו, ולא ייחד לאלו לשון עושי דברו, כי במלאכים המשיגים רצון קוניהם ושומעים את קולו אמר עושי דברו, ובגלגלים שאינם

משיגים לגדר זה אמר עושי רצונו, כי גם שאינם שומעים את דברו ואת קולו, הם עושים רצונו מאליהן בלי אמירה.

ועל העולם השפל אמר, ברכו ה' כל מעשיו בכל מקומות ממשלתו, כי בנוצרים מחומר וצורה מארבע יסודות, תיפול בהם לשון עשייה והם נקראים מעשיו, ומפני שהם רחוקים מעולם העליון אמר בכל מקומות ממשלתו, כי גם שהם בעולם השפל עם כל זה הם תחת ממשלתו, ולהיותם תחת ממשלתו נתייחדו להיותם מצווים מאתו יתברך במצוותיו אשר ציונו בהר סיני, ולכך ראוי וחויב עלינו לברכו בזמן עשיית מצוותיו, ולזה אמר ברכי נפשי את ה', וכדי שלא יבוא האדם לעשות המצוות ע"מ לקבל שכר, ובפרט בחשבו שהוא יתברך מגיע לו כבוד ומעלה כשיקיים האדם מצוותיו, לזה אמר ברכי נפשי את ה' ה' אלוהי גדלת מאד, כלומר שתהיה ברכת נפשך לאל כשתדע ותשכיל גדלו ורוממותו שהיא במאד מאד, ואינו צריך הוא לקיום המצוות לצרכו, כי אם לזכות את האדם, ולזה אמר ה' אלוהי גדלת מאד כלומר כי גם שאתה מייחס עצמך כשאתה אלוהי, עם כל זה גדלת במאד מאד בהיותך אלוהי, אלא שחפצת לזכותנו ולקרוא שמך עלינו, ואחר שהאדם מברך את בוראו ועושה מצוותיו על דרך זו, הוא זוכה לראות את פניו ולברך בשמו בזמן העתיד במהרה בימינו, ולזה אמר יתמו חטאים מן הארץ וגו' ברכי נפשי את ה', כי אחר שיתמו החטאים, אז תברך הנפש את ה' ותהלל אותו בלי פחד ואימה.

שער תפילה פרק כ [משמעות הברכות]

הנה עניין הברכות שאנו מברכים לאל יתברך הוא דבר צריך שיתבאר, באי זה אופן יתכן עניין ברכתנו אליו, בהיות עניין הברכה שפע וריבוי למתברך כשתחול עליו ברכת המברך, שפע וריבוי למתברך כשתחול עליו ברכת המברך, כי זה הוא עניין כל הברכות שמתברכים מפני המברכים, בפרט הברכות שמברך אותנו האל יתברך שמשפיע מטובו אלינו, וזה דבר בלתי נכון ומתיישב בברכותינו לאל. כי אנו מתברכים בברכנו אותו, ולא יגיע לו שפע ח"ו מצד ברכותינו, וא"כ לא נכון להיות תפילותינו אליו בלשון ברכה, וכבר דבר בזה העניין קצת מן החכמים האחרונים, ועם כל זה לא אחשוך פי מלחוות דעי גם אני. ואומר כי שפע הברכה על המתברך תמשך מצד הנפש בהיותה אצולה ונחצבת מתחת כסא הכבוד ותכוון בשעה שתהיה קרובה לחזור אל המקום אשר ממנו חוצבה, וכמו שאמר הכתוב ביצחק (בראשית כ"ז) ואברכה לפני ה' לפני מותי, כלומר בהיותי לפני מותי וקרוב לחזור אל תחת כסא הכבוד הרי אני לפני ה', וכן על משה נאמר (דברים ל"ג) איש האלוהים כשברך את בני ישראל לפני מותו, כי בהיותו לפני מותו וסמוך אל מיתתו היה איש האלוהים וקרוב יותר אליו, ואז תהיה הנפש כאילו נדבקת בשכינה, ותאציל מאת השכינה שפע למטה בדיבורה למתברך, וגם קודם למיתה מתקיימת ברכת הצדיקי' בהתקרבם אל ה' בתפילתם וכוונם במעשיהם הטובים ובחכמתם להתדבק אל השכינה, להאציל ממנה שפע אלוהי לשיחול ברכה על המתברך.

וכעניין זה הוא הברכות שאנו מברכין לאל יתברך, שעל ידי ברכותינו יהיה נאצל ונשפע שפע משכינה של מעלה לשכינה של מטה כדי שנהיה מכוונים לעבודתו יתברך, וזה כי הוא מבואר כי מזמן שירדה שכינה למטה לא פסקה, וכאומרם ז"ל מעולם לא זזה שכינה מכותל מערבי, וזאת היא השכינה שהיא הולכת אתנו בגלות כביכול, והוא רומז שהוא יתברך אתנו בגלות לשמור אותנו בגלותנו שלא נהיה נבלעים באומות, והוא יתברך מציל אותנו ועושה לנו נסים נסתרים להציל אותנו, וגם הוא מכין אותנו לשנהיה מוכנים לעבודתו יתברך ולא נפנה אל רהבים ושטי כזב, וא"כ ברכותינו אליו הוא שישפיע משפע שכינתו של מעלה למטה, כדי שתהיה השגחתו עלינו בגלותנו יותר גלויה ומפורסמת עד אשר תגאל עצמה ותמשיך אותנו אחריה בהיותנו שבים בתשובה שלימה לפניו, ואנו מאצילים ברכה ממנו אליו, משכינתו של מעלה לשכינתו של מטה, שהוא ניצוץ ושפע מלמעלה. וזהו שאמר המשורר ארוממך אלוהי המלך וגו', כי במה שאני מברך אותך לעולם, אני מרומם שכינתך של מטה, כי ע"י הברכה מלמעלה, תתרבה ותתרומם שמו למטה והיא השכינה, ועל זה אנו אומרים יתגדל ויתקדש שמיה רבא, וכמו שמפרשים שם יה רבא, כלומר שיתרבה ויתגדל שמו ויהיה שלם בן ד' אותיות, וזהו על יד השפע שיהיה נשפע ונאצל מלמעלה למטה, באופן שיתפרסם קדושת שמו בכל העולם ויתקדש שמו על ידו, וכמו שאמר הנביא (יחזקאל ל"ח) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גויים וגו', שתושג לכל השגחתו יתברך.

ובזה נוכל לתת טעם אחר למה שהיה נוסח הברכות בלשון נוכח ונסתר, ברוך אתה ה' לנוכח, אקב"ו ונסתר, לבד מה שנכתב בפ"ה, כי אנו מברכין לשם יתברך במה שהוא קרוב ונגלה אלינו, ובמה שהוא רחוק ונסתר ממנו, ולזה אנו אומרים בא"י ואנו רומזים לשכינה שהיא שוכנת אתנו ונגלית אלינו מצד פעולותיה, וכאילו אנו רואים ומשיגים אותה, ואנו מדברים אליה לנוכח כאשר ידבר איש אל רעהו, ומצד עיקר שכינתו שהיא למעלה ונסתרת ממנו ואין אנו יכולין להשיג ממנה דבר, אנו רומזים אליה בלשון נסתר אשר קודשנו במצוותיו וציונו, כי גם שאין אנו משיגים מהותה, אנו משיגים מציאותה והשגחתה עלינו בעוה"ז לזכותנו לחיי העוה"ב, כדי שתתעדן בדשן נפשנו בהשגת השפעתה בעוה"ב, וכן אמר דוד (תהלים קמ"ז) שבחי ירושלים את ה' הללי אלוהיך ציון, כי באומרו את ה' רומז לשכינה של מעלה שהיא נסתרת, ובאומרו הללי אלוהיך ציון רומז לשכינתו השורה בציון, וזה אלוהיך ציון, בכינוי לנוכח, מורה לשכינה שהיא עומדת אתנו, ושופעת עלינו טובה והצלחה.

נשלם השער הראשון.

שער התשובה

פרק א בגדר התשובה

חקרנו על גדר התשובה ומצאנוהו נכון ושלם והיא, קריבה להשם, מריחוק החטא. והרצון במלת קריבה הוא, היות כוונת השב בתשובה להתקרב אל בוראו שנתרחק ממנו בעברו על דבריו, ולא להינצל מן העונש על מה שעבר. כי אם הכוונה היה לכך אינו מתקרב לה', כי החוטא שתים רעות עשה, רעה לעצמו שיענישהו האל יתברך, ורעה גדולה מזו שהכעיס את בוראו במה שעבר על צוויו, כי מלך בשר ודם כועס ומצטער על מי שעובר על דבריו, גם כי לא יעניש אותו בהיותו בנו או אהובו, וא"כ השב בתשובה צריך לתקן את אשר עוות בשתים הרעות, ויותר מהמה במה שהכעיס את בוראו, שירצה אותו ויתקרב אליו בתשובה, וכל עוד שלא הייתה כוונתו לרצותו על מה שהכעיסו, אינה נקראת תשובה, כיון שלא שב למה שהיה קודם החטא, שלא היה כועס עליו האל יתברך, ואינו קרוב אליו, כי כמו שהקרבן מכפר על העבירות הידועות לו ובו מתקרב אליו, כמו כן התשובה שהיא מכפרת על העונות צריך שתהיה תשובה שלימה שיתקרב אליו כמו בקרבן.

ועניין ההקרבה הוא שישים אל לבו כי גם שלא היה מענישו האל יתברך על חטאו, לא היה רוצה לחטוא שלא לעבור על מצוות בורא עולם, וישאל ממנו מחילה, וירצה אותו בדברים, כמו שנאמר (הושע י"ד) קחו עמכם דברים ושובו אל ה', כלומר תשובתכם תהיה מכוונת לרצות את ה', לא על שלא יענישכם על חטאתכם, אלא להתקרב אליו כנזכר, כי החוטא נקרא רחוק ובשובו נעשה קרוב, כדכתיב: (ישעיה נ"ז) שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו, הורה בכאן על ההתעוררות ועל הסיוע שמסייע האל יתברך לשב בתשובה כמאומרם ז"ל (יומא ל"ח) בא ליטהר מסייעין אותו, כי מי שבא לטהר עצמו נראה שהיה טמא, ובא לטהר עצמו מחטאותיו, והאל יתברך מסייעו לשוב. ועניין הסיוע הוא להכין לבו ודרך פעמיו לשיתחרט על מה שעשה, וישוב בתשובה שלימה לפניו, במה שהוא מתעורר מהאל יתברך בפרוש עליו סוכת שלומו בהכין לבו וצעדיו לשוב כנזכר, ואחר ששב חוזר האל יתברך ונותן לו שלום במה שנתקרב אליו בחרטתו על חטאותיו, ובמעשיו הטובים. וזהו שאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב, מעיקרא לרחוק והדר לקרוב, בתחילת תשובתו ואחריה כנזכר, כי מתחילת תשובת האדם בהרהור לבו, האל יתברך פורש עליו סוכת שלומו, והוא ההתעוררות על התשובה, והגנתו עליו מן הייסורין או המקרים הרעים המעותדים לבא עליו מצד חטאותיו, ואחר שהתודה בפיו ובשפתיו, והטיב צעדיו ודרכיו ושלמות טהרתו וכפרתו, ולא יאונה לו כל און, וזהו עניין השלום שיושב בהשקט ובשלוה בלי אימה ופחד מעונש החטאים כיון שכבר נתכפרו.

ואם כן כוונת השב בתשובה צריכה שתהא להתקרב לה' ולרצותו על מה שעבר דברו, ולא על העונש המעותד לבא עליו, כי בשובו בלב נשבר ונדכה לפניו סוף העונש להסתלק, ולא

ייענש אחרי שובו, וכמו שאמר הנביא ע"ה (הושע ו') לכו ונשובה אל ה' כי הוא טרף וירפאנו יך ויחבשנו, ירצה שיהיה תחילת ההתעוררות בתשובה מכוונת לאל יתברך לרצותו על מה שעבר על דברו, וזהו הנרמז באמרו לכו ונשובה אל ה', כי מצד העונש אין ראוי שתהיה ירא, ושתהיה תשובתך לשתהיה ניצול מהעונש, כי כיון שאתה תשוב מצד מה שהכעסת אותו במה שעברת על דברו ונתקרבת אליו בדברים כנזכר הוא ירפא ויחבוש מכותיך, ואין צריך שתהיה כוונתך לזה, ורמז באמרו כי הוא טרף מה שמסתתר ה' יתברך מהאדם החוטא בעודו חוטא, ולזה אמר לכו ונשובה אל ה', כי גם שטרף והכה אותך בהיותך נסתר ממנו כשהיית חוטא, עתה ששבת אליו והנך לפניו ירפא ויחבוש מכותיך שהכה לך בהיותך נסתר ממנו וזהו הנרצה במלת הוא שהוא כנוי על הנסתר.

ומלת להשם מורה על כי האל יתברך, בחסד וברחמים הוא מקבל תשובת השבים בשמו הגדול שהוא מדת רחמים, כי במידת הדין לא היה מקבל לשבים, כי השכל ישפוט כי מי שיעבור על צווי האל יתברך, לא יועיל לו התשובה אלא שימות על חטאו, קל וחומר ממלך בשר ודם שכתוב בו כל אשר ימרה את פיך וגו' יומת, הרצון בו כל אשר ימרה את פיך מתחילת צאת הדיבור מפיך הוא ממרא עליו ואינו רוצה לעשותו, כמו זקן הממרה ע"פ בית דין מתחילת הוראתם, ואמר לכל אשר תצוונו, לומר כי גם מי שיעבור על מה שציוהו המלך חייב, כי מקודם הודה בצווי ואח"כ עבר על דבריו, אפילו הכי כיון שעבר על דברי המלך יומת, כל שכן מי שיעבור על דברי הקב"ה שהוא מלך מלכי המלכים הקב"ה שחייב מיתה כפי מה שגוזר השכל, אלא שהאל יתברך בשמו הגדול והנורא יעד לקבל השבים בתשובה לפניו, כדכתיב: ושבת עד ה' אלוהיך ושמעת בקולו וגו' כי אל רחום ה' אלוהיך לא ירפך ולא ישחיתך וגו', מצד רחמנותו לא ירפה אותך ולא ישחיתך כפי מה שהיה גוזר השכל, כי האזהרות רבות בתורה, ואי אפשר לאדם מבלי חטא, כדכתיב: (קהלת ז') אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ואם היה החוטא נענש מיתה אין מי שימלט ממנה.

והנה בני נח כי אזהרותיהם מועטות שהם ז' מצוות בני נח, נענשו על הקלה שבהם עונש מיתה, וכאומרם ז"ל בן נח נהרג על פחות משווה פרוטה, מפני שיכולין להימלט שלא לעבור על אזהרות מועטות, אבל ישראל שיש להם שס"ה מצוות לא תעשה והנמשך מהם, לא יוכלו להיות נשמרים מבלי שיעברו על קצתם, ולכן הקדים להם האל יתברך רפואה למכתם והיא התשובה, ומזה הצד תשובת ישראל היא קרובה להתקבל, ומכמה פנים כמו שיתבאר בפרקים הבאים בעזרת השם. ובהיות קבלת התשובה מיוחסת לה' שהוא מדת רחמים, מצאנו בתורה שם ה' בעניין התשובה, כדכתיב: (דברים ל') ושבת עד ה' אלוהיך וגו' כי אל רחום ה' אלוהיך וגו', כי תשוב אל ה' אלוהיך וגו', שובה ישראל עד ה' אלוהיך וגו' קחו עמכם דברים ושובו אל ה', ואומרו אלוהיך ברוב המקומות רומז, כי מצד שהוא אלוהיך והעמיס עליך כמה אזהרות שלא תוכל לעמוד מבלי שתכשל בקצתן, לכך יעד שיקבל

תשובתך בשמו הגדול שהוא מדת רחמים, וזהו מה שרומז ושבת עד ה' אלוהיך ושמעת בקולו, כלומר כי גם מצד רוב האזהרות הוא מקבל תשובתך עם כל זה לא תחזיק בעצמך לומר אחטא ואשוב כי אין מספיקין בידו לעשות תשובה (יומא פ"ה), ולזה אמר ושמעת בקולו ככל אשר אנכי מצווך היום, אחר שתשוב ותשמע בקולו ולא תחזור לחטוא.

וכן בי"ג מדות הראשונות ה' ה', ודרשו ז"ל (ר"ה י"ז) אני הוא קודם שיחטא אדם ואני הוא לאחר שיחטא וישוב, ומה שצריך רחמים קודם שיחטא הוא משעה שהרהר וגמר בלבו לעשות העבירה ומשים לדרך פעמיו ומכין עצמו בפועל לעשותה, והוא יתברך יודע מצפוניו ואינו מענישו באותה שעה, אם יקרה לו איזה מקרה רע מרחם עליו כאילו לא חשב לעשות אותה העבירה, גם כי גלוי לפניו שיעשה אותה העבירה שחושב לעשותה, כי מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה למעשה, וכל עוד שלא חטא אינו מענישו, ואם כן גם זו מדת רחמים קודם שיחטא.

ואפשר עוד לפרש, אני הוא קודם שיחטא אדם כי מקודם שיחטא אדם מסכים האל יתברך להעביר חטאותיו כשישוב, על דרך משאז"ל (ב"ר פ' א') כי תשובה קדמה לעולם, כי מקודם בריאת עולם הסכים האל יתברך לעבור על החטאים ששבו עליהם, כדכתיב: (תהלים צ') בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל וגו' תשב אנוש עד דכא, שאם לא היה מסכים מקודם לקבל תשובת החוטאים, היה בריאת העולם לבטלה, כי לא ימלט אחד מן הברואים לחטוא, ולזה אמרו אני הוא קודם שיחטא, כי כמו שבריאת העולם הייתה על קבלת התשובה מהשבים מאיזה אומה שתהיה כמו כן עתה נתרצה להם לישראל ע"י משה רבנו עליו השלום שתהיה, תשובתם מקובלת על כל חטאתם שיחטאו.

עוד אפשר לפרש, אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא וישוב, כי מי ששב בתשובה על חטאותיו ה' יתברך מעביר עליהם והיו כלא היו, ומתרצה אליו כאלו לא חטא מעולם, כי היה מספיק כשיעבור על חטאותיו ולא יענישהו עליהם במידת רחמים שלו, אבל לא יהיה מהעומדים לפניו ומרוצים אצלו כבתחילה, לזה אמר אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא וישוב, כי כמו שקודם שחטא האדם הוא מרוצה אצלי ועומד לפני, כמו כן אחר שיחטא כיון שעשה תשובה הוא לפני כבראשונה, וכמו שאמר הכתוב ארפא משובתם אוהבם נדבה, כי לא לבד הסתלקות העונש הוא שנהנים בתשובה אלא גם שיהיו מרוצים לפניו כבתחילה. ומה שאמר לשון נדבה בעניין הרצוי והאהבה, להורות כי גם שבעניין התשובה שב האל מחרון אפו, ואינו מעניש על החטאים הקודמים, כי על תנאי כך ברא העולם במידת רחמים כמו שביארנו, לעניין הרצוי אינו כך, כי לפעמים לפי חומר החטא גם כי מוחל ומעביר החטא אינו מרוצה לפניו החוטא, כי די מה שהעביר על חטאתו, וכאומרם ז"ל (סוטה י"ב) ד' כתות אינן מקבלות פני שכינה, כי גם אחר התשובה

אינן מקבלות פני שכינה, ויש להם תענוג בעוה"ב, אבל לא שיזכו להקביל פני שכינה, וכמו שאמר רז"ל (סנהדרין ק"ב) על מה שכתוב (מ"א כ') ויצא הרוח ויעמד לפני ה' וגו' ויאמר אצא והייתי רוח שקר בפי כל נביאיו ויאמר תפתה וגם תוכל צא ועשה כן, ואמרו (בשבת קמ"ט) מאי רוח, זה רוח נבות, ומאי צא, אמר רב צא ממחיצתי משום דכתיב: דובר שקרים לא יכון לנגד עיני.

וא"כ ד' כתות שאינן מקבלות פני שכינה נראה אפילו אחר התשובה, כי די להם כפי חומר חטאתם שלא יענשו עליהם אחר התשובה, אבל לא שיהיו מרוצים ומקבלים פני שכינה. ולזה אמר אוהבם נדבה, כי זאת האהבה והרצוי לבעלי תשובה אינה כוללת לכולם, וזו היא כמו נדבה למי שמתנדב האל יתברך מרצה, ולמי שאינו מתנדב אינו מרצה, כי לא הבטיח אותנו והוא חובה עליו כביכול, כי אם בעניין קבלת התשובה שלא יעניש החוטא אחר ששב, אבל בעניין הרצוי הוא דרך נדבה למי שיראה בעיניו כפי מדרגת תועלת תשובתו. ומלת מריחוק מורה על היות החוטא מרוחק מהאל יתברך כל זמן שלא שב בתשובה, כי מי שעומד לפני מלך בשר ודם אינו עובר על דבריו בעמדו לפניו אלא אחר שהולך מלפניו, והאל יתברך מלא כל הארץ כבודו, ומצד שאין אנו משיגים את כבודו אנו חוטאים כאילו לא הייתה השכינה בארץ, והוא כאילו אנו מתרחקים מכבוד שכינתו, שאין אנו משגיחים בשעת החטא היות שכינתו והשגחתו בינינו בעיוורון השכל בשעת החטא, וכאומרם ז"ל (במד"ר פ' ט') אין אדם חוטא אל א"כ נכנסה בו רוח שטות, וכשהוא שב וניחם על מה שעשה, נותן אל לבו כי הוא לפני האל יתברך בהיות כל הארץ מלאה מכבודו, ויבוש ממה שחטא, ובזה נתקרב אליו במחשבתו, שידע שהאל קרוב אליו ושב ממה שעשה ועושה רצונו בהשיגו כי הוא עומד לפניו ויודע מצפוניו, וע"ד זה נקראו רחוק וקרוב החוטא והבעל תשובה, ולכך נאמר בעניין התשובה לשון עד, ושבת עד ה' אלוהיך, שובה ישראל עד ה' אלוהיך, כלומר שוב ממקום שנתרחקת והיה קרוב אליו, כי בכוח התשובה מתקרב האדם לאל יתברך מעט מעט עד שמגיע להשיג להיותו לפני כסא כבודו, וכמו שאמרו (יומא פ"ו) גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד דכתיב: שובה ישראל עד ה' אלוהיך.

ומלת החטא הוא מורה על כי גם בחטא שהוא בשוגג צריך החוטא תשובה ומדת רחמים לשיתכפר, כי אם היה זהיר בעבודת האל והיה ירא מלעבור על דבריו לא היה נכשל בחטא, אבל כיון שהסיח מדעתו מצוות האל נכשל בעבירה בלי מתכוון, ולכך צריך חרטה ממה שהסיח דעתו בעבודת בוראו, ובזה יחזור ויתקרב לעבודתו ויקבל האל יתברך תשובתו במידת הרחמים, כי מצד הדין היה ראוי שייענש על אשר לא היה זהיר וירא שלא יכשל בחטא, כי זו היא מעלת הירא חטא שהוא נזהר שלא יבא לידי חטא בשוגג מיראת החטא, כי אם הוא ירא חטא שירא מלעשות חטא אחד, אינו מעלה לא' מאותם התלמידים

של רבן יוחנן בן זכאי שיהיה ירא מלעשות החטא, אלא הכוונה הוא כי הוא ירא מן החטא, ולכך בדבר שיש בו חשש שמא יהא בו חטא אינו נוגע בו עד שיתברר שהוא היתר גמור, כי האל יתברך ציונו בתורה מצוות עשה ומצוות לא תעשה לצוותנו על מה שנעשה ולהזהירנו ממה שנבדל ממנו. ומה שאינו מהמצוות ומהעבירות הוא רשות, אם נרצה לעשותו הרשות בידינו, אלא שצריך שיהיה ברור וידוע שאינו מן העבירות, כי כמו שהמצווה והעבירות הן ידועות, כך מה שהוא רשות לעשותו צריך שיהא ברור שהוא מחלק שהוא רשות, שאם אינו ברור אפשר שהוא מהעבירות, ואין לו רשות לעשות שום פועל עד שידע בודאי שהוא רשות לעשותו, שאינו מהדברים האסורים מן התורה, וכמו שהתנצל אבימלך באמרו (בראשית כ') הלא הוא אמר לי אחותי היא והיא גם היא אמרה אחי הוא בתם לבבי ובניקיון כפי עשיתי זאת, כלומר היה ברור אצלי מדבריהם שהיה דבר היתר ולא דבר איסור, ומזה הצד החוטא בשוגג הוא ראוי לעונש, כי היה ראוי שידע קודם שיעשה מה שעשה, שהיה פועל רשות, ולא היה בו שמץ איסור, ולכך אם לא היה מצד מדת הרחמים היה ראוי להיותו נענש על מה שחטא בשוגג, כי הוא קרוב למזיד, בהיות עולה בידו ללמוד ולדעת את האסור ואת המותר, וכמו שאמר רבי יהודה במס' אבות (פ"ג) הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון, הכוונה כי יש שני מיני שגגות, במשל במלאכות שבת יש שגגת מלאכה וזדון שבת, ויש זדון מלאכה ושגגת שבת, ואמר התנא כי שגגת המלאכה והוא שגגת הלמוד הוא שעולה כמו זדון, ולכך צריך שיהא זהיר בתלמודו שלא ישכחנו, אבל שגגת השבת אינו שגגת תלמוד, כי כבר יודע הוא כל המלאכות האסורות בשבת, אלא ששכח שהיום שבת, והשכחה מצויה ולא היה בזדון, אבל מי שהוא שוגג במלאכה שלא למידה, או למידה ושכחה על ידי הסח דעת בלי מתכוון זהו קרוב למזיד.

שער התשובה פרק ב [מהות התשובה ועיקריה]

מהות התשובה הוא החרטה על מה שעבר, ועזיבת החטא לעתיד, ולא תושלם התשובה כי אם בשתיהן, שאם יתחרט ולא יעזוב החטא לעתיד, נראה שלא נתחרט, ואם יעזוב החטא ולא נתחרט על מה שעבר, נראה כי מה שעזב החטא לא היה לסבת היותו מוזהר ממנו, כי אם לסבה בלתי היותו מתאווה לעשות מה שהיה עושה, כי אם היה לסבת היותו מוזהר מאתו יהיה מתחרט ג"כ על מה שעשה. וגם כי יש לתשובה עיקרים רבים וכמו שמנה הרב רבי יונה ז"ל עשרים עקרים לתשובה, עם כל זה באלו שני העקרים נתכפרו חטאיו, ושאר העקרים הם להשלים ולקיים בידו סדר התשובה.

ומלת תשובה מורה על עזיבת החטא שהוא העיקר ששב ממה שהיה עושה עד עתה ועוזב דרכיו הרעים וגם על החרטה ששב בדעתו ובמחשבתו ממה שהיה חושב קודם במעשיו הרעים והוא מתחרט עליה, אבל שאר עיקרי התשובה אינם נכללים בשם

התשובה להיותם בלתי הכרחיים למהות התשובה כעזיבת החטא והחרטה, ולא נתפרש בתורה כי אם מלת התשובה, ושבת עד ה' אלוהיך, כי תשוב עד ה' אלוהיך, כי בכלל לשון התשובה נרמזו שני העיקרים ההכרחיים לעניין התשובה, ונתפרשו בפירוש בנביאים אלו העיקרים כמו שכתוב (ישעיה נ"ה) יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וגו', וכתיב (ירמיה ל"א) כי אחרי שובי נחמתי, הנה כי בעזיבת החטא ובחרטה הוזכר לשון תשובה, אלא שבעזיבת החטא הזכיר התשובה אחרי עזיבת החטא, ובחרטה הזכירה קודם, והוא מורה דרך כלל כי עזיבת החטא הוא לעתיד, ולכן מזכיר התשובה אח"כ, והחרטה היא על מה שקדם, ולכן מזכיר התשובה קודם, וכן עניין עזיבת החטא אינו ניכר שהוא מצד תשובה עד שיבוא לידו פעמים ושלש דבר העבירה ופורש הימנה, ולכך אמר יעזוב רשע דרכו וגו' וישוב אל ה' וגו', כי אחר שעזב דרכו הרעה כמה פעמים שבאת לידו ופירש, ניכר וברור ששב בתשובה, אבל תשובת החרטה היא מתחלה קודם עזיבת החטא בפועל, וזה אמר כי אחרי שובי נחמתי אחרי ששבתי מלעשות עוד מה שעשיתי עד עתה בתחילת עזיבת החטא מיד נחמתי.

וסבת היות החרטה ועזיבת החטא עיקרי התשובה, מפני שהם דמיון מה שחטא, כי אין החטא נגמר כי אם במחשבה ובמעשה, ולכן כשהוא מתחרט במחשבתו וכשתבוא לידו דבר עבירה פורש ממנה הרי עשה היפך החטא, במחשבה ובמעשה חטא, במחשבה ובמעשה שב, וכן אמר שאול לדוד (שמואל א' כ"ו) לא ארע לך עוד וגו' הסכלתי ואשגה הרבה מאד, הנה שהייתה תשובתו שלימה, בעזיבת החטא אמר לא ארע לך עוד, ובחרטה אמר הסכלתי ואשגה הרבה מאד, הנה שהייתה תשובתו שלימה כי מצד שהסכלתי במה שחשבתי לעשות לך רעה, באתי לידי שגגה בפועל, וכיון שאני מכיר שהסכלתי אני מתחרט לעבר, ולא ארע לך עוד לעתיד.

והנה תחילת בריאת האדם היא בגוף ונפש, והוא חוטא בשניהם, במחשבה ובמעשה, וכן התשובה צריכה שתהא בשניהם, בגוף ונפש שהם המעשה והמחשבה, כדי שתתקיים בריאת האדם, וכן אמר קין (בראשית ד') גדול עוני מנשוא, (ב"ר פ' כ"ב) לעליונים ולתחתונים אתה סובל ולי אין אתה סובל, הורה כי גם שחטא הוא בנשמה שהיא מן העליונים, ובגוף שהוא מן התחתונים, כיון שהוא סובל עליונים ותחתונים שנבראו בשביל האדם, ראוי שיסבול חטאו כיון שנתחרט על מה שעשה ועזב החטא, וסבת החטא היה היותו נברא וקורץ מחומר של מטה, ולכך אמר כיון שהאדם כמעט מוכרח לחטוא, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, מצד היות מצד גופו מחומר עכור, א"כ הכרח הוא שתקבל תשובת השב מחטאו, כיון שאתה סובל כל העולם, ואם לא כך בריאת עולם היא לבטלה, כי א"א מבלי שיחטאו האנשים אחד המרבה ואחד הממעיט, והוא יתברך אינו חפץ בהשחתת עולם ולכך ראוי שימחול.

ואחר שנתבאר ביאור שלם כי לא תושלם התשובה כי אם בחרטה לעבר ועזיבת החטא להבא, ראוי לבאר כי עיקר עזיבת החטא הוא במחשבה ג"כ כמו החרטה, ועם כל זה יצדק מה שאמרנו כי עזיבת החטא הוא להשלים התשובה, כפי מה שחטא במחשבה שחשב לעשות מה שעשה, ושהוציא אותו לפועל, וכן התשובה במחשבה והיא החרטה, ובמעשה והוא עזיבת החטא, כי גם שבעזיבת החטא אין שום פועל, כיון שהוא פורש כשבא לידו דבר עבירה שעבר עליה, הרי הוציא מחשבתו הטובה לפועל, וגם בחטאים שחטא האדם שבא לידו דבר מצווה לעשות ולא רצה לעשותה או נתעצל בה.

התשובה היא שמתחרט על מה שלא עשה אותה המצווה כשבאת לידו, וגומר בלבו לעשות אותה כשתבוא עוד לידו, וזהו עזיבת החטא בפועל שעשה המצווה שחטא בה ולא רצה לעשות פעם אחרת, וא"כ יש בתשובת מחשבה מעשה כמו שביארתי, אבל עיקרה היא במחשבה שיתחרט במחשבתו, ויסכים ג"כ במחשבתו שלא ישוב לעשות עוד מה שעשה, וגם כי לא נזדמן לו אח"כ דבר עבירה שיפרוש הימנה נקרא בעל תשובה, וכמו שאמרו ז"ל (קדושין מ"ט) על מי שקודש אשה ע"מ שהוא צדיק גמור צריכה גט ואפילו הוא רשע גמור, כי שמא הרהר תשובה בלבו, ואם לא תושלם התשובה עד שיבוא לידו דבר עבירה ויפרוש ממנה אינו צדיק, שהרי אנו רואים עתה שהוא רשע גמור, ואין החשש אלא שמא הרהר עתה תשובה בלבו, ולכן עיקר התשובה היא במחשבה על ב' הדברים, שהוא מתחרט במחשבתו ומסכים במחשבתו שלא לחזור עוד אל מה שחטא והוא עזיבת החטא, ועל ב' הדברים אמרנו שמא הרהר תשובה בלבו.

וכן מה שאמר הכתוב תשב אנוש עד דכא ואז"ל (ב"ר פ"ו) עד דכדוכה של נפש, הוא שמתחרט על מה שעשה ושב לעתיד, שמסכים בלבו כי גם שיקום ממיטתו ויהיה בריא, לא ישוב עוד לעשות מה שעשה, ובזה לא יזכרו לו חטאותיו. ולכן אמר הכתוב תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם, כלומר כי גם שהקב"ה מקבל תשובת השב אע"פ שהיא תשובה רעועה, שאין בידו כבר לעשות מה שהיה עושה, עם כל זה ראוי לבן אדם בהיותו בן אדם בבחרותו שישוב עד לא יבאו ימי הרעה ויגיעו שנים אשר יאמר אין לי בהם חפץ, וזה אמר ותאמר שובו בני אדם, ע"ד מה שאמר ז"ל (ע"ז י"ט) על פסוק אשרי איש ירא את ה' בעודו איש, שלא יתעצל עד ימי הזקנה, כל שכן במה שחטא האדם בין איש לחברו שגזל או עשק, או באונאת דברים שאינו נמחל לו בתשובה עד אשר יחזור ויפייס את חברו, וכמו שאמר במשנה שלהי יומא (פ"ה) עבירות שבין אדם לחברו אין יום הכפורים מכפר, כמו שדרש ר' אלעזר בן עזריה מכל חטאותיכם לפני ה' תטהרו, החטאים שהם לפני ה' ולא מה שבין אדם לחברו, כל שכן התשובה שאינה מכפרת מה שבין אדם לחברו אם לא פייסו, כי התשובה סתם אינה מכפרת אלא על מצוות עשה, ויום הכיפורים עמה

מכפר על מצוות לא תעשה, ואמרו ג"כ שם בגמרא (יומא פ"ז) אם יחטא איש לאיש ופללו אלוהים, פלול זה לשון פיוס אם יחטא איש לאיש ופללו שפייסו אז אלוהים ימחול לו, ואם לה' יחטא איש מי יתפלל לו, תשובה ומעשים טובים, ולכן היה עלי מוכיח את בניו שישובו מרעתם.

ועם כל זה אני אומר שהכול תלוי בתשובת המחשבה שניחם על מה שעשה, ומסכים שלא לשוב בדרך הזה עוד, ואם לא השיב הגזלה לבעליה ג"כ נקרא בעל תשובה, אם גמר בלבו לפני האל שיחזירנה, אע"פ שלא הספיק להחזירה, שאם לא כן איך אמרנו כי שמא הרהר תשובה בלבו, הרי הוא צריך להשיב את הגזלה אשר גזל או העושק אשר עשק, אלא שצריך לומר שאם גמר בדעתו והסכים להחזיר ולפייס את חברו, שהוא צדיק, ואח"כ יגמור התשובה בפועל, וכן אמר בפרק איזהו נשך אם הניח להם אביהם דבר מסוים של גזל או רבית שחייבים להחזיר מפני כבוד אביהם שעשה תשובה ולא הספיק להחזיר עד שמת, נראה שנקרא בעל תשובה כיון שגמר בלבו להחזיר.

ואחר שנתבאר כי עיקר התשובה היא במחשבה ובהרהור הלב להתחרט על מה שחטא ולשוב לעתיד, צריך שנבאר עניין ד' חלוקי כפרה שהם חלוקים בכפרתם זה בכך וזה בכך, שיש עבירה שהיא צריכה לזה ואינה צריכה לזה, אבל תשובה אינה מן החלוקין שהיא צריכה לכולן, ואם בתשובה הגמורה בלב נתכפר העוון כמו שביארנו, למה צריך יום הכיפורים וייסורין ומיתה, וכן בזמן שבית המקדש היה קיים שהיה חייב האדם החוטא להביא קרבנות חטאות ואשמות על עבירות ידועות והיה צריך להתוודות על חטאו, אם בתשובה שגמר בלבו נתכפר, למה צריך לקרבנות, ואם התשובה בהרהור הלב היא מספקת, למה צריך לוידוי שהיא מצווה עשה להתוודות לפני ה'.

ואומר כי הוא אמת כי בהרהר תשובה בלב הרי הוא בעל תשובה, ועם כל זה לפי חומר העונות צריך לברר וללבן עצמו ביום הכיפורים ובייסורין עם התשובה, כי מי שהוא חוטא ואינו שב לפני האל יתברך, הרי הוא כמי שאינו רוצה לקבל עונש החטאים שחטא, כי גם שייענש על חטאותיו אם אינו שב בתשובה ואינו מקבל העונש חלף עבודתו הנכריה, אין העונש מנכה לו החטאים, והוא לוקה ומשלם אח"כ עונש חטאותיו, וכמו שאז"ל (סנהדרין מ"ג) כי כל הנדונים בבית דין צריכין להתוודות כדי שתהא מיתתן כפרה על העוון, ואז יכופר להם העוון שהמיתוהו עליו ויהיה לו חלק לעוה"ב, כמו שלמדנו מעכן דכתיב: ביה (יהושע ז') שים נא כבוד לאלוהי ישראל ותן לו תודה וגו' יעכרך ה' היום הזה, היום הזה אתה עכור ואין אתה עכור לעוה"ב.

ואפילו מי שלוקה צריך להתוודות קודם בתשובה, ואם אינו מתודה בתשובה אינו מכופר במלקות, וכן בכל חייבי חטאות ואשמות אמרו שהוידוי מעכב כפרתם כמו שכתוב (ויקרא ה') והתודה אשר חטא עליה, א"כ נראה כי אף בזמן שייענש האדם על חטאתו אם אינו שב בתשובה אין העונש מנכה לו העוון, וא"כ עיקר כפרת העוון תלוי בתשובה שהוא הרהור הלב ווידוי שפתים, וכשהאדם מהרהר תשובה בלבו, הרי הוא כאלו מצדיק דינו לפני האל יתברך, ואומר לו אני מתנחם על העבר ושב לעתיד, וכל מה שתביא עלי מן העונש אני מקבל אותו בסבר פנים יפות כדי שאהיה מנוקה מן העוון. ועל זה הדרך נמצא כי מעת שהרהר החוטא תשובה בלבו נקרא צדיק שהוא מקבל עונשי האל יתברך על חטאותיו בסבר פנים יפות, וכמו שאמר במגילה (י"ז) על סדר י"ח ברכות כי סדרו תשובה קודם ואח"כ סליחה ואח"כ רפואה וכמו שכתוב וישוב אל ה' וירחמהו וגו' כי ירבה לסלוח, וכתיב הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי, נראה כי אחר שעשה תשובה עדין צריך סליחה שיסלח לו האל יתברך במעט הייסורין ואח"כ ירפא מכאוביו מכל וכל, ולכן אמר בחטאים החמורים יותר ממצוות עשה, כי תשובה תולה ויום הכיפורים מכפר (יומא פ"ו), כי תליית התשובה הוא להגן עליו מן הייסורין שהיו באים עליו על חטאותיו, ולא היו מנכין דבר מן העוון בהיותו בלתי שב בתשובה, ועתה שהוא שב אינם באים עליו, ויום הכיפורים הוא חלף הייסורין, ובעונות שהם חמורים יותר התשובה ויום הכיפורים תולין להגן עליו שלא ימות מיתה עצמית, והייסורין ממרקין, ואם לא היה שב בתשובה היה מת בעונות החמורים של כרת, ועתה שהוא שב אינו מת אלא שבאים עליו הייסורין לנכות עונו החמור, ומשעה ששב בתשובה אפילו על עונות החמורים נקרא צדיק שהוא רוצה לקבל דינו ולנכות עונו.

וכן בחלול השם שאין הכפרה נגמרת עד יום המיתה כמו שכתוב (ישעיה כ"ב) אם יכופר העוון הזה לכם וגו', הוא על זה האופן כי משעה שהרהר תשובה בלבו אפילו בעוון חלול השם נקרא צדיק שמצדיק עליו את הדין ורוצה לקבל עונשו בעוה"ז על העוון הגדול שעשה, והתשובה מועילה לו שלא ימות מיתה משונה ולא תהיה מיתתו כפרתו על עונו העצום, כי אם לא היה שב היה נענש במיתה משונה ולא הייתה מיתתו כפרה על עונו, ועתה ששב ניצול משינוי המיתה והיא כפרה על העוון העצום בהיותה מיתת כרת קודם זמנו. ונתבאר כי התשובה בהרהור הלב היא עיקר הכפרה וזולתה לא יכופר העוון ואפילו על העונות החמורים, ואפילו רשע כל ימיו ועשה תשובה אין מזכירין לו שום דבר מהעונות החמורים כיון שנטה שכמו לסבול עונש החטאים ורחמנא לבא בעי, והרי הוא דרך משל כעבד שעבר על מצוות אדוניו וברח מפניו, ואח"כ נתן אל לבו שחטא לו ורוצה לחזור תחת עבודת אדוניו ולקבל עליו עונש מה שהעווה נגד כבוד רבו, ובא לרשות האדון להיות מוכה בין ידיו תחת עונו ולשעבד עצמו לכל עבודת האדון, והנה העבד הזה בשעה שהיה נסתר וברח מן האדון לא היה עבדו, שלא היה רוצה להשתעבד תחתיו, ועתה שבא ונכנס תחת

כנפיו ונשתעבד אליו הרי הוא נקרא עבד שרוצה לקבל גזרות אדוניו, ובין שימחול לו רבו מיד, או יעמיס עליו עבודות קשות כדי שלא יחזור לחטוא, כך בין יעמיס עליו או לא.

וכן הוא עניין החוטא שהוא מורד במאמר האל יתברך בעודו עומד בחטאו, וכשהוא מהרהר תשובה בלבו הוא גומר בלבו להיותו משועבד למאמר האל יתברך ולקבל העונש על מה שעשה, ולכן משעה זו נקרא צדיק גמור, שרצה וגמר בדעתו לקבל עונש האל יתברך בסבר פנים יפות, וכשהוא מקבל דינו בייסורין או במיתה אז נקה האיש הזה מהעוון החמור מכל וכל, כי בשעת הרהור התשובה נקרא צדיק לפני האל יתברך בערך מה שמשתעבד לעבודת בוראו וחפץ בה, אבל לא נקה עדיין מן העוון בהיותו מן העונות החמורים עד שיקבל דינו כפי רצון האל יתברך, אבל בשביל שלא קבל עדיין העונש לא יקרא חוטא, כי כיון שגמר בלבו לקבל לפני האל נקרא צדיק, והוא כמי שהיה מסרב לפרוע לחברו הנושה בו ואינו רוצה לבא לבית דין, שמיד כותבין אדרכתא על נכסיו, אבל אם אמר הריני משלם קבעו לי זמן כדי שאלוה או אמשכן או אמכור קובעין לו זמן ונקרא ציית דינא.

וכן מי ששב בתשובה כיון שניחם על מה שעשה וחוזר לעתיד ומקבל עליו מה שיגיע לו מן העונש על מה שחטא הרי הוא בעל תשובה מעתה ונקרא צדיק גם בעונות החמורים, אף שלא קבל עדיין העונש המחויב על מה שחטא כמו שביארנו, ולכן הייתה התשובה כוללת לכל העונות קלים וחמורים, כי היא הגורמת לאדם שיקרא צדיק ואחריה מקבל העונש בעונות החמורים, ולזה אינה מספקת התשובה לסלק מעליו עונש בית דין מלקות או מיתת בית דין, כי גם שחזר בתשובה בוידוי ונחשב צדיק צריך הוא לקבל עונשו, וגם מצד כי אין בית דין יכולין לחקור את לבו אם גמר תשובה בלבו אם לאו, ואין דבר שיכפר העונות בלי תשובה כי אם שעיר המשתלח ביום הכיפורים, שמכפר על עבירות קלות גם כי לא שב בתשובה מהן כמו שמבואר במקומו.

והנה היות התשובה מספקת למי שעבר על מצוות עשה, ולא תספיק לכפר על מי שעבר על מצוות לא תעשה עד שיקבל עונשו כמו שנתבאר למעלה, הוא כי העובר על מצוות עשה שלא עשאה כשבאת לידו חטא במה שלא עשה ונתבטל, ואין החטא בפועל, אבל מי שעבר על מצוות לא תעשה שעשה חטא במה שעשה העבירה והרי החטא הוא בפועל, ולכך התשובה מספקת למה שעבר על מצוות עשה שלא עשה עוון בפועל, וכן התשובה בהרהור הלב גם כי לא יעשה דבר בפועל נרצה לאל יתברך, אבל מי שעשה עונות שהוא מוזהר מלעשותם ועשאם בפועל גם כי התשובה מועילה להיותו צדיק בהרהור תשובה בלבו כמבואר למעלה, עם כל זה צריך פועל לכפרת העוון שעשה בפועל, והוא עינוי יום הכיפורים שעצומו של יום מכפר לשבים ולא לשאינן שבים, כמו שכתוב אך בעשור לחדש השביעי הזה יום הכפורים הוא וגו', עיצומו של יום מכפר לשבים ולא לשאינן שבים, דאך

כתוב שהוא ממעט אותם שלא שבו, ובעונות החמורים שיש בהם כרת צריך פועל יותר שיקבל עליו הייסורין הבאים עליו בפועל, ובחלול השם המיתה שתמרק על עוצם חטאתו.

ועניין הקרבנות שיהיה החוטא מעוכב כפרה עד אשר יקריב חטאתו או אשמו גם שחזר בתשובה לפני האל יתברך, הוא דבר צריך ביאור, כי כיון שהתשובה מכפרת על החטאים ונקרא צדיק בהרהור תשובה בלבו מה לי בזמן שבית המקדש קיים מה לי בזמן שאין בית המקדש קיים, ואם הוא צריך לקרבן והוא מעוכב כפרה בזמן הבית, א"כ בזמן שאין בית המקדש קיים לא תהיה לו כפרה בתשובה עד אשר יבנה בית המקדש, והדבר ידוע כי התשובה מכפרת בכל זמן.

ולכן אני אומר כי התשובה לעולם היא מקובלת אם גמר בלבו שלא לשוב עוד וניחם על מה שעשה, כי היא מצוות הגוף ואינה תלויה בארץ ולא בזמן בית המקדש, כי היא מהדברים שקדמו לעולם ולא היה קיום לעולם זולתה, אלא שיש הפרש מה בקבלת התשובה בין שני הזמנים, והזא, כי בזמן שאין בית המקדש קיים התשובה מתקבלת על כל עונות קלים וחמורים עם קבלת העונש כמו שנתבאר למעלה, בין שחטא במזיד בין שחטא בשוגג, כי כיון שהיא מכפרת על המזיד כל שכן על השוגג, ואופן התשובה על השוגג הוא בשיתן אל לבו שאם היה ירא וחרד מעבור על דברי האל יתברך לא היה חטא בא על ידו, והיה ראוי שידע באמת בכל פועל שרוצה לעשותו קודם שיעשנו שהוא פועל היתר ואינו מכעיס בו את יוצרו, ולכן ינחם על מה שעשה בשוגג וישוב לעתיד שיהיה זהיר וזריז במעשיו שלא יאונה לו כל און, כי הצדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם, ובזמן שבית המקדש היה קיים אין תשובה זו מספקת על השוגג עד שיביא את קרבנו, וגם על קצת עונות שאמרו חכמים שמביאין קרבן עליהם על המזיד כשוגג.

וטעם זה, כי בזמן שבית המקדש ושכינה שרויה למטה במקום המיוחד היא מכינה את האנשים לחכמה ויראת חטא יותר מזמן שאין מקום מיוחד לשכינה אלא שהולכת אתנו בגלות בעונותינו ואינה נראית אלא היא נסתרת בינינו וכאומרו (דברים ל"א) ואנכי הסתר אסתיר פני ביום ההוא וגו', כי לא יקרא העניין נסתר כי אם בהיותו במציאות במקום ידוע אלא שאינו נראה ונגלה, וכן הוא הסתרת השכינה שהיא אתנו אלא שהיא מסותרת בעונותינו, ולכן בזמן שהיא נגלית היא מועילה לאנשים להשפיע עליהם רוח דעת ויראת ה', וכמו שראינו כי מיום שנסתרה השכינה פסקה הנבואה, כי אפילו בבית שני חסרו חמשה דברים (יומא כ"א), וכמו שאמר הכתוב (חגי ב') וארצה בו ואכבד חסר ה'.

וכשהאדם חוטא בזמן שבית המקדש קיים עונו חמור וגדול יותר משני פנים, האחד מצד היותו מושפע מהשכינה לקודש עצמו ולהיותו מוכן לעבודתו עבודת הקודש, והוא בבחירתו הרעה ויצרו הרע מקשה עצמו לדעת ללכת אחרי יצרו הרע.

השני מצד היותו כמעיז פנים נגד השכינה בהיותה גלויה ומפורסמת במקום המיוחד והוא עובר על מצוות התורה ואינו חושש ואינו מתבייש ממנה, דמיון העבד העובר על דברי האדון בפניו כי אין ספק שענשו גדול, מה שאין כן כשהוא עובר שלא בפניו, או בהיותו במסתר פנים ממנו, והוא בזמן הגלות שאין האדם מוכן כל כך לעבודת השם ויראתו מצד הסתר השכינה, וגם נקל בעיניו לחטוא להיות השכינה נסתרת ממנו, ועל זה חייבה תורה מלקות ומיתת בית דין, כפי החטאים לעוברים שהעיזו פניהם בעדים והתראה בזמן הבית והיות השכינה גלויה, או בהיות בית דין הגדול עומד לייסר הפושעים והחטאים ולהמיתם כפי עוונם ולא חשש ולא נתבייש מהם בהיות השכינה ניצבת עליהם, כמו שכתוב (תהלים פ"ג) אלוהים ניצב בעדת אל.

ולכן בזמן שאין בית המקדש קיים ואין בית דין וסנהדרין, הייסורין הבאים על החוטא מספיקים למרק את עונו כמו המיתה בזמן הבית, מצד שאין העוון נחשב כל כך חמור בזמן הזה משני הפנים הנזכרים למעלה, כי יש מהייסורין הנחשבים ומצערין את האדם כמו המיתה וכאומרם ז"ל (נדרים ס"ד) ד' חשובים כמתים וכו', וכן החטאים שהם בשוגג אינם נחשבים כל כך חמורים כמו בזמן הבית, ולכך בזמן הבית היה צריך להביא קרבן כפרה על עונו, ובזמן הזה עם התשובה וקצת ייסורין שבאים עליו אם החטא הוא חמור יתכפר עונו, כי אפילו בזמן הבית היו באים ייסורין על מי שחטא בשוגג אם היה משהה כפרתו, וכמו שמצינו כשנסתפק לו אם חטא בשוגג או לא חטא שמביא אשם תלוי כדי להגן עליו מן הייסורין, וכמו שאמרו (בכתובות ל') מיום שחרב בית המקדש אע"פ שבטלו ד' מיתות בית דין, דין ד' מיתות לא בטלו, מי שנתחייב סקילה או נופל מן הגג או חיה דורסתו וכו', וזהו כשלא עשה תשובה, שאם עשה תשובה הייסורין יעבירו מיתתו וכמו שכתבתי. והתוס' הקשו על זה המאמר, דחזינן כמה פושעים ועובדי עבודת אלילים שמתים על מטתם, ותירצו דע"י תשובה הקב"ה מיקל ולפעמים מוחל לגמרי או זכות תולה לו ואינו נפרע ממנו בחייו ע"כ.

נראה כי מה שאמר שנופל מן הגג וכו', כשלא עשה תשובה הוא, שאם עשה תשובה הוא מיקל וקולא זו הוא ע"י ייסורין חלוף המיתה וכמו שכתבתי. ונתבאר כי מי ששב בתשובה גמורה לפני האל יתברך שניחם על העבר ושב לעתיד נקרא צדיק בכל זמן בין בפני הבית בין שלא בפני הבית, והוא מהות התשובה, אלא שהוא עתיד לקבל ענשו אם חטא בעונות חמורים על ידי בית דין וסנהדרין וקרבנות בזמן הבית, ועל ידי ייסורין ומיתה בזמן הזה, וכן בעונות שהם במזיד ואפילו בזמן הבית ואין מביאין קרבן עליהם, כשישוב יתכפר על ידי ייסורין ומיתה אם הם מהחמורים, ולפעמים אינה מספקת המיתה למרק החטא והוא

יתברך פוקד על הבנים כשאוחזים מעשה אבותם, וכמו שנאמר בעניין העגל (שמות ל"ג) וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם. וזהו שאמר הנביא ע"ה (הושע י"ד) ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שב אפי ממנו, אחר אמרו שובה ישראל עד ה' אלוהיך וגו' קחו עמכם דברים ושובו אל ה', כלומר אחר התשובה שישובו אל ה' והרי הם צדיקים ארפא משובתם, והם הייסורין על העונות החמורים כי הם רפואת הנפש החוטאת בחמלת ה' עליה שלא תמות. ואמר אוהבם נדבה, כי לא יספיק שאמחול להם ולא אשנא אותם, אלא גם דרך נדבה אוהבם.

שער התשובה פרק ג [עיקרים נוספים]

ואחר שנתבאר כי עיקרי התשובה הם החרטה ועזיבת החטא, נבאר כי יש עיקרים אחרים לתשובה וכולם הם לקיום ב' עיקרים אלו.

והנה הוידוי הכתוב בתורה הוא לקיום עיקרים אלו, כי בהתוודות האדם ובהיות מבטא בשפתיו לפני האל חטאותיו אשר חטא בהם והוא מתנחם עליהם, וגומר בלבו שלא לשוב עוד אליהם ואומר דברים אלו בפיו ובשפתיו אז יבוש ויכלם מלשוב עוד למה שחטא.

וכן הכניעה והשפלות ושאר עיקרי התשובה שמנו החכמים החסידים ז"ל, כולם הם לקיום והעמדת שני העיקרים ההכרחיים הראשונים אשר בהם יקרא השב בעל תשובה, ולכן לא הוזכרו בתורה כי אם ב' העיקרים הנכללים במלת תשובה כמו שכתבתי למעלה, וגם הוידוי שהוא סיפור החטא וסיפור מה שמתנחם על מה שחטא ושעוזב החטא לעתיד, ושאר העיקרים לא נרמזו כי אם בדברי הנביאים שהזהירו את החוטאים בהם כדי שתתקיים התשובה בידם, וראוי לכל בעל תשובה או כל מי שחטא כשישוב ממה שחטא בו, שיהיה זהיר בכל אותם העיקרים כדי שתתקיים התשובה בידו ולא יחזור אל מה שחטא בו ואז יש לו שכר טוב בעמלו, ואותם העונות שעשה גרמו לו בתשובתו הגמורה שיזכך עצמו יותר ממה שהיה קודם חטאו, ונחשבות אלו העונות עתה כזכיות, וכמו שאמר ר"ל (יומא פ"ו) גדולה תשובה שזדונות נעשו לו כזכיות כדכתיב: (יחזקאל ל"ג) ובשוב רשע מרשעתו וגו' עליהם הוא יחיה, על כל מה שעשה ואף על העונות, כי כיון שניחם על כל מה שעשה ועזבם מכל וכל.

והוסיף בשאר העיקרים לקיים בידו עיקרים הקודמים כמו שאמר ועשה משפט וצדקה עליהם הוא יחיה, כי עשיית המשפט והצדקה הוא דבר הנכלל בתשובה, והוא היפך החטא אם חטא בגזל ועושק כמו שאמר בכתובים הקודמים, וא"כ כשהוא מטיב את דרכיו בתשובתו היפך הפעולות שעשה בחטאותיו אז הוא כאילו הזדונות נעשו לו כזכיות, כי מצד הזדונות ששב מהם תשובה גמורה עשה הזכיות, והרי הוא כאילו הזדונות ממש נעשו כזכיות, והפליג לומר כי הזדונות נעשו זכיות, כי מצד היות העוון בזדון כשהוא שב בתשובה הוא מטיב דרכיו בדבר אשר זדה עליו להיות העוון הנעשה בזדון חמור יותר

ממה שמטיב דרכיו כשהוא שב בתשובה על מה שחטא בשוגג, וכשהשיג למדרגה זו שהגיע עד סוף כל עיקרי התשובה אז נקרא בעל תשובה כאילו מדת התשובה היא נכנעת ומשועבדת לו והוא אדון התשובה, שנתיסד ונתחקק בה ובכל עיקריה.

וזהו שאמרו ביומא (דף פ"ו,ב) ה"ד בעל תשובה כגון שבא לידו עבירה ופירש ממנה, מחוי רב יהודה באותו מקום ובאותה אשה ובאותו פרק, שמתוך שדומה הכול לזמן שנכשל בה יצרו מתגבר עליו ואומר לו ראה פלוניתא קום עשה. ויש לשאול במה שאמרו ה"ד בעל תשובה, כי ידוע הוא מי הוא בעל תשובה השב ומהרהר תשובה בלבו שניחם על מה שעשה ועוזב החטא לעתיד, אלא נראה כי לא שאל אלא על בעל תשובה, כמו שאמר ה"ד בעל תשובה, כלומר מי הוא אותו שהוא מוחזק כבר בתשובה שלא ישוב עוד למה שחטא כאילו קיים כל עיקרי התשובה, והשיבו כגון שבא לידו דבר עבירה באותו מקום באותה אשה באותו פרק ופירש הימנה, כיון שנזדמנה לו כבתחילה ולא שב אליה, נראה כי תשובתו הייתה גמורה ושלימה שקיים בפועל מה שחשב במחשבתו שיעזוב החטא כשיבוא לידו, ובזה נקרא בעל תשובה, שאותו העוון שעשה מקודם נהפך לו עתה לזכות, כי הוא מן הידוע כי לפי תאוות יצרו של אדם לעבירה והוא כובש אותה כשתבוא העבירה לידו יש לו שכר הרבה בעמלו, כי עניין השכר שמקבל האדם על מצוות לא תעשה כשתבוא לידו העבירה לעשותה כמו בשבתות ויו"ט שיש ספוק בידו לעשות מלאכה ואינו עושה אותה יש לו שכר על מצוות לא תעשה התלויות בזמנים אלו שלא חטא בהן.

וכן מצוות לא תעשה שאין הזמן גרמא כשיבוא לידו מקום לעשותה ולא עשאה אז יש לו שכר כעושה מצווה, וכמו שאמרו בפ"ק דקידושין ישב ולא עבר עבירה נותנין לו שכר כעושה מצווה, כגון שבא לידו דבר עבירה וניצל ממנה, אבל אם לא באת לידו אינו כעושה מצווה, דרך משל אדם שהוא במקום שאין מצוי שם בשר כלל אין לו שכר כעושה מצווה על שאינו אוכל בשר נבלה או חלב ודם, אבל מי שיש בידו בשר שנתנבלה או נטרפה בהמתו ואינו אוכל ממנה אז יש לו שכר כעושה מצווה שבאת לידו העבירה ופירש ממנה ליראת ה' יתברך, וגם כשבאת לידו דבר העבירה ופירש אינו שווה מי שתאוות יצרו מתגברת עליו למי שאין תאוות יצרו מתגברת עליו, כי מי שתאוות יצרו מתגברת עליו ופורש וכובש יצרו הרע, יש לו שכר גדול שמכניע את יצרו הרע תחת כפות רגליו, ומכבד את ה' כשהוא זובח יצרו הרע, כדכתיב: (תהלים נ') זובח תודה יכבדנני וגו', וכן אמרו ז"ל (ת"כ קדושים) אל יאמר אדם אי איפשי ללבוש כלאים אי איפשי לאכול בשר חזיר, אלא איפשי ומה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי.

הנה ביארו כי באומרו אי איפשי נראה כאילו אין לו שכר על מה שפורש עצמו מלעשות העבירה, וכשהוא אומר איפשי הוא שיש בידו לעשותה והיה יכול לעשות אותה כי יצרו

הרע תאב לה, אלא שפורש ממנה ליראת ה' אביו שבשמים שגזר עליו, וא"כ מבואר מזה כי מי שנכשל כבר בעבירה שנתאווה לעשותה, ואח"כ באה לידו פעם אחרת הוא ידוע שיצרו מתאווה לה יותר עתה ממה שהיה מתאווה לה בזמן הראשון שעשאה, שעדיין לא טעם אז טעם אותו החטא בפרט בעוון המשגל, כאומרם ז"ל (סוכה נ"ב, סנהדרין ק"ז) אבר קטן יש באדם, מרעיבו שבע משביעו רעב, ולכך כשכבר עשה העבירה כמה פעמים וחזר בתשובה, ובאת לידו אותה העבירה ממש עם היותה דומה בכל לזמן שעשאה בתחילה והוא פורש ממנה, אז יצדק עליו שם בעל תשובה, שתשובתו שהרהר בלבו קיימה בפועל וכבש את יצרו הרע שהורגל מקודם להיותו נכנע תחתיו, ועכשיו ניצול ממנו וכבשו הוא תחת כפות רגליו, וע"ז שכרו גדול וכן הצדיקים הגמורים כשהיה חטא בא לידם והיו ניצולים ממנו היו משתדלים שתהיה בידם כדי לקבל שכר על הפרישה, וכמו שאמר על פלטי בן ליש כשלקחו את מיכל מאצלו אמר הכתוב (שמואל ב' ג') וילך אחריה אישה וגו' הלוך ובכה, על אשר נלקחה מאצלו (סנהדרין י"ט), והיה סבה לשלא יהיו לו מעתה שכר פרישה וכבישת היצר כמו שהיה לו מקודם. ונתבאר מעלת בעל תשובה גמורה.

שער התשובה פרק ד [מי עדיף: צדיק או בעל תשובה?]

ראוי לבאר ולהודיע מי הוא היותר שלם ומרוצה לפני האל יתברך, מי שהיה חסיד וצדיק מעיקרו ולא חטא מעולם, כי אם מה שאי אפשר זולתו באיזה חטא קל, וכמו שאמר (קהלת ז') אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, שהוא חטא קל ובשוגג, או מי שחטא וחזר בתשובה גמורה לפניו. וראינו רבותינו ע"ה חולקים בזה העניין כפי הנראה, וראוי לבאר עניין סברתם ומחלקותם במה היא.

אמרו בברכות (נ"ט ובסנהדרין ל"ד) א"ר חייא בר אבא אמר רבי יוחנן כל הנביאים לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה אלוהים זולתך וגו', ופליגא דרבי אבהו דאמר במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד שנאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב לרחוק והדר לקרוב, ואידך מאי רחוק רחוק מעבירה מעיקרא, קרוב קרוב לעבירה מעיקרא ונתרחק ממנה השתא. הנה עניין הכתוב שהביא כל אחד לסברתו צריך ביאור איך מוכיח ענינו, כי מה שאמר הכתוב עין לא ראתה אלוהים זולתך יכול ג"כ להתבאר על בעלי תשובה ונאמר כל הנביאים לא נתנבאו אלא לצדיקים, אבל בעלי תשובה עין לא ראתה אלוהים זולך וגו', וכן הכתוב שהביא ר' אבהו אינו מוכיח ומכריח עניין סברתו בהקדים רחוק לקרוב, כי לפעמים אחרון אחרון חביב, וגם שיהיה הרחוק קודם לפרוש עליו סוכת שלום לא מפני זה יחויב שיהיה שלומו וכבודו גדול מכבוד הקרוב והוא הצדיק מעיקרו, כי אפשר שמקדים האל לתת השכר לבעלי תשובה מפני ששכרם אינו בגדר הצדיקים הגמורים, ואח"כ נותן לצדיקים הגמורים שכרם הרב והגדול מהקודמים עליהם.

ולישב זה אומר, כי רבי יוחנן הוכיח כי הכתוב שאמר עין לא ראתה נאמר על הצדיקים הגמורים, שעל בעלי תשובה כבר נאמר שכרם בביאור ע"י הנביאים, וזה אמר כל הנביאים לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, כי אם לא היו חוטאים ישראל לא היה צריך שיבואו הנביאים להזהיר אותם וליעדם על הרע אם לא ישובו ועל הטובה אם ישובו, וכאומרם ז"ל (נדרים כ"א) על הכתוב שאמר כי ברוב חכמה רוב כעס אלמלא לא חטאו ישראל לא ניתן להם כי אם ה' חומשי תורה וכן יהושע שערכה של א"י כתוב בו, אבל שאר ספרי הנבואה וכתבי הקודש לא באו אלא מצד מה שחטאו שבאו ליעד אותם על הטוב ועל הרע אם לא ישובו.

וא"כ נראה כי כל מה שדברו הנביאים היה כנגד בעלי תשובה שנתנבאו בגללה והשיגו שכרם, ולכך הכתוב שאמר עין לא ראתה אלוהים זולתך על כורחנו לומר כי הוא נאמר על הצדיקים הגמורים, כי על בעלי התשובה הרי הנביאים השיגו וראתה עינם טובם ושכרם, ורבי אבהו הוכיח כי במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד מן הכתוב שאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב שהוא נאמר על בעלי תשובה, כמו שכתוב למעלה (ישעיה נ"ז) דרכיו ראיתי וארפאהו וגו', וכיון שהוא מספר שכר השב בתשובה שהוא יתברך ישלם לו ניחומים, ומיד אמר שלום שלום לרחוק ולקרוב, נראה כי גם בזה הוא מספר שכרו שהוא גדול מן הצדיק הגמור, כיון שהוא מקדים הרחוק שהוא בעל התשובה לקרוב שהוא הצדיק מעיקרו.
ואחר שנתבארו פסוקי המאמרים, אומר כי לדברי הכול אין ספק כי הצדיקים הגמורים אשר מעולם לא חטאו חטא חמור ולא קל כי אם לפעמים מה שאי אפשר להימלט מטבע הבריאה. וכמו שאמר הכתוב (בראשית ח') כי יצר לב האדם רע מנעוריו, וכתיב (ד') לפתח חטאת רובץ, ועם היותם צדיקים וגדולים (סוכה נ"ב,ב) כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו, ויצרם עומד על ימינם בכל יום ויום להשטין עליהם, ועם כל זה עמדו במלחמתו ונמלטו משחיתותיו, דבר ידוע הוא כי אין מעלה ושכר למעלה ממעלתם ושכרם, לסבת היותם עומדים על נפשם בכל יום, שלא להילכד ברשת זו טמן היצר הרע, ומחשבות היצר על האיש הצדיק רק רע כל היום, ולא יאונה לצדיק כל און, ולאהבת ה' ויראתו פורש מעליו הנאות היצר ומחשיבם לאין ולאפס נגד עבודת בוראו.

ולא נחלקו אלו האמוראים כי אם בצדיקים הגמורים אשר מטבעם ומזגם אינם מנסים לחטוא והם הולכים בדרכיהם הטובים וישרים בלבותם. ואין בין אלו הצדיקים הגמורים ובין הצדיקים הגמורים האמורים למעלה, כי אם שאלו אינם צריכים עד וחוזק לתומם כי טבעם נוטה אל דרכי התמימות והיושר, והצדיקים הגמורים האמורים למעלה צריכים סעד וחוזק מעצמם לתמימותם, כי טבעם ומזגם נוטה יותר אל דרכי החטא, אבל בעניין המעשים טובים שניהם שווים. ועם היותם שווים בחכמה ובמניין מצוותיהם וזכיותיהם, יש הפרש

במדרגת קיבול שכרם, כי הצדיקים המוכנים לחטוא ונמלטים מעצת יצר הרע ראויים לשכר יותר גדול מהצדיקים הבלתי נוטה טבעם לחטוא, ואף אלו מעלתם גדולה ממעלת מי שחטא ושב בתשובה לדעת רבי יוחנן שאמר כל הנביאים לא נתנבאו אלא לבעלי תשובה, אבל צדיקים גמורים עין לא ראתה אלוהים זולתך יעשה למחכה לו, כלומר מי שטבעו ומזגו הוא לעבוד את השם ומחכה מתי תבוא לידו דבר מצווה שיעשנה לנועם מידותיו, כל שכן המוכן לחטוא מטבעו והוא מתחזק ומתאמץ כנגדו ומחלה פני האל ומחכה לו שיסייע אותו על דבר אמת וענוה צדק לימלט ממנו, ופליגא דרבי אבהו כי הוא משים הפרש בין אלו שני מיני צדיקים גמורים, ואומר כי הצדיקים גמורים הלוחמים ביצרם בכל יום ונמלטים ממנו, אין מדרגה ומעלה למעלה ממעלתם ומדרגתם, ועליהם נאמר עין לא ראתה אלוהים זולתך וגו', אבל על הצדיקים שנוטה טבעם לדרך הטוב והישר והולכים בו ורודפים בנתיבו, אמר כי גם שמעלתם ושכרם גדול, אינם יכולים לעמוד במחיצת בעלי תשובה, כי שכר בעלי התשובה גדול משכרם, כי כמו שבשני מיני הצדיקים אמרנו כי במניין זכיותיהם ומיעוט עונותיהם הם שווים, ועם כל זה יש הפרש בקיבול שכרם, כמו כן אלו הבעלי תשובה שנאמר עליהם כי הצדיקים הגמורים והם אותם שטבעם נוטה אל הצדק ואל היושר אינם יכולים לעמוד במקומם, הוא כשהם שווים לצדיקים הגמורים הנזכרים.

ועניין השתוותם הוא שאחר ששבו הטיבו דרכיהם ומעלליהם במדרגת הצדיקים הגמורים, ובאו לידם כל אותם העבירות שנכשלו בהם באותו פרק ובאותה אשה או העוון שהיה ובאותו מקום, ועם היותם שווים במעשיהם כמו שכתבתי, אמר רבי אבהו כי יש לבעלי תשובה אלו שכר למעלה ממדרגת השכר שיש לצדיקים הגמורים, כי גם הם צדיקים גמורים אחר ששבו והיה טבעם ומזגם נוטה למה שעשו, ועם כל זה לאהבת האל יתברך וליראתו סרו מדרכיהם הרעים, ומצטערים שלא להתנהג כמו שהתנהגו עד עתה, ודרשו כן מן הכתוב שלום שלום לרחוק ולקרוב, מעיקרא לרחוק שנתקרב, והדר למי שהיה קרוב מעיקרא מתחילת יצירתו, אבל רבי יוחנן סובר כי גם אלו הצדיקים מעלתם גדולה ממעלת הבעלי תשובה, שכבר יצא מתחת ידם דבר שאינו מתוקן, ואף כי תקנו את אשר עוותו אין מדרגתם כמדרגת הצדיקים הגמורים, ואמר מאי רחוק רחוק מעבירה מעיקרא, כלומר מטבעו ומזגו ועיקר יצירתו היה צדיק בדרכיו ולא יאונה לו כל און, והדר לקרוב והוא קרוב מעיקרא לעבירה, ונתרחק ממנה השתא, כי כיון שהיה קרוב קודם וקלקל. גם כי תיקן עתה את אשר קלקל אינו מגיע למדרגת מי שלא חטא מעולם, גם כי היה טבעו נוטה אל דרך האמת והיושר, וא"צ להטריח עצמו ולהצטער להלחם עם יצרו.

ומה שכתבתי בצדיק הגמור המוכן לחטוא, כי שכרו גדול מהבלתי מוכן לחטוא עם היות דרכיהם ומעשיהם שווים, זהו כפי מה שפירש הרמב"ם ז"ל בשמונת פרקיו אשר הקדים למסכת אבות, כי בעבירות שגוזר עליהן השכל אילו לא נכתבו כמו גזל ועריות, טוב הוא

העדר תאוותו בהן מהיות מתאווה להן ויכבוש יצרו, כי הן באות מתכונת הנפש הרעה, וכמו שאמר הכתוב (משלי כ"א) נפש רשע אותה רע, כי בתאווה בלבד נקראת נפש רשע, אבל בשאר העבירות שאין השכל גוזר עליהם, כפרה וכלאים ודומיהן, טוב הוא המתאווה וכובש יצרו ליראת האל מהבלתי מתאווה, כי אין תאוותן נמשך מרוע הנפש, ולכן המתאווה לעבור עליהן וכובש יצרו שכרו גדול מהבלתי מתאווה כנזכר, כי לפום צערא אגרא. ואפשר לומר על מה שאמרו (תענית כ"ה) על רבי אליעזר ורבי עקיבא שאמר רבי אליעזר כ"ד רננות ולא נענה, וירד רבי עקיבא אחריו ואמר אבינו מלכנו אבינו אתה וכו' מיד נענה, כסבורין העם לומר שזה גדול מזה, יצאת בת קול ואמרה לא מפני שזה גדול מזה, אלא שזה מעביר על מידותיו וזה אינו מעביר על מידותיו, שתהיה הכוונה כי ר"ע היה מעביר על מידותיו, שהיה טבעו מוכן לחטוא בחטאים שאין השכל מרחיקם, ועם כל זה לאהבת השם היה מכניע יצרו ומעביר על מידותיו אלו, ורבי אליעזר היה בטבעו מוכן לעבודת בוראו, ולא היה צריך להעביר על מידותיו, כי כולם היו מכוונים לעבודת בוראו, עם היות מעשי שניהם ופעולותיהם שוות.

שער התשובה פרק ה [ערכה של תשובה לעת המוות]

ואחר שנתבאר ההפרש בין צדיק מעיקרו, ומי שחטא וחזר בתשובה, וגם כי מה שאמרו במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולין לעמוד, הוא בהיות מעשה שניהם שוין, כי אחר שחזר בתשובה הבעל תשובה הטיב מעלליו ופעולותיו כצדיק הגמור, צריך לבאר מי שלא נפקחו עיני שכלו עד שעת מיתתו, ובשעת דכדוכה של מות בתשובה שלימה, במה יזכה לחיי העוה"ב בהיותו רשע כל ימיו, כי גם שהספיקה לו תשובתו בהיותה שלימה במחשבתו בחרטה ועזיבת החטא להיות עונותיו נמחקים, עם כל זה לא גמר תשובתו להיותו נקרא בעל תשובה, כיון שלא בא לידו אח"כ החטא בפועל שיעזוב אותו, ונמצא בשעת מיתתו בלי עוון ובלי מצווה, והיה ראוי שלא יהיה נענש ולא נשכר. והנה ידענו נאמנה כי יש לו שכר טוב ושהוא קונה עולמו בשעה אחת כפי מה שהשרישונו רבותינו ע"ה (ע"ז י' י"ז) וכמו שראינו כמה אנשים כלו בהבל ימיהם ושנותם בבהלה ואח"כ בשעה אחת קנו עולמם.

ובתירוץ זה אפשר לומר, כי גם הרשעים הגמורים אי אפשר מבלתי שיעשו איזה דבר טוב או איזה זכות, לשיזכו בו אחר התשובה מהחטאים הגדולים, ועל אותו הזכות הקודם קנה עולמו גם כי מת בשעת תשובתו, ויש לו חלק לעוה"ב כפי מדרגת מיעוט הזכיות שהיו לו, וגם שהיו חטאיו מהחטאים הגדולים באמונות נפסדות, אפשר שיעמוד לו איזה זכות, כי גם שהכופר אין מצוותיו חשובות לכלום, כי המודה בעבודת אלילים הוא ככופר בכל התורה כלה (ספרי שלח), עם כל זה באיזה זכות כמצוות הצדקה שנמשך ממנה תועלת למקבל, גם שלא תהיה לכוונה טובה יעמוד לו איזה זכות בעוה"ז או בבא, וכן מצוות

התשובה שהיא מכלל מצוות עשה תחשב לו כעושה מצווה מחדש, לבד מה שהועילה לו לכפר על כל חטאותיו ועונותיו כנזכר.

אבל בידיעת ענשי הנפשות מצד החטאים אחר הפרדן מן הנפש תתחזק קושיא זו, כי איך אפשר לנפש החוטאת שנטמאה בכלל העבירות המוזהרות מאתו יתברך, שתזכך עצמה כמעט רגע במחשבת חרטה ועזיבת החטא. והנה **הרמב"ן** ז"ל כתב בשער הגמול כי עונש גיהינום לנפש החוטאת הוא, שתהיה חוזרת ליסוד האש ונמשכת בדעתה להתעלות ולהתדבק בעליונים, ועובי העונות וגסות החטאים שהבדילו בינם לבין בוראם מונעים אותה ונמשכת ונצמדת באש של גיהינום, ומחשבה זו הנמנעת ממנה הוא ייסורין וצער גדול, מלבד צערי גיהינום, וזה מעניין הכרת הוא, וכן מצינו בתורה שהזכיר בעניין העבירות הגופניות טומאת הנפש, כמו שכתוב ולא תטמאו את נפשותיכם וגו' אל תשקצו את נפשותיכם וגו' ונטמתם בם (ויקרא י"א), עבירה מטמטמת לבו של אדם, כנראה כי העונות והחטאים הגשמיים מעבים ומגשמים נפשו של חוטא להיות נגבלת ונגררת במקום העונש עם הייתה עצם דק חצובה מתחת כסא הכבוד, ואם כן באיזה צד תזדכך זאת הנפש במחשבה קלה חרטה ועזיבת החטא, לשתברר ותתלבן מאודם החטאים שלא תהיה נתפסת עוד באשו של גיהינום בתשובה שעשה בשעת מיתתו, ובמה תתייפה מהסיג והחלודה הנדבקים בה מעובי וגסות החטאים והעונות.

ובמי שנקרא בעל תשובה אינו מן הקושי כיון שהתמיד בעזיבת החטא בפועל כשבא לידו, הרי העביר מעליה את דופי עונה, כיון שבאת לידו דבר העבירה וניצל ממנה, בצער שנצטערה הנפש בצער הגוף במה שלא מילא תאוותו עתה כמו שהיה רגיל, נזדככה ונצרפה מעובי אותו העוון, וכן בכל מה שבא לידו לחטוא וניצול ממנו והתמיד בתשובה זו נזדככה הנפש וחזרה לאיתנה הראשון בספירותי' בהיותה נחצבת מתחת כסא הכבוד, אבל מי ששב ביום האחרון ובדכדוכה של מות בהיות נפשו מטומאה בעונות וחטאים שנתלכלכה בהם מיום היותה, איך תזכה נפשו לראות באור החיים במעט הזמן שחשב והרהר תשובה בלבו ומת מיד. ולכן אני אומר, כי גם שמי שמהרהר וגמר בלבו לשוב בתשובה לפניו בחרטה ועזיבת החטא נקרא צדיק, עם כל זה צריך לקבל עונש מה שחטא כפי חומר החטאים, וזה שחטא כל ימיו ובסוף ימיו חזר בו, האל יתברך ממהר מיתתו קודם זמן הקצוב לו כדי שיהיה מיתתו קודם זמנו אם מעט ואם הרבה כפרה על כל מה שחטא. וכמו שהבעל תשובה העומד בתשובה כמה שנים, מזכך ומלבן נפשו מערבוב החטאים בצער שמצטערת במה שבאת לידו מה שהייתה נהוגה בו ופורשה מהן לאהבת ה', כן במיתת זה שהיה רשע כל ימיו שמת קודם הזמן הקצוב לו נזדככה נפשו ונתבררה במרירות וצער שקבלה בצאתם מן הגוף שלא בטבעה, באופן שבזאת המיתה הוכנה להקביל פני בוראה.

ומצינו לרבותינו ע"ה שאמרו במסכת עבודת אלילים (די"ז עבודת אלילים) דכל דפריש מאפיקורסות מיית דכתיב: כל באיה לא ישובון, כל הפושעים אחר שנאבקו באפיקורסות אינם שבים, ואם שבים ממהרין למות מתוך צרה וכפיית יצרם, או גזירת מלך עליהם למות, ובעבירה נמי היכא דאביק בה טובא כאלעזר בן דורדאי כאפיקורוס דמי ומיית כדאיתא התם, נראה כי מי שהיה רשע גמור כל ימיו ושב בתשובה עם היות נפשו מטומאה ומלוכלכת בחטאים תשובתו מתקבלת, ומת קודם זמנו, באותה מיתה מזדככת נפשו מתוך הצער שמקבלת וסובלת על היותה נעתקת מן הגוף קודם הזמן הנגזרת עליה, ומ"מ מי ששב בתשובה גמורה בחרטה ועזיבת החטא לפני האל יתברך אפילו בשעת מיתה אין לו שום עונש אחר המיתה, כי עונשי החוטא אחר ששב אינן אלא בזה העולם בייסורין או במיתה קודם הזמן הקצוב לו, אבל אין לו שום עונש בעוה"ב אחר מיתתו כיון ששב קודם מיתתו, אע"פ שלא הייתה תשובתו בפועל אלא בכוח לפני האל יתברך.

וזה יתבאר ממה שאמרו ארבעה חלוקי כפרה שהם שלשה ותשובה עם כל אחד מהם, יום כפור וייסורין ומיתה כולם בזה העולם, ולא הזכירו שום עונש לנפש מי ששב בתשובה קודם מותו, כי רצה האל יתברך להקל על החוטא שלא יהא נדון בייסורי העוה"ב התמידיים, אלא ביסורי העוה"ז העוברים וחולפים, כי התעוררות התשובה אינו בא אלא מצד הנפש, והחטאים הם מצד הגוף, ולכן ראוי שייענש בגוף בזה העולם, ולא בנפש אחר מותו, כיון שהיא הייתה סבת התשובה שהרהר התשובה בלבו ובנפשו, וכשלא שב בתשובה מצד שלא נתעוררה נפשו להרהר בתשובה היא נענשת בעולם הנפשות.

שער התשובה פרק ו [ערכה של התשובה בכל שנה]

ראוי לבאר עניין התשובה ששב האדם בכל שנה ושנה, וחוזר אחר כך למה שחטא, אם תועיל התשובה שעשה על העונות הקודמים גם כי חזר אח"כ לחטוא אותם החטאים, או אם נאמר שכיון שחזר למה שחטא יראה שלא הייתה תשובתו נכוונה ושלימה ולא גמר בלבו לעזוב החטאים והעונות הואיל וחזר אליהן אחר כך. ואומר כי נראה מדברי רבותינו ע"ה כי כיון שחזר האדם בתשובה מן החטאים שעשה וגמר בלבו שלא לעשותם עוד, השם יתברך מעביר חטאתו בתשובה זאת, ואם אח"כ חוזר לחטוא, יצר הרע הוא שפתה אותו מחדש לחזור למה שחטא, ולא יהיו החטאים הראשונים חוזרים וניעורים אחר שנתבטלו בתשובה הקודמת. וקשה על זה מה שאמרו (ביומא פ"ו) תנו רבנן עבירות שהתודה עליהן ביום הכפורים זה לא יחזור ויתוודה עליהן ביום הכפורים אחר, ואם שנה בהם צריך שיתוודה עליהם ביום הכפורים אחר, שנראה שאם שנה בהם אחר ששב והתודה ביום הכפורים, שצריך לחזור ולהתוודות על אותם שהתודה קודם, ומה שאמר ואם לא שנה בהם והתודה עליהם עליו הכתוב אומר ככלב שב על קיאו וגו'. נראה כי מה

שאמר קודם ואם שנה בהם צריך להתוודות עליהן, על העבירות הקודמות אמר שצריך לחזור ולהתוודות עליהן הואיל ושנה בהן, יצא מכאן כי התשובה והוידוי שהתודה קודם לא הועילו לו, כיון שחזר ושנה באותם העבירות. ועם כל זה אינו מן הקושי, כי ממה שאמר צריך להתוודות עליהן לא יובן כי אם לא התודה על הקודמות שחזרו לאיתנן ואין התשובה והוידוי הראשון מועיל כלל, אלא שצריך לחזור ולהתוודות עליהם עתה בכלל מה שצריך להתוודות על מה שחזר אליהן עתה, כדי שיזכור שחטא כבר פעם ופעמים ולא ישוב עוד למה שחטא, אבל אם לא היה מתודה עתה אלא על מה שעשה עתה, גם מה שחטא קודם היה נסלח לו בתשובה הראשונה, אלא שלסבת קיום התשובה והוידוי השני הוא שצריך לזכור מה שחטא קודם כנזכר.

עוד אפשר לומר כי לא הזכיר כאן כי אם הוידוי ולא התשובה, כי אינו צריך לחזור ולשוב על מה שחטא קודם, כיון ששב קודם, אבל להעלותו על שפתיו בוידוי הוא צריך להיותו נזכר שלא ישוב עוד כנזכר, שהרי רבי אלעזר חולק על תנא קמא ואומר כי גם שלא שנה בהם שהוא משובח לחזור ולהתוודות עליהם כמו שכתוב כי פשעי אני אדע, כל שכן כששנה בהם שראוי להעלות על שפתיו מה שחטא קודם, אבל בעניין התשובה הואיל וגמר בלבו קודם שלא לחזור עוד אליה, ואח"כ השיאו הנחש הוא יצר הרע, נמלך הוא באותה שעה למה שחטא אז, ותשובתו הראשונה במקומה עומדת למה שחטא קודם.

ונראה ראיה לזה מה שאמרו במסכת תענית (ט"ז) א"ר אדא בר אהבה אדם שיש בו עבירה ומתודה ואינו חוזר בה למה הוא דומה, לאדם שתופס בידו שרץ שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה, זרקו מידו מיד עלתה לו טבילה שנאמר ומודה ועוזב ירוחם וגו' ואומר נשא לבבנו אל כפים וגו', ופי' רש"י שיש בידו עבירה וגזל ואינו חוזר לשלם, נראה כי בשאר עבירות שאינן בידו, מיד שגמר בלבו שלא לעשותן עוד, נמחלו לו כמו מי שזרק השרץ מידו שעלתה לו טבילה מיד, וגם שיחזור אחר הטבילה פעם אחרת ונגע בשרץ, אם יחזור ויטבול נטהר מטומאת השרץ שבידו, כי מטומאת השרץ הראשונה כבר עלתה לו טבילה קודם, ולא יחזור ויטמא למפרע הטהרות שנגע בין טבילה לטומאה, וכמו כן מי שחטא ושב בתשובה וחזר לחטוא אינו צריך טבילה ותשובה למה שחטא קודם, כי אם וידוי להעלות את חטאיו על שפתיו ראשונים ואחרונים כדי שתהיה תשובתו נכוונה וקיימת, ועם כל זה צריך האדם להיות זריז ומהיר בכל שנה לזכור כל חטאותיו ולשוב מהם כדי שתהיה תשובתו נכוונה ושלימה, ולא יהיה כמי שאומר אחטא ואשוב שאין מספיקין בידו לעשות תשובה (יומא פ"ה). ונראה כי אם זכה והספיקו בידו לעשותה שהיא תשובה, אע"פ שחזר אחר כך לחטוא כמו שאומר אחטא ואשוב אחטא ואשוב.

ולכך אמר דוד ע"ה (תהלים נ"א) הן בעוון חוללתי ובחטא יחמתני אמי הן אמת חפצת בטוחות וגו', כלומר הן ודאי הוא כי בעוון חוללתי ובחטא יחמתני אמי, ולכך אני חוטא וחוזר וחוטא פעם אחר פעם כפי הכנת טבע הבריאה, אבל מפני זה אינך נועל דרכי התשובה למי ששב אע"פ שחוזר וחוטא באותו עוון עצמו, אם הוא גומר בלבו בכל פעם ששב שלא יחזור לאותו החטא, ואח"כ יצרו תקפו וחוזר אליו, וזהו אומרו הן אמת חפצת בטוחות וגו', כלומר מה שאתה חפץ בתשובה הוא שתהיה אמתית בגמר לב שלא לחזור לחטא, ואם אח"כ יחזור, נמלך הוא, כיון שאתה הכרת מחשבת תשובתו קודם שהייתה אמתית, וייחס העוון למה שחולל. והחטא למה שיחמתהו אמו, כי העוון שהוא במזיד ובידיעה הוא מיוחס אל הנפש המשכלת שיודע ומכיר בשכלו שהוא חוטא ואינו נמנע מלחטוא, מה שאינו כן בחטא שהוא בשוגג שהוא חוטא מצד נפש הבהמית והוא יצר הרע, והוא חוטא בלי ידיעה כבהמה, ולכך אמר בעוון חוללתי שהוא יצירת נשמתו מתחת כסא הכבוד, וכמו שאמר שלמה על התורה הגנוזה אלפים דור קודם שנברא העולם אמר (משלי ח') באין תהומות חיללתי, כי הוא מורה על עניין בריאת דבר אלוהי, כמו כן בנשמה שנבראה מתחת כסא הכבוד אמר בה חוללתי, כי בידיעתה נעשה העוון כשהוא במזיד ובידיעה. ולכן נאמר על הנשמה הזאת הכרת תיכרת הנפש ההיא עונה בה, כלומר העוון אשר הוא במזיד הוא ממנה ונדבק בה ולכן תיכרת כשעונה בה, כמו שדרשו חז"ל בזמן שעונה בה שלא שב בתשובה. ובחטא אמר יחמתני אמי כי החטא שהוא בשגגה נמשך מתחילת יצירתו בבטן אמו שהוא יצירת אמו, אשר ממנו נמשך היצר הרע שדבק בו בשעת יציאתו מבטן אמו, כמו שכתוב לפתח חטאת רובץ והוא היצר הרע הנמשך מן החומר, אשר ממנו נמשכים החטאים שהם בשוגג, כי לזה אמר חטאת רובץ, ולא אמר עוון רובץ, כי גם שהעונות הם ג"כ מצד היצר הרע, אינם מיוחסים כל כך אליו, כיון שהוא בידיעה והכרת הנפש המשכלת שיודעת שהוא חטא, ואינה גוברת על יצר הרע ואינה מוחה בו, ולכן העוון מיוחס אליה כמו שכתבתי.

שער התשובה פרק ז [סוגי תשובה]

גם כי החרטה על מה שעבר והטבת המעשה לעתיד היא תשובה כוללת לכל מיני העונות בין במזיד בין במרד בין בשוגג, עם כל זה יש איזה חלוק בתשובת העונות מהמרדים והחטאים וכן בכל א' מחברו. וביאור זה כי מה שאמרו חכמים (יומא פ"ו) עבר אדם על מצוות עשה ועשה תשובה אינו זז משם עד שמוחלין לו, דכתיב: (ירמיה ג') שובו בנים שובבים וגו', אינו שווה מי שעבר על מצוות עשה בשוגג שלא ידע במשל שיום פלוני הוא ר"ה ולא השתדל להימצא במקום שישמע תקיעת שופר, עם מי שידע שר"ה הוא יום פלוני והיה יכול לבא ולהימצא באותו היום במקום שיש מי שיתקע שופר ולא רצה, או שהיה במקום שהיה יכול לשמוע ועמד בביתו ולא רצה להשתדל לשמוע קול השופר.

וכן זה שלא רצה לעשות המצווה מצד שלא רצה לטרוח מעט הטורח או להשתדל מעט להימצא במקום שיוכל לעשות המצווה ויעשנה, אינו שווה עם מי שהיה יכול לעשות המצווה בלי טורח ובלי עמל אלא שאינו רוצה לעשותה כדי שלא לעשות מצוות האל יתברך, והוא יודע ריבונו שציוהו לעשות המצווה ומכוון למרוד בו שלא לעשותה, וכן (יומא פ"ו) כשעבר על מצוות לא תעשה שאמרו שתשובה תולה ויום הכיפורים מכפר, אינו שווה העובר על מצוות לא תעשה בשוגג למי שעבר עליה במזיד או בפשע, וכן בכריתות ומיתות בית דין שתשובה ויום הכיפורים תולין וייסורין ממרקין, וכן בחלול ה' שמיתה ממרקת, בכולם אינו שווה שוגג למזיד ולפושע כמו שאמרנו, וכיון שאין אופן עשיית החטא שווה, גם התשובה לא תהיה שווה לשוגג ומזיד ופושע, עם היות חומר החטא במהותו שווה בכולם, כי מי שעבר על מצוות עשה בשוגג, צריך שיתנחם על מה שלא שת לבו אל דבר ה' לידע זמן עשיית המצווה ואופן עשייתה, וישים על לבו להתעורר מכאן והלאה ולידע זמן עשיית המצוות ואופן עשייתם, ויכין עצמו לעשותם ובהיותו גומר בלבו כל זה נמחל לו מה שחטא שלא שת לבו לעשות המצווה.

אבל מי שלא רצה לעשותה בשביל מעט ההשתדלות בידעו זמן ואופן עשייתה, צריך להתנחם על מה שלא רצה לעשות המצווה, ויגמור בלבו לטרוח ולהשתדל בעשיית המצוות מכאן והלאה גם כי תצטרך טורח ועמל גדול, ומי שפשע ולא רצה לעשות המצווה בהיותה מוכנת לפניו בלי טורח ועמל שלא לעשות מצוות בוראו, כשישוב צריך להתנחם על מה שהמרה ופשע במצוות בוראו והעז פניו בפני האל יתברך כי מלא כל הארץ כבודו שלא לעשות מה שציוהו, ויגמור בלבו מכאן והלאה להיותו נכנע וצנוע לפני האל יתברך לעשות מצוותיו בלב שלם ובנפש חפצה, כי מלת תשובה מורה כפי מה שכתבנו למעלה על היותו שב ממה שעשה, ואם לא יעשה היפך ממה שעשה קודם בזמן החטא לא תקרא תשובה. ואפשר כי על שלשה אופני עשיית החטא איזה חטא שיהיה, אמר הכתוב שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם, אמר שובו בנים על מי שחטא בשגגה שלא עשה המצווה לסבת היותו בלתי מצוי במקום עשיית המצווה בזמן עשייתה ולא ידע זמנה, וכיון שלא חטא אלא בשוגג עדיין נקרא בן לאלוהיו שבשמים, שאילו לא שגג עשה המצווה, ועל מי שידע זמנה והיה ספק בידו לעשותה ולא רצה לטרוח מעט הטורח, אמר שובבים, שהלך שובב בדרך לבו שלא לעשות מצוות בוראו כרצונו עם היותו יודע זמן ואופן עשייתה, ועם כל זה יקבל האל יתברך תשובתו עם היותו שובב. ועל מי שלא רצה לעשות המצווה עם היותה מוכנת לפניו שלא לקיים מצוות הבורא שציוה עליה, אמר ארפא משובתכם, כי משובה היא יותר משובב כי משובה מורה על הפעולה עצמה ושובב מורה על האיש שהיה שובב בעת ההיא, וגם כי חטאו חמור אמר האל יתברך שירפא משובתו שידע ריבונו וכוון למרוד בו, כשישוב ונחם על רעתו ירפא וימחץ מכתו, ולחומר חטאו הוצרך להזכיר בו רפואה מה שלא הזכיר בחטא ועוון.

וכן אם עובר אדם על מצוות לא תעשה בשוגג או במזיד או בפשע צריך לכוון בתשובתו היפך אופן עשיית העבירה, ובתשובתו זאת יקרא בעל תשובה לתלות ויום הכיפורים מכפר כמו שכתוב (ויקרא ט"ז) כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאותיכם לפני ה' תטהרו. כלל בכאן ג"כ שלשה אופני עשיית החטא, כי במה שאמר יכפר עליכם לטהר אתכם כלל כל מה שהוא בידיעה שהוא מזיד ופשע שהוא עוון שחוטא בגופו וצריך כפרה וטהרה מאתו יתברך. ולזה אמר יכפר העוון והפשע שהוא עליכם, ויטהר אותו ברחמיו וחסדיו, כי מצד השכל אין כפרה וטהרה למי שחטא במזיד, ועל שחטא האדם בשוגג אמר מכל חטאותיכם לפני ה', כלומר החטאים שהיו בשוגג שלא ידעתם שהייתם חוטאים אלא לפני ה' לבד הוא שהיה גלוי, תהיו נטהרים מהם מעצמיכם. ולזה אמר תטהרו ולא אמר אטהר אתכם. וכן כשעבר אדם על כריתות ומיתות בית דין בשוגג או במזיד או בפשע צריך לכוון בתשובתו הפך אופן עשיית העבירה, ותשובתו זאת ויום הכיפורים יתלו וייסורין ימרקו ויגמרו כפרת עונו, וכמו שכתוב (תהלים פ"ט) ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עוונם, וייחס השבט לפשע כי שבט המוסר הוא מתנקם ממי שהוא פושע במרד ובמעל, מה שאין כן בנגע שהיא מעצמה מצערת ואינה נוקמת כל כך כמו בשבט המכה בכל עת, ולא רמז הכתוב הזה שהוא על כרת, עוון החטא שהוא בשוגג, כי על השוגג של עוון שיש בו כרת חייב להביא קרבן בזמן המקדש ואין צריך ייסורין למרק עונו, וכן כשחלל ה' בשוגג או במזיד או בפשע הוא צריך לכוון בתשובתו היפך אופן חטאתו, ובתשובתו זאת יום הכיפורים וייסורין תולין ומיתה ממרקת, כמו שאמר (ישעיה כ"ב) אם יכופר העוון הזה לכם עד תמותון, כי אפילו על המזיד שאינו פושע לא יכופר לו העוון עד המיתה, אבל בשוגג אם הוא חלול ה' בדבר שיש בו כרת יתכפר בקרבן, ואם לאו אפשר שלא ייענש במיתה על חלול ה', כיון שלא היה כי אם בשוגג, ולכן לא הזכיר אלא עוון כמו שכתבתי.

וכמו שיש הפרש בשלושת אופני עשיית החטא בכוונת התשובה, כמו כן במעשה התשובה, כי גם שבהרהור התשובה בלבו נקרא צדיק כמו שכתבנו למעלה, עם כל זה אינו מכופר חטאתו עדיין עד אשר ייטיב מעשיו בפועל ויקבל ייסורין כפי חומר החטא, וגם זה אינו שווה בשלושת אופני עשיית החטא, כי כשחוטא במזיד יכבדו עליו הייסורים, ויותר מהמה כשיהיה החטא במרד ובמעל, למרק עוצם מרדו ופשעו, וכן אמר דוד ע"ה (תהלים נ"א) חנני אלוהים כחסדך, כי דמיון חסדי האל יתברך יספיקו לחון ולחוס על כל מי שצריך רחמים וחנינה, ואמר כרוב רחמיך מחה פשעי הרב כבסני מעוני, כי כפי עוצם עונש הפושע ומורד בה' יתברך, צריך רוב רחמיו לחמו עליו ולכפר חטאתו, ואם לא כרוב רחמיו כביכול לא היה מרחם ומכפר. ואמר בפשעים מחה, כי גודל העוון בהיותו במרד ובפשע הוא כאילו מעבה הנפש מעוצם העוון עד שצריך להעביר אותו למחות אותו, כאילו הוא נראה ויש בו ממשות שצריך לגררו ולמחותו, דמיון הטינוף המדובק בשולי המעיל שצריך גרירה ומחייה

במים להעביר אותו. ובעוון אמר הרב כבסני מעוני, כי אינו כ"כ כמו הפשע, ועם כל זה צריך כיבוס הרבה, דמיון המעיל המטונף ואין טינופו בעין בפניו, אלא מעורב וצריך כיבוס הרבה להעבירו. ובחטא אמר טהרני שהוא כמו אבק הנדבק במעיל, כי בניעורו או בהעביר אותו במים לבד בלי כיבוס יהיה טהור ומלובן, כי אינו שווה החוטא בשוגג לחוטא במזיד.

וכן אמר גם דוד ע"ה כי עוני אגיד אדאג מחטאתי. הורה כי העוון שהוא במזיד צריך האדם לדאוג ולהצטער עליו במחשבה ובדבור, ובחטא גם כי לא יוציא אותו בדבור אלא שיצטער וידאג במחשבתו מספיק לכפרתו, והוא יתברך מקל עוד על החוטא לפעמים שלא יצטרך להצטער על העוון שהוא במזיד יותר ממה שהיה בשוגג, וכמו שאמר משה ע"ה (שמות ל"ד) נושא עוון ופשע וחטאה, ואמרו חכמים ע"ה (יומא ל"ו) שבקש משה שכשיחטאו ישראל ויחזרו בתשובה שיעשה להם זדונות כשגגות, ולזה הקדים עוון ופשע לחטא, גם כי סדר הוידוי הוא חטא עוון ופשע. וכוונת העניין כי אין השכל גוזר שיכופר עוון המזיד ופושע בדברי האל יתברך, אלא שצריך להחשיב אותם כאילו הם שוגג, והשוגג יש לו כפרה דרך סברא כיון שלא כיון לחטוא, ולהיות מן הנמנע כפי מה שגוזר השכל שיכופר העוון שהוא במזיד אמר נושא ומעביר כאילו נושא ומעביר אותם מלפניו כאילו לא היה ולא עשאם, שאם היה מחשיב אותם מצויים ושעשה אותם, לא היה כדאי להתכפר מצד היותם במזיד כמו שכתבתי.

שער התשובה פרק ח [ייסורין]

הייסורין הבאים על האדם מצד עונותיו, לפעמים בגופו, לפעמים בבני ביתו, לפעמים בממונו, כי האדם ידאג ויצטער עד מאד בחסרון שיגיע לו בבניו ובממונו, ונמצא שהייסורין לעולם בגופו, אלא שאינם שווים אלא כפי מה שראוי לו על מה שחטא. והנה פרעה שהיה בזמן אברהם אבינו ואבימלך ופרעה ומצרים כולם לקו בגופם ובבני ביתם ובממונם, כמו שכתוב (בראשית י"ב) וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו על דבר שרי אשת אברם, ולאברם היטיב בעבורה, ובאבימלך כתיב (כ') וירפא אלוהים את אבימלך ואת אשתו ואמהתיו, וכתיב ויקח אבימלך צאן ובקר ויתן לאברהם, ופרעה ומצרים לקו בגופם במכות שבאו עליהם ובכללם מכות בכורות לבניהם, ואח"כ בממונם, כמו שכתוב (שמות י"ב) וינצלו את מצרים.

וגם בצדיקים הקב"ה מדקדק עימהם כחוט השערה ומנכה מיעוט עוונם בייסורין, מי לנו גדולים משלושת הרעים משה אהרן ומרים, משה לקה מעט מן הזמן בצרעת ידו על שאמר (ד') והן לא יאמינו לי, אהרן קדוש ה' לקה בבני נדב ואביהוא, כמו שאמר (דברי ט') להשמידו וכתיב (עמוס ב') ואשמיד פריו ממעל, ומרים לקתה שבעת ימים בצרעת על אשר דברה במשה כמו שכתוב (במדבר י"ב) ותדבר מרים וגו' וכתיב תיסגר שבעת ימים,

ובנביאים מצינו (יהושע ז') עכן שלקה בשלושתן, וישראל כשחטאו בזמן השופטים, (מ"א ט"ז) וחיאל מבית האלי לקה בבניו והרבה כיוצא בהם לקו בגופם ובבניהם ובממונם, כמו שקרה לאיוב (איוב א'), כי הצער המגיע להם מהם הוא כפרת העוון כפי ערך העוון, כי אין לאדם בדברים הגופניים בזה העולם תועלת והנאה, כי אם בבריאות גופו ובבני ביתו בממונו, וכשיקרה בהם איזה חסרון, אין ספק שהוא מצטער ומגיע לו מן הצער שיעור מה שנהנה בדבר העבירה, כי לא ימלטו עונותיו מחלוקה, או הם התלויים בגופו לבד כמו רוב המצוות אם הוא נמנע מעשותם, אז רוב העבירות שהם תלויות בגופו במחשבה או במעשה, וקצתם תלויים בבני ביתו אשתו ובניו, ואם הוא מן האנשים החשובים ובעלי מעלה ושם נקראים בני ביתו ג"כ המונהגים על פיו וכמאמרם (שבת נ"ד) כי הוא נתפס בעוונם כיון שיש בידו למחות ואינו מוחה, וקצתם תלויים בממונו ובקיומו, בהפסד ממונו על היותו עומד על משמרתו שלא לעבור על אחת ממצוות לא תעשה ובעזיבת החטא במה שאין לו רשות לעשותו.

והנה עונשי התורה לאנשים העוברים על מצוות השם הם על דרך זה בגופו ובממונו, העבירות שעושה אותם בגופו אם הם מהחמורות חייב אחת מד' מיתות בית דין, ובחייבי לאוין הוא נענש מלקות בגופו, ואותם שאין בהם מעשה פטור מן המלקות להעדר המעשה בהם, ואותם שהם בממונו כגזלות וחבלות ודיני קנסות נענש ג"כ בממונו, וקנס אונס ומפתה גם כי הוא בא על מעשה גופו ולא בממונו נענש בממונו לסבת מה שחסר ממון ופגם בת ישראל, וכיון שצריך לשלם הפסד הממון הוא פטור מעונש הגוף, על העיקר שאין אדם לוקה ומשלם, וכן בחבלות וכיוצא בהם משלם ממון שהפסיד לנחבל בחבלו בו, ולא מצינו בתורה לבית דין שיענישו לאדם שום עונש בביתו או בבניו, וכמו שאמר פשט הכתוב לא יומתו אבות על בנים, כי אולי יפשע האדם בבניו ובבנותיו להענישם על ידי בית דין, ואין בית דין מכירים את לבבו, אבל בדיני שמים נענש האדם בבניו וכמו שאמר הכתוב ערירים ימותו, ואמרו בעוון נדרים בנים מתים, כי האל יתברך שהוא בוחן לבות וכליות הוא יודע מצפוניו ומעניש את האדם במה שיכאיב ויצער אותו כפי עוצם חטאתו, וכשהאדם חוטא בשוגג גם כי יהיה החטא מן החמורים, מקל עליו האל יתברך להענישו בממונו והוא הקרבן שמביא על חטאתו ונסלח לו, וכשהחטא הוא מאותם שאינם חייבים עליהם כרת אינו נענש אפילו בממונו.

הכולל, כי כפי מה שחוטא האדם נפרע האל יתברך ממנו אם בגופו אם בבניו אם בממונו, ואם הוא צדיק יהיה שלם בגופו שלם בבניו שלם בממונו. ולזה אמר הכתוב (דברים ו') ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, הורה כי בהגיע האדם למעלת אוהב האל יתברך יהיה שלם בכל כמו שאמר בכל לבבך, והם הבנים שחקוקה אהבתם בלבבות, ובכל נפשך והיא בריאות הגוף, כי הייסורין מצערין את הנפש, ובכל מאדך והוא

הממון, כלומר כשתאהב ה' יתברך תהיה שלם בכל בניך ובכל בריאות גופך ובכל ממונך ולא תחסר כל באהבתו, ולכן אם תהיה בסכנת מוות או חסרון בנים וממון על קדושת שמו ראוי שתשליך כולם אחרי גווך, ותשליך יהבך על ה' לבדו כי הוא ישלם שכרך משלם בעוה"ז ובעוה"ב באהבתך אותו, כי מי שסובל הייסורין בעולם הזה טוב לו לעולם הבא. ועניין היות הייסורין מכפרים עוון הוא לסבת מה שהתענג בעשיית העבירה בגופו, ובסבלו הייסורין תחלש כח תאוותו ולא תגבר עליו עוד להחטיאו, ועונו הקודם יתכפר, ואם לא סבל הייסורין בגופו תהי עונו על עצמו, עד אשר ישוב ויתכפר לו, כי מי שבועט בייסורין אין הייסורין לו לכפרה, וכן אמר ירמיה ע"ז, (ירמיה י') יסרני ה' אך במשפט אל באפך פן תמעיטני, רצה כפי זאת הכוונה כי אם יבואו עליו ייסורין שיהיו לכפרת עוון במשפט, ושלא יפתנו יצרו להקשות את לבו לבעוט בהם, באופן שתהיה מכתו אנושה ובלתי מכפרת עוון, ולכן אמר יסרני ה' אך במשפט, כלומר שיהיו הייסורין לנכות עוני במשפט הייסורין, ולא להתנקם ממני אם אקשה ערפי ולא אסבלם, ולכן אמר אל באפך פן תמעיטני, כי הייסורין שהם לכפרת עוון הם מגדילים את האדם שנשאר נקי מעוון אחר שסבל הייסורין, ואם אינם כפרת עוון, ממעיטים ומקטינים אותו בלי תועלת והוא נזוק בגופו ועונו לא נתכפר.

שער התשובה פרק ט [שני סוגי ייסורין]

כשנחפש על כלל הייסורין נמצא אותם נחלקים לשני מינים:

ייסורין שהם באים על האדם החייב על העבר, או הבאים על האדם הצדיק על העתיד,

ואותם שהם באים על העבר הם ב' חלקים:

הייסורין שהם לכפרת עוון, ואותם שאינם לכפרת עוון אלא בסבה כנזכר למעלה,

ואותם שבאים על העתיד כמו כן הם ב' חלקים אותם שהם לאהבה להיטיב לאיש הסובל אותם בעוה"ז ובעוה"ב, ואותם שהם לתמורת הרעה שהייתה מעותדת לבא עליו ומעט הייסורין היו סבה שלא באה ולא נגעה בו הרעה.

אמנם הייסורין הבאים על האדם לכפרת עוון הם כשיודע ומכיר היותו ראוי שיבואו עליו הייסורין מצד עונותיו, ואם בתחילת בואם לא ידע יפשפש במעשיו ויתלה בהם, כמו שאז"ל (ברכות ה') ראה אדם שייסורין באים עליו יפשפש במעשיו שנאמר (איכה ג') נחפשה דרכינו ונחקורה פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה שנאמר (תהלים צ"ד) אשרי הגבר אשר תייסרנו יה, ופירש רש"י ז"ל פשפש ולא מצא עבירה בידו שבשבילה ייסורין הללו ראויין לבוא, נראה כי מה שאמר למעלה יפשפש במעשיו הוא שיחפש על אי זו עבירה באו לו ייסורין הללו ואחר שפשפש ומצא יעשה תשובה, ולא אמרו ראה אדם שייסורין באין עליו יעשה תשובה, שנראה שצריך לידע ולהכיר שאותם הייסורין באו עליו כדין וכשורה על מה שעבר שיש לו אי זו התייחסות עם אופן אותם הייסורין, ועל כן הוכיחו מן הכתוב שאמר (איכה ג') מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו, נחפשה דרכינו ונחקורה

ונשובה עד ה', כי מה שאמר הכתוב נחפשה דרכינו חוזר על מה יתאונן אדם חי, כי כשבאות קורות ומאורעות מייסורין על האדם הוא מתרעם על מה באה אליו הצרה ההיא, ואינו נותן אל לבו מה שיש בידו מן החטאים די סיפוק הייסורין הבאים עליו והותר. וזהו שאמר מה יתאונן ויתרעם אדם כיון שהוא חי ולא נגעה חרב עד הנפש, וכי יהיה הוא גבר גובר על חטאיו לשלא יבואו עליו ייסורין, וכמו שדרשו בקידושין פרק עשרה יוחסין (דף פ').

ולכן ראוי לחפש הדרכים ולחקור על איזה חטא הוא שבאה אליו הצרה ההיא, שאם הוא לידע דרך כלל אם יש לו חטאים, זה דבר שלא ימלט כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, וא"צ חיפוש וחקירה על זה, וכיון שאמר הכתוב נחפשה ונחקורה, נראה שהחקירה היא על ידיעת החטא המסוים שעליו באו הייסורין כמו שכתבתי, ולכן אמרו פשפש ומצא יעשה תשובה שנאמר ונשובה עד ה', כי כשידע על ידי הפשפוש והחקירה החטא שבסבתו באה אליו הצרה ההיא ישוב כפי מה שצריך מהתשובה על אותו החטא, כי אין התשובה שווה בכל החטאים כמבואר בפרקים שלמעלה, ובידעו במה חטא תהיה תשובתו שלימה וגמורה שתגיע עד כסא הכבוד, ואם פשפש ולא מצא יתלה בביטול תורה כמו שכתוב אשרי הגבר אשר תייסרנו יה וגו', כי כיון שלא מצא עוון מיוחס לייסורין שבאו עליו יתלה בביטול תורה, כי התורה כוללת כל מיני העונות הכתובים בה, כשהאדם קורא ולומד בתורה הרי הוא כמקיים המצוות ונזהר מן העבירות הכתובות בה, וכמו שאמר (מנחות ק"י) זאת התורה לעולה כל הקורא בפרשת עולה כאילו הקריב עולה וכו', וכשהוא מתבטל מלימודה הרי הוא כאילו אינו מקיים המצוות ואינו נזהר מן העבירות, ואם כן ביטול התורה כוללת כל מיני העבירות.

ולכן מי שלא מצא בעצמו עוון בפועל מיוחס לייסורין הבאין עליו, יתלה בעוון ביטול לימוד התורה שהוא כולל כל העונות, ובכלל ימצא העוון שהוא מיוחס לייסורין שבאו עליו, כדכתיב: אשרי הגבר אשר תייסרנו יה ומתורתך תלמדנו, למדנו שבשביל ייסורין צריך אדם לבוא לידי תלמוד תורה כמו שפירש רש"י ז"ל, וכשהוא לומד נראה שאין מקום לייסורין שיבואו עליו, שהרי הוא כאילו מקיים כל המצוות כי (פאה פ"א מ"ה) תלמוד תורה כנגד כולם, וכמו שלמדו גם כן שם בברכות (ה') שכל העוסק בתורה ייסורין בדילין ממנו, ואמרו תלה ולא מצא בידוע שייסורין של אהבה הן שנאמר (משלי י"ג) כי את אשר יאהב ה' יוכיח וגו', כי כיון שנזהר בעסק התורה אין ספק שייסורין אלו של אהבה הן להוסיף שכרו לעולם הבא יותר מכדי זכיותיו כמו שפירש רש"י ז"ל. למדנו מכאן כי הייסורין שהם באים לכפרת עוון צריך שיכיר האיש המוכה על איזה חטא באו אליו ייסורין הללו וידע השגחת האל יתברך עליו שמעניש אותו מידה כנגד מידה, ומביא עליו ייסורין דומים לחטא שחטא, ובזה יוכר לאדם הייסורין שהם באים לכפרת עוון ולא מקרה היה לו, וכמו שאמור בתוכחות (ויקרא כ"ו) ואם בחקותי תמאסו ואם את משפטי תגעל נפשכם וגו' והפקדתי

עליכם בהלה וגו' מכלות עיניים ומדיבות נפש וזרעתם לריק זרעכם, כנגד מה שאמר ואם בחוקותי תמאסו אמר מכלות עיניים, כי עניין המיאוס הוא דבר שאין העין יכולה לראותו, ולכן יוכיחם בכיליון עיניים כפי מה שחטאו, וכנגד מה שאמר ואם את משפטי תגעל נפשכם, אמר ומדיבות נפש, כפי מה שחטאו בנפשם בגיעול הנפש, וכנגד מה שאמר להפרכם את בריתי, והוא עניין ביטול ברית התורה כאלו לא היה, אמר וזרעתם לריק זרעכם וכו' שהוא עניין היות יגיעם לריק וכאילו לא זרעו, וכמו שדרשו בשבת פ' במה מדליקין (ל"ב) פסוקי התוכחות מיוחסים אל העונות מידה כנגד מידה.

ולפעמים באים לאדם ייסורין בסבת רוע הנהגתו וסכלותו, ואינם כייסורין שהם לכפרת עוון, מצד כי ברוע בחירתו הביאם עליו, כמי שלא נזהר במאכלו ומשקיו ומלבושו ובא לידי חולי, וכן מי שלא נזהר בלשונו ובמעשיו והיה סבה שהכו אותו בני אדם ויסרו אותו, וכיוצא באלו הייסורין הבאים על האדם ברוע הנהגתו הוא חושב שבאים אליו מהאל יתברך על עונותיו ומחפש לפי דעתו ואינו רואה עוון שיבואו לו בסבתו ייסורין אלו, ונתרעם על האל יתברך, וכמו שאמר הכתוב (משלי י"ט) איוולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו, וכמו שכתב **הר"מ** ז"ל בשמונה פרקים אשר הקדים למסכת אבות, וכן אמר הכתוב (משלי כ"ב) צנים פחים בדרך עיקש שומר נפשו ירחק מהם ותניא (ב"ב קמ"ד) הכול בידי שמים חוץ מצינים פחים דצנה וקרה פח ומוקש בדרך עיקש, כי בידו הדבר תלוי להישמר מן הצנה כמו שפירש **רשב"ם** בפ' מי שמת, נראה כי הרעות הבאות על האדם לרוע בחירתו ולסבתו בעקשותו אינן נחשבות לו לכפרת עוון, כיון שהוא ראוי שירחק מאותן הסבות, וכמו שאמר הכתוב שומר נפשו ירחק מהם.

ועם כל זה, כשמכוון האדם לסבב שיבוא עליו הרעות לכפר עונות הם מכפרים עוון, וזהו עניין התשובה, וכמו שאמר הנביא ע"ה (יואל ב') שובו עדי וגו' בצום ובכי ומספד, שהם דברים המצערים את הגוף, וכמו שראינו החכמים הקדמונים שהיו מצערים את גופם ומביאים ייסורין עליהם לכפרת העוון, כמבואר בגמרא (תענית כ') כמו מה שאירע לנחום איש גם זו, ובאומרם כל ימיו של אותו צדיק היה מצטער על דבר זה, וגם בדברי הייסורין הבאים על האדם ברוע הנהגתו במאכלו ודיבורו ומעשיו עם הבריות אחר שכבר באו עליו הייסורין הוא מצדיק הדין עליו, ויודע ומכיר שלסבתו באו אליו הייסורין ההם ומקבל אותם בסבר פנים יפות, ויודע ומכיר כי הוא חייב בחטאיו יותר מהייסורין שבאו עליו וסובל אותם לכפרה, גם הם מכפרים ממנו קצת חטאותיו כיון שאינו מתרעם עליהם, כי לא נחשב לו לסכלות והוללות מה שהיה סבה להביא עליו הרעות, אלא כשהוא מתרעם על האל יתברך וכמו שאמר הכתוב (משלי י"ט) איוולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו, אבל כשאינו זועף על ה' אלא הוא יודע כי הוא אשם ועל כן באה אליו הצרה הזאת אז יכופר לו, וכמו שקרה לאחי יוסף שעל מה שעשו ליוסף נלכדו במאסר, והצדיקו עליהם את הדין במה

שאמרו על כן באה אלינו הצרה הזאת, ונתבאר עניין הייסורין הבאים על האדם על העבר והם לכפרת עוון.

והייסורין הבאים על האדם על העתיד הם לצדיקים והם הנקראים ייסורים של אהבה. וגם כן הייסורין שמביא על הצדיק כדי שימנע מעשות דבר שהיא רעה לו, וכמו שהמשילו על מה שכתוב (תהלים מ"א) ביום רעה ימלטהו ה', למי שהיה רוצה לעלות בספינה ונכנס קוץ ברגלו ולא נכנס בה ואח"כ נודע שטבעה הספינה וניצל במעט הצער שהביא עליו האל יתברך באהבתו אותו. ובעניין ייסורין של אהבה כתב רש"י ז"ל (ברכות ה') שהקב"ה מייסר את הצדיק בעוה"ז בלי שום עוון כדי להרבות שכרו בעוה"ב יותר מכדי זכיותיו ע"כ, וכמו שהוכיחו מן הכתוב שאמר (משלי ג') כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה, הנה פשט הכתוב מורה כי התוכחה היא בלי עוון, כי אין החוטא נקרא אהוב ה', אדרבא הוא מרוחק ממנו, וכיון שאמר את אשר יאהב ה' יוכיח, נראה כי למי שהוא אהובו יוכיח וא"כ הם ייסורין של אהבה להרבות שכרו בלי עוון. ועניין אלו הייסורין של אהבה צריך להתבאר באיזה אופן יתכן שיצער האל יתברך את האדם בלי עוון ויהיו הייסורין לאהבתו אותו, כי יותר טוב היה להטיב לו כיון שהוא אהובו והוא צדיק תמים.

ואומר כי מן הידוע כי תכלית בריאת האדם בזה העולם הוא להשלים עצמו בעשותו רצון האל יתברך, ובקיימו לימוד התורה ומצוותיה, ובכל זה ישיג חיי העוה"ב בבחירתו הטובה, וזאת הייתה כוונת נתינת התורה לישראל שישלימו עצמם בלימודה וקיומה, ויש מן האנשים הצדיקים שיש בכוח השתדלותם ורצונם לעשות רצון האל יתברך יותר ממה שנצטוו, כי לימוד התורה וקיום מצוותיה נקל בעיניהם נגד אהבתם לאל יתברך ותשוקתם למלאות רצונו לאחר שהרגילו עצמם בזה אינו נחשב להם טורח ועמל עסק התורה וקיום מצוותיה, כי יש את לבבם לעשות לאהבת האל יותר ויותר גם כי יגיע להם מהטורח והעמל בעבודתו יתברך, וכשרואה האל יתברך גודל אהבתם אותו וחשקם באהבתו, ושאינם יכולים להשלים כל תשוקתם בעבודת האל יתברך, מצד כי רוב המצוות אינם באות לידם בכל יום לעשותם, כי יש מצוות הבאות מזמן לזמן ולפעמים זמן רחוק, ויש מהן שצריכות הכנות שאינם מושגות להם, באופן שאינם באים לכלל חיוב אותם המצוות שהיו יכולים להשלים עצמם ונפשם לקנות מדרגה גדולה מחיי עוה"ב. ולסיבת בלתי הגיעם להכנת עשיית אותן המצוות אינם משיגים מה שהיה ראוי שישיגו על ידם בהיות רצונם וחפצם לעשותם, והאל יתברך לא ימנע טוב מבעליו, וכיון שהוא רואה שיש בכוחם לעשות יותר ממה שיכולים להוציא בפועל ורצונם להצטער בעבודתו יתברך, כי קיום המצוות ולימוד התורה עונג הוא להם, אז מביא האל יתברך עליהם ייסורין שיודעים שהם מאתו יתברך, כדי שיסבלו צער בגופם בעבודת האל יתברך, ויוציאו לפועל טוב הכנתם וחפצם להצטער בעבודת האל, ונמצא שהשלימו עצמם בזה העולם בכל מה שבכוחם להשלים,

ובזה יזכו למדרגה גדולה מחיי העוה"ב מה שלא היו משיגים אם לא היה מביא עליהם האל יתברך אותם הייסורים, שלא היו עושים כל מה שבכוחם לעשות, והוא חסרון בחוק הצדיק השלם שלא יעשה מה שבכוחו לעשות, גם כי לא יהיה מצד השתדלותו אלא מצד שאין בא לכלל חיוב כמו שאמרנו, ולכן הוא מושגח מאתו יתברך באהבתו אותו להכין דרך לפניו במה שיצטער ויוציא לפועל מה שבכוחו לעשות בעבודת האל יתברך. ודומה זה לעניין ניסיון הצדיק, כי גם שיודע האל יתברך שיעמוד בניסיון, מנסה אותו לתועלתו שיוציא לפועל מחשבתו הטובה ובזה יגדל שכרו, כמו שבארו המפרשים ז"ל בעניין הניסיון שהוא לתועלת המנוסה.

וזהו שאמרו בעניין הייסורין, אם רואה אדם שייסורין באים עליו יפשפש במעשיו פשפש ומצא יעשה תשובה, לא מצא יתלה בביטול תורה, תלה ולא מצא בידוע שייסורין של אהבה הן. הכוונה כי כל עוד שהאדם מקצר בעבודת האל ואינו עושה כל מה שחייב לעשותו אין מקום שיבואו עליו ייסורין של אהבה, כי הם אינם באים אלא למי שהשלים חקו ויש בכוחו לעשות יותר ממה שהוא מחויב לעשותו, וכיון שזה קצרה ידו במה שהוא מחויב כל שכן במה שאינו מחויב, ואם כן ייסורין אלו הם על מה שלא השלים מה שבכוחו להשלים, ואם מצא עצמו שלם בעבודת האל ולא קצרה ידו במצוות, יתלה בביטול תורה שאמר הכתוב (יהושע א') והגית בו יומם ולילה, ואולי וקרוב לודאי שלא קיים בכל יום מצוות תורה ביום ובלילה ובטל מקצתם, ויש לו חטא בזה, ומפני שהוא עניין תמידי כי אפילו הצדיק הגמור אינו יכול לעמוד עליו לעולם, לזה אמר יתלה בביטול תורה, כי הוא קרוב שהוא מבטל איזו שעה ביום ולכן באו עליו הייסורין, ואם גם בזה נזהר שלא בטל תלמוד תורה אפילו שעה אחת בידוע שהן ייסורין של אהבה, כי כיון שלא קצרה ידו בכל מה שנצטווה בלימוד התורה וקיום מצוותיה, נראה שיש בכוחו להוציא לפועל בעבודת האל יותר ממה שהוא מחויב ומצווה, ולזה מביא עליו האל יתברך ייסורין כדי שיזכה בזה למדרגה גדולה וישלים כל מה שבכוחו להשלים.

ולזה אמרו כל ייסורין שיש בהן ביטול תורה או תפילה אינם ייסורין של אהבה, כי כיון שאינו יכול להשלים מה שחייב איך יבואו עליו ייסורין להרבות שכרו, ואפילו למי שסובר שאלו ייסורין של אהבה, כיון שאינו מתבטל מלימוד תורה ומן התפילה אלא בסבתן הרי אינו מקצר במה שבכוחו לעשות, וכיון שבכוחו וברצונו לעשותם, מחשבה טובה מחשיבה האל יתברך למעשה, כמו שכבר עשה בפועל, ומביא עליו ייסורין שמכבידין ומטריחין אותו יותר מלימוד התורה ותפילה, כדי שתתעלה מעלתו בזה. ועל כל פנים צריך שיקבל אותם מאהבה, שאם אינו מקבל אותם מאהבה אינם ייסורין של אהבה, כפי מה שגדרנו בהם שהם באים להוציא לפועל מה שבכוחו להוסיף בעבודת האל, כי לזה נקראו ייסורין של אהבה שיודע ומכיר כי האל יתברך באהבתו אותו הביאם עליו, ולזה היו אומרים לבעלי

הייסורין (ברכות ה') חביבין עליך ייסורין, וכשהיו אומרים לא הן ולא שכרן היו מסירים אותם מעליהם, וכמו שאמרו יהב ליה ידיה ואוקמיה, ואין ספק כי ייסורין אלו היו מאהבה שהיה רצונם וחשקם שיעמיס האל יתברך עליהם יותר בחשבם שיהיו יכולים לעמוד עליהן, וכשראו שלא היו יכולין לעמוד על כובד הייסורין אמרו לא הן ולא שכרן, ולא היו תוהין על הראשונות כי כל מה שיכלו לסבול בסבר פנים יפות סבלו, ומה שלא יכלו לסבול אמרו לא הן ולא שכרן, כיון שלא היו יכולים לקבלם בסבר פנים יפות מצד הצער טוב היה שיוסרו מהם. וזהו שאמרו לא הן ולא שכרן, שהוא כמו תפילה שהיו מתפללין לאל יתברך שלא יתמיד בהם הייסורין גם כי לא יהיה להם אותו השכר הגדול, כיון שלא היו יכולין לסבלם כראוי כמו שכתבתי. וכן באים ייסורין בלי חטא על הצדיק גמור לכפרת הדור ולהטיב לדור בעבורו, וכמו שאמרו (ב"מ פ"ה) כולהו שני דיסורי דר' אלעזר וכו' וכולהו שני דיסורי דרבי וכו', וכן שכיבת יחזקאל על צדיו כמבואר בכתוב (ד') למרק עוון בית ישראל.

והייסורין הבאים על הצדיק תמורת רע קשה מהם שהיה מעותד לבוא עליו בבחירתו כמשל הספינה שהזכירו חז"ל, נקראים גם כן ייסורין של אהבה, כי אינם באים מצד עוון אלא לאהבת האל יתברך אותו כדי שלא ילכד בדבר יותר קשה מאותן הייסורין שמביא עליו, ואם לא היה אהוב לאלוהיו לא היה משגיח האל יתברך עליו להצילו מהרעה הבאה עליו בבחירתו, והיה נלכד ברשת זו טמן לו. וגם שאמרנו כי הייסורין שהם נקראים ייסורים של אהבה הם לעתיד להטיב לסובל אותם בעוה"ז ובעוה"ב, עם כל זה נראה בקצת הייסורין שנקראו של אהבה, שיש בהם איזה שמץ מן העוון הקודם, כמו שאמרו (ב"מ פ"ג) על רבי אלעזר בר' שמעון דלא מיתבא דעתיה במה שאמרו לו על אותו שתלה שהוא ובנו באו על נערה מאורסה ביום הכיפורים ואמר על זה, שישו בני מעי שישו ומה ספקות שלכם כך ודאות על אחת כו"כ וכו', כמו שאמר פ' השוכר את הפועלים, ואפילו הכי לא סמך אדעתיה וקבל עליו ייסורין לבקש רחמים ומחילה שמא חטא באחד מן הצדיקים כמו שפירש רש"י ז"ל שם, ואם כן נראה שהיו ייסורין אלו לכפרת עוון, גם כי נקראו ייסורים של אהבה, וכמו שאמרו דיסורי דר' אלעזר עדיפי מדרבי דאלו ייסורין דר' אלעזר מאהבה באו ומאהבה הלכו, ודרבי ע"י מעשה דההוא עגלא באו ועל ידי מעשה דבני כרכושתא הלכו כדאיתא התם, ויסורי דרבי ודאי שהיו ג"כ מאהבה, גם כי באו ע"י מעשה, כי מפני ראותו תועלת ייסורי ר' אלעזר שלא שלטה בו רמה אמר חביבין ייסורין וקביל עליה תליסר שני שית בצמירתא וז' בצפרינא ואמרי לה איפכא, ואמרו כולהו שני ייסורי דר' אלעזר לא שכיב איניש בלא זמניה, וכולהו שני ייסורי דרבי לא איצטריך עלמא למטרא. נראה שכולם היו ייסורין של אהבה להרבות שכרם בעוה"ז להועיל לבני דורם, גם כי הם היו מקבלים וסובלים אותם ג"כ לתשלום כפרה איזה ספק עוון שלא היה ידוע להם.

והאל יתברך שהכול גלוי לפניו ראה וידע שלא היה בהם שמץ פיסול עוון והביא עליהם הייסורין מאהבה להרבות שכרם לתועלת הדור כנזכר, ותועלתם בעוה"ב, ולכך הראה האל יתברך השקפתו והשגחתו על הצדיקים שבזכותם העולם ניזון, ומפני כי רבי אלעזר חשב עצמו שאולי נכשל בנפש איזה צדיק, היו הייסורים שבאו עליו בדם שהיה זב מגופו כמו שאמר נגדי מתותיה כל יומא שתין ספלי דמא, והאל יתברך הראה שלא חטא כלל במה שחשד וסיפק בעצמו, ולכך היה שכר אותם הייסורים שלא מת איש בלא עתו בזכות ייסורי רבי אלעזר, להורות שלא המית שום אדם צדיק. כי אם הרשעים אשר הם חייבים ובחייהם קרויים מתים, ושכר ייסורי דרבי היה דלא איצטריך עלמא למטרא דומה לייסורין שקבל עליו, שהם בפה ואבן שבמקום קטנים, כי הוא נצטער במאכלו ובמשקיו, ולכך נתברכו בזכותו המאכלים והמשקים בלי מטר, דיומא דמיטרא כיומא דדינא כמו שאמרו שם, ואפילו הכי אמרו דעדיפי ייסורי דרבי אלעזר מדרבי, דאילו רבי אלעזר מאהבה באו ומאהבה הלכו, דרבי על ידי מעשה באו, הוראתם בזה כי גם שייסורי רבי היו גם כן של אהבה לא היו שלמים באהבתם כייסורי ר' אלעזר שמיד ששאל קבלת הייסורין באו עליו, וכשרצה שיסתלקו מעליו נסתלקו, אבל ייסורי רבי לא באו עליו מיד כשקבלם, עד אשר בא אותו מעשה לידו שלא ריחם על העגל שנחבא תחת כנפיו שלא ישחטוהו ואמר זיל דלכך נוצרת. אמרו הואיל ולא ריחם ליתו עליה ייסורין, ונחשב בידו דבור הקל לחטא עד שבאו עליו הייסורין על החטא ההוא, ואולי כי בשעה אחת שהתמידו בו אותם הייסורין נתכפר לו החטא הקל, אלא כיון שבאו עליו כבר ע"י המעשה לא נסתלקו מעליו, לתת את שאלתו ולעשות את בקשתו בכל הזמן שקיבלם מאהבה, ובזמן הסתלקותם גם כן הוצרך שיבוא לידו דבר זכות ורחמים, שאמר על בני כרכושתא דקא כנשא להו אמתיה שבקינהו דכתיב: (תהלים קמ"ד) ורחמיו על כל מעשיו, ואז רחמו עליו ונסתלקו הייסורין.

והנה בייסורין אלו ודומיהם שבאים ע"י שאלת מקבלם לא ייפול בהם חסרון באהבת ה' יתברך אותם שמצער אותם בהיותם צדיקים גמורים, כיון שבאים מרצונם ותאוותם מביא להם, אבל בשאר הייסורין של אהבה שאינם באים על ידי שאלה, כאומרם תלה ולא מצא בידוע שייסורין של אהבה הם, היה נראה עול בחוקו יתברך להביאם עליהם שלא מדעתם, ועם כל זה כבר כתבנו למעלה כי בראות האל יתברך כוונתם הטובה והישרה להצטער בעבודתו יתברך, מביא עליהם הייסורים לזכות אותם ואת בני דורם.

שער התשובה פרק י [על מה באים ייסוריים]

יקרה ספק בעניין הייסורין, והוא היותם נמשכים מחטא האב לבן וכמו שאמר הכתוב (שמות כ') פוקד עוון אבות על בנים כשאוחזים מעשה אבותם בידם כמו שדרשו ז"ל (סנהדרין כ"ז), והיה די ומספיק להם מה שסובלים על מעשיהם הרעים, ולא היה ראוי שיסבלו גם כן עונש עוון אבותם, כל שכן לפי מה שגזרו חכמים ז"ל ארבעה חלוקי כפרה

שהם ג' ותשובה עם כל אחד מהם והם יום הכיפורים ייסורין ומיתה, כי כיון שמת האדם בתשובה ובאו עליו ייסורין בעונותיו החמורים נתכפר עונו, וגם בעוון חלול ה' שנאמר (ישעיה כ"ב) עד תמותון, כיון שמת קודם זמנו הייתה מיתתו כפרה על עונותיו החמורים וכמו שנתבאר פרק ב', ואם כן באיזה עוון הוא שבאים ונמשכים הייסורין לבן על עוון האב, עם היות הבן אוחז מעשה אבותיו בידו, כי אדרבה במה שחטא הוא בעצמו יש לו איזה התנצלות שלא ליענש כל כך, אם בהיותו מלומד מאבותיו שאחז בידו במעשיהם בהיותו מצוי אצלם ולא מיחו בו ולא הוכיחוהו, ואם בהיות הבן ירך האב החוטא ומחומרו הרע קורץ גם הוא, והיה טבעו מוכן ונוטה יותר אל הרע ולא אל הטוב כטבע האב ומנהגו הרע, ובזה היה מן הראוי שיסבול האב וייענש גם הוא על עוון בנו, ולא הבן על עוון אביו כנזכר.

ולתשובת זה אקדים ואומר, כי להיות בריאת האדם בעוה"ז לעבוד ה' ולהשלים נפשו, בהיותה מושלת על יצר הרע בהכין צדה לדרכו, ובכוחו ועוצם ידו יזכה לעולם הבא, מן הראוי לו לגמול חסד לה' יתברך שיצרו והביאו לעוה"ז, ולהוריו שהיו שותפין לו ביצירתו, וכאומרם ז"ל שלשה שותפין באדם הקב"ה אביו ואמו, ומזה הצד הזהיר וציוה האל יתברך על כיבוד אב ואם שהיו סבת בואו לעוה"ז כדי שיזכה לעוה"ב, והקיש כבודם לכבודו, ובצד מה יותר, כאומרם (בירושלמי דפאה) בהקב"ה כתיב (משלי כ"ב) כבד ה' מהונך אם יש לך, ובכיבוד אב ואם כתיב (שמות כ') כבד את אביך ואת אמך בין יש לך ובין אין לך, כי מה שנשתתף האל יתברך ביצירתו הוא בדברים רוחניים, ולכן אינו מחייבו להטריח גופו במה שאין בידו, אבל אביו ואמו היו שותפין ביצירתו בדברים חומרים שהם כלל הגוף ואיבריו, ולכן חייבו האל יתברך שגם שלא יהיה לו ממון, יטרח בגופו לכבד אותם במה שצריך להם במזונותם ופרנסתם, מצורף לזה על מה שנטפלו אביו ואמו מן יום צאתו לאוויר העולם ביניקתו ומאכלו ומשקיו וכסותו הצריכים לו עד זמן גידולו, ועל זה זכתה התורה לאב כמה דברים בבניו הקטנים הסמוכים על שולחנו כמציאה וזולתה.

ולסבת הסתלקות קצת מכיבוד אב ואם לבת כשתינשא להיותה תחת רשות בעלה, זכה לו האל יתברך בקטנותה ונערותה יותר מן הזכר, והוא עניין מכירתה כמו שאמר (שמות כ"א) וכי ימכור איש את בתו לאמה וכו', ועל דרך זה הבנים הקטנים הם כנכסי האב וקנייניו והם נענשים ומתים בעוון אבותם, וכמו שאמרו ז"ל בשבת (ל"ב) בעוון נדרים או בעוון ביטול תורה או מזוזה בנים מתים כשהם קטנים, וכשהם גדולים אינם נתפשים בעוון אבותם, כמו שכתוב (דברים כ"ד) איש בחטאו יומתו, כשהוא איש לא יומת אלא בחטאו, וכמו שאמרו בסנהדרין (כ"ז) כשהוא אומר איש בחטאו יומתו כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, כי אפילו שאוחז מעשה אבותיו אינו מת אלא בחטאו, אבל ייסורין יסבול בעוון אבותיו כשאוחז מעשיהם, כי המיתה על חטאם הוא ששלל מהם לא הייסורין, כמו שאמר איש בחטאו יומתו, שיש לו חטא ולאביו חטא ואינו מת אלא על חטאו, אפילו שנמשך לו מחטא אביו

שאחז מעשיו, ולכך אמר הכתוב פוקד עוון אבות על בנים כשאוחזים מעשה אבותם בידם ג"כ, והם נענשים על חטאם, אלא שאינה מגעת הפקידה עד המוות אלא בייסורים, כי כיון שבקטנותם היו נענשים במיתה בעניין אבותם, די להם כשיגדלו שלא יענשו במיתה כי אם בייסורין בעוון אבותם ועוונם שאחזו בהם, אבל לא תמשך עונש לבנים בעוון אבותם ואפילו אוחזים מעשיהם כי אם עד שלשים ועד רבעים כמו שאמר הכתוב, כי אין האדם משיג לראות בני בנים כי אם עד דור רביעי, וכמו שאמר הכתוב (בראשית נ') וירא יוסף לאפרים בני שלשים גם בני מכיר וגו', וכיון שאינם נענשים על עוון אבותם כי אם כשאוחזים מעשיהם, א"כ אי אפשר שימשך פקידת העוון על יותר מרבעים, כי הבאים אחריהם לא ישיגו לראות האב הזקן חמישי להם כדי שיאחזו מעשיו ויענשו ג"כ על עונו.

ומה שאמר הכתוב על בנים על שלשים ועל רבעים, והיה מספיק בשיאמר פוקד עוון אבות על בנים רבעים, הוא להורות כי פקידה זאת של ייסורין קודמין אליהם הבנים לשלשים והשלשים לרבעים, שאם אין בעוון האב כדי שיבואו ייסורין אלא לאחד מהנמשכים ממנו לא יבואו כי אם לקרוב לו קודם, ואם לא נשלם בו העוון ימשך לשלישי וכן לרביעי, ואם ניצול הבן הראשון ולא אחז מעשה אביו, אפשר שלא ימשך העונש לבנו גם כי יאחז מעשה אבי אביו, כי כיון שנפסק
שולשלת העוון בבן לא ימשך יותר, וכן אם בן הבן לא אחז מעשה אבותיו, לא ימשך לבנו עונש אב אבי אביו, גם כי יהיה הוא אוחז מעשה אבותיו, וכמו שהמשילו במדרש לארבע דיוטות זו למעלה מזו בזו יין ובזו שמן ובזו דבש ובזו מים נפלה דליקה באחת מהן מכבות זו את זו אבל אם היו כולן של שמן כולן נשרפות, כך בזמן שתופסין מעשה אבותיהם בידיהם דור אחר דור הם נידונין על ידו, אבל אם הם מסורגין דור אחד צדיק ודור אחד רשע לא יומתו אבות על בנים.

ומה שראינו בעניין עוון העגל שאמר הכתוב (שמות ל"ב) וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם, ודרשו חז"ל בסנהדרין (פרק חלק) דלאחר כ"ד דורות נגבה פסקו זה, דכתיב: הכא בעגל וביום פקדי וכתיב בצדקיהו כשחרב בהמ"ק (יחזקאל ט') קרבו פקודות העיר, קרבו אותו מעשה שנאמר וביום פקדי, וממעשה העגל עד צדקיה ארבעה ועשרים דורות, מנחשון שנעשה העגל בימיו עד צדקיה, שנראה שהעוון נפקד ונמשך עד כמה דורות, וגם שנפסק העוון לאיזה דור שלא אחזו מעשה אבותיהם, וכן אמרו שם עד ירבעם היו יונקים ישראל מעגל א' שעשו במדבר מכאן ואילך יונקים משלושה, שנים מירבעם וא' שעשו במדבר, נראה שנמשך פקידת העוון יותר מכ"ד דורות אפילו למי שאינו אוחז מעשה אבותיו.

ולתשובת זה אני אומר, כי צריכים אנו לומר כי יש הפרש גם בזה בין החוטא בעניין עבודת אלילים למי שחוטא בשאר העבירות, כי המודה בעבודת אלילים ככופר בכל התורה כולה, והוא וזרעו נענשים עד כמה דורות, כי התורה היא מורשה קהלת יעקב, וכתוב גם כן (דברים ל"ב) שאל אביך ויגדך וגו', ומזה הצד חייב האב ללמד תורה לבן כמו שאמר ולמדתם אותם את בניכם, להורות כי ירושה מאבות לבנים, וכל עוד שירושה זאת משתלשלת מאבות לבנים, אין הבנים נענשים בשאר עונות שנכשלים בהם אבותיהם אלא עד ארבעה דורות מן הטעם הנאמר למעלה, ואם נכשלים בעוון עבודת אלילים הרי הוא כאילו נפסקה שלשלת הירושה, וכאילו אין התורה ירושה לו מאבותיו ובזה מתמעטין זכיותיו לשיענש על עוון אבותיו אפילו לאחר כמה דורות, והרי הוא כגר שאין לו זכות אבות, והוא מעונה בייסורין בעולם הזה, וכמו שאמרו ביבמות (מ"ח) מפני מה גרים מעונים וייסורים באים עליהם מפני ששהו עצמם ליכנס תחת כנפי השכינה, שאין להם זכות אבותם שלא עמדו רגליהם בהר סיני, אבל מי שיש לו זכות אבות ולא נפסק שלשלת ירושת התורה ממנו הרי הוא כאילו קבל התורה מהר סיני.

וכמו שהוכיחו בקידושין (ל') כל המלמד את בן בנו תורה כאילו קבלה מהר סיני כדכתיב: (דברים ד') והודעתם לבניך ולבני בניך וסמיך ליה יום אשר עמדת לפני ה' אלוהיך וגו', וגם כי הכתוב שאמר (שמות כ') פוקד עוון אבות על בנים ועל שלשים ועל רבעים כתוב בעניין איסור עבודת אלילים כמו שכתוב לא תשתחווה להם ולא תעבדם כי אנכי ה' אלוהיך אל קנא פוקד עוון אבות על בנים וגו', יש לפרש הכתוב בשאר עבירות, וכמו שמצינו שנראה עניין זאת הפקידה בפרשת כי תישא ובפ' שלח לך בעניין המרגלים, ופירוש הכתוב יהיה כך, כי אנכי ה' אלוהיך אל קנא פוקד עוון אבות על בנים וגו', כלומר עונש עבודת אלילים הוא גדול עד מאד ונמשך לדורות כאומרו וביום פקדי ופקדתי וגו', אבל גם בשאר עבירות שאין אתה פורק עול אלוהותי מעליך, אני ג"כ פוקד עד ד' דורות, וזה רוצה באומר כי אנכי ה' אלוהיך אל קנא פוקד, כי גם כשאני אלוהיך שאין אתה חוטא בעניין עבודת אלילים אלא בשאר עבירות, אני פוקד, כמו שפירשתי.

ועוד אפשר לומר, כי גם בעבודת אלילים אין הקב"ה פוקד עוון אבות על בנים אלא עד ד' דורות כפשט הכתוב שאמר בעשרת הדברות בעניין עבודת אלילים כי אנכי ה' אלוהיך אל קנא פוקד עוון אבות על בנים וגו', וזה אינו אלא בעוון יחיד כי כל הדברות לא נאמרו אלא בלשון יחיד, אבל כשרבים חוטאים בעניין עבודת אלילים פוקד עליהם עד כמה דורות כאומרו וביום פקדי ופקדתי עליהם וגו', מצד כי המודה בעבודת אלילים ככופר בכל התורה כולה, וכשהדורות הבאים אחר הדור שעבד עבודת אלילים הם חוטאים באיזה עוון שיהיה הוא נחשב כאילו חטאו בעוון שחטאו אבותם שהיה בעניין עבודת אלילים שהמודה בה ככופר בכל התורה כולה, ומפני זה כשפוקד האל יתברך עליהם חטאתם, פוקד ג"כ עליהם

חטא אבותם שהוא מיוחד אל חטאתם, כיון שכולל כל מיני החטאים כמו שאמרנו, כי אם היו חוטאים האבות ההמה בעוון גזל והדורות הבאים בעוון עריות לא היה נפקד עליהם עוון אבותם, שאין יחס לעוון גזל עם עוון עריות, אבל עוון עבודת אלילים יש לו יחס עם כל העונות כמו שאמרנו, ולזה נפקד עליהם ביום פקדי עוונם. וזה אמר הכתוב וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם כלומר מה שהוא מעניין חטאתם.

ואשוב לעיקר מה שנתקשה לנו בתחילת הפרק, כי אם האבות החוטאים חזרו בתשובה וסבלו עונש עוונם החמור, מה יישאר לבן להיות נענש אחריו ולהיותו נפקד ביום פקודתו על עונות אבותיו, כיון שהם חזרו בתשובה אפילו שחטאו בעוון החמור כעוון עבודת אלילים הרי נתכפר עוצם עוונם בתשובה וייסורין ומיתה שמרקה העוון ואפילו חלול השם.

ואם נאמר כי מה שנענש הבן בעוון האב בשאוחז מעשיו הוא בשלא שב האב בתשובה מהעוון אשר העווה, הנה בעוון העגל שנאמר בו וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם נראה ששבו בתשובה, וכמו שכתוב וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו ולא שתו איש עדיו עליו אחר שנענשו כבר במגפה ובחרב ובהשקאה כסוטות וא"כ איך נענשו בניהם אחריהם עד כ"ד דורות, כיון שאבותם נענשו על חטאתם ושבו בתשובה, וכמו שאמרו גם כן במדרש (אליהו זוטא רפ"ד ח"ב) ארבעים יום שעלה משה למרום להביא תורה לישראל היו ישראל נוהגים כל אותם הימים צום ותענית, ביום אחרון. שבכולם לנו בתענית והשכימו ועלו לפני הר סיני והיו בוכים לקראת משה והוא לקראתם עד שעלתה בכייתם לפני המקום ונתגלגלו רחמיו וקבלם בתשובה, ובשר אותם הקב"ה ונשבע שתהא לכם בכייה זו בכית שמחה שיהא יום זה סליחה וכפרה להם ולבניהם עד סוף כל הדורות ע"כ, וא"כ איך נענשו בניהם אחריהם אחר התשובה והעונש שבא אליהם.

ולזה אני אומר, כי גם זה מעוצם עוון עבודת אלילים שהמודה בה ככופר בכל התורה כולה, ולכך נענשים הבאים אחריהם מזרעם, גם כי הם חזרו בתשובה במעשה העגל, כי הייסורים הראויים לבא לכפרת עוון עבודת אלילים אחר התשובה הם כבדים מאד, והאל יתברך חס על החוטא כיון ששב בתשובה שלימה שלא יביא עליו כל הייסורים הראויים לעונש עוון עבודת אלילים, ובורר מנה יפה לבאים אחריו מזרעו שיסבלו בעוון אבותם ביום פקודת עוונם, כיון שהם עצם מעצמיו ובשר מבשרו והיו בקטנותם כנכסי אבותם למות בעוונם, ואחר שגדלו נשאר עדיין במקומו לסבול ייסורי העונות כיון שהם אוחזים בהם גם כן, כי באיזה עוון שיתפשו בו אוחזים מעשה אבותם, כמו שעוון אבותם הם בעניין עבודת אלילים הכולל כל עונות שבתורה כמו שאמרנו. ובשאר העונות שאינו פוקד לבנים כי אם עד דור רביעי כפי התשובה הראשונה, ג"כ הם מהעונות החמורים, וגם כי שב החוטא, האל יתברך חס עליו כיון ששב בתשובה שלימה שלא להעמיס עליו בלבד כל הייסורין

הראויים לבא על חומר חטאו, ומניח חלק לבניו אחריו כנזכר, ובעניין עבודת אלילים החמורה נמשך מה שנשאר שלא היה יכול החוטא לסבלו עד כמה דורות, כדי שיוכלו לסבול כל דור ודור מה שיבוא אליהם חלק מהעוון הקודם שנכשלו בו אבותם, וכאומרו וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם אחר שנענשו ושבו, לומר כי כיון שכבר נענשו קצתם בג' מיני עונשים והנשארים גם כן ימקו בעוונם בייסורים שיבואו עליהם, רצה האל יתברך לחוס עליהם שלא להביא על הנשארים כל העונש הראוי להם, אלא שיישאר קצתו שמור לפקוד אותו לדור דור כנזכר, כי גם אותם שמתו בשלשת מיני המיתה, לא קדמו להם ייסורים קודם המיתה, כסדר ד' חלוקי כפרה שבעונות החמורים ויש בהם חלול ה' ייסורים תולים ומיתה מכפרת, ומפני כי לא קדמו להם ייסורין לא נשלמה הכפרה, ונשארו הייסורין לבניהם אחריהם לדורי דורות כמו שאמרנו.

שער התשובה פרק יא [החוטא ושונה בחטאו]

ראוי לחקור על החוטא ושונה בחטא אם ראוי שייענש יותר על עשותו חטא אחד מיוחד פעמים ושלש, או אם ייענש יותר בעשותו ג' חטאים מחולפים, עם היותם שווים השלוש חטאים לחטא המיוחד. ומצאנו חז"ל שאומרים מי שעבר עבירה פעם ראשונה ושנייה ושלישית הותרה לו, הותרה לו ס"ד אלא אימא נעשית לו כהיתר, שנראה שראוי להחמיר בעונש החוטא ושונה ומשלש בעבירה אחת מצד שנעשית לו כהיתר וכמו שנעקרה לגמרי מן התורה, יותר ממי שעבר ג' עבירות מחולפות שלא נעשו לו כהיתר, וכמו שאמר ג"כ עבר אדם עבירה אחת מוחלין לו, שנייה מוחלין לו, ג' מוחלין לו, ד' אין מוחלין, וכעניין העושה עבירה פעמים ושלוש בשוגג, מצינו בהיפך שהעושה ג' עבירות מחולפות בהעלם א' חייב ג' חטאות, ואם עושה עבירה אחת ג' פעמים בהעלם א' אינו חייב אלא חטאת אחת, וא"כ נראה כי העושה במזיד ג' עבירות מוחלפות חמור מהעושה עבירה א' ג' פעמים.

ואומר כי השכל מחייב כי גדול עונש העושה ג' עבירות מחולפות במזיד, מהעושה אחת ג' פעמים במזיד, וזה כי החוטא ראוי שייענש משני פנים, אם מצד מה שעבר על מאמר האל יתברך, ואם מצד מה שהטיל פגם בתורה התמימה ופרץ גדרה, וכאומרם ז"ל (שמ"ר ו') י' של לא ירבה לו נשים וסוסים הייתה צועקת על שלמה ע"ש שאמר אני ארבה וכו', ולזה הוא מבואר שמצד זה הוא חמור העושה ג' עבירות מהעושה עבירה אחת ג' פעמים, כי זה שעשה ג' עבירות הוא כמו שעקר ג' לאוין מן התורה ושלשתם צועקים עליו, מה שאין כן במי שעבר על לאו ג' פעמים, וגם מצד מה שעבר על מאמר ה' יתברך הוא חמור יותר העובר ג' עבירות מהעובר אחת ג' פעמים, כי העובר ג' עבירות מחולפות נראה כאילו אינו מחשיב מצוות האל יתברך ומשים לאל מלתו בעברו על רצונו בג' דברים מחולפים, מה שאין כן בעובר עבירה אחת ג' פעמים כי לא עבר אלא על דבור אחד, ואפשר שכבשו יצרו

לאותו דבר, ולא כמי שאינו מחשיב דבר ה' יתברך, והרי הוא כמו שפורץ פרצה אחת בכרם, שאינו שווה למי שפורץ בה שלוש פרצות שנתנה למרמס ולבער מכל רוחותיה, וכמו שאמר הכתוב (ישעיה ה') הסר משוכתו והיה לבער פרץ גדרו והיה למרמס, כי לשון פרוץ מורה על פרצות הרבה ולכן היה למרמס.

ומה שאמר מי שעבר עבירה פעם א' ב' וג' נעשה לו כהיתר, שנראה היותו ראוי לעונש גדול זהו כשמחזיק ועומד בחטאו אשר נעשה לו כהיתר, אבל אם נותן אל לבו שלא ישוב עוד לכסלו אינו נענש על הג' פעמים שעבר אותה עבירה כמי שעבר ג' עבירות חלוקות כנזכר, ומה שאמרו עבר עבירה אחת מוחלין לו וכו' וזהו בחטא הראשון שעשה מימיו שה' יתברך מחל לו עד הד' וכו' אם הוא עושה עבירה אחת פעם אחת וב' וג' כשלא חטא עדיין מימיו שמוחלין לו ג"כ, אבל אחר שמונין העונות מג' ואילך נענש יותר על ג' חטאים מחולפים מעל חטא אחד ג' פעמים כנזכר. וזהו שהפליג הכתוב בדור המבול שעברו על כמה עבירות הנכללות במלת השחתה, וכמו שאמר הכתוב ותשחת הארץ לפני האלוהים וגו', כי גם שבכל עבירה ועבירה החזיקו והיו עושים אותה כמה פעמים, נראה שלא היה נחתם גזר דינם אלא בהיות עבירות חלוקות וחמורות במה שבינם לה' יתברך ובמה שבינם לבינם, וכמו שאמר ותשחת הארץ לפני האלוהים, ותמלא הארץ חמס במה שבינם לבינם.

ואפשר עוד לומר כי מה שאמר ותשחת הארץ לפני האלוהים הוא כי היו עושים עבירות אלו החמורות בהיחבא והסתר כמעט שלא היה גלוי כי אם לפני האלוהים, אבל חטא הגזל והחמס אי אפשר מבלתי שיהיה מפורסם ולזה אמר ותמלא הארץ חמס, כלומר שמלאה הארץ מהחמס בפרסום לעיני כל חי, ומפני שה' יתברך רוצה להצדיק דינו כשמביא פורענות לעולם שלא יראה שעושה שלא כדין ואם העונות החמורים לא היו גלויים לכל היה נראה שלא כדין הפורענות שהיה מביא עליהם, לכן אמר הכתוב (בראשית ו') ויאמר אלוהים לנח קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם וגו', כלומר גם כי לא היו חוטאים החטאים גדולים הגלויים לפני, יש די וספוק בחמס הידוע ומפורסם להם כדי שיהיו ראויים להשחתה, וזהו שאמר קץ כל בשר וגו' כי מלאה הארץ חמס מפניהם, כלומר בסבת החמס שמלאה הארץ בפרסום ראויים שיבוא עתם וקצם, וימיהם לא ימשכו.

ונחזור לענייננו, כי העושה שלוש עבירות חלוקות ענשו חמור מהעושה עבירה אחת ג' פעמים, אם מצד מה שעובר על מאמר ה' יתברך, ואם מצד מה שהטיל פגם בתורה בפרוץ גדרה בכמה צדדים. וכדי שיתבאר זה ביאור שלם אומר, כי מן הידוע כי האדם בזה העולם הוא צריך לכמה דברים לצורך מחייתו וקיומו, וצריך ג"כ להיות נשמר מכמה דברים ההווים על האדם ממקרים ופגעים המטרידים ומונעים אותו ממחייתו וקיומו בזה העולם. ואין בידו

לקרב תועלתו ולרחק נזקיו כי אם בחמלת ה' עליו, וכמו שאמר דוד ע"ה (תהלים מ') רצה ה' להצילני ה' לעזרתי חושה. על הנזקים ההווים אמר רצה ה' להצילני, כי גם שהוא מעותד למקרים ולפגעים ברצון האל יתברך יהיה ניצול מהם, ועל התועליות המוכרחות אליו לצורך מחייתו וקיומו, אמר ה' לעזרתי חושה, כי אין בידו לקרב כל התועליות הצריכים אליו והם לעזרתי מדי יום ביום, כי אם ביכולתו יתברך, ומפני שהם צריכים אליו תדיר אמר חושה, כי יש מהם שאי אפשר להתקיים בלתם אפילו שעה אחת.

והנה מאהבת ה' יתברך לישראל, לא רצה שיהיה להם תוחלת ממושכה ושיהיו עיניהם תלויות אליו בכל יום שיספיקם במה שצריך להם, ושיצילם ויגן עליהם מהמקרים ההווים מדי יום ביום, אלא נתן להם התורה מצוות ואזהרות, כי מלבד מה שיש בהן סודות נעלמים וטעמים נפלאים מה שאי אפשר לאדם להשיגם בהיותו מורכב מד' היסודות, ולכן אין לקוות שכרם בזה העולם, וכמו שאמרו שכר מצוות בהאי עלמא ליכא, הנה יש בהן בסגולה שיקרבו תועלת הצריך להזהיר במצוות עשה, וירחקו היזק ההווה על הנזהר במצוות לא תעשה, כאילו תאמר הזהיר במצוות ציצית זוכה לכבוד ומעלה לבד מה שצפון לעוה"ב או א' משאר מיני הצלחות. והזהיר בתפילין כמו כן זוכה להצלחה פרטית מהצלחות העוה"ז, וכן בשאר המצוות, וכמו כן באזהרות הנזהר מעבירה פלונית ניצול ממקרה פלוני. והנזהר בעבירה פלונית ניצול ממקרה אחר מיוחס למה שנזהר בו, כפי התייחסות יודע תעלומות אשר גלה קצת מחכמתו זו ליראיו ונתן בכוח התורה שהיא כולה שמותיו יתברך, ובכוח כל מצווה ומצווה להצליח ולהגין על המקיים אותה וקורא בה.

והאותיות המסודרות בכל מצווה ומצווה הן שמותיו של הקב"ה המיוחדים ומסוגלים להצליח לאדם המקיים המצווה ההיא במין ההצלחה המיוחדת למצווה ההיא, וכאילו אותן האותיות הכתובות בתורה באותה מצווה שהוא זהיר בה שהן שמותיו של הקב"ה הן מאירות לפניו לעולם, כאילו מזכירם ופועל בהם פעולה נפלאה להיותו מוצלח במין ההצלחה ההיא המיוחדת ומסוגלת באותה המצווה, וכן הנזהר מעשות העבירה המזדמנת לידו לעשותה, האותיות הכתובות בתורה באזהרה ההיא שהן שמותיו של הקב"ה הן מאירות לפניו ומגינות עליו כאילו מזכירם להינצל מהמקרה והפגע שהיה מעותד לבא עליו, וכשאינו זהיר אלא שנכשל בה ייפול בשחת יפעל ואין לו עוזר ותומך, וכמו שמצוות עשה הן בפועל להצליח האדם ולהטיב לו בכל מיני ההטבות שהן הנכללות ברמ"ח מצוות עשה, והעבירות שקיומן הוא בשב ואל תעשה אין בהן שום פועל רק היותו נזהר מעשות העבירה בשעה שהיא מזדמנת אליו, בין בסגולות המיוחדות בהן, הן ההעדר וההמנע מבוא עליו המקרים והפגעים שהיה מעותד שיבואו עליו, וכן כל מיני הפגעים שבעולם שהצלת כולם נכלל בשס"ה המצוות לא תעשה כנזכר.

ולזה הוא מבואר, כי העובר על ג' עבירות מחולפות ג' מיני פגעים רעים עומדים על ימינו לשטנו, והשמות הרמוזים באותיות הכתובות באותן האזהרות בתורה הם הם ניצבים לעומתו להכריעו לכף חובה, ולדחותה במקום אשר לא יוכל קום, מה שאין כן העובר על עבירה אחת ג' פעמים. ועל עניין זה אמר הכתוב וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, ואמרו ז"ל (תענית ז') זכה נעשית לו סם חיים לא זכה נעשית לו סם המוות, כי סם חיים הוא כולל הקרבת תועלותיו והרחקת נזקיו, וסם המוות בהיפך, והרי התורה היא מגינה לפני בנ"י להרחיק נזקיהם, וגם היא מכינה לפניהם דברים הצריכים להם, ולכן סמך פסוק זה להבדלת הערים לנוס שמה הרוצח, ואמר מיד וזאת התורה וגו', כלומר התורה היא מגינה לכל החוסים בשם יתברך שלא יארע להם שום נזק מרציחה ולא משום דבר אחר, ונתבאר המכוון להתבאר בפרק זה.

שער התשובה פרק יב [חרטה ללא תשובה]

ואחר שנתבאר עניין התשובה כי היא החרטה ועזיבת החטא, נאמר כי אינם כשאר המצוות שהעושה חלק המצווה אין לו חלק שכר המצווה, כמו שתאמר מצוות ציצית הוא בד' הכנפות והעושה ציצית בג' כנפות לבד, אינו מקיים ג' חלקי המצווה שהרי ד' ציציות מעכבין זה את זה והרי הוא כאילו לא עשה שום דבר, ואולם התשובה גם כי אינה שלימה עד שתהיה בחרטה לשעבר ועזיבת החטא לעתיד, עם כל זה החרטה לבד בלי עזיבת החטא מועיל קצת, וכן עזיבת החטא בלי חרטה, וכמו שמצינו באחאב שנכנע מלפני ה' במה שקרע בגדיו וצם ושכב בשק, שנראה כמתחרט על מה שעשה, ולא עזב כל חטאיו, ועם כל זה הועיל לו, כדכתיב: (מלכים א' כ"א) יען כי נכנע מפני לא אביא הרעה בימיו וגו', וכן מצינו באנשי נינווה ששבו לעתיד שעזבו החטא, ולא נתחרטו על העבר, כי אפילו באזהרת המלך לעם אמר (יונה ג') וישובו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם, אשר כפי הנראה כי החמס אשר עודנו בכפם לא בלעוהו הוא שהיו מחזירים ולא הגזל הנאכל שקשה להשיבו, ויותר מזה א"ר יוחנן (בירושלמי תענית פ"ב) מה שהיה בכף ידיהם החזירו, בשידה תיבה ומגדל לא החזירו.

ולזה אמר הכתוב וירא אלוהים וגו' כי שבו מדרכם הרעה שהוא עזיבת החטא לעתיד לבד, ועם כל זה הועיל להם שנחם האלוהים על הרעה אשר דבר לעשות ולא עשה, ומפני כי תשובתם זו לא הייתה שלימה כנזכר, אמר הכתוב על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה, כלומר על מה שדבר עוד מ' יום ונינווה נהפכת הוא שנחם ולא עשה בסוף הארבעים, אלא האריך להם עד שתהיה תשובתם שלימה, ואפילו בהשבתו אל לבו לשוב בלי קיום שום חלק מב' חלקי התשובה ההכרחיים מיקל האדם מעונש, וכמו שלמד הר"ן ז"ל דבר זה בסוף דרש ועתה ישראל מפסוק והשבות אל לבבך בכל הגויים, שהוא ההשבה ללב לשוב, ושבת עד ה' אלוהיך היא התשובה בפועל, ושב ה' אלוהיך את שבותך

הוא שכר ההשבה ללב שיתנך לרחמים לפני שוביך, ויהיה ושב מלשון בשובה ונחת, ואמר ושב וקיבצך מכל העמים שישלים הגאולה מכל וכל חלף עבודתו שהשלים חוק התשובה וכמו שביאר שם.

שער התשובה פרק יג [תשובת ישראל ותשובות האומות]

גם כי התשובה היא מועילה לכל באי עולם, עם כל זה יש הפרש בין תשובת ישראל לתשובת שאר האומות עבודת אלילים שהיו בשנים קדמוניות (ב"ר פ' א') כי העולם לא נברא אלא בשביל ישראל שיקבלו את התורה ואם לא יקבלוה אין קיום לעולם, (מדרש תהלים ל"ו) כי כ"ו דורות נתקיים בחסד האל יתברך כנגד הני כ"ו כי לעולם חסדו, וכן התשובה אלמלא לא נתקבלה לא היה קיום לעולם. וזהו (ב"ר פ' א') שקדמה במחשבה לבריאת העולם בכלל השבעה דברים שקדמו לעולם וישראל שיש עליהם עול רמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה ואי אפשר לעמוד בכללם מבלי שלא יקיימו איזה מצווה או יעברו על איזו עבירה, הם הצריכים לתשובה בכל יום, ובשבילם נבראת, וכמו שייחס הנביא ע"ה התשובה לישראל שובה ישראל עד ה' אלוהיך וגו', וכמו שאמרו חכמים (יומא פ"ו) גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד.

וידוע כי נפשות ישראל חצובות מתחת כסא הכבוד מהאוצר ששמו גוף, מה שאין כן בנפשות של אומות עבודת אלילים הנזכרים, ואמר ג"כ אהיה כטל לישראל יפרח כשושנה (וי"ר פ' כ"ז) אמר הקב"ה כשושנה זו מפורחת ולבה למעלה כך אתם כשתעשו תשובה, יהי לבכם למעלה, וכתיב לישראל, וכן אמר הכתוב (דברים ט"ז) ושבת עד ה' אלוהיך ושמעת בקולו וגו' כי אל רחום ה' אלוהיך לא ירפך וגו' ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם, נראה כי התשובה מיוחדת לישראל כמו שכתוב ה' אלוהיך וגו' ולא ישכח את ברית אבותיך אשר נשבע להם, כי קבלת התשובה צריכה ג"כ זכות אבות ישראל.

וכן מצינו כל הנביאים מזכירים את ישראל שישובו בתשובה על כל חטאתם ומזכירים עונשי אומות עבודת אלילים הנזכרים ואינם מזכירים אותם שישובו בתשובה כמו שכתוב בירמיהו (ירמיה מ"ו) אשר היה דבר ה' אל ירמיהו הנביא על כל הגויים למצרים וגו' לפלשתים למואב לבני עמון לאדום לדמשק לקדר לעילם לבבל, ובתוך עונשי בבל תשובת ישראל ותנחומיהם (נ') בימים ההמה ובעת ההיא נאם ה' יבואו בני ישראל וגו' ציון ישאלו דרך וגו', גם כי לא כולם חטאו כי צאן אובדות יהיו רועיהם התעוה וגו' שה פזורה ישראל אריות הדיחו, וכמו שאמרו ז"ל (וי"ר פ' ד') מה דרכו של שה לוקה באחד מאיבריו וכולם מרגישים אף ישראל כן אחד חוטא וכולם נענשים, כמשל הקודח תחתיו בספינה. ולכן ושובבתי את ישראל אל נוהו וגו' בימים ההם ובעת ההיא נאם ה' יבוקש את עוון ישראל ואיננו וגו', והשלים בענשי בבל על מה שעשו לישראל, עד הנה דברי ירמיהו, להורות כי

אין תקומה למפלת האומות הנזכרים, ולא כאלה חלק יעקב כי זכות אבותם מסייעתם לשוב בתשובה שלימה, וכן עמוס אמר (עמוס א') על ג' פשעי דמשק וגו' ועזה וצור ואדום ועמון ומואב ויהודה ועל ישראל, האריך בטובה שעשה להם, ואנכי השמדתי את האמורי וגו' ואנכי העליתי אתכם וגו' ואקים מבניכם וגו' ואמר שמעו את הדבר הזה וגו' על כל המשפחות אשר העליתי מארץ מצרים וגו' לכלול את יהודה עם ישראל מפני שהשווה אותו לשאר האומות שחתם בו ג"כ ושלחתי אש ביהודה ואכלה ארמנות ירושלים, ואמר על יהודה וישראל (ג') רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם, וכמו שאמרו ז"ל (ע"ז ד') משל לנושה בשני בני אדם אוהבו נפרע ממנו מעט מעט שונאו נפרע ממנו בבת אחת, כי לשון פקידה הוא מזמן לזמן, ואפילו יונה הנביא שהייתה עיקר נבואתו לנינווה לא אמר להם בפירוש שישובו בתשובה אלא שיעד הרעה הבאה עליהם וכמו שכתוב (יונה א') קום לך אל נינווה העיר הגדולה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני, ואמר לו שנית קום לך וגו' וקרא עליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך ויקם יונה וילך אל נינווה וגו' ויקרא ויאמר עוד ארבעים יום ונינווה נהפכת, וכבר אמרו ז"ל (תנחומא פ' ויקרא) שהיה נשמט יונה שלא לחייב את ישראל מפני שהגויים קרובים לתשובה.

ולכן כשאמר לו וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני ברח, כי ראה כי גם שרעתם הייתה רבה שעלתה מאליה לפני האל יתברך, ולא הוצרך שישגיח האל יתברך במעשיהם, לראות אם עשו רעה אם לאו, אלא שהרעה עצמה עלתה בצעקת המעונים, וכמו שאמר (ב"ר ל"א) על החמס קם למטה רשע, מלמד שזקף עצמו כמקל לפני הקב"ה, ועם כל זה כיון שהוא חנון ורחום ארך אפים וגו' ינחם על הרעה כשישובו, בראותם שהייתה הרעה קרובה לבוא עליהם כיון שעלתה רעתם לפניו יתברך ויתברך, ולכן כשחזר אח"כ האל יתברך לשלחו שנית אמר לו וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דובר אליך, לא רצה לגלות לו מיד אופן הקריאה וגם שנה בה ג"כ שלא יקרא כי עלתה רעתם שישובו מיד אלא עוד ארבעים יום ונינווה נהפכת, כי אולי לא ישובו כל כך מהרה בהיות להם שהות ארבעים יום ויתרצה יונה לקרוא זאת הקריאה, ועם כל זה שבו בתשובה שלימה, וגם כי היה הרעה לימים האמינו באלוהים כמו שכתוב ויאמינו אנשי נינווה וגו', ומפני כי עיקר התשובה לישראל, אמרו בתשובתם מי יודע ישוב ונחם האלוהים ושב מחרון אפו, כי אחר שעשו התשובה הנזכרת ודאי שישוב מחרון אפו, אלא להיותם משאר האומות אמרו אחר שהרבו בתשובה כפי יכולתם מי יודע אם ישוב מחרון אפו גם לנו כמו לישראל.

שער התשובה פרק יד [בין תשובת ישראל לתשובת האומות]

ואחר שנתבאר דרך כלל כי עיקר התשובה לישראל, אומר דרך פרט כמה הבדלים שיש בין תשובת ישראל לתשובת האומות עבודת אלילים שהיו בשנים קדמוניות, ההבדל

הראשון והעיקרי כי תשובת ישראל מועילה להם בעולם הזה ובעוה"ב ותשובת האומות הנזכר כשאין שבים עד ה' בכל נפשם ובל מאודם אינה מועילה להם כי אם בזה העולם שלא יענשו על מה שחטאו, לא בעוה"ב ומבואר הוא כי לישראל מועילה התשובה בעוה"ז להצילם מרעת החטא וכמו שנאמר בפסוקי התשובה (דברים ל') ושבת עד ה' אלוהיך ושמעת בקולו וגו' ושב ה' אלוהיך את שבותך ורחמך ושב וקיבצך מכל העמים וגו' אם יהיה נדחך בקצה השמים וגו' והביאך וגו' ומל ה' את לבבך וגו' ונתן ה' אלוהיך וגו'. כל יעודי פסוקים אלו בגלל התשובה הם בעולם הזה, ומזה הכתוב נלמוד ג"כ תועלתה לחיי העוה"ב דכתיב: ושבת עד ה' אלוהיך כמו שכתוב שובה ישראל עד ה' אלוהיך, ודרשו חכמים (יומא פ"ו) שמגעת עד כסא הכבוד, כלומר שחוזרת הנשמה לכסא הכבוד במקום אשר ממנו חוצבה גם כי חטאה כיון ששבה בתשובה. וכן נאמר בעוון החמור בעבודת אלילים (במדבר ט"ו) הכרת תיכרת הנפש ההיא עונה בה, ודרשו בספרי יכול אפילו עשה תשובה תלמוד לומר עונה בה בזמן שעונה בה, וכן הוא אומר שחת לו לא בניו מומם כשמומם בם אינם בניו הא כשאין מומם בם בניו הם, וכן אמר המשורר ע"ה תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם וגו' עד דכא עד דכדוכה של מוות, ותשובה זו אינה מועילה לו אלא לעוה"ב כי כבר עבר ובטל מן העוה"ז בהיותו בדכדוכה של מוות, וכן (סנהדרין מ"ג) כל המומתים בבית דין מתוודים ומיתתם ותשובתם בוידויים כפרה להם לעוה"ב, וכמו שאמר על עכן היום הזה אתה עכור ולא לעוה"ב, וכמו שאמרו במדרש רבה זובח תודה יכבדנני, זה עכן שזבח את יצרו בתודה ושם דרך שהראה דרך לשבים זהו לישראל.

אמנם לאומות עבודת אלילים הנזכרים כשאינם שבים לה' כנזכר אינה מועילה התשובה אלא בזה העולם, ולא לעוה"ב, כי אנשי נינווה כששבו מדרכם הרעה אחרי כי לא שבו אל ה' בכל לבבם לדעת אותו, אלא מצד היראה מדברי יונה הנביא, תשובתם לא הועילה להם כי אם שלא תבוא עליהם הרעה אשר יעד הנביא, וכמו שאמר הכתוב וינחם האלוהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה, כי נראה שלא הועילה תשובתם כי אם שלא תהפך העיר עליהם לא שנאמר שאם מת אחד מהם אח"כ שיהיה לו חלק לעוה"ב, כיון ששב, כחסידי אומות העולם שלא חטאו אלא שנזהרו בשבע מצוות בני נח שיש להם חלק לעוה"ב, שאינו כך כי די להם שתועילם התשובה בעוה"ז, שישראל שהעמיסם האל יתברך במצוות ואזהרות ואין איש בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא הם הצריכים למידת התשובה, אבל האומות שאין להם עול על צווארם כי אם שבע מצוות בני נח לבד, שאין בקיומם קושי, צריכים להיות זהירים בם ואם יעברו לא תועיל תשובתם אלא שלא יענשו בזה העולם כנזכר, כי התשובה היא מצווה נמנית בכלל רמ"ח מצוות עשה שהיא לישראל לבד שהם נצטוו לשוב בתשובה ולהתוודות לפני האל יתברך.

וגדול המצווה ועושה כי לישראל המצווים בה מועילה תועלת נפלא בעוה"ז ובעולם הבא, ולאומות העולם שלא נצטוו בה אינה מועילה אלא בזה העולם, ואין זה עול בחוקו יתברך,

כיון שהם לא קבלו התורה אינם נכשלים כל כך בחטא כי הכול היתר להם, לבד שבע מצוות שנצטוו, מה שאין כן בישראל שהם אסורים בכבלי ברזל והם תרי"ג מצוות ואזהרות, ואינם יכולים לפסוע ב' פסיעות מבלי שיהיו זהירים שלא יארע חטא על ידם מהכשל בעבירה או מהשתדל מעשות המצוות, ולזאת הכוונה יאמר הכתוב שובה ישראל עד ה' אלוהיך כי כשלת בעוונך, ראוי לך שתשוב בי ותשובתך תגיע עד ה', כלומר לעוה"ב, מפני שאתה נכשל בכל עת בעונות המיוחדין לך, ואי אתה יכול להישמר בכולם מלחטוא בהם שהם מצויים ועקובים ברגליך ואתה נכשל בהם, וכמו שכתוב (תהלים מ"ט) עוון עקבי יסובני, מה שאין כן באומות הנזכרים, כי עבודת אלילים גלוי עריות שלהם שפיכות דמים אבר מן החי ברכת ה' גזל דינין, יכולים להיזהר בהם שלא יכשלו, ואם לא יהיו נזהרים תהיה עוונותם על עצמותם להיותם נידונים אחר מותם, כי מלבד זה, התשובה היא חסד אלוהי כי אין השכל מחייב שיחטא איש ויעבור דבר ה' ואח"כ יכופר במבטא שפתיו, והפליא חסדו זו לישראל בני בחוניו אברהם יצחק ויעקב שקבלו תורתו והמון מצוותיו בסיני כנזכר, ואמרו ז"ל (אליהו רבא פרק י"ח) כי התשובה נמשלה למים כדכתיב: (איכה ב') שפכי כמים לבך וגו', כמו התורה שנמשלה למים כדכתיב: (ישעיה נ"ה) הוי כל צמא לכו למים וגו', לומר שלא ניתנה התשובה אלא לשומרי התורה שהם ישראל.

עוד יש הבדל בין תשובת ישראל לאומות הנזכרים, גם בעוה"ז, והוא מה שאמרו ז"ל (יומא פ"ו) גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כזכיות כדכתיב: (יחזקאל ל"ג) ובשוב רשע מרשעתו וגו' עליהם הוא יחיה, כי לישראל לבד הוא שנעשות זכיות מצד כי קיים מצוות עשה של תשובה בכל אחד מהעונות ששב ממנו, אבל האומות הנזכרים שאינם מצווים בתשובה די להם שלא יענשו על העוון בשובם ממנו, ולא שיחשבו להם כזכיות, ולכך באלו הכתובים ביחזקאל הזכיר כמה פעמים בית ישראל, לומר כי לישראל לבד הוא שנחשבות לו העונות כזכיות אחרי שובם מהם.

עוד נבדלה תשובת ישראל מתשובת האומות הנזכרים, כי תשובת הרבים מישראל מועלת לפרטים מהם שאינם שבים, וזכות הרבים תעמוד להם שלא יספו בעוונם בעוה"ז עד אשר יתנו אל לבם לחזור כדי שלא יענשו בעוה"ב, מה שאין כן באומות הנזכר כי אין התשובה מועילה, כי אם לשבים, והלוואי תועיל להם, ולא שנאמר שתועיל לפרטים שאינם שבים, וכמו שאמרו ז"ל (פסיקתא אמור) על ולקחתם לכם ביום הראשון וגו' שהוא ראשון לחשבון עונות אחר התשובה והכפרה של יום הכפורים, והד' מינים כנגד ארבע כתות שבישראל:

תורה ומצוות,

תורה בלא מצוות,

מצוות בלא תורה,

לא זו ולא זו,

אמר הקב"ה יקחו ארבעה מינים אלו כנגד כולם ויעשו כולם אגודה אחת והם מכפרים אלו על אלו, וכן שבחו התפילה שיש בה מפושעי ישראל כחלבונה שהייתה נכללת עם סממני הקטורת עם היות ריחה רע, וזהו לישראל שנצטוו בכל זה, ולא לאומות הנזכרים, וכן מצינו באנשי נינוה שכתוב בהם (יונה ג') וילבשו שקים מגדולם ועד קטנם, כי לא הספיקה תשובת הרוב ולא תשובת הגדולים, אלא גם הקטנים נצטערו אף הבהמות, כדכתיב: הבקר והצאן אל יטעמו וגו'.

שער התשובה פרק טו [תשובה בעשרת ימי התשובה]

התשובה מועילה לעולם, אבל מר"ה ליום הכפורים מועילה יותר ומקובלת, גם כי לא תהיה כ"כ תשובה גמורה, וכמו שאמרו ז"ל (ר"ה י"ח) דרשו ה' בהימצאו קראוהו בהיותו קרוב, אלו י' ימים שבין ר"ה ליום הכפורים שאז נמצא וקרוב לכל קוראיו, ואפילו היחיד. וראוי לתת טעם בזה כי כפי הנראה אינם ראויים אלו הימים לשתהיה התשובה מקובלת בהם יותר מבשאר ימות השנה, וזה כי ביום ר"ה הוא יתברך יושב על כסא דין לפקוד על כל העולם פרי מעלליהם ומחשבותיהם אם לטוב אם לרע במשפט צדק, וא"כ לא יאות לקבל תשובה באותן הימים שהם ימי דין ומשפט כי כשהמלך יושב על כסא דין אינו עובר על פשע עד שיעמוד מכסא דין וישב על כסא רחמים.

ולזה אני אומר, כי נתייחדו אלו הימים לשתהיה התשובה מקובלת יותר בהם, להיותם בזמן בריאת העולם, וזה כי בזמן בריאת העולם רצה האל יתברך והסכים לקבל תשובת השב בתשובה, להיות בריאתו עפר מן האדמה, ויצר לב האדם רע מנעוריו, ואי אפשר לו מבלי שיחטא, ואם לא היה מקבל התשובה הייתה בריאת העולם לריק, שאי אפשר שלא תהיה רבה רעת האדם בארץ וישחית האל את העולם, וזה שאמרו (פסחים נ"ד) ז' דברים נבראו קודם שנברא העולם ואחד מהם התשובה, כי קודם שנברא העולם הסכים לקבל תשובת השב מחטאו, שאם לא כן לא היה בורא העולם שלא היה יכול לעמוד כנזכר, ולכך בזמן שנברא העולם זוכר האל יתברך שעל מנת כך בראו שיקבל התשובה, וגם שעומד בכסא דין בפלס ומאזני משפט ביום שברא העולם במזל מאזנים, וגוזר על כל באי העולם מה שראוי לבוא עליהם בדין ומשפט, עם כל זה בזכרו תנאי שהתנה עם מעשה בראשית בקבלת התשובה כנזכר, עומד מכסא דין ויושב על כסא רחמים לקבל תשובתם שלא להעניש אותם כפי חטאתם.

ולפי שלא יאות ביום הדין ממש לעבור על פשע, האריך אלו הימים עד יום הכפורים לתת שהות וזמן לחוטא שישוב וייטיב פעליו, ואז ירחם עליו ביום הכפורים ביושבו על כסא רחמים קרוב לימים שנברא בהם העולם על תנאי שיקבל התשובה של החוטא, וזה שאמר הכתוב (ישעיה נ"ה) דרשו ה' בהימצאו קראוהו בהיותו קרוב, דרשו והתפללו ושובו אליו

בזמן הימצאו, והם ימי הבריאה שהורה ופרסם בהם מציאותו יתברך בבריאת העולם על תנאי שיקבל התשובה כנזכר, וקראו אותו בהיותו קרוב והוא הזמן הנזכר שהיה קרוב לעולם כשעלה במחשבה לקרבה אל המלאכה לעשות אותה, וגם ביום הדין שהוא יושב על כסא דין אינו מפשפש וחוקר על העונות כל כך, כמו שמפשפש וחוקר על הטובות שעושה האדם כדי לתת לו שכר הרבה על עשית המצוות.

וכמו שאמרו על מי שיש בידו עשר מצוות ועשר עבירות, והוא אומר יצאו אלו באלו אמרו רבותינו אין הקב"ה עושה כן אלא שכר מצוות נותן לו משלם ועבירותיו אינו מדקדק עמו, מנין (עזרא ט') כי אתה אלוהי חשכת למטה מעונינו. וכמו שאמרו על פסוק ולך ה' חסד וגו', וכמו שאמר הכתוב ג"כ (ישעי' ה') ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקודש בצדקה, ירצה כי בעניין המשפט והוא כשרוצה האל יתברך לעשות משפט בחוטאים, הוא מגביה עצמו כביכול שלא להביט ולא לפשפש בעניין החטאים כל כך אלא בחטא דרך כלל, ולא בפרטי הדברים שבשעת עשית החטא אשר עליהם נחשב החטא יותר חמור. ובעניין שכר המצוות אינו כן אלא שחוקר על הדברים הפרטים שבעניין המצוות שעליהן תגדל השכר להרבות שכר הצדיקים, וזהו אמרו והאל הקדוש נקודש בצדקה, כי לשון קדושה הוא פרישה ושפלות, שהאל יתברך עם רוב גדולתו ורוממותו משפיל עצמו כביכול, לחקור ולתור על העניינים שנעשו על ידם המצוות, שעל ידם תתרבה שכר המצווה כדי להגדיל שכרם, וז"א והאל הקדוש נקודש בעניין הצדקה כנזכר, וכמו שאמר הכתוב שלפניו וישח אדם וישפל איש ועיני גבוהים תשפלנה, ירצה כשישח אדם לקבל עליו עול מלכות שמים במצוות השכליות במה שהוא אדם, וישפיל עצמו לקבל עליו מצוות המעשיות, אז עיני גבוהים תשפלנה, לדקדק במצוותיו ולהשקיף ולהשגיח עליו להצילו מכל רע ולהצליחו במעשה ידיו כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם.

שער התשובה פרק טז [בין תשובה למצוות אחרות]

מצאנו הבדל בין מצוות התשובה לשאר המצוות, כי כל המצוות יוכל האדם לעשותם כשיזדמנו לו, כי אין שום דבר מעכב אותו ברצותו לעשותה, וגם מלמעלה מסייעין אותו על כך, כאומרם (יומא ל"ז) בא ליטהר מסייעין אותו, ואילו במצוות התשובה יש כמה דברים מעכבים אותה, וכמו שמנה הרב ז"ל פ"ד מהלכות תשובה, כ"ד דברים המעכבים את התשובה ומהם שנועלים דרכי התשובה ושאין הקב"ה מספיק בידו לעשותה, וא"כ צריך לתת טעם כמה דברים יש בתשובה המעכבים אותה.

ונרחיב יותר בשאלה הזו, והוא מה שמחזק האל יתברך לב הרשעים הגמורים ואינו מניחם לעשות תשובה, וכמו שאמר לישעיהו (ו) השמן לב הם הזה וגו', וכתיב (דה"ב ל"ו) ויהיו מלעיבים במלאכי אלוהים וגו' עד כלות חמת ה' בהם עד לאין מרפא, והיא רפואת

התשובה, וכן בפרעה כתיב (שמות ד') ואני אחזק את לבו וגו', ובסיחון (דברים ב') כי הקשה ה' אלוהיך את רוחו ואמץ את לבבו וגו', ובכנענים (יהושע י"א) כי מאת ה' הייתה לחזק את לבם וגו', ובישראל בימי אליהו (מ"א י"ח) ואתה הסבות את לבם אחורנית, כלומר שמנע מהם דרכי התשובה, וכמו שהביא הרב ז"ל פ"ו מהלכות תשובה, ומה שהשיב הוא ז"ל שם שאפשר שיחטא האדם חטא גדול או חטאים רבים עד שייתן הדין לפני דיין האמת שיהיה הפירעון מזה החוטא על החטאים אלו שעשה מרצונו ומדעתו שמונעים ממנו דרכי התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב כדי שימות ויאבד בחטאו אשר עשה, אינו נראה מספיק לתשובת שאלה זו, כי ענשי החטאים נתפרשו בתורה, מהם לאוין לבד, מהן במלקות, מהן מיתה בידי שמים, מהן כרת, מהן ארבע מיתות בית דין סקילה שרפה הרג וחנק, וכמו שפירש הרב ז"ל עצמו במסכת אבות על משנת והוי מחשב הפסד מצווה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה, ואם כן איך נאמר שיהיה עונש איזה חטא שימנעו ממנו דרכי התשובה ויאבד בחטאו, ואם נאמר שהוא כשלא קבל שום עונש מהעונש הראוי לאותו חטא שלא ידעו בית דין, או לא עלה בידם להענישו, הרי כל ד' מיתות בית דין יש בהן כרת ויכרתהו האל יתברך כשלא קבל עונשו בידי אדם וגם לא שב בתשובה, ולמה ימנע ממנו דרכי תשובה.

וכן בעונות שאין בהם אלא כרת או מיתה בידי שמים הכול בידי שמים וגלוי לפניו, והוא יתברך יענישהו בעונשו המיוחד, ואם בחטאים שאין בהם אלא מלקות ולא לקה עליהן, ייענש על איזה מהם לימנע ממנו דרכי תשובה, הלא ענשם קל במלקות, ויכול האל יתברך להענישו בייסורין שיענו גופו בעינוי המלקות, ולא למנוע ממנו דרכי התשובה, ואם יהיה על איזה חטא של מצוות עשה שבטלה ולא רצה לעשות כשבאת לידו, ולזה ימנע ממנו דרכי תשובה, הרי עונשי ביטול מצוות עשה נראה שהם קלים יותר מעונשי מצוות לא תעשה, וכמו (מנחות מ"א) שא"ר קטינא למלאך ענשיתו אעשה והשיב לו בעידן ריתחא ענשינן אעשה, שאינו שווה מי שחוטא בשב ואל תעשה שלא עשה המצווה המוטלת עליו לעשותם, למי שחוטא בקום עשה ועושה בפועל הדבר המוזהר מעשותו.

ולכן תשובת העשין קלה מתשובת האזהרות, שאם עבר אדם על מצוות עשה ועשה תשובה אינו זז משם עד שמוחלין לו כדכתיב: שובו בנים שובבים וגו', ואם עבר על מצוות לא תעשה אפילו אין בהן כרת תשובה ויום הכיפורים מכפר, כדכתיב: כי ביום הזה יכפר וגו' וכמו שנתבאר בעניין חלוקי כפרה, וכן הוא מבואר כי לכל העונות יש תקנה בתשובה, אפילו ליותר חמורים שבתורה עבודת אלילים וגלוי עריות ושפיכת דמים וכמו שכתוב (דברים ל') והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה וגו' ושבת עד ה' אלוהיך וגו', ובעבודת אלילים עצמה עונה בה ודרשו חכמים ז"ל (בספרי) בזמן שעונה בה שלא שב בתשובה, ואם תאמר כי בהכפל החטאים החמורים ולא קבל שום עונש עליהם ימנעו ממנו דרכי

התשובה, והלא האפיקורסים ותשלום כ"ד רשעים שמנה הרב ז"ל פ"ג מהלכות תשובה כולם יש להם חלק לעוה"ב אם מתו בתשובה כמו שכתב הוא ז"ל, וא"כ איך יתכן לומר שעל חטא גדול או חטאים רבים יהיה העונש שימנעו ממנו דרכי התשובה.

ונחזור לתחילת השאלה, בדברים המעכבים את התשובה אע"פ שאין מונעין אותה, ונאמר כי כבר נתבאר למעלה בפרקים הקודמים שמלת תשובה מורה על החרטה ועזיבת החטא עד אשר ישוב למדרגה שהיה בה קודם שחטא, וכפי גודל החטא וקטנו או רוב החטאים ומיעוטם יצטרך האדם לטרוח לשוב בתשובה עד ישוב למדרגה שהיה בה כנזכר.

ונמשל עניין זה למי שתעה מדרך הישר וסלף אורחות דרכו ונתרחק הרבה ועבר דרך בורות ושיחין וקוצים וברקנים, כי כשידע שהוא תועה בדרך וירצה לחזור לדרך הישר, יצטרך לחזור כל הדרך הארוך אשר דרך בה, וגם לטרוח לנצל עצמו ממוקשי הדרך עד אשר יחזור למקומו והוא הדרך הישר, יגע ורפה ידיים, ואינו שווה למי שתעה מדרך הישר אע"פ שנתרחק והיה הדרך פנוי ממכשולות, או שהיו מכשולות בדרך ולא נתרחק, או שהיה הדרך פנוי וקרוב, כי כפי קרבת המקום ורחקו וכפי איכות הדרך יהיה הקלות או הקושי לשוב אל הדרך הישר, כן הוא עניין התשובה כי אם לא חטא אלא חטא קל פעם אחת וחזר מיד אין שום טורח כלל בתשובה, כדמיון הדרך הפנוי וקרוב, ואם לא חזר מיד אע"פ שלא שנה בו יש בו איזה קושי יותר כמי שהאריך בדרך, ואם שנה ושלש בו או יותר, או שהיה מהעונות החמורים, או שחטא במיני עוונות חמורים וכפל בהם והאריך במרדו, יהיה לו קושי בתכלית לשוב למדרגה הראשונה שהיה בה קודם שחטא, וזהו עניין עיכובי התשובה ונעילת דרכיה.

ומלבד עיכובים אלו יש בו מן הקלות והקושי, כי כשהחטא הוא קל ולא כפל בו ולא האריך בו הוא מכת הצדיקים אשר לא יאונה להם כל און, ונכשלים לפעמים במה שאי אפשר לימלט כפי טבע היצירה כדכתיב: (קהלת ז') אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, וצדקתם ותומת ישרם תנחם להעלות אל לבבם מיד מה שנטו מן הדרך הישר, ושבים לאל יתברך מיד בלי שום טורח ועמל כלל, בהיות חשקם ורצונם לשוב מיד, מה שאין כן ברשעים הגמורים שהאריכו בעונות החמורים שאין להם חשק וחפץ כלל לשוב, בהיותם מוטבעים ונשקעים ביון מצולת החטאים, וכשיעלה על לבם יום אחר יום שחטאו והעוו, ויצטערו על זה, עד אשר יערה עליהם איזה רוח ממרום ג"כ שיתדבק במחשבתם איזה חשק ורצון לשוב, או יוסיפו אומץ בחשק עד אשר יגדל ויתרבה כפי הצורך לשוב ולטרוח מה שצריך לטרוח בעניין התשובה, עד אשר ישוב למדרגה שהיה בה קודם שחטא, וכן יתחלפו בזה החשק והטורח כפי רוב העונות ומיעוטם, או קלותם וחומרם, כי להגיע

למדרגות התשובה והוא למה שהיה בו קודם חטאו, צריך חשק ורצון, וצריך לעשות בפועל מה שברצונו וחשקו, והוא עניין תשובתו קלה או כבדה.

ומי שנער כפיו מתמוך בחטאים גם כי היה בו איזה חטא הוא נקל לשוב בשני העניינים, בחשק המוחלט לשוב ובקלות התשובה, ומי שנשתקע ונטבע בעבירות הוא קשה לשוב בשני העניינים, במיעוט החשק ורוב טורח הדרך ויגיעת שובו אל הדרך הישר אשר נטה ממנה כנזכר, ומיני הטורח והעמל הוא מה שהחטיא את אחרים או היה בידו למחות ולא מיחה, כי אין בידו להשיב את אחרים גם כי הוא ישוב אחר העמל והטורח, והם הד' דברים מן הכ"ד שכתב **הרב** ז"ל בתחילה בפרק הד', וכן מי שאינו יודע באיזה אופן ואיזה דרך ישוב בד' הדברים השניים שמנה הרב ז"ל, וכן מי שאינו יודע למי חטא בחמשה דברים האחרים שמנה הרב ז"ל, וכן ה' דברים אחרים שהשלים בהם הכ"ד דברים שהם קשים מצד עצמם לפרוש מהם, ועל העניינים האלה הצריכים עזר אלוהי, אמר דוד ע"ה על מי שרבו פשעיו ונותן אל לבו לשוב ואין לו החשק הצריך וגם קשה עליו לטרוח מה שצריך לשוב בתשובה שלימה, אמר (תהלים נ"א) לב טהור ברא לי אלוהים ורוח נכון חדש בקרבי, כנגד החשק והרצון הנמשך מהלב, אמר לב טהור ברא לי אלוהים, וכנגד הטורח אמר ורוח נכון חדש בקרבי, כי הרוח הנכון הוא לסבול הטורח והעמל הצריך לתשובה שיהיה נכון רוחו ולא יתמוטט מלהגיע אל מחוז חפצו, והוא המקום אשר היה בו בתחילה קודם חטאו.

ואומר כדי להשלים תשובת השאלה, כי לפעמים כשהרשע הרבה לחטוא במיני חטאים חמורים, ויש לפניו חטא נכון ומזומן שהיה רוצה בו והיה ממהר לעשותו, אלא שירא לנפשו מהרעה המזומנת ומעותדת לבוא עליו על זה כפי מה שהגיע אליו מהנשמע, ומעכב עצמו ושב מעשות החטא ההוא, לא מחרטת החטאים העוברים ולא מהיותו גומר בלבו שלא לשוב עוד עליהם, אלא כפי העת לא רצה לעשות החטא המוכן לפניו מצד מה שירא שיגיע לו איזו רעה עליו, והיה אפשר שאח"כ ישוב מצד החטא עצמו ויתחרט על כל מה שעשה, אז האל יתברך מחזק לבו לעשותו כדי שיגיעהו עונש מופלג על כל מה שחטא, כיון שאין לו עדיין כוונה להתחרט על העבר ולשוב לעתיד.

וזה היה עניין פרעה בפעמים שחזק האל יתברך את לבו, בפעם הראשונה היה בעניין השחין כשראה השחין בחרטומים ובכל מצרים ושלא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה, אז אם לא היה מחזיק האל יתברך את לבו היה שולח האנשים לעבוד את ה' ולא טפם, כמו שאמר אחר כך מי ומי ההולכים, ולא מצד שהיה מתחרט על מה שלא שלחם, ולא ג"כ שהיה גומר בלבו שלא לחזק עוד לבו שלא לשלחם, אלא מיראתו כעת מאותה המכה היה בדעתו לשלם חצי שילוח כנזכר, אלא שהאל יתברך חזק לבו כיון שלא היה לו חרטה ולא

כוונה לשוב תשובה שלימה כנזכר, וכן במכת הארבה שכסה את עין כל הארץ ותחשך הארץ, מהר פרעה לקרוא למשה ואהרן ואמר חטאתי לה' אלוהיכם ולכם ועתה שא נא חטאתי וגו' והעתירו וגו' ויסר מעלי רק את המוות הזה, לא רצה לשלחם רק מצד יראת המוות המוכנת ומזומנת לפניו, וכן במכת החשך אמר להם לכו עבדו את ה' רק צאנכם ובקרכם יוצג וגו', ואמר לו משה גם אתה תיתן בידינו וגו' וגם מקננו ילך עמנו וגו' ויחזק ה' את לב פרעה ולא אבה לשלחם, כי אם לא היה האל יתברך מחזק לבו היה משלחם בלא צאנם ובקרם, וכשראה האל יתברך שלא היה רוצה לשלח אותם ואת כל אשר להם חזק לבו שלא ישלח אפילו אותם לבד כמו שכתוב ולא אבה לשלחם.

וכן כשרדף אחר בנ"י חזק האל יתברך את לבו כדכתיב: וחזקתי את לב פרעה ורדף וגו' ויחזק ה' את לב פרעה מלך מצרים וירדוף אחרי בני ישראל וגו', כי אם הוא לא היה יוצא אליהם כלל, לא היה האל יתברך מחזק לבו לרדוף אחריהם, אלא שהוא כששלחם לא שלחם אלא ע"מ שיחזרו אחר שיעבדו את ה', וכשהוגד לו שברח העם נתהפך לבו כדכתיב: ויוגד למלך מצרים כי ברח העם ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם וגו' ויאסור את רכבו וגו' ויקח שש מאות רכב וגו', ועם כל זה כשראה אותם יוצאים ביד רמה היה חוזר לו, אלא שהאל יתברך חזק לבו כדכתיב: ויחזק ה' את לב פרעה מלך מצרים וירדוף אחרי בני ישראל ובני ישראל יוצאים ביד רמה, כי מה שחזק לבו היה לרדוף אחריהם עם היותם יוצאים ביד רמה, אבל היציאה אחריהם הייתה בלי שיחזק האל לבו כמבואר בכתובים.

וכן בסיחון, דכתיב: כי הקשה ה' אלוהיך את רוחו ואמץ את לבבו וגו', נראה כי לא הקשה האל יתברך לבו שלא יעבירם בארצו, כי הוא מעצמו להיותו מגין על מלכי כנען לא רצה להעביר ישראל כדי שלא ילכו על מלכי כנען, וכמו שאמר ולא אבה סיחון מלך חשבון העבירנו בו, וכתיב בפ' חוקת ולא נתן סיחון את ישראל עבור בגבולו וגו', אלא שמפני רוע לבו שלא רצה להעבירם כדי שלא יירשו את ארץ כנען, הקשה עוד האל יתברך את רוחו ואמץ את לבבו שיצא אליהם להלחם בהם, כמו שאמר שם ויאסף סיחון את כל עמו וגו', וזה אמר כאן למען תתו בידך כיום הזה, כלומר חיזוק הלב היה לשיצא להלחם למען תתו בידך, והיה זה עונשו על שלא העבירם דרך ארצו בלי שיזיקו לו כלל, כמו שאמר בדרך המלך נלך לא נסור ימין ושמאל וגו', וכן בכנענים היה מאת ה' לחזק לבם לקראת המלחמה את ישראל, כי אם לא היה האל יתברך מחזק לבם היו עומדים בעריהם עד אשר יבואו ישראל עליהם ויצאו עליהם, וראה האל יתברך רוע לבם וחזק לבם שיצאו לקראתם ולא יהיה להם תחנה למען החרימם וגו', כי כבר נתמלאה סאתם בתועבות אשר עשו בארץ, וכמו שכתוב (ויקרא י"ח) כמעשה ארץ מצרים וגו' וכמעשה ארץ כנען וגו' ובחוקותיהם לא תלכו וגו'.

ועוד אני אומר כי באומות עובדי אלילים בשנים קדמוניות, אין קושי שיחזק האל יתברך לב מי שהרבה לפשוע, כי די להם שיקבל תשובתם דרך כלל, כי יש הבדל בין תשובת ישראל לתשובת האומות הנזכרים כמו שאמר בפרק קודם לזה, ולזה אפשר שיחטא אחד מהם חטא גדול או חטאים רבים עד שיהיה הפירעון שימנע האל יתברך ממנו דרכי התשובה וכמו שכתב הרב ז"ל, אבל לישראל אי אפשר שנאמר זה כמו שכתבתי למעלה, וכן לא מצינו בישראל לא כלל ולא פרט בפירוש שחזק האל יתברך לב איש שלא יוכל לחזור בתשובה כמו שנמצא זה באומות הנזכרים, ואם ירצה איזה חיזוק לב בישראל יהיה על דרך הכתוב למעלה, כי גם בלי חיזוק האל יתברך לא היה שב בתשובה גמורה כי אם כעת מצד היראה כנזכר.

ומה שכתוב השמן לב העם הזה וגו', הרי אמרו ז"ל (תנא דבי אליהו) וכי תעלה על דעתך שאין הקב"ה חפץ בתשובתן של ישראל ח"ו, אלא למצוא מהם קורת רוח, משל למלך שהיה לו בן יחיד במדינה שגר לו שליח בני שחוט שוורים וצאן ואכול ושתה יין הרבה ותתעצל במלאכה, כדי שימצא אביו הימנו קורת רוח, וכן מה שכתוב ואתה הסבות את לבם אחורנית, היה במה שלא פתח לבם עד עתה שידעו כי ה' הוא האלוהים, כמו שידעו עתה על יד אליהו במה שעשה והתפלל עננו ה' עננו וידעו העם הזה וגו'.

שער התשובה פרק יז [התשובה מצוה כוללת]

התשובה היא מצווה כוללת כל המצוות וסובבת עליהן, כי אם יחטא האדם בין באחד מכל מצוות עשה שלא רצה לעשותה, בין שעשה איזה דבר מהמוזהר לעשות, התשובה היא רפואת תעלה להן וישוב אל ה' וירחמהו, כמו עבודת אלילים ותלמוד תורה שסובבות כל התורה כולה, כי המודה בעבודת אלילים ככופר בכל התורה כולה, והכופר בה כמודה בכל התורה כולה, וכן תלמוד תורה סובב על כל המצוות, וכמו שכתוב (דברים ה') ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם, כי לא יוכל האדם לעשות כל זה אם לא למידה או שמעה ממי שלמידה, ואין בכל המצוות מצווה אחת שהיא סובבת כל המצוות כאלו, כי מצוות שבת ומילה וצדקה ושאר מצוות גדולות שבמצוות, אינן סובבות ולא כוללות כל המצוות כאלו. ומזה הצד יש מעלה במצוות התשובה במה שאמר (יומא פ"ו) גדולה תשובה שזדונות נעשו לו כזכיות כדכתיב: ובשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהן הוא יחיה, וכתיב (תהלים מ"ה) מור ואוהלות קציעות כל בגדותיך אל תקרי בגדותך אלא בגידותיך, בהיות כי התשובה היא סובבת על כל המצוות כנזכר, כשעושה תשובה על חטא אחד שחטא החטא היה פרטי, והתשובה נחשבת כוללת כל המצוות וכאילו עשה דמיון כל המצוות, כעבודת אלילים שהכופר בה כמודה בכל התורה כולה, כן הכופר בחטא שעשה במה ששב בתשובה הרי הוא כמודה בכל התורה כולה, ותחשב לו לצדקה ולזכות, ובקיימו מצוות התשובה הכוללות על חטא הפרטי, נראה היותו חפץ בקיום כל המצוות כיון ששב

תשובה גמורה בחטא הפרטי, וכמו שאמר במצוות התשובה (דברים ל') ושבת עד ה' אלוהיך ושמעת בקולו וגו', כי בקיימו מצוות התשובה ישמע בקול האל יתברך בכל מה שיצוונו, כיון שניחם ושב מחטא פרטי שעשה.

והנה מצאנו מצוות התשובה כתובה בסוף כל המצוות, להורות על עניין זה כי היא כוללת את כולן וסובבת אותן כנזכר, ואין שום מצווה כתוב אח"כ, כי אם מצוות הקהל שהיא מעניין תלמוד תורה, ומצוות כתיבת ס"ת ג"כ דכתיב: (דברים ל"א) ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמידה את בני ישראל וגו', כי היה צריך לכותבה בסוף התורה לומר שיכתבו כל התורה בספר מראשה ועד סופה, וחזר והוכפל עונש אזהרת עבודת אלילים ג"כ כאן בסוף התורה אחר התשובה (ל') ואם יפנה לבבך ולא תשמע ונידחת וגו' הגדתי לכם היום וגו', וכן מצוות ת"ת כתיב קודם פסוקים אלו כי המצווה אשר אנכי מצווך היום לא נפלאת היא וגו', ואחריהם במצוות הקהל ובמצוות כתיבת ס"ת דכתיב: ולמידה את בני ישראל, להורות כי אלו הג' מצוות, תשובה ת"ת ואזהרת עבודת אלילים, הן סובבות כל המצוות שנכתבו כבר בתורה ושקולות לכולן מן הצד הנזכר.

ואפשר שעל אלו השלש מצוות מורים האברים הראשיים שבאדם, והם הלב והמוח והכוליות, הלב הוא כנגד ת"ת שכתוב בה והיו הדברים אלה אשר אנכי מצווך היום על לבבך, והמוח הוא כנגד אזהרת עבודת אלילים, שצריך להאמין בשכל החונה במוח מצוות יחוד האל יתברך ושאין זולתו בשמים ובארץ, והכוליות היועצות לאדם הטוב והרע כנגד מצוות התשובה, צריך שיתייעץ בנפשו מיצר הטוב עם הלב עצת כליותיו לשוב בתשובה שלימה על החטאים שעשה כדי שימלט מרעת יצר הרע, ודוד המלך ע"ה היה מתפלל לאל יתברך שיהיה לבו נכון ובטוח באלו הג' מצוות הכוללות כנזכר, ואמר (תהלים כ"ו) בחנני ה' ונסני צופה כליותי ולבי, כי חסדך לנגד עיני וגו', הזכיר האיברים הראשיים המורים עליהם, ורמז המוח באמרו לנגד עיני והוא המוח שהוא נגד העיניים, ומפני כי הייסורין באים על האדם לפעמים מטרידים אותם באופן שאינו יכול לשוב בתשובה מחטאותיו, וגם כי לפעמים מטיל בהם מום מחשבת יצר הרע לומר שלא בא לכפרת עוון אלא מקרה הוא היה לו, וכן מבטלים אותו מהלימוד לכן אמר בחנני ה' וגו', כלומר כשתבחון אותי ותייסרני על חטאתי יהיה באופן שאוכל לשוב בתשובה, ושאאמין שבאו מאתך לכפרת עוון, וגם שלא יבטל אותי מלימודי, כאומרו (תהלים צ"ד) אשרי הגבר אשר תייסרנו יה וגו', וזהו הנרצה באמרו צרפה כליותי ולבי, כלומר יהיה בניסיון באופן שיישארו כליותי צרופה וחקוקים בפועל התשובה ולבי שלם בתלמוד תורה, ועל מה שתלוי במוח והיא הכפירה בעבודת אלילים, איני צריך להתפלל שתצרפני, כי ידעתי כי חסדך נגד עיני לעולם, באופן שאין מקום ליצר הרע שינגדני בזה, כי לעולם התהלכתי באמיתות שמך כי אתה אמת ותורתך אמת.

שער התשובה פרק יח [תשובה וגאולה]

בהיות התשובה מן המצוות הגדולות כמו שקדם, היא סבה לגאולה, וכמו שאמר ר' יוסי הגלילי (יומא פ"ו) גדולה תשובה שמביאה גאולה לעולם שנאמר ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם ה', ר"ל כי בסבת ציון החרבה ושוממה ועומד בדד בלי השכינה ובסיבת שבי פשע יבוא הגואל, ומה שאמר גדולה תשובה שמביאה גאולה לעולם, שנראה שבשביל התשובה לבד הגאולה באה הוא בשביל שנאמר בכתוב ובא לציון גואל שנראה שלציון לבד יבוא הגואל, לזה אמר ולשבי פשע ביעקב, כלומר שבשביל ציון יבוא הגואל לציון להחזיר עטרת השכינה ליושנה, ובשביל שבי פשע יבוא הגואל לכל העולם שהם בני יעקב, ולזה אמר שמביאה גאולה לעולם מצד התשובה, ואמר ולשבי פשע, להורות על מעלת התשובה כי גם שלא ישובו כי אם מהפשעים ולא מהשגגות יבא הגואל.

עוד אפשר לומר, שרמז בפשע זה שלא אמר פשעים על חטא מיוחד הכולל את כל בית יעקב, והוא עוון עבודת אלילים שנמשכה מהעגלים אשר עשה ירבעם, ולזה אמר ולשבי פשע ביעקב נאם ה', כלומר יבוא הגואל כשישובו מהפשע המיוחד הכולל את כל בית יעקב, והוא נאמר מפי הגבורה, כי אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, וזה הנרצה באמרו נאם ה' כנזכר. ויש התייחסות לתשובה עם הגאולה לשתבוא בגללה, כי הגאולה היא תשועת שעבוד הגוף, והתשובה היא תשועת שעבוד הנפש, כי אין שעבוד מלכויות גדול משעבוד המלך הזקן וכסיל והוא היצר הרע, וכמו שהגאולה היא היפך השעבוד כן התשובה היא היפך העונות, ובעוד שהנפש היא משועבדת ליצר הרע, ראוי גם כן שהגוף יהיה משועבד למלכויות, אבל כשהנפש שחררה עצמה משעבוד היצר במה ששבה בתשובה גמורה, ראוי ג"כ שיהיה הגוף משוחרר משעבוד המלכויות, וזהו שאמר דוד המלך ע"ה (תהלים ס"ט) קרבה אל נפשי גאלה למען אויבי פדני, רוצה לומר תתקרב אל נפשי בתשובתי כדי שתגאל אותה מן היצר הרע, למען שיהיה סבה שתפדה גופי מיד אויבי.

נשלם השער השני.

שער היסודות

פרק א - בגדר היסודות

כל עיקרי תורתנו התמימה ואמונותיה נרשמים ונרמזים בתורה ובנביאים ובכתובים ובדברי רז"ל מפי הקבלה, ובייחוד שלושת העיקרים הכוללים את כולם הם נרמזים בתחילת הבריאה, **מציאות ה',** שברא השמים והארץ וכל צבאם,

ותורה מן השמים, ממה שכתוב יום השישי (שבת פ"ח) ו' בסיון המוכן למתן תורה,

והשגחה להשכיר ולהעניש, ממה שאירע לאדם וחוה, ועם כל זה ראוי לחקור אם יספיק לנו בכמו אלו העיקרים והאמונות להאמינם ולהיותם חקוקים בלבנו מצד הקבלה והוראת הכתובים והמדרשים, או אם יהיה עלינו חיוב לחקור על כל אחד מהם מדרך השכל והסברא, או אם יש צד איסור בחקירה על אלו העניינים, אחר שנרמזו בכתובים ובמדרשים, כי יש לכל צד מאלו פנים מההוראות.

אם מצד הראשון שיספיק לנו האמונה בהם מצד הקבלה, יש לו פנים מההוראות, ממה שאנו רואים רוב דיני התורה ומשפטיה מפורשים מפי הקבלה ומפי השמועה כפי מה שקבל משה רבנו מפי הגבורה וקצתם הלכה למשה מסיני בלי שום אסמכתא בכתובים, ואנחנו דנים על פיהם ומקיימים מצוות עשה ולא תעשה כפי פירוש המקובל מפי משה רבנו עליו השלום מפי הגבורה, וכן כל סיפורי התורה ממה שאירע לאבות ולדורות הראשונים עד מתן תורה ומה שכתוב בנביאים ובכתובים, אנו מאמינים הכול בדרך קבלה ואין אנו חוקרים עוד על אמתתם.

ואם מצד השני שיהיה חיוב לחקור על אלו האמונות בדרך השכל, יש לו ג"כ פנים מההוראות, וזה שאין ראוי לאדם במה שהוא אדם להתרשל מלחקור על כל דבר כל מה שישיג יד שכלו, דרך משל אם יסופר לאדם דבר מחודש ויאמין, כי יסופר לנו מפי איש הגון ונאמן, יחשב לו לעצלה והתרשלות אם יוכל הוא בעצמו לראות ולידע הדבר ההוא ולא ישתדל על זה, וכמו ששנינו (אבות פ"ב) ודע מה שתשיב לאפיקורוס, וכן נראה ממה שאמר הכתוב (דה"א כ"ח) דע את אלוהי אביך ועבדהו, (תהלים צ"א) אשגבהו כי ידע שמי, נראה שצריך האדם לידע ולהשיג כפי יכולתו ידיעת ה' ואמונתו ושהשם יתברך יעלה אותו וישגבהו על זה.

ואם מצד השלישי שיש צד איסור לחקור על אלו העניינים אחר שנרמזו בכתוב יש לו ג"כ פנים מההראות, כנראה שאינו מאמין אותם אם לא שיורה עליהם השכל, נחשב לו למיעוט אמנה, וכמו (סנהדרין ק', ב"ב ע"ה) שאירע לאותו תלמיד שלגלג על מה שדרש רבי יוחנן ושמתי כדכוד שמשותיך עתיד הקב"ה וכו' ואח"כ ראה בעיניו מה שבאוזניו שמע ונענש על זה, וכן נענשו דור המדבר בעניין המרגלים שלא האמינו מה שאמר להם ה' יתברך שהייתה ארץ זבת חלב ודבש, וכן ממה שאמר ו (חגיגה י"ג) במופלא ממך אל תדרוש במכוסה ממך אל תחקור וכו', נראה שאין לאדם לחקור בכמו אלו העניינים שהם עמוקים ומכוסים, וכמו שאמרו במשנה אין דורשין וכו' וכל המסתכל בד' דברים ראוי לו כאילו לא בא לעולם מה למעלה מה למטה וגו' וכל שלא חס על כבוד קונו וכו'.

וכשחקרנו על אמתת צד אחד מהם מצאנו את כולם כנים ואמתיים בקצת קצת מהעיקרים והאמונות.

אם הצד האחד שיספיק לנו האמונה בהם מצד הקבלה, נמצא אותו אמיתי בקצת מן העיקרים ואמונות שאי אפשר לנו לעמוד על החקירה בהם אם היו אם לא, אם עתידים להיות או לא, כמו תורה מן השמים, וביאת משיח, ותחיית המתים, וכיוצא באמונות מן המקובל בדברים העוברים והעתידים, כמו שאנו מאמינים בפירוש התורה שבכתב שהוא תורה שבעל פה ואנו סומכים על הקבלה לעשות מעשה המצוות ומשפטי התורה, כך אנו חייבים להאמין עיקרים ואמונות אלה מצד הקבלה ושהם נרמזות בכתובים ומדרשי חז"ל.

ואם הצד השני ג"כ שנהיה מחויבים לחקור עליהם, נמצא אותו אמיתי ג"כ בקצת מן האמונות והעיקרים, אותם שאפשר לעמוד על החקירה בהם, כמציאות ה' יתברך ואחדותו והדומה להם, כי אחר שיהיה לבו שלם באמונה ובעיקר ההוא כפי מה שהוא מקובל או כתוב, יתחייב להשתכל ולחקור עליו ג"כ בשכלו על מה שישיג בעיקר ההוא עד שיתאמת לו בחקירה מה שנתאמת לו במקובל, ואם לא תשיג יד שכלו לאמתת העיקר ההוא, או שיראה לו כפי שכלו היפך מן העיקר ההוא, יתלה ליאות וחסרון בשכלו, ויתחזק באמונתו על פי הקבלה, ועל זה הזהירו דע מה שתשיב לאפיקורוס, ואמר דוד לשלמה בנו דע את אלוהי אביך ועבדהו, כלומר שתהיה כוונת השתדלותך בידיעתו לעבוד אותו, ואם לא תשיג ידיעתך, עבדוהו והאמן בו ע"פ הקבלה והאמונה, ועל זה אמר אשגבהו כי ידע שמי, כי בהיות כוונת המשתדל לידע אותו לעבדו, ושתסכים השכלתו לקבלתו, ישגבהו האל יתברך ויחזק יד שכלו, לדעת שמו ולהשיג המבוקש.

ואם הצד השלישי, ג"כ נמצא אותו אמתי בקצת מן האמונות שא"א לשכל האנושי לעמוד על אמיתתם ולהשיגם, כמהות ה', וידיעתו, באיזה צד היא שלא תכריח את האדם במה שיעשה, ויבחר אם טוב ואם רע, ותארי שלמויותיו ע"ד חיוב, וכיוצא באלו האמונות שאי אפשר לשכל האנושי להשיגם עד תכונתם, אסור לו לחקור עליהם כיון שלא ישיג אמיתתם, ואפשר שיטעה ויבוא להכחיש המקובל בעיקר ההוא, כל שכן לדעת קצת קדמונים שאומרים שאי אפשר לאדם שישיג וידע דבר על אמתתו כמו שאמר **הר"י אלבו** ז"ל (פט"ז מהמאמר הראשון), ועוד שהוא חסרון או פחיתות ח"ו בחוקו יתברך, שיתגאה ילוד אשה לדעת מהותו יתברך, או כוונת פעולותיו וסודותיו, וכאומרם (ברכות י') בהדי כבשי דרחמנא למה לך, שכינוי לך מורה כי בהיותך בעל חומר לא תשיג סודותיו, וכן אמרו (חגיגה י"ג) במופלא ממך וכו' ושנינו כל המסתכל בד' דברים ראוי לו כאילו לא בא לעולם, מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור וכל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו שלא בא לעולם.

רצה לפי כוונתנו פה, כי מהותו יתברך, וידיעתו מעשה בני אדם בלי שיכריחם, אינו מושג לשכל האנושי באיזה אופן הוא, ולזה אין ראוי לעיין ולהסתכל בכמו אלו, אלא להאמין אמונה שלימה כי מהותו הוא היותר שלם שאפשר, וידיעתו היא שלימה ואינה מוכרחת, כי

ידיעתו ומהותו אחד, וזהו הנרצה במה שאמר ו מה למעלה מה למטה, ר"ל השגת מהותו יתברך שהוא למעלה, והשגת ידיעתו מעשה בני אדם שהם למטה, ולא הכריחם ידיעתו.

וכן הוא עיקר ושורש משרשי התורה שהאל יתברך הוא פועל בבחירה ורצון, כי האל יתברך ראוי שימצאו בו כל השלמויות, ושיהיה מסולק מכל החסרונות, ולפי המושכל יקשה כי כל בעל רצון משתנה מלא רוצה אל רוצה, ויהיה א"כ מתפעל ומקבל שנוי, וכן כל רוצה הנה הוא חסר דבר הנרצה, והאל יתברך לא יחסר לו דבר שירצה, וכן הבוחר יהיה חסר לו הדבר הנבחר קודם שיבחרהו, והאל יתברך לא יחסר לו דבר, ואם כן בבריאת העולם כשרצה אז לברוא אותו למה לא רצה קודם או לא אח"כ, ואין היתר לספק זה כמו שכתב **בעל העיקרים** פ"ב ממאמר ב', אלא כשנאמר כי מה שנייחס אליו יתברך הרצון, הוא כדי שנבין ממנו סילוק היותו פועל על צד החיוב כפועלים החסרים, אבל לא נדע עצמות רצונו היאך הוא, כמו שעצמותו נעלם תכלית ההעלם כן רצונו נעלם תכלית ההעלם, וא"כ רצונו ה' יתברך הוא כולל מבריאת העולם ועד סוף העולם, שברא העולם כרצונו בזמן שבראו, ולא קודם ולא אחר כך לסיבה ידועה אליו, וכן הוא פועל בכל דור עם הצדיקים כפי רצונו בשנות עליהם טבע הבריאה, ובזמן שיהיה רצונו שיהיה העולם חרב יהיה, כמו שאמרו (בפ' חלק) שתא אלפי שני הוי עלמא וחד חריב, ואין לנו ידיעה והשגה למה ירצה בכך ולא ירצה בכך, ולמה ירצה במה שירצה בזמן שירצהו ולא קודם לו או לאחריו, ואם נסתכל ונרצה לעיין בזה יחשב לנו לחטא כיון שאין ידיעתנו יכולה להשיגו כמו שנאמר למעלה.

וזה שאמרו מה לפנים מה לאחור, מה היה לפנים בשעת הבריאה שברא העולם אז ולא היה קודם, או אחר כך, מה היה אחר כך בפעולותיו שפועל בעולמו בבחירה ורצון ובזמן, כליון וחורבן העולם, למה לא פעל או לא עשה מה שעשה קודם או אחר כך, וזה הנרצה במה לאחור, או ירצה העניין עצמו, כרצונו בכל הדברים שרצה ושירצה דרך כלל, מה היה שלא רצה כך לפנים מזמן הבריאה או הפעולה או החורבן, או שלא רצה כך לאחור, כלומר לאחר זמן הבריאה והפעולה, כי העיון וההסתכלות בזה יזיק לו ולא יועיל.

ואומנם אמרו ראוי לו כאילו לא בא לעולם, הרצון בו כי השלמות הנקנה לאדם בדעות הוא כשישיג הדבר האמיתי, אבל כשלא יוכל להשיגו תהיה יגיעתו לריק ולבטלה וראוי לו כאילו לא בא לעולם בערך דבר זה שלא השיג אמתתו, כי ביאתו לעולם הוא להשלים עצמו במעשיו הטובים ובדעותיו ואמונותיו האמיתיות, וחזר ואמר וכל שלא חס על כבוד קונו ראוי לו וכו', לכלול דברים כיוצא באלו שאין האדם יכול להשיגם, וכשנחקור עליהם יהיה פועל בטל כי לא יעלה בידו מה שרצה, כיון שאין בכוחו להשיגו גם מה שבכוחו יפסיד, כמו שכתב **הרב המורה** ז"ל פרק ל"ב מח"א.

שער היסודות פרק ב [אמונות על בסיס השכל]

וראוי שנבאר באיזה צד תבוא החקירה על האמונות שיהיה חיוב עלינו לדעת אותם מדרך השכל לבד הקבלה, וזה כי גם שהחכמות דרך כלל מפוארות ומשובחות, והבא עד תכונתן והוא מתואר בהן, חכמתו תאיר פניו בעולם הזה ומשאיר נפשו לחיי העולם הבא, עם כל זה אנו רואים שאין החכמות העיוניות מסכימות בכל דבריהם על עניין אחד בהתחלותיהם והקדמותיהם, כי בעלי חכמה אחת יכחישו התחלות והקדמות בעלי חכמה אחרת, ויניחו הקדמות והתחלות לחכמתן היפך מה שהניחו בעלי החכמה האחרת, ויחשבו כל אחד מהם כי הקדמותיהם אמיתיות וחילופיהן שקר וסכלות, כמו שיקרה לבעל התכונה עם הטבעי שיכחיש הקדמותיו אשר עליהם יבנה כל מופתי תכונתו, והם גלגל יוצא מרכז וגלגל ההקפה, וכן התוכני יכחיש הקדמות הטבעי שמניח שהתנועות הן שלושה לבד, מן האמצע, ואל האמצע, וסביב האמצע, ויניח תנועות אחרות לסיבת הנחתו גלגל יוצא והקפה, וכן בעלי חכמת משפטי הכוכבים יניח ידיעת ה' אמתית, ויכחיש טבע האפשר, היפך בעל חכמה האלוהית, והוא הפילוסוף שהוא יניח טבע האפשר קיים, ויכחיש ידיעת ה', ובעל חכמת התורה יניח ידיעת ה' אמתית, וטבע האפשר קיים, ויביא ראיה לדבריו מן השכל שאין ראוי ליחס לה' יתברך חסרון הסכלות, ושלא תהיה ידיעתו מקפת בכל הנעשה בעולם, ולטבע האפשר שידיעתו מסכמת לה, יביא ראיה מן החוש בירידת המטר מן ההשגחה האלוהית בהעדר הכנת המטר, על ידי תפילת הצדיקים והחסידים, וכמו שהאריך בכל זה **בעל העיקרים** בתחילת מאמר רביעי. גם בעלי חכמה אחת חלקו זה על זה במה שהוכיח כל אחד מהם במופת שהיא הגדולה שבראיות, מופת ראיה מהמאוחר אל הקודם, ומופת סיבה מהקודם אל המאוחר, שאין אחד מהם נותן האמת בהחלט, דהיות הספק והשיבוש נופל בהם, כמו המחלוקת שנפל בין הפילוסופים, אם הצורה היא בחומר, או נעתקת מחוץ, ובמהות הצורה הגשמית, ובצורות היסודות, ובעניין המקום, ואם הגלגל במקום אם לא, ובעניין הריקות אם הוא נמצא, וכן בהרבה דברים כיוצא באלו, ויותר מהמה כמו במהות הנפש וגדרה, מכזבים קצתם לקצתם, וחקירתם אינה שלימה בחכמות מצד הביטולים הנופלים בדרכיה, ועדיין לא השיגו הפילוסופים איך תמשוך המגניט"ס את הברזל וימצא מתנועע מבלי מניע, ונתבאר כי העיון המושג מצד החקירה לא תתן האמת בהחלט, ולזה לא תספיק להשלים הנפש האנושית ולהקנות ההשארות רק חכמת התורה לבד.

כל שכן בחקירת האמונות והעיקרים שהשגיאה בהן מביאה אל כפירה והריסה, שאין ראוי לסמוך על עיון השכל, כי כפי מעלת הנושא תהיה שלמות הידיעה וההשכל, ואם בדברים הטבעיים שהם למטה מגלגל הירח, אין חקירת השכל משיג לדעת בהחלט כל הדברים על אמיתתם כמו שכתבנו, איך תתעלה לדעת ולהשיג דברים אלוהיים התלויים באמונות

התורה האלוהית, ו**הרב** ז"ל בספרו הנכבד ח"א פ' ל"ד כתב ג"כ, כי נפל הבלבול הרבה מאד בעניינים האלוהיים, ומעט בעניינים הטבעיים, ונעדרים בעניינים הלימודיים.

ונאמר כי דרך החקירה באמונות שיש מבוא לשכל להשגת אמתתם יהיה על דרך זה, שיכוון האדם המשכיל לעיין ולבקש מופת או ראיה על מה שהוא מקובל בידו מן האמונות, שיסכים העיון לאמונה המקובלת, ואם לא תשיג יד עיונו להשיג מעצמו, יסמוך על חכמי תורתינו אשר השכילו ואמתו במופת האמונה ההיא, וילמוד ויקבל ראיותיהם ויצרפם עם קבלתו האמתית באמונה ההיא כדי שיתחזק באמונתו, והתועלות המגיעות לאדם להטריח עצמו להשיג בחקירה מה שהוא מושג אצלו באמונה אמתית מקבלת התורה מבלי שום ספק, הוא:

א', כי האמונה בדברים המושגים בשכל היא יותר שלימה עם קבלתו, מן האמונה בדברים מצד הקבלה לבד, לפי שהדבר המושג בטעמו יהיה חקוק בנפש יותר, ואפילו דבר המושג במופת וראיה, יש יותר אמות ואמונה בלב מה שנתאמת בשני מופתים ממה שנתאמת במופת אחד וכמו שכתבו החכמים, ועל זה אמר דוד ע"ה (תהלים קי"ט) טוב טעם ודעת למדני כי במצוותיך האמנתי, רצה שישיג טעם ודעת במה שהאמין בו כדי שיתחזק באמונתו, בהסכים המופת והראיה לאמונה המקובלת.

תועלת שני לדעת ולהשיב למי שיחלוק עליו באמונה המקובלת, ולהכריז אמתתה בדרך השכל, ולא יסוג אחור מאמונתו מפני מה שיחלקו ויקשו עליו, כשידע להשיב ולקרב לשכל אמונתו, וכמו שאמר ודע מה שתשיב לאפיקורוס.

תועלת שלישי כי בהביא ראיה ומופת באמונות שאפשר להביא ראיה ומופת עליהן מצד עמקו, כיון שכולם נתנו מרועה אחד, ומצאנו בקצתן או רובן אמתיות ונכונות בחקירת השכל, נשפוט כי האחרות ג"כ אמתיות, אלא שלא נשיג בשכל אמתתן לעוצם עמקן, כמו שיבחן המומחה בדבר אחד בג"פ, וכמו שאמרו (שבת ס"א) איתמחאי גברא או איתמחאי קמיעא, ובזה תתחזק האמונה המקובלת גם כי לא ישיג יד השכל להביא מופת עליה, וכמו שאמר חבקוק הנביא (ב) הנה עפלה לא ישרה נפשו בו וצדיק באמונתו יחיה, כי האמונה אשר היא נשגבה למעלה מן השכל אשר כל המופתים לא יוכלו לאמתה ולא תתיישר נפש המעיין במה שיאמת בה הדרך המופת והחקירה, הנה מי שהוא צדיק באמונתו מצד הקבלה לבד יחיה את נפשו.

ואם ניטיב העיון בכל האמונות והעיקרים נמצאם נכונים וישרים מדרך השכל, כי העיון השכלי ישיג המופת בדברים שטבעם לבוא עליהם המופת, ואם אין בטבעם לדעתם במופת, יושגו ויתאמתו מצד העיון המשובח והחקירה הנכבדת, בין אותם שהם מן הצד הראשון, בין אותם שהם מן הצד השלישי שבפרק ראשון, כי גם שאמרנו שיש איסור

בחקירה עליהם, יובן מדרך המופת כמו שנראה מלשון מה למעלה מה למטה כו', שרוצה לידע דרך מופת מה שאין בחוק השכל לדעתו, אבל דרך עיון משובח בהביא ראיה קרובה לשכל שיתכן אמתת האמונה בדבר ההוא המקובל לא נאמר על זה ראוי כאילו וכו', וכבר נשתמש בדרך ראי' זו גדול הפילוספים (**אריסט"ו**) בחקירה הגדולה שבחקירות והיא חידוש העולם, שהביא ראיה להכחיש שורש זה ולהכריח הקדמות, ואין אצלו מופת על זה אלא ראיות שתטה נפשו אליהן לפי דעתו, וכמו שכתב **הרב** ז"ל פרק ט"ו מחלק שני, כל שכן אנו עדת המאמינים שנסתפק בראיות קרוב לשכל, אשר תטה הנפש לאמת העיקר או האמונה המקובלת, בהיות הקבלה אמתית מקובלת מחכמים לחכמים.

ובכל מה שהאמין אברהם ראש האבות שכתוב בו והאמין בה', האמין בו משה רבנו, ובכל התורה ועיקריה ושורשיה שהאמינו משה רבנו ודור שכלו דעת, האמינו כל הזקנים והנביאים והחכמים הבאים אחריו, ושלמה המלך גדול החכמים כי בכל חכמי הגויים ובכל מלכותם מאין כמוהו בחכמה אפילו לפי דעתם, בחן וצרף תורת משה ולא נטה ממנה לא משורשיה ועיקריה, כי אם במעט, שנכתב עליו (מלכים א' י"א) ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו וגו', (שבת נ"ו) וכל האומר שלמה חטא אינו אלא טועה, וחתם כל מאמרו לעת זקנתו במה שאמר (קהלת י"ב) סוף דבר הכול נשמע את האלוהים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם. אשר כל זה יורה שחקר ועיין בהפלגת חכמתו הגדולה בתורה ובעיקריה, ומצאה אמתית במופתים נשגבים, אשר ילאה שכל החכמים הגדולים שבפילוסופים להשיגם, ומה האדם שיבוא אחר המלך לחקור ולהשיג על אשר כבר עשהו, ואחריו כל אדם ימשוך להחזיק בתורת משה ועיקריה ושורשיה.

וכמו שראינו כל הנביאים והחכמים הבאים אחריו, כולם חזקו ואמתו תורת משה ושורשיה, מלאכי חותם הנביאים ציוה עליה ואמר (מלאכי ג') זכרו תורת משה עבדי וגו', וכל אנשי כנסת הגדולה עשו גדר וסייג לתורת משה ע"ה, וכן כל החכמים הבאים אחריהם ע"ה דור אחר דור חכמים רבים קבלו מחכמים רבים, וכמו שכתוב בספרים שחוברו על זה לדעת סדר הקבלה ממשה רבנו עד דורותינו אלה האחרונים, וכולם עשו גדרים וסייגים והאמינו בכל תורת משה עיקריה ושורשיה, ועל מה אנחנו יושבים לחקור על עיקר התורה, ואנחנו מולידים רפיון בלב כלל האנשים המאמינים בדרך קבלה אמתית, כי בחקרנו עליהם נראה שאין אנחנו מחזיקים אמונתם אלא אם יסכים המופת והראיה בהם. האמת כי חרפה הוא לנו, ואין אנו מתירים עצמנו לכך, כי אם לדעת מה שנשיב לאפיקורסים ולחולקים על שורשי תורתנו בכל דור ודור, שידעו ג"כ כי עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה שקבלו תורת משה רבנו מפי הגבורה בהר סיני, כי בזה יתגדל ויתקדש שמו יתברך בפי כל העולם, כדכתיב: (יחזקאל ל"ח) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גויים רבים וידעו כי אני ה', כי זה הכתוב נראה שרומז על העיקרים, בפרט העיקרים הכוללים שהם, **מציאות השם,**

תורה מן השמים, שכר, ועונש, כי לשון והתגדלתי רומז לגדולת מציאותו יתברך אשר אין לה דמיון בכל הדברים הנמצאים שברא בעולמו, ולשון והתקדשתי רומז לקדושת תורתינו שהיא נגדרת בקדושה ונכתבה בל' קודש, ולשון ונודעתי רומז לשכר ועונש והשגחה כדכתיב: (תהלים ט') נודע ה' משפט עשה וגו', ובעיקרים האלו ידעו כל העולם כי הוא מהוה כל ההוויות ולזה כתב וידעו כי אני ה'.

שער היסודות פרק ג [25 הקדמות המורה למציאות האל]

הר"מ ז"ל הביא **במורה** תחלת ח"ב, כ"ה הקדמות אשר צריך אליהן בקיום מציאות האל יתברך, ובמופתים על היותו לא גוף ולא כח בגוף, ושהוא יתברך אחד, והוליד מהן ארבע עיונים:

הראשון הוא בנוי על תנועה נצחית תדירה,

והשני על דבר מורכב משני דברים וימצא האחד מהם בפני עצמו, שהוא מחייב שימצא הדבר השני ג"כ בפני עצמו,

והשלישי כי הנמצאות לא ימנעו מחלוקה, אם שיהיו כולן הוות נפסדות, או בהיפך, או קצתן הוות נפסדות, וקצתן היפך, וסמך על מופת זה ואמר שאין בו דחיה ולא מחלוקת, וגם מזה יתחייב שהוא יתברך אינו גוף ולא כח בגוף, וגם שהוא יתברך שמו הוא אחד, ואינו נופל תחת הזמן ושיאמר בו שינוי,

והרביעי מיציאת הדברים מן הכוח אל הפועל, וכמו שהאריך שם בביאורם יבינם המבין בדרכי המופת.

אומנם מה שאביא אני באלו העיקרים והשורשים הוא ראיות מדרך הסברא הנכונה מן השכל מבלי מופת חותך, ומן המוחש ומן הקבלה מספר התורה ונביאים וכתובים ומאמרי חז"ל הבנויים על החכמה ועל קבלת הדת.

ואומר כי הראיה מדרך הסברא הנכונה תהיה פרטית לכל העולם, וזה כי כל דבר המתחדש בזה העולם מדומם וצומח וב"ח כולם יתחדשו ויתהוו ויצאו לפועל ע"י סבות קרובות או רחוקות, ולא ימלט מחלוקה, או תהיה הסיבה ע"י הטבע לבד. או ע"י האיש הפועל, או ע"י שניהם ביחד, אם ע"י הטבע לבד כהתהוות המחצבים והמתכות והצומחים הבלתי נזרעים והאדים כפי הכנת מקומותיהם, וכן הב"ח הנהוים מעצמם בהכנות המקומות, ואם ע"י האיש הפועל כמו הבניינים ומיני כל הכולים הנעשים ע"י בני אדם, ואם ע"י שניהם ביחד, כמו הצמחים שהם מתחדשים מפעולות האדם בהכנת המקום ובזריעתם או נטיעתם, ובגמר התהוותם והתחדשם ע"י הטבע, וכמו יציאת מיני הב"ח לפועל ע"י המוליד והטבע הגומר צורתם והווייתם.

וכלל שלוש החלוקות הוא שהן נהוין ונעשים ע"י סיבה פועלת אותם ולא מעצמם, ומהם שהם פרטי העולם ילקח ראיה לכל העולם שלא נברא מעצמו, כי אם ע"י בורא שהמציאו והכין לו טבע שיתחדשו הדברים המתחדשים על ידו, מהארבעה יסודות ומהדברים המתחדשים מהם ע"י סבות משתלשלות כולן מן הסיבה הראשונה הוא הבורא יתברך ויתברך, לבד מה שברא עולם הגלגלים בחכמתו יתברך ועולם המלאכים שהוא עולם העליון, וע"ז אמר דוד ע"ה כפי הכוונה במקום הזה (תהלים ק"ד) מה רבו מעשיך ה' כולם בחכמה עשית מלאה הארץ קנייניך. רמז באמרו מעשיך ה' על עולם המלאכים שאמר עליהם למעלה עושה מלאכיו רוחות וגו', וייחד שמו יתברך עליהם להיותם קרובים אליו שהם שכל פשוט בלי חומר, ואמר על עולם הגלגלים כולם בחכמה עשית כמו שכתוב עליהם השמים מספרים כבוד אל וגו', ואמר על עולם השפל מלאה הארץ קנייניך, כמו שהתחיל למעלה במה שברא בעולם השפל יסד ארץ על מכוניה וגו' תהום כלבוש וגו' ושאר הפסוקים, ועל כלל כולם אמר מה רבו, כי כל הנעשה בכל העולמות בלי קץ ותכלה הכול נעשה על ידו ובסיבתו ובהשתלשלות ממנו, וגם מפני שלמעלה פרט כמה דברים שעשה האל יתברך כמו שאמר יסד ארץ וגו' עד תזרח השמש יאספון וגו', יצא אדם וגו', שכלם פעולות האל יתברך אמר מה רבו, כלומר גם כי ספרתי שעשה כל אלו לא השלמתי את כולן כי אין להן סוף כי רבו כמו רבו, אמר מה רבו מעשיך וגו', לפי שכפי הנראה כל מה שנעשה בעולם השפל הוא ע"י הטבע והאיש הפועל כנזכר למעלה, ואינם מיחסים גמר הפעולות וצאתן לפועל לסיבה הראשונה יתברך שמו, אמר מה רבו מעשיך ה' שבראת הארבע יסודות וטבעם וטבע כל הדברים וכולם עשיתם בחכמה שיתחדשו כל הדברים מהם כל מה שנעשה מהם הוא מסיבתך ומהשתלשלותך עד שמלאה הארץ קניינך, שכלם מתחדשים על ידך ובסיבתך באמצעות הטבע שבראת אותו בחכמה לשיתחדשו הדברים כנזכר.

והראיה הלקוחה מן המוחש הוא משלושה פנים:

- אם מסדר העולם ושלמות תכונתו

- ואם מן הנסים שנתחדשו בעולם,

- ואם מן היעודים שנתייעדו ע"י הנביאים ונתקיימו כולם.

אם מסדר העולם ושלמות תכונתו, יתבאר, כי לא נפל במקרה ובהזדמן כי אם על יד ממציאו ובוראו יתברך שמו, וזה כי אנו רואים כי מה שנעשה מעצמו בטבעו שלא ע"י סיוע אדם אינו שלם כמו הנעשה ע"י סיוע אדם, כמו הצמחים והפירות הגדלים בהרים וביערות שאין להם שלמות במראיתם וטעמם, כמיני אותם הצמחים והפירות שגדלים במקומות הישוב ע"י תיקון הקרקע בחרישה ובזריעה, וכן הכרם וכיוצא באלו הם שלמים כשיגמרו ע"י איש פועל ברצון ומקרב הדבר שיתחדש בשלמותו, וכשנשגיח בכל מה שיש בזה

העולם נמצא הכול בשלמות ובסדר נכון, הד' יסודות הם שומרים את תפקידם בגבולם לתועלת מה שישתלשל מהם מן ההוויות שבזה העולם בסדר ובשלמות, וכן המחצבים והמתכות הם נמצאים כפי הכנת המקומות לתועלת ישוב העולם וקיומו, והב"ח נוצרים בשלמותם, וכל איבריהם לתועלת קיום מינם, והוכן לכל מין ומין מזונו כפי טבעו שימשך מעצמו אליו, וכמו שכתבו חכמי הטבע חכמת בריאת כל מין ומין בשלמותו ותועלתו לכל מה שיצטרך לקיום המין, וכולם הוכנו לצורך ותועלת מן האנושי אשר הוא כוונת בריאת העולם, והוא שלם בבריאתו בכל מה שהוא צריך בכפל חושיו ואיבריו היותר צריכים לו, ובתוכן גופו בשלמות לכל מה שיצטרך לקיום גופו ותיקון נפשו כמו שהוא ידוע בחכמת הטבע, הכולל כי כל דבר שנתהווה בזה העולם אנו רואים כי הוא בשלמות גדול, וזה יורה כי נעשה בכוונת פועל יצרו ובראו בשלמות והוא האל יתברך, כי אם היה נברא מעצמו לא היה בו השלמות ההיא כמו שכתבתי, וכמו שדרשו חז"ל (חולין ס') כל מעשה בראשית בקומתן נבראו בצביונם נברא שהוא לשון יופי, והכוונה כי הראיה שהן מעשה בראשית ושנבראו במאמרו יתברך, הוא היותם נבראים ביופיים ותועלתם כנזכר.

ואם מן הנסים שנתחדשו בעולם יתבאר גם כן מציאות ה' וגדולתו, כי האפיקורסים האומרים שאין אלוה ואין לעולם מנהיג, הם אומרים כי לא ישתנה שום דבר מטבעו ובריאותו וכיון שאנו רואים שינוי הטבע או התהפכו בהתחדש הנס, הוא הוראה על מציאות אלוה בורא הטבע ויכול להכניעו בעת שיראה לו לצורך עבדיו הצדיקים, ואין מי שיוכל להכחיש הנסים שנעשו לישראל ביציאת מצרים כמו שהם כתובים בתורה, והנסים שנעשו להם גם כן במדבר ובכניסת הארץ, וכל העמים ידעו בעשיית רוב הנסים אלו כמו שכתוב (שמות ט"ו) שמעו עמים ירגזון וגו' תיפול עליהם אימתה ופחד וגו', ואף הם יש להם קבלה מאבותיהם על קצת נסים המפורסמים שהם אמתיים, בפרט בנתינת התורה והנסים שנעשו בנתינתה, ואנחנו עדת מקבלי התורה יודעים כל הנסים שנעשו, מפורסמים ונסתרים, מאבותינו אברהם יצחק ויעקב ובניהם ביציאת מצרים, ואחר כך במדבר ובזמן היותם בגלות, כמו שרמוז בתורה ובנביאים וכתובים ודברי רז"ל, אשר כל זה מורה על מציאות אלוה בורא יכול לשנות הטבע שברא, וכמו שאמר הנביא (ישעיה מ"ג י"א) אנכי אנכי ה' ואין מבלעדי מושיע, ר"ל אנכי המצוי שבראתי העולם ואנכי ששניתי הטבע שבראתי לצורך עבדי, ולזה אמר ואין מבלעדי מושיע, כלומר אם יצטייר ח"ו שאני לא הייתי מצוי, לא היה אפשר להיות שום מושיע בשינוי הטבע, כי הטבע לא ישתנה מעצמו.

ואם מן היעודים שנתיעדו על ידי הנביאים ונתקיימו כולם, יתבאר גם כן מציאותו יתברך, כי אין האדם ואפילו יהיה חכם כשלמה יכול ידע מה שעתיד להיות, כי מה שאמר ו (אבות ד') איזה הוא כו' הרואה את הנולד, זהו בדברים המשמשים ובאים, או בדברים המצויים להיות, אבל היעוד לימים רחוקים לא יהיה אלא מפי הנביא מהאל יתברך וזהו

הוראה על אמתת נבואתו, כמו שנאמר בשמואל (ש"א ג') וידע כל ישראל מדן ועד באר שבע כי נאמן שמואל לנביא לה', וכתיב לעיל מיניה ולא הפיל מכל דבריו ארצה, וזהו הוראה על מציאות האל המנבא בני אדם המוכנים לנבואה.

והנה ראינו היעוד שאמר האל יתברך לאברהם (בראשית ט"ו) ידוע תדע וגו' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול וגם את הגוי וגו', ונתקיים, וכן למשה (שמות ג') ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך וגו', ונתקיים, (ד') ואני אחזק את לב פרעה וגו', ונתקיים, וחזקתי את לב פרעה וגו', ונתקיים, וכן לעתים רחוקות (דברים ל"א) הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וגו', ונתקיים, (דברים ד') ונושנתם בארץ כמניין ונושנת"ם ונתקיים, וכן (מלכים א' י"ג) איש האלוהים בא מיהודה בדבר ה' אל בית אל וגו' ויקרא על המזבח וגו' הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו וזבח עליך וגו', ונתקיים על ידי יאשיהו כמו שכתוב שם בסוף (מלכים ב' כ"ג) גם את המזבח ההוא ואת הבמה נתץ, וכן הרבה יעודים כיוצא באלו שנתיעדו לעתיד ונתקיימו, הוא הוראה על מציאות האל יתברך שמנבא את בני אדם המוכנים לכך לצורך ישראל, ויעודים אלו הם מפורסמים לישראל שאין מי שיכחישם, ולכן אין מי שיוכל להכחיש מציאת האל יתברך, וכמו שאמר הנביא (ישעיה מ"ו) זכרו ראשונות וגו' כי אנכי אל ואין עוד אלוהים ואפס כמוני מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו וגו', כי הראיה למכחישים מציאותו היא בהיותו מגיד מראשית אחרית והם היעודים.

ומפני שקצת האומות יכחישו יעודים אלו, אמר הנביא ע"ה אנכי הגדתי והושעתי והשמעתי ואין בכם זר ואתם עדי נאם ה' ואני אל, אמר הגדתי בשעת היעוד, והושעתי בשעת קיומו, וזהו ביעודים שלא נתפרסמו אלא לנביא שנאמרו לו, כמו בידוע תדע וגו' ואני אחזק וגו', אבל היעודים שנכתבו בתורה אחר נתינתה, כמו וקם העם הזה וגו' וכמו בנביאים ויקרא על המזבח וגו', שהיו יעודים שנתפרסמו בזמן היעוד ובזמן קיומו, אמר עליהם והשמעתי שהשמיע אותם בפרסום בזמן היעוד ובזמן קיומו כנזכר. ואפשר שכיון באלו הג' מלות על יעוד ידוע תדע וגו' ואחרי כן יצאו ברכוש וגו', והושעתי על היעודים של זמן ישועת ישראל ביציאת מצרים, והשמעתי על הנסים שנעשו בנתינת התורה שנשמע בכל העולם כמו שדרשו חז"ל. בין כך ובין כך אמר על יעודים אלו אנכי הגדתי וגו' ואין בכם זר, כי גם שקצת האומות יכחישו איזה מהם אתם אינכם יכולים להכחיש, ולזה אמר ואין בכם זר שיכחיש שום דבר מזה, כי אתם עדי שאני אל, וכן אמר האותיות שאלוני וגו' מי השמיע זאת מקדם מאז הלא אני ה' ואין עוד אלוהים וגו', כי הדברים העתידים לא יושנו כי אם לאל יתברך והם ראיה על מציאותו יתברך כנזכר.

שער היסודות פרק ד [ראייה למציאות ה']

והראיה מן הקבלה למציאות ה' יתברך היא, כל התורה והנביאים והכתובים ודברי חז"ל, כי לא תצויר אמתותם בלתי מציאותו יתברך ויתברך, כי כל מה שכתוב בהם הוא דברי אלוהים חיים ומלך עולם יתברך שמו, כדכתיב: אנכי ה' אלוהיך, אתם ראיתם כי מן השמים וגו' וכל התורה כולה. ונשאר הביאור על שלמות מציאותו יתברך שהוא היה והווה ויהיה, היה קודם בריאת עולם, הווה כל זמן קיום העולם, יהיה אחר העדרו, לא היה חסר דבר בשלמות מציאותו קודם הבריאה ולא נשלם בשלמות מציאותו דבר בבריאתו, ולא יחסר דבר משלמות מציאות בהעדר העולם ואפיסתו, וכן אמר הנביא ישעיה עליו השלום (מ"ח) שמע אלי יעקב וישראל מקוראי אני הוא אני ראשון ואף אני אחרון, כי עיקר בריאת העולם היה לשיקבלו ישראל את התורה ויהיו מקוראים בשם ה' וכו', ועם כל זה לא יוסיף ולא יגרע בשלמות יתברך ויתברך, ולזה אמר אני הוא אני ראשון, השלמות שיש לי עתה היה לי קודם הבריאה, כי אני הראשון בזמן הבריאה כמו שאני עתה, ואף אני אחרון לאחר העדר העולם ואפיסתו כמו שאני עתה, ואמר שמע אלי יעקב וישראל כמו שאמר בזמן נתינת התורה כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל, להורות כי בין בזמן שאתה בגלות תחת עקב הגויים, בין בזמן שאתה בשררה, ואתה מקוראי אני הוא ולכן שמע אלי.

ועל זה מצאנו בבריאת העולם שהוזכרו ב' השמות המיוחדים לו יתברך שהם אלוהים וה', (בראשית א') בראשית ברא אלוהים וגו' (ב') אלה תולדות וגו' ביום ברוא ה' אלוהים, כי באלו השמות נקרא האל יתברך בתורה ובנביאים ובכתובים ברוב המקומות שהוא מוזכר בהם, כי מצאנו שם ההוי"ה ושם אליהם כתוב בהם יותר מאלפים פעמים, ושם אדני היותר מוזכר אחריהם לא הוזכר כי אם קכ"ד פעמים, וזה להורות כי אלו השמות המיוחדים לו יתברך אחר הבריאה, היו שמותיו קודם הבריאה, כמו שאמר בראשית ברא אלוהים, ביום עשות ה' אלוהים, כי כשברא ועשה היו שמותיו כן ולא נתחדשו לו בשביל שברא העולם, וכן אמר הנביא ישעיהו ע"ה (מ"ה) כי כה אמר ה' בורא השמים הוא אלוהים יוצר הארץ ועשה הוא כוננה וגו' אני ה' ואין עוד, מפני שאמר בתחילת הבריאה בראשית ברא אלוהים ואח"כ אמר בהיבראם ביום עשות ה' אלוהים שנראה שמורה על אחר, או שנתחדש לו שם אחר מאלוהים שאמר בתחילה, לזה אמר ישעיה ע"ה כי כה אמר ה' בורא השמים, שאמר בהיבראם, הוא האלוהים שהזכיר למעלה בראשית ברא אלוהים, אני ה' ואין עוד תוספת שלמות על שמי שבתחילה. והשמות האחרים הם מורים על מה שהוא יתברך פועל בזה העולם, שם אדנות לא היה מי שקראו קודם אלא אברהם כדכתיב: (בראשית ט"ו) ויאמר אדני אלוהים במה אדע, וכמו שאמרו חז"ל (בברכות ז') ופי' **הרשב"א** ז"ל שע"ז קראו אדון שאמר לו האל יתברך צא מאיצטגנינות שלך אברם אינו מוליד אברהם מוליד, וידע בזה כי יש אדון על הכוכבים והמזלות להכניעם ולהתגבר עליהם לצורך הצדיקים, וכשציוה לו על המילה הזכיר לו האל יתברך שם שדי, כדכתיב: אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים, ודרשו ז"ל (ב"ר מ"ו) למה לא ניתנה מילה לאדם הראשון הואיל וחביבה היא א"ל הקב"ה

דייך אני ואתה בעולם, ואם אין אתה מקבל דיו לעולמי ע"כ ודיה לערלה ע"כ וכו', עד אני הוא שאמרתי לעולמי די שאלמלא שאמרתי לשמים וארץ די עד עכשיו היו מותחין והולכים אני הוא שאין העולם ומלואו כדאי לאלוהותי. כי יש מן הקושי בעניין המילה כיון שחביבה היא המילה ומאוסה הערלה למה לא נברא אדם הראשון בלי ערלה, כי אף ע"פ שאחז"ל שנברא מהול כדכתיב: בצלמו, לא היה טבעו כך אלא דרך נס, כיון שראינו תולדותיו שנולדו ערלים בטבע, ואם היה הוא נברא מהול בטבע, היו תולדותיו ג"כ בטבע נולדים כיוצא בו, ולא היו צריכים למול, וזהו שאמרו למה לא ניתנה לאדם, כלומר שיהיו תולדותיו כן, וזו היא השאלה ששאלו לר' עקיבא (תנחומא סדר תזריע) והשיב לשואלו לא נתן הקב"ה המצוות לישראל אלא לצרפן בהם שנאמר כל אמרת אלוה צרופה, וא"ל הקב"ה לאברהם דייך אני ואתה בעולם, רצה כי בערך אברהם שהיה צדיק, לא היה צריך לתת לו מצוות מילה לצרפו, אלא בשביל הדורות הבאים, וכמו שאמר ואם אין אתה מקבל דיו לעולמי ע"כ, כי לא יהא להם במה יזכו ולא יתקיים העולם.

אבל לעניין מה שיש מן הקושי למה לא נתנה לאדם הראשון, התשובה היא כי גם שאדם הראשון היה יציר כפיו של הקב"ה ונפח באפיו נשמת חיים, עם כל זה נוצר עפר מן האדמה והוא מוכן לחטוא, ובייחוד ביצר הרע שנטבע בו כדי שיתקיים העולם, וכמו שאמר (ב"ר פ' ט') והנה טוב מאד זה יצר הרע שאילולא היצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד בן ולא נשא ונתן, כל מה שהיה צריך בתחילת הבריאה לצורך בנין העולם וקיומו, ולכן היה לו זה המותר מן הערלה כדי שיהיה לו כח בטבע להוליד ולהתעסק בצרכי העולם, ואחר שנמשך בערלתו הרבה הוא וזרעו, וכמו שאמרו חז"ל מושך בערלתו היה, שקלקלו מעשיהם ונמשכו אחר היצר הרע יותר מדאי שלא בסדר נכון להיזקק לשאינם מינם בזמן המבול, ולשאת ולתת שלא באמונה אלא בגזל, היה סיבת חורבן העולם במבול, וכן דור הפלגה. ולזה ראה האל יתברך לקוץ בהרת משיכת ערלה זו כדי שיוכנו לעבודתו יתברך, וכמו שבעניין הערלה אמר ה' יתברך שלוש שנים יהיו לכם ערלים לא יאכל, כי גם בצמיחת האילנות מן האדמה יש בתחילת פירותיהן מן החומר והעכירות מצד הווייתם מן האדמה מה שלא יעלם, ויהיה סיבה להכין אוכליהם לקלקל מעשיהם ולכך אסרם, כמו כן במין האדם נמשכה הערלה ג"פ, מאדם הראשון עד נח שקלקלו, וגם מנח עד אברהם, ואברהם שהוא הג' גם הוא הוליד כדומה לערלתו את ישמעאל בנו, ורצה האל יתברך עתה כדי שיצא יצחק צרוף ומזוקק פרי קדוש שיתהללו בו גויים, שימול בשר ערלתו ויהיה הרביע קודש הלולים לה'. וזה שאמר לו האל יתברך אני הוא שאמרתי לעולמי די, שאלמלא כך עד עכשיו היו מותחין והולכין, רצה כי כמו שבבריאת העולם ברא אותו בסדר ושם לו גבול ושיעור שלא ימתח יותר ממה שנמשך, כן בעניין הערלה רצה לברוא האדם ערל ושימשך זה עד זמן אברהם כמו שהזכרנו, ויהיה די לערלה מעתה שימול כל אחד את

בנו בן שמונה ימים, שיעברו עליו שבעת ימי בראשית אשר יש בכל אחד מזל וכוכב מה שאין כן בחברו ויהיה לו חיות וקיום בהם, ויוכל למול אח"כ ביום השמיני ולא יסתכן.

ושם צבאות לא הוזכר עד חנה, וכמו שאמרו חז"ל (ברכות ל"א) מיום שברא הקב"ה את עולמו לא היה אדם שקראו להקב"ה צבאות עד שבאת חנה ואמרה רבש"ע מכל צבאי צבאות שבראת בעולמך קשה בעיניך ליתן לי בן. כוונתה כי היא ידעה שלא הייתה עקרה בטבעה שאמר הכתוב (ש"א א') ולחנה אין ילדים, ולא אמר שהייתה עקרה, אלא שה' סגר רחמה, כמו שכתוב וה' סגר רחמה מפני שהיה בעלה אוהבה, כמו שכתוב כי את חנה אהב והיה לה געגועין עליו, מתוך כך לא יצא הוולד שלם ומוכן לנבואה שהיה מעותד לה שהיה שקול כמשה ואהרן, כמו שאמר הכתוב משה ואהרן בכוהניו ושמואל בקוראי שמו.

וזה שאמר ר' לוי (בפרק השותפין ט"ז) פנינה לשם שמים נתכוונה כדי שתתפלל על שלא היו לה בנים כיון שלא הייתה עקרה בטבעה כמו שאמרנו. וזה שאמר הכתוב (ש"א ה') וכעסתה צרתה גם כעס בעבור הרעימה כי ה' סגר רחמה, כי בשביל שהיה נודע שלא הייתה עקרה בטבעה הייתה מכעיסה כדי שתתפלל, ואחר שהתפללה והרבתה להתפלל וגם עלי בקש עליה ואמר ואלוהי ישראל יתן את שאלתך וגו', אמר הכתוב ויזכרה, ולא אמר ויפתח את רחמה, כי לא הייתה עקרה בטבעה כנזכר, אלא כיון שהוכנה אחר הבקשה והתפילה ללדת המוכן לנבואה כנזכר, אז זכרה ה' לתת לה מה שהיה ראוי לטבעה.

וזהו לשון זכירה שיחזור הדבר למה שהיה בתחילה, שאם הייתה עקרה עתה מחדש היה פוקד אותה והיה צריך לומר ויפקדה ה', ומה שאמר ה עד עקרה ילדה שבעה דרשו אותו על לאה. ולזה אמרה ה' צבאות מכל צבאי צבאות שבראת קשה בעיניך לתת לי בן, כיון שאני ראויה ללדת בטבעי שאיני עקרה שהריני בכלל צבאותיך שבראת ולא יקשה בעיניך לתת לי חלקי הראוי לי בכלל הצבאות שבראת. ונתבאר כי שם זה ג"כ הוא מורה על מה שפועל בזה העולם כמו שם אדנות ושדי. ושם אל או אלוה מן השבעה שמות שאינם נמחוקים הוא נגזר מאלוהים. יצא לנו מכלל זה כי שמותיו יתברך המיוחדים ונזכרים על הרוב במקרא, הם שם ההוי"ה ושם אלוהים, ולכן הוזכרו בבריאת העולם, לומר כי שמותיו היו מקודם ולא נתווסף בהם שלמות אחר הבריאה כמו שנזכר.

ושם אהיה ג"כ הוא שם שהורה בו האל יתברך למשה שיהיה עימהם בשעבוד מלכויות וכמו שאמרו (ברכות ט') אני הייתי עימהם בשעבוד זה ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכויות, אמר לפניו רבש"ע דייה לצרה בשעתה, א"ל לך אמור להם אהיה שלחני אליכם, כי בהיות כוונת בריאת העולם בשביל ישראל שנקראו ראשית, שיקבלו את התורה שנקראת

ראשית, בהיות שישראל הם בשעבוד נראה שבריאת העולם היא לבטלה ואינו ניכר בעולם גודל שמו שהוא מהוה הוויות, וכמו שאמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו וגו', כביכול כאילו הוא עמנו בגלות ואינו מתראה, וכשהוא יתברך מושיע את ישראל וגואל, הרי הוא כביכול גואל את עצמו ג"כ, ומגלה ומודיע לעולם גודל שמו. ולזה אמר אהיה כלומר אתראה ואתוודע בשמי הגדול המהוה ההוויות והוא שם המפורש, ואהיה בשעבוד מלכויות גם כן שיהיה שם הוי"ה שלי נודע גם כן בזמן הגאולה של שעבוד מלכויות, כי לא נעשו ביחד נסים רבים וגדולים בעולם בשום זמן כמו שנעשו ביציאת מצרים, וכמו שיעשו יותר בזמן גאולת שעבוד מלכויות, ועליהם אמר אהיה אשר אהיה לשון הויה, ואמר לו משה רבנו ע"ה דיה לצרה בשעתה, כי אין ראוי שיהיה מיעד האל יתברך עונש על שום דבר אלא אחר שקדם החטא, וזהו דיה לצרה בשעתה, צרת השעבוד אחר החטא שגרם שישתעבדו במצרים, אבל שעבוד מלכויות שעדיין לא חטאו לשיתחייבו שעבוד, אע"פ שהוא גלוי לפניו לא היה ראוי ליעד עליהם מעתה, ואין מדרכו יתברך ליעד על העונש קודם עשיית העוון אשר עליו יבוא העונש, ולכן השיב לו האל יתברך לך אמור להם אהיה שלחני אליכם ולא תבשרם על שעבוד מלכויות.

נמצא כי שמותיו יתברך על ב' מינים, א' המורה על מהותו ויכולתו וגדולתו יתברך והיא שם ההוי"ה יה ואהיה ושדי צבאות, מין ב' השם המורה על האלוהות והשררה, והוא אלוהים ואל אלוה אדני, שהם ההוי"ה הוא עיקר השמות המורים על מהותו ויכולתו יתברך, ושם אלוהים הוא עיקר השמות המורים על האלוהות והשררה, ולכך נזכרו שניהם בבריאת עולם, כל אחד לבדו ושניהם ביחד, וכן לא נזכר בתורה שום שם משמותיו הקדושים כל כך פעמים כמו שנזכרו ב' שמות אלו, והוא דרך משל למלך אחד שמו פלוני המלך, שם פלוני הוא המורה על מהותו מי הוא, ומלך הוא תואר מורה שיש לו ממשלה ומלכות, וכשאומרים פלוני המלך, משם פלוני יהיה נודע אם הוא ראוי למלכות, וממלך יהיה נודע שהוא מלך, כי יש מי שהוא מלך ואינו ראוי למלכות ויש ראוי למלכות ואינו מלך, וכשהוא ראוי למלכות והוא מלך, משם עצמותו נודע שראוי למלכות ומתאר מלך נודע שהוא מלך, ומלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא, שם ההוי"ה הוא מורה על מהותו ויכולתו יתברך, ואלוהים הוא מורה על שהוא מלך על כל העולמות, וכשנקרא השם אלוהים הוא כביכול כמו פלוני המלך, כלומר שהוא ראוי למלכות והוא מלך, וכמו שיש מלך שאינו ראוי למלכות והוא מלך, וכמו שיש מלך שאינו ראוי למלכות מפני סכלותו, ועם כל זה נקרא מלך מפני שיש לו שררת המלכות, כן נקראו הדברים שהיו עובדים אותם העבודת אלילים בימים קדמונים, אלוהים, מפני שיש להם שררה, שהעו"א ההם היו ממליכים אותם עליהם, גם כי הם בעצמם אין בהם ממשות, כי לזה נקראו אלוהים אחרים שהם אחרים לעובדיהם, כמו שאמר במדרש כדכתיב: (ישעיה מ"ו) אף יצעק אליו ולא יענה וגו', ואין בהם כח לעשות דבר, כי אין להם אלא השם בלבד.

ומפני כי המלך סיבת היותו מלך הוא היותו ראוי והגון להנהגת העם ולמלוך עליהם, לכן אומר פלוני המלך, כלומר פלוני שמצד עצמו ראוי והגון למלכות, וכן כביכול האל יתברך נקרא ה' אלוהים, מצד מהות שמו הוא ראוי להיות אלוהים ומלך עולם. ולזה אמר המשורר ע"ה (תהלים ט"ז) אמרתי לה' אלוהי אתה, כי מצד מהות שמך הוא מחויב שאתה אלוהי, ואמר הכתוב ה' אלוהיכם, ה' אלוהיך, ה' אלוהי, וכן מהות עצמותו ויכולתו וגדולתו מחייב היות אלוהים ואדון על כל העולם. ולכן אנו קוראים שמו בשם אדנות, ולפעמים בשם אלוהים כפי הנקודה, כי אין אנו יכולים לקרות אותו ככתבו, כיון שאין אנו יכולים להשיג מהות שמו יתברך ויתברך שמו.

שער היסודות פרק ה [מידת הדין ומידת הרחמים]

בהיות שם אלוהים מורה על ממשלה ושררה, הוזכר בתחילת הבריאה ואמר בראשית ברא אלוהים ולא אמר ה', להורות כי על מנת כן ברא את העולם להיות אלוהים על כל ברואיו. וכמו שאמר הכתוב בורא השמים הוא האלוהים, כי מצד שברא השמים ויצר הארץ ראוי להיותו אלוהים, ומפני זה יתחייב שיתנהג בדין ישר עם ברואיו הן להשכיר הן להעניש, וראה שאין העולם יכול להתקיים בזה, כי מצד האלוהות ידון במידת הדין, ולכן מיד צרף מידת רחמים שהוא שמו המיוחד יתברך, כי מצד היותו הוא בעל הרחמים כדי שיתקיים העולם. ולכן אמר ביום עשות ה' אלוהים וגו', והקדים פה ארץ לשמים כי לא הוצרכה מידת הרחמים כי אם לארץ שהוא עולם השפל ולא לעולם העליון.

ולזה אמר ה' אלוהים ה' הקודם לאלוהים כנגד הארץ הקודמת לשמים שהוצרכה למידת רחמים שתצטרף כנזכר, ואלוהים כנגד שמים שאינם צריכים לרחמים, ובתחילת הבריאה אמר בראשית ברא אלוהים את השמים, כי כיון שמצד השמים לא היה צריך רחמים, כן מצד הארץ, וכן הקדים שם ההוויה לאלוהים, כי שם ההוויה הוא שמו המיוחד מצד מהותו ויכולתו יתברך ויתברך, ושם אלוהים הוא מצד שברא העולם כנזכר. וגם כי תחשב גדולה ורוממות לאל יתברך בהיותו אלוהים על כל העולם, אין זה תוספת גדולה ומעלה במהותו ויכולתו, וגם אינה גדולה ומעלה לו מזולתו, כי כולם ברואיו ונמשכים מרצונו יתברך כי גדולת מלך גדול הוא בריבוי ארצותיו ואוצרותיו ואנשיו אשר ירש או כבש ויעשה עימהם מה שיעלה ביד, וגדולת מלך מלכי המלכים הקב"ה היא בעצמותו ומהותו שיכול לעשות מה שירצה ואין מי יאמר לו מה תעשה, וגדולתו בריבוי ארצותיו ואנשיו וכל מה שבתוך העולם, לא ירשם ולא כבשם, אלא שיצרם ובראם כרצונו ונמשכו ממנו, וכולם תלויים בו ואינם מוסיפים בגדולתו דבר, כי תוספת הגדולה מצדם הוא נמשך מצדו יתברך כי כולם יצוריו וברואיו כנזכר. וגם הגדולה הבאה מצדם אינה אלא להם שיכירו שהאל יתברך מתגדל ומתקדש לפניהם, לא שיהיה הגדולה תוספת בעצמותו יתברך, וכמו שאמר הכתוב

(יחזקאל ל"ח) והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גויים רבים וידעו כי אני ה' וגו', כי הגדולה והקדושה שהוא מתגדל ומתקדש אינה מצד מהותו כי אם מצדם, כי הוא ה', ועל זה נמצא שיתואר האל יתברך ג"כ כמלך, כי גם שהמלך אינו נקרא בשם זה אלא מצד מלכו על מדינות רבות והיות לו אוצרות מלכים ואנשים הרבה, גם האל יתברך עם רוממותו נקרא כן, כיון שהם נמשכים ממנו ותלויים בו, גם כי מצדם נקרא מלך, אין זה שום גירעון בחוקו יתברך כיון שהם ברואיו כנזכר.

ואל יעלה במחשבת אנוש לומר כי שם אלוהים ומלך נתחדשו לו אחר בריאת העולם ח"ו, שהרי כתוב בראשית ברא אלוהים, שנראה כי קודם שברא היה שמו אלוהים, וכתיב בורא השמים הוא האלוהים, וכמה כתובים כמו אלו, וכן בתואר מלך כתיב ה' מלך עולם ועד, וגם שלמות מהותו מחייב שלא יהיה בו תוספת חידוש אפילו בשם ולא גירעון, וא"כ מה שאמר נו כי תחשב גדולה לאל בהיותו אלוהים ומלך על כל העולם אינו מחייב שיתחדשו השמות בבריאת העולם, כיון שמכוח מהותו יתברך ויתברך נברא העולם ולא היה תלוי בריאתו כי אם ברצונו לבד, הרי הוא נקרא אלוהים ומלך עולם אפילו קודם הבריאה, כי כל מה שברא היה בכוחו וברצונו לבוראו קודם, ואחר שבראו הכול תלוי בו, והוא אלוה ומלך על מה שברא ברצונו ולא שברא ע"י אחר, כי אין דבר שימשך אלא ממנו יתברך ויתברך כמו שנזכר, ולכך אין חסרון בחוקו יתברך שיקרא אלוהים ומלך על העולם שברא ושימליכוהו עליהם.

וכמו שאמרו (ראש השנה ל"ד) מלכויות כדי שתמליכוני עליכם, וכתובים מלאים רוממו ה' אלוהינו, גדלו לה' אתי, וכיוצא באלו שנראה שהאל יתברך מתגדל ומתרומם ע"י ברואיו, וכן המלאכים מעריצים וממליכים את שם האל המלך הגדול הגיבור וכו', ואינו תוספת גדולה לו, כיון שהכול נברא בכוחו כנזכר, ואין שום דבר נמצא זולתו. וההפרש שבין אלוהים ומלך מצד שהוא מלך, הוא כי אלוהים יובן מה שעושה האדם בסתר ובמטמוניות ומעניש ומשכיר על זה ואינו נראה, מה שאין כן במלך, וכן יודע ובוחן הלבבות אם הם מכוונים לעבודתו אם לאו, מה שאין כן במלך, וא"כ למה יתואר האל יתברך במלך. העניין הוא לפי שמין האנושי בטבע בריאתו אינו מתייראכ"כ אלא ממי שרואה אותו, ויש יכולת בידו להרע לו או להטיב מיד כשיעבור על דבורו, אבל מהאלוהים שאינו רואה שרואה אותו, אע"פ שיודע בודאי שרואה מעשיו ומסתריו ומחשבותיו ויענישהו, אין היצר נכנע כ"כ כיון שאינו רואה אותו, ושעל הרוב אינו נענש מיד, והמלך הישר יודעים אנשיו שיריע להם מיד כשידע שיעברו דבריו, ושייטיב להם מיד כשידע שקיימו אותם ויראים אותו. ולזה אמר הרב לתלמידיו (ברכות כ"ח) יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם, ועל זה יתואר האל יתברך במלך, לומר שיהיה מוראו על העולם כמלך כפי ערך זה. ולזה אמר הכתוב (תהלים י') ה' מלך עולם ועד אבדו גויים וגו' ה' מלך ירגזו עמים וגו'. וכן שאר

השמות שנזכרו בתורה אחר הבריאה, ובנביאים ובכתובים לא נתחדשו לו אח"כ, אלא שנתגלה כי הם שמותיו יתברך ויתברך ג"כ, נתגלה שם אדנות על יד אברהם אבינו שאמר ה' אלוהים, ובמצוות המילה גלה האל יתברך שם אל ושדי, שאמר לעולמו די, וכמו שאמר אני אל שדי, אל שבכוחי לבריאת העולם יותר גדול, אלא שאמרתי לעולמי די, ושם צבאות נתגלה ע"י חנה שאמרה מכל צבאי צבאות וגו'.

ושם אהיה גלהו האל יתברך למשה רבנו ביציאת מצרים כשאמר לו משה רבנו עליו השלום (שמות ג') הנה אנכי בא לבני ישראל וגו' ואמרו לי מה שמו וגו' אהיה אשר אהיה וגו', ויתר שאת ומעלה בשם זה משאר השמות שנתגלו אחר הבריאה, להיותו נאמר מפי ה' על שאלת מה שמו, והשיב אהיה וגו', מה שאין כן בשאר השמות שנתגלו ע"פ נביאיו כנזכר, כי גם שם אל שדי, שנאמר על פיו אני אל שדי, לא הזכיר בהם שמי אל שדי, כמו בכאן שאמר אהיה על שאלת מה שמו. ובזה יש סמך לבעלי הקבלה שמעלים זה השם למעלה משם ההוי"ה, שלא הוזכר בפירוש שהיה שמו בתחילת זכירתו, ביום עשות ה' אלוהים ארץ וגו'. אלא שלאחר שהזכיר אהיה על שאלת שמו, אמר על שם ההוויה ה' אלוהי אבותיכם וגו' זה שמי לעולם וגו', כי שם אהיה לא נזכר עוד בכל ספרי הקודש בלשון קודש, וזה השם של ההוי"ה הוא שנכתב בכל התורה ונביאים וכתובים על הרוב כמו שאמרנו למעלה. ולזה אמר זה שמי לעולם בתורה נביאים וכתובים וזה זכרי לדר דר, כי אחר חתימת הספרים הקדושים לא ייזכר אלא שם זה בכל מה שיצטרך להזכירו בהקדשות ובשבועות והברכות ולא שם אחר, וכן אמר המשורר (תהלים קל"ה) ה' שמך לעולם ה' זכרך לדר ודר, גם כי כל שאר שמותיו יתברך הם קדומים ג"כ.

ולא רציתי להתיר לעצמי מה שכתב **הרב** ז"ל בספרו הנכבד **מורה נבוכים** חלק ראשון פ' ס"א שאלו השמות זולת שם המפורש הם נגזרים ושנתחדשו אחר חידוש העולם, שהביא מפרקי רבי אליעזר עד שלא נברא העולם היה הקב"ה ושמו בלבד, וכן כתב ג"כ ה"ר **יוסף גיקטליי"א** ז"ל **בספר גנת אגוז** אשר לו, ועם כל זה אני אומר כי כיון שבכוח שמו המיוחד נתיסדו כל השמות האחרים אינם נקראים מחודשים וכמו שכתבתי למעלה, כי בריאת העולם הייתה תלויה ברצונו, ובלי עמל ויגיעה בראו. ולכן חידוש בריאת העולם בפועל אינו מוסיף שום דבר בגדולתו, אע"פ שהוא מולך עליהם אחר בריאתם, כל שכן השמות שהוא נקרא בהם מצד בריאת העולם שלא יקראו מחודשים, כיון שהם בכוח שמו הגדול יתברך כנזכר.

שער היסודות פרק ו [אל – תקיף]

שם אל הוא ל' חוזק ותוקף כמו (יחזקאל י"ז) ואת אילי הארץ לקח, ומי כמוך באלים, שאין במציאות שום חזק ותקיף כמוהו ושם זה הוא שורש ועיקר כל שם אלוהות, ומפני

שנשתתף שם זה למי שמחזיקים אותו שהוא תקיף והוא אל ואינו, כמו שנאמר כי לא תשתחווה לאל אחר, נתווסף על שם זה ב' אותיות אחרונות על שם ההוי"ה ונקרא אלוה, להורות כי מה שאנו קורין אותו אל ומחזיקים אותו באלוהות הוא לפי האמת שאין תקיף וחזק כמוהו, כמו שמורים קצת האותיות של שם ההוי"ה שהוא שם מהותו יתברך שהוא מהוה ההוויות אין סוף וקץ ליכולתו, וכן נתווסף על שם אל ב' אותיות ראשונות של שם ונקרא שם אלוהים, להורות על שהוא באמת תקיף וחזק מאין כמוהו, וכמו שאמר פלשתים (שמואל א' ד') מי יצילני מיד האלוהים האדירים האלה וגו', וכן נתווסף עליו אות מ"ם, להורות כי האל בכוח ב' אותיות ראשונות על שם ההוי"ה ברא העולם, אשר תכלית וכוונת בריאתו הוא בשביל האדם שהוא נוצר למ' יום, ובשביל התורה שנתנה למ' יום.

וזהו שכתבו כי ביה ה' צור עולמים, ודרשו ז"ל (בראשית רבה פ' י"ב) כי בשני אותיות אלו ברא העולם הזה והעולם הבא כדכתיב: עולמים, והקדים הא' שנברא בו העולם הזה ליו"ד שנברא בו העולם הבא, וזהו שהורה שם אלוהים בתחילת הבריאה, כי האל בשתי אותיות אלו ברא העולם לתכלית האדם והתורה כנזכר, ואף גם זאת לא נמנעו עובדי אלילים מלייחס שררה ואלוה בכל תוקף לאלוהיהם לפי דעתם, ולזה נקראו בכתוב אלוהים, וכן אפשר לומר כי מפני ששם זה כלולים בו שני שמות שם אל ושם יה שהם שמות בפני עצמם, כדכתיב: עזי וזמרת יה, ולכן נתווסף בו מ"ם לשון רבים שמורה על ב' השמות כנזכר, וכשיסמך תישמט המ"ם כמו אלוהי ישראל, אלוהי אברהם וגו', וכן בכינוי אלוהיכם אלוהינו אלוהיו, תישמט המ"ם שהוא כמו אלוהים שלכם, אלוהים שלנו, אלוהים שלו, כמו אחרים אחריהם אחרינו אחרי, ולהיות זה השם מחובר מב' שמות הוזכר במכתב אלף וקרוב לק' פעמים, מה שאין כן בשאר השמות, זולת שם ההוויה שהוזכר הרבה פעמים.

וגם כי בשם אלוהים הנזכר בתחילת הבריאה נכלל קצת שם ההוי"ה כנזכר, הוצרך לשתף עמו כל השם שהוא מידת רחמים, ואמר ביום עשות ה' אלוהים וגו', כי עיקר מידת רחמים שבשם ההוי"ה הוא בכל ארבע אותיותיו ביחד, וגם יה הוא דת צדק ומשפט דכתיב: אם עונות תשמור יה, וכפי מה שכתב בעל **ספר גנת אגוז** בחלק הא', ולכן הוצרך לצרף עמו מידת רחמים, ומפני כי בזה השם שהוא שם אלוהים נברא העולם כנזכר לשיקבלו אלוהותו, נזכר בכל מקום שמיחס אלוהותו על העולם או על קצתו, כמו אלוהי עולם ה', אלוהי אברהם אלוהי יצחק וגו', אלוהיכם אלוהינו, אלוהי אתה, כי כולם נגזרים מאלוהים, ולא מאלוה, כיון שהוא כתוב ביו"ד ולא בוא"ו, ולא מאל, שהיה לו לכתוב אלכם, ולא נמצא שום כינוי באל, אלא במדבר על עצמו אלי וצור ישועתי כי אלו השמות מורים על גדולת ה' יותר מאלוהים, וכמו שאמר (איוב כ"ב) הלא אלוה גובה שמים וגו' ואמרת מה ידע אל וגו', כי מצד גדולת שמותיו אלו, היה חושב איוב שלא היה משגיח בזה העולם השפל, ולכך הוזכרו אלו הב' שמות על הרוב בספר זה, ולא נמצאם כינוי על אלוהות כנזכר, כי כינוי

האלוהות מורה על ההשגחה שמשגיח על מי שהוא אלוה עליהם, וכן שם אלוהים שבו נברא העולם, כדכתיב: בראשית ברא אלוהים, מורה על השגחתו על ברואיו שברא, ולכן יתייחס אליהם בשם אלוהות, ונמצא בכתוב אלוהי אלוהיכם אלוהינו אלוהיך אלוהיו קרוב לאלפים פעמים, זולת מה שנזכר בשם אלוהים לבד.

שער היסודות פרק ז [לקרב אל השכל את מציאותו]

אחר שנתברר והוא מפורסם מציאותו יתברך, והשם המיוחד לו המורה על עצמותו יתברך ושאר השמות המורים על אמתת פעולותיו, ראוי לקרב אל השכל מציאותו יתברך כיצד הוא נמצא בכל העולמות הג', ונמשיל קודם, משל למלך שבנה פלטרין, בית וחדר לפנים ממנה, וחצר חוצה לה, מקום מושבו ומכונו הוא החדר, והנהגת מלכותו עם יועציו ושריו הוא בבית, ולפעמים יוצא לחצר להקביל או ללוות שריו ויועציו, או לטייל בחצר, ותוכן בנין החדר נאה ומהודר מן הבית, וכן הבית מן החצר. ומלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא, שברא האל יתברך עולם העליון וכסא כבודו מכון לשבתו, וברא עולם האמצעי להנהגת מלכותו בהשקפתו והשגחתו עליהם משם, כדכתיב: (תהלים י"ד) ה' משמים השקיף וגו', משמים השמעת דין וגו', וכיוצא בפסוקים אלו, ולפעמים לסיבת זכות וצדקת עבדיו ואוהביו שבעולם התחתון מתראה להם ושוכן בתוכם, כיון שהם אינם יכולים לבוא אליו ולסור אל ביתו בהיותם בחיים, כי אם היה אפשר הם היו הולכים אליו, והוא לא היה בא אליהם, כמשה רבנו עליו השלום כשהוכן לכך עלה שמים וירד, וכן אליהו כשנתעלה, וכמו שחדר המלך אין מי שיראנה ושידע מה שבתוכה, כן עולם העליון מכון לשבתו אין מי שידע וישיג תכונתו, ולכן לא הוזכר בפירוש בריאת עולם העליון כיון שאינו נראה ומושג לאדם כמו שמושג טבע העולם התחתון ותכונת הגלגלים השמימיים הנראים לעין, ואין המשל דומה לנמשל אלא במה שנעשה לכבוד המלך שהוא הפלטרין לא בעצמות המלך, כי אין נמשל לו יתברך, והבן מה שאמר ו (ברכות נ"ח) מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא, ולא אמרו מלכא דארעא כעין וכו', וכל הנעשה בגללו יש צד דומה או נמשל אליו, כי אפילו כסא הכבוד שהיה תכלית מעלת עולם העליון הוא נברא, גם כי היה קודם שנברא העולם, כדכתיב: נכון כסאך מאז, ולכן יש דמיון ומשל מנברא לנברא, ולא מנברא לבורא בעניין העצמות.

ואחר שכן, צריך לתת טוב טעם ודעת היאך הוא נמצא בשלושה עולמות, בהיותו הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו, ומה רושם יש לשכינתו בעולם העליון יותר משאר העולמות, ובביאור זה נאמר כי האל יתברך הוא נמצא בכל העולמות כפשט הכתוב מלא כל הארץ כבודו, ומבואר יותר מזה הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, וכאומרם ז"ל כאילו דוחק רגלי שכינה, אלא שאין מציאותו שווה בכל העולמות, כי אם כל אחד כפי ערך הכנתו, ודבריו כלשון בני אדם כאילו ראשו בעולם העליון ואמצעו באמצעי ורגליו בתחתון,

וכמו שכתוב (ישעיה ס"ו) השמים כיסאי והארץ הדום רגלי, כי בהיות כל השמים כסאו אשר הוא יושב בה הרי ראשו בעולם העליון, ורגליו בתחתון כאומרו והארץ הדום רגלי.

והרמוז בזה כי שכל האנושי שבעולם התחתון אינו יכול להשיג ממנו אלא פעולותיו וסבותיו הנמשלים לרגליו, והגלגלים משיגים יותר, והשכלים הנפרדים יותר במדרגת הראש, אלא שאין יכולין להשיג תכלית אמתתו, וכמו שאמר (יחזקאל ג') ברוך כבוד ה' ממקומו שאינם משיגים תכלית עצמותו, וכמו שנמצא האדם למה שתחת רגליו, כן נמצא האל יתברך לעולם התחתון, רואה ומביט ומשקיף בהם, וכמו שהיושב בכסא כשרוצה להביט ולהתקרב למה שתחתיו מניע ראשו לצד מטה, ולפעמים מניע הכסא ומטה אותה לצד מטה בהיותו יושב עליה להתקרב אל שלמטה ממנו לסיבת מה, כן האל יתברך כשישראל עושים רצונו ורוצה לשכן שכינתו בתוכם הוא מניע ומטה הכסא שהם השמים לצד מטה, וכמו שאמר הכתוב (תהלים י"ח) ויט שמים וירד וגו', שהטה הכסא לצד מטה, וזו היא הירידה שהוזכרה במתן תורה, וירד ה' על הר סיני וגו', וזהו גילוי שכינה בתחתונים, וזהו מה שאמר ו (סוכה ה') מעולם לא ירדה שכינה למטה מעשרה, וכשאינם עושים רצונו הוא זוקף ראשו ומסתיר פניו ואינו מביט בהם, כדכתיב: (דברים ל"א) ואנכי הסתר אסתיר פני וגו', ולפעמים מצד רוע מעלליהם מסלק רגליו ג"כ אל הכסא, וזו היא דחיקת רגלי השכינה.

שער היסודות פרק ח [ראיות לאחדות ה']

עניין יחודו יתברך הביא **הרב** ז"ל **בס' המורה** בפ' עבודת אלילים מחלק א' דעת המדברים בחמישה דרכים, ובעל **חובת הלבבות** בשער היחוד הביא שבעה פנים. ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה שהתחלתי להביא מן השכל ומן המוחש ומן הקבלה ממה שיראה לי, כי מה שכתוב בספרי החכמים הקודמים שהם ראיות במופתים נכונים הרי הוא כתוב בספריהם, ולא אאריך בהעתקתם אלא במה שלא ראיתי כתוב ונתחדש אצלי.

והנה הראיה מן השכל לא תצטרך לשהוא אחד ולא שנים, אלא לייחוד הגמור, לא בשום יחוד שנראה יחוד פשוט כקו ונקודה ושם אחד המספרי, כי גם אלו אינם אחדות גמורה, כי הקו יחלק אל קוים והנקודה היא בעלת מצב וישתתפו עמה במצב נמצאים אחרים, והאחד המספרי אין מציאות אחדותו אמתית אלא במחשבה וכבר תשיג המחשבה קבוץ רב מאלה האחדים המספרים, ולזה האחדות הגמורה היא אשר נותנת יחוד והבדל מה בפועל מכל מה שזולתו, ואין זה אלא באלוה יתברך שהוא לבדו מחויב המציאות וכל הנמצאים זולתו אפשרי המציאות וישתתפו זה לזה באפשרות, ואין מי שישתתף לו בחיוב המציאות ולא בשום דבר.

וכמו שכתב **בעל העיקרים** ז"ל מאמר ב' פ' עשירי, ועל אחדות זה אנו מביאים ראיה אשר נאמר כי הוא זה אחדות יתברך, כי אחר שידענו ידיעה אמתית כי יכולתו יתברך בבלתי תכלית ולא יבצר מידו מזמה ידענו כי הוא אחד פשוט בתכלית הפשיטות, ואפשר כי הוא דבר ידוע שהדברים המורכבים אינם יכולים לשום בפועל כל אשר יזמו לעשות מצד הרכבתם כי מה שיאות לזה לא יאות לזה, ואם הדברים הפשוטים כמו היסודות וכיוצא בהם אין כח באחד מהם לבדו לפעול כי אם באיכותו אם חום אם קור ובהתערבם והתמזגם יתהוו מהם כל הדברים, וכיון שהוא יתברך פועל וממציא כל הדברים הפשוטים והמורכבים ויכולתו בבלתי תכלית, ידענו שאין בו שום צד ריבוי שיעכבהו מלפעול מה שירצה, ושאחדותו היא אחדות גמורה ולא באיכות כלל, ולא השגנו באיזה צד היא אחדותו לשיכולתו בבלתי בעל תכלית כמו שלא השגנו מהותו יתברך, ועל זה אמר הכתוב (איוב י"ד) מי יתן טהור מטמא לא אחד, כי אי אפשר בטבע שיתהווה דבר מהפכו, כי אם הדבר שהוא נהווה ממנו שהוא הסיבה הוא פשוט א"א להתהוות דבר אחר אלא באיכותו הפשוט אם חום אם קור או זולתו ולא הפכו, ואם הוא מורכב לא יוכל להתהוות ממנו דבר פשוט, לכן אין לשום נברא יכולת על זה כי אם לאל יתברך שהוא אחד ואין בו הרכבה לשיעכב על ידו, ולא שום איכות בייחודו לשלא יוכל לברוא אלא באותו האיכות, אלא הוא אחד גמור ויכול לברוא דברים פשוטים ומורכבים ולא נוכל להשיג כיצד כמו שלא נשיג מהותו יתברך.

והראיה מן המוחש הוא, כי אנו רואים שהוא יתברך ברא העולם וכל צרכו לקיום מין האדם שנברא בו, ומאז הבריאה ועד עתה לא שנתה את תפקידה ומראה, מוציאה צמחים ואילנות לצורך הבריות, והשמש והירח והכוכבים מאירים לצורך העולם ומשפיעים למטה מן הכוח הנשפע עליהם מלמעלה, ואין זה אלא מכוח האחד השלם שאינו צריך עזר ולא עצה מזולתו, כי אם היה בו שום הרכבה בייחודו לא היו פעולותיו שלמות וקיימות, כי ההרכבה גורמת שינוי, וכיון שאין בו שינוי כמו שאנו רואים בכל דברים הטבעיים התמידיים, אין בו הרכבה, אלא אחדות גמורה ושלמות גמור לברוא מה שירצה ולקיים אותו לעולם, כי אם היה בו שינוי לא היו דבריו קיימים, ומפעולות השלם הוא שיהיו עיניו קיימים ומתמידים כי הנמשך מן השלם הוא טוב ולא יפסק, ולזה ראינו בכל מה שברא במעשה בראשית שאמר הכתוב וירא אלוהים כי טוב, כי כל מה שברא היה בשלמות בריאתו ולא יפסק טובו כי אם היה נפסק נראה שלא היה טוב ולכך נפסק. ועל זה אמר וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב, מצד שראה האלוהים שהוא האחד האמיתי שיעשה מה שעשה, היה טוב כיון שנהיה ע"י האחד השלם שפעולותיו שלמות ואינו נופל שינוי וחסרון בחוקו יתברך, ואמר הכתוב (בראשית ח') עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וגו' ויום ולילה לא ישבותו, כי באחדותו הגמורה והשלמה יוכל ליעד על שלא ישבותו יום ולילה כי אין מוחה בידו ומי יאמר לו מה תעשה.

והראיה מן הקבלה מה שידענו שהוא ברא שמים וארץ וכל צבאם, כמו שכתוב בתורה בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ, ביום ברא ה' אלוהים ארץ ושמים, וכשהרעו דור המבול אמר (ו') אמחה את האדם אשר בראתי, מי שבראם רצה למחותם והציל את נח וחידש העולם על ידו כמו שהיה קודם המבול, ובחר באברהם ונתרצה ביצחק והתפאר ביעקב, והשפיע במשה שפע תורתו, ואמר (שמות כ') אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך וגו', מפני שראהו על הים כאיש מלחמה ועכשיו כש"ץ מעוטף אמר אנכי הוא שהוצאתיך ממצרים וראית אותי על הים כי אין בי שינוי, והביאם לארץ והעמידם בה ושרתה שכינתו בבית המקדש כל זמן היותם תחת עבודתו יתברך, וכשפרקו עול והפרו ברית סלק שכינתו מעליהם ונחרב הבית, ועם כל זה בכל צרתם לו צר ושכינה כביכול עמנו בגלות, כל זה ראיה גדולה לאחדותו יתברך שמעולם היה על כוונה אחת ותכלית אחת, ואם לא היה אחד פשוט לא היה עומד על כוונה אחת היה משתנה מזמן לזמן או מפעולה לפעולה. ועל זה אמר הכתוב בפירוש אחדותו (דברים ו') שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד, כי מצד מה שאנחנו בני ישראל לבד נוכל לשמוע ולהבין כי ה' הוא אחד ממה שראינו שבחר בנו והיה אלוהינו מימי אבותינו ע"ה, ולא השליכנו מעל פניו כשחטאנו לו אלא יסרנו במשפט, א"כ נגזור כי הוא אחד ואין בו הרכבה ולא שינוי כלל, כיון שעומד על כוונה אחת ועל תכלית אחת עם ישראל מן היום שבחר באבותם כנזכר. ולזה אמר ה' אלוהינו ולא אמר ה' אלוהים, כי מצד שהיה אלוהינו לעולם ידענו כי הוא אחד.

ויש לנו להבין ולדעת כי אחדותו יתברך לא נזכרה אלא בסוף התורה, והייתה הכוונה כי לא נתברר אחדותו עד אחר שבחר בישראל על הדרך שאמרנו שעמד על כוונה אחת, כי בעשרים דורות שמאדם ועד אברהם לא בחר האל יתברך בשום אומה יותר מאומה אחרת אלא כולם לפניו שווים, וכשהרעו מעשיהם הציף עליהם מי אוקיינוס בדור אנוש ואח"כ הביא עליהם את מי המבול, ובדור הפלגה הפיצם על פני כל הארץ, ונשתנו כמה דברים מסדרי בראשית, בדור אנוש ההרים נעשו טרשים, המת מרחיש, נעשו פניהם כקופין וכו' כמו שאמרו במדרש, וכן בדור המבול נשתנו כמה דברים מטבעו של עולם שהיה קודם, שהיו זורעים ולא קוצרים יולדים ולא קוברים ומהלכין מסוף העולם ועד סופו לשעה קלה ומתלשין ארזי לבנון בהליכתן וכו' כדאיתא במדרש, ולא היה להם מיחוש ראש, ומי גרם להם כל אלו שמרדו בו יתברך.

וא"כ מצד אלו השינוין שהיו בטבעו של עולם היה נראה ח"ו שינוי בחוקו יתברך ולא הייתה אחדותו שלימה לעין כל, מצד כוונות הדורות היותן חלוקות והפכיות מן הכוונה אלוהית שנברא העולם להיות הנבראים נמשכים בצדק ובמשפט, ולכן בדור הפלגה כשראה האל יתברך כי לא היה בהם תקנה בלבל לשונם לע' לשונות וקרא לע' מלאכים והפיל גורלות בהנחל עליון גויים וגו' יצב גבולות עמים וגו' ונפל גורלו של הקב"ה על אברהם ועל זרעו

המיוחד, כי חלק ה' עמו יעקב וגו', וברר וצרף את זרעם פסולת ישמעאל ועשו עד שהגיע ליעקב שהייתה מיטתו שלימה בלי שום פסולת וייחד שמו עליו, ועל זה אמרו חז"ל (פסחים נ"ו) מהיכן זכו ישראל לק"ש מאבינו יעקב שנאמר היקבצו ושמעו בני יעקב שמא יש בכם וכו' אמרו שמע ישראל כשם שאין בלבך אלא אחד וכו', והוא אמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. ועל זה אמר הכתוב (מלאכי א') הלא אב אחד לכולנו אל אחד בראנו, כי אב אחד הוא יעקב אבינו כי אברהם ויצחק יצאו מהם עשו וישמעאל ואינם אב אחד לכולנו, לבד בני ישראל. ומפני זה אמר אל אחד בראנו כי אל אחד ייחד שמו על אב אחד ועל זרעו שהם כולם אחדים לעבודתו בלי שום פסולת. ועל זה נאמרה כל פרשת שמע בלשון יחיד ואהבת את ה' וגו' ושננתם לבניך וגו' להורות על היותנו אחדים באחדותו יתברך השם אחד (ש"ב ז') ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ וגו'.

ועם כל זה אינו נקרא האל יתברך אל אחד אלא לנו בני אב אחד כמו שאמר הלא אב אחד לכולנו אל אחד בראנו, אבל הכותיים שהם משתחווים לאל אחר אינו נגלה ומפורסם ביניהם שהוא אחד, וכשיבוא היום הנועד אז יהיה ה' אחד ושמו אחד בפי כל העולם, וכמו שאמר הכתוב (עובדיה א') והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, כי עתה שאינו למלך על כל הארץ כי הם ממליכים עליהם שרי מעלה ומשתחווים אל אל לא יושיע אין אחדותו ולא אחדות שמו נראית בעולם, מפני כי הוא יתברך צריך להתנהג עם שאר שמותיו יתברך ג"כ, אבל בזמן שיהיה למלך על כל הארץ שהוא כל העולם ויתבטלו כל שרי מעלה, אז יהיה ה' אחד, שלא יעבדו שום אומה לשום שר ומזל כי אם לו יתברך, והוא יתברך יפקוד על צבא המרום במרום להשפילם ולסלקם מהממשלה שנתן להם כשחלק אותם לכל העמים אש תחת כל השמים. ואז לא יצטרך להתנהג עם שאר שמותיו יתברך, כמו שתאמר שם אדנות מורה שהוא אדון על כל העולם ועל הכוכבים ועל המזלות להתגבר עליהם לצורך הצדיקים, כמו שעשה לאברהם אבינו שקראו אדון שאמר לו (שבת קנ"ו) צא מאיצטגנינות שלך אברם אינו מוליד אברהם מוליד וכו', וכן שדי לשדד מערכות לא יצטרך אז לשדדם, וכן אלוהים מידת הדין לא יהיה אז מידת הדין, וכן שאר כל השמות לא יצטרך להתנהג בהם, כי אז יהפוך אל כל העמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד (צפניה ג') ולכן יהיה אז שמו המיוחד אחד. ולזה אמר יהיה ה' אחד בערך מה שיסתלקו שרי כל האומות ולא יעבדום שום אומה בלתי לה' לבדו, ואמר ושמו אחד בערך מה שלא יצטרך האל יתברך להתנהג בשאר השמות אז כנזכר אלא השם המיוחד, ויהיה שמו ג"כ אחד ואז כל ברואי מעלה ומטה יעידון ויגידון כולם כאחד ה' אחד ושמו אחד.

ומפני כי אחדותו יתברך מיוחדת עמנו יותר כמו שביארנו, נצטווינו לייחדו בפינו פעמים בכל יום, ביציאת השמש ובהערבו, כי הם תחילת עסקינו וסופן, מה שלא נצטווינו בשאר

עיקרי התורה ושורשיה לבטא אותם בפה, והייתה הכוונה להראות את עצמנו מחויבים ומשועבדים לעבודתו יתברך למסור נפשנו ומאודנו לאהבתו כיון שהוא ייחד שמו עלינו. ולזה סמך ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך וגו' לשמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד, מה שאין כן בשאר העיקרים שאינם סיבה מיוחדת לדברים אלו, וציונו להכניע לבבנו ויצרנו ולמסור נפשנו וגופנו וממוננו לאהבתו כמו שכתוב ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך.

ולפי שכל אחד מאלו השלושה דברים קשה על האדם הישירנו האל יתברך בהם כסדרן בפרשה כדי שנוכל לעמוד עליהם לאהבתו יתברך, ואמר והיו הדברים האלה אשר אנכי מצווך היום על לבבך ושננתם לבניך ודברת בם וגו', כי בזה יתיישב לבב האדם ויצרו להיות נכנע לעבודתו יתברך בהיותו לומד ועוסק בתורה, כאומרם (סוכה נ"ב) משכהו לבית המדרש, ועל היותו משועבד למסור נפשו וגופו לעבודתו יתברך אמר וקשרתם לאות על ידך והיו לטטפת בין עיניך, כי ראוי הוא שתמסור נפשך וגופך לאהבתו כיון שהוא שומר את גופך בקשרך התפילין על ידך כנגד כל הגוף, והוא שומר את נפשך בהיותם לטטפת בין עיניך כנגד המוח וכמו שאמר (מנחות מ"ד) מאריך ימים דכתיב: (ישעיה ל"ח) ה' עליהם יחיו, ועל היותו מחויב שלא לחוש להפסד ממונו לאהבתו האל יתברך ומצוותיו אמר וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך, כי בכתיבתך וקביעתך המזוזה על מזוזות ביתך ובשעריך הוא יתברך כביכול עומד ושומר את ממונך והונך אצור ומכונס בביתך, וכמו שאמרו מלך בשר ודם עבדיו שומרים אותו מבחוץ אבל הקב"ה וכו', ואם כן ראוי הוא כשיארע לך לפעמים הפסד ממון בדבר מצווה שלא תחוש לו לאהבתו יתברך ששומר אותך ואת ממונך לעולם.

וכנגד ג' דברים אלו שצריך האדם להיותו זהיר שאל יליזו מנגד עיניו לאהוב האל יתברך בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, נתייחדו ג' מצוות גדולות בתורה **מילה תפילין ציצית** שהן מיוחדות מבין שאר המצוות שקיומם תלוי בגוף האדם, המילה בגופו ממש ותפילין על גופו וציצית במלבושו מה שאין כן בכל שאר מצוות התורה, והן מכוונות לאלו ג' דברים, מילה שיכבוש את יצרו מכל דבר ערווה ומכל עבירה ויאהב האל יתברך ביצר טוב וביצר הרע כמו שכתוב בכל לבבך, תפילין שימסור גופו ונפשו שהם נשמרים בתפילין שעל זרועו ובין עינו כמו שאמרנו על אהבת ה' יתברך. וזהו שאמר בכל נפשך, ציצית שעל גופו שלא יחוש להפסד ממונו לאהבת האל יתברך והציצית הוא המורה על ממונו כי אין האדם צריך ממון אלא לאכול וללבוש כדכתיב: (בראשית כ"ח) ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש ואמרו חז"ל (חולין פ"ד) יאכל פחות ממה שיש לו וילבש ויתכסה במה שיש לו, והכול יהיה נחשב למאומה בעיניו נגד אהבתו יתברך.

והנה ג' אותיות שבמלת אחד מורות על ג' מצוות אלו, והן מורות על ג' העולמות, עולם העליון שכולו רוחני בלי גוף ובאחדות גמורה, וזהו הוראת האל"ף, ועולם האמצעי שיש בו ח' גלגלים שבהם הכוכבים המורים על כל הנגזר בארץ וכל הווה ונפסד בעולם התחתון הוא בסיבת הקף הגלגלים כפי מה שבראם האל יתברך. וזהו הוראת החי"ת ח' רקיעים ועולם השפל שיש בו יישוב לאורכו ממזרח למערב, וישוב ג"כ ברוחבו מצפון לדרום ס"ו מעלות והם ד' רוחות העולם המושגחים ומושפעים מאתו יתברך, והדל"ת היא הוראת ד' רוחותיו כי כל העולמות הוא בראם כולם כאחד ואחדותו מפורסמת בג' העולמות וזהו ה' אחד, וכן אלו הג' מצוות מורות על שלושה העולמות:

תפילין כנגד עולם העליון שבפרשיותיה רמוז אמתת ה' יתברך ואחדותו,

ומילה שהיא לשמיני כנגד ח' גלגלי הכוכבים שבעולם האמצעי,

וציצית שיש בו ד' כנפות כנגד עולם השפל שיש בו ארבע כנפות והם ארבע רוחות.

ובהיות אלו המצוות קרובות אליו בכל עת לא יסור לבבו ולא ישכח כי האל יתברך ברא כל העולמות ושראוי לעבדו בכל לב ונפש ומאד.

שער היסודות פרק ט [הרחקת הגשמות]

בהרחקת הגשמות, הביא **הרב** ז"ל **במורה** סוף חלק ראשון דעת המדברים בשלושה דרכים, וכן בפרק שני מחלק שני הביא ד' עיונים שהוליד מההקדמות על מציאות ה' יתברך, ומקצתם כתב שיתחייב שהוא יתברך אינו גוף ולא כח בגוף.

והנה לפי דרכנו אנחנו נביא מן הסברא שהוא יתברך אינו גוף ולא כח בגוף, וזה כי הגופים הפשוטים, חמישה, ארבע יסודות,

והגשם החמישי הוא גשם כל הגלגלים,

והגשם היותר עב ועכור גשם הארץ,

והשני לו והוא עליו הוא **גשם המים** כי גם שהם גוף נתפס בכלים ובידיים הוא זך וצלול,

והשלישי הוא **גשם הרוח** והוא סובב על המים ודק מהם כי אינו נתפס בכלי וביד אלא בנוד קשור וסתום מכל צדדיו,

והרביעי גשם האש הסובב על הרוח תחת גלגל הירח, והוא דק וקל יותר מן הרוח כי עיקר יסוד האש והוא השלהבת אינה נתפסת היא לבדה בשום מקום אלא עולה על יסודה העליון כשלהבת הקשורה בגחלת כי בעודה נתפסת בגחלת היא נראית ואינה נתפסת ונגדרת בשום מקום כי אם ביסודה.

ואלו הד' יסודות יקרה להם הפסד וכליון בשני פנים:

האחד מצד עצמן שהן גוף וברוב הימים והשנים יפסדו וישתנו ויתהווה מהם דבר אחר לפי תנועת הגלגלים.

והב' מצד זולתן שיפסדו וישתנו על יד אחרים שיפסידו וישנו אותם לצרכם ולעשות מהם דבר אחר, וכן כל מה שנעשה מהם יקרה בו ב' מיני הפסד והכיליון, מצד עצמו לפי רוב השנים, ומצד אחרים שיפסידו אותם בידיים כשבירת כלים בידיים והתכתן וקריעת בגדים והשחתתם וסתירת בנינים ופוצצות סלעים בפטישים, והגשם החמישי הוא דק ובהיר מכלם ולא ישיגהו מקרה ההפסד לא מצד עצמו ולא מצד זולתו כי אם ברצונו יתברך שבראו ויכול לכלותו, כי אפילו המלאכים שהם למעלה מן הגלגלים הם נשרפים ברצונו יתברך. ושני מיני ההפסד הנזכרים מצד עצמן או זולתן מפסידים הגשם לבד או קצתו, ולפעמים יקרה להם מצד עצמן המיתה ויפסד גופן, או ע"י אחרים שיכו אותם באבר ראשיי שהנפש תלוי בו וימות ויפסד הגוף, והגשם החמישי לא יקרה אחד מהם כי כלו גשם אחד זך ובהיר מתדמה החלקים אין בקצתו דבר שיהיה צורתו תלויה בו יותר מקצתו ולא יקרה בו הפסד ושינוי כי אם ברצונו יתברך.

ויצא לנו מכל זה כי האל יתברך הוא נצחי וקיים אינו גוף ולא כח בגוף, ואינו נכלל בכלל שם שישיגהו הפסד או שינוי ח"ו לא מצד עצמו ולא מצד זולתו כי הוא נצחי חי וקיים.

והנה דור הפלגה טעו בזה שחשבו להלחם בו, כמו שאמר במדרש כת אחת אומרת נעשה מלחמה עמו כו' נעשה מגדל ונעלה לרקיע ונכהו בקרדומות כדי שיזובו מימיו, כוונתם כי גשם הגלגל היה לו איזה אבר ראשיי שיכו בו ויפסד צורתו וזהו זיבת מימיו, וכן עשיית מלחמה עם האל יתברך הייתה לפי סכלותם שהיה בו גוף או כח בגוף, ולזה אמר הכתוב (בראשית י"א) וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל וגו', כי הם חשבו כי בהפלגת הגובה שהגביהו המגדל עד שמים שהוא עולה על ראשו רואה דקלים לפניו כאלין חגביא יהיו משיגים לרקיע ויהיו קרובים להלחם עם האל יתברך. לזה אמר הכתוב וירד ה' לראות וגו', כי עם הפלגת הגובה הנזכר היה כ"כ שפל ועמוק מן השמים שהוצרך לכתוב בו כביכול ירידה לפני האל יתברך.

והראיה מן המוחש כי כל דבר שהוא גוף אין צורת גופו ותכונתו משתנה כל זמן קיומו וצורתו ותכונתו מושגת, וראינו כי כל מי שהשיג נבואה והקבלת פני השכינה לא השיגו כי אם השגת אור וזוהר הגדול, ואותם שנצטיירה בראייתם שום צורה לא עמדה על אופן אחד וכמו שאמרו ז"ל (ש"ר פ' כ"ב) ה' איש מלחמה לפי כשנגלה על הים כגיבור איש מלחמה נגלה בסיני כזקן מלא רחמים שנאמר ויראו את אלוהי ישראל וגו', וכשנגאלו מהו אומר וכעצם השמים לטוהר ואומר (דניאל ז') חזי הוית עד דכרסון רמיו ועתיק יומין יתיב שלא ליתן פתחון פה לאפיקורסים לומר ב' רשויות הן אלא ה' איש מלחמה ה' שמו הוא במצרים הוא על הים הוא לשעבר הוא לעתיד לבוא הוא בעולם הזה והוא בעולם הבא שנאמר ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלוהים עמדי וגו' ע"כ.

ואם כפשט המאמר אדרבה בזה יש פתחון פה לאפיקורסים שיאמרו אין זה אותו שנגלה קודם כיון שעתה נתגלה באופן אחר, אלא עניין השתי רשויות הוא שלא ליתן פתחון פה לאפיקורסים לומר שהוא גוף או כח בגוף, כי הגוף הוא מורכב על כל פנים והרי הם ב' רשויות, ואם היה נגלה לעולם על מתכונת אחת היו חושבים שהיה גוף, לזה נראה פעם כך ופעם כך להורות כי אינו גוף ולא כח בגוף ואינו מושג כלל, ולפי השתנות השגת הנביא משתנית השגתו. וזהו ראיה שאינו גוף ולא כח בגוף כי מה שנראה על הים כגיבור בחור איש מלחמה היה להורות על מה שנלחם ועשה נקמה במצרים, ולחמישים יום שניתנה התורה לא נעשה זקן אלא שנראה כזקן מלא רחמים, להורות כי נתינת התורה הוא רחמים לישראל והזקן הוא מתמלא רחמים יותר מהבחור ולכך נדמה להם כך.

והראיה מן הקבלה ממה שכתוב בתורה (דברים ד') ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' עמכם בחורב מתוך האש, הוצרך להזהירם על כי ביום מתן תורה ששמעו כולם מפי הגבורה אנכי ולא יהיה לך בסיני שלא ראו כל תמונה כי לא היה כיום ההוא לפניו ולאחריו לשמוע כללות אומה ששים ריבוא ונשיהם ובניהם וטפם את קול ה', ועם כל זה לא השיג שום אחד מהם ולא ראה שום תמונה ואם הייתה בו תמונה היו אז משיגים אותה, ומפני כך הוצרך להזהיר בשעת מתן תורה מפני שהשיגו כללות האומה קול ה' כמו שכתוב. ומפני שנדמה להם אז בסיני כזקן מלא רחמים שלא יחשבו שראו בזה שום תמונה כי לא אמרו שראו אותו כזקן אלא שנגלה עליהם כזקן, כלומר שנדמה להם דבריו כאילו היו דברי זקן מלא רחמים, ועל הים ראו הנקמה שעשה במצרים ונדמה להם מה שעשו במצרים כאילו היה גיבור איש מלחמה לא שראו שום תמונה ח"ו, ומפני זה אנו אומרים ברוך המקום שנתן תורה לישראל כי הקב"ה מקומו של עולם ואין העולם מקומו, כי כשנגלה בסיני אז היה מורה שהיה צריך למקום ושהיה בו תמונת גוף. ולזה אמרו ברוך המקום שנתן תורה לישראל, כי אפילו בזמן שנתן תורה בסיני והיה מקום לטעות שהיה שוכן במקום אינו כך אלא שהוא מקומו של עולם.

ואפשר ג"כ שהזכיר המקום בנתינת התורה לומר הוא מקומו של עולם ואין העולם מקומו, כי עד נתינת התורה היה העולם מתמוטט כי לא היה לו יסוד שיתקומם בו כי אם בחסדו יתברך, וכמו שאמרו הני כ"ו כי לעולם חסדו כנגד כ"ו דורות שמבריאת עולם עד נתינת התורה ועכשיו שנתנה התורה היה לעולם יסוד אשר בו יעמוד. לכן אמר בזמן נתינתה ברוך המקום, שהוא יתברך נתן עתה מקום לעולם שיתקיים בו, וקראו מקום להורות כי הוא יתברך קיים המקום והוא העולם ואין העולם מקומו בטבעו שיוכל להתקיים בו כי אם בנתינת התורה כמו שכתבתי.

ונחזור למה שהיינו בו, כי בזמן מתן תורה היה אפשר לטעות ולכן כתב למעלה וידבר ה' אליכם מתוך האש קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול, כי אם לא ראו תמונת מי שידבר אליהם א"כ יחשבו כי משה ידבר, לזה הקדים וידבר ה' אליכם מתוך האש קול דברים אתם שומעים כי כבר ראיתם כי מתוך האש היה יוצא הקול שהייתם שומעים ולא ראיתם שום תמונה, וחזר ואמר זולתי קול כי לא ראו תמונה כי אם בקול ראו תמונת הדברים היוצאים, וכמו שאמרו ז"ל וכל העם רואים את הקולות ראו את הקול יוצא מפי הגבורה כברקים ורעמים. ולזה אמר ותמונה אינכם רואים זולת הקול הוא שראיתם ואם היה שם שום תמונה הייתם רואים אותה ג"כ.
ומה שאמר הכתוב במשה רבנו (במדבר י"ב) ותמונת ה' יביט, רוצה לומר יביט ויעיין אם יראה תמונה ולא יראנה.

ועל קיום העיקר הזה שאינו גוף ולא כח בגוף, הזהירנו האל יתברך מיד כשאמר אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך וגו' אמר לא יהיה לך אלוהים אחרים וגו' לא תעשה לך פסל כל תמונה אשר בשמים ממעל וגו', כי המגשימים מדמים לו תמונת אדם או שום ב"ח מאשר ברא בשמים ובארץ, וזו היא עבודת הצורות לכוון אל דמות הצורה ההיא מלמעלה, כי כך הייתה עבודתם מקדם לדמיון האל יתברך, אלא שטעו אח"כ וחשבו שהיה בהן ממשות, וא"כ לזה הזהירנו והרחיקנו מהם כדי שלא נבוא לטעות בהן, וגם כדי שלא נחשוב שיש דמות הצורות למעלה כמו שהם מדמים, ולזה סמך הכתוב אחר שאמר (דברים ד') כי לא ראיתם כל תמונה, פן תשחיתון ועשיתם לכם תמונת כל סמל תבנית זכר או נקבה וגו', כלומר לזה אני מזכיר לכם שלא ראיתם כל תמונה פן תשחיתון ועשיתם לכם תמונה כי אם הייתם חושבים שראיתם שום תמונה לא הייתם חוששים לעשות דמות ותבנית התמונה אשר חשבתם שראיתם.

ומה שראינו בכתובים מיחסים אברים לאל יתברך, עיני ה', יד ה', אזן ה', כי הטה אזנו לי, וכיוצא באלו, כבר אז"ל דברה תורה כלשון בני אדם, כי בהיות כל הפעולות המתהוות בעולם מושגחות מאתו יתברך ומושפעות על ידו, אין דרך להוראת זה העניין כי אם במה שיורה התחדשות הפעולות על ידינו.

שער היסודות פרק י [קדמותו]

עניין האמונה בקדמותו יתברך, הוא שקדם לעולמות שברא ולזמן שהיה קודם הבריאה בלתי משוער המדומה במחשבתם והוא שיעור זמן או דמות זמן, כמו שכתב **הרב המורה** ז"ל פרק י"ג חלק ב', ועניין הקדמות הנאמר עליו יתברך הוא שולל שלא קדם לו דבר ולא העדר אבל נמצא תמיד קיים מבלי שינוי, וכן הוא נצחי שלא יתאחר אליו דבר, וא"כ יהיה עניין הקדמות והנצחיות הנאמר עליו יתברך שלילת ההעדר מצד ההתחלה ומצד התכלית,

כמו שכתב **בעל העיקרים** ז"ל פי"ח ממאמר ב', ולזה יתחייב שיהיה כוחו בלתי בעל תכלית וכן יכולתו ושלמותו ולא ייפול בו השווי והדמיון לשום דבר מן הנמצאות שכחם ויכולתם ושלמותם בעלי תכלית, וכמו שכתב ג"כ פרק ז' ממאמר הנזכר, וא"כ הראיה מן הסברא היא כי אחר שהוא מבואר במופת שהעולם מחודש יתחייב שקדם הוא יתברך לעולם וחדש בכוונה ורצון ובחירה, כמו שכתב **הרב** ז"ל ס"פ ע"ד מהחלק הא', וכיון שקדם דמות זמן מה ולא נודע כמה, נאמר שלעולם היה, כי לא נוכל לומר שקדם במשל דמות זמן שנה או אלף שנה או יותר וקדם לו ההעדר, שא"כ מה סיבה הייתה שקדם שנה או אלף או עשרת אלפים או יותר ולא קודם או אחר כך, אלא ודאי כיון שנודע באמת שקדם לעול מפני שהוא בראו כרצונו ולא נודע שיעור דמות זמן קדימתו ולא סיבתו לשיהיה נודע שיעור דמות הזמן, נשפוט כי לעולם יהיה נמצא תמיד בלי שינוי ולא קדם לו שום העדר ולא תאחר לו.

וכן נביא ראיה בדרך זה מן המוחש על קדמותו יתברך ממה שאנו רואים כי כוחו בלתי בעל תכלית הניע הגלגלים תנועה תמידית בלי שום הפסק ולא סרו ולא יסורו מלעשות רצון קוניהם, הוא ראיה לקדמותו יתברך כי מן קדמותו יחויב שיהיה כוחו בלתי בעל תכלית כמו שכתבנו, וכן יכולתו בלתי בעל תכלית בנסים המפורסמים בעולם נגד הטבע בהבאת מי המבול על הדור החוטא ונפוץ דור הפלגה וחלק אותם לשבעים לשון על פני כל הארץ וקריעת ים סוף, ועמידת השמש ליהושע, והכות מלאך ה' מאה וחמישה ושמנים אלף בלילה בזמן אחד בזמן חזקיהו, וכיוצא באלו הנסים המפורסמים ונגלים לעין כל במינים שונים הם ראיה על היות יכולתו יתברך בלתי בעל תכלית, ומזה נמשך היותו קדמון, מן המאוחר אל הקודם כמו שיתחייב מהיותו קדמון שיהיה כוחו בלתי בעל תכלית כמו שנתבאר, ועל זה אמר הכתוב (ישעיה מ"ד) אני ראשון ואני אחרון כי לא קדם לו ההעדר ולא יתאחר לו כי הוא קדמון ונצחי, והראיה הוא היותו בלתי בעל תכלית, וזהו מבלעדי אין אלוהים כי כולם בעלי תכלית זולתי, וכן יש בכוחי להכניע הטבע בזמן הצריך כי אין להם כח זולתי, וזהו הנרצה ג"כ במה שכתוב ומבלעדי אין אלוהים, אין מי שיהיה לו כח לעמוד על עמדו וקיומו זולתי.

והראיה מן הקבלה מן הכתוב שהביא **הרב** ז"ל (דברים ל"ג) מענה אלוהי קדם, כי אחר שאמר רוכב שמים בעזרך ובגאותו שחוקים אמר מענה אלוהי קדם, כי גם שהוא רוכב שמים והשחוקים הם מעונו הוא אלוהי קדם שקדם דמות זמן בלתי בעל תכלית לבריאת השמים והשחוקים שהם מעונו, כי לשון קדם הוא קדימה בלתי נערכת אל דבר אחר כמו שתאמר בנין בית ראשון קדם זמן לבניית בית שני אין קדימתו יתברך לעולם כך אלא הוא אלוהי קדם ר"ל בלתי בעל תכלית הוא בכוחו ומציאותו.

וכן ממה שנודע ג"כ מן החוש ומן הקבלה חידוש העולם לבד המופת שהביאו עליו, יתבאר גם כן קדמותו על הדרך הנזכר, כי המכחישים חידוש העולם חושבים שזה הנמצא יכול על מה שהוא עליו לא סר ולא יסור היותו כן, וכמו שהביא הרב ז"ל פרק י"ג מחלק ב' בביאור זה הדעת, והנה אבותינו ספרו לנו מה שראו בעיניהם כל מה שכתוב בתורה מבריאת העולם ובריאת אדם הראשון, כי כשנברא אדם הראשון מצד עצמו שלם בבריאתו ביום שנברא ולא ראה את עצמו קטן ושיהיה הולך וגדל בדרך כל העולם כדרך שיהיה העולם אח"כ, אלא בבת אחת בזמן אחד מצא את עצמו נוצר מבלי אב ואם שיקדמו לו, וידע והכיר כי לא נברא מעצמו כי האל יתברך בראו ויצרו עפר מן האדמה ונפח באפיו נשמת חיים, וכשראה עצמו יחיד נסתכל בשאר הנבראים והם הבעלי חיים וראה אותם יותר שלמים ממנו כל מין ומין זכר ונקבה, ואז קרא להם שמות כי אין ראוי לקרוא שם כי אם למי שהוא שלם בבריאתו, ולזה סמך (בראשית ב') ולאדם לא מצא עזר כנגדו שהיה חסר הבריאה משאר ב"ח ולא קרא לעצמו שם, עד שהביא לו האל יתברך חוה ואז אמר זאת הפעם וגו' לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת, כי עתה הוא שלם כיון שיש לו בת זוג וראוי שיהיה לו שם איש, וכן היא שלימה שיש לה בן זוג וראוי שתקרא אשה.

והדמיון שיש בשמות איש ואשה מורה על הייחוד שיש בין איש לאשתו יותר משאר זכר ונקבה של שאר ב"ח שאין זיווגם כי אם לקיום המין ואח"כ כל אחד פונה לדרכו ולצרכו, מה שאין כן בזיווג האיש עם אשתו שהוא לקיום המין ולקיומה באיש במה שיש תועלת בזיווגם הישר למה שצריך להם בהנהגתם בעולם הזה להיותם זוכים לחיי העולם הבא, ראה אדם עצמו מבלי אשה ואחר שישן הביא לו האל יתברך את האשה וידע כי הייתה עצם מעצמיו ובשר מבשרו, ועלו למטה שנים וירדו ארבעה, כמשאז"ל (מדרש) ג' פלאים נעשו באותו יום, בו ביום נבראו, בו ביום שמשו בו ביום הוציאו תולדות וכו' וראו קין והבל עצמם נבראים שלמים ולא היה בעולם זולתו כי אם אדם וחוה ולא עמד הבל בעולם יותר מנ' יום וקין וזרעו האריכו עד המבול, ולסוף ק"ל שנה לבריאת אדם וחוה נולד שת כי ממנו הושתת העולם, כי זרע קין נמחה במבול ומזרע שת נשתיירו נח ובניו, והגיד אדם הראשון לשת בנו כי היה יציר כפיו של הקב"ה, וכן לאנוש קינן מהללאל ירד חנוך מתושלח למך, כי מתושלח שמש את אדם הראשון רמ"ג שנה ובן קפ"ז שנה הוליד את למך, נמצא ששמש למך את אדם הראשון מקפ"ז עד רמ"ג נ"ו שנה, ונח קבל מאביו למך וזקנו מתושלח שראו את אדם הראשון ואמר להם כי הוא היה יציר כפיו של הקב"ה והגיד לו, ונח היה במבול בן ת"ר שנה ומבריאת העולם עד המבול אלף תרנ"ו, אדם הראשון חיה תתק"ל שנה נמצא שנולד נח אחר שמת אדם הראשון קכ"ו שנה נ"ו שנה אחר האלף האחד, תתק"ל וקכ"ו ות"ר הם אלף תרנ"ו, והשיג את אנוש פ"ד שנה כי אנוש חי תתק"ה על ק"ה שחיה שת אביו קודם שנולד הוא וק"ל שחיה אדם הראשון קודם שנולד שת הם אלף וק"מ, ונח נולד

אחר אלף נ"ו, וכן השיג את קינן מהללאל ירד כמה שנים כמו שמבואר משנותיהם לבד את חנוך שהתהלך את האלוהים בן שס"ה שנה כמניין ימות החמה.

נמצא שקבל נח מאבותיו שבעה שקבלו מאדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקב"ה וכן מקין ותולדותיו שהאריכו עד המבול, ושם קבל מאביו ומלמך וממתושלח, ואברהם אבינו קבל מנח ומשם ועבר, ויצחק מאברהם ומשם ועבר, ויעקב מאברהם ויצחק ושם ועבר, וכל אבות עבר ארכפשד ושלח ובניו פלג ורעו ושרוג ונחור ותרח ובניהם שהולידו לבד אותם שנזכרו בתורה בשמות, לא הכחיש שום אחד מהם יצירת אדם הראשון מכפיו של הקב"ה, והשבטים בני יעקב קבלו ממנו ומיצחק כשבאו מפדן ארם לארץ כנען, ובניהם תשלום שבעים נפש שירדו למצרים קבלו כולם מיעקב אביהם וכן הנולדים להם תוך י"ז שנה שחיה יעקב בארץ מצרים קבלו מיעקב ובניו, ועמרם בן קהת בן לוי היה מהם הוא משבעה שקפלו את העולם אדם מתושלח שם יעקב עמרם אחיה השילוני ואליהו שהוא קיים עדיין, ומשה רבנו קבל מעמרם אביו ומקהת, וכן אהרן ומרים וכל יוצאי מצרים שקבלו מאבותם ואבות אבותם לא נמצא בפי שום אחד מהם הכחשה בדבר זה. וכיון שכלם עדים ועדים מפי עדים על אדם הראשון שהוא יציר כפיו של הקב"ה אם כן אז נברא גם כן כל העולם, כי אדם הראשון מצא כל הנבראים מבעלי חיים בקומתם ובצביונם, ואח"כ ראה שנולדו עגלים וטלאים וגדיים וולדות שאר המינים, ובצמחים ואילנות שנבראו ביום ג' עמדו על פתח קרקע עד שהתפלל עליהן אדם הראשון ביום ששי וירדו גשמים וצמחו לצורך הב"ח שנבראו ביום חמישי ולא אכלו עד יום ששי שראה אדם הראשון צרכם והתפלל כנזכר, וכל זה העיד אדם הראשון לבניו ובניו לבניהם ובניהם לדור אחר, וכיון שהבע"ח והצמחים נבראו אז גם כן העולם כולו נברא אז, כי אם נאמר שנברא קודם זמן רב הייתה בריאתו פועל בטל אם לא הייתה האדמה עושה פריו לא היו גדלים בה בע"ח, וכן השמים והשמש והירח והכוכבים נבראו אז שאם היו קודם הייתה ג"כ בריאתם פועל בטל כיון שלא הייתה עולם תחתון שהשפיעו עליו אורם, וכל המתהווה מתנועת הגלגלים והכוכבים ממגד תבואת שמש וממגד גרש ירחים היה בטל, וכיון שקבלת הדת וקבלת אבותינו איש מפי איש עד אדם הראשון מעידה על חידוש העולם, אם כן נתבאר שהוא יתברך קודם לעולם וקדימתו בלתי בעלת תכלית כמו שכתבנו למעלה.

שער היסודות פרק יא [העניינים הקשורים במהות האל]

מן השורשים הנזכרים הנתלים באל יתברך והם, מציאותו, ואחדותו, ושאינו כח בגוף, ושהוא קדמון, יתחייבו וישתרגו כל העניינים התלויים בו יתברך והמתייחסים אליו, והם דרך כלל סילוק התארים שהם מחייבים ריבוי ומסלקים האחדות, וסילוק ההתפעלויות הגשמיים כעצב ושמחה ודומיהם, שהם נמשכים מגוף או מכוח בגוף, ושיהיה כוחו ושלמותו בבלתי תכלית ולא ישתוה ולא יתדמה לשום דבר מן הנמצאות בהיותו קדמון

והוא המציא כל הדברים וחדשם. ואומנם מה שיתואר השם יתברך בתארים מתחלפים בתורה ובנביאים אינם מחייבים בו ריבוי כי הם מצד הפעולות המתחלפות מצד המקבלים, כמו שהאש הפועל בטבע בכוח אחד שבו והוא החום דברים מתחלפים כהתכה והקפאה ושחרות ולובן פעולות רבות מתחלפות מצד חילוף המקבלים, והכוח המדבר שבאדם הפועל ברצון עם היותו אחד פועל פעולות מתחלפות קניית החכמה ועשיית המלאכות והנהגת המדינות, וכן מן הנפש ימשכו פעולות מתחלפות טבעיות כהזנה וצמיחה והרגש, ופעולות רצוניות ככוח המתעורר, וכוח המדבר עם היותה בלתי מורכבת, ואם נמצא זה בפועלים המוחשים החלושים אשר אצלנו כל שכן שימצא זה בחוק האל יתברך הפועל אשר הוא סיבת כל הפעולות טבעיות ורצוניות, ולזה יתואר הוא יתברך בתארים מתחלפים מצד הפעולות המתחלפות מצד המקבלים הראויים ובלתי ראויים, וכן יתואר בתארים מתחלפים מצד הפעולות המתחלפות בעצמם, כמו שנתאר אותו שהוא חי בבחינה שנמשך החיות ממנו, ושהוא חכם בבחינת הפעולות הנמשכות ממנו בחכמה נפלאה וסידור גדול, וכן מצד יחסים וצירופים שיצטרף אליהם יתואר בקרוב ורחוק, כי החוטא יש לו יחס אחד אל ה' שהוא רחוק ממנו והזכאי שהוא קרוב אליו, וכן יתואר בבחינות מתחלפות שלא יחייבו בו ריבוי כביכול ורוצה ויודע, וכמו שהאריך בכל זה **בעל העיקרים** ז"ל פ"ח ממאמר ב' והוא מדברי **הר"מ** ז"ל.

וכן בסילוק ההתפעלות הגשמיים כתב פרק י"ד כי מה שנמצא בדברי הנביאים קנא ובעל חימה וגאה וזולתם, הוא כשיעשה דין בעוברי רצונו הוא פועל פועל הנקמה, לא שיתפעל ח"ו, וכן כשיתואר בגאווה להשפיל המתגאים, כי אין ראוי לאדם שיתגאה במה שאינו שלו, וכן מהיותו יתברך קדמון יתבאר שכל תאר שיתואר בו יהיה חיובי או שוללי ראוי שיהיה קדמון ונצחי כמוהו וכמו שבאר פרק י"ט, ובעניין היותו יתברך מסולק מן החסרונות באר בפרק כ"א שיתואר השם יתברך בתארים רבים ולא מצד פעולותיו בלבד ומן הצדדין שהזכיר בפ"ח, כי אם מן הצד אשר הם שלמות כשמיעה והראות שהם שלמות בנו, ואע"פ שלא יושגו לנו כי אם בכלים גשמיים ניחסם אליו מצד השלמות שבהם לא מצד החיסרון שהם ע"י כלים, וע"ד זה ייוחסו עליו יתברך תארים חיוביים שאין המלט מלייחסם אליו כמו חי וחכם ורוצה ויכול ודומיהם וכמו שהאריך שם.

ובפי כ"ב כתב שאי אפשר שיצדק עליו שום תואר חיובי כי אם מצד פעולותיו לדעת **הרמב"ם** ז"ל, וכן ביאר פי"א אופן המצא הריבוי ממנו בנבראים עם היותו הוא יתברך אחד בתכלית הפשיטות כי מהאחד לא ימצא ממנו אלא דבר אחד, שאחר שנמצא מיני גשמים עשרה ט' שמימיים והעשירי הוא החומר אשר בתוך מקוער גלגל הירח, וזה הריבוי ולא ימצא מהאחד הפשוט נאמר כי ההתחלה האחת השפיעה ממציאותה הפשוט, שכל אחד

והוא התחלת הריבוי בהשפיל את עצמו ואת התחלתו יושפעו ממנו שכל אחד ונפש הגלגל והגלגל המניע תנועה יומית.

ומן השכל הב' שכל ג' ונפש גלגל הכוכבים והגלגל בעצמו וכן עד שכל ט' שיושפע ממנו שכל עשירי שיושפע ממנו כל מה שתחת גלגל הירח וכל הנפשות אשר שם, ויקראו לשכל זה העשירי שכל הפועל והוא הפועל בחומר כל מה שתחת גלגל הירח ובו עמד השתלשלות מעלה לעלול, וכמו שהאריך שם, וכן בפי"ג ביאר דעת אחרת, כי עם היות האל יתברך אחד פשוט ומהאחד לא יסודר אלא אחד ימשך ממנו הריבוי ולא יחייב זה ריבוי בעצמותו יתברך בהיות הוא יתברך הפועל הכולל עד ששם הפועל נאמר עליו ועל זולתו בשיתוף השם שהוא יפעל הפעולות הפרטיות המתחלפות בעבור האחדות הגמורה כדי שיקשרו כל חלקי המציאות קצתם בקצתם ויהיה הכול אחד וימצאו כל הנמצאות הכנות לתכלית אחד בלבד והוא קיום המציאות, ועד"ז לא יסודר ממנו יתברך כי אם פועל אחד שהוא הסידור הכולל וימצאו בו ריבוי עניינים כדי לקשר כל חלקי המציאות זה בזה.

והרב ז"ל פ' נ"ב מחלק האחד כתב ובאר ה' חלקים בכל מתואר שיחויב לו תאר, והם מה שיורה על מהות, או על חלק מהות, או על איכות שסוגיו ד', או בתואר הדבר לזולתו לזמן או למקום או לאיש אחר, או בתואר הדבר בפעולתו אשר פעל, וביאר בסוף פ' ג' כי אנחנו קהל המייחדים באמת נאמר כי עצמו יתברך אחד פשוט ואין עניין נוסף עליו בשום פנים, העצם ההוא ברא כל מה שברא וידע לא בעניין נוסף כלל, ושאלו התארים המתחלפים אין הפרש בין שיהיו כפי הפעולות או כפי יחסים מתחלפים בינו ובין הפועלים וגו', ושהם כפי מחשבת בני אדם. זהו אשר צריך שיאמין בתארים הנזכר בספרי הנביאים שיאמין בקצתם שהם תארים יורו בהם על שלמות ע"צ הדמיון בשלמויותינו המובנות אצלנו, וכמו שבאר בשאר הפרקים עד פרק ששים.
ומה שאומר אני בעניין התארים אינו אלא בירור שלא יהיה קשה עלינו התארים הנזכר בתורה נביאים וכתובים שהם לפי מחשבת בני אדם ושקצתם יורו על שלמות ע"צ הדמיון בשלמות המובנות אצלנו כמו שכתב **הרב** ז"ל.

ואמשיל משל שאינו דומה לנמשל אלא ע"צ הדמיון לקרב לשכל עניין התארים עם היותו הוא יתברך אחד פשוט ושאינו גוף ולא כח בגוף, והוא אדם אחד במדבר תהו אין לו בית ולא אשה ובנים, אינו בונה אינו סותר אינו עושה שום פעולה, אינו חומל שאין לו על מי יחמול, אינו אכזר אינו מתפעל משום דבר, וכשראה שאין הבדידות טוב בא ליישוב בנה סתר קנה מכר עשה כל הפעולות הצריכות, מחל על אשתו ובניו, וכשלקח אשה והולידה לו היה אכזרי על אויביו ואויבי ביתו, התפעל מכל הראוי להתפעל.

והמכוון בזה הוא הנמשל שאנו יודעים ודאי שה' יתברך אחד פשוט ואינו גוף ולא כח בגוף והוא קדמון, ולא יתאר מציאות יתברך בשום תאר קודם שברא העולם בהיותו אחד פשוט בלא גוף והיותו קדמון, ואחר שברא העולם ורצה בקיומו וישובו והשגיח בו להשכיר ולהעניש כפי היושר והצדק הידוע לו יתברך תארנו לו תארים כפי מה שפועל בעולם בעת הפעולה, וכפי מה שמתייחס אלינו בעת ההתייחסות לפי מחשבותינו ונתאר אותו כמו שנתאר עצמנו בעת שנתפעל, גם כי אין בו שום התפעלות, אלא להורות, כי בעת ההיא עשה פועל שאנחנו מתפעלים בעשותנו הפועל ההוא לא שהוא יתברך יתפעל ח"ו בעשותו אותו כי אנחנו מתוארים בתארים המורים על מהותנו או על חלק מהותנו או המורים על איכתונו או על היחסים שבינינו לבינינו או על מיני הפעולות הנקנות לנו כפי הכנת טבענו, אבל ה' יתברך אינו מתואר אלא כפי הפועל והיחס לפי המחשבה אחר שברא העולם, לא שהפעולות יהיו מורות על מהות או חלק מהות או יחס לזמן ולמקום שהם מקרים, או שיהיו הפעולות נקנות כפי הטבע שהרי קדם לעולם דמות זמן בלתי משוער, ולא יתואר אז בשום דבר מהדברים וגם אחר הבריאה לא נתאר אותו שום תאר מהתארים אליו על צד הדמיון, אלא בעת שפועל הפועל ההוא וגם זה לפי המחשבה ובתארים המורים שלמות על צד הדמיון בשלמויותינו המובנות אצלנו.

וא"כ כל התארים הם כפי מה שמשגיח ופועל בעולם ואינם דבקים בעצמותו יתברך לא תוספת לו, וכל זה נכלל בכלל מה שאמר ו חז"ל דברה תורה כלשון בני אדם, כלל שאין התארים דבקים בו ואין בו דמות תואר איברי בני אדם הנזכרים בו אלא מצד הברואים שברא והוא רוצה לפעול בהם על דרך היושר, ואין לנו דרך להודיע פעולותיו אלה אלא במה שיורו עלינו אותן הפעולות, וזהו הנרצה במה שאמר דברה תורה כלשון בני אדם, וראיה לכל זה כי כל מה שהוא מתקרב אלינו יותר ועושה לנו טובות, אנו מתארים אותו יותר בתארים הנזכרים על צד הדמיון ולפי מחשבותינו, ולכך ראינו שהוצרך משה רבנו ע"ה בפ' ואתחנן כשרצה לשנות עשרת הדברות להזהיר את ישראל (דברים ד') ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה ביום דבר ה' עמכם וגו', אחר ששנה עשרת הדברות אמר שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד, כי כשקרבנו לעבודתו לפני הר סיני כתיב וירד ה' וגו' ואמר אנכי ולא יהיה לך וגו' כי אל קנא, והיה מורה גשמות והתפעלות ולכך הזהירם כי הוא אחד ואין בו גוף ולא התפעלות, ויחשבו כי התארים הנאמרים עליו הם על הדרך שהזכרנו.

ובעניין המצא הריבוי מהאחדות הפשוט, אמרו כי הושפע שכל פשוט מהסיבה הראשונה וממנו שכל אחד ונפש הגלגל היומי וכן עד השכל העשירי שקוראין אותו שכל הפועל, כל זה אמר דרך סברא לא במופת כי אם במה שבו מעט הספקות לפי דעתם והבאים אחריהם קבלו זה מבלי מופת לבד שנתייחס אל קדומי הפילוסופים, ומהם שהקשו עליהם

בכמה פנים מאין לו שמי שישכיל עצמו יתחייב ממנו גלגל, ומי שהשכיל הראשון יתחייב ממנו מלאך, וכמו שאמר **החבר לכוזר** מאמר ד' כי אין אחד מהם מסכים עם חברו.

ואין להפלא מחכמיהם כי לא היה להם ממי לקבל כי אם מהפילוסופים הקדומים, בפרט **הפילוסוף** המפורסם בעיניהם, כי אין להם דת אחרת, אבל יש להפלא מקצת חכמי הדורות האחרונים התורניים הנמשכים אחר קבלתם בזה וכיוצא בו שאין בו מופת והם מביאים אותו בספריהם דרך אמונה, הלא טוב לנו קבלת אבותינו אברהם יצחק ויעקב ובניו ומשה ואהרן וכל דור דעה שהם יוצאי מצרים, שנודע ונתפרסם בכל האומות גודל חכמתם ויושר מידותם ושלא ימצא בפיהם לשון תרמית, והם הישירונו כאב את בן ירצה להישירו וללמדו דעת אמתי מה שקבלו מנח ושם ועבר והם ממשותלח ואבותיו עד אדם הראשון, שהאל יתברך ברא את העולם באמירה ובחפץ לבד באמרו ויאמר אלוהים יהי אור וגו', עד תשלום עשרה מאמרות בששת הימים הכול בבריאת כל הגלגלים ועולם התחתון, כי עולם העליון לא הוזכר בפירוש, וכמו שאמר בבריאת האור ויאמר אלוהים יהי אור ויהי אור כן אמר ויאמר אלוהים ישרצו המים וגו' תוצא הארץ וגו' נעשה אדם וגו' וייצר ה' אלוהים את האדם וגו', עד שנשתכללו שמים וארץ על צביונם ותיקונם, ולקבלת הפילוסופים לא נשתתף ה' יתברך בשום בריה כי אם בשכל האחד שהושפע ממנו והשכל השפיע שכל ב' וגלגל א', וכן שכל הב' לשלישי ולגלגל שבתאי וכן עד השכל העשירי שתארו אותו בשכל הפועל שהוא הפועל בחומר כל מה שתחת גלגל הירח, והכתוב אמר בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ דרך כלל ואח"כ פרט כל מעשה בראשית שמים וארץ, והם מיחסים כל בריאת השמים לשכלים העלולים ובריאת הארץ לשכל הפועל הנזכר, לא תספיק תשובתם שיאמרו כי הכול מצדו יתברך שממנו הושפע השכל האחד ומן האחד השני וכן עד העשירי אחר שהם אומרים שלא היה אפשר לה' יתברך לברוא הגלגלים והארץ מצד היותו פשוט ומן האחד לא ימשך אלא אחד, והכתובים שונים ומשלושים ויאמר אלוהים ויאמר אלוהים ויאמר אלוהים לשלול כוונתם.

ואמרו חכמים ז"ל בעלי הקבלה האמתית הכול מודים שלא נבראו המלאכים ביום ראשון שלא תאמר מיכאל מותח בדרומו של רקיע וגבריאל בצפונו והקב"ה ממדד באמצעיתו, אלא אני ה' עושה כל נוטה שמים לבדי רוקע הארץ מאתי מי אתי כתיב מי היה אתי שותף בבריאתו של עולם, ומאין לנו מלאכים או שכלים עלולים גדולים ממיכאל וגבריאל והם לא היו עדיין ולא נבראו במתיחת הרקיע וכדי שלא יאמרו שהם סייעו בבריאה, וכת המקבלים מהפילוסופים אומרים שהם לבדם הם המהווים כל הגלגלים, והעשירי כל מה שתחת גלגל הירח, ולהם לבדם נתנה בריאת שמים וארץ ולא עבר רז האל בתוכם, אין זה כי אם הכחשת הכתובים של מעשה בראשית וקבלת האבות והנביאים המעידים על כי הוא יתברך בחכמתו ברא העולם כלו מעלה ומטה, כמו שאמר הנביא (ישעיה מ"ד) נוטה שמים

לבדי רוקע הארץ וגו'. והמדבר ברוה"ק אמר (תהלים ל"ג) בדבר ה' שמים נעשו וגו', כי גם ש**הרב** ז"ל כתב בפרק אחרון מחלק השני על לשונות כיוצא באלו בנביאים וכתובים שמייחסים הדברים לאל יתברך, שהוא ע"י אמצעיים וסבות כמו שהמשיל שם והזהיר על התבוננות באותו הפרק, עם כל זה בלשונו שבאו בבריאת שמים וארץ לא יאמין הוא שיובנו ע"י אמצעיים ושנסתלקה הבריאה ממנו אחר שברא והשפיע השכל הראשון, שאין זה דרך תורתנו וקבלת אבותינו שימשך מזה הכחשת ההשגחה ושכר ועונש, ואם יקשה עליהם איך אפשר הריבוי מן הסיבה הראשונה, יקבלו האמת שהוא ברא העולם כפשט הכתובים ויחתרו לתת טוב טעם ודעת איך ימשך הריבוי מן האחדות, ואם לא ישיגו יתלו ליאות וקיצור לשכלם, כי גם על מה שמקבלים מן הפילוסופים יש קושי ותימה כמו שכתבנו למעלה וכמו שנכתוב.

וכדי לברר עניין זה דרך סברא וכפי דרך תורתנו התמימה וקבלת אבותינו הקדושים וקבלת הנביאים ע"ה, אומר כי מה שאמר ו כי מן האחד הפשוט לא ימשך שום ריבוי, הוא אמת בדבר טבעי או בבריאת העולם אם היה נברא דרך טבע או דרך חיוב לא ברצון מוחלט, וכמו שדברו הפילוסופים סרה גדולה על ה' יתברך שאמרו שאי אפשר שתהיה פעולתו ברצון, אבל אנחנו עדת בני אברהם יצחק ויעקב שקבלנו מהם וקבלנו התורה ע"י הנביא שלא קם כמוהו לא יקשה עלינו זה, כי לא בטבע ובחיוב נברא העולם כי אם ברצון מוחלט וחפץ גמור שרצה האל יתברך לחדש עולם כדי לזכות את ישראל, וברא בחכמתו כל הדברים הרבים הצריכים לעולם למיניהם כמו שאמר בפרשת בראשית, ואם מהאחד הפשוט לא ימשך שום ריבוי זהו לפי הסדר הטבעי, אבל בבריאת העולם הוא רצה לברוא ריבוי דברים למיניהם והוא ציוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם, ואין בזה שום קושי ותימה בהיות כל הנבראים על צד רצון האלוה יתברך ויתברך.

והתימה והקושי היא על סברתם אפילו לפי דרכם, כי איך יתחייב שנאמין כי מן השכל הפשוט המושפע מהראשון יושפע בהכרח שכל שני במה שהשכיל מן הראשון, ובמה שהשכיל מעצמותו יתחייב ממנו גלגל. וכן בשאר השכלים העלולים עד העשירי, ולמה יגרע שכל העשירי שלא יושפע ממנו שכל אחר וכן אל לא תכלית, וכמו שעמד ההשתלשלות בשכל העשירי איך לא עמד בחמישי או בשישי, ולא יהיו אלה החמישה או הששה גלגלים שלימי היצירה כוללים כל מה שנכלל בתשעה או למה לא השתלשלו עד עשרים או חמישים, ויהיו כל כך גלגלים.

וכן יש לחקור עליהם בכמה מן הזמן היה זה ההשתלשלות, אם בבת אחד מיד שהושפע האחד השפיע השני וכן הג' עד העשירי, והעשירי כל מה שתחת גלגל הירח, א"כ ברגע אחד נברא העולם כלו העליון והתחתון, ואנו רואים סדר הבריאה הטבעית שיש לה גבול

וזמן כפי טבע כל דבר ודבר ואין דבר מוגבל נולד מדבר שאינו מוגבל כפי חכמתם, ואם עבר שיעור מהזמן בין השפעת שכל אחד לשני ובין השני לג' וכן עד העשירי, לא ימנע מחלוקה, או מיד כשהושפע השכל האחד מהסיבה הראשונה היה בכוחו להשפיע השכל הב' והגלגל, או לא היה בכוחו אז עד הזמן שהשפיעו, ואם היה בכוחו להשפיע למה ימנע ויתאחר מלהשפיעו מיד, כי מהשלמות הוא להשפיע ולהטיב בעת שיוכל ויהיה בכוחו, ואם לא היה בכוחו אז עד הזמן שהשפיעו, מאין או מאי זה סיבה נתווסף בו כח ויכולת אח"כ להשפיע ממה שלא היה יכול להשפיע קודם, כי אם הוא מהסיבה הראשונה למה לא השפיע לו כל הכוח בשעה אחת והוצרך להשפיע בשתי פעמים, ומעצמו אי אפשר שיתוסף בו מה שלא הושפע בו, ואם כן דברים אלו לא יסבלם השכל והסברא הנכונה, ומלבד זה שהם הולכים על דרך החיוב ושוללים הרצון האלוהי מהבריאה.

ובאמונתנו אנחנו לא יקשה שום דבר מזה, כי הוא יתברך ברא המלאכים והגלגלים ועולם התחתון בעת שרצה, וכמו שרצה בעשרה מאמרות ובששת ימי בראשית וברצונו המוחלט ברא דברים רבים מתחלפים למיניהם עם היותו הוא יתברך ויתברך אחד פשוט ולא תאמר כי זה מן הנמנעות, כי כמו שלא יתואר השם יתברך ביכולת על שיהיה החלק שווה אל הכול או שיהיה קוטר המרובע שווה לצלעו וכיוצא בזה, ולא יתואר שבהיותו הוא יתברך אחד פשוט שימשך ממנו ריבוי, כי לא נאמר זה אלא בנמנעות שאי אפשר לשכל לצייר ממציאותם אלא בהקדמה זו שמהאחד הפשוט לא ימשך ריבוי, שהרי אף ל**אב"ן סינ"א** נמשך ריבוי על ידי השתלשלות, והפילוסוף מהחשובים שבהם שהקשה וסתר סברתם זו בעניין השתלשלות, ואמר כי גם שההקדמה הנזכר היא נצוחית תצדק בפועל הפרטי המעויין לא בשי"ת שהוא הפועל הכולל וכו' וכמו שהביא הרב **בעל העיקרים** ז"ל פ' י"ג ממאמר שני, ואם היה דבר זה בכלל הנמנעות גם ה' יתברך לא היה מתואר על זה עם היותו פועל כולל, וסברת זה **הפילוסוף** קרובה למה שכתבנו כפי מה שהביאו **בעל העיקרים** ז"ל, ולא היה רע בעיני שהביא סברא זו אלא ששתפה לסברא האחרת מהשתלשלות השכלים והגלגלים, שכתב והעולה בידינו לפי דעת אחד ולפי דעת וכו' כי ריבויי הדברים שנמצאו בעולם הם מצד האמצעיים וכו', ולמעלה פ"א בעניין השתלשלות השכלים הנזכר כתב זהו דעתי בהשתלשלות הדברים מן הסיבה הראשונה כפי דעת וכו', שנראה מדבריו שאין מבדיל בין סברא זו לזו בעניין אמונת תורתנו הקדושה, גם כי בכלל דבריו שכח סברא זו האחרונה וכתב שטבע האמת הכריחו ל**פילוסוף** להודות על החידוש, אלא שייחס הסברא הראשונה ל**הרמב"ם** ז"ל בחבורת הרופא המפורסם ועל זה לא הבדיל בין ב' הסברות.

ואני איני יודע ולא מצאתי באיזה מקום יאמר זה **הרב** ז"ל אפילו ברמז כי בפרק כ"ב מהחלק השני הביא סברא זו וד' גזרות שהסכים עליהם **הפילוסוף** וכתב אח"כ וז"ל, ואחר

אלו ההקדמות אומר שזה אשר יזכרהו כי השכל האחד סיבה לשני וכו' השכל האחרון מהם פשוט הוא בלא ספק ומאין נמצאת הרכבת הנמצאות באלו הנמצאות על צד החיוב כאשר יחשוב **הפילוסוף** ע"כ, הרי שהקשה עליו כי לא יעלה בידו למצוא הרכבה וריבוי בריבוי השכלים העלולים.

עוד כתב ועם הודאתנו לו בזאת המחשבה והסברא איך היו השכלים סיבה לחיוב הגלגלים מהם ואיזה ערך בין החומר והנבדל אשר אין לו חומר כלל וכו', עוד כתב ישאל ויאמר לו העניין האחד הפשוט ההוא אשר יתחייב ממנו הגלגל והגלגל מורכב מב' חמרים וב' צורות וכו', כתב עוד הנה כבר התבאר לך שלא ימשכו אלו העניינים על צד החיוב אשר יזכרהו, וכן עוד חילוף תנועות הגלגלים לא ישמור ערך קצתם סדר קצתם תחת קצתם עד שיאמר בזה צד החיוב וכו'. והנה ג"כ עניין סותר לכל מה שהונח בעניינים הטבעיים כשיבחן עניין הגלגל, וזה שאם היה חומר הגלגל וכו', וזה סתירת השורשים כולם ועוד הכוכבים וכו', עד מה שאמר אבל כשנאמין שזה כולו בכוונת מכוון פעלו ויחדו במה שגזרו חכמתו אשר לא תושג לא יתחייב לנו דבר מאלו השאלות כולם, אבל יתחייבו למי שיאמר שזה כולו על צד החיוב לא ברצון רוצה וכו', וימשכו אחריו הרחקות עצומות מאד. והם היות האל יתברך אשר יודה כל משכיל בשלמותו לא יתחיל דבר בכל הנמצאות ואילו בקש להאריך כנף זבוב או לקצר רגל תולעת וכו', עד אשר כתב והכולל הוא שכל מה שאמר ו בכל הנמצא אשר מתחת גלגל הירח עד מרכז הארץ הוא אמת בלא ספק וכו', אבל כל מה שידבר מגלגל הירח ולמעלה הנה כולו כדמות מחשבה וסברא מלבד קצת דברים, כל שכן במה שיאמרהו בסדר השכלים וקצת אלו הדעות האלוהיות אשר יאמינם ובהם הרחקות עצומות והפסדים הנראים המבוארים בכל האומות והתפשטות הדעות ואין מופת לו עליהם עד כאן.

מה שהאריך **הרב** ז"ל בפ' זה נגד מה שדבר **הפילוסוף** באלוהיות בפרט בסדר השכלים שהשיג עליו בכמה פנים כמו שכתוב למעלה, וכתב בפ"י אבל כשנאמין שזה כולו בכוונת מכוון פעלו ויחדו במה שגזרה חכמתו אשר לא תושג לא יתחייב לנו דבר מאלו השאלות כולם, הנה שדעתו דעת שלימה עם תורתנו הקדושה שהכול נברא ברצונו הפשוט וכפי מה שגזרה חכמתו אשר לא תושג, ושיש הרחקות עצומות והפסדים נראים במחשבת **הפילוסוף**, ואיך א"כ כתב הרב **בעל העיקרים** ז"ל זהו דעתי בהשתלשלות הדברים מן הסיבה הראשונה כפי דעת **הרמב"ם** ז"ל וקצת חכמי הישמעאלים, והוא לא כן ידמה ולבו לא כן יחשוב אלא אדרבה כותב שימשכו אחר זו המחשבה הרחקות עצומות מאד כמו שכתוב למעלה, כי זהו למי שיאמר שזה כולו על צד החיוב לא ברצון רוצה וכו', וזהו כפירה בתורתנו הקדושה, וגם כי **בעל העיקרים** ז"ל היה בקי יותר ממני **בספר המורה** לא אחשוב שימצא מה שייחס לו בסברא זו, כי דרך אמונה וסברא כתב מה שכתב בפרק זה

ואי אפשר שיכתוב ההפך במקום אחר כי דבריו מכוונים ואין בהם נפתל ועיקש אם לא יהפכו דבריו קצת מפרשי ספרו.

ואליץ על **בעל העיקרים** ז"ל כי הוא חכם תורני וכל דבריו מישירות על האמונות התורניות, כי ח"ו שיאמין הוא סברתם בעניין ההשתלשלות אלא שסדר העניינים כפי דעתם, וכמו שכתב זהו דעתי בהשתלשלות הדברים מן הסיבה הראשונה כפי דעתו וקצת חכמי הישמעאלים, ולא הביא דעת זה בספרו אלא לפרש המאמר שאז"ל לכל נתת בן זוג ולי לא נתת בן זוג וכו' כמו שפירשו בפרק זה פירוש נאה לפי הדרך, וכן נראה ממה שכתב אחר כך בפרק י"ג סברת הפילוסוף האחד אשר היא קרובה לדעתנו ונתן בה טוב טעם ודעת, כי קיום השמים והארץ היא על צד המצווה והאזהרה לא על צד החיוב, נראה כי על דעת האחר שכתב למעלה פי"א הוא על צד החיוב, וכן בפרק י"ב במציאות המלאכים כתב שמציאותם הוא כשיהיה האחד עלה והאחד עלול ולפי זה יהיו עשרה כמספר הגלגלים או ט' וכו', וכת יאמרו כי מספרם כפי מספר הגלגלים המתנועעים וכו' והם מ"ט או נ' כמספר המניעים וכו', וכתב כי כל זה חולק על דעת התורה וכו' אלא שמציאות המלאכים כפי מה שישיגו מתארי השלמות אשר בו יתברך מזולת שיהיה האחד עלה והאחד עלול והבדלם כפי ההשגה כמו האריך שם.

ויצא לנו מכל זה, כי עם היותו יתברך אחד פשוט ברא כל הדברים הרבים עליונים ותחתונים, כיון שבראם ברצונו המוחלט כמו שכתבנו למעלה, שהוא שלא כדרך טבע ואינו מן הנמנעות, או כפי מה שכתב **הרמב"ם** ז"ל בפ' הנזכר שזה כולו בכוונה מכוון פעלו ויחדו במה שגזרה חכמתו אשר לא תושג, וכתב כי לפי שבדרך טבע לא ימשך ריבוי מהאחדות פשוטה אמר כמו שגזרה חכמתו אשר לא תושג, ומכאן יתבאר יושר אמונת **הרב** בעיקרי תורתנו הקדושה במה שלא היה יכול לקרב לשכל דרך בריאה טבעית, הוא מיחס לחכמתו יתברך אשר לא תושג, ואינו הולך אחרי דרכי הפילוסופים במה שיש בו הריסה וכפירה בשום עיקר מעיקרי התורה התמימה אלא אחר קבלת אברהם אבינו ע"ה ראש האבות וקבלת משה רבנו עליו השלום כמו שכתב בכמה מקומות מספרו הנכבד.

שער היסודות פרק יב [העיקרים בתיאור האל]

כל העיקרים רמוזים בתורה בפרט אלו הד' עיקרים שהם שנים שהם ארבעה, קדמותו בכלל מציאותו, שאינו גוף בכלל אחדותו, והם נרמזים בד' חלקי התורה שהם ד' חומשים לבד משנה תורה.

כי **ספר בראשית מורה כולו על מציאות ה',** שברא שמים וארץ וכל צבאם והשתלשלות הדורות בהשגחת ה' יתברך עליהם כמו שכתוב בכל סיפורי האבות ע"ה.

וספר ואלה שמות רומז על קדמותו יתברך, המורה על היות כוחו בלתי בעל תכלית וכמו שכתבנו למעלה, כי מזו נמשך כוחו הגדול בנסים והנפלאות המפורסמות שעשה במצרים ובים סוף, וכן מה שעשה לישראל בירידת המן ובענני כבוד והבאר בזכות האחים הנבחרים ונתינת התורה ושאר הנסים הנרמזים בספר זה עד אשר שכן שכינתו בתוכם.

וספר ויקרא שהוא תורת כוהנים רומז על אחדותו יתברך, שנתייחד עם ישראל בהיותו מיחד לו ההגונים שבהם והם הכוהנים הלווים באמרו וכהנו לי והיו לי הלווים, לשרת לפניו ולהקריב קרבנות נדבה וחובה על ישראל כדי שיהיו נקיים מכל חטא ויהיה מיחד שמו עליהם לעולם.

וספר במדבר סיני רומז על היותו יתברך לא גוף ולא כח בגוף, כי לא התפעל בכל מה שעשו במדבר במתאוננים במתאווים במרגלים בעדת קרח ודברים אחרים שעשו ושדברו נגד כבודו וכבש רחמיו שלא לכלותם במדבר, אשר זה מורה היותו משולל משום גשמות בהיותו מלא רחמים ולא נזכר בו תאר איזה התפעלות אלא בדבור בני אדם.

ובספר משנה תורה נכתבו אלו העיקרים הד' בפירוש, כי מי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים אליו כה' אלוהינו וגו', כי לא ראיתם כל תמונת וגו' שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד, מעונה אלוהי קדם וגו', כי בהיות ספר זה כאילו משה ידבר דבריו, הוצרך הוא שהשיג אמתתו במה שעלה השמים וירד להעיד על מציאותו יתברך ואחדותו ושאינו גוף וקדמותו בפירוש וכמו שהוא רומז בארבעת הספרים כנזכר.

והנה ד' עיקרים אלו נכללים בשנים מהם, קדמותו בכלל מציאותו, שהוא נמצא קדמון, ואינו גוף בכלל אחדותו, שהוא אחד פשוט בלי גוף ולא כח בגוף, ובהיות כלל הד' עיקרים מורים על מהותו יתברך, מה שאין כן שאר העיקרים נצטווינו בתורה התמימה שנבראת ממהותו יתברך במצוות עשה ומצוות לא תעשה, במה שבינינו לבינו יתברך ובמה שבינינו לבינינו, כי מה שתלוי בינינו לבינו מורה על מציאותו וקדמותו, כי בהיותו נמצא וקדמון בלתי בעל תכלית חייבים אנו לשמור ולעשות כל מה שנצטווינו לעשות לכבודו ולגדולתו ומה שהוזהרנו מעשותו שלא למרות עיני כבודו, ומה שתלוי בינינו לבינינו מורה על אחדותו ושאינו גוף ולא כח בגוף, כי בהיותו הוא יתברך אחד פשוט בתכלית הפשיטות חייבים גם כן אנחנו שנהיה באחדות כאיש אחד ומאי דסני לאחד ממנו לא נעשה לאחד מחברינו, וזה כלל גדול בתורה ואהבת לרעך כמוך, והנה כל התורה כולה נכללת בשני עיקרים אלו שהם ארבעה, המורים על מהותו יתברך והשפעת מהותו יתברך שהיא התורה שכולה שמותיו של הקב"ה המורים על מהותו וגדולתו יתברך.

וכן שני לוחות העדות באחד היה כתוב ה' דברות שבינו יתברך לבינינו, ובשני היה כתוב ה' דברות שבין אדם לחברו, להורות על הכוונה הנזכרת, מציאותו וקדמותו היה מורה הלוח האחד, והלוח הב' היה מורה אחדותו ושהוא פשוט בלי גוף, ובהיות הוראת הלוח הראשון

במה שבינו יתברך לבינינו מצד מציאותו וקדמותו, הוזכר בכל אחד מחמשת הדברות שם ההוויה המורה על מציאותו יתברך וקדמותו, מה שלא הוזכר בה' הדברות האחרונות שאינם אלא בין אדם לחברו, וכן יש מעלה אחרת בלוח הראשון היות קצת אותיותיו עומדות בנס, והן מ"ם וסמ"ך סתומות, מה שלא היה בלוח הב', כי לא היה בהם אלא הב' אותיות, ואפשר ליחס מעלה זו, למה שנזכר בהיות עניין הלוח האחד מורה על מציאותו ושהוא קדמון, כי אין היותו קדמון זולת מציאותו אלא שמציאותו היה בלי קץ ותכלית קודם שנברא העולם ואחר שיכלה לאין קץ.

וכן הוא הוראת המ"ם והסמ"ך שבלוחות שהאוויר שהוא מכתב האלוהים הוא מורה על מציאותו ומקיף את גשם הסנפרינון שבתוך המ"ם והסמ"ך, והגשם שבתוך האות הוא רמז לעולם הגלגלים ועולם השפל שבתוך הגלגלים כי כולם גשם והאל יתברך מקיף אותו מכל רוחותיו כי הוא מקומו של עולם, כי האוויר של המ"ם וסמ"ך הוא היה מה שכתב האל יתברך וגשם קצת הלוח נשאר תלוי בתוכו כמו שהוא יתברך הוא תולה ארץ על בלימה, וכמו שאין מקום לשום נברא בעולם לצאת מן הגשם ההוא כן מציאותו יתברך אינה מושגת לזולתו, וכן בהיותו מקיף ב' אותיות אלו מכל הצדדין, כי מורה על כי הוא קדמון ונצחי קודם הבריאה ואחר הבריאה, כי הוא מקיף מלמעלה ומלמטה ומן הצדדין ואין לו שום התלות בעולם, בין בזמן שהעולם קיים בין בזמן חורבנו, הוא יתברך שמו חי וקיים לעולם, וכמו שאלו האותיות בנס היו עומדות בלוחות, כן הוראתם שהוא על עולם הגלגלים והשפל שבתוכן הן עומדין בנס, שאין להם על מה שיסמוכו אלא במאמרו יתברך.

ומפני שיש מעלה בחמישה דברות הראשונים מן האחרונים כמו שאמרנו, וימשך מזה שיהיה הלוח הראשון מעולה מן השני, מה שאינו נראה כן מפשט הכתובים, הוצרכו קצת תנאים לומר בירושלמי בשקלים שכל עשרת הדברות היו כתובים בכל לוח ולוח, לפי הפשט שהיו ה' דברות על האחד וה' על הב', לא יקשה למה הוצרכו ב' לוחות כי באחד היה יכול לכותבם, כי מסתמא הלוחות שהיו מעשה אלוהים כל אחד יכילו כל עשרת הדברות, אלא שנכתבו בשנים להבדיל בין מעלת ה' דברות הראשונות שהיו בינו לבינינו מן ה' האחרונות שהיו בינינו לבינינו, וגם לאותם שאומרים עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה או עשרים או ארבעים כמו שאמרו שם, אפשר לומר שהיו עשרה בכל לוח הראשונים היו ב' פעמים כתובים בלוח אחד. או ד' פעמים שהיו עשרים, או ח' פעמים והיו ארבעים בלוח האחד, החמישה הראשונים כמה פעמים בלוח אחד והאחרונים בלוח הב' כמה פעמים, להבדיל בין מעלת הראשונים שיהיו בלוח אחד, לאחרונים שהם בין אדם לחברו.

וכן נראה ממה שאמר ו עשרים בלוח זה ועשרים בלוח זה, ולא אמרו ב' פעמים בלוח זה וב' פעמים בלוח זה או ד' פעמים בלוח זה וד' פעמים בלוח זה, שהיה נראה שכל עשרת הדברים היו כתובים כמה פעמים בכל לוח וכשאמרו עשרה או כ' או מ' נראה שהוא כפל החמישה דברות הראשונים שבלוח האחד וכפל האחרונים שבלוח הב', שאם היו כל העשרה כתובים על לוח אחד אפילו פעם אחת למה היה צריך לוח שני בלוח אחד היה מספיק, אבל בהיות מעלה לראשונים שבינו יתברך לבינינו מן האחרונים הוצרכו ב' לוחות אבנים, באחד ה' הראשונים ובשני האחרונים. ועניין הכפל ב' פעמים או ד' בלוח אחד כדי שלא יישאר בלוח מקום פנוי וחלק אלא מה שבין אות לאות ותיבה לתיבה ושיטה לשיטה.

ומפני שחמישה דברות האחרונים הם קצרים הרבה מן הראשונים ויישאר בלוח השני פנוי בהיותו שווה בשיעור לראשון, בין שיהיו כתובים החמישה פעם אחת בכל לוח או ב' פעמים או ד' או שמנה בכל לוח, נצטרך לומר כי הייתה חקיקת וחריתת החמישה דברות האחרונים שבלוח השני גדולה מחקיקת וחריתת של לוח האחד חקיקה גסה מכילה בה' דברות האחרונים הקצרים כל השיעור שמכיל בדברות הראשונים הארוכים, כדי שיהיה נקרא ונראה יותר מה שהוזהרנו בינינו לבינינו, שיצר האדם רע מנעוריו לתאוותם ממה שהוא בינינו לבינו יתברך שאין היצר מקטרג עליו על כך.

ואפשר גם כן לומר כי כל דיבור היה כתוב בשיטה אחת בין בלוח האחד בין בשני, וכל שיטה מכילה כדי שיעור חקיקת דיבור אחד היותר ארוך, והדיבור הקצר שבדברות הראשונים היה כתוב בתחילת השיטה עד סופו, והיה נשאר שארית השיטה פנוי להפסק בין דיבור לדיבור, ואם כן היה כתוב בלוח שני לא תרצח בשיטה אחת, לא תנאף בשנייה, וכן השאר בחמש שיטות כמו הדברות החמישה שבלוח ראשון שהיה כל אחד בשיטה אחת כמו שכתבתי, ואם כן יקשה על כל פנים איזה הכרח היה לכפול עשרת הדברות בלוחות כמה פעמים, שאם היה הלוח גדול כדי שלא יישאר מקום פנוי וחלק, אפילו יהיה כל דיבור חרות על שיטה אחת היה אפשר להרחיב השיטות ולעשות ה' שיטות שוות בכל לוח כפי מה שאמרנו, ותהיה החרות והחקיקה גסה ושווה בכל הדברות ראשונים ואחרונים בשני הלוחות.

ועל כן נצייר קודם ציור שכלי למי שסובר שהיו כתובים יותר מחמישה דברות בכל לוח באי זה אופן היה, ואח"כ ניתן טוב טעם למה הוכפלו ולמה היו בשני לוחות ולא באחד, וזה כי הכתוב אמר לוחות כתובים משני עבריהם מזה ומזה הם כתובים, וחז"ל אמרו הלוחות אורכן שישה רוחבן שישה ועוביין שלושה.

התנא הראשון סובר שלא נכתבו אלא חמישה בכל לוח כמו שאמר (דברים ד') ויכתבם על ב' לוחות אבנים, וכמו שנותנת הסברא שאין צורך לכתוב עשרת הדברות בלוחות אלא

פעם א' לבד, ומה שאמר משני עבריהם מזה ומזה רוצה לומר שהיה חרות וחקוק מעבר לעבר וכמו שאמרו מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס היו עומדים, ואם היה אומר משני עבריהם לבד היה אפשר שלא הייתה עוברת הכתיבה מכל וכל מעבר לעבר, אלא שהייתה נראית הכתיבה מן העבר שהוא אחור לכתיבה, כמו מי שכותב בנייר דק שהכתיבה נראית ונקרית כל אות ואות מהעבר האחר, לזה הוצרך לומר מזה ומזה הם כתובים שהכתיבה הייתה בוקעת מעבר השני כתיבה ממש כמו בצד שהייתה כתובה, וא"כ היה מ"ם וסמ"ך עומדות בנס.

והתנא השני שאמר עשרה על כל לוח ולוח, סובר שהחקיקה והחרית של ה' הדברות הייתה בוקעת ג"כ לעבר האחר ומפני שלא היו נקראים הדברות מהעבר האחר להיות האותיות מהופכות, סובר כי מה צורך שיהיו נראים מהעבר האחר אם לא יהיו נקראים כדרכם אלא להפכן האותיות והתיבות, ולזה חושב כי היו חקוקות האותיות מעבר הא' והיה ריווח בין אות לאות יותר ממלא אות, ובאותו הריווח מן העבר האחר היו חקוקות האותיות והתיבות של ה' הדברות פעם אחרת כסדרן לשיוכלו לקרותם ג"כ מהצד השני, הרי עשרה בכל לוח, ולא הייתה חשוב הפסק בין אות לאות האות שהיה כתוב מצד האחד והייתה בוקעת לצד האחר בין אות לאות, כיון שלא הייתה אות ניכרת מאותו הצד אלא מהופכת באופן שלא היה נקרא מכל צד כי אם חמישה דברות.

והתנא השלישי שאומר עשרים בכל לוח, סובר שמעבר אחד היו כתובים וחרותים עשרה הדברות ומצד האחר בין אות לאות היו גם כן כתובים וחרותים פעם אחרת כמו שאמרנו לדעת התנא השני.

והתנא הרביעי שאמר ארבעים על כל לוח, העשרים הם כמו שאמרנו, והעשרים האחרים בארבע זוויות העובי שהיה שלושה טפחים העובי באורך ששה בכל צד, וא"כ הארבע זוויות היה מכיל בהם כל מה שהיה מכיל בשני העברים השטחיים שהם ו' על ו', כל שני צדדין מהארבעה היו ששה על ששה כמו שטח האחד של לוח אחד, והיו חמישה דברות בכל צד מן הד' שהם עשרים, כי החמישה שהיו חקוקים בצד האחד ועוברים לצד שכנגדו היה ריווח בין אות לאות ובאותו הריווח היו כתובים בצד שכנגדו והיו עוברים ג"כ לצד האחר, וכן בשני הצדדין האחרים נמצא שהם עשרים בארבעה הצדדים והעשרים של ב' השטחים של ו' על ו' הם ארבעים בכל לוח כלם אותיות שוות בשיעור שוה, וכלן בוקעות משני עבריהם מזה ומזה כמו שכתבתי, ולדעת כולם יהיו מ"ם וסמ"ך שבלוחות בנס ובכל צד מהשני שטחים של ו' על ו' היו נקראים כל העשרת הדברות בצד העובי של מעלה ובצד העובי שלפניו כסדרן, וכן בשני הצדדין האחרים של העובי.

ונמצא ע"ד זה היו כתובים עשרת הדברות בשני הלוחות משני עבריהן כזו הצורה א נ כ י הנה אותיות אנכי יש ריווח ביניהן כמלא אות, ומן העבר האחר קודם האל"ף של אנכי מ"ם של עבדים, ובין אל"ף לנו"ן יו"ד של עבדים, ובין נו"ן לכ"ף דל"ת של עבדים, ובין כ"ף ליו"ד בי"ת של עבדים, וכן אות מהופכת בין אות לאות, עד שבין המ"ם של עבדים ובין היו"ד מתחיל אל"ף של אנכי מהעבר האחר, אם היה כל הפסוק של אנכי בשטה אחת בלוחות.

הכולל הוא כי אם היה בשטה אחת עשרים אותיות, היה ריווח בין כל האותיות לעשרים אותיות אחרות שהיה מתחיל מהעבר האחר מסוף השטה, ובין אות לאות הייתה חרותה אות אחרת מהעשרים כתקנה, ומן הצד האחרת הייתה נראית מהופכת, זה הוא למי שאמר עשרים על לוח א' או ארבעים, אבל למי שאמר עשרה או חמישה על לוח אחד, לא היה חרות כי אם מן הצד האחד בלוח כל העשרה או החמישה.

ונראה שהיו כל האותיות של עשרת הדברות שהן תרי"ג מלבד אשר לרעך כתובות זו אחר זו מבלי הפסק בין תיבה לתיבה ובין פסוק לפסוק, אלא כולן כמו תיבה אחת מחולקת לכמה שיטות שוות כל כך אותיות בשיטה אחת כמו בשיטה אחרת עד סופן, שהרי אמרו חז"ל (מכילתא) את כל הדברים האלה לאמר ומה ת"ל אנכי ולא יהיה לך, אלא מלמד שאמר המקום עשרת הדברות בדבור אחד מה שאי אפשר לבשר ודם לומר כן וחזר ופרטן, ואמרו ג"כ (שמות כ"א) וכל העם רואים את הקולות ראו דיבור של אש יוצא מפי הגבורה ונחצב על הלוחות, שנאמר (תהלים כ"ט) קול ה' חוצב להבות אש.

ובהצטרך ב' מאמרים אלו נאמר שכל עשרת הדברות שנאמרו בדיבור אחד נחצבו על הלוחות מיד בבת אחת האותיות זו אחר זו בלי הפסק תיבה ופסוק ופרשה, להורות על הנס הגדול שנעשה בעשרת הדברות שנאמרו בדיבור אחד מה שאי אפשר לבשר ודם, ובהיותן תרי"ג אותיות רומזות לתרי"ג מצוות, הרי כל אות יש לה הוראה לעצמה על המצווה המיוחדת או נרמזת בה ואינה נקשרת עם שלפניה ושל אחריה, ואחר שחזר ופרטן נקשרו ד' אותיות הראשונות ונקרא אנכי, וכן כל תיבה ותיבה ופסוק ופסוק ופרשה ופרשה, כמו שהן כתובות בספר תורה שכתב אח"כ משה רבנו עליו השלום מפי הגבורה בהפסק בין אות לאות ובין תיבה ובין שטה ובין פרשה לפרשה, ולכך נקראו לוחות העדות שהן עדות שהמקום ב"ה נתן עשרת הדברות בדיבור אחד מה שא"א לבשר ודם, ושנחקקו מיד כשיצא הקול מפיו על הלוחות, ומפני שאין עדות בפחות משנים נחקקו בשני לוחות.

וכן הן עדות למשה רבנו עליו השלום שפירש להם עשרת הדברות מפי הגבורה ולא מפי עצמו בהיות עשרת הדברות נחצבות על הלוחות כמו שאמרן הוא מפי הגבורה, ואין מקום לאפיקורסים לומר שהוא חקקן, כי הלוחות מעשה אלוהים המה והמכתב מכתב אלוהים

הוא חרות על הלוחות, כי מן הלוחות עצמן ומגשם הספירי שלהן וריבוען ואלכסונן ועניינן היה נראה לכל באי עולם דבר גלוי ומפורסם שהיו מעשה אלוהים נבראות כך כמו שהיו ולא היו נחצבות מאבן גדולה, וכן המכתב היה נראה שהיה מכתב אלוהים בלי שום ספק שלא על יד אדם, כי בשמיר ג"כ לא היה אפשר לחקוק ולחרות האותיות כמו שהיו חקוקות וחרותות ומאירות על הלוחות, וא"כ היו עדות לישראל ולמשה שעשרת הדברות נאמרו מפי הגבורה בשווה, וא"כ תר"ך אותיות שבעשרת הדברות שסימנם כת"ר נחצבו על הלוחות בדיבור אחד בשיטות שלמות שהם כמו דבור א', בהיות שכל אותיות שוות בכל השיטות ולא יישאר מקום פנוי בסוף שיטה אחרונה ולא יותר לשיטה אחרת, והרי הם כדבור אחד.

וקרוב לומר שהיו עשרים שיטות כל שיטה אחד ושלושים אותיות שהם כת"ר, כי אם נאמר שהיו דרך משל כי אם שיטות לא תוכל לחלק כת"ר על כ"א חלקים שווים ולא יהיו כל השיטות שלמות, ולא יראה כדבור אחד, וכן לא יתחלקו על כ"ב חלקים שווים או יותר מכ"ב עד שלושים, ובל"א אפשר לחלקם שיטות שלמות מעשרים אותיות, ויותר נכון שיהיו עשרים שיטות מל"א אותיות ממה שיהיו ל"א שיטות מעשרים אותיות, מפני שהלוחות הן מרובעים אורכן כרוחבן ויש יותר בין שטה לשטה ממה שיש בין אות לאות, ואם לא יכילו ברוח הלוח יותר מעשרים אותיות לא יכילו באורך ל"א שיטות ואם היה מקום פנוי ברוחב יותר צריך שיהיה באורך, אבל כשיהיו כ' שיטות מל"א אותיות כל שיטה, תהיה הכתיבה של כל הלוח קרוב למרובע עם הריווח שיש בין שיטה לשיטה יותר מבין אות לאות, וכן מאחד עד כ' לא תמצא שיטות שלמות, כי אם בשתי שיטות מש"י אותיות כל אחת, או ש"י שיטות מב' אותיות, וכן ארבע שיטות מקנ"ה אותיות או קנ"ה שיטות מארבע אותיות, וכן חמש שיטות מקכ"ד אותיות או בהיפך, ולא יהיה רוחב כאורך, ומו' ולמעלה לא תמצא שיטות שלמות מאותיות שוות כי אם בי' שיטות מס"ב אותיות כל שיטה או בהיפך, ולא יהיה ג"כ קרוב לרבוע בכתיבה, וכן מעשרה ולמעלה לא תמצא עד עשרים שיהיו שיטות שלמות מאותיות שוות בכל אחת מהשיטות וקרוב לריבוע כמו שאמר, שאם תעשה הרבוע ממש כ"ה שיטות על עשרים וחמישה אותיות הן תרכ"ה. והאותיות של עשרת הדברים אינן אלא כת"ר.

וא"כ נראה שאם היו כל העשרה דברות על לוח אחד היו מעשרים שיטות מל"א אותיות כל שיטה, בא' מב' צורות, או שיטה אחת מהאל"ף אנכי עד יו"ד מצרים שהם ל"א אותיות, וכן ל"א אותיות בכל שיטה עד תשלום עשרים שיטות שלמות, או שיטה מלמעלה למטה מאל"ף אנכי עד יו"ד מצרים, וחוזר למעלה אצל אל"ף אנכי וכותב מ"ם סתומה על מצרים, ואצל נו"ן של אנכי מ"ם של מבי"ת, וכן עד פ"א של פני אצל יו"ד של מצרים, וכן השאר עד תשלום עשרים שיטות נקראות מלמעלה למטה.

והצורה הראשונה היא כך.
והצורה השנייה תמצא דוגמתה, כשתיקח צורה זו מן הצד השטה הראשונה לשמאלך והאחרות לימינך יהיו ל"א שיטות של עשרים אותיות, ושיטות צורה זו סימנם יו"ד, כל שטה מל"א אותיות סימנן א"ל, הן נ"א, וראש שטה ראשונה וראש שטה אחרונה עולה אהיה, וסופו ל' הם נ"א ג"כ מכוון מה שעולה ראשי שטה ראשונה ואחרונה וסופן עם מה שעלה מנין השיטות ואותיות כל שטה, וכן ראש שטה ראשונה וסוף אחרונה עולה אהיה, וסוף שטה ראשונה וראש אחרונה עולה ל' שהן נ"א.

ואם היו חמישה דברות לבד על לוח ראשון וחמישה על לוח שני נראה שהיו חקוקות גם כן בדרך זה שיטות שוות בלי הפסק, ואותיות חמישה הדברות הראשונים הם תקל"ג סימנם מצו"ך שבע"ה, כי המצוות הן תרי"ג על השבע של בני נח, כי כן רומזות ג"כ כל האותיות של עשרת הדברות שהן כת"ר, תרי"ג ושבעה. וזו היא הצורה, י"ג אותיות כל שטה ומ"א שיטות, או מ"א אותיות וי"ג שיטות, כי לא תמצא אותיות שוות ושיטות שלמות כי אם באופן זה.

הרי לך י"ג שיטות כל שטה מ"א אותיות, ואם תיקח צורה זו מן הצד תמצא דוגמת הצורה האחרת מ"א שיטות מי"ג אותיות, כל שטה הן נ"ד בשמות המרובעים של ויסע ויבא ויט, וכן תחילת שטה ראשונה וסופה עולה כמניין האותיות של כל שטה ותחילת שטה אחרונה וסופה כמניין אהיה, ושטה ראשונה ואחרונה תיבות שלמות, ושלוש שיטות שלאחר הראשונה, השתים מתחילות בראשית תיבה האמצעית משלמת בסוף תיבה, וכן שלושת שיטות שעל שטה אחרונה, השתים משלמות בסוף תיבה, והאמצעית מתחילת בראש תיבה, הרי ארבע שיטות אחרונות בארבע ראשונות, וחמישה שיטות אמצעיות הן מתחילות בחצי תיבה ומשלמות בחצי תיבה, כל זה ויותר מזה שהוא נעלם ממנו לא נפל במקרה כי אם בכוונה ידועה ליראי השם ולחושבי שמו, כמו ששם הוי"ה שהוזכר ח' פעמים לא נפל במקרה שלא יתחלף אותיותיו אלא לעולם הוא בשטה אחת שלם, עם היות השיטות י"ג או עשרים וחמישה.

דברות האחרונים אותיותיהן פ"ז, ואינן נחלקות לשיטות שלמות באותיות שוות כי אם בשלוש אותיות כל שיטה בכ"ט שיטות שהן מנין השיטות והאותיות ל"ב, כמניין ל"ב נתיבות חכמה, כזו הצורה.

כל אותיות האלפא ביתא יש בחמישה דברות אלו לבד הסמ"ך והזי"ן, כי כל עבירות אלו נסמכות ונעשות בכלי זי"ן, והטי"ת לא הוזכרה בכל דברות וכבר נתנו חז"ל טעם לזה, ואם היו עשרים דברות בכל לוח היו ג"כ על הצורה המצוירת למעלה עשרים שיטות כל שטה

ל"א אותיות, ובמה שבין אות לאות או במה שבין שטה לשטה היו ג"כ מהעבר האחר עשרים שיטות כל שטה ל"א אותיות, ואם היו ארבעים בכל לוח היו העשרים האחרים בארבע שטחי הזויות שהיה רוחבן ו"ט, והיו ל"א שיטות מעשרים אותיות כל שטה, ט"ו שיטות בכל שטח זווית ושטה א' בקרן זווית עצמו, וכן העשרה האחרים בשני שטחי הזויות האחרים כולם חקוקים מעבר לעבר כמו שביארנו, וכתבנו באומד במה שהוא נעלם, וברוך היודע האמת ואשרי מי שזכה לראותן, משה רבנו ע"ה והקרובים אליו יהושע ושבעים זקנים שהיו תופסים בידו שלא ישברם ולא יכלו כדכתיב: לכל היד החזקה וגו', וכל ישראל ג"כ ראו אותם מרחוק כדכתיב: ואשברם לעיניכם.

ומפני שציירתי עשרת הדברות החרותים על הלוחות שלא כדרכן בספר התורה שכתב משה רבנו ע"ה לישראל, שהוא ידוע שהיו כתובים בהם כמו שכתובים בספרים שלנו, אני צריך לתת טוב טעם ודעת על זה, והם שלושה טעמים:
הראשון הוא מה שכתבנו כי כל הדברות העשרה בדיבור אחד נאמרו כמו שאז"ל, ובכלל מה שאמר ו שבדיבור אחד נאמרו מה שא"א לבשר ודם לומר כן, הוא הפשט, כי כולם היו כמו דיבור אחד כלומר בלי הפסק תיבות ופרשיות להורות ולהודיע הנס הגדול כי בדיבור אחד נאמרו, וכמו שנאמר בדבור אח"כ נחקקו מיד על הלוחות בבת אחת כמו תיבה אחת בלי שום הפסק, וכמו שאמר רואים את הקולות ראו דיבור של אש יוצא מפי הגבורה ונחצב על הלוחות שנאמר קול ה' חוצב להבות אש וגו'.

הטעם השני, כי אלו עשרת הדברות עם היותם עיקרי התורה במה שבינינו לבינו ובמה שבינינו לבינינו, לא מפני זה לבד נכתבו הם לבדם בלוחות, אלא מפני היות בהם רמז לכל מצוות התורה בעניינם ובאותיותיהם תרי"ג. כנגד כל מצוות עשה ולא תעשה, כי כל אות מהן מורה ורומזת על מצווה אחת ידועה ומיוחסת לאותה האות ליודע סתרי תורה ומפלאות תמים דעים, וא"כ יתחייב שכל אות ואות מהאותיות של עשרת הדברות היא הוראה לעצמה למה שהיא רומזת, ואין לה קשר עם אותיות שלפניה ושל אחריה, ולכך נחקקו כל אחת בפני עצמה שבלוחות, וכלל כלן כן כמו תיבה אחת, ועניין דבור אחד הוא הוראה ורמז לכל מצוות התורה, אלא שאח"כ בספר תורה נכתבו ונחלקו אותן האותיות לתיבות שיורו על מצוות עשה ולא תעשה של עשרת הדברות.

הטעם השלישי כי התורה כולה מבראשית עד לעיני כל ישראל הוא מקובל אצלנו, כי הייתה סדורה לפניו יתברך כך קודם שנברא העולם באלפים שנה, ונראה שהייתה כתובה לפניו יתברך אות סמוך לאות שלאחריה מבי"ת בראשית עד למ"ד לעיני כל ישראל בלי הפסק תיבות ופרשיות, אלא כולה כתיבה א', או שהיו האותיות כסדרן מתחלקות לתיבות או פרשיות גדולות או קטנות ממה שהן מחולקות בספר התורה שכתב משה רבנו ע"ה

מפי הגבורה, והיו מורות לעניינים נסתרים גלויים לו יתברך, או היו מורים לשמותיו יתברך שבהם ברא כל מיני הנבראים כל אחד בשם ידוע, כפי העיקר שגדלנו עליו כי כל התורה כולה שמותיו של הקב"ה.

ולזה כשבא הקב"ה ליתן תורה לישראל רצה להשמיעם קודם עשרת הדברות שהם מיוחדים ועיקריים בתורה, והשמיעם קודם למשה ולישראל עמו כפי מה שהיו כתובים לפניו יתברך בתורה מאל"ף עד אנכי עד כ"ף פשוטה של לרעך, כולם בתיבה אחת ובדיבור אחד, וחזר אח"כ ופרטן דבור ודבור בפני עצמו ותיבה ופרשה בפני עצמה כמו שהן בספר תורה, וידע משה רבנו ע"ה אז פירוש כל עשרת הדברות מראשן עד סופן כפי מה שפרטן ופירשן לו יתברך, ועדיין כל מה שיש מבראשית עד אנכי ומלרעך עד סוף התורה לא נודע לו, כמו (שבת פ"ח) כשעלה למרום וקטרגו עליו מלאכי השרת, שהשיב להם בחמלת ה' עליו במה שפירש מזיו שכינתו עליו ואמר לפניו רבש"ע תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך וגו' אמר להם למצרים ירדתם ונשתעבדתם וכו', לא יהיה לך וגו' בין עו"א אתם יושבים וכו', זכור את יום השבת מלאכה אתם עושים, לא תישא משא ומתן יש ביניכם וכו', כבד את אביך וגו' ואב ואם יש לכם וכו', לא תרצח ולא תנאף וגו', קנאה יש ביניכם יצר הרע יש לכם וכו', הרי שלא ידע להשיב כי אם במה שנתפרש לו כבר ביום מתן תורה שהם עשרת הדברות שפירש לו יתברך, שהאותיות הכתובות לפניו למעלה בתוך התורה מאנכי עד לרעך הן עשרת הדברות, והן מחולקות לתיבות ופרשיות כמו שפרטן ופירשן לו ביום מתן תורה, ומהן השיב למלאכים ואמר להם הרי מה שכתוב אצלכם בתורה מאנכי עד לרעך, הם מצוות פרטיות לכלל האנשים שהם בשר ודם ולהם יאות להצטוות על ככה לא לכם, ולא השיב להם ממה שכתוב אח"כ בתורה לפניו יתברך (שמות כ"א) ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם כי תקנה עבר עברי וגו', וכי ימכור איש. את בתו לאמה וגו', כלום עבדים יש לכם משא ומתן יש ביניכם וכן מכל התורה כולה, מפני שעדיין לא היה נודע לו פירוש שאר התורה, ואיך הייתה מחולקת לתיבות ופרשיות אע"פ שהיה מונחת לפניו, אלא שמאלו עשרת הדברות שהיו כבר מפורשים לו מפיו יתברך שהיו מצווים לבשר ודם ולא למלאכים ילקח ראיה לכל שאר שתתחלק ג"כ לתיבות ופרשיות.

המורים עניני המצוות שהן צריכות לבשר ודם ולא למלאכים כמו שפירשם לו האל יתברך אח"כ, ולכן הודו לו מיד מלאכי השרת להקב"ה ואמרו ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ, ואז לימד לו האל יתברך למשה רבנו כל התורה כולה כללותיה ופרטותיה כל מה שמורה לעניין תרי"ג מצוות, וכל מה שמורה לעניין שמותיו יתברך שבהם ברא כל מיני הנבראים, וכפי מה שהיו יודעים ולומדים אותה מלאכי השרת למעלה כי זה הוא מה שאמר ו קודם מה לילוד אשה בינינו וכו', חמדה גנוזה מששת ימי בראשית וכו', כי כבר

ידעו המלאכים וראו ביום מתן תורה שניתנו להם עשרת הדברות, וכן שינתן להם שאר התורה אלא שחשבו שלא תינתן להם כי אם למטה בהר סיני ובמה שצריך להם בעניין תרי"ג מצוות, ולא שיתבאר להם פי' התורה כמו שהיו יודעים אותה המלאכים שהייתה מורה על שמותיו ועל גדולתו יתברך.

אבל כשראו שעלה משה למרום אמרו מה לילוד אשה בינינו, כלומר שווה לנו, אם בשביל התורה תינתן לו למטה כמו שאר הדברות, שיתפרשו לו כל תרי"ג מצוות שתורה בחילוק התיבות ותישאר התורה למעלה כמו שהיא סדורה לפניו קודם שנברא העולם, והשיב להם הקב"ה לקבל תורה בא, כלומר לידע גם כן פירוש התורה כפי מה שהיא סדורה לפני משבראתיה, ולכך צריך לבוא לעלות פה ללמדה לפי מעלתה, שלא תושג לו כי אם בהיותו בשמים כאחד מכם בלי אכילה ושתיה ושאר משיגי הגוף, אמר לפניו חמדה גנוזה וכו' אתה רוצה ליתנה לבשר ודם, כלומר כפי הפירוש שהיא גנוזה אצלך שמורה על שמותיך הקדושים אתה רוצה ליתנה לבשר ודם, די להם שיקבלו אותה כפי פשטה במה שמורה לעניין המצוות, אמר הקב"ה חזור להם תשובה, אמר מתייירא אני שמא ישרפוני בהבל פיהם שהם יודעים ושגור בפיהם השמות הנרמזים בתורה מה שאינם ידועים לי, א"ל אחוז בכסא כבודי והחזר להם תשובה, אז השיב להם מדות בני אדם יש בכם וכו', וכיון שאחת מן הפנים שהתורה נדרשת בהם והוא בעניין תרי"ג מצוות אין ביניכם, ג"כ הפנים שהתורה נדרשת בהם בעניין שמותיו יתברך אין ראוי שיהיה ביניכם, כי אין ראוי שתינתן התורה לחצאין, מיד הודו ואמר ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ, ואלו תנה הודך על השמים לא כתיב, כי כבר נסתלקה התורה מביניהם ונתנה למשה ולישראל בשלמות בכל הפנים שהיא נדרשת בהם, כי בזה נתעכב משה רבנו עליו השלום בשמים ג"פ ארבעים יום וארבעים לילה, שאם לא קבל משה כי אם כללות ופרטות התורה כפי מה שצריך לפי' תרי"ג מצוות, הרי התורה עדיין נשארה בשמים למלאכים המשיגים בה סודות עליונים בשמות האל יתברך, ועל מה הודו ומסרו לו כל אחד מתנה דבר סוד, ועל מה אמר השטן לפניו יתברך תורה היכן היא הרי היא במקומה מונחת לפניו יתברך, אלא מפני שכוונת בריאת העולם כדי שיקבלו ישראל את התורה ולהם נבראת, ניתנה להם לגמרי בכל מה שנתכוון הקב"ה בבראותה, ולא נשאר דבר למלאכי השרת למעלה שלא השיגו משה רבנו עליו השלום.

ולרמוז כל זה נצטיירו עשרת הדברות ונחצבו בלהב אש מדיבור מפי הגבורה כמו שהיו כתובים לפניו יתברך מקודם בריאת העולם, בתוך התורה הברואה אלפים שנה קודם שנברא העולם, וזו היא המעלה שיש לעשרת הדברות על כל שאר מצוות התורה, כי בהיותם הם עיקר התורה נחצבו ג"כ בלוחות מפי הגבורה כפי מה שהיו כתובים לפניו יתברך ויתברך ברמז והוראה על עיקר שמותיו יתברך, וזו הייתה הקדושה הגדולה אשר

הייתה בארון מצד הלוחות המונחים בו, שהיה מורה הכתיבה שבהם לסודות עליונים בשמותיו יתברך ולא לשום דבר גשמי, בהיות האותיות שבהן בלי הפסק תיבה ופרשה כמו שהיו כתובות למעלה תוך התורה וכמו שכתבתי.

ועל זה אמר הכתוב אחר עשרת הדברות (שמות כ"ד) עלה אלי ההרה והיה שם ואתנה לך את לוחות האבן והתורה וגו', והיה לו לומר לוחות אבן כי לא הוזכרו הלוחות עדיין בתורה, אלא שראו דבור של אש יוצא מפי הגבורה ונחצב על הלוחות, שנאמר קול ה' חוצב להבות אש, וכמו שאמר הכתוב וכל העם רואים את הקולות, ועל זה אמר לו האל יתברך למשה אחר שישראל היטיבו אשר דברו נעשה ונשמע, עלה אלי ההרה ואתנה לך את לוחות האבן שהן כבר ידועות וניכרות שנחצבו בהן עשרת הדברות בדבור אחד ביום מתן תורה, ואמר ואתנה לך כי לו לבדו נתגלה סוד הכתיבה של עשרת הדברות כמו שהייתה כתובה לפניו למעלה בתוך שאר התורה, ומפני שישראל אמר נעשה ונשמע זכו ג"כ לראות הלוחות ושיהיו ביניהם, כי יש בהן הוראה על העשייה במה שמורה על המצוות כפי חילוק התיבות בספר תורה, ויש בהן הוראה לשמותיו של הקב"ה בהיותם בדבור אחד בלי הפסק, וכמו שהן כתובות למעלה בכלל כל התורה כולה. וזה מורה לשון שמיעה שהוא הבנה וציור בדברים הנעלמים, וכמו שאמרו הם נעשה ונשמע נתבשר להם מתנת לוחות העדות ושיש בהן רמז על העשיה ועל השמיעה כמו שכתבתי.

ונחזור למה שהיינו בו והוא עניין העיקרים הד', מציאותו, וקדמותו, ואחדותו, ושאינו כח בגוף, שהם העיקרים המורים על מהותו יתברך, והם נרמזים בעניין הלוחות כמו שכתבנו למעלה, ועל זה נתגלגלו הדברים בביאור עניין הלוחות וציורן, ונבוא אל שער העיקרים.

שער היסודות פרק יג [אמונת ישראל נובעת מהחושים]

וקודם נאמר, כי יקרה לנו עם הפילוסופים בעניין מציאותו יתברך והעיקרים הנמשכים ממנו, מה שיקרה לפקח עם הסומא בידיעת דבר א' על אמתתו. וזה כי הפקח יאמת דבר בסמכו על מה שראה ושמע ויאמת בשכלו, ואח"כ מה שנתברר לו בחושיו, וסומא לא יאמת דבר כי אם כפי מה ששופט בשכלו, ואפשר שלא יסכים המציאות במה ששפט.

והנה אנחנו עדת המאמינים בקבלת אבותינו ואמתת תורתנו ראו עינינו ושמח לבנו קריעת יום סוף, וראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי הכהן, ואמרו כולם זה אלי ואנוהו, וכן במתן תורה ראו את הקולות וכו' ושמעו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה, וידעו בשכלם והשיגו בחושיהם מציאותו יתברך ושאינו גוף, וכמו שאמר הכתוב (דברים ד') ונשמרתם מאד לנפשותיכם כי לא ראיתם כל תמונה וגו', וכן הושג בחוש בריאת העולם וחידושו כמו שנאמר בפ' עשירי, וכן שאר העקרים הושגו ג"כ בחוש כפי מה שנתבאר

בשאר הפרקים, ואנחנו הולכים בטח מן הקודם למאוחר, כי אחר שהשגנו מציאותו שהוא סיבת ועילת הכול, אנו יודעים כי כל מה שזולתו הוא מסובב ועלול ממנו יתברך עד סוף כל העלולים למעלה בשמים ולמטה בארץ, ולא יקרה לנו שום ספק ובלבול בזה כשנרצה לחקור בשכל לאמת מה שהושג בחוש.

אבל הפילוסופים גם בעיקרים שהם מכוונים ומסכימים בדעותיהם לאמת עמנו, הם הולכים בחקירתם מן המאוחר אל הקודם על דרך המופת, וכמו שהביא מהם **הרב** ז"ל בפ"א מח"ב בעיון ב', וכשימצא אחד משני הדברים המורכבים בפני עצמו בהכרח שימצא האחר, וכיון שנמצא דברים רבים ממניע ומתנועע שיניעו זולתם ויתנועעו מזולתם ותמצא מתנועע לא יניע כלל, יתחייב בהכרח שימצא מניע לא יתנועע כלל, וזהו המניע הראשון. וכן בעיון השלישי מעניין הווה נפסד, יתחייב בהכרח שימצא אחד לא הווה נפסד שאין אפשרות הפסד בו כלל והוא מחויב מציאות במי שנוגע בו, ואינו יודע מי הוא. וכן בעיון הד' הביא מיציאת הדברים מן הכוח אל הפועל שיצטרך אל מוציא אחד, יכריח אחד מב' האפשריים על האחר ברצונו הפשוט והוא מחויב המציאות, כי לא ילך אל לא תכלית, הנה שהולכים במופתיהם מן המאוחר אל הקודם, ויקרה להם בלבול ואינם יודעים מי הוא מחויב המציאות או מניע הראשון, כמו הסומא שמרגיש במי שנוגע בו ואינו יודע מי הוא, אם הוא חכם או הפכו, או בכוונה או שלא בכוונה.

האומנם אנחנו עדת ישראל המקבלים מאבותינו הקדושים ומנביאינו הנאמן ושאר הנביאים, יודעים כי זה מחויב המציאות ומניע הראשון הוא ה' יתברך, שידענו ונתברר לנו שהוא ברא העולם מהאפס המוחלט, ושהביא המבול על העוברים, והפיץ את דור הפלגה, והציל את אבותינו, והוציא זרעם ממצרים, ונתן להם התורה והביאם לארץ, ושאר הנסים שעשה אז ואחר כניסתם לארץ, ושהוא המשגיח על כל העולם כולו, ובפרט עלינו כי אנחנו עם מרעיתו וצאן ידו, ושאין אדם נוקף באצבעו מלמטה אלא א"כ מכריזין עליו מלמעלה כי הכול מאתו יתברך ויתעלה.

ועל זה אמר הנביא ע"ה (ישעיה מ"ב) כה אמר ה' בורא השמים ונוטיהם רוקע הארץ וצאצאיה נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה, להודיעם כי הדבר ילקח בסדר מן הקודם אל המאוחר, והוא יתברך שמו הוא הקודם והוא היכול לגזור אומר שהוא ברא השמים ואח"כ הארץ ואח"כ אמר תוצא הארץ נפש חיה וגו', ואח"כ וייצר ה' אלוהים את האדם עפר מן האדמה וגו', ולא כפילוסופים שהולכים מן המאוחר ועולים מהדומם לצמח ולב"ח ולחי מדבר ולגלגלים ולשכלים עד העלה הראשונה.

וכן אמר הנביא (א') עזבו את ה' ניאצו את קדוש ישראל נזורו אחור, כי הוא ידוע כי ה' יתברך ברא את העולמות ושהוא קדוש ישראל שבחר באבותם ובהם וממנו ישתלשלו כל הנבראים מלכים וגלגלים וכל ברואי מעלה ומטה, ולמה להם להיותם נזורים אחור מן המאוחר אל הקודם עד הסיבה הראשונה, הרי הסיבה הראשונה היא ידועה וניכרת להם והם עוזבים אותם ומתנכרים ומבקשים אותה ע"י המסובבים ממנה.

שער היסודות פרק יד [העיקר החמישי של רמב"ם]

העיקר החמישי אמר בו **הרב** ז"ל שראוי לעבדו ולגדלו ולהודיע גדולתו ולקיים מצוותיו. וזהו מה שכתוב אנכי וגו' ולא יהיה לך אלוהים אחרים על פני וגו', וכל התורה כולה בנויה על זה וכמו שאמר שם פ' חלק. והנה אין למופת מבוא בזה העיקר. ולזה לא זכרו **הרב** ז"ל **בספר המורה,** האומנם הראיה הלקוחה מדרך הסברא לא נפלאה היא ולא רחוקה, כי השכל מורה ומכריח על עיקר זה בכמה פנים כמו שנבאר. ובביאור זה נאמר כי העבודה והכבוד למי שינתן בדין, מחויב מצד וראוי מצד.

והצד המחויב יתחלק לשלושה:

- העבודה והכבוד שחייב הבן לאב שהוציאו לאוויר העולם,

- והעבודה והכבוד שחייב העבד לרב שקנאו בדמיו וגופו קנוי לו, וכמאמר הנביא ע"ה על שניהם (מלאכי א') בן יכבד אב ועבד אדוני,

- והעבודה והכבוד שחייב המקבל טובה למי שהטיב לו חנם.

והצד הראוי הוא שיעבוד אדם ויתן כבוד למי שהוא גדול ממנו, כצווי האל יתברך בכבוד והידור החכמים והזקנים, ומבלי חקירה כבר נמצא ברור כי מכל אלו הצדדים אנו ראויים וחייבים לעבדו יתברך ולא לזולתו, אם מצד חיוב הבן לאב, הוא ידוע כי החיוב הוא מצד היות הבן נוצר מטיפת האב, והרי הוא כאילו הוא יצרו בידיו ולא מדבר אחר כחומר ביד היוצר אלא מעצמותו, והיא הטיפה שממנה הושתת ויצא לאוויר העולם, ולכן חייב לכבדו ולהועילו ממה שהשיג בסיבתו, כי הוא יצא לאוויר העולם בשלמות איבריו ושכלו בסיבת אביו, ובהם יכבדהו, כמו שאמרו חכמים ז"ל (קדושין ל"א) איזהו כבוד מאכיל משקה מלביש ומנעיל וכו', מצד היותו נוצר על ידו מלבישו ומנעילו, ומצד היותו יצירתו מעצמות האב ולא מחומר אחר, מאכילו ומשקהו, וכן כבוד ומורא על ב' העניינים היותו נוצר על ידו ועל היותו נוצר מעצמותו.

והנה ביצירת האל יתברך לאדם הראשון כתיב (בראשית ב') וייצר ה' אלוהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים, הנה שיצרו מחמר האדמה וגם נפח באפיו נשמת חיים, שהוא כביכול מעצמותו יתברך. ובזה נתחייב בעבודתו וכמו שכתוב מיד ויקח ה'

אלוהים וגו' ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה, ויצו ה' אלוהים על האדם וגו', ואמרו חז"ל לעבדה ולשמרה לעסוק בדברי תורה ולשמור מצוותיה וכו', ויצו ה' אלוהים הם שבע מצוות שנצטוו בני נח וכו'. הנה שמצד היותו יציר כפיו ונפח בו נשמת חיים ונתחייב לשמור מצוות האל יתברך, מצוות עשה כנגד הנשמה שנפח בו, ולא תעשה כנגד החומר שנוצר ממנו שהוא עפר מן האדמה הזהירו שלא יחטא בו אלא ימשך אחר זכות הנפש. וזהו בערך הכבוד והעבודה שחייב הבן לאב להיותו מסובב ממנו כנזכר. וכל בני אדם הראשון חייבים בעבודה זו שהוא קיום שבע מצוות בני נח, מצד היותם בני אדם הראשון שהיה יציר כפיו ונפח בו נשמה כנזכר. וכן כל הבריאות שנשתלשלו מאדם הם על ידו יתברך, כי שלושה שותפין הם באדם אביו ואמו והקב"ה, אביו מזריע הלובן וכו' והקב"ה נותן בו רוח ונשמה וקלסתר פניו וכו'.

וכן אנו עדת ישראל חייבים לעבדו ולכבדו כערך העבד לרב, כי הוא יתברך קנה אותנו לעבדים כשהוציאנו ממצרים, וכמו שאמר הכתוב (ויקרא כ"ה) כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים לא ימכרו ממכרת עבד, ואמר אח"כ כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים אני ה' אלוהיכם, הכתוב האחד פשוטו על העבדים העברים שנמכרו לאחיהם שיצאו ביובל, ועליהם אמר כי עבדי הם אלו העבדים שנמכרו להם הם עבדי, והכתוב הב' נאמר על כלל כל ישראל שלא יעבידו באחיהם הנמכרים להם אלא שיצאו בשנת היובל, כי לי בני ישראל עבדים וגו', וכיון שכולם הם עבדים לי שהוצאתי את כולם ממצרים ביחד אינו ראוי שישתעבדו באחיהם הנמכרים להם. ואמר בשניהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים להורות כי מה שהם עבדיו לא שקנאם בדמים להשתעבד בהם עבודת עבדים, אלא שבהוציאם מארץ מצרים נשארו עבדים לו, כמלך הכובש מדינה אחת והם משועבדים לעבודתו בכל מה שצריך, לא שיהיו עבדים ממש, וכן הקב"ה רחם על ישראל שהיו מצרים מעבידים אותם וזכר בריתו להוציאם לחירות, ולא קראם עברים אלא בערך שפדאם מעבדות מצרים ונשארו משועבדים לו בכך, ולכן ציוה שלא ישתעבדו קצתם בקצתם, כי לכך הוציאם מארץ מצרים כדי שלא יהיו עוד עבדים. ולזה אמר הכתוב הב' כי לי בני ישראל עבדים, כולם דרך כלל הם עבדים לי ולא עבדים לעבדים, ואלו שנמכרו עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ וגו', כמו שכתב ג"כ בפסוק הב', ר"ל גם כי נמכרו לא יצאו מעבודתי כי הם חייבים בעבודתי והוא קיום כל התורה בשווה כמו הקונים אותם. ולזה אמר מיד אני ה' אלוהיכם אלוהי כולכם דרך כלל לקונים ולמוכרים. הרי שיש חיוב לעבדו ולכבדו כבן לאב וכעבד לרב, וכמו שאמר הנביא ע"ה (מלאכי א') בן יכבד אב ועבד אדוניו ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי וגו', לא אמר בבן אביו כמו שכתב בעבד אדוניו ולא בעבד יכבד ולא ייראַ, כי הכבוד לאב על הבן אינה מבוקשת מן האב אלא שהוא חיוב על הבן, אבל העבד חייב בעבודת אדוניו, כי מצד שהוא אדון עליו מבקש ממנו שיעבדהו וישרתהו.

ולזה הזכיר בעבד אדוניו, כי מצד היותו אדוניו, מוטל עליו לעבדו בכל מיני עבודות, ולא פרט אחת מהנה, ואמר ואם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני וגו', לומר כי גם שהוא אב ואדון הוא מוותר לאחת מהנה, אם מחשיבים אותו כמו אב ולא כמו אדון איה כבודי, כלומר לא די שאינם מכבדים אותי הכבוד המוטל עליכם, אלא גם הכבוד המיוחד לי ושיש לי מבלתי שתכבדו אותי איננה עמי, כי אתם מחללים אותה, וכן איה מוראי המיוחד לי ושיש לי מבלתי שתיראו אתם ממני איננה עמי, כי אתם מחללים אותה, וזהו שאמר אתם הכוהנים בוזי שמי, כי אני נקרא אב ואדון ואתם מבזים שם זה, שאין אתם מתנהגים עמי כבן וכעבד כמו שהיה מן הראוי. וכן כולנו בני אדם הראשון חייבים לעבדו ולכבדו מצד מה שמטיב לנו חנם בערך מה שחייב מקבל הטובה למי שהטיב לו חנם, ובפרט אנו עדת ישראל כי לקחנו לחלק והבדילנו מן הכותיים, ועשה עמנו נסים ונפלאות וטובות מה שאין הפה יכולה לספר מזמן אבותינו הקדושים, וכמו שאמר הנביא (ישעיה ס"ג) חסדי ה' אזכיר תהילות ה' כעל כל אשר גמלנו ה' ורב טוב לבית ישראל אשר גמלם וגו', חסדי ה' אזכיר מצד היותו אב לנו, תהילות ה' מצד היותו אדון לנו, כעל כל אשר גמלנו מצד הטובות שגמל לכלל האומות, ורב טוב לבית ישראל ויותר טובה רבה וגמול לבית ישראל, ולא היה היתרון מצדם כי אם ברחמיו וברוב חסדיו, באמרו אך עמי המה שנקרא שמי עליהם, וגם הם לא שקרו אלא שהודו שהיה להם למושיע לשעבר ולכך בכל צרתם לו צר וגו'.

וכן מן הצד הראוי לתת כבוד לגדול, אנו חייבים להודות לו ולעבדו, על שהוא גדול וגדול שמו בגבורה מאין כמוהו וכמו שאמר הכתוב (דברים י') כי ה' אלוהיכם הוא אלוהי האלוהים ואדוני האדונים האל הגדול הגיבור והנורא וגו' עשה משפט יתום וגו', את ה' אלוהיך תירא וגו', וכמו שאמרו במס' (מגילה ל"א) כל מקום שאתה מוצא גדולתו שם אתה מוצא ענוותנותו דבר זה כתוב בתורה כי ה' אלוהים וגו', שנוי בנביאים (ישעיה נ"ז) כי כה אמר רם ונשא וגו', משולש בכתובים (תהלים ס"ח) סלו לרכב בערבת ביה שמו. הכוונה כי עם היותו גדול ונורא משגיח לטובה על שפלי שפלים. וכן מה שמגדיל עצמו, אינו דרך גאווה כי אם דרך ענוה, שאינו אומר אני גדול ולכן תגדלו אותי, אלא אני גדול ויש לי גדולה וגבורה להושיע כל ענווי ארץ סלה.

ואם כן כל הצדדים שיש בעולם שעל ידם יותן כבוד ועבודה לשום נברא, כולן נכללים בו יתברך בשלמות גדול, ועל כולם אנו חייבים לכבדו ולעבדו ולא לזולתו, כי כולם הם מסובבים מסיבתו ואין ראוי לעבוד כי אם לסיבה הראשונה יתברך שמו. ובוא וראה ענוותנותו וישרו כי לא חייב את בני העולם בעבודתו כי אם כפי מה שפעל ועשה עימהם, כי הנה מבריאת העולם ועד זמן יציאת מצרים לא נתחייבו בני העולם לעבדו כ"א בגדר הנוצר אל היוצר, וכבן אל האב, שיצר את האדם ושם בטבעו שישתלשלו ממנו בני האדם

מזכר ונקבה, והוא יתברך שותף עימהם. ולזה לא חייבם כי אם על מה שהוא תיקון העולם וקיומו, והם שבע מצוות בני נח כדי שיתקיים העולם שיצר וברא. ולזה תמצא כי לא נקראו ישראל עבדים קודם יציאת מצרים אלא בנים, ושלח לפרעה על ידי משה רבנו לומר בני בכורי ישראל, לא אמר בני סתם כי כל האומות הם בניו ג"כ בערך זה שיצר וברא את כולם, ואמר בני בכורי בן בכור וחביב לי משאר הבנים שהן שאר האומות, ונקראו ישראל בן בכור לה' יתברך עם היותם אחרונים לכל שבעים אומות בני נח ולמשפחות שיצאו מאברהם ישמעאל ובני קטורה ולעשו שיצא ראשונה ואחרי כן יצא אחיו וגו', כי תחילת המחשבה סוף המעשה, כי בסיבתם ברא העולם שהם ראשית תבואתו.

ואמר הכתוב בראשית ברא אלוהים בשביל ראשית, וכמו שבבריאת העולם נוצר הכול קודם יצירת מין האדם, כן ביציאת אבות האומות לאוויר העולם קדמו כולן לאומה ישראלית, להיותה היא תכלית הבריאה וסוף הבריאה, כי אנחנו נעמוד לקרוא כולנו בשם ה' ולעבדו שכם אחד, ואחר יציאת מצרים נקראו ג"כ עבדים (ויקרא כ"ה) כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, מוסף על השם המיוחד להם (דברים י"ד) בנים אתם לה' אלוהיכם, ואז נתחייבו בעבודה יתירה לה' יתברך שגאלם ממצרים והם בניו ועבדיו, וכמו שאמר הכתוב (שמות ג') בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה, וניתנה התורה להם וקבלוה מצד היותם בניו שיצרם והיותם עבדיו שהוציאם ממצרים.

ולכך התחיל בעשרת הדברות אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, כי בסיבת זה אתה חייב לקבל אלוהותי ומצוותי, ולא הזכיר עדיין שעשה עמנו שום טובה לחייבנו בעבודתו עליהן, עד אחר סוף המ' שנה שהיו במדבר ונתפרנסו ונתקיימו במן ובבאר ובענני כבוד וכן שאר הטובות שעשה להם במדבר, שאז הזכיר להם משה רבנו עליו השלום במשנה תורה קצת הטובות שהפליא לעשות עימהם ומה שיעשה לעתיד, כדי שיתחייבו יותר בעבודתו יתברך ליראה אותו ולדבקה בו בכל הפרטים שאינם מפורשים בכתוב, וכמו כן עד עתה לא מצינו בתורה שיזכיר גדולת האל יתברך שהוא גדול וגיבור, כי אם עתה שאמר משה רבנו עליו השלום כי ה' אלוהיכם הוא אלוהי אלוהים וגו' האל הגדול הגיבור והנורא וגו', כי בשירה אמר (שמות ט"ו) אשירה לה' כי גאה גאה, על מה שעשה בים, ותארי הי"ג מדות שמתנהג עם בריותיו כולם ענוותנותו שהוא רחום וחנון וכו', אבל זה הפסוק הוא מורה על גדולתו יתברך כי הוא הוא אלוהי האלוהים וגו', וענוותנותו סמוך לו כמו שהזכרנו. ועל זה אנו חייבים לו תוספת כבוד ועבודתו מצד גדולתו, כמו שסמך לזה הכתוב את ה' אלוהיך תירא וגו', כל שכן בהיות העניין כפול ומכופל שאנו חייבים לו כבנים וכעבדים וכמקבלי טובה וכקטן לגדול, וכל אחת מאלו הד' היא שלימה בו יתברך בתכלית השלמות, כי הוא יתברך אב לנו בכוונה שלימה שיצר אותנו לטוב לנו, לא

כאב הטבעי שאינו מכוון אלא להנאתו, וכמו שאמר (תהלים כ"ז) כי אבי ואמי עזבוני וה' יאספני, שניהם להנאתם נתכוונו תדע שזה הופך פניו וכו', וכן הרב שקונה עבד להנאתו הוא מכוון שיעבדהו וישרתהו, אבל ה' יתברך לא כוון להנאתו בהוציאו אותנו ממצרים, כי אם שרחם וחמל עלינו וראה את הלחץ אשר מצרים מעבידים אותנו, ומה שחייבנו בעבודתו לטובתנו וכמו שאמר (דברים ו') וצדקה תהיה לנו כי נשמור וגו', וכן מה שאנו חייבים לעבדו כעל כל אשר גמלנו אינו אלא לזכותנו שלא נהיה כפויי טובה. וכן מה שחייבנו עוד בעבודתו מצד גדולתו לא לכבודו כי אם לתועלתנו, כי גדולתו הוא מצד עצמותו ואינה תלויה בנו כי אם צדקת מה תתן לו וגו'.

ואפשר כי על אלו הד' דברים מחיוב הכבוד והעבודה אמר הכתוב כמספר מקצת גדולותיו, האל הגדול הגיבור והנורא, ונתקנו תפילותינו כולן להורות לנו כי אנו מחויבים לעבדו ולהתפלל אליו, מצד שהוא אל שברא שמים וארץ ונקרא שמו על בריאתם, בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ. וכן בכל מעשה בראשית הזכיר שם אלוהות מצד שהוא אדון גדול לנו שהוציאנו ממצרים, ומצד שהוא גיבור להציל אותנו מכל רעות המתרגשות ולהטיב לנו כל הימים, ומצד עצמות גדולתו שהוא נורא תהילות שאנו יראים לספר תהילותיו, שקצרה יד שכלנו מלהשיגם, ונבוא לידי קיצור בשבחיו יתברך, וכן בעיקר זה כתב הרב ז"ל לעבדו ולגדלו ולהודיע גדולתו ולקיים שאר מצוותיו, לעבדו על היותו אב לנו ויוצר בראשית, לגדלו על היותו גדול ורב לנו שאנו עבדיו שהוציאנו ממצרים, ולהודיע גדולותיו על מה שהטיב ומטיב עמנו בכל יום ויום, שלא נהיה כפויי טובה אלא נדע ונודיע כי כולם מאתו יתברך בכוונה שלימה להועילנו ולקיים שאר מצוותיו על היותו מלך גדול ונורא, גם אם לא היה משכיר ומעניש היינו חייבים לעבדו מצד גדולתו יתברך ויתעלה.

שער היסודות פרק טו [החובה לעבוד את ה']

ונביא ראיה על העיקר הזה, שהוא עבודת השם יתברך, מן הסברא ומן המוחש ומן הכתובים, כמו שנהגנו בשאר העיקרים.

והראיה מן הסברה הנכונה הוא על כל אחד מן הצדדין הארבעה, אם כבן לאב, הוא דבר מושכל והשכל מחייבו, שהבן יכבד אב מצד שהוציאו לאוויר העולם, כי זכות הוא לו וזכין לאדם שלא בפניו, הזכות הוא שנוצר בעולם הזה , ויש לו הכנה טובה ובחירה להטיב פעולותיו ומעשיו שיזכה בהן בעולם הזה ובעולם הבא, מעלה יתירה על המעלה שהייתה לנשמתו קודם צאתה לאוויר העולם, עם היותה תחת כסא הכבוד, וגם כי מחומר קורץ ויש ליצר הרע כמה הכנות יותר לחטוא, בקדימת הזמן ובמשלו על החושים הגשמיים, עם כל זה בשכלו יוכל להכניע יצרו, ובא לטהר מסייעין אותו גם כן מלמעלה, והוא משל למלך שהכניס אחד מעבדיו לגן שיש בו פירות ומעדנים ויש בו גם כן פירות ממיתים, והודיעו הפירות שיאכל מהם בעודו שם ושייבש מהם ויאצרם לעת צאתו לביתו, ויזהר מגעת

לפירות הממיתים, כי אין ספק שזה העבד הוא מחויב לגמול חסדי המלך שעשה עמו כמה טובות, ואם עבר על דיבורו ואכל מהפירות הממיתים ומת, מידו הייתה זאת לו למעצבה ישכב, וכן האב הוציא הבן לאוויר העולם כדי שיוכל לקנות חיי העולם הבא על ידי עסקו בתורה המודיעה לו דרכי החיים, ואביו אמיתי הוא האל יתברך השותף העיקרי ביצירתנו להטיב לנו במאור תורתו ולהישירנו במצוותיו ולהורות לנו בפירוש הדרך אשר נלך בה, והם דרכיו יתברך כמו שאמר (דברים כ"ח) והלכת בדרכיו ואמר (ל') ראה נתתי לפניך וגו' ובחרת בחיים.

ומצד זה לבד אע"פ שלא היה מוציאנו מעבדות לחירות ולא היה גומל לנו עוד טובה, אנו חייבים להודות לו ולברכו כמו הכבוד שחייב הבן לאב שאינו תלוי במה שחנן עליו בהיותו קטן להניקו משדי אמו ולהטיב לו ולזונו ולפרנסו וללמדו תורה ואומנות, כי גם שלא יעשה לו אחת מהנה חייב הבן מדין תורה לכבדו וליראה ממנו. ולזה אפשר שכתוב בדברות הראשונות כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון וגו', כי שכר כבדו את אביו מצד שהוא אביו מבלי שיעשה עמו שום טובה הוא אריכות הימים, שהוא כוונת צאתו לאוויר העולם שיהיה לו זמן לעסוק בתורה ובמעשים טובים לזכות לחיי העולם הבא שהוא הארוך, ויהיה כלול עולם שכולו ארוך גם בזה כמו שדרשו חז"ל, ובדברות האחרונות כתיב למען יאריכון ימיך ולמען ייטב לך וגו', האריכות ימים על שכבדו בערך מה שהוציאו לאוויר העולם, והטובה שייטיב לו האל יתברך על שכבד את אביו גם כן בערך מה שהטיב לעשות עמו מיום צאתו מרחם אמו, חמל עליו וגדלו וחנכו לעבודת השם יתברך כדי שיהיה לו טובה בעולם הזה , כמו שאמר הכתוב על האדמה אשר ה' אלוהיך נתן לך, ובעולם שכולו טוב והוא העולם הבא, ויהיה נכלל ג"כ בטובה זו טובת העולם הבא שכולו טוב, כמו שדרשוהו חז"ל שסיבת אריכות ימים בעולם הזה הוא אריכות ימים לצדיק לעולם שכולו טוב, וטובת העולם הזה בהיותו צדיק הוא ג"כ סיבה שיוכל לעסוק בתורה ובגמילות חסדים ויזכה בהן לעולם הבא שכולו טוב, ואם כן כמו שהשכל מחייב שיכבד בן את אביו בערך מה שהוציאו לאוויר העולם לבד, כן חייב בעבודת האל יתברך שהיה שותף עיקרי ביצירתו, ויותר מהמה בהיותו מכוון בכוונה שלימה להוציאו לאוויר העולם כדי שיזכה בנשמה החקוקה מתחת כסא הכבוד.

ואם כעבד לרב, הדבר מושכל גם כן שהעבד חייב בכבוד הרב שקנאו בדמיו וגופו קנוי לו, וכמו שהאדם משתמש במעותיו ובחפציו יכול להשתמש בגופו של עבד שהוא קנוי לו, ובהיות לעבד דעה והשכל חייב לשרת את רבו בכל מה שיש בו כי כולו קנוי לרב, ויש ביד הרב להשתמש בו בעבודת פרך להנאתו, כמו שמשתמש בכליו וחפציו לתועלתו ואינו מקפיד עליהם אם יתקלקלו או ישתברו, אם שכרו מרובה מהפסדו, כן על העבד לא יקפיד, ובחכמתו יוכל למלט נפשו בעמדו לפניו והלכו אחריו וישרתהו, ובזה ימצא חן וחסד לפניו

שיוציאהו לחירות, ומפני שעבודת העבד לרב היא על כורחו כי גופו קנוי לרבו וחייב לעבדו, אין עבודתו אלא מתוך יראה ושלא לשמה, לא כבן שהוא מכבד לאביו בטובתו ובחירתו. ולכן אמר הנביא ע"ה (מלאכי א') אם אב אני איה כבודי ואם אדונים אני איה מוראי, כי הכבוד והעבודה שעושה הבן לאב היא בבחירתו מפני כבוד אביו ואהבתו אותו, והכבוד והעבודה שעושה העבד לרב אינה אלא מחמת מורא.

ויצא לנו מזה כי אנחנו עדת ישראל חייבים לעבדו גם כן מצד שאנחנו עבדיו שהוציאנו ממצרים מבית עבדים, ואנחנו קנויים לעבודתו יתברך לטובתנו, לא כעבד שקנאו רבו לעבוד עבודתו לתועלתו, ולכן לא קראנו עבדים לו כי אם בערך מה שהוציאנו ממצרים כמו שאמר עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, וכן אמר (דברים ז') ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים, כי הפליא לעשות עמך בהיותך עבד לא בבית שרים אלא בבית עבדים הנוגשים בך ובעבודה קשה תחת יד פרעה מלך מצרים, ונקל להיותך לו עבד לעולם ולא רצה להחזיק בך כעבד אלא שפדה אותך שתהיה בן חורין לעצמך להתעסק במלאכתך ולחם ביתך ובעבודת השם להנאתך ולטובתך, וכמו שאמר הכתוב (ו') ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ וגו' ויצוונו ה' לעשות את כל החוקים האלה ליראה את ה' אלוהינו לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה, וצדקה תהיה לנו כי נשמור.

הנה שפירש כוונתו יתברך שהוציאנו לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה, שאמר קודם ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' וגו' ויתן אותות ומופתים וגו' ואותנו הוציא משם כי לא הוציא אותנו להשתעבד בנו, כי אם באהבתו ובחמלתו הוא גאלנו, ולכן נתן אותות ומופתים גדולים ורעים בהם להנקם מהם על מה שעשו לישראל, כי זה הורה כי מחמלתו עליהם עשה כך, ואמר על זה ואותנו הוציא משם כי בראותנו כי עשה בהם שפטים על מה שענו אותנו. ידענו כי כוונתו הייתה להוציאנו משם מאותו העבדות שלא להשתעבד בנו אלא אדרבה לתת לנו את הארץ, ומה שציונו לעשות את כל החוקים האלה התלויים ביציאת מצרים לא היה צריך לזה מצדנו שהרי נתן אותות ומופתים וגו' לעינינו ואותנו הוציא משם, אלא ליראה את ה' אלוהינו בכל שאר המצוות, וכדי שיהיה לנו טובה כל הימים כלומר לעתיד אותם שלא ראו יציאת מצרים על ידי החוקים האלו שהם תלויים בעניין יציאת מצרים יהיה להם טובה וחיים כהיום הזה הידוע ונגלה לנו שיצאנו בו ממצרים, ותחשב לנו לצדקה כי נשמר וגו' לפני ה' אלוהינו כאשר ציונו, כי גם שיהיה לנו טובה וחיים בזה תחשב לנו לצדקה לפני ה' אם נקיים כל המצווה הזאת לקיים מצוותיו ולא בשביל הטובה והחיים שתמשך לנו ממנה.

ואם כמקבל הטובה שחייב לגמול לנותן הדבר, מושכל גם כן, כי המקבל טובה מחברו שחייב לגמול לו חן וחסד על זה בהיות חברו בלתי חייב לו דבר, ורצה והתכוון להועילו ולכבדו, אין ספק שהשכל הישר מחייב שיגמול לו על זה, כי כמו שההלוואה שאדם מלוה לחברו, השכל ודעת מחייבים שיפרע לו כן מה שמועיל אדם לחברו או מכבדו שלא ע"מ לקבל פרס, חייב המקבל לגמלו על זה, והרי הוא כמו הלוואה כי על הרוב חסד שעושים עם החיים הוא מצפה לתשלום שכר, ואינו חסד של אמת אלא החסד שעושים עם המתים, והצדקה שעושים עם העניים על הרוב היא של אמת בערך שאינו מצפה לתגמול שכר מאותו הדל והעני. ועל זה אומר ה' יתברך אני במקום העני לשלם גמול על הצדקה כמו שייעד בתורה (דברים י"ד) למען יברכך ה' וגו', ואמר שלמה ע"ה (משלי י"ט) מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו, כי גם שעל הדל אינו חוב מה שנתנו לו כי כבר היה ידוע שלא היה לו במה לפרוע ומתנה שלא ע"מ להחזיר נתן לו, עם כל זה ה' יתברך עושה עצמו כאילו הוא חייב לפרוע מתנת העני וכאילו הלוה לו וישלם לו כמו הלוה שמשלם למלווה, ומלבד זה גמולו שחנן על העני שלא ע"מ להחזיר ישלם לו גם כן יותר מדאי, ואם במי שמקבל שום טובה מחברו חייב לגמול לו עליה כל שכן וכל שכן מלך מלכי המלכים הקב"ה שטובותיו מתמידות עלינו בכל יום ובכל עת ובכל שעה ובכל רגע, שאנו חייבים להודות לו ולברכו ולעבדו עליהן בכל יום תמיד, כמו שהן מתמידות עלינו.

וכן מה שעושה ה' יתברך עמנו שאינו מקווה לתשלום גמול כי אם נצדק מה נתן לו או מה נוכל לעשות לו כי מידו הכול ומידו ניתן לנו, או במה אקדמנו בעולות וגו', מחייב השכל שאנו חייבים לו יותר על זה שמטיב עמנו לכוונת הטוב במה שהוא טוב, וכן אנחנו נודה לו ונעבדהו לכוונה זו שלא ע"מ לקבל פרס וסוף הפרס והכבוד לבוא, וכמו שאמר הכתוב (דברים י"א) והיה אם שמע תשמעו אל מצוותי אשר אנכי מצווה אתכם היום, לכוונה הנכונה שהיא לאהבה את ה' ולעבדו בכל לבבכם ולא ע"מ לקבל פרס, אז הפרס והשכר יהיה מוכן לבוא יותר שלם שאתן מטר בארצכם בעתו יורה ומלקוש וגו', ומפני שהעבודה שעושה האדם ויש לו שכר עליה לפעמים הוא מצטער בה ואומר לא היא ולא שכרה, כבעל הייסורין של אהבה שלפעמים אומר לא הן ולא שכרן, ואינו חוטא בזה, לכן סמך ואמר הישמרו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם מעבודתו זאת, שאולי תכבד העבודה עליכם ותעבדו אלוהים אחרים והשתחוויתם להם, כי העבודה שלהם יראה לכם שאינה כבדה לבד ההשתחוויה ודיבור שפתים ולא עבודה בכל לבב, ותחשבו שלא תפסידו בזה כי אם השכר שלא יהיה לכם ולא יגיע לכם נזק, מזה תדעו כי על זה יחרה אף ה' בכם ועצר את השמים וגו', ולכן ראוי לכם שתעבדו את השם יתברך בכל לבב, וכדי שלא יהיה עליכם למשא כבד תהיו רגילים בה ותשימוה על לבבכם והציבו לכם ציונים בזכירתה, בקשירת התפילין על המוח ונגד הלב והמזוזה בביתכם, כדי שתזכרו עבודתו בביאתכם לבית וביציאתכם.

ואם העבודה והכבוד שחייב הקטן לגדול, הוא דבר מושכל גם כן, וזה כי ברואי העולם כולם הם נבראים להשלים עצמם בשלמות המידות והמושכלות, ובפרט חכמת תורתנו הקדושה לכל מי שהוא שלם יותר בהם הוא ראוי לכבוד יותר, ולכן הקטן בשנים ובחכמה חייב לכבד את הגדול ממנו בשנים, כי על הסתם ברוב ימיו קנה שלמות יותר ממנו במידות המשובחות, כי עיר פרא אדם יולד, ובהנהגתו הטובה בזה העולם יקנה שלמות כפי שניו ולכן הזהירה התורה וציותה (ויקרא י"ט) מפני שיבה תקום והדרת פני זקן שקנה חכמה ואפילו יניק וחכים נקרא גדול לערך הקטן ממנו בחכמה. ואם בבני אדם השווים זה לזה וכולם מטפה סרוחה נוצרו חייבים זה לזה כבוד כפי מעלת כל אחד, כל שכן וכל שכן מלך מלכי המלכים הקב"ה, כי הוא בכוחו ובגדולתו ברא כל העולמות וכל הנעלמות ממנו שאנו חייבים לעבדו על זה, גם כי לא היה מקדים לנו טובה, ומפני שיש גדולים ממנו והם המלאכים והגלגלים שהם נבראים כמונו והיינו חייבים בכבודם ועבודתם גם כן כפי מה שגוזר השכל, לכך הוצרך ה' יתברך לומר לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני, לא תעשה וגו', לא תשתחווה להם וגו', וביאר בפ' עקב כי ה' אלוהיכם הוא אלוהי האלוהים ואדוני האדונים האל הגדול וגו' אשר לא ישא פנים וגו', עשה משפט יתום ואלמנה וגו', להורות כי גם שהמלאכים והגלגלים הם אלוהים ואדונים על העולם השפל, עם כל זה הוא אלוה ואדון עליהם, והם אין להם כח ורשות כי אם מה שסודר ומוגבל להם מאת השם יתברך ואין להם רשות להוסיף ולא לגרוע, והשם יתברך עם היותו אלוה גדול עליהם הוא מטפל במשפט יתום ואלמנה וכו', ויש בידו להוסיף או לגרוע כפי המעשה, מה שאין כן במלאכים וגלגלים שממשלתם קצובה ומוגבלת ממנו יתברך כנזכר.

שער היסודות פרק טז [חובת הכיבוד והעבודה]

חיוב הכבוד והעבודה לאלוהים על כל אחד מהארבעה צדדין, אינו דבר שווה בכולם, כי החיוב היותר גדול על האדם השלם הוא מצד היותו מכיר גדולת האל יתברך ורוממותו ויכולתו מבלי שיקווה לתשלום שכר, כי זהו השלמות שהגיע לו אברהם אבינו ע"ה להיותו נקרא אברהם אוהבי, וירא אלוהים מצד גדולתו ולא מצד יראת עונשו.

וגדר חיוב שני לזה הוא מצד שהוא כאב לנו שהוציאנו לאוויר העולם כמו שנזכר.

וגדר חיוב שלישי הוא שהוא כאדון ורב לנו ואנחנו עבדיו שהוציאנו מבית עבדים כנזכר למעלה, ובכלל זה מה שמשגיח עלינו בכל דור להצילנו מיד צרינו ומכל המקרים והרעות המתרגשות לבוא בעולם, והאיר עינינו בנתינת תורתו לשנדע מה שהוא היפך רצונו שנבדל ממנו, והם שס"ה מצוות לא תעשה כנגד שנת החמה ומה שנכלל בהם.

וגדר חיוב הרביעי לראשון הוא מה שהטיב ומטיב וייטיב לנו בכל דור ודור בהשגחת עינו הטובה עלינו בדרך כלל ולכל אחד ממנו דרך פרט, ומה שהאיר עינינו במאור תורתו לטוב לנו כל הימים בעולם הזה ובעולם הבא לצוותנו רמ"ח מצוות עשה כנגד איבריו של אדם.

והנה הירא את דבר ה' והאוהב אותו מצד מעלתו ורוממותו, ומקיים תורתו עשה ולא תעשה לא לאהבת השכר ולא מיראת העונש, הוא הנקרא אוהב ה' וירא ה', ואין מעלה למעלה ממנה, וכמו שאמר (תהלים קי"א) אשרי איש ירא את ה' במצוותיו חפץ מאד ולא בשכר מצוותיו, ושני לו העובדו ומכבדו כאב, מצד שיצרו והוציאו לאוויר העולם ושומר תורתו ומצוותיו מצד זה, ושלישי לו המכבדו ועובדו כעבד, מצד שפדה את אבותיו מעבדות והצילם מכל צרה, וכן שמציל אותו מכל פגע ומכל מקרה בכל יום ולכך עובד עבודתו ומקיים תורתו ומצוותיו, ורביעי לו המכבדו ועובדו בהיותו מכיר היותו גמול חסדיו במה שהשיב לאבותיו ובמה שהטיב ומטיב וייטיב לו בכל יום ולכך עובד עבודתו ומקיים תורתו ומצוותיו.

ועל דרך זה אנו מדריכים את בנינו ואת כלל ישראל לחנכם במצוות ה' ובתורתו בהדרגה מן המאוחר אל הקודם, כי נודיע להם ונרגילם לעבודתו יתברך מצד שהוא מטיב להם בכל יום, וכאשר יקיימו דברי תורתו ומצוותיו כן ירבה וכן יפרוץ להטיב להם, ואח"כ מצד יראת העונש, אם ירפו ידיהם מעסקם בתורה ובמצוות שיבואו עליהם ח"ו צרות רבות ורעות, ואחר זה אנו משלימים אותם יותר בעבודתם שתהיה יותר שלימה ומכוונת לו יתברך בהיותו הוא בורא העולם ויצר את האדם בחכמה נפלאה כאב את הבן ירצה ויותר, ואלמלא כך לא יצא לאוויר העולם שלם מכל מה שנברא תחת גלגל הירח.

ועבודה זו מכוונת ושלימה יותר מן הראשונות, כי בזאת ישיגו המעלה האחרונה והיא שיעבוד את השם יתברך ויתברך מצד גדולתו ורוממותו יתברך, ויקרא אוהב ה' וירא אותו מבלי כוונה אחרת, כמו שבארנו, והיא המעלה הגדולה מצד עצמה והשכר הגדול בעולם הזה ובעולם הבא, ונכלל בו כל השכר שיש לעובד מהצדדין האחרים, וכמו שאמר המשורר ע"ה אשרי איש ירא את ה' במצוותיו חפץ מאד, שהוא הירא את ה' מבלי תקווה לשכר כמו שבארנו, אמר גיבור בארץ יהיה זרעו דור ישרים וגו', הון ועושר בביתו וגו', כי גם במה שלא נתכוון אליו בעבודתו והוא תשלום השכר יגיע לו מצד היותו ירא את ה' מבלי כוונה אחרת. וכן מה שכתוב (דברים י"א) והיה אם שמע תשמעו אל מצוותי וגו' לאהבה את ה' אלוהיכם וגו', ונתתי מטר ארצכם בעתו וגו', הרי שבעבודה מצד היראה ומצד האהבה והבט אל עמל ואל שכר לא יוכל, ישיג גם כן מה שלא שאל ומה שלא כיון אליו. ונאמר כי בכלל האהבה והיראה יהיו נכללות כלן, ויהיו האהבה והיראה שתים שהן ארבע, כי האהבה הגמורה לא תושג כי אם במה שמכיר ויודע האדם היותו נוצר מהאל יתברך ע"צ היותר שלם שאפשר, והיות כבן לו, וכן במה שהוא מטיב לו בכל יום בכל צרכיו ועניניו, כי בזה תכנס אהבתו בלבו ויעבדהו ויכבדהו אח"כ גם שלא היה מטיב לו אלא מצד מעלתו ורוממותו, והיראה הגמורה גם כן תושג מצד היותו מכיר ויודע מה שהפליא השם יתברך לעשות עם אבותינו ע"ה להוציאם מעבדות לחירות ושהצילם בכל דור ודור ומציל אותו גם

כן בכל יום, ובזה מכיר גדולתו ורוממותו שאין מי יאמר לו מה תעשה, ובזה תכנס יראתו בלבו ויעבדהו ויכבדהו מצד מעלתו ורוממותו לבד.

ונמצא כי מצד מה שיצרו ומה שהטיב לו השיג גדולתו ואהב אותו אהבה שלימה מבלי כוונה אל הטוב העתיד, ומצד מה שהכיר שהוא עבדו שהצילו מכל צרה ומה שהכיר מרוממותו ויכולתו בלתי בעל תכלית, השיג גדולתו וקבע בלבו יראתו מבלי שום כוונה ליראת העונש העתיד, והרי האהבה והיראה שתים שהן כוללות כל הד' הצדדין הנזכרים.

שער היסודות פרק יז [ה' – אב ואדון]

כלל העבודה לאלוהים היא כאב וכאדון, וכמטיב וכגדול, כמו שבארנו, וגם כי על כל אחת מהנה אנו חייבים בקיום כל התורה ומצוותיה עשה ולא תעשה כמו שכתבנו, עם כל זה בהשתכלות הטוב יתברר כי יש קצת מצוות מיוחדות לכל אחד ואחת, כי התורה כולה חלק ממנה מה שאנו חייבים לעשות ומה שאנו מוזהרים ממנו ממה שבינו לבינינו, וחלק ממנה במה שאנו חייבים לעשות ומה שאנו מוזהרים במה שבינינו לבינינו.

והנה בערך מה שאנחנו חייבים בעבודתו מצד היותו כאב ואדון לנו ואנו כבנים ועבדים לו, נתחייבנו בכל מה שבינינו לבינינו, כי בהיותנו בני איש אחד ה' איש מלחמה, ובהיותנו עבדי אדון אחד ה' אדונינו, אנו שווים וחייבים אנו להתנהג זה עם זה באחווה ואהבה, ומאי דסני לאחד ממנו לא נעביד לחברינו. וזהו כלל המצוות והאזהרות שבינינו לבינינו, ובערך מה שאנחנו חייבים בעבודתו לפי שהוא מטיב לכולנו דרך כלל ולכל אחד ממנו דרך פרט, כי מזה אנו משיגים ג"כ קצת גדולתו ורוממותו, אנו גמולי חסדיו וקטנים מבלי ערך לפניו ואנו חייבים בכל המצוות והאזהרות שביני(נו לבינו יתברך, ואם נסתכל במצוות ואזהרות שבינינו לבינינו נמצא קצתם דרך חבה ואהבה וחנינה, כהלוואה לחבר ואהבתו והחזקת ידו וכל מה שתלוי בגמילות חסדים, וכן בערך מה שאנו בנים לה' יתברך שאנחנו כמו אחים, וקצתם בגזל ואונאה וכל דינים שבין אדם לחברו, בערך מה שאנו עבדי ה' המיוחדים בעבודתו יתברך, וכן מה שבינינו לביני יתברך את קצתם מפורש בהם הטעם בערך מה שהטיב עמנו או ייטיב לנו, וקצתם הן בלי טעם והם חוקים אשר לא השגנו תכלית טעמם, והם בערך מה שאנחנו חייבים בעבודתו מצד גדולתו ורוממותו אשר הוא נעלם ממנו גם כן.

וכן בעניין התפילה, גם כי מכל אחד מהצדדין הד' אנו חייבים להתפלל אליו ולהודות לו ולברכו עם כל זה קצת מהתפילה מיוחדת ומסודרת לצד אחד, וקצתם לצד אחד, שהרי אז"ל (ברכות ל"ב) לעולם יסדר אדם שבחו של מקום ואח"כ יתפלל, ואמרו ג"כ, ג' ראשונות שבחו של מקום, אמצעיות שאלת צרכיו, אחרונות כמי שקבל פרס מרבו ויוצא. והנה סידור שבחו של מקום הוא כנגד מה שאנו עובדים אותו ומתפללים אליו מצד גדולתו ורוממותו והם שבחיו, ושאלת צרכיו כנגד מה שאנו בניו ועבדיו והוא כאב ואדון לנו ואין מי

שיספיק לנו צרכינו אלא הוא יתברך ויתרומם, וכנגד מה שהטיב לנו הוא שלוש אחרונות שהם כמי שקבל פרס מרבו, כי הוא בטוח אחר תפילתו שהוא יתברך ישלים ויקבל תפילתו וייטיב לו בכל מה ששאל ממנו. ובברכה הראשונה נרמזו כולם, האל הגדול הגיבור והנורא, הוא מעין גדולתו יתברך, גומל חסדים טובים הוא מעין מה שהוא מטיב עמנו, קונה הכול הוא כמו קונה שמים וארץ, שברא כל העולם ויצר האדם והרי אנו כבניו, ומביא גואל לבני בניהם מעין מה שהוא כאדון לנו ואנחנו עבדיו וצאן ידו ועתיד לגאול אותנו כמו שגאלנו לשעבר.

ולפי שעיקר התפילה ראויה להיות בספור גדולתו וגיבורתו סדרו מיד ברכת אתה גיבור לעולם ה' וכו', ואתה קדוש וכו', שכולן סובבות על גדולתו יתברך וגבורותיו. ולפי שהתשובה וסליחת העוון הם רחמים גמורים מאת האל יתברך כאב את בן ירצה למחול לבנו ולהעביר פשעיו בתשובתו, סדרו בברכת השיבנו אבינו וכו', ובברכת סלח לנו אבינו וכו', מה שלא תמצא אבינו בכל התפילה כי אם בשתי ברכות אלו, ובברכה הכוללת שהוא אב הרחמן רחם עלינו (תהלים ק"ג) כרחם אב על בנים רחם ה' על יראיו והם השבים, וכן אמר הכתוב (ירמיה ג') שובו בנים שובבים, קראם בנים במקום התשובה אע"פ שאינה שלימה שהרי עדיין הם שובבים, ואין זה אלא מפני היותם בנים כנזכר.

וכמו שאנו חייבים בעבודתו יתברך מן הד' צדדין, כן הוא יתברך מקבל תפילתנו ומתרצה בעבודתנו עבודת כל המצוות בערך כלן, בערך מה שהוא אב לנו, ואדון, ומטיב, וגדול, כי כמו שהוא ראוי והוא דבר טבעי הרחמנות שמרחם האב על הבן, כן הוא ראוי לפניו יתברך שירחם עלינו כאב, וכמו שהוא ראוי לרב ואדון שישגיח בתקנת עבדיו, כן הוא ראוי לפניו יתברך להספיק צרכינו מצד שאנחנו עבדיו, וכמו שהוא ראוי למי שהרגיל עצמו להטיב לאיש אחד שישלים חקו וייטב לו בכל עת שיצטרך, כן ראוי לפניו יתברך שייטיב לנו בכל יום ובכל שעה ובכל רגע, כיון שבחר אבותינו ויבחר בזרעם אחריו להטיב להם ולהצילם מכל צרה, וכמו שהוא ראוי למי שהוא גדול ויכול שייטיב לשפלים וימחה ביד הקמים עליהם ויציל עשוק מיד עושקו, כן ראוי לפניו יתברך מצד גדולתו ורוממותו להשגיח בשפלים ולהטיב להם ולהציל העשוקים.

וכמו שאמרו (מגילה ל"א) כל מקום שאתה מוצא גדולתו יתברך אתה מוצא ענוותנותו שנאמר (דברים ד') האל הגדול וגו' וכתיב עושה משפט יתום ואלמנה, וכן (ישעיה נ"ז) כי כה אמר רם וגו' וכתיב ואת דכא, וכן בכתובים וכו', ולכן אנו אומרים בתפילותינו ותחנותינו, אבינו מלכנו, לומר כי מצד שהוא אבינו ומצד שהוא מלכנו ואנחנו עבדיו ראוי שישמע תפילתנו, וכן אנו מזכירים חסדיו שעשה עם אבותינו שכן ראוי שיעשה עמנו, וכן אנו מזכירים גדולתו וגבורותיו ג"כ מזה הצד שייטיב לנו ויושיענו, וכמו שכתבנו.

וגם כי חייב האדם לכבד ולעבוד, לאב, ולרב, ולמטיב, ולגדול, עם כל זה העבודה מיוחדת לאל יתברך ולא לזולתו, כי לא מצינו בתורה שם עבודה בשום מצווה כי אם בקרבנות ובתפילה, וזו היא העבודה המיוחדת לאלוהים והיא משוללת מאחרים כמו שאמר הכתוב לא תשתחווה להם ולא תעבדם, ואמר בתפילה (שמות כ"ג) ועבדתם את ה' אלוהיכם, (דברים י"א) ולעבדו בכל לבבכם, כי הקרבנות והתפילה הנכללים בכלל לשון עבודה נאסרים לנו לעשותם לזולתו יתברך, מה שאין כן בכבוד שהגם שהאדם מצווה בכבוד האל ומוזהר מלחלל שמו, אינו נאסר לזולתו, אלא אדרבה אנו מצווים בכבוד האבות והחכמים והזקנים ושלא נחלל כבודם, וכן לנהוג כבוד במי שהטיב לנו ובמי שאדנותו עלינו, כמו המלך, או האדון נגד עבדיו. והטעם כי העבודה מיוחדת למי שהוא אלוה ושליט מאין כמוהו, שהעובד ומקריב לפניו מכיר ויודע שאין מי שיוכל לסלוח האשמות אלא הוא, וכן התפילה היא במקום קרבן, שהתפלות כנגד תמידים תקנו, וכן אמר הכתוב (הושע י"ד) ונשלמה פרים שפתינו, ואמר הכתוב (ויקרא א') אדם כי יקריב מכם קרבן לה', וכן ועבדתם את ה' אלוהיכם, ולעבדו בכל לבבכם, איזו היא עבודה שבלב זו תפילה.

שער היסודות פרק יח [ראיה שהעבודה היא רק לה']

וראיה מן המוחש כי העבודה מיוחדת לו ולא לזולתו, כי החוש מוכיח ומעיד כי אין קיום לשום דבר בעולם כי אם לה' יתברך, כי כל הנבראים הם בעלי הויה והפסד ואין בידם יכולת ולא שלימות גמור להטיב ולהרע, כי האנשים שהם מבחר העולם השפל אין להם קיום והעמדה בעולם מתמדת ביכולתם להטיב או להרע, וגם בזמן יכולתם הם בעלי שינוי ומבטיחים ואינם עושים, והגלגלים והכוכבים אינם בעלי בחירה ורצון, כי פעולתם מוגבלת ומסודרת ולא ישנו את תפקידם במהלכם ובתכונתם, וכן בהכרח מה שהוא מושפע מהם בעולם השפל הוא הסדר המוגבל בהם אינו משתנה מצדם כי אם ברצונו יתברך, אשר מזה יחייב השכל שאין העבודה ראויה להם כיון שאין בבחירתם להוסיף או לגרוע לעובד ממה שסודר, וכן אנו רואים שישיגם מקרה מה שלא יעלם מקדרות השמש והירח, ואין ראוי לעבוד למי שישיגהו מקרה כזה, כל שכן שהם בעלי תכלית, ושאר הכוכבים הקיימים אינם בגדר השמש לא בדמותם ולא באיכותם, ואם לשמש הגדול באיכות ובכמות לא ניתן לו עבודה כ"ש לשאר הכוכבים.

וכן המלאכים אין העבודה ראויה להם, כי הם עלולים מאתו יתברך ואין לכל אחד מהם שלימות ויכולת בכל הדברים הנבראים, כי אם למה שנתמנו עליו ולמה שנשתלחו אליו בשמם, כן הם המלאכים ר"ל שלוחים לדברים פרטיים כפי רצון האל יתברך, ואין להם יכולת לשנות ממה שנתמנו או נשתלחו, ולפעמים אף במה שנתמנו ושנשתלחו אין להם יכולת, וכמו שדרשו ז"ל (במדבר רבה פ' י"ט) על פסוק (במדבר י"ז) ויעמוד בין המתים

ובין החיים ותיעצר המגפה, שעיכב את המלאך, וע"י דוד המלך ע"ה ג"כ נעצרה המגפה ונאמר למלאך (דה"א כ"א) רב עתה הרף ידך, ובזמן חורבן בית המקדש נסתלקו ונתחלפו כמה מלאכים ממנויים כמו שדרשו (איכה רבה) על חלל ממלכה ושריה, וכן יקרה לקצת מלאכים דמות כליון כמו שאמרו על המלאכים שהם נבראים ונשרפים בכל יום, ועלה בידינו שאין העבודה ראויה כי אם לאל יתברך כי הוא סבת הכול ויכולתו בלתי בעל תכלית, ממה שמעיד החוש כי אין לשום דבר קיום ויכולת גמור כי אם לו יתברך. וכן מעיד החוש על העבודה שהיא מיוחדת לאלוהים, ממה שראינו מזמן בריאת העולם האבות ע"ה והקודמים להם והמאוחרים להם מן החכמים והנביאים כולם עובדים את ה', מקריבים אליו קרבנותיהם ומהללים אותו ושואלים ממנו צרכיו בתפילה ותחנה.

הקודם אדם הראשון יציר כפיו שלו יתברך מפני שראינו שעבר על ציווי ה' יתברך הוקשה לחכמים ז"ל איך לא הוזכר בתורה ששב בתשובה, ולכך אמר במסכת ע"ז (ח') יום שנברא בו אדם הראשון כיון ששקעה עליו חמה אמר אוי לי שמא בשביל שסרחתי חשך העולם בעדי וחזר לתוהו ובהו וזו היא מיתה שנקנסה עליו היה יושב ובוכה כל הלילה, וחוה בוכה כנגדו, כיון שעלה עמוד השחר אמר מנהגו של עולם הוא, עמד והקריב שור שקרניו קודמות לפרסותיו שנאמר (תהלים ס"ט) ותיטב לה' משור פר מקרין מפריס, ברישא מקרין והדר מפריס.

ויש לדקדק במאמר זה כי איך חשב אדם הראשון שחשך העולם בעדו בשביל שסרח וכשעלה עמוד השחר אמר מנהגו של עולם הוא, והרי משעה ד' שנזרקה בו נשמה ושעה חמישית שעמד על רגליו ושעה ששית שקרא שמות ושביעית שנזדווגה לו חוה, היה הולך ורואה השמש עולה לאמצע הרקיע ומתחיל לירד לצד מערב, ובשעה ח' שעלו למטה ב' וירדו ד' ובתשיעית שנצטווה ובעשירית שסרח כבר ראה השמש נוטה למערב וקרוב לשישקע, ואיך לא חשב שהיה מנהגו של עולם. ונראה שחשב אדם הראשון כשראה השמש עולה לאמצע הרקיע ויורד, שהיה יורד עד המערב אצל האופק ויחזור לעלות משם לאמצע הרקיע, וירד לצד מזרח עד האופק ויחזור לעלות, ושכך יהיה מנהגו של עולם, כי לעולם השמש יהיה על הארץ בדרך זה, וכמו שסוברים מחכמי ישראל שאין השמש הולך בלילה למטה מן הארץ אלא נכנסת לתוך עובי הרקיע במערב וחוזרת למעלה מן הרקיע עד מזרח ויוצאת ממזרח מתוך חלון שבעובי הרקיע, ואדם הראשון חשב שתחזור החמה מלמטה ולעולם תראה בארץ, וכשראה ששקעה חשב שחשך העולם בעדו וכשעלה עמוד השחר אמר מנהגו של עולם הוא כך לילה ויום ולא כמו שחשבתי קודם שלעולם יהיה יום, ואז עמד והקריב שור שקרניו קודמות לפרסותיו. להורות כי האל יתברך ברא עולמו בחסד וברחמים והוא מקבל תשובת השבים, שהוא חשב שמיד נפרע ממנו על שעבר על צוויו, וראה עתה שהאריך לו וקבל תשובתו שנחם על רעתו ובכה כל הלילה ולא החריב העולם

על חטאתו אלא עדיין כמנהגו נוהג, ובראותו כי מנהגו של עולם היה שישמשו יום ולילה אור וחשך, ראה כי היה רמז על כל מי שחשך עליו היום שחטא יש תקווה לאחריתו שיצטער ויצום וישוב אל ה' וירחמהו ויאיר חשכו שיקבל תשובתו, כי על תנאי זה ברא את העולם, ולזה הקדים שור שקרנותיו קודמות לפרסותיו, כלומר של מעשה בראשית שנבראו בקומתם ולפיכך קדמו קרנותיו שהרי עמו נוצרו ויצאו תחלה מן הארץ, והיינו שור פר ביום שהיה שור ששור בן יומו קרוי שור היה גדול כפר, ואת זה הקריב, כי היה אפשר לומר כי היו ביום ההוא ג"כ שוורים אחרים, שנתעברו ונולדו באותו יום כמו אדם הראשון שעלו למטה ב' וירדו ד'.

ולא רצה להקריב כי אם מאותם שלא נולדו מזכר ונקבה אלא שנבראו בקומתן, להורות על הבריאה שברא האל יתברך כל הדברים בשלמותם ורוצה בקיומם, ואם יחטאו יעבור על חטאתם כשיחזרו בתשובה, ויקבל שחיטת הקרבן השלם בבריאה במקום האדם שהיה שלם בבריאה יציר כפיו של הקב"ה, ורמז הקרניים שהם קודמים לפרסות, כי כמו שקרנים למין הבהמה הם לה מגן וצינה לשיהיה לה קיום, כן הנפש המשכלת שבאדם והיא כמו קרן חזות בין עיניו, היא לה מגן וצינה לשום לו לאדם שארית בארץ ולהחיותו בשכלו הזך, שאם יחטא ידע וישכיל בנפשו כי התשובה קדמה לעולם ושהוא יתברך מקבל שבים, ויכניע כח החומר שהוא דומה לפרסות שיהיה מוכן לעבודת השכל והיא עבודת האל יתברך, כי השכל היא התחלה, והעיקר והחומר הוא הסוף והטפל כמו הפרסות לערך הקרן, והבל בנו למד ממנו והביא גם הוא מבכורות צאנו ומחלביהן וישע ה' אל הבל ואל מנחתו וגו' (בראשית ד') כי הבכורות אותם שנבראו הם עצמם ולא נולדו מזכר ונקבה והם שלמי היצירה, כי בקומתם נבראו וקדמו קרניהם לפרסותיהם, ובהיות כוונתו שלימה וקרבנו תמים כתוב וישע אל הבל כלומר לכוונתו השלימה, ואל מנחתו והוא הקרבן התמים, וקין הביא מפרי האדמה ממה שצמחה האדמה אח"כ.

כמו שאחז"ל מן הפסולת משל לאריס רע אוכל את הבכורות ומכבד למלך בסופיות, ולכך אמר ואל קין ואל מנחתו לא שעה, כי כמו שמנחתו הייתה גרועה שלא הייתה ממבחר אותו המין שהוא אותו שנברא ביום המיוחד לו מששת ימי בראשית, כך מחשבתו לא הייתה שלימה שלא ייחס הבריאה לה' יתברך אלא שעולם כמנהגו נוהג, ולזה לא הביא כי אם ממה שהייתה צומחת האדמה ולא ממה שנברא בתחילה, שהיה ידוע לו לפי קבלת אביו אדם הראשון שכל הצמחים עמדו בפתח קרקע ולא יצאו עד שהתפלל עליהם אדם הראשון וכמו שאחז"ל, והוא לא האמין לו, ומפני כי קרבן אדם הראשון והבל בנו היו מהדברים שנבראו בששת ימי בראשית כמו שאמרנו, לא הוצרכו לבנות מזבח לקרבנם, כי היה ידוע ממהות הקרבנות שהיה מכוון לה' יתברך, אבל נח שמה שהקריב היה מן הנולדים מזכר ונקבה הוצרך לבנות מזבח, להורות כי הקרבן ההוא היה לשם השם, ולכן

כתוב בנח (בראשית ח') ויבן נח מזבח לה' וגו', ומשום והלאה האבות ע"ה וכל הבאים אחריהם בנו מזבחות לקרבנות להורות כוונתם כי היא להקריב קרבן לה' שאין העבודה ראויה לזולתו.

וכן התפילה נקראת עבודה שהיא מיוחדת להשם ולא לזולתו כמו העבודה, וכמו שראינו ג"כ האבות והקודמים והמאוחרים להם שהתפללו שהייתה תפילתם מכוונת להשם, כי לו יאות התהילה כי הוא סבת הכול.

והראיה מן התורה שהעבודה היא לאלוהים, כל התורה מלאה מזה, ממה שמזהיר ומצווה אותנו לעבדו והעידה על כל אותם שקרבו לעבודתו, ואמר בקרבן (ויקרא א') אדם כי יקריב מכם קרבן לה', ואמר יותר בפירוש (שמות כ"ב) זובח לאלוהים יחרם בלתי לה' לבדו, ואמר בתפילה (דברים י"א) ועבדתם את ה' אלוהיכם, ולעבדו בכל לבבכם וגו':

שער היסודות פרק יט [הנבואה]

העיקר השישי הוא, כי האל יתברך משפיע שפע נבואה לראוי ומכין עצמו לה, וזה ברצון אלוהי כמו שאמר **הרב המורה** ז"ל פרק ל"ב מחלק ב', ואמר הכתוב בהודעת עיקר זה נביא אקים להם מקרב אחיהם וגו', ובמידת הנבואה ואמתתה כתב **הרב** ז"ל פרק ל"ו שהוא שפע שופע מה' יתברך על כח הדיבורי תחלה ואח"כ על הכוח המדמה וזה באמצעות השכל הפועל.

והסבות למציאות הנבואה חמש:

הראשונה כי האל יתברך לא ימנע טוב מבעליו, וכשיוכן האדם בחכמתו ומידותיו לנבואה יושפע עליו שפע נבואי להורות על מעלת נפשו שהגיעה למדרגה העליונה של האדם ותכלית השלמות אשר אפשר שימצא למינו.

השנית כי גם שמצד השכל יושג מציאות ה' יתברך והשגחתו וישרו בהנהגת העולם, רצה האל יתברך להשפיע שפע נבואי על המוכים כדי שיעידו על מציאותו יתברך ושעיניו פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו.

השלישית היא כי ע"י הנבואה יודעו הדברים הנרצים אצל ה' יתברך מהבלתי נרצים, כי הידיעה המחקרית אינה מספקת לדעת הדברים הנרצים אצלו כדי שבאמצעותם יגיע האדם להשגת השלמות האנושי.

הרביעית להזהיר העוברים בכל דור ודור.

החמישית להודעת העתידות ועשיית הנסים והנפלאות.

ובביאור הסיבה הראשונה נאמר, כי הוא ידוע כי נפש המשכלת שבאדם אצולה מעולם העליון, ואמרו חז"ל שהיא נחצבת מתחת כסא הכבוד, ואחר שהייתה לה השגה בדברים

עליונים קודם היותה בגוף תישאר בה הכנה אפילו בהיותה בגוף לשתשיג בהם, וזה משני פנים:

האחד באמצעות הגוף והשתמשה בכוחותיו בחמשת החושים וכוח הדמיון, ולקיחת ראיה מהם בהשגת הדברים הטבעיים בזה העולם השפל, וגם בעולם האמצעי, וקצת בעולם העליון בהשגתה מציאות ה' יתברך ושאר העיקרים.

השני כי כשתוכן לנבואה תשיג ברצון האל יתברך שפע נבואה לשתעלה לדמיון השגה שהייתה בה קודם בואה לגוף, והיא השגת הדברים העליונים שיודיעהו כפי הכנתו, וזה אי אפשר לו להשיג אף בהכנות הצריכות מחכמה ומדות כי אם בנוח החושים ובביטולם מפעולותיהם, ותישאר אז הנפש המשכלת זכה וקרובה למה שהייתה קודם התמזגה בגוף, ותשיג מן הדברים העליונים כפי מה שנשלמה בשלמות החכמות העיוניות והטבת המידות, כי גם שנחו החושים ונתבטלו בעת השגתה בשפע ההוא, עם כל זה נשאר בה שלמות במה שהשיגה בהם, וייפול החילוף בזה בפחות ויותר כפי הכנת כל אחד ואחד.

ובביאור הסיבה השנית נאמר, כי אנו צריכים לתת טוב טעם ודעת בהיות נפש המשכלת נאצלת מעולם העליון כמו שאמרנו והשיגה בדברים העליונים, איך נעלמו וננעלו הימנה שערי שמים בבואה אל זה העולם שאינה זוכרת כלל ממה שהשיגה ועיר פרא אדם יולד, ואף בקנותו חכמות ומדות אינה משגת מעצמה אמתת הדברים העליונים מכוונים למה שהשיגה קודם, וכאילו אינה יודעת ואינה מכרת את עצמה כי אם במה שהשיגה וידעה בזה העולם לבד ונשכחו ממנה הצורות הראשונות שהשיגה קודם. ועל זה נאמר, כי זה היה משלמות כוונת הבריאה של מין האנושי כי הייתה הכוונה לברוא מין שיהיה מורכב מלמעלה ומלמטה, והם הנפש המשכלת והחומר שיעבדו האל יתברך ויהיה להם שכר טוב בעמלם אם ייטיבו דרכיהם, ויענשו אם יעשו הרע בעיניו, והאלוהים עשה שייראו מלפניו, כי שאר המינים של ב"ח אין להם שכל ואין ראוי שיענשו על הפעולות הגופניות המגונות, וכן המלאכים שהם עליונים אין להם שכר יותר בהיותם מקבלים עליהם עול מלכות שמים זה מזה, כי הם שכל פשוט ואין בהם אומר, אבל מין אנושי שיש בו הכנה עשות הטוב והרע ראוי שיגמל טוב ויענש על פעולות הטובות והרעות, ואם הייתה הנפש זוכרת ויודעת במה שהשיגה קודם הייתה קרובה ומוכנת ומזומנת לעבודתו יתברך מצד מה שהשיגה בעולם העליון, והייתה קרובה לאחד מן המלאכים ולא הייתה לה שכר כל כך במה שנתקרבה לעבודתו יתברך בעולם הזה, גם כי היא מורכבת בחמר, אבל בהיות נעדרת בהיותה בגוף ממה שהייתה שלימה קודם ועם כל זה משלמת עצמה בזה העולם יש לה יתר שאת ומעלה על חכמתה והטבת מידותיה.

ואפשר כי אדם הראשון להיותו יציר כפיו של הקב"ה, וחוה שבנאה הקב"ה, הייתה בריאתם בזה האופן, כי נפשותם בפרט נפש אדם הראשון שנאמר עליה (בראשית ב')

ויפח באפיו נשמת חיים לא נעלמו ממנה סתרי החכמות שהשיגה קודם, ובחכמה זו שהייתה בה מעת יצירתו קרא שמות לכל הבהמה ביום שנברא, והייתה יודעת ומשגת וזוכרת ממה שהשיגה קודם צאתה לאוויר העולם הזה . ולכך היה משכנה בגן עדן, וכך היה ראוי שיהיו ג"כ הבאים אחריו נמשכים ממנו ונולדים מזכר ונקבה, ועם כל זה יהיה להם שכר טוב בעמלם בהיותם מורכבים בחומר ויש להם יכולת להטות עצמם לצדו ולא יאבו שמוע לו, וכשחטא אדם הראשון שעבר על מצוותו יתברך נדחה ממחיצתו וננעלו ממנו שערי שמים, ושכח מה שהשיג קודם הבריאה וכאילו לא ידע בנפשו כי אם מאותו יום שנברא, ולכן גורש מגן עדן שהייתה משכנו בזמן שהייתה נשמתו בהשגתה הקודמת, ועתה שנטבעה ביון מצולת החומר לא יכול לעמוד שם מצד חטאה, וכי נסתמו מעיניה מעינות החכמה נתגלו אליה הנהגת החושים הגשמים בנטותו אל החמר.

וזהו שאמר הכתוב (ג') ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי עירומים הם וגו', כי עד עתה לא היו נוטים אל הדברים החומריים כי אם מעט מזעיר לא כביר, ועתה בסיבה הנזכרת נפקחו עיניהם לכל הדברים הגשמיים ונמשכו כל הבאים אחריהם מזכר ונקבה על דרך זה, שלא ידעו בנפשותם כי אם מעת הבראם, וזו היא המיתה שגרם לו אדם הראשון ולדורות הבאים, כי מצד חטאו נשתנית הבריאה בנפשות כמו שאמרנו, והם קרובים יותר לחטוא לסיבה כנזכר, ועם כל זה הוא שלמות יותר לצדיקים שיש להם שכר טוב בעמלם בהיותם כובשים את יצרם הרע עם התעלמותם, ממה שהשיגה נפשם קודם יותר ממה שהיה להם אם הייתה להם ההשגה הראשונה כמו שכתבתי.

ובסיבת חטאו אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, כי אי אפשר להינצל ולהיות נזהר לעולם בלי הפסק מהדברים החומריים בהיות הנפש מוטבעת בו ואינה יודעת בעצמה כי אם במה שהשיגה בזה העולם כמו שנזכר, והיה חטא זה סיבה לשרוב העולם בכל הדורות הם רשעים ובני עליה הם מועטים, ויצא שכר הצדיקים שהוא יותר אחר שחטא אדם הראשון בהפסד עונש הרשעים שהם רוב העולם בכל הדורות, וצדיק הוא יסוד עולם.

ועניין התעלמות הנפש ממה שהשיגה קודם אפשר על ב' פנים, אם היא נבראת ונחצבה ממחצבה אז בזמן שניתנה בגוף, היא כנער היולד שאינו זוכר כלל מימי קדם קטנותו עד שיעמוד על השגת חושיו ופעולת כח הדמיון והוא כבן חמש או שש שנים, ואם הנפש היא ברואה מקודם, וכמו שאמרו חז"ל, ובפרט נפשות הצדיקים שנבראו קודם בריאת העולם כמו שדרשו על פסוק (דה"א ד') עם המלך במלאכתו וגו', יהיה עניין ההתעלמות והשכחה ממה שהשיגה קודם כמו הזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו, והאונס שלה היא היותה נחצבת מתחת כסא הכבוד והסיעו אותה אל קצה אחר הפכיי לה והוא טיפת הזרע, וזהו

מה שאמר ו ז"ל (נדה ל') בא מלאך וסוטרו על פיו ומשכחו כל התורה כולה שנאמר לפתח חטאת רובץ.

ואחר שנודע טעם התעלמותה ממה שהשיגה קודם, נחזור לביאור הסיבה השנית, והיא שרצה האל יתברך להשפיע שפע נבואי על המוכנים, כדי שיעידו בפי' על מציאותו יתברך והשגחתו בזה העולם, כי השכל האנושי אינו מספיק להשגת דברים אלו על אמתתם ובפרט המון העם שאין מוציאים שכלם מן הכוח אל הפועל ישתבשו באמונות אלו, ולכך היה רצונו יתברך להעמידם על האמת על ידי המוכנים לנבואה שיאמינו ויקבלו מהם כי יש דין ויש דיין, ויש עולם אחר, ויש שכר טוב לצדיקים ועונש לרשעים, כי יהיו מקובלים דבריהם יותר בהודיע להם שישיגו העניין בשפע נבואי, ממה שהיו מאמינים דבריהם על דרך הודעה מה שהשיגו בדרך המחקר, והנביאים עצמם אינם סומכים על מה שהשיגו קודם בחקירתם כמו שהם סומכים על מה שראו והשיגו בנבואה.

ובביאור הסיבה השלישית, והיא שע"י הנבואה יודעו הדברים הנרצים אצל ה' יתברך מהבלתי נרצים, נאמר, כי כבר ביאר סיבה זו **בעל העיקרים** ז"ל מאמר ג' פרק שביעי, ואני אוסיף עליה דברים ואומר, כי יש חילוף בהודעת הדברים הנרצים אצלו יתברך, כי הדברים שהשכל מחייבם בעשות הטוב והרחקת הרע לא היה צורך להודיעם כי אם להודעת חומר העונש הבא על העובר וגודל שכר המקיימם, והם שבע מצוות בני נח שהודיע להם שחייבים מיתה על כל אחת מהם, והודיע לנח בזמן המבול כי קץ כל בשר בא לפני וגו' והנה הוא משחיתם את הארץ, וא"כ כבר השיגו מדעתם שהיו העבירות החמורות נמאסות אצלו יתברך, ולא נתחדש בהם כי אם הודעת גודל העונש, ובדברים הנרצים אצל ה' יתברך שאין השכל מחייבם יש צורך לנביא שיודיע רצון האל יתברך בהם, ומפני שאין שום שינוי בחוקו יתברך והדברים הנרצים אצלו בזמן אחד הם נרצים אצלו לעולם, אמרו חז"ל (יומא כ"ח) שאברהם אבינו קיים כל התורה כולה כמו שאמר הכתוב עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו', אלא שרצה להאריך בביאור רצונו יתברך בכל הדברים בפרסום עד אשר יגיעו ישראל להיות המון רב ששים ריבוא, כדי שיתפרסם לכולם רצונו יתברך במצוות ואזהרות ויקבלום עליהם ועל זרעם ועל כל הנלווים עליהם, ועיקר ההודעה במצוות ואזהרות שהשכל מחייבן, הוא הודעת ערך השכר והעונש הבא עליהן, ושאר המצוות והאזהרות שאין השכל מחייבן כמו החוקים שנעלם טעמם, עיקר ההודעה בהם היא עצמות הדברים ושהוא עובר על מצוות מלך.

ובביאור הסיבה הרביעית נאמר, כי אם לא היה צורך הנביא כי אם להודעת הדברים הנרצים והבלתי נרצים, וכמו שכתב הרב **בעל העיקרים** ז"ל פרק שמיני, לא היה צריך שיקום עוד נביא לעולם אחר משה רבנו ע"ה, כי על ידו נודעו בכל הדברים הנרצים והבלתי

נרצים בעניין המצווה והמוזהר, וכמו שאין שינוי בו יתברך כן לא ייפול שום שינוי בדברים הנרצים והבלתי נרצים אצלו. ולזה הזהירה תורה (דברים י"ג) לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו וגו' והתורה היא חוקת עולם והיא מורשה לקהלת יעקב שמשמשת והולכת עד סוף הדורות, וא"כ בעניין הנרצה או בלתי נרצה אצלו יתברך לא היה צריך שיקום עוד נביא אחר משה רבנו עליו השלום, אלא מפני מה שמגיע מהם שלמות ותועלת להם ולדורות מהסבות החמש שזכרנו דרך כלל, אשר מכללם היא הרביעית הזאת שיש צורך לנביא להזהיר בכל דור ודור ולצוות שלא יעברו על מה שנצטוו בהר סיני ע"י משה, שידוע שהוא הנרצה אצל ה' יתברך, ושהעוברים ישובו בתשובה וכמו שציוה חותם הנביאים מלאכי ע"ה (מלאכי ג') זכרו תורת משה עבדי וגו', ואמר הנה אנכי שלח לכם את אליהו הנביא וגו' פן אבוא והכית את הארץ חרם, אם לא ישובו בתשובה שלימה.

וגם כי הם מוזהרים ועומדים ע"י משה רבנו עליו השלום שלא יעברו ואם יעברו ישובו בתשובה, היה מרחמי האל יתברך לחזור ולהתרות בהם ע"י נביאיו בעת הצורך, כי יצר לב האדם רע מנעוריו, ואחר שימותו דור המדבר שראו את מוסר ה' את גדלו ואת ידו החזקה וכו', יקומו דור אחר אשר לא הכין לבו ולא נאמנה אל אל רוחו, וכמו שאמר משה רבנו עליו השלום (דברים י"א) וידעתם היום כי לא את בניכם אשר לא ידעו ואשר לא ראו את מוסר ה' אלוהיכם וגו', ואמר כי ידעתי אחרי מותי כי השחת וגו', ויצטרכו לנביא יזהירם מפי האל יתברך ולא יספיק להם האזהרות הכתובות כבר בתורה מעניין העונש המגיע לעובר על דברי השם יתברך, כי טבע האדם ויצרו להשליך אחרי גוו הדברים הנושנים ולא יחוש לעונש המוטל עליהם, בפרט בראותו לפעמים ברוב הדורות אשר יש צדיקים אשר מגיע אליהם כמעשה הרשעים וכן להיפך, וכשהוא מוזהר מחדש על העניין ההוא בעצמו על ידי נביא מפי השם אז הוא חרד וירא על דבר האל יתברך, אשר השגיח בו וחמל עליו לחזור ולהתרות בו לטובתו פן ייענש. וזהו התועלת שהגיע לישראל כמ"ח נביאים ושבע נביאות שעמדו להם לדורות להוכיחם ולהזהירם על דברי התורה, מלבד התועלת האחרות שיש בחול שפע הנבואה על הנביא.

ובביאור הסיבה החמישית והיא הודעת העתידות ועשיית הנסים והנפלאות, נאמר, כי גם בהיות צורך לנביא להוכיח ולהזהיר כמו שכתבנו למעלה, היה ג"כ צורך ליעד על הבלתי שומעים מוסר מה שיקרה להם אם לא יחזרו בתשובה, כמו שראינו רוב הנביאים שהיו מיעדים לישראל יעודים רעים אם לא ישובו בתשובה, וכן יעודים טובים לטובים ולנזהרים, כי בזה היה נכנס מורך בלבב העוברים והיו שבים בתשובה, וכן השומעים לדברי הנביא היו מתחזקים באמונתם ע"י היעודים הטובים כשהיו מתקיימים. וכן הנסים והנפלאות הן צורך להעשותם על יד נביא, אם בתחילה שע"י כך יאמנו דברו, ואם אחר כך כדי שיהיו נכנעים לו לעבודת האל יתברך, כמו שאירע לירבעם ביבשות ידו וחזרה לבריאותה על ידי

תפילה הנביא, ומה שאירע לנביא שעבר על דברי עצמו. ונמצא בזה כי בזה היה לב האנשים מתקרב לאמונת ההשגחה והמשפט הישר מהאל יתברך על כל העולם. ונראה כי עניין היעודים נמשך מהשגת הנפש ומעלתה מעולם העליון, וכפי הסיבה הראשונה, ועניין הנסים והנפלאות נמשך ממעלת הנפש בהשיגה דרך נבואה הדברים העליונים לידע ולהודיע עיקרי האמונות, וכפי הסיבה השנית.

שער היסודות פרק כ [ראיות מסברא לקיום נבואה]

ואחר הודעת הסבות החמש, נאמר כי הן הן הראיות מן הסברא למציאות הנבואה. לזה נלך לראיה מן המוחש והיא מן הנביאים שעמדו להם לישראל להוכיחם ולהזהירם למוטב, הם מ"ח נביאים ושבע נביאות כמו שאמרו במס' מגילה, והרבה נביאים נתנבאו להם לישראל כפלים כיוצאי מצרים אלא נבואה שלא הוצרכה לדורות לא נכתבה, וכמו שאמרו שם, ועניין אמיתת הנבואה מן החוש היה, ממה שראינו התקרבותם אל האלוהים והכין עצמם לנבואה בחכמה ובמידות והגדת הדברים העתידים והתקיימם, וכמו שנאמר על שמואל (ש"א ד') וידע ישראל מדן ועד באר שבע כי נאמן שמואל לנביא, לא שנה ולא נפל מכל דברו ארצה, וכן כל נביא בדורו ובעירו היה ניכר וידוע כי מנעוריו נתגדל ביראת ה' וצדק מלאה ימינו, ועל ידי הכנותיו הטובות היה מושפע מנבואה, ועל ידי היעודים שהיה מיעד והיו מתקיימים היה נאמן לנביא, ולא ראינו שום סכל נעדר ההכנות שיתנבא, וכן לא ראינו שום רשע ואפילו יהיו לו הכנות החכמה שיתנבא, אלא הצדיק ומוכן לנבואה כשאומר דבר בשם השם ומתקיים נודע שהוא נביא, וכמו שאמר על אביגיל שהייתה מכלל הנביאות, ממה שאמר ה לדוד (ש"א כ"ה) ולא תהיה זאת לך לפוקה, מכלל דאיכא אחריתי שתהיה לו לפוקה ומכשול וזו היא בת שבע ומסקנא הכי הווה שנכשל בבת שבע, וכמו שאמרו שם במגילה, נראה כי בחינת הנביא היא בקיום דבריו.

והראיה מן הכתובים על הנבואה, הוא מה שכתוב בתורה מצווי השם על אדם הראשון מכל עץ הגן ומה שאמר לו אחר שחטא מעניין ענשו, כי פשט הכתובים ומדרשם בעונש אדם וחוה והנחש הכול נתקיים, וכן אמר ה' לנח (בראשית ו') קץ כל בשר בא לפני, ואמר לו עשה לך תיבת עצי גפר וגו', ואני הנני מביא את המבול וגו', והיה מזהיר ומתרה בבני דורו על יעוד המבול ולא רצו לשמוע ובא המבול כמו שהתרה להם על פי ה' מאה ועשרים שנה קודם, וכן האבות ע"ה נתנבאו ואמרו יעודים לזמן רחוק ונתקיימו דבריהם, כמו עניין ירושת הארץ לבניהם וריבוי זרעם שהובטחו מהשם יתברך ונתקיים, בפרט מה שנאמר לאברהם אבינו ע"ה כי גר יהיה זרעך וגו' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול ונתקיים, וכן כל מה שנאמר על ידי משה רבנו עליו השלום ועל ידי הנביאים הבאים אחריו. ומפני שאחר נתינת התורה על יד משה רבנו היה נראה שלא היה צורך לשום נביא עוד. הודיע האל יתברך למשה כי יקים עוד נביאים בישראל וכמו שאמר הכתוב (דברים י"ח) כי אתה בא אל הארץ

אשר ה' אלוהיך נותן לך לא תלמד לעשות וגו', לא ימצא בך מעביר בנו וגו', כי תועבת ה' אלוהיך כל עשה אלה ובגלל התועבות האלה ה' אלוהיך מוריש אותם מפניך, תמים תהיה וגו', כי הגויים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' אלוהיך נביא מקרבך מאחיך כמוני יקים לך ה' אלוהיך וגו'. הנה סדר הפרשה מורה ראשונה כי הנביא שיקים ה' יהיה מקרבם ומאחיהם אחר שיירשו את הארץ, כי לא ישרה שכינתו על נביא כי אם בא"י, והטעם להורות כי ארץ ישראל מיוחדת לו יתברך ואין לשום שר ומזל חלק בה ומפני כך נקראת נחלת ה', וכמו שאמר דוד (ש"א כ"א) כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד וגו', כל מי שדר בארץ כמי שיש לו אלוה, ובחו"ל כמי שאין לו אלוה (כתובות ק"י) שאין שום שר ומזל שולט בא"י, וזהו אחר שיכנסו ישראל לארץ אז אין שום שר ומזל שולט בה שנאמר (דברים ל"ב) כי חלק ה' עמו וגו', וע"ז הבטיח הקב"ה לאברהם (בראשית ט"ו) לזרעך נתתי את הארץ הזאת וגו', כי כיון שהם חלקו ג"כ הארץ שתהיה חלקו תהיה חלקם.

ובעוד שהיו ז' אומות בתוכה לא רצה האל יתברך לייחדה לו שהייתה מלאה גלולים ועבודות זרות ותועבות אחרות, וכשחטאו ישראל רצה האל יתברך למוסרה ביד המלאך הממונה עליהם, וכמו שאמר (שמות כ"ג) הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום וגו', ולבקשת משה אמר לו ה' יתברך פני ילכו והניחותי לך, וכשהלכו המרגלים והוציאו דיבה אמרו (במדבר י"ג) כי חזק הוא ממנו כביכול אפילו בעל הבית אינו יכול להוציא כליו משם, כלומר כי אפילו שהוא ייחד שמו עליה ולא ישים שום שר ומזל בה לא יוכל לה, וכשנכנסו לארץ אז נתייחדה א"י לו יתברך, וכמו שנאמר בירושת הארץ (דברים ז') איכה אוכל להורישם לא תירא מהם וגו', לא תערוץ מפניהם כי ה' אלוהיך בקרבך אל גדול ונורא, כלומר הוא יהיה השר שלך בארץ ישראל ולא ימנה שר תחת ידו דכתיב: (דברים י"א) כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה וגו'.

ואמר ארץ אשר אלוהיך דורש אותה תמיד עיני ה' אלוהיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה, שנראה שאחר שירשו ישראל את הארץ ייחדה ה' יתברך לעצמו, וע"ז אמר הכתוב כי אתה בא אל הארץ וגו', לא תלמד וגו', לא ימצא וגו', ובגלל התועבות האל וגו' מוריש אותם וגו', כי עד עתה שהיו בה התועבות האלה ועתה שאתה יורש את הגויים האלה ששומעים אל מעוננים ואל קוסמים אתה לא כן נתן לך ה' אלוהיך, כי הם ברשעתם היו עושים התועבות ועתה שה' אלוהיך נותן לך הארץ והוא אלוהיך בה שיחד שמו עליה לא תעשה כן, ומה שהם שומעים אל מעוננים ואל קוסמים לדעת את העתידות גם אתה יקים לך ה' אלוהיך נביא מקרבך אליו תשמעון, כי הוא מגיד הדברים מצד האל יתברך והם כנים ואמיתיים לא ייפול דבר ארצה, ובהיות הארץ מיוחדת לו יתברך יתחייב שיקים לך נביא בה

להורות על שהארץ מיוחדת לו יתברך ולא לשום שר, והראיה שמשפיע שם שפע נבואי על המוכן ולא במקום אחר.

ונחזור אל העניין כי מציאות הנבואה על המוכן הוא דבר מוחש ומפורסם בישראל והוא מכל הסבות שזכרנו, כי אותם שנתנבאו ולא הוצרך לכתוב נבואתם הייתה סיבת נבואתם על הסיבה הראשונה להורות על מעלת הנפש, ושתגיע לסוף מדרגת שלמותה בהשגת הנבואה, וכן לחקוק בלבם אמונת העיקרים כפי הסיבה השנית, ואותם שהוצרך שתכתב נבואתם היה לסבות אלו וגם לתשלום חמש הסבות הנזכרות.

והנה השגת ישראל על הים היה משתי סבות הנזכרות, וכמו שאמרו (במדרש) ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי, ואמר הכתוב בשירת הים עזי וזמרת יה ויהי לי לישועה זה אלי ואנוהו אלוהי אבי וארוממנהו. אמר ויהי לי לישועה על תשועת הנפש לחזור להשיג מה שהיה בכוחה להשיג, ואמר זה אלי ואנוהו וגו'.
על הסיבה השנית שהשיגו מציאות השם עין בעין ולא הוצרכו לשאול זה לזה, אלא כולם הכירו אותו בהשגת הנפש קודם בואם לעולם הזה, ואמרו זה אלי שידעתיו מקודם שהוא אלוהי אבי מצד הקבלה שעשה עמם נסים ונפלאות ולכך אני מחויב לרומם אותו.
והסיבה השלישית והיא הודעת הדברים הנרצים אצל השם יתברך, נתבארה על יד משה רבנו ע"ה שקבל תורה מסיני ונאמר לו בתחילת נבואתו תעבדון את האלוהים על ההר הזה, והיא עבודת קבלת המצוות ואזהרות.
וכן הסיבה הרביעית והיא צורך תוכחת המון העם ליראה ה' יתברך נתקיימה במשה רבנו עליו השלום שהוכיח את ישראל וקרבם לעבודתו יתברך, משה זכה וזיכה את הרבים.
וכן הסיבה החמישית מהיעודים והגדת העתידות ועשיית הנסים והנפלאות כולם נתקיימו בנבואתו, וכמו שמבואר בתורה ונאמר לו בתחילת נבואתו (שמות ג') ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בנ"י ממצרים והוא קיום יעוד אבותינו הקדושים, ואמר ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים וגו' בכל נפלאותי וגו'. ונתתי את חן העם וגו'. והוא קיום יעוד ואחרי כן יצאו ברכוש גדול.

וכן שאר הנביאים שנתנבאו לישראל ונכתבה נבואתם היו בהם סבות שזכרנו לבד סיבת הגדת הדברים הנרצים במצוות ואזהרות, כי לא היה צריך כי אם להזהיר ולצוות על מה שכתוב בתורה כמו שאמר (מלאכי ג') זכרו תורת משה עבדי וגו, וכן דברים הנרצים אצלו לפי שעה ולא לדורות שאינם מכלל התורה שהיא מורשה, וכמו שנתבאר בקצת הנביאים, ואמר האל יתברך לירמיה (א') בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתיך נביא לגויים נתתיך. הנה שכלל במה שאמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך השתי סבות הראשונות, וכן מעלת הנפש והשגתה קודם בואה לזה העולם בדברים העליונים והם

היסודות והעיקרים, ועל זה אמר בטרם אצרך בבטן ידעתיך, להורות מעלת הנפש קודם היצירה. וכמו כן אמר ידעתיך ידיעת הבורא יתברך אותה וידיעתה אותו. ואמר ובטרם תצא מרחם הקדשתיך על הסיבה השלישית והיא הודעת הדברים הנרצים והוא קיום תורת משה, וכן מה שציוה ומזהיר לפי שעה. וזהו לשון הקדשתיך כי מזה נמשכה הקדושה, ועל השתי הסבות מתוכחת העם והגדת העתידות והנסים אמר נביא לגויים נתתיך שתוכיחם ותודיעם כל אשר אצווך.

ואפשר כי על אלו הסבות החמש נקראו הנביאים בחמישה שמות, נביא, רואה, חוזה, צופה, מלאך, כי אפשר ליחס כל שם מאלו שיורה על כוונת סיבה אחת מהסבות הה' שזכרנו, ונתאמתה הנבואה מן החוש ומן הסברא ומן הקבלה והוא מהוראת הכתובים כמו שכתבנו. ועל מה שאמר **הרב** ז"ל כי הראוי לנבואה ומכין עצמו לה אפשר שלא ינבא אלא ברצון אלוהי, וזה אצלו כדמות הנפלאות כמו שכתב פל"ב, אומר אני כי מצד שתי הסבות הראשונות שהם להורות על מעלת נפשו, ושישיג מציאות ה' והשגחתו וישרו, לא ימנע השם הטוב ההוא מבעליו המוכן בזמן שאפשר שינבא, אבל בעניין הודעת הדברים הנרצים והודעת העתידות ואזהרה לעוברים שבכל דור ודור שהם ג' סבות האחרות, אפשר שלא ינבא בהם כי אם ברצון אלוהי, כי מה שתלוי באחרים לא ישיגהו האדם מעצמו, כי אין שליח נעשה שליח אלא ברצון ורשות משלחו, והוא יתברך בוחן לבות וכליות יודע ומכיר על יד מי ישלח שליחותו, אבל להשגת מה שראוי לו בהיותו מוכן לא יבצר ממנו, ולפי זה לא נצטרך לומר כי הוא כדמות פלא מי שהוא מוכן לנבואה ולא ינבא, שאם הוא נביא להשגת עצמו כנזכר ינבא ולא ימנע ה' הטוב ממנו בזמן הנכון לנבואה, ואם הוא לעניין הודעה אינו מוכרח שינבא כי אם ברצון אלוהי ואין בזה פלא כמו שכתבנו, ומה שכתוב בברוך בן נריה (ירמיה מ"ה) אל תבקש לך גדולות, וכן מה שאמר (איכה ב') גם נביאיה לא מצאו חזון מה' יהיה לעניין השליחות לא לעניין השגת עצמו, וכן מורה לשון גדולות אל תבקש שהוא הודעה לעם שהוא מתנבא בשם ה', וכן גם נביאיה לא מצאו חזון מה' להזהיר ולהודיע מה יעשה ישראל.

שער היסודות פרק כא [משה רבנו]

והעיקר השביעי כי משה רבנו עליו השלום הוא אביהן של נביאים הקודמים אליו והמאוחרים, והוא השיג מסודות הבורא יותר ממה שהשיג או ישיג שום אדם, וכמו שביאר **הרב** ז"ל פרק חלק, וזה העיקר יתברר ג"כ מן הסברא ומן המוחש ומן הקבלה האמיתית שהיא חמישה חומשי תורה ושאר ספרי הקודש ודברי רז"ל, והסברא היא מכמה צדדין:

הראשון מצד התורה שניתנה על ידו.

השני מצד האותות והמופתים שנעשו על ידו.

השלישית מצד השבט שנתייחס אליו.

הרביעית מצד הזמן והדור שהיה בו.

ובביאורם נאמר כי ההוראה היותר גדולה על מעלת נבואת משה רבנו ע"ה משאר הנביאים היא נתינת התורה על ידו, כי עליה השיג המעלות וההבדלים הארבעה שבין נבואתו לנבואת שאר הנביאים כמו שפירשם **הרב** ז"ל חלק ב', וזה מצד איכות ומהות התורה ומצד המקבלים אותה. אם מצד איכותה ומהותה בהיותה הודעת חוקים ומשפטים צדיקים מושפעים מאתו יתברך, מה שאין כן בנבואת שאר הנביאים הקודמים והמאוחרים אליו, כי שום נביא לא ניבא בנתינת חוק ומשפט לדורו, כי אם בקיום תורת משה ותוכחה לדורו על עברם עליה, וכמו שאמר חותם הנביאים (מלאכי ג') זכרו תורת משה עבדי וגו', והוא דבר ידוע כי בהיות משה רבנו עליו השלום מצווה מפי ה' יתברך החוקים והמשפטים והתורות יהיה נודע לו טעמם וסודם, כי ע"ז עמד הימים אשר עמד בהר, והנביאים שניבאו על קיומה אינם צריכים להודעת טעם מחדש כי אם מה שמקובל להם פה אל פה עד משה רבן של כל הנביאים.

וכן היות התורה והמצוות נותנים חיים לעושיהם בלימודם ועשייתם מצד מעלתם הוא הוראה על מעלת הנביא שניתנו על ידו יותר מהנביאים האחרים, וזה הנרצה באומרו זכרו תורת משה עבדי אשר ציוויתי אותו בחרב וגו', שיזכרו טעמי התורה שניתנה על יד משה כי בהיותו עבדו היה נאמן ביתו כמו שאמר הכתוב (במדבר י"ב) עבדי משה בכל ביתו נאמן הוא, ולו נגלה כל סתום, וכן מה שאמר אשר ציוויתי אותו בחורב יורה על מעלת התורה שנותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא .

ומצד המקבלים אותה היא הוראה על מעלת הנביא שהיה סרסור בקבלתה מצד איכותם וכמותם, אם מצד איכותם בהיותם דור שכלו דעת שראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי הכהן, ובנתינת התורה שמעו כולם אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה, ונאמר עליהם (שמות כ"א) וכל העם רואים את הקולות וגו', דבר אתה עמנו וגו', ובכל הדורות מיום שנברא העולם עד סופו לא היה דור שלם בתורה כדור המדבר, כי לא ניתנה תורה אלא לאוכלי המן, ואם מצד כמותם בהיותם ששים ריבוא א' מחמישים או אחד מחמש מאות לבד פחותים מבן עשרים שנה ויתרים על ששים שנה נולדים במצרים ע"ד נס בשעה אחת ביום של הקב"ה שהיה כמו פ"ד שנה שנשתעבדו נתברכו ורבו ופרצו שלא כדרך העולם, וכמו שאמר הכתוב ובנ"י פרו וישרצו וגו' וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ וגו' וא"כ הייתה כמותם זאת מעולה וחשובה מכמות דור אחר אשר בכמותם ויותר מכמותם, להיות ריבויים ותולדותם שלא כדרך שאר דורות כנזכר, וע"ז זכו שתינתן התורה בדורם ושיהיו שלמים יותר מכל הדורות, וכל זה יורה על מעלת הנביא שהיה סרסור בקבלת התורה מצד המקבלים.

וכן מעלת כמותם נוכל לומר שהייתה יותר גדולה בפועל מכמות ישראל בכל הדורות הבאים שנתקיים בהם ככוכבי השמים לרוב וכחול הים וכעפר הארץ. מצד היות כל הנשמות העתידות לצאת מצויות במעמד הנבחר והקדוש, וכמו שאמר הכתוב בפירוש בכריתת הברית (דברים כ"ט) ולא אתכם לבדכם וגו' כי את אשר ישנו פה עמנו עומד היום ואת אשר איננו פה, כמו שדרשו חז"ל לרבות דורות הבאים וגרים העתידים להתגייר, וא"כ הייתה כמותם אז כל מה שהיו באותו הדור וכלל כל הדורות הבאים, והייתה מעלת משה רבנו עליו השלום גדולה שהיה סרסור לכולם וידע כל מה שידעו כולם לעתיד, וכמו שאמרו אפילו מה שתלמיד אומר בפני רבו נאמר למשה בסיני.

ולהיות כמות דור זה על צד הפלא שלא כדרך שאר הדורות נתייחס ריבויים לאל יתברך באומרו צבאותי וצבאות ה', ר"ל שנהיו צבאות ועם רב בדרך פלא על יד השם, וכן מה שנאמר (שמות ד') בני בכורי ישראל ירצה שנתברכו ונתרבו על ידו על צד הפלא, וכל זה היה בזכות יעקב אבינו ע"ה שהייתה מיטתו שלימה וירד למצרים במתי מעט, כמו שכתוב (דברים י') בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה ועתה שמך ה' אלוהיך ככוכבי השמים לרוב, כי הוא דבר זר לפי הטבע מע' נפש יתרבו כל כך במעט מן הזמן. ולזה אמר ועתה שמך ה' אלוהיך, כלומר ועתה במעט מן הזמן שמך ה' אלוהיך ככוכבי השמים לרב על דרך פלא מצד אבותיך שירדו למצרים יעקב ובניו.

ונוכל לומר כי בזכות מה שהיה יעקב אבינו נקי וטהור פ"ד שנה שלא ראה קרי מימיו וראובן היה טיפה ראשונה שלו, כמו שכתוב (בראשית מ"ט) כחי וראשית אוני, זכה שיפרו וירבו בניו בכמות זה הזמן שנשתעבדו בהם במצרים כי משעה שנשתעבדו בהם פרו ורבו שלא כדרך העולם וכמו שכתוב (שמות א') וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו', וע"כ נקראו בנ"י, כי בזכות ישראל אביהם פרו ורבו, כמו שכתוב ובני ישראל פרו וגו', וע"כ זכו לקבלת התורה ונאמר להם בכל פרשה דבר אל בני ישראל וגו'.

והשתכל וראה השגחת ה' יתברך על הדור הזה שקבלו התורה שהוגבל והושווה זמן תולדותם לזמן מיתתם, שנולדו במ' שנה ומתו במ' שנה, יום לשנה כנגד ארבעים יום שעמד משה בהר לקבל הלוחות, וזמן תולדותם שהיה במ' שנה מתבאר ממניין בנ"י מבן עשרים שנה ועד ששים שנה שהיו ת"ר אלף יוצאי מצרים שנולדו כולם אפילו הקטן שבהם עשרים שנה קודם צאתם ממצרים, והגדול שבהם נולד פחות משישים שנה קודם צאתם ממצרים, א"כ נולדו ת"ר אלף יוצאי מצרים מקבלים התורה במ' שנה, וכדי שלא תהא מידת פורענות יתירה על מדה טובה, כשנגזר עליהם שימותו במדבר האריך להם שימותו במ' שנה ולא ימות אחד מהם פחות מבן ששים, כמספר השנים שהתחיל תולדותם עד שיצאו ממצרים שהיו ששים שנה, כי סיבת תולדותם היה ליציאתם ממצרים לקבל התורה.

ועוד תשוב ותראה כי אלו המ' שנה שנולדו בהם ת"ר אלף יוצאי מצרים הם משגדל משה ויצאו אל אחיו וירא בסבלותם, שהיה כמו בן כ' שנה עד היותו בן ששים, וכמו שטרם מכת השעבוד של ישראל במצרים שהיה כמו פ"ד שנה ציץ רפואת גאולתן פרחה, והוא תולדת שלושה האחים ורועים מרים אהרן ומשה, כן משגדל משה והיה ראוי להיות גואל בנתנו נפשו על ישראל שהכה את המצרי המכה את העברי ואמר ג"כ לרשע למה תכה רעך וברח מפני פרעה, מאז התחילו לצאת לאוויר העולם כל יוצאי מצרים מבן עשרים שנה עד בן ששים, כי לא היה ראוי שיצאו לאוויר העולם עד שיהיה להם גואל ראוי להוציאם ויקבלו התורה על ידו, ולא ראה משה שום אחד מהת"ר אלף איש עד שהיה בן שמונים שנה בעמדו לפני פרעה מלך מצרים, ולא נשתעבדו פרעה ועמו בשום אחד מהם בפניו כי עדין לא נולד אחד מהם כשיצא הוא ממצרים וברח מלפני פרעה. ועל זה היה לו יותר כח ויכולת להוציאם ממצרים, ממה שהיה לאהרן אחיו שראה בסבלותם לעולם במצרים ולא היה ספק בידו להוציאם, ומפני שאין אחד מהת"ר אלף שיכיר למשה, אמר לו יתברך לך ואספת את זקני ישראל וגו' (ג'), והזקנים שהם אותם שהיו נולדים כבר קודם צאתו וברחו משם יכירו אותו, כי הוא שראה בסבלותם ונתן נפשו עליהם בהכותו את המצרי, ואמרו לרשע למה תכה רעך ושמעו לקולו, כמו שכתוב ושמעו לקולך ובאת אתה וזקני ישראל וגו'. וכן כל יוצאי מצרים פחותים מעשרים ויתרים על ששים כולם נולדו אחר שהתחילו לצאת לאוויר העולם האחים הגואלים משה אהרן ומרים, והיו בנ"י היוצאים ממצרים כמו מאה ועשרים ריבוא, ששים ריבוא מבן עשרים עד בן ס' נולדו במ' שנה, וששים ריבוא היו מסתמא הפחותים מבן עשרים והיתרים על ששים עד שמונים שנה שהגיעו לגבורות, כי מסתמא כל כך נולדו בעשרים שנה הראשונות של משה רבנו עליו השלום ובעשרים שנה האחרונות משעה שהיה בן ס' לשמונים כשבא למצרים שהם מ', כמו הארבעים האמצעיות שנולדו בהן ששים ריבוא, אותם שהיו בזמן היציאה מבן עשרים עד בן ס'.

שהרי במ' שנה שהיו במדבר מתו כל יוצאי מצרים ת"ר אלף ונשארו בניהם תחתיהם אותם שהיו פחותים מבן כ' בשעת יציאתם, ואותם שנולדו תוך מ' שהיו כולם ג"כ ת"ר אלף, וכמו שאמר הכתוב (יהושע ה') ואת בניהם הקים תחתם וגו' ולא נתווסף מניינם בארבעים שנה שהיו במדבר, וא"כ היו ישראל בזמן יציאתם ממצרים מאה ועשרים ריבוא מקטנם ועד גדולם כולם זכרים ולא יצאו אלא אחד מחמישים או אחד מחמש מאות, שהם חמישים או ת"ק פעמים יותר ממאה ועשרים ריבוא יוצאי מצרים לבד הנשים כנזכר, ונולדו כולם אחר שנולדה מרים שהייתה תחלה זמן השעבוד כמו פ"ד שנה קודם יציאת מצרים, ואי אפשר שהיה כזאת בישראל בדורות הבאים שירבו ויפרו המון רב כזה במעט מן השנים הנז', ולא נעשה פלא זה לדור זה אלא מפני שהיו עתידין לקבל התורה מפי הגבורה.

וכמו שהיה דרך פלא השגת כולם מעלת השמיעה מפי הגבורה אנכי ולא יהיה לך, כן היה דרך פלא יציאתם לאוויר העולם בזמן קצר כזה, והפלא הראשון היה סיבת הפלא השני, ועל זה אמר הנביא ע"ה (מיכה ז') כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, וכן אמר הכתוב (תהלים קט"ז) ה' זכרנו יברך יברך וגו' את בית אהרן וגו' הקטנים עם הגדולים, והא מכלל זה הלל הנאמר ביציאת מצרים. ונראה כי עיקר מה שנתברכו ישראל במצרים בכמותם היה בזכרים, כמו שפרעה לא גזר אלא על הזכרים כך הקב"ה ברך אותם, וכן כמו שעיקר השעבוד והעינוי לא היה אלא על הזכרים כך הריבוי לא היה אלא לזכרים שהיו יולדות ששה בכרס א', ולכך דרשו, וחמושים עלו אחד מחמישה שהיה ראוי שילדו א' או שנים על הרוב בכרס א' וילדו ו'. והנה שבט לוי שלא נשתעבדו בו ולא היה בכלל פרו וישרצו ולא עלה אלא כמו חצי או שליש מה שעלה מנין כל שבט ושבט, ולמי שאומר א' מחמישים או א' מת"ק יפרש פרו וישרצו יותר מששה בכרס אחד, ולכך אמר על זמן זה ה' זכרנו יברך, כנגד מה שהם רצו למעט אותם ולהשליכם ליאור ולשעבד בהם, והראיה שאם היה בריבוי כדרך טבע העולם כל כך נקבות כמו זכרים או יותר כמנהג אם כן כשמתו בשלושת ימי אפלה חמישים פעמים או ת"ק יותר משישים ריבוא, מסתמא לא מתו כי אם אנשים שהיו רשעים לא הנשים שהיו צדקניות, כמו שאמר בזכות נשים צדקניות יצאו ישראל ממצרים, ואם היו הנשים כאנשים שווים במניין אם כן היו ביציאת מצרים חמישים פעמים או ת"ק פעמים יותר מן האנשים, כי לא מתו מהן בשלושת ימי האפלה וגם לא במדבר כי לא נגזרה גזירה אלא על הזכרים וכולן נכנסו לארץ, ואם היו כל כך היה דבר פלא, ולא מצינו בזה רמז לא במקרא ולא במדרשות.

אלא ודאי נראה שהיה הריבוי כפי העינוי כמו שנזכר לאנשים ולא לנשים, ועל זה אמר המשורר ה' זכרנו יברך וגו', ואמר הקטנים עם הגדולים ירצה קטנים מבן עשרים וגדולים מבן ס' שהיו כל כך כמו מבן עשרים עד ששים, והפלגת ריבויים במעט השנים על דרך פלא היה מפני שיהיו ראוים לקבלת התורה כמו שנזכר.

והרי כי מצד מעלת דור מקבלי התורה גם כן יש הוראה למעלת נבואת משה רבנו עליו השלום שניתנה על ידו ממעלת שאר הנביאים.

הצד השני מן האותות והמופתים שנעשו על ידו, וזהו ג"כ מצד כמותם ומצד איכותם, אם מצד כמותם הוא מבואר שאין בכל הנביאים מי שעשה כ"כ מופתים כמשה רבנו עליו השלום, וכלל כל מופתי הנביאים לא יגיעו כולם למופתים שנעשו על ידי משה רבנו עליו השלום במצרים, חזרת המטה לנחש וצרעת ידו והיות המים לדם ביבשה ועשר מכות שהייתה כל אחת מכמה מכות, ויציאת מצרים וקריעת ים סוף שהיו בו עשרה נסים ומלחמת עמלק וענני כבוד ומן ובאר ונתינת התורה בקולות וברקים ועשיית המשכן שהיו

כמה נסים בעשייתו ופתיחת הארץ ושאר נסים נגלים או נרמזים בכתוב, כולם ראיה על מעלת הנביא שנעשו על ידו.

ואם מצד איכותם הוא מבואר שהיו גדולים ומפורסמים יותר מהנסים שנעשו על ידי שום נביא, בהיות כולם מפורסמים וידועים לכל ישראל ולכל מצרים ושמעו עמים כולם ירגזון. ובזה ניכרת מעלת גדולת נבואת משה רבנו עליו השלום ואמתת התורה שניתנה על ידו, וכמו שכתוב ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו', באר המעלות אשר היו לו על כל הנביאים, ואמר אשר ידעו ה' פנים אל פנים כי בזה נכללו כל ההבדלים והמעלות שבין נבואת משה לשאר הנביאים, ואמר (דברים ל"ד) לכל האותות והמופתים וגו' לפרעה ולכל עבדיו ולכל ארצו, להיות כמותם שהיו רבים ופרסומם לעין כל מבלי חולק, ולכל היד החזקה וגו' לעיני כל ישראל, כולל נתינת התורה וכמו שדרשו ז"ל. ושאר הנסים שנעשו לעיני כולם בלי שום חולק שיחלוק ויאמר שהיה דרך טבע אלא כולם היו נגד טבע העולם וטבע ד' יסודות שעליהם נוסד כל העולם וכמו שכתבו המפרשים ז"ל שהעשר מכות נמשכות ומיוחסות לד' יסודות אשר מעולם לא נעשו אותות כאילו והנביא יעד שיעשו דוגמתם לעתיד, אמר (יואל ד') ונתתי מופתים בשמים ובארץ דם ואש ותמרות עשן, שמורה שהמופתים יהיו גדולים שיהיו מופתים בשמים שהוא גשם החמישי כעמידת השמש למשה ויהושע ובד' יסודות בארץ ובמים שיהפכו לדם וכאש שיזיק וישרוף לרשעים וימיתם גם כן בהפיכת האוויר לתמרות עשן.

הצד הג' מן הסברא על היות משה רבנו עליו השלום רבן של נביאים הקודמים והמאוחרים אליו הוא מצד השבט שנתייחס אליו והוא שבט לוי, כי לוי היה המובחר בקדושה שבבני יעקב אבינו שהיה עשירי קודש וכמו שדרשו חז"ל, והיה ראוי יותר מאחיו שיצא ממנו מי שיגאל את ישראל ותינתן התורה על ידו ומי שיגאל את ישראל משעבוד גדול כזה ותינתן התורה על ידו ראוי שיהיה רבן של כל הנביאים ושלא יקום נביא כמוהו, כדי שלא יוכל לחלוק על שום דבר מדבריו, וכדי שיהיה יותר ראוי ושלם בטבע בריאתו הייתה אמו ג"כ יוכבד בת לוי אשר ילדה אותו ללוי במצרים, לידתה במצרים והורתה בארץ כנען, ולקחה עמרם לו לאשה אע"פ שהייתה דודתו, כי לא הייתה אחרת מבנות לוי ראויה לו כי לא ירדו למצרים נשים מזרע יעקב כי אם שרח בת אשר ויוכבד השלימה מנין ע' נפש, שאם היו שום בנות לשבטים לא היה צריך שתשלים יוכבד מנין ע' כיון שנולדה במצרים, ומכאן שלא נולדו תאומות עם כל שבט אלא כנעניות נשאו, שאם היו נשי השבטים גם כן בנות יעקב הרי היו יותר משבעים לא יוכבד שנולדה בין החומות.

וכן פי' **רש"י** ז"ל (בראשית מ"ו) כל נפש בניו ובנותיו וגו' שרח בת אשר ויוכבד בת לוי, נראה שלא היו בנות אחרות כשירדו למצרים ואע"פ שאח"כ נולדו לקהת במצרים עמרם

ואחיו ומסתמא נולדו לכל בניהם עוד בנים ובנות, לא לקח מבנות גרשון ומררי בנות אחי אביו או מבנות אחיו יצהר חברון ועוזיאל, מפני שהיה יודע שבניו יהיו רועי ישראל ועל ידיהם יצאו ישראל ממצרים רצה ליקח את יוכבד שהייתה בת לוי ממש וקרובה יותר לקדושת לוי משאר הבנות, וכן מפני שהיא הייתה משלמת מנין שבעים נפש, להורות כי היו חשובים כשבעים אומות ויותר ולא ישלטו עליהם אומת מצרים לעולם ויהיו נגאלים ע"י בניה של יוכבד שהייתה הורתה בארץ כנען שלא במקום שעבודם ובא"י, לרמוז חזרת ישראל לארצם על ידי בניה משה אהרן ומרים, והיא עצמה תחזור עימהם מקום שהייתה הורתה ולידתה בין החומות לרמוז על היותם עומדים ומצפים זמן הישועה מן החמות שיצאו משם ביד רמה.

ומפני שעיקר הגאולה ונתינת התורה הייתה על יד משה רבנו נעשו כמו נישואים מחדש כשנולד הוא להורות כי עיקר מה שלקח עמרם יוכבד דודתו היה בשביל משה רבנו עליו השלום שהיה רועה של כל ישראל ולכך תלה את שניהם בלוי ואמר (שמות ב') וילך איש מבית לוי ויקח את בת לוי ותהר האשה וגו', להורות כי מצד היות שניהם מבית לוי יצא מהם אור העולם משה רבנו עליו השלום ונולדה בכניסתם למצרים וחיתה עד זמן יציאתם, ויותר לרמוז כי לידתה הייתה לצורך כניסה ויציאת ישראל ממצרים שבניה יגאלו אותם וכאילו הייתה שומרת וממתנת אותם כל זמן עמרם שם מכניסתם עד יציאתם, וכמו שאמר הכתוב ושם אשר עמרם יוכבד בת לוי אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים והורתה בארץ כנען ותלד לעמרם את אהרן ואת משה ואת מרים אחותם, כי סיבת לידתה בזמן כניסתם למצרים היה להוליד הבנים הגואלים כמו שנזכר, והיו שני חייה ר"נ שנה לפחות מזמן ירידת ישראל למצרים עד יציאתם שהם רד"ו שנה ועוד מ' שנה שעמדו במדבר עד שנכנסו לארץ הם ר"נ, והם כנגד ימי שני חיי שלושת בניה הגואלים בזמן גאולתם, משה פ', אהרן פ"ג, מרים פ"ו, הם ר"ן פחות א', והיו ימי שני חייהם בזמן הגאולה בזמן שהיו ישראל בשעבוד במצרים וזמן שהיו במדבר עד שנכנסו לארץ שהם ר"ן כמו שנזכר, והיה זמן שעבוד ישראל וגאולתם ועמידתם במדבר רמוז בימי שני חיי הגואלים בזמן שגאלו את ישראל.

ואפשר כי זה היה הסימן הנמסר בידם מאבותיהם פקד פקדתי אתכם, כל מי שיבאר אותם ויתחיל באלו האותיות פ"ה פ"א שהוא סימן שנותיהם ידעו כי הוא הגואל ואז ראו כי שנות משה אהרן ומרים היו מורים על זמן עמידתם במצרים ובמדבר שכבר היה מסורת ביד קצתם גם כן ארבעים שנה שיתעכבו במדבר וראו שכפי שנותיהם הגיע זמן הגאולה, ולזה כתוב מיד ויאמן העם וגו' וכן כל ימי חייהם וימי חיי אביהם עמרם שהיו קל"ז רמוזים במקום שרמוז השעבוד, שאמר הכתוב (בראשית מ"ב) רד"ו שמה ושב"רו לנו משם, סימן השעבוד רד"ו וסימן שני הגואלים השלוש' שהיו ש"ע פחות א' ושני אביהם קל"ז הם תק"ו

שלמים כמנין שבר"ו, כאילו אמר רד"ו שמה בשעבוד ושבר"ו לנו משם, כי ע"י הגואלים שיהיו לנו שמנין שנותיהם כמניין שבר"ו, כי כולם השלימו שנותיהם ונכנסו לשנה האחרת ונמצא מנין שנותם שבר"ו תהיו נגאלים כשישלמו רד"ו.

הצד הרביעי שמשה הוא רבן של כל נביאים, הוא מצד הזמן והדור שהיה בו, שהיה אחר כ"ו דורות שנברא העולם ולא נתקיים אלא בחסדו יתברך כמניין שמו יתברך, והני כ"ו כי לעולם חסדו כנגד כ"ו דורות אלו, כי רצה האל יתברך שיצאו כל האומות לפועל בעולם שבעים אומות מבני נח ואחר כך ישמעאל ושאר בני קטורה מאברהם ועשו מיצחק ואחר כך יצאו בני יעקב ברורים מכל פסולת ראויים לקבל התורה, אחר שהגיעו למניין ת"ר אלף ויהיו כל האומות מצויות בעולם בזמן שתינתן התורה ולא ימצא כלי מחזיק את התורה כי אם בני אברהם יצחק ויעקב, כי בזה יתוסף להם זכות לפני האל יתברך ומעלה בפני כל האומות שבחר בהם האל יתברך.
ומפני שהגיע זמן יציאת מצרים ונתינת התורה, יצא משה רבנו עליו השלום לאוויר העולם כדי שיצאו ממצרים ויקבלו תורה על ידו שהוא היה לפניו יתברך מוכן וראוי מכל הדורות העוברים והעתידים להבראות, ולכך אמר לו האל יתברך (שמות ג') וזה לך האות כי אנכי שלחתיך בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה כי היותו שליח ה' יתברך היה להוציא את ישראל ממצרים ושיקבלו התורה, ולהורות על מעלת נבואתו משאר הנביאים כי הייתה לסיבת צאתם ממצרים וקבלם התורה על ידו, אמר וזה לך האות כי אנכי שלחתיך, כלומר שזה יהיה לך אות שאתה מיוחד ורבן של כל נביאים מצד היות שליחותך לדברים גדולים ולכך שמי ומהותי יתייחד יותר לך בנבואתך משאר כל הנביאים. וזהו הנרצה באמרו כי אנכי שלחתיך, אנכי באספקלריא המאירה ומצוחצחת שלי אני שולחך לא כנבואת שאר הנביאים שהיא באספקלריא שאינה מאירה.

והנה היות עתה הגעת זמן נתינת התורה מתבאר ממה שאז"ל (פסחים קי"ח) דהני כ"ו כי לעולם חסדו כנגד כ"ו דורות שעמד העולם בלא תורה בחסדו יתברך, שנראה שלא היה אפשר לעולם לעמוד קיים יותר אם לא תינתן התורה ומתחלה עלה במחשבה לפניו יתברך שלא ליתנה עד אלף דור וכמו שאמר הכתוב (תהלים ק"ה) דבר ציוה לאלף דור, וכשראה שאין העולם מתקיים בלא תורה עמד וטרד תתקע"ד דורות או שתלן בכל דור ודור כמו שדרשו בחגיגה (דף י"ד) על פסוק אשר קומטו בלא עת וגו'.

ועניין מה שחשב מקודם שלא ליתנה עד אלף דור להורות על מעלתה כי לא היה אפשר קבלתה לשום נברא עד שיזדככו דור אחר דור עד אלף דור לפחות ויהיו ראויים לקבלתה, כמו שהשומר מצוותיה זכותה עומדת לו לאלף דור, ולאוהבי השם יתברך לאלפים וכמו שאמר הכתוב ועושה חסד לאלפים לאוהבי וגו', וכשניתנה לכ"ו דורות שמאדם ועד משה

זה אחר זה, כבר היו נשלמים האלף דור שעלו במחשבה ששתלן בכל דור שמעשרה דורות שמאדם ועד נח מקין ודורותיו עד המבול שהיו תרנ"ו שנה, ולא נמנו כמה דורות היו מקין באלו התרנ"ו שנה, ואמר שהיו כמה דורות שהרי קודם שהוליד אדם את שת תוך ק"ל שנה נולדו שבעה דורות לקין, שנראה שהיו מולידים בני ט"ו או עשרים שנה, וכמו שכתוב בהם ויולד לחנוך את עירד ועירד ילד את מחויאל וגו' שנראה שמיד היו מולידים ואחר כך כתוב וידע אדם עוד וגו' ותלד בן וגו'. וכן עד תרנ"ו שנה שעד המבול היו כמה דורות מקין שלא עלו בחשבון כ"ו דורות שכולם נמחו במבול ולא נשאר מהם זכר, מה שלא היה כן בזרע שת שממנו הושתת העולם נח ובניו שנשארו אחר המבול, ומהם היו שבעים אומות והאבות ותולדותיהם, ואם כן קין שהיה חייב מיתה מיד והיה העולם מתקיים בשת ובניו, האריך לו האל יתברך כדי שיצאו כמה דורות שתולים בדורות שממנו עד המבול, והם עזי פנים שבדורות ההם שעליהם בא המבול, כי בסיבת חטא קין ראה שאין העולם מתקיים אם היו נמשכין כמה דורות קודם נתינת התורה, ולכך התחיל לשתול האלף דור ממנו, וכן בדור אנוש שתל כמה דורות שלא נזכרו יותר ממה שהיו ראויים להיות והציף עליהם את מי הים ב' פעמים, כמו שאמרו במדרש עד פה תבוא וגו', וכן בדור הפלגה.

וכדי שלא לתת פתחון פה לאומות העולם שתל גם כן מהם שבני ישראל כשהיו במצרים, למי שאומר וחמושים אחד מחמישה היו ד' דורות כי דור יוצאי מצרים היו ת"ר אלף ולא יצאו אלא החומש ממה שהיו, ולמי שאומר א' מחמישים היו חמישים דורות פחות א', ולמי שאומר א' מחמש מאות היו ת"ק דורות פחות א' במצרים, כל דור כיוצאי מצרים ומתו כולם בשלושת ימי אפלה שהם היו עזי פנים שבדור ישראל ששתלן הקב"ה להשלים אלף דור קודם שתינתן התורה, ולמי שאומר א' מחמישים או א' מחמישה יהיו הדורות מבני קין ודור אנוש ודור הפלגה הרבה דורות עד שישלימו לאלף דור קודם מתן תורה, ויתקיים הכתוב שאמר דבר ציוה לאלף דור, שציוה התורה אחר אלף דור ממש כמו שכתבתי ומתחלה עלה במחשבה שיהיו הדורות אלף זה אחר זה ממש וראה שאין העולם מתקיים וכו' עמד ושתלן באלו הכ"ו דורות. וכן נראה מדרשת הכתוב (איוב כ"ב) אשר קומטו שמדבר באותם התתקע"ד דורות, וכל אותם הפסוקים נדרשים על דור המבול ואומר עליהם אשר קומטו שכבר נקמטו כל אלו הדורות קודם מתן תורה. וא"כ נתבאר כי גם מצד היות משה רבנו עליו השלום בזמן נתינת התורה אף כי לא הייתה נתונה על ידו יש לו יתר שאת ומעלה מכל שאר הנביאים שהיו קודם ואח"כ, ונתבארה ראיה מן הסברא בד' צדדין, ונלך אל ראיית המוחש.

שער היסודות פרק כב [ראיה שמשה רבן של הנביאים]

ונאמר כי הראיה מן המוחש כי משה רבנו עליו השלום הוא רבן של כל הנביאים, מה שראו אבותינו יוצאי מצרים ובאוזניהם שמעו וספרו לנו מה שנתפרסם אצלם מן הנסים הגדולים

שנעשו על ידי משה רבנו במכות מצרים שידעו וראו המכות במצרים והפלא ה' בינם למצרים שלא נגעו בהם, כי זה היה מופת גדול לגודל הנס ושהיה מאתו יתברך כמו שאמר במכת ערוב (שמות ח') והפליתי וגו' את ארץ גושן וגו' למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ, להפריש ולהבדיל בין ישראל לביניכם, וכולם היו יודעים כל מכה ומכה שהיה מביא משה על מצרים אימתי יביאנה ואימתי יסירנה מהם ושבהם לא יגע רע.

ואפשר לפרש עניין זה על מה שאמר הכתוב (ו') וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל ואל פרעה מלך מצרים להוציא וגו', כי ציוה אותם שיודיעו לבני ישראל קודם המכה שיביא על פרעה ואח"כ יבוא אל פרעה, כמו שכתוב בכולם בא אל פרעה ואמרת אליו וגו' כדי שיצאו ישראל נקיים ממצרים בלי שום צער, וכמו שאמר אח"כ ונתתי את ידי במצרים והוצאתי את צבאותי וגו' בשפטים גדולים, כי אינו צריך עתה להודיע לנו שיוציאם ממצרים אלא שיוציאם מכלל מצרים במכות כי אפילו צער בעלמא או פחד מהמכה לא יגיע, ולא שימעיט המכה בשביל שלא תיגע בהם אלא תהיה גדולה המכה ואפילו הכי לא תיגע בהם. וזהו הנרצה באומרו והוצאתי את וגו' בשפטים גדולים, כי הגם שהשפטים יהיו גדולים אוציא ואבדיל את ישראל ממצרים, ובזה ידעו מצרים כי מאתו הם, כמו שכתוב וידעו מצרים כי אני ה' בנטותי את ידי במצרים והוצאתי את בני ישראל מתוכם, כלומר בהיותם בן המצריים עצמם לא תגע בהם דבר רע מהמכות לא לבד במקום גושן שהיו בה בני ישראל.

וכן ביציאת מצרים כתיב וה' הולך לפניהם יומם בעמוד ענן לנחותם הדרך ולילה בעמוד אש להאיר להם וגו' לא ימיש וגו' לפני העם, ושבעה ענני כבוד הולכים עימהם הכול על פי משה רבנו וכמו שאמר הכתוב (במדבר ט') על פי ה' יחנו ועל פי ה' יסעו על פי ה' ביד משה כמו שדרשו במדרש, וכן בקריעת ים סוף ראו הנסים שנעשו להם בים וטביעת המצריים ותשועתם וכמו שכתוב וירא ישראל את היד הגדולה וגו' ויאמינו בה' ובמשה עבדו, שהגיד להם כל מה שיהיה מקודם, כמו שאמר התייצבו וראו את ישועת ה' וגו' ה' ילחם לכם וגו', ואמרו ז"ל אם במשה האמינו ק"ו בה', ומה ת"ל ללמדך שכל המאמין ברועי ישראל כאילו מאמין במי שאמר והיה העולם.

וכן במתן תורה ראו את משה רבנו יורד ועולה להר וההר בוער באש עד לב השמים, ואמר הכתוב גם כן (שמות כ"ד) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל, וכולם היו עדים נאמנים למשה שהיה נביא האל יתברך. מה שאין כן בשאר הנביאים שאינם יודעים אלא על מה שמגידים העתידות ואינו נופל מדבריהם ארצה. וכן כששמעו דבור ראשון הרגישו בעצמם שיצאתה נשמתן וכמו שכתוב (שה"ש ה') נפשי יצאה בדברו, שכל א' מהם הרגיש שיצאה נשמתו וחזרה אליו, וראו כי על כל דבור שיצא מפי הקב"ה

חזרו לאחוריהם י"ב מילין ומלאכי השרת מדדין אותן וכו', וראו את הקולות וכו', רואין את הנשמע מה שאי אפשר, ונתרפאו כל בעלי מומין ושאר נסים ומעלות שהשיגו במעמד הר סיני, וידעו כי את הכול השיגו באמצעות גודל נבואת משה רבנו עליו השלום, וכמו שאמרו לו (שמות כ') דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלוהים וגו'.

ואחר כך ראו אותו עולה להר ונתלה הר סיני ונפתחו השמים, ונכנס ראש ההר בתוך השמים, והערפל מכסה את ההר והקב"ה יושב על כסאו, כמו שדרשו על פסוק וירד ה' על הר סיני, וראו שנתעכב בהר ארבעים יומם ומ' לילה לחם לא אכל ומים לא שתה קודם עלותו שיתפרנס ויזון בו, ויתעצם גופו כדי שיוכל להתענות מ' יום ומ' לילה וכן שניים ושלישים, וראו הלוחות בידיו שהיו מעשה אלוהים ומכתב אלוהים ויעבור ה' על פניו ויקרא וגו', וכתיב והיה בבוא משה האהלה ירד עמוד הענן, והיו אומרים אשרי יולדתו וראו קירון פניו ויראו מגשת אליו, וראו שעמד בפרץ להשיב חמת ה' מהשחיתם על מה שהכעיסו את ה' כמה פעמים.

וכן ידעו כי ג' מתנות טובות **מן וענני כבוד ובאר** באו בזכות שלושתם וכולם חזרו בזכות משה כשמתו אהרן ומרים, וכן כל שאר נסים והנפלאות שראו הם בעיניהם שנעשו על יד משה מה שלא ראו שום דור על יד שום נביא, כולם ראיה מן החוש כי משה רבנו הוא רבן של כל הנביאים העוברים והעתידים. והראיה מן הקבלה והוא מספרי הקודש ומדברי חז"ל, הוא ממה שנאמר בלידתו (שמות ב') ותרא אותו כי טוב הוא שנתמלא הבית כולו אורה, והנסים שנעשו לו עד שניצל מגזרת פרעה ואח"כ ניצל גם כן מחרב פרעה. וראינו בתחילת נבואתו שהיה מסרב בשליחות כמה ימים והפציר בו האל יתברך ומסר בידו את שם המפורש, כמו שאמר חז"ל על אהיה אשר אהיה, מה שלא היה כן לשום נביא מעולם, וכן כלל האותות והמופתים שנעשו על ידו במצרים ובמדבר, ונכתבו בפי' בתורה, וקצתם ברמז תחלה אל הוראתו בקדושת נס, שהייתה יוכבד בת ק"ל שנה ונקראה בת שנולדו בה סימני נערות ועש' בה מעשה לקוחין הושיבה באפריון וכו', וכשנולד נתמלא הבית כלו אורה, ונערותיה הולכות שבא גבריאל וחבטן בקרקע, ותשלח את אמתה, שנתשרבבה אמתה הרבה, ותראהו, ראתה עמו שכינה, אשה מינקת מן העבריות, שהחזירתו על המצריות כולם ולא ינק שהיה עתיד לדבר עם השכינה.

ובשנת הג' ללידתו לקח העטרה מעל ראש המלך וישם אותה על ראשו ורצה להרגו עד ששלח אלוהים מלאך וניצל על ידי השרים והגחלת, שלקח המלאך ידו על הגחלת וישאה אל פיו ותבער קצת שפתיו ונעשה כבד פה, ובהיותו בן י"ח וירא איש מצרי מכה איש עברי ויך את המצרי בשם המפורש, והנה שני אנשים עברים נצים וגו' ויבקש להרוג את משה שנעשה צווארו כעין שיש, ויברח משה, מלאך ירד כדמות משה והבריחו וכמה נסים נעשו

לו, כל אוכלוסי פרעה מהן נעשו אלמין, מהן נעשו חרשין מהן סומים, ובמדיין היה אסור בבית האסורים ויצא ותלש מטה ספיר שהיה נטוע בגינת יתרו והי' חקוק בו שם המפורש, הוא המטה שנברא בין השמשות של שבת בראשית בגן עדן ולקחו אדם הראשון וירד למצרים והגיע לידי יתרו ונטעו בגנו, אח"כ ראה הסנה בוער באש והסנה איננו אוכל וגו', והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון מה ת"ל לקול, שהיה המטה מדבר לפני ישראל עם משה הייתי במדיין ונהפכתי לנחש וכו', גם המטה והיד והמים שלושתם בהפכם ועשר מכות דצ"ך עד"ש באח"ב, כי אפילות הנה, פלאים עשה הקב"ה בהם, ומטר לא נתך ארצה, שנתלו באוויר וכן כל מכה היו בה כמה נסים, ויקח משה את עצמות יוסף, צף ארונו על נילוס ועלה, גם כן יציאת מצרים ביד רמה ענני כבוד ובאר ומן, קריעת ים סוף וכלל הנסים שנעשו שם, ויורהו ה' עץ וישלך אל המים וימתקו המים, נס בתוך נס.

נסים שהיו נעשים במן ובבאר ובעננ כבוד, ותעל השלו ותכס את המחנה, ג' פרסאות לכל רוח, עבור לפני העם ומטך אשר הכית בו את היאור וגו', מלחמת עמלק, מתן תורה, וכלל הנסים שנעשו בנתינתה, ויקח משה חצי הדם, מעשה נסים נעשו בו, מלאכת המשכן וכלל הנסים שנעשו במלאכתו, שמן המשחה הרבה נסים נעשו בו, עמידת משה בהר מ' יום ומ' לילה פעם שנית ושלישית, מעשה הלוחות, קירון פנים, הקמת המשכן ושריית השכינה בו.

במספר בני לוי כתיב מבן חדש השכינה מקדמת ואומרת כך וכך תינוקות יש באהל זה, כתיב בבקר העגלות והיו לעבוד ניתן להם הויה שיהו קיימות, ויהי בנסוע הארון היו ב' ניצוצות של אש יוצאות מתוך בדי ארון והיו שורפים לפניהם הנחשים והעקרבים, במתאוננים ותבער בם אש ה', ויאמר ה' פתאום אל משה צאו שלושתכם גו', בדבור אחד נקראו שלושתן מה שאין הפה יכולה לדבר, נס צרעת מרים ורפואתה, קפיצת הארץ למרגלים, בכל האותות אשר עשיתי בקרבו שהיו מתים ראשי העם, מיתת המרגלים במיתה משונה, ותפתח הארץ את פיה ואש יצאה מאת ה' ותאכל וגו' והמגפה נעצרה, ויצץ ציץ ויגמול שקדים, ויך את הסלע במטהו פעמים, ויראו כל העדה כי גווע אהרן וישלח ה' בעם את הנחשים וגו', עשה לך שרף וגו', נסי נחל ארנון, אל תירא אותו, עמידת השמש למשה אתיא תת תת מיהושע, ויפתח ה' את פי האתון, ויהפוך ה' אלוהיך לך את הקללה לברכה וגו', נגד השמש מי שטעה הענן נקלף והשמש זורחת עליו, ששה נסים נעשו לפינחס במעשה זמרי, ופרח באוויר ותפש את בלעם ע"י הציץ, נעשה הנס בבנות מדין, שמלתך לא בלתה מעליך וגו', האזינו השמים ותשמע הארץ שהיו דוממים, כשבא סמאל אל משה ליטול נשמתו ספר לו כל הנסים שנעשו על ידו וכתב באותו יום י"ג ספר תורה, ויעל משה מערבות מואב ויראהו ה' את כל הארץ וכל מה שעתיד להיות עד היום האחרון, ולא קם עוד נביא בישראל וגו', מלבד הנסים שנזכרו ונרמזו בתורה קודם שנולד משה רבנו

עליו השלום, הרי כמו ע' נסים שנעשו על יד משה רבנו ובשפע נבואתו, ורובם כוללים נסים רבים מה שלא נעשה כן לכל הנביאים.

יהושע שלח מרגלים ב' האנשים ותצפנו וגו', מחר יעשה ה' בקרבכם נפלאות, והם כריתת מי הירדן וכמה נסים אחרים שנכלל בו, הארון נשא את נושאי, וכן את שתים עשרה האבנים האלה וגו' הקים יהושע בגלגל, ובאו להר גריזים ולהר עיבל יותר משישים מיל, ותיפול החומה תחתיה וגו', ויהי בנוסם וגו' וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים עד עזקה וגו', שמש בגבעון דום וגו', חילוק הארץ על פי הגורל על פי ה', הם ח'.

ספר שופטים נחל קישון גרפם, כמה נסים שנעשו במלחמת סיסרא, וגדעון אמר אנסה נא בגזה וגו', שמשון מהאוכל יצא מאכל וגו' ויבקע אליהם את המכתש אשר בלחי וגו', ושאר נסים שנעשו לשמשון, הם ד'.

ספר שמואל, פקידת חנה, ב"ק יוצאת בכל יום עתיד צדיק אחד לעמוד ושמו שמואל וכו', ותכבד יד ה' על האשדודים וגו', וישרנה הפרות שאמרו שירה וכו', ויבואו כל האותות האלה ביום ההוא וגו', ויאמר עד, ע"י בת קול, הלא קציר חטים היום וגו' ויתן ה' קולות ומטר ביום ההוא וגו' וילבש שאול את מדיו וגו', וכתיב משכמו ומעלה וגו', נסים שנעשו לדוד במלחמת גלית, ומלאך בא אל שאול מלאך היה, סלע המחלוקת שנחלק הסלע וגו', ויברך ה' את בית עובד אדום וגו', ויהי בשמעך את קול הצעדה בראש הבכאים אז תחרץ וגו', כשבא לחפור חפר ט"ו מאות אמין ולא אשכח תהומא וכו', האתה תבנה, בשביל חסדיו של דוד ירדה האש, ויחמול המלך על מפיבשת בקש רחמים שלא תקלטנו וכו', וישבי בנוב וגו' ויעזור לו אבישי וגו' כמה נסים נעשו אותו היום, וישא דוד את עיניו וגו' בד"ה וכאן כתיב בראותו את המלאך וגו', הם עשרים.

ספר מלכים, מקום ארון אינו מן המידה, כרובים בנס היו עומדים, בהיבנותו מאליו הבית היה נבנה, מי הביא השמיר לשלמה הנשר הביאו, וכמה נסים נעשו לשלמה כשחזר למלכותו, ירח בול ירח מבול שבכל שנה היו עושים רושם אותם הימים עד שנבנה בית המקדש ופסקו, ויאריכו הבדים וגו', בשעה שנשא שלמה את בת פרעה ירד גבריאל ונעץ קנה בים וכו', שבעה ימים ושבעה ימים וגו' יצאה בת קול ואמרה להם כולכם מזומנים לעולם הבא, זה המופת אשר דבר ה' הנה מזבח נקרע ונשפך הדשן אשר עליו, ותיבש ידו וגו' ותשב יד המלך אליו וגו', וילך וימצאו בדרך וימיתהו וגו' והאריה עומד אצל הנבלה, בימיו בנה חיאל באבירם בכורו יסדה ובשגוב הציב וגו', אם יהיה טל ומטר כי אם לפי דברי, והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר, כד הקמח לא כלתה וגו', ראי חי בנך וגו', בחרו לכם הפר האחד לא יכלו להזיז אותו מן הארץ עד שפתח אליהו את פיו וכו', ענני וגו'

ענני וגו', ויצק על ידו ונעשו אצבעותיו כמעינות וכו', ותיפול אש וגו', ולא יעצרך הגשם וגו', קום אכול כי רב ממך הדרך וגו', ואיש משך בקשת לתומו השליט הקב"ה הרך בקשה, ותרד אש מן השמים ותאכל אותו ואת חמשיו, וכן לשני, ויהי נא פי שנים ברוחך אלי וגו', ויעל אליהו בסערה השמימה וגו', ויכה את המים ויחצו הנה והנה ויעבור אלישע וגו', כה אמר ה' רפאתי למים האלה וגו', ויפן אחריו ויראם ויקללם בשם ה' וגו', לא תראו רוח ולא תראו גשם והנחל ההוא ימלא מים וגו', ויעמוד השמן שהוקיר וברכה אחרונה גדולה מן הראשונה שנאמר ואת ובניך תחיי בנותר עד שיחיו המתים, כעת חיה אשר דבר אליה אלישע וגו' ויגדל הילד וגו' וימת וגו' ויפקח הנער את עיניו, ויאמר צק לעם ויאכלו ולא היה דבר רע בסיר, צרעת נעמן וישב בשרו כבשר נער קטן ויטהר וגו', גחזי וצרעת נעמן תדבק בך וגו', ויקצב עץ ויצף הברזל וגו', וישלח איש האלוהים אל מלך ישראל לאמר הישמר מעבור המקום הזה וגו', מי משלנו אל מלך ישראל וגו', הך נא את הגוי הזה בסנוורים וגו', פקח נא עיני אלה וגו'.

ויהי סאה סולת בשקל וגו' כדבר ה', הנך רואה בעיניך ומשם לא תאכל ויהי לו כן וגו', זאת האשה וזה בנה וגו', אפילו בסור העולם הטיסן הקב"ה והביאן, ולא מצאו בה כי אם כפות רגלים וידיים שהייתה גומלת חסד בהן, ועתה ג' פעמים תכה את ארם וגו', ויגע את האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו, וינגע ה' את המלך ויהי מצורע עד יום מותו וגו', ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור קפ"ה אלף וגו', והוספתי על ימיך וגו', קחו דבלת תאנים, ויקרא ישעיהו הנביא וגו', וישב הצל במעלות וגו', שלח בראדך בלאדן וגו' ספרים ומנחה וגו' לדרוש את המופת שהיה בארץ, אותו היום שמת אחז ב' שעות היה וכי חלש חזקיהו אהדרינהו ניהליה, נבוכדנאצר ספריה דבלאדן היה וכו' אמר הכי הוה לן למכתב וכו', כי רהט ג' פסיעות אתא גבריאל אוקמיה וכו', מה עשה יכניה כנס כל מפתחות ב"ה ואמר הואיל ולא זכינו כו' ושבא כמין פסת יד של אש ונטלתן וכו', נעשה לו נס ונתעברה אשתו מעומד, שאלתיאל בנו אסיר בנו, הם ל"ח.

ספר ישעיה, שמעו שמים והאזיני ארץ והיו השמים והארץ דוממים, ושפח ה' קדקד בנות ציון וגו' שפרחה בהם צרעת וכו', ובתוך עם טמא שפתים וגו' ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה במלקחיים וגו', הנה נגע זה על שפתיך וגו', אתייה לארזא ונסרוה כי מטא לפומא נח נפשיה משום דאמר ובתוך עם טמא שפתים וגו', ביום ההוא יגלח ה' בתער השכירה וגו' אתא הקב"ה אידמי כסבא וכו', הנה מטלטלך טלטלה וגו' ועטך עתה מלמד שפרחה בו צרעת וכו', מכנף הארץ זמרות וגו', בא על עית עשר מסעות נסע באותו היום וכו', קחי רחים וטחני קמח נפק בת קלא ואמר עמא קטילא קטילת, נסי חזקיה בחלותו ובמלחמת סנחריב הנזכר בספר מלכים, הם עשרה.

ספר ירמיהו, ביציאתו של ירמיה לעולם זעק זעקה גדולה ומרה כבחור ואמר מעי מעי וגו', כשאמר הקב"ה לירמיה קום קנה את השדה יצא ירמיה מירושלים וירד מלאך מן השמים ונתן רגליו על חומת ירושלים ופרצו וכו', נשאו עיניהם השונאים וראו ד' מלאכים וכו', נסים שעשה הקב"ה לירמיה בבור, יען אשר עשו נבלה בישראל וינאפו את נשי רעיהם וגו', על אחאב וצדקיה שקלם מלך אשור עם יהושע בן יהוצדק ויהושע ניצל וכו', הם ד'.

יחזקאל, והתווית תו וגו' אמר לחירם מלך צור וגו', הביא הקב"ה רוח בציצת ראשו והעלהו אצל חירם וכו', הנבא בהרוגים האלה וגו', העצמות היבשות שהחיה יחזקאל באו עצמות וטפחו לו על פניו אמר אתוהי כמה רברבין בא מלאך וסטרו על פיו, הם ד'.

תרי עשר שמש ירח עמד זבולה וגו', אם אתה עושה דין לבן עמרם אנו מאירים ואם לאו אין אנו מאירים וכו', נסים שנעשו ליונה בים ובמעי הדג.

מיכה, בת אכזיב לאכזב למלכי ישראל, כשהמליכו את ירבעם יצאה בת קול ואמרה מי שהרג את הפלשתי והוריש אתכם גת יעשו בניו שלוחים.

נחום, ופרח לבנון אמלל, נטע שלמה בבית המקדש כל מיני מגדים של זהב והיו מוציאין פירות בזמניהם וכו', וכשנכנסו גויים להיכל יבשו.

חבקוק, נס שנעשה לחבקוק כשהושלך דניאל לגוב האריות, הם ז'.

כתובים, בשעה שסיים דוד ספר תהלים זחה דעתו עליו וכו', נזדמנה לו צפרדע אחת אמרה דוד המלך אל תזוח דעתך וכו'.

משלי, קודם שבא שלמה הייתה תורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים עד שבא שלמה ותקן משלים הרבה, ובשעה שתיקן עירובין ונטילת ידיים יצאה בת קול ואמרה בני אם חכם לבך וגו', הוא ימות באין מוסר וגו', ג' מלאכי חבלה נזדמנו לדואג, אחד ששכח תלמודו וכו'.

דניאל, ששה נסים נעשו ביום שהושלכו חנניה וחבריו לכבשן וכו', דניאל שניצל מן האריות, פס ידא די כתבא מנא מנא וגו', עזרא ויצעקו בקול גדול וגו', נפל פתקא מן שמיא אמת וכו', מסרוה ניהליה וכו'.

רות, והנה הגואל עובר, אפילו היה בסוף העולם הטיסו הקב"ה והביאו וכו'.

איכה רבתי, השיב אחור ימינו מפני איוב וגו', בשעה שנכנסו גויים להיכל ושרפוהו וכו', בא מטטרו"ן ונפל על פניו וכו' הלך הקב"ה ומה"ש וירמיה לפניו, א"ל הקב"ה לך וקרא את האבות ומשה ואהרן שהם יודעים לבכות וכו', חנמאל בן דודי השביע מה"ש והורידן מזויינין וכו' עד ששינה הקב"ה להן שמות וכו', חלל ממלכה ושריה. נסי מגילת אסתר.

קהלת, ויתרון ארץ בכל הוא, בכל עושה הקב"ה שליחותו, ע"י נחש ע"י צפרדע ע"י יתוש, טיטוס הרשע נכנס לבית קודשי הקודשים וכו' זמן לו הקב"ה יתוש וכו', הם עשרה בכתובים, וקי"א בנביאים, הם קכ"א.

ובתחילתה של תורה קודם שנולד משה רבנו נעשו נסים, בתחילת הבריאה ג' פלאים נעשו, בו ביום נבראו בו ביום יצאו תולדות ויצאו דשאים ועמדו על פתח הקרקע עד שבא אדם הראשון ובקש עליהם רחמים וירדו גשמים וכו', שהקב"ה מתאווה לתפילתן של צדיקים, אדם הראשון היה מקצה העולם ועד קצה העולם, הניח הקב"ה ידו עליו ומעטו על אלף אמה, התחיל האילן לצווח כנגד הנחש ואמר רשע אל תיגע בי, ישב בדין עם אדם וכו', וכיון שאכל נפשט צפורן ונסתלק הענן מעליו וכו'. והפיל סמאל וקצץ רגליו של הנחש וכו', כשמת מתושלח שמעו קול רעש ברקיע וכו', שמחזי ועזאל ב' מלאכים ירדו מן הרקיע וכו', הצלת נח במבול בתיבה, נטל ב' כוכבים מכימה והביא מבול לעולם, את קשתי נתתי בענן, דור הפלגה ויפץ ה' אותם משם, וינגע ה' את פרעה וגו', ויחלק עליהם לילה, מלאך שנזדמן לו לילה שמו וכו', ויוצא אותו החוצה, העלה אותו למעלה מכיפת הרקיע וכו'.

שבעה מופתים נעשו בעולם שלא היה כמותם:
מופת הראשון שניצל אברהם מכבשן האש.
מופת ב' לידת שרה בת תשעים שנה.
ג' שנזרקה שיבה באברהם אבינו.
ד' שמקודם היה אדם מת בעיטוש עד שבא יעקב וחלה וציוה לביתו.
מופת ה' קריעת ים סוף.
ו' שמש בגבעון דום.
ז' לא היה אדם עומד מחוליו אלא מחזקיהו ולהלן וכו',
כעת חיה,
רפואת אברהם ע"י מלאך,
בשורת שרה,
נסים שהיו נעשים באהל שרה ואח"כ באהל רבקה,
הפיכת סדום ועמורה והצלת לוט,
כי עצור עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך על דבר שרי וכו', ונסים שנעשו לה,

הניקה בנים שרה, ובשעה שנפקדה היא הרבה עקרות נפקדו עמה חרשים וסומים וכו',
כי שמע אלוהים את קול הנער וגו',

נסים שהיו בעקידת יצחק,
ואבוא היום אל העין וגו',
נסים שנעשו לאליעזר בהבאת רבקה,
ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו וגו',
ברכת יצחק ליעקב,
ויפגע במקום וילן שם וגו',
ויקח מאבני המקום וגו',
ואחר ילדה בת וגו',
ויקח לו יעקב מקל לבנה וגו',
מלאכים היו טוענים מתוך צאן לבן ליעקב,
ויפגעו בו מלאכי אלוהים.

נסים שנעשו לו ליעקב עם אחיו עשו,
ויאמר שלחני כי עלה השחר וגו',
ויסעו ויהי חתת אלוהים וגו', נ
סים שנעשו לו ולבניו אז,
וימצאהו איש,
ג' מלאכים נזדמנו לו,
ויט אליה אל הדרך, בע"כ, מלאך נזדמן לו וכו',
צדקה ממני,

בג' מקומות הופיע רוה"ק,
בבית דינו של שם וכו',
יצאה בת קול ואמרה ממני,
ולא שמע אליה וגו', שהביא הקדוש ב"ה איקונין של אביו ונתבייש וברח,
ובני ישראל פרו וישרצו,
וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו',
וכשמגיע זמן מולדיהן הולכות לשדה תחת התפוח וכו' והקב"ה שולח משמי מרום וכו', הם כמו חמישים, ושבעים שאחר לידת משה רבנו הם ק"כ כשנותיו של משה.
וכן כלל כל הנסים שנזכרו או נרמזו בנביאים ובכתובים הם ק"כ, ללמד ששקול משה כנגד כל ישראל, ורוב כל אלו הנסים בפרט הנסים הנזכרים בתורה כוללים נסים רבים, כיציאת

מצרים וקריעת ים סוף ומלחמת עמלק ונתינת התורה, ואין מספר לגדודי הנסים הפרטיים, וכן לנסים שנעשו אח"כ מאנשי כנסת הגדולה עד עתה לכל החסידים ואנשי מעשה אין מספר להם אפילו לנגלים כל שכן לנסתרים שכתוב עליהם (תהלים קל"ד) לעושה נפלאות גדולות לבדו כי לעולם חסדו, כי הנפלאות הם גדולות באיכותם וכן בכמותם כי הם נוהגות לעולם כמו שאמר כי לעולם חסדו.

ואפשר לומר ג"כ כי אמר קודם הודו לאלוהי האלוהים הודו לאדוני האדונים, כי אלוהים ואדונים הם המלאכים והגלגלי כמו שפי' **הרב** ז"ל ועל ידיהם הוא יתברך עושה רוב הנסים, ואמר כי אעפ"כ אינו ראוי להודות כי אם לו יתברך כי הוא אלוהי האלוהים ואדוני האדונים ובמאמרו וצוויו הם נעשים, ובפרט צריך הודאה פרטית לנסים שהוא בעצמו עושה אותם מבלי אמצעי, הוא ולא מלאך הוא ולא שרף לגודל מעלת הנסים. ולכן אמר לעושה נפלאות גדולות לבדו, ירצה לבדו מבלי שום אמצעי. וכן אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו, ירצה מי שהוא רגיל להיות בעל הנס והוא המלאך או השרף אינו מכיר בזה הנס שעושה האל יתברך, ועל הרוב הנסים הנעשים ע"י אמצעי הם מפורסמים למי שנעשה לו הנס ולאחרים, והנסים הנעשים על ידו יתברך מבלי שום אמצעי אינם מפורסמים וידועים אפילו למי שנעשים לו, כי ידיעת האמצעי הוא סיבת הפרסום, וכיון שאין אמצעי שידעם אינם מתפרסמים.

וכן אפשר לפרש לעושה נפלאות גדולות לבדו וגו', מה שפירשתי אלוהי האלוהים וכו', כי אפילו הנסים והנפלאות שהוא עושה אותם על יד האמצעי אין ראוי להודות כי אם לו לבדו כי הוא העושה אותם לבדו כי אין כח לעליונים לעשות שום פלא ונס כי אם במאמרו ובצוויו יתברך וכו', וא"כ הוא לבדו העושה אותם ולא האמצעי שהוא המלאך או השרף.

ולפעמים נעשה הנס על יד הצדיק בלי נטילת רשות מאתו יתברך, כי הוא בטוח בו יתברך שיסכים על ידו וצדיק ונושע הוא, כמו פתיחת פי הארץ ע"י משה ועמידת השמש ליהושע וזולתם, כי לא נצטוו ולא הורו על זה מקודם כמו בעשר מכות וקריעת ים סוף שנצטווה בהם משה קודם עשותם אלא בלא צווי ורשות הם בטוחים בו יתברך שיעשה הנס על ידיהם, וזה הוא שאמרו על מה שכתוב (ש"ב כ"ג) צור ישראל מושל באדם צדיק מושל ביראת אלוהים, הצדיקים כביכול מושלים במה שהקב"ה מושל, הקב"ה פוקד עקרות ומחיה מתים ורופא חולים ואלישע פוקד עקרה, כעת חיה את חובקת בן, והחיה בן השונמית, וריפא צרעת נעמן וכו', הרי אתה רואה שלא הזכירו הנסים שנעשים על פי האל יתברך, אלא הנסים שעושה הנביא מדעתו.

ואמרו מושל במה שהקב"ה מושל, כלומר כי כמו שהוא עושה נסים לבדו ואינו נמלך בפמליא של מעלה כן הצדיק יש לו בזה ממשלה שעושה נס מבלי המלכה והוא יתברך מסכים על ידו, ובזה יש לו יתר שאת ומעלה לצדיק על המלאכים, כי הם אינם יכולים לעשות דבר נס כי אם בצווי וברשות, והצדיק יש לו כח וממשלה בתוקף צדקתו להישען על אלוהיו שיסכים על ידו. וזהו שאמרו גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת וכו', וכמו שהוכיחו הנס שנעשה לחנניה מישאל ועזריה בכבשן האש דכתיב: (דניאל ג') רוה די רביעאה דמי לבר אלוהין, חשיב לתלתא צדיקי ומלאך לבסוף.

ועם כל זה נפרש לעושה נפלאות גדולות לבדו כי לעולם חסדו אפילו בנס הנעשה ע"י הצדיק מבלי נטילת רשות והמלכה, וזה כי הצדיק אינו עושה דבר מאותו הנס שאין כח בידו כי אם בפיו להתפלל לאל יתברך שיעשה לו אותו הנס, וכשהוא גוזר גם כן ואומר יעשה נס זה, אין כח בידו לעשותו, אלא שהאל יתברך מקיים דבר עבדו ועושה הנס שגוזר הצדיק שיעשה כדי למלאות רצונו כמו שהוא מקיים בכל ימיו דברי האל יתברך ומצוותיו שומר, א"כ עשיית הנס גם כי הוא על פי הצדיק, האל יתברך הוא העושה אותו ואליו יתייחס, וע"ז נאמר גם כן לעושה נפלאות גדולות לבדו כי ל"ח כמו שפי', והרי אפילו הנסים הנעשים ע"י הצדיקים במאמר וציווי האל יתברך, והוא יתברך העושה הנס, כמו המכות שהביא האל יתברך על המצריים במצרים שאמר לו למשה ואתה הרם את מטך והך, או נטה ידך או אתה או אהרן, אין הרמת המטה והכאתו או נטיה ביד עושה הנס אלא מאמר האל יתברך ורצונו, כי לא היה ספוק בהכאת המטה להוציא כנים ולא לקריעת הים כי אם ברצונו יתברך, כי אם היה מכה בלי רשותו לא היה נעשה הנס ההוא אם לא היה רצונו יתברך מסכים לזה.

ולפעמים נעשה הנס בלי רשותו יתברך, ויש כח לעושה אותו לעשותו, כמו מי שהוא יודע ובקי בשמות הקודש ושימושן ויודע הממונה על כל דבר ודבר ומשביע אותו לעשות רצונו ולמלאות חפצו בדבר שאין בו צורך מצווה וקידוש השם, והעושה זה הוא נענש מפני ששנה טבע העולם וסדר הבריאה שברא האל יתברך ואמר עליו וירא אלוהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד, וזהו עונש המשתמש בשמות הקודש שהוא בכלל ודאשתמש בתגא חלף, מפני שהוא לוקח ממשלה ושולטנות לעצמו לשנות סדר בריאתו יתברך שלא מדעתו ושלא מרצונו.

ונחזור לעיקר שאנו בו והוא כי משה רבנו ע"ה הוא אדון ורבן של נביאים כולם מן הסברא מן המוחש מן הקבלה, ונאמר כי גם שיש נביאים שעשו נסים גדולים בשמים ובארץ כמו משה רבנו ע"ה, כאומרם ג' עמדה להם חמה משה ויהושע ונקדימון בן גוריון, וכן יהושע ואלישע ורבי פינחס בן יאיר קרעו המים דומה לקריעת ים סוף, והרי אמרו חז"ל כי כל

הנביאים שבאו אחר משה רבנו עליו השלום כולם קבלו נבואתם מסיני. רצונם כי כל כח וכל שפע הנביאים בנבואתם ועשיית הנסים קבלו מסיני בזכות משה רבנו עליו השלום ומגודל הכנתו והשפעת נבואתו בסיני הושפע על הנביאים הבאים אחריו, ובזה היה להם כח לעשות הנסים שנעשו על ידיהם, הרי משה זכה וזיכה את הרבים שיעשה נס על ידיהם זכות הרבים ונסם תלוי בו.

ואם נסתכל בנסים שנעשו על יד משה רבנו עליו השלום נמצא הרבה מהם נעשו להצלתו ולכבודו, הורתו בקדושת נס ולידתו במילוי הבית כלו אורה, וחיבוט נערות בת פרעה ושרבוב אמתה, וראתה עמו שכינה ושלא ינק מן המצריות, וביאת המלאך להצילו כשלקח העטרה מעל ראש המלך, והכאת המצרי בשם המפורש ובקשו להרגו ונעשה צווארו כעין שיש ומלאך הבריחו אח"כ וכמה נסים שנעשו אז, לקול האות הראשון לקול המטה וכו', ענני כבוד ובאר ומן לכבוד שלושתם, קירון פנים, צאו שלושתכם בדבור אחד נקראו לכבוד משה, נס צרעת מרים ורפואתה לכבודו, ותפתח הארץ את פיה והמגפה נעצרה לכבוד משה, וסמאל לא היה יכול לו, ויראהו ה' את כל הארץ וגו', הכול לכבודו, הרי יותר מעשרים נסים שנעשו להצלת משה ולכבודו, מה שלא נעשה כן לשום נביא מעולם, והוא ראיה על מעלת מדרגתו על שאר הנביאים.

וכן נס ענני כבוד ובאר ומן הספיק זכותם לשיהיו מתמידים כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר שהיו צריכים להם, ובמיתת אהרן ומרים חזרו ענני כבוד ובאר לכבוד משה, זה ג"כ ראיה על מעלת משה רבנו, כי היו מתמידים הנסים הצריכים בזכותו משך זמן ארוך מה שלא נעשה כן לשום נביא, כי נס אליהו מהעורבים שהיו מביאים לו לחם וכד הקמח לא כלתה לא נמשך אלא זמן מועט והיה דבר מיוחד ונס פרטי, והוצאת פירות מנטיעות זהב שנטע שלמה היה לכבוד השכינה השורה בבית המקדש, ורפואת המים ע"י אלישע וברכה בשמן שאמר ואת ובניך תחיי בנותר עד שיחיו המתים, לא נעשה הנס אלא פעם אחת ונתקיים, והיה אח"כ כמו דבר טבע לא כמן ובאר וענני כבוד שהיו מתחדשים בכל יום ויום כל ימי היותם במדבר.

וכן מצינו הפרש גדול מנבואת משה רבנו לשאר הנביאים, כי משה רבנו עיקר נבואתו הייתה לפרסם שם האל יתברך בעולם שהיה נשכח אז, וכמו שאמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו להוציא בני ישראל ממצרים, ולהיות סרסור ביניהם ובין האל יתברך לשיקבלו את התורה ויהיו מוכנים ליכנס לארץ, וכל הנסים שנעשו על ידו היו מכוונים לעניין זה להשגת תכליות אלו, מה שלא נמצא שום נביא שהשיג מדרגה זאת, כי נבואת כולם לא הייתה כי אם להוכיח את ישראל ולהעמידם בקיום לימוד התורה ועשיית המצוות, וכמו שאמרו חז"ל (נדרים כ"ב) אלמלא לא חטאו ישראל לא ניתן להם כי אם ה' חומשי תורה

וספר יהושע מפני שערכה של א"י כתוב בה, ולכן נתייחד לו למשה רבנו כלי לעשיית האותות והמופתים והוא המטה שנאמר עליו שנברא בערב שבת בין השמשות מששת ימי בראשית והיה נטוע בגן עדן וכו'.

וראוי לתת טעם, למה הי' צריך מטה זה ומה תועלתו שנברא בין השמשות כי בדבר ה' היו נעשים האותות לא בהכאת המטה או בנטייתו, ואם לשיתהפך לנחש הרי מטות החרטומים שהשליכו איש מטהו ויהיו לתנינים עם היותם מטה לקוח מן העצים אשר ביער, וכן ראינו עניין זה המטה שפעמים נתייחס למשה ופעמים לאהרן ופעמים לה' יתברך, כאומרו מטה האלוהים, וצריך כל זה ביאור ונייחד לו פרק אחד בפני עצמו, והוא.

שער היסודות פרק כג [הסבר המטה של משה]

ונאמר בביאור זה, כי מצינו שהוזכר מטה זה בתורה כמה פעמים. הפעם הראשונה בפרשת שמות ויאמר ה' מזה בידך ויאמר מטה וגו', ויהי למטה בכפו וגו', ואת המטה הזה תיקח בידך וגו', ויקח משה את מטה האלוהים בידו. פרשת וארא, כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת וגו' ואמרת אל אהרן קח את מטך והשלך לפני פרעה וגו', וישלך אהרן את מטהו וגו', וישליכו איש מטהו, ויבלע מטה אהרן וגו', והמטה אשר נהפך לנחש תיקח בידך, כה אמר ה' בזאת תדע וגו' הנה אנכי מכה במטה אשר בידי וגו', אמר אל אהרן קח את מטך ונטה ידך וגו', וירם במטה ויך את המים וגו', אמור אל אהרן נטה את ידך במטך על הנהרות וגו', אמור אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ וגו', ויט אהרן את ידו במטהו וגו', ויט משה את מטהו על השמים וגו'. פרשת בא אל פרעה, ויט משה את מטהו על ארץ מצרים וגו', נהג רוח קדים וגו'. פרשת בשלח, ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים וגו', עבור לפני העם וגו', ומטך אשר הכית בו את היאור וגו', מחר אנכי ניצב על ראש הגבעה ומטה האלוהים בידי. פרשת חקת, קח את המטה והקהל את העדה וגו', ויקח משה את המטה מלפני ה' וגו' וירם משה את ידו ויך את הסלע במטהו פעמים וגו', הם כ"ב, סימן להם אותיות התורה.

ומה שנמצא לחכמים ז"ל על זה המטה הוא אומרם שהוא מכלל הדברים שנבראו ע"ש בין השמשות, וכן אמרו ועדיין היה משה מסרב א"ל הקב"ה ראוי אתה לירדות במקל מה זה בידך וגו', אם לא היה בדעתך לילך היה לך לומר בתחילה, אלא המתנת עד שמסרתי לך מסטורין שלי ושם המפורש, מה תלמוד לומר לקול שהיה המטה מדבר לפני ישראל עם משה הייתי במדין ונהפכתי לנחש וכו', ואת המטה הזה אם אין אתה רוצה לעשות שליחותי מקל זה עושה שליחותי אלא אני רוצה לזכותך ונסים הרבה אני נותן על ידך וכו', ויבלע מטה אהרן, אר"א נס בתוך נס, ואת המטה הזה תקח בידך, שנברא בין השמשות, נמסר לאדם הראשון בגן עדן, ואדם מסרו לחנוך, וחנוך לשם, ושם לאברהם, ואברהם

ליצחק, ויצחק ליעקב, ויעקב ליוסף, וניתן בפלטרין של פרעה ונטלו יתרו ונטעו בתוך גנו וראה משה וקרא האותות אשר עליו ולקחו וכו'.

אמר רבי יהודה בר אמי, המטה משקל מ' סאה היה, ושל סנפירינון היה, ועשר מכות חקוקות עליו בנוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב וחקוק עליו שם המפורש, אמר הקב"ה המטה הזה יביא עליו את המכות ואתה הרם את מטך אתה מרומם ומתפאר וכו', ויט משה את ידו על הים, הראה את המטה ולא קבל עליו עד שנגלה עליו הקב"ה בכבודו דכתיב: הים ראה וינס, ומטך אשר הכית בו את היאור וגו' מפני התרעומות, והוא א' מג' דברים שהיו מתרעמים עליהם והיו אומרים שהם מיני פורעניות, הקטורת שהרגה את נדב ואת אביהוא אח"כ ידעו שהיא כפרה ויתן את הקטורת ויכפר על העם, הארון שהכא את עוזא, וכתיב ויך באנשי בית שמש אח"כ ידעו שהיא של ברכה, וישב ארון ה' בבית עובד אדום ויברך ה' את בית עובד אדום. המטה הביא עשר מכות על המצריים אח"כ ידעו שהוא של נסים, לכך נאמר ומטך אשר הכית בו היאור, וכי משה הכה והלא אהרן הכה, אלא כל המנהיג את חברו לדבר מצווה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו, ומטה האלוהים בידי שיש בו ע' שמות, אמר יהושע כמה גדולים יש כאן בדור אהרן וחור וע' זקנים ולא ציוה אלא לי לא לחנם ציוני אלא שראה שנופל בידי, מיד ויעש יהושע וגו'.

ואם נחפש על הנסים שנעשו על יד המטה נמצאם עשרה, נהפך לנחש ביד משה ובפני ישראל, ונהפך לתנין בפני פרעה, ומכות דצ"ך באו על ידו, וכן מכת ארבה, וקריעת ים סוף, והכאה בצור, והכאה בסלע, והנה הויתו נחש היה תחלה על יד משה במדבר ואח"כ על יד אהרן בפני ישראל, כמו שכתוב וידבר אהרן את כל הדברים וגו', ויעש האותות לעיני העם, וכן נהפך לתנין על ידו בפני פרעה, וכן דצ"ך היו על ידו כמו שכתוב בכתובים למעלה, ומכת ברד ארבה היו ע"י משה כמו שכתוב בכתובים, וכן קריעת ים סוף והכאת צור והכאת הסלע.

נמצאו חמישה ראשונים על יד אהרן וחמישה אחרונים על יד משה רבנו, נחש ותנין דומים זה לזה על יד אהרן, צור וסלע דומין זה לזה על יד משה, דצ"ך על יד אהרן, ברד ארבה קריעת ים סוף ע"י משה, במכת צפרדע כתוב נטה את ידך במטך ואח"כ ויט אהרן את ידו ולא הזכיר מטה, ובמכת ברד ארבה שעל יד משה כתיב נטה את ידך ולא הוזכר מטה, ואח"כ כתב ויט משה את מטהו וגו', ובקריעת ים סוף כתיב הרם את מטך ונטה ידך וגו', ואחר כך כתיב ויט משה את ידו ולא הוזכר מטה, הרי כל אחד מהם עשה ב' מן השלושה באופן א' והאחד באופן אחר, אהרן שנה כפי הנראה ממה שנצטווה פעם א' ומשה שנה שלוש פעמים.

ואחר הערות אלו נאמר כי בהיות כוונת בריאת העולם לשיקבלו ישראל את התורה ולא הוכנו לזה עד היותם בגלות מצרים ויציאתם כדי שיתפרסם שמו בעולם בנסים ונפלאות

שיעשה ביציאתם ובנתינת התורה, לזה הייתה כוונה מאתו יתברך לברוא המטה אשר הוא מכלל הדברים שנבראו ע"ש בין השמשות, כדי שעל ידו יעשו הנסים ונפלאות, כי עניין היות אלו הדברים נבראים ע"ש בין השמשות, הוא להיות דברים שנתחדשו מבלי התחלה ומבלי שורש אשר ממנו נבראו וכן היותם עומדים בפני עצמם ולא נמשך מהם הויה אחרת כמותם, וכאילו אין להם התחלה מאין יצאו ונמשכו, וכן אין להם סוף שלא נמשך ונתהווה מהם דבר אחר, כמו הזמן של בין השמשות שאין ידוע לו התחלה ולא סוף.

והרי הקשת שהיה דבר שנתחדש לאחר אלף ותרנ"ו שנה מבריאת העולם, שלא היה קודם נראה שום קשת, לא ביום מעונן ולא בשאינו מעונן לא בקיץ ולא בחורף, ולא ראינו אח"כ בשום זמן שנתחדש שום דבר כמותו בשמים, אלא הוא היה השנוי הראשון העומד שנתהווה בשמים והוא האחרון. ומפני שאין כל חדש תחת השמש אנו מוכרחים לומר, שלא נברא אז בזמן שנתחדש בשמים, אלא בבין השמשות של ערב שבת בראשית לכוונה הנזכרת, וכן המן שירד לישראל ארבעים שנה לא נראה ולא נהיה מיום בריאת העולם ולכן נאמר בו ויראו בני ישראל ויאמרו איש אל אחיו מן הוא כי לא ידעו מה הוא, כי לא נראה מעולם המן ולא היו יודעים מה טיבו ומאין נתהווה וכן אחר הארבעים שנה נפסק ולא נראית ולא נתהווה יותר, ולכך ציוה האל יתברך ואמר (שמות ט"ז) קח צנצנת אחת ותן שמה מלא העומר וגו' למען יראו את הלחם אשר האכלתי אתכם במדבר וגו'. הרי שפסק, כי המן שקורין מן בדורות אלו הוא מששת ימי בראשית ואין לו שום דמיון עם אותו המן שהייתה לחם אבירים והיו נעשים על ידו כמה נסים כמו שכתבו חז"ל.

וכן השמיר נראה לפי שעה לצורך אבני האפוד בזמן משה רבנו עליו השלום ולצורך אבני בהמ"ק בימי שלמה ע"ה לא נודע ולא נראה לא קודם ולא אח"כ, וכן הכתב של הלוחות שהיה בו מעשה נסים והלוחות עצמן שהיו של סנפרינון נבראו לפי שעתן ולא קודם ולא אח"כ, וכן פי הארץ ופי האתון, וכן קברו של משה והמערה היו בכמו זה העניין שאמרנו, והמטה מכללם שלא לוקח ונתלש משום עץ ולא נחצב משום מחצב כי לא נודע בעולם שום עץ ממינו ולא שום מחצב ממינו אשר ממנו יחצב אלא הוא היה הראשון והאחרון שנברא בעולם, ולזה נתייחדה בריאתו לזמן הנזכר והוא בין השמשות של ערב שבת.

ועוד תשוב ותראה בעניין מטה זה שנתייחד מכלל שאר הדברים שנבראו ערב שבת בין השמשות, שמן השעה והרגע שנברא נראה בעולם ונמסר לאדם הראשון בגן עדן והוא מסרו לחנוך עד שבא ליד משה רבנו עליו השלום שישלים בו כוונת בריאתו, מה שלא היה כן בשום דבר אחר מהעשרה דברים שנבראו ערב שבת בין השמשות, שגם שנבראו אז לא נראו כי אם בזמן שהיה צורך להשלים כוונת בריאתם, והיה זה להורות על מעלת המטה כי הייתה כוונת בריאתו יותר נפלאה וגדולת התועלת מהדברים האחרים, כדי

שיתפרסם שמו יתברך בעולם ע"י הנסים והנפלאות שיעשו על ידו, ולכן נמסר מיד איש לאיש ולא נגנז במקום א' עד זמן משה שיתגלה לו, כדי להורות על ענינו מדור לדור שהייתה בריאתו לתכלית נפלא, והוא פרסום גדולת שמו יתברך ביציאת בנ"י ממצרים וקבלתם התורה, כי בזה נתייסד ונשתכלל העולם שעמד בחסד וברחמים באלו הכ"ו דורות שקודם מתן תורה.

וגם כי בלא מטה היו יכולים להיעשות נסים ונפלאות שנעשו על ידו כי אין טבע המטה הוא העושה הנס כי אם רצונו יתברך ויתברך, עם כל זה אחר שברא האל יתברך העולם בתכלית הטוב והסדור שאפשר, כי כל מעשה בראשית לדעתם נבראו בצביונם נבראו בקומתם נבראו וכו', היה נראה כמטיל פגם ומום בבריאת ששת ימי בראשית לשנות אותה בזמן הצורך, וכאילו הי' חסר בבריאת ששת ימי בראשית התועלת המגיע בעשיית הנס בשינוי הטבע, ולכן נברא המטה הזה מאז כדי להורות כי כל מעשה בראשית היה טוב מאד בסידורו ותיקונו, ומה שישתנה אח"כ היה ע"י בריאת דבר אחד שנברא מאז אשר הושם בו כח לשנות טבעי הדברים. ומפני שאין טבע המטה מספיק לזה ואפילו שיהיה בריאה היותר שלימה מן הבריאות כי גם שאר הבריאות הן נבראות ברצונו יתברך ואין ראוי שימשול וישנה דבר נברא בכלל דבר נברא, לכן נאמר על זה המטה שהיה של סנפרינון והיה שם המפורש חקוק בו, וכן דצ"ך עד"ש באח"ב, כי לא בטבע בריאה היה פועל, כי אם בגדולת קדושת השם החקוק בו אשר הוא מהוה הוויות ומשדדן לעת הצורך לכבוד עבדיו וחושבי שמו.

וכן יש כוונה שנייה להימצא המטה ועל ידו יעשו הנסים, להורות על גדולת מעלת נבואת משה רבנו עליו השלום משאר הנביאים, כי גם בזה נתייחד ונתעלה מהם שהיה שבט המושל בידו להורות על ממשלתו המיוחדת משאר הנביאים במעלת נבואתו עליהם, וכאילו היות מטה האלוהים בידו יורה ויפרסם לעין כולם היותו הוא ראש ומושל על כל הנביאים כולם, וכן בהיות מטה האלוהים בידו יורה על עניין שליחותו להוציא את בני ישראל ממצרים ולהיות הוא הסרסור בנתינת התורה, בהיות המכות דצ"ך עד"ש באח"ב ושם המפורש חקוק בו מורה ומתרה מתחילת שליחותו היות בידו יכולת מספיק וכח גמור להשלים כוונת השליחות להוציא את בני ישראל ממצרים, כי אם לא ירצה לשלחם הרי בידו מטה האלוהים אשר על ידו יביא עליהם המכות הידועות והחקוקות בו.

ולזאת הכוונה נרשמו ונחקקו דצ"ך עד"ש באח"ב במטה אע"פ שלא נעשו כולם על ידו כי אם החמש מהם המפורשות בכתוב, והם דצ"ך על יד אהרן, וברד ארבה על יד משה, והחמש האחרות לא נזכר המטה בהן, כי לא היה מיחס הרמת המטה בהן לעשיית הנס, ועם כל זה היו חקוקות בו כולן, להורות כי מי שיהיה מטה האלוהים בידו והוא משה על ידו

יעשו ויהיו כל אלו המכות החקוקות בו, וכן שאר נסים ונפלאות שנעשו על יד משה רבנו בהיות מטה האלוהים בידו היה המטה סיוע וסעד להימצא הנס מצד השם המפורש החקוק בו ג"כ, אשר הוא כולל ומספיק לעשיית כל הנסים והנפלאות ולשדד מערכות העולם. ולכן כשאמר משה רבנו והן לא יאמינו לי וגו', אמר לו האל יתברך מזה בידך, למה אתה אומר והן לא יאמינו לי, זה שבידך הוא אות ומופת לשליחותך, השיב הוא ואמר מטה, כי עד עתה לא השיג בו שום יתרון על היותו מטה לבד, ולכך אמר לו השליכהו ארצה ותראה שיש בו מעלה ויתרון על מטה אחר כי יתהווה לנחש. וזה הנס שנתהפך המטה לנחש לא נחקק בו כמו דצ"ך עד"ש באח"ב מפני שלא היה זה הנס מכה למצרים כי אם אות לבד, אבל המכות החקוקות בו היה עניינם שאותן העשר מכות יביא על המצריים במצרים ועל ידיהן יצאו ישראל משם, ולכן נחקק בו ג"כ קריעת ים סוף עם היותו מכה למצרים ונס גדול משאר המכות, מפני שהיה אחר יציאתם ממצרים, וכן שאר הנסים שנעשו במטה לא היו מכות ולא היו במצרים, ואמר לו אח"כ, ואת המטה הזה תיקח בידך אשר תעשה בו את האותות, הורה שתי הכוונות שאמרנו במציאות המטה, שהוא מורה על עניין שלמות שליחותו להוציא את בני ישראל ממצרים להיותו הוא רועה עמים בשבטו ומנהיגם במדבר, וראש ומושל על כל הנביאים כולם, ועל זה אמר ואת המטה הזה תיקח בידך, כי בהיותו בידך יורה על כל זה, ואמר אשר תעשה בו את האותות להורות על הכוונה הראשונה, והוא שהוכן ונברא מאז לתכלית זה והוא יציאת בני ישראל ממצרים בכוח המכות החקוקות בו כמו שנזכר, ואמר אח"כ ויקח משה את מטה האלוהים בידו, כי מצד שהיה מטה האלוהים שהיו נעשים בו האותות החקוקות ונרמזות בו, הוא שלקחו, לא לכוונת מעלתו שיהיה הוא רועה בשבטו וראש ומושל על כל הנביאים, ולכוונה זו נקרא מטה האלוהים עם היותו מיוחס למשה ולאהרן כמו שכתוב מטך ומטהו, כי עם היות מטה שלהם היה הוא בעצמו מטה האלוהים, כלומר מטה שחקוק בו שם המפורש המורה על אלוהותו יתברך שעל ידו יעשו המכות ושאר הנסים שנעשו על ידו.

ולזה מצינו שלא הוזכר מטה האלוהים כי אם כאן ובמלחמת עמלק שכתוב בו מטה האלוהים בידי, ולא הוזכר בשום מקום מטה האלוהים סתם להורות שהיה שלו יתברך ולא של שום בריה אלא מטה האלוהים בידו או בידי, כלומר מטה שיש בו כח אלוהות כמו שנזכר בידי, מיוחס לי. וכן נוכל לומר כי נתייחס זה המטה לאל יתברך ולמשה ולאהרן, מפני שכולם היה ידם שווה בו, כי אהרן עשה על ידו חמישה נסים שהזכרנו למעלה, ומשה חמישה אחרים, והחמישה האחרים שהם חמש מכות עד"ש וחשך ובכורות החקוקות בו לא הוזכר המטה בעשייתן עם היותן חקוקות בו, ונתייחסו לאל יתברך שעשה אותן המכות החקוקות במטה והן חמש, נמצא שהוא יתברך בלי אמצעות משה ואהרן במטה הביא החמש מכות החקוקות בו, ומשה ואהרן עשו על ידו כל אחד חמש מכות, א"כ יד כולן שווה בו, ולכך נתייחס לאל יתברך ונתייחס למשה ונתייחס לאהרן כנזכר, ועשר מכות היו

חקוקות בו ועשרה נסים נעשו על ידו, החמש מכות מהעשר החקוקות והן דצ"ך ברד ארבה שהמטה הוזכר בהן, וה' נסים האחרים שנעשו על ידי נחש תנין קריעת ים סוף הכאת צור והכאת סלע כמו שכתוב למעלה.

ומפני כי עשיית הנסים או המכות ע"י המטה היה תלוי בה' יתברך על יד שמו המפורש החקוק בו ואין רשות ויד אדם שולט בו, ולכן נמסר למשה עתה כשאמר לו ואת המטה הזה תיקח בידך אשר תעשה בו את האותות, כאילו אמר לו שיהיה שלו ברשותו לעשות האותות כל זמן שיצטרך, וכשרצה האל יתברך שיעשו קצת האותות על יד אהרן אמר למשה שיאמר לאהרן קח מטך וגו', כדי שיהיה ג"כ כח ורשות לאהרן לעשות בו נסים ומכות, כאילו נתנו משה לאהרן במתנה עד שיוכל לעשות בו הנסים והמכות הנזכרים. ולכך כתוב בעשייתן וישלך אהרן את מטהו וגו', ויט אהרן ידו במטהו וגו', להורות כי בהיותו מיוחס לו ונתון לו במתנה לעשות בו מה שיעשה, היה נכנע ונשמע אליו לעשות הנסים והמכות החקוקות בו בשם המפורש החקוק בו ג"כ, ולכך נתייחס למשה ג"כ בזמן עשיית המכות שנעשו על ידו, כמו שאמר הכתוב במכת הברד והארבה ויט משה את ידו במטהו, כי אחר שעשה אהרן בו מה שעשה חזר אליו וכאילו הייתה מתנה על מנת להחזיר והיה המטה שלו וברשותו ובזה היה לו כח לעשות בו המכות והנסים כנזכר.

ולפי שאחר שעשה בו אהרן נס התנין לקחו משה, כמו שאמר הכתוב והמטה אשר נהפך לנחש תיקח בידך, ואמר הנה אנכי מכה במטה אשר בידי, הוצרך לומר אח"כ אמור אל אהרן קח מטך ונטה ידך על מימי מצרים וגו', ולא אמר נטה את ידך במטך וגו' או נטה את מטך וגו', כמו שאמר אח"כ במכת צפרדע וכנים, לפי שאז היה המטה בידו ועתה לא היה בידו שלקחו משה כנזכר, ואמר והמטה אשר נהפך לנחש ולא אמר אשר נהפך לתנין, מפני שעל יד אהרן הוא שנהפך לתנין ועתה שהיה ביד משה אמר והמטה אשר נהפך לנחש על ידך במדבר האלוהים חורבה תיקח בידך. ולעניין מה ששנה משה ואהרן בעשיית המכות ממה שנצטוו, נאמר כי מקודם אמר לו האל יתברך ואת המטה הזה תיקח בידך אשר תעשה בו את האותות, ירצה לומר כפי הכוונה פה לפעמים יהיה בידך בשעת עשיית הנס או המכה כמו שאמר ואת המטה וגו, ולפעמים תעשה הנס כמו שאמר אשר תעשה בו את האותות או המכה במטה עצמו, או יאמר ואת המטה הזה תיקח בידך, אני נותנו ברשותך שתעשה בו האותות באיזה אופן שתרצה, או בהיות המטה בידך לבד, או בעשות בו פועל ההרמה או ההכאה, וכן נפרש את המטה הזה וגו', שיהיה בידך אשר תעשה בו את האותות, ויחזור כנוי בו ליד כשתעשה אות ביד כמו מכת חשך יהיה בידך המטה, כי יד לשון זכר, ואחר שהורשה כבר לעשות בו כפי מה שיראה לו הרי אינו משנה מרצונו ומצוויו יתברך אח"כ לא הוא ולא אהרן, ועם כל זה כשעשו כן ממש כמו שנצטוו אח"כ בשעת עשיית המכה, אמר בפירוש ויעשו כן במכת הדם והכנים שכתוב בציווי קח

מטך וגו', ובעשיה כתיב וירם במטה ויך וגו', וכן בצפרדע כתיב נטה את מטך וגו', ובעשיה כתיב ויט אהרן את ידו במטהו.

ולכן כתיב באלו המכות ויעשו כן וגו' כמו שנצטוו עתה בשעת העשיה, מה שאין כתוב כן בכל שאר המכות שנעשו על ידיהם, מפני ששנו מן הציווי שנצטוו עתה וסמכו על הציווי הראשון אשר הורשו מאתו יתברך מקודם שיעשו הם במטה כפי מה שירצו לפי מה שפירשנו, כדי שלא יאמרו מצרים המטה הוא שעושה המכה או היד היא העושה, היו עושים אותה לפעמים בזה לפעמים בזה כמו שהורשו קודם, שהיה בזה לדעתם יותר קידוש השם בדבר המכות, ומשה בהיותו הוא המושל העיקרי במטה שנה בכל הדברים לסיבה ידועה אצלו יותר מאהרן שלא שנה אלא בפעם אחת כנזכר, גם זה לסיבה ידועה אצלו וגם זה אינו שינוי כי כבר הורשו מקום על זה כמו שנזכר, ואחר שאמר הכתוב ואת המטה הזה תיקח בידך וגו' ואמר ויקח משה את מטה האלוהים בידו, ואמר לו האל יתברך ראה כל המופתים אשר שמתי בידך ועשיתם לפני פרעה וגו' ולא ישלח את העם, רמז לו שיראה כל המופתים ששם בידו בהיות המטה בידו והם דצ"ך עד"ש באח"ב שהיו חקוקים במטהו והרי כולם היו בידו ויעשם ולא ישלח את העם.

ורצה לומר כי יעשה כל התשעה מופתים והם התשע מכות ועם כל זה יתחזק לבו ולא ישלחם, ואז אמור לו כה אמר ה' בני בכורי ישראל ואומר אליך שלח וגו' ותמאן לשלחו הנה אנכי הורג את בנך בכורך, והיא המכה העשירית אשר מתוכה ומסיבתה ישלח את ישראל כמו שכתוב קומו צאו מתוך עמי, ולכך אמר אחר כך פרשת בא אל פרעה אחר שנעשו כל התשע מכות, ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה לפני פרעה ויחזק ה' את לב פרעה ולא שלח וגו', אמר אלו העומדים לפניו חקוקים במטה ועשויים כבר לפני פרעה והם הט' ועדיין לא שלחם, עד בא העשירית קודש שממנה נמשך קדושת הבכורות כמו שאמר הכתוב קודש לי כל בכור וגו', ועליה שלחם כנזכר, ובה נשלם גדולת וקדושת שמו לעיני כל העמים אחרי שנשלמו כל העשר מכות הרמוזות בדצ"ך עד"ש באח"ב, שעולים במספר קטן מ"ב כמספר שמו יתברך, אשר הוא פועל בו במידת הדין.

וכן תמצא באלו העשר האותיות, שתים מהם כפולות דל"ת ובי"ת, נמצא שנתקללו והוכו המצריים בשמנה אותיות, וכן המטה שהוכו בו הוזכר כ"ב פעמים בתורה כמניין כל האותיות נמצא שהוכו בשמונה ובכ"ב במידת הדין, לא כמו ישראל שברכם הקב"ה בכ"ב אותיות ולא קללם אלא בשמונה, ולא כמשה שברכם בשמונה במשנה תורה וקללם בכ"ב, וכל זה היה בתוך מצרים, אבל אחר כך הוכו בקריעת ים סוף הגדולה על כולם, ורמוזה בשם המפורש החקוק במטה, ורמוז בשלושת הפסוקים הידועים, ויסע ויבא ויט, אשר רבועם הוא נ"ד כמניין המטה ושמותיו המשולשים המורה עליהם סדר שלושת הפסוקים

הם ע"ב, כמניין שם המכות העשר שהוזכרו ע"ב פעמים, דם הוזכר חמש פעמים, צפרדע אחת עשר, כנים חמש, ערוב שבע, דבר אחת במקומה, שחין ארבע, ברד ארבע עשרה במקומה ושתים במכת הארבה שאצלה, ארבה שש, חשך שלוש, בכורות שמונה, הם ס"ו, ושש פעמים שהוזכר בכור בפרשת קודש לי ובפרשת והיה כי יביאך הבא על סיבת מכת בכורות הם ע"ב.

ואם תרצה להכניס במניין דבר שני הכתוב שלא במקומו ולא במכה של אחריה שהיא שחין, אלא בהתראת מכת הברד, יהיו ע"ג, ותסלק בכור של פרשת קודש, כי לא הוזכר לשם סיבת מכת בכורות, ונשארה חמש פעמים בכור בפרשת והיה כי יביאך אשר בה מזכיר קדושת הבכור והיא מכת בכורות של מצרים, ומפני שמכת דבר ומכת בכורות הייתה באות דל"ת ובי"ת שכבר הייתה מכה בהן בדם ובברד, הייתה מכת הדבר ומכת בכורות במעט מן הזמן ברגע אחד, הדבר ממחרת כמו שדרשו חז"ל, וכן מכת בכורות בחצי הלילה, ונתייחדה מכת ברד ג"כ למכת הבכורות כי היא הייתה גדולה מכל המכות כמו מכת בכורות, וממנה נתייראו יותר ונבהל פרעה כמו מכת בכורות, והותרו הספיקות וההערות שספקנו בעניין המטה ושאר ספקות בכתובים אשר לא ספקנו אותם בפירוש ונתיישבו במה שכתבנו, אשר לא דברו בו הראשונים ומקום הניחו לנו אבותינו וחכמינו ז"ל להתגדר בו.

שער היסודות פרק כד [מעלת משה]

עוד ידי נטויה להורות על מעלת נבואת משה רבנו עליו השלום על הנביאים מצד התורה שניתנה ונכתבה על ידו אשר יש לה מעלה על כל שאר הספרים שנכתבו ע"י הנביאים ע"ה וע"י עבדיו הקדושים ברוח הקודש שבהם, וזה בכמה עניינים, בכמותה, ובאיכותה, ובייחוד לשונה.

אם בכמותה, כבר נראה לעין כי התורה שנתנה על יד משה היא גדולה בכמות מכל ספר שכתב שום נביא, שהרי ספר שמואל וספר מלכים הם היותר גדולים משאר ספרי הנביאים, וספר דברי הימים הוא היותר גדול משאר ספרי הכתובים, וכל אחד מהם הוא שווה לחברו בכמותו ושלושתם אינם מגיעים לכמות התורה שהיא גדולה יותר מכל הספרים כולם שהם גדולים כספרי הנביאים והכתובים, והם השלושה הנזכרים, וכן היא גדולה מכל ארבעה ספרי נביאים הראשונים, יהושע שופטים שמואל מלכים, וגדולה יותר מארבעה ספרי הנביאים האחרונים, ישעיה ירמיה יחזקאל תרי עשר, ואם נצרף אליה בכמות ספר יהושע כי תלמידו של אדם כמותו כמו שהוכיחו ממשה ויהושע, וגם אם לא הכעיסו ישראל את המקום לא ניתנו אלא חמישה חומשי תורה וספר יהושע שערכה של א"י כתוב בה, ובזה יש לספר יהושע יותר דמיון עם התורה מכל שאר ספרי הקודש, היה גדול ספר התורה עם יהושע יותר מכל הכתובים שהם י"א ספרים, חמש מגלות ותהלים

משלי ואיוב דניאל עזרא דברי הימים. הרי שתורת משה רבנו עליו השלום היא גדולה אפילו בכמות יותר מכל הכתובים ומכל הנביאים כמו שכתבנו.

וכן הייתה גבורת משה רבנו וכמות גובה קומתו יותר מכל שאר הנביאים, שעשר אמות הייתה קומתו כמו שהוכיחו במסכת שבת (דף צ"ב), מדכתיב: ויפרש את האהל על המשכן, וניתנו על ידו עשרת הדברות, ולא תימא אריך וקטין דכתיב: ואתפוש בשני הלוחות וגו' כמו שהביאו בנדרים (דף ל"ח), וממנו הביאו לשאר הנביאים שהיו גם גיבורים ובעלי קומה, אבל לא נודע גבורתם וקומתם עד היכן הגיעה ומסתמא לא הגיעה למעלת משה רבנו כי כאיש גבורתו, וזאת קומתו דמתה לכמות התורה שנתנה על ידו שהייתה ארוכה ורחבה מן הנביאים והכתובים כמו שאמרנו, כמו שהוא היה יותר גבוה ובעל קומה מהם כנזכר. וכן בכלל מעלת כמות ארכה, נכלל מעלתה על שאר ספרי הקודש, שהיא נחלקת לחמישה ספרים, בין כל ספר וספר ארבע שטין חלק, ולכמה פרשיות בין כל פרשה ופרשה לפחות ט' אותיות חלק, והן כמו עת"ר פרשיות פתוחות וסתומות, לבד מה שיש חלק בשירת הים ושירת האזינו, אשר אלו המקומות שיש בתוכה חלק מאריכין ומרחיבין אותה יותר, מה שאין כן בשאר ספרי הקודש נביאים וכתובים, כי עם היותם מסודרים ויש בהם איזה חילוק פרשיות, אין כמות להפסק ההוא וגם אינו פוסל בכתיבתן, מה שאין כן בספר תורה ששיעור החלק שבין פרשה לפרשה ובין ספר לספר הוא דבר קצוב ופוסל, וכאילו אותו החלק שבין פרשה לפרשה רומז לפירוש הפרשה ההיא בתורה שבכתב ושבע"פ, כי דברים שבע"פ אי אתה רשאי לאומרן בכתב.

ואם באיכותה היא מובדלת וניכרת מעלתה משאר ספרי הקודש, כי הוא ידוע שהיא נותנת חיים לעושה במצוותיה ואזהרותיה הכתובות והרמוזות בה, ומסגולותיה שיורו מילותיה ואותיותיה במשמעותן ורבויין ומיעוטן תילי תילים של הלכות, מה שאין כן בשאר ספרי הקודש שאינם כוללים דברים עמוקים במלות קצרות כמו ספר התורה, וכן כל מה שתלמיד יכול לחדש עד סוף כל העולם ניתן למשה בסיני ונרמז באותיות התורה, ואין כל חדש אחר התורה כי הכול נכלל בה, כמו שאמרו מנא הא מילתא שאמרו חז"ל דכתיב: ואברהם היה יהיה הואיל והזכירו ספר בשבחו. וגם בסיפורי התורה והגדותיה כמו במעשה בראשית ומה שאירע אח"כ בדור הפלגה ודור המבול ותולדות האבות ומקריהן, יש טוב טעם ודעת בהם בהוראת חכמת האל יתברך בבריאה והשגחתו על העולם כולו בכלל ופרט, ויכולתו בהיות גומל לרע כרשעו ולצדיק כצדקתו, שהוא משנה סדרי בראשית לענשם ושכרם, וכן כמה מקראות שנראין ראויין לישרף כספרי אפיקורסין והן הן גופי תורה, וכמו שהביאו מהן במס' חולין (פ' א"ט), וכמה מיני מדרשות הביאו על כל פסוק ופסוק מהם מקובלים פה אל פה שהם נדרשים על מכונם ועל אופנם, ולא דבר ריק הוא, ואם ריק הוא ממנו כי נסתמו ממנו מעינות חכמה, ובכל זה יש יתר שאת ומעלה בסיפורי התורה מסיפורי שאר ספרי

הקודש, וכמו שהוא היה חכם בכל יותר משאר הנביאים כדכתיב: (תהלים ח') ותחסרהו מעט מאלוהים, וממנו נלמוד לשאר הנביאים שצריך שיהיו חכמים, כמו כן נבואתו והיא תורת ה' הייתה בה חכמה יתירה משאר ספרי הקודש.

ואם בייחוד לשונה, בדבור שמדבר למשה, הוא שמצינו כי כל הדברים שנאמרו לו הם בלשון דבור כמדבר לחברו, וכמו שאמר הכתוב (שמות ל"ג) ודבר ה' אל משה פנים אל פנים וגו', וזה כמו שכתוב בכל הדבורים, ויאמר ה' אל משה לאמר. וידבר ה' אל משה לאמר, ולא מצינו שנתייחד הדבור לשאר הנביאים בכמו זה הלשון, כי אמרו ויהי דבר ה' אלי לאמר אינו שווה לו ויאמר ה' אל משה לאמר, וידבר ה' אל משה לאמר, מפני כי ויהי דבר ה' אלי לאמר הוא שדבר ה' הייתה אליו ע"י אמצעי ואינו מתייחד הוא יתברך בדבור, כמו ויאמר ה' אל משה או וידבר ה' אל משה שמורה שהוא יתברך בכבודו ובעצמו היה מדבר אליו כדבר איש אל רעהו. וזהו ההבדל הראשון שאמר **הר"ם** ז"ל שהובדלה נבואת משה מנבואת שאר הנביאים בארבעה דברים, שהם נבאו על ידי אמצעי ומשה רבנו עליו השלום בלי אמצעי שנאמר (במדבר י"ב) פה אל פה, ו**הרב** ז"ל הביא הראיה מפה אל פה וגו' היה אפשר כי מעלת משה רבנו משאר הנביאים שדבר לו האל יתברך כמה פעמים פה אל פה מה שלא דבר לשאר הנביאים ולא כל הפעמים. ואני אומר כי מעלת משה רבנו עליו השלום על שאר הנביאים שדבר לו האל יתברך פה אל פה בכל הפעמים שדבר לו בלשון ויאמר ה' אל משה לאמר או וידבר ה' אל משה לאמר, שהם כמו ק"ע פעמים לשון אמירה ודבור, בכולם דבר לו שלא ע"י אמצעי אלא הוא בעצמו ובכבודו פה אל פה כמו שהוא משמעות הכתוב ויאמר ה' אל משה וידבר ה' אל משה, לא כפעם הראשונה שנראה לו ע"י מלאך כמו שאמר הכתוב (שמות ג') וירא מלאך ה' אליו בלבת אש וגו'.

ואמר ברוב הפעמים לאמר, לבאר סיבת זה העניין כי מה שהיה מדבר אליו כמדבר איש אל רעהו ולא ע"י מראה, היה מפני שהיה צריך לומר זה העניין לישראל, והוא עניין המצוות שצריכין לעשותן בפועל בעולם, ולא יבואו ע"י מראה כי אם הדברים הנאמרים לפי שעה ע"י שאר הנביאים, וגם כי ע"י הנביאים ג"כ נאמר כמה פעמים לאמר, הרי ביאר קודם כי הדבור היה ע"י אמצעי, וכן כשאומר ויאמר ה' אל שמואל, או ויאמר ה' אל דוד, הרי ביאר קודם בשמואל שהיה ע"י מראה או חזון, כמו שאמר (ש"א ג') ודבר ה' יקר בימים ההם אין חזון נפרץ וגו', ושמואל שוכב בהיכל ה' וגו' ויקרא ה' אל שמואל וגו', ואח"כ אמר כמה פעמים ויאמר ה' אל שמואל, וכן בדוד כתיב (ש"ב ב') וישאל דוד וגו', ויאמר ה' אל דוד, וכן בשלמה (דה"ב ז') וירא ה' אל שלמה וגו' ויאמר ה' אל שלמה וגו', וכן בישעיהו כתוב בתחילת נבואתו חזון ישעיהו כי נבואתו הייתה ע"י מחזה והוא על ידי אמצעי, ואח"כ אומר (ישעיה ז') ויאמר ה' אל ישעיהו, וכן בשאר הנביאים, ובשום נביא לא נאמר ויאמר ה' אל פלוני לאמר או וידבר ה' אל פ' לאמר כי הוא מורה על הדבור בלי אמצעי כמו שכתבתי,

זולת ביהושע שכתוב בו ב"פ (יהושע א') ויאמר ה' אל יהושע לאמר ופעם אחת וידבר ה' אל יהושע לאמר. ואפשר לומר כי מפני שתלמידו של אדם כמותו כמו שהוכיחו ממשה עצמו, ויהושע אמר לו האל יתברך כאשר הייתי עם משה אהיה עמך ולזה דבר לו בכמו זה הדבור שדבר למשה, גם כי לא הייתה השגתו כהשגת רבו כי פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה וכו', וכמו שחבבו הקב"ה במה שאמר לו פסל לך הפסולת יהיה שלך ומשם נעשה עשיר יותר מכל הנביאים, הרי שלושת השלמויות והמעלות של נביא הן חכם גיבור ועשיר רמוזות במעלות התורה על שאר ספרי הכתובים, ומשה רבנו עליו השלום היה שלם בשלושתם יותר מכל הנביאים כמו שכתבתי.

ומצינו כל הנביאים מקיימים תורת משה רבנו עליו השלום.

בספר יהושע הוזכר משה רבנו כמה פעמים ואמר ג"כ (יהושע ח') ככל הכתוב בספר התורה, ובספר תורת משה.

ובספר שופטים כתוב (שופטים ג') ויהיו לנסות בם וגו' הישמעו את מצוות ה' אשר ציוה את אבותם ביד משה.

ובספר שמואל כתוב ה' אשר עשה את משה ואת אהרן וגו'.

ובספר (מלכים א' ח') אין בארון רק שני לוחות אבנים אשר הניח שם משה בחורב אשר כרת ה' וגו', כאשר דברת ביד משה עבדך בהוציאך את אבותינו ממצרים וגו', לא נפל דבר אחד מכל דבר הטוב אשר דבר ביד משה עבדו, ועל אמציהו כתוב (מ"ב י"ד) ואת בני המכים לא המית ככתוב בספר תורת משה אשר ציוה ה' לאמר לא יומתו וגו', בגלות השבטים כתוב ואת החוקים ואת המשפטים והתורה והמצוה אשר כתב לכם תשמרון לעשות וגו', וביאשיהו כתוב ספר התורה מצאתי בבית וגו'.

ובספר ישעיה (ס"ג) ויזכור ימי עולם משה עמו איה המעלם מים את רועה צאנו וגו'.

ספר ירמיה (ט"ו) ויאמר ה' אלי אם יעמד משה ושמואל לפני אין נפשי אל העם הזה וגו'.

ספר יחזקאל לא הוזכר בו שם משה, אבל הוא הוכיח על כמה דברים הכתובים בתורה יותר מנביאים אחרים, ואמר (יחזקאל כ') ואוציאם מארץ מצרים ואביאם אל המדבר ואתן להם את חוקותי ואת משפטי הודעתי אותם אשר יעשה אותם האדם וחי בהם.

ובתרי עשר ג"כ לא הוזכר כי אם **במלאכי** חותם הנביאים, שאמר (ג') זכרו תורת משה עבדי אשר ציוויתי אותו בחורב.

ובכתובים, בתהלים הוזכר כמה פעמים, ונכתב ספר תהלים ע"י עשרה זקנים והוא אחד מהם.

ומשלי ושיר השירים וקהלת שלמה המלך ע"ה חברם והרי הוא עצמו הזכיר את משה רבנו בתפילתו כמו שאמר במלכים. ואיוב משה עצמו כתבו כמו שהביאו בב"ב (י"ד).

ומגלת קינות ירמיה הוא כתב ספרו וספר מלכים וקינות והרי הוא מוזכר כמה פעמים במלכים בספרו.

ומגלת רות שמואל כתב ספרו וספר שופטים ורות, והרי הוא הזכיר אותו בספרו ובס' שופטים. ובדניאל (ט') כתוב וכל ישראל עברו את תורתך וגו' אשר כתובה בספר תורת משה עבד האלוהים וגו', כאשר כתוב בתורת משה את כל הרעה באה עלינו וגו'.

ובעזרא כתוב (נחמיה י') זכור נא את הדבר אשר ציוות את משה עבדך וגו', (ח') וימצאו כתוב בתורה אשר ציוה ה' ביד משה וגו' ואת שבת קודשך וגו' ותורה ציוות להם ביד משה עבדך וגו'.

ובדברי הימים נזכר בייחוסו, ואח"כ (א' ט"ו) וישאו בני הלווים את ארון האלוהים כאשר ציוה משה בדבר ה' בכתפם וגו', ומשכן ה' אשר עשה משה במדבר וגו', (ד"ה ב' א') אהל מועד האלוהים אשר עשה משה עבד ה' במדבר וגו', את החוקים ואת המשפטים אשר ציוה ה' את משה על ישראל וגו', ואת בניהם לא המית כי ככתוב בספר תורת משה וגו', רק אם ישמרו לעשות וגו' לכל התורה והחוקים והמשפטים ביד משה,

ומגלת אסתר אנשי כנסת הגדולה שכתבו יחזקאל ותרי עשר ודניאל כתבוה.

הרי שבכל הנביאים והכתובים הוזכר משה רבנו במעלה וכבוד וכולם מזהירים על התורה שנתנה על ידו, וכתוב בה ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, והרי הם בעצמם מודים כי אין נביא כמוהו, וזהו ראיה ג"כ אפילו לשאינם יודעים על עיקר זה כי משה רבנו רבן של כל נביאים וכל ישראל.

שער היסודות פרק כה [התורה שבידנו ניתה למשה]

והעיקר השמיני כי התורה שהיא בידינו היום היא שנתנה למשה, והיא כולה מפי הגבורה, ר"ל שהשיגה כולה מפי הקב"ה בהשגה שנקרא אמירה ע"ד העברת הדבור וכו', ולכן נקרא משה רבנו עליו השלום מחוקק, ואין הפרש בין בני חם כוש ומצרים ובין אנכי ה' אלוהיך ושמע ישראל הכול מפי הגבורה וכו', ואמרו ז"ל שהמאמין שהתורה כולה מפי הגבורה חוץ מפסוק אחד שאמרו משה ולא אמרו הקב"ה זהו בכלל כי דבר ה' בזה וגו', אלא כל תיבה ותיבה יש בה פלאות חכמה וכו', כמו שכתב **הרב** ז"ל שם פרק חלק.

והרמב"ן ז"ל בתחילת הקדמתו לפירוש התורה כתב, משה רבנו כתב הספר הזה עם התורה כולה מפיו של הקב"ה, והקרוב שכתב זה בהר סיני כי שם נאמר לו עלה אלי ההרה וגו' עד סוף סיפורי המשכן, וגמר התורה כתב בסוף שנת הארבעים כאשר אמר לקוח את ספר התורה וגו', וזה למ"ד מגילה מגילה ניתנה, אבל לדברי האומר חתומה ניתנה, נכתבה הכול בשנת הארבעים וכו' עד והנה משה כסופר המעתיק מספר קדמון וכותב, ולכן כתב סתם, אבל זה אמת וברור הוא שכל התורה מספר בראשית עד לעיני כל ישראל מפיו של הקב"ה לאוזניו של משה, כעניין שנאמר להלן (ירמי' ל"ו) מפיו יקרא אלי את כל הדברים האלה ואני כותב על הספר בדיו וגו', ע"כ. ואע"פ שהתורה הייתה כתובה לפניו מתחילת בראשית קודם בריאת העולם עד לעיני כל ישראל באש שחורה ע"ג אש

לבנה, לא רצה הקב"ה לתת אותה להם מיד אחר עשרת הדברות, ואח"כ בכל הארבעים שנה היה מפרשה להם בכל יום פרשיות פרשיות, מפני כי עיקר תורה שבכתב היא תורה שבעל פה שהיא פירוש תורה שבכתב, ואם היה בידם קודם תורה שבכתב היו מפרשים אותה כפי משמעות פשטה ולא היה מתיישב אצלם אחר כך הפירוש האמיתי, והיא תורה שבעל פה. וכן עשה האל יתברך ג"כ בנתינת עשרת הדברות, שאומרם קודם על פה ואחר כך אמר למשה עלה אלי ההרה ואתנה לך את לוחות האבן וגו' אשר כתבתי להורותם, הכוונה כי אחר ששמעו כבר עשרת הדברות ופירושן עתה תהיה כתיבתן הוראה על אמיתת הפירוש המקובל כבר, מה שאין כן אם היה כבר הכתיבה בידם ואח"כ מסר בידם הפירוש.

ועוד נוכל לומר כי מפני שהיו כתובים תורה כמה דברים שאירעו אחר מתן תורה, כמו שבעת ימי המילואים ומיתת בני אהרן, ומה שאירע במקלל בן האשה הישראלית בתורת כוהנים, ורוב חומש הפקודים כמניין ישראל והלווים והדגלים וחנוכת המזבח, ושאר כל הדברים שאירעו לישראל על חטאם ופרשת בלעם עד סוף הספר, אין בו כי אם מעט פרשיות של דינין כמו נזיר וסוטה ופרשת נסכים וחלה וקרבן שוגג בעבודת אלילים ופרשת ציצית בפרשת שלח לך, ופרשת מתנות כוהנים ולווים בפרשת קרח, ופרשת פרה בחוקת, ופרשת נחלות והקרבנות בפינחס, ופרשת נדרים וכלי מדין בפרשת מטות, ופרשת ערי מקלט בפרשת מסעי, ושאר כל הספר שהוא רובא דרובא הוא על דברים שאירע להם שם, ואיך יכתבו הדברים ההם בידיהם קודם שיצאו לפועל ויראה להם כאילו הם מוכרחים בחטאיהם ובפעולותיהם, ולכן לא רצה האל יתברך למסור בידם תורה שבכתב עד שיצאו לפועל כל מה שאירע להם במדבר, וכן משנה תורה שהם כדברי משה לישראל תוכחת על מה שהרעו במדבר. ואחר שיצאו לפועל כל הדברים אז הועתקו מפי הגבורה כפי מה שהיו נכתבות לפניו יתברך קודם בריאת העולם באש שחורה ע"ג לבנה, כי הוא יתברך היה צופה ומביט מה שיהיה, והיה כתוב ומונח לפניו קודם הבריאה לא היה דבר שלא נתקיים אז בשנת הארבעים כי אם מיתת משה, כי לזה אמרו ח' פסוקים יהושע כתבם ור' שמעון אומר אפשר ספר תורה חסר וכתיב לקוח את ספר התורה אלא משה כותב בדמע. ולמי שסובר כי התורה מגילה מגילה נתנה, מגלת אדם מגלת נח מגלת אברהם וכו', גם כן לא נמסרו הדברים בכתיבה למשה רבנו עד שיצא כל דבר ודבר לפועל.

ולכך כתב **הרמב"ן** ז"ל כי ברדתו מן ההר כתב מתחילת התורה עד סוף ספור המשכן, וגמר התורה בסוף שנת הארבעים, למי שסובר כי התורה מגילה מגילה ניתנה כי כל מה שכתוב מבראשית עד פקודי כבר יצא לפועל, סדר בריאת העולם ומה שאירע עד שירדו למצרים ויצאו, ומעשה המשכן, כי גם שלא הוקם עד ראש חדש ניסן בשנה השנית היה ביד משה כתוב כל מלאכתו והקמתו והיה בטוח שיתקיים על ידו, וכן מה שכתוב בפרשת

בשלח ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה וגו' את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען, ואע"פ שעדין היו בתחילת השנה הראשונה כשירד משה מן ההר, הייתה הבטחה לישראל כי גם שיעמדו במדבר ארבעים שנה יתמיד להם המן, כל שכן שכבר היה מסורת ביד זקני ישראל במצרים שיתעכבו מ' שנה במדבר כמו שכתבנו למעלה פ' כ"ב. וגם למי שסובר מגילה מגילה ניתנה הכוונה הוא שניתנה למשה מגילה מגילה אבל לא הועתקה שום מגילה לישראל עד שנשלמו כל המגילות, שאז נאמר (דברים ל"א) לקוח את ספר התורה הזה ושמתם וגו', וממנו העתיק ביום מיתתו ספר אחד לכל שבט ושבט.

ולמי שסובר תורה חתומה ניתנה בשנת הארבעים יתיישב הכול, כי לא נכתב קודם כי אם שמונה פרשיות וכמו שאמרו שם בגיטין, אמר רבי לוי שמונה פרשיות נאמרו ביום שהוקם המשכן, פרשת כוהנים ופרשת לווים ופרשת שילוח טמאים ואחרי מות ושתויי יין ונרות ופרה אדומה, ומשום הני פרשיות איקרי נמי התורה מגילה, (תהלים מ') במגילת ספר כתוב עלי, אפילו למ"ד תורה חתומה ניתנה כמו שאמרו שם, ואי אפשר לומר שאלו הפרשיות נאמרו ביום שהוקם המשכן שהיו צריכין אליהם אבל לא נכתבו ולעולם תורה חתומה ניתנה, שאם לא נכתבו לא היו חייבים בהם העונש המפורש בהם אם לא היו מקיימים אותם, וכמו שאמרו חז"ל על שבירת הלוחות שהיא אחד מארבעה דברים שעשה משה מדעתו, אמר אם אני נותן להם מזקיק אני אותם למצוות חמורות ומחייב אני אותם מיתה לשמים שכן כתוב לא יהיה לך וגו', חזר לאחריו רצו אחריו הזקנים אחז משה בראש הלוחות והם אחזו וכו', ומה היה מועיל משה לישראל כשלא היה נותן אותם, הרי כבר שמעו וקבלו במתן תורה אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה ושאר הדברות מפי משה רבנו, אלא שנראה שכל מצווה שלא הייתה כתובה עדין אע"פ שנצטוו עליה כבר לא היו נענשים עליה, ומה שנענשו בעגל מפני שכבר היו כתובים עשרת הדברות על הלוחות וירדו לעיניהם, ואילו לא נשתברו היו חייבים מיתה לשמים כולם, ועתה הקל בעונשם בשביל שנשתברו, ועונש מגדף ומקושש שנענשו בעונש האמור בהם מפני ששניהם נכללים בלוחות שהיו כבר כתובות, מגדף בכלל עובד עבודת אלילים, ומקושש באזהרת מלאכת שבת שבלוחות. ועל זו הסברא נתלה מי שסובר שלא נתחייבו ישראל במצוות בעודם במדבר, והם המצוות שלא נכתבו עדין כי לא נתחייבו בהן כל זמן שלא ניתנה בכתיבה, ולמי שסובר מגילה מגילה ניתנה, בעת מצוותן היו נכתבות כמגילת ספר מפי הגבורה למשה עד שנשלמו, וכן מורה פשט הכתוב (שמות ל"ה) כתב לך את הדברים האלה כי ע"פ הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל, כי כריתת הברית לשיענשו לה לא היה אלא בכתיבת הדברים כי כל זמן שלא נכתבו לא היה הברית נכרת עליהן ולא היו נענשים.

ונחזור לעניין התורה, כי כמו שהיא בידינו היום ניתנה למשה רבנו מפי הגבורה, יקרא לו האל יתברך בראשית ברא אלוהים והוא יכתוב על הספר בדיו וכן עד לעיני כל ישראל, כמו

שהיא כתובה לפניו יתברך קודם בריאת העולם אלפים שנה באש שחורה על גבי אש לבנה. ונראה שקודם בריאת העולם הייתה התורה כתובה לפניו יתברך מבי"ת בראשי"ת עד למ"ד לעיני כל ישראל אות אחר אות בלי הפסק תיבות ופרשיות, כי כל התורה כולה היא שמותיו של הקב"ה, וכשעלה משה למרום ועמד שם ארבעים יום למד אותה כפי מה שהייתה כתובה בלי הפסק בהוראת שמותיו יתברך, וכן למדה לו ג"כ כמו שהיה עתיד ליתנה לו, שהאותיות שיש מן בי"ת בראשית עד צד"י הארץ יתחלקו לשבע תיבות, בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ, וכן עד סופה לעיני כל ישראל, ועדין הייתה כתובה לפניו יתברך אות אצל אות בלי הפסק, עד שקרא למשה רבנו בראשית ברא אלוהים ומשה כותב על הספר בדיו, וכן עד סוף התורה.

ומיד כשמשה רבנו היה כותב מפי הקב"ה היו נעתקות האותיות שהיו כתובות לפניו למעלה באש שחורה על גבי אש לבנה מפיו של הקב"ה והיה כותבם משה רבנו, וכאילו האותיות ממש שהיו כתובות לפניו יתברך היו נעתקות מהאש הלבנה לקלף המקדש שעבד משה רבנו לכתוב בו ספר תורה, אלא שהיה כותבם בהפסק תיבות ופרשיות כפי מה שהיה מסדר אותן לו האל יתברך. וזהו עניין נתינת התורה שהייתה חמדה גנוזה והיה משתעשע בה אלפים שנה קודם בריאת העולם ונתנה לישראל בכמו זה העניין, שאם נשארה עדין לשם כתובה אש שחורה על גבי אש לבנה, על מה היו משיבים המלאכים חמדה גנוזה אתה מבקש ליתנה לבשר ודם, ומה היה מבקש השטן התורה היכן וכו', אלא בזמן שהייתה נעתקת מפי יתברך למשה היו האותיות פורחות ונכתבות על ידי משה רבנו כספר תורה וזו הייתה המעלה והקדושה היתירה שהיה בספר תורה הראשון שכתב משה רבנו, שהיה דמיון לכתב הלוחות שכשיצאו מפיו של הקב"ה נחקקו מיד על הלוחות, אלא שבלוחות היה מעלה יתירה שנחקקו ממש מקולו יתברך בלוחות, וכפי מה שהיו כתובים העשרת הדברות בתורה למעלה בלי הפסק, שהיה בזה הוראה על שימוש שמותיו יתברך ועל עשרת הדברות כפי מה שהם ראויים לישראל אנכי ולא יהיה לך, וכפי מה שכתבנו למעלה פרק י"ב, ועם כל זה היה ספר תורה זה קרוב למעלת הלוחות והיה מונח עמו בארון, להיות האותיות שבתורה למעלה נעתקות ופורחות בו מפיו יתברך ע"י משה רבנו וכמו שביארנו.

ועל כל פנים צריכין אנו לומר, כי התורה שהייתה כתובה לפניו יתברך קודם בריאת העולם הייתה אותיות שמבראשית עד לעיני כל ישראל בלי הפסק, שאיך יהיה כתוב לפניו בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ ועדין לא נבראו, וכן כל מה שאירע אחר בריאת העולם לא יכון לנגד עיני כבודו שיהיה כתוב שנעשה ועדין לא נעשה, וכל ספר משנה תורה שהם כדברי משה איך יהיה כתוב לפניו שדבר מה שעדין לא דבר, אלא האותיות המורות על כך היו כתובות לפניו באש שחורה, ואחר שיצאו לפועל כל הדברים

ודבר משה מה שדבר הופרשו והופסקו התיבות כדי שיהיה משמען מה שיורה לעניין המצוות והאזהרות ולמה שדבר משה ושאר הדברים הכתובים בתורה, מלבד מה שלמד משה רבנו גם כן פירוש שמותיו של הקב"ה בדרך אחרת בעניין חיבור האותיות כנזכר, כי מתחלה כשנבראה התורה הייתה באופן שיובן אח"כ בפיסוק התיבות מה שקרה בבריאת העולם ובתולדות האבות וגלות בניהם וגאולתם וקבלתם התורה ומעשה המשכן וחטאם וענשם וכל דברי משה רבנו ע"ה, כי הוא יתברך צופה ומביט עד סוף כל הדורות ורומז בשמותיו יתברך הרמוזים בתורה כל מה שיקרה עד סוף זמן מקבל התורה והוא משה רבנו עליו השלום.

ואפשר לפרש אש שחורה על גבי אש לבנה שיורה על שני עניינים שהיו בתורה, הראשון עניין שמותיו יתברך והוא הרמוז באש לבנה, והשני עניין פשט התורה במצוותיה ואזהרותיה אשר יעשה אותם האדם וחי בהם בזה העולם האפל והשחור, והוא הרמוז באש שחורה שהועתק ע"י משה הוראת המצוות ורמזן, ופי' שמותיו יתברך נודע למשה ולקרובים אליו על פה, או יהיה לבן על גב שחור כפי מה שכתוב בירושלמי, תורה שנתן הקב"ה למשה ניתנה לו באש לבנה חרותה באש שחורה. ומשמעותו הקרוב הוא כי האש שחורה היה דמיון הקלף, והאש לבנה דמיון האותיות, ולפי זה ירמוז אש לבנה לתורה כפי מה שניתנה לזה העולם כפשוטה, והוא מעשה המצוות שהוא דבר ניכר וידוע כגוון הלבן, ואש שחורה ירמוז לשמותיו של הקב"ה שאין מי שיוכל להשיגה כמקום האפל והשחור שאין מי שישיג מה שבתוכו, וזו היא מעלת ישראל שניתנה להם תורה מן השמים, שמה שהיה כתוב בשמים באש שחורה ע"ג לבנה הועתקה ונתגשמה ביד משה מפי הקב"ה יקרא והוא יכתוב על הספר בדיו, לכך הזהירה התורה על ספר התורה זה שהאותיות עצמן שהיו למעלה נעתקו בו, שיהיה מצד ארון ה', כמו שאמר הכתוב (דברים ל"א) לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אלוהיכם והיה שם בך לעד. והעדות שבו יותר מכל שאר ספרי תורה שהעתיק משה לשבטים היה הקדושה היתירה שבו כאילו האותיות שלמעלה פרחו ושכנו בו כמו שפירשנו, והיא התורה שניתנה למשה ולא נמצאת עוד בשמים, אלא היא נתונה במתנה לישראל שיתעסקו בה ויזכו בה לחיי העולם הבא כמו שהיא נמשכה והושפעה מהם.

ולפי זה נאמר כי כיון שהוקשו והושוו אש לבנה ואש שחורה והם רמז לתורה כשהיא נקראת בלי פיסוק פרשיות כמו שהן פסוקות אצלנו, אלא כפי תוכן עניין שמותיו של הקב"ה, וכן כשהיא נקראת כפי מה שניתנה לנו על ידי משה רבנו, כי כמו שכשהיא נקראת בפירוש שמותיו יתברך אין שום קדושה מיותרת בקצתה יותר מבקצתה, כי כולה שמותיו של הקב"ה, כן כשהיא נקראת כפי מה שניתנה לנו על ידי משה אין קדושה יתירה באנכי ה' אלוהיך ובשמע ישראל ממה שיש בבני חם כוש ומצרים וגו', כי כולה ניתנה מפי הקב"ה

והייתה כתובה אצלו יתברך קודם בריאת העולם מתחילתה ועד סופה, ולא לחנם נכתב בני חם כוש ומצרים והדומה להם, גם כפי פשט התורה למה שמורה בזה העולם, ואם נעלמו ממנו סתרי חכמה על מה נכתבו דברים כאלו, זולת מה שדרשו חז"ל עליהם, הנה הם נגלים וידועים לו יתברך והודיעם למשה רבנו והוא מסרם על פה, אלא שנשכחו ממנו לא נשאר בידינו דבר ברור וידוע בתורה כי אם מעשה המצוות שנתנו לב עליהם המקבלים שלא ישכחום, כדי שלא יפסד תוכן מעשה המצוות, ויישאר לנו במה נזכה בזה העולם לנחול ולירש חיי העולם הבא .

אבל פירוש שאר הדברים שאינם נוגעים בעניין המצוות אין חיי העולם הבא תלוי בהם, ולכן לא נתנו לב עליהם כ"כ ושכחום. ויהיה עניין הפירוש באלו העניינים כמו שתאמר בבני חם כוש ומצרים שיורה עניין הגדת סיפור זה שורש תולדותם שיצאו לאוויר העולם באיזה אופן היה, וכן כל מה שיקרה להם עד אחרית הימים ושיהיו כולם נכבשים תחת ישראל, וכן כל הספורים והאגדות ירמוז סיפורן על עיקר שורש העניינים ההם והתחלתן וסופן ואחריתן באותיות ובסדרן וזיונן כפי חומר עניין הספור ההוא, עד שיהיו נכללות כל סתרי החכמות הטבעיות והלימודיות וקצת מהאלוהיות בספורים האלו, כיון שניתנו ליכתב מפי הגבורה אלא שנעלמו ממנו לפי רוב השנים ומיעוט השקידה על קבלת התורה. ואולי פירוש אלו העניינים הוא מכלל תשע מאות סדרי משנה שהיה שונה מתושלח וקצת מהם שהיו שונים הבאים אחריו. וכל זה מלבד מה שרומזים הספורים לשמותיו יתברך בחיבור האותיות קצתן לקצתן, כפי ידיעתו יתברך שהם שווים לאנכי ה' אלוהיך ולשמע ישראל, אבל אפילו לפי פשט התורה יש בהן פירוש על הדרך שאמרנו, וחומר עניינים אלו כחומר אנכי ה' אלוהיך. וברוך היודע הנסתרות והנעלמות ממנו, כי אנחנו לא נדע מה נדבר כי אם כפי הסברא הקרובה בקיום עיקרי דתנו, בפרט בזה העיקר, וכי כל התורה כולה ניתנה מפי הגבורה וקדושת כולה שווה, וכפי מה שכתבנו, ונבוא אל הראיות כפי מה שנהגנו בשאר העיקרים, ונקדים קודם.

שער היסודות פרק כו [ראיות מהתורה שהתורה מפי הגבורה]

ונאמר כי הראיות על כי תורתנו התמימה היא מפי הגבורה, ילקחו מן התורה עצמה, שהיא המורה על אמתותה, מן הסברא, מן המוחש, מן הקבלה. והראיה מן הסברא על שהיא אמתית מפי הגבורה, ילקח מן הדברים המפורשים בה, כמעשה המצוות ומניעות העבירות, ומספורי התורה ממה שקרה מבריאת העולם ועד זמן נתינת התורה, ומן היעודים הכתובים והנרמזים בה לעתיד שנתקיימו.

ונתחיל בעניין המצוות ואזהרות שהן עיקר תכלית נתינת התורה, המורים על אמתתה מפי הגבורה, בהיותם חוקים ומשפטים צדיקים והם כוללים במה שיתנהג בגופו ובממונו

ודעותיו. כל מאכל אסור וביאה אסורה נכללין בגופו, וכן כל מה שהוא מצווה לאכול ולישא אשה וליבם אשת אח, ונכלל כל זה בספר נשים וס' קדושה, שהם שבעים אזהרות וי"ז מצוות הם פ"ז, וכן מה שהוא אסור באכילה מצד דבר אחר לא מצד עצמותו, כטבל ותרומה וקודשים לזרים וקודשים שהם אסורים אפילו לכוהנים, והאסורים שיש להם מתירין כחמץ וחדש, שיש בקודשים מצוות עשה ארבע, לאכול כוהנים בשר קודשי הקודשים ושיורי מנחות ואכילת פסח ראשון ושני, ויש בתרומות ומעשר וקודשים אזהרות כ"ח שלא יאכל כך וכך, ובחמץ יש שלושה לאוין באכילה, ומצוות אכילת מצה וטבל וחדש נכללו בהלכות מאכלות אסורות, ואזהרות נזיר באכילה ד'. נמצאו כל איסורי ביאה ואכילה התלויים בהם פ"ז ומ"א הם קכ"ח, וכן בכלל גוי כל דיני עבודת אלילים ומה שתלוי במעשה וכל שאר ספר מדע ובכלל ידיעות והם כולם ט"ז מצוות נ"ט אזהרות, וספר אהבה מצוות י"א, וספר זמנים מצוות י"ט אזהרות ט"ז שהם ל"ה, נסיר ארבע מהלכות חמץ הם ל"א, וכל מה שנכלל בהלכות שבועות ונדרים ונזירות זולת ד' אזהרות של אכילת נזיר והם שלושה, וחמישה של כלאים הם קל"ה, וספר עבודה וספר קרבנות וספר טהרה אזהרות ע"ז, ומצוות פ"ה הם קס"ב, נסיר ארבע וכ"ח הוא ל"ב, נשארו ק"ל, וקל"ה וקכ"ח הם שצ"ג, כל זה בגופו ובממונו. מה שיש בהלכות ערכין שבעה, וכל ספר זרעים זולת כלאים לאווים ל"ב ומצוות ל', הם ס"ב, וספר נזיקין וקנין ומשפטים ושופטים שהם כולם בממון, מצוות ששים ואזהרות כ"א הם קנ"א, וס"ב הם רי"ג, ושבעה הם ר"כ, על שצ"ג הם תרי"ג מצוות, שצ"ג שהגוף עושה אותן ור"כ בממונו ובהונו שעולה תרי"ג. ובכללן מה שתלוי בדעות בספר מדע וקצת בספר שופטים, וכן יש שם קצת מצוות שהם תלויות בו יתברך.

הכולל שכל המצוות תלויות במה שיתנהג האדם בגופו ובממונו ודעותיו לעבודת ה', והן נכללות במה שאמר ה' יתברך (דברים ו') ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך, לבבך הם הדעות שתלויות בלב, נפשך שימסור גופו לעשות מה שהוא חייב במצוות הגוף, מאדך שיתנהג בממונו כפי מה שסידרה לו התורה, כי כל משפטיהם צדק ואמת, ולא מצאו החולקים עלינו מקום להכזיב את דינינו כי או' בעבד ואמה שנראה להם שיהיו הבעלים חייבים בנזקן כשורו וחמורו, והשיבו להם שאם יתחייבו הבעלים בנזקן כשיקניטם רבם ילכו וידליקו גדישו של אחר כדי שיתחייבו הבעלים לשדם.

והנה ראינו כי מצוות התורה ואזהרותיה נקראו בתורה בלשון מצוות וחוקים ומשפטים ותורות וברית ועדות, וברוב הפעמים נקראו חוקים ומשפטים ומצוות, וחוקים ומשפטים הוזכרו בתורה ביחד בלשון ציווי וכולל ב' פעמים, מהם ארבעה שנזכר בהם מצוות ג"כ, וחוק נזכר בלא משפט יותר מי"ד פעמים, ומשפט בלא חוק שלוש פעמים, ומצווה בלא חוק ומשפט שניהם ביחד יותר מכ"ד פעמים, ותורות ב' פעמים בדברי יתרו, ועוד אלה החוקים והמשפטים והתורות, וברית אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי וגו', את בריתו

עשרת הדברים וגו', אלה דברי הברית וגו', ועדות נזכר בתורה אלה העדות והחוקים והמשפטים וגו', שמר תשמרון את מצוות וגו' ועדותיו וחוקיו אשר ציוך, הרי שחק נזכר יותר בתורה כ"ד פעמים עם משפט וי"ד בלא משפט, ומשפט נזכר כ"ד פעמים עם חוק ושלוש בלא חוק, ומצוות ארבעה וכ"ד, ותורות שלוש פעמים, וברית ועדות שתי פעמים. ועתה ראוי לבאר אם לשונות אלו הם כוללים על כל התורה כולה או אם הם פרטיים על קצתם.

ונאמר כי לשון מצווה הוא ידוע כי הוא כולל כל התורה כולה, כי כולה היא מצווה מאת האל יתברך שנצטווינו לעשות, ולכן הוזכרה הרבה פעמים בתורה היא לבדה בלשון מצווה ובלשון מצוות, כשהיא בלשון מצווה והיא כוללת כמו והתורה והמצווה וגו', וזאת המצווה החוקים והמשפטים, יורה כי כל התורה היא כמצווה אחת, לעניין כי אע"פ שעשה האדם רוב מצוות התורה לא נפטר מלעשות מיעוטן, כי הם כמו מצווה אחת וצריך לגומרה, וכמו שדרשו על מצווה אחת שצריך לגומרה אם התחילה ממה שכתוב (דברים ח') כל המצווה אשר אנכי מצווך וגו', אם התחלת במצווה תגמור אותה, וכן נדרוש אותו לעניין כל המצוות, וכשהוא בלשון רבים מצוות, יורה על כי יש לו שכר גדול על כל אחת ואחת ואין שכר מצווה אחת נבלעת בשכר מצווה אחרת. ולשון תורה כשהיא בלשון יחיד היא כוללת כל התורה כולה, וזאת התורה אשר שם משה, וכשהיא בלשון רבים אפשר לפרש על תורה שבכתב ותורה שבעל פה, אבל מפני שלא נמצא תורות לבדו אלא עם חוקים ומשפטים (שמות י"ח) והודעתי את חוקי האלוהים ואת תורותיו, והזהרתה אתהם את החוקים ואת התורות, אלה החוקים והמשפטים והתורות, נפרש ריבוי התורות לשון מצוות, כי התורה תקרא תורה על כי היא מורה את הדרך הישר, וכן כל מצווה תקרא תורה ומצוות ותורות על דרך זה, וכשהמצווה או מצוות נזכר עם חוקים ומשפטים אינו כולל כל התורה כולה אלא קצת המצוות אותן שאינן נכללות בחוקים ומשפטים, וכן תורות כשהוא מחובר עם חוקים ומשפטים אינו מורה אלא על קצת מצוות, וכשהוא עם חוקות ומצוות כמו (בראשית כ"ו) עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמר משמרתי מצוותי חוקותי ותורתי, אז יהיו המשפטים בכלל מצוות ותורות.

ושם עדות הוא על המצוות שנצטווינו בהן על דברי נסים ונפלאות, כמו שבתות וימים טובים שהם עדות על כי השם יתברך ברא העולם, והוציאנו ממצרים, ונתן לנו את התורה, והושיבנו בענני כבוד.

ועניין לשון ברית ידוע, והוא כריתת ברית על קיום התורה כברית בין הבתרים, ומפני כי עיקר התורה עשרת הדברים נזכר בזה הברית (דברים ד') ויגד לכם את בריתו אשר ציוה אתכם לעשות עשרת הדברים וגו', ועל כל התורה כולה אמר לעברך בברית ה' וגו'.

ועל זה נבאר על מה יורה כל א' מאלו העניינים מצוות חוקים ומשפטים עדות ותורות כשהם באים סמוכים זו, לזה. והוא כי **לשון מצווה הוא כולל כל המצוות שבכולן נצטווינו,** וצריך האדם לכוון בעשייתן מפני שהוא מצווה בהן מאתו יתברך, כי גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה, ולכן נזכר לשון המצוות ברוב המקומות לבדן כי הן מורות על כולן. ובכל מקום שנזכר חוק לבדו אינו מורה אלא על הדברים הידועים שהם בכלל חוק, וכן כשנזכר משפט לבדו אינו מורה אלא על מה שמורה עניין משפט כמו כשהוא סמוך למצוות, **והדברים שמורה עליהם לשון חוק הם המצוות שאין טעמם ברור לכל.**

ומשפטים הם מורים על שני עניינים:

הא' על משפטים שבין אדם לחברו,

והב' על עונשי העבירות שהשופטים שופטים דיני כל עונש ועונש כפי מה שכתוב בתורה, כעניין מלקות וארבע מיתות בית דין, וכמו שפירש **הרמב"ן** ז"ל על (ויקרא כ"ו) ואם את משפטי תגעל נפשכם. ונראה שכשהמשפטים סמוכים לחוקים הם מורים על העונש שעל החוקים, כי רוב העונשים הם מצד החוקים עונשי ביאות אסורות, וכמו שאמר הכתוב אחר שהזכיר פרשת עריות ושמרתם אתם את חוקותי ואת משפטי, ואמר אח"כ לבלתי עשות מחקות התועבות אשר נעשו לפניכם וגו', וכן בפרשת קדושים אחר שכתב עונש העריות כתב ושמרתם את כל חוקותי ואת כל משפטי וגו', ואמר ולא תלכו בחוקות הגוי וגו', שנראה שהביאות האסורות הן ועונשיהם הן חוק, וסמך אליהן משפטים והוא משפט הביאות והן העונשין, כי משפטי הדינין אין עניינם בזה המקום שלא הוזכרו, ובמקומות שהוזכרו חוקים ומשפטים הרי כלל אותם.

המשפטים כוללים שני העניינים, עונשי החוקים ועניין הדינים, ואז תמצא שהוזכרו חוקים קודם משפטים ברוב המקומות שהוזכרו שניהם ביחד, כי המשפטים הם עונשי החוקים ומורים ג"כ על דינים שבין אדם לחברו בממון כמו שכתבתי, וכן ברוב המקומות שהוזכרו שניהם, הוזכרה שמירה בחוקים ועשייה במשפטים, כי החוקים שאין טעמם נגלה צריכין שמירה רבה יותר מהמשפטים, וכן מפני שהם בינו לבינו צריכין אזהרה לשמירתן יותר מהמשפטים שהם בינו לבין חברו שיתבענו בדין, וכן בעניין העונשים הם ביד הדיינים ואינן צריכין אזהרה, וכמו שאמר יתרו למשה על מה שאמר (שמות י"ח) ושפטתי בין איש וגו' והודעתי את חוקי האלוהים ואת תורותיו, השיב לו והזהרת אתהם את החוקים ואת התורות וגו' ואתה תחזה מכל העם ושפטו את העם וגו', כי בעניין החוקים והתורות שהם בינם לבין עצמם צריך שתזהירם, כי לעניין המשפטים במנוי השופטים יבואו הבעלי דינין מעצמם וישפטום.

ונראה כי כל מצוות התורה הן נכללו בכלל חוקים ומשפטים, שהוזכרו בתורה שניהם ביחד יותר מעשרים פעמים, **וחוקים הם על מצוות שבין האדם למקום, והם רוב מצוות התורה ואזהרותיה, ומשפטים על מה שבין אדם לחברו הם כל התורה כולה,** ומפני שחוקים כולל רוב המצוות הוזכרו בראשונה. וכשנזכרו מצוות ג"כ עם חוקים ומשפטים בארבעה או בחמישה מקומות, אז יורה לשון מצוות על האמונות והדעות שאין בהן מעשה רק מצוות מאת ה', וחוקים יכללו אז כל מצוות ואזהרות שיש בהן מעשה והן בינו לבין האל יתברך, ומשפטים מה שבין אדם לחברו, ונכללה כל התורה בשלושתן, ולמעלת האמונות והדעות מפרט אותן בלשון מצווה גם כי היו נכללות גם כן בכלל חוקים ומשפטים כמו שפירשתי.

ולשון עדות כבר בארנו שמשמען הוא על המצוות שידוע שנצטווינו בהן על דברי נסים ונפלאות כמו מצוות זמניות, **ותורות גם כי הוא כולל כמו מצוות** כמו שכתבנו למעלה, עם כל זה נוכל לפרשו **גם כן על הקרבנות,** כי בכולם נזכר לשון תורה, זאת תורת המנחה, זאת תורת החטאת וגו', זאת התורה לעולה למנחה ולחטאת ולאשם ולמילואים ולזבח השלמים, כי אין בהם מעשה כי אם לכוהנים, ואין לישראל בהן כי אם ההוראה והלמידה לכוהנים, ובזה יש להם שכר כמו אם היו עושים, וכמו שאמרו זאת התורה לעולה למנחה, כי קריאתן הוא כעושה אותן, ועל זה לא נמצא שהוזכרו תורות עם חוקים ומשפטים אלא פעם אחת בסוף תורת כוהנים פרשת בחוקותי, כי אחר שהוזכרו כל דיני הקרבנות ואח"כ מאכלות אסורות וביאות אסורות עד אחרי מות, ואח"כ פרשת קדושים שנאמרה בהקהל מפני שרוב גופי תורה תלויין בה, ואח"כ פרשת אמור ובהר סיני במצוות זמניות ושאר מצוות שבין אדם לחברו, אמר אח"כ על כולם אלה החוקים והמשפטים והתורות וגו', שכלל כל הדברים הנזכרים למעלה ועל כולן הזהיר בעניין התוכחות, והשלים הספר במה שאמר אלה המצוות אשר ציוה ה' את משה אל בני ישראל בהר סיני, כי כולן נכללות בכלל מצוות כמו שכתבנו, ויש לו שכר גדול על שהוא עושה אותן כמצוותן.

שער היסודות פרק כז [ראיות מסברא שהתורה מפי הגבורה]

והראיה מסברא על כי התורה היא מפי הגבורה תהיה משלמות התורה, ומשלמותה במה שהיא כוללת וצודקת ונותנת חיים וטובה לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא, וכן היא צודקת בדבריה ויעודיה ונסיה, ומה שהיא כוללת יתבאר ממה שכתבנו שהיא כוללת בכל מה שיש באדם גוף ונפש, מצוות תלויות בגופו בינו לבין האל יתברך ובינו לבין חבריו, ומצוות תלויות בנפשו והן הדעות בינו לבין ה' יתברך ובינו לחבריו, וזה הוראה כי מי שברא הגוף ועשה לנו את הנפש הזאת הוא סידר ונתן לנו את תורתו, כדי שנזכה בה בעולם הזה במה שבינינו לבין חברינו לקיום גופנו, וכדי שנזכה בה לעולם הבא במה שבינינו לבינו לקיום נפשותינו. וזה אמר הכתוב ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי

בהם אני ה', חוקים ומשפטים כוללים כל המצוות מה שבינו לבין קונו ולבין חברו בין בגופו בין בדעות כפי מה שכתבנו למעלה. ועל שניהם אמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, שהוא קיום גופני בעולם הזה במה שבינינו לבין חברינו, ואמר אני ה' על קיום נפשותינו בעולם הזה במה שבינינו לבינו יתברך, וכמו שאמרו חז"ל אני ה' נאמן לשלם שכר טוב.

ונראה כי מצוות שבין אדם לחברו יש לו לאדם שכר בעולם הזה ג"כ יותר ממצוות שבין אדם למקום, כי עיקר שכרן בעולם הבא, והרי רוב אותן השנויות שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה הן ממה שבין אדם לחברו, כיבוד אב ואם וגמילות חסדים וכו', וכן תורתנו היא כוללת כל הדברים שנבראו בעולם כי הוא ציוה ונבראו ואסר והתיר בהן כפי מה שרצה, בקרקעות, בצמחים, בבעלי חיים, באדם, להורות כי מי שבראן יש לו יכולת לצוות עליה, וכן ברא הזמן והתיר ששת ימי המעשה ואסר יום השבת וימים טובים, להורות כי הוא ברא את העולם בששת ימים ובשביעי שבת וינפש, ואע"פ שישראל היו שומרים השבת במצרים, הוצרך שיצטוו בו במרה ובמתן תורה בעשרת הדברות, כי לא כולם היו שומרים אותו אלא הישרים שבהם, וגם לא בכל מה שצריך ליזהר במלאכת שבת אלא מן המלאכות הכבדות, ולכן נאמר להם בעשרת הדברות זכור את יום השבת לקודשו, שהיה כמעט נשכח והיו צריכין לזוכרו, לא שתהיה מצווה מחודשת שלא היו עושין אותה קודם, ולכן אמר לקודשו בקדושה יתירה ממה שהיית נוהג בו ע"כ.

או נאמר כי במצרים היה ידוע ונזכר להם יום השבת מפני כובד המלאכה של ימי המעשה שהיו שובתים ממנה בשבת, אבל עתה לא יהיה להם מלאכה במה להתעסק במדבר ויהי' נשכחת שביתת יום השבת, כי בכל הימים ישבותו, ולכן אמר זכור את יום השבת לקודשו, שתזכור כי מה שתשבות בו הוא מפני קדושתו ולא מפני שאין לך מלאכה לעשות בו כשאר הימים, וע"ז צריך אתה לזכור אותו ולקודשו בפה, כי בזה יבדל משאר הימים להקדישו קודש קודשים, להורות כי הוא יתברך ברא העולם בששת ימים וביום השביעי שבת.

ואסר המלאכה גם כן במועדים בתחילת הקיץ ובתחילת החורף ימי הקף שבוע א', להורות לנו השגחתו יתברך עלינו, כי לא על הלחם לבדו שיאכל האדם בזיעת אפו יחיה האדם כי על כל מוצא פי השם כפי מה שגוזר מראשית השנה יהיה לאחריתה, והוא זן ומפרנס לכל, ואין האומנות מוריש ומעשיר אלא חפץ ה' כפי מעשה איש ופקודתו, ולכן ישבות ממלאכתו בתחילת הימים שנראה לו שהוא צריך לטרוח במזונותיו, ולא יחוש כי ברכת ה' היא תעשיר, וכן ביום מתן תורה ישבות ממלאכת עבודה, להורות כי צריך לעשות התורה קבע ומלאכתו עראי וזה וזה תתקיים בידו, ובר"ה שנברא בו ביום ולעולם דנין אותו בו צריך לשבות ג"כ ממלאכה, כדי שלא יעשה עיקר מדברי העולם הזה ויכין צידה ליום נסיעתו, כי לא ידע מה ילד יום ראש השנה עליו, וכן ביו"כ כי הוא חתימת כל דברים אלו.

וכמו שימים טובים הם מיוחדים לישראל כן השבת הוא מיוחד לישראל, גם כי היה נוהג קודם נתינת התורה לסיבת בריאת שמים וארץ בששת ימי המעשה וביום השביעי שבת, ולזה היה נראה שיהיה כולל לכל האומות, אפילו הכי הוא מיוחד לישראל וכותי ששבת חייב מיתה, וכמו שאמרו חז"ל, והסיבה כי בשביל ישראל שנקראו ראשית הוא שנברא העולם, וא"כ אין ראוי שיעשו רמז והוראה לבריאת העולם כי אם ישראל שבשבילם נברא ומלא כל הארץ כבודם, כי כל הכותים כאין נגדו לאפס ותהו נחשבו לו, וכשנצרף שבתות כל השנה שהם נ"ב דרך כלל שנה זו על חברתה מעוברת או פשוטה, לימי המועדים שהם י"ח, יהיו כולם שבעים, להורות כי חשובים הם לפני האל יתברך ככל שבעים האומות ובשבילם נברא העולם. וא"כ היות התורה כוללת בכל מה שנברא בעולם היא ראיה כי מי שברא כל העולם הוא ציוה את התורה, והקל והחמיר בכל מה שברא בעולמו כפי רצונו כי מי יאמר לו מה תעשה, וכל מה שברא הקב"ה בראו לכבודו כמו שכתוב (ישעיה מ"ג) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו', וכן היא כוללת בכל איברי האדם ובכל ימות השנה, וכמו שאמר תרי"ג מצוות נצטוו ישראל, רמ"ח מצוות עשה כנגד איבריו של אדם שכל אבר אומר עשה בי מצווה, ושס"ה אזהרות כנגד גידיו של אדם או כנגד ימות החמה, שכל אחד אומר אל תעשה בי עבירה, כי האל יתברך שיצר וברא את האדם וברא את הימים הוא שיכול לצוות עליהן ולא אחר, ואפילו ברמז, כי לא נרמז כי אם **תרי"א** מנין **תור"ה** שציוה לנו משה מפי השם ואנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, ואחר שחיפשו חכמים על מנין המצוות והאזהרות מצאום רמ"ח ושס"ה מכוונות לחשבון זה.

ומה שהיא צודקת בעצמה, הוא בצידוק דיניה במה שבין אדם לחברו ובמה שבין אדם למקום. אם במה שבין אדם לחברו בנזקי ממונו בדיני ד' אבות נזיקין שור ובור מבעה והבער, ומפני שלא עשה בגופו הנזק הקל עליו בתשלומין בקצת הדברים שאינו בא מחמת פשיעתו, ופטר חצי הפירעון במי שאינו מועד להזיק וכיוצא בזה, ובמה שהזיק בגופו וחובל ומזיק חייבו בכל מה שהזיק ואפילו שלא בפשיעה, כי אדם שיש לו דעת מועד לעולם ואפילו גורם, ובגנבה וגזלה חייבו תשלומים, ועוד כפל או ד' וה' בגונב כמו שפירשו הטעם זה השוה עבד לקונו וכו', ודיני קנסות ושיחזיר אבידת חברו שהיא כמו גניבה כיון שלא נתייאש, וכן מי שרצח יהרג או יגלה אם הוא בשוגג, וההריגה לרוצח הוא דין צדק שלא ינצל בכופר ממון מהריגה כמו בחובל שפורע ממון, והם ה' דברים, כי אינן יכולים בית דין לצמצם לעשות לחובל כמו שעשה הוא עין תחת עין, כי אולי יצטער ויוזק יותר ממה שעשה או פחות, אבל ברציחה הוא דבר ידוע ומצומצם נפש תחת נפש, וכן בגולה לא יקחו כופר ממנו אלא יגלה לערי מקלט, ואם רצה גואל הדם את הרוצח חוץ לעיר מקלט אין לו דם, כי כפי דיני חובל ומזיק אפילו בשוגג הוא חייב כי הוא מועד לעולם. והיות דין השוגג גלות הוא מצד הנהרג ומצדו, מה שהוא מצד הנהרג שהוא מונע רגלו מלכת בגבולו ולכן ימנע רגל

ההורג ג"כ משם, ומה שהוא מצדו, כי כמו שהיה הוא בגולה בנפשו ודעתו בשעה שהרג בשגגה שלא הרחיב נפשו ולא פנה דעתו לפקח ולראות שלא יצא תקלה מתחת ידו, כן יהיה גופו גולה וכלוא במקום מיוחד שהיה לו מקודם חלק בו, והוא עיר מקלט של לווים, כי עיירות ישראל כבר נפלו להן בגורל לאחוזת עולם ואינו דין שיתנו מקום לשום אדם לשבת בו כל ימיו.

ועניין עמידתו שם עד מות הכהן הגדול הוא, כי בחטאים שהם בין אדם למקום כמאכלות ועריות או כל דבר שחייב בו כרת במזיד יש בהן קרבן בשוגג, וכן קצת קרבנות הבאים על דבר שבועה או טומאה או מעילה בקודשים, הכולל כי כל הקרבנות הם באים על מה שבין אדם למקום, כי מה שבינו לחברו אין הקרבן מכפר אלא צריך לשלם הנזק או ליהרג אם הרג, וכן שוגג של רציחה לא ניתן לכפרת קרבן, כי מה יועיל הקרבן למה שחטא בנפש חברו שהרגו אפילו אם יהיה בשוגג, וכיון שאין ראוי להרגו מפני שהוא שוגג והרי הוא גולה היה מן הראוי שיצא מגלותו במות הכהן הגדול שבכוהנים, הואיל ולא הספיקו הכוהנים לכפר עליו בקרבן, כי הם ניתנו לכפרת בני ישראל כשהם חוטאים בשוגג, ועתה שחטא זה של שוגג רציחה לא ניתן לכפרת קרבן, מיתת הכהן הגדול היא כפרתו מן הגלות.

וכן כל מה שיש בו שמירת נפש האדם, כחיוב הצלה הנרדף ושלא לעמוד על דמו, ועניין עגלה ערופה ועשיית מעקה וטעינה ופריקה, הכול דין צדק וישר כמו שנתבארו כל דברים אלו בספר נזקין של **הרמב"ם** ז"ל, כל מה שנכלל בספר קנין וספר משפטים, בדיני מקח וממכר ושלא להונות בהן, ודיני זכיה ומתנה ושכנים ושותפין, ודיני עבדים כנענים ועבדים ושפחות ושכירות ושאלה ופיקדון ומלוה ולוה וטוען ונטען ודיני נחלות, הכול בצדק ובמשפט. וכן ספר שופטים בדיני סנהדרין וד' מיתות בית דין ודיני עדות וכל מה שנכלל בספר ההוא הכול בצדק ובמשפט, כי ארבע מיתות סקילה שרפה הרג וחנק הן ראויות לעובר על עבירות ידועות במה שבינו למקום, לבד רוצח שהוא בהרג, וחובל באביו או באמו וגונב נפש מישראל שהם בחנק, ומקלל אביו ואמו בסקילה, והם בינו לחברו. ואין דבר שבינו לחברו בתורה שיהיה בו מיתה אלא אלו הארבעה והשאר הם במה שבינו למקום כעריות ועבודת אלילים.

ואפשר שכל מה שאינו מחסר ממון לחברו אינו נקרא מה שבינו לחברו לעניין זה אלא שבינו למקום, ונמצא שאין קרבן ומיתה במה שבינו לחברו, כי מה שהזיק בממון השכל מחייב שחיובו יהיה ממון ולא קרבן ומיתה, ובושת שיערה תורה שראוי לחייבו ממון כיון שביישו, אבל במה שבינו למקום, הכול מחייב שיתחייב מיתה על כל מה שיעבור, כמו בני נח שהם חייבים מיתה על כל שבע מצוות בני נח ואזהרתן זו מיתתן, אלא שהתורה חסה על ישראל, ומפני שרצה לזכותם לפיכך הרבה להם תורה ומצוות, רצה גם כן להקל

בעונשן, קצתן בקרבן קצתן במלקות קצתן בלאו בעלמא, ומיעוטן באחת מארבע מיתות בית דין ובכרת או מיתה בידי שמים כפי חומר מהותן.

ומה שלא היה בכולן כרת או מיתה בידי שמים ולא מיתת בית דין כיון שחטאו, היה משני טעמים: **הא'** כדי שיהיה ידוע שעל חטא פלוני נענש אותה מיתה, שאם היה מיתה או כרת על ידו יתברך לא היה ניכר כי על אותו החטא מת, כי המיתה היא בית מועד לכל חי יהיה בחור או זקן, וכש בית דין ממיתין אותו הוא בעדות ברורה וידועה שעשה החטא ההוא ועליו מומת.

טעם שני כי הוא כבוד ה' יותר שיהיה מומת על ידינו שנחוש לכבודו. ורצה האל יתברך לזכותנו שנקיים מצוותו כשנהרוג אנחנו כל המחויב מיתה מפני שעבר על דבורו יתברך, ובין כך ובין כך כשאין אנחנו ממיתים אותו מפני שאין בו עדות והתראה אז האל יתברך נפרע ממנו בכרת או במיתה בידי שמים או בדין ד' מיתות בית דין, וכמו שאמרו (כתובות ל') אעפ"י שארבע מיתות בית דין בטלו דיני ארבע מיתות בית דין לא בטלו וכו', כי רצה האל יתברך להעניש לאדם כפי חטאו בזה העולם וילך נקי לעולם הבא, כי כל המומתין מתודין ויש להם חלק לעולם הבא . ומפני שאין החטאים שווים הוא יתברך שהוא שוקל דעות ויודע מחשבות וחומר כל חטא וחטא, החמיר בעונש חטא א' יותר מבאחר, ולכך העניש מיתה החמורה לחטא החמור והקלה לקל, החומר והקלות לפי ראות עיני כבודו, חייב סקילה למוציא מרשות לרשות בשבת שנראה דבר קל, וחנק לחובל באביו שנראה חמור ממנו.

וידענו כי כל דרכיו משפט, גם כי בקצתם לא נדע לתת טעם להם מצד ליאות וקיצור שכלנו בין במה שבינינו לבינינו בין במה שבינינו לבינו, כמו מה שתלוי בדעות ובעיקרי הדת והרחקת עבודת אלילים וחוקות העכו"ם וכל מה שנכלל בספר המדע שהוא אמונת האל יתברך, וק"ש ותפילה ותפילין ומזוזה וספר תורה וציצית ומילה כל מה שנכלל בספר אהבה, שהוא אהבת האל יתברך וזיכרון תורתו ומצוותיו ושביתה בשבתות וימים טובים והמצוות והנעשות בהם כל מה שנכלל בספר זמנים, זיכרון לבריאת עולם וליציאת מצרים, ושאר נסים והטבת מעשינו ועשיית מצוותיו בזמנים ידועים לשנהיה נזכרים לפניו לטובה, ולישא אשה והנהגתו עמה וגירושיה וכל מה שנכלל בספר נשים, וההרחקה מהאסורות לו כל מה שנכלל באיסורי ביאה מספר קדושה כדי שיהיה לו זרע קודש מיוחס ומיוחד לעבודת בוראו.

ועניין מאכלות האסורות לנו והמותרות כל מה שנכלל בספר קדושה אין בהם דבר שיכחישהו השכל, אלא אדרבה השכל מחייב כי המאכלות הבלתי נאותות מעבות השכל מלהשכיל והבין בדרכי האל יתברך. ולעניין ביטוי שפתיו השבועות ונדרים ונזירות וערכין

וחרמין כל מה שנכלל בספר הפלאה, השכל מחייב קיומם, השבועות מפני שנראה כנשבע בחיי המלך, והנדרים לשמור מוצא שפתיו להורות מעלתו על שאר בעלי חיים בכוח הדבור השכלי שניתן בו. וכל מה שתלוי בזריעת קרקעות ומתנות עניים ותרומות ומעשרות ושמטה ויובל וכל מה שנכלל בספר זרעים. כלל הכול להורות כי לה' הארץ.

ובנין בית הבחירה וכל מה שנכלל בתוכו, והבאת הקרבנות המובחרים הקבועים להם זמן והבלתי קבועים כל מה שנכלל בספר עבודה וספר קרבנות להתקרב להשם במה שנתרחק בחטאים, ודיני הטומאות והלכותיהן וטהרתן כל מה שנכלל בספר טהרה, כי הטהרה מביאה לידי פרישות וענוה להתקרב אל ה' יתברך. כל אלו במה שבינו לה' יתברך לזכותו שיעשה רצונו כדי שיהיה ראוי וזכאי מצד עצמו לקבל טובותיו יתברך בעולם הזה ובעולם הבא, ונתבאר דרך כלל כי תורתנו התמימה היא צודקת בעצמה מצד מצוותיה ואזהרותיה בטוב טעם ודעת שיש לכל אחת מהן, וכמו שנודע ונתגלה ליודעי סודותיה חכמי האמת ז"ל. ונתבאר היות התורה כוללת בשנים או שלושה דרכים, והיותר צודקת במצוותיה ואזהרותיה, ומעידה על עצמה שמן השמים ניתנה, בהיותה כוללת וצודקת בעצמה.

ונאמר כי היותה צודקת יתבאר ג"כ מן הטובה שתמשך למי שמקיים מצוותיה ואזהרותיה, ומן הרעה שתמשך לעובר על מצוותיה ואזהרותיה, כי מה שימשך ממנו טובה הוא טוב וישר וצודק, ומה שימשך ממנו רע הוא רע ומקולקל ובלתי צודק. וראינו בדברי התורה ובדברי החכמים ז"ל מצוות מיוחדות ומסוגלות להיות האדם זוכה בעשייתן לטובה בזה העולם, ולהינצל מפגעי המאורעות המתרגשות לבוא בעולם, וכן בעובר על מצוות מיוחדות ואזהרות ידועות היותו נלכד ברשת הפגעים, וכמו שנראה בפירוש בתורה בעניין הקטורת שאמר משה לאהרן (במדבר י"ז) קח את המחתה וגו' ושים קטורת והולך מהרה אל העדה וכפר עליהם כי יצא הקצף מלפני ה' החל הנגף, ויקח אהרן כאשר דבר משה וגו' ויתן את הקטורת ויכפר על העם ויעמוד בין המתים ובין החיים ותיעצר המגפה, והרי דבר זה לא דברו משה לאהרן בינו לבין עצמו, ואהרן לא עשה הדבר בסתר אלא בפני כל ישראל, שאמר לו משה והולך מהרה אל העדה, והוא רץ אל תוך הקהל כשראו כולם שכבר החל הנגף ונתן את הקטורת ויכפר אל העם, וראו כל ישראל אז כי בנתינת הקטורת נעצרה המגפה שהחלה כבר, ואם לא היה בטוח משה רבנו שהייתה נעצרת המגפה על ידי הקטורת לא היה אומר לאהרן שיתן אותו בפני כל ישראל לשיעצור המגפה, כי היה חושש שהיה נשאר בבושה בפניהם, אלא שהיה בטוח כי כך נמסר לו מלמעלה.

וכשכתב אח"כ כל התורה וראו כל ישראל כתובים אלו כהווייתן ידעו וראו שהיה העניין אמת, ולא היה כותבו משה רבנו ונותנו לכל ישראל, אם לא שידע שהם היו עדים בדבר

שהמגפה נעצרה ע"י הקטורת, ודור המדבר היו דור שכולו דעה וידעו להבחין בין האמת והשקר, ולא יעוור עיני שכלם משה רבנו לדעת הכופרים להראות להם מה שלא היה במציאות, וזו ראיה לאומרים אין תורה מן השמים, כי נקהה את שניהם בזה וכיוצא בזה בלי קבלתנו האמתית, וכן ראו כל ישראל כי על ידי הקטורת מתו נדב ואביהוא וקרח ועדתו בהיותם בלתי ראויים להיטפל בעשייתו כי לא היה ראוי אז להיעשות אלא ע"י אהרן הכהן הגדול, ובהיותו נעשה על ידו הייתה המגפה נעצרה, וכל ישראל ביחד ראו שני ההפכים בנושא אחד והוא הקטורת, וכולם עדים נאמנים בדבר, ולמי נאמין אם לא להם, שהיו אוכלי המן שהייתה לחם אבירים לא יאונה להם שיהיו תועים מדרך השכל וכפתאים מאמינים לכל דבר, אלא שידעו הדבר בבירור והשיגוה בשכליהם ובחושיהם.

ואפשר לומר כי מה שנמשכו דברים הפכים מן הקטורת, וכמו שאמרו חז"ל שאמרו ישראל קטורת זה של פורענות היא הרגה נדב ואביהוא וכו', לכך ידעו שהיא של כפרה שנאמר ויתן את הקטורת ויכפר על העם וגו', הייתה הסיבה כי סגולת הקטורת ומעלתו הוא לסלק ולדחות בעתר ענן הקטורת כל מה שהוא עומד כנגדו, ולכן נדב ואביהוא שלקחו איש מחתתו ונתנו בהן אש ושמו עליהן קטורת ויקריבו לפני ה' וגו', היה עתר ענן קטורתם כמי שדוחה רגלי שכינה והוא השפע האלוהי שבמקום המקדש שנכנסו בו ולכך נענשו מיד, וכן קרח ועדתו שהיו לפני ה' כמו שאמר (במדבר ט"ז) והקרבתם לפני ה' איש מחתתו וגו', היה ענן קטורתם מסלק ודוחה רגלי שכינה, ונענשו מיד, אבל הקטורת שהקטיר אהרן היה בחוץ, כמו שאמר לו משה קח את המחתה וגו' ותן עליה אש מעל המזבח והולך מהרה אל העדה וכפר עליהם כי יצא הקצף, ובנתינת הקטורת במקום שהיו העדה ששם יצא הקצף דחה וסלק עתר ענן קטורת אהרן כל מידת הדין הקשה שהיה עניין יציאת הקצף ובזה נעצרה המגפה, וכמו שאמר וירץ אל תוך הקהל ויתן את הקטורת ויכפר על העם וגו', וכשהקטורת נעשה כסדרו ועל יד מי שראוי להיעשות בפנים במקום השכינה, אז עתר ענן הקטורת עולה ומקבל שפע ברכה מן השכינה ובאה טובה לעולם. ואפשר לומר ג"כ כי מה שנמשכו ב' הפכים מהקטורת, היה, כי סגולתו מיוחדת בהיותו נעשה על יד אחד לבד, ומפני כך נענשו נדב ואביהוא שנשתתפו שניהם בעשייתו, שאם היה אחד מהם עושה אותו אולי היה ניצול, וכמו שמורה הכתוב אשר לא ציוה אותם, נראה שהיה עניין עונשם שנשתתפו שניהם בדבר שלא נצטוו שניהם ביחד. וכן בקרח ועדתו נאמר ואש יצאה מאת ה' ותאכל את החמישים ומאתים איש מקריבי הקטורת, כי נראה כי בהיותם רבים בהקטרת קטורת הוא שנענשו, שאם היה כהן אחד לבדו שהיה מקריב אותו כהלכתו לא היה נענש, ובזה טעה קרח שחשב כי גם שאין הקטורת נעשה ע"י רבים יישאר א' המיוחד ויתקבל ענן קטורתו והשאר ימותו, וכמו שהבין מדברי משה שאמר לו והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש, שנראה שאחד מהם המיוחד יהיה נמלט ויבחר בו וכו', ואחר כך חזר ופירשו לו ואמר וקחו איש מחתתו וגו' ואתה ואהרן איש מחתתו, להורות לו כי מה שאמר

והיה האיש אשר יבחר שנראה שהיה ידוע שיבחר באחד מהם לא היה זה האחד אלא אהרן שכבר הובדל לה' להקדישו קודש קודשים, וקרח לא חשש לדברי משה האחרונים אלא למה שאמר זאת עשו קחו לכם מחתות קרח וכל עדתו וגו' ותנו בהן אש וגו' והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש, ולא הזכיר כאן את אהרן שיהיה עמו ועם כל זה ינצל ויהיה נבחר אחד מהם, ולכך קדם ולקח הוא וכל עדתו איש מחתתו ולא המתינו לאהרן שיהיה עימהם כדי שיתקיים בו והיה האיש אשר יבחר וגו', בחשבו כי עכ"פ יהיה נבחר אחד מהם, כי לא מצינו שנשתתף אהרן עימהם אז במחתתו להקטיר קטורת כי לא המתינו לו, וכמו שאמר הכתוב עליהם ויקחו איש מחתתו וגו' ויעמדו פתח אהל מועד ומשה ואהרן, כי אחר שעשו הקטורת עמדו פתח אוהל מועד במקום שהיה משה ואהרן, שנראה כי אהרן היה עם משה שם ביחד ולא נכנס עימהם.

ונחזור לענייננו, כי כל ישראל ראו וידעו כי הקטורת הרגה את הבלתי ראויים ונעצרה המגפה ע"י אהרן כשהוא עשה אותו. וכן הוא ידוע כי כשנעשה הקטורת כמצוותו בזמנו משפיע שפע ברכה לעולם בפרט על העושה אותו מתברך בעושר, וכמו שאמר (דברים ל"ג) ישימו קטורה באפך וכליל על מזבחך, וסמיך ליה ברך ה' חילו, וכמו ששנינו (יומא כ"ו) חדשים לקטורת בואו והפיסו כמו שפי' שם כדי שיזכה כל אחד בעשיית הקטורת ומעולם לא שנה אדם בקטורת, וזה אינו אמונה וקבלה בעלמא אלא ניסיון ומוחש גמור שהיו רואים בעין כי כל מי שהיה מטפל בעשייתו היה מתעשר, ולכך תקנו חדשים לקטורת כדי שיתעשרו כולם, ואם לא היה בפועל מתעשרים מיד הזוכים בקטורת ולא היה ניכר כי מחמת עשותם הקטורת נתעשרו, לא היו אחרים רודפים אחריו ומתאמצים לעשותו והיו מניחים חדשים גם ישנים שיעשוהו, אלא שנראה שהיה דבר ידוע וניכר לכל הכוהנים ולכל ישראל.

וכן במצוות אחרות אנו רואים שיש בהן כח וסגולה לטובה ידועה, וכמו שאמרו חכמים (שבת כ"ג) הזהיר בציצית זוכה לטלית נאה וכו', וכמו שראו והעידו בניסיון (מנחות מ"ד) מאותו שהיה זהיר בו שהלך לזונה בכרכי הים וכו', ובאו ציציותיו וטפחו על פניו וכו', עד אותן מצעות ומטות של זהב שהציעה לו באיסור הציעה לו בהיתר. והרי זו מצווה קלה ואמרו עליו זה מתן שכרן בעולם הזה ולעולם הבא איני יודע, כי אין לך כל מצווה קלה שאין מתן שכרה בעולם הזה ובעולם הבא וכמו שאמרו שם במנחות צא ולמד ממצוות ציצית. ודבר זה היה מפורסם וידוע בבהמ"ד לכל החכמים שבדור ההוא, וא"כ מה שאמר ו ג"כ זוכה לטלית נאה, היה כעניין זה שנתפרסמו כמה אנשים בכמה דורות שהיו זהירים במצוות ציצית וראו הדור ההוא וידעו שזכו מצדו לטלית נאה, וכן מה שאמר ו הרגיל בקידוש היום זוכה וממלא גרבי יין, ושאלו לר' זכאי (מגילה כ"ז) במה הארכת ימים וכו' ולא בטלתי קידוש היום ואימא זקנה הייתה לי פעם אחת מכרה כיפה של ראשה והביאה לי יין

לקידוש, תאנא כשמתה הניחה לו ארבע מאות גרבי יין, כשמת הוא הניח לאביו שלושת אלפים גרבי יין. הרי ראו וידעו באותו הדור כל החכמים ששנו תוספתא זו שהניחה לו אמו ד' מאות גרבי יין, והיא הייתה ענייה קודם והייתה זהירה במצות קידוש עד שמכרה כיפה של ראשה להביא יין לקידוש, והוא ג"כ בהיותו זהיר באותה מצווה עם חברותיה שהזכיר שם זכה לאריכות ימים, ולהניח לבניו שלושת אלפים גרבי יין מצד היותו זהיר בקידוש שהוא עניין דומה לו, וכן אמו הייתה זהירה בקידוש והניחה ת' גרבי יין, נראה כי מה שהניח הוא היין ג"כ היה מהיותו זהיר במצוות קידוש היום.

וכן מה שאמר (שבת כ"ג) הרגיל בנר חנוכה הויין ליה בנים ת"ח, משום דכתיב: כי נר מצווה ותורה אור, ע"י נר מצווה של שבת וחנוכה בא אור תורה. רב הונא הווה רגיל דהווה חליף ותני אפתחא דאבין נגרא חזא דהוה רגיל בשרגא טובא אמר, תרי גברי רברבי נפקי מהכא, נפקי מינייהו רב אידי בר אבין ורב חייא בר אבין, ורב חסדא הוה רגיל דהוה חליף ותני אפתחא דבי נשא דרב שיזבי חזא דהוה רגיל בשרגי, אמר גברא רבה נפיק מהכא נפק מינייהו רב שיזבי, הרי שהיה מסורת בידם והיו רואים בכל דור כי מי שהיה רגיל בנר היה לו בנים ת"ח, ולכך אמרו בפירוש הזהיר בנר שבת הויין לו בנים ת"ח, והיו בטוחים רב הונא ורב חסדא במה שאמר ו חכמינו ז"ל שהיה אמת וויתרו כבודם להגיד דבר עתיד על זה שראו שהיה זהיר במצווה זו שיצאו ממנו ת"ח, וכוונו אל האמת שיצאו ממנו ת"ח הנזכר, כי אם לא היה מתקיים מה שאמר ו היו נשארים ללעג וקלס בפני עמי הארץ ולא היו מחשיבים דבריהם, והחולק על דברי חכמים לא יוכל להכחיש מציאות זה העניין שהיה כך, שהרי רב הונא היה מגדולי תלמידי רב ובא בגמרא חסידותו וענוותו ורב חסדא היה תלמיד חבר שלו, ומה שאמר ו לא היה במסתרים כי אם בפרסום קודם שיתעברו נשותיהם והיו מצפים כל השומעים לראות אם נתקיימו דבריהם ונתקיימו שנתעברו נשותיהם וילדו זכרים וגדלו והיו ת"ח, ורבינא ורב אשי שכתבו עניין זה בגמרא אלמלי לא ידעו ולא נתאמתו שאירע כך לא היו כותבים אותו.

וא"כ נראה דבר מפורש ג"כ בלי ספק כי הזהיר במצוות נמשך לו טובה ידועה, ואין לך ראיה גדולה לצידוק ויושר המצווה כי אם שימשך טובה וחיים לעושיה, וכמו שאמר גדולה תורה שנותנת חיים לעושיה וכו', וגם כי אין דבר זה נראה מפורסם בכל הדורות אינו מן התימה, כי לא נאמר כל זה אלא במי שהוא זהיר ורגיל במצווה מיוחדת כי אפילו בזמן שהיה יכול לפטור עצמו ממנה הוא זהיר לעשותה, ואז ה' יתברך מראה לעולם כי יש שכר הרבה בעולם הבא, ומקצת הפרי נותן לו בעולם הזה כעין המצווה שהיה זהיר בה, שהרי אמרו הזהיר במצווה פלוני ולא אמרו העושה מצווה פלונית, להורות הזריזות אפילו בזמן שהיה יכול לפטור עצמו, כאמו של רבי זכאי שלא הייתה חייבת למכור כיפה שבראשה לקנות יין לקידוש היום.

וכן אותם שיצא מהם ת"ח נאמר עליהם דהוו זהירין בשרגי טובא, ר"ל אפילו שלא היה להם במה לקנות היו מחפשים ומתחזקים לעשותם והיה עולה בידו, ואז היה נראה השגחת ה' יתברך עליהם לפרוע להם בעולם הזה שכר הזהירות לא שכר המצווה עצמה, וא"כ מי שישגיח בכל דור במעשה האל יתברך ובחסידיו הזהירים במצוותיו יראה ג"כ בעין מה שראו הראשונים, ולא יתקיים בשביל זה, שכל המקדש על היין בכל שבת או לובש ציצית בכל יום שימלא גרבי יין או יזכה לטלית נאה, כי מי שיש לו לעולם יין בביתו או מי שיש לו ציצית גם כי הוא עושה מצווה בכל יום אינו נראה כי השגחת האל יתברך על אותה מצווה פרטית כי שכר מצווה בהאי עלמא ליכא, אלא למי שהיה יכול לפטור עצמו בדין מן המצווה והוא זהיר לעשותה לעולם, וזה לא יקרה אלא ליחידים בדור, ואם ישגיח האדם בהם יראה ג"כ מה שראו החכמים הראשונים והעידו עליו. ונתבאר כי מעשיית המצווה והיותו זהיר בה ימשך לו טובה והוא ראיה על צידוק ויושר המצווה.

וכן אמרו הזהיר במזוזה זוכה לדירה נאה, ולא נודע להם מי שיהיה זהיר בה שיהיה יכול לפטור עצמו ממנה והיה זהיר ועשאה שיהיה לו בית נאה, ולכך לא הביאו ראיה במציאות לזה אלא כמו שבקידוש ובנר הדבר אמיתי ונכון כמו שראו בפועל בשתיהן, וכן הזהיר במצוות ציצית ראוי שיהיו לו מטות ומצעות של זהב אשר בכללן טלית נאה גמרו אומר ג"כ במזוזה שיהיה לו דירה נאה כשיהיה זהיר בה, וכן אמרו (שבת כ"ג) דדחיל מרבנן וכו', דרחים רבנן וכו', דמוקיר רבנן וכו', על דרך מה שפירשתי, וכן על המניח תפילין שמאריך ימים כמו שהביאו מן הכתוב (ישעיה ל"ח) ה' עליהם יחיו, וכאן אמרו כל המניח ולא אמר כל הזהיר שהיה נראה אפילו בזמן שהיה יכול לפטור עצמו ואם הוא פטור מחמת צורך ניקוי גופו אינו זהירות להניחם.

וכן בעניין הצדקה אמר הכתוב וצדקה תציל ממות, והעיד ר' עקיבא וכל החכמים הסמוכים על שלחנו בחופת בתו שניצולה מן הנחש שיעדו לה כלדאי בשביל הצדקה שעשאה וכמו שהוא מוזכר בסוף שבת עם עניינים כאלו. נמצא שידעו שאין מזל לישראל שהצדקה מצילה ומגינה על מה שמורה המזל, ודרש אז רבי עקיבא וצדקה תציל ממות, כלומר שראו בניסיון מה שכתב שלמה ע"ה וצדקה תציל ממות ולא ממיתה משונה ע"י נחש אלא אפילו ממיתה עצמה, וכן בכמה דברים כיוצא באלו שהביאו בגמרא להורות כי שומר מצווה לא ידע דבר רע. וכמו שעניין זה גלוי ומפורסם בעניין המצוות כן הוא ידוע ומפורסם בעניין העבירות, כי הזהיר מעשותם ניצול מפגעים רעים ומי שנכשל בהם נענש, וכמו שראינו בעניין השבועה שנשבעו בני ישראל לגבעונים, שנענשו ישראל שבא רעב לארץ על אשר המית שאול את הגבעונים כמו שנזכר בשמואל.

וכן אמרו חכמים ז"ל, מעשה בכפר אחד שהיו אנשיה נשבעים ומקיימים וכולם נחרבו. ואם הנשבעים ומקיימים בדבר שאינו צריך כך, הנשבעים לשקר על אחת כמה וכמה, וכן ראינו שהחרים יהושע את יריחו שאמר (יהושע ו') והייתה העיר חרם היא וכל אשר בה לה' וגו', וחרם הוא כשבועה, ומפני שעבר עכן כתיב וימעלו בני ישראל מעל בחרם וגו', ונענשו שנסו לפני אנשי העי והכו מהם כל"ו איש עד שהודה עכן ונשרף הוא וכל ביתו כנזכר, וכן השביע יהושע את ישראל ואמר ארור האיש לפני ה' אשר יקום ובנה את העיר וגו'. וראינו כי בימי אחאב שבנה חיאל את יריחו בבכורו יסדה ובצעירו הציב דלתיה כמו שארר וקלל יהושע בעת השבועה. וכן שאול השביע את העם לאמר ארור האיש אשר יאכל לחם עד הערב וגו', ולא שמע יונתן בהשביע אביו את העם וטעם מהדבש, ונענש שלא ענהו האל יתברך ביום ההוא ואמר שאול במה הייתה החטאת הזאת וגו', עד שפדו העם את יונתן ולא מת.

וכן ראינו כי בסיבת העגלים שעשה ירבעם ונמשכו אחריהם כל הבאים אחריו עד הושע בן אלה גלו עשרת השבטים מארצותם, וכמו שאמר (מ"ב י"ז) ויהי כי חטאו בנ"י לה' אלוהיהם וגו' וילכו בחוקות הגויים וגו' ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן וגו' ויציבו להם מצבות וגו' ויקטרו שם וגו' ויעבדו את הגלולים וגו' ולא שמעו וגו' וימאסו את חוקיו וגו' ויעזבו את כל מצוות ה' וגו' ויעבירו את בניהם וגו' ויתאנף ה' מאד בישראל ויסירם מעל פניו וגו'. הורה כי האריך להם ה' יתברך שלא להגלותם גם כי חטאו והלכו בחוקות הגויים וכו' עד שהעיד בהם ביד כל נביאי כל חוזה לאמר שובו מדרכיכם וגו' ולא שמעו ויקשו את ערפם, ועוד הוסיפו לחטוא אחרי שיעד בהם חטאים אשר לא עשו אותם קודם הייעוד ואז לא היה יכול לסבול ולהאריך עוד, והתאנף מאד בהם ויסירם מעל פניו לא נשאר רק שבט יהודה לבדו גם יהודה לא שמר וגו', ועם כל זה האריך להם עוד כיון שלא כבד פשעם כבני ישראל, הרי שהיה גלוי ומפורסם לכל האומות ולישראל עצמם אחר שבאה עליהם הרעה שבאה להם מצד חטאתם ועברם על דברי התורה.

והרי יהודה שהיו מועטים מהם ולא גלו אז מפני שהיה גלוי ומפורסם שלא היו כל כך רעים וחטאים כמו שאר השבטים שלא היה ביניהם עגלי זהב וע"כ האריך להם ולא נתן בלב מלך אשור אז שיגלם, וכשבא בימי חזקיהו המלך שלח ה' מלאכו ויך במחנה אשור קפ"ה אלף וישכימו בבקר והנה כולם פגרים מתים וידעו אז שבט יהודה כי האל יתברך הוא שנלחם להם כמו שיעד והודיע להם קודם ע"י ישעיה הנביא ששמע ה' תפילת חזקיה ואמר (ישעיה ל"ז) וגנותי על העיר הזאת להושיעה וגו', והיה מפורסם נס זה בכל העולם וידעו כי האל יתברך הוא שהגלה את עשרת השבטים ורחם על יהודה כעת למענו ולמען דוד עבדו. וכל זה הוא דרך כלל בחטאים כוללים שחטאו ישראל, כי באנשים פרטים שחטאו חטאים פרטים גם זה גלוי שהיו נכשלים ונענשים בעוונם, וכמו שהוא מבואר בנביאים ובכתובים

ובדברי רז"ל ויאריך בסיפורם, אלא שנאמין ונדע כי הוא אמת, כי האל יתברך נותן שכר טוב בעולם הזה ובעולם הבא למקיימי המצוות, ומעניש בעולם הזה ובעולם הבא לעוברים מצוותיו ואזהרותיו. וזו ראיה גדולה כי התורה וכל מצוותיה ניתנו למשה בסיני כדי שיקיימוה ישראל, אלא שעניין השכר של מקיימי מצוות והעונש של עוברי עבירות שאמרנו, גם כי הוא נגלה לפקחים וליודעים הוא נסתר ונעלם מעיני ההולכים בחשך, כי הם אומרים על מי שבאה עליו הרעה על עברו על מצוות ה' כי מקרה היה לו, וכן על מי שבאה לו טובה מצד עשותו מצווה אומר כי מזלו גרם ולא נמשך מצד המצווה. וגם זה מאת ה' יצאה כי הגדיל עצה והפליא תושיה לתת שכר להולכים לפניו באמת ובלי שימוש לקבל פרס שמביא הטובה לטוב, באופן שיוכל מי שירצה להכחיש לומר שלא באה לו מצד המצווה, ומביא הרעה לעושה הרע, באופן שיוכל להכחיש מי שירצה ולומר מקרה הוא היה לו, והמשכיל והמבחין בכל דרכי ה' דרך כלל ודרך פרט ומשגיח על כל מה שעושה האדם אם טוב ואם רע יודע כי מהשם הייתה לו, ומי שאינו משגיח כמו שראוי, תולה הדברים למקרה.

ובזה יש שכר יותר לדבקים במצוות ואינם חוששים אם יבוא להם טובה או לא אלא לעשות רצון קונם, כי אם היה השכר והעונש גלוי לכל העולם היה בטל כמעט השכר והעונש, כי אפילו הרשע היה מכריע עצמו לכף זכות בראותו בעין הטוב שהיה מגיע לעוסקים במצוות והרע המגיע לעושים העבירות, וגם הצדיקים לא היה ראוי שיהיה להם שכר כ"כ כי לא היטיבו דרכיהם כי אם בשביל שיגיע להם טובה וינצלו מן הרעה, וכמעט הייתה בטלה הבחירה שהיא ביד כל אדם לעשות טוב ורע. וכדי להגדיל שכר הצדיקים בעולם הזה ובעולם הבא, רצה שיהיה נעלם קצת עניין הטובות המגיעות לטובים והרעות המגיעות לרעים מצד חטאתם, כדי שכל אחד מעצמו ישוב אל אלוהיו ויהיה לו שכר טוב בעמלו.

וכן אפשר כי מה שאמרו זוכה לטלית נאה או לדירה נאה בהיותו זהיר במצווה פלונית, הוא בהיותו שלם ג"כ בדברים אחרים גם כי לא היה זהיר בהם כ"כ, כדי שלא יקשה אם נראה אחד שהוא זהיר באיזו מצווה ואינו מגיע לו עניין שכר אותה מצווה בעולם הזה, כי נתלה החיסרון במעשים אחרים, וכמו שאמר (יומא מ"ז) על קמחית שהיו לה ז' בנים וכולם שמשו בכהונה גדולה, ואמרו לה במה זכית לכך, ואמרה להם מימי לא ראו קורות ביתי קלעי שערי. אמרו לה הרבה עשו כן ולא הועילו, לומר לא זאת לבד היא שעמדה לה שהרבה עשו כך ולא הועילו, אלא שזכיות אחרות ג"כ היו בה ועל כולם זכתה לשיהיו כל בניה כוהנים גדולים.

שער היסודות פרק כח [הייעודים שבתורה ובנביאים]

ומה שהיא צודקת ביעודיה ובנסים שנזכרו בה, הוא כי ראינו כל היעודים שנכתבו בה לעתיד נתקיימו ונכתבה ונודע קיומם בתורה עצמה ובספרי הנביאים.

והיעוד הראשון הוא מה שיעד הקב"ה מיתה לאדם אם יאכל מעץ הדעת, וכמו שאמר הכתוב כי ביום אכלך ממנו מות תמות, ואמרו חכמים מיתה לאדם, מיתה לחוה, מיתה לו, מיתה לדורותיו. וצריך לברר באיזה אופן נתקיים יעוד זה, שאם יום זה הוא יום ההווה בינינו הרי לא נתקיים היעוד שלא מת באותו יום, ואם זה הוא יומו של הקב"ה שהוא אלף שנים הרי נתקיים ענשו בו ובדורותיו, ולמה קללו עוד כמה קללות הרי ענשו מספיק לו שימות תוך אלף שנים, ועוד יקשה אם הוא יום קטן הרי עונשו גדול ואם הוא יום גדול הרי עונשו קטן. ונאמר כי זה היעוד היה משמעו על היום הנזכר בכתוב בבריאה והוא היום ההווה בעולם, כי יומו של הקב"ה לא הוזכר בתורה בפירוש, וזה היה מן הדין שימות ביומו והוא היום שנברא בו כיון שעבר על ציוויו יתברך ולא היה יכול לעמוד מלחטוא אפילו שעה אחת, כי בשעת תשיעית נצטווה ובעשירית סרח, אבל ברחמיו יתברך האריך לו שלא יתקיים הייעוד כי אם ליומו של הקב"ה שהוא אלף שנים, מפני שהיה כמו אנוס, כי פיתוי אשתו של אדם אונס הוא, וכשנצטווה אדם הראשון עדיין לא הייתה חוה נבראת בצדו כפי סדר הכתובים, ולא נצטווה אלא הוא ואמר לו ביום אוכלך ממנו מות תמות, כי מלת אוכלך נראה מדעתך ומרצונך.

וזהו שאמר אדם הראשון האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ וגו', כלומר שהיא פתתה אותו לשיאכל, כי היא הייתה חושבת מקודם כי היא לא תיענש מפני שעדין לא הייתה מצווה כשנצטווה בעלה והיא לא נצטוותה, והנחש בהיותו ערום ראה שאם היה אומר לה שתאכל מפני שלא נצטוות לא תאכיל היא את בעלה מפני שהוא נצטווה, ולכך נכנס עמה בערמה ואמר לה אף כי אמר אלוהים לא תאכלו מכל עץ הגן, כלומר כבר הייתי יכול לומר לך שתוכל לאכול ברשות שהרי לא נצטווית את, אבל אפילו שאודה לך שאמר אלוהים לא תאכלו לשניכם בשווה, אל תיראו לא את ולא בעליך כי לא מות תמותון אפילו שתאכלו.

והנה בזאת הטענה הייתה נשלמת כוונתו שיאכל אדם הראשון ויעבור על הציווי, כי מה שהייתה אוכלת היא לא היה הנחש חושש כי היא לא תיענש כי לא נצטוות על זה, ולכן כשאמר אדם היא נתנה לי מן העץ ואוכל, אמר לה האל יתברך מה זאת עשית כלומר, שנתת לבעליך ופתית אותו שיאכל, והיא השיבה כי גם היא הייתה אנוסה, כי כיון שהנחש השיא אותה ותאכל הוכרחה להאכיל היא גם בעלה, ולכך התחיל האל יתברך בקללה למתחיל בעבירה והוא הנחש, ואחר כך לאשה שנתפתתה ממנו, ואח"כ לאדם שנתפתה מאשתו. ואמר לנחש כי עשית זאת, כי אמר שהיא בתשובתה למה שאמר לה האל יתברך מה זאת עשית אמרה הנחש השיאני ואוכל. אמר לה האל יתברך כי עשית זאת כלומר

שאתה עשית את והיית הסיבה שיאכל אדם ויעבור על הציווי, ולאשה אמר הרבה ארבה וגו', לא האשים אותה על שאכלה אלא על שהאכילה את בעלה ופתתה אותו והפך רצונו לרצונה, ולכך אמר לה ואל אישך תשוקתך והוא ימשול בך הפך כוונתך.

ולאדם אמר כי שמעת לקול אשתך ותאכל מן העץ, כלומר לא היה שום אונס ממנה אלא שרצית לשמוע לקולה ולעבור על מצוותי, ארורה האדמה וגו', ומפני כי סוף סוף אם לא הייתה אשתו מפתה אותו לא היה אוכל, הקל האל יתברך עליו וקבל תפילתו ותשובתו שלא מת באותו יום עצמו שיעד לו, והאריך לו עד שיעור יומו של הקב"ה, כדי לקיים ייעודו הא' שיעד, אפילו שהיה לרעה והקב"ה חוזר בו כשיש תשובה, וכמו שמבואר בדברי ירמיהו לחנניה בן עזור. והנה כשאמר לו ביום אכלך ממנו מות תמות, היה דעתו יתברך שיחשוב אדם הראשון שהוא היום עצמו שנברא בו והוא יום השישי לבריאה, והאמת לא היה כי אם על יומו של הקב"ה והוא אלף שנה, כי אם היה על היום ההוא ממש, הרי הייתה כל הבריאה לבטלה ולא הייתה נשלמה עדיין הבריאה, כי אם ימות ביום ששי לא היה יום מנוחה ביום שביעי ולא היה נשאר אדם על הארץ ועל מה נברא העולם, אלא שתחילת מחשבתו הייתה שאם לא יחטא יחיה לעולם, ואם יחטא יאריך לו עד סוף יומו של הקב"ה, ולכך אמר מות תמות, ודרשו חז"ל מיתה לאדם, מיתה לחוה, מיתה לו, מיתה לדורותיו, כי הורה בזה כי לא הייתה המיתה באותו יום עצמו שעדין לא הייתה חוה ועדין לא היו דורות, אל אמר מות תמות מיתה לו ומיתה לחוה גם כי לא נצטווית, ומיתה לו מיתה לדורותיו שיבואו אחריו בסיבתו, כי לא יחיה שום אחד מדורותיו לעולם אפילו לא יחטא.

ואפשר לומר כי מפני שחוה הייתה בכוח עם אדם הראשון כשנצטווה, כי לא נבראת אחר כך עפר מן האדמה אלא שנבנית מאחת מצלעותיו, מפני זה נכללה בציווי ונענשה גם היא, ולכן אמר מיתה לאדם מיתה לחוה גם כי אינה מצויה עדין הרי היא עומדת בא' מצלעותיו, ומיתה לו ומיתה לדורותיו שהם באים מכוחו והם יוצאי ירכו אע"פ שאינם מצויים עדין. ובפרקי ר' אליעזר פרק י"א תניא בששה קרא שמות, שביעית נזדווגה לו חוה, שמינית נצטוו, ט' עלו למטה שנים וירדו ארבעה, עשירית הכניסו לגן עדן ועבר על ציוויו, אחת עשרה נידון, י"ב נתגרש. וקשה לנוסחא זו כי סדר השעות הוא שלא כסדר הכתוב, ועוד שאם נצטוו בשמינית, הבל וקין גם כן שנולדו בתשיעית היו ראויים ליענש עונש בפני עצמם, כי מסתמא ידעו ציווי ה' יתברך כשנכנסו עם אדם וחוה לגן עדן בשעה עשירית ועברו גם הם, שהרי אמרו חכמים ז"ל ותיתן גם לאישה, גם ריבוי שהאכילה את הבהמה וחיה ועוף והכול שמעו לה חוץ מעוף אחד ושמו חול כדכתיב: (איוב כ"ט) וכחול ארבה ימים אלף שנים הוא חי וכו', ואם כן כל שכן שהאכילה לבניה, ואם קין והבל לא אכלו, היו ראויים להיות חיים לעולם, ואם אכלו היה ראוי שיענשו עונש מיוחד ולא הוזכר זה בכתוב, לכן

נראה נוסחת הפסיקתא כי גם היא נאמרה בשם ר' אליעזר והיא כסדר הכתובים כפי המפרשים ז"ל שלא הוזכרה חוה עדין וכמו שכתבתי למעלה.

ומפני כי בגמרא גם כן פרק אחד דיני ממונות הובאה מימרא זו כמו בפרקי רבי אליעזר, שביעית נזדווגה לו חוה וכו', נאמר לפי זה כי אפילו הכי לא נצטווה בפירוש על זה אלא אדם הראשון ולא חוה ובניה כי הוא היה העיקר, ולכך נאמר לו כי ביום אכלך ממנו מות תמות, והיה אפשר שיבינו שהם לא נצטוו כלל ולכך אמר לה הנחש אף כי אמר אלוהים כמו שפירשתי למעלה. היעוד השני קללת הנחש חוה ואדם שנתקיים בהם כל מה שנתייעד להם.

היעוד הג' קללות קין נע ונד תהיה בארץ וכתיב וישב בארץ נוד.

היעוד הרביעי כל הורג קין שבעתים יוקם וגו', וכתיב בלמך אחר שהוליד והוא דור שביעי כי איש הרגתי לפצעי שהרג את קין וקיים הקב"ה הבטחתו וכמו שאמרו במדרש.

והיעוד החמישי זה ינחמנו ממעשינו וגו', כי הייתה מסורת ביד אדם הראשון כשנאמר לו ארורה האדמה כשיולד אדם מהול ממעי אמו תפסק קללתה, וכן היה כי קודם היו המים עולים ומצפים אותם מקבריהם וכו' וכיון שעמד נח נינוחו, וכן כיון שחטא אדם הראשון פרה לא הייתה נשמעת לחורש, התלם לא היה נשמע ליחרש וכיון שעמד נח נחו וכו'.

והיעוד השישי והנני משחיתם את הארץ וגו' עשה לך תיבת עצי גפר וגו' ואני הנני מביא את המבול וגו' והקימותי את בריתי אתך וגו', ונתקיים הכול כמו שכתוב בתורה.

היעוד השביעי ומוראכם וחתכם יהיה וגו', והוא מתקיים כמו שאמרו תינוק בן יומו חי אין צריך לשומרו מן העכברים וכו'.

היעוד הח' ולא יכרת כל בשר עוד וגו' ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ וגו', ונתקיים לעולם. **היעוד התשיעי** ונראתה הקשת בענן וגו' והייתה הקשת בענן וראיתיה לזכור ברית עולם בין אלוהים ובין כל נפש חיה בכל בשר אשר על הארץ, לא אמר כאן ביני וביניכם אלא בין אלוהים ובין כל נפש חיה, כי אין הקשת לראיה אלא בזמן שאין שום צדיק בארץ ואין העולם מתקיים אלא בשביל הב"ח, כמו שאמר ובין כל נפש חיה, ואמר בכל בשר אשר על הארץ לכלול מין האדם שהם בשר והם נמשכים אחר החומר שאין צדיק ביניהם, אבל בזמן שיש צדיק אין הקשת נראית וכמו שאמרו (כתובות ע"ז) נראתה הקשת בימיך.

היעוד העשירי מה שייעד נח לבניו ארור כנען וגו' ברוך ה' אלוהי שם וגו' יפת אלוהים ליפת וגו' ויהי כנען עבד למו, ונתקיים קללת כנען שהיו עבדים לשם וליפת, וכן נתקיים ברכת שם והיא נתינת הארץ, וכן יפת אלוהים ליפת שבנה כורש בית שני, וישכון באוהלי שם והוא שישרה שכינתו בבית שבנה שלמה, וכן היה.

היעוד אחד עשר הבה נרדה ונבלה שם שפתם וגו' וכתיב ויפץ ה' אותם וגו', הלכו להם בני צור לצידון בני צידון לצור, ור' נחמיה אומר נתכנסו כל הארצות כראשי תורין והייתה כל אחת בולעת אנשי מקומה וכו'.

היעוד הי"ב ואעשך לגוי גדול ואברכך ואברכה מברכיך וגו' ונתקיים הכול כמו שידוע.

היעוד הי"ג לזרעך אתן את הארץ הזאת וגו', ונתקיים.

היעוד הי"ד וה' אמר אל אברהם אחרי הפרד לוט מעמו שא עיניך וראה וגו' כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה וגו' ושמתי את זרעך וגו', הוצרך לחזור להבטיחו על נתינת הארץ כי מקודם לא אמר כי אם לזרעך אתן את הארץ הזאת, ועתה פירש לו יותר צפונה ונגבה וגו' כי את כל הארץ אשר אתה רואה וגו', והוסיף גם כן בזרעו ושמתי את זרעך כעפר הארץ וגו', כי מתוספת וריבוי הזרע נמשך תוספת הארץ, ונתקיים הכול כמו שכתוב בתורה ובנביאים, ומה שאמר לך אתננה ולזרעך לא הייתה הבטחה שיתננה לו ממש שהרי הוצרך לקנות קבר לאשתו בדמים יקרים, אלא מה שאמר לך אתננה רוצה לומר בזכותך אתננה לזרעך, או ירצה לך אתננה מעתה כדי שיזכו זרעך בה בתורת ירושה, כי הבאה להם מכוחך תהיה קיימת יותר בידם, ומה שאמר עד עולם הוא משום דקדושה שנייה קודשה לשעתה וקודשה לעתיד לבא, והרי אנו מחויבים במצוותיה לעולם כמו אם היינו בה, ולעתיד יתקיים בפועל שתהיה לנו עד עולם.

היעוד הט"ו מעמד בין הבתרים, והוא ידוע, כי זה היה בהיות אברהם אבינו בן שבעים שנה שהרי כתוב כאן ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, וביציאת בני ישראל ממצרים כתוב, ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ת"ל שנה, הא כיצד משה שהיה לו זרע לאברהם אבינו והוא משנולד יצחק הם ת' שנה כמו שכתוב כאן כי גר יהיה זרעך וגו', משעה שיהיה לך זרע מיוחד והוא יצחק, ומה שנאמר לשם ת"ל שנה, הוא ממעמד בין הבתרים שהיה שלושים שנה קודם בהיות אברהם בן ע' שנה, ואם כן מה שאמר בתחילת הפרשה ואברהם בן ע"ה שנה בצאתו מחרן הוא יציאה שנייה וחמש שנים קודם יצא מחרן, והיה במעמד הזה וחזר לחרן וכמו שאמרו חז"ל.

אלא שקשה לזה כי כפי סדר הכתובים נראה, כי מלחמת אברהם עם המלכים היה אחר שיצא מחרן בפעם שנייה, שהרי כתיב בצאתו מחרן בן ע"ה שנים וכתיב, ויקח אברהם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו וגו', ויעבר אברם בארץ וגו' ויהי רעב בארץ וגו', ויעל אברם ממצרים הוא ואשתו וכל אשר לו ולוט עמו וגו' הפרד נא מעלי וגו', ולוט ישב בערי הככר ויאהל עד סדום וגו', וה' אמר אל אברם אחרי הפרד לוט וגו', ויהי בימי אמרפל וגו', ויקחו את כל רכוש סדום ועמורה וגו', ויקחו את לוט וגו', והוא יושב בסדום וגו', ויצא מלך סדום וגו', ויאמר אברם אל מלך סדום וגו', אחר הדברים האלה היה דבר ה' אלא אברם במחזה וגו', עד סוף כל הפרשה, ואם כן אחר כל דברים אלו שאירעו כשיצא אברהם מחרן עם לוט בהיותו בן ע"ה שנה היה דבר ה' אליו, אל תירא כי לא תיענש על הנפשות אשר הרגת ולא קבלת שכר צדקותיך עדין כי שכרך הרבה מאד, ועל זה השיב אברם מה תיתן לי ואנכי הולך ערירי וגו' הן לי לא נתתה זרע וגו', ומה תועלת בכל אשר תיתן לי, ואז השיב לו האל יתברך לא יירשך זה וגו' ויוצא אותו החוצה וגו' והאמין ביי' וגו', במה אדע כי אירשנה וגו',

והרי זה מעמד בין הבתרים, ונראה שהיה אחר כל זה ואיך אמרו שהיה בשנת ע' לאברם, כדי לישב ב' הפסוקים אחד אומר ת' ואחד אומר ת"ל, הרי יכולים לישב הכתובים באופן אחר, כמו שאמר רבי אלעזר בן ערך רד"ו שנה ישבו במצרים וה' שנים קודם שירד יעקב נולדו מנשה ואפרים הרי רט"ו ימים ולילות הרי ת"ל שדלג הקב"ה את הקץ בזכות האבות וכו'.

ונאמר כי חכמים סוברים שאלו הת"ל שנה היו ממש שנים שלמים הואיל שמצאנו הארבע מאות מכוונים מלידת יצחק שהיה זרעו של אברהם, השלושים היתרים שנחסרו ביציאת מצרים נאמר שהם ממעמד בין הבתרים, וכמו שהעתיקו הזקנים לתלמי ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים ובשאר ארצות ת"ל שנה, ואם כן נצטרך לומר שאברהם יצא ב' פעמים מחרן, הפעם האחת בהיותו בן ע' שנה או פחות כי אז נאמר לו לך לך מארצך וגו' ואעשך לגוי גדול וגו', ובזאת ההליכה אירעו כל הדברים הכתובים בפר' עד סוף מעמד בין הבתרים שהיה אז בן ע' שנה, ואח"כ חזר לחרן וחזר ויצא משם מכל וכל שלא חזר לשם בהיותו בן ע"ה שנה, ועל שתי הליכות אלו אמר הכתוב וילך אברם כאשר דבר אליו וגו' וילך אתו לוט, והיא ההליכה הראשונה וסדר כל הפרשה, ועל היציאה השנייה כשחזר שם אמר ואברם בן ע"ה שנה בצאתו מחרן, כלומר כשיצא שנית מחרן מכל וכל שלא חזר אליה עוד היה בן ע"ה שנה, אבל בהליכה הראשונה לא היה עדין בן ע"ה שנה. ואח"כ ראיתי בפירוש **הרמב"ן** ז"ל פרשת בא אל פרעה שכתב בשטה אחת כל מה שכתבתי אני בכמה שטות.

ונחזור לעניין היעוד שיעד לו כאן לא יירשך זה כי אם אשר וגו' שהרי אמר לו קודם כשיצא לזרעך אתן את הארץ הזאת וגו', ואחרי הפרד לוט מעמו נאמר לו כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה ולזרעך וגו' ושמתי את זרעך כעפר הארץ וגו', וא"כ איך אמר אברהם הן לי לא נתת זרע והנה בן ביתי יורש אותי, והשיב לו האל יתברך לא יירשך זה וגו' ויוצא אותו החוצה וגו' והאמין בה' ויחשבה לו צדקה. ואפשר לומר כי כשיצא אברהם מחרן עם לוט ונאמר לו ולזרעך אתן את הארץ הזאת, חשב אברהם כי הייתה הכוונה על לוט שהיה כמו זרעו עתה והיה ראוי לירושה, ולפיכך כשנפרד לוט ממנו חזר ויעד לו ולזרעך עד עולם לא ללוט, ואחר שאירע ניצחון המלכים ולא היה עמו כי אם בן משק ביתו והצליח דרכו עמו, חשב אולי עליו יתקיים ברכת הזרע שהרי היה כמו בנו ותלמידו ולכך אמר, ואנכי הולך ערירי ובן משק ביתי וגו' והוא על לוט כמו שדרשו חז"ל, הוא דמשק אליעזר הוא על אליעזר, ולכך חזר והשיבו האל יתברך לא יירשך זה כי אם אשר יצא ממעיך, כי לא יקרא זרע ויורש לך כי אם מי שיצא ממש ממעיך, וחזר ואמר לו הבט נא השמימה וגו', אם תוכל לספור אותם כה יהיה זרעך, כלומר שיהיו גיבורים ושולטים על כל העמים, ובכלל ייעוד זה עניין הגירות ת' שנה, וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן

יצאו ברכוש גדול, וכמו שמפורש קיומו, ואמר אחר כך ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר לזרעך נתתי וגו' את הקיני ואת הקניזי וגו' והם עשר אומות, ולא נתקיים עד עתה אלא שבעה אומות, ולעתיד יתקיים ירושת השלוש האומות כמו שאמר הנביא, אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם, והם קיני וקניזי וקדמוני, ומעתה ייעד אותם לעתיד, שהרי בכל ההבטחות שהוזכרו ירושת ארץ עשרת עממין לאבות אח"כ לא הוזכרו אלא שבעה, נראה כי מתחלה לא הבטיחם אלא עד לעתיד שיתקיים במהרה בימינו.

והיעוד הי"ו להגר הרבה ארבה זרעך וגו' והוא יהיה פרא אדם וגו', נתקיים הכול.

והיעוד הי"ז וארבה אותך במאד מאד והפריתי אותך במאד מאד ונתתיך לגויים ומלכים וגו', והקימותי את בריתי ביני וביניך ובין זרעך וגו', ונתתי לך ולזרעך אחריך וגו', והייתי להם לאלוהים וגו', הוצרך לחזור ולהבטיחו בריבוי הזרע לומר ונתתיך לגויים ומלכים ממך יצאו, כי אם היה אומר ונתתיך לגויים וגו' לבד, היה אפשר כי קודם שירבו ויפרו יהיו לגויים שיתחלקו אלו מאלו במחלוקת ויהיה כל אחד גוי בפני עצמו ומלך בפני עצמו, לכך אמר וארבה והפריתי כי אחר שיהיו רבים מצד ריבויים יהיו נקראים גויים ומלכים זה אחר זה, לא שיבשרם עתה שיתחלקו לגויים עשו ויעקב ולמלכים רחבעם וירבעם, וחזר ואמר נתתי לך ולזרעך אחריך לומר, והייתי להם לאלוהים שתהיה להם לאחוזת עולם וישכנו בה ולא יצאו ממנה לדעתם ורצונם, כי הדר בארץ ישראל כמי שיש לו אלוה וכל שאינו דר וכו' (כתובות ק"י).

היעוד הי"ח לשרה וברכתיה והייתה לגויים מלכי עמים ממנה יהיו, חזר ואמר לשרה כל מה שאמר לאברהם, כי ממנה יהיו כל הטובה שתמשך מזרע אברהם, וכן בישר אותה כי גם שמשפחת אב קרויה משפחה ולא משפחת אם, ואם כן אע"פ שיצאו ממנו גויים ומלכים לא יתייחסו אלא אחר אברהם ובזכותו, לכך אמר וברכתיה והייתה לגויים מלכי עמים וגו', כי בזכותה וברכתה יהיו לגויים ומלכים וגם אחריה יתייחסו ויתהללו בה כל זרע ישראל, כמו שאמר, אבל שרה אשתך וגו' והקימותי את בריתי אתו, כי להיותו בן שרה אקים אתו ברית שכרתי עמך ולא עם ישמעאל אע"פ שהוא בנך, ואע"פ שהיה כשר הוא וזרעו אינו נכנס בכלל זה הברית, אלא שבזכותך ברכתי אותו והפריתי וגו' י"ב נשיאים יוליד וגו' בכור ישמעאל נביות וקדר ואדבאל וגו'.

היעוד הי"ט שוב אשוב אליך כעת חיה והנה בן לשרה אשתך, כי אע"פ שהאריך כמה זמן ממעמד בין הבתרים שהבטיחו בזרע, לא יאריך עוד אלא למועד הזה כעת חיה יהיה לו בן, ורמז כי זה הזמן שיולד בו יצחק יהיה מוכן לשיגאלו בניו לסוף ארבע מאות שנה והוא זמן פסח כמו שאמרו ז"ל.

היעוד הכ' כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה כי ביצחק יקרא לך זרע וגו' וגם את בן האמה וגו' כי זרעך הוא, מפני שאמרה שרה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני עם יצחק, היה רע בעיניו, כי גם שלא יהיה ישמעאל כשר והגון כמו יצחק היה רוצה שיירש עמו כמו שמזרע יצחק יצא עשו ויתייחס לזרעו כן היה ראוי שיתייחס ישמעאל שהוא בנו ועשו אינו

אלא בן בנו, לכך אמר לו האל יתברך אל ירע בעיניך וגו' שמע בקולה כי ביצחק יקרא לך זרע, ולא כל יצחק כי עשו לא יתייחס לזרעך, ואם כן אל ירע בעיני שלא יתייחס לזרעך גם כן ישמעאל ולא יירש עם יצחק, כי עם היותו בן האמה ויצחק בן הגבירה לגוי אשימנו כי סוף סוף הוא זרעך על פי שלא יקרא זרעך לכבוד יצחק.

והיעוד הכ"א להגר קומי שאי את הנער וגו' כי לגוי גדול אשימנו, מפני כי ביעוד הראשון שנאמר לאברהם על ישמעאל אמר ונתתיו לגוי גדול ואח"כ כשאמרה שרה לא יירש בן האמה עם בנה ונאמר שמע בקולה, ואמר לאברהם וגם את בן האמה לגוי אשימנו ולא אמר לגוי גדול, חשבה הגר כי לסיבה שהכניסה שרה עין רעה בו ניטלה ממנו הגדולה, לכן חזר והבטיחה כי לגוי גדול אשימנו.

והיעוד הכ"ב לאברם על עקידת יצחק בי נשבעתי נאם ה' כי יען אשר עשית וגו' כי ברך אברכך והרבה ארבה את זרעך וגו', הוסיף לו בהבטחה זאת שיהיה ריבוי זרעו ככוכבי השמים וכחול בבת אחת, ולכן אמר ברך אברכך והרבה ארבה, שני ריבוין בבת אחת בזמן אחד, וריבוים יהיה סיבה שלא תספיק להם נחלתם ויירשו ג"כ שער שונאיהם ולא יקללום ולא ישנאום על זה, אדרבה ישמחו ויתברכו בם כל גויי הארץ והשונאים בכלל, עקב אשר שמעת בקולי יהיו נשמעים כל גויי הארץ לזרעך מדה כנגד מדה.

והיעוד הכ"ג שיעד אברהם ליצחק בנו כששלח את אליעזר שיקח לו אשה אמר ה' אלוהי השמים וגו', ואשר דבר לי וגו' לזרעך אתן וגו', הוא ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה לבני משם, אחר אשר דבר ואשר נשבע, כי מי שנשבע על דבר ויש בידו ספוק לקיים שבועתו הוא חייב לקיימה מיד ולא יאריך אע"פ שלא קצב לה זמן, ולכן היה בטוח אברהם שישלח האל יתברך מלאכו לפניו ונתקיימה הבטחתו.

והיעוד הכ"ד ויברכו את רבקה ויאמרו אחותנו את היי לאלפי רבבה, את וזרעך תקבלו אותה ברכה והרבה ארבה את זרעך ולא יהיה מאשה אחרת, ואמרו יותר ויירש זרעך את שער שונאי, כי בזרעך יתקיים גם זה כדי שלא יתקיים זה בשערי ארצנו, כי אנחנו לא נהיה שונאיך ולא שונאי זרעך, וזהו הברית אשר כרת לבן עם יעקב עד הגל הזה ועדה המצבה וגו' ואת המצבה וגו'.

והיעוד הכ"ה ולאם מלאום יאמץ ורב יעבד צעיר כשזה קם זה נופל וכו'.

והיעוד הכ"ו ליצחק גור בארץ הזאת וגו' כי לך ולזרעך אתן וגו' והקימותי את השבועה וגו' והרביתי את זרעך וגו' ונתתי לזרעך את כל הארצות האל והתברכו וגו', אע"פ שכל זה נאמר כבר באברהם על יצחק ועל זרעו אמר עתה ליצחק כיון שאתה עולה תמימה גור בארץ הזאת ולא תצא ממנה כדי שאהיה עמך מעתה ואברכך, כמו שנאמר ויזרע יצחק וגו' ויברכהו ה', כי לך ולזרעך אתן וגו', כי בזכות שאתה תשב בה כל ימיך ותתהלך בה אתננה לך ולזרעך את כל הארצות האל, כלומר אותם שתתהלך בהן ולא יצטרך לאלה ושבועה, ולשאר הארצות אקים את השבועה וגו', ואמר והרביתי את זרעך ככוכבי השמים וגו', ואמר והרביתי ולא היה צריך שהרי אמר לאברהם הרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול

וכאן לא אמר אלא ככוכבי, ולכן נאמר כי מה שהוסיף ליצחק עתה היה שירבה זרעו ככוכבי השמים תוך זמן מועט והוא קודם כניסתם לארץ כשיצאו ממצרים וישבו במדבר שאמר משה רבנו עליהם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, ולכך אמר והרביתי את זרעך ככוכבי השמים ואח"כ ונתתי לזרעך את כל הארצות האל ומיד יהיו ראויים לשיתברכו בהם כל גויי הארץ, וכמו שאמרה רחב למרגלים ונשמע וימס לבבנו וגו' כי ה' אלוהיכם הוא אלוהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת.

והיעוד הכ"ז ליצחק גם כן וירא אליו ה' בלילה ההוא וגו' אל תירא כי אתך אנכי וברכתיך והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי, בכאן הבטיחו כי לעולם תהיה שכינתו עמו ועם זרעו, כי אע"פ שאמר למעלה כמה פעמים והרביתי את זרעך היה נראה כי אז כשירבה זרעו יהיה שכינתו עימהם, לזה הבטיחו מעתה ואמר אנכי אלוהי אברהם אביך וכיון שאני אלוהי אביך אל תירא כי אתך אנכי לעולם ולא אסלק שכינתי מעליך עד שאקיים מה שהבטחתי, והוא קיום ריבוי הזרע, בעבור אברהם עבדי שהוא היה הראשון שנתיחסתי לו לאלוה וכן איחס אלוהותי עליך ועל זרעך.

והיעוד הכ"ח הברכות שברך יצחק ליעקב ולעשו, ליעקב אמר ויתן לך האלוהים וגו' אחר שאמר הקב"ה לאברהם והיה ברכה, הברכות מסורות בידך לברך את מי שתרצה ואברהם מסרן ליצחק כדכתיב: (בראשית כ"ה) ויתן אברהם את כל אשר לו ליצחק, היה ביד יצחק וברשותו לברך את מי שירצה ותתקיים ברכתו וייעודו כמו ברכת ה', ועל כן כלל ברכתו בכלל היעודים, ואמר ויתן לך האלוהים מטל השמים וגו', ברכה מחודשת ממה שנתברך אברהם ויצחק וזרעם, וכפי מה שפירשו המפרשים ז"ל, ואמר יעבדוך עמים וישתחוו לך לאומים כי בהיותם עמים ולאומים גדולים עומדים במלכותם וממשלתם יעבדו אותך, וזה תוספת ברכה ממה שנאמר והתברכו בו כל גויי הארץ וממה שאמר ויירש זרעך את שער שונאיו.

ואמר הוה גביר לאחיך וישתחוו לך בני אמך, גם כי לא היו לו אחים אלא עשו לבד, לכלול בני עשו שנולדו לו כבר שהיו כמו אחיו של עשו וכמו שאמר יעקב אל אחיו לקטו אבנים על בניו, ואם כן אחי עשו שהיו בניו היו ג"כ כמו אחי יעקב וכלל אותם עם אביהם שיהיה הוא גביר לכולם וישתחוו לו כמו עבדים, וכמו שאמר אח"כ ואת כל אחיו נתתי לו לעבדים. ואמר בני אמך תלה אותם באמו כי גם שעשו הרשע מצד קרובי אמו נמשכה לו הרשעות ואולי תמשך לו ג"כ גדולה מצדם, לזה אמר וישתחוו לך בני אמך, ובבני יעקב שהיו כולם צדיקים אמר יעקב ליהודה בני אביך כי לא היה לו שום דמיון עם קרובי אמותם לשתגיע להם שום יתר שאת ומעלה לו מצדם.

ואמר אורריך ארור ומברכיך ברוך ואע"פ שכבר נתברך אברהם אבינו וזרעו בכך שאמר ואברכה מברכיך ומקללך אאור, כי לשם מדבר לעתיד שכשיברכו אותו יברך הוא יתברך

את מברכיו, וכאן אמר מעתה יהיה מבורך מי שיברך אותך ויהיה ארור מעתה מי שהוא עתיד לקללך, וכשבא עשו וחרד יצחק חרדה גדולה חזר וקיים הברכות ואמר בטרם תבוא ואברכהו גם ברוך יהיה, כי אין צריך לומר שלא חזר תוך כדי דיבור מכל הברכות שברך ליעקב אלא אף ממקצתן לא חזר בו וקיים אותם מתחילתם עד סופם, והוא מויתן לך עד מברכיך ברוך, וזה הנרצה באמרו גם ברוך יהיה, עד מלת ברוך שהיא סוף הברכות יהיה ויחולו כולן עליו ועל זרעו.

וברכת עשו הנה משמני הארץ יהיה מושבך וגו', זו איטליא של יון וכו', כי מה שברך לעשו לא חסר מברכת יעקב כלום אלא בזמן שלא יקיימו ישראל את התורה אז ופרקת עולו מעל צווארך, וחזר וברך את יעקב ואמר ואל שדי יברך אותך ויפרך וירבך וגו', כי למעלה ברכו ברכה שלא הייתה נכללת בברכות הקודמות שנתברכו אברהם ויצחק מפי ה', ועתה חתם את כל ברכותיו של אברהם ושל יצחק על יעקב כי בו יתקיימו ולא בעשו, ובשביל שהברכות שברכו קודם יחשבו שלא במתכוון ובמרמה ולא יחולו, לזה אמר ואל שדי יברך אותך וגו', כי ברכתו תהיה בכוונה ובשלמות ולא אדם הוא שיבואו לפניו במרמה, ואמר לך ולזרעך אתך, כי באברהם ויצחק לא נאמר אלא לך ולזרעך, ירצה לזרעך בשבילך, ומשמעו הזרע הידוע והוא הטוב ולא יהיה נכלל בו ישמעאל ועשו, אבל ביעקב שהייתה מיטתו שלימה בלי שום פיסול אמר לך ולזרעך אתך, לזרעך שהם אתך כשם שאין בלבך אלא אחד כן בלב כולם וכמו שאמרו בשעת מיתתו וברכתו אותם.

והיעוד הכ"ט ליעקב והנה ה' ניצב עליו ויאמר אני ה' אלוהי אברהם אביך ואלוהי יצחק, וכל מה שהבטחתי לזרעם יהיה לך ולא לישמעאל ועשו, וכמו שאמר לו יצחק בברכו אותו ואל שדי יברך אותך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים, כנגד הברכות שנתברך ישמעאל וברכתי אותו והפריתי אותו והרביתי אותו וגו' ונתתיו לגוי גדול, כי גם שנתברך ישמעאל באותן ברכות יתברך גם הוא בכמותן מפי ה', וכנגד עשו אמר ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך, כמו שפירשתי למעלה, ועל כל זה אמר כאן אני ה' אלוהי אברהם אביך ואלוהי יצחק, כי בך יחולו ברכתם ולא בעשו וישמעאל, ועל זה אמר אברהם אביך ייחד אותו אחריו כי כל זרעו של אברהם אינו אלא יעקב ולכך נתינת הארץ יתקיים בו, ואמר והיה זרעך כעפר הארץ, כי כמו שהעפר הוא בכל מקומות הארץ כן יהיה זרעך שימשלו לעתיד בכל העולם, ואמר ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה לרמוז גם כן על חילוק השבטים לד' דגלים כנגד ארבע רוחות העולם, והבטיחו להשיבו אל האדמה וגו', ואמר כי לא אעזבך עד אשר אם עשיתי את אשר דברתי לך, הבטיחו כי לא יעזוב אותו בהיותו בגלות אז בגאולה עד שישלים לו כל הבטחותיו.

והיעוד הל' לא יקרא שמך וגו' אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גויים יהיה ממך ומלכים מחלציך יצאו ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ, מפני שהמלאך שנתאבק עמו ברך ליעקב ואמר לו לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם

ישראל כי שרית עם וגו', הורה שהודה לו על הבכורה ועל הברכה שלקח יעקב מעשו כי הייתה ראויה והגונה לו ולא יאמר עוד כי בעקבה לקחה, כי ראויה היה לו כיון ששרה עם אלוהים והוא המלאך גם כן יהיה שורר עם אנשים והוא עשו וזרעו, ועתה חזר האל יתברך לקיים לו שם ישראל ויקרא שמו ישראל, כי המלאך לא החליף עדיין השם אלא שגלה לו מה שעתיד האל יתברך לקרותו ישראל, ולכן אמר כאן ויקרא שמו ישראל, ואמר שמך יעקב לא יקרא עוד שמך יעקב, ירצה שמך יעקב בעודך חי לא יקרא שמך עוד על בניך אחר מיתתך שלא נקראו בתורה בניו אחריו בשם יעקב אלא בני ישראל, ומפני כי שם יעקב היה מורה כי בעקבה וערמה לקח הבכורה והברכה לכך נקרא ישראל לומר כי מן השמים הסכימו עמו בזה כי שרה עם אלוהים ועם אנשים, ולכך שני השמות קיימים כי בא שם ישראל וגלה על שם יעקב כי לא בעקבה וערמה לקחם כי חלקו ונחלתו היא מן שמים, ומה שנקרא יעקב אינו מגזרת עקבה אלא מגזרת עקב כי ידו הייתה אוחזת בעקבו שהיה מעכבו מלצאת ראשון כי הוא היה הבכור, ועם כל זה לא נזכרו בניו בכל קבלת התורה והמצוות כי אם בשם ישראל המורה כי מלמעלה ניתנה לו שררה כדי שיקבלו בניו התורה שהיא מלמעלה מן השמים.

ואפשר לפרש עוד על פסוק זה שמך יעקב על שם וידו אוחזת בעקב עשו כי על זה נקרא יעקב כשנולד ולא יקרא שמך עוד יעקב על מה שאירע אח"כ שעקבת אותו בבכורה ובברכה כי אם ישראל יהיה שמך, כלומר שם יעקב על שם ישראל יתייחס לא מלשון עקבה, ושיעור הכתוב לא יקרא שמך על מה שיארע עוד אחר הלידה יעקב, כי לא על שם העקבה הושם שמך יעקב מתחלה כי אם על שם העקב כנזכר.

ואמר לו עוד אני אל שדי פרה ורבה אע"פ שכבר נולדו כל השבטים לבד מבנימין שהיה במעי אמו וגם לא היה יכול ליקח עוד נשים ופילגשים כמו שאמר לו לבן ואם תיקח נשים וגו', א"כ מה שאמר לו פרה ורבה היה לעניין שמירת דרך ה' לעשות צדקה ומשפט כמו שאחז הוא דרך אבותיו כך בניו יאחזו דרכו. וזהו שאמר אני אל שדי שאמרתי לעולמי די לאחר שבראתי שמים בי"ב מזלות וארץ בי"ב ועליהם נתתי לך י"ב שבטים כנגדם, מעתה פרה ורבה בתלמוד ובמעשה שתורה הדרך הטובה והישרה, ואמר גוי וקהל גויים יהיה ממך, על בנימין לא אמר יצא כמו שאמר ומלכים מחלציך יצאו מפני שכבר יצא מחלציו והיה בבטן אז ומלכים מחלציך יצאו נתקיים כמו שכתבו חז"ל, וחזר והבטיחו על נתינת הארץ, ואמר ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ, אע"פ שכבר אמר בלכתו לחרן הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך, עתה שכל זרעו אתו בעולם חזר להבטיחו, שלא נאמר כי ההבטחה ראשונה הייתה לדבר שלא בא לעולם, ואמר אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה, כי גם שבנתינת הארץ לאברהם ויצחק היה ידוע שהיא ליעקב ובניו כי ביצחק יקרא לו לאברהם זרע ולא כל יצחק

אלא מקצת שהוא יעקב. עם כל זה היה אפשר כי אחר שיירשוה זרעו של יעקב אם לא ייטיבו דרכם יחזרו ויזכו בה עשו וישמעאל מכוח אביהם ולא תחזור לעולם ליד ישראל, לכך אמר הארץ אשר נתתי להם עתה מחדש אני נותנה לך ולזרעך אחריך אתן את הארץ, שתהיה לעולם שלהם וינערו רשעים ממנה והם בני עשו וישמעאל, כי גם כשישראל משועבדים בה הם חייבים במצוות התלויות בה כי היא ארצם והם בטוחים שיחזירנה האל יתברך להם בסוף הימים.

ואפשר שירמוז הכתוב לביאה ראשונה ושנייה ושלישית העתידה במהרה בימינו. על ביאה ראשונה אמר ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק כי בזכותם ירשו אותה בראשונה, וכשגלו ממנה בגלות בבל היו יכולים לזכות בה עשו וישמעאל מכוח אביהם, ולכן אמר לך אתננה, כי בזכותך אחזור ואתננה להם כשיעלו מבבל ותהיה קדושה לשעתה ולעתיד לבא, שאם תפסק קדושתה כשיגלו ממנה בחורבן בית שני, שוב לא היה להם תקנה לשוב אליה עוד, שכבר נתקיימו הבטחות כל האבות אע"פ שנאמר בה עד עולם במה שעמדו בה כבר, יש עולם ועולמי עולמים של יובל.

ועוד, כי לא באו כל ההבטחות אלא בהיותם ראויים, וכשחטאו וגלו ממנה אעפ"י שישובו בתשובה לא היה להם שום זכות בארץ, ולכך בזכות יעקב נתקדשה לשעתה ולעתיד, כדי שתהא נוחה ליכבש לבניו אחר שישובו בסוף הגלות הארוך ואז תינתן להם בחסדי האל יתברך, לא בשביל מה שהבטיח לאבות שכבר קיים בפעם הא' בשביל זכות אברהם ויצחק, זכות אברהם קודם בנין בית שלמה. וזכות יצחק לאחר בנין הבית שבנה שלמה שנתקדש בה בעקדה שהוא בהר המוריה, ובפעם השנית בזכות יעקב, וכלל זכותו קדושת הארץ אף לאחר שגלו ממנה שתהיה קדושה ובזה תהיה נוחה לינתן פעם שלישית ביד בניו בחסדי האל יתברך, כי כבר תמה זכות והבטחת האבות לעניין הארץ כמו שפיר', וזהו שאמר ולזרעך אחריך אתן את הארץ.

והיעוד הל"א אל תירא מרדה מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך וגו', גם כי כבר נסע הוא וכל אשר לו ובא באר שבע מפני שזבח זבחים לאלוהי אביו יצחק שהיה עולה תמימה ולא יצא חו"ל כדי שיהיה מגן לו, היה נראה שהיה מתייראה ושהיה דעתו לחזור מיד כמו שאמר אלכה וארא בעלמא ואחר כן יחזור, ולכך אמר לו אנכי אלוהי אביך ואשמור לך זכותו, אל תירא מרדה מצרימה ומלעמוד שם כי לגוי גדול אשימך שם, כי עיקר מה שהובטח אברהם אבינו י זרע, לא היה אלא חו"ל כי הוא בעצמו לא היה זוכה לבנים בחרן, אבל בן בנו היה זוכה לבנים בחרן כי כולם נולדו לו שם ואפילו בנימין אמו הייתה מעוברת שם, וכן עתה אמר לו כי לגוי גדול אשימך שם, כי עיקר הריבוי שהובטחו היה בגרות חו"ל כמו שאמר לאברהם, ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם וגו', ולא אמר זרעך יהיה גר אלא גר יהיה זרעך משעה שיהיה לך ריבוי

זרע יהיו גרים כי במקום גרותם יפרו וירבו, להורות כי גם בחו"ל ששרי מעלה והמזלות שולטים בה ארבה את זרעך גם כי המזל היה מורה שלא יהיה לך זרע, ולכך אמר כי לגוי גדול אשימך שם, ואמר אנכי ארד עמך מצרימה, מפני שהיה מראה יעקב ג"כ בזבחו זבחים לאלוהי אביו כמו שהיה מתפרד מאלוהיו, כי מי שהוא בא"י כמי שיש לו אלוה, ולכן אמר לו לא תחוש כי אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, בעילוי וכבוד גדול כי יוסף יהיה במעלתו והוא ישית ידו על עיניך. ואפשר לפרש גם כן אעלך גם עלה אעלה אותך וגם עלה לבניך שאעלם מארץ מצרים.

והיעוד הל"ב ברכת ישראל ליוסף ובניו, האלוהים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק האלוהים הרועה אותי, מיעט כבודו לערך כבוד ומעלת אבותיו שהם היו מתהלכים לפני ה' ולא היו צריכים סעד לתומכם והוא היה צריך סעד לתומכו, שהאל יתברך היה כמו רועה רחמן עמו לנהלו ולתמכו בנחת מעודו עד היום הזה, לטובתו ולהצילו מכל רעה שלא תאונה לו היה שולח מלאך שיגאלנו, ואמר כי האלוהים אשר התהלכו אבותי לפניו וגו' הוא יברך את הנערים על ידי המלאך הגואל אותי מכל רע, ואמר ויקרא בהם שמי ושם אבותי אברהם יצחק כי אחר שכללם בכלל בניו כמו שאמר כראובן ושמעון יהיו לי אמר ויקרא בהם שמי קודם. שיאמרו שהם בני יעקב ואח"כ בני אברהם ויצחק, כי ישראל שאינם בני יעקב ממש אלא בני בניו כשהם מתייחסים אל האבות הם נקראים בני אברהם יצחק ויעקב, ואמר וידגו לרב בקרב הארץ, כי בהיותם בני יוסף שהיה מלך ושליט על ארץ מצרים לא נשתעבדו כל כך כמו שאר השבטים כי היו נוהגים בהם כבוד לכבוד יוסף אביהם, ולכך עלה בדעתם למהר את הקץ ויצאו מקצתם שלושים שנה קודם צאת בני ישראל ממצרים, ובשביל שלא נשתעבדו כ"כ לא פרו ורבו כל כך כמו שאר השבטים כמו שכתוב וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ.

והנך רואה כי במניין הפקודים אפרים ארבעים אלף ומנשה ל"ב אלף, ואין בכל השבטים מי שלא יעלה ליותר מארבעים עד שבעים אלף זולת שבט בנימין שהיו ל"ה אלף, ועל כן אמר וידגו לרב בקרב הארץ, כי עיקר ברכת ריבויים לא תתקיים כי אם בקרב ארץ ישראל, וכמו שאמרו בני יוסף ליהושע בחלקו את הארץ (יהושע י"ז) מדוע נתת לי נחלה גורל אחד וגו' ואני עם רב עד אשר עד כה ברכני ה', כי עתה בכניסתם לארץ נתקיימה ברכתם במעט מן הזמן, כי במניין באי הארץ כבר היה מנשה נ"ה אלף ואפרים לא היה אלא ל"ב אלף, ובכניסתם לארץ במעט השנים שכבשו וחלקו נראה שנתרבו ונתברכו. ואמר עוד בך יברך ישראל לאמר ישימך אלוהים כאפרים וכמנשה, כי מי שירצה לברך את בנו יברכהו כבני יעקב הגדולים כראובן ושמעון, ועתה שאמר עליהם שהם יהיו כראובן ושמעון אם כן מי שמברך את בנו יברכהו שיאמר לו ישימך אלוהים כאפרים וכמנשה, שהרי הם בנים גדולים ליעקב כראובן ושמעון וכמו שראובן קודם לשמעון, כן אפרים קודם למנשה לברכה, ולכן אמר וישם את אפרים לפני מנשה וגו'.

והיעוד הל"ג ברכת יעקב לבניו ראובן בכורי אתה וגו' עד כל אלה וגו' וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם, והלא יש מהם שלא ברכם אלא קינטרם, אלא כך פירושו וזאת אשר דבר להם אביהם מה שאמור בעניין יכול שלא ברך לראובן ושמעון ולוי ת"ל ויברך אותם כולם במשמע, כך פי**רש"י** ז"ל.

ויתכן על פי' שיאמר כך וזאת אשר להם בקושי עם כל זה לא מנע עצמו מלברך אותם גם כן, ועוד פי' איש אשר כברכתו ברך אותם ברכה העתידה לבוא על כל אחד ואחד ברך אותם וכו', כללן בכל הברכות כדכתיב: ברך אותם ואם לא ברכן אלא מה שהיה עתיד לבוא על כל אחד מה ברכן הרי היה עתיד לבוא עליהן, אלא שהוסיף לכל אחד ברכה מעין הברכה שהייתה עתידה לבוא עליו. וזה שאמר איש אשר כברכתו ברך אותם, כעין ברכה שהייתה עתידה לבוא עליו ברכן והוסיף לכל אחד משלו, וקיים גם כן מה שהיה עתיד לבוא עליהם בברכתו אותם שלא יגרום לשום אחד מהם שום חטא ועוון לשלא תבוא עליו הברכה העתידה.

והיעוד הל"ד למשה רבנו ראה ראיתי וגו' וארד להצילו מדי מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא, הורה שרצה לקיים פה היעוד שיעד ליעקב אבינו ברדתו מצרימה אנכי ארד עמך מצרימה ואנכי אעלך גם עלה, שרמז בעליה השנייה שיעלה את בניו ממצרים, ולכן אמר וארד כמו שאמרתי אנכי ארד, ואמר להעלותו כמו שאמר גם עלה, אני רוצה לקיים כל מה שהבטחתיו, ואמר אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש מה שלא הזכיר עד עתה, כי בימי אברהם היה הולך הכנעני וכובש אותה כדכתיב: והכנעני אז בארץ, ועדיין לא הייתה אז טובה ורחבה זבת חלב ודבש עד שנתחזקו בה וסקלו אותה מאבן ותקנו אותה ונטעה ונטייבה ונדיירה כולה באופן שהייתה עתה כבר מתוקנת והייתה זבת חלב וכו', וכן הדרכים היו עתה מתוקנים ומיושרים וכרכים וערים בנויות בבתים ובורות וכמו שנאמר בזמן ביאתם לארץ והיה כי וגו' ערים גדולות וטובות אשר לא בנית ובתים מלאים כל טוב אשר וגו' ובורות חצובים וגו' כרמים וזיתים וגו', וע"כ אמר אני רוצה להעלותו אל ארץ טובה וגו', כי אמרתי לאבותם מעט ואני אעשה להם הרבה יותר ממה שהבטחתים.

ואפשר שרמז גם כן זה העניין במה שאמר ואנכי אעלך גם עלה, וירמוז שתי העליות לזרעו, שיעלם לארץ ישראל וגם עלה לא כמות שהיא עתה אלא ביתר שאת ומעלה שתהיה בזמן ההוא, ולכך חזר ואמר אל מקום הכנעני וגו' ולא אמר אל ארץ לרמוז אל המקומות שהיו כבר מוכנים לדור בהם כמו שאמר ערים גדולות וטובות וגו' ובתים וגו', ולא יעלם לארץ חרבה שיצטרכו לטרוח כמה שנים לבנות להם ערים ובתים ולעבוד הארץ מחדש ולסקלה מאבן. ובכלל דיבור ויעוד זה נכלל היעוד תעבדון את האלוהים על ההר הזה, והוא מתן תורה, וכן שיביא על פרעה ועל מצרים המכות הראויות ומיועדות להם כמו שאמר ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים וגו' ואחרי כן ישלח אתכם, לא רצה האל יתברך שיצאו בני ישראל ממצרים על כורחם ושלא מרשותם ודעתם בכוח המכות שיביא עליהם

שלא יוכלו לכבשם ויצאו לעיניהם ביד רמה על כורחם, אלא שפרעה עצמו ישלחם ויאמר להם קומו צאו וגו' כדי להטעות אותם שיחשבו שלא היו יכולים לצאת כי אם ברשותם, ועל זה יצאו אחריהם אח"כ כשלא חזרו אחר שלושה ימים וידונו בים כמו שדנו את בני זכרי ישראל, וגם כי בזה היה מתחזק לבם בכל הדברים עד שיקבלו ענשם, וכן מטעם אחר גם כן, שכמו שנכנסו וירדו למצרים ברשות פרעה כמו שאמר ליוסף אמור אל אחיך זאת עשו וגו' וקחו את אביכם ואת בתיכם ובואו אלי וגו' כן היה מן הראוי שלא יצאו כי אם ברשותם, ולכך אמר ואחרי כן ישלח אתכם, וכששלח אותם אחר כך ואמר קמו צאו וגו' גלה לו אז האל יתברך למשה כי לא היה משלחם אלא ע"מ שיחזרו, ולכן לא ייירא ולא ייחפז כשיראה שהוא נוסע אחריהם. וזהו שאמר לו הקב"ה למשה עוד נגע אחד אביא על פרעה וגו' אחרי כן ישלח אתכם מזה וגו' יגרש אתכם מזה, כלומר לא יגרש אתכם אלא מזה לא שתלכו מכל תחומו אלא דרך שלושת ימים, ולכך כשראה שלא חזרו רדף אחריהם.

והיעוד הל"ה בדיבור וארא לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וגו' ולקחתי אתכם לי לעם והייתי לכם לאלוהים וגו' והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי. הכול נתקיים ליוצאי מצרים זולת והבאתי אתכם אל הארץ וגו' שלא נתקיים בהם אלא בבניהם הפחותים מבן עשרים והנולדים אח"כ ובזקנים יותר מס' שנה, ולכן אמר והבאתי אתכם אל הארץ ונתתי אותה לכם מורשה, מורשה אתננה שלא יכנסו בעוונם, ונאמן לשלם שכר טוב למתהלכים לפניו והם באי הארץ.

והיעוד הל"ו התייצבו וראו את ישועת ה' וגו', ואני הנני מחזק את לב מצרים וגו', הנה יעוד זה לא היה בכלל המכות שאמר להם ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים וגו' שהרי אמר ואחרי כן ישלח אתכם וגו', כי כל המכות לא היו אלא עד שישלחם מארצו וכבר שלחם, וכן נראה שלא גלה לו משה רבנו עניין קריעת ים סוף עד עתה, כי גם המכות לא אמרן לו אלא זו אחר זו, ואם נאמר שאעפ"כ היה יודע שיבואו כל המכות שבאו אלא שהקב"ה היה חוזר ואומרן לו בזמן שהיה רוצה להביאן, זה אפשר בעשר מכות מפני שהיו חקוקות במטה שבידו דצ"ך עד"ש באח"ב, אבל קריעת ים סוף לא הייתה רמוזה במטה כי לא היו רמוזות במטה כי אם המכות שיבואו על המצריים במצרים, וגם כי ע"י המכות היה גם קריעת ים סוף עם כל זה לא נרמז במטה.

ולתת טעם על זה נאמר, כי מתחלה כיון האל יתברך להנקם ממצרים על מה שעשו לבניהם שהשליכום ליאור ודינם היה שימותו גם הם במים, ואם היה ממיתם בתחילה במים שיצאו ישראל ממצרים על כורחם וירדפו אחריהם ויטבעו במים לא היו נפרעים מכל מה שעשו ולא היה נוקם הקב"ה נקמת ישראל במה שענו אותם בדברים אחרים שלא היו חייבים מיתה, ולכן רצה להביא עליהם קודם עשר מכות שכל אחת הייתה פירעון ונקמה מדה כנגד מדה על מה שענו והרעו לישראל, וכמו שפי' חכמים ז"ל במדרש. ומפני זה הייתה מכת בכורות המכה האחרונה שבמכות אחר שסבלו מכות וייסורין הם ובכוריהם על מה שעשו, מתו בכוריהן על שגזרו אם בן הוא והמתן אותו ועל מה שגזרו כל הבן הילוד

היאורה תשליכוהו טובעו בים סוף, וא"כ לכך נתאחרה קריעת ים ולא נודעה מקודם, אלא שהקדים הקב"ה ואמר למשה שיאמר לפרעה דרך שלושת ימים נלך במדבר ונזבחה וגו' ולא היה ידוע עדיין למשה ולישראל למה לא היה אומר בפירוש שישלחם כדי שיקבלו את התורה וילכו לארצם אשר נשבע לאבותם. והכוונה הייתה כי כשיסכים פרעה לשלחם לא יתן להם רשות אלא לדרך ג' ימים ואח"כ ישובו, וכשיראה שלא ישובו ירדוף אחריהם עד שיכנס לים, שאם היו אומרים שהיו הולכים על מנת שלא לשוב לא היה רודף אחריהם וגם לא היו משאילים להם כלי כסף וכלי זהב מקודם, ואם היו ישראל יודעים קריעת ים סוף אולי שלא היו יוצאים על מנת ליכנס לים, ולכן לא נתגלה ג"כ למשה ולא נחקק במטה רמז קריעת ים סוף כמו שאר המכות.

וכן נוכל לומר כי מה שלא נרמז קריעת ים סוף במטה בכלל דצ"ך וכו', מפני כי מטה זה בא לייסר את מצרים וכמו שאמר הכתוב ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים בכל נפלאותי וגו' ואחרי כן ישלח אתכם. ולכך היו חקוקות המכות בו, אבל קריעת ים סוף היו בו שני דברים הפכיים, נס גדול לישראל שיעברו בים ביבשה ועשרה נסים שנעשו להם בו, ומכה למצרים שיכנסו ויטבעו בו, ואם הייתה רמוזה במטה לא היה מורה אלא על מה שהוטבעו בו מצרים כמו שאר המכות, כי נסים שנעשה לישראל אינו ראוי שיהיה רמוז בכלל המכות שהוכו מצרים, והיה עיקר הנס חסר מן המטה, ולכך לא נרמז כלל כי עיקר נס קריעת ים סוף היה לישראל שעברו בים בחרבה כי טביעת המצריים בטבע היה אחר שנכנסו לים, ולכן נתייראו מאד בני ישראל כשראו מצרים נוסע אחריהם, ואמר להם משה אל תיראו וגו', כי כבר הבין משה רבנו כשאמר לו האל יתברך על מכת בכורות עוד נגע אחד וגו' אחרי כן ישלח אתכם מזה, כי לא היה משלחם פרעה מכל וכל אלא שירדוף אחריהם ושם יהיה מנוגע בטביעת ים סוף, כי פה במצרים לא נשאר אלא נגע א' אבל בים יטבע אותם, ולכך אמר לישראל אל תיראו התייצבו וראו את ישועת ה' וגו' אשר יעשה לכם היום, כי גם שראיתם את מצרים היום שלא חשבתם לראותם ולא עלה על דעתכם שירדפו אחריכם אחר שהוכו כמה מכות עד ששלחו אתכם, לא תוסיפו לראותה עוד עד עולם, שלא ירדפו עוד אתכם, ואז כשראו ישראל קריעת ים סוף ומה שאירע להם מהנסים ומה שאירע למצרים שנטבעו בה, היראה שהיו יראים קודם מהמצרים נתייראו מהקב"ה שלא יענישם על כך והאמינו בה' ובמשה, כי עד עתה לא הייתה אמונתם שלימה כשראו מצרים נוסע אחריהם.

והיעוד הל"ז ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלוהיך והישר בעיניו תעשה וגו' כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך וגו', הוא יעוד על תנאי בפירוש אם שמוע תשמע וגו', הרי כאן כל התורה כולה והשכר הוא שלא ישים בהם כל מחלת מצרים, לכך אמר אם תשמע לא אשים ואם לא תשמע אשים ואף על פי כן אני ה' רופאך.

והיעוד הל"ח במתן תורה על תנאי גם כן, ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה וגו' ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים וגו'.

והיעוד הל"ט הנני שולח מלאך לפניך וגו' כי אם שמוע תשמע בקולו וגו' כי ילך מלאכי לפניך וגו' ועבדתם את ה' אלוהיכם וגו' לא תהיה משכלה ועקרה בארצך וגו' עד את גבולך וגו'.

והיעוד המ' ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם וגו' עד וינחם ה' על הרעה וגו'.

והיעוד המ"א לך עלה מזה וגו' ושלחתי לפניך מלאך וגו' אל ארץ זבת חלב ודבש וגו'.

והיעוד המ"ב הנה מקום אתי וניצבת על הצור וגו' והסירותי את כפי וגו' וירד ה' בענן ויתייצב עמו שם.

והיעוד המ"ג ויאמר הנה אנכי כרת ברית נגד כל עמך אעשה נפלאות וגו'.

והיעוד המ"ד כי אוריש גויים מפניך והרחבתי את גבולך ולא יחמד איש את ארצך וגו'.

והיעוד המ"ה כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם וגו'.

והיעוד המ"ו חיוב כרת לעובר על דברים ידועים, אם בשחוטי חוץ ונכרת האיש ההוא ובאוכל דם ונכרת האיש ההוא וכן בשאר, וחתם את אשר יעשה וגו' ונכרתו הנפשות וגו', ושאר

הכריתות הכתובות בתורה.

והיעוד המ"ז וציוויתי את ברכתי להם בשנה השישית.

והיעוד המ"ח אם בחוקותי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם וגו' ואם לא תשמעו לי ולא תעשו את כל המצוות וגו'.

והיעוד המ"ט והזר הקרב יומת, מיתה בידי שמים וכן כל שאר חייבי מיתות בידי שמים.

והיעוד החמישים בסוטה והייתה אם נטמאה וגו' וצבתה בטנה ונפלה ירכה וגו' ואם לא נטמאה ונקתה ונזרעה זרע.

והיעוד הנ"א ברכת כוהנים ושמו את שמי וגו' ואני אברכם וגו'.

והיעוד הנ"ב והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך.

והיעוד הנ"ג התקדשו למחר ואכלתם בשר וגו' עד חדש ימים וגו' ורוח נסע מאת ה' וגו' הבשר עודנו בין שניהם וגו' ויך ה' וגו'.

והיעוד הנ"ד אכנו בדבר וגו' ועתה יגדל נא כח ה' וגו' כי כל האנשים הרואים את כבודי וגו' אם יראו את הארץ וגו' ועבדי כלב וגו' אמר אליהם חי אני וגו' במדבר הזה יפלו פגריכם וגו' אם אתם תבואו אל הארץ וגו', עד במדבר הזה יתמו וגו' ושם ימותו וגו'.

והיעוד הנ"ה אל תעלו כי אין ה' בקרבכם וגו' ויעפילו לעלות וגו'.

והיעוד הנ"ו זאת עשו קחו לכם מחתות וגו' והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש.

והיעוד הנ"ז ולא יהיה כקרח וכעדתו וגו' כאשר דבר ה' ביד משה לו.

והיעוד הנ"ח קח את המחתה וגו' וכפר עליהם וגו' ויתן את הקטורת ויכפר וגו' ותיעצר המגפה וגו' והמגפה נעצרה וגו'.

והיעוד הנ"ט והיה האיש אשר אבחר בו מטהו יפרח וגו' והנה פרח מטה אהרן וגו' ויוצא פרח וגו'.

והיעוד הס' ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו וגו' ויצאו מים רבים וגו'.

והיעוד ס"א יען לא האמנתם לכן לא תביאו וגו'.

והיעוד הס"ב עשה לך שרף ושים אותו על נס וגו' והביט אל נחש הנחושת וחי וגו'.

והיעוד הס"ג קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה' וגו' וישב חרון אף ה'.

והיעוד הס"ד ואם לא תורישו את יושבי הארץ מפניכם והיה אשר תותירו מהם וגו' לשכים בעיניכם וגו'.

והיעוד הס"ה ואת יהושע ציוויתי וגו' כן יעשה ה' לכל הממלכות אשר אתה ירא וגו' וצו את יהושע וגו' הוא ינחיל אותם את הארץ וגו'.

והיעוד הס"ו כי תוליד בנים ובני בנים ונושנתם בארץ העידותי בכם היום וגו' והפיץ ה' אתכם וגו' אל רחום ה' וגו'.

והיעוד הס"ז והיה כי יביאך וגו' ובתים מלאים כל טוב וגו'.

והיעוד הס"ח והיה עקב תשמעון וגו' ואהבך וגו' והסיר ה' ממך כל חולי וגו' ואכלת את כל העמים וגו'.

והיעוד הס"ט והיה אם שכח תשכח וגו' העידותי בכם היום כי אבד תאבדון וגו'.

והיעוד הע' ושמרתם את כל המצוות וגו' למען תחזקו ובאתם וירשתם וגו' למען תאריכו ימים וגו'.

והיעוד הע"א והיה אם שמע תשמעו וגו' ונתתי מטר ארצכם בעתו וגו' הישמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' וחרה אף וגו'.

והיעוד הע"ב למען ירבו וגו' על האדמה וגו'.

והיעוד הע"ג כי אם שמור תשמרון וגו' והוריש את כל הגויים וגו' כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם וגו' ולא יתייצב איש בפניכם וגו'.

והיעוד הע"ד ראה אנכי נתן לפניכם היום ברכה וקללה את הברכה וגו' והקללה אם לא וגו'. **והיעוד הע"ה** למען יברכך ה' אלוהיך במעשר ראשון ובמתנות עניים.

והיעוד הע"ו למלך למען יאריך ימים על ממלכתו וגו'.

והיעוד הע"ז כי ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחניך וגו' ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך. **והיעוד הע"ח** וה' האמירך היום וגו' ולתתך עליון וגו'.

והיעוד הע"ט וכתבת עליהן וגו' למען אשר תבוא אל הארץ וגו'.

והיעוד הפ' והיה אם שמע תשמע לקול ה' אלוהיך ובאו עליך כל הברכות האלה וגו' והיה אם לא תשמע וגו' ובאו עליך כל הקללות האלה וגו'.

והיעוד הפ"א ופ"ב פן יש בכם וגו' והיה בשמעו וגו' והבדילו ה' לרעה, והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי וגו' ואתה תשוב וגו' כל הפרשה.

והיעוד הפ"ג ויאמר ה' אל משה הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה וגו' כי ידעתי אחרי מותי וגו'.

והיעוד הפ"ד ובדבר הזה תאריכו וגו'.

והיעוד הפ"ה ברכת משה לישראל.

והיעוד הפ"ו ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וגו'.

שער היסודות פרק כט [התגשמות הייעודים]

ואחר שפרטנו היעודים הכתובים בתורה אחד לאחד נמצא חשבון, נחזור על כל אחד ואחד מהם לדעת אותם אם נתקיימו ואותם שעתידים להתקיים כדי שנלמוד ונביא ראיה מהם לקיום תורה הקדושה ולאמתה.

והנה היעוד הראשון והוא מה שיעד הקב"ה מיתה לאדם לו ולדורותיו כמו שאמר כי ביום אכלך ממנו מות תמות, אין צריך להביא ראיה על קיומו כי כבר נכתב בתורה מיתתו ומיתת דורותיו הבאים אחריו והרי המיתה היא בית מועד לכל חי, אלא שצריך ביאור על אותם שאמרו חז"ל שלא שלטה בהם המיתה ולא מתו כמו שאמרו עשרה נכנסו בחייהם לגן עדן וכו'. אם כבר נגזרה מיתה על כל הדורות למה ניצולו אלו, כי אם נאמר מפני שלא חטאו הרי אמרו ג"כ ארבעה מתו בעטיו של נחש שלא היו בהם חטא ומתו בשביל היעוד שגזר האל יתברך מיתה על כל הדורות.

ונאמר כי כשברא הקב"ה את האדם הייתה כוונתו שיהיה חי לעולם אם לא יחטא, ונתן כח ביצירתו מתחלה שיהיה קיים לעולם כמו שאמר הכתוב וייצר ה' אלוהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים, כי הכין את גופו שיהיה נוצר ממקום היותר זך ונקי שבעולם והוא ממזבח אדמה כמו שדרשו ז"ל ויפח באפיו מרוח אפו נשמת חיים שתהיה קיימת בגופו לעולם כיון שהיא נפוחה ממנו יתברך והיא דומה לו, ולכן הניח אותו בגן עדן מקום ראוי ומוכן לחומר וגוף נקי בנפש חיה, ואמר לו מכל עץ הגן אכל תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו וגו', לא הזהיר אותו אלא מעץ הדעת, אבל משאר אילנות היה יכול לאכול ואפילו מעץ החיים שהיו מוסיף אומץ בחיותו, אבל עץ הדעת היה מזיק לו ולחיותו, כי הוא נברא בחמרו ונפשו מוכן לדרך הטובה והישרה ואם היה רוצה היה יכול ג"כ לחטוא, כי גם שאמרו וגופו היה נקי וזך סוף סוף היה חומר ועפר מן האדמה ובזה היה לו שכר הרבה בהיות לו בחירה ויכולת לחטוא ולא יחטא, והיה בזה מאד נעלה על כל המלאכים שאין להם בחירה לחטוא להיות החומר נעדר מהם.

וכדי שיהיה לו יותר שכר כשיוכל לחטוא ולא יחטא, ברא האל יתברך בגן עדן עץ הדעת טוב ורע, שענינו היה שידעו בו עניין עשיית הטוב והרע, ושיתעוררו באמצעיתו לעשות רע כמו לעשות טוב ויהיה להם שכר הרבה יותר כשלא יעשו רע, וזה יהיה כשיעמדו בגן עדן לעבדה ולשמרה בכלל יעבדו וישמרו האילן הזה ויאותו בצלו ובמראהו ויחנו סביבו, כי בזה

יקנו קצת חפץ לעשות טוב ורע שווה בשווה, שאם לא כן היו מוכנים הרבה יותר מדי לעשות טוב מלעשות רע ולא היו נשכרים כ"כ, אבל אם יאכלו ממנו יהיו מוכנים יותר לעשות רע מלעשות טוב ויצא הפסדם בשכרם שיחטאו לעולם ולא יהיה צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, ולכן הזהיר את אדם הראשון ואמר מעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, החניה סביבו והראיה התרתי לך ולא האכילה, כי ביום אכלך ממנו תהיה מוכן לחטוא יותר ותמות, כי לא תוכל לעמוד ביצרך להכניעו לבלתי תחטא כלל, לא לבד אתה שאכלת אלא גם זרעך היוצאים ממעיך שיתהווה בהם רוע התכונה שתתהווה בך אם תאכל ממנו, דכתיב: ותפקחנה עיני שניהם וידעו כי ערומים הם. כי עיקר הציווי והחטא היה לאדם שנצטווה בו, ולכך לא נאמר בה כשאכלה קודם שיאכל בעלה שנפקחו עיניה, אלא אחר שהוא אכל עמה אז עשה פועל תכונת העץ בשניהם שנפקחו עיניהם בענייני העולם ועניני החומר וידעו כי ערומים הם ויתפרו עלה תאנה, כי קודם לא היו חוששים כי לא היה נראה חרפה להם היותם ערומים כי אם ישמשו לא לתאווה כי אם לקיום מצוות פריה ורביה שציוה ה' יתברך פרו ורבו, אבל עתה שנתוספה בהם תאווה היה חוש המשוש זה חרפה להם ולכן תפרו עלה תאנה, ואז אמר האל יתברך הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים וגו', ולא אמר הן האדם הוא כאחד ממנו, אלא כבר היה כאחד ממנו כשנפחתי באפיו נשמת חיים ולא הועיל לו זה, אלא לדעת טוב ורע במה שאכל מעץ הדעת.

ועתה אחר שהוא ראוי למות ראוי לחוש פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם, וישלחהו ה' מגן עדן וגו' לעבוד את האדמה אשר לקח משם, אמר כי לא שלחו מן הקצה אל הקצה מגן עדן שהוא מקום מוכן וזך לכלל העולם הזה, אלא מגן עדן למקום שהוא קרוב לו ולמעלתו, והוא הר המוריה מקום מזבח אדמה שהוא המקום אשר לוקח ממנו אדם הראשון כשנוצר, כדכתיב: וייצר ה' אלוהים את האדם עפר מן האדמה וגו', וכמו שהכניסו קודם לגן עדן לעבדה ולשמרה והוא עבודתו לאלוהים ושמירת מצוותיו בהיותו במקום ההוא המוכן לכך, כן עתה ששלחו למקום היותר טוב ומוכן שבעולם היה כדי שיעבוד לאלוהים בו וישמור מצוותיו, בהיותו במקום המקדש ההוא הגורם והמקרב לאדם לעבודתו יתברך. ואם כן לפי זה לא היה מאמרו יתברך ויתעלה כי ביום אכלך ממנו מות תמות הוא ודורותיו על שעבר על מצוותו שאכל מן העץ, אלא יעוד שהיה מיעד ומודיע לו כי אם יאכל ממנו יוליד לו ולזרעו אחריו תאוות יצר הרע, ויהיה סיבה שיחטא הוא ודורותיו שימשכו אחר תאוות היצר הרע וימותו, אבל כבר אפשר שימצא בזרעו איזה אדם צדיק וכשר שלא יחטא מימיו כחנוך ואליהו ולא ימות, והכתוב שאמר (קהלת ז') אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, יובן כי לא ימצא צדיק בטבע הבריאה אחר חטא אדם הראשון שיעשה טוב ולא יחטא, אבל יכול הוא להכניע הטבע ולא יחטא, וכן נוכל לומר אשר יעשה טוב ולא יחטא שיהיה שלם בסור מרע ועשה טוב, כי גם שימצא מי שלא חטא מעולם

כאותם שמנו חכמים ז"ל, אולי שלא עלה בידם לעשות כל הטוב והוא קיום כל המצוות, והרי משה רבנו שלא קיים מצוות התלויות בארץ שלא היה יכול לקיימם כי אם בעמדו בה, וא"כ לא ימצא שום שלם בלא חטא ושיעשה ג"כ כל המצוות, אבל ימצא שלם שלא יחטא ויעשה רוב המצוות ותקצר ידו מלעשות כולן מפני שאינו בא לידי חיובן, ועם כל זה מחשבתו הטובה מצטרפת למעשה, וכיון שלא חטא כלל הוא חי לעולם בגן עדן כחנוך ואליהו.

ולפי זה אדם הראשון ג"כ אם היה נזהר מכאן והלאה שלא יהיה נפתה בשום דבר אחר היצר והתאווה שנולדה ונתהוית בו, לא היה מת כמו בדורותיו, ואולי שהיה כך ולא מת, אלא מפני שעבר על ציווי זה שאמר לו האל יתברך לא תאכל ממנו והוא עבר ואכל, והעובר על מצוות ה' יתברך חייב מיתה מן הסתם, כמו שראינו בכל מצוות בני נח שהם חייבים מיתה בעברם על כל אחת מהם מפני היותו עובר על מצוות מלך, ואינו זו המיתה מה שיעד לו האל יתברך כי ביום אכלך ממנו מות תמות, כי זה אינו אלא יעוד לעתיד שיהיה מוכן הוא ודורותיו לחטוא וימותו כמו שפירשתי. ונתבאר כי נתקיים בעונותינו יעוד זה מיתה לדורות כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא ואיש בעוונו ימות, ואותם שהועד עליהם שלא חטאו הם קיימים בגן עדן ואינם בפתקו של אדם הראשון.

והיעוד הב' שהוא קללת נחש חוה ואדם, אם קללת נחש נתקיים במה שנאמר בו ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה, כמו שלימד רבי יהושע שהוא מוליד לשבע שנים, וזהו קללה כי אין לבעלי חיים שום ברכה אלא בריבוי במינם, ובאריכות ימי ההולדה הוא מיעוט למין ההוא והוא קללה, וכן על גחונך תלך ועפר תאכל נתקיים בו מיד, שמקודם היה הולך בקומה זקופה וירדו מלאכי השרת וקצצו ידיו ורגליו, ומקודם היה מאכלו מאכל אדם ועכשיו ועפר תאכל וגו', והיה רוצה לישא את חוה ולכן נתקלקל ואיבה אשית וגו' הוא ישופך ראש ואתה תשופנו עקב כמו שהוא דרכו, וקללת האשה נתקיימה והן עשר קללות כמו שביאורם ז"ל עם המיתה, וכן קללת אדם תשע ומיתה כמו שמנאום ז"ל.

והיעוד הג' לקין נע ונד תהיה בארץ, נתקיים מיד כדכתיב: וישב בארץ נוד כי יישובו וקיומו וקביעותו היה כשהיה נע ונד.

והיעוד הד' כל הורג קין שבעתים יוקם, נתקיים כמו שאמרו במדרש.

והיעוד הה' זה ינחמנו וגו' כיון שעמד נח וכמו שאמר במדרש.

והיעוד הו' עניין מי המבול נתקיים ג"כ כמו שאמר בכתוב.

והיעוד הז' ומוראכם וחתכם.

והשמיני ולא יהיה עוד מבול וגו'.

והתשיעי ונראתה הקשת בענן, כולם מתקיימים והולכים.

והיעוד הי' ייעוד נח לבניו, ונתקיים הכול כמו שכתבתי למעלה.

והיעוד האחד עשר ונבלה שם שפתם, נתקיים ג"כ כמו שמבואר בכתוב וכמו שדרשו חז"ל.

והשנים עשר ואעשך לגוי גדול ואברכה מברכיך וגו, ברך את לוט שיהיה מתברך באברהם, וקלל את המלאכים שבזו וקללו את אברהם כשלקחו את לוט בסדום בהיותו בן אחיו של אברהם, שכן כתיב ויקחו את לוט ואת רכושו בן אחי אברם, כלומר שידעו שהיה בן אחי אברם ולא חשו לכבודו, ולכך נתקלל מפי ה' יתברך ונפלו בידו של אברהם.

והשלושה עשר לזרעך אתן את הארץ הזאת,

וכן יעוד הי"ד כי את כל הארץ אשר אתה רואה וגו'.

וט"ו במעמד בין הבתרים.

וט"ז וארבה אותך ונתתי לך ולזרעך וגו'.

וי"ז לשרה והייתה לגויים.

וי"ח ג"כ לשרה שוב אשוב וגו'.

וי"ט כי ביצחק יקרא לך זרע.

וכ' כי לגוי גדול אשימנו.

וכ"א בי נשבעתי וגו'.

וכ"ב הוא ישלח מלאכו וגו'.

וכ"ג ויברכו את רבקה וגו'.

וכ"ד ולאום מלאום יאמץ.

וכ"ה ואהיה עמך ואברכך כי לך ולזרעך אתן וגו'.

וכ"ו ליצחק ג"כ כי לך ולזרעך אתן וגו'.

וכ"ז לו ג"כ והרביתי את זרעך בעבור אברהם.

וכ"ח ברכות יצחק ליעקב ועשו.

וכ"ט ליעקב אלוהי אברהם אביך ואלוהי יצחק הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו'.

והל' לא יקרא שמך וגו' ואת הארץ אשר נתתי וגו', הרי שבעה יעודים לאברהם על ריבוי הזרע וירושת הארץ, וא' לשרה על ריבוי וגדולת זרעה, ושנים ליצחק, אחד על ירושת הארץ וריבוי הזרע, ואחד על ריבוי זרעו, ושנים ליעקב על ריבוי וגדולת הזרע וירושת הארץ, הם י"ב כנגד י"ב שבטים, וריבוי הזרע וירושת הארץ נתקיים הכול כמו שאמר ביהושע (כ"א) ויתן ה' לישראל את כל הארץ אשר נשבע לתת לאבותם, וכן כתבנו למעלה צורך האריכות בכל ההבטחות וכו', כי הג' אומות שלא נתקיימו עדיין נתינת ארצם והם קיני קניזי וקדמוני מתחלה לא הובטחו עליהם אלא לעתיד, וכן קצת הארץ שלא הורישו את היושבים והניחום שיעלו להם מס הרי הוא כאילו כבשוה כיון שהייתה בידם לכובשה והיו לוקחים מס מהם בתחילה, ואח"כ היו לשיכים בעיניהם כמו שיעד להם האל יתברך, ויעוד הגר והוא יהיה פרא אדם וגו' וכל מה שנתברך ע"י אברהם הכול נתקיים, וכמו שפי' המפרשים ז"ל.

והיעוד הל"א ולאם מלאום יאמץ ורב יעבוד צעיר ג"כ נתקיים, וכמו שפי' ז"ל, וכן הברכות שברך יצחק ליעקב ועשו נתקיימו, והרי דוד שם נציבים באדום ויהיו לו עבדים.

והיעוד הל"ב ברכת ישראל לבני יוסף וברכתו לבניו הכול נתקיים, וכמו שפירש **רש"י** ז"ל כל הברכות על מה שהיה עתיד לכל שבט ושבט ונתקיים אח"כ הכול כמו שברכם הוא, והגורל שהיה ע"פ ה' ונחלקה בו הארץ היה הכוונה שיגיע לכל שבט ושבט כפי מה שנתברכו מאביהם.

והיעודים שנתייעדו ביציאת מצרים ובמכות וקריעת ים סוף הכול נתקיים כמו שמבואר בכתובים.

והיעודים שהם על תנאי ויאמר אם שמוע תשמע וגו' והיה אם שמוע תשמעו בקולי וגו', הכול נתקיים בהיות ישראל בארץ ואף שלא היו שומעים לקול ה' היה מאריך להם האל יתברך, כי יעוד טוב אפילו על תנאי אינו חוזר.

והיעוד שאמר האל יתברך ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם, הרי כתוב בצדו וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו, כי מפני שברית כרותה לשפתיים שאינם חוזרות ריקם כל שכן בדברי ה' אמר שניחם על מה שדבר, והרי הוא כאילו לא דברו כלל, כל שכן כי מתחלה לא יעד לכלותם כי אם כשלא יתפלל משה כמו שאמר ועתה הניחה לי וגו'.

והיעוד המ"א לך עלה מזה ושלחתי לפניך מלאך וגו' ואח"כ ע"י תפילת משה אמר לו האל יתברך פני ילכו והניחותי לך וגו', כי הועילה תפילת משה לזמנו ולא לאחר מיתה, דכתיב ביהושע: לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי ואמרו חז"ל אני הוא שבאתי בימי משה רבך ודחני ועתה חזרתי, וא"כ כבר נתקיימה הבטחת הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו' ושלחתי לפניך מלאך וגו', כי תלמידו של אדם כמותו, וכאן אמר לו והניחותי לך כי לו לבדו שמע שלא ישלח מלאך אלא פניו ילכו ולא ליהושע אפילו שהיה תלמידו.

ויעוד הנה מקום אתי וגו' וראית את אחורי וגו' והנה אנכי כרות ברית וגו', הם שני הבטחות כמו שכתב **רש"י** ז"ל כי קודם לא הבטיחו אלא וחנותי את אשר אחון עתים אענה עתים לא אענה, אבל בשעת מעשה אמר לו הנה אנכי כורת ברית וגו' הבטיחו שאינן חוזרות ריקם.

ועניין זה הוא כי משעת נתינת התורה לא נכשלו ישראל בחטא כי אם עתה בזה החטא החמור ולא ידע משה רבנו באיזה דרך יכנס להתפלל לאל יתברך שיכפר חטאתם כי אם בהזכרת שמו יתברך והזכרת זכות האבות, וכמו שאמר משה ויחל משה את פני ה' אלוהיו ויאמר למה ה' יחרה אפך בעמך וגו' זכור לאברהם וליצחק וגו', כי מצד שם ההוויה המורה רחמים אין ראוי שיחרה אפו כלומר, שימשך החרון אף ויעשה פועל בחרונו, כי לא אמר למה ה' חרה אפך אלא יחרה לעתיד, ולכך אמר שוב מחרון אפך והנחם וגו' בזכירת אברהם יצחק וישראל עבדיך אשר נשבעת להם וגו', וכן היו האבות מתפללים לאל יתברך בשם ה', באברהם כתיב וישכם אברהם בבקר אל המקום וגו' את פני ה' וגו', ביצחק ויעתר יצחק לה' לנוכח אשתו, ביעקב ויפגע במקום וגו' והנה ה' ניצב עליו וגו', שהיה מתנה עמם במידת רחמים, ואחר שירדו ישראל למצרים משעה שעלה יוסף לגדולה שהייתה סיבה

שירדו ישראל למצרים לא תמצא כתוב שם ההוי"ה כי אם שם אלוהים, שהיה מתנהג עמם במידת הדין עד שיגיע קץ יציאתם ממצרים, ואז נתגלה ה' למשה במידת רחמים ואמר הכתוב וירא אליו מלאך ה' בלבת אש וגו'.

וזהו שהתפלל יעקב אבינו בברכתו לבניו לישועתך קיויתי ה', כי מאז שנתסלק מהם שם ה' משעה שהתחילו לרדת למצרים לא הוזכר אלא כאן, וכאילו אמר לזמן ישועתך אני מקווה בשם ה', כי אז, תתנהג עמנו במידת רחמים בשמך כשתגאל אותנו ממצרים, ועתה נתקיימה תפילה זו שהיה מקווה יעקב אבינו לישועת בניו בשם זה של ה' כמו שאמר וירא מלאך ה', כי נראה ונתגלה אליו עתה מה שהיה נסתר ונעלם עד פה כי לא תמצא כי אם שם אלוהים, ואמר לו כה תאמר אל בני ישראל ה' אלוהי אבותיכם וגו' פקד פקדתי, כי זה השם ואלו המלות היו מסורות ביד יחידים מהם שבהם יגאלו, ולכך אמר פרעה מי ה' אשר אשמע בקולו כי לא היה ידוע אותו השם אז כיון שלא היה מתנהג בו האל יתברך עם ישראל בהיותם בגלות, ואחר שנראה עתה התפללו גם בני ישראל אליו כשראו מצרים נוסע אחריהם, כמו שאמר ויצעקו בני ישראל אל ה' שתפשו אומנות אבותם כמו שדרשו חז"ל, ועתה שנכשלו בחטא כמו שאמרנו לא ידע משה רבנו להתפלל כי אם בזה השם שיצאו על ידו ממצרים, וע"י זכירת זכות האבות שתתנהג עימהם בשם זה, וכשראה משה רבנו עת רצון אז אמר לאל יתברך הודיעני נא את דרכיך ואדעך וגו', כלומר עתה כבר חזרת ושבת מחרון אפך בשם רחמים שלך ובזכות האבות, מכאן והלאה אולי יחטאו עוד ישראל שיהיו מוכנים יותר לחטוא מצד החטא הגדול שנכשלו בו ולא תרחם עליהם במידת רחמים שלך, ולא תזכור להם עוד זכות אבות, כי אולי לא תספיק זכותם להגן על כל חטאתם, ולכך אמר הודיעני נא את דרכיך ואדע באיזה דרך אתנהג להתפלל כשיחטאו אליך כדי שתרחם עליהם, כי גם כי עתה נחמת על הרעה בהזכירי שמך וזכות האבות היה אחר שכבר באו עליהם שלושה עונשים דבר וחרב והשקאה כסוטות.

אבל לעתיד כשיחטאו ויהיו מעותדים לעונש ויחזרו בתשובה באיזה דרך יתפללו לך כדי שתענם וימצאו חן בעיניך שלא תענישם, וזהו למען אמצא חן בעיניך שלא תענישם, וראה כי עמך הגוי הזה הם רבים ואי אפשר להם מבלי שיחטאו וכשישובו בתשובה שלימה ימצאו חן בעיניך שלא תענישם, ואמר לו אח"כ האל יתברך (שמות ל"ד) אני אעביר כל טובי על פניך וגו' וחנותי וגו', והקדים לזה ואמר פסל לך וגו', כי הם חטאו בדבור אחד מהראשונים והוא עבודת אלילים ולכך נשתברו הלוחות כיון שלא היה להם קיום מתחילתם, ומפני שהיה כתוב בהם בעניין עבודת אלילים כי אנכי ה' אלוהיך אל קנא וגו' הוצרך לקנאות הרבה בעגל במגפה וחרב והשקאה כנזכר.

ועתה רצה לחזור ולכתוב על הלוחות עשרת הדברים דרך חסד ורחמים יותר מן הראשונות כדי שלא יענשו כ"כ מכאן והלאה ויאריך להם עד שישובו בתשובה שלימה

ויתפללו אליו כסדר שיורם עתה, ולכך כשהשכים משה בבקר כמו שאמר לו האל יתברך לקח בידו שני לוחות האבנים שפסל מן הסנפרינון שנראה באוהלו, ואמר וירד ה' וגו' ויעבור ה' וגו' ויקרא ה' ה' וגו' אל רחום וחנון וגו', כי בלוחות כתוב בדבור אנכי ולא יהיה לך ב' פעמים ה' ופעם אחד אל, אנכי ה' אלוהיך וגו', כי אנכי ה' אלוהיך אל קנא, להודיע כי גם ששתי שמות אלו הם רחמים אם יחטאו בעניין עבודת אלילים הוא קנא וינקם מיד.

ועתה חזר ופירש אלו השמות ואמר ה' ה' אל הכתובים בלוחות אצל קנא בעניין עבודת אלילים מכאן והלאה אתנהג עמם ברחמנות ובחנינה, ארך אפים וגו' שיקבל תשובתם כשישובו ומרחם עליהם, ולכך יזכירו לפני כסדר הזה כשיתפללו ואסלח להם, ואם לא ישובו אז אהיה קנא כמו שכתוב בלוחות קנא אחר זיכרון ה' ה' אל כמו שכתבתי, וזהו שאמרו ה' ה' אני הוא קודם שיחטא אדם ואני הוא לאחר שיחטא וישוב, כי השם הראשון שהוא כתוב באנכי ה' אלוהיך רומז לו השם הראשון שבי"ג מדות והוא קודם שיחטא אדם שהוא בקיום מצוות אנכי ה' אלוהיך לשלם שכר טוב, והשם שהוא כתוב אצל לא תשתחווה להם וגו' כי אנכי ה' אלוהיך הוא הרמוז בשם השני של י"ג מדות, והוא לאחר שחטא ליפרע ממנו, כי כן כתוב כי אנכי ה' אלוהיך אל קנא כשיחטא ויעבור לאו זה, ובשניהם וכן באל כתוב בדברות שהוא קנא, לכך אמר כאן ה' ה' אל רחום כי מכאן והלאה יהיה רחום וחנון וכו' אם ישובו כמו שפירשתי.

ומפני שחוטא מאבד ומפסיד את העולם בחטאו, וכמו ששנינו בעשרה מאמרות נברא העולם וכו' כדי ליפרע מן הרשעים שמאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות, לכן נאמרו עשרה מיני מדות טובות על ה' ה' אל, לומר כי על מה שהיה ראוי החוטא ליענש על הפסד עולם שנברא בעשרה מאמרות הכין הקב"ה עשרה מדות טובות על שמותיו יתברך, לרחם עלינו ולהעביר חטאתו אם ישוב בתשובה שלימה.

ונראה כי כמו שלוחות הראשונות נחצבו ונחקקו עשרת הדברות בדבור השם העשרת הדברות למשה ולישראל, כמו שאמרו ז"ל וכמו שכתבתי למעלה, כמו כן לא היו גרועין לוחות שניות בזה מהראשונות ונחקקו ונחצבו עשרת הדברות בהן כשעבר ה', ויקרא ה' ה' אל והם שמות הכתובים בלוחות כמו שכתבתי, כי מפני זה אמר לו פסל לך וגו' אחר שאמר לו והיה בעבור כבודי וגו' ונאמר ויפסול וגו' ויקח בידו וגו' לוחות אבנים וירד ה' בענן, ואז הזכיר כל העשרת הדברות כמו שהם כתובים במשנה תורה שהם דברות אחרונות הכתובים על הלוחות שניות, כי גם שזכור ושמור בדבור אחד נאמרו כשאמר האל יתברך עשרת הדברות בהר סיני, עם כל זה לא נכתב בלוחות כי אם זכור, אבל בשניות ראה האל יתברך בחכמתו לחקוק בהן שמור שנאמר גם כן בדבור אחד עם זכור במקום זכור, וכן שאר הדברים שיש הפרש בין עשרת הדברות שבפרשת יתרו למשנה תורה נאמרו גם כן

אז בסיני בדיבור אחד ולא נכתבו בלוחות הראשונות אלא בשניות, וכבר אמרו חז"ל מפני מה לא נאמר טוב בראשונות מפני שסופן להשתבר וח"ו היה נראה שפסקה טובה מישראל, ולכך אמר בסוף כשירד משה מן ההר בלוחות השניות, ויכתוב על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים, כלומר עשרת הדברים הידועים כמו שנאמרו למשה ולישראל ביום מתן תורה, כי השינוי שיש בהן נאמר שם גם כן בדבור אחד כמו שכתבתי.

ומה שכתוב במשנה תורה ואכתוב על הלוחות את הדברים אשר היו על הלוחות וגו', זהו גם כן מה שנאמר בדבור אחד, וכמו שאומר אחר כך ויכתוב על הלוחות כמכתב הראשון את עשרת הדברים אשר דבר ה' אליכם וגו', שכל מה שכתוב בראשונות ובשניות דבר ה' בהר, וכמו שכתב **רש"י** ז"ל פ"ד מיתות.

ונחזור אל הי"ג מדות, ונאמר כי העשר מדות שהן על השמות ה' ה' אל נוכל לומר גם כן כי הם רומזות על עשרת הדברות, כי בהיות נזכר ה' ה' אל קנא בעשרת הדברות היה מחייב דין ומשפט עליהם על כן אמר עתה ה' ה' אל, שנזכר שהוא קנא בעשרת הדברות, מכאן והלאה אם ישובו יהיה רחום וחנון וכו', בהם מדה טובה אחת כנגד דבור אחד שבעשרת הדברות, ואם לא ישובו אז יהיה קנא פקד עוון וגו'. ומפני שכל הרעות והטובות הבאות על האדם בזה העולם לא ימלטו מחלוקה, או הן בהשגחת האל יתברך להענישו על חטאותיו ולהשכירו על צדקותיו, או הן מצד המערכה או בסיבתו והנהגתו שלא מאתו יתברך לבד, התחיל באלו המידות רחום וחנון ארך אפים ורב חסד, לומר כי הוא יתברך יתנהג עם ישראל באלו הדברים במידות אלו כשיתפללו אליו בדין שלא תבוא עליהם רעה או אם באו כבר שתסתלק מעליהם, וכן לעניין הטובה שתבוא עליהם ושלא תסתלק מהן אם כבר באה, כי כל המתפללים לאל יתברך על כל הדברים הגשמיים בזה העולם, על אחד מאלו הדברים הם מתפללים, אם הוא ירא שמא תבוא עליו רעה או מצד חטאותיו או מצד אחר, הוא יתברך בשמותיו הנזכרים ה' ה' אל ירחם עליו במידת רחום כשיתפלל וישוב אליו בכל לבו ולא תבוא עליו רעה, ואם כבר נגעה בו הרעה או מצד חטאתו או מצד אחר, הוא יתברך יחנן עליו במידת רחום כשיתפלל וישוב אליו בכל לבו ולא תבוא עליו רעה, ואם כבר נגעה בו הרעה או מצד חטאתו או מצד אחר, הוא יתברך יחנן עליו במידת חנון כשיתפלל וישוב אליו בכל לבו ותסור מעליו, ואם הוא שרוי בטובה וירא שמא תסתלק ממנו או מצד חטאותיו או מצד אחר, הוא יתברך ארך אפים שאינו ממהר ליפרע ממנו שמא יעשה תשובה ומעמידו בטובו כשמתפלל וישוב, ואם הוא תאב לטובה שתבוא לו, הוא יתברך רב חסד לצריכי חסד שאין להם זכיות כ"כ ומביא עליו הטובה שהוא תאב לה כשהוא מתפלל אליו.

וכן נוכל לפרש אלו הד' מדות על אלו הד' דברים באופן אחר, רחום שלא תבוא עליו רעה בחטא ואם בא שתסתלק ממנו, ארך אפים שלא תסתלק ממנו הטובה בסיבת חטא, ואם אינו שרוי בטובה, שתבוא לו ולא יעכב עליו חטא, אמר חנון שלא תבוא עליו רעה בסיבה אחרת ואם באה שתסתלק, ורב חסד שלא תסתלק ממנו הטובה בסיבה אחרת, ובאלו הד' מדות נכללות כל המידות טובות ורעות שבעולם הזה, ועל השכר והעונש שלעולם הבא אמר ואמת לשלם שכר טוב לעושי רצונו בעולם הבא, נוצר חסד לאלפים למי שאין לו זכות מצדו זוכר צדקות אבותיו מאלפים דור קודם לו לתת לו איזה תענוג בעולם הזה כיון שאין לו חטא, נשא עוון למי שהעווה שלא להענישו בעולם הבא, וכן הפשע והחטאת לא יענישם בעולם הבא אם ישובו בהיותם בחיים, ונקה הם מנוקים לפניו כאילו לא חטאו אם שבו בתשובה שלימה לפניו קודם מיתה, ולא ינקה לשאינם שבים אלא מעניש אותם בעולם הבא. ואין זו בכלל המידות. הרי ארבע מדות טובות בעולם הזה על שלושה השמות ושש מדות טובות בעולם הבא על שלושה שמות.

וקיום יעוד זה אמרו חז"ל ברית כרותה לי"ג מדות שאינן חוזרות ריקם שנאמר (שמות ל"ד) הנה אנכי כרת ברית וגו', וראינו משה רבנו ע"ה שהזכיר קצתם בחטא המרגלים, שאמר ה' ארך אפים ורב חסד נשא עוון ופשע ונקה וגו', סלח נא וגו', הזכיר השם השני של י"ג מדות והוא לאחר שיחטא כי כבר חטאו הם, וכן הזכיר המידות הצריכות לפי העת, ונתקבלה תפילתו כדכתיב: ויאמר ה' סלחתי כדברך, כי מקודם אמר משה רבנו (במדבר י"ד) ועתה יגדל נא כח ה' כאשר דברת לאמר, כמו שדברת לנו שנאמר בעת צרה, ולכן השיב לו סלחתי כדבריך, וכן אמר הנביא (מיכה ז') מי אל כמוך נושא עוון ועובר על פשע וגו', וכן ראינו בכל הדורות הראשונים והאחרונים שהם נענים בהזכרת י"ג מדות.

והיעוד המ"ד כי אוריש גויים מפניך והרחבתי את גבולך וגו' ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות וגו'. קיום הבטחה זו כבר אמרו חכמים ז"ל בירושלמי דפאה מעשה באחד שהניח בית מלא תרנגולין ובא ומצא חתולות מקורעין, וכן עובדא דהני תרין אחין באשקלון דהוו להו מגורין נוכראין וגו', זימן לה הקב"ה מלאכים נכנסים ויוצאים כדמותן וגו', וכן מעולם לא ניזוקו בעלותם לג' רגלים, כי שלוחי מצווה אינם ניזוקים לא בהליכתן ולא בחזרתן.

וקיום יעוד (ויקרא ט"ז) כי ביום הזה יכפר עליכם, היה מורה עליו לשון זהורית שהיו קושרין בראש שעיר המשתלח לעזאזל והוא סימן שמחל הקב"ה לישראל שנאמר (ישעיה א') אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו, וכמו שאמר (יומא ל"ט) בימי שמעון הצדיק היה לשון של זהורית מלבין, מכאן ואילך פעמים מלבין פעמים אינו מלבין, ומה שלא היה מלבין או מפני שלא היו שבים ולא היו מתכפרין, או מפני שלא היו ראויים שיראה להם סימן לבשרם.

וקיום יעוד חיוב הכרת אם עשה תשובה אינו נכרת, כדכתיב: הכרת תיכרת הנפש ההיא עונה בה, ודרשו ז"ל בזמן שעונה בה שלא שב בתשובה, ולכך אינו ניכר ואינו ידוע לעולם מי שעבר על חייבי כריתות אם ימות מיתת כרת, אולי חזר בתשובה, ואם שלא שב אפשר שיש בידו קצת מעשים טובים ומשלם לו האל יתברך שכרו בעולם הזה כדכתיב: ומשלם לשונאי אל פניו וגו', וכרת יתקיים בנפשו לעולם הבא, ועם כל זה בכל דור ודור הוא דבר מפורסם וידוע כי אותם שהם ידועים שעברו על כריתות ומיתות בית דין ולא שבו כי עדיין מחזיקים ברשעתם, הם מתים קודם זמנם בכרת, וכמו שאמר דוד (תהלים נ"ה) אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם וגו' ואמרו חכמים כל ימיו של דואג לא היו אלא ל"ד שנה ושל אחיתופל שלושים ושש, והצדיקים שאנו רואים שמתים קודם שיגיעו לששים שנה כשמואל וחזקיהו, כל העולם יודעים כי לא היו ימיהם יותר מיום שנולדו ובהדי כבשי דרחמנא למה לך, וכבר אמרו חכמים ז"ל על שמואל אמר הקב"ה היכי לעביד לימות שמואל אדזוטר מרנני אבתריה דאמרי מדמית זוטר שמא ח"ו עבירה הייתה בו. נראה שהוא ידוע בכל הדורות שאותם שיש בהם עבירות מתים שלא בזמנם על הרוב.

ובירושלמי דבכורים אמרו זקן שאכל את החלב מי מודיענו שהוא בהכרת וכו', המת ליום אחד מיתה של זעם לב' של בהלה לג' מת במגפה. תני רבי חלפתא בן שאול מת באחד בשנים בשלושה בהכרת, לד' לחמישה מיתה הדופה, לששה מיתת דרך ארץ, לשבעה מיתת חיבה, מכאן ואילך מיתת ייסורין וכו', נראה שהיה ידוע אצלם ממיתתו של אדם אם היה מת בכרת בין כרת של שנים בין כרת של ימים וכו', וכבר אמרו בסוף מועד קטן עד ששים מיתת כל אדם מאי קרא (איוב ה') תבוא בכלח אלי קבר, בכי לעולם חסדו גימטריא ששים, מחמישים ועד ששים זו מיתת כרת. ובירושלמי אמרו ששים היא מיתת כל אדם, דכתיב: (במדבר י"ד) אם יראה איש באנשים וגו' הגע עצמך שיצא ממצרים בן עשרים עשה עוד ארבעים במדבר ומת נמצא אומר לששים שנה זו היא המיתה האמורה בתורה, משום דכתיב: במדבר הזה יתמו ושם ימותו.

ונראה כי שבעת ימי בראשית היו רמז לדורות שיהיו ימי שנותיהם שבעים שנה, עשר שנים ליום אחד כנגד עשרה מאמרות, ולכך נתן אדם הראשון לדוד המלך שבעים שנה משנותיו לא פחות ולא יותר כנגד שבעה ימי בראשית, וכמו ששת ימי המעשה עיקר טרחם ומלאכתם לשביעי והוא יום שבת, כן עיקר מה שיטרח האדם בששים שנותיו שהם כנגד ימי המעשה, יהיה לשביעי שבו ילך למנוחה, והטפל לזה העולם, וכמו שיום השביעי קודש כך כל שנות האדם משישים לשבעים יהיו בקדושה והכנה לעולם המנוחה, ואם כן הימים המיוחדים לאדם בזה העולם אינם כי אם ששים שנה, שהם כנגד ימי המעשה שבהם טרח ועמל לנפשו, וקצת לגופו למה שיצטרך לצורך חייו לעבודת בוראו, ומי שמת בתוך הששים הרי הוא כרת כי לא השלים ימי שכירותו אשר יצא לאוויר העולם להשלים

עצמו בהם, ומי שהגיע לתשלומים כבר השלים הימים אשר היה כשכיר פועל לעולם הבא, וכשהוא מת קודם שבעים אינו מיתת כרת, כי השנים של מעלה משישים עד שבעים אינם שלו כי הם קודש כנגד יום השביעי, ולכך הימים המיוחדים לאדם ומיוחסים לו כשהוא מדבר בעד עצמו עולים ששים, ועל זה אמר המשורר (תהלים ק"כ) כי כלו בעשן ימי שהם ששים שהם המיוחדים לי כלו בעשן וכו', וכן אמר איוב (ז) ימ"י (שהם ששים בגימטריא) קלו מני ארג וגו', חדל ממני כי הבל ימ"י, הלא מעט ימ"י וגו', ימ"י עברו זמותי וגו', ואמר גם כן אם חרוצים ימיו מספר חדשיו אתך וגו', ימי"ו ר"ל ששים שנה שהם כנגד ששת ימי המעשה, וזהו מספר חודשיו שהם מספר הימים הראשונים שנתחדשו בעולם והם ששת ימי המעשה.

וקיום היעוד וציוויתי את ברכתי וגו' ויעוד אם בחקותי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם בעתם וגו' והשיג לכם דיש וגו' ונתתי שלום בארץ ורדפו מכם חמישה וגו', אמרו חכמים בתעניות (כ"ב) ונתתי גשמיכם בעתם בלילי רביעיות ובלילי שבתות שאינן טורח על בני אדם. ומצינו בימי שמעון בן שטח שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שהיו חטים ככליות ושעורה כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב וצררו מהם חכמים דוגמא לדורות להודיע כמה חטא גורם שנאמר (ירמיה ה') עונותיכם וגו' וחטאותיכם מנעו הטוב מכם, וכן מצינו בימי הורדוס בזמן שהיו עוסקים בבנין בהמ"ק שירדו להם גשמים בלילות ולמחר נשבה הרוח ונפזרו העבים וזרחה החמה וכל אחד משכים למלאכתו להודיע שמלאכת שמים בידיהם, ואמרו בבבא בתרא ואכלתם ישן נושן וישן מפני חדש תוציאו, מלמד שהיו אוצרות מלאים ישן וגרנות מלאים חדש והיו ישראל אומרים היאך נוציא זה מפני זה.

וכן מצינו בדוד מלך ישראל שאמר הכתוב (ש"ב כ"ג) הוא עדינו העצני על שמנה מאות חלל וגו', והיה מצטער על מאתים דכתיב: (דברים ל"ב) איכה ירדוף אחד אלף, ואפילו למ"ד בגויים משתעי ק"ו למדה טובה, אך קשה דבקרא דורדפו מכם חמישה מאה לית ביה כולי האי, כן כתבו התוספות במ"ק, ואפשר לומר כי מה שכתוב ירדוף אחד אלף לא אמר אחד מכם, ור"ל אחד מיוחד בגבורה כמו דוד המלך ע"ה ולכך היה מצטרע על המאתיים, וכמו שנתקיימו אלו היעודים כך נתקיימו מסתמא כל האמורים בעניין גם כי לא הוזכר בפירוש, וכן יש קצת מהם שהם עתידים להתקיים בזמן המשיח כמו תשלום האלף, כמו והתהלכתי בתוככם וכמו שאמר **הרמב"ן** ז"ל.

וקיום יעוד מיתה בידי שמים דכתיב: והזר הקרב יומת, וכן כל שאר חייבי מיתה בידי שמים, יש ראיה לקיומם ממה שאירע לעוזא כי גם שלא היה זר מפני שנתקרב יותר מדי לארון ייאחז בו מת שם, כי הארון נושא את נושאיו הוא עצמו לא כל שכן, כמו שאמרו במסכת סוטה, ומה שיש בין מיתת בית דין לכרת הוא כי (חסר בהעתקה).

וקיום יעוד הנ' והוא עניין הסוטה הוא ידוע שהיה נוהג ענינו, וכמו שאמרו זאת תורת הקנאות אין לי אלא לשעה לדורת מנין וכו' בשילו ובית עולמים וכו', וכמו ששנינו במס' סוטה היה נוטל היה מביא וכו', וכל מעשיה נאמרין בלשון הקודש שמשמעותו כמו שהיו עושין אותה בשעת מעשה בבית המקדש, וכן אמרו במדרש על ב' אחיות שהיו דומות וכו' יצאת לקראתה שמחה וחבקה וכו' והריחה במים המאררים ומיד מתה לקיים מה שנאמר אין אדם שליט ברוח וגו', וכן אמרו משרבו הנואפים פסקו המים המאררין ורבן יוחנן בן זכאי הפסיקו משום דכתיב: (הושע ד') לא אפקוד על בנותיכם וגו' על ניאוף נשותיכם לבודקן כסוטות כי הם עם הזונות יפרדו וגו', וכתיב ונקה האיש מעוון כשהוא מנוקה אז יהיו המים בודקין בה וכו'.

וקיום יעוד ברכת כהנים ואני אברכם וגו' אמרו במדרש (במדבר ו') כה תברכו, אמר הקב"ה לשעבר ברכתי לאדם ואשתו לו ולבניו לאברהם יצחק ויעקב, והוא ברך את בניו כדכתיב: ויברך אותם, מכאן ואילך הברכות מסורות בידכם וכו'. ואמרו בחולין רבי עקיבא אומר למדנו ברכה לישראל מפי כוהנים מפי גבורה לא למדנו ת"ל ואני אברכם וגו', וברכה לכוהנים מ"ל מדכתיב: ואברכה מברכיך וגו', ואמרו בספרי ואני אברכם אני אברך את עמי ישראל, וכן הוא אומר כי ה' אלוהיך ברכך כאשר דבר לך, ואומר ברוך תהיה מכל העמים וגו' יפתח ה' לך וגו', במרעה טוב ארעה אתכם וגו', הרי שיעוד זה שאמר ואני אברכם נתקיים אח"כ בימי משה עצמו, כמו שכתוב כי ה' אלוהיך ברכך כבר כאשר דבר לך קודם, וכן בכל הדורות היו מתברכים על ידי ברכת כהנים.

והיעוד שנאמר ליתרו (במדבר י') והיה הטוב ההוא וגו' והטבנו לך, הרי אמרו חכמים ז"ל זה דושנה של יריחו שהיו אוכלים אותה בני בניו של יתרו והיו אוכלין אותה ארבע מאות וארבעים שנה.

וקיום יעוד נ"ג התקודשו למחר וגו' עד חודש ימים עד אשר יצא וגו', ומיד נתקיים כדכתיב: ורוח נסע מאת ה' וגו' הבשר עודנו בין שניהם טרם ייכרת ואף ה' חרה בעם וגו', ואמרו ז"ל כתיב הבשר עודנו בין שניהם, וכתיב עד חדש ימים, בינוניים נידונין לאלתר ורשעים מצטערים והולכים עד חודש ימים.

וקיום יעוד אכנו בדבר וגו', אם יראו את הארץ וגו' עד במדבר הזה יפלו פגריכם וגו', אם אתם תבואו אל הארץ וגו', ומה שכתוב בפרשת פינחס בפקודים ובאלה לא היה איש מפקודי משה ואהרן וגו' כי אמר ה' להם מות ימותו במדבר ולא נותר מהם איש כי אם כלב בן יפונה ויהושע בן נון, והסתכל וראה כי היעודים הרעים אשר הם נאמרים בשם ה' שהוא מידת רחמים הם מתקיימים ואין התשובה מועילה בם, כי עם היותו מתנהג במידת רחמים יעד הרע ההוא ולא הספיקה מידת רחמים שלא ליעדו, ולכך אמר בכאן אמר אליהם חי אני נאם ה', כי על פי מידת הרחמים נגזר דין זה, וכמו שאמר כי אמר ה' להם מות ימותו, כי הם הפכו מידת רחמים למידת הדין ולא תועיל להם מידת הרחמים כנזכר. וכן ביעוד המתאווים אמר ואף ה' חרה בעם, כלומר מידת רחמים עשו אותו חרון אף ומידת דין

ויתקיים יעוד הרע על כל פנים ולא תועיל להם תשובה, ואין כן ביעודים הנאמרים במידת דין כי אחר כך כשישובו ירחם עליהם במידת רחמים.

וכן ביעוד אל תעלו כי אין ה' בקרבכם ולא תנגפו וגו', ונתקיים מיד דכתיב: ויעפילו וגו' וירד העמלקי וגו' ויכום ויכתום עד החרמה, ואמר הכתוב באזהרה כי אין ה' בקרבכם כלומר מידת הרחמים אינו בקרבכם כי לא ירחם עליכם אם תעלו.

וקיום יעוד והיה האיש אשר יבחר ה' הוא הקדוש נתקיים מיד שיצאה אש מאת ה' וגו' ואכלה את כל מקריבי הקטורת, וכשהתלוננו אמר משה אל אהרן קח את המחתה וגו' ויקח אהרן וגו' ויתן את הקטורת ויכפר על העם וגו'.

וקיום יעוד ולא יהיה כקרח וכעדתו וגו', כמו שדרשו חז"ל לא יארע לו לחולק על הכהונה מה שאירע לקרח אלא מה שאירע ליד משה שנצטרע, וזה שאמר הכתוב ביד משה לו, וכן היה לעוזיהו כשרצה לשמש בכהונה שלקה בצרעת שנאמר (דה"ב כ"ו) והצרעת זרחה במצחו מפני שהעיז מצחו במקום השכינה.

וקיום יעוד קח את המחתה וגו', מה שכתב בצדו ויקח אהרן כאשר דבר משה וגו' ויכפר על העם וגו' ותיעצר המגפה.

וקיום יעוד הנ"ט, והיה האיש אשר אבחר בו מטהו יפרח וגו', מש"כ בצדו ויהי ממחרת וגו' והנה פרח מטה אהרן וגו' ויוצא פרח ויצץ ציץ ויגמל שקדים, ומקודם לא אמר אלא מטהו יפרח ולא אמר שיוציא ציץ ויגמל שקדים, כי הפרחה במטה תלוש ויבש הוא עיקר הנס והסימן כי מטה לוי נבחר מכל השבטים, ויציאת הציץ והשקדים אינו אלא להראות מהירות הפירעון על החולק כמו שהשקדים הוא הפרי הממהר להפריח. ונראה כי כשבא משה אל אהל העדות לא מצא המטה אלא בפריחה לבד, כמו שאומר ויבא משה אל אהל מועד וגו' והנה פרח מטה אהרן, ואח"כ הוציא פרח לחוץ ויצץ ציץ ויגמל שקדים במעט מן הזמן להורות על מהירות הפירעון כנזכר.

וקיום ייעוד יציאת מים מן הסלע גם כן כתוב בצדו, וירם משה את ידו וגו' ויצאו מים רבים וגו'.

וכן היעוד לא האמנתם לכן לא תביאו וגו' כתיב ויראו כל העדה וגו' כי גוע אהרן וגו' וכתיב וימת שם משה עבד ה'.

וכן יעוד והיה כל הנשוך וראה אותו וחי כתיב בתריה וישימהו על הנס והיה אם נשך הנחש את איש והביט אל נחש הנחושת וחי.

וקיום יעוד ברכות בלעם לישראל, בתחילת נבואתו אמר שהם חלק ה' ונחלתו, ובשנייה הוסיף כבוש הארץ והרגם מלכיה, ובג' ראה שבתם בארץ ופרו ורבו עליה והעמידם מלך שינצח את אגג ותינשא עוד המלכות בדוד ושלמה, ובנבואה הרביעית הוסיף לראות עניין המשיח כמו שכתב **הרמב"ן** ז"ל, וקיום יעוד קח את כל ראשי העם וגו' וישוב חרון אף ה' וגו', מה שאמר משה הרגו איש אנשיו וגו', ובעוד שהיו הורגים לא הספיק לו עדיין לשוב חרון האף עד שעשה פינחס מה שעשה ושב חמתו בעבורו, כמו שכתוב פינחס השיב את

חמתי וגו', ולכך אמר והנה איש כי לא היה עתיד לשוב חרון האף עד שייהרג ופינחס במעשה שעשה השלים השבת החמה.

וקיום יעוד הס"ד ואם לא תורישו את ישובי הארץ מפניכם וגו' לשיכים בעיניכם וגו' וצררו אתכם וגו', כתוב בספר שופטים ולא הוריש מנשה, ואפרים לא הוריש, אשר לא הוריש נפתלי, ולא הוריש וגו', וכתיב וילחצו האמורי את בני דן וגו', וכתיב ויעל מלאך ה' וגו' ואתם לא תכרתו ברית ליושבי הארץ וגו', וגם אמרתי לא אגרש אותם מפניכם והיו לכם לצדים וגו', הרי שנכשלו במה שהוזהרו ממנו. ומה שאמר וגם אמרתי לא אגרש אותם מפניכם, הוא מה שאמור כאן והיה כאשר דמיתי לעשות להם שיגלו כולם מן הארץ ולא תותירו מהם ולא שמעתם בקולי, כן אעשה לכם ולא אשאיר מכם ח"ו, וזהו שאמר אחר כך ויחר אף ה' בישראל ויאמר יען אשר עברו הגוי הזה וגו' גם אני לא אוסיף להוריש איש מפניהם וגו' למען נסות בם את ישראל וגו'.

וקיום יעוד ואת יהושע ציוויתי וגו' וצו את יהושע וגו' והוא ינחיל אותם וגו', הרי הוא מפורש בספרו (יהושע י"ד) ואלה אשר נחלו בני ישראל וגו' אשר נחלו אותם אלעזר הכהן ויהושע בן נון וראשי אבות המטות, וכן נאמר בתורה ג"כ אלה שמות האנשים אשר ינחלו לכם הארץ אלעזר הכהן ויהושע בן נון ונשיא אחד וגו', ומפני שחילוק הארץ הייתה בגורל על ידי אלעזר הכהן אמר אשר נחלו ואשר ינחילו, אבל עניין כיבוש הארץ תלוי ביהושע לבדו כמו שאמר כאן והוא ינחיל אותם וגו', וכתיב שם ואלה מלכי הארץ אשר הכה יהושע ובני ישראל וגו', ולא הזכיר כאן אלעזר הכהן, וכתיב ויתן ה' לישראל את כל הארץ אשר נשבע לאבותם וגו' לא נפל מכל הדבר הטוב וגו' הכול בא. וזה יורה מה שכתבנו למעלה כי מתחלה לא יעד על כל העשרה עממין כי אם לעתיד.

וקיום יעוד הס"ו כי תוליד בנים ונושנתם בארץ וגו' והפיץ ה' אתכם וגו' כי אל רחום ה' אלוהיך וגו', נתקיים בעונות אחרי שהרבו לפשוע ולעשות הרע בעיני ה' גלו ונפוצו אחר שעמדו תת"נ שנה בארץ שתי שנים קודם מנין ונושנת"ם, כמו שכתוב בבנין שלמה ויהי בשמנים שנה וארבע מאות שנה לצאת בני ישראל מארץ מצרים, נוציא מ' שנה שהיו במדבר נשארו ת"מ ות"י שעמד הבית הרי תת"נ. וצדקה עשה עמנו האל יתברך שהגלנו ב' שנים קודם מנין ונושנתם, כמו שאמרו חז"ל על וישקד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלוהינו, כדי שלא יתקיימו כל העונשים, ואמר בכאן והפיץ ה' אתכם וגו' אשר ינהג אתכם וגו', כי אחר שהרבו לפשוע ונתחייבו וגלו לא הועיל להם מידת רחמים ולא תשובה, אלא אף במידת רחמים הפיצם, אלא שרחם עליהם בגלותם כששבו, כמו שכתוב (דברים ד') ובקשתם משם את ה' אלוהיך ומצאת וגו' כי אל רחום ה' אלוהיך וגו'.

ויעודי ס"ז וס"ח והיה כי יביאך וגו' ובתים מלאים כל טוב וגו' והיה עקב תשמעון וגו', ואהבך וברכך וגו', והסיר ה' ממך כל חולי וגו', ואכלת את כל העמים וגו', הכול נתקיים כמו שכתוב ביהושע בדרך כלל לא נפל דבר מכל הדבר הטוב וגו', וכן שאר היעודים טובים ורעים כולם נתקיימו, הטובים בהיותם טובים וישרים בלבותם, והרעים בהיותם רעים

וחטאים, כמו שמבואר בכל ספרי הנביאים, וכמו שפי' המפרשים ז"ל בכל היעודים ובתוכחות שבא עלינו גם אשר לא כתוב וגו', וכן נתקיימו הטובות העתידות.

וקיום יעוד למען יברכך וגו' במעשר ראשון ומתנות עניים, נתקיים ממה שאמרו עשר תעשר עשר בשביל שתתעשר וכו', ואמרו על ואיש את קודשיו וגו' מעשה באדם אחד וכו' ולא הוציא אלא שיעור המתנות, והיינו אשר יתן לכהן לו יהיה, ומדה טובה יתירה על מידת פורענות.

וקיום יעוד המלך למען יאריך ימים על ממלכתו וגו', הרי ראינו רוב המלכים הטובים שהאריכו ימים על ממלכתם, אבל כוונת הכתוב אינה אריכות ימים לבד למלך שהוא שומר כל דברי התורה אלא לו ולבניו, כמו שהובטח דוד שזרעו לעולם יחיה, וגם כי קצת מבניו חטאו לא סרה הממלכה מהם ולא תסור, וכן אפילו במלכי ישראל הרעים מי שהיה זוכה קצת בהם היה מאריך במלכות הוא וזרעו, כמו שנאמר ליהוא יען אשר הטיבות וגו' בני רבעים ישבו לך וגו', וזהו מההבטחות שאמר כאן יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו וגו'.

ויעוד הע"ו ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחניך וגו', ולא יראה בך ערות דבר וגו' ושב מאחריך, קיומו מה שאמר רב חסדא פ"ק דסוטה בתחלה קודם שחטאו ישראל בעריות הייתה שכינה שרויה עם כל אחד ואחד בביתו שנאמר כי ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחניך וגו', וכיון שחטאו הייתה שכינה מסתלקת מהם מלבוא לביתם, דאינו יכול לראות בעונות שבסתר שנאמר ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך וגו', וזה לא אמרו רב חסדא דרך פירוש הכתוב לבד, אלא שהייתה כך קבלה בידו שהייתה שכינה עם כל אחד והשגחתו השלימה כשהיו טובים.

וקיום יעוד ע"ט וכתבת עליהן את כל דברי וגו' למען אשר תבוא אל הארץ וגו', מפורש ביהושע אז יבנה יהושע מזבח בהר עיבל וגו', ויכתוב שם על האבנים וגו', ומיד כתוב ויהי כשמע כל המלכים וגו' ויתקבצו יחדו וגו', ולחם עימהם יהושע ונתנם האל בידם כמו שכתוב כאן למען אשר תבוא, כי קודם זה בלכידת יריחו קרה מה שקרה מעניין עכן ובעי שנפלו כל"ו איש ומכאן והלאה לא אירע להם שום דבר שלא כהוגן וירשו כל הארץ.

ויעוד הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה וגו' כי ידעתי אחרי מותי, הרי אמרו חז"ל והרי כל ימות יהושע לא השחיתו כמו שכתוב ויעבדו את ה' כל ימי יהושע וגו', מכאן שתלמידו של אדם כמותו כל זמן שיהושע חי היה נראה למשה שהיה חי.

וקיום יעודי ברכות משה לישראל הוא כי מה שבא לישראל מהטובות בארץ רמוזות בברכות אלו, וכמו שפירש **רש"י** ז"ל מדברי רז"ל וע"י ברכתו נתקיימו בהם.

והיעוד הפ"ו ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, הוא מפורש כי כל הנביאים קיימו דבריו וכמו שכתוב בפרקים הקודמים, וחותם הנביאים אמר (מלאכי ג') זכרו תורת משה וגו'.

שער היסודות פרק ל [ראיות לאמיתת התורה מקיום הייעודים]

ומעתה אחר שכתבנו כל היעודים שבתורה שמצאנום לפי מה שחשבנום ששה ושמנים, סימן להם שם אלוהים, ובארנו בפרק אחד קיום כל יעוד ויעוד מהם, ראוי שנבאר עתה מה שיש לנו מן הראיות לאמתות תורתנו הקדושה מקיום יעודים הכתובים והרמוזים בה. והנך רואה כל אלו היעודים רובם לטובה וקצתם היו לרעה ולעונש, ואותם שהם לטובה רובם נתקיימו בשלמות וקצת נתקיימו בקצתם, כמו ירושת כל העשרה עממין שלא נתקיים עדיין אלא בשבעה, ומתחלה לא נאמרו אלא לעתיד כמו שכתבנו למעלה, וכמו שנראה מן הכתוב במשנה תורה שאמר ואם ירחיב ה' אלוהיך את גבולך כאשר נשבע לאבותיך וגו' כי תשמור את כל המצוות וגו' ויספת לך עוד שלוש ערים, שהוא רומז לעשרה עממין שנאמרו לאברהם אבינו ע"ה, והתנה בזה כי תשמור את כל המצוות וגו' שיקיימו כולם את כל התורה כולה, והוא לימים שאמר ומל ה' את לבבך וגו' על הימים העתידים שנאמר עליהם בקבלה ונתתי להם לב חדש וגו', אבל עתה לא יעד אותם אלא על השבעה עממין, כי היה גלוי לפניו שהגיע זכותם לכך.

ומפני זה חייבים בכל מצוות הארץ בירושת שבעת עממין וכמו שכתב **הרמב"ן** ז"ל בפסוקים אלו, וכן היעודים של מעלת ישראל ורוממותם נתחייב בזמן שהיו ישראל בארץ ועתידים להתקיים בשלמות לעתיד, וכן הצלחת ישראל וגיבורתם מה שיגיע להם מן הטוב בזה העולם יש דברים פרטיים שלא נתקיימו ואנו בטוחים שיתקיימו לעתיד, כמו תשלום רדיפת אחד לאלף שהיה מצטער דוד על המאתיים שהיה עורר חניתו על שמונה מאות ולא הגיעו לאלף, כמו שכתוב והוא עורר את חניתו על שמונה מאות חלל בפעם אחת, וכן והתהלכתי בתוככם אטייל עמכם וגו', וכיוצא ביעודין אלו הנכללים בכלל יעודים אחרים שנתקיימו כבר, וכן יעודי בלעם אשר הם לעתיד, ואין בכל היעודים הנזכרים יעוד אחד שלם שלא נתקיים, כי מה שלא נתקיים עדיין הוא קצת היעוד לא ייעוד שלם, כמו שלושת עממין שהם תשלום העשרה שנתייעדו באחד, ופרטי דברים שבפרשת אם בחקותי שאינו נמנה אלא כיעוד אחד שלא נתקיימו קצתם כנזכר, וכן קצת היעודים הנכללים ביעוד אחד והם ברכות בלעם, וכן יש קצת מהם בברכת יעקב לבניו ומשה לישראל, וההבטחות הכתובות בתורה.

והייעודים הרעים כולם נתקיימו בעונותינו הרבים גם אשר לא כתוב בספר התורה הזאת, לזכותנו כיום הזה שנירש עולם הבא ושנהיה ראויים להיגאל אחר שנגמור לסבול כל מה שחטאנו והעווינו מעט מעט, כדי שנוכל לסובלו וחציו כלים ואנחנו לא נכלה, והוא יתברך ירחם עלינו ברוב רחמיו כמו שהבטיחנו בסוף כי אל רחום ה' אלוהיך וכו', ואחר שנתקיימו כל היעודים טובים ורעים ומה שלא נשלם קיומו מן הטוב אנו בטוחים בו יתברך שישלימהו, נאמר כי קיום אלו היעודים הם קצתם בזמן משה רבנו וקצתם אחריו, ואותה שנתקיימו בזמן משה רבנו ונכתב קיומם בתורה, יש לכופר בתורת משה ולאומר אין תורה

מן השמים אלא משה בדאה מלבו פתחון פה לומר, הוא כתב שיהיה והוא כתב שהיה ונתקיים, ואפשר שלא כתב שיהיה עד שראה שנתקיים, או שלא נתקיים וכתב שנתקיים, אבל ביעודים שכתב משה רבנו עליו השלום שיתקיימו לעתיד ונתקיימו לעתיד אחריו, יש ראיה גדולה להקהות שיני החולקים על תורת משה רבנו ואומרים שלא נאמרה לו כולה מן השמים, כי מי הוא החכם גם כי לא יהיה אלא חכם בעיניו, שיהיה מיעד דברים שיהיו לאחר זמנו ולא יהיה בטוח שיתקיימו, אין זה כי אם סכלות גדולה, כי כשיגיעו הימים או הזמן שיעד לו ולא נתקיים היעוד יאמרו שהיה בדאי ושקרן, והרי משה רבנו לדעת כל העולם היה חכם גדול, אף כי לא יהיו דבריו מן השמים לדעת הכופרים בתורה, לא היה בו סכלות שיאמר ויהיה מייעד דבר שלא יהיה בטוח בקיומו כדי שלא יאמר עליו שהיה בדאי ושקרן.

וכיון שראינו שיעד לעתיד, נראה שהיה בטוח שיתקיים מה שיבטיח ומה שיעד, ומאין לו זה הביטחון כי אם מפי הגבורה, כי גם שיהיה חכם גדול ואי זהו חכם הרואה את הנולד, אינו זה אלא בדברים ההווים ודברים הממשמשים ובאים לזמן קרוב, כי מי שהוא חכם רואה אותם קודם הווייתם, לא בדברים שאינם הווים ואינם קרובים, ואם כן כיון שמשה רבנו ע"ה יעד דברים רחוקים בזמן ובלתי מצויים והווים, ונתקיימו אחר כך כמו שהוא כתבם, יש מהם ראיה גדולה אפילו לכופרים בתורת משה שהם מכזבים, ושכל מה שכתב משה רבנו ע"ה מבראשית עד לעיני כל ישראל היה מפי הגבורה.

והנה היעוד הראשון שכתב משה רבנו עליו השלום בתורה הוא שכתב שאמר לו האל יתברך לאדם הראשון כי ביום אכלך ממנו מות תמות, מיתה לו ולדורותיו, ואם לא היו כל דבריו מפי הגבורה ומלבו ומחכמתו היה בודאם, היה לו לחוש שמא אחר כמה דורות יהיה נולד איזה אדם שלם באיבריו ותכונתו ומידותיו וחכמתו שיחיה ולא ימות, ולא יהיה רחוק בעיני משה רבנו שהרי ראה הוא סיחון ועוג שלא היו שלימים בשלמות המידות וחיו יותר מאלף שנה והוא כתב שהרגם, ואולי היו חיים יותר אלפים מן השנים אם לא היה הוא הורגם. ועניין אורך חייהם נתבאר ממה שאמר ו רז"ל בנדה פ' האשה סיחון ועוג בני אחיה בר שמחזאי שירד הוא ועזאל מן השמים בדור אנוש, ואם כן נולד שנים הרבה קודם המבול שהרי נקרא פליט על שם שפלט מדור המבול, ואם כן יהיו שנותיו לפחות אלף שנה בזמן משה, והוא הרג אותו ואת סיחון אחיו, ואם לא היה הורגם אולי היו חיים לעולם, והיה לו לחוש שמא השאירו מזרעם או אחרים שלימים בבריאה שיחיו לעולם ועם כל זה כתב מיתה לדורות, נראה שהיה מפי הגבורה כי הוא יתברך אמר לו כי המוות הוא בית מועד לכל חי, ואין על דברי משה רבנו ע"ה קושי מאותם שנכנסו חיים לגן עדן, כי כיון שלא נתקיים חיותם בזה העולם ונתעלמו כמו חנוך הרי הוא כאלו הם מתים מזה העולם.

וכן היעוד שלא יהיה עוד מבול לשחת הארץ, מאין היה בטוח בזה, אולי בימים הבאים יהיו האנשים יותר רעים וחטאים לה' מאד ויסכים האל יתברך לעשות להם כמו שעשה לראשונים וישטפם במי המבול, אלא בודאי שלא אמר זה אלא מפי הגבורה שהסכימה חכמתו יתברך שלא ליפרע עוד מן הבריות במידה זו, כל שכן כי בימי משה רבנו עדיין היה נראה בכל שנה רמז וסימן מי המבול בירח בול באותם הארבעים יום שאמר הכתוב ויהי המבול ארבעים יום על הארץ בכל שנה ושנה היו גשמים הרבה יותר מדי בהם כמו שאמרו ז"ל, עד שבא שלמה ובנה בית המקדש ומשם והלאה לא נשאר שום רמז וסימן למבול. וזה שאמר הכתוב ובשנה האחת עשרה בירח בול הוא החדש השמיני כלה הבית לכל דבריו וגו', והיה לו לומר בירח מבול שהירח הזה היה זמן המבול ובו היה נראה כמו מבול בכל שנה, ובשביל שמכאן והלאה בזכות בית המקדש לא היה עוד חסרו המ' שהם המ' יום ונקרא ירח בול והוא ירח חשוון, ואם כן בזמן משה בזה החודש היה בכל שנה גשם גדול והיה לו לחוש אולי באי זה שנה מן השנים יהיו הדורות רעים וחטאים ויביא עליהם האל יתברך מבול גמור באותן הימים המיועדים המיוחדים לכך והם כמו קיר נטוי המזכרת עונותיו של אדם, ומכיון שלא חשש לזה נראה שהיה בטוח בדברו שהיו דברי אלוהים חיים מפי הגבורה, ונראה כי זה העניין שהיה היה מזמן המבול עד זמן שלמה ע"ה, נראה במה שאמר הכתוב ולא ייכרת כל בשר עוד ממי המבול ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ, כי לא הובטח נח אלא שלא יכרתו כל בשר ממי המבול ושלא תשחת הארץ מפניו, אבל לעולם ימשך ממנו בכל שנה באותם הימים כמו שנמשך עד זמן שלמה ע"ה.

וכן מן היעוד שכתב משה רבנו עליו השלום בתורה שיעד נח לבניו שיהיה כנען עבד לאחיו ושתהיה הארץ לבני שם, ובנין הבתים הרמוז בזה היעוד, יש ראיה גם כן כפי שכתבנו שהרי דיבר לעתיד ולעתים רחוקות ונתקיים הכול.

וכן היעודים שנאמרו לאבות בירושת הארץ והצלחתם בה ושיהיה זה בדור רביעי מיד אחר מיתת משה רבנו עליו השלום, אם לא היה בטוח בזה מפי הגבורה לא היה כותבו מלבו כדעת הכופרים בתורה, ומכיון שכתבו נראה שהיה בטוח בזה מפי הגבורה שיתקיים כל מה שייעד לעתיד בין לזמן קרוב בין לזמן רחוק.

וכן הבטחת הנה אנכי שולח מלאך שהתפלל משה על זה ודחאו שלא יבוא עד זמן יהושע, הרי נתקיים אחריו מיד כשמת משה רבנו ע"ה שאמר ליהושע אני שר צבא ה' עתה באתי וגו' כמו שכתבנו למעלה, הרי שהיה בטוח שיתקיימו דבריו מיד לאחר מותו בימי יהושע תלמידו. **וכן מה שכתוב הנה אנכי כרת ברית וגו',** ואמרו חז"ל ברית כרותה לי"ד מדות שאינן חוזרות ריקם, והוא מתקיים בכל דור כשישראל צועקים לאל יתברך הם נענים בזכירת הי"ג מדות, והרי שאם לא היה בטוח בזה שהיו דברי האל לא היה כותבו, וכן לא יחמוד איש ארצך היה בטוח כי בכל השנים שיעלו ישראל לרגל לא יאונה להם כל און, וכן כי ביום הזה יכפר עליכם שהיה נראה בסימן לשון של זהורית שהיה מלבין, וחיוב כרת ומיתה בידי שמים לעוברים על הדברים המיוחדים ואנו רואים קיומם לדורות כמו שכתבנו,

הוא ראיה למכחישים בתורת משה שהם כוזבים, ותורת אמת הייתה בפי משה רבנו מפי הגבורה.

וכן עניין הסוטה שנראה כי בימי משה רבנו לא אירע עניינה כי נשי דור המדבר כולן היו צדקניות, ויעד לעתיד מה שראו קיומו אבותינו בעיניהם עניין הסוטה צביתת בטנה ונפילת ירכה, **וכן יעוד ברכת כוהנים, ויעוד יתרו** שאמר לו והטבנו לך וגו' וניתן לו דושנה של יריחו ת"ר שנים.

וכן יעוד החולק על הכהונה שילקה בצרעת, שקרה כן לעזיהו ונתקיימו דברי משה מפי הגבורה.

וכן יעוד אם לא תורישו את יושבי הארץ וגו', כי אם לא היה מפי הגבורה היה לו לחוש כי אולי יהיה יותר טוב להם שלא יורישו את כולם ויהיו להם למס, אלא שהיה בטוח מפי הגבורה שיארע ויקרה להם מה שקרה אם לא היו מורישים את כולם והיו שוכנים בתוכם.

וכן יעוד שיעד ליהושע כי הוא ינחיל אותם את הארץ, הוא ראיה גדולה כי כל דבריו אמת וצדק מפי הגבורה, כי כן נתקיים בקרוב כמו שהוא יעד, ואם לא היה מפי הגבורה לא היה מתקיים אפילו שהיה הוא מצווה עליו לישראל, כי היו אחרים גדולים בעיניהם ונכבדים ממנו אלעזר ופינחס בנו שהצליח במלחמת מדין ושבעים זקנים ונשיאי שבטי ישראל, ואם לא היה מפי הגבורה לא הייתה מתקיימת שררתו, וגם הם אם לא היו יודעים בודאי שהיה נבחר מפי האל יתברך היו חולקים עליו, כי בימי משה לא היה נחשב לפניהם גם כי לא היה מש מתוך האוהל, שהרי אהרן ובניו והכוהנים והזקנים היו כמו רבותיו גם כן, כמו ששנינו בסדר הלימוד שהיה מלמד משה רבנו לישראל, נסתלק משה ושנה להם אהרן את פירקן, נסתלק אהרן ושנו בניו, נסתלקו בניו שנו להם זקנים וכו'.

ובמדרש הזכירו שמות כל שבעים הזקנים ולא הוזכר יהושע בכללם, נראה שהיה כמו תלמידם וכמו שפירש **רש"י** ז"ל עליו שהיה כמו תלמיד אהרן על מה שאמרו חכמים שאמר שמואל מה משה ואהרן מעשה ידיהם וכו', ולכן לא הייתה ניכרת מעלתו ושימוש למשה כי אם כשאמר לו האל יתברך קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו וסמכת את ידך עליו וגו', ומיד כשמת משה רבנו עליו השלום אמר לו האל יתברך כאשר הייתי עם משה אהיה עמך וגו', וראו כל ישראל כי האל יתברך היה מכבד לו ושכל דבריו היו נכונים לא ייפול מהם ארצה, ולכך כשציוה יהושע את שוטרי העם עברו בקרב המחנה וגו', ענו הם את כל אשר ציוויתנו נעשה ואל כל אשר תשלחנו נלך ככל אשר שמענו אל משה כן נשמע אליך וגו', ומפני שלא דברו זה אלא שוטרי בני ישראל ועדיין כל בני ישראל לא היו מחשיבים אותו כ"כ, אמר לו הקב"ה אח"כ, היום הזה אחל גודלך בעיני כל ישראל אשר ידעון כי כאשר הייתי עם משה אהיה עמך וגו'.

והיה עניין יהושע עם משה כעניין הלבנה עם החמה, כי כשהיא דבוקה עם החמה וקרובה לה אין אורה נראית כלל, וכשהיא מתרחקת ממנה אז אורה נראית מדי יום ביום עד עמדה

לנכחו במלואה, וכן היה עניין יהושע כי בהיותו אצל משה רבנו בחייו לא הייתה ניכרת מעלתו לעיני כל ישראל, וגם האיש משה רבנו לא היה מכיר כל מה שהיה בו מן החכמה שהרי א"ל שאל אם יש בידך שום ספק, והשיב לו כלום הנחתיך יום וכו' כמו שדרשו חז"ל, ולכך נתחדש לו עניין מעלת יהושע ושיהיה במקומו כשאמר לו האל יתברך קח לך את יהושע וגו', שהוא היה חושב כי אולי אחד מבניו יזכה לגדולתו, כל שכן מעיני כל ישראל שהיה נעלם מעלת חכמת יהושע מצד כי היה קרוב למשה, וכשנעלם משה מהם ונתעלה בישיבה של מעלה אז נראית זוהר ואור פני יהושע ששימש את משה ולא מש מתוך האהל, ולאט לאט היה מתגדל בעיני כל ישראל עד שנתמלא אורו כאשר נתקיים על ידו כל הטוב אשר דבר ה' אל ישראל ולא נפל דבר ארצה, וזה היה בסוף ימי שררתו שהיו י"ד שנה שכבשו וחלקו כנגד י"ד ימי הלבנה שהיא במילואה, כי אז נשלם מכל וכל אחר כיבוש וחילוק ונקרא כמותו עבד ה' כמו שאמר ברבו.

ולכן אמרו חז"ל במס' בתרא פרק הספינה ונתת מהודך עליו ולא כל הודך, זקנים שבאותו הדור אמרו פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה, אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה, כי כבר היה לו ליהושע רוב הוד משה וחכמתו אלא שלא הייתה ניכרת בו כי לא היה מוחזק אלא כשמשו ונערו של משה, ולכן אמר לו האל יתברך למשה לא תצטרך עתה לתת בו כל הוד חכמתך אלא מה שנשאר שלא הגיע למעלת חכמתך בתורה תשלים לו. וזהו הנרצה מהודך ולא כל הודך, וזקנים שבדור ההוא שראו את משה ויהושע ולא היה יהושע מוחזק אצלם אמרו פני משה כפני חמה ופני יהושע כפני לבנה, כי כמו שהלבנה מקבלת כל אור החמה בגופה מעט מעט מדי יום ביום כן היה עניין יהושע ממשה רבנו, כי עתה לא הוצרך לתת לו מההוד אלא מה שנשאר להשלים הוד חכמת משה ביהושע, ומפני שכל אחד מהם היה מצפה שמא יתמנה תחת משה רבנו שלא היה יהושע מוחזק בעיניהם, נאמר עתה עליהם, או הם אמרו על עצמם, אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה, אוי לה לאותה בושה שלא השיגו ולא ידעו מעלת יהושע בימי משה, אוי לה לאותה כלימה שחשבו שאחד מהם יתמנה תחת משה רבנו ונתמנה יהושע משרתו, שהם היו בעיניהם לפני משה כשרים לפני המלך ויהושע לא היה אלא כעבד לפני המלך, וכמו שאמרו על רבן יוחנן בן זכאי ור' חנינא בן דוסא.

וגם כי נטיתי בפי' זה המאמר ממה שהוא מורגל להתפרש, זכיתי לפרשו לשבח יהושע משרת משה שנאמר לו כאשר הייתי עם משה אהיה עמך ונקרא כמותו עבד ה' כמשה רבו, כי כמו שבחיי משה רבנו נשלם יהושע מעט מעט מדי יום ביום כמו הלבנה המשלמת אורה מן השמש מדי יום ביום, וכשמת משה נשלם מכל וכל, וכן בעיני כל ישראל היה הולך וניכר במעלתו וחכמתו בכל יום עד שהיה גדול בעיניהם כמשה רבנו בשעת מותו בסוף שנת י"ד למלכו כירח במלואה, כמו שנאמר, ונקרא עבד ה' כמו שכתבתי וההפרש שיש בין

משה רבנו ליהושע כהפרש החמה מן הלבנה הוא בעניין השגת הנבואה לא בקבלת התורה, ופשט הכתוב מסייעני שאמר, ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו, ידיו כתיב ומלא כתיב בעניין החכמה ולא שנאמר מהודך ולא כל הודך כפי פשטו.

ונחזור לענייננו כי מה שכתב משה בתורה כי יהושע ינחיל לישראל את הארץ, היא ראיה גדולה לכופרים בתורת משה כי אם לא היה מפי הגבורה היה לו למשה לחוש יותר מדאי שלא ישמעו אליו בני ישראל שיהיה שר ומלך עליהם וג"כ שמא לא יוכל להנחילם את הארץ, אלא שהיה בטוח מפי הגבורה כשאר היעודים שיעד וכמו שהארכתי.
וכן היעוד שכתוב בתורה ולא קם נביא עוד בישראל כמשה, שמשמעותו הוא שלא קם ולא יקום, לא יוכל החולק לחלוק על תורת משה רבנו כי הוא אמרו מפי עצמו, כי מה ידע הוא אם יעשה לנביא אחר אחריו יותר ממה שעשה עמו, אלא שהיה בטוח מפי האל יתברך כי הכול כתב מפי הגבורה כנזכר, ויסכר פי הדוברים עתק על תורתנו הקדושה והם הכופרים ומכחישים בפמליא של מעלה.

ואחר שהוא מוכרח קיום תורת ה' תמימה מפי הגבורה אפילו לחולקים על התורה, מקיום היעודים שאחר מיתת משה רבנו, גם היעודים שכתב ושיעד ונכתב בתורה שנתקיימו בימיו או קודם הם אמתיים על כורחם, כי אם אשר עדן לא היה בחייו הם מוכרחים להודות אחר שנתקיים, כל שכן מה שכבר נכתב שנתקיים קודם שנולד הוא או בימיו, והנה היעודים שכתוב בתורה שנאמרו לאדם ולנח ולאבות מה שלא נתקיים מהם בימיו לא היה כותב אותו כי אם מפי הגבורה, כי מאין היה יודע הוא שיתקיימו אלא מפיו יתברך, ומהם יש יותר ראיה גם כן לקיום תורתו מפי הגבורה אחר שנתקיימו יעודי האבות אחר מיתתו, כי הוא לא ייחס אותם היעודים לו אלא לאבות שהבטיחם הקב"ה ביעודים העתידים, ואם לא היו מתקיימים לא היה מגיע לו בזה שום קלון כי להם נתייחסו והם הובטחו בהם ולא הוא, ואחר שראינו קיומם הוא עדות וראיה על כי כל מה שכתב מפי הגבורה כתב, בין היעודים שכתב וייחס אותם לאבות, בין אותם שייחס לעצמו ומפי הגבורה היו כולם, וכבר הארכתי יותר מדאי בזה הראיה ואינו חשוב עלי לטורח, להיות בזה קיום תורתנו הקדושה מפי הגבורה אפילו לחולקים עלינו, כפי הסברה הנכונה.

שער היסודות פרק לא [ראיות נספות מהתורה שהיא מפי הגבורה]

ונשוב לחפש בתורתנו התמימה מתחילתה עד סופה דברים שנאמרו או נרמזו בה והם ראיה לקיום תורתנו מפי הגבורה, וקודם נביא ראיה מן הנסים שהוזכרו בתורה שהם כמו מאה ועשרים, כמו שמנינו אותם בפרק שנים ועשרים, כי נמצא רובם נרמזים ברמז מועט בתורה לא יבינם המבין והמשכיל מהכתובים, כי אם בהיותם נמסרים לו על דרך קבלה ואחר כך יתיישב רמיזתם בכתובים.

ומזה יש ראיה לכותב התורה שכתבם מפי הגבורה כפי מה שנאמרה לו אות באות תיבה בתיבה, ואחר כך נמסר לו בפירוש אותם העניינים הנרמזים בתיבותיה ובאותיותיה, כי אם היה הכותב הוא משה רבנו בודא הדברים מלבו כולם או קצתם כדעת הכופרים, היה כותב אותם הנסים בפירוש והיה מאריך בהם לצורך כבוד מעלתו להבהיל לבות בני אדם שיאמינו במעלת נבואתו, וכיון שראינו שקצר התורה מלכתבם בפירוש ורמזה אותם ברמז מועט אשר לא יובן כי אם למקבל כמו שכתבנו, היא ראיה גדולה לאמות התורה מפי הגבורה, ואלו הנסים הבלתי מפורשים בתורה אלא ברומז מועט הם, כמו מה שנזכר לידת קין והבל סתם בתורה, ונרמז בה כל שלושה פלאים נעשו באותו יום, בו ביום נבראו, בו ביום שמשו, בו ביום הוציאו תולדות, עלו למטה ב' וירדו שבעה וכו', ולמדו ממה שכתוב והאדם ידע את חוה, ולא כתיב וידע אדם את חוה אשתו, כי כבר ידע באותו יום שאירע החטא, ונראה כי מיד כשאכלו מן העץ שנפקחו עיניהם, וידעו כי עירומים הם, גברה עליהם התאווה ושמשו וילדו ומיד עשו להם חגורות ואח"כ שמעו את קול ה' וגו', וע"ז כתב אחר קללתם ואחר גירושו מיד, והאדם ידע כבר את חוה אשתו ותהר ותלד וגו' מיד קודם הקללה, כי אם היה זה אחר הקללה יש מן התימה איך נתקללה בהרבה ארבה עצבונך והרונך בעצב תלדי וגו', וחלה הקללה על הנשים הבאות אחריה ולא חלו בה, שהרי כתוב ותהר ותלד מקיש לידה להריון, מה הריון שלא בצער אף לידה שלא בצער, אלא שכבר הייתה הרה ויולדת יחדו קודם הקללות, ולא נתקיים בה הרבה ארבה עצבונך והרונך בעצב תלדי וגו' כי אם במה שילדה אחר כך, וכן אפשר שנתקיים בה באלו שילדה עתה ואמר לה האל יתברך כי ירבה לה עיצבון בזה ההריון והלידה שהרה וילדה, והוא מה שאירע להבל שהרגו קין ומה שנמחה כל זרע קין במבול, ואמר לה ארבה עצבונך לעתיד לה ולדורות ושבעצב תהיה לה לידת הבנים שילדה כמו שפירשתי.

וכן היותם שבעה למדו מן הכתוב ותוסף ללדת את ואת וכמו שדרשו ז"ל, ואם לא שנולדו להם תאומות מאין נשאו נשים, והרי נסים אלו נמסרים פה אל פה ונרמזים בתורה כמו שכתבתי והם ראיה גדולה, וכן מה שדרשו על כתוב ותוצא הארץ בשלישי וכתב בשישי וכל שיח השדה וגו' וכל עשב השדה טרם יצמח כי לא המטיר וגו', מלמד שעמדו על פתח הקרקע עד יום השישי שהתפלל אדם על הגשמים וירדו וצמחו האילנות והדשאים, וכן אדם הראשון אלף אמה היה ומיעטו הקב"ה והעמידו על מאה, וכן מה שהתחיל האילן לצווח כנגד הנחש רשע אל תיגע בי, וכן מה שישב בדין עם אדם ונשפט הציפורן ונסתלק הענן מעליו, והפיל סמאל, וקצץ רגליו של נחש, וכשמת מתושלח שמעו קול רעש ברקיע, ושמחזאי ועזאל ב' מלאכים שירדו מן הרקיע וכו' והרבה נסים כמו אלו הכתובים פרק שנים ועשרים שאינם מפורשים בתורה וקצתם נרמזים בה, כולם הם נמסרים פה אל פה והיה לו למשה לכתבם בפירוש באריכות להבהיל לבות בני אדם אם היה בודא את הדברים מלבו

לדעת הכופרים בתורה, ואם כן זה ראיה גדולה גם כן מדרך הסברא לקיום תורתנו מפי הגבורה.

וכן מן הנסים שנכתבו בתורה שנעשו בפרסום, גם כן יש להביא ראיה שאם לא היו אותם הנסים לא היה כותבם משה רבנו, שהיו בני דורו מכזיבים אותו, כי לא לבד בפני ישראל ובפני פרעה ומצרים נעשו כל הנסים והמכות שהביא הקב"ה על המצריים במצרים, אלא בפני מלכי מזרח ומערב שהיו באין אצלו ומעטרין אותו כמלך בכיפה, כמו שנאמר בנס קריעת ים סוף שמעו עמים ירגזון וגו', והרי זה הנס שהיה בים סוף במקום שהם אמר עליו שמעו עמים וגו' וידעו ואימתו העניין, כל שכן הנסים שנעשו בישוב שהיו שם קצת משאר האומות שידעו והאמינו בהם, וכן הנסים שהיו מתמידים להם במדבר מן וענני כבוד והבאר היו מפורסמים לכל אומות העולם, שראו שהיו הולכים מ' שנה במדבר הגדול והנורא מקום שרף ועקרב וצימאון וגו', ואם לא היה המן והבאר וענני כבוד לא היו יכולים לחיות שם, והרי עמלק שנאמר בו ויזנב בך וגו' הוא יכול להעיד שלא היה בו כח להרע אלא לאותם שהיה הענן פולטן, ונסים אלו וכיוצא בהם הכתובים בתורה היו מפורסמים אז לכל העולם ולא היה יכול משה רבנו לכתוב בתורה מה שלא היה כי כל העולם חולקים עליו, ולא מצאנו ולא ראינו מי שחלק עליהם, אדרבה בקצת דברים היו מביאים ראיה מן התורה כפי דעתם בזמן אלכסנדרוס, כמו שהביאו בגמרא והשיב להם תשובה גביהה בן פסיסא.

ועוד יש להביא ראיה לאמתות התורה מן הדברים הנרמזים בה ברמז מועט, כמו ה"א הידיעה של יום השישי הכתוב בששת ימי בראשית הרומז לשישה בסיון, ובשג"ם הוא בשר הרומז למשה שהיו ימיו מאה ועשרים שנה, ות"י שנה שעמד בית ראשון הרמוז במלת בזא"ת יבוא אהרן, וז"ה יתנו כל העבר וגו' הרמוז לי"ב שבטים ולא שבט לוי לעניין שקלים, וקדוש יהי"ה הרומז לשלושים יום של סתם נזירות, וכן כיוצא באלו רבות בתורה כפי מה שהם כתובים **בספר** (**בעל הטורים**) שחבר **רבנו יעקב** על עניינים אלו אשר הם ראיה לאמיתת התורה שהיא אומרת בפירוש ורומזת ברמז דברים אמתיים אשר לא היה כח בשום אדם חכם כשלמה לחברם, כי אם מפי הגבורה. וכל זה הוא כפי פשט התורה, כי כפי סודותיה אשר הם חכמת הקבלה הדברים ידועים כי היא כולה שמימיית וכולה שמותיו של הקב"ה, ואין כאן מקום להאריך בזה.

ונחזור אל הדברים שנאמרו או נרמזו בה שהם ראיה לקיומה ושהיא מפי הגבורה, והם כל הספורים והעניינים שנכתבו בתורה שהיו קודם דורו של משה רבנו מעניין בריאת העולם ומה שאירע לאדם ונח והאבות, שאם לא היו מפי הגבורה לא היה אפשר למשה רבנו לכותבם, כי הוא כתב כי בששת ימים ובעשרה מאמרות ברא אלוהים את השמים ואת הארץ בכל יום ויום מה שהוא מפורש בו, ואם לא היה כל זה מפי הגבורה כדעת הכופרים

לא ימנע מחלוקה, או הוא בדאם מלבו כי לא היה ולא נברא, או העניין אמיתי כולו או קצתו אלא שלא נאמר לו מפי הגבורה, אלא שהוא בחכמתו כיון אל האמת במה שהוא אמת, ואם היה הכול בדוי מלבו כי לא היה ולא נברא.

הנה זאת סברת האפיקורסים שאומרים שהעולם קדמון ואין מנהיג לעולם, ואין דברינו עימהם, כי אפילו הכופרים בתורתנו מודים בחידוש העולם מצד המופתים ומצד קבלתם גם כן, ואם היה העניין אמיתי כולו או קצתו אלא שלא נאמר לו מפי ה' והוא בחמתו או בקבלתו מן הראשונים כיון אל האמת במה שיש בו מן האמת, ואם יש בו קצת שאינו אמת הוא בדוי מלבו, צריך לבאר מה שאינו אמת באיזה מין מן הדברים שנאמרו בבריאה הוא, אם נאמר כי אמרו כי ששת ימים ברא אלוהים את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת שזהו האמת שבו, כי הוא דבר מוסכם מכל בני עולם, והיותו נברא בעשרה מאמרות ושאר הדברים הפרטיים שכתב שנבראו ביום יום הן בדויים מלבו, ובחכמתו נראה לו היות הדבר אפשרי וראוי להיעשות כן, א"כ למה הרבה במאמרות היה לו לומר כי בשישה מאמרות נברא מאמר א' לכל יום כי הוא דבר ראוי ומתקבל, וכן כתב ביום א' ברא את השמים וגו' וביום שני חזר ואמר יהי רקיע, וכתב יהי אור ויהי אור, ואח"כ ביום ד' כתב יהי מאורות ברקיע השמים וגו', וכתב נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, וכתב אחר כך שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד.

וכן כל הקושיות והספקות והשאלות הנופלות על הכתובים שהערו עליהם רבותינו ז"ל והמפרשים ז"ל, יפלו על כותב התורה אם כתב אלו הדברים מדעתו ומחכמתו, שהיה לו לחוש ולהתבונן בדבריו שלא ייפול בהם ספק ולא חילוף מעניין לעניין ובאותו עניין, וכשנודה על האמת כי כולם דברי אלוהים חיים לא ייפול שום ספק מאלו אחר שהם דברי אלוהים חיים הם באים בדרך נעלם והסתר, ויש בהם מן הרמז יותר מן המבואר בהן, ותירוץ אלו הדברים וכיוצא בהן הוא הנרמז בהן, ולא היה אפשר לומר בכתובים מה שנרמז בהם ברוב הדברים כי אם על דרך הקבלה פה אל פה שנאמר למשה אח"כ, כי מה שנאמר ויבדל אלוהים בין האור ובין החשך הוא שגנזו לצדיקים לעתיד לבוא שהאור הוא טוב והצדיק נקרא טוב (ישעיה ג') אמרו צדיק כי טוב, וכן על דרך זה רוב העניינים הנרמזים בתורה שאינם נכתבים בפירוש, ואם משה הוא הכותב דברים אלו מלבו כפי דעת הכופרים היה לו לחוש ברוב הדברים על מה שיספקו עליו ויתפסוהו בדבריו, ולכך היה צריך לבאר כל הדברים בפירושן וטעמן כדי שלא יתפסו עליו, כי אחר שלא היו מוצאים סתירה בדבריו לא היו יכולים לחלוק עליו בצד אחד בדברים שכבר עברו והיו, כי מן הבאים אחריו יוכל לדעת בדברים שהיה לפניו יותר ממנו, וכן בכל מה שאין בו סתירה אלא שצריך ביאור היה מבאר אותן כי היה חושש שלא יבינו הדברים ברמז.

אבל בהיות כל הדברים מפי הגבורה לא יקשה כלל זה, כי בהיותן נאמרות מפי עליון ראוי שיהיה הרמז בהן יותר מן המבואר, ויהיה רוב הרמז שבהן מתקבל מפה אל פה, כי אפילו משה רבנו עצמו הכותב הדברים מפי הגבורה יתבארו לו שם אותם הרמזים שהם פירוש התורה והם בכלל הלכה למשה מסיני. ואם נאמר כי גם זה מחכמתו של משה שכתב ורמז ומסר הרמיזות על פה כדי שיאמנו דבריו שהם מפי הגבורה, יש מן הקושי גם בזה, כי לא תחשב לו לחכמה בקצת הרמיזות שהן רומזות דברים העתידים, אם היו דבריו באותן העניינים בדויים, היה חושש שלא יתקיימו אותן הדברים ותחשב לו לסכלות לא לחכמה לדעתם, וכמו מה שדרשו על בראשית וכו' שהוא רומז לבית ראשון ושני ולשלישי שיבנה, דכתיב: יהי אור וכתיב קומי אורי, וכן כמה דרשות בכתובים של בריאת העולם שהם רומזים לעתיד, ורמז גם כן בשגם הוא משה והיו ימיו מאה ועשרים שנה וגו', ומאין לו שיחיה ק"כ שנה ואם ימות קודם ימצא כזבן ברמיזתו אשר מסר להם קודם במדבר, ואם נאמר שלא מסר הספר תורה עדין לישראל עם שום פירוש, אלא בסוף שנת הארבעים וכבר היו ימיו ק"כ, מאין לו שלא יחיה יותר והיה לו לחוש על זה לדעת הכופרים, אלא על כורחם צריכים להודות על האמת מצד דברים אלו שהן על דרך הסברה הנכונה, כי כל מה שכתב משה רבנו על פי הגבורה כתבו, וכן כל מה שמסר על פה מפירוש ורמיזת התורה הכול מיד ה' עליו השכיל.

וכמו שקצת דבריו שהאל יתברך ברא העולם ושבראו בששה ימים ונח בשביעי אין כל האומות מכחישים שהוא מקובל גם כן בידם, כן מה שאמר שבראו בעשרה מאמרות ושברא דבר יום ביומו כמו שכתוב בתורה אינם יכולים להכחיש, כי הם דברים נכונים וראויים להתקבל, והיה נודע ומפורסם משה רבנו שעל ידו נעשו כמה נסים ונפלאות, על ידו יצאו ישראל ממצרים וקרע להם הים, ועל ידו ניתנה התורה ושאר הנסים המפורסמים לכל האומות, אשר אין יכולת ביד שום אשף וחרטום וחכם לעשותם, כי הם היו רבים בכמות ובאיכות וממינים שונים אשר אין כח בשום אדם לעשותם, ואפילו היו נאספים בו כל מיני ידיעות וחכמות שבעולם מכשף וחרטום ואשף, כי כולם היו במצרים ורפו ידיהם במכת הכנים ואמרו אצבע אלוהים היא, כל שכן שאר נסים גדולים כקריעת ים סוף ומן ובאר וענני כבוד שהתמידו ארבעים שנה במדבר שלא היו בחכמת משה כי אם מאת האלוהים שברא העולם והוא שליט על הכול, א"כ מי הוא שיוכל לספר סדר בריאת עולם ולמי נאמין בסיפורו, כי אם לו, שהוא מפורסם שהיה דבק ומושפע מאתו יתברך, ולא נודע ולא נשמע אחריו בכל הדורות ובכל האומות אדם אחר שישיג השפע האלוהי שהשיג הוא, ונימוקו עמו והוא ספר התורה אשר יש בה מהחכמות והרמיזות שהוא הוראה שהיה מפי הגבורה כמו שכתבתי.

ומה שהוא מפורסם ונודע בלי חולק שבששת ימים ברא את העולם וביום השביעי שבת, יותר ממה שנברא בעשרה מאמרות ושאר דברים שהיו בבריאה, הוא מפני כי לזה יש הוכחה וראיה מן החוש יותר מן הדברים האחרים, כי כמו שהוא נראה וידוע לחוש היות ימות החדש וימות השנה ימים מיוחדים לעצמם, כי בימי חדש אחד אנו רואים תשלום היקף הירח בכל הרקיע מיום חידושה עד יום הסתירה, וכן אנו רואים השמש גומר מהלכו מדי שנה בשנה בשס"ה יום ורביע, כן יש התייחדות וייחס לששת ימי השבוע והשביעי, אשר מהם נראה כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת, והוא עניין נהר סבטיון בזה העולם שבכל ימות השבוע שוטף והולך וביום השבת שוקט ונח, וכן בעל אוב שאינו עולה בשבת, וכמו שהשיב לו רבי עקיבא לטורנוסרופוס כמו שאמרו במס' סנהדרין, ואולי שכבר היה יודע זה טורנוסרופוס ועם כל זה שאל לרבי עקיבא לראות אם ישיב לו תשובה אחרת, והוא הוסיף לו נופך משלו ואמר לו שקברו של אביו ג"כ יוכיח, שאינו מעלה עשן בשבת, להראות כי אין הרשעים נידונין בשבת מפני שהאל יתברך שבת בו.

והרי יש הוראה ידועה וניכרת בעולם הזה ובעולם הנשמות כי ששת ימים ברא ובשביעי נח, ועוד הארבעים שנה שהתמיד נס המן לישראל ולא ירד כי אם בששת ימים ולא בשביעי, כי מה שיש התייחדות ג"כ לאלו הימים שמשמשים בהם שבעת כוכבי לכת ושבתאי שהוא מכללם היא מיוחדת ליום שבת, זו אינה ראיה אלא לחכמים יודעי העתים כי אינו דבר נראה וגלוי לעיניים, אבל אלו הם דברים גלויים לעיניים בזה העולם ובעולם הנשמות, כמו שהוא מפורסם וגלוי בזה העולם התייחדות ימי החדש זה לזה שבהם תשלם היקף אחד ללבנה, והתאחדות ימות השנה שבה תשלם ותגמר היקף החמה.

ועל זה שאל התנא בעשרה מאמרות וכו' ומה ת"ל והלא במאמר אחד היה יכול להבראות אלא וכו', ולא שאל ואמר בששה ימים נברא העולם והלא ביום אחד היה יכול להבראות, מפני כי צורך היה שיברא אותו בששה וישבות וינפש בשביעי כדי שיצווה עלינו שנעשה כך כדי שנזכור בכל שבוע כי האל יתברך ברא העולם, כי מזה העיקר מסתעפים כל העיקרים, כי בהיותו הוא יתברך בורא עולם לא לתוהו בראה אלא כדי שיקבלו התורה ויזכו במצוותיה לעולם הבא וישגיח עליהם לטובה, ואם היה בורא אותו ביום א' לא היינו יכולים לעשות זכר לבריאה לעשות מלאכה יום א' וננוח ביום ב' וכן בכל הימים, כי לא היה לנו מה נאכל ביום המנוחה והעונג, וכן אם היה בורא אותו בשני ימים לא היינו יכולים לעשות זכר לבריאה לעשות מלאכה בשני ימים ולשבות בשלישי, וכן בכל הימים, וכן מלאכת ג' ימים לא הייתה מספקת להסתפק לשלושה הימים ולד' אם היה בורא אותו בשלושה והיה מצווה אותנו שנשבות בד', וכן אם היה בורא אותו בד' או בה' והיה מצווה עלינו שנשבות בחמישי או בשישי כמו ששבת ה' יתברך היה האדם מתפרנס בדוחק ולא היה יכול לענג כל כך את

יום שבת, ולכן שיערה חכמתו יתברך כי ברא אותו בששה, והיותו נח ביום השביעי כדי שינוחו גם הם בכל יום שביעי יספיק להם ששה ימים להרוויח ולעשות מלאכה בהם כדי שיאכלו מה שיצרך בהם ויפרישו מנה יפה ליום השבת זכר למעשה בראשית, וכיון שהיו מספיקים להם ולשביעי לא רצה להאריך עוד זמן הבריאה שנהיה ביותר מששה כיון שביום אחד היה יכול להבראות.

ומה שאמר התנא והלא במאמר אחד היה יכול להבראות ואם היה נברא במאמר אחד כל שכן שלא היה צריך אפילו יום אחד, כוונתו הוא כי למה הוצרך לברוא אותו בעשרה מאמרות כיון שבאחד היה יכול להבראות, גם כי מצד שהיה צריך לברוא אותו בששה ימים היה צריך לפחות ששה מאמרות מאמר לכל יום אבל עשרה מאמרות לא היה צריך, אלא כדי להיפרע וכו', ונתבאר לנו ראיה ג"כ לאמיתת התורה ונתינתה מסיני מעניין סיפור בריאת העולם. וכן ממה שסיפר משה עניין הד' נהרות מקומן וסיבובן ומקורן, ונהר יוצא מעדן וגו' ומשם יפרד והיה לד' ראשים, מאין ידע כל זה משה רבנו וכי תייר היה, וכמו מה שאמר ו רז"ל על השסועה וכי קניגי היה או בליסטרי היה, מכאן תשובה לאומרים אין התורה מן השמים, וכמו כן מכאן תשובה להם כי זה הוא רחוק לידע מבריית השסועה, ועם כל זה ידע הוא אמתת מקורן ומהותן, נראה כי מפי הגבורה נאמר לו, כי עניינם אמתי כפי מה שכתוב בתורה ולא קם אחריו מי שיכזיבו בהם, אדרבה הוא ידוע וניכר לדורות שבאו אח"כ שהן כמו שכתובים בתורה, ושמותן הוא מורה על איכות כל אחד מהם, כי גם שיאמרו הסופרים שהוא הלך על כל אותם הנהרות וידע סיבתם ומקורן, מה שאינו כן, מאין ידע טבען ומהותן כפי מה שמורה שם כל אחד כמו שכתבו ז"ל, זה אינו נודע אלא לפי רוב השנים בחקירה וקבלת הדורות זה מזה ולא ייפול מחלוקת בקבלה, וזה דבר שא"א שלא חקר משה על זה כי לא תייר היה, וגם הקבלה בזה אולי היה בה חילוף, א"כ לא היה זה אלא מפי הגבורה, עם שכולם יוצאים עיקרן ושורשן מעדן מאין ידע כי אם מפי הגבורה.

עוד אביא ראיה לאמתת התורה מן השמים ממה שנאמר ויקרא האדם שמות לכל הבהמה ולעוף וגו', ואמר בפרקי רבי אליעזר פרק י"ג כי המלאכים לא יכלו לקרוא שמות לכל הבריות, מיד עמד אדם הראשון וקרא שמות לכל הבריות שנאמר ויקרא האדם שמות לכל הבהמה וגו', ואם משה כתב זה מלבו כפי דעת הכופרים איך כתב קודם שהאל יתברך ברא את השמים ואת הארץ, ושאמר יהי אור, יהי רקיע, תדשא הארץ דשא עשה, עץ פרי, ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף וגו', התנינים הגדולים וגו', תוצא הארץ נפש חיה למינו וגו', הרי הזכיר כמה שמות הבריות אשר ברא בשמותם קודם שנוצר אדם הראשון ביום השישי, שאם תאמר כי בשעת הבריאה לא קרא להם שמות אלא ציוה ואמר שיהיה עניין האור והייתה, ואחר שקראה אדם הראשון אור כתב כי מה שציוה קודם שיהיה אותו עניין היה אור, ומה שכתב שציוה שיהיה בשני היה שמו רקיע, אחר שקראו כך אדם

הראשון, וכן כולם, זה אי אפשר, שהרי נראה מדברי רז"ל וכן הסברא נותנת שגזר האל יתברך ואמר בפירוש יהי אור כפשט הכתוב שאמר ויאמר אלוהים יהי אור ויהי אור, וכן שאר הדברים, כי איך יצווה ויגזור יהי דבר מבלי שם.

ומה שנראה מדברי חכמינו ז"ל עניין זה הוא ממה שאמר ו בחולין (ס') בשעה שאמרו הקב"ה למינהו באילנות נשאו דשאים ק"ו בעצמן, אם אילנות שאין דרכן לצאת בערבוביא אמר הקב"ה למינהו שיצא כל אחד רחוק מחברו, אנו שדרכנו לצאת תכופים על אחת כמה וכמה, מיד כל אחד יצא למינו כמו שכתוב ותוצא הארץ דשא עשה מזריע זרע למינהו, מה שלא נאמר בהם בצוואה אלא תדשא הארץ דשא עשה מזריע זרע ולא נאמר למינהו, נראה בפירוש שכמו שהוא כתוב בתורה שאמר האל יתברך שיהיה כך היה אומר בשעת צוואה, ואם כן הרי השמות היו מצויים וידועים קודם שהיה נוצר אדם הראשון, ואם נניח שהתורה מן השמים נאמרה למשה נאמר כי דבר פשוט הוא כי כל שמות הבריות היו ידועים לו יתברך מקודם בריאת העולם והיו כתובים בתורה אלפים שנה קודם שנברא העולם, ואמר לו האל יתברך והודיעו שלא הביא את כל הבריות לפני אדם הראשון שיקרא להם שם, אלא להראות חכמת אדם הראשון יותר מן המלאכים, שהיה יודע לכוון שם כל בריה ובריה שברא האל יתברך למה שהייתה שמה קודם לפני האל יתברך מה שהמלאכים לא ידעו לכוון, וכמו שמורה הכתוב הקודם לזה שאמר וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, כלומר הוא שמו שהיה נקרא קודם לפני האל יתברך, אבל אם יניחו הכופרים כי משה בדא מלבו שאדם הראשון הוא שקרא שמות כל הדברים שנבראו בעולם ולא היו ידועים מקודם כפי מה שמסר הוא בפירוש הכתוב של ויקרא האדם, אם כן, איך כתב כי קודם שנוצר אדם הראשון אמר האל יתברך יהי אור, יהי רקיע, תוצא הארץ נפש חיה, הרי עדיין לא היו שמות אלו בעולם לדעתו שכתב כי אדם הראשון קרא כל השמות, וא"כ היה מורגש ונראה חלוף וקושי בדבריו מה שלא יעלם ממנו.

ובהיות הדברים כולם מפי הגבורה לא ייפול שום קושי כמו שכתבתי, כי הוא הודיע למשה רבנו כי השמות כבר היו מלפנים כתובים בתורה אלא שנתן חכמה בלבו של אדם הראשון שיכוון אליהם, מה שלא נוכל לומר כי אם היה משה אומר מלבו כדעת הכופרים, שהרי לדעתם לא היו שמות כתובים לפני הבריאה ולא תורה ברואה אלפים ולא שום דור לפני בריאת עולם ולא אחריו.

עוד ראיה לאמתת התורה מן השמים מעניין עונש אדם על חטאו כי ביום אכלך ממנו מות תמות, ואמרו ז"ל על מתהלך בגן לרוח היום, כי מלאכי השרת שהיו אומרים שיחטא אדם היו אומרים מתהלך לו אותו שבגן, כלומר שימות מיד באותו היום כמו שנגזר עליו, אמר להם הקב"ה הרוויחו לו את היום וכו' אי אתם יודעים אי זה יום הוא, הריני נותן לו יום אחד משלי שהוא אלף שנים תתק"ל שנים לו וע' לדורותיו, הה"ד ימי שנותינו בהם שבעים שנה.

ומן התימה בזה העניין כי לא נתקיים זה הייעוד לדורות שלא יחיו אלא שבעים שנה כי אם אחר מתן תורה, כי עד אותו זמן עדיין היו חיים בני אדם חיים ארוכים ולא נזכר בתורה מי שיחיה פחות ממאה ועשר שנים, והיה מן הראוי כפי השכל שיתקיים יעוד זה של שבעים שנה לדורות אדם הראשון מיד שלא יחיו בניו ובני בניו כי אם שבעים שנה, עד שתינתן התורה ומשם והלאה בזכות התורה שכתוב בה, כי היא חייך ואורך ימיך וגו', יהיו חיים מקבלי התורה חיים ארוכים יותר משבעים, וראינו העניין בהיפך כי עד זמן התורה חיו כולם יותר ממאה ואחר נתינתה מתו דור המדבר בני ששים שנה, גם כי היה ע"י עונש, ומשם והלאה רובם לא היו חיים כי אם שבעים ואם בגבורות שמונים כמו שכתוב במזמור שנתייחס למשה רבנו ע"ה.

כי נראה כי הוא יעוד מיעוט החיים עד היות התורה ניתנה על ידו לישראל, והרי כלב התהלל בפני יהושע וישראל באמרו, ועתה הנה החיה ה' אותי זה מ"ה שנה וגו' ועתה הנה אנכי היום בן פ"ה שנה וגו' ככוחי אז וככוחי עתה וגו', נראה כי שאר האנשים לא היו מגיעים לכלל שנותיו, והרי עלי נחשב לזקן מופלג בזקנה פחות ממאה שנה כמו שכתוב ועיניו קמו ולא יכול לראות כי זקן האיש וכבד, נראה כי שאר האנשים לא היו חיים כי אם ע' ואם בגבורות שמונים שנה, כמו שראינו בדוד המלך שהיה זקן ולא חיה אלא שבעים שנה, וכל מלכי ישראל ויהודה שנזכרו שנותם לא הגיעו לכלל שנותיו, וכן ההדיוטות ג"כ לא היו חיים כי אם שבעים ואם בגבורות שמונים כמו שנזכר בברזילי הגלעדי שהיה זקן מאד בן שמונים שנה וגו', ואמר (ש"ב י"ט) האדע בין טוב לרע אם יטעם עבדך את אשר יאכל וגו', וא"כ ראוי והגון לתת טעם לעניין זה. ונאמר כי תחילת כוונת האל יתברך בבריאת האדם היה, כדי שיזכה ויפרה וירבה ותינתן על ידו התורה, כי מי היה יותר ראוי שתינתן התורה על ידו כי אם מי שהיה יציר כפיו כמו התורה שהייתה כלי חמדתו של הקב"ה, וכשיקבל התורה יזכה הוא ודורותיו לחיי עולם בזכות לימוד התורה וקיום מצוותיה כל הימים, ואז היה מתקיים בהם כי היא חייך ואורך ימיך והיה להם שכר כל המצוות בזה העולם כי היו כולם צדיקים, כי גם שהיו יכולים לחטוא להיותן נקרצים מחומר, עם כל זה לא היה להם שום נטיה לצד החטא, ואז היו בני עליה מרובים ובני תחתיה מועטים, אבל כשחטא אדם הראשון ונולד בטבעו היצר הרע שהוא מטה לב האנשים לדברים הגשמיים, ומפתה אותם להחטיאם ולהורידם לבאר שחת, ואיש לא ימלט מידו במרובה או במועט, נגזרה עליו המיתה ולא זכה גם כן שתינתן תורה על ידו, ולא על ידי דורותיו הרעים וחטאים, כי גם האבות הצדיקים שהיו הן הן המרכבה לא ניתנה התורה ע"י שום אחד מהם, כי עדיין לא היה כלל אנשים מיוחדים לקבל התורה, גם כי הם ידעו התורה ושמרו אותה כקבלת רבותינו ז"ל, והיה צריך שיתארך עניין נתינתה עד זמן משה רבנו עליו השלום שהיו אז ששים ריבוא מבני אברהם יצחק ויעקב, ואז פסקה זוהמתם בקבלתם את התורה.

ולזה ראתה חכמתו יתברך כשחטא אדם הראשון, כי חטאתו נגד דורותיו תמיד, וגם כי יתארך נתינת התורה לא יוכלו לשמור ולקיים כל מצוותיה מצד החטא המוטבע בטבעם מחטא אדם הראשון, כי גם שפסקה מהן זוהמתם עם כל זה נשאר בהם יצר הרע המפתה ויכול להחטיא את האדם, ולזה הסכים לקצר שנות רוב האנשים אחר קבלת התורה כדי שלא יהיה להם שהות וזמן רב לחטוא, בהיותם מוכנים יותר לחטוא מלזכות, ודי להם לעוסקים בתורה ובמצוות שבעים שנה ואם בגבורות שמונים להשלים את נפשם לזכות לחיי עולם הבא, כי שם השכר צפון להם, כי ימיהם קצרים שבעים או שמונים לקבל קצת שכר מצוותיהם ומעשיהם הטובים בזה העולם. וזהו אומרם שכר מצוות בהאי עלמא ליכא שיש בו קצרות שנים, שאם היה העניין כמו שהיה ראוי להיות בתחילת הבריאה ולא היה חוטא אדם הראשון והייתה נתינת התורה על ידו, היה להם שכר קצת מצוות בהאי עלמא שהיו חיים בו חיים ארוכים ראויים לקבל מהם קצת שכר מצוות, אבל אחר שהסכימה חכמתו יתברך כי הוא יותר טוב שימלטו מרשת היצר בהיות חייהם קצרים, שכר המצוות כולם הוא בעולם הבא. וזהו שאמרו שהניח לו האל יתברך משנותיו ע' שנה, כי בסיבת חטאו כשיקבלו התורה יהיו מוכנים יותר לחטוא בריבוי האזהרות וביטול ריבוי המצוות, ולכן השאיר להם ע' שנה לבד, אבל כל שכן שלא ניתנה עדיין התורה גם כי היו רעים וחטאים, כל הדברים היה אצלם היתר ויכולת בידם לעשותם זולת מיעוט שבע מצוות בני נח, ולכך היו חיים חיים ארוכים, וכשהיו נענשים על רוע מעשיהם היה עונשם מופלג ומפורסם כדור אנוש ודור המבול ודור הפלגה.

ועל זה נאמר במזמור שנתייחס למשה רבנו כי אלף שנים בעיניך וגו' כי כלינו באפך וגו' שתה עונותינו לנגדך עלומינו למאור פניך כי כל ימינו וגו' ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו'. הרצון באלו הפסוקים לפי כוונתנו כאן, כי האל יתברך לא ימנע טוב מבעליו, ואילו היה טוב לבני אדם להיותם חיים אלף מן השנים או קרוב להם כאדם הראשון לא היה מונעם מהם, כי אלף שנים בעיניו כיום אתמול וגו' זרמתם שנה יהיו וגו' בבקר יציץ וחלף וגו', אלא שראה כי אנו כלים באפו מצד חטאותינו לפי רוב השנים, ולכן שתה את עונותינו שהיינו חוטאים ברוב השנים נגדו והסכים שנלך בימי עלומים והם ע' או פ' למאור פניו, כי בהם נוכל להשלים את נפשותינו כי גם רוב אלו הימים פנו בעברתו וגו' ומה יהיה אם יהיו יותר, ולכן הם ימי שנותינו שבעים שנה ודי, כי אפילו אלו רובם הם עמל ואון וגו', וא"כ מה שנאמר על אדם שהשאיר הקב"ה שבעים שנה משנותיו לבניו הוא ממתן תורה ואילך וכמו שכתבתי, מפני שהוא עמוס ממצוות ואזהרות וקרוב לפי טבעו יותר לחטוא מלזכות, והאל יתברך שומר לו כל זכיותיו לתשלום שכר העולם הבא, ומפני שהמצוות והאזהרות מקיים אותו האדם בגוף ונפש והיה ראוי שיהיה תשלום שכרו ג"כ בגוף ונפש.

ועתה שבסיבת חטאו של אדם הראשון נתקצרו הימים נשאר כל תשלום השכר לעולם הבא, ולכן הסכימה חכמתו יתברך להחיות מתי ישראל בגוף ונפש כדי שיקבלו שכרם משלם מדה כנגד מדה, ולזה אמר גם כן בסוף המזמור שובה ה' וגו' שבענו בבקר חסדך ונרננה ונשמחה כל ימינו, שהוא רומז לתחיית המתים שאז יהיה לנו שכר המצוות בגוף ונפש כמו שהיה עניין עשייתם. ויצא לנו מכלל כל זה כי משה רבנו הודיע לנו בקבלת פירוש הכתוב שאומר מתהלך לרוח היום וגו', שהקב"ה השאיר משנות אדם הראשון שבעים לבניו, ומאין ידע משה זה שרמזו כאן ואמרו בפירוש במזמור המיוחס לו ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו', הרי בזמנו עדיין היו חיים רוב האנשים יותר ממאה שנה, כי מתי מדבר על עונש חטאתם הוא שמתו בני ששים, שאם לא כן אולי היו מאריכים ימים כשנות הקודמים להם, אלא שהיה הכרח שהאל יתברך אמר לו בפירוש ורמוז בתורה, כי אפילו מה שתלמיד מחדש בפני רבו נאמר לו למשה בסיני, והרי ראיה כי כל התורה מפי הגבורה ניתנה כי ניקח ראיה מקצתה אל קצתה.

וכן נביא ראיה לאמיתת תורה מן השמים ממה שנאמר בלידת נח, זה ינחמנו ואז"ל וכי נביא היה למך, אלא מסורת היה לאדם כשנאמר לו ארורה האדמה בעבורך אמר עד מתי, אמר לו עד שנולד אדם מהול ממעי אמו, וכיון שנולד נח אמר זה ינחמנו, ולא היה להם כלי מחרישה והוא הכין להם, והיו זורעים חטים והייתה מוציאה קוצים וכו' וכשבא נח נח, וכן נאמר על פלג כי בימיו נפלגה הארץ, ושנינו בסדר עולם שבסוף ימיו נתפלגה, למדנו שהיה עבר נביא שקראו פלג משעת לידתו, והרי הכופרים בתורת משה אומרים כי משה בדא מלבו מה שכתב בתורה כי על ידו נעשו הנסים לישראל ביציאת מצרים וקריעת ים סוף ונתינת התורה והמן והבאר וענני כבוד, כדי להגדיל שמו וחכמתו לעיני הדורות הבאים, ולדעתם מה לו ולצרת אחרים לכתוב או לרמוז בתורתו שאדם הראשון היה מסורת בידו עניין נח הבא אחר יצירת אדם יותר מאלף מן השנים, ומה לו לכתוב על עבר כי קרא שם בנו פלג בלידתו על מה שידע הנבואה כי בימיו תתפלג הארץ, אלא בודאי קבלה הייתה לו מאביו ואביו מאביו עד אברהם אבינו שקבל מכולם.

וגם יעקב שהשיג וראה את שם ועבר כפי סך השנים שנכתב עליהם, והם העידו כי עבר קודם הפלגה כשנולד פלג קראהו כן, מפני שאמר שבסוף ימיו יהיה דור הפלגה וכן היה, ושם ועבר קבל מנח שקבל ממתושלח והקודמים אליו, וכן שם עצמו השיג את מתושלח וקבל ממנו, כי נח נקרא כן על שם מה שנח העולם אחר שנולד, כי כן קבל מתושלח ואבותיו מאדם הראשון שאמר להם קודם לידת נח כמה מאות מן השנים שכשיהיה נולד אחד מהול שאז תכלה הארץ וקללותיה, וראו שנתקיימו דבריו כשנולד נח מהול והגידו לבניהם, ובניהם לדור אחר עד משה רבנו שידע בודאי בקבלת אבותיו האמיתית, שקודם לידת נח נבא עליו אדם הראשון, וקודם לידת פלג נבא עליו עבר אביו כי בסוף ימיו יהיה

דור הפלגה, ואילו לא ידע משה רבנו אמיתת קבלת עניינים אלו לא כתבם, כי מה שבח וגדולה יגיע לו בזה העניין אם יתקיים מה שמסרו או נבאו הראשונים או לא, אלא בודאי כל מה שכתב מפי הגבורה כתב, אם שהיה לו קבלת אבותיו בכל מה שהיה קודם זמנו דרך כלל, ואם במה שהיה לפניו היה מקפיד בדברים ולא היה כותב כי אם מה שהיה אצלו אמת מפי השם, כל שכן שיקפיד על מה שאירע בזמנו ועל ידו שלא יכתוב אלא מה שנאמר לו מפי הגבורה כמו שנאמר, וכיון שנבואת אדם הראשון ועבר נתקיימו והייתה אמיתית הנבואה שניבאו אותה לאנשים כמה שנים קודם, כל שכן נבואת משה המפורסמת לכל העולם כי לא נפל ולא ייפול מכל דבריו ארצה כי כולם דברי אלוהים חיים.

וכדומה לזה יש להביא ראיה משאר היעודים שנתייעדו ע"י הקודמים לו ונתקיימו אח"כ, כמו עניין המבול שהיה מכריז נח ק"כ שנה קודם שישובו ואם לאו שיביא את מי המבול, ועניין היות לו בנים לאברהם ושרה שנתייעדו שלושים שנה קודם במעמד בין הבתרים, ועניין ירידתם למצרים ועלותן ושובם לארץ דור רביעי, כי כל אלו נתייעדו האבות קודם זמן היותם והיו אחר כך, וכך היה ידוע ומקובל למשה כי נתייעדו מאלו היעודים וכיוצא בהם קודם זמן היותם ונתקיימו אח"כ כולם, וזו ראיה כי לא כתב משה רבנו בתורה כי אם מה שהיה אמת ויציב והכול מפי הגבורה, כי ע"פ הקבלה לא היו יכולים לכוון ולידע כל העניינים כמו שהיו בלי מגרעת ותוספת, אלא שהאל יתברך אברם לו מפיו יקרא והוא כותב על הספר בדיו, כל שכן מה שכתב שהיה על ידו שהיה מכוון לכתוב האמת ולא ישנה מדעתו בשום דבר כי הכול היה מפי הגבורה. וכן שבע מצוות שנצטוו בני נח, אילו לא ידע הוא בודאי שנצטוו עליהם מפי ה' לא היה מצווה הוא עליהם ולא היה מצרפם למצוותיו, אלא ודאי שכלם נשנו לו בסיני.

עוד אביא ראיה מה שנתן יעקב אבינו ע"ה ליוסף את שכם, כמו שכתוב ואני נתתי לך שכם אחד על אחיך וגו', שיהיה לו חלק יתיר על אחיו, וכן ראינו בגורלות חילוק הארץ לשבטים שלא הוזכר שכם בכלל הארצות שנפלו לו בגורל, אלא שניתנה לו במתנה בנחלת אביו יותר מאחיו, ונתקיים כמו שאמר בסוף ספר יהושע ואת עצמות יוסף וגו' קברו בשכם בחלקת השדה וגו' ויהיו לבני יוסף לנחלה, וזה היה קיום מתנת יעקב ליוסף, ולא הוזכר זה בכל היעודים שהזכרנו למעלה שנתקיימו לאחר מיתת משה רבנו, כי זה אינו יעוד, ויש ממנו ראיה לאמיתת התורה כי כולה מפי הגבורה, שאם זה שכתב פה משה רבנו עליו השלום שיעקב נתן לבנו יוסף את שכם לנחלה יותר מאחיו לא היה מפי השם לא היה מתקיים אחר כך, וכל השבטים היו מסרבים מלתת לו חלק יותר מהם, אלא שידעו בודאי כי כן ציוה יעקב אביהם ושכן נאמר לו למשה מפי הגבורה, שיכתוב בתורה וכתב על פי ה', והוא ראיה על כל מה שכתב גם כן שהוא מפי ה'.

עוד אני מביא ראיה לעיקר זה והוא תורה מן השמים, מן המצווה הראשונה שנצטוו בה ישראל והיא מצוות הפסח שנצטוו במצרים זכר למה שאירע להם שם, וכתיב וילכו ויעשו בני ישראל כאשר ציוה ה' את משה ואהרן כן עשו, שלקחו הפסח כל אחד בעשור לחדש והיה להם למשמרת עד יום י"ד ושחטו אותו ואכלו אותו ככל חוקת הפסח, והרי שאמר להם משה שישמור אותו ה' ימים לבד ומיד יצאו ממצרים, נראה שהיו בטוחים והיו יודעים שמאת האל יתברך היו מצווים בכך כיון שראו המכות והנסים והנפלאות, וכן עשו הפסח בשנה השנית כמו שכתוב בפרשת בהעלותך ויעשו את הפסח בראשון וגו', ואם היה להם שום ספק במצווה הראשונה הזאת שנצטוו בה לא היו חוזרים ושונים אותה בשנה השנית, וכן אילו היה להם שום ספק בנתינת עשרת הדברות לא היו מקיימים אח"כ מצווה זו הרומזת ליציאת מצרים. ואין לכופרים מענה לומר כי משה כתב המצווה וקיומה, אבל ישראל אפשר שלא קיימו אותה לא בראשונה ולא בשנייה, שהרי משה רבנו כתב י"ג ספרי תורה ביום מותו ומסר לכל שבט אחד שיקראו בו ויעתיקו ממנו כל א' ספר תורה לעצמו, ואיך יכתוב בספר וילכו ויעשו בני ישראל בראשונה ויעשו את הפסח וגו' בשנייה, והם בעצמם ידעו שלא עשו, זה תימה גדול שהרי באי הארץ שנמסרו להם הי"ג ספרי תורה היו בהם בני עשרים בשנה השנית וידעו אם עשו הפסח באותה השנה, ואיך יכתוב עליהם משה רבנו בספר התורה שעשו מה שהם היו יודעים שלא עשו, אלא ודאי שעשו על פיו מה שציוה להם והם עצמם עדים שנתקיים מה שיעד להם, והם עדים על כל התורה כולה, כי הספק שיסתפק בדת אחת מן הדתות הוא, כשהיא נמסרה מפי המייסד אותה אליהם ואינם יודעים מה טיבה אם היא אלוהית אם לא, אבל כשהמון רב מעם חכם ונבון כמו שהיו יוצאי מצרים הם עדים שהם קבלו אותה וכתוב בה דברים שקרו להם ודברים שנתייעדו להם, כמו בתורתנו הקדושה שכתוב בה כל מה שאירע למקבלים עצמם מיום עלותם מארץ מצרים עד יום בואם אל ארץ נושבת, מן הנסים והנפלאות שנעשו להם ביציאת מצרים ובמדבר כמו שאמר למעלה בפרקי היעודים והנסים, איך אפשר שישנה משה ויאמר מדעתו שום דבר מכל מה שעבר כי הם היו יכולים להכחישו בפניו, אלא ודאי כמו שבעניין הנסים והיעודים ונתינת התורה והוא אנכי ולא יהיה לך ששמעו מפי הגבורה הם עדים נכונים ואמתיים לעצמם ולבניהם אחריהם כי לא ינחילו שקר לבניהם, כמו כן שאר המצוות והדברים שנאמרו בתורה והם רוב המצוות ידעו בודאי שמפי הגבורה אומרם משה רבנו.

והרי כתוב בתורה בשעת נתינתה אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים וגו', ואמרו ז"ל ולא מסורת היא בידכם, כי הם עצמם אותם שיצאו ממצרים אשר מקצתם אותם שהיו פחות מעשרים שנה היו אח"כ מבאי הארץ וכולם ראו מה שעשה למצרים הנסים והמכות, אשר הוא מן הנמנע שיעשו כי אם על יד די רוח קדישין ביה, והוא משה רבנו שעשה הכול מפי הגבורה כמו שכתוב בתורה, ולהם נמסרו הי"ג ספרים שכתב משה ונמצא כתוב בהם אתם

ראיתם וגו', ואין שום אדם שיעיז פניו לומר לחברו אתה ראית דבר פלוני אם לא ראה אותה, כל שכן משה רבנו שיאמר ויכתוב בתורה בשם האל יתברך לכלל עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה והם באי הארץ שראו מה שנעשה למצרים והם לא ראו דבר, ואילו היה נאמר או נמסר זה העניין בכתב היה אפשר שייפול בו ספק אם היה כך או לא, אבל כיון שהם עצמם ראו וידעו בכל מה שנכתב בתורה מן הנסים והנפלאות מי הוא שיסתפק בהם, כי אם האפיקורס הכופר במציאות ה' וחידוש העולם.

עוד אביא ראיה מנתינת עשרת הדברות על כל שאר התורה כולה, כי כולה ניתנה מפי הגבורה כמו עשרת הדברות, שהיה דבר מפורסם ולא נפל בהם שום ספק שהיו מפי הגבורה, וזה מכמה סבות, כי כל דבר יבחן ויתאמת מצד זמנו ומצד מקומו ומצד איכותו ומצד מהותו, וכן במתן תורה היו כולן, אם מצד זמנו היותו זמן התחלת יציאת התבואות והפירות ברוב העולם אשר מהם ניזונים ומתפרנסים כל הבריות בזה העולם, אשר זה הוא רמז כי נתינת התורה הייתה ג"כ למזון ופרנסת הנפשות הזוכות בעולם הזה לחיי עולם הבא, ולא ניתן המזון והפרנסה לגופות בעולם הזה, כי אם כדי שיהיה בהם קיום להתעסק בתורה ובמצוות לזכות לחיי העולם הבא, וכן היותו בזמן התבואות והפירות הוא רמז, כי כמו שהן יוצאות אחר החרישה והזריעה כי הן סיבת הצמיחה, כך הייתה נתינת התורה מיועדת לישראל מקודם כמה חדשים במקום עצמו שניתנה והוא הר סיני שנאמר בו למשה בהוציאך את העם הזה ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה, כי היציאה ממצרים הייתה דמיון החרישה והזריעה לנתינת התורה, כי לא היו יכולים לקבל התורה בהיותם משועבדים לפרעה ולמצרים, כי כל שעבוד הוא מעכב עשיית המצוות ולמוד התורה כל שכן שעבוד גדול כזה.

וכן נכלל בלשון בהוציאך את העם הזה בהקנות להם דעות אמיתיות ביציאת מצרים ע"י הנסים והנפלאות שנעשו אז, כי הן היו סיבת קבלתם התורה, כי עם הדעות הנפסדות שהיו להם במצרים לא היה להם הכנה כלל לקבל את התורה, וזה נרמז באמרו בהוציאך וגו' ולא אמר בצאתם ממצרים, לומר כי על ידי מה שתוציא אותם על ידי נסים ונפלאות ומכות גדולות על המצרים יהיה סיבה שתעבדון את האלוהים על ההר הזה, והרי היציאה עצמה דמיון החרישה, והיותה ע"י אותות ומופתים ומכות הוא דמיון הזריעה, והיא דעות אמיתיות שקנו לשיצמחו מהם מצוות התורה ולימודה, ולא תאמר כי גם זה מחכמת משה, שהרי ייעד הדברים לישראל קודם בואם שאמר להם מה שאמר לו האל יתברך בהוציאך את העם הזה ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה, שבו נתייעד ונתקיים היעוד בו, ואמר בזמן נתינתה ביום הזה באו מדבר סיני.

ואם מצד מקומו שניתנה במדבר שהוא הפקר לכל ואין לו סוף כמו שאמרו חז"ל, והכוונה היא כי הייתה נתינתה במקום הפקר שאין לשום אדם יכולת ושלטנות בו, כי אם היה במקום בנוי ומיושב היה אפשר שייפול ספק בלב שום אדם לומר כי בהכנת המקום מכמה זמן ע"י מלאכות ותחבולות בני אדם נראה העניין המופלא ההוא והוא שמיעת הקול בעשרת הדברות, אבל בהיות העניין במקום שמם והפקר שלא היה בו יישוב לא ייפול בו שום ספק, כי הוא ידוע כי אין לאדם שלטנות שם, ומאת האל יתברך שהוא ברא המדבר וכל העולם והיה העניין המופלא ההוא. והוא רמז ג"כ שלא ישתדל האדם בזה העולם בדברים הגשמיים והקניינים כי אם שיסתפק במעט לקיום הגוף, ויפקיר עצמו לזה, וכן כמו שהמדבר אין לו סוף כן מה שהיה ונראה בו אין סוף ותכלית, כי מה שהוא נעשה על ידי חכמת בני האדם יש לו קץ ותכלה, וריבוי הנסים ופרסום עניין נתינת התורה לא היה סוף וגבול לה, והוא ידוע כי מאת ה' שאין לו סוף וגבול הייתה זאת, וכן מתן שכרה בעולם הבא אין לו סוף כמו שאין סוף בנתינה.

אם מצד איכות נתינתה הוא מתחלק לכמה חלקים, מהם עניין שמיעת הקול שישים ריבוא בני אדם מבן עשרים שנה ומעלה לבד הפחותים מבן עשרים והנשים והטף אשר כולם הושוו בשמיעה זו, ולא נפל שום הפרש ביניהם שיאמר זה כך שמעתי וראיתי וזה יאמר כך שמעתי וראיתי, אלא כולם הושוו בשמיעה ובראיה, וכמו שאמר הכתוב וכל העם רואים את הקולות וגו', כי כולם יחד שמעו וראו את הקולות וכו' ולא נפל ביניהם שום חילוף, וזה דבר בלתי אפשרי בענייני העולם הזה, כי אם אדם חכם ידבר בפני כלל קהל גדול עניין אחד אי אפשר אלא שייפול בין השומעים איזה הפרש וחילוק, שיאמר זה כך שמעתי וזה יאמר לא כי כך שמעתי, או לא הבנתי הדברים ששמעתי, ואחר יאמר שלא שמע בכל העניין ההוא כי לא נתן לב לשמוע שלא הייתה מחשבתו פנויה אז לדבר ההוא, אבל במתן התורה לא היה כך כי כולם נתנו לב והייתה מחשבתם פנויה לשמוע ושמעו כל מה שנאמר במעמד הנבחר והקדוש ההוא, כולם כאחד בלי שום תוספת ומגרעת זה מזה, ובלי שום שינוי האנשים והנשים והטף, וכמו שאמר הכתוב כי כל העדה כולם קדושים וגו' כולם שמעו בסיני אנכי ולא יהיה לך, הרי ברור שכולם יחד שמעו שתי הדברות אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך וגו', לא יהיה לך אלוהים אחרים וגו', כל המלות שבהם אות באות תיבה בתיבה שמעו ונשאר חקוק בשכל כל אחד מהם כאילו קרא אותו מאה פעמים לא נשכח מכל אחד ואחד מהם אפילו אות אחד מהם ששמעו מפי הגבורה.

וזה דבר פלא כי אפילו האדם החכם הנותן לב לשמוע דבר מה ישיג בחכמתו ובכוח המקבל שבשכלו לדעת כוונת העניין, אבל לא שיחזור לומר העניין ההוא במלות ואותיות שאומרם המדבר ההוא, והקהל הגדול והקדוש הזה אנשים ונשים וטף ידעו ונשאר חקוק בשכל כל אחד מהם אנכי ולא יהיה לך, שהם כמו ס' ריבוא תיבות מחוברות מכמה מאות

מהאותיות, וכולם שמעו וידעו אותם בלי שום תוספת ומגרעת כנזכר, וזה דבר אי אפשר בכוח שכל כי אם על צד הפלא הגדול. וזה יהיה עניין יציאת הנשמות שנרמז בפסוק נפשי יצאה בדברו, כי נדבקה נפשותם באל יתברך המשפיע ומדבר להם מבלתי היות להם שום הכנה עד שנחקקו בנפשותם שתי הדברות וידעום כאילו נולדו אז בידיעתם, וכאילו למדום מאה פעמים, והוא ראיה על כי לא נשמע הקול ההוא כי אם מפי הגבורה כי הוא הנותן לשכוי בינה, ובשמיעת שתי הדברות הושוו כולם ביחד ושמעו אותם כמו ששמע משה רבנו לא פחות ולא יותר בעניין השמיעה, וזה נרמז לו כשאמר לו האל יתברך בהוציאך את העם הזה ממצרים תעבדון וגו', היה ראוי לומר יעבדון את האלוהים, אלא שרמז לו כי בעניין הדברות יהיו כולם שווים בעבודת האלוהים, בהכין לו נפשותם והיותם לו כמו קרבן שיתקבל לפניו יתברך, ומשם זכו להשגה ההיא ששמעו כל הדברות בדבור אחד מה שאי אפשר לבשר ודם לומר כן, כמו שאחז"ל, וחזר ופרטן אנכי ולא יהיה לך וגו', וכן אמר להם משה במשנה תורה פנים בפנים דבר ה' עמכם בהר מתוך האש.

וכן מעניין איכות נתינתה, הוא הקולות וברקים וענן ולפידים וערפל וקול השופר, יש ראיה ומופת למכחישי התורה שיוכרחו להודות שהיא מן השמים, בהיות הקול הנשמע בדבור אנכי ולא יהיה לך מבורר ומובן לכולם, ולא יערבבם ולא יעכב שמיעתם שאר הקולות והברקים, והרעמים שעם הברקים וקול השופר והלפידים, כי אפילו דיבור הקל שמדברים בני אדם בפני המדבר והמשמיע דברים לעם הוא מערבב ומעכב שמיעתם וכאומרם תרי קלי לא משתמעי, כל שכן קולות גדולות כאלו שאמר הכתוב ויהי קולות וברקים וגו' וקול שופר חזק מאד, ובזמן שמיעתם אנכי ולא יהיה לך אמר רואים את הקולות והם הדברות ואת הלפידים ואת קול השופר, שלא תאמר כי בשמעם את קול הדברות נחו ושקטו שאר הקולות, אלא כולם היו בבת אחת ולא ערבבו שמיעת שתי הדברות ואין זה כי אם קול הגבורה בלי שום ספק, כי אין כח ואיילות בקול טבעי להיות נשמע מבורר ומובן בין שאר הקולות גדולות וחזקות.

וכן מראות הברקים והלפידים והענן הם מעכבים ומערבבים את הדבר הנשמע בטבע, כי החושים לא יושג תכלית פעולתם כי אם בהיות כל אחד מהם עושה פעולתו בפני עצמו ולא ישתתף חוש אחר עמו, כמו שתאמר האדם כשהוא אוכל והוא רוצה לשמוע מה שמדברים לא יטעום את אשר יאכל, ואם ירצה לטעום את אשר יאכל לא יבין דבר הנשמע לו, וכן שאר החושים, לסיבת היות מקורם ועיקרם במוח בחוש המשותף לכולם, כי כשהוא פונה לתת כח ההשגה לחוש אחד יבצר כוחו מלתת כח לחוש אחר, ובמעמד הנבחר הזה לא עכב ולא ערבב ראיית הלפידים והברקים את קול הנשמע אליהם ששמעו אותו בברור, והוא ראיה על שלא היה דבר טבעי כי אם מפי הגבורה. וכן בהיות הקול הנשמע מושג ונשמע לכל ישראל אנשים ונשים וטף העומדים בשלוש פרסאות, כולם שמעו הקול ההוא

בבת אחת ובאופן אחד קול שווה לכולם לא רם וחזק לזה ונמוך ורפה לזה כקול הנשמע מרחוק, אלא לכולם בשווה כמו שאמר הכתוב וכל העם רואים את הקולות וגו', היא ראיה גדולה כי הקול היה מפי הגבורה.

ומה לנו להביא ראיות לבלתי מאמינים, והרי מקבלי התורה בעצמה שהיו דור שכלו דעה העידו הם על עצמם כי כל דברי משה מפי הגבורה, שהרי אמרו לו דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלוהים פן נמות, הרי שידעו ובחנו אלוהים ששמעו קולו וימלטו, ואם יאמרו הכופרים כי הם דברי משה והם לא אמרו כך, הרי כל התורה כולה ניתנה כתובה וחתומה לדור הזה אשר מהם מקבלי התורה עצמם הפחותים מבן עשרים ונמסר לכל שבט ספר אחד שלם ביום מיתת משה, והיה כתוב בהם פסוק זה שהם אמרו לו, דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלוהים פן נמות, ואם דבריו הם בדויים איך יכחיש החי את החי ויכתוב להם כי הם אמרו לו דבר אתה עמנו וגו', ויודע כי יכחישו אותו בפניו ויאמרו אינו כך כי לא אנחנו ולא אבותינו שמתו במדבר אמרו דבר זה.

ולפי דעת האומר כי תורה מגילה מגילה נתנה, כשנתן ליד כל יוצאי מצרים זקניהם שופטיהם ושוטריהם מגילה זו הכתוב בה, ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו וגו', היו יכולים כולם להכחישו בפניו, וגם הוא לא היה לו לכתוב להם שאמרו לו מה שלא אמרו, אלא על כורחם צריכים להודות הבלתי מאמינים כי כל הדור ההוא אשר לא קם כמוהו בדעת ובינה, הם האמינו וידעו כי כל דברי משה רבנו מפי הגבורה היו ולא בדא שום דבר מלבו, ולמי יש לנו להאמין כי אם להמון רב אנשים חכמים ונבונים וידועים כי לא שקר נחלו אבותינו ולא טעו בראייתם ושמיעתם לשיאמר עליהם שנחלו הבל כלומר שטעו ואין בם מועיל, כמו שנאמר על הכופרים שהם בעצמם יודו לעתיד כי שקר נחלו אבותיהם או שטעו קצתם וילכו אחרי ההבל ואין בם מועיל. ועל זה נאמר כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם, וכמו שאמרו ז"ל ולא מסורת היא בידכם, וזה הכתוב נכתב בתורה שניתנה בידם והם ידעו שהיה אמת שאמר להם משה בשם האל יתברך אתם ראיתם, ושראו, כי איך ימסור משה להם מגילה או תורה חתומה כתוב בה שאמר להם ממש מה שלא אמר לא יתכן לקל שבקלים, ומפני כי חוש הראות הוא משיג הדברים על מכונם יותר משאר החושים, אמר אתם ראיתם, ואמר ג"כ וכל העם רואים את הקולות.

ומין ראיה וטענה זו על אמיתות התורה שהיא נתונה מן השמים לדעת עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה דור שכולו דעה, היא כוללת לכל הכתובים כיוצא באלו, כמו מה שכתוב על אהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל ויראו את אלוהי ישראל ותחת רגליו וגו' ויחזו את האלוהים וגו', כי איך יכתוב וימסור לידם שראו וחזו אם לא שהם היו יודעים באמיתות שהיה כך והם עדים ברורים לכל ישראל על זה, מצורף למה שראו כל ישראל שנאמר

עליהם אתם ראיתם. וכן ראו כל ישראל בעיניהם בבוא משה האוהלה ירד עמוד הענן ועמד פתח האוהל וגו' וראה כל העם את עמוד הענן עומד פתח אוהלו, ונכתבה מגלה זו וניתנה לכל ישראל הנאמר עליהם שהם ראו וקמו והשתחוו, וידעו כולם כי האמת היה כך, ואם התורה חתומה ניתנה בסוף הארבעים, הרי היו ביניהם אותם שהיו פחותים מבן עשרים שנמצאו בכל הדברים האלו וידעו כי כולם אמתיים.

וכן כולם היו עדים על משה רבנו שעלה להר פעמים ושלוש ועמד בכל פעם מ' יום ומ' לילה, לחם לא אכל ומים לא שתה, שהרי כתוב ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל וגו', וכתיב ויעל משה אל הר האלוהים ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה וגו', ראו לאיזה מקום אנו הולכים למקום שרפים וחיות ואופנים ומלאכים בקשו עלינו רחמים וכו', וכמו שאמרו במדרש שנראה שידעו כולם בבירור שהיה עם ה' כל המ' יום ולילה ושלא אכל ושתה, כי לא היה מן במקום שהניחו אותו ולא מים, וכל המ' יום היו כולם סביב ההר ולא ראו אותו, ונכתב כל זה בתורה ונמסר לידם שהם יודעים כי הכול אמת. וכן בהקמת המשכן ראו כולם כי כסה הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן ובהעלות הענן מעל המשכן יסעו וגו' כי ענן ה' על המשכן יומם ואש תהיה לילה בו וגו', כל זה נכתב ונמסר לידם וידעו וראו שהכול היה אמת.

וכן מה שנאמר להם ביום השמיני למילואים קחו שעיר עזים וגו' כי היום ה' נראה אליכם, ויאמר משה זה הדבר אשר ציוה ה' תעשו וירא אליכם כבוד ה' וגו', וכתיב ויבא משה ואהרן אל אהל מועד ויצאו ויברכו את העם וירא כבוד ה' אל כל העם, כל זה נאמר להם קודם ונתקיים לעיניהם והם עדים בדבר כיון שנכתב ונמסר לידיהם, כי אס הם היו יודעים שלא היה אמת לא היה מוסרו לידם, וכמו שאמרנו.

וכן כולם ראו שבערה בם אש ה' במתאוננים וצעקו אל משה ויתפלל משה אל ה' ותשקע האש, ובאספסוף שהתאוו תאווה וגו' מי יאכילנו בשר זכרנו את הדגה וגו', נאמר ואל העם תאמר התקדשו למחר וגו', לא יום אחד תאכלון וגו' עד אשר יצא מאפכם וגו' הבשר עודנו בין שיניהם וגו', ובמרגלים כתוב אמור אליהם חי אני נאם ה' אם לא כאשר דברתם וגו' במדבר הזה יפלו פגריכם וגו' אם אתם תבואו אל הארץ וגו' ובניכם יהיו רועים במדבר ארבעים שנה וגו', וכתיב בקיום עניין זה, ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות מקרב העם וידבר ה' אלי לאמר אתה עובר היום וגו'.

ובמחלקת קרח נאמר דבר אל העדה לאמר העלו מסביב למשכן קרח וגו', סורו נא מעל אוהלי האנשים הרשעים וגו', ויעלו מעל משכן קרח וגו' בזאת תדעון וגו', ויהי ככלותו לדבר וגו' ותפתח הארץ את פיה וגו', ואש יצאה מאת ה' וגו', וילנו כל עדת בני ישראל וגו', הרמו

מתוך העדה הזאת וגו', קח המחתה וגו', והמגפה נעצרה וגו', וידבר משה אל בני ישראל ויחנו אליו כל נשיאיהם מטה וגו', וינח משה את המטות וגו', והנה פרח מטה אהרן לבית לוי ויוצא פרח וגו', ובמי מריבה כתוב וירב העם עם משה וגו', קח את המטה וגו', וירם משה את ידו ויך וגו', ויצאו מים רבים וגו', ואמר מיתת אהרן כתוב וידבר העם באלוהים ובמשה וגו', ונפשנו קצה בלחם הקלוקל, וישלח ה' בעם וגו', ויבא העם ויאמר חטאנו וגו', התפלל ויתפלל וגו', עשה לך שרף וגו', ויעשה משה וגו', והביט אל נחש הנחושת וחי, הרי שכולם ידעו וראו מה שאירע להם במתאוננים אחר התראה, וכן כולם שמעו מה שנתייעד עליהם רעה בעניין המרגלים שימותו כולם במדבר מן עשרים ומעלה, והיה הולך ומתקיים היעוד ההוא כל הארבעים שנה שהיו במדבר, כמו המן והבאר וענני כבוד שהתמידו לעיניהם ארבעים שנה, וכן במחלוקת קרח ראו כל מה שחלקו קרח ועדתו על משה רבנו ושעל דבר מחלוקתם נבלעו ונשרפו בשעה אחת להיותם נותנים דופי בקצת דברי משה רבנו, ונכתב כל זה וניתן בידם, והוא הוראה שהיה בטוח משה רבנו שהם היו יודעים שהכול היה אמת, וכן עניין מטה אהרן ועניין נחש הנחושת ידעו וראו ישראל בעיניהם כל העניין כמו שכתוב כיון שנמסר לידיהם, וכך כל שאר הנסים והדברים שנכתבו בתורה שהיו לפניהם היו אמתיים כיון שנכתבו כל אותם הדברים וניתנו לידיהם כמו שכתבתי כמה פעמים, הוא ראיה שהיו הדברים כך בפועל כמו שהם כתובות בתורה.

וכל זה הוא ראיה גדולה גם כן לכל מצוות הכתובות בתורה שהן אמתיות מפי הגבורה, כמו שכתוב בכולם וידבר ה' אל משה, ויאמר ה' אל משה וגו', כיון שהם ראו וידעו מעמד הקדוש והוא נתינת עשרת הדברות בהר סיני וראו גם כן כל שאר הדברים שכתבנו, שראו ונודעו להם בבירור, הם ראיה על כל דבור ודבור ועל כל אמירה ואמירה שכתובה בתורה שכולם מפי הגבורה כמו שהארכתי. ועוד כי עשרת הדברות הם כוללים כל התורה כולה בגודל וחומר עניינה, במה שבין אדם למקום, בהאמנת האלוהות והרחקת כל מיני עבודת אלילים, ובמה שבין אדם לחברו בדברים שיש בהם מיתה, ומי שהזהיר בהם הזהיר בכל שאר המצוות הכתובות בתורה, כי כל המצוות כלולות בעשרת הדברות, וכן נרמזו במספר אותיות שבעשרת הדברות.
ואם כן נתבאר אמתות כל התורה מאמיתות עשרת הדברות באיכות נתינתם בקולות וברקים ושאר הדברים הכתובים למעלה.

ואחר שנתבאר אמתות כל תורתנו התמימה מנתינת עשרת הדברות, מצד זמן נתינתם ומקום נתינתם ואיכות נתינתם, נבאר עתה אמיתות כל התורה מצד מהות עשרת הדברות, שהם יסוד ועיקר לכל התורה כולה, בפרט שתי הדברות הראשונים, שהם האמנת האלוהות והרחקת עבודת אלילים, הם יסוד הכול, כי בהאמנת אלוהותו שהוא הבורא והמשגיח, נרחיק כל שאר הדברים ונעשה ונשמע מה שנצטווינו, ובשתי הדברות

האלו נכללו כל רמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה, כי כל מצוות עשה הם דברים טובים ונכוחים לפני השם ורצויים וחשובים לפניו יתברך, והם דרך ה' יתברך, וכולם נכללים בדבור אנכי, וכל מצוות לא תעשה שהוזהרנו מעשייתם, הם מרוחקות מלפניו יתברך ויתעלה וקרובות למיני עבודות הזרות והפסילים, וכולם נכללות בדבור לא יהיה לך, ועל זה נאמרו שתי דברות אלו מפי האל יתברך כלשונם וככתבם אנכי ה' אלוהיך וגו', לא יהיה לך אלוהים אחרים על פני כי פיו הוא המדבר אליהם לנוכח, לא כשאר הדברות המדברים בדרך נסתר לא תישא את שם ה' אלוהיך לשווא, ולא נאמר לא תישא את שמי, וכן שמעו כל ישראל שתי דברות אלו מפי הגבורה כמו ששמעם משה רבנו עליו השלום, ואם כן הרי זה כמו ששמעו כל רמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה מפי הגבורה, כיון ששניהם כוללים כל מצוות עשה ומצוות לא תעשה כמו שכתבנו.

ונסמכו ב' דברות אלו מצוות האלוהות והרחקת העבודת אלילים, כי גם שיאמין האדם באלוהותו לא ישתף עמו דבר אחר בלתי לה' לבדו, וכמו כן יעשה בפועל כל מה שהוא רצונו יתברך והוא רמ"ח מצוות עשה ולא יספיק זה אלא שיזהר מעשות שום דבר נגד רצונו שהוא שס"ה אזהרות, ומפני שהן מכוונות לעבודות הזרות ונרצות אליהן, וכאילו תאמר כי מצוות עשה הן מידותיו יתברך ודרכיו, ומצוות לא תעשה הן מדות ודרכי עבודות הזרות, ולכן נצטווינו בעשיית המצוות והוזהרנו מעשיית העבירות, והרי שתרי"ג מצוות נכללות בשתי דברות אלו אנכי ולא יהיה לך, ולכן שמענום מפי הגבורה ביחד וקדמו לכל שאר הדברות, והם הוראה כי המצווה עליהם הוא האל יתברך כי לו נתכנו עלילות, והם מעשה המצוות והאזהרות, ואין לו פה לחולק על התורה לומר כי משה בדא מלבו כל זה, או הראה לפניהם ואחז עיניהם שישמעו או יראו מה שלא היה לו מציאות בפועל, כי זה לא יקרה בהמון פתאים כל שכן בהמון עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, בהיותם רואים כולם כל המופתים שנעשו להם ביציאת מצרים, כי אפילו החולקים על משה הודו שלא היו אותם המופתים בהשגת חכמת אדם כי אם אצבע אלוהים, ולכן אמר כאן אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו', ולא אמר אשר בראתי העולם, כי יציאתך מארץ מצרים היא ראיה למעמד הקדוש הזה, וכמו שאני הוא שהוצאתי אותך כן אני הוא המדבר אליכם, וע"כ הוצאתיך שתקבל מלכותי ומצוותי, וכמו שאמר הכתוב בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה.

וכן כל שאר הדברות הם גדולים וחמורים יותר מכל שאר מצוות התורה, ולכן נאמר במעמד הקדוש הזה משה ידבר והאלוהים יעננו בקול, מפני כל ישראל שראו קולו של משה כולם שהיה הקב"ה מסייע בקולו, ובנעימה שהיה משה שומע בה היה משמיע את ישראל כמו שדרשו במכילתא, מה שלא היה כן בשאר מצוות התורה, וזהו לסיבת חומר וגודל דברות אלו, כי לא תישא נזדעזע כל העולם כולו כשיצא מפיו יתברך, והרי הנשבע

לשווא כאלו מכחיש מציאותו יתברך, והוא דבור ראשון שנשמע מפיו, שמי שנשבע בה' שיעשה כך או לא יעשה, הכוונה היא כמו שמציאותו יתברך אמתי כך הדבר ההוא שנשבע עליו הוא אמתי, ואם הוא עובר על זה הרי הוא כאילו מכחיש מציאותו ח"ו, ולכן נזדעזע כל העולם כי כל העולם מודים במציאותו יתברך, ונצטוו בשבע מצוות וראשיתם הוא מציאותו יתברך, ושלא יעבדו עבודת אלילים, והנשבע לשווא הוא כמכחיש מציאותו ח"ו, והרי כל העולם שברא אין לו קיום בלתו ומזדעזע ועומד ליחרב, ואם כן כל העולם מודים בזה שהוא בכלל מציאותו יתברך, ולכך כשנגלה הקב"ה על האומות לתובעם שיקבלו התורה ולא קבלוה אמרו מה כתוב בה וכו', ובמציאותו יתברך לא היה שום אומה בהם שהכחישו בו, כי גם שברציחה וניאוף וגזל הוזהרו ג"כ שהן בכלל שבע מצוות בני נח, אחר כך חזרו בהן והחזיקו בירושת אבותם, בני עשו ועל חרבך תחיה, בני עמון ותהרין שתי בנות לוט מאביהן, בני ישמעאל והוא יהיה פרא אדם, אבל ממציאותו יתברך לא חזרו מירושת אבותם, ועל זה נזדעזע כל העולם כולו כמו שכתבתי.

וכן מצוות השבת היא מורה על מציאותו יתברך ושברא העולם בששת ימים וביום השביעי שבת, ועל כן נכלל בעשרת הדברות, וכן כבוד אב ואם שהקישן לכבודו וג' שותפין באדם הקב"ה ואביו ואמו וכו', ואמרו חכמים בשעה שאמר הקב"ה אנכי ה' אלוהיך וגו', ולא יהיה לך וגו', אמרו האומות לכבוד עצמו הוא דורש, כיון שאמר כבד את אביך הודו וכו', נראה שאפילו האומות הודו בעשרת הדברות, ולמי נאמין כי אם לחכמינו ז"ל שירשו האמת והורישוהו לבניהם ותלמידיהם. ושאר הדברות לא תרצח לא תנאף לא תגנוב לא תענה לא תחמוד הם יישוב וקיום כל העולם כולו, והן כנגד ה' דברות ראשונות כמו שדרשו במכילתא, ולכך נאמרו במעמד הקדוש ההוא, מה שלא היה כן בשאר מצוות התורה, וא"כ הוא מתבאר ג"כ משאר עשרת הדברות ששמעו מפי משה רבנו אמיתות כל התורה כולה מצד מהותם וגודלם על שאר המצוות ושקיום העולם תלוי בהם, וכמו ששתי הדברות שמענום מפי הגבורה, כן שאר הדברות ידעו כולם שהיו מפי הגבורה, שהרי ראו שאם היה יכולת בהם היו שומעים את כולם מפי הגבורה, והם מעצמם אמרו לאחר השתי דברות דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלוהים פן נמות, ושמעו קולו של משה שהיה מסייעו האל יתברך בקול שהיה שומע היה משמיע, והם הרגישו כי הקול ששמעו בשתי הדברות הראשונות מפי הגבורה היה מסייע למשה והרי הוא כאילו שמעו כל עשרת הדברות מפי הגבורה, ויהיו כולם להם ראיה לכל שאר התורה כולה שנצטוו מפי משה רבנו שהייתה מפי הגבורה.

עוד אני מביא ראיה לאמיתות תורה מן השמים ממיתת משה רבנו עליו השלום שנאמר בפרשת פינחס, עלה אל הר העברים הזה וראה וגו' ונאספת אל עמיך וגו', ואחר כך בפרשת מטות נאמר לו נקם נקמת בני ישראל מאת המדיינים אחר תיאסף אל עמיך,

וכתב בסוף התורה ויעל משה מערבות מואב אל הר נבו ראש הפסגה וגו', ויראהו ה' את כל הארץ וגו', וימת שם משה וגו', ויקבר אותו וגו', ולא ידע איש את קבורתו וגו', כי אין מקום לבלתי מאמינים לומר שידע יום מותו וייעד עליו משם האל יתברך, כי יותר כבוד היה לו במותו אם היה מיעד אותם מחכמתו מפי עצמו ולא מפי הגבורה, וכיון שכתב בתורה שהאל יתברך אמר לו עלה וגו' ונאספת וגו', נראה בודאי שכך היה שהאל יתברך הודיע לו, ובהיותו בטוח בכל דברי האל יתברך שהיו נכונות ואמתיות כתב מפי השם מה שנאמר לו בעניין זה כמו כל מה שנכתב בתורה מפי האל יתברך, והרי שכתב ומסר לישראל תורה חתומה שכתוב בה כל עניין יעוד מיתתו ועלותו להר למות, ושמת שם, ושקברו האל יתברך ויתברך, ושלא נודע קבורתו עד היום הזה, ואם לא שכתב כל זה מפי הגבורה אלא מחכמתו, היה ראוי שייראה שמא לא ימות באותו היום שעלה להר, כי ביד האל יתברך נפש כל חי ורוח כל בשר איש, ואין ביד שום בן אדם למות אם לא הגיע עתו, ואיך היה עולה להר למות מיד, ושמא לא ימות באותו יום שיהיה בחפזו במיתתו כוזב בפני כל האדם שיעלו להר וימצאו אותו חי, או הוא יוכרח לרדת אם לא ימות, וגם שיהיה נחבא אל המערות ואל החוחים ימצאוהו, וכן מאין היה שלא ידע איש את קבורתו, אולי ידעו וימצאו אותו גם שיעשה לו מקום מוכן במסתרים והם לא יראוהו ימצאו אותו בחיפוש טוב, ואם היה עניין זה מלבו ומחכמתו לדעת הבלתי מאמינים, היה ראוי לו לחוש לכל זה, וכיון שלא חשש וכתב כל זה ומסר ביד ישראל נראה שהיה מפי הגבורה, שכמו שהיה בטוח בכל דבריו מפי השם שלא נפל אחד מהם ארצה, כמו כן בטח בזה וידע שיתקיים הכול גם אחר מיתתו, וכל מה שאמר מפי הגבורה כתב, ואפילו שמונה פסוקים אחרונים הקב"ה אומר לו כתוב וימת שם משה והוא כותב בדמע וכו', כמו שדרשו.

וזו ראיה מפורשת ומבוררת לחולקים ומספקים על התורה אם היא מן השמים או לא, בהצטרף לה עדות הנכון ויציב מפי כל ישראל, כי ביום מיתתו מסר תורה חתומה לכל שבט ושבט וכתוב בה כל זה, ולא היה אחד בכל ישראל שיספק בזה ויעלה אל הר העברים ויבקש אותו בהרים ובגאיות, כמו שעשו לאליהו ז"ל, אלא שכולם האמינו אמונה שלימה כי כל דבריו היו מפי הגבורה ואף מה שקרה לו במיתתו. ומכאן תשובה לאפיקורסים האומרים אין תורה מן השמים.

שער היסודות פרק לב [כל התורה מפי הגבורה]

ואחר שנתבאר אמתות התורה מן הנסים הכתובים בה והיעודים ומשאר הדברים שכתבנו, ראוי עתה שנבאר עניין כללות התורה שהיא כולה מפי הגבורה מבראשית עד לעיני כל ישראל, למה לא סודרה כאילו הוא יתברך המחבר והמסדר אותה, שיתחיל בראשית בראתי בשמי אלוהים את השמים וכו', ואמרתי בשמי אלוהים יהי אור, וקראתי את הרקיע שמים והבדלתי בין האור וכו', וכן כל התורה כולה שמזכיר שהוא יתברך אמר ועשה ודבר,

היה ראוי שידובר בה שמדבר האל יתברך מפי עצמו, שיאמר דברתי אל משה או אמרתי אל משה שידבר או יאמר אל בני ישראל כך וכך ולא יהיה כמסתיר פנים ממנו, וגם עתה שמדבר בדרך נסתר לה' יתברך, אם משה הוא המדבר ואומר מפי השם, שאמר לו שיכתוב בראשית ברא אלוהים והוא המספר הדברים מפי האל יתברך ומגיד לנו כל מה שאמר לו האל יתברך, היה צריך לדבר ולומר בכל מה שמדבר ואומר לישראל בשם ה' יתברך וידבר ה' לי לאמר דבר אל בנ"י, או ויאמר לי ה' וגו', וכן איך כתב עניין תולדתו ומה שקרה לו בלשון נסתר והיה לו לכתוב, וילך איש מבית לוי וגו' ותהר האשה ותלד אותי וגו' ולא יכלה עוד הצפיני וגו' ותתצב אחותי וגו' וגדלתי ויצאתי אל אחי וגו', וא"כ אין התורה מסודרת לא בשם האל יתברך ולא בשם משה רבנו.

ואפילו משנה תורה המיוחס למשה רבנו שאמר לו האל יתברך כל אותם הדברים מפיו שיכתבם כאילו הוא המדבר והמספר, הנה בתחילתו מאלה הדברים עד ה' אלוהינו וגו' הוא כאילו אחר מדבר בעד משה רבנו, שאומר אלה הדברים אשר דבר משה ולא אמר אלה הדברים אשר דברתי לכל ישראל וגו', וכן אח"כ בפרשת ואתחנן כתב אז יבדיל משה, וזאת התורה אשר שם משה וגו', ולא כתב אז הבדלתי, וזאת התורה אשר שמתי, וכן בפרשיות האחרונות ויקרא משה לכל ישראל, ויצו משה, וידבר משה והכוהנים עד סוף התורה שמזכיר משה, אם הוא המדבר ומספר הדברים הלא היה לו להזכיר את שמו לומר קראתי וציוויתי ודברתי והלכתי, וזאת הברכה אשר ברכתי וגו'.

וכן יקרה ספק זה בקצת ספרי הנביאים והכתובים ממה שאמר ו חז"ל:
יהושע כתב ספרו וח' פסוקים, כי די שכתוב בתחילתו ויהי אחרי מות משה עבד ה' ויאמר ה' אל יהושע בן נון משרת משה לאמר וגו', להודיע כי יהושע הוא הכותב ומדבר בכל הספר ואח"כ ידבר בעדו והשכמתי בבקר ושלחתי שנים אנשים מרגלים וגו' וכן כל הספר, ואפילו בתחילתו היה יכול לומר ויהי אחרי מות משה עבד ה' ויאמר ה' אלי אני יהושע בן נון משרת משה לאמר וגו', או יאמר דברי יהושע בן נון וגו' כמו מאמר דברי ירמיהו בן חלקיהו וגו', ויכתוב כל הספר כמדבר בעד עצמו כיון שהוא כתבו.
וכן **בספר שמואל** שהוא כתב ספרו וספר שופטים ורות, איך לא כתב ספרו כמדבר בעד עצמו, אלא נכתב כאילו אחר המדבר עליו ומספר מה שאמר לו האל יתברך ומה שקרה לו בכל הדברים, ואם הוא כתב ספרו איך כתב מיתתו וימת שמואל ויקבצו כל ישראל וגו', וחזר וכתב ושמואל מת ויספדו לו וגו', כי אפילו בתורה שהיא כולה שמותיו של הקב"ה מבי"ת בראשית עד למ"ד לעיני כל ישראל אמרו חז"ל, כי ה' פסוקים מן וימת שם משה עבד ה' וגו' כתבם יהושע בן נון, כי איך יכתוב משה וימת שם משה ועדיין לא מת, ואם כן כל שכן בשמואל שאם הוא כתב ספרו איך כתב עליו ב' פעמים שמת ועדין לא מת, ואע"פ שאמרו בגמרא על זה דאסקיה וכו', איך כתב כל מה שקרה אחר מיתתו ממיתת שאול

ומלכות דוד ומלחמותיו וכל מה שקרה לו עד סוף מ' שנה שמלך אחר מיתת שמואל, כי אפילו משה רבנו לא כתב מה שקרה אחריו כי אם בדרך נבואה, כמו מה שכתב כי תוליד בנים וגו', ואמר כי ידעתי אחרי מותי כי השחת וגו'. ודוחק הוא לומר כי מה שאמר ו דאסקיה ר"ל עד סוף הספר, כי ממיתת שמואל עד סוף הספר הוא רוב ספר שמואל.

וכן **ירמיה** שכתב ספרו וספר מלכים וקינות וכמו שהתחיל בספרו דברי ירמיה וגו', ויהי דבר ה' אלי לאמר וגו', מדבר בעד עצמו הכותב ומחבר הספר איך כתב אח"כ הדבר אשר היה אל ירמיה וגו' לאמר וגו' כמה פעמים, וחזר ואמר ויאמר ה' אלי, ויהי דבר ה' אלי וגו', וחזר ואמר ויהי דבר ה' אלי אל ירמיהו כאילו אחר מדבר בעדו, וכל הספר פעם כאלו הוא המדובר ופעם כאילו אחר מדבר בעדו.

וכן בספר **ישעיהו** שאמר כי חזקיהו וסיעתו כתבו אותו ומשלי ושיר וקהלת ואם כן איך כתוב בכמה מקומות ויאמר ה' אלי וגו' כאילו הוא הכותב אותו.

וכן בספר **יחזקאל** שאמרו שאנשי כנסת הגדולה כתבו אותו ותרי עשר ודניאל ומגלת אסתר, ולמה לא יאמרו כי הוא עצמו כתב ספרו כיון שכתוב בו כמה פעמים ויהי דבר ה' אלי לאמר וגו'.

ועל כל זה נקדים, כי הוא ידוע כי תורתנו התמימה אין תכלית ועיקרה לזה העולם בלבד בענייני המצוות והאזהרות, אלא יש בה עיקר ויסוד גם כן בסתרים ובסודות הנרמזים בה בכל מיני החכמות התלויות בעולם העליון והאמצעי, וכן היותה כולה שמותיו של הקב"ה, ועל זה אחז"ל כי קדמה לעולם ב' אלפים שנה, ירצה לפי הכוונה במקום זה כי לא לבד ניתנה לענייני העולם הזה התחתון אלא יש בה קדימה ועיקר יותר מן העולם הזה באלפים שנה, כי כל עולם הוא אלף שנה שהם יומו של הקב"ה והם חיי האדם אם היה זוכה, והרי הם אלפים קודם כנגד עולם האמצעי והעליון, אשר יש בה רמז בסודות ענייניהם, ולא לבד לענייני העולם הזה ניתנה כמו שנזכר.

ואם כן אם הייתה מסודרת התורה כמדבר האל יתברך בעדו בראשית בראתי וכו' ואמרתי יהי אור וכו', היה נראה כמייחד עצמו בה ומדבר לבני אדם לבד במה שתלוי בענייני העולם הזה כפשוטה של תורה שהיא מדברת במה שקרה קודם נתינתה למשה רבנו מעת בריאת העולם ובמה שנצטווה מן המצוות והאזהרות, וכשנכתבה כך בסתם מבלי שיהיה מיחד עצמו יתברך כאלו אינו הוא המדבר היא כוללת לכל העולמות, כי גם שפשוטה אינו מורה אלא על עניני העולם, הנה כנזכר הרמז והסודות שבה הם רומזים לענייני העליונים, וכן כפי חילוק וחיבור כל אותיות התורה במלות אחרות, המורות על העניינים הנסתרים והנפלאים וגבוהים משכל בני אדם הנתון בחומר העכור, ואם הייתה מסודרת כאלו משה מדבר בה, כל שכן שהיה נראה שכולה הייתה מיוחדת לענייני המצוות

והאזהרות במה שתלוי בענייני העולם הזה לבד ולא היה נראה שיהיה בתורה שום רמז לענייני העולם העליון.

עוד נוכל לומר כי מכאן נלמוד גם כן ענוותנותו של הקב"ה, כי לא רצה להיות הוא המדבר ואומר בפירוש בראשית בראתי ואמרתי וציוויתי שיהיה כך, אלא כאילו אחר הוא המדבר עליו ואומר ומודיע כי הוא יתברך ברא את השמים ואת הארץ וכו' וכאילו כל מה שכלול בתורה והם כל נבראים שבכל העולמות הם מעידים ואומרים הלא אב אחד בראנו אל אחד לכולנו, וכן לא נאמרה בשם משה רבנו, כי איך יעיד ויאמר משה רבנו בראשית ברא אלוהים וכל מה שכתוב בתורה מבריאת העולם עד לידתו ועדיין הוא לא היה בעולם, אין זה כי אם שהאל יתברך היה אומר לו כתוב בראשית ברא אלוהים וגו', והיה כותב כך כל התורה כולה מפיו של הקב"ה כפי מה שהייתה סדורה לפניו אלפים שנה קודם בריאת העולם. ומפני כי אנחנו יודעים ומעידים כי תורה זו ניתנה למשה מסיני, נכתבה בלשון זה כאילו אחר הוא המספר הדברים שהיו, שאמר וידבר אלוהים את כל הדברים האלה לאמר אנכי וגו', ואמר ויאמר ה' אל משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים וגו', ומפני שכל מי שאומר שום דבר שנאמר לו, לפעמים אומר הדברים ממש שנאמרו לו בלשון שנאמרו לו ולפעמים אומר כוונת הדברים ואינו חושש לשינוי הלשון, לזה אמר כאן בנתינת התורה כה תאמר אל בני ישראל, ואמרו חז"ל כה תאמר בלשון שאני אומר, כה תאמרו אל בני ישראל בלשון הקודש.

ומצאנו מאמרי התורה למשה רבנו בכמה פנים, לפעמים אמר לו האל יתברך הדברים שיאמר להם לישראל לנוכח כאילו הוא יתברך המדבר אליהם, כמו שאמר כה תאמרו וגו' אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם לא תעשון אתי וגו', ואלה המשפטים אשר תשים, כי אם צעק יצעק אלי שמע אשמע, לא אמר משה רבנו בשם האל יתברך כי אם צעק יצעק אליו שמע ישמע, אם כסף תלווה את עמי וגו' ואנשי קודש תהיו לי וגו', הנה אנכי שולח מלאך לפניך וגו', ולפעמים אומר הדברים שלא לנוכח ישראל כמו שאמר וידבר ה' אל משה לאמר דבר וגו' ויקחו לי תרומה, לא אמר ותקחו לי תרומה וגו' ועשו לי מקודש, וכן ועשו ארון וגו' כל הפרשה מדבר בדרך נסתר לישראל, ואח"כ בפרשת כי תישא אמר ויאמר ה' אל משה לאמר ואתה דבר וגו' אך את שבתותי תשמרו כי אות היא ביני וביניכם וגו', לא אמר אך את שבתותי ישמרו כי אות היא ביני וביניהם.

וכן יש כתובים בתורה שנאמר למשה דבר אל בני ישראל וגו' ולא הוזכר בתורה שדבר משה לישראל, ויש כתובים אחרים שאומר משה רבנו שאמר לו האל יתברך שיאמר לישראל ואומרם ולא הוזכר בפירוש בתורה שהאל יתברך אומרם לו, ויש שהוזכרו בתורה שאומרם לו שיאמר להם ושאומרם, ומהם שיש שינוי במה שאומר הוא ממה שאמר לו

האל יתברך, ויש שאומר משה רבנו לישראל ואינו מזכיר שאמר לו האל יתברך שיאמר אותם הדברים.

והנה בתחילת דיבור האל יתברך בסנה אמר לו כל הדברים שדבר לו ושיאמר לישראל, ואמר אחר כך וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה, ואחר כך לכן אמור לבני ישראל אני ה' וגו' וידבר משה כן אל בני ישראל וגו', ואמר דבר אל פרעה מלך מצרים וישלח וגו', ופעם אחרת דבר אל פרעה וגו', וכתיב ויעש משה ואהרן כאשר ציוה וגו', ובהתראות כתיב לך אל פרעה בבקר הנה יוצא וגו' ואמרת אליו וגו' ולא כתב שאמר לו, וכן בא אל פרעה ואמרת אליו במכת הצפרדעים, ובמכת ערוב השכם בבקר וגו' ואמרת אליו וגו', ובמכת דבר בא אל פרעה וגו' ודברת אליו וגו', ובמכת ברד השכם בבקר וגו' ואמרת אליו וגו', ואינו כתוב שאמר לו כך, ואחר כך אמר בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו וגו', וכתיב אחר כך ויבא משה ואהרן אל פרעה ויאמרו אליו כה אמר ה' אלוהי העברים עד מתי מיאנת וגו' מה שלא נאמר לו, וכן התרה בארבה כי אם מאן אתה וגו', הנני מביא מחר ארבה וגו', ולא הוזכר שאמר לו האל יתברך שיביא הארבה, ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה וגו' ומת כל בכור וגו', ולא הוזכר שאמר לו האל יתברך, ובפרשת החדש אמרו דבר אל כל עדת בני ישראל וגו' כל הפרשה, והוא לא אמר אלא משכו וקחו לכם וגו' קצת מה שנאמר לו. וכן יש בתורה כמה דברים שדברו האבות והקודמים להם והשבטים, ומה שדבר משה רבנו ומה שדברו ישראל, ומה שדבר פרעה ועמו ויתרו, ודברי בלק ובלעם, וסיפור מה שאירע עד פטירת משה רבנו ע"ה.

ולישב דברים אלו נאמר, כי נמצא בכל מה שנצטווה משה רבנו לומר לישראל בדברים שנוהגים לדורות אינו מזכיר שדבר משה רבנו הדברים ההם לישראל, כי כיון שלא היה צורך שעה לא היה צריך להודיע כי דבר להם מיד מה שדבר לו השם וידוע הוא שדבר להם, אבל במה שהוא מצווה או דבור לשעה נמצא שכתוב שדבר והודיע להם דברי השם ושקיימום, כמלאכת המשכן, וכמו שנמצאו בשבעת ימי המילואים וביום השמיני וכיוצא בהם, ולא תמצא ממתן תורה עד ספר ויקרא שדבר משה לישראל מה שדבר לו השם אלא במה שהיה צורך שעה והוא עשיית המשכן וכליו, וכן בספר ויקרא לא נמצא שדבר משה לישראל מה שנדבר לו במה שהוא נוהג לדורות כי אם בעניין המועדים פרשת אמור וידבר משה את מועדי ה' וגו', ובפרשת איש מזרעך לדורותם וגו' שכתב אח"כ וידבר משה אל אהרן ואל בניו וגו'. ויש לאלו טעם כמו שאמרו חז"ל וכמו שכתב **הרמב"ן** ז"ל גם כן טעם לזה. ונראה כי מפני היות התורה מורשה קהלת יעקב, לא נזכר שדבר משה כל המצוות אל דור המדבר, כי לא להם לבדם ניתנה כי אם לדורי דורות, ומה שהיה לשעה נאמר להם, ובתחילת ראשי המטות כתיב וידבר משה אל ראשי המטות וגו' ולא הוזכר שהאל יתברך דבר לו פרשה זו אלא מה שכתוב בסוף הפרשה אלה החוקים אשר ציוה ה' את

משה וגו', וכן מה שדבר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא זאת חוקת התורה אשר ציוה ה' את משה אך את הזהב וגו', לא הוזכר בתורה שאמר לו האל יתברך ציווי זה, וכל המצוות המחודשות שאמר משה בספר אלה הדברים לא הוזכר בספרים שלמעלה אמירתם לו כי ידוע היא שנאמרו לו קודם בסיני או באהל מועד או בערבות מואב.

ונראה כי מעת שניתנו עשרת הדברות בהר סיני בקולות וברקים וענן, לא נאמרה למשה שום מצווה כי אם שם בסיני, שהם כל המצוות שהוזכרו אחר עשרת הדברות עד סוף פרשת משפטים, ובהעלותו בהר שכתוב שם ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר וגו' וידבר ה' וגו' ויקחו לי תרומה עד וייתן אל משה ככלותו וגו', ועמד בהר עוד ארבעים וארבעים יום עד יום הכפורים והתחילו אז במלאכת המשכן ונגמר מלאכתו והוקם באחד לחדש הראשון בשנה השנית, ומאז דבר לו כל ספר תורת כוהנים מתחילתו לסופו בכל חדש ניסן, וספר במדבר סיני נאמר גם כן באהל מועד מר"ח אייר שאחריו עד שנת הארבעים, כי כל מה שנאמר בערבות מואב גם כן היה באהל מועד, נמצאו כל המצוות בסיני ובאהל מועד בענן, והמצוות שנאמר לו במצרים פרשת בא אל פרעה וכן שבת ודינין שנצטוו במרה חזרו ונשנו כולם בסיני ובאהל מועד.

ואם כן מה שמצינו בתורה שאמר משה לישראל ולא הוזכר בתורה שהאל יתברך דיבר לו, וכל המצוות שבמשנה תורה שלא הוזכרו קודם, נאמר לו באותם ארבעים יום הראשונים שעמד בהר, וכמו שכתב פרשת ואתחנן אחר עשרת הדברות שאמר לו האל יתברך לך אמור להם שובו לכם לאוהליכם וגו' ואתה פה עמוד עמדי וגו', ואדברה אליך את המצוות והחוקים והמשפטים וגו', וזאת המצווה והחוקים והמשפטים אשר ציוה ה' וגו', שהוא רומז לכל המצוות שיזכור עד סוף התורה שנאמר לו כולם בסיני כשעלה להר אחר מתן תורה ששבו הם לאוהליהם, וגם כי לא הוזכר שדיבר לו אז אלא מה שיש בפרשת תרומה ותצווה עד ויתן אל משה, כיון שאמר ככלותו לדבר אתו בהר סיני נראה שדיבר לו יותר ממה שנזכר בפירוש, והם המצוות שדיבר משה ולא הוזכר שהאל יתברך אמרן לו כי אם בזה הרמז המועט, ומפני שנכשלו במעשה העגל בהיותו הוא בהר לא הוזכר בתורה שנאמרו לו אלא המצוות שהיו צורך שעה, והן מעשה המשכן וכליו ושביתת שבת בעשייתן, וכן הוא לא אמר להם בירידתו מן ההר ביום כפורים אלא מעשה המשכן ושביתת שבת בעשייתו, כמו שכתב ויקהל משה וגו' אלה הדברים וגו', כי מה שנאמר בסוף פרשת כי תישא היה כשחזר ועלה להר כמו שכתוב ויעל אל הר סיני כאשר ציוה ה' אותו ויקח בידו ב' לוחות אבנים וירד ה' בענן וגו'.

ושאר המצוות שנאמרו לו באותם הארבעים יום הראשונים לא זכו אז שיאמרו להם, והיה אפשר לומר שאפילו אחר מעשה המשכן לא אמרן לישראל עד שנת הארבעים כמו שהן

כתובות במשנה תורה, אלא שקשה להאמין שדור המדבר שהיו דור שכולו דעה ואהרן בראשם שמתו כולם קודם הזמן שהוזכר בראש משנה תורה, שלא זכו לדעת ולהבין כל המצוות שנאמרו במשנה תורה בפרט פרשת יחוד השם ואהבתו ותלמוד תורתו ועשיית מצוותיו, ולכן אני אומר כי אלה המצוות שלא הוזכר אלא במשנה תורה למדם משה רבנו לכל דור המדבר, אלא שלא ניתן רשות שיכתבם אפילו למ"ד תורה מגילה מגילה ניתנה, כי אם בשנת הארבעים בעשתי עשר חדש וכו', ואז כתב מה שנאמר לו מפי הגבורה ודיבר הדברים כמו שהן סדורות מראש הספר עד סופו.

ועניין מה שהוזכרו בכל התורה המצוות לפעמים לנוכח ולפעמים שלא לנוכח, אפשר לומר בזה שתי כוונות:

הראשונה כי לא לבד למקבלי התורה העומדים לנוכח ולומדים מפי משה רבנו הוא שניתנו המצוות כי אם לדורות הבאים ג"כ, וכמו שאמר ולא אתכם לבדכם אנכי כרת את הברית וגו' כי אם את אשר ישנו וגו' ואת אשר איננו פה וגו'.

השנית כי לא לבד לדורות העושים רצונו יתברך ועומדים נוכח שכינתו לשרתו ולברך בשמו הוא שניתנו המצוות לבד, כי אם לכל הדורות ואפילו אינם עושים רצונו והם בהסתר פנים ממנו לא נפטרו מהן והרי הם מצווים בכל שעה לשוב ולקיימם, וכמו שכתוב והסתרתי פני מהם וגו' ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל וגו' והיה כי תמצאן אותו רעות רבות וגו' וענתה וגו' כי לא תשכח מפי זרעו.

וכן מה שהוזכרו רוב דברי התורה פעמים בלשון רבים ופעמים בלשון יחיד בעניין אחד, יש במקצתן טעם לפי הדין כמו שביארו חז"ל, אבל בדרך פשט וסברא נאמר דרך כלל כי בכל מקום שנזכרו דברי התורה בלשון יחיד הוא לרמוז כי אין כעמו ישראל גוי אחד בארץ המקבלים תורה אחת מאל אחד, ונפשותיהן החצובות מתחת כסא הכבוד נחשבות כנפש אחת כמו שכתוב כל הנפש הבאה לבית יעקב מצרימה שבעים, ולכן כל עשרת הדברות נאמרו בלשון יחיד, כי בשמיעת עשרת הדברות יצאה נשמתם ונתאחדו כל הנשמות והיו לאחת ברשות אשר בידו כל נפש כל חי.

ועלה בידינו מכל מה שנכתב בפרק זה טעם למה לא נכתבה התורה כאילו הוא יתברך המדבר והמספר הדברים או כאילו משה מספרם, וכן היות סיפורה לפעמים לנוכח וליחיד ולפעמים להיפך, ונשאר לבאר עניין משנה תורה אשר נתייחס למשה שהוא המדבר מפי האל יתברך איך לא כתב הדברים כולם על דרך זה, אלא שיש מהם כאילו אחר הוא המדבר וכמו שכתבתי למעלה. ועל זה נקדים כי משנה תורה היה בדמיון כל התורה כולה, עם היותו חומש אחד מחמישה חומשין שבתורה, כי כמו שעשרת הדברות הכוללים כל התורה כולה נאמרו שנים לבד מפי האל יתברך שהוא החומש ושמונה מפי משה שהוא ד' חומשין, כן בכל התורה נאמר חומש מפי משה וד' חומשין מפי האל כדי להשוות משה

עבד ה' כביכול לו יתברך שהוא קונה שמים וארץ, ויהיו פי שנים ישראל בשמיעת התורה מפי האל יתברך ומפי משה רבנו עליו השלום, ונכתבו הדברים בתחילת משנה תורה ובסופה כאילו אחר המדבר בעד משה רבנו כמו שכתבתי למעלה, להורות כי משנה תורה נאמר ג"כ כולו מפי הגבורה כשאר החומשין המיוחסין לו יתברך הנכתבים בדרך זה, וכן שאר ספרי הנביאים ע"ה.

ותמצא תרי"ג מצוות שבתורה, השלושה מהם בספר בראשית, וקי"ב בספר ואלה שמות, ורמ"א בספר ויקרא, ונ"ז בספר במדבר סיני, ומאתים בספר אלה הדברים, והרי הספר ואלה הדברים מרובה במצוות מספר ויקרא, ובשניהם יש תמ"א מצוות כמניין אמ"ת, אלה הדברים שאמר משה אמת ותורתו אמת, ובשלושה ספרים יש קע"ב כמניין עק"ב אשר שמע אברהם וגו' וישמור משמרתי מצוותי וגו'.

והנה נחלק התורה לחמישה חומשים כנגד חמישה שקבלו קצת מצוות התורה קודם משה רבנו, והם אדם ונח שבע מצוות, ואברהם מצוות מילה, ויצחק נתחנך להיותו נימול לח', וכמו שכתוב וימל אברהם את יצחק בנו בן ח' ימים כאשר ציוה אותו אלוהים, הורה כי גם שהוא נימול בן צ"ט שנה מל את בנו בן ח' ימים כמו שנצטווה מפי ה' ובן ח' ימים ימול לכם כל זכר וגו', ואולי יחוש אברהם על בנו יחידו שבא לו אחר מאה שנה ולא ימול אותו עד שיגדל ויתחזק כדי שלא יסתכן במילה, לכן אמר כאשר ציוה אותו אלוהים, כי סמך על דברי ה' ומצוותו ושם ה' מבטחו ולא פנה אל סכנות לקיים דברי האל יתברך, וכן יעקב נצטווה בגיד הנשה, וכנגדם היו ה' חומשין. וכן אפשר שהיו חמישה כנגד עמרם ויוכבד וג' ביניהם שנקראו רועים וניתנה תורה על ידם, וכמו שאמרו בהן דיהב לן אוריין תליתאי ע"י תליתאי משה אהרן ומרים, ואם הספרים הם שבעה כמו שדרשו על חצבה עמודיה שבעה יהיו כנגד שבעת ימי בראשית שנבראו בשביל התורה, או כנגד החמישה הנזכרים שניתנה קצת מצוות על ידם, ומשה ואהרן שנתייחד להם הדבור בנתינת עשרת הדברות כדכתיב: ועלית אתה ואהרן עמך וגו'.

וכן אפשר שהיו ה' ספרים על שם ה' מקומות שניתנו בהם מצוות התורה:
הראשון הוא במצרים כמו שכתוב וידבר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר החדש הזה לכם, מצוות קידוש החדש, ומצוות פסח לשעה ולדורות, וחמץ ומצה, וקידוש בכורות, ומצוות תפילין.
השני במרה כמו שכתוב בו שם שם לו חוק ומשפט ושם נסהו, ואמרו חז"ל שבת ודינין במרה איפקוד.
השלישי בהר סיני עשרת הדברות וכל הסמוך להם וכל הנראה להם.
הד' באהל מועד דכתיב: ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר.

החמישי בערבות מואב כדכתיב: בעבר הירדן בארץ מואב וגו', בכל אחד מאלו המקומות ניתנו מצוות מחודשות שלא ניתנו קודם.

ותמצא כי כמו שנתעכבו ישראל במדבר ארבעים שנה יום לשנה כימים אשר תרו בהם המרגלים את הארץ, כן עמדו ונתעכבו בקבלת התורה מ' שנה מיום שהתחילו לקבלה על ידי משה במצרים והוא ר"ח ניסן עד שבעה באדר משנת הארבעים שמת משה רבנו, יום לשנה כנגד ארבעים יום שעמד משה בהר, וזה ירצה לפי דרך זה מה שכתוב, ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש דבר משה אל בני ישראל אשר ציוה ה' אותו אליהם, כי במ' שנה מר"ח ניסן קודם צאתם ממצרים עד עשתי עשר חדש וכו' דיבר כל מה שציוה ה' והוא כל מה שנצטוו מאותו יום עד יום שמת משה והם מ' שנה מר"ח ניסן שהוא ראשון לחודשי השנה, כי לפי פירוש הכתוב ויהי במ' שנה לצאתם אינו נמנה מתחילת החדש כי לא יצאו עד יום ט"ו לניסן, ואם כן מתחילת נתינת התורה עד סוף נתינתה היו מ' שנה, אלא שלא ניתנה בכל השנים אלא מר"ח ניסן שבמצרים עד שנה שנייה בח' באב שבאו בו המרגלים, ובאותה הלילה הוקבעה להם בכיה לדורות בט' באב ונגזרה עליהם גזירה שיתמו במדבר, ולא היה הדיבור למשה בכל אותם ל"ח השנים וכמו שכתוב ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה וגו' וידבר ה' אלי לאמר, כמו שהביאו במס' בתרא (קכ"א) ובשנת הארבעים ביום ט"ו באב ידעו שבטלה הגזרה שלא מתו בט' באב כשאר השנים ועשו שמחה גדולה, ומאז נתייחד הדיבור למשה מט"ו באב עד שבעה באדר שמת, ואם כן ניתנו כל המצוות בשנה אחת שיצאו ישראל ממצרים מר"ח ניסן, ובשנה שנייה מר"ח ניסן עד ח' לאב ומט"ו לאב של שנת המ' עד שמת משה שהם שנה אחת וי"א חודשים.

ויש מי שאומר שאין לומר שלא היה עמו דיבור כלל, אלא שלא דיבר עמו דרך חבה כבראשונה, ואיך שיהיה היה הדיבור הראשון בנתינת המצוות במצרים בפרשת החודש, ולכך א"ר יצחק לא היה צריך להתחיל התורה כי אם מהחדש הזה לכם וגו' שהיא מצווה ראשונה שנצטוו ישראל וכו', שר"ל שהיא מצווה ראשונה והיא תחילת הדבור למשה בנתינת התורה, כי אח"כ דיבר לו שיכתוב מבראשית עד החודש הזה ומשם עד סוף התורה. ומה טעם פתח בבראשית הואיל ולא נאמר אלא אחר החודש הזה לכם, משום כח מעשיו הגיד לעמו וגו'. ואם כן נראה כי ספר בראשית וכל מה שנדבר למשה עד סוף ספר ואלה שמות היה מר"ח ניסן במצרים ובהר סיני עד ר"ח ניסן של שנה שנייה שהוקם המשכן. ובאותו החדש מתחילה ועד סוף נאמר כל ספר ויקרא, וספר במדבר סיני מראש חדש אייר של אחריו עד סוף טבת של שנת הארבעים, ואם לא נאמר לו שום דיבור בל"ח שנים כמו שכתוב למעלה היה זמן נתינת ספר זה מר"ח אייר עד ח' באב של שנה שנייה, ומט"ו באב של שנת המ' עד סוף טבת תשעה חדשים פחות ח' ימים, וספר ואלה הדברים מר"ח שבט עד ז' באדר ל"ז יום, והרי שני הספרים המרובים במצוות וכוללים מנין אמ"ת

מצוות ניתנו במעט מן הזמן זה בשלושים יום וזה בשלושים ושבעה, וחמשתם ניתנו בשנה וי"א חודשים, ושלושים יום הכתובים בסוף התורה שבכו בני ישראל את משה הם שתי שנים כדמות הוולד היונק משדי אמו כ"ד חודש ובהם יש לו קיום והעמדה להיותו ניזון לעצמו ולדעתו אחר כך, וכן ישראל ינקו משדי חלב התורה מפי משה רבנו מפי הגבורה הזמן המוגבל בשתי שנים ובו היה להם קיום והעמדה אחר כך מעצמם בלמוד התורה וקיום המצוות, שהרי אין נביא רשאי לחדש דבר מעתה.

וכן תמצא סיפורי התורה שבספר בראשית כוללים מבריאת העולם עד שמת יוסף ק"מ שנה קודם שיצאו ישראל ממצרים והיא שנה בש"ח ליצירה, וספר ואלה שמות כולל ספור אלו הק"מ שנים, ועוד שנה אחת פחות חצי חדש מחצי ניסן שיצאו בו ישראל ממצרים ועד ר"ח ניסן של שנה שנייה שהוקם המשכן, וספר ויקרא נאמר כולו בחדש זה, וספר במדבר סיני מר"ח אייר של שנה שנייה עד שנת המ', וספר אלה הדברים מר"ח שבט שנת המ' עד שבעה באדר והיא שנת בתפ"ח ליצירה, ויש רמז לבש"ח שנים של ספר בראשית בפסוק בראשית ברא וגו' שעולה ב"ש בלא את, וכיוצא בזה אחז"ל (ילקוט ואתחנן) מלבוא לקחת לו גוי עד גדלים ע"ב אותיות כנגד שמו וצא מהן גוי שני שאינו מן המניין, וסוף הספר וימת יוסף וגו' במצרים, אות ראשונה של תיבה ראשונה ואות ראשונה של תיבה אחרונה עולים ח' הם בש"ח שנים שכוללים סיפור הספר מתחילתו לסופו. ומפני כי סוף ספר זה ותחילת ואלה שמות יש להם יחס והדמות שהם סיפור מה שאירע במצרים היה עניינם שווה שבמה שמסיים זה מתחיל זה, וימת וגו' במצרים ואלה וגו' באו י"א תיבות בכל א' וא"ו ובי"ת בתיבות הראשונות והאחרונות, וכן בשאר הספרים יש רמז לזמנם בתחילתם וסופם, ספר ואלה שמות קמ"א שנה, תיבה ראשונה ואחרונה של פסוק ראשון ואלה וגו' באו עולה נ"א, ושתי אותיות שבראש ב' תיבות שבתחילת פסוק אחרון כי ענן ה' הם צ' ונ"א הם קמ"א, וספר ויקרא שלושים יום, אותיות של ראשי ששה פסוקים הראשונים ושל פסוק אחרון אלה המצוות וגו' עולים שלושים, וספר במדבר משנה שנייה ליציאת מצרים עד שנת הארבעים הם ל"ט שנה רומזים באותיות ראשי ג' תיבות של פסוק ראשון וידבר ה' אל משה וגו' וראשי ג' תיבות שבפסוק אחרון וראש תיבה אחרונה אלה המצוות והמשפטים וגו' ירחו, הם ל"ט, וספר אלה הדברים ל"ו יום נרמז באות ראשונה של פסוק ראשון אלה ובראשונה ואחרונה של פסוק אחרון ולכל וגו'. וכל זה הוא דרך רמז וסימן בעלמא.

ואחר שניתנה התורה בתמ"ח ליצירה ונשלם נתינתה בתפ"ח, צריך לתת טעם למה שאמרו ב' אלפים תהו ב' אלפים תורה, שהרי היו שני תוהו יותר מאלפים. ואומר כי מאברהם אבינו ע"ה שהיה ראשון לאבות ולא נפסק מזרעו אחריו צדיק בן צדיק, נחשב קבלת התורה כי הוא קיימה מתחלה ועד סוף כמו שאמר עקב אשר שמע אברהם וגו',

וכשנסתכל במניין שני הבריאה היה אברהם בן ב"ן שנה כשנשלמו שני אלפים ליצירה, כי המבול היה א' תרנ"ו ליצירה ואז היה נח בן ת"ר שנה, וחיה אח"כ ש"נ, תשלום שנותיו שהם תתק"ן, שש שנים אחר שני אלפים, והיה אברהם אז בן נ"ח שנה כשמת נח, נמצא כשנשלמו ב' אלפים היה בן ב"ן. בן מ' הכיר את בוראו וי"ב שנה אח"כ ניצל מאור כשדים כשיצא מחרן, כשהיה בן ב"ן שנה שהשלים הכרת הבורא ונפלאותיו אשר עשה עמו, ומאז והלאה נחשב כנתינת התורה והרי שני אלפים תהו לא פחות ולא יותר, וכמו שכתב **רש"י** ז"ל במס' סנהדרין (צ"ז), וכנגד זה נבראת התורה אלפים שנה קודם שנברא העולם, וכן כנגד אדם ונח, שאם היו ראויים לקבל התורה היה כל א' מהם חי אלף שנים שלמים וחסר לשניהם ק"כ שנים מאלפים שנה, והם ק"כ שנה שחיה משה שקבל התורה, תשלום מה שחסר להם מהשנים והוא השלים מה שחסרו הם שלא קבלו התורה, וכן חי ק"כ שנה כפל מה שחיו כל יוצאי מצרים, להורות כי לא בחטא שמתו הם מת, כי אם לזכותם שיקומו עמו לתחייה וכמו שדרשו ז"ל.

והנה בהיות עיקר קיום התורה ומצוותיה בא"י אפילו במצוות שהן חובת הגוף, תמצא כי מיד שזכו ישראל לקבל התורה כולם ביום שמת משה שנשלם ספר התורה וכמו שכתוב לקוח את ספר התורה הזה וגו', זכו ליכנס לארץ אחר שתמו ימי בכייתו ע"י יהושע, כמו שאמר (יהושע א') ויהי אחרי מות משה וגו' ועתה קום עבור וגו' אל הארץ אשר אני נותן וגו' חזק ואמץ כי אתה תנחיל וגו' רק חזק ואמץ מאד לשמור לעשות ככל התורה וגו' אל תסור ממנו ימין וגו', למען תשכיל בכל אשר תלך, לא ימוש ספר התורה הזה וגו', כי אז תצליח את דרכיך ואז תשכיל, הורה לו כי עיקר הצלחתו בניצחון וכיבוש הארץ היה תלוי בקיום לימוד התורה ומצוותיה, להיות עיקר קיומה בא"י, לא בחיל ולא בכוח לבד, ומשה אמר חזק ואמץ כי אתה תנחיל וגו', כלומר ראוי שתתחזק ותתאמץ בחיל ובכוח אבל עיקר ההתחזקות וההתאמצות יהיה לשמור התורה וכו', ולזה אמר רק חזק ואמץ מאד לשמור ולעשות וגו', כלומר החוזק והאומץ שאמרתי לך קודם יהיה המיעוט הטפל, כמו שאמר רק שהוא מיעוט, והחוזק ואומץ שאני אומר לך עתה יהיה העיקר וכמו שאמר מאד, כי בזכות התורה שעיקר קיומה בארץ יירשו וינחלו את ארץ ישראל, וכמו שאמר כי אז תצליח את דרכיך שאתה הולך בהן לכבוש אותה ואז תשכיל במה שתעשה בכיבושה.

ותדע ותשכיל ממוצא דבר ירושת הארץ מפי האל יתברך עד ירושתה תפ"ח שנים, כמו שיש מהתחלת קבלת התורה עד תשלומה תפ"ח שנים כמו שכתבנו למעלה, שכשהיה אברהם בן ב"ן שנה שנשלמו שני אלפים ליצירה נחשב כהתחלת קבלת התורה שאז השלים אברהם אבינו הכרת הבורא יתברך ונפלאותיו אשר עשה עמו שהצילו אז מאור כשדים בהיותו בן נ"ב שנה, ואז נדר לתת לזרעו את הארץ כמו שאמר (בראשית ט"ו) אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, כי גם שדבור זה נאמר

לו במעמד בין הבתרים שהיה בן שבעים שנה, הרי הודה והודיע לו כי מאז שהוציאו מאור כשדים הייתה הכוונה לתת לו את הארץ וכו', והרי הוא כאילו מאז נדר לו בזכות מה שמסר עצמו על קידוש שמו יתברך, ואם כן הרי שני אלפים תוהו, כי כל זמן שלא ניתנה התורה ולא ישבו ישראל על אדמתם היה העולם כאילו לא נברא והיה תוהו, ומשהתחיל אברהם אבינו לקבל ולקיים התורה כשנשלמו ב' אלפים והיה בן ב"ן וזכה אז ג"כ לירושת הארץ, נחשב העולם כאילו הוא בנוי ומשוכלל בתורה ובארץ ישראל.

וכמו שלא נתייחד האל יתברך עם ישראל כי אם בקבלת התורה, כן לא נתייחד הנהגתו וממשלתו בא"י כי אם כשנכנסו ישראל לתוכה, כי בזמן היותה לכנעני ולשאר שבעת עממין היו שרי הטומאה שולטים בה והייתה מתפרנסת ומונהגת על ידיהם, ואחר שהאל יתברך השרה שכינתו בתוך בני ישראל ודבר אליהם מעל הכפורת מבין שני הכרובים ונכנסו לארץ ע"י הארון כמו שהוזכר בספר יהושע, אז חלק כל השרים השולטים וכולם הלכו וברחו ממנה בהיות שכינתו שרויה בארץ, כדמות המלך הבא אל א' ממדינותיו שאז מסתלקים השרים אשר היו ממונים ע"פ המלך קודם ואינם רשאים לעשות דבר קטן או גדול בהיות מלכם לפניהם ובראשם, וכן כשנכנסו ישראל לארץ ושכינה עימהם מאז הייתה חלק ה' ונחלתו ונסתלקו ממנה כל שר ומזל שהיו בה מקודם, ובהיות התורה וא"י מיוחדות בקיום העולם ומכוונות בהשראת שכינתו על ישראל, נמצא שנתייחדו ונתכוונו שתיהן בלשון אחד, והוא מה שאמר בארץ ישראל (שמות ו') ונתתי אותה לכם מורשה, ובתורה כתוב (דברים ל"ג) תורה ציוה לנו משה מורשה, כאילו רומז ומורה לנו בהיותן נאמרות בדבור אחד שהן מיוחדות בכוונה ועניין אחד, והוא היותן סיבת יישוב העולם וקיומו שעל זה מורה לשון מורשה בשנייהן, וכן שבהיות מורשה לנו תורת משה תהי' לנו ג"כ מורשה א"י, וכשנסור ממנה ימין ושמאל שלא תהיה לנו מורשה ג"כ לא תהיה א"י מורשה לנו, כמו שקרה לאבותינו ולנו בעונותינו, וג"כ אין אנו משיגים אמתת סודותיה כי אם בא"י, וכמה שאמר ו אווירא דארעא דישראל מחכים וספרו ג"כ במעלת הלומד תורה בא"י.

ועתה ראוי לבאר ולתת טעם למה לא ניתנה התורה בא"י כיון שעיקר שלמותה וקיומה הוא בא"י כמו שכתבנו, וכבר אמרו חז"ל על זה שאילו ניתנה בא"י היו אומרים לאומות העולם אין לכם חלק בה אלא נתנה במדבר במקום הפקר כל הרוצה לקבל יבוא ויקבל. אבל לפי מה שאמרנו שעיקר שלמות התורה וקיומה בא"י אינו מספיק זה, כי היה ראוי שתינתן כמו שראוי לה, ושאם יבואו האומות שיקבלו אותם, כל שכן כי אחר שכבר נגלה ג"כ על כל האומות אם ירצו לקבל התורה ולא רצו, היה ראוי ליתנה בא"י ויאמרו להם ישראל אין לכם חלק בה כיון שלא רציתם לקבלה. וכן צריך לבאר מהו עניין זה הגילוי שנתגלה לאומות אם ירצו לקבל התורה ולא רצו, ואם היו רוצים לקבלה איך היו נשארים ישראל בלי תורה והלא לא נבראת אלא בשביל ישראל וכבר התחיל לתתה לאבות, ואמר ג"כ למשה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון על ההר הזה, וכן כל מה שכתוב בתורה דברים מורים על כי התורה

היא לישראל ולא לאומות העולם, כמו אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים וגו', וכיוצא בזה דבר אל בני ישראל בכל התורה כולה כמו שהייתה כתובה לפניו אלפים שנה כמו שנברא העולם, ואפילו היו מקבלים אותה האומות איך תהיה מורה עליהם.

ולכן אני אומר כי אין ספק שהתורה שנבראת אלפים שנה קודם שנברא העולם כמו שהיא כתובה בספר התורה מבראשית, וישראל נקראו ראשית, עד לעיני כל ישראל שהייתה מיוחדת ומיועדת להם בשביל זכות אבותם אברהם יצחק ויעקב שהתחילו לקיימה ולהמציא שמו של הקב"ה בעולם, ובזכותם ג"כ שהיו ראויים ומוכנים יותר מכל אומה ולשון, ומה שנגלה הקב"ה על האומות שיקבלו התורה היה העניין שיקבלו עליהם גם הם לקיים מצוות התורה ואזהרותיה כמו ישראל, וכמו שהיו מצווים וחייבים לקבל שבע מצוות בני נח יקבלו ויתחייבו בכל המצוות לעשות אותם ויהיו הם טפלים לישראל, כי ישראל נבראת התורה בשבילם וכל לשון התורה מורה עליהם כמדבר עימהם לא עם האומות, מפני היותם סגולה מכל העמים בזכות אבותם וזכותם והם כבנים חביבין לפני האל, ולא כן שאר האומות אע"פ שהיו מקבלין התורה ומקיימים אותה כי לא בשבילם נבראת ואין לשונה מורה עליהם, ואם היה האל יתברך נותנה להם לישראל בא"י היו מתחברות ומזדווגות שתי סבות, לשיאמרו ישראל לאומות אין לכם חלק בה, והן היות כל התורה כולה מדברת לנוכח ישראל לבד והיותה ניתנה בארץ ישראל שהיא מיוחדת להם.

ולא לבד בזמן נתינת התורה, אלא אפילו אחר נתינתה כשיבואו דורות הבאים מהאומות שלא רצו לקבל התורה להסתופף תחת כנפי השכינה ולהתגייר היו יכולים לומר להם אין לכם חלק בה כיון שהיא מורה עלינו וניתנה לנו בא"י, אבל אחר שניתנה במדבר במקום הפקר להורות כי כל הרוצה לקבל יבוא ויקבל, אפילו שהתורה כולה היא מורה על ישראל ומדברת עימהם לא יוכל לומר לדורות הראשונים גם לא לאחרונים מן האומות אין לכם חלק בה, כי אע"פ שהיא מיוחדת להם ומורה עליהם, וכן ארץ ישראל היא מיוחדת להם לישראל ולא לאומות, אפילו הכי היו יכולים גם הם לקבל עליהם קיום כל המצוות ויהיו כטפלים לישראל בתורה כמו שכתבנו, ולכך אנחנו מקבלים בכל הדורות הגרים הבאים להסתופף תחת כנפי השכינה והם מקיימים המצוות כמונו ואינם כמונו לשררה על הצבור וליטול חלק בארץ שהרי יתרו וכל משפחתו נתגיירו וקבלו התורה גם הם בזמן נתינתה ולא היה להם חלק בארץ, כמו שכתוב (במדבר י') אל המקום אשר אמר ה' אותו אתן לכם, ואין לגרים חלק בה, ואם כן גם כשהיו האומות מקבלים התורה היה עניין קבלתם כדי לקיים המצוות והאזהרות שבה, לא שיחשבו שהתורה ניתנה להם כמו לישראל, כי ישראל לזכותם וזכות אבותם ניתנה להם התורה וארץ ישראל, והאומות אין להם בה אלא קיום המצוות שעליהם לקיים לא ירושה ולא חלק בארץ, כי גם יש הרבה מצוות שלא היו חייבים

בהם אע"פ שקבלו התורה, כמו שאמרו (קידושין ע"ג) קהל גרים לא איקרו קהל ומותרים בממזרת, ועניין שררה על הציבור וכיוצא בהם.

שער היסודות פרק לג [האם יש רמות קדושה שונות בתורה]

חל עלינו חובת ביאור אם יש הפרש באיזה דבר של קדושה בין קצת התורה לקצתה, כי מן הנראה היה כי עיקר התורה וקדושתה אינו אלא בענייני המצוות ואזהרות לא בסיפורים ודברים אחרים הכתובים בתורה, וכן לא במשנה תורה שהדיבור הוא מפי משה ומצאנו ראינו כי קדושת התורה אחת היא, במה שכתוב בה מצווה או אזהרה ובמה שכתוב בסיפורי קין שידע אשתו ומה שנולדו לו מן הבנים, וסיפור תולדות אדם ונח בענייני התיבה ותולדותיו ושאר סיפורי התורה, הכול קדושה אחת לעניין עבוד הגויל לשם קדושת ספר תורה, כמו שהוא בשמות ובמצוות ואזהרות כן הוא בסיפורים, וכן בקדושת הכתיבה בחיסור ויתור אות או דיבוק, וכן בקריאה בה אפילו בציבור שווים הסיפורים לאנכי ה', ובנשבע במה שכתוב בתורה ג"כ שווה וידע קין וגו', ומשנה תורה לאנכי ה', והטעם דרך כלל כי כולה דברי אלוהים חיים ומלך עולם למשה רבנו כמו שהייתה כתובה אצלו אלפים שנה, וכולה שמותיו של הקב"ה.

וביאור טעם זה יתחלק לשנים, כי כמו שמי שממרה את פי האל יתברך בדבר גדול או קטן הסברא נותנת שהוא חייב מיתה כמי שעובר על פי מלך בשר ודם, ויותר לאין קץ, וכתוב ביהושע כל איש אשר ימרה את פיך לכל אשר תצוונו יומת, בין יהיה הדבר המצווה קטן או גדול לא נביט אליו כי אם אל המצווה, כן הדברים היוצאים מפי האל יתברך, הן בדבר מצווה חמורה הן בדברי סיפור הנראה קל ובלי צורך הם שווים במה שכולם הם דברי אלוהים חיים, ויש בכולן יתר שאת וקדושה שהן נכתבין בקדושה ואינם נאמרים כי אם במקום נקי, להיותם דברים אמיתיים נאמרים מפי האל יתברך, וגם הדברים הנראים קלים בעינינו ראוי להאמין כי לא לבד למה שנגלה ונראה קל בעינינו הוא שנאמרו מפי האל יתברך, כי אם גם על מה שיש בהן מן הסודות ודברים נסתרים אשר לא יכילם רעיון כל בני אדם, ולכן נסתרו מעינינו, והם בגדר וערך דברי המצוות ודברים האמורים.
ותמצא כי באלו הב' ספרים הראשונים הנכללים בהם רוב הסיפורים, הוזכרו בהם שמות הקודש יותר משמונה מאות פעם, והשמות שהוזכרו בשני הספרים האחרים שהם ספר ויקרא וספר במדבר סיני אשר בהם רוב המצוות שבאלו הד' ספרים הם כמו ז' מאות.

ואפשר שהייתה הכוונה להורות ולרמוז לנו העניין שכתבתי, כי גם שהם סיפורים ודברים קלים כפי הנראה, עם כל זה יש בהן מן הקדושה והמעלה מה שנעלם מעינינו, ועל ידי השמות הקודש הנזרעים והנטועים בתוך הסיפורים יתעלו אותם הסיפורים והיו קודש, ובשני הספרים האחרים להיותם מרובים במצוות לא הוצרך להיזכר עליהם כל כך שמות

הקודש, ולכן אפשר ג"כ כי ע"ז היו שמות הקודש אשר נזכרו בספר משנה תורה כפלים או יותר מכל ספר מהספרים הראשונים, להורות כי גם כי לפי לשון הספר. נראה שנאמר מפי משה רבנו, האמת הוא כי הכול היה דברי אלוהים חיים, כי בכלל התורה שהייתה גנוזה לפניו אלפים שנה קודם שנברא העולם היה ספר משנה תורה, ומפני שהוזכרו בו מצוות שהוזכרו כבר בספרים הראשונים שלא הוזכרו עדיין, כי לכך נקרא משנה תורה, וגם שהוא כמי שמדבר משה אל בני ישראל, הוזכרו בו יותר מת"ת שמות הקודש, לקודש את דברי הספר ההוא כמו שאר הספרים שמורה לשונם יותר שנאמרו מפי הגבורה למשה רבנו, וכן תמצא כי כל שמות הקודש שהוזכרו בתורה הוזכרו קודם באלו השני ספרים הראשונים, הם שם בן ד' ושם אלוהים ואל שדי ושם אדני ושם אהיה, כי שם צבאות שהוא תשלום כל השמות שאינם נמחקים לא הוזכר עד שבאה חנה, והיה זה רמז ג"כ כי לא נתווסף קדושה ומעלה בשאר הספרים יותר מקדושת ב' הספרים הראשונים, גם כי יש בהם מהסיפורים שנראים דברים קלים והם חמורים לפי האמת.

והטעם השני להיות קדושה בסיפורים כמו במצוות התורה, הוא כי כל התורה כולה שמותיו של הקב"ה היא ויש צירופי שמות בסיפורים כמו בשאר התורה, כמו שהוא ידוע ליודעים חינה של תורה, ואני אומר לפי דרך זה כי מה שאמר כי כל התורה כולה היא שמותיו של הקב"ה, הוא, כי האותיות הנכללות בשמות שאינם נמחקים הם י"ב אותיות יה"ו, אד"נ, ל"מ, ש', צב"ת, ובסדר האל"ף בי"ת הן א"ב דה"ו י' למ"נ צ' ש"ת, והאותיות שאינן נכללות בשמות הן עשרה, ג' זח"ט כ' סע"פ ק"ר, ונאמר כי כל אות הסמוך ונוגע באות מאותיות השם יקודש, והנה הב' מקודשת הגימ"ל שאצלה, והדל"ת והה"א והוא"ו מקודשות הזי"ן והחי"ת והטי"ת שאצלן, שלושה כסדרן כנגד שלושה כסדרן, והיו"ד מקודשת הכ"ף שאצלה, והלמ"ד מ"ם נו"ן מקודשות הסמ"ך עי"ן פ"ה שאצלן, והצד"י מקודשת את הקו"ף שאחריה, והשי"ן מקודשת הרי"ש שלפניה, האל"ף והתי"ו אינן מקודשות שום אות פרטית כי הן כוללות כל האותיות מלפניהן ומלאחריהן, והרי כל התורה כולה שהיא מחוברת מכ"ב אותיות היא שמותיו של הקב"ה, כי כל האותיות הם שמותיו יתברך על דרך זה.

שער היסודות פרק לד [לא תוסף ולא תגרע]

והעיקר התשיעי כי התורה הזאת מועתקת מאת הבורא לא מזולתו, ועליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע, לא בתורה שבכתב ולא בתורה שבעל פה, שנאמר לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו, עכ"ל **הרב** ז"ל פרק חלק. ועניין עיקר זה כי גם שיסדנו בעיקר השמיני אמיתת תורה מן השמים, היה אפשר להאמין כי היא אמתית מאתו יתברך אבל לא שתהיה מראשיתה עד סופה אותיותיה ומילותיה וסדרה מפי האל יתברך, אלא אחר שהיה בא הדיבור למשה רבנו על עניין אחד היה כותב העניין ההוא המכוון כפי מה שהיה נראה לו,

ולא בלשון עצמו שנאמר לו ולא כסדר שנאמר לו, אלא כפי מה שיזדמן למשה רבנו בשעת כתיבתו, ולכן הוצרכנו לעיקר הזה, כי אמיתת התורה היא בשלמות לא לבד בענייניה דרך כלל ופרט אלא גם מילותיה ואותיותיה וסדרה מראשיתה עד אחריתה היא מועתקת כולה מאתו יתברך.

וכמו שעשרת הדברות הוא יתברך המדבר ואומר אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, באלו האותיות והתיבות כסדרן וכמו שכתוב (שמות ל"ג) והמכתב מכתב אלוהים הוא חרות על הלוחות, כן כל התורה כולה נאמרה למשה רבנו באותן האותיות והתיבות כסדר הכתוב בתורה, אע"פ שנראה מלשונה שהיא נאמרת ע"י אמצעי המספר, ואומר כי בראשית ברא אלוהים ושאמר יהי אור ויהי רקיע, יש לנו להאמין כי בזה הלשון ממש נאמר לו שיכתוב בראשית ברא אלוהים וכתב, וכן כל התורה כולה עד לעיני כל ישראל נכתבה פעם כמדבר ע"י אחר אמצעי ופעם כמדבר הוא עצמו, וכפי מה שכתבנו בפרקים הקודמים, ולהיות חומר מעלה בעשרת הדברות שהם כוללים כל מצוות התורה כולה, נאמרו בלשון האל יתברך המדבר הוא עצמו להם לזרזם ולתת להם מעלה וכבוד כי פיו המדבר אליהם.

ומפני כי מזה היה נמשך להם ג"כ עונש ואשם יותר אם יעברו על דברו הנשמעים מפיו עצמו, כי אינו דומה הנזהר על הדבר מפי המלך בעצמו לנזהר על פי שלוחו, וכמו שאמר ליואב (ש"ב י"ח) כי באוזנינו ציוה המלך וגו', לכן חששו ישראל ואמר למשה רבנו, דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלוהים פן נמות, כי בדברו עמנו פה אל פה נהיה נענשים למיתה ח"ו אם נעבור על דבריו, כי התועלת הנמשך מדבורו אלינו כי נהיה זריזים יותר בקיום דברו בשמענו אותם מפיו, גם שנשמע הדברים מפיך נשמע ונקבל לעשות, וזהו הנרצה באומרם דבר אתה עמנו ונשמעה, והוא השיב להם אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם בא האלוהים ובעבור תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו, ויהיה נסות מלשון הרימו נס, כי לתת לכם מעלה וכבוד לזכותכם שתשמעו באוזניכם דברו ותהיו כנביאים בא האלוהים, כי בזה תהיה יראתו על פניכם לבלתי תחטאו בשמעכם את דבריו מפי לפיכם, לא להענישכם יותר אם תעברו.

ונחזור לעניין כי כל התורה כולה מראשה לסופה נאמרה למשה רבנו ככתבה וכלשונה, מבלי שינוי לשון או אפילו אות א' כל שכן עניין מהעניינים הכתובים בה, וימשך מזה כי לא ייפול שום שינוי בה לעתיד, כי אם הייתה נאמרת מפי משה רבנו שאמר אלו העניינים והוא כתבם כפי מה שנראה לו, היה אפשר שייפול איזה שינוי בלשונה או בכתבה לא בכלל ענייניה, כי לא היינו נזהרים אלא בשמירת ענייניה, אבל מאחר שנתאמת לנו כי ציור כתיבתה ג"כ הוא מאתו יתברך לא יהיה מקום שייפול בה שום שינוי, כי מי הוא זה אשר יבוא אחרי המלך את אשר כבר עשהו, וגם מי הוא אשר יושיט ידו לשנות בתוספת או

גרעון במה שכתב מפיו יתברך, כי במה שיראה לו שצריך תוספת או גרעון יחשוב כי אל דעות ה' ולא קצרה ידו ומדעו מהשכיל על כל דבר ודבר שיהיה שלם ולא יצטרך לתוספת או גרעון, כי הוא יתברך הבורא כל העולם ויודע מה שעתיד להיות, ובוחן לבות וכליות מתחילת נתינת התורה ידע מה שיהיה עד סוף הימים ושלא תצטרך לתוספת ולא לגרעון.

ולא לבד תורה שבכתב היא שלימה מבלי תוספת וגרעון, אלא גם תורה שבעל פה אי אפשר ליפול בה תוספת או גרעון מן הטעם הנזכר, כי סדרה ומילותיה עצמן כמו שהן כתובות בתורה נאמרו למשה מסיני, ונמסרו לו דרכי הלמודות ריבויים ומיעוטים קלים וחמורים וג"ש ושאר מדות שהתורה נדרשת בהם, אשר אי אפשר ליפול בהם תוספת וגרעון כי הן נלמדות מן הכתובים המדויקים ככתבם וכלשונם מפי הגבורה, וכן ההלכות שאין להם סמך בכתוב והן הלכות למשה מסיני הן ידועות וקצובות שאין התוספת והגרעון נופל בהם. ושלמות התורה אשר לא ייפול בה תוספת ולא גרעון, יתבאר מכמה פנים וראיות מן השכל, מצד הנותן, ומצדה, ומצד המקבלים, ומצד האמצעי בנתינתה. אם מצד הנותן והוא האל יתברך היא שלימה, כי כמו שלא ייפול בו יתברך שינוי לעולם כן לא ייפול שינוי במה שנאמר מפיו יתברך לעולם, כי לא ימשך שינוי ממה שאין בו שינוי, וזהו שרמז בכל מקום שאמר אני ה' אחר קיום מצוות רמז מה שכתוב (ויקרא י"ט) ושמרתם את כל חוקותי ואת כל משפטי ועשיתם אותם אני ה', כי ראוי ומחויב לכם שתשמרו בלבבכם החוקים והמשפטים שיש להם זמן קבוע עד בוא זמנם וכן השאר ותעשו אותם, אני ה', כמו שאני ה' ואין בי שינוי לעולם כמו כן בחקותי ומשפטי לא יהיה בהם שינוי וחילוף לעולם.

וכן מצדו יתברך באופן אחר, והוא מצד פעולותיו יתברך שראינו מה שפעל ועשה בעולם התחתון נוהג על המנהג שבראו, הארץ מוציאה מן הנזרע בה והב"ח מולידים כדומה להם, לא ישתנו סדרי בראשית וטבעי הדברים כולם, וכן השמים והארץ לא ישנו את תפקידם, ויותר מהמה ראוי ומחויב שלא ייפול שינוי וחילוף בתורתו אשר היא אלוהית ונבראת אלפים שנה קודם שנברא העולם. ואם מצדה ג"כ יתחייב שלא ייפול בה שינוי וחילוף, כי דרכיה דרכי נועם וכתוב יושר דברי אמת, ומה שהוא אמת לא יגרע ולא יוסיף, וכמו שאמר המשורר אחר סיפורו מן מעלותיה ושלמותה, יראת ה' טהורה עומדת לעד, כי מזה נמשך ומתחייב שתעמוד לעד ולא ייפול בה שינוי וחילוף כלל כיון שהיא תמימה ונאמנה, והיותה תמימה מתבאר ממה שהיא כוללת ונותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא, כי יש מצוות שהשכל מחייבן ומצוות שאין השכל מחייבן, והמצוות שהשכל מחייבן כמו מה שבין אדם לחברו בגופו וממונו כי בהן יש קיום בישוב הנהגת העולם, ובהיות שכל האדם מיושב מבלי מעיק ומציק מפנה עצמו לשאר המצוות המיישרות ג"כ את האדם להצלחת עולם הבא, והן המצוות שאין השכל מחייבן, שתכלית כוונת קיומן הוא לשכר הצפון בעולם הבא עין לא ראתה אלוהים זולתו, כי כפי חומר אותן המצוות עצמן,

שאין השכל בהיותו בזה החומר העכור משיג את טעמן כמו שאין השכל משיג מהות העולם הבא .

וכן מצדה באופן אחר יחויב שתהיה עומדת לעד ולא ייפול בה שום שינוי, והוא מה שנודע מפרסום נתינתה בקולות וברקים וענן כבד על ההר וקול שופר חזק מאד, כי מזה יש הוראה על קיומה לעתיד, כי הדברים הנעשים בפרסום גדול יהיה בטוח העושה אותן שלא ייפול בהן שום שינוי וחילוף לעתיד, כי השינוי בדבר ואפילו לאחר זמן הרבה יורה חסרון בתחילת הדבר ההוא, כי הדבר השלם בתחילתו לא ישתנה בסופו.

והנה אלו הארבעה דברים שנראו בנתינת התורה יורו על קדימותה ושלא ייפול בה שום מין מהשינויים, והם ד':

שלא תהיה נחלפת בתורה אחרת,

ושלא תהיה עניינה בנוסחא אחרת,

ושלא יהיה נגרע ממנה דבר,

ולא נוסף ג"כ.

ועניין הקולות הם הוראה לקיום התורה שלא תהיה נחלפת בתורה אחרת, ולכן ניתנה בקולות ובקולי קולות, כי קולה ישמע לעולם ולא זולתה. ועניין הברקים מורים על הנסיחה, כי גם שעניינה יהיה קיים לא תינתן לנוסח אחר, אלא כמו שהיא מבראשית עד לעיני כל ישראל, כמו הברקים כי גוונם אינו משתנה. וענן כבד על ההר יורה על הגרעון שלא ייפול שום גרעון בשום דבר חוקיה ומצוותיה, כמו הענן שהיה כבד על ההר ולא נמחה כעב וכענן אחר שנאמר בו מחיתי כעב וגו', ועניין קול השופר חזק מאד יורה על שינוי בתוספת כקול השופר שהיה חזק מאד ולא יעריך אדם ולא ישער תוספת על הקול ההוא, וגם כי התייחסות כל אחד מהדברים לכל אחד מהשינויים אינו מוכרח, די שיהיו ארבעה כנגד ארבעה.

ואלו ד' מיני השינויים זכרם הכתוב ג"כ, על התוספת והגרעון אמר לא תוסיפו על הדבר ולא תגרעו ממנו וגו', ועל הנסיחה אמר בסוף ג"כ אלה המצוות אשר ציוה ה' את משה אל כל בני ישראל וגו', כלומר אלה ככתבם וכלשונם, ועל חילוף התורה אמר בסוף חומש הפקודים אלה המצוות והמשפטים אשר ציוה ה' ביד משה אל בני ישראל, כי המצוות והמשפטים האלו והם תרי"ג מצוות לא יתחלפו באחרים לעולם, וכן אמרו חז"ל, כה תאמר לבית יעקב, כה בלשון הקודש, כה כסדר הזה, והוא עניין הנסיחה, כה בעניין הזה והוא עניין החילוף, כדי שלא תפחות ולא תוסיף.

ואם מצד המקבלים והם ישראל ראוי ומחויב ג"כ שלא תשתנה התורה, כיון שהם זרע קודש ברוכי ה' בני אברהם יצחק ויעקב והנמשכים מהם עד משה רבנו עליו השלום שכולם קיימו את התורה קודם נתינתה, ואיך ימירו או יחליפו אותה בניהם אחרי נתינתה וקבלתה, ואם המקבלים אותם עצמם ראו עוצם נתינתה במעמד הר סיני בקולות וברקים ונתאמתו שהייתה מאתו יתברך והורישוה לבניהם והעידו להם על אופן נתינתה ואמתתה, איך יקומו בניהם אחריהם ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו ח"ו, אדרבה הבאים אחר נתינת התורה יהיו תחת אבותיהם ויאמתו ויקיימו אותה לאלפי דורות, כמו שהם יודעים ומקיימים כי הם זרע האיתנים אברהם יצחק ויעקב, וכמו שיעד הכתוב לא תשכח מפי זרעו, כי כמו שהם יהיו ידועים ונכרים לעולם כי הם זרע כל אחד מן האבות הרמוזים למעלה, באמרו כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי לאבותיו וגו', כן לא תשכח השירה הזאת אשר היא לפניו לעד ולקיום.

ותשלום ספר התורה כי קיום התורה בכל הדורות מורה על היותם בני אברהם יצחק ויעקב, כי לא נפל בלבול ולא עירוב בזרעם, וכן לא ייפול שום חילוף בתורה, כי זה תלוי בזה כי היא מורשה לקהלת יעקב אבינו ע"ה, ואין לאומות ולבלתי מקיימים אותה שום חלק ונחלה בה, וכמו שכתוב לא עשה כן לכל גוי ומשפטים בל ידעום וגו', ובהיותם זרע ברור ונקי לאבותם הם שלמים במידות גופם ובמידות נפשם החצובה מתחת כסא הכבוד מקום מחצב נפשות האבות ע"ה, והם מקיימים התורה המורשה להם מהם הכוללת מדות הגוף והנפש, והרי הם מאמתים ומקיימים נתינת התורה מאתו יתברך כאילו נמצאו הם בעצמם במעמד נתינתה בהר סיני. וזה ירצה מה שאמר ו חז"ל שנפשותיהם של כל הדורות הבאים מישראל נמצאו במעמד הר סיני, כי היותם זרע נבחר בגוף ובנפש ממקבלי התורה מורה על קיומה לעתיד בלי שום שינוי כאילו היו הם עצמם במעמד נתינתה, עם שאין המדרש יוצא מידי פשוטו.

וכן מצד המקבלים באופן אחר לא יקרה בתורה שום שינוי וחילוף, וזה מצד השכלתם וחכמתם מכל העמים, וכמו שכתוב (דברים ד') ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים אשר ישמעון את כל החוקים האלה ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, אמר שראויים לשמור לעולם ולעשות את דברי התורה בלי שום שינוי, מצד כי היא חכמתם ובינתם לעיני העמים, הם יודעים כי חכמת ישראל היתירה מכל האומות היא מצד התורה, ובפרט אשר ישמעון את כל החוקים וגו', כי מהחוקים אשר אין טעמם נגלה כי אם לישראל תראה חכמתם ובינתם לעיני העמים ואמרו רק עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, כי גם שהחכמה היא קנויה להם מצד התורה גם הם מצד עצמם הם חכמים ונבונים ומצד חכמתם ותבונתם השיגו וזכו למעלת חכמת התורה, וכמו שכתוב (דניאל ז') יהיב חכמתא לחכימין, וכן אמרו חז"ל (קידושין מט) עשרה קבין חכמה ירדו לעולם ט' נטלה א"י

ואחד כל העולם כולו, ולא אמר ט' נטלה ארץ כנען אלא א"י, אווירא דארעא דישראל מחכימה לישראל.

והנה הכתוב הזה שאמר ואמרו רק עם חכם ונבון וגו' דבר לעתיד כי כשיבואו לא"י ויתחכמו בה יותר מכל האומות אז יאמר עליהם רק עם חכם וגו', שהרי בכתוב הקודם לזה אמר ראה למידתי אתכם חוקים ומשפטים וגו' לעשות כן בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה, וסמך מיד ושמרתם ועשיתם וגו' ואמרו רק עם חכם ונבון וגו', כי מצד שקבלו התורה וישכנו בארץ ישראל יהיו משיגים חכמה יתירה לעיני כל העמים. וסיבת היות אווירא דארעא דישראל מחכים מצד כי אדם הראשון נברא ממבחר א"י והוא מקום המזבח, כמו שדרשו ז"ל (ב"ר פי"ד) כתיב הכא עפר מן האדמה וכתיב התם מזבח אדמה, והאל יתברך אחר שציירו מן המקום המובחר ההוא נפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה כמו שתרגם אונקלוס ע"ה לרוח ממללא, והיא חכמתו ובינתו המושגת לו מאתו יתברך במבחר א"י, ונתברר ונתלבן זרעו של אדם הראשון באבות ובניהם אחריהם עד שחזרו למקום מחצב אביהם הראשון, וחכמת אדם הראשון תאיר פניהם בהיותם במקום המובחר ליצירת גופו ומקום שנופח בו נשמת חיים מאתו יתברך, כי היא סיבת היות אווירה מחכים מהתפשטות בה אוויר נפיחתו נשמת חיים בשפע באדם הראשון, ולכן אין הנבואה שורה אלא בארץ ישראל, כי שם הייתה תחילת התנוצצות רוח ושפע האל יתברך, ונתברר שלא תשתנה התורה מצד המקבלים והם ישראל.

ואם מצד האמצעי והוא משה רבנו עליו השלום, יתברר ג"כ שלא תשתנה התורה, כיון שהיה מבחר המין האנושי בנבואתו ולא קם עוד נביא בישראל כמשה, ולא לבד הייתה עוצם ויתרון נבואתו על שאר הנביאים בשעת נתינת התורה, כי אם ג"כ קודם נתינתה, וכמו שאמר הכתוב אשר ידעו ה' פנים אל פנים וגו' לכל האותות וגו' לעשות בארץ מצרים וגו', כי מאז ששלחו הפליא להגדיל ולהבדיל נבואתו משאר הנביאים, כדי שיהיה בו כח והכנה לעלות לשמים ולקיים כל התורה כולה והגיע לשלמות אשר אין כח בחוק שום אדם להגיע ולא נגרע ממנו דבר אפשרי להשפיע על ילוד אשה שלא הושפע בו, ואם היה אפשר בחוק אדם שיושפע עליו יותר היה מושפע ממנו יתברך, וא"כ ימשך מזה כי גם התורה שניתנה על ידו עליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע ולא ייפול בה שינוי כלל, כמו שלא נפל שום שינוי בנבואתו בכל זמן שהיה מתנבא מתחילת נתינת התורה ועד סופה בתוך ארבעים שנה, ודי בזה הערה מה שלא קרה שינוי בטבע גופו כמו שכתוב לא כהתה עינו ולא נס ליחה.

וכן מצד האמצעי והוא משה רבנו עליו השלום באופן אחר, כי כמו שסיפורי התורה והגדותיה שנאמרו על ידו הן אמתיות ולא ייפול בהן תוספת ולא גרעון, כן במצוות התורה

ואזהרותיה שניתנו על ידו לא ייפול בהן תוספת ולא גרעון, כי התורה היא שוות החלקים, ואם בסיפורים שהוזכרו בתורה אי אפשר ליפול בהם שינוי כי מה שהיה כבר היה, כל שכן בעיקר התורה והיא מצוותיה ואזהרותיה. ונתבאר מכל זה מן הסברא הנכונה כי לא ייפול שום שינוי בתורתנו התמימה. והראיה מן החוש, ממה שראינו כל זמן משך הנבואה בישראל שלא דבר שום נביא אמת שום דבר שיראה נגד מה שאמר בתורת משה, וכל דברי הנביאים מסכימים בנבואתם למה שכתוב בה ושאין לגרוע ממנה ולא להוסיף עליה, וכמו שאמרו בראש מגילה אלה המצוות שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה, וכיון שאינו רשאי לחדש והוא התוספת, כל שכן לגרוע, ומה שאמר אליו תשמעון אפילו אומר לך עבור על אחת מכל מצוות שבתורה כמו אליהו בהר הכרמל, הרי סיימו ואמרו הכול לפי שעה, שמע לו, דהוה מיגדר מלתא שהשיבן על ידי כן מעבודת אלילים, וכמו שהביאו ביבמות (דף צ'). אבל לבטל או לחדש שום מצווה אין כח ביד שום חכם ואפילו נביא שיאמר כך מפי הגבורה לא נאמינהו, כי גם שהכתוב אמר לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצווה אתכם ולא תגרעו ממנו, שנראה שאנו מוזהרים בכך, אבל אם האל יתברך יצוונו לעתיד מצווה מחודשת או יגרע ממצוותיו מי יאמר לו מה תעשה, אפילו הכי האל יתברך אמר שלא תשתנה כי לא תיפול בה שינוי מצד שלמותה, ואפילו הוא יתברך לא ישנה אותה כי הוא בראה בכל השלמות האפשרי מקודם שנברא העולם וידע כי לא ייפול בם שינוי לא בתוספת ולא בחסרון, כי הדבר השלם והאמתי לא ייפול בו שינוי כלל, וכמו שכתוב לא בשמים היא, שירצה לפי כוונה זו שמן השמים ג"כ לא יחדשו בה דבר כיון שניתנה כבר בשלמות מן השמים.

וכן ראיה מן החוש, כי הוא מן הידוע כי ייפול שינוי בדברים לפי רוב השנים ושינוי הזמנים ושינוי האנשים והמקומות. וביאור זה כי אחר שהאנשים אינם עומדים לעולם על תכונה אחת ועל כוונה אחת כי תשתנה תכונתם ודעתם לפי שינוי הזמנים, יהיה מן ההכרח שישתנו דבריהם ומעשיהם ולא ישובו לסדרן הראשון. ואחר שראינו בכל הזמנים החולפים כי כלל האומה הישראלית לא סרו מלהחזיק האמת שקבלו אבותם, בין בהיותם בשררה על אדמתם בין בהיותם בעבדות בארץ לא להם, יתחייב כי נצחיות התורה ואמתותה היא העומדת להם בכל הזמנים והמקומות המשתנים שיהיו נכונים ומזומנים לעולם ללמידתה וקיום מצוותיה, ולא ישנו את תפקידם בשינוי ההוא עליהם לפי רוב השנים, וזו היה הנראה על היותה נצחית וקיימת לעד מבלי שינוי להיותה תורה אלוהית, כי יותר נזהרים בה האומה הדבקה בה' בהיותם בגלות מבהיותם בגאולה, ונותנים לב לדעת כי מה שרפו ידיהם ממנה הייתה סיבת גלותם ומוסרים נפשם עליה בגלותם, וכמו שאמרו ז"ל או יהודי או צלוב.

וכמה פעמים בימי השופטים נכשלו ישראל בעבודת אלילים ועברו דברי התורה וניתנו ביד אויביהם וזעקו אל ה', כי ידעו כי על אשר עברו את דברי הברית באה להם הצרה ההיא ושבו לו וריפאם והצילם מלוחציהם, וזו היא ראיה לנצחיות התורה כי מרפים ידיהם ממנה יכשלו ויתנו לב לשוב לקיימה על איתנה הראשון, ולא ינסו ברצותם לחדש להם דת אחרת לראות הייטב להם בה, והעוברים מישראל הוא לתוקף יצרם ותאוותם יביא להם לחטוא ומיד מתחרטים, ואפילו הפושעים במרד ובמעל הם יודעים ריבונם ומכוונים למרוד בו, וזדון לבם משיאם לומר מי אדון לנו כל אשר תמצא ידינו לעשות בכוחנו נעשה ולא יחושו לעונש שאחר המיתה עם היותם יודעים אותו, וכמאמר אחד מהם כלום אני עושה אלא להכעיס את בוראי, והבא אחריו אמר קמאי לא ידעי לארגוזי כלום אנו צריכים אלא לאורו יש לנו זהב פרוים וכו' אמר לו והכתיב לי הכסף ולי הזהב וגו', אמר להם כבר נתנו לנו דכתיב: השמים שמים לה' והארץ נתן וגו', הרי שאין סיבת חטאתם פקפוקם באמיתת התורה או סכלותם באמיתת הבורא, שהרי יודעים ריבונם ומכוונים למרוד בו ומביאין ראיה מדבריו שהם דברי התורה למה שיעלה בדעתם לעבור על דבריו ולחלוק על רצונו וחשבו מחשבות לבטל את התורה ומצוותיה, ולא עלה בידם עם היותם מלכים וסגנים ולא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות, וזהו מצד נצחיות התורה כאשר הבטיחנו בה כי לא תשכח מפי זרעו, וראינו כמה מן המלכים מן האומות שחידשו להם דת ושמעו להם עבדיו ועזבו את הקודמות וכי יתקצפו במלכם ובאלוהיהם יפנו לבם לאחרת, מה שלא קרה בדת האלוהית, כי הבועטים למלאות יצרם בעת תאוותם אחר כך יזכרו וישובו אל ה' הם או בניהם, וזהו מסגולת נצחיות התורה האלוהית ובכל הדורות, וכמו שאמר הכתוב אחר אמרו כי לא תשכח מפי זרעו אמר כי ידעתי את יצרו אשר הוא עושה היום, כאילו העיד האל יתברך כי מה שאכל ושבע ודשן ופנה אל אלוהים וגו' הכתוב למעלה, ידע הוא יתברך כי מצד יצרו המפתה אותו הוא שעשה ולא יתמיד בו אלא שישוב אחר שחטא וכמו שאמר אשר הוא עושה היום.

והראיה הלקוחה מן הקבלה בנצחיות התורה וקיומה דרך כלל, מה שאמרה תורה ציוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, כי התורה שציוה לנו משה היא בנחלה ומשמשת לדורי דורות לקהלת יעקב, וכל הנביאים הבאים אחרי משה רבנו עליו השלום כולם הסכימו על נצחיות תורת משה ולא פחתו ולא הוסיפו עליה כמוזכר במס' מגילה, וכולם הזכירו את משה רבנו בסיפורי נבואתם, ביהושע נזכר כמה פעמים ובשופטים בתחילתו אשר ציוה את אבותם ביד משה, ובשמואל אשר עשה את משה ואת אהרן, ובמ"א ח' כאשר דברת ביד משה עבדך, ובמ"ב י"ד ואת בני המכים לא המית ככתוב בס' תורת משה וגו', (בישעיה ס"ד) ויזכור ימי עולם משה עמו מוליך לימין משה וגו', ובירמיה אם יעמוד משה ושמואל לפני, וביחזקאל לא הוזכר משה ואין בכל הנביאים מי שיזהיר על דבריו כמוהו, ובתרי עשר זכרו תורת משה עבדי אשר ציוויתי וגו'. ומצאנו ראינו הנביאים כולם מזהירים על קיום התורה,

ביהושע לא ימוש ספר התורה הזה מפיך, ובשופטים אתם עזבתם אותי ותעבדו אלוהים אחרים לכן לא אוסיף להושיע אתכם, ובשמואל אם בכל לבבכם אתם שבים אל ה' הסירו את אלוהי הנכר וגו' ועבדוהו לבדו ויצל אתכם וגו', ובמלכים במראה שנית לשלמה אם שוב תשובון אתם ובינכם מאחרי ולא תשמרו מצוותי וגו', וישעיה וירמיה ויחזקאל ותרי עשר רובם תוכחות לישראל על עברם את התורה.

וכן ראינו אותם מזהירים את ישראל על מצוות פרטיות הכתובות בתורה, יהושע נצטווה למול את ישראל שנית, וכתב שעשו את הפסח ושאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח מצוות וקלוי וגו', ובנה מזבח בהר עיבל וקרא את כל דברי התורה הברכה והקללה ככל הכתוב בספר התורה, והנשיאים קיימו שבועתם לגבעונים, והכה יהושע את כל הארץ וגו' ואת כל הנשמה החרים כאשר ציוה וגו', ולא הסיר דבר מכל אשר ציוה ה' את משה, וחלק את הארץ לשבטים ולשבט הלוי לא נתן נחלה אשי ה' אלוהי ישראל הוא נחלתו, והיה החילוק ע"פ הגורל, ונתן את ערי המקלט לנוס שמה, וגו', והזהיר לבני ראובן וגד על המזבח אשר בנו, ובשופטים עלה המלאך מן הגלגל ואמר אעלה אתכם וגו' ואתם לא תכרתו ברית וגו' מה זאת עשיתם, ודבורה היו באים אליה בני ישראל למשפט, וכן שאר השופטים, ועבדו בני ישראל את הבעלים ואת העשתרות והוכיחם ושבו, ושמשון נזהר בנזירות, ונקהלו בני ישראל על דבר פילגש בגבעה, ועלי הוכיח את בניו אשר ישכבון וגו' ונאמר לו למה תבעטו בזבחי ובמנחתי וגו', ובני שמואל לא הלכו בדרכיו, ונאמר ובניך לא הלכו בדרכיך עתה שימה לנו מלך וגו', והמליך עליהם מלך וצדק עצמו באמרו הנני ענו בי וגו', ושאול הזהיר את האוכלים על הדם ואמר ושחטתם בזה ואכלתם, והוכיח שמואל את שאול על אשר לא שמע אל דבר ה' ויעט אל שלל העמלקים, והרג דוד את ההורגים את שאול ואת איש בשת, ופרץ ה' פרץ בעוזא, והוכיח נתן את דוד על אשר הרג את אוריה ולקח אשתו, וקיים דוד שבועתו להמליך את שלמה בנו אחריו ובנה בית המקדש, ועשה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו, ועשה ירבעם שני עגלי זהב ויהי הדבר הזה לחטאת וגו', ועשה יהודה הרע וגו' ויבנו גם המה להם במות וגו' וגם קודש היה בארץ וגו' והבמות לא סרו, ובנה אליהו מזבח בהר הכרמל בהוראת שעה ונענה, והעידו על נבות בני בלייעל והומת, ונענשו אחאב ואשתו איזבל, וחזק יואש את בדק הבית וכסף אשם וגו' לא יובא בית ה', ואמציה הכה את הממיתים את המלך אביו ואת בניהם לא המית ככתוב בספר תורת משה, וקרא המלך יאשיהו את כל דברי ספר הברית, וטהר את ירושלים ובית המקדש, ובשאר ספרי הנביאים ישעיה ירמיה יחזקאל ותרי עשר באו תוכחות כוללות בפרט על העבירות החמורים ויעודים ונחמות, וירמיה הוכיחם בפרט על חילול השבת.

והרי שקבלנו מכל הנביאים כי תורת משה נצחית היא ושום אחד מהם לא כתב שום דבר הפך התורה, וכבר דרש חנניה בן חלקיה דברי יחזקאל שהיו סותרין דברי תורה ואלמלא

הוא היה נגנז כמו שהביאו במסכת שבת, ואליהו בהר הכרמל הוראת שעה הייתה וכמו שאמר ובדברך עשיתי וגו', וכן שאר הספרים שנתנו ברוח הקודש אין בהם שום דבר נגד התורה, ואפילו ספר קהלת חתם באמרו סוף דבר הכול נשמע את האלוהים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם. ולא באה אלינו מצווה מאת האלוהים כי אם הכתובות בספר תורת משה ועליהן אמר כי ז"ה כלל האדם, רומז אל דור המדבר שקבלו התורה שהיו דור שכלו דעה וכל העולם לא נברא אלא לצוות לכל אחד מהם, ודניאל ועזרא ונחמיה הזכירו את משה רבנו בספריהם והזהירו על קיום תורתו, וכן דברי הימים שחובר על ידם, וראינו כי ממשה רבנו עליו השלום עד מלאכי חותם הנביאים כמו תת"ן שנה והיו בכל הדורות כמה אלפים חכמים ונביאים, מהם מ"ח שנתנבאו להם לישראל, לא פחתו ולא הותירו ממה שאמר בתורה, וכל שכן הבאים אחריהם שאינם כמדרגתם, נראה דבר ברור כי על התורה אין להוסיף וממנה אין לגרוע ושכלם הסכימו בכך.

ואחריהם נלך לאנשי כנסת הגדולה האחרונים שקבלו כולם תורה שנמסרה להם מהנביאים וזקנים ויהושע ממשה רבנו, כמו ששנינו באבות, משה קיבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה, שהכוונה היא לפי העניין שאנחנו בו, שכמו שקבלה משה מסיני בלי תוספת ומגרעת כן מסרוה המוסרים תורה האחרונים והם הנביאים לאנשי כנסת הגדולה, ומהם נמשכה לתנאים הראשונים והאחרונים לאמוראים ולרבנן סבוראי והגאונים והרבנים והחכמים עד דורות הללו שאבדה חכמת חכמינו ובינת נבונינו נסתרה, עם כל זה אנחנו יודעים את התורה הזאת שהיא היא מה שקבלו אבותינו ע"ה על ידי משה רבנו, וכמו שהבטיחנו בתורה כי לא תשכח מפי זרעו. ואחשוב כי עניין מסירת יהושע התורה לזקנים וזקנים לנביאים ונביאים לאנשי כנסת הגדולה, ולא שנו שאנשי כנסת הגדולה מסרוה לתנאים שבאו אחריהם והם לבאים אחריהם, מפני כי מסירת משה התורה ליהושע הייתה בזמן פטירתו כשכלה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר עד תומם אחר שכרת ברית אתם בארץ מואב וקבלו את התורה ונחשב כאלו קבלוה עתה מחדש, וכן יהושע מסרה מחדש לזקנים ולישראל שהיו בזמן ההוא מפני שהיו אומרים כי מפני שהיו יראים שמא לא יכנסו לארץ הוא שקבלו התורה ועכשיו שנכנסו חזרו וקבלו אותה, וכמו שכתוב (יהושע כ"ד) בחרו לכם היות את מי תעברו אם את האלוהים אשר עבדו אבותיכם וגו' ואמר לא כי את ה' נעבוד ויאמר עדים אתם בכם וגו' ויכרות יהושע ברית לעם ביום ההוא וגו' ויכתוב וגו', ונאמר אחר כך ויעבד ישראל את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים וגו', כי כמו שעבדו את ישראל כל ימי יהושע ובסוף ימיו חזרו וקבלו התורה מחדש כן עבדו כל ימי הזקנים, ובסוף זמן הזקנים חזרו הנביאים לקבלה מהם מחדש, וכן הנביאים לאנשי כנסת הגדולה, כמו שכתוב ביחזקאל שהוא מהנביאים האחרונים והעולה על רוחכם היה לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגויים וגו' חי אני נאם ה' אם לא ביד חזקה וגו' אמלוך עליכם, כמו שאמרו ז"ל במסכת

סנהדרין, ואחר שקיבלוה אנשי כנסת הגדולה לא הוצרכו למוסרה עוד לבאים אחריהם והייתה מורשה להם כנחלה הממשמשת מדור לדור, ונמצא שקבלו ישראל התורה חמישה פעמים כנגד חמישה חומשי תורה, משה יהושע זקנים נביאים אנשי כנסת הגדולה, ולכך שנו משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע וגו', שהושוו כל הקבלות לקבלת משה מסיני, לומר שלא הייתה בה שינוי כלל אלא שהיא נצחית.

שער היסודות פרק לה [גזרות וסייגים לתורה]

וראוי לתת טעם לגדרי התורה וסייגיה שנראים כתוספת על התורה ומצוותיה, וכן בעניין הגרעון מה שאמרו ז"ל (סוף מכות) בא דוד והעמידן על י"א, ופי' רש"י שבתחילה היו צדיקים והיו יכולין לקבל עול מצוות הרבה, דורות האחרונים לא היו צדיקים כל כך ואם באו לשמור כולם אין לך אדם שיזכה ובא והעמידן על י"א כדי שיזכו אם יקיימו י"א מצוות הללו, וכן כל שעה הדורות שלמטה הולכים ומתמעטים.

והתשובה על התוספת, קלה מצד מה שפי' ז"ל כמו בשר עוף בחלב אם מוסיף ואומר שהוא מן התורה הוא תוספת בה, ואם אומר כי מן התורה מותר אלא שהחכמים אסרו אותה משום גדר וסייג אינה תוספת אלא משמרת למשמרתה של תורה, וכן משמעות הכתוב שאמר לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצווה אתכם, כלומר שלא תוסיפו על הדבר ותאמרו כי אנכי מצווה אתכם על התוספת גם כן, וימשך מזה כי אם יעבור על התוספת לא ייענש ויבא מצד זה לעבור על עצמות הדבר, בחשבו כי הכול דבר אחד, והרי שהוא בא לידי גרעון, וכמו שאמרו בסנהדרין מנין שכל המוסיף גורע שנאמר כי אמר אלוהי לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו, הקב"ה לא הזהירם על הנגיעה ובתוספת גרעו שדחף הנחש את חוה על האילן עד שנגעה בו, ואמר לה ראי שאין מיתה על הנגיעה אף על האכילה לא תמותו.

אבל התשובה על הגרעון קשה. וכתב הרמ"ה ז"ל על בא דוד והעמידן וישעיה וכו':

> לאו למימרא דאי עביד הני בלחוד זכו לחיי עולם הבא דא"כ בטל עונשן של עבירות ושכרן של מצוות, אלא משום דקי"ל דמאן דמקיים לי' לתורה כולה מסייע ליה קב"ה ומגין עליה דלא ליתי לידי הרהורא ואזיל להההוא עלמא בלא חטא, אבל מאן דלא מקיים ליה לכולה תורה אע"ג דאית ליה רובא זכיות לא מסתייע מן שמיא לאגוני עליה מיצר הרע כד"א פ' שילוח הקן, וכיון דחזא דוד דהוו ממעטי דרי ואזלי בעא רחמי ואוקמיה למצוות למיגני מיצר הרע אחד סרי ואתא ישעיה ואוקומינהו אשית והכין מסתברא, עכ"ל ז"ל.

והרב **בעל העיקרים** ז"ל כתב במאמר ג' פ"ל,

כי אין הכוונה לומר כי העשיית אחד עשר מצוות או שלוש מקנה מן השלמות האנושי המדרגה שתשיב מצד כל מצוות התורה, או שבהן יקנה מדרגה מהשלמות ולא בפחות, אלא שכל אחד מהנביאים היה מתכוון לעשות כללים כוללים מצוות רבות מהתורה ומדות טובות כדי שעל ידם ישיג האדם מדרגה גדולה מהשלמות וכו' קרובה למדרגה המושגת על כלל המצוות אף על פי שאי אפשר שתעלה למדרגה גדולה כמוה, עד כאן.

ואני תמה על פשטי מאמרים אלו, איך אמרו בא דוד והעמידן על י"א וישעיה על ו' וכו' אחר אומרם תרי"ג מצוות נאמרו לו למשה בסיני וכו' שנראה שדוד העמיד אלו התרי"ג על י"א, אם הרצון הוא שאלו הי"א הם כוללים כל התרי"ג צריך לדעת באיזה אופן הם כוללים כולם, כי הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת וגו' אין הוראתם אלא על יושר המידות דרך כלל לא על מצוות עשה ומצוות לא תעשה, ואין בכל אלו מצוות מפורשות בתורה, כי אם לא רגל על לשונו שהוא כמו לא תלך רכיל, כספו לא נתן בנשך, את כספך לא תיתן לו בנשך, ושוחד על נקי, לא תיקח שחד, ואם הולך תמים וגו' הוא כולל רוב התורה שילך תמים בדרכי השם שיעשה מצוותיו, גם לא תלך רכיל ונשך ושוחד היו נכללים בו, ואם הרצון כמו שאמרו העמידן הוא שבמקום התרי"ג העמיד י"א מהן והניח זולתן כי עושה אלה והן הי"א לא ימוט לעולם, הרי אין באילו הי"א מצוות מפורשות בתורה ונמנות בכלל תרי"ג מצוות כ"א שלוש הנזכרים שהן מצוות לא תעשה, וכל שכן שביארו בגמרא שם הולך תמים זה אברהם וכו', ופועל צדק כגון אבא חלקיה ודובר אמת כגון רב ספרא וכו', ואלו אינם מצוות מן התורה אלא לפנים מן השורה, ואם באלו צריך שיהיה נזהר שלא ימוט כל שכן במצוות התורה ואזהרותיה המפורשות בתורה, וכן בא ישעיה והעמידן על שש שנאמר הולך צדקות וגו' אינם כוללות כל התורה אלא הן יושר המידות ולפנים מן השורה ואיך אמרו העמידן על כך וכך.

ולכן אני אומר כי מה שאמרו העמידן על י"א ועל שש, אין הכוונה שהעמיד י"א ושש במקום תרי"ג, ולא שהן כוללות כל התורה או רובה, אלא שראה דוד בדורו כי גם שהיו מקיימים כל התורה כולה לא היו נזהרים בדברים שהם לפנים מן השורה בכמו אלו הדברים דאבא חלקיה ורב ספרא ולכן דרש ואת המעשה אשר יעשון ותיקן שיהיו זהירים גם כן באלו הי"א דברים שהם כולם לפנים מן השורה, וכדי שיחזיקו בידם אמר מי יגור באוהליך וגו' הולך תמים ופועל צדק וגו', ואמר כי עושה אלה כל כלל מצוות התורה לא ימוט לעולם, שהיה אפשר שימוט לפעמים גם כי יהיה זהיר בכל מצוות התורה ובעשותו גם את אלה לא ימוט לעולם, וכן ישעיה ראה בדורו שלא נזהרים באותם השישה דברים שהם ג"כ לפנים מן השורה והזהיר עליהן, וכדי שיחזיקו בידם אמר הוא מרומים ישכון מצודות סלעים משגבו וגו', כי ישיג בהן שכר ומעלה יתירה בהיותו נזהר בכל מצוות התורה ובאילו השש שהם

לפנים מן השורה, וכן מיכה על ג' שהיו רפויות בידם בזמנו, וישעיה עצמו ראה אחר כך כי המשפט והצדקה היו רפויות בידם והזהיר עליהן, וחבקוק ראה בזמנו שכמעט אבדה האמונה ונכרתה מפיהן והזהיר על האמונה שאמר וצדיק באמונתו יחיה, כי גם שיהיה צדיק והוא שומר כל התורה כולה עיקר חיותו בעולם הזה ובעולם הבא יהיה על האמונה, וא"כ מה שאמרו העמידן ירצה לומר כי הראשונים היה עיקר אזהרתם לישראל על תרי"ג מצוות ואלו היו מעמידין עיקר כל האזהרות על אלו הדברים הרפויין בדורם כמו שכתבתי.

וכן מה שאמרו שם במכות ד' גזירות גזר משה על ישראל ובאו ד' זקנים ובטלום, אין הכוונה שחלקו על דברי משה רבנו, אלא שמשה גזר אותן הד' גזרות קשות על ישראל ובאו אלו הד' זקנים ובקשו רחמים מהאל יתברך עד שנתבטל קושי אותן הגזרות. ונתבאר כי אין תוספת וגרעון בתורתנו התמימה לא במפורש בה והיא תורה שבכתב ולא בפירושה והיא תורה שבע"פ.

ואני אומר כי עיקר הציווי והאזהרה שלא להוסיף ולא לגרוע בתורה הוא בתורה שבע"פ, כי תורה שבכתב הרי היא כתובה לפנינו וחתומה ניתנה אין מי שיוכל להושיט ידו לגעת בה בתוספת וגרעון, וכמו שהשיב המתלוצץ לינאי המלך על מה שאמר ותורה מה תהא עליה אמר הרי היא כרוכה ומונחת בקרן זווית כל הרוצה ללמדו יבוא וילמוד, המצוות כתובות בתורה ולא ישתכחו, ואם כן עיקר האזהרה בתוספת ובגרעון הוא בתורה שבעל פה. וכן נראה ממה שכתוב באזהרה זו לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצווה אתכם ולא תגרעו וגו' אשר אנכי מצווה אתכם, לא אמר על הדבר הכתוב בספר התורה הזה אלא אשר אנכי מצווה אתכם, להורות על תורה שבע"פ והיא בינו לבינינו שהוא מצווה אותנו על פה, וכמו שאמר הכתוב וזבחת מבקרך ומצאנך כאשר ציוויתיך והיא בתורה שבע"פ שנצטווינו מאתו יתברך עליה כי לא נמצא בתורה שבכתב צווי על דיני הזביחה. וכן מה שנאמר ליהושע לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור וגו', עיקר הציווי הזה הוא על התורה שבע"פ, כי תורה שבכתב כפשטה אין צורך להגות בה כל ימינו ימים ולילות אלא על תורה שבע"פ נאמרה, כי רחבה מארץ מדה וגו' והיא נוהגת עם מה שכתוב בספר התורה, וזהו שאמר לעשות ככל הכתוב בו, לא אמר כל הכתוב אלא ככל הכתוב לרמוז על תורה שבע"פ שיש לה רמז ודמיון במה שכתוב בתורה על דרך המידות שהתורה נדרשת בהן.

שער היסודות פרק לו [המחלוקת על הסמיכה]

יש מקום לקטני אמונה להרהר על אמונת עיקר זה על דבר המחלוקות שנחלקו חכמי ישראל משנים קדמוניות, מזמן הסמיכה נשיא ואב בית דין, זה אומר לסמוך זה אומר שלא לסמוך עד שרבו תלמידי שמאי והלל וח"ו נעשית התורה כשתי תורות, וכן האמוראים

והגאונים והחכמים הבאים אחריהם עד היום חולקים זה מתיר וזה אוסר זה פוטר וזה מחייב זה מטמא וזה מטהר בדבר אחד, ואם האמת הוא כמי שמתיר או מטהר או פוטר יהיה שכנגדו מוסיף על מה שכתוב בתורה, ואם הוא כדברי האחר יהי' שכנגדו גורע ממה שכתוב בתורה, וכמו שאמרו זה לזה במשנת זבחים אם כן אתה מוסיף על מה שכתוב בתורה, א"כ אתה גורע וכו', ואם נחפש נמצא מחלוקת זה ברוב דיני התורה, ועם מה שכתבתי בפ' שלפני זה שעיקר האזהרה בבל תוסיף ובל תגרע הוא בתורה שבע"פ יקשה יותר כי רוב המחלוקת שנפלו בין החכמים הם בתורה שבע"פ.

ותשובת דבר זה כפי דיני התורה היא, כי התורה ציוותה אחרי רבים להטות, והוא כי אחר שמסר האל יתברך למשה רבנו כללות פירוש התורה ופרטותיה בסיני מה שאי אפשר בטבע שכל אנושי לקבל לריבויים ועמקם כדכתיב: (איוב י"א) ארוכה מארץ מדה, והוא ריבוי אריכות דיני התורה, ורחבה מני ים והוא רוחב עומק דיני התורה כעמקה של ים, ולא למדה משה אלא מפי הגבורה שהיה נותן בו כח לקבל כל אורך ורוחב דיני התורה בפרטות אפילו מה שתלמיד עתיד לומר בפני רבו, והוא לא היה יכול ללמוד לאהרן ולבניו ולזקני ישראל ולכל ישראל כל מה שלמד, כי מה שלמד מפי הגבורה ביום אחד מן המ' יום, לא היה מספיק ללומדה להם בשנה אחת מן המ' שנה שנתעכבו במדבר, ואם הספיק ללמד להם בשנה אחת מה שלמד ביום אחד ונמצא שלמדו כל התורה במ' שנה, כמו שלמדה הוא במ' יום, היה מפני שישראל שבאותו הדור היו מוכנים ששמעו כולם מפי הגבורה אנכי ולא יהיה לך והיו דור שכולו דור דעה, ולא ניתנה תורה שלימה כמו שלמדה משה רבנו מפי הגבורה, אלא להם שהיו אוכלי המן לחם אבירים לחם שמלאכי השרת ניזונין ממנו, ומשם והלאה בדורות הבאים היו מוסרים זה לזה כללי התורה וקצת פרטות, כי לא היו מספיקים הדורות הבאים ללמוד כל התורה כמו שלמדוה יוצאי מצרים, אלא שהיו דורשים התורה במידות שהיא נדרשת בהם כפי מה שנמסרו בידם ללמוד מהם פרטי דיני התורה כל אחד כפי חכמתו וכפי השגתו, לדרוש וללמוד הרבה בדיני התורה בלי שום מחלוקת, כי כל זמן שהייתה נבואה בישראל היו מוכנים ללמוד דיני התורה על ידי המידות שנדרשת בהם בלי שום מחלוקת כנתינתן מסיני.

ואחר אנשי כנסת הגדולה שפסקה הנבואה לא היו מוכנים ללמוד כל הדברים בבירור, והיו נופלים להם ספקות בענייני הלמידות עד שהיו באים לידי מחלוקת מצד קבלתם, זה מתיר וזה אוסר וכו', ולזה אמרה המשנה משה קבל תורה מסיני, כי לא היה כח והכנה בידו ללמדה כי אם מסיני מפי הגבורה, וכן למדה לכל ישראל כמו שבארנו, אלא מפני שיהושע היה נכנס לארץ והיה מלמדה הוא ובית דינו לדור אחר שלא שמעו בסיני אנכי ולא יהיה לך ולא היו מוכנים ללמוד כולה אלא כללותיה וקצת פרטותיה, לכן אמר שמסרה ליהושע, כלומר שמסר לו שילמדה דרך כללות על ידי המידות, דרך מסירה שיוכלו ללמוד פרטיה מן

כללותיה, וכן עד אנשי כנסת הגדולה שמסרוה הנביאים להם, ואחריהם שפסקה הנבואה נולדו הספקות והמחלוקת כמו שנתבאר. ועל זה אמרה תורה אחרי רבים להטות, במה שיחלקו בו בדיני התורה בדורות הבאים ואחר שיטו אחרי רבים הרי זה כמו הלכה למשה מסיני, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, והמיעוט נגררים אחרי הרוב, והרי שאין בכל דיני התורה לא תוספת ולא גרעון כי הכול הולך אחר הרוב, ומה שאמרו (ביבמות י"ד) על מחלוקת צרת הבת איכא מ"ד לא עשו בית שמאי כדבריהם ואיכא מאן דאמר עשו וכו', אפילו הכי אחר שנפסקה הלכה כבית הלל הרי היא כהלכה למשה מסיני ועליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, וכן בשאר התנאים והאמוראים החולקים בדיני התורה אחר שנפסק הלכה כאחד מהם.

ולא לבד בעניין המחלוקת עשה רושם הפסק הנבואה, אלא גם לעניין השמטת חלק מישראל מתורה שבעל פה, והם הצדוקים וחבריהם, כי תורה שבכתב לא יכלו להכחישה להיותה כתובה וחתומה מזמן נתינתה והיה ספר תורה ביד כל שבט ושבט מכתיבת משה רבנו עליו השלום, ותורה שבע"פ גם כן כל זמן היות נבואה בישראל לא יכלו להכחישה, כי כמו שהיו רואים שהייתה הנבואה משפעת בישראל, כך היו מאמינים ג"כ בתורה שבע"פ שניתנה למשה בנבואתו בפירוש התורה גם כי לא נכתבה, אבל אחר שנפסקה השפעת הנבואה הכחישו ג"כ מה שהיה להם מקובל בפירוש התורה מנבואת משה, כיון שלא היה כתוב בפירוש מאז עד עתה.

שער היסודות פרק לז [קיום התורה במהלך הדורות]

אחר שהנחנו כי לא אירע לא תוספת ולא גרעון בחוקי התורה מעניין המחלוקת, צריכין אנו לדרוש ולחקור מזמן נתינת התורה אם קיימו אותה בכל דור ודור בהיותם צדיקים ובלי שעבוד. ואחר החקירה הזאת נראה, כי יש הרבה מן המצוות שלא נהגו ולא נצטוו בהן בדור המדבר, ואין דברינו עתה בעניין המילה שהיה סכנה בקיומה ומצוות פסח הנמשכת ממנה, כי אם בשאר מצוות והם המצוות שניתנו בערבות מואב, כמו מצוות נחלות שנתנה על ידי קריבת בנות צלפחד אחר שנצטוו משה ואלעזר בנשיאת ראש בני ישראל בערבות מואב, ואם כן בכל המ' שנה שהיו במדבר לא נהגו בעניין הנחלות שנפלו בפני הקרובים אשר אין להם בנים או בנות כמשפט מה שנצטוו אחר כך, וכן דיני המוספים שנאמר אח"כ שם בפרשת פינחס שלא נאמרו קודם בפרשת אמור, וכן פרשת נדרים ושבועות והיתרן ומה שבין איש לבתו ולאשתו, וטהרת הכלים והכשרן וכל מה שנאמר בפרשת מטות ומסעי דבר שהוא חובת הגוף, וכמו שנאמר בסוף ספר במדבר אלה המצוות וגו' אשר ציוה ה' את משה וגו' בערבות מואב וגו', וכן כל המצוות שנאמרו במשנה תורה שלא נזכרו קודם, היה נראה שנתחדשו בערבות מואב ואם כן לא נהגו קודם, ולא קראו קריאת שמע דור המדבר כיון שלא הוזכרו פרשת שמע והיה אם שמוע כי אם במשנה תורה, וכן לא הניחו תפילין

ולא נתנו מתנות משפט הכוהנים ולא נשא ולא גירש אדם בקידושין וגט, וכן שאר הדברים שהם חובת הגוף ולא הוזכרו בספרים הראשונים.

וזה דבר קשה ותימה, שהרי דור המדבר היו דור שכלו דעה ולא ניתנה תורה אלא להם ואיך יכלו לעסוק בכולם אם לא נשלמה נתינתה עד אחר שבאו לערבות מואב, שכבר מתו וכלו מתי המדבר משבאו למדבר צין, כדכתיב: ויבואו בני ישראל כל העדה ודרשו עדה שלימה שכבר כלו מתי מדבר, ומשה רבנו ע"ה לא נצטרע שלא נכנס לארץ על שלא אכל מפריה כי אם לקיים מצוות שבה, והרי לא קיים מצוות ק"ש ומצוות תפילין, ואם קיימם קודם מותו לא התמיד בהן שלושים ושבעה ימים שלמים כמו שכתוב בראש משנה תורה ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש באחד לחדש וגו' והוא חדש שבט והוא מת בשבעה באדר. אלא שהאמת הוא שכל המצוות שהוזכרו במשנה תורה אפילו אותן שלא הוזכרו כלל בספרים הקודמים כולם נאמרו בסיני ובאוהל מועד, וכמו שאמר הכתוב הואיל משה באר את התורה הזאת וגו', לא בא אלא לבאר מה שנזכר לו קודם, וכמו שכתב **הרמב"ן** ז"ל בהקדמת משנה תורה, כי לא נתחדש לו בערבות מואב כי אם דברי הברית אבל המצוות שנזכרו בפינחס מטות ומסעי נראה בפירוש שלא הוזכרו כי אם שם בערבות מואב, וכמו שנזכר בקצתן וכתוב בסוף הספר אלה המצוות וגו' אשר ציוה ה' ביד משה בערבות מואב.

ואפשר שלא כתב **הרמב"ן** ז"ל שלא נתחדשו לו בערבות מואב כי אם דברי הברית, אלא על מצוות שהוזכרו במשנה תורה שאמר עליהן משה הואיל משה באר וגו', אבל אותן שהוזכרו בהן בפירוש שנאמרו בערבות מואב בפינחס מטות ומסעי, נראה שלא הוזכרו קודם, וא"כ לא עסקו דור המדבר בכל התורה כולה, ופרשת נחלות שנאמר בערבות מואב היא מקרא מועט והלכות מרובות ולא עסקו בהן, ואפילו באותן שהן במשנה תורה ולא הוזכרו קודם, וכתב **הרמב"ן** ז"ל כי אולי לא נהגו באותן המצוות רק בארץ אע"פ שהן חובת הגוף. ואפשר לומר כי גם שלא נהגו באותן המצוות רק בארץ ושקצתן לא הוזכרו אלא בערבות מואב כמו שכתבתי, עם כל זה היו עוסקים בכל התורה כולה בדור המדבר, ויחידי סגולה מהם תפשו אומנות אבותם לשמור כל התורה וחוקיה, כאברהם אבינו שמצינו שעשה את כל התורה כולה עד שלא ניתנה כדכתיב: עקב וגו' מצוותי חוקותי ותורותי וגו', וכן היו נוהגים יצחק ויעקב אחריו עד משה רבנו עליו השלום, כי שבט לוי היו תופסים ישיבה במצרים ועוסקים בתורה שקבלו מאבותם, כי אברהם אבינו בנבואה נאמרה לו כל התורה כולה כמו שכתוב עקב אשר שמע אברהם בקולי והוא קול הנבואה ע"י מלאך, ומפני שאברהם אבינו פרסם מציאותו יתברך לכל העולם היה ראוי שתינתן התורה על ידו, אלא מפני שלא הייתה עדיין שום אומה ולשון ראויה לקבל את התורה הודיעה לו מעתה לזכותו בה, והמתין עד דור המדבר שיקבלוה ישראל על ידי משה רבנו

ע"ה, ומאברהם עד משה היו עוסקים בה ומקיימים אותה קצתם בכל דור ודור עד זמן נתינתה, ומשניתנו עשרת הדברות על פי האל יתברך ידעו והשכילו כל התורה בעשרת הדברות אשר בהם נכללות כל משפטי התורה וחוקיה, כפי הרמזים שיש באותיות י' הדברים שהם תרי"ג המורים על תרי"ג מצוות, ואחר כך נתפרשה כל מצווה ומצווה בפרטיה, וא"כ נמצא כי אפילו מה שנאמר אח"כ בערבות מואב נרמז להם קודם בעשרת הדברות, וידעו הרמזים ע"פ הגבורה ועסקו דור המדבר בכל התורה כולה בדרך זה, וקיימו קצתם את כולה זולת מה שאי אפשר לקיימו כי אם בארץ ישראל, ולכך היה מצטער משה רבנו עליו השלום על שלא נכנס לארץ ולא היה יכול לקיים מצוות התלויות בה, כי כבר קיים מה שהיה אפשר לקיים חוצה לה.

ואפילו מצוות סוכה שהיא רמז לענני כבוד שסככו עליהם כל ארבעים שנה אפשר שהייתה נוהגת במדבר מדי שנה בשנה, רמז למה שהיה הווה בכל השנה כולה שהיו מסוככים בענני הכבוד, כמו שהיו נוהגים שבעת ימי חג המצוות באיסור חמץ ואכילה בליל ט"ו וחג השבועות שהם חובת הגוף, וכמו שהיו נוהגים בה הראשונים אברהם יצחק ויעקב וזרעם רמז למה שיקרה לזרעם בצאתם ממצרים, כי אפילו עירובי תבשילין קיים אברהם אבינו וכמו שדרשו ז"ל, והמצוות שלא היו מחויבים בהם מצד העדר הכנתם כמזוזה ומעקה, שאפילו היו עושים סוכות ממש לא היו חייבים בהן במזוזה שהייתה דירת עראי, שהרי היו נוסעים ע"פ הדבור, והיה נחשב להם ההתעסקות בה כאילו קיימום, שהרי ג"כ בכל הדורות יש כמה מצוות שאין קצת הפרטים חייבים בהם מצד העדר הכנתם, כמי שאין לו שדה שאינו חייב במצוות התלויות בה, וכן הרבה מצוות, וכמו שכתבתי בהקדמת **קרית ספר.**

ואפשר כי גם שחג המצוות והשבועות נהגו במדבר, חג הסוכות לעניין ישיבה בסוכה לא נהגו שהרי היו מסוככים בענני כבוד ואיך יעשו סוכה תחת שם סוכה, ולכך אמר הכתוב למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי וגו', כי לא נצטוו במצווה זו מיד כי אם לדורות הבאים אחרי דור המדבר. וראוי לתת טעם במקום זה למה שראינו שהוקבע חג הסוכות רמז לענני כבוד, ולא הוקבע שום רמז לנס הבאר והמן שהתמידו גם כן כל ארבעים שנה שהיו במדבר בזכות האחים הרועים. ואפשר לומר כי גם שהבאר והמן היו נסים מפורסמים לעין כל והתמידו כל ארבעים שנה, כיון שהיה דבר הכרחי שאי אפשר בלי מציאותם כלל לא הוקבע רמז להם, אבל ענני כבוד שלא היה כל כך הכרחי כמו הם אלא כדי שלא יהיו בחורב ביום וקרח בלילה, הוקבעו ימי החג רמז לעניינם, כי גם בדבר שלא היה הכרחי כמאכל ומשתה עשה האל יתברך נס ופלא עימהם במדבר, וכן ג"כ בישיבת סוכה בכל שנה יש רמז לענני כבוד, אבל באכילת לחם ושתית יין או מים באיזה יום בשנה נעשה רמז למן ולבאר והרי שבכל ימות השנה אוכלים גם כן לחם ושותים מים, וכמו

שאהרן היה אוהב שלום ורודף ומשים שלום בין איש לחברו ובין איש לאשתו והיה מתנהג עימהם לפנים משורת הדין, כן היה עניין ענני כבוד שהיו בזכותו טובה שלא הייתה הכרחית אלא לפנים מן השורה כמו שנזכר, אבל הבאר והמן שהיו הכרחיים היו בזכות משה ומרים, שהיה עניינם הכרחי לאומה ישראלית כלחם ומים, והיא התורה שנמשלה להם, שמשה רבנו היה מלמד תורה לאנשים ומרים לנשים במה שהן חייבות ונרמז באלו השני נסים ההווים על ידם כי כמו שאי אפשר לאדם לחיות בלא לחם ומים כן אי אפשר בלי תורה, וכמו ששנו במשנה אם אין קמח אין תורה אם אין תורה אין קמח, ונמשלה התורה ללחם בערך אל התורה כולה המחויבת לאנשים למזון נפשם, כלחם למזון הגוף, ונמשלה גם כן התורה למים בערך מקצתה והיא המחייבת לנשים לבד, כי אין המים מזון אלא הכנה ועיכול למזון, כן האשה היא מחויבת בקצת מצוות והן אותן שאין הזמן גרמא כדי שתוכל להזמין ולהכין עניני האיש הלומד תורה, כערך המים אל הלחם, והיה רמז ענני הכבוד בכל שבעת ימי החג ולא הספיק ביום הראשון כלולב שכתוב בו ולקחתם לכם ביום הראשון, לרמוז על כל שבעה ענני כבוד מד' רוחות ומעלה ומטה ואותה שהייתה מקדמת לפניהם, והיה הרמז הזה ג"כ בימים אלו אחר ימות החמה שידעו שהגינו עליהם העננים מתוקף חומה, ועיקר צרכם אליהן היה מצד חום החמה במדבר.

והיו חג המצוות וחג הסוכות רמז ליציאת מצרים ולמה שקרה לישראל בזמן יציאתם ואחרי כן, והם דברים פרטיים חמץ ומצה בפסח וסוכה בימי החג, אבל חג השבועות הרומז למתן תורה אין בו דבר פרטי באותו יום מפני שהוא כולל כל התורה כולה הכלולה בעשרת הדברות שנשפעו ביום המקדש ההוא, וימי פסח היו שבעה כי לא הייתה יציאתם שלימה עד יום השביעי שהוא יום קריעת ים סוף שראו ישראל את אויביהם מצרים מת על שפת הים, וכמו שאמר הנביא כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, כי לא היה יום אחד יציאת מצרים כי אם שבעה ימים עד שראו הנפלאות על הים, וכן יראם לעתיד.

ונחזור למה שהיינו בו אם נהגו כל המצוות בכל הדורות הבאים, ונאמר כי בדור המדבר אפשר שלא נהגו כולם כפי מה שכתבנו, אבל אחר כניסתם לארץ נתחייבו בכולם כמו שנצטוו בתורה, וזהו שנאמר ליהושע לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות ככל הכתוב בו וגו', כי מהיום ההוא והלאה נצטוו בכל התורה כולה כמו שאמר לעשות ככל הכתוב בו, כלומר גם כי עד עתה לא נהגו בקצתן דרך חיוב, ואפילו מאותן שהן חובת הגוף מכאן והלאה תהגה בה כדי שתשמור ככל הכתוב בה, והרי בימי עזרא כשעשו סוכות כתוב כי לא עשו בני ישראל כן מימי יהושע בן נון, ואמרו חז"ל בערכין אפשר בא דוד ולא עשה סוכות וכו' אלא מקיש ביאתם בימי עזרא לביאתם בימי יהושע לשמיטים ויובלות וכו'. שנראה כי לכן תלו בימי יהושע בן נון כי מאז הוחל להיותם זהירים לשמור כל התורה כולה כמו שכתבתי.

שער היסודות פרק לח [האם התקנות נהגו בכל הדורות?]

וכן לעניין התוספת, והן התקנות והגדרים וכל מה שאנו נוהגים בענייני המצוות בזמנים אלו, ראוי לדעת אם היו נוהגים כן בכל הדורות, ולמה תקנו בדור אחד מה שלא תקנו בדורות העוברים כי היה די לנו במה שאסרה התורה, האם הדורות האחרונים טובים מהראשונים שיטלטלו מרשות היחיד ורשות הרבים לכרמלית, ויאכלו בלי נטילה וישאו שניות, קודם שבא שלמה המלך ע"ה, ואחרי יחמירו עליהם בכל אלה, וכן התקנות שנתקנו אחר כך הן רבות מספור עד שכמעט נראה שנשתנית התורה ח"ו ממה שהייתה קודם ברוב הגזרות והגדרים המעורבים בכלל דיניה.

ונאמר כי לא מטובות הדורות האחרונים בא להם תוספת התורה בקבלם על עצמם גדרים וסייגים מה שלא קבלו הראשונים, כי צפרנם טובה מכרסם של אחרונים, ולא הוצרכו לעשות גדר וסייג כדי שלא יגעו בגוף איסור התורה, כי הם היו זהירים בה ולא יגעו בה גם כי יהיו קרובים אליה בלי שום גדר וסייג, ומשה ויהושע לא גזרו שום דבר כי אם שתקנו תקנות, כאומרם משה תקן להם לישראל ויהושע תקן עשר תקנות, וכשהגיע הזמן לשלמה המלך ע"ה אחר שבנה בית המקדש ראה לגזור גזירות ולגדור גדרים לתורה לכבוד השכינה הנראית בבית הגדול והקדוש, כדי שלא יהא נקל לאדם לעבור על גוף תורה הנאסר מפי האל אשר שכינתו נראית ונגלית בבית המקדש, ואם יבוא לעבור יגע במה שהוא גדר וסייג ולא בגוף האיסור עצמו, וראה הדברים ההווים כמו הטומאה שיארע בעת האכילה וכמו כן שבת ועריות שנפש האדם מחמידתן, וגזר עליהם מה שגזר כדי שלא יבואו לגעת באיסורי תורה. וכן כל הדברים שגזר ותקן במה שהיה קרוב לגעת באיסור תורה הרחיק ועשה גדר, כדכתיב: אזן וחקר תקן משלים הרבה, נראה שהרבה תקנות עשה ועשה אוזניים לתורה כמו שדרשו חז"ל על אזן, והייתה התורה דומה לכפיפה שאין לה אוזניים וע"י הגדרים עשה לה אוזניים שלא יגעו בה, כמו הכפיפה שנוטלין אותה באוזניה ואין נוגעין בה. וכן עזרא תקן תקנות והוא ואנשי כנסת הגדולה צוו על הגדרים, וכמו ששנינו באבות הם אמרו ג' דברים הוו מתונין בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה, ומפני שאין מקצוע גדול בתורה כדיני ממונות אמר הוו מתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה, לירד לעומק הדין, וכן מפני שלא ייפול הגדר וסייג בדיני ממונות כי מה שנחמיר על זה יהיה קלות לחברו, אמר הוו מתונים בדין, לצדק ב' הכתות, ועל זה העמידו תלמידים הרבה, ועשו סייג לשאר התורה.

וגדרים וסייגים אלו גם כי הם רבים וברוב מצוות התורה ואזהרותיה, אינם מתערבים בתורה כי הם ניכרים שהם תקנות וסייגים לקיום התורה במה שאנחנו הולכים בהם להקל, גם כי בקצתם עשו להם חכמים חיזוק כשל תורה הם ניכרים שהם מדרבנן ולא ייפול שום

תוספת ושינוי בתורה בגללם. וגם בעניין המנהגים החלוקים לפי המקומות, אין בזה שום שינוי וחילוף בתורה כי אל אחד בראנו וגוי אחד אנו ותורה אחת לכולנו, בכל תרי"ג מצוות ופירושן וגדרן וסייגן וגם ברוב המנהגים הקבועים בכל ישראל, וכמו שאמרו מנהגן של ישראל תורה היא, ולא נפל שום חילוק בדבר המפורש והידוע שהוא מן התורה או מדרבנן, כי כולם זהירים בו, כי אם בדברים שאין להם עיקר בתורה, כי לא נמצא בדור מן הדורות במקום מן המקומות שיהיו נוהגים לאכול חלב או שום איסור מאיסורי תורה, או לישא ערווה או שנייה לה או בחילול אי זה יום מימי הקדושה, וכן בשאר כל דברי התורה אין שום הפרש בכל עדת בני ישראל בכל הדורות כמנהגן להתיר את האיסור בהיותם כשרים ועובדים את השם.

וכן בכל מה שתקנו חכמים ז"ל אין שום הפרש, ואם יש מנהג חלוק הוא בדבר שאין בו איסור כמבקרי אבלים בשבת אם יאמרו להם שלום וכיוצא בזה, ובחילוף מנהג נוסח התפלות כפי המקומות אין שום חילוף בדבר עיקרי כמו בק"ש ובברכותיה, כי כולם מוסכמים שהם ג' ברכות בשחר וד' בערב, וי"ח ברכות בתפילת צהרים בקר ערב, ומוספין ונעילה, וכל שאר הברכות שתקנו אנשי כנסת הגדולה, ולא נפל חילוק מנהג כי אם במיעוטן בנוסח שלהן מבלי חילוף עניין כוונת כל ברכה ושמירת סדרה.

וגם דורות הראשונים הקודמים לאנשי כנסת הגדולה שתקנו נוסח כל הברכות, היו שומרים עניין כוונת כל ברכה וברכה בדברים ההכרחיים לה כברית ותורה וחיים ומזון בברכת המזון, גם כי לא יהיה הנוסח שסדרו לנו אחר כך אנשי כנסת הגדולה, והיו מברכין קודם שיהנו מן העולם הזה כעין מה שהיו נהנים ממנו, שהיו מברכים על הלחם ברוך שברא לנו מזון זה, ועל פרי עץ או אדמה ברוך שברא לנו פרי זה לאכול, וכיוצא במלות אלו המורות על כוונת הברכה שלא יהנו מן העולם הזה בלתה, וכן כל אחד היה מתפלל לאל יתברך והיה מסדר שבחו של מקום קודם, ואחר כך שאלת צרכיו, ואחר כך נתינת הודאה על חלקו, גם כי לא היה כנוסח זה שאנחנו מתפללים אלא כל אחד כפי צחות לשונו, כי מזמן משה רבנו ע"ה עד כנסת הגדולה הייתה השכינה נגלית במקום הקרבן והייתה נבואה עדיין בישראל והייתה נשמעת תפילת כל יחיד ויחיד וברכתו לאל יתברך על הנאתו מזה העולם.

וזהו הטעם אצלי על מה שנראה כי באותו הזמן לא היו מתקבצים ישראל בכל מקומות מושבותם ערב ובקר וצהרים במקום מיוחד להתפלל בו תפילת ציבור אלא כל אחד היה מתפלל ביחיד במקום שיזדמן לו, כי לא מצאנו בנביאים וכתובים תפילת ציבור עד אחר החורבן שתקנו אנשי כנסת הגדולה י"ח ברכות ודברים שבקדושה שאינן בפחות מעשרה, וגם כי משה תקן להם לישראל שיהיו קורין בתורה בשני ובחמישי ושבת והוא בכלל

הדברים שאינן בפחות מעשרה, אפילו הכי לעניין התפילה שלא הייתה סגנון אחד בפי הכול אלא כל אחד כפי צחות לשונו, נראה שכל אחד היה מתפלל ביחיד במקום שיזדמן לו והייתה תפילתו נשמעת כשל רבים לפני השכינה הנגלית במקום הקרבן. ואפשר ג"כ שהיו מתקבצים בבתי כנסיות בשני ובחמישי לפחות מימות משה רבנו עליו השלום שתקן קריאת התורה בהם והיו מתפללים ג"כ אז בצבור כל אחד כפי כוחו, ולא הייתה שום חזרת תפילה כי לא היו נוסח מיוחד לה אלא כל אחד היה יודע ובקי בטיב הלשון ויודע לסדר תפילתו למה שנצטרך.

שער היסודות פרק לט [ה' יודע מעשי בני אדם]

והעיקר העשירי, כי ה' יתברך יודע מעשיהם של בני אדם ואינו מעלים עינו מהם, לא כדעת מי שאומר עזב ה' את הארץ אלא כמו שנאמר גדול העצה ורב העליליה אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם וגו', וירא ה' כי רבה רעת האדם וגו', ונאמר זעקת סדום ועמורה כי רבה וגו', ע"כ לשון הרב ז"ל בעיקר זה.

וכוונת עיקר זה וביאורו הוא כי ידיעתו יתברך היא מקפת בכל מה שברא ומתמדת לעולם, ואין שום רגע בכל הזמנים שלא ידע האל יתברך כל עניני העולם העוברים ההווים והעתידים, כי היה עולה על הדעת, כי ידיעתו יתברך מקפת בכל מה שברא ויודע סתרי כל הדברים ומה שישתלשל מהם כשרוצה לדעתם, אבל לפעמים מעלים עינו מהם ואינו רוצה לדעתם, וזה אי אפשר להיות כי האדם שהוא משתמש בכלים חומריים והם החושים אינו משיג ויודע הדברים אלא כשהוא משיגן בחושים או שמדמה אותן אחר כך בחוש המשותף, וכל שלא ראה דבר אחד או דומה לה לא יוכל לדמותו, ואפילו מה שראה וידע כשאינו רואה ואינו מדמהו אינו יודעו, ולפעמים אינו רוצה לראותו ולא לדמותו, וכשהוא משיג דבר אחד אינו משיג אחר, כל זה הוא בידיעת השגת הדברים הגשמיים על ידי החושים ידיעה שלימה או חסרה כל אחד כפי השגתו, וכן בהשגת השכל יקרה כל זה שאינו יודע דבר שכלי, כי אם בעת שהוא משיג אמתתו בשכלו בראיותיו ומופתיו, או כשחוזר ומחשב בו ויודע שהשיגו וידעו ידיעה גמורה וברורה, וכשאינו חוזר וחושב בו אין לו בו ידיעה, וכל ידיעות אלו הן בכוח בין שתהיה ידיעה אמתית או לא, ואין לאדם ידיעה בפועל כי אם בזמן התעסקו בה כמו שאמר.

אבל ידיעת האל יתברך היא ידיעה אמתית ובפועל בכל הנבראים, ומתמדת בכל רגעי הזמנים ובכל הנבראים, בבת אחת היה יודע שיחטא אדם הראשון ושיזכה משיח בן דוד וידע שצחקה שרה בקרבה, ומה שאמר המן בלבו הכול בבת אחת כל מה שהיה והווה ויהיה, שאם בבריאת הנמצאים לא היה צריך פועל ולא זמן, אלא ברצון לבד נעשו השמים והארץ וכל צבאם, אלא שרצה שיהיו נעשים ונבראים בששה ימים ועשרה מאמרות בתחילת רגע כל יום או בסופו, כל שכן בידיעת כל הנבראים שברא שהוא יודעם כולם

כאחד, כי יותר נקל הוא לידע מלברוא, שהאדם יודע ואינו בורא. וכמו שהאדם יודע מה שעשה בידיו מהותו ואיכותו כל זמן שהוא לפניו או שזוכר אותו, כן ויותר יודע האל יתברך לעולם כל הנבראים מהותם ואיכותם ומה שנמשך מהם, כי הוא בראם והם לפניו תמיד ואין לפניו שכחה, כי האדם שוכח מה שאינו לפניו והוא יתברך כל מה שברא הם לפניו גלויים וצפויים, וכמו שהאדם יודע מטבעו מה שבתוך כיסו כשהוא לפניו גם כי אינו רואהו, כן ויותר הוא יתברך יודע מה שבלבו של אדם, כי הוא לפניו לעולם ואין בשרו וצלעותיו ועובי בשר לבו עד החלל מסך מבדיל למה שבתוכו, אם נולד בחללו דבר גשמי או חושב בו מחשבה טובה או רעה או משתנה ממחשבה אחת לזולתה, וכל שכן הדברים הצפונים ונסתרים במטמונים, כי אין מחיצה של ברזל מפסקת בידיעתו, כי האדם שראייתו מושגת ע"י חוש גשמי, הדבר הגשמי מבדיל ראייתו, אבל ראיית האל יתברך שאינה גשמית אין הדבר הגשמי מסך מבדיל לה.

וכל ד' יסודות והנמשך מהם ועצם ראשון וגשם החמישי ועולם המלאכים ג"כ כדבר גשמי לערך מהותו יתברך, כי כולם ברואיו ותלויים בו ולא יצויר קיומם זולתו כמו שלא יצויר קיום הבית בהריסת יסודותיו, כי האדם שעושה כלי בידיו אחר שגמרו מתקיים בעצמו, גם כי יצויר העדרו ושיעדר בפועל מפני שאין הכולי צריך אליו אחר שנגמר, אבל כל מה שברא האל יתברך ברצון ובמחשבה לבד, לא בפועל גשמי אין קיומם מתמדת כי אם ברצונו ומחשבתו, ולכן לא יצויר קיומם זולתו, וכמו שאמר הכתוב (תהלים ל"ג) כי הוא אמר ויהי הוא ציוה ויעמוד, כי לסיבת שהיו ונבראו כל הדברים באמירתו וחפצו יתברך, צריך עדיין רצונו וחפצו לקיומם ועמידתם, כי הפועל הטבעי שברא האל יתברך הוא נמשך ומשתלשל מיום ליום להוציא ולהוליד כדומה לו בלי הפסק התמדת רצונו יתברך עליו, ולא שתאמר כי ברצונו הקדום בשעת הבריאה לבד הוא שמשתלשלים כל הדברים אח"כ על טבעם שברא בהם ואינם צריכין רצון מתמיד בכל זמן, כי אחר שבריאת טבע זה הוא ברצון לבד לא בפועל, א"כ אין לו קיום כי אם ברצון מתמיד, ופעולות האדם הנעשות בדבר גשמי אינם מולידות אחרות תחתן, ואחר שישבר כלי אחד צריך לעשות אחר מחדש במקומו, ולא ישתלשל כלי מכלי, כי בגמר עשיית הכולי הראשון נסתלקה פעולת האדם האומן ממנו ויתמיד מה שיהיה בטבעו עד שיפסד ויעשה אחר, אבל בריאת האל יתברך אינה כך שיברא אנשים וב"ח וצמחים וכשיכלו יברא אחרים תחתיהם, כי זה היה חסרון בחוקו יתברך, אלא ברא הראשונים ושם בטבעם להוציא אחרים תחתיהם, ורצונו וחפצו המתמדת בהשתלשלותם, היא המקיימת ומעמידת אותם עם השלמות אשר הטביע בם בתחילת בריאתם.

כאומרם כל מעשה בראשית בקומתם נבראו בדעתם נבראו ובצביונם נבראו, כדכתיב: ויכולו השמים והארץ וכל צבאם, אל תקרי צבאם אלא צביונם. ופירוש בקומתם שנגמרה כל קומתם מתחילתן, ולדעתם שהודיעם שיבראו וניאותו, וצביונם דמות שבחרו להם, ולפי

הכוונה במקום זה ירצה על שלוש שלמויות אשר יש בבריאת האל יתברך ממעשה האומן, והם ההשתלשלות והדמיון באיכות ובכמות, כי עניין הקומה יורה על ההשתלשלות וההולדה להיותו קיים לעולם, ואפשר שישתלשל ולא יהיה דומה לו באיכותו וטעמו, לזה אמר לדעתם נבראו, כי איכות הדבר ומהותו הוא דעתו, והיה אפשר גם כן להיות משתלשל כדומה לו באיכותו ולא בצורתו וכמותו, ולזה אמר בצביונם נבראו, כי צורת הדבר לפי ערך כמותו הוא צביונו, ושלימיות אלו הטביע האל יתברך בנבראים בתחילת בריאתם כדי שיהיו קיימים במין, וכמו שאמר הכתוב ויכולו השמים והארץ וכל צבאם, כי בבריאת מה שברא כבר בששת ימי בראשית כלו השמים והארץ וכל צבאם, כי כמו שגשמי השמים הם קיימים באיש, כן גשמי הארץ קיימים במין, ובמה שנעשה כבר יתקיים העולם לעתיד ואין כל חדש תחת השמש, כי כל מה שישתלשל לעתיד הוא מכוח מה שנברא כבר בששת ימי בראשית, וזהו שאמר וכל צבאם, והם צבא כל מה שהוא עתיד להשתלשל לעתיד מכל מין ומין כדומה לו, כי שלוש השלמויות נכללים בצבאם והם מוטבעים בהם בתחילת בריאתם כנזכר, מצד מעלת האומן והוא הבורא יתברך.

ולזה הוא מבואר כי אין כח וידיעה בשום אדם לעשות שום דבר הדומה לדבר הטבעי, כי כל חכמי העולם לא יוכלו לברוא אפילו יתוש אחד, כי האדם אין לו יכולת לעשות כי אם דבר גשמי, וגם אם יוכלו לצייר או לעשות דמות יתוש, החיות אשר בה גם כי הוא גשמי אינו נתפש בידי האומן לזורקו בתוכו ולהמציאו, וכמו שאמר הכתוב אין אדם שליט ברוח, וגם אם היה לו יכולת על זה לא היה יכול להטביע בו שיוליד כדומה, וגם הדברים אשר אינם משתלשלים כדומם אין כח באדם לעשות כמותם, כי אין האדם יכול לעשות משברי אבנים אבן אחת כמו שהיא נבראת בטבעה שלימה ולא שום דבר דומה לדבר הנברא בטבע, כי אין יכול על הטבע זולתו יתברך בכוח ידיעתו בה בכל הזמנים, וימשך מכל זה מה שרצינו לבארו, והוא כי ידיעת האל יתברך מקפת בכל הדברים כולם ביחד בכל הזמנים.

עוד אני מבאר בהקפת ידיעתו יתברך בכל הנבראים, כי בידיעת עצמו יודע כל ברואיו. ובאור זה כי כל ידיעה יש לה כח אשר היא סיבת הידיעה, וב' ידיעות יש להן ב' כוחות אשר היו סיבתן, ואלו הכוחות הם רוחב שכל האדם או קיצורו וכפי כח שכלו תהיה פועל ידיעתו, כי לא יוכל להוציא לפועל יותר ממה שיש לו בכוח, וכמו שבדברים הגשמים שלא יוכל האדם או הב"ח לטעון יותר ממה שבכוחו, ומהשערת כוחו יהיה נודע מה שיטעון בפועל, כן בדברים השכליים לא יוכל להוציא לפועל מה שאינו בכוחו ומידיעת הכוח יהיה נודע הפועל, ואחר שהאל יתברך יש לו כח ויכולת על כל מה שברא ויותר לאין תכלית, אם כן הוא יודע בכל בידיעת עצמו וכחו, ואף העתיד להיות, כיון שהוא נמשך מכוח יודעו כידיעת כחו ויכולתו, וכל זה הוא ראיה מן השכל על הידיעה.

והראיה מן החוש היא מכל ראיות ההשגחה מן החוש, כי ההשגחה היא על הקדמת הידיעה, וכן מן הראיות שיש על אשר לא ייפול בו יתברך שום שינוי, כי אחר שידע האל יתברך כל הדברים כשבראם לא תפסק ידיעתו כי לא ייפול בו שום שינוי, וכן אם לא היה יודע כל הדברים העתידים עד שיהיו היה בו שינוי ח"ו כשידעם, וראינו כי אדם הראשון ידע כי האל יתברך ראה וידע שאכל מעץ הדעת כשאמר לו המן העץ וגו', וגם שהיה יודע מה שעתיד להיות כשאמר לנחש ואיבה אשית וגו', ולאשה אמר הרבה ארבה עיצבונך וגו', ולאדם אמר כי שמעת וגו' ארורה האדמה בעבורך בעיצבון וגו' וקוץ ודרדר וגו', כל הדברים שנאמר לו לעתיד ראם הוא ותולדותיו, וכן ידע שהרג קין את הבל אחיו וידע מה שהיה לעתיד בנקמתו אשר יעד לו שבעתים יוקם, וידע וראה כי רבה רעת האדם בארץ וכי נח היה צדיק תמים ושינצל הוא ואשר אתו בתיבה, וידע מה שיזמו בלבם לעשות דור הפלגה ושיפיצם משם, וידע יושר לבב אברהם אבינו ושיהיה לגוי גדול ונברכו בו כל משפחות האדמה כמו שהיה לעתיד, וידע לקיחת שרה בית פרעה ונגע אותו, וידע נתינת הארץ לזרע אברהם ושמתי זרעו כעפר הארץ, וכן כל היעודים שבתורה שהודיע אותם קודם היותם ונתקיימו, הם ראיה חושית שהוא יתברך יודע העתידות, וידע ושמע זעקת סדום ועמורה, ולקיחת שרה אל אבימלך, וידע שכלו המים מן החמת שנתן אברהם להגר, וכן כל הדברים שנזכרו בתורה ידיעת ה' יתברך עליהם הם ראיה מן החוש על ידיעתו בכל הדברים ובכל הזמנים, וכן אמר רבי יוחנן בסנהדרין משום רשב"י מנין שהקב"ה מחיה מתים ויודע מה שעתיד להיות שנאמר הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה.

וראוי ליישב קצת מהכתובים אשר כפי פשטם מורים הפך כוונה זו, והאחד מהם הוא אמרו האל יתברך לאדם הראשון איכה, והוא השיב את קולך שמעתי ואירא כי עירום אנכי ואחבא, שנראה כפי פשטו שהוא יתברך היה מסתפק במקום עמידת אדם הראשון, וגם הוא חשב להתחבא ממנו שלא יראהו כמו שאמר ואחבא. ואומר כי מה שאמר לו איכה היה להורות לו עצם חטאו במקום הנכבד אשר נצטווה עליו לעבדו ולשמרו, כי אם היה עובר על דברי האל בזולת זה המקום לא היה חטאו כ"כ חמור והיה לו להשכיל ולהיות מתבונן איה מקום כבודו ושכינת עוזו כי אם בגן עדנו ולא היה חוטא, וזהו הנרצה באמרו איכה, היה לך להביט את מקומך והוא בגן עדן והוא מקום מנוחתי כדי שלא תחטא, ולזה קרא אותו קודם ואמר לו כמדבר אליו איכה שכתוב ויקרא אלוהים וגו'. ומה שאמר אדם הראשון ואירא כי עירום אנכי ואחבא, לא היה נחבא שלא יראהו האל יתברך, אלא מפני כבוד קול שכינתו היה נראה לו בלתי הגון היותו ערום, וההתחבאות היה כמכסה לגופו בהיות מלא כל הארץ כבודו, כי אפילו בגילוי הראש אסור לילך משום מלא כל הארץ כבודו, וזהו מה שאמר הכתוב ויתחבא האדם ואשתו, מפני ה' אלוהים, הרצון מפני כבוד שכינתו יתברך כמו שכתבתי.

ומה שאמר הכתוב מי הגיד לך וגו' המן העץ וגו', הרי היה גלוי לפניו כי אכלו מן העץ ושלא הוגד לו שהיה עירום אלא שנפקחו עיניהם וידעו כי עירומים היו כמו שאמר הכתוב ויאכלו ותפקחנה עיני שניהם וגו'. ואפשר לפרש הכתוב שאמר לו האל יתברך מי הגיד לך כי עירום אתה אלא שמן העץ אשר ציוויתיך וגו' אכלת, ועל כן השיב לו האשה אשר נתת עמדי היא נתנה וגו', לא השיב לו מי הגיד לו ולא שאכל מן העץ אלא על קדימת הידיעה לו יתברך שאכל אמר שאשתו היא שנתנה לו וגו'.

ומה שאמר הכתוב למה חרה לך ולמה נפלו פניך, היה יודע שעל שלא שעה אל מנחתו הוא שחרה, אלא שאמר שלא היה לו טעם ודין לחרונו ולנפילת פניו.

ומה שאמר ה' אל קין אי הבל אחיך ולא אמר לו על שהרגת את הבל אחיך ארור וגו', הוא על כי לא נצטער אחר כך על הריגת אחיו ולא נכמרו רחמיו עליו. וזהו שאמר אי הבל אחיך אין אתה מצטער על אחיך שאינו בעולם, ומה שהשיב קין לא ידעתי השומר אחי אנכי, שהיה נראה היותו חושב שלא היה יודע האל יתברך שהרג הוא את אחיו, תהיה הכוונה כמתנצל ואומר טעיתי שלא ידעתי שהיה ראוי לי לשמור את אחי שלא להורגו.

שער היסודות פרק מ [ה' יודע העתידות]

והראיה הלקוחה מן הקבלה על ידיעת ה', תהיה בידיעתו הדברים העתידים והנסתרים, כי לידיעת הדברים ההווים ונגלים אין צורך להביא ראיה לא שכלית ולא חושית ולא מן הקבלה, כי ברואיו השפלים יודעים ומשיגים מה שלפניהם כל אחד כפי ידיעתו והשגתו, הב"ח יודעים בטבעם מה שהוא מאכל להם ואוכלים אותו, ויודעים שאם ילכו במו אש יכוו ואם ילכו דרך גומץ בו יפלו ובורחים מהם, וידיעה זו היא טבעית להם ולזה ישתוו כולם בידיעתן זו, ואין תוספת ידיעה לזה על זה כל שהן מין אחד, והמין האנושי יש לו ידיעה זו הטבעית וידיעה אחרת שלימה מצד השכל והחושים הפועלים על ידו והיא ידיעת הדברים בסבותם ומה שימשך מהם, כי הב"ח לא ישמור כי אם בראותו האש או הדבר המזיק, אבל כשחזר למקום האש והיה כבה כבר לא ישער אם נתקרר חומו ויוזק, והאדם יזכור וישער הזמן המועט שראה האש בוער במקום ההוא וישמר מחומו, ובכיוצא בידיעות אלו ישתנו דעות האנשים אלו מאלו, וכן בשאר הידיעות העליונות אלו מאלו, ומפני ההתחלפות שיש לאנשים בידיעות אלו הבלתי טבעיות צריכים לימוד זה מזה באומניות ובחכמות, מה שאין כן בידיעה הטבעית של בע"ח.

והנה האדם החומרי יודע מה שהוא רואה ויודע ומבין בחושיו דבר מתוך דבר אחר, כשרואה עשן יוצא מארובה יודע שיש תחתיו אש גם כי אינו רואהו, גם כששומע קול ראובן דופק על הפתח יודע שראובן הוא בפתח גם כי אינו רואהו, כשמריח ריח בושם ידוע צרור בכנפיו יודע כי יש שם הבושם ההוא גם כי לא רואהו, כשטועם טעם פת חטים יודע כי הוא פת חטים גם כי הוא באישון לילה ואפלה, כשממשש כעיוור באפלה יודע מה שממשש אם

הוא אבן או בגד בלא ראות, וגם בדברים השכליים יודע ומבין דבר אחד שלא ראה מדבר שראה, ואם בידיעת הנמשך מאדם יציר כפיו יתברך כך, אין צורך להביא שום ראיה על הבורא יתברך כי ידיעתו באלו העניינים היא שלימה בתכלית השלמות ביום הבראם, ומה שהוא נסתר לנו ומסופק לעתיד הכול צפוי וגלוי לו יתברך, כי חושי האדם להיותם גשמיים אינם משיגים אלא השגה בלתי שלימה בדבר הגשמי שלפניהם, והשגת השכל הוא יותר מעולה שיודע הדברים בשלמות ובמופת גם במה שאינו לפניו.

וכמו כן ויותר נשער ידיעת הבורא יתברך בכל הדברים, כי הוא בראם ויודע סיבת התחלתם ותכליתם והווייתם והפסדם, כמו שהאומן יודע חומר הדבר שממנו צייר הכולי אם יתקיים זמן הרבה או מועט, והקונה בלתי בקי בו אינו יודע, כן הבורא יתברך יודע כל הדברים מצד שבראן אם יתקיימו לעתיד זמן הרבה או לא, ומכוון יותר לדעת השעה והרגע אשר בו יפסדו ומה שיקרה להם קודם בכל זמן קיומם, וכמו שמטמון אחד ידוע למטמינו ונעלם מעיני כל חי זולתו, כן הדברים הנעלמים מן האנשים גלויים לבורא יתברך, כי סבות התעלמות אותם הדברים מעיני האנשים אינו בבורא, אם סיבת התעלמותם היא שלא ראם הבורא יתברך, הוא הרואה כל הדברים ולא יתעלמו ממנו, כי ראיית האדם שהיא ע"י חושים גשמיים לא תשיג כשיש מסך המבדיל, וראיית הבורא יתברך שהיא עצמית אין שום מסך מבדיל בינה לדבר הנראה, כי אפילו באנשים מי שראייתו חזקה צופה ומביט מתוך ידיעה דקה ולמרחוק יותר מחברו, ואם סיבת ההתעלמות הוא שראו ושכחו, אין שכחה לפני כסא כבודו, כי זכירת האדם היא על יד כח גשמי ובאורך הזמן תבטל, והשכחה מצויה בזקנים, וזכירת הבורא יתברך הדברים אינה בכוח גשמי ולא תשכח.

וכן ראיית הבורא יתברך היא מתמדת, כי האדם הרואה בחוש גשמי תפסק ראייתו לעתים כשישן או כשלא יביט בדבר ההוא או לא תהיה לפניו, מה שלא יקרה דבר מזה בראיית הבורא שהיא עצמית ואין לה שום סיבת ההפסק, כי סיבת ההעלם הנופל בכמו אלו הדברים אינו מצד עצמם שהן נעלמות ונסתרות, אלא מי שלא ראם ולא ידעם, כי מי שיצא מעיר אחת ביום אחד ללכת לעיר אחרת רחוקה כמו ששה ימים, יודעים בני העיר שיצא ממנה וידעו יציאתו שבליל ב' הוא במלון פלוני הידוע שמגיעים לו ביום אחד, אם לא יקרה שום מקרה, וכן בשאר הלילות, ושיגיע למחוז חפצו ביום ששי, ובני העיר שבא אליה לא ידעו דבר מזה עד הגיעו אליהם, ואם היה אומר אדם אחד מגיד עתידות פלוני הוא במקום פלוני עתה היה מגלה דבר נסתר לבני אותה העיר, ואם היה אומר מיום א' פלוני יהיה פה ביום שבת היה מגיד דבר עתיד, גם כי הוא ידוע לכל בני העיר שראו שיצא משם, ואם מה שהוא נעלם מכמה אנשים אפשר שיהיה נגלה לכמה אנשים, כל שכן שהוא נגלה לבורא יתברך, כי כל העולם לפניו, ואין לו סיבה מונעת הידיעה, ואין ידיעתו בדברים נעלמים

ועתידים כאלו דבר נפלא לבורא יתברך, שהעולם כולו לפניו, כמו שאינו דבר נפלא למי שראה שיצא פלוני ממקום פלוני שיאמר שיגיע למקום פלוני ביום פלוני ולא קרה שום מקרה שיפסיק הגעתו וכיון היום והשעה.

וכמו כן בידיעת הדברים העתידים והנעלמים מצד עצמם שהם כדבר נפלא לפני האנשים אינם דבר נפלא לפני הבורא יתברך, כי מן האנשים החכמים יעלם אמיתות תוכן גלגלי השמים וצבאותם, ואם יש במקצתן יוצא מרכז או גלגל הקפה והשכלים הנפרדים כמה הם, ואם הם מניעים הגלגלים וכיוצא בדברים העמוקים האלו שזה אומר בכה וזה אומר בכה ואינו ידוע מי מכוון אל האמת, ומן הבורא יתברך לא יעלם דבר וגם אינם דברים עמוקים אצלו אלא כמו שהאדם יודע ומשיג אמתת מה שלפניו מבלי שום ספק ואין בידיעה זו מעלת ידיעה כי הוא דבר פשוט, כמו כן ידיעת אלו הדברים הוא דבר פשוט לבורא כיון שהם מסודרות לפניו כמו שבראם ואין לפניו דבר נעלם ונסתר.

וכמו כן בדברים העתידים שאין שום ידיעה מהם לאנשים ואפילו לחכמים כי אם בדרך חכמה שדנים שיהיה כך או לא יהיה כך, אפילו שלפעמים הם מכוונים אל האמת הוא כדבר נפלא ועמוק אצלם, מה שאינו כן אצל הבורא יתברך כי הוא יודע איכות הדברים מזמן שבראם ומה שיקרה בהם עד סופם כפי מה שסדר הנהגתם בשעת הבריאה, וכמו שיודעים קצת האנשים בשעת הערב שמש בכל יום שיחזור ויזרח במזרח לסוף שעות וחלקים קצובים כפי חדשי השנה, ויודעים שמתקופת טבת ועד תקופת תמוז יתקצרו הלילות וצל העמוד בחצי היום, ומשם והלאה יתארכו, כן הבורא יתברך יודע כל מה שימשך בעולם השפל מסיבוב הגלגלים ומהלכי הכוכבים משעת שבראם והציבם על מתכונתם, וידיעתו שלימה וצודקת בכל הדברים הנעלמים והעתידים יותר לאין ערך מידיעת החכמים בכמו אלו הדברים שהם עתידים להיות ע"פ אופני הנהגתם בכל שנה ושנה, גם כי היא ידיעה קלה.

וציירנו ידיעת האל יתברך בכל הדברים הנגלים והנעלמים ההווים והעתידים בעולם השפל שיכול לידעם, גם כי הייתה ידיעתו דומה לידיעתנו, שלא יצדק כל זה, כי אם בידיעת העתידות והנעלמות שהן מסודרות כסדר בריאותן כפמ"ש, לא לעתידות הבלתי מסודרות ולא נמשכות מדבר מה, ולא בנעלמות כידיעת מחשבות של בני אדם וכיוצא בדברים הנעלמים, כמו מה שאמר שמואל לשאול (ש"א י') בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים וגו' ואמרו אליך נמצאו וגו'.

וב' האותות האחרים, כי גם שנאמר ע"פ הידיעה הדומה לידיעתנו שראה האל יתברך מן השמים ב' האנשים באים ושער בהשערתו שימצאו אותו בצלצח, וע"ד זה ימצאוהו ג'

אנשים עם מה שהיו נושאים באילון תבור ושיפגע בחבל נביאים יורדים מהבמה ואמר כל זה לשמואל שיאמר לשאול, או שהוסיף חוש ראייתו בהיותו נקרא רואה עד שהוא ראם ושער המקום שימצאם וכיון לאמת, אבל מה שאמר שיאמרו לו נמצאו האתונות וגו' והנה נטש וגו' ושישאלו לו הג' לשלום ויתנו לו ב' לחם ושיצלח עליו רוח ה' ושיתנבא עם חבל הנביאים, כל ידיעות אלו אינם מושגות בידיעה דומה לידיעתנו.

ולזה נצייר אופן ידיעות אלו ובקרבם אל השכל, ונאמר כי ידיעת לבות בני אדם אצל הבורא הוא כידיעת האדם מה שרואה בעיניו, כי אין הבשר מסך מבדיל מלדעת מחשבתו, כי אפילו בדברים הגשמיים יש דברים דקים שאין הבשר והעור או היותר גס מהם מסך מבדיל להם, כמו שתאמר כי לחות המים ודקות הרוח נכנס בגוף האדם ואין הבשר הספוגי מסך מבדיל להם, וחום האש הנוגע וממשש בצד אחד מהאבן או מעשת הברזל יחמם גם הצד האחר שלא נגע בו ועבר החום דרך כל העובי עד הצד האחר מצד דקותו, ובראות זכי העיניים או שומת דבר ידוע בעיניים, וכמו שאמר בברכות, משיג לראות גופי השדים גם כי אינם אלא מב' יסודות אש ורוח הבלתי מושגים לרוב האנשים, והדברים הדקים והרוחניים אין הדברים הגסים וגשמיים מסך מבדיל לפניהם.

והנה דניאל שכתוב בו והתיו לדניאל ורמו לגובא וגו' והתית אבן חדא ושומת על פום גובא וחתמא מלכא וגו', ולא הייתה מסך מבדיל למלאך שאמר דניאל אלוהי שלח מלאכיה וסגור פום אריותא וגו', וכל שכן אצל הבורא יתברך שאין שום מסך מבדיל לפניו לראות מה שבתוכו, וכמו שהאדם רואה ויודע פעולת הכולי כשהוא פועל כן האל יתברך רואה ויודע מחשבת הלב, כי הוא ברא הלב להבין והכוליות ליעץ והבינה, והעצה שאדם חושב בלבו וכליותיו היא דבר שכלי, והשכל הפשוט יודע אותה אחר שאין מסך מבדיל לפניו, וכמו שאמר הכתוב אם ייסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה', ועל דרך זה שידע שמואל הנביא דרך נבואה מה שידברו לשאול האנשים שימצא בדרך.

וגם הדברים העתידים שיודיע הבורא יתברך קודם הווייתם וצאתם לאוויר העולם ואינם מסודרים מפאת המערכה אלא בהשגחה מאתו יתברך אלא בשכר ועונש פרטי או כללי, יודעם הכול יתברך, בידיעת הוויות בני האדם העתידים להתהוות כפי סדר התולדה ומה שיעשו, אם ראויים להביא עליהם טובה ידע שיביאה וכן להפך, כמו שידע שתשחת הארץ לפניו בזמן נח ושיביא עליהם את מי המבול, ושאחר זה יהיו כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים ויאמרו איש אל רעהו הבה נבנה לנו עיר וגו' ויפץ אותם משם על פני כל הארץ, והודיע לאברהם אבינו שיהיה לו זרע ככוכבי השמים ויירשו את הארץ ויהיו גרים קודם בארץ לא להם וגו', וגם את הגוי וגו' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, וכל העניין כמו שהיה, וכמו שהעידה התורה שידע כל מה שאמר לאברהם ת"ל שנה קודם, כן ידעו משעת בריאת

העולם וקודם בריאתו, כי לא נולדה שום סיבה לשידענו ת"ל מן השנים קודם היותו ולא אלפים או יותר, וכן מן הראוי שהיה יודע היותר קרוב מזה מבריאת העולם, והוא עניין דור המבול ודור הפלגה, וגם מה שאירע לדור המבול הודיע לנח הרבה מן השנים קודם שימחה את האדם אשר ברא.

ולבלתי מאמין ומפקפק בעדות התורה שהודיע לנח ולאברהם אבינו כל מה שהיה אח"כ אשר ממנו וכיוצא בו נוכיח כי הוא יודע כל העתידות, נביא לו ראיה מן החוש, מן העונש והפירעון שמביא האל יתברך על הרשעים אחר שהרשיעו, כי אין אומה ולשון שתכחיש מה שהאל יתברך הביא את המבול מים על הארץ כשנשחתה הארץ לפניו בזמן נח, ושציוה לנח קודם כמה שנים שיעשה לו תיבת עצי גפר וכו', ולעשיית התיבה היה צריך כמה שנים אשר מאז ידע נח והודיע לרבים שיביא האל יתברך את המבול מים על הארץ, ואם הודיעו האל יתברך עניין המבול קודם היותו זמן מה, ולדעת רז"ל ק"כ שנה קודם, א"כ היה יודעו קודם לזה הזמן מבריאת העולם וקודם, כי לא נולדה שום סיבה לשידענו כשהודיעו לנח ולא קודם, וא"כ מה שנודע בכל דור מדור הקודם לו עד דור המבול מבני נח שראו בחוש שנעשית תיבה אחת לשינצלו בה ממי המבול, נראה שנודע להם קודם מאת ה' יתברך שהיה יודע כל מה שישחיתו דרכם ושיביא עליהם את מי המבול ברשעתם כמו שנזכר, וכן נודע לכל הדורות עניין יציאת מצרים ושקודם יציאתם באו משה ואהרן בשליחותו יתברך שישלחם, ושהתרה בהם על כל מכה ומכה קודם בואה, ושלא יכלו החרטומים לעשות מה שעשו הם ואמרו אצבע אלוהים היא, והם ידעו מפי האל יתברך, וכמו שידע האל, יתברך נאקת בני ישראל וצעקתם ואמר מאז להוציאם ע"י שלוחיו, היה יודע ג"כ מקודם כמו שנאמר, וכל זה הוא ידוע לכל אומה ולשון דרך כלל בלי עדות התורה שהעידה כל הדברים בפרט, ורמזה לחכמי התורה כמה דברים אחרים מן הנסים שהיו ולא נזכרו בפירוש.

וגם מן העונשים והפורעניות שמביא האל יתברך לרשעים יש ראיה לידיעת האל יתברך כל העתידות אפילו אותם שאינם מסודרים מפאת המערכה, כמו השחתת הארץ לפני האלוהים ומילוי הארץ חמס מדור המבול, כי כל אלו המעשים הרעים ומחשבות לבם רק רע כל היום בבחירתם שעשאום מבלי שום מניע ומכריח וידעם האל יתברך קודם שחשבום ושעשאום, מכיוון שראינו שהעניש אותם ונפרע מהם בדברים נפלאים, כמו הבאת המבול לדור הרע ההוא והפצת דור הפלגה ומכות שהביא על המצריים במצרים, שהדבר ידוע וניכר לכל העולם כי המבול בא בדור ההוא על מה שהרשיעו הדור ההוא, והפצת דור הפלגה על אשר יזמו לעשות, והמכות על אשר הרעו וענו לישראל, כי באו כל העונשים האלו מיד אחר שהרעו הדור ההוא הרעות הידועות ולא קודם ואח"כ, והיא הוראה כי על מה שעשו באה להם הרעה ההיא ולא מקרה היה להם, מצורף מה שהיו

הרעות מיוחסות ודומות למה שהרעו וחטאו אשר היא ג"כ הוראה שבמידה שמדדו בה מדד להם האל יתברך.

ובהיות העונשים הנזכרים בדברים נפלאים משנים טבע העולם וסידורו, אם לא היה ידוע לאל יתברך מקודם בריאת העולם שכשיחטאו בדורות הבאים יצטרך לשנות סדר הבריאה ליפרע מהם, לא היה יכול אח"כ ליפרע מהם בכמו העניין ההוא שנפרע מהם מיד אחר שהרעו ובמידה כנגד מידה כנזכר, והיה צריך לברוא שמים חדשים וארץ חדשה עתה תצמח ליפרע מהם, ואחר שראינו שאין כל חדש תחת השמים ועל ידי מה שברא משעת הבריאה כוכבי השמים וכסיליהם שינה את טבעם בעת ההיא ליפרע מהם ואח"כ חזרו לאיתנם, נראה דבר מבואר כי מתחילת הבריאה ידע כל מה שירשיעו הדורות הבאים והכין מאז בריאת עליונים ותחתונים באופן וסדר שישתנו בזמן הפירעון ויחזרו אח"כ למה שהיה מקודם, כמו שהיה בכל הזמנים שנפרע האל יתברך מהדורות הפושעים והמורדים בו. וכמו שהוא יודע מה שיחטאו הדורות הבאים, כן יודע מה שיחטאו הפרטים בפועל ובמחשבה כמו שנזכר, וכן כל מה שיחשבו ויעשו כלל או פרט מן האנשים הכול צפוי לפניו יתברך.

ונחזור אל הראיה הלקוחה מן הקבלה על ידיעת ה' יתברך כל הדברים ההווים והעתידים הנגלים והנסתרים, ונמצא הדבר מבואר בכל התורה ונביאים וכתובים, וכמו שראינו בתחילת התורה והבריאה שידע האל יתברך כל מה שנעשה בעולם מבריאת האדם עד מיתת משה רבנו עליו השלום וכניסת ישראל לארץ, הן מה שאירע לפרטיים אדם נח אברהם יצחק יעקב ובניו וכל זרעו, הן מה שאירע לכלל בדור המבול והפלגה וסדום, ושאר הדברים הנזכר בתורה ממה שנוגע לאומה ולזולתה במשך אלפים ותפ"ח שנים, ובקצתם נזכר שהודיע הדבר קודם היותו, וכמו שידע מה שנזכר בכל השנים ידע ג"כ כל מה שאירע בעולם באלו השנים ממה שלא הוצרכה התורה להזכיר בפירוש, ומה שאירע אחר חתימת התורה גם כן, והעידה התורה על ראייתו וידיעתו כל הדברים שברא במה שראה כל אשר עשה כי טוב הוא בהווה ובעתיד, כי ראה שהיה טוב עתה וגם לעתיד בכל זמני הוויית העולם, שאם מה שראה שהיה טוב לא היה אלא על ההווה לא הייתה שלימה הטובה הבלתי מתמדת ולא היה נאמר עליה כי טוב. וכן ראה להווה ולעתיד כי לא היה טוב היות אדם לבדו ועשה לו עזר ולבאים אחריו זכר ונקבה בראם ויברך אותם בהווה ובעתיד, ואחר המבול אמר זאת אות הברית וגו' את קשתי נתתי וגו', והיא אות ברית לדורות עולם כשאין צדיק בדור, כי מאז ידע כי בדור שכולו חייב יראה הקשת ובדורו של רבי יהושע בן לוי וצדיקים כיוצא בו לא יראה, וכמו שרמז בכתוב שאמר (בראשית ט') את קשתי נתתי בענן והייתה לאות ברית ביני ובין הארץ, ר"ל ביני ובין הדור הרע הנמשך אחר חומר הארץ, וחזר ואמר וראיתיה לזכור ברית עולם ביני ובין כל נפש חיה בכל בשר אשר על

הארץ, והוא דור הרשעים כמו שנזכר, וצריך לתת טעם לכפל ואריכות כתובים אלו ואין כאן מקומו.

וראה וידע כל מה שהיו עושים דור הפלגה בבנין העיר ומגדל, ומה שהיו מדברים שיעשו להם שם ומה שהיו חושבים במחשבתם לעלות לרקיע ולהלחם בו, ודברים כאלו שלא היו מוציאים אותם מפיהם כדכתיב: אשר יזמו לעשות, הרי שראה מלמעלה דבר שהיו עושים בגלוי והוא הבניין, ושמע מלמעלה מה שהיו מדברים, ואח"כ כתיב וירד ה' לראות את העיר וגו' ואם לא ראה ושמע מלמעלה לא היה יורד לראות. ועניין הירידה היא מפני שהם היו בונים מגדל וראשו בשמים ודעתם וכוונתם הייתה שלא הייתה לו השגחה וכח בתחתונים לכן כתיב וירד ה' לראות את העיר, כי ההשגחה בתחתונים תקרא ירידה אצל רוממות כבודו יתברך, ומן ההשגחה ימשך השכר והעונש כמו שאמר אחריו וירד ה' וגו' ויפץ ה' אותם, והוא העונש הראוי להם מידה כנגד מידה, הם היו שפה אחת ודברים אחדים, שלא יוכלו קצתם להקשר ולהיוועץ להבדל אלו מאלו, וגם כן היו רוצים בני כל המשפחות הנמצאים בדור ההוא והם בני נח כי מהם נפצה כל הארץ להיות כולם ביחד באותה בקעה בעצה אחת, ולכן הענישם האל יתברך שבלל שפתם שלא ישמעו איש שפת רעהו ולא יוכלו להקשר ולהיוועץ בעצה אחת אפילו היו כולם בבקעה ההיא, ועוד הפיצם ה' על פני כל הארץ כנגד מה שאמרו הם פן נפוץ.

ועל דרך זה ראינו בכל סיפורי התורה שידע האל יתברך מן השמים כל הדברים הגלויים הנעשים בארץ והנסתרים ומשגיח בהם ומשכירם ומענישם, והיא ירידה אצל כבודו כביכול בהיותו מרום וקדוש לשכון את דכא ושפל רוח, וכמו שכתוב בהשחתת סדום ג"כ ארדה נא וגו', וביעקב כתיב אנכי ארד עמך וגו', ובנתינת התורה ירד ה' וירד ה', וכתיב ירד עמוד הענן, וירד ה' בענן ג"פ.
ובעניין ידיעתו יתברך כתוב בתורה כמה פעמים לשון ידיעה בו יתברך, כי יודע אלוהים, כי ידעתיו למען וגו', גם אנכי ידעתי כי בתם וגו', ידעתי כי ירא אלוהים אתה, וידע אלוהים, כי ידעתי את מכאוביו, ואני ידעתי כי לא ייתן, ידעתי כי דבר ידבר הוא, ואדעה מה אעשה לך, ידע לכתך את המדבר, לדעת את אשר בלבבך, וכן נאמר לפרעה בעניין ידיעתו יתברך למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ, והוזכר בתורה ידיעתו יתברך מעשי בני אדם והשגחתו עליהם דרך כלל כאנשי דור המבול והפלגה וסדום ועמורה, ובפרט נח אברהם יצחק יעקב משה ואהרן והבטחה לזרעם ביעודים הטובים, ובזמן נתינת התורה הבטחה להם ולזרעם ואתם תהיו לי ממלכת כוהנים וגו', ואמר הכתוב ואולם חי אני וימלא כבוד ה' את כל הארץ, ואמר אל אלוהי הרוחות לכל בשר, ובמשנה תורה אמר אשר מי אל בשמים ובארץ וגו', כי מי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים וגו', מן השמים השמיעך את קולו וגו' ועל הארץ הראך וגו', הן לה' אלוהיך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה וגו', ארץ אשר ה' אלוהיך

דורש אותה תמיד וגו', ואלו הם כתובים מבוארים בידיעת האל יתברך, וכל כלל התורה במצוותיה וסיפוריה יש בה הוראה ג"כ לידיעתו יתברך.

ולשון שמיעה מצאנו ג"כ בו יתברך כמה פעמים, כי שמע ה' אל עניך, וישמע אלוהים את קול הנער, כי שמע אלוהים, כי שמע ה' כי שנואה, וישמע אל לאה, וישמע אליה אלוהים, וישמע אלוהים את נאקתם, ואת צעקתם שמעתי, וגם אני שמעתי, בשמעו את תלונותיכם, בשמוע ה' את תלונותיכם, כי שמע את תלונותיכם, שמעתי את תלונת, שמוע אשמע צעקתו, ושמעתי כי חנון אני, וישמע ה' ויחר אפו, גם בנו דבר וישמע ה', וישמע קולנו, וישמע ה' בקול ישראל, וישמע ה' את קול דבריכם, שמעתי את קול דבריכם, ולא שמע ה' בקולכם, וישמע ה' אלי, וישמע ה' את קולנו, והשמיעה בו יתברך היא הידיעה אלא שהיא נאמרת על קול ודיבור. הרי שקבלת תורת משה ע"ה מעידה על ידיעתו יתברך מן השמים מה שנעשה בארץ מן הגלוי והנסתר וההווה והעתיד, ושמיעתו מן השמים מה שנאמר בארץ ומה שיש בלב האדם, וכן בנביאים הוזכרה ידיעתו יתברך. ביהושע אל אלוהים ה' הוא יודע. ובשמואל כי אל דעות ה', ואתה ידעת את עבדך. במלכים תדע את לבבו, כי אתה ידעת לבדך את לבב בני האדם. ישעיה ואין צור בל ידעתי, מדעתי כי קשה אתה וגו', ואגיד לך מאז בטרם תבוא השמעתיך, כי ידעתי בגוד תבגוד. ירמיה בטרם אצרך בבטן ידעתיך, ואתה ה' ידעתני, אתה ידעת, ה' ידעת מוצא שפתי, ואתה ה' ידעת את כל עצתם, כי אנכי ידעתי את המחשבות, ואנכי היודע ועד, אני ידעתי נאם ה'. יחזקאל ומעלות רוחכם אני ידעתיה, ה' אלוהים אתה ידעת. תרי עשר הושע אני ידעתי אפרים, אני ידעתיך במדבר. עמוס רק אתכם ידעתי, כי ידעתי רבים פשעיכם. זכריה הוא יודע לה'. בכתובים תהלים כי יודע ה' דרך צדיקים, ידעת בצרות נפשי, יודע ה' ימי תמימים, ה' אתה ידעת, כי הוא יודע תעלומות לב, ידעתי כל עוף הרים, אתה ידעת לאיוולתי, ידעת חרפתי ובשתי, ה' יודע מחשבות אדם, כי הוא ידע יצרנו, ה' חקרתני ותדע, אתה ידעת שבתי וקומי, הן ה' ידעת כולה, ואתה ידעת נתיבתי, איוב כי הוא ידע מתי שווא. דניאל ידע מה בחשוכא, עזרא ידעת כי הזידו עליהם, דברי הימים ואתה את עבדך ידעת, תדע את לבבו, כי אתה לבדך ידעת.

וכן הוזכרה לשון שמיעה בנביאים, ביהושע לשמוע ה' בקול איש, ולא אביתי לשמוע לבלעם. שופטים ה' שומע בינותינו, וישמע האלוהים בקול מנוח. שמואל וישמע מהיכלו קולי. מלכים לשמוע אל הרנה, לשמוע אל התפילה, ושמעת אל תפילת עבדך, ואתה תשמע אל מקום שבתך, ושמעת וסלחת, ואתה תשמע השמים ב"פ, ושמעת השמים ד' פעמים, לשמוע אליהם בכל קראם, שמעתי את תפילתך, וישמע ה' בקול אליהו, וישמע ה' אליו כי ראה, אולי ישמע ה' אלוהיך, אשר שמע ה' אלוהיך, הטה ה' אוזנך ושמע, ושמע את דברי סנחריב, אל סנחריב מלך אשור שמעתי, שמעתי את תפילתך, וגם אנכי שמעתי

נאם ה'. ישעיה אינני שומע, והשמיע ה' את הוד קולו, אולי ישמע ה' אלוהיך, אשר שמע ה' אלוהיך, אתה שמעת אשר עשו, הטה ה' אוזנך ושמע, ושמע את כל דברי, שמעתי את תפילתך, אשמיע אתכם, והשמעתי ואין בכם, מאז השמעתיך, מי השמיע, ומפי יצאו ואשמיעם, בטרם תבוא השמעתיך, השמעתיך חדשות, משמיע שלום, משמיע ישועה, ולא כבדה אוזנו משמוע, הנה ה' השמיע אל קצה הארץ, עוד הם מדברים ואני אשמע. ירמיה הקשבתי ואשמע, ולא אשמע אליהם, כי אנכי שומע, בעת קראם אלי אינני שומע אל רינתם, אשמיעך את דברי, אמרת לא אשמע, שמעתי את אשר אמרו הנביאים.

יחזקאל קול גדול ולא אשמע אותם, שמעתי את כל נאצותיך, דבריכם אני שמעתי. תרי עשר, מיכה ישמעני אלוהי. נחום משמיע שלום, שוועתי ולא תשמע, מלאכי ויקשב ה' וישמע. תהלים ושמע תפילתי, ה' ישמע בקראי אליו, ה' בקר תשמע קולי, כי שמע ה' קול בכיי, שמע ה' תחנתי, תאוות ענווים שמעת ה', שמעה ה' צדק, שמע אמרתי ישמע מהיכלו קולי, ובשוועו אליו שומע, שמע ה' קולי, שמע ה' קול תחנוני, כי שמע קול תחנוני, שמע ה' וחנני, אכן שמעת קול תחנוני, וה' שומע, צעקו וה' שומע, שמעה תפילתי ה', וישמע שוועתי, אלוהים שמעה תפילתי, וישמע מהיכלו קולי, ישמע אל ויענם, אשר לא ישמע לקול, שמעה אלוהים רינתי, אלוהים שמעת לנדרי, שמעת אלוהים קולי, שומע תפילה, לא ישמע ה', אכן שמע אלוהים, שומע אל אביונים ה', משמים השמעת דין, שמע ה' ויתעבר, שמע אלוהים ויתעבר, שמעה תפילתי, הנטע אזן הלא ישמע, ה' שמעה תפילתי, לשמוע אנקת אסיר, בשמעו את רינתם, אהבתי כי ישמע ה', קולי שמעה כחסדך, ה' שמעה בקולי, ה' שמע תפילתי, ואת שוועתם ישמע. משלי ותפילת צדיקים ישמע. איוב תעתיר אליו וישמעך, הצעקתו ישמע אל, וצעקת ענווים ישמע.

דניאל ועתה שמא אלוהינו, הטה אלוהי אוזנך ושמע, ה' שמעה. עזרא לשמוע אל תפילת עבדך, שמע אלוהינו כי היינו בוזה, כאשר שמעתי את צעקתם, ואת זעקתם שמעת, ואתה משמים תשמע ב"פ דברי הימים לשמוע אל הרנה, לשמוע אל התפילה, ושמעה אל תחנוני עבדך, ואתה תשמע מכון שבתך, ושמעת וסלחת, ואתה תשמע מן השמים כמה פעמים, שמעתי את תפילתך, ואני אשמע מן השמים, וישמע ה' אל יחזקיהו, ויעתר לו וישמע תפילתו, וגם אני שמעתי נאם ה'. איכה קולי שמעת, שמעת חרפתם.
והרי לך ג"כ מקבלת הנביאים והמדברים ברוח הקודש המעידים על ידיעת ה' יתברך כל מה שבשמים ובארץ ושמיעתו דברי הצועקים ושואלים אליו הן רבים הן יחיד, בכל אופני הידיעה והשמיעה אנחנו מעידים שהוא יודע ושומע, והוא יתברך גם כן מורה שהוא יודע ושומע אלינו, ואנחנו מבקשים ממנו שידע וישמע אלינו, והוא משיב שישמע ויענה אותנו. וכן יש בתורה ובנביאים וכתובים לשון ראייה ועניה ולשונות אחרים הנאמרים על האל יתברך להורות ידיעתו והשגחתו על התחתונים בכל פרטי הדברים.

ואין לנו ראיות ואותות ומופתים על ידיעתו יתברך ושאר העיקרים כעדות משה רבנו עליו השלום בתורת ה', ועדות כל הנביאים אשר הודו כולם במעלת נבואת משה ע"ה עליהם, והם ג"כ בדרך נבואתם השיגו אמתת תורת משה וכל הכתוב בה, ומה שהשיגו הם בעצמם בכל דברי נבואתם, ובפרט בעניין הידיעה וההשגחה והחכמה והתבונה, להם יאתה, כי אין הנבואה שורה אלא על חכם וכו', ובכל חכמי הגויים מאין כמוהם אפילו לדעתם, והרי שמעון הצדיק שהיה משיירי כנה"ג המקבלים מן הנביאים ולמד ממנו חכמה אחד מיוחד שבחכמיהם, אלא שהתורה והנביאים והכתובים ניתנו לכלל המון בית ישראל כפי פשטן, ולכך באו בהם כל עיקרי הדת על דרך קבלה לבד, והחכמים שביניהם מבינים מתוכן אותות העיקרים ההם כפי הרמזים אשר נרמזו בהם.

שער היסודות פרק מא [ספקות בעניין ידיעת ה']

יקרה לקודמים ספיקות בעניין הידיעה, אם הוא יתברך רואה ושומע ויודע כל הנעשה בארץ איך הוא סובל ועובר על פשע הרשע המכתיר ומכניע את הצדיק, כי בזה וכיוצא בו מרוע סידור הנהגת העולם יצא משפט ידיעתו מעוקל לפי דעת והשגת בני אדם, וכן כי מעניין הידיעה תתבטל בחירת האדם, והכתוב אומר החיים והמוות נתתי לפניך ובחרת בחיים, וכתיב הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב וגו', ועניין ספק רוע סידור הנהגת העולם יתבאר היתרו בע"ה בביאור העיקר הבא אחר זה והוא שכר ועונש, אבל עניין הבחירה הנמנעת מן האדם בידיעתו יתברך קודם מה שיבחר אחר כך, הוא דבר צריך ביאור רב, לפי שהספק הזה נופל בכל אישי האדם בכל הדורות ובכל מעשי האדם אם טוב ואם רע, מה שאין כן ברוע הסידור כי אינו נוהג על הרוב.

ואקדים קודם כי גם שהבחירה הוא ביד האדם לעשות טוב ורע כחפצו, אין זה גרעון בחוקו יתברך, כי הוא יתברך רצה לתת כח ובחירה ורשות ביד האדם שיוכל לעשות כרצונו ולא יהיה לו שום מניע ומכריח כלל על שום פעולה מפעולתו, כדי שיהיה לו שכר טוב במעשיו הטובים אשר עשה בבחירתו ורצונו, שאם היה מוכרח וכפוי במעשיו הטובים והרעים לא היה מן הראוי לתת לו שכר על הטובה ולא להענישו על הרעה, וכמו שאמר הכתוב ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב וגו', אשר אנכי מצווך היום לאהבה וגו', וחיית ורבית וגו', כי הוא יתברך נתן לפני האדם דרך החיים והמוות והטוב והרע, והוא מעשה המצוות והאזהרות, כי בזה יחיה וירבה אחר שיעשה בבחירתו הטוב והוא דרך החיים, ויתרחק בבחירתו מן הרע והוא דרך המוות, וכן אמר אחר זה ובחרת בחיים למען תחיה אתה וזרעך, כי מצד היות פעולותיו בבחירה יחיה מצד פעולותיו וכמו שאמר **הרמב"ם** ז"ל פ"ה מה' תשובה.

ואחר זה אומר כי בעניין המצוות והאזהרות יש צד ומקום לבחירת האדם בהן שלא תכריח ידיעתו יתברך אותם מקודם עשייתן, והוא הציווי שציוה בין זמן ידיעתו יתברך הפעולה ההיא מקודם ובין זמן עשייתה, כי אם נאמר שהאל יתברך יודע מתחלה שהאדם יהיה צדיק או רשע הרי הוא מוכרח במעשיו, כי ידיעתו יתברך מבטלת בחירתו ועושה אותה הכרחית, אבל נאמר כי הוא יתברך ידע מתחילה כי כאשר יצווה את בניו בני אברהם יצחק ויעקב לעשות צדקה ומשפט והוא קבלת התורה, שמהם יבחרו לקיים אותם והם הצדיקים, ומהם יבחרו שלא לקיימם והם הרשעים, וגם אחר נתינת התורה כל איש קודם שיגיע לכלל איש הוא בלתי מצווה ואח"כ הוא מצווה, וידיעה זו אינה מכרחת אותם לעשות מה שיעשו אחר כך בבחירתם אם טוב ואם רע, כיון שמתחילת ידיעתו יתברך עד זמן ציווי לא הייתה ידיעתו מכרחת אותם כלל, כי כל מה שהיו עושים קודם זמן הציווי לא היו נשכרים אם היה מעשה טוב, ולא היו נענשים אם היה מעשה רע, כי אין שום דבר טוב או רע כי אם מה שהוא מצווה מאת האלוהים ומה שהוא מוזהר ממנו, ואם כן אחר הציווי ג"כ נשאר בבחירתו הקודמת, כי לא תכריחנו הציווי שנצטווה עתה לעשות מה שיבחר לעשותו אח"כ, כמו שקודם הציווי הייתה בחירתו בחירה בלי שום מכריח לטוב ולרע כי איננו כמו שנזכר, ולא נתווסף דבר בדעה אחר הציווי לשתכריח אותו למה שיבחר אח"כ.

וגם שתאמר כי תחילת הידיעה תכריח את סוף המעשה ואין כאן בחירה ולא שכר ועונש, אב תשכיל תראה ותדע כי יש שכר לפעולת הטוב ויש עונש לפעולת הרע, כי אין השכר והעונש על המעשה הטוב לבד כי אם על כוונת העושה לקיים מצוות בוראו ג"כ, וא"כ ידיעתו יתברך היא שיבחר זה לעשות הטוב להיות מצווה מאתו יתברך וכן יתרחק מהרע להיותו מוזהר מאתו, ואם על המעשה עצמו נראה כמוכרח מצד הידיעה הקודמת, ואינו מוכרח על כוונת המעשה והוא בהיותו מצווה, כי ידיעתו היא שיבחר הטוב מצד מה שנצטווה ויש לו שכר על מה שעושה בשביל הציווי שנצטווה ועונש על מה שעבר על מה שהוזהר ממנו יתברך, כי אם על המעשה עצמו הטוב או הרע נראה כמוכרח, מצד הידיעה על כוונת המעשה והוא מצד ציווי יתברך שממנו ימשך השכר והעונש אינו מוכרח כיון שקודם הציווי לא הייתה ידיעתו מכרחת כלל, כי בין שיעשה או לא יעשה לא היה נשכר ולא נענש כיון שלא היה מצווה כמו שנזכר כבר. וכל זה הוא במצווה ובמוזהר שיש איזה מקום לבחירת הטוב והרע להשכיר ולהעניש ולא תכריחם הידיעה הקדומה, אבל במעשה הרשות ובלתי מצווה ומוזהר, גם כי לפי הנראה הידיעה תכריחהו אין בזה חשש כיון שאין בהם שכר ועונש, וגם בדברים שיש לו שכר כמו מה שאינו מצווה ועושהו דרך גדר וחומרא לפנים משורת הדין, השכר נמשך לו מצד מה שהוא מצווה בדבר הדומה לו, וגם בדברי הרשות שאין להן מבוא בעניין המצוות והאזהרות לפעמים ימשך וישתלשל מהן מצווה ואזהרה, כמו אם הלך בדרך רשות ונזדמנה לו שם מצווה או עבירה שאם לא היה הולך לא היה עושה אותה, ואם על ההליכה שהיא רשות הוא מוכרח, יהיה מוכרח גם על עשיית

המצווה או האזהרה, והרבה מצוות והאזהרות נעשות על דרך זה בסבות קודמות, וגם על דרך זה לא יקשה בהיות עניין השכר על בחירת כוונת היותו מצווה כנזכר.

וכן יש דרך ישר לפני איש להיות הבחירה בידו ולא תכריחנו ידיעתו יתברך למה שירצה לעשות הן טוב הן רע, והוא כדמיון אדם שגילה לחברו עניין מה שרוצה לעשות שהחבר יודע מה שבלב חברו לעשות וידיעתו אינה מכרחת אותו לעשות מה שאמר שיעשה אם תשתנה מחשבתו, כן האל יתברך יודע ובוחן לבבות וכליות מה שיעשה ויבחר בלי שיוגד לו וידיעתו זאת איננה מכרחת אותו לעשות מה שיעשה, ומפני כי ידיעתו יתברך היא שלימה בלי שום גרעון, ולא כידיעת האדם מה שגילה לו חברו שיעשה שאינו יודע הוא אם תשתנה מחשבתו או לא, והאל יתברך יודע הכול, ולזה נאמר כי מה שיש גרעון בידיעה על ב' דרכים אלו, כי לא נדע ונשיג באיזה אופן היא שלמות ידיעתו שלא תכריח כי ידיעתו ומהותו הכול אחד כמאמר **הרב** ז"ל שם בהלכות תשובה, והרווחנו בשתי דרכים אלו שהידיעה הפשוטה לא תכריח מעשה הבחירה כמו שנזכר, אבל לשלמות ואמות ידיעתו יתברך שלא כשאר הידיעות נסמוך על דברי **הרב** ז"ל כמו שנזכר.

שער היסודות פרק מב [עיקר האמונה הי"א]

והעיקר הי"א, כי ה' יתברך נותן שכר למי שעושה מצוות התורה ויעניש למי שעובר על אזהרותיה, וכי השכר הגדול העולם הבא והעונש החזק הכרת, וכבר אמרנו בזה העניין מה שיספיק, והמקרא המורה על היסוד הזה מה שנאמר (שמות ל"ד) ועתה אם תישא חטאתם ואם אין מחני נא, והשיב לו ה' יתברך מי אשר חטא לי אמחנו מספרי, ראיה שיודע העובד והחוטא לתת שכר לזה ועונש לזה, עכ"ל הרב ז"ל פרק חלק על עיקר זה.

כוונת עיקר זה כי אין השכר והעונש הבא לאדם מצד מעשיו הטובים או הרעים לעיני בני אדם או לפי ההנהגה המדינית, אלא השכר הוא לעושה מצוות התורה והעונש לעובר עליה, וכמו שהמצוות והעבירות הן כתובות בתורה שהיא מהעולם העליון, כן הבא בסיבתן שכר או עונש הוא בנפש החצובה מתחת כסא הכבוד אחר פרידתה מן הגוף, והשכר והעונש בשאר הדברים הוא בזה העולם כמו ששאר הדברים הן גשמיות ואינן כתובות בתורה, וכן יש שכר מצוות בזה העולם כשאינן נעשות לשמן, וכמו שאמר הכתוב (משלי ג') בשמאלה עושר וכבוד בזה העולם, כיון שהוא מכוון לדבר גשמי יבוא לו שכר גשמי, וכן הרשעים שיש להם קצת מצוות כיון שרוב מעשיהם רעים מורה על קצת המצוות שעושה שאינן לשמן ולכן שכרם בזה העולם וכמו שאמר הכתוב (דברים ז') ומשלם לשונאיו אל פניו וגו'.

ואומרם שכר מצווה בהאי עלמא ליכא, היינו שכר המצוות הנעשות כמצוותן לשמן, והדברים שאדם עושה אותן ואוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לעולם הבא כמו ששנינו במשנה (פאה פ"א) הן הדברים שיש בהן מצווה לעושה ותועלת לאחרים, לא כציצית ותפילין וכיוצא בהן שאינן אלא לעצמו, ולכך אוכל פירות בעולם הזה כנגד התועלת הגשמי הנמשך לאחרים במה שעושה הוא עימהם, והקרן קיימת לו לעולם הבא כנגד מה שהוא עושה מה שנצטווה בתורה מבלתי השקפה אל הנמשך. וזהו שהאריך בעל המשנה לומר אלו הדברים שאדם עושה אותם אוכל פירותיהם כו', והיה מספיק שישנה אלו דברים שאדם אוכל פירותיהם וכו', אלא להשמיענו כי גם שנראה עיקר עשייתן היא למה שנמשך מהן טוב לאחרים והוא דבר גשמי, אפילו הכי העושה אותן בשביל מה שנצטווה בתורה יש לו קרן לעולם הבא, ולכן שנה שאדם עושה אותן. וכמו כן יש עונש עבירות בזה העולם כשנעשות בשוגג או בהסתת יצר הרע, כיון שהן על ידי דבר גשמי כן ענשן הוא גשמי, וכן הצדיקים שיש להם קצת עונות ממה שהוא קרוב לנמנע לבעל חומר לימלט מהן, כיון שרוב מעשיהם טובים מורה על קצת העונות שעושים שהם בשוגג או בלתי השגחה ולכן עונשם בזה העולם, וכמו שאמרו שה' יתברך מדקדק עם חסידיו כחוט השערה כדכתיב: (תהלים נה) וסביביו נשערה מאד.

וכמו שאין השכר והעונש הרמוז בתורה על מה שהוא טוב או רע בעיני בני אדם או לפי ההנהגה המדינית אלא לעושה מצוות התורה או עובר עליהן כמו שנאמר, כן על שאר הדתות הנימוסיות או בדויות אין על העושה או העובר שום שכר ועונש אפילו לבעלי הדת ההיא, כיון שאינה מאתו יתברך, ואינם נענשים אלא בעברם על ז' מצוות בני נח אשר כלל העולם נכללים בהם, כי ג' בני נח מהם נפצה כל הארץ, ואין להם שכר נצחי בשום פועל טוב כי אם בקיום שבע המצוות, וכמו שאמרו חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא כפי מדרגת מה שקנו ממנו בעשיית מצוות אלו או קצתן, וכמו שאמר הכתוב (דברים י"א) והיה אם שמע תשמעו אל מצוותי אשר אנכי מצווה אתכם היום לאהבה את ה' וגו' השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו', לא יעד השכר והעונש כי אם על עושי מצוות התורה או על העוברים עליה, וכמו שאמר אשר אנכי מצווה אתכם היום על מה שיצטוו או יהיו מוזהרים לעתיד כי לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם, ההוא אמר בתורתו (ד') לא תוסיפו על הדבר אשר אנכי מצווה אתכם היום וגו' לא תגרעו ממנו לשמר וגו', ולא יעשה, ודבר תורה ציוה לנו משה מורשה קהלת יעקב ולא יקימנה.

ולהיות בלעם גדול נביאי האומות הזכיר עניין זה בנבואתו, להורות ולרמז על העתיד לבא אם יקומו נביאים אחרים לקרוא בשם ה' על חידוש דת אחרת שלא יאמנו דבריהם, ועל השתים המפורסמות אמר על הראשונה לא איש אל ויכזב ועל השנית ובן אדם ויתנחם, כי האחת מכזבת וחולקת על דברי התורה הקדומה והאמתית יותר מן השנייה בערך המכזב אל המתנחם ושב מדבורו.

וגם כי בהכחשה אי זה עיקר מן העיקרים הוא כופר בתורה, עם כל זה המכחש בשכר ועונש הוא חמור ונענש יותר, כי עם היותו כופר נמשך מהכחשתו זאת לזלזל בלימוד התורה וקיום מצוותיה אחר שאינו מאמין בשכר ועונש בעולם הבא, ועל כן נתיסד ספר איוב להוכיח אמיתת שכר ועונש מה שלא הוצרך בשאר העיקרים להאריך בהם אחר הודעתם, כדי שלא יכשלו בו רבים ויענשו בעולם הזה ובעולם הבא, וכן נרמז ונזכר עניין שכר ועונש במקומות הרבה בתורה ובנביאים וכתובים לסיבה הנזכרת, כי עניין מעשה האדם טובים או רעים הווה ומצוי בכל יום, וכן הוא השכר והעונש בהשגחתו יתברך, ולכן צריכין אנו להאריך בעיקר זה ולהביא כל מיני הראיות. והראיה הלקוחה מן השכל תהיה מכמה פנים, מצד הבורא יתברך שברא את האדם, ומצד הזמן שבראו, ומצד האדם עצמו והוא הנברא. אם מצד הבורא יתברך כיון שכתוב בבריאת האדם ויברא אלוהים את האדם בצלמו בצלם אלוהים ברא אותו וגו', יתחייב שיהיה דומה לו בפעולות טובות ובצדק ויושר בכל פעולותיו ומידותיו הנמשכות מאבריו וחושיו אשר נבראו בצלמו בצלם אלוהים, כי בצלמו מורה על דמות האברים שבאדם, ובצלם אלוהים מורה על מה שנמשך מהם והם הפעולות והמידות שיהיו דומות לפעולותיו ומידותיו יתברך כמו שדומה לו בדמות האברים, ע"ד שתוף השם שנקרא איש ושנזכרו בו יתברך עין ואוזן וידיים ורגלים, ואם יעשה כך ראוי שיהיה לו שכר טוב על שנתן מעלה וכבוד למה שנברא בו דוגמא של מעלה, כי בזה יאמין בלי שום ספק כי הצור תמים פעלו וכל דרכיו משפט וגו' בהוראת ברואיו, ואם לא יעשה כך ראוי שייענש על מה שמטיל מום במה שנברא בו דוגמא של מעלה ונותן פתחון פה למטיח דברים כלפי מעלה שיש עול בחוקו יתברך ח"ו כמו שיש בברואיו, וכמו שאמר הכתוב הצור תמים פעלו וגו' שחת לו לא בניו מומם וגו', יאמר לפי זאת הכוונה כי מצד שהוא צור תמים פעלו כלומר האדם אשר יצר, כל שכן הוא תמים ביצירתו ופעולותיו, יורה על כי כל דרכי הצור יתברך הם משפט אל אמונה וגו', ואם שחת דרכיו כביכול שהוא משחית ומטיל פגם למעלה והוא מראה כי אינם בניו מפני מומם.

וכן מצד הבורא באופן אחר, שנפח באפיו נשמת חיים כדכתיב: ויפח באפיו וגו', וא"כ יתחייב גם כן שיהיה דומה לו בפעולות הטובות ובצדק ויושר בכל מה שנמשך מכוח נשמתו כיון שהיא נפוחה מפיו וחצובה מתחת כסא כבודו. ואם יעשה כך יהיה לו שכר טוב, ואם לאו ייענש שהוא מטיל מום בנפש החצובה ממקום הקודש ומחשיב נפש האדם העולה היא למעלה כנפש הבהמה היורדת למטה לארץ.

וכן מצד הבורא באופן אחר, מצד היותו יציר כפיו אפילו לא היה נברא בצלמו ולא היה נופח בו, כי בכל מה שברא האל יתברך לא הוזכר כי הוא בעצמו בראו, כי הוא ציוה ונבראו כדכתיב: ויאמר אלוהים יהי אור, ויאמר אלוהים יהי רקיע, יקוו המים, יהי מארת, ישרצו

המים, תוצא הארץ, ואחר שכתוב יהי מארת יחס אותה ההוויה לו יתברך באמרו ויעש אלוהים את שני המאורות וגו', ואחר שאמר ישרצו המים יחס ההשרצה לו יתברך ואמר ויברא אלוהים את התנינים, ואחר שאמר תוצא הארץ נפש חיה ביום שישי אמר ויעש אלוהים את חית הארץ וגו', ובבריאת האדם לא נאמר כך אלא ויאמר אלוהים נעשה אדם בצלמנו וגו', ועל זה אמר ויברא אלוהים את האדם שנאמר עליו נעשה אדם, יחס לו יתברך הבריאה כולה ואמר אחר כך וייצר ה' אלוהים את האדם עפר מן האדמה וגו', הנה שהזכיר שהיה יציר כפיו יתברך מה שלא נאמר בשום נברא, ולכן יתחייב שישובח בהיותו צדיק וישר דומה למי שיצרו, ויגונה אם לא יהיה כך כי הוא מטיל פגם כביכול ביוצרו.

וכן מצד הבורא באופן אחר, ממה שכתוב וייצר ה' אלוהים את האדם וגו', יחס היצירה לשם ההוי"ה ואלוהים, כי מצד ההוי"ה יורה על תשלום שכר למתהלכים בה לפניו באמת, ושם אלוהים על שהוא עתיד ליפרע מן הרשעים ולכן סמוך לזה ויטע ה' אלוהים גן בעדן מקדם וגו' ויצמח ה' אלוהים כל עץ נחמד למראה וגו' ועץ הדעת וגו', כי מה שנטע ומה שהצמיח בגן עדן היה לתת שכר טוב לאדם כשייטיב מעשיו, ואם הרע ירעו הם ומלכם יספו וידחו ממנו לגיהינום הקרוב לו, ולכן הזכיר בנטיעה וצמיחה ה' אלוהים, וכן בכל ענייני האדם הנמשכים.

ואם מצד הזמן שבראו יש ראיה ג"כ לשכר ועונש שהרי נברא ביום השישי הסמוך ליום שבת קודש, ותיכף להשלמת בריאתו ויצירתו נכנס לשבת שהוא יום מנוחה מעין עולם הבא, והוא תגמול מעשים הטובים, וכמו שאחז"ל (סנהדרין ל"ח) למה נברא אדם הראשון בערב שבת כדי שיכנס למצווה מיד, והוא עניין תכלית בריאתו לעשות ולקבל שכר ושניהם נכללות ביום השבת.

וכן מצד הזמן באופן אחר, שנברא בסוף כל מה שנברא בששת ימי בראשית שאין להם שכר ולא עונש והם הדומם והצומח והב"ח, כי אין להם שום תכלית כי אם לזה העולם התחתון, והאדם שנברא בסוף יש לו תכלית לסוף והוא מה שמוכן לנפש האדם אחר צאתה מזה העולם תגמול מה שעשה בעולם הזה.

וכן מצד הזמן באופן אחר, שכל מעשה בראשית לא הוגבל זמן לבריאתם כי ברגע הראשון שבכל יום מן הששה ימים נבראו ברצונו יתברך, וכמו שאמר בימי בראשית ויהי ערב ויהי בקר יום אחד ויום שני ושלישי וכו', הכוונה כי אחר שנברא כל מה שנברא באותו יום היה כל הערב וכל הבקר של אותו היום, ובבריאת האדם הוגבלו י"ב שעות של יום ששי לבריאתו, וכמו שאחז"ל בסנהדרין שעה ראשונה הוצבר עפרו שנייה נעשה גולם ג' נמתחו איבריו ד' נזרקה בו נשמה וכו', כי בזה מורה כי יש כוונה ותכלית אחר לבריאתו מבריאת

שאר הדברים שנבראו, והוא עשיית הטוב והרע ותגמולם והם השכר והעונש המקווה אחר המוות, והכול נכלל בזמן בריאתו שנצטווה וסרח ונידון ונטרד והלך לו בארבע שעות האחרונות של הי"ב שעות, אשר בזה הורה לעתיד כי לכך נוצר לשיצטווה ולא יסרח ויהיה לו שכר בגן עדן כמו שהיה לו עתה בזמן הבריאה, ואם יסרח יטרד משם כמו שנטרד עתה תוך זמן הגבלת בריאתו.

וכן מצד הזמן באופן אחר, והוא כי תחילת המחשבה סוף המעשה בדברים הטבעיים, כמו שהיה בבריאת העולם כי תחילת המחשבה הייתה לברוא את האדם השולט על הכול והוא היה סוף המעשה, ולהורות על תחילת המחשבה היו גן עדן וגיהינום שהם מקום השכר והעונש מכלל הדברים שעלו במחשבה להיברא קודם שנברא העולם, ונבראו ג"כ בתחילת הבריאה ביום ראשון וביום שני, וכמו שאמר גן בעדן מקדם, וכתיב (ישעיה ל') כי ערוך מאתמול תפתה, וביום ראשון כתיב ויבדל אלוהים בין האור ובין החשך, מלמד שגנזו לצדיקים לעתיד לבוא, וכמו שאמרו בחגיגה שביום שני נברא גיהינום כמו שדרשו ביום שאין לו אלא אתמול והוא יום שני, וכמו שאמר בפסחים (נ"ד) מפני מה לא נאמר כי טוב בשני מפני שנברא בו אור של גיהינום.

ויש רמז במה שנברא האור שנגנז לצדיקים ביום ראשון, ואור של גיהינום ביום ב', כי השכר הגנוז לצדיקים לעולם הבא הוא בשביל מעשיהם הטובים בין שעשו אותם כל ימיהם בין שהרעו בתחילה ושבו בתשובה בסוף, והרשעים אינם נענשים אלא כשלא שבו בתשובה והוציאו כל ימיהם בבהלה, וזהו מה שאמר מאתמול ולא אמר מיום שני בפירוש, ור"ל כי ערוך תפתה ביום שאין לו אלא אתמול שלא נברא גיהינום אלא לאותם שכל זמן שעמדו בזה העולם והוא אתמול היו רשעים והוא זמן אחד, לא לאותם ששבו בתשובה והיה להם ב' זמנים זמן הרשע וזמן התשובה, והשכר הגנוז לצדיקים נברא ביום ראשון שאין לו זמן מוגבל קודם להורות ששכרם גנוז בין שהיו לעולם צדיקים בין ששבו וקנו עולמם בשעה אחת, ותוהא על הראשונות אינו מצוי בכל הדורות.

ונ"ל כי אינו דומה תוהא על הטובות שעשה לשלא תזכרנה לו כל הטובות לשב ומתחרט על מה שחטא לשלא תזכרנה לו כל הרעות, כי מדה טובה יתירה ממידת פורענות והשב ומתחרט על עונותיו תועיל לו התשובה לשלא תזכרנה לו הראשונות, וזהו בחסדו יתברך כי אין השכל גוזר שתועיל תשובת מחשבה ודברים לפעולות הרעות שעשה והתמיד, אבל התוהא על הטובות שעשה והתמיד די לו שאבד את הטובות ויהיה כמי שלא עשה לא טובה ולא רעה, וכמו שאמרו (חגיגה ט"ו) על אלישע אחר לא מידן נדייניה ולא לעלמא דאתי ליתי, לא מידן נדייניה דעסק בתורה ולא לעלמא דאתי ליתי דחטא, הרי שתוהא על

הראשונות ויצא לתרבות רעה שעשה פעולות רעות, ואפילו הכי הועיל לו זכותו מה שעסק בתורה לשלא יהיה נידון בגיהינום.

וכן מי שעשה טובות ותוהא עליהן ומת הרי הוא כאילו לא עשאן ואם לא הוסיף לחטוא לא יהיה נידון בגיהינום ולא יהיה לו שכר על הטובות שעשה, מה שאין כן השב ומתחרט על עונותיו שאפילו בשעת מיתה ובדכדוכה של מות מתקבלת תשובתו בחן וחסד, שמתנהג האל יתברך עם החוטא שמקבל תשובתו ונותן לו שכר כאילו עשה מה שאין השכל גוזר כן, כי על תנאי כך ברא העולם לקבל תשובת החוטא, וכמו שאמר ה' דברים נבראו קודם שנברא העולם ואחד מהם היא התשובה, וא"כ בשכר לא הוגבל זמן ובין שהיה צדיק כל ימיו או ששב באחרונה יש לו חלק לעולם הבא, ובעניין העונש הוגבל זמן האחרון והוא שעת המיתה שהיה רשע בה ולא שב, והוא הנרמז במה שאמר מאתמול יום שאין בו אלא אתמול כמו שאמר.

ואם מצד האדם עצמו, יש ג"כ ראיה לשכר ועונש מצד מעלת גופו משאר ב"ח, ומצד מעלת נפשו החצובה מתחת כסא כבודו ונפוחה ממנו יתברך באפי אדם הראשון, אם מצד מעלת גופו הוא איכותו וכמותו וצורתו, אם איכותו הוא היות בשר האדם דמו ועצמותיו ואיבריו רכים וזכים שהם מתפעלים מהמקרים בסיבה קלה וצריכים מלבוש וכסוי שלא יוזקו ומזון טוב מיוחד ומיוחס ומתוקן להם מה שאין כן בב"ח, אם כמותו היות האדם מחובר מרמ"ח איברים ושס"ה גידים, אם צורתו ותכונתו היות כל איבריו וחושיו בתכלית השלמות לפי מה שהוא אדם כמו שביארו חכמי הטבע בספריהם.

והיותו הולך בקומה זקופה מצד נפשו העולה למעלה, אשר מצד מעלות גופו על שאר ב"ח ראוי שיהיה לו שכר בטובת מפעליו הנעשות בגופו וייענש אם יעבור כיון שלא עשה מה שהוכן לעשות מתחילת בריאתו, כי מעלת הבריאה היא אם תגיע להיותה מוכנת ועושה רצון בוראה, והסלע במין הדומם שלא ידעה ולא ראתה ועשתה רצון בוראה בהוצאת המים, והדשאים במין הצומח שנשאו ק"ו בעצמם, ופרות פלשתים שכתוב בהן וישרנה הפרות שאמרו שירה, ופרו של אליהו ג"כ בב"ח, וכיוצא באלו, במה שלמטה ממין האדם יוכיחו כולם על מעלת המין האנושי בהיותו עושה רצון קונהו כי הוא עושה נחת רוח ליוצרו ושיש לו שכר טוב בעמלו, אם מצד מעלת נפש האדם יש ג"כ ראיה לשכר ועונש, כי אחר שנודע כי יש לנפש האדם השארות אחרי צאתה מן הגוף ואינה כלה בכלות הגוף, א"כ הוא מן ההכרח שיהיה לה עדון ומנוחה במקום שהיא אם היטיבה דרכיה בהיותה בגוף, ושיהא לה עונש אם קלקלה דרכיה, כי הגוף לא היה כדאי לשכר ועונש, אם לא מצד הנפש החצובה מתחת כסא הכבוד כי היא המניעה הגוף והמשכלת בו לפעול מה שיפעול, ולא תלכנה כולן למקום אחד כיון שהיו חולקות במעשיהם טובים ורעים, ואין דרך ליתן להם

שכר טוב על טוב פעולתן בזה העולם, כי השכר הוא בלתי מוגבל ועולם הזה יש לו גבול ושיעור.

ועוד כי הנפש הנאצלת ממקום הקדושה א"א שתהיה מתמדת בגוף יותר מהזמן המוגבל לה, כי היא הפכית לגוף, ובסור הכרח גבול הזמן הנגזר עליה תשוב למקומה אשר ממנו חוצבה, כאבן העולה למעלה בכוח כי בסור הכוח תחזור למטה, ובאותו הזמן המוגבל נשלמה פעולתה, והוא דמיון הפרי המבושל כל צרכו כי אם לא ילקטוהו יבול מעצמו וכשלקטוהו מבושל הוא עולה על שולחן מלכים, וכן נפש הצדיק אחר שנשלמה חוזרת למקומה ולפני מלך מלכי המלכים תתייצב להתעדן באור החיים, וכמו הפרי הגרוע אשר לא יצלח לכל ועודנו באבו יקטף ויבול בלתי בישול ויהיה למרמס, כן נפש הרשע אחר צאתה מגופה תהיה נמבזה ונמאסת כפי שיעור עונותיה.

שער היסודות פרק מג [שכר ועונש]

והראיה הלקוחה מן החוש על השכר למצווה ועושה ועל העונש לעובר, ממה שראינו בתורה ובנביאים ובכתובים ובדברי חז"ל ממה שאירע שהטיב ה' לטובים ולישרים בלבותם והרשעים כים נגרש, אם ההטבה לטובים מתחילת בריאת אדם הראשון שידע שנברא בצלם אלוהים ושהאל יתברך שבת ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה, ושבת גם הוא לעשות רצון בוראו ולהדמות לו ושר מזמור שיר ליום השבת, ובזכות השבתות ששמר תק"ל שנה הוליד בדמותו כצלמו ונקרא שמו שת כי ממנו הושתת העולם ומשתיתו של עולם הוא השבת, ושת עם בי"ת בראשית הוא שבת, ובבראשית יש שת ויש שבת, ובכלל מש"כ ויולד בדמותו כצלמו היה שנולד ביום ששי ונכנס מיד לשבת כאדם הראשון שנוצר ביום ששי ונשלמו לו ביום ששי זה ק"ל שנה ששמר בהם את השבת, וכנגדן נשלמו לחוה אשתו ג"כ כי לא ילדו איש ואשה בדורות האלו בריבוי שנים אלו כי אם הם בזכות שמירת שבת הנזכר, כי נח שהוליד לת"ק שנה לא הוליד קודם כאדם וחוה שהולידו את קין והבל ועם כל זה הולידו אחר ק"ל שנה לשת, וגם שהקב"ה כבש מעיינו של נח עד ת"ק שנה כמו שאז"ל, ובזכות השבת ג"כ שהוא יום שביעי יצא שביעי להם חנוך הצדיק בן ירד שהתהלך עם האלוהים ולקח אותו אלוהים לתת לו שכר טוב בעמלו.

והסתכל כי כמו שהשביעי הוא קודש והעשירי יהיה קודש, כן היה בדורות עולם, נח עשירי ושם עשירי לשת שהיה משתיתו של עולם, וחנוך שביעי ועבר שביעי אחריו, ואברהם נכפלה קדושתו שהיה גם כן שביעי לעבר מפני שהיה ראשון שבאבות, ובן שלוש שנים הכיר את בוראו כנגד קדושת עשירי ושביעי וקדושת עצמו, ומשה רבנו היה שביעי קודש לאברהם שהיה שביעי ועשירי, וילדתו יוכבד לק"ל שנה כחוה לשת שהיה משתיתו של עולם והוא אורו של עולם ובחר ביום השביעי למנוחת ישראל במצרים.

וקדושת כל שביעי הוא מקדושת יום שביעי, כי כל הימים הם זה למעלה מזה והשביעי אין למעלה ממנו כי בו כלה מנין הימים וחוזרים חלילה לדעת כל העולם, וקדושת עשירי היא קדושת המניין, כי אין במניין למעלה מעשירי כי כלה המניין וחוזר אליו בעשרות ומאות ואלפים וריבואות, ולכן יש קדושה בשביעיים ובעשיריים, ובשם האל יתברך שנכללו בו כל קדושות הייתה היו"ד ה"א שבשמו, והוא כסדר האלפ"א בית"א כמו שראוי להיות אותיות שמו כסדרן והן אבג"ד והם סכום היו"ד וההה"א והוא"ו אחריו כסדר ואח"כ חוזר לה"א תשלום השם.

ועוד טעם סידור אותיות ההוי"ה כסדר שבאו בתורה, יו"ד של בראשית, ה"א של אלוהים. וא"ו של וא"ת, ה"א של הארץ שהיא סמוכה לוא"ו והיא רמז לה"א תתאה שהיא הארץ, והיו"ד היא עשר ונעלמה שהם ו"ד הם עשר ג"כ כנגד אבג"ד, וה"ה עם נעלמה הוא עשר, והוא"ו אמצעה עם ראשה ועם סופה הם שבעה כנגד קדושת שביעי, ואין קדושה בימי המועדים כי אם מצד שבת, ולכן היו פסח וסוכות שבעת ימים שיהיה נכלל בתוכם יום שבת ויתפשט ממנו קדושה לשאר הימים שאין להם קדושה מצד עצמם כי אם זכר ליציאת מצרים ולעננ כבוד, אבל עצרת ור"ה וי"ה יש להם קדושה מצד עצמם, תורה שניתנה בעצרת ועודנה מורשה לנו, ור"ה בריות בו יפקדו בכל שנה, ויוה"כ יום סליחה וכפרה לישראל, וקדושת המילה היא להיות נכלל כל יום השבת בכלל זמנה.

ויש בשביעי שבעה מעלות על שאר ימי קדושה, ראשונה ששבת האל יתברך בשבת בראשית מכל מלאכתו אשר עשה, וכן אדם הראשון וצדיקים הבאים אחריו. שנית שהוא תדיר יותר משאר י"ט. שלישית שהוא קבוע משביעי לשביעי לא כימים טובים שאינם קבועים בימי השבוע אלא בעניין ימי החדש. רביעית כי יש בעצמות יום השבת הוראה לכל שהוא שבת, והוא עניין המן וסמבטיון ובעל אוב. חמישית שנקרא שבת בלשון כל האומות. ששית נפש יתירה. שביעית עניין העונש החמור לעושה מלאכה ביום שבת שחייב סקילה החמורה משאר המיתות, מה שאין כן בשאר ימים טובים אפילו ביוה"כ, ובנפש היתירה שיש לו לאדם בשבת יש קדושה ומעלה בנפשו לזכות ולעשות רצון בוראו מכל ימי השבוע.

וזה אצלי סיבה מה והתנצלות לחטא אדם הראשון בהיותו יציר כפיו של הקב"ה ועודנו באבו נקטף בחטאו, וכמו שאמר תשיעית נצטווה שלא לאכול מן האילן, עשירית סרח י"א נידון י"ב נטרד והלך לו, להיותו משולל מיתרון אור הנפש היתירה בשבת, כי אם עבר עליו יום השבת אפשר שלא היה מוכן לחטא ההוא והיה ניצול ממנו, ואחר שנחה עליו רוח ה' בתשובה ושנכנס למצוות שבת, מיד הייתה בו נשמה יתירה בכל יום שבת אשר בסיבתה לא נמצא בו עוד עוון אשר חטא בכל ימיו הארוכים, ועם כל זה נענש על החטא הוא וכל דורותיו, כי במקום הנשמה היתירה היה לו יתרון ישיבתו בגן עדן ולא היה לו לעבור על

ציוויו יתברך, ולכן היה עונשו חמור כמו שייעד לו כשהניחו בגן עדן שאמר לו ומעץ הדעת טוב וגו', כי ביום אכלך ממנו מות תמות, ואמר אח"כ וישלחהו ה' מגן עדן לעבוד את האדמה אשר לקח משם, להקל מעליו ומעל זרעו עונש החטאים בהיותם באדמה אשר לוקחו משם והוא חומר האדם ויצרו הרע המחטיאו.

ובהיות תשובתו רמתה לא נודע בו במקום אשר שולח שום עוון ואשמה עם היותו במקום חומרי הגורם לו לחטוא, כי אימת שבת הייתה עליו כששולח מגן עדן בין השמשות והיא שעה י"ב של יום ששי שנטרד וראה כי ביום ששי נוצר הוא ואשתו וביום שביעי לא נברא ולא נעשה עמו דבר, וידע כי ביום זה משהעריב שמשו שבת האל יתברך מכל מלאכתו אשר עשה בששת הימים ושבת הוא עמו ושר מזמור שיר ליום השבת אע"פ שלא נצטווה בו, ובחכמתו אשר חלק לו האל יתברך בבינה הבין וידע כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ, יום ראשון לכלל השמים והארץ, ויום שני לרקיע המבדיל בין המים העליונים לתחתונים, ויום שלישי לשתראה היבשה והוא כלל הדומם וצמח האדמה, ויום ד' למאורות המגדלים הצמחים ממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים, ויום ה' לב"ח, ויום ששי לאדם, וידע שיצאו דשאים מיום ג' וראם עתה שעמדו על פתח קרקע והתפלל הוא וירדו גשמים וצמחו בו ביום וכדאיתא בחולין, וכיון שידע שנבראו ביום זה ידע כי בה' ימים הקודמים לזה נבראו כלל כל הדברים הנזכרים ונתחזק העולם.

ומיום השביעי זה ששבת אדם הראשון בחברת האל יתברך היה הולך ומונה ששי ושובת בשביעי, ומסר שביתת יום זה לשת בנו שהוא משתיתו של עולם, וכן עד אברהם אבינו ע"ה ששמר בו אפילו העירוב, ועד משה רבנו כמו ששמח במתנת חלקו, ואם לא כן היה נשכח זכרו כמי שהלך במדבר ולא ידע מתי הוא שבת, כי השבת אינו נשכח למי שעושה מלאכה בששת ימים ושובת בשביעי, ולמי שאינו מבדיל בין קודש לחול בעשיית מלאכה הוא נשכח, ולכן אם לא היה יורד המן לישראל במדבר בכל הימים, היה נשכח מהם השבת, שלא היו עושים שום מלאכה לשיזכרו על ידה הימים שעשו בהם מלאכה, וימנו אותם ששה ימים זה אחר זה וישבתו העם ביום השביעי, ואמר האל יתברך (שמות ט"ז) ששת ימים תלקטוהו וביום השביעי שבת לא יהיה בו שאם היה בו והיו לוקטים ממנו בכל הימים לא היה להם במה לזכור את יום השבת, כי במצרים על ידי המלאכה שהיו עושים בששת ימי המעשה היו שובתים בשביעי.

והכיר אדם הראשון כי האל קידש את יום השביעי וכלה בו ושבת בו ממה שראה שלא כלה כל מלאכה יום ששי כי אם בסופו כאילו נכנס כבר יום שביעי, וכמו שדרשו על ויכל אלוהים ביום השביעי, והבין כי לא רצה לעשות שום מלאכה בו וששבת בו וקידש אותו במה שנזהר שלא תיעשה סוף המלאכה כי אם ברגע האחרון ולא תכנס אפילו רגע אחת

ביום שביעי, וכן ראה והשיג ביום ששי ממשלת שבעה כוכבי לכת הממונים על שבעה ימי בראשית השישי ליום שישי, השביעי והוא שבתאי התחיל בליל שבת וידע כי יהיו חוזרות חלילה בכל שבעת ימים, והכיר בזה כי יום זה שנברא היה שישי ליצירה ויום שבת ששבת בו כמו שנזכר היה שביעי ושבת בו אע"פ שלא נצטווה כי ידע רצון קונו לשבות ביום שבת ורצה לעשות נחת רוח לפניו לשבות גם הוא בחברתו, וקיבל שכר על זה כי השכר הוא על המצווה ועושה לא על הטוב בעיני בני אדם או לפי ההנהגה המדינית, וכמו שביארנו בתחילת עיקר זה. ומצאנו ראינו כי בנתינת התורה ריבה האל יתברך שכר העושים מאהבה והשומרים מצוותיו להם ולזרעם אחריהם, כמו שאמר בעשרת הדברות ועושה חסד לאלפים לאוהבי ולשומרי מצוותי, כי אין הסברא מחייבת שינתן שכר לאדם על קיימו מצוות השם לו ולזרעו, ודי לו שיהיה לו טובה בעולם הזה לבד מה שצפון לו לעולם הבא, וזרעו הבא אחריו יקנה גם הוא שלמות לגופו ונפשו, ולכן לא הועיל זכות אבות הראשונים בדורות הראשונים, לא זכות אדם הראשון לקין ולזרעו שלא ישטפו בדור המבול, ולא עמדו זכיות חנוך ומתושלח הצדיקים לבניהם ולבנותיהם אשר ילדו, כי נח לבד בצדקתו הציל את נפשו ובניו לא הגיעו לכלל עונש וניצולו עמו, והאבות האמיתיים אברהם יצחק ויעקב ששמרו את התורה כמו אם ניתנה להם עמדה זכותם לסוף הדורות כי לא תמה זכותם, וגם זה אינו מן הדין והסברא כי אם דרך חסד ורחמים, וכמו שאמר ועושה חסד לאלפים לאוהבי וגו', כי דרך חסד הוא מה שעושה האל יתברך לזרע הצדיקים כי הסברא אינה מחייבת שיזכה האדם, אלא לעצמו וכמו שהיו בדורות הראשונים כמו שנזכר.

וכן ראינו דבקות האל יתברך באבות יותר מהראשונים בשכר מעשיהם הטובים במה שהאריך בענייניהם, כי אדם הראשון לא הוגד מעניינו, כי אם מה שקשה לו ביום שנברא מעברו על הציווי ועונשו עליו, ולא הוזכר עוד עניינו עד הולידו את שת בן ק"ל שנה ומשם ואילך עד תשלום תתק"ל לא הוזכר מה שהיה לו, ונח בשנת שש מאות שנה הוזכר עניינו שהיה צדיק ושנכנס לתיבה כפי מה שנצטווה וביציאתו מן התיבה נאמר לו עניין הקשת ולא הוזכר עוד עניינו, והאבות הוזכר עניינם באורך מזמן היות אברהם בן ע"ה שנה עד העקידה שהיה בן קל"ז שנה כפי הקבלה, ואח"כ סיפר עניין קחתו את קטורה ולידתה כל אלה בני קטורה והמתנות שנתן להם ושלחם בעודנו חי עד עת מותו, ויצחק הוזכר עניינו מעת העקידה וקחתו את רבקה וכל העניין עד ברכו את יעקב שהיה אז בן ק"כ שנה לפחות כפי הקבלה, ושאחר כך חזר וברך את יעקב ושלח אותו פדנה ארם, ויעקב הוזכר עניינו מהיותו בן י"ג שנה כפי הקבלה שהיה איש תם יושב אהלים עד רדתו למצרים שהיה בן ק"ל שנה, ומה שאירע לו בעת גוויעתו שקרא לבנו ליוסף, ועניין הברכות שברך לבניו והכבוד הנעשה לו במותו וקבורתו, אשר כל זה מורה כי בשכר מעשיהם הטובים היה האל יתברך משגיח בכל פרטי ענייניהם בחייהם ובמותם לא נפרדה ההשגחה הטובה מעליהם,

ואין ספק כי לאדם ונח קרה להם דברים הרבה באורך שנותיהם ולא חשש האל יתברך לספרם.

וכן ראינו שבטחו כולם באל יתברך שיענם בעת קראם אליו בשכר הטוב שעשו לפניו ונענו, אברהם התפלל על אבימלך וריפא אותו אלוהים ואשתו ואמהותיו וילדו, ויצחק ויעתר יצחק לה לנוכח אשתו ותהר רבקה אשתו, ויעקב הצילני נא מיד אחי מיד עשו וגו' והצילו האל יתברך, ונח לא בטח בצדקתו ותמימותו להתפלל על דור המבול ונאמר בו כי מי נח זאת לי וגו', כל מה שאני קורא אותם מי נח שהיה לו להתפלל על זאת ולא התפלל וע"כ נשבעתי מעבור מי נח וגו', כי אם היה מתפלל עליהן הייתה מועילה תפילתו אף לעתיד.

וכן ראינו דבקות האל יתברך עם האבות יותר מן הראשונים במה שנראה אליהם ודיבר להם במראה הנבואה, מה שלא עשה כן עם אדם ונח, כי לא הוזכר בהם שנראה להם השם ודיבר להם כמו לאבות, אלא שדיבר להם בלי מראה כי לא היו נביאים, וכמו שאמרו מ"ח נביאים וז' נביאות נתנבאו להם לישראל ואין אדם ונח ובניו מכללם, וחוה שנאמר בה ויאמר ה' אלוהים אליה אשר לא נכללה בכלל ז' נביאות, כי לא היה הדיבור להם דרך נבואה בהכנות הצריכות לנבואה, אלא הודעה להם לפי שעה כמו מה שנאמר לקין ויאמר ה' לקין למה חרה לך וגו' ויאמר ה' לקין אי הבל וגו' ויאמר לו ה' לכן וגו', ואין ספק כי לא בהכנת נבואה נאמר לו.

וזה אצלי קרוב להדמות למלך גדול צדיק וישר הוא אשר אין מדרכו להתייחד בדיבור אלא עם האנשים הדומים לו בצדק ויושר ועל ידם הוא מנהיג ומכלכל את כל בני מלכותו, ויודעים הכול כי כל אשר המה עושים מצוות המלך היא לאמר לעמו שיתנהו כפי מצוותם, ולפעמים כשאין אנשים הדומים לו כמו בתחילת מלכותו ויראה במדינה עושר רש וגזל משפט וצדק, אינו יכול להתאפק והוא מוחל על כבודו ומדבר לבלתי ראויים להוכיחם כפי שעה, ואין דיבורו להם מעלה כמעלת האנשים אשר הוא מדבר עימהם לטוב תכונתם והידמותם למלכם בדברים הצריכים לתועלתם ולתועלת הנהגת העם.

והנמשל הוא מבואר, כי בתחילת הבריאה אשר נתגלה בה היותו מלך העולם הוצרך לצוות לאדם הראשון ולגלות לו רצונו שלא יאכל מעץ הדעת, וכשעבר על מצוותו עם היותו יציר כפיו לא היה ראוי שידובר לו מאת ה' אלא להוכיחו במישור על עברו על מצוותו, וכן לאשה ולקין בנה דיבור בעלמא, וגם נח עם היותו איש צדיק תמים היה צריך סעד לתומו, ולא הוכן הכנה שלימה שידובר בו וכל שכן בניו אלא לצרוך השעה, לא בגילוי שכינה כמו האבות ע"ה ע"ד שנאמר בהם וירא אליו ה' בגילוי שכינתו עליהם להראות להם טובת

חפצו ורצונו על שנדבקו בו במידותיהם הטובות וצדקתם וישרם, ולכן הוא מדבר להם בתועלתם ומשמחם לעתיד בטובת זרעם.

ונראה כי לזאת הסיבה הוזכר קבורת האבות במקום מיוחד מה שלא הוזכר קבורה בראשונים אלא המיתה לבד, להבדיל בין קדושתם החמורה לקדושת הראשונים הקלה בערכם, כי עיקר הוראת הקבורה היא להורות על ההשארות הנפשי, כי גם הגוף אשר הייתה הכנה ובית קיבול לנפש לפעול פעולותיה הטובות בעולם הזה צריך שימור והשארות כמותה, וכן על עניין התחייה והחזרת הנפש לגוף עצמו אשר שמשו בפעולותיו הטובות שיקבל שכר עמו, אשר כל זה יאות להיותו נרמז בקבורת האבות שהם תחילת הנביאים שנתנבאו להם לישראל ושקיימו את התורה, כי בזכותה זוכה האדם להשארות הנפש לקבל השכר הצפון לצדיקים ולזמן התחייה, וכן שרה שהייתה ראשונה לשבע נביאות הוזכרה קבורתה לסיבה הנזכרת, כי אשר דיבר פי ה' אליהם ראוי שיזכר בהם השארות נפשם וגופם.

וכן נרמז בזיכרון מקום קבורתם אשר הוכן להם בחייהם, כי החיים יודעים שימותו ומטיבים דרכם בכל ימי חייהם לתת דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה ואינו בא להם המיתה פתע פתאום כצאן כשור לטבח יובל, והראשונים שהאריכו ימים הרבה יותר מתת"ק אפילו הצדיקים שבהם היו חושבים אולי שלא ימותו כיון שהאריכו כ"כ ימים ולא הכינו להם קבורה, ונאמר בכל אחד מהם ויחי כל כך שנים וימת, שנתחדש לו המיתה שבכל הימים היה חושב שיהיה חי אלא בשעה שמת, ובדורות שיש מנח ועד אברהם אחר שראו ימי חייהם כמאתיים שנה לא הייתה מיתתם כך חטופה וידעו שהיו עתידים למות ולא הוצרך להזכיר בהם מיתה, אבל באבות ע"ה שהיו נביאים כנזכר ושקיימו את התורה כולה הוזכר בהם המיתה והכנת הקבורה מזמן היותם חיים, להורות כי לצדיקים ושומרי התורה כמותם יאות להיותם דבקים בחייהם באל יתברך ולהכין צדה לדרכם בקיום התורה, בזכרם שישוב העפר אל הארץ כשהיה והרוח תשוב וגו', וכל זה נרמז בזיכרון מקום קבורתם שהכינו להם בחייהם.

וכן נתייחדו האבות הראשונים במה שבא זיכרון זיווגם בתורה עם הנשים הראויות להם מבני משפחתם כדי שיהיה זרעם נכון לפניהם, ובהיות שרה קרובה מאד לאברהם היה זרעה שלם בן נביאים ראוי להעלות לפני ה', ורבקה שהייתה רחוקה יותר מיצחק שני בשלישי יצאה ממנה עשו, ורחל ולאה שהיו שני בשני ליעקב היו כל בניהם תמימים וישרים, וזכות אבות מסייע לבנים להיותם כשרים כיוצא בם, ולכן הוזכר גם כן מקום קבורת האמהות עם האבות, לכלול זכות כולם שיעמוד לזרעם ולא יתום, שאם היה נחשב זכות האבות כל אחד בפני עצמו אולי שהיה תם לסוף ימים, אבל האל יתברך צירף זכות

כולם ביחד להגדיל ולהוסיף בזכותם, ע"ד מה שאמרו אינו דומה מועטין העושין את המצוות למרובין העושים אותם, כי תגדל ותוסיף שכר המצווה בהיותה נעשית ברבים יותר הרבה מאד ולא כפי הערך.

וכן חושב האל יתברך זכות האבות כאילו עשו כולם ביחד כל הזכיות שעשה כל אחד ואחד מהם כיון שלמדו זה מזה, וכמו שאמר באברהם כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו וגו' ושמרו דרך ה' וגו', וזה אמר לא תמה זכות אבות על דרך זה בהיות זכותם כלול ביחד, וזה מורה עניין קבורתם ביחד במקום המיוחד, ולכן הטריח יעקב את בניו להעלות אותו למקום קבורת אבותיו, כי אבותיו שנמצאו שם בשעת מיתתם נקברו שם בלי טורח, והוא מצד עצמו לא היה מחויב לצוות את בניו על כך אלא לסבות שזכרו רז"ל, ומצטרף להן צירוף זכותו עם זכותן בהיותם קבורים במקום המיוחד, וזהו שהוצרך לחזור ולצוות את כל בניו אני נאסף אל עמי קברו אותי אל אבותי, כיון שנפשי נאסף אליהם ראוי שהגוף ג"כ יהיה נקבר עימהם, כי מתחילה כך הייתה כוונת אברהם שיקברו כולם שם, וזה אמר אשר קנה אברהם וגו' לאחוזת קבר, ואמר שמה קברו את אברהם וגו' שמה וגו'. להורות על מעלת המערה כי מצד מהות מעלת קדושתה נקברו שמה כולם, לזה חזר לומר שמה ושמה, כי גם אם שלא היה קבור שם אברהם, היה המקום מוכן וראוי מצד עצמו שיקבר שמה יצחק וכן לאה, ואמר קברו קברו על יצחק וישמעאל ועשו ויעקב כמו שכתוב ויקברו אותו וגו', לרמוז כי כמו כן ראוי שיקברוהו הם, ואמר קברתי את לאה לסלק איבת יוסף מעל אחיו אם יחשוב כי הם קברו את אמם שם והוא לא קברה שם, ולכך אמר שמה קברתי כי אני הייתי עיקר קבורתה שם ולא בניה, ואת רחל לא קבר עמו לסיבה ידועה ורמוזה ליוסף כבר בתחילת הפרשה, ונתבאר מן החוש ממה שבא בס' בראשית מעניין שכר הצדיקים חלף עבודתם לה' יתברך.

שער היסודות פרק מד [ראיה מהחושים לקיום עונש לעוברים]

והראיה מן החוש לעונש העוברים, ממה שבא בספר זה הוא העונש שהגיע לאדם וחוה ולזרעם על עברם את פי ה'. והנה העונש בחטא זה נתפרש לו משעת אזהרתו בו כמו שאמר לא תאכל ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות, הורה כי באכילתו מעץ הדעת טוב ורע היה סיבה שיחטא וימות, כי האכילה פועל גשמי והיא סיבה לפעול הרע הנודע מעץ הדעת יותר מן הטוב הנודע ממנו, ואם היה חונה סביב עץ הדעת והיה נהנה מצלו ומראייתו וחנות סביבו לבד, היה סיבה שיהיה מוכן לפעול הטוב הנודע מעץ הדעת יותר מן הרע הנודע ממנו, וזהו דרך הודעה ממה שיגיע לו מצד האכילה אע"פ שלא היה מצווה ומוזהר ממנו, ולא היה אומר הכתוב אלא ומעץ הדעת טוב ורע אם תאכל ממנו מות תמות, אבל אחר שאמר לא תאכל ממנו היא אזהרה מפיו יתברך אע"פ שלא תהיה האכילה סיבה

טבעית לחטוא אלא בסיבת עברו באכילתו על פי האל יתברך, ונמצא חיובו במיתה מב' צדדין ולכן אמר מות תמות.

ואמר כי ביום אכלך וגו', כמו שגוזר השכל כי העובר על דברי פי מלך חייב מיתה וכאומרו כל אשר ימרה את פיך וגו', ואינו מענה את דינו אלא מיד הורגו, כן ויותר מכן העובר ע"פ מלך מלכי המלכים הקב"ה חייב מיתה ביומו, וכן מצוות פי מלך שמור ביומו ייתן שכרו, והאל יתברך ברחמיו רצה להאריך אפו עד סוף יומו שהוא אלף שנה, שאם היה ממיתו ביומו היה פועל העולם בטל כי הוא המעיד על בריאת העולם ועל יצירתו מפועל כפיו של הקב"ה, כמו שנזכר בפרקים הקודמים, ובניו קין והבל לא ייטיבו דרכיהם יותר ממנו כמו שנראה אח"כ ויישאר העולם שמם. וצריך לתת איזה טעם לעניין אומרם כי יום זה הוא יומו של הקב"ה אלף שנה, כי בכל התורה כולה שהוזכר בה יום הוא יום קצר שלנו מתחילת התורה שכתוב יום א' יום שני וכו', ובכבוד שכינתו כתיב וישכון כבוד ה' וגו' ימים קצרים, עד היום הזה הכתוב בסוף התורה בקבורת משה רבנו עליו השלום, ונ"ל כי מה שאמרו יומו של הקב"ה בעולם העליון ועולם הבא אשר שם מתפשט אור כבוד ה' ממקומו, וכמו שמלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא כן מלכותא דרקיעא כעין דארעא שיש בה ימים, אלא שהם ארוכים כעין העליונים שאין בהם גשמות, ולכן דרשו יום יום אלפים שנה שקדמה תורה לעולם, וגן עדן הוא מעין העולם הבא, וכיון שנצטווה אדם הראשון בציווי זה בגן עדן היה כי היום הזה שנזכר בענשו יום ארוך כאותן ימים של הקב"ה, וכמו שאמר והארכת ימים לעולם שכולו ארוך על שכר צדקת יום א' של עולם הזה יהיה לך שכר יום אחד ארוך של עולם הבא, וזהו למען ייטב לך שתאריך ימים שלא יהיה שכרך שמור יום כנגד יום, אלא יום ארוך כנגד יום קצר, וכשיכלו הימים הארוכים אשר הם כנגד הקצרים אשר הטיבו דרכיו בהם משם ואילך יהיה שכרו דרך חן וחסד מאתו יתברך מתנת חנם, ולאדם הראשון האריך יום ארוך לעניין המיתה אבל לא שלא להענישו מיד, שנגרעה קומתו ושאר דברים.

ועניין היות שיעור אריכת יום זה אלף שנה לא פחות ולא יותר, אפשר לומר כי עיקר השכר הצפון לצדיקים הוא להיותם כובשים יצרם מחטוא לה', ולא יקרא צדיק על מעשה המצוות אלא על היותו מזהר מעבירות, כמו ד' שמתו בעטיו של נחש, שאין העניין שקיימו כל המצוות אלא שנזהרו ולא עברו אפילו עוון א', וכן הרשע לא יקרא רשע על שאינו עושה מצוות כי אפילו הריקנים מלאים מצוות כרמון, אלא על היותו פרוץ בעבירות.

והנה האזהרות הם שס"ה כמניין ימות החמה כל יום אומר לא תעשה בי עבירה, ובהיותו נזהר בכולם יום לא נעדר יקנה כל יום שלמות מכל שאר הימים, דומה למרובים העושים את המצווה שיתעלה שכרו יותר מכפי ערכו, כן יתעלה כל יום שלא חטא בו הצדיק משאר

ימות השנה עד שיחשב כל יום כשס"ה יום, ויתעלה המניין עוד עד אלף פעמים שס"ה יום, כי אין למעלה ממניין אלף, אלא כפל האלף, כי ריבוא הוא י' אלפים וק' ריבוא הוא אלף אלפים, ובמניין הגדול משלם האל יתברך לידידיו, נמצא יומו של הקב"ה אשר בו משלם שכר טוב למתהלכים לפניו באמת שס"ה אלף יום שהם אלף שנה לכל יום שלא חטא בו כמו שנזכר, ובמידת פורענות והוא פירעון הרשעים בגיהינום אינו מענישם אלא ביום קצר כהיום הזה, וכמו שאמר משפט רשעים בגיהינום י"ב חדש והם שס"ה יום כנגד הימים שעבר בהם יום ביום, כי סיבת החטא הוא יצר הרע שהוא גשמי, וכן הפירעון הוא משוער בימים גשמיים כימי עולם הזה, ונתבאר טעם היות זה של אדם הראשון אלף שנה, לשלא יצטרך ליפרע ממנו ביומו הקצר כפירעון העוברים על דברי מלך בשר ודם.

ואחר שניתנה התורה ציוה האל יתברך שיענישו למחויבי מיתה כפי מה שנתבאר בתורה, ולא יענו את דינם אלא ימיתום ביום שנגמר דינם, אבל מיתה בידי שמים וכרת המסורים לאל יתברך אינם נענשים ביומם אלא כפי ראות האל יתברך, כי מה שהוא על ידי בית דין אי אפשר שיעלימו עיניהם ממנו אם יתחייב מיתה אלא ימיתוהו מיד ולא יחושו אם היה זה המחויב רשע בדינו וצדיק בשאר דברים, אבל האל יתברך שוקל מעשה איש ופקודתו יצרי מעללי איש, ולפעמים נראה לו לפי צדק משפטו להאריך לחוטא כפי מה שיראה לו לפי מעשיו עד שלא יגיע לס' שהיא מיתת כרת או ימות ערירי כפי צדק דינו, כי אינו ירא שינצל מהעונש כי אנה ילך מרוחו וגו', וגם כוחו לעולם עומדת ככוחו אז כוחו עתה להמיתו בשעתו המעותדת לו, מה שאין כן במלכותא דארעא שיראים שינצל העובר על דבריהם שיטמון או יברח לארץ אחרת או שלא יהיה להם יכולת בזמן אחר אם יאריכו לו עתה.

ונחזור לעניין אדם הראשון, כי גם שהאריך לו האל יתברך במיתה לא האריך לו בשאר עונשים שנידון בשילוחין וגירושין ובעיצבון וקוץ ודרדר וגו' ותשלום ט' קללות, וכן היא ולאשה אמר הרבה ארבה עיצבונך והרונך וגו', ותשלום תשעה קללות, וכן עונשיהן חלו בהם ובזרעם לעתיד, ואין זה עול בחוקו יתברך כי אחר שהם עברו ונענשו בגופם נשאר טבעם מוכן להוליד כמותם וכמזגם ואין זה מגיעם מהאל יתברך אלא מאבותם, כדמיון הרוגי מלכות שממונם למלך ולא לבניהם, ואין עונש זה מגיעם מהמלך כי אם מאביהם שהרשיעו לעשות במה שנאבד ממונו.
ואפשר לפי הפשט, כי מה שאמר בשת ויולד כדמותו בצלמו שהוא לגנאי שהולידו בטבעו ומזגו אשר נתקלל כבר בו שנגרעה קומתו ושיאכל בעיצבון וקוץ ודרדר תצמיח לו ויאכל עשב השדה ובזיעת אפיו יאכל לחם, וכן מה שארר את האדמה פירש ואמר בעבורך כלומר, במה שהוא צריך לך ממנה תהיה ארורה שלא תהנה מטובתה אלא בעיצבון תאכל ממנה וקוץ ודרדר וגו'.

וכן ראיה מן החוש לעונש העוברים, ממה שנענש קין בהריגת הבל אחיו ועבר על פי השם ממה שדרשו בסנהדרין ויצו ה' אלוהים על האדם כל ז' מצוות בני נח אשר מכללם היא שפיכות דמים, ולר' יהודה שאמר לא נצטווה אדם הראשון אלא על ע"ז, ור' יהודה ב"ב אומר אף על ברכת ה' וי"א אף על הדינים, צריך לתת טעם למה נענש אפילו גלות אם לא הוזהר על כך, וכפי דעת הרוב שאומר שהוזהר על כך למה לא נענש מיד ותלו לו עד שבעה דורות כמו שאמר שבעתים יוקם.

ואפשר לומר כי להיותו אחיו והוא גואל קרוב היה מקל עליו האל יתברך כעניין הדברים שסדרה האשה התקועית אל המלך דוד, ולשפחתך ב' בנים וינצו שניהם בשדה ואין מציל ביניהם ויכו הא' את הא' וימת אותו והנה קמה כל המשפחה וגו' וכבו את גחלתי וגו', והשיב לה דוד בסוף חי ה' אם ייפול משערת בנך ארצה. ובעניין קין גם כן לא ראינו שנתעוררו אביו ואמו לנקום את דם הבל, אדרבה אמרו במדרש, שאמר לו מה נעשה בדינך והשיב עשיתי תשובה ונתפשרתי, ולזה אמר לו האל יתברך קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה כי אין מי שיצעק וירצה לנקום את דמו כי אם דמיו בעצמם, והקל עליו בגלות שאמר לו נע ונד תהיה בארץ כמו אם היה הורג בשוגג שהגלות הוא עונש להורג בשוגג, מן הראוי כי הוא הרג והעלים את ההרוג מבין בני משפחתו יהיה ג"כ הוא נעלם מבין בני משפחתו ויהיה גולה לארץ אחרת, ולא יומת כמו שהמית כיון שלא היה במזיד, וזה שהיה במזיד עם היותו אחיו כנזכר החמיר על גלותו ואמר נע ונד, שיהיה נד מבין מושב אביו ואמו ולא ינוח במקום גלותו אלא יהיה נע ג"כ שם במקום גלותו, ובתשובה שעשה נתכפר לו מחצה, וכתב וישב בארץ נוד שנתיישב שם במקום גלותו ולא הלך נע שם והיה מספיק לו עונש זה, ולכן נאמר לו שבעתים יוקם, כי הוא נתיירא שמא יהרוג אותו כל מוצאו כמו הגולה שאם יצא ממקומו והרגו גואל הדם אין לו דמים, ואם הוא היה הולך נע ונד שלא היה מתיישב במקום א' היה נמצא שלא במקום עיר מקלטו, ולכן אמר אח"כ וישב בארץ נוד שלא יצא משם שלא יהרג.

ועניין יראתו היה מבהמות חיות ועופות כמו שדרשו ז"ל, והיה זה על דעת מי שאמר שהיו מדיינין על חילוק העולם הבל נטל את המטלטלין, ומהם הביא קרבן, וקין נטל הקרקעות ומהם הביא קרבן, דין אמר ארעא דאת קאים דידי הוא, ודין אמר מה דאת לביש דידי הוא, דין אמר חלוץ, ודין אמר פרח, מתוך כך ויקם קין וגו', וע"ז היה ירא קין מבהמות חיות ועופות שהיו בחלקו של הבל והם יהיו גואלי דמו, ואמר הכתוב דמי אחיך שהיה דמו מושלך על העצים ועל האבנים ולא הייתה הארץ מקבלת אותו כי הייתה מחלק קין, ואחר שקיבל עליו עונש הגלות אמר האל יתברך, לכן כל הורג קין שבעתים יוקם על דעת מי שאומר ב' עלו למטה וירדו שבעה, כי מי שיהרוג קין אחר שקיבל עונשו, מצד שבעה יהיה נקמתו כי כולם הם גואלי דמו והוא נחשב בכללם, וגם הבל הנהרג מידו כיון שנתרצה האל

יתברך בתשובתו עם הגלות גם הוא גואל דם קין אחיו, וזהו האות אשר שם לקין לבלתי הכות אותו כל מוצאו מה שאמר שיהיה נקמת ההורגו שבעתים כמו שאמר.

ואחר שנהרג קין על ידי תובל קין השביעי לו כמדרש רז"ל, ידע למך כי מה שאמר האל יתברך שבעתים יוקם, ר"ל כי לשבעה דורות יהרג קין ודמו יוקם כיון שקיבל גלות, ומה שאמר לבלתי הכות אותו כל מוצאו היה קודם שבעה דורות, ואמר כי שבעתים יוקם קין שהרג מזיד ולמך שעשה שוגג שבעים ושבעה, כי ערך עונש הגלות בשוגג לעונש המיתה במזיד הוא אחד מעשרה, ולכן אמר שבעים ושבעה מקין ואילך, ודרך רמז לאלו העשרה בין גימ"ל גלות למ"ם מיתה עשרה אותיות ד ה ו ז ח ט י כ ך ל, וכן בין מ"ם מזיד לשי"ן שוגג עשרה נ"ן ס"ע פ"ף צ"ץ ק"ר, וכן בין למ"ד למך לקו"ף קין עשרה מ"ם נ"ן ס"ע פ"ף צ"ץ, ומיתה ומזיד באות אחת, וגלות ושוגג ג"כ באות אחת במ"ק, ודרך טעם כי ההורג מזיד הוא בשלמות ידיעת חושיו החמישה עם החוש המשותף להם הם עשרה, וההורג שוגג והוא חסר מכל אלה, ונלמדו מזה כי העונש הוא כפי גודל החטא וכפי קטנו.

והראיה הגדולה ומפורסמת בחוש לעניין העונש שמגיע לרשעים על עברם את פי ה' יתברך, הוא מעניין דור המבול ודור הפלגה וסדום, שנמחו דור המבול בחטאתם ונפוצו דור הפלגה בעוונם ונהפכו סדום וחברותיה עם היותם רבים, כי גם שלעניין הזכות זכותא דרבים עדיפא, ואינם דומים מועטים העושים את המצוות לרבים העושים את המצוות, והיה ראוי להיות כמו כן לעניין עונש החטא שיהיה עונש גדול לכל פרט ופרט מהם במה שחטאו ביחד ממה שהיו חוטאים כל אחד בפני עצמו עם היות החטא אחד באיכות וכמות, ואינו כן כי מדה טובה יתירה ממידת פורענות, ואדרבה הוא יתברך מקל ומאריך יותר בעונש הרבים עם היותם חייבים ממה שעושה עם המועטין והיחידים כי אינו חפץ בהשחתת עולם, ולכן האריך לדור המבול ק"כ שנה כמו שאמר והיו ימיו מאה ועשרים לתת להם זמן לשוב, וכן התרה אותם על יד נח בכל אלה השנים, מה שאינו עושה כן ליחידים החוטאים, ולכן אמר הכתוב וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ וגו' רק רע כל היום, להורות עוצם חטאתם שהיה מחייב השחתת עולם, כי אם לא היה כך היה מקל ומאריך יותר, ואמר הכתוב ויאמר ה' אמחה את האדם אשר בראתי וגו', כי התרה בהם על יד נח לומר להם בפירוש שימחה אותם מעל פני האדמה.

ואפשר לומר, כי להיות קשה בעיני האל יתברך להעניש הרבים עם היותם רעים וחטאים, רצה להוציא בשפתיו את מחשבתו למחות את דור המבול כדי שלא לתת מקום לרחם עליהם אם לא ישובו, כי ברית כרותה לשפתיים שאינם חוזרות ריקם אפילו באנשים ק"ו בדברי האל יתברך, ואמר כי נחמתי כי עשיתים כי הגיעה רעתם לניחום, כי האדם המתנחם על דבר טוב שעשה לאיש כפוי טובה ששילם לו רעה תחת טובה אינו מתנחם

אלא אם הגיע לו ממנו רעה גדולה לא על דבר קטן, ולכן אמר כי נחמתי כי הגיעה רעתם לניחום בגדר האנשים המתנחמים על הטובה שעשו, לא שיש ניחום בחוקו יתברך ח"ו, והזכיר כי נח מצא חן בעיני ה', וצדקתו ותמימותו לא שווה להם שלא ימחו וימקו בעוונם מפני שהיו מתמידים ומרבים בכל יום בהם, ונתפשט הרוע בכולם אין גם אחד מהם שיהיה טוב או שיהיה רע בעיניו מעשיהם, כי גם בני נח לולא שלא הגיעו לעונת עונשים לא היו ראויים ג"כ אלא שנטפלו לאביהם וניצולו, ולא היה בכל אותו הדור שום אדם שיטפל לנח ויהיה מחניכיו ילידי ביתו וינצל עמו בתיבה, ולזה חזר לפרט חטאתם כי גם שהצדיק יסוד עולם שלא יחרב מפני הרשעים אלו, הם הוסיפו לחטוא יותר מדאי באיכות ובכמות, כי גם שהיה נח צדיק כאברהם וכמשה לא היה יכול להצילם, לא שיהיה גרעון בחוק צדקתם כי אם לעוצם ורב חטאתם הוא שנמחו בעוונם, כי גם רחמי האל יתברך שהן יותר מצדקת הצדיקים לא הספיקו לרחם עליהם כי גברו חטאתם על מידת הרחמים.

והנה ראינו כי היה ענשם מידה כנגד מידה ברותחין חטאו וברותחין נדונו וכמו שאמר פרק חלק, וענין עשיית התיבה לא היה צריך להצלת נח ובניו כי היה יכול להצילם בא"י לדעת מי שאומר שלא ירד בה המבול, או היה יכול לצוות להם שיעלו על הר גבוה ותלול ולא ימטיר שם מי המבול, ואפילו בבקעה אחת היה יכול להצילם שלא ישטפו במי המבול שיערמו, כמו נד סביבם והרשעים אשר יבואו עימהם להינצל יהיו נשטפים במקומם, כעניין מצרים עם ישראל בקריעת ים סוף, אלא שרצה האל יתברך שיעשה התיבה להתרות בהם שישובו בתשובה בראותם טורח ועמל נח בעשותו התיבה וישמעו דבריו ויאמנו, בראותם כי בהיות נח חכם וגדול בדורו והיה טורח במלאכה עצומה כזו, אם לא היה יודע בודאי שהיה עתיד לבוא המבול אם לא היו שבים לא היה טורח בכל זה בכל אותם השנים, והגם כי ידע האל יתברך כי בכל זאת לא ישובו, אם לא היה עושה כך היה מקום לבעל דין לחלוק ולומר, כי אם היה מתרה בהם כראוי וכמו שעשה שהיו שבים, וכן היה עשיית התיבה לזכות נח ולהראות צדקתו לעין כל, כי אם היה ניצול במקום אחר לא הייתה מתפרסמת הצלתו ויחשבו הרשעים כי גם כי לפי שעה לא היו באים המים עליו אח"כ יבואו, כי גם ישראל על הים לא התמיד הנס כי אם לפי שעה עד שנטבעו המצריים ולא נשאר בהם עד אחד, ואומר במדרש כי נשאר פרעה לראות ברעת עמו ותשועת ישראל, וכאן לא היה נשאר מהם כלל, ושארית הפליט לא היה כדאי להגיד נפלאות האל יתברך כי לא היה מלך עליהם כפרעה על מצרים וכל העולם.

ועתה בעשיית התיבה והצלתם בה היה הנס מפורסם והיה ענשם כפול בראותם הצדיק וכל ביתו באמונתו יחיה, ואין לאל ידם להזיקם או לינצל עמו בתיבה, וכן היה עשיית התיבה להצלת כל הבע"ח אשר באו אל נח אל התיבה להחיות זרע על פני כל הארץ, כי אם היה הצלת נח במקום מיוחד מן העולם לא היו נאספים כל מיני הבע"ח שם, כי יש

מהמקומות שאין קצת מהב"ח יכולים לחיות ולא להיותם ניזונים כי אם במקום בריאתם, וגם קצתם היו הולכים וגולים למקום המים הרעים וימותו, בפרט העופות שהיו מעופפות למקום שישטפו ויאבד מינם ולא היה מי שיפרנסם בהיותם מפוזרים ומפורדים. ועתה בתוך התיבה היו מוכנים ופרנסתם מוכנת ברשות נח החכם בכל טבעי הבע"ח לדעת מזונם ושעתם לחיותם על פני כל הארץ, כי בהיותם בתיבה שהייתה רמה מעל הארץ באוויר והייתה הולכת על פני המים היה נחשב לבע"ח כאילו כל אחד היה במקומו הראוי לו בארץ. וזהו שאמר בהם לחיות זרע על פני כל הארץ, כי הבע"ח היו נאספים מעל פני האדמה ממקומות הגדלים וניזונים בם ולא היו יכולים להימלט במקום מיוחד ממקומות הארץ כי אינו שווה לכולם, והתיבה הייתה מכילה את כולם וכאילו היה כל מין במקומו המיוחד לו בהיות התיבה הולכת על פני כל הארץ, ובזה היה להם קיום והעמדה שנתקיימו להיותם חיים על פני כל הארץ ולא כל אחד במקום המיוחד לה בארץ וכולם היו מכל פני הארץ, כי יש עופות וב"ח מהם גדלים בקצה אחד מן הארץ ומהם בקצה אחר ואין להם חיות במקום אחר, ועתה כשניצולו באופן זה היה סיבה שחיו וחזרו כל אחד למקומו המיוחד על פני כל הארץ כמו שנזכר. וגם כי מעונש דור המבול אין ראיה מן הסברא לעונש היחיד העובר, כי היה אפשר כי לכלל יעניש ולא לפרט, אדרבא מכאן ראיה כי אם לכלל העולם יעניש ויחריב העולם בגללם, כל שכן ליחידים שאין צורך לחורבן עולם בהעניש אותם כי בדבר פרטי הוא מענישם.

ובעניין דור הפלגה נתפרסם עונשם ולא נתפרסם עוונם עם היותו גדול נגד ה', ולכן לא נענשו בגופם כי אם בהיותם נפוצים על פני כל הארץ ובזה יחדלו לבנות העיר, ונלמד מזה כי גם במה שחוטא האדם במחשבה בינו לבין בוראו הוא נענש, כל שכן כשהוא מצרף המחשבה למעשה, והאל יתברך מקל בענשו קודם שיבוא ליד גמר המעשה שלא יצטרך להענישו עונש גדול כשיגמור המעשה, ובעניין סדום ועמורה נאמר זעקת סדום ועמורה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד ממה שהייתה הזעקה. ונלמד מזה כי האל יתברך מאריך בשאין מי שיצעק כמו בדור המבול, כי כולם היו מוכנים ומרוצים על חטאתם ואפילו הנגזל היה חפץ ולא היה צועק כי גם הוא היה גוזל וחומס לאחרים, אבל בסדום ועמורה הייתה צעקה מהעוברים ושבים וממקצת בני העיר ג"כ, והייתה צעקתם בדין כי חטאתם כבדה מאד מן הזעקה וכמו שאמר הכתוב (שמות כ"ב) כי אם צעק יצעק אלי ושמעתי כי חנון אני שנזקקין לנצעק תחילה.

ואפשר לומר כי גם שחטאת הוא שוגג ואלו היו כמו שוגגים אולי שלא היו יודעים שנצטוו בני נח על הגזל כל שכן שאר הדברים שהיו עונשים, ומה שהיו דנים שופטיהם שלא היו מצווים בפירוש עליהם, ואפילו הכי היה החטא כבד מאד מצד מה שהורגלו בו ונעשה להם היתר, ולכך אמר כי כבדה חטאתם, כי גם שהחטא הוא קל הם הוסיפו חטא על חטא עד

שהיה כבד מאד, וגם מצד שהיה טבעם רע ובגאווה וגודל לבב היו חוטאים וכמו שאמר הכתוב ואנשי סדום רעים וחטאים, כי גם שהיו חוטאים על ידי שוגג היה מצד שהיו רעים בטבעם וכוונתם לעשות רע, ולזה כבד עליהם חטאתם מאד, כי גם שלא ידעו שהיו מוזהרים מהאל יתברך על מה שהיו עושים ידעו שהיו מעשיהם רעים ולא היו נמנעים מהם. וסמך הכתוב רעים וחטאים למה שהאהיל לוט עד סדום, לתת התנצלות ללוט שהלך שם כי לא ידע היותם רעים וחטאים כי לא נודעה עדיין ולא עלתה רעתם כי אם לפני ה' ולא לפני הערים אשר סביבותיהם, ולכן ויתר אברהם אבינו למלך סדום הנפש והרכוש כמו שאמר אם מחוט וגו' והוצרך האל יתברך לגלות לאברהם עניין רעתם ומה שיעשה להם.

ונראה כי גם שלא נענש לוט על שהלך שם כי לא היה יודע רעתם, נענש ונצטער ב' פעמים על מה שהיה לו ריב עם אברהם וכמו שאמר אל נא תהי מריבה ביני וביניך וגו', כי גם שעד עתה לא הייתה מריבה אלא בין הרועים עתה הייתה נמשכת המריבה ג"כ להם, ולזה אמר אל נא תהי מריבה כלומר עתה תמשך המריבה בינינו ג"כ, ולכן הפרד נא מעלי, ובהיות לוט בלתי מאמין שנתברך בשביל אברהם כמו שכתוב וגם ללוט ההולך את אברם וגו' והיותו מאמין כי הוא יהיה יורש עצר לאברהם, נענש שנמסר הוא וכל ביתו ורכושו ביד מלך סדום והצילו אברהם שהשיבו את רכושו, להורות כי על ידו ובגללו היה לו אותו הרכוש כי ברך ה' אותו בגלל אברהם, ועל מה שהאמין שהוא יהיה יורש עצר לאברהם נסתכן בסדום והיה קרוב להיות נספה בעוון העיר הוא וכל זרעו אלא שנמלט בזכות אברהם כמו שאמר ויהי בשחת וגו' ויזכור אלוהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפיכה, וניצל ממונו וניצל גופו בשתי הפעמים בזכות אברהם, ונענשו סדום וחברותיה בהפכם מפני שהם מנעו רגל האורחים להתיישב בעיר ונמנע מקומם מהיות בו עובר ושב, וגם יד ה' הייתה בם בלי התראה מפני היות הזעקה רבה כמו שכתוב זעקת סדום ועמורה כי רבה וגו'.

וכן נלמד עונש בעובר על דבר ה' עם היותו יחיד ומיוחד שבעם והוא פרעה מלך מצרים, וכן אבימלך מלך גרר, שהביא על פרעה נגעים גדולים על דבר שרי אשת אברהם, ולאבימלך נאמר הנך מת על האשה וגו', ועם היות כלל חטאתם שווה נראה ענשם בלתי שווה, כי בפרעה נאמר וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים, ובאבימלך נאמר הנך מת וגו' ויתפלל בעדך וחיה, ונאמר אח"כ כי עצר עצר ה' לבית אבימלך ולא הוזכר הוא בעצור אלא ברפואה, וכפי הנראה היה אבימלך ראוי ליענש יותר מפרעה, אם מפני שידע מה שנתנגע פרעה עליה ולא לקח מוסר, ואם מפני כי במצרים לא הורגלו בנשים יפות וכמו שאמר ויהי כאשר הקריב לבוא מצרימה ויאמר אל שרה אשתו וגו' ובגרר היו מורגלים בנשים יפות,

ואם מפני שבמצרים הללו את שרה הגונה היא למלך ובגרר לא הוזכר שהללוה ועם כל זה לקחה.

ונראה לומר כי פרעה נתנגע מכמה סבות:

ראשונה על כי מיד כבוא אברם מצרימה לוקחה שרה לביתו, ובאבימלך נאמר קודם כי גר אברהם בגרר ואח"כ וישלח אבימלך וגו' ויקח את שרה.

שנית כי לא הספיקה היא לקיים מצות אברהם שאמר לה אמרי נא אחותי את, כלומר מעתה בבואנו למצרים תתחילי לומר כי את אחותי כדי שיחזיקו אותך כל ארץ מצרים לאחות, ולא הספיקה להחזיק עצמה בכך עד שנלקחה כמו שכתוב ויהי כבוא אברם וגו', כי לא שמע פרעה עדיין שהייתה אחותו אלא הייתה בחזקת אשת איש כמו שכתוב ויראו מצרים את האשה וגו' ותוקח האשה בית פרעה, ובאבימלך נאמר ויגר בגרר ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא ואח"כ וישלח אבימלך וגו', כי לסיבה מה שאמר אחותי היא שלא לקחתה, ואמר ויקח את שרה שאמר עליה שהייתה אחותו והייתה שרה לעצמה מבלי רשות אחרים עליה לא אשה כי מאיש לוקחה זאת והיא תחת רשות אישה, וע"ז נאמר בפרעה על דבר שרי אשת אברם, כי כשלקחה הייתה עדיין בחזקת אשת אברם אלא שאחר שלוקחה אמר אברהם שהייתה אחותו כשראה שלקחוה.

ולזה אמר ולאברם הטיב בעבורה כי הם לקחוה בחזקת אשתו ובחזקת יד המלך כמו שכתוב ותוקח האשה בית פרעה, ואח"כ אמר הוא שהייתה אחותו והראה להם בזה רצון הלב טוב להתחתן במלך ולזה הטיב לו בעבורה, ובאבימלך הוזכר כי אחר שגר אברהם בגרר אמר אל שרה אשתו אחותי היא ואז שלח אבימלך ולקחה, כלומר ששלח שושבינים לקחתה לו לאשה ושירבה לה מהר ומתן, ושאלו את פיה שתתרצה לינשא לאבימלך ונתרצית והודית שהייתה אחותו, וכמו שהתנצל הוא ואמר הלא הוא אמר לי אחותי היא, לא אמר הלא הוא אמר אחותי היא על מה שאמר קודם ויאמר אברהם אל שרה אשתו אחותי היא, אלא אמר הלא הוא אמר לי אחותי והיא אמירתו לשלוחיו של אבימלך שאחותו היא והיה מרוצה לתתה לו, והיא גם היא אמרה דרך כבוד אחי הוא והישר בעיניו יעשה בי, וחשב אבימלך כי מה שנתנגע פרעה על שלקחה היה על שלקחה באונס עם היותו אחותו ונחשב לו כאילו לקח אשת איש, וכשארכו הימים ובא אברהם לגרר חשב אבימלך ודאי כי הייתה אחותו כמו שאמר הוא, שאם הייתה אשתו הייתה יולדת לו בכל אלו השנים מאז שירד למצרים ועד עתה.

סיבה שלישית נתנגע פרעה נגעים גדולים וכל ביתו על מה שלקח את שרה מיד לביתו עמו ורצה לקרב אליה וכמו שאמר ותוקח האשה בית פרעה, ובאבימלך נאמר ויקח את שרה שלקחה להיכלו ולא קרב אליה למקום שהייתה שם, ואין צריך לומר שלא נגע בה אפילו באצבע קטנה כמו שכתוב ואבימלך לא קרב אליה, ואמר בתם לבבי ובניקיון כפי עשיתי זאת, כי בכל לבו האמין כי הייתה אחותו, לא כפרעה שאמר למה לא הגדת לי כי

אשתך היא למה אמרת אחותי היא, כי הוא לקחה קודם בחזקה שהייתה אשתו כמו שנזכר, וידע כי מה שאמר אח"כ אחותי היא לא היה אלא מיראתו שראה שלקחוה באונס, ולכן נתרעם אבימלך על אברהם הרבה יותר מדאי ממה שנתרעם פרעה והאריך אברהם בהתנצלותו לו יותר.

ובעניין ישמעאל ועשו לא נכתב רשעם בפירוש ולא עונשם, כי לא עלתה רעתם לפניו בזכות האבות שלא יצטערו בצערם, ובזכותם ג"כ נפתחו שערי תשובה לישמעאל בסוף ימיו כי לא הרבה לחטוא כמו מה שרמוז בעשו הוא עשו עשה והרבה אשמה, ומפני שלא שב לא הוזכרה מיתתו כישמעאל כי לא לכבוד יחשב לאבות שייזכר מיתת מי שהוא מזרעם ללכת לבאר שחת בלי תשובה.

ועניין השבטים חטאם וענשם במכירת יוסף נתפרש כי הם עצמם הצדיקו עליהם את הדין באומרם, אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו וגו' ויען ראובן אותם לאמר הלא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם וגם דמו הנה נדרש, הורה כי החטא בהתראה יוסיף על העונש, כי אם לא הייתה התראה לא היו נענשים אלא על מה שצערו אותו בהשליכם אותו הבורה, ואם הוא מת שם הייתה כמו גרמא בניזקין ועתה שהותרו גם דמו הנה נדרש, ונתבאר ג"כ מה שבא בפירוש מן העונש לעוברים, בס' בראשית.

שער היסודות פרק מה [שכר הצדיקים ועונש הרשעים]

ומה שבא בשאר ספרים בשכר הצדיקים בחוש ועונש הרשעים, הוא מה שהתחיל בשבח ושכר ישראל שפרו וישרצו וגו' במאד מאד וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ, כי לא נכלל עניין ריבוי ישראל בכלל יעוד שנתייעד לאברהם אבינו ע"ה ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, אלא היה זה להם שכר חלף עבודתם וצערם כי לא קדם להם חטא לשיעבידו בהם המצריים עבודת פרך, אלא מפני הריבוי כמו שאמר וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו', שיהיה סיבה לאל יתברך להרבותם ולהפרותם יותר ממנהג כל האומות מפני שענו אותם שלא כדין, ולא יצטרך לחפש אחר אברהם אבינו עוון אשר חטא בו לשישתעבדו בניו.

ואפשר לומר כי מפני שלא היה בטבע אברהם להוליד וכוכבי השמים וכסיליהם לא היה להם שום הוראה על אומה הישראלית אשר היו עתידים לצאת מאברהם אבינו ואין להם שום שר ומזל למעלה, כי חלק ה' עמו להיותם עתידים לקבל התורה מאתו יתברך אשר היא כולה שמותיו יתברך, לכך היו גרים בארץ לא להם משעת צאתם לאוויר העולם עד שעה שנראו לקבל התורה והם הארבע מאות שנה שנגזר עליהם גרות ועבדות ועינוי, והם נמנים משעה שנולד יצחק והוא זרע מיוחד ומיוחס לאברהם אבינו ויחשבו בכל אלו השנים

כאילו אינם אומה ולשון בעולם, כיון שהיו גרים ומשועבדים עד שיצאו ממצרים, כי אז נקראו עמו כמו שכתוב ראה ראיתי את עני עמי.

ונקראו מפיו בני ישראל כמו שכתוב צעקת בני ישראל באה אלי, כי מאז היו ראויים לקבל התורה ולירש את הארץ, כי לא היה להם מושב בעולם כי אם בא"י שאין שר ומזל ממונה עליה כמו הם שאין שום שר ומזל שולט בהם, וכשגרם עוונם שלא יכנסו לארץ עד מ' שנה אם היו יושבים בשום מקום אחר ממקומות וארצות הגויים היו צריכים להיות גולים ומשועבדים שם, ולכן היו במדבר שלא היה בו שום מושב לאומות העולם ולא שר ומזל שולט בו שהיה מקום שרף ועקרב וצימאון, ולהיותם חלק ה' פרו וישרצו וגו' כי גדולת האל יתברך אין לה קצב ותכלה, וכן האומה המיוחדת אליו רבו למעלה אשר לא ימד ולא יספר, ואמר הכתוב ובני ישראל פרו וישרצו וגו' מצד היותם חלקו ונחלתו, כמו שיעד לאברהם אבינו הבט נא השמימה וספור את הכוכבים אם תוכל לספור אותם ויאמר לו כה יהיה זרעך, ואח"כ אמר ויקם מלך חדש וגו' וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ וגו', כי גם שהיו מענים אותם כדי שלא יפרו לא היה מועיל להם כמו שהיו פרים ושורצים קודם כן היו פרים עתה כשהיו מענים אותם, כדי שיתפרסם באומות כי אין להם יחס עם שום אומה ולשון מצד היותם חלק ה' שאין לו קץ ותכלה וכן עמו אין להם קץ ותכלה.

וכל זה בא להם מזמן המבול שהציל האל יתברך את נח ממי המבול אשר סודרו ממערכות השמים ונתייחד הוא בכניסתו לתיבה להיות חלק ה' שלא יישטף במי המבול, וכמו שאמר הכתוב ויסגור ה' בעדו שהוא היה מגן לו ובאברתו יסך לו ולא נמסר תחת המזלות, ונשאר במקומו שם בנו המובחר מבניו להיות חלק ה', וכמו שאמר ברוך ה' אלוהי שם וגו' וישכון באוהלי שם שנתייחד שם וזרעו להיותם חלקו ונחלתו, ולכן נתייחס זרעו אחריו זה אחר זה עד אברהם אבינו שבא אחריהם וקיבל שכר כולם.
ומלבד מה שמורה וישכון באוהלי שם על עניין בית המקדש, מורה ג"כ על אוהלי אברהם יצחק יעקב שמהם ומזרעם יצא מי שיבנה בהמ"ק וישכנו בו, ואלו האהלים הם מה שהוזכר בכל האמהות אהל, כמו שכתוב בשרה הנה באהל וברבקה ויביאם יצחק האהלה שרה אמו, וברחל ולאה ושפחותיהם כתוב ויבא לבן באהל יעקב ובאהל לאה ובאהל שתי האמהות ויצא מאהל לאה ויבא באהל רחל, כי בזכות ברכת אוהלי האמהות שהיו זהירות במצוות תוך אהלן לשם שמים זכו בניהם וזרעם לשכון באוהלי המשכן ובית המקדש, כי לכן נקראו לשון אהל להורות מה שנרמז באוהלי שם שבירך נח את שם שישכון ה' באוהלי בניו אברהם יצחק ויעקב, והם אוהלי האמהות כדי שיזכו לאהלים העתידות לבא אח"כ, וזכה הוא בעצמו לראות את כולם שנשלמו ת"ר שנותיו בשנת חמישים ליעקב אבינו והם שנים עשר דור, וכמו שזכה הוא לי"ב דורות כנגד י"ב מזלות שיצא הוא מכללם ונכלל

בחלק השם כמו שנזכר, כן היה יעקב אבינו שזכה שיצאו ממנו י"ב שבטים ולא מאבותיו להיותו דור י"ב לשם בן נח הדומה אליו.

וכן נתקיים בו משכן האל יתברך באוהלו שהיה הוא מלך ירושלים מקום בית המקדש, כמו שאמר ומלכי צדק מלך שלם בזכות שיצאו מזרעו אברהם יצחק ויעקב, ומהם בתי כהונה ולוויה והוא מה שנרמז במה שכתוב שהוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון, לחם רומז לאברהם שאמר ואקחה פת לחם, ויין על יצחק כשבירך את יעקב נאמר ויבא לו יין וישת, והוא רומז ליעקב כשניצל מיד עשו נאמר בו והוא עובר לפניהם, כהן רומז לבתי כהונה ולוויה שנקראו כולם כוהנים, ולכן אמר כי זכה להיות מלך בירושלים מפני שזכה להוציא מזרעו לחם ויין והוא כהן כמו שנזכר הכול היה לאל עליון, ואם לא זה במה היה שם בן נח כהן לאל עליון, וסיבת היות נרמזים האבות במלות אלו כי באותה הסעודה שעשה אברהם למלאכים נתבשר בלידת יצחק, וביין ששתה יצחק נתקיימו הברכות אשר בירך ליעקב, ובעבור יעקב לפני האמהות וילדיהן כמו שכתוב והוא עבר לפניהם נתקיימו הברכות והבכורה בו ובבניו וזרעו, כי אז ניצל ממחשבת עשו הרשע ולא הוסיף עוד ראות פניו ויצאו מזרעו בתי כהונה ולוויה כמו שנזכר.

וכן נרמזו שנותיו של שם במלות האלו שהם רומזות לאבות כמו שנזכר שהוא חיה ת"ר שנה, והאבות חיו תק"כ שנה, ואחד מבני הכוהנים הגדולים והוא שופט לישראל והוא עלי הכהן חיה צ"ח שנה תשלום ת"ר שנה של שם, וא"כ ירמוז הכתוב כי מלכי צדק מלך שלם והוא שם הוציא שנותיו לתשלום לחם ויין, והוא כהן שנרמזו במלות אלו שנות האבות ושנות עלי הכהן שהם ת"ר כמו שנזכר, כי בזכותם חיה כל אלו השנים בדורות האלו שלא הגיע שנותיהם לחצי שנות הדורות הראשונים אשר מאדם ועד נח, וכן שם היה בן צ"ח שנה במבול וניצול ממי המבול וחיה אח"כ תק"כ שנה בזכות האבות העתידים לצאת ממנו שחיו תק"כ שנה, וכן חיה שם ת"ר שנה כנגד ת"ר שנה לחיי נח בזמן המבול, כי היה לו זכות ג"כ שינצל בתיבה כמו נח אביו מלבד מה שהיה ניצול בזכות אביו עם שאר אחיו, כל זה לתת טעם למה חיה שם יותר מבניו ומבני בניו אלא שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה.

ונחזור אל שכר ריבוי ישראל תחת עניים, ואל שכרם שהיו עם נושע בה' ביציאתם ממצרים בשכר שלא שינו שמותם ודברים אחרים, ולקיום יעוד האבות שהבטיחם האל יתברך להרבות זרעם ולהורישם את הארץ הטובה, וראינו שכרם גדול שסבב האל יתברך יציאתם ממצרים בסרבנות פרעה ועמו מלשלחם להביא עליה המכות אשר היו דומות למה שעינו אותם מידה כנגד מידה כדי שיתפרסם כי מאתו יתברך באה להם על אשר עינו את בניו במיני עינויים, וגם שהיו המכות משולחות וכוללות בכל ארץ מצרים היו ניצולים כל ישראל מהם כמו שנזכר בכתובים, ואחר כן יצאו ברכוש גדול כמו שייעד לאביהם חלף עבודתם

שנהנו מהם בבנין ערי מסכנותם, כי זהו זולת שכר ריבויים בעינוי שהיו מענים אותם מלבד העבודה שהייתה בפרך ובמכות גדולות וזלזולים שהיו מזלזלים בהם להדאיב את נפשם להעציבם שלא יפרו ולא ירבו וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו'.

וכן ראינו שכר צדקניות כמו שאמר האלך וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות וגו' ותקרא את אם הילד וגו' הילכי את הילד הזה והניקהו לי ואני אתן את שכרך וגו', כי מלבד השכירות הניתן לה היה העיקר שחשבה בת פרעה כי זה לא היה בו ספק שיהיה נכלל תוך גזירת פרעה שגזר על המיילדות העבריות בילדכן את העבריות וגו' אם בן הוא והמתן אותו וגו' ואח"כ גזר לכל עמו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וגו', והיה יותר קרוב לומר, כי זה היה מן הגזירה השנייה כיון שנמצא מושלך ביאור והיה ראוי להטביעו, אבל מפני שראתה אותו בוכה והיה קולו כמו נער שהיו לו כמה חדשים חשבה, שהיה מן הגזירה הראשונה שנגזרה על העברים לבד, כמו שאמר מילדי העברים זה לא מן הגזירה השנייה שהייתה כוללת לכל עמו בין מצריים בין עבריים, שאם היה כך לא היה קולו כנער שלא עברו כ"כ ימים מן הגזירה השנייה שבאותו היום של הגזירה נולד, ולא ידעה אם היה מצרי או עברי, ובהיות כנער גזרה אומר שהיה מן הילודים בראשונה כשהייתה הגזירה על העברים לבד וכבר נתבטלה בגזירה השנייה. ומפני שהייתה מסופקת קצת בזה אמר הכתוב והנה נער בוכה ותחמול עליו ותאמר מילדי העברים זה, כי מצד שראתה אותו בוכה חמלה עליו ובחמלתה עליו היה סיבה שדנה אותו לכף זכות שהיה מילדי העברים, והוא הגזירה הראשונה ולא מן השנייה כמו שנזכר, ולכן נתחכמה אמו שצפנה אותו מה שהיה אפשר להצפינו אע"פ שלבסוף הייתה מוכרחת לעשות מה שעשתה, ולא רצתה לעשותו מקודם כשנולד להשליכו ביאור, שהיה ניכר שהיה נולד מקרוב מן הגזירה השנייה, אבל אחר הג' חדשים שהיה גדול בחדשים היה אפשר לטעות בו שיחשבו שהיה מן הגזירה הראשונה, ואם הייתה יכולה להצפין אותו יותר זמן שיראה יותר גדול הייתה עושה אלא שלא יכלה עוד שהיו המצריות יודעות וחושבות זמן לידתה כמו שדרשו חז"ל, והרי לך שכר הנשים הצדקניות.

ונרמז לה בלידתו בהיותו טוב שנתמלא כל הבית כולו אורה שתהיה אורה לכל ישראל באמצעותו שיוציאם מחושך הגלות, וצפנה אותו ג' ירחים, רמז כי בתוך שלושה ירחים תהיה ישועת ישראל ביציאתם ממצרים וקבלתם התורה, כי לא היו ימים טובים לישראל ולא ימי מעלה והשגה למשה רבנו כמו אלו הג' ירחים שיצאו בהם מארץ מצרים וניתן להם התורה על ידו שבהם היה צפון עם השכינה להוציאם מארץ מצרים ולקבלת התורה. וכן היה צפון עם ישראל בהנהיג אותם מיום צאתם ממצרים ועד תשלום שלושה ירחים שלמים עד י"ז בתמוז שראו שהיה בושש לרדת מן ההר ואמרו זה משה האיש אשר הוציאנו מארץ מצרים לא ידענו מה היה לו ובקשו לעשות להם מנהיג אחר במקומו, וזה היה אחר הג'

ירחים ע"י ערב רב אשר יצאו עימהם ממצרים כמו שנרמז כאן שאמר הכתוב ולא יכלה עוד הצפינו וגו' ותיקח לו תיבת גמא וגו' ותשם בסוף וגו', שנמסר ביד בת פרעה המצרית אחר תשלום הג' ירחים כמו שנזכר.

וכן ראינו שכר הצדיקים ובני בניהם שאחר שראו נקמה מאויביהם לקחו שכרם ממה שהעבידו אותם, כמו המכה את חברו שמשלם לו הצער ואחר כך בשת שבת נזק ורפוי, ותשלום הצער מה שנצטערו המצריים במכות הגדולות היה למיני רעות ופורעניות שהיו המצריים עושים בהם, ושאר הדברים הארבעה היו תשלומם מה ששאלו מהם כלי כסף וכלי זהב וינצלו את מצרים, וכמו שיעד להם על הכול וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, אמר כי גם שידין ויעניש אותם אחר העונש יצאו ברכוש גדול שישאלו מהם ויתנו להם ולא יקפידו עימהם על מה שבא עליהם מצדם וכמו שאמר הכתוב ונתתי את חן העם הזה וגו', כי הוצרך לתת חנם בעיניהם אחר שהוכו על ידם.

והוזכר עניין זה בתורה שלוש פעמים:

א' הודעה למשה רבנו עליו השלום בדיבור הראשון ונתתי את חן העם הזה וגו'.

שני בשעת מעשה דבר נא באזני העם וגו' ויתן ה' את חן העם וגו'.

שלישי אחר מעשה וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאילום, על כי היו צריכים שיהיה להם חן הרבה שישאילום כי היו מבוזים בעיניהם והיו קצים בהם, וגם שיתן חנם בעיניהם אח"כ כשהוכו על ידם מכות גדולות ונאמנות ניטל מהם החן והוצרך חן אחר, אח"כ כשראו בפועל שהיו הולכים להם ממצרים וחשו שלא יוסיפו לראותם עוד ניטל החן ההוא והוצרך לחן אחר, כמו שאמר הכתוב וה' נתן את חן וגו' וינצלו את מצרים כי השאילו להם, גם כי ראו שהיו הולכים להם והיו מנצלים את מצרים כתרגומו.

וכן ראינו שכר בני ישראל ומעלתם, בנסי הים והמדבר, במן ובאר וענני כבוד, ושאר הנסים וקבלתם התורה והשראת שכינתו בתוכם במשכן, וקבלת קרבנותיהם בחנוכת המזבח, וקודשו את אהרן ואת בניו לכהן לו ואת הלווים לשרת, וישראל איש על דגלו ועל מחנהו ע"פ ה' יחנו וע"פ יסעו, והשגת משה בנבואה ואהרן ומרים והזקנים אשר התנבאו ולא יספו מהרוח הניתן להם הנאצל ממשה רבנו עליו השלום, והיותם ניצולים מן מלך אדום ומן הכנעני מלך ערד וסיחון ועוג ובלק ובלעם, והיותם נפקדים מאת ה' למנות עליהם איש על העדה יהושע תלמיד משה רבנו עליו השלום ללחום מלחמותיהם עם שבעה עממים, ולחלק להם את הארץ הטובה והזהירם והתרה בהם והעיד בהם את השמים לבלתי יעברו על דברי התורה הזאת.

שער היסודות פרק מו [עונש הרשעים]

וכן מה שבא באלו הספרים מעונש הרשעים בחוש, מה שהעניש האל יתברך את פרעה ומצרים על מה שנשתעבדו בישראל ועינו אותם בכמה עינויים, ומפני שגזר עליהם גלות עד תשלום ת' שנה ומכללם היו רד"ו שנה שעמדו במצרים אשר מהם נשתעבדו ישראל קרוב לתשעים שנה, ולא נענשו המצריים באורך כל אלו השנים אשר עינו אותם, מפני שלא שמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט כאבותיהם, ונטמאו במעשה ארץ מצרים ואיש שקוצי עיניו לא השליכו ובגלולי מצרים נטמאו כל השנים אשר עמדו שם, וכשהיה קרוב קץ יציאתם ממצרים אז ניעורו משנתם וידעו כי מאת ה' הייתה זאת להם על מה שחטאו ואז צעקו אל ה', כמו שאמר ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים גו' ויצעקו ותעל שוועתם מן העבודה.

אמר כי מצד מה שנשתעבדו בהם הרבה עלתה שוועתם אל האלוהים, וידעו כי מאתו באה ונהייתה להם הצרה ההיא בחטאתם, ועם כל זה לא היו ראויים להיענש המצריים על ידם אחר שהיו חייבים העינוי ההוא מצד חטאתם, ולזה אמר הכתוב ראה ראיתי את עני עמי אשר במצרים ואת צעקתם שמעתי מפני נוגשיו כי ידעתי את מכאוביו, אמר כי מתחלה ועד סוף ראה הרבה ראיות ולא העניש את המצריים בגללם מפני היות ישראל חייבים בעוני ההוא, וגם כשצעקו ונתנו את לבם כי בחטאתם בה להם שמעם האל לא מצדם, כי לא שבו עדיין בתשובה כי לא היו צועקים אלא מצד העינוי והשעבוד ההווה עליהם שלא היו יכולים לסבלו, אלא מה ששמע צעקתם היה מפני נוגשיו כי גם שהיו ישראל חייבים, לא היה להם כח ורשות להכביד עולם עליהם כמו שהכבידו, כי מצד ישראל לא היה שלא כדין מה שהיו מענים אותם כיון שהיה ידוע לאל יתברך מכאובם והם החוטאים המכאיבים את הנפש, וכיון שלא היה בדין לענוש את המצריים בכל אורך הזמן ההוא להיות ישראל ראויים לכך אז כמו שנזכר, נראה כי כל המכות לא באו עליהם כי אם על היותם סרבנים מלשלחם כי אם היו שולחים אותם מיד לא היו לוקים, וכמו שאמר הכתוב ואני ידעתי כי לא ייתן אתכם מלך מצרים להלוך ולא ביד חזקה ושלחתי את ידי וגו' כי מפני שלא יתנו אתכם להלוך אכה בהם בכל נפלאותי ולזה חזק את לבם גם כשרצו לשלחם כדי להיפרע מהם מהעבר ג"כ על מה שלא רצו לשלחם, כי אם היה בדין להענישם על מה שהעבידום בכל הזמן שעבר לא היה צריך לחזק את לבם אלא היה מביא עליהם מכה אחר מכה עד תום עונש הדומה לכל העינויים אשר עינו אותם בכל אותם השנים.

וכן מה שנער את מצרים בתוך הים היה עונש מה שעשו לישראל שהשליכו היאורה כל הבן הילוד, וכמו שאמר יתרו כי בדבר אשר זדו עליהם והוא שדנו אותם במים כמו שהם זדו על ילדי בני ישראל להשליכם למים, כי שאר העונשים והמכות לא היו נכרות שהיו מידה כנגד מידה כמו זאת שהם השליכו כל הבן היאורה, ולקו כשהלכו הם עצמם להיותם נטבעים ונבלעים בים, ולכך אמר עתה ידעתי כי גדול ה' וגו' והוא מה שעבר עתה והוא

הדבר האחרון שנענשו בו המצריים בים, כי בה נודע בבירור כי גדול ה' וגו' שמדד להם מידה כנגד מידה כמו שנזכר. וכמו שאין האל יתברך מעניש את האדם על מחשבתו הרעה כשלא הוציאה לפועל, ואינו תופשם על מה שבלבם כי אם בעוון ע"ז כמו שאמר למען תפוש את בית ישראל בלבם, כן אינו תופשם על מה שחוטאים בדיבור בשעת צערם, כמו שראינו שנתרעמו ישראל על משה לאמר מה נשתה, ואח"כ על שכלה הפת מן הסל אמרו מי יתן מותנו וגו' להמית את כל הקהל הזה ברעב, וכן אח"כ כשצמאו למים אמרו להמית אותי ואת מקני וגו', ולא מצינו שנענשו על זה, כי אין האדם נתפש על צערו שהוא מצטער על הדברים ההכרחיים לו בכל יום כמאכל ומשתה, אבל נתפש האדם על דבריו אשר הוא מדבר שלא בצער או אם הצער אינו בדבר מוכרח.

וכמו שבדיבור הטוב נשכר האדם כמו שאז"ל על שיחה נאה של בת לוט הצעירה שקראה בנה בן עמי והבכירה קראה אותו מואב שהיה מאביה, כן בדיבור הרע נענש האדם, כי הבכירה נענשה דמלחמה הוא דלא כדכתיב: אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה הא צעורי צערינהו כדאיתא בנזיר (כ"ג), וכן אמרו על אברהם אבינו שנענשו זרעו על שאמר במה אדע כי אירשנה, וכיוצא בדבורים הנאמרים שלא בצער, וגם הדברים הנאמרים בצער אם אינו צער מוכרח נענש האדם עליהם, כמו שנענש משה רבנו עליו השלום על אמרו שמעו נא המורים המן הסלע הזה נוציא לכם מים, וכל שכן בדיבור שהוא עצמו עוון אשר חטא כמדבר נגד ה' ונגד התורה שיש לו עונש גדול, וע"ז נענש פרעה שאמר מי ה' אשר אשמע בקולו וכיוצא בזה. וגם כי המחשבה ג"כ נמשכה מן השכל אשר באדם והיה ראוי ליענש עליה כמו הדיבור, עם כל זה בדיבור יש מעשה בערך המחשבה והוא עקימת השפתיים, ועוד כי הדיבור הוא בבחירה ורצון מה שאין כן במחשבה, כי לפעמים עולה במחשבת האדם מחשבה שלא היה רוצה בה ומעבירה מלבו והרי היא כמו שאינה, אבל כשהאדם מהרהר וחושב מחשבה רעה ברצונו להשים אותה בפועל אז יחשב לאיש און, וכמו שאמר (תהלים ל"ו) און יחשוב על משכבו יתייצב על דרך לא טוב רע לא ימאס, והוא החושב לעשות רע ומכין עצמו לעשות מה שחשב והוא אמרו יתייצב על דרך לא טוב ואח"כ עושה הדבר הרע בפועל, והוא אמרו רע לא ימאס כי בהגיעו לפועל עשיית הרע היה ראוי שימאסהו, כי עד עתה לא הייתה אלא מחשבה והכנה לבד ואחר שלא מאסה הוא נענש אפילו על המחשבה.

ועד יש בדיבור מה שארז"ל ברית כרותה לשפתיים שאינם חוזרות ריקם, כי הדיבור ניתן באדם להוציא לפועל מה שיש בלבו ובטבעו, כי הב"ח אין להם צורך לדיבור כי אין להן תכלית כי אם קיום המין, והאל יתברך ברא בכל אחד מהן טבע לשיתפרנס ויתקיים במינו, אבל האדם שתכליתו הוא להשלים נפשו ולפעול בזה העולם פעולות טובות בקיום התורה ותלמודה צריך לדיבור לתלמוד תורה ולהוצאת הדברים הצריכים לתכליתו לפועל, כי זולת

הדיבור לא היה האדם יכול להשלים נפשו במה שצריך, וא"כ הדבור הוא נמשך מכוח נפש המשכלת, וראוי שיהיה נשכר האדם בדיבור הטוב ויהיה נענש בדיבור הרע כמו שנזכר.

ונחזור לעניין במה שבא באלו הספרים מן העונש בחוש, שהוא יתברך מעניש לעוברים על דברו ולעושים רעה ואפילו הם קרובים אליו מדקדק עימהם, וכמו שכתוב ויחנו ברפידים ואין מים וגו' וכתיב ויבא עמלק, ודרשו חז"ל מפני שרפו ידיהם מדבר תורה בא עליהם עמלק, וכן בעניין העגל נענשו מיד בשלושה דינין, בהשקאה כסוטות, ובחרב, ובמגפה, ואותם שמתו בהשקאה ובמגפה היה עונשם מאת האל יתברך היודע תעלומות וידע מי הוא אשר חטא לו אע"פ שלא היו לו עדים והתראה.

וכן ענש את שני בני אהרן שהקריבו אש זרה ויצא אש מלפני ה' ותאכל אותם מיד, כי בבוא העונש מיד על העובר הוא ניכר וידוע כי הוא מאתו יתברך על מה שחטא.

וכן במקלל כתיב הוצא את המקלל וגו' ורגמו אותו כל העדה, מפני שקלל בפרסום במחנה בתוך בני ישראל בעדים והתראה, ציוה האל יתברך שימיתוהו בבית דין של מטה, כי מה שאינו מפורסם לבית דין הוא יתברך מעניש כמו לבני אהרן שנתקדש בקרוביו ג"כ בהמיתם הוא בעצמו, וכמו המתים במגפה בעגל שלא היה נודע לבית דין מה שחטאו כמו שאמר.

וכן במתאוננים כתיב ותבער בם אש ה' ותאכל בקצה המחנה, כי לא היה חטאם מפורסם כי אם באזני ה' והוא ביער בם את האש.

וכן באספסוף שאמרו מי יאכילנו בשר כתוב בסוף הבשר עודנו בין שניהם טרם ייכרת ואף ה' וגו', כי גם כי שאלת הבשר הייתה מפורסמת לא היה מפורסם שהייתה שאלתם בלי צורך ובכוונה רעה כי אם לפני האל יתברך, ולכן העניש הוא יתברך לאותם שהיה גלוי לפניו שחטאו.

וכן במרים על מה שאמרה הרק אך במשה דבר ה' וגו', כתיב והענן סר מעל האהל והנה מרים מצורעת כשלג וגו', והוא יתברך שער כי הייתה ראויה ללקות על עסקי דיבה שדברה באחיה ונסתלק הענן להורות על כת מספרי לשון הרע שאינם רואים פני שכינה.

וכן המרגלים נענשו הם והשומעים אליהם כמו שכתוב וימותו האנשים מוציאי דיבה וגו', כי מיד מתו וכמו שנאמר עליהם עד מתי לעדה הרעה הזאת וגו' שהם המרגלים, כלומר אין ראוי להאריך להם ולומר מתי ימותו אלא מיתתם תהיה מיד במגפה, ועל השומעים אליהם אמר אליהם חי אני נאם ה' אם לא כאשר דברתם באזני וגו' במדבר וגו', שהאריך להם לפקוד עליהם חטאתם בכל שנה באותו היום שמתו בו המרגלים, והוא יום תשעה באב למחרת הלילה אשר כתוב עליה ויבכו העם בלילה ההוא כמו שדרשו ז"ל, וזהו שאמר הכתוב יום לשנה יום לשנה ולא אמר שנה ליום, כמו שכתבתי בפרקי דרשותי.

וכן עדת המעפילים עברו את פי' ה', כי אמרו הננו ועלינו כי חשבו לתקן מה שאמרו המרגלים לא נוכל לעלות אל העם וגו', ואמר להם משה למה זה אתם עוברים את פי ה'

אל תעלו וגו', כי המרגלים חטאו במה שאמרו לא נוכל לעלות ועתה אתם בעצמכם חוטאים ועוברים במה שאתם רוצים לעלות, ומפני שהמרגלים אמרו כי חזק הוא ממנו כביכול אין בעל הבית מוציא את כליו משם אמר כאן משה כי אין ה' בקרבכם, לא תחשבו כי בשביל כבודו שלא יאמרו כי חזקים הם ממנו יציל אתכם כי איננו בקרבכם, ולכן אמר וארון ברית ה' ומשה לא משו וגו', ועל זה שראו העמלקי והכנעני הכום והכתום וישראל התחילו לעלות ואמרו הננו ועלינו ולא הספיקו לעלות עד שירדו אליהם העמלקי והכנעני.

וכן במקוושש כתיב רגום אותו באבנים וירגמו אותו באבנים וימת כאשר ציוה ה' את משה, כמו שאמר במקלל שהיה עונשו חמור לומר כי עיקר העונש לעובר אינו על חומר העניין אלא על היותו עובר את פי ה', ולכן אמר כאשר ציוה ה' את משה.

וכן קרח ועדתו נענשו מיד במה שחלקו על משה ואהרן, ומפני שאמרו הם כי כל העדה כולם קדושים וגו' ובתוכם ה', והיו מראים כי על משה ואהרן לבד היו חולקים, לכן אמר משה וידעתם כי ניאצו האנשים האלה את ה', לא אותנו לבד, ואמר אם כמות כל האדם ימותון אלה על מיתתם בשריפה, ופקודת כל האדם יפקד עליהם על מיתתם בבליעה, כי לא נודע מקום קבורתם איו לשיפקדו עליהם פקידת המתים בזמנים השלושה, שבעה, ושלושים, וי"ב חדש, והייתה מיתת הבליעה על עונש מה שחלקו על משה כמו שאמר ופקודת כל האדם יפקד עליהם לא ה' שלחני, כי הוא מורה על הבליעה כמו שפירשתי, ומיתת השריפה על מה שניאצו השם ולכן אמר ואש יצאה מאת ה' ותאכל את וגו', על מה שחטאו באנשים של מטה היה הפירעון מלמטה ועל מה שחטאו כלפי מעלה היה הפירעון מלמעלה, ואמר הכתוב וכל ישראל אשר סביבותיהם נסו לקולם כי אמרו פן תבלענו הארץ, כי גם שכתוב למעלה ויעלו מעל משכן קרח מסביב וגו' אחר שירדו חיים שאולה כלומר שעדיין היו חיים בשאול אשר ירדו שמה והיה קול צעקתם עולה למעלה, ולכן נתייראו ונרתעו לאחוריהם יותר ממה שהיו ונסו לסיבת קולם כמו שנזכר.

וכן נענשו ישראל במגפה על אשר נתלוננו על משה ועל אהרן ואמרו להם אתם המיתם את עם ה', ר"ל כי בסיבתם מתו עם ה' והם אותם שמתו בבליעה כי לא דיברו בפירוש נגד ה', וכשנקהלו עליהם מיד כסה הענן את אהל מועד להורות כי גם על ה' חלקו כמו שאמר משה וידעתם כי ניאצו האנשים האלה את ה', ומפני שאמרו הם אתם המיתם את עם ה' הביא עליהם המגפה ולא עלתה להם ארוכה כי אם על ידי משה ואהרן היפך מה שהתלוננו הם עליהם.

וכן במי מריבה נענשו משה ואהרן כמו שאמר יען לא האמנתם בי וגו', ויהיה החטא מה שיהיה היה דבר קל אצל שאר אנשים והאל יתברך רצה לדקדק עימהם כחוט השערה, כי גם שישראל היו הסיבה נענשו הם כמו שאמר המה מי מריבה אשר רבו בנ"י את ה' ויקודש בם, כי בני ישראל רבו והם נענשו.

ואפשר שהיה מצורף לחטא הקל הזה אשר נחשב להם למיעוט אמונה ביכולת האל יתברך, מה שאירע לישראל על ידי משה ואהרן למעלה שאמר להם אתם המיתם את עם

ה' ומתו במגפה י"ד אלף וכמו שאמר, ומפני שנענשו על ידם היה העונש שלא יכנסו לארץ, מתייחס למה שאמרו בשבת פרק שואל כל מי שחברו נענש על ידו אין מכניסין אותו במחיצתו של הקב"ה, וכמו שהביאו התוספות פרק לא יחפור על מעשה דרב אדא ב"א, והמחילה מאב הנביאים ואב הכוהנים.

וכן כשקצרה נפש העם בדרך ודברו באלוהים ובמשה ואמר למה העליתנו ממצרים וגו' ונפשו קצה וגו', ונענשו במה ששולח בהם הנחשים השרפים, על מה שדיברו נגד ה' שלח בהם הנחשים, כי מרו את פי ה' בימי הבריאה בדברו מה שלא היה, ועל מה שדיברו נגד משה שלח עליהם שרף שלחישת ת"ח לחישת שרף, ואמר לו האל יתברך עשה לך שרף ושים אותו וגו', להראות שהיו צריכים מחילה ותשובה ממה שחטאו נגד משה, והוא עשה נחש נחושת, להורות כי הוא היה מוחל מה שדיברו עליו, ועיקר הכפרה והמחילה שהיו צריכים היה על מה שדיברו נגד ה'.

וכן במה שזנו את בנות מואב במה שנצמדו ישראל בבעל פעור חרה אף ה' בם, ונענשו בהריגה ובמגפה, הריגה על ידי ישראל לנקום נקמת חלול ה', ומגפה על ידי האל יתברך לנקום נקמת כבוד יחוס בני ישראל שנטמאו וזנו את בנות מואב כי רוב החוטאים היו בזנות, ולכן מתו במגפה כ"ד אלף.

ובמשנה תורה נשנו ג"כ רוב העונשים שנענשו על מה שקלקלו, ועוד נוסף עליהם הייעודים הרעים הכתובים בארבע פרשיות שקודם האחרונה, להורות כי לא לבד לחוטאים לפני האל יתברך בגילוי שכינתו עליהם מעניש האל יתברך כמו שהיה בכל העונשים הכתובים למעלה, כי אם אפילו בזמן שהם בהסתר פנים בזמן הגלות, וגם לא לבד לאותם שנתנה להם התורה ונצטוו בכל מצוותיה ואזהרותיה אלא אף לדורות הבאים, וכמו שאמר לא אתכם לבדכם אנכי כרת וגו', וביעודים הטובים קיצר כי הוא מן הידוע כי אם בזמן שיש גילוי שכינה ונצטוו הם בעצמם יש להם שכר טוב בעמלם, כל שכן בזמן שהם בהסתר פנים ודורות הבאים שלא נצטוו הם בעצמם שיהיה להם שכר טוב בעמלם, כי הוא מצוי לעולם עם ישראל אפילו שאינו בגילוי שכינה עימהם להצילם מרעתם ולהטיב להם ולברכם, ומשה רבנו ע"ה מפני שהיה מתעלה ומסתתר מהם ברך אותם ברכה גדולה בכמות ובאיכות, ולכן אמר וזאת הברכה אשר ברך משה איש האלוהים, לא כברכה הקצרה שברכם האל, כי הוא היה יכול לברכם בכל עת כנזכר, ומשה רבנו לא היה לו עת לברכם לעתיד כי אם עתה לפני מותו, ולכן ברכם ברכה שלימה כמו שאמר.

שער היסודות פרק מז [ראיות מהקבלה על שכר ועונש]

והראיה הלקוחה מן הקבלה על שכר הצדיקים ועונש הרשעים, הוא כל מה שבא בתורה נביאים וכתובים ודברי חכמים ז"ל בצווי ואזהרה על עשות הטוב וטוב להם ועל אזהרה מעשות רעה ורע להם, כמו שנרמז קודם בריאת אדם שאמר נעשה אדם בצלמנו כדמותנו

וירדו, ובאה הקבלה אם זכו ירדו ואם לאו ירדו, והוראת אופן הבריאה מתחילה בצלם ודמות שיהיה מוכן יותר אל עשיית הטוב מעשיית הרע, ועל הנחה זאת מקדים האל יתברך לעשות טוב לצדיקים בשכר מה שמוכנים לעשות ועושים אח"כ, וכמו שהתנהג עם אדם הראשון עצמו שלקחו והניחו בגן עדן לעבדה ולשמרה, נתן לו קודם שכרו שהניחו בגן עדן וציוהו אח"כ לעסוק בדברי תורה ולשמור מצוותיה, ופרט לו שבע מצוות הרמוזות בכתוב ויצו אלוהים הסמוך לו, ומפני שנצטווה בהן בהיותו בגן עדן, יש רמז שחסידי אומות העולם השומרים מצוות אלו מפני שנצטוו בהן מהאל יתברך יש להם חלק מה בדמיון שבע כתות של צדיקים בגן עדן ובעולם הבא .

וכן בנח להיותו איש צדיק תמים הוזכר שנמלט משטיפת המבול ובניו ג"כ בזכותו, כמו שנצטווה מהאל יתברך שיעשה התיבה שיבוא הוא וכל ביתו אליה, כי אותו ראה צדיק לפניו בדור ההוא, וכן ארר את כנען שראה ערות אביו ובירך את שם ויפת אשר כסוה.
וכן באברהם אבינו נאמר ואעשך לגוי גדול וגו' ואברכה וגו', מפני צדקתו שנאמר בו עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו', ולא הוזכר בו קודם שהיה צדיק כמו שהוזכר בנח, אלא פתאום זרח להאיר בחשך, ונאמר ויולד את אברם את נחור ואת הרן, וכתיב בתריה ויאמר ה' אל אברם לך לך וגו', קודם שנודע לנו מה טיבו ומה מעשיו.
ויש אצלי סבות בזה:
האחת כי ראינו באדם הראשון שהוליד ג' בנים נקובים בשמות קין הבל ושת, ולא יצא להם שם על פני חוץ כ"א משת אשר ממנו הושתת העולם, וכן נח העשירי לאדם הראשון הוליד ג' שם חם ויפת, ומן שת יצא שם על פני חוץ, וכן תרח עשירי לנח הוליד ג' את אברם ואת נחור ואת הרן, ומאברהם נזדכך יצחק עד יעקב אשר הייתה מיטתו שלימה עד שקבלו זרעו את התורה והיו סיבת קיום העולם כי לא היה מתקיים זולתה, ואחר שהראשון והעשירי לא היו משולשים בבנים, והאחד היה המובחר גם העשירי לעשירי שהיה משולש בבנים, היה נודע כי הראשון מהם יהיה המובחר, ולכן לא הוצרך להזכיר באברהם שהיה צדיק ומיד התחיל ואמר ויאמר ה' אל אברם וגו', וכן יצאו מאדם הראשון ג' צדיקים ידועים במקום קין והבל והם שת חנוך ומתושלח בנו שנשלמו שנותיו בתחילת ימי המבול, והמתין לכבודו האל יתברך עוד שבעת ימים כמו שכתוב ויהי לשבעת הימים וגו', וכמו שדרשו חז"ל, ולמך בנו אבי נח מת בחיי אביו מתושלח ד' שנים קודם אביו, כמו שנראה מסכום שנותיהם, גם הוא היה צדיק ששמע לאביו שאמר לו שיקרא שמו נח, וכן היה מסורת בידו מאדם הראשון כמו שאמרו במדרש כי הוא היה בן ד"ן שנה כשמת אדם הראשון, וקרא שמו נח לאמר זה ינחמנו ממעשינו, וכך היה כמו שדרשו חז"ל, וכן יצאו מנח שלושה צדיקים ידועים במקום יפת וחם והם עבר ופלג ויקטן בניו, כי יקטן הקטין עצמו ואת עסקיו בצדקתו וזכה להעמיד י"ג משפחות עם היותו טפל לפלג הגדול ממנו, וכן

מאברהם במקום הרן ונחור יצאו ממנו יצחק ויעקב ושולשלת הצדיקים הבאים אחריהם מי"ב שבטי יה בני יעקב אבינו.

עוד סיבה שנית נקדים לה עניין תחילת הבריאה שברא האל יתברך את האדם ולא היה בו שותף בבריאתו כמו שכתוב, וייצר ה' אלוהים את האדם וגו', וכן בנה את הצלע של אדם הראשון לו לאשה והיה העפר מן האדמה והצלע ביד האל יתברך כחומר ביד היוצר לברוא אותם, וכשידע אדם את חוה אשתו שנולדו קין והבל לא היו ג' שותפין בהם כשאר התולדות העתידות, שיש ג' שותפין באדם אביו ואמו והקב"ה, אלא נוצרו שניהם מטיפת אדם וחוה, וקין לא נשתתף אדם הראשון ביצירת גופו כמו שמשתתף כל אדם ביצירת בניו וכל גופו היה נוצר מחוה, ולכן אמרה קניתי איש את ה', קניין זה הוא לשון קונה שמים וארץ, שהיא לבדה נשתתפה בבריאה זו עם ה' ולא היה אדם שותף שלישי בו, והבל היה בהיפך שלא נשתתפה חוה ביצירתו אלא אדם הראשון עם האל יתברך, ולזה אמר הכתוב ותוסף ללדת את אחיו את הבל, לא אמר ותהר כי לא שמה בו כי אם הלידה. ולזה נקרא שמו הבל, כי עיקר יצירת גוף האדם שהוא מאמו עור ובשר לא היה ביצירת הבל, ולכן נקרא שמו הבל, כי הבל היה מה שנשתתפה אמו ביצירתו, כי לא היה אלא הלידה וכל הגוף נוצר מאביו, ולכן גבר קין בהבל אחיו והרגו כי היה לו כח בבשרו ועורו שהיה מאמו כטבע העולם, אבל הבל שהיה יצירת כל גופו מאדם שלא כטבע היצירה היה חלש ביצירת בשרו ועורו ונהרג, וכשידע אדם עוד את חוה אשתו היה כטבע העולם בשלושה שותפים, ולכן קראה שמו שת כי שת לה אלוהים זרע אחר תחת הבל כי לא היה לה בו שותפות ולכן הרגו קין, ועתה בבן זה היה לה בו שותפות כמו שאמרה כי שת לי אלוהים וגו', וממנו הושתת העולם לעתיד שהיו ג' שותפים ככל אדם הנוצר מזכר ונקבה.

ונראה לי כי אלו העשרה דורות מהאנשים הנקובים בשמות כולם היו צדיקים, ובזכותם נתקיים העולם בכל אותם הדורות עד המבול שהיו כולם רשעים הבאים מבנים ובנות אשר נולדו לכל אחד ואחד מאלו הנקובים בשמות, וכמו שכתוב בכולם ויולד בנים ובנות, וכתיב ויהי כי החל האדם לרוב על פני האדמה ובנות יולדו להם ויראו בני האלוהים את בנות האדם, ואלו הם הבנים והבנות שהוזכרו בכל אחד מהם, כי אפילו קינן שאמר בו קנטורין היה העניין על דורו, וכמו כן אנוש שנאמר אז הוחל לקרוא בשם ה' ומתרגמינן מלצלאה בשמא דה', אפשר שדורו של אנוש היו הרשעים לא אנוש עצמו, וכמו שאמר אבא כהן ברדלא אדם שת אנוש ושתק, א"ל ע"כ בצלם ובדמות, וכן הדורות מהאנשים הנקובים בשמות זה הוליד את זה היו כולם צדיקים ובזכותם נתקיים העולם עד דור הפלגה, והרשעים היו אותם שבאו מבנים ומבנות בי' דורות אלו ג"כ.

ובזה מתיישב מה שכתוב בכל אחד מהם ויולד את קינן ויולד את מהללאל וגו', ולא כתב ויולד בן ויקרא שמו קינן, אלא ויולד את קינן וגו', כאילו נודע לו מקודם מי היה קינן ואמר שהולידו אנוש, אבל העניין הוא שמשעלה במחשבתו יתברך לברוא העולם, נראה שלא היה מתקיים בלי תורה הוציא בכל דור ודור מאלו הדורות איש אחד צדיק שיגן על דורו שלא יחרב העולם, כאילו היה ידוע קודם בריאת העולם שאלו האנשים יצאו לאוויר העולם להגן על דורם, וקראם בשם הידוע, ובשת ואנוש ונח אמר ויולד בן ויקרא את שמו, לגלות לנו טעם שמותם שהיה רמז לדבר העתיד לדורות.

ונמצא כי למך התשיעי לאדם הראשון שמש את אדם הראשון נ"ד שנה, והיו תשעה צדיקים ביחד בדור אחד ד"ן שנה, וצדיקו של עולם נצטרף לתשלום העשרה שהוא נח, ודן אותם לכף זכות באלו הנ"ד שנים, ולכן נאמר בנח את האלוהים התהלך נח, ר"ל אצל האלוהים שהשלים מנין העשרה במקומו קודם שנולד הוא שהיה הוא העשירי לאדם. וזהו שנאמר ג"כ ויסגור ה' בעדו כשבאו אל התיבה, כי עתה הגן זכות נח להציל זכר ונקבה מכל בשר אשר בו רוח חיים, ומקודם שבא הוא לעולם בכמה שנים סגר ה' והשלים העשרה בעדו, ויש סמך בפרקי ר"א שהיו צדיקים אלו הדורות, שאמר רבי שמעון משת עלו ונתייחסו כל דורות הצדיקים ומקין כל דורות הרשעים וכו'.

וכן נמצא כי אברהם האחד עשר לנח שמש את נח נ"ח שנה, והיו י"א צדיקים מנח ועד אברהם קיימים בדור אחד נ"ח שנה ונח העולם מזעפת דור הפלגה באלו הנ"ח שנה, ובפלג נפלגה הארץ מן הצדיקים כי הוא מת בחיי אביו, והיה הראשון שמת מהם בשנת מ"ח לאברהם עשר שנים קודם שמת נח, ועבר אביו עבר וחלף את כולם כי הוא קבר את כל בני בניו עד אברהם אבינו, והיה אחריו ס"ד שנה, כיצד ל"ד עבר ל' פלג ל"ב רעו ל' שרוג נ"ט נחור שבעים תרח קע"ה אברהם הם ארבע מאות שנה, ועבר חי אחר הל"ד שהוליד את פלג ת"ל שנה נמצאו שנותיו תס"ד, הס"ד מהם חיה אחר אברהם ומת בשנת ע"ט ליעקב, שהיה יעקב בן ט"ו כשמת אברהם ושם חי ת"ר שנה, וחיה אחר אברהם ל"ה ויעקב היה בן ט"ו שנה, נמצא ששמש יעקב את שם חמישים שנה, ונח חיה אחר המבול ש"נ שנה, ופרטן הם שנתיים אחר המבול שהוליד שם את ארכפשד ול"ה של ארכפשד ול' של שלח ול"ד של עבר ול"ו של פלג ול"ב של רעו ול' של שרוג וכ"ט של נחור ושבעים של תרח הם רצ"ב, נמצא שחיה אחר שנולד אברהם נ"ח שנה על הרצ"ב שהם ש"נ שנה שחיה נח אחרי המבול.

והנך רואה כי אברהם אבינו השיג ושמש לעשרה צדיקים, עם היות שנותיהם קצרים לפי ערך שנות דורות הראשונים, כי גם תרח אביו חזר בתשובה והיה צדיק, ונח לא השיג אלא שת כי הוא נולד נ"ו שנה אחר תשלום אלף הראשון שהיה בן ת"ר בשנת המבול שהיה

באלף ותרנ"ו שנים, נמצא שנולד קכ"ו שנים אחר שמת אדם הראשון, וגם את שת לא השיג כי שת לו שנותיו י"ד שנה קודם שנולד נח בשנת אלף ומ"ב ונח נולד בשנת כ"ו, וגם את חנוך לא השיג כי התהלך את האלוהים ס"ט שנה קודם שנולד נח, והשיג את אנוש בן שת קפ"ד שנים, ואת קינן מהללאל ירד הרבה שנים יותר, ואת מתושלח אבי אביו ת"ר שנה, ואת אביו למך ד' שנים פחות ממתושלח, הרי שלא השיג ושמש אבותיו כי אם ששה עם היות שנותיהם ארוכים ואברהם שמש י'.

ונולד לנו בזה סיבה שנית לאברהם שלא הוזכר בו קודם שדיבר אליו ה' שהיה צדיק כמו שהוזכר בנח, והוא כי נח היה עשירי קודש, ומפני שלא השיג כל העשרה הוצרך הכתוב להודיע צדקתו ותמימותו קודם שדיבר אליו להיותו עשירי, אבל אברהם שהיה עשירי קודש והשיג כל הנזכר הקודמים לו וגם העשירי קודש, הראשון היה ידוע שהיה צדיק תמים יותר מנח שנזדכך ולמד מכל אבותיו דרכי ה' ועבודתו והוסיף לקח, אבל נח גם כי השיג ט"ז דורות ששה מלפניו ועשרה מלאחריו, לא למד דעת והשכל כי אם מהקודמים לו כשש מאות שנה שהיה בזמן המבול והמאוחרים לו למדו ממנו ושמעו שם ועבר את דבריו והוסיפו לקח, ואברהם שמע מכולם ואזן וחקר ולמד דעת את העם.

וכן ראינו שכר אלו האנשים הנקובים בשמות שהאריכו כמה מאות מן השנים להיותם קרובים אל הבריאה והיצירה אשר יצר האל יתברך את האדם בצלמו וכדמותו, ולהיותו יציר כפיו של האל יתברך חיה כ"כ שנים, וכן יוצאי יריכו עד העשירי אותם שנקבו בשמות, כמו שהאל יתברך לא יצר אלא את אדם הראשון לבד כמו כן הוא לא הוליד אלא אחד דומה לו כדמותו בצלמו וקרא שמו שת וחיה שנים קרוב לאביו, ושאר הבנים והבנות שהוליד אדם הראשון אח"כ נראה שלא חיו אלא כדרך רוב העולם, וכן כל אחד מהעשרה זכר הכתוב שהוליד אחד דומה לו ואח"כ הוליד עוד בנים ובנות, כי לא לחנם נולד לכל אחד מהם בן אחד לבד נקוב בשם בסך ידוע משנותיו, כי אם להורות כי הוא לבדו יהיה דומה לו בשנים וחכמה ומידות, לא שאר הבנים והבנות אשר הולידו אח"כ בלא ידיעת שמותם וזמן תולדותם, ולכן אמר בכל אחד מהם שחיה אחר תולדת הבן כך וכך שנים.

וחזר וצירף שנות הקודמים והמאוחרים כמה הם, להורות כי אחר שהולידו הבן ההוא חיה כל שנותיו כאילו תכלית כל שנותיו שחיה קודם ואח"כ לא היו אלא לתכלית הולדת הבן ההוא, כדי שיהיה קיום לעולם על יד אלו הנקובים בשמות שהיו בדור אחד ט' מהם ד"ן שנה כמו שנזכר למעלה, ואמר בכל אחד מהם וימת, כי גם שהאריכו ימים הרבה לא היה החידוש בהם מה שחיו שנים הרבה אלא המיתה הייתה חידוש בהם שהיה ראוי שיחיו יותר, אדם הראשון להיותו יציר כפיו של הקב"ה ושאר התולדות להיותם דומים לו כמו שנזכר, ובדורות האחרונים לאלו אחר המבול שתש העולם לא היה החידוש אלא מה שחיו

ולא הוצרך להזכיר שמתו. ועל כן חזר וצירף שנות כל אחד מהם הקודמים ללידה והמאוחרים, ואמר שכלל כולם כך וכך, לומר כי כולם שוו לטובה, כי גם אחר שהוליד את הבן לא מת בחייו ולא אירע להם שום חולי ולא עוני ולא שום נזק, אלא כל חייהם היו בטובה ולא אירע להם בכל ימי חייהם כי אם מיתה זו, וזהו סיבה שנית למה שהזכיר וימת בכל אלו אחר צירוף שנותיהם, ואולי כי גם הבנים והבנות שהוליד כל אחד ומתו בשנות מנהג העולם לא מתו אלא אחר מיתתם, כי נולדו בסוף ימי חייהם וכמו שאמר בכל אחד ויחי אחרי הולידו וגו' כך וכך שנים ויולד בנים ובנות, כלומר בסוף שנים אלו, והילוך חנוך אל האלוהים בחיי ירד אביו לא היה לאביו צער בזה כי ידע כי נתעלה בהליכתו אל האלוהים, ומתושלח שמת למך בנו בחייו לא האריך שנים אח"כ אלא ה' שנים כמו שאמר למעלה, ומתושלח היה רב בשנים מכל אלו הדורות, ולמך בנו היה מעט בשנים, כי חנוך לא אירע לו מקרה המיתה, וירד אבי חנוך ובנו מתושלח ירש כל אחד קצת שנות חנוך אשר לא חיה בהם בזה העולם התחתון, כי הם היו המאריכים שנים בכל אלו הדורות, ואחריהם נח חיה חיים ארוכים מכל אשר לפניו, כי ירש קצת שנות למך אביו אשר היה קצר שנים מכל הדורות כמו שנאמר.

ונחזור ללמוד שכר הצדיקים מאברהם אבינו ע"ה אשר נתעלה בצדקתו מכל הקודמים אליו, כי נח לא נשלם כי אם במצוות לא תעשה שהיה צדיק תמים בדורותיו, כלומר צדקתו ותמימותו הייתה שלא היה חוטא בדורותיו, ומה שנמלט ממי המבול היה כדי שיתקיים העולם אחר המבול, וכמו שאמר לו ואני הנני מביא את המבול וגו' והקימותי את בריתי אתך ובאת אל התיבה וגו' מכל החי מכל בשר שנים מכל תביא אל התיבה להחיות אתך, כמו שביאתם אל התיבה אינם אלא להחיות, כלומר לקיום המין כמו שאמר זכר ונקבה, כן ביאתך ג"כ כמו שאמר להחיות אתך, אבל אברהם אבינו הושלם במצוות עשה גם כן וכמו שאמר הכתוב אשר שמע אברהם בקולי וגו'. ומפני שנשתנה מכל הדורות הקודמים אליו בסור מרע ועשה טוב, שינה האל יתברך את שמו וקרא שמו אברהם, כי נח לא היה שלם כי אם במצוות לא תעשה כי היה נח ובטל מלעשותם, ואברהם נתעלה יותר ונשתלם במצוות עשה שהם רמ"ח כמניין שמו והיה אב המון כל הגויים הקודמים אליו וההווים בזמנו במצוות עשה, וכן נתעלה בצדקתו על נח שהיישיר בני אדם לעבודתו יתברך, וכמו שאמר את הנפש אשר עשו בחרן, ולכן נאמר ג"כ כי אב המון גויים נתתיך, כי היה אב להמון גויים אשר היישיר לעבודתו יתברך והיה כמו אב להם והם היו לו כבנים.

וכן מפני היותו שלם במצוות לא תעשה ועשה נתנסה בעשר ניסיונות, כי הניסיון לא יאות כי אם לשלמים בכל, כמו שאינם נבדקים אלא הקנקנים השלמים, ולהיות נח בלתי שלם במצוות עשה נח כל ימיו בלא ייסורין ובלא ניסיונות, כי מה שאירע לו במבול לא היה ניסיון אדרבה היה לו טובה שהיה ניצול הוא ובניו ולא נמחה בכלל כל העולם הרעים וחטאים,

והיה לפלטה ולשארית לקיום העולם. ונאמר באברהם כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו וגו' לעשות צדקה ומשפט, כי כוונת הניסיון לצדיק הוא הודעת צדקתו ותום לבבו כי לא יסור ממנה מפני כל מה שיארע לו מן הצער, ועוד ידו נטויה להוסיף אומץ בה ולצוות לבניו אחריו לעשות צדקה ומשפט, והם מצוות עשה אשר בהם ישלם הצדיק להיותו מנוסה כמו שנזכר. ולכן הובטח אברהם בכמה הבטחות לו ולזרעו אחריו להיותו שלם במצוות עשה ולא תעשה מה שלא הובטח נח כי אם בקיום המין, ונקרא אב להיות אב שלם לזרעו אחריו שהיו שלמים בכל מה שהיה הוא שלם, ונקראו אבות אברהם יצחק ויעקב מה שלא נקרא נח לבלתי היותו שלם כי אם בסור מרע כמו שנזכר.

וכמו שלא קדמו אדם בצדקות כן לא קדמו בפרסום ה' יתברך עליו בהציל אותו מאור כשדים, כמו שאמר הכתוב אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, כפי הקבלה שהוציאו מכבשן האש ובמה שעזרו להיותו נוצח את הד' מלכים אשר נצחו את החמישה ע"י הנסים אשר נעשו לו, כפי מה שבאה הקבלה בדברי חז"ל, ושאר הנסים אשר נעשו לו בחייו אשר בהם נתפרסם השגחת האל יתברך עליו מה שלא נעשה כן לראשונים. ועל דבר שלמותו וצדקתו זכה שלא נפסקה ממנו שלשלת הצדיקים כמוהו, יצחק ויעקב שהייתה מיטתו שלימה בכל הי"ב שבטים הם ובניהם ובני בניהם עד עולם לא פסקה, ולא תפסוק שלשלת צדיקים מכל השבטים כיון שנשתלשלו שלושתם בזכות, וכמו שאמר על לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' שוב אינה פוסקת תורה מזרעם, מה שלא היה כן לראשונים שלא נתפרסם לא לאדם ולא לנח ג' צדיקים מפורסמים זה אחר זה, כי אפילו שם ועבר לא היו זה אל זה.

ולזה נתפרסם בתורה עניין זיווג אברהם יצחק ויעקב ושמות האמהות הצדקניות, אשר זכו שיצאו מהן שלשלת הצדיקים על ידי תפילתן שהיו עקרות מתחילת יצירתן, כדי שיתפללו לאל וישמע אל ויענם בכל קראן אליו שתלדנה צדיקים כיוצא כבעליהן, כי הוא יתברך מתאווה לתפילתם של צדיקים. ונצטרך זכות האבות והאמהות יחד לצאת מהם אומת ישראל, אשר נתפרסם מעלתם משיצאו ממצרים על ידי הנסים והנפלאות אשר נשמעו בכל האומות ביציאתם והתקרבם אל האלוהים בקבלת התורה במדבר ארץ אשר לא עבר בה איש, ובכניסתם לארץ ועמידתם בה נגד רצון כל הגויים, ומעלת ממשלת מלכותם כבנין בית המקדש המהולל בגויים, אשר בכל זה נודע בכל הגויים כי הם זרע ברך ה' וממלכת כוהנים וגוי קדוש, ובזמן גלותם בעונותיהם השכינה שרויה עימהם להצילם מכל רעתם ושלא תשתכח התורה מפי זרעם ושלא יתערבו בגויים, אלא שיהיו נכרים שהם בני אברהם יצחק ויעקב.

וכן יצאו מהאבות והאמהות ישמעאל ועשו אשר מעלתם נתפרסם בעולם ולא נמחה שמם כשאר האומות בני נח, ויצא להם שם בכבוד ומעלה אחר גלות ישראל מעל אדמתם בזכות אברהם ויצחק, כיון שגלה זרע ישראל הבן המיוחד לא יאות שימשלו עליהם בנים זרים כי אם בני אבותיהם אברהם יצחק ויעקב, כי הם קרובי ישראל יותר משאר האומות וירחמו עליהם בגלותם, והקרוב קרוב מרחם יותר, וכמו שאמרו תחת אדום ולא תחת ישמעאל, כי כל מה שסבלנו מהם צער וייסורין הכול היה בעונותינו, ולא בכל זמן הגלות כי אם מזמן לזמן כפי מה שגזרו עלינו עונותינו, ולא הגיעו אלינו הצרות מכולם כי אם ממעטים מושלים שבהם, ואולי כי קצתם לא היו מהם ורובם היו מרחמים קצת עלינו להיותם קרובים אלינו, וזה הייתה סיבה אלוהית מתחילה שיתברכו אלו הבנים עשו וישמעאל במעלה וכבוד בזכות אבותם אברהם ויצחק להשאיר לנו שריד, שאם היינו גולים בין אומות אחרות כמעט כסדום היינו ח"ו, ואם בגלות ישראל מעל אדמתם הקים תחתם במעלה ובכבוד את שתי האומות הנזכר להיותם בני אברהם ויצחק, כל שכן כשיגלו ויכנעו הם שיתרומם וינשא קרן ישראל, ואז נרחם עליהם יותר ממה שריחמו הם עלינו ויתקיים על שניהם ורב יעבוד צעיר, ונתבאר מכל זה שכר הצדיקים משכר צדקת אברהם.

עוד היה שכרו שכבש הקב"ה את מעיינו כפי זמן הולדת אותם הדורות לשלושים וארבעים שנה, שהוא לא הוליד את ישמעאל אלא בן פ"ו שנה ואת יצחק בן מאה שהיה פלא באותם הדורות, כמו שאמר הכתוב הלבן מאה שנה יולד ואם שרה הבת תשעים שנה תלד, כלומר הפלא היותר גדול הוא לשרה שתלד לתשעים שנה כי לא נודע לנו אפילו בדורות הקודמים שתלד אשה בת תשעים כי אם חוה שילדה את שת בת ק"ל שנה בשנות אדם הראשון, ומה שבא בקבלה ג"כ על יוכבד שילדה את שלושת הרועים מקכ"ד שנים עד ק"ל, והיה זה לאברהם מעלה גדולה בעיני העמים שידעו וראו השגחת האל יתברך עליו, ובזה היה ניסיון גדול יותר בעניין העקידה שעקד את בנו יחידו הנולד לו לק' שנה בהיותו נואש מלהוליד עוד. ונרמז לו עניין זה במה שאמר לו ולך לך אל שעולה קל"ז ק' לאברהם ול"ז ליצחק שבהיותו אז בן קל"ז שנה כבר היה הולך לו והיה נאסף אל עמיו ולא היה ראוי להוליד עוד, ועם כל זה היה הולך בלב שלם אל הר המוריה לעקוד את בנו יחידו.

עוד היה שכרו מה שנתפרסם לקיחת שרה אשתו לפרעה מלך מצרים ולאבימלך מלך גרר ונתנגע פרעה על זה, ונאמר לאבימלך הנך מת על האשה וגו' ואמר לו פרעה הנה אשתך קח ולך, כי היא ראויה להיות אשתך כי לא ידעה איש אחר, וכן באבימלך נאמר וישב לו את שרה אשתו ראויה להיות אשתו כי לא קרב אליה אבימלך, ונאמר בפרעה וינגע ה' את פרעה וגו' על דבר שרי אשת אברם, כי הנגעים באו עליו מיד כדי שלא יוכל לגעת בה להיות אשת אברם ראויה לו, וכן באבימלך נאמר ויבא אלוהים אל אבימלך בחלום הלילה וגו', והיה זה מיד בלילה שלאחר היום שלקחה, כי מי שלוקח אשה יפה באהבתו אותה

אינו כובש את יצרו מלבוא עליה מיד, ואלו המלכים הוזהרו מיד ונודע לכל שלא באו אליה. וגם שידע אבימלך בלקיחת שרה לפרעה זה כמה שנים והתנגעו עליה, חשב כי גם שהייתה שרה אחות אברהם נתנגע פרעה על לקיחתו אותה שלא מרצון אברהם כמו שאמר ותוקח האשה בית פרעה, וגם בשאמר לו פרעה למה אמרת אחותי היא וגו', לא השיב לו אברהם כמו שהשיב לאבימלך והרגוני על דבר אשתי וגם אמנה וגו' ותהי לי לאשה, ולכך חשב אבימלך כי ודאי הייתה אחותו ושלח לו אנשים לקחתה לו לאשה וכמו שאמר וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה, וכן ראה כי לא היו בנים ממנה בכל אלו השנים ולא חשב שהייתה עקרה אלא שהייתה אחותו ולא אשתו, ולכן השיב לו אברהם והרגוני על דבר אשתי וגם אמנה אחותי וגו' ותהי לי לאשה, כי אשתו הייתה ולא אחותו כמו שחשב אבימלך.

וגם כי נודע לכל כי לא בא אליה, היו ליצני הדור אומרים מאבימלך נתעברה שרה, להיות עניין לקיחתה לו סמוך להריונה כפי סדר הפרשיות שהיה זה העניין אחר שמל אברהם, ולכן נאמר לאבימלך ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא ויתפלל בעדך וחיה, כי עתה היה בשלמות נביא אחר שנימול כמו שכתוב וירא אליו ה' באלוני ממרא והוא יושב וגו', לא כמו שהיה מלפנים שכתוב בו וייפול אברהם על פניו וגו', כי מעת שנימול נתעלה בנבואה ונקרא נביא והיה ראוי להתפלל על אבימלך ויחיה, כי לא המתים יהללו יה והם הערלי לב שאין תפילתם נכנסת לפניו כריח ניחוח, ובישראל כתיב ואנחנו נברך יה.

ויהי כמשלוש חודשים למילת אברהם הרתה שרה לתשעים יום מהבחנת זרע בקדושת מילה, כי אם היה קודם היה אפשר לומר שהרתה קודם שמל ונשתהא הוולד בבטנה עד י"א חדשים, ועתה שילדה בסוף שנים עשר חודש מיום המילה כמו שאמר הכתוב כעת חיה, נודע בודאי כי ההיריון היה אחר שנימול, ולכן אמר הכתוב ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקוניו למועד וגו', כי גם ההיריון היה בעת שהיה שמו אברהם, כי מיד שנקרא אברהם נימול, כמו שאמר באותה מראה בעצם היום הזה נימול אברהם וגו', אחר שכתוב וימל את בשר ערלתם בעצם היום הזה כאשר דבר אתו אלוהים, כלומר ביום עצמו שדיבר אתו, וכתוב ג"כ ואת בריתי אקים את יצחק וגו' למועד הזה בשנה האחרת, וחז"ל דרשו אותה שנה מעוברת הייתה מפני שכתוב בשנה האחרת ואינו מועד זה שנה אחרת, אלא כשהיא מעוברת, ובפ"ק דר"ה הוא נדרש לעניין אחר.

ולפי הפשט למועד הזה בשנה האחרת, הוא שלושה ימים קודם שבאו המלאכים אליו ביום שלישי למילתו, ואמר המבשר שוב אשוב אליך כעת חיה, דקדק יותר בזמן שיהיה באותו יום שהיה בימי הפסח ובפסח נולד יצחק, למועד הזה בשנה האחרת היה בתחילת ימי הפסח ולשנה האחרת לפסח האחר ג' ימים אחר זה היום, ולכך אמר בשנה האחרת והוא

היום שאמר המלאך כעת חיה שהיה ביום ידוע מן ימי הפסח ובאותו יום בפסח האחר נולד יצחק והוא כעת חיה, ולא מועד הראשון קאמר כמו שכתבו התוס' פ"ק דר"ה, ולא נתחדש בבשורת המלאך כי אם עצמות היום שתלד בו כמו שאמר כעת חיה, וגם בשורה זו לשרה כי אברהם כבר נתבשר בזה ביום המילה שנאמר לו אשר תלד לך שרה למועד הזה בשנה האחרת, וגם כי אפשר שהודיע אברהם לשרה מה שנתבשר ביום המילה בא המלאך עתה כמבשר להרבות שכרם במה שנתארחו המלאכים אצלם וכמו שאמרו חז"ל בזכות לושי ועשי עוגות זכו למן במדבר וכו', ולכן כתיב ותהר ותלד שרה לאברהם בן לזקוניו למועד אשר דבר אותו אלוהים, תלה לידתה בזכות אברהם למועד אשר יעד לו אלוהים, והיא הבשורה הראשונה ביום המילה לא בזכותה במה שנתבשרה היא ע"י המלאך, וכן להורות כי ממה שדיבר לו אלוהים בבשורה הראשונה האמינה, ולא שנאמר שהייתה מחוסרת אמנה עד הבשורה השנית, ולזה אמר הכתוב שילדה למועד אשר דבר אותו אלוהים, ואמר הכתוב ויקרא אברהם את שם בנו וגו' ואח"כ וימל אברהם את יצחק בנו וגו', להורות כי קראו יצחק מיד כשנולד לקיים מצוות האל יתברך שאמר לו וקראת שמו יצחק ולא המתין לקראו בשעת המילה, כדי שלא יראה כי קריאת השם היה טפל למילה, אלא בקריאת השם היה מקיים מצוות האל יתברך כמו במילה.

וכן נביא ראיה לשכר הצדיקים אף בעולם הזה מיצחק אבינו ע"ה, כי קודם שיצא לאוויר העולם נאמר לאברהם כי ביצחק יקרא לך זרע, שיהיה נקרא צדיק כמוך לא כישמעאל שנאמר להגר אמו וקראת שמו ישמעאל, ומפני שהיה אברהם עקר ולא היה ראוי בטבעו שיתקיים לו זרע, נקראו שמות בניו ע"פ הגבורה להורות, כי מאתו יתברך היה לו בשכרו אשר הכיר את בוראו בן שלוש שנים והורידו נמרוד לכבשן האש וכמעט שנשרף, אלא שהוציאו האל יתברך משם כמו שכתוב אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים. ונראה שמולד מזל אברהם היה מורה שישרף ולא יתקיים בזה העולם ולכן נמסר ביד נמרוד ואלמלא לא הוציאו האל יתברך היה נשרף, ולכן לא היה בתולדותו כפי מזלו ראוי להוליד כי לא נולד לחיות וכל שכן להוליד, וכיון שהצילו האל יתברך נשאר כעץ יבש כמו שאמר על עצמו ואנכי הולך ערירי בטבעי בלתי ראוי להוליד, ולכן אמר לו האל יתברך במעמד בין הבתרים כשמבשרו על הזרע אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך את הארץ הזאת לרשתה, כי לא לחנם הוצאתיך מאור כשדים לשתלך ערירי אלא לתת לך זרע שיירש הארץ הזאת. ולכן קראו הוא יתברך בשם יצחק כי מאתו היה לו ולא כשאר האבות המולידים בטבעם, והיה עולה תמימה לה' יתברך כי שלו היה ולא היה עול בחוקו יתברך לצוות לו לאברהם שיעלהו לעולה, ואמר לו קח נא את בנך את יחידך שאתה היית יחיד בעולם בלא זרע אלא שאני נתתי לך כשהיית יחיד כאומרו (יחזקאל ל"ג) אחד היה אברהם ויירש את הארץ, כי לא היה אברהם ראוי להיות אלא אחד כי לא היה ראוי להוליד ועם כל זה ירש את הארץ בזרע שנתן לו, וכן נאמר אחד היה אברהם כשנעקד יצחק וכמעט

שנשחט ואז נאמר לו שיירש זרעו את הארץ כמו שכתוב ויירש זרעך את שער אויביו והתברכו בזרעך וגו'.

ובהיות אברהם אבינו חי וקיים בעולם הזה על פי הגבורה לא על פי מערכת מזל, היה סיבה שהוצרך להיות מובטח בכמה הבטחות לו ולזרעו בעולם הזה, ולהודיע ג"כ צדקתו שהיה ראוי לכל אותם ההבטחות מה שלא הובטחו יצחק ויעקב, כשאמר לו שיצא מבית אביו אמר לו ואעשך לגוי גדול וגו' ואברכה מברכיך וגו', כשהגיע לארץ נאמר לו ולזרעך אתן את הארץ הזאת וגו', ואחרי שנפרד לוט מעמו נאמר לו שא נא עיניך וגו' ושמתי את זרעך כעפר וגו', ובמעמד בין הבתרים הובטח גם כן בכמה הבטחות ונכרת ברית עמו כדכתיב: ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית וגו', ובפרשת המילה גם כן הובטח בכמה הבטחות, ואחר בשורת המלאך לשרה נאמר וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה ואברהם היו יהיה וגו' כי ידעתיו, ובפקידת שרה נאמר לו כי ביצחק יקרא לך זרע, ובעקידה נאמר לו כי ברך אברכך וגו' והתברכו בזרעך וגו', וביצחק לא מצאנו שהובטח כי אם שתי פעמים ואף גם זאת מפני אביו, כמו שאמר גור בארץ הזאת ואהיה עמך וגו' והרביתי את זרעך וגו' עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו', ופעם שנית וירא אליו ה' בלילה ההוא וגו' ויאמר אנכי אלוהי אברהם אביך אל תירא כי אתך אנכי וברכתיך והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי.

ולא מצאנו שנתפרש צדקתו כמו שנתפרש באברהם אביו שהוזכר בו ויבן שם מזבח ויקרא בשם ה', ובאברהם נאמר ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו, ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה' וגו', וכתיב ויאהל אברהם וגו' ויבן שם מזבח לה', וכן נתן למלכי צדק מעשר מכל, וכתיב והאמין בה' ויחשבה לו צדקה, למי שמפרש שחשבה האל יתברך צדקה לאברהם, וקיים מצוות מילה בזקנתו ומל את כל ילידי ביתו ומקנת כספו, ורץ לקראת המלאכים להסעידם, ונגש לדבר על סדום ועמורה שלא יספה צדיק עם רשע, והשכים בבקר אל המקום אשר עמד שם את פני ה' שתיקן תפילת שחרית, והתפלל על אבימלך ונרפא, ונטע אשל בבאר שבע וקרא שם בשם ה' אל עולם, ועקד את יצחק ונאמר לו עקב אשר שמע אברהם בקולי, וספד את שרה אשתו וקברה, והשיא אשה ליצחק בנו מבית אביו, ואחר מיתתו נאמר ליצחק עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצוותי וגו'.

וביעקב נאמר הבטחות יותר מאביו, כשיצא מבאר שבע נאמר לו הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו' והיה זרעך וגו' והנה אנכי עמך וגו', וכשעבר את מעבר יבוק נאמר לו כי שרית עם אלוהים ועם אנשים ותוכל, וכשבא מפדן ארם ברך אותו ואמר לו לא יקרא שמך וגו', אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גויים וגו', ואת הארץ וגו' לך אתננה ולזרעך וגו', וברדתו מצרימה נאמר לו אל תירא וגו' כי לגוי גדול אשימך שם, אנכי ארד עמך ואנכי אעלך וגו',

ולעניין צדקת יצחק לא מצאנו בפירוש כי אם מה שנשמע לאביו בעניין העקידה, ומה שנשמע לו במה שציוה לאליעזר עבדו שיביא לו אשה מבית אביו ונשאה בת ג' שנים, ובמה שתיקן תפילת מנחה כמו שכתוב ויצא יצחק לשוח בשדה, ובמה שהעתיר נוכח אשתו ומה שבנה מזבח וקרא בשם ה' ויט שם אוהלה, ומה שאמר על יעקב גם ברוך יהיה עם היותו במרמה וחזר וברכו להיותו תם יושב אוהלים ושלחו פדנה ארם.

ובעניין צדקת ותמימות יעקב מה שנאמר בו ויעקב איש תם יושב אהלים, וכשיצא מבאר שבע פגע במקום והתפלל שם תפילת ערבית אמר, מה נורא המקום הזה אין זה כי אם בית אלוהים וגו', ולקח את האבן אשר שם מראשותיו וישם אותה מצבה וגו', ונדר נדר אם יהיה אלוהים עמדי וגו' וכל אשר תיתן לי עשר אעשרנו לך, ונתיירא מעשו שמא יהרוג או יהרג ואמר קטונתי מכל החסדים, הורה צדקתו ותמימותו, וכשבא שלם עיר שכם קנה חלקת השדה ויצב שם מזבח וגו' ונאמר לו קום עלה בית אל וגו', וציוה להסיר את אלוהי הנכר ולהיטהר ולקום ולעלות בית אל לעשות שם מזבח וכו', וכתיב ויבן שם מזבח וגו', ונראה האלוהים עוד לו וברכו וכו', ויצב יעקב מצבה וגו', וכששלח לבניו שנית למצרים אמר להם ואל שדי ייתן לכם רחמים וגו', ואמר לבניו הנה אנכי מת והיה אלוהים עמכם וברך את בניו איש אשר כברכתו.

והנך רואה כי צדקת אברהם והבטחותיו כוללות ותמידות וגדולות באיכות ובכמות יותר מיצחק ויעקב, ברכה כפולה ומכופלת וגדולה, נתינת הארץ לזרעו והראותה לו ושיתננה לזרעו עד עולם ושימת זרעו כעפר הארץ, ובמעמד בין הבתרים הבט נא השמימה וספור הכוכבים וגו', וכריתת ברית עמו לתת לזרעו את הארץ וריבויו אותו במאד מאד, והיותו לאב המון גויים והפרו אותו במאד מאד ותת אותו לגויים ומלכים ממנו יצאו, ושיקים בריתו בינו ובין זרעו ודורותיו לברית עולם כפול ומכופל בפרשה זאת, ושיקים בריתו את יצחק, וגדולה ועוצם וברכה, ובעקידה ברכה כפולה ומכופלת וריבוי זרעו ככוכבי השמים וכחול ושיירשו שער אויביו, וביצחק נאמר בו ברכה ונתינה לו ולזרעו הארצות האל והקימו השבועה אשר נשבע לאברהם, וריבוי זרעו ככוכבי השמים ונתינה לזרעו את כל הארצות אחר שירבם ככוכבי השמים ושיתברכו בהם, והכול עקב אשר שמע אברהם וגו', ובפעם שנית ברכה לו וריבוי זרע בעבור אברהם, וביעקב נתינת הארץ לזרעו ושיהיו כעפר הארץ וגו' ונברכו בו וגו', וגוי וקהל גויים ומלכים יצאו מחלציו, ואת הארץ אשר נתן לאברהם יתננה לו ולזרעו אחריו, וכשירד מצרימה כי לגוי גדול אשימך שם.
הרי לך הבטחות אברהם אבינו בברכה כפולה ומכופלת ב' פעמים וגדולה שלא נזכרה ביצחק ויעקב, והראות לו הארץ אשר יתן לזרעו ושיתננה לעולם מה שלא הוזכר ביצחק ויעקב, וריבוי זרעו ככוכבים ב' פעמים וכעפר וכחול, וכריתת ברית לנתינת הארץ לזרעו

וריבויו במאד מאד והמון גויים וקיום בריתו לדורות ולעולם, וגדולה פעם אחרת ועוצם וברכה פעם אחרת, וירושת שער אויביו כל זה נאמר באברהם ולא ביצחק ויעקב.
ונראה כי הברכות שהוכפלו היה מפני כי אדם הראשון נתברך כמו שכתוב ויברך אותם אלוהים ויאמר להם פרו ורבו וגו', ועמדה להם ברכה זו עד עשרה דורות שבא המבול ושטף העולם ונשאר אך נח ואשר אתו בתיבה, והוצרך עוד האל יתברך לברך לנח ואת בניו ואמר להם פרו ורבו וגו', ולא עמדה להם ברכה זו אלא עד עשרה דורות המפורשים בכתוב כמו ברכה הראשונה, ולכן אברהם היה עקר שלא הועילה לו ברכת פרו ורבו הנאמר לנח, וחזר האל יתברך לברכו בכל מה שבירך לאדם ולנח וברכה בפני עצמה לו כדי שיפרה וירבה, וברכותיו הכפולות עשו פירות י"ב נשיאים שהוליד ישמעאל וי"ו בני קטורה ואלופי עשו מיצחק וי"ב שבטי יה עדות ליעקב, וגדולה שנזכרה באברהם נתקיימה בו שנתגדל בעיני כל העולם בניצחון ד' המלכים הגדולים כמו שאמר בעמק שווה וגו' מה שלא הוזכר ביצחק ויעקב, והראות לו הארץ כמו שאמר שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפונה ונגבה וגו', כי מצד המקום שהיה שם, והוא מקום המזבח אשר עשה שם בראשונה כמו שכתוב למעלה, בזכות זה יתן לו הארץ אשר הוא רואה ולזרעו ייתן אותה ויותר עד סוף העולם, כי ישים זרעו כעפר הארץ ויהיו צריכים לישיבת כל העולם.

ובעניין הריבוי הוזכרו באברהם ככוכבים שתי פעמים וחול ועפר, וספור את הכוכבים וגו', וארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים וגו', ושמתי את זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות וגו', וביצחק והרביתי את זרעך ככוכבי השמים לרוב, וביעקב ושמתי את זרעך כחול הים והיה זרעך כעפר הארץ, הרי כוכב וחול ועפר באברהם, וכוכב ביצחק, וחול ועפר ביעקב, ובהיות ברכת כוכבי השמים לזרע אברהם תחלה קודם חול ועפר, נתקיימה בתחילה שלא הוזכרו בתורה קיום ברכת חול ועפר, אלא קיום ברכת כוכבים כמו שכתוב (שמות ל"ב) זכור לאברהם ליצחק ולישראל וגו' ותדבר אליהם ארבה את זרעכם ככוכבי השמים לרוב, וכתיב (דברים א') והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, וכתיב (י') בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה ועתה שמך ה' אלוקיך ככוכבי השמים לרוב. וכתיב בתוכחות (כח) תחת אשר היית ככוכבי השמים לרוב וכתיב בנחמיה (ט') ובניהם הרבית ככוכבי השמים ותביאם אל הארץ אשר אמרת וגו', וכתיב (בד"ה א' כ"ז) ולא נשא דוד מספרם כי אמר ה' להרבות את ישראל ככוכבי השמים.

לא נזכר עוד בכל התורה נביאים וכתובים קיום ברכת כוכבים כי אם בשתי פעמים אלו, בימי משה רבנו ובימי דוד המלך, כי בזמנים אלו היו ישראל רמים ונשאים ככוכבי השמים, והם היו שני מלכים ראשונים, משה רבנו היה מלך ראשון בקבלת התורה כמו שאמר (דברים ל"ג) תורה ציוה לנו משה מורשה ויהי בישורון מלך וגו', ודוד המלך ראשון למלכי יהודה שכתוב בו (בראשית מ"ט) לא יסור שבט מיהודה וגו', וברכת אברהם הראשונה

וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם ויאמר לו כה יהיה זרעך נתקיימה בזמן משה רבנו, כי במעמד בין הבתרים שנאמר לו זה, נאמר לו גם כן ידוע תדע כי גר יהיה זרעך וגו', ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, הודיעו כי הזרע הזה שיהיה ככוכבים יהיה קודם גר בארץ לא לו, ובברכת אברהם השני ככוכבים נאמר והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים ונתקיימה בימי דוד ושלמה והמלכים הישרים, ולכן אמר והרבה ארבה ריבוי אחר ריבוי.

וברכת יצחק ככוכבי השמים נתקיימה גם כן בזמן משה רבנו כמו שכתוב בו והרביתי את זרעך ככוכבי השמים ונתתי לזרעך את כל הארצות האל, והוא בזמן משה רבנו שכתוב בו שתי פעמים ברכת כוכבים והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, ועתה שמך ה' אלוהיך ככוכבי השמים לרוב, הפעם הראשונה היה בזמן יציאת מצרים כי זה שכתוב והנכם היום ככוכבי השמים, הוא סיפור מה שאמר להם בשנה הראשונה שיצאו ממצרים, כמו שכתוב (דברים א') ואומר אליכם בעת ההיא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם וגו' ה' אלוהיכם הרבה אתכם והנכם היום וגו' הבו לכם אנשים חכמים וגו' ואקח את ראשי שבטיכם וגו', כל זה היה בזמן שיצאו ממצרים בזכות אברהם אבינו ביעודו אשר נתייעד במעמד בין הבתרים הבט נא השמימה וגו' ויאמר לו כה יהיה זרעך, ואמר אחר כך גר יהיה זרעך, זה הזרע שאמרתי לך עליו כה יהיה זרעך יהיה גר וגו' ואחרי כן יצאו וגו', ואם כן ביציאת מצרים נתקיים יעוד זה שנאמר לאברהם במעמד בין הבתרים שנאמר בו ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית וכאן נאמר על היום ההוא והנכם היום. ופעם השנית שנאמר ברכת הכוכבים היה בזמן כניסתם לארץ, כמו שכתוב בשבעים נפש וגו' ועתה שמך ה' אלוהיך ככוכבי השמים לרוב, שהיה בעת כניסתם לארץ בזכות א"י שיכנסו בה והמצוות שיקיימו בה, כי כתוב זה הוא בפ' ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם ליראה וגו' לשמור מצוותיו וגו' את ה' אלוהיך תירא וגו', כל זה היה ציווי ואזהרה לכניסתם בארץ שיקיימו כל המצוות מה שלא קיימו בהיותם במדבר, ובזכות קיומם הקדים האל יתברך לשלם להרבות אותם מעתה ככוכבי השמים וגו', וקיום ברכת הכוכבים ביציאת מצרים היה בזכות מה שיקבלו התורה ובזכות אברהם אבינו שקיים כל התורה כולה.

וצריך לבאר עניין ברכה זו של כוכבים שאמר ככוכבי השמים לרוב שנראה שיהיה בריבוי שלא יספרו מרוב וכמו שנאמר באברהם אם תוכל לספור אותם וגו', והנה ביציאתם היו ישראל כשש מאות אלף רגלי הגברים, ובמדבר בשנה השנית נמנו שש מאות אלף ושלושת אלפים וגו', ובכניסתם לארץ שש מאות אלף ואלף וגו', ואם כן איך אמר משה על זמן יציאתם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב, ועל זמן כניסתם לארץ שנתמעט ממניין ראשון אמר ועתה שמך ה' אלוהיך ככוכבי השמים לרוב, ובשני הכתובים אמר לרוב, כי גם שהתוכנים מנו הכוכבים ומצאום תתרכ"ב יש כוכבים אחרים שאינם נראים ואין מספר להם ועל זה נאמר (איוב כ"ה) היש מספר לגדודיו, וכן פסוקים אלו שנאמר בהם ככוכבי השמים

לרוב לא אמר כוכבים סתם, אלא ליוה אותם לשמים והם הכוכבים שאין עיני האדם משיג לראותם, וכמו שהביא הנשיא בסוף ספר צורת הארץ, ושש מאות אלף אינו ריבוי ככוכבי השמים לרוב.

ולזה נאמר כי ביציאת מצרים שמתו בשלושת ימי האפילה הראשונים שבישראל ולא נשארו כי אם החומש או א' מחמישים כמאז"ל, לא מתו כי אם הרשעים הגדולים מבני כ' שנה ומעלה בעונש בית דין של מעלה, והפחותים מבן כ' גם שהיו רשעים לא נענשו, ולפי ערך ס' ריבוא שיצאו ממצרים מבן כ' שנה ומעלה עד בן ששים יהיו מבן יום אחד עד בן עשרים שנה חציים שהם שלושים ריבוא, אבל לפי ערך מה שהיו קודם שמתו הגדולים בימי האפילה היו חמישה פעמים ששים ריבוא והם שלוש מאות ריבוא יהיו מבן א' יום ועד בן כ' חציים שהם מאה וחמישים ריבוא, וכל אלו לא מתו עם היות ד' חומשים מהם רשעים ויצאו ממצרים, ולא נכנסו בכלל המניין שלא הגיעו עדיין לבני עשרים, ומהם היו הרשעים שאמרו מה זאת עשית לנו להוציאנו ממצרים הלא זה הדבר וגו', ושאמרו מי ייתן מותנו וגו' בשבתנו על סיר הבשר וגו', והמריבים עם משה ומלינים עליו כמו שכתוב וירב העם עם משה וגו' וילן העם על משה ויאמר למה זה העליתנו וגו', ומהם זינב עמלק כמו שכתוב ויזנב בך כל הנחשלים וגו' עיף ויגע מן המצוות ולא ירא אלוהים.

והם שנקהלו על אהרן בחברת ערב רב ואמרו קום עשה לנו אלוהים וגו' וקמו לצחק, ומהם נפלו על ידי בני לוי כשלושת אלפי איש, ומתו מהם בהשקאה והמגפה שנאמר ויגוף ה' את העם וגו' סך גדול שלא הוזכר מניינם, וגם שלא הגיעו לעשרים בעונש בית דין של מעלה נענשו לחומר עניין עשיית העגל שהיה ע"ז, ולא נשאר מהם איש שיגיע לבן עשרים בשנה השנית שנמנו במניין הפקודים, ואף אם היה נשאר לא היה נמנה כי רשעים אינם מן המניין כי לא נמנו אלא החסידים והזקנים והחכמים כמו שדרשו בתנחומא, ואם כן כשאמר משה והנכם היום ככוכבי השמים לרוב על זמן יציאתם ממצרים היו אז ישראל מקוטנם ועד גודלם עד עשרים שנה ק"נ ריבוא שאמרנו, והס' ריבוא שנמנו והם מאתים ועשר ריבוא אשר אפשר לומר עליהם שהם ככוכבי השמים, כל שכן אם היו מה שיצאו ממצרים מבן עשרים אחד מחמישים מאותם שמתו, ועם כל זה נשארו ששים ריבוא גברים ביציאתם יהיו מבן יום א' ועד בן עשרים חציים כ"ה פעמים יותר משלושים ריבוא לפי הערך, ואלו לא מתו ויצאו ממצרים ויהיו כ"ה פעמים שלושים ריבוא והם שבע מאות וחמישים ריבוא, לבד הששים ריבוא הגברים שיצאו ממצרים.

ונכון להאמר על כולם שהיו ככוכבי השמים לרוב, וכל שכן אם היו אותם שיצאו הגברים א' מת"ק לפי המדרש האחר, שיהיו כל הנותרים היוצאים מקוטנם ועד גודלם עשרה פעמים יותר מסכום הנזכר והם ככוכבי השמים לרוב, ואם כלו ומתו רובם כמו שאמרנו לא נשארו מאותם שהגיעו לכלל עשרים בשנה השנית לצאתם מארץ מצרים שיכנס במניין שום אחד

מהם, ואם נשארו רשעים אינם מן המניין כמו שאמרנו, וכיון שבהיותם במצרים בעבודת פרך נמצאו בישראל צדיקים וישרים החומש, נוכל לומר, כי גם באותם שהיו פחותים מבן עשרים ורשעים כשיצאו ממצרים וקבלו התורה וראו הנסים והנפלאות שנעשו במדבר שהיו צדיקים מאותם שהיו ראויים להיות רשעים הרובע שהוא יותר מן החומש כשהיו במצרים, ויהיה רובע זה שלושים ריבוא מק"כ שהיו ראויים להיות רשעים באלו הק"נ שיצאו ממצרים מבן יום א' עד כ', ושלושים ריבוא מהראויים להיות טובים והם החומש הם ששים ריבוא והם שנמנו בשנת הארבעים על ידי משה ואלעזר בכניסתם לארץ, כי אותם שיצאו ממצרים אפילו בני יום א' היו כבר בני ארבעים בשנת הארבעים לצאתם, ואותם שלא הגיעו לכלל עשרים שנה היו עתה פחותים מבני ששים והיו נכנסים במניין, ומקרא אני דורש (במדבר כ"ו) מבן עשרים שנה ומעלה כאשר ציוה ה' את משה ובני ישראל היוצאים מארץ מצרים, כי אלו שנמנו מבן עשרים שנה ומעלה היו כולם מיוצאי מצרים, כי להם ראוי שתחלק הארץ בנחלה כי הם יצאו ממצרים והם ראויים שיכנסו לארץ ושתתחלק להם ושאר בניהם הנולדים במדבר יקחו אחריהם חלק אבותם דרך ירושה. **והראב"ע** ז"ל כתב על פסוק זה כי היו בסיפורם רבים מיוצאי ממצרים והקרוב להיות חציים ע"כ, והנה הם השלושים ריבוא כמו שאמר למעלה, ואני מצאתי השלושים האחרים שלא מצא הוא לקיים כל הכתוב כפשוטו שאמר ובני ישראל היוצאים מארץ מצרים.

ולפי כל זה היו ישראל בכניסתם לארץ ששים ריבוא כולם יוצאי מצרים, וכל אותם שנולדו במדבר בסך ארבעים שנה שפרו ורבו בזכות המשכן והארון השוכן בתוכם, היו סך גדול, עד שיוכל משה רבנו לומר עליהם, ועתה שמך ה' אלוהיך ככוכבי השמים לרוב, ומלבד כל זה יש לנו הכרח לומר כי היו רבים אותם שלא נכנסו במניין שש מאות אלף הגברים, פחותים מבן עשרים יותר מכפי ערך ששים ריבוא מבן עשרים עד ששים שנה, כדי להצדיק את היוצאים ממצרים שנכנסו במניין שש מאות הגברים, והיו צדיקים יתר הפליטה אחד מחמישה או אחד מחמישים או אחד מת"ק, ולא יתכן כי הרשיעו מיד שאמרו המבלי אין קברים במצרים לקחתנו למות במדבר, ושאמרו מי ייתן מותנו ובשבתנו על סיר הבשר ושיריבו וילונו על משה ושיהיו עייפים ויגעים מן המצוות שיוכל עמלק לזנב בהם, ואם מתו מהם ביד עמלק ושלושת אלפי איש ביד בני לוי והשקאה בעגל אשר דק לעפר, ובמגפה דכתיב: ויגוף ה' את העם וגו' איך היו באותה שנה עצמה במניין הראשון בנדבת המשכן ת"ר אלף ושלושת אלפים ותק"נ.

וכן היו במניין שני כשהוקם המשכן, כי לשנות האדם מונין מתשרי ומנין ראשון היה בתשרי כשנצטוו על מלאכת המשכן, ומנין השני באייר של אחריו והיא שנה אחת כמו שפי' **רש"י** ז"ל, וגם ביציאת מצרים כתיב כשש מאות אלף קרוב לת"ר ואותם שנכנסו בשנה א' בתשרי במניין ראשון הם שהשלימו לת"ר והיו עודפים על ת"ר ג' אלפים ותק"ן, ואם יהיה

מניינם מיציאת מצרים בניסן היה הכול שנה א' מיציאתם שהיו ת"ר עד מנין ראשון, ומה שאמר הכתוב כשש מאות אלף יותר היו ג' אלפים תק"נ, ולכן אמר כשש מאות אלף ולא הגיד פרטן, ובשנה השנייה לצאתם מארץ מצרים שנמנו ולא העדיפו על מנין הראשון, נראה לי כי בהיות ב' המניינים בכמו ששה חדשים ושניהם על המשכן א' בעשייתו וא' בהקמתו חדש ימים אחריו לא היה צורך לחזור ולמנותם ב"פ בששה חדשים, גם כי יעדיפו בהיות שנה שנית וסמכו על המניין הראשון שהיו ת"ר וג' אלפים תק"ן, אלא שבמניין ראשון נמנו כל ישראל בערבוביא ולא כל שבט ושבט בפני עצמו, ועתה שרצה האל יתברך לסדרם בדגלים שיסבבו את המשכן והארון לד' רוחותיו רצה שיהיה נודע כל שבט ושבט וכל דגל ודגל כמה היו עולים, ולכן נשנה מנין זה בשנה השנית, כי גם שהיה ידוע מזמן קרוב והוא ששה חדשים סכום מניינם נקבום עתה בשמות איש אחד לשבט לפקוד כל שבט ושבט כמה סך היה לו במניין הנחשב זה ששה חדשים, כמו שאמר ויתיילדו על משפחותם לבית אבותם כל שבט ושבט, כי במניין הראשון לא נתפרשו איש אחד לשבט עם משה ואהרן, מפני שלא נמנו כל שבט בפני עצמו אלא כולם דרך כלל כמו שנזכר. וא"כ חזרנו לומר, כי היוצאים ממצרים כשש מאות אלף והם הם הנמנים אח"כ בדקדוק ונמצאו שש מאות וג' אלפים ותק"נ לא נפקד מהם איש מאז ועד עתה במניין שני בשנה השנית, מפני שהיו צדיקים מובחרים חלק אחד מחמישה או מחמישים או מת"ק, והמדברים תועה ומלינים ומריבים על משה, ואשר זינב עמלק ואשר עשו העגל ומתו בחרב בני לוי ובהשקאה ובמגפה לא היו מהם כי לא נפקד מהם איש אח"כ בשני המניינים, אלא היו מהפחותים מבן עשרים שהיו רשעים ד' חומשים מהם כפי ערך הגדולים מבן עשרים ומעלה כמו שאמר למעלה, ובכל זה הצדקתי את הצדיקים והרשעתי את הרשעים בדבר הסמוי מעין הראשונים, שלא ביארו עניין זה ולא חששו אליו, ונחש ינחש איש אשר כמוני בדבר שאין מבואר בכתובים ולא בדברי רז"ל כדי לכוון העניינים ולישבם על אופנם.

והנה ג' ברכות אלו כוכבים וחול ועפר הוזכרו כל אחד מהם לשני אבות, כוכבים לאברהם ויצחק, חול ועפר לאברהם ויעקב, וכוכבים הוכפלו באברהם ונשתלשו ביצחק, וכן מצאנו שהוזכרו קיום ברכה זו בג' זמנים, ביציאתם ממצרים ובכניסתם לארץ, כמו שהוזכר והנכם היום ככוכבי השמים לרוב בכניסתם לארץ, ובזמן דוד כמו שאמר בדברי הימים כי אמר ה' להרבות את ישראל ככוכבי השמים, וברכת חול הוזכרה ב' פעמים קיומה בזמן דוד בעניין אבשלום מדן ועד באר שבע כחול אשר על שפת הים לרוב, ובזמן שלמה יהודה וישראל רבים כחול אשר על שפת הים, כי מה שהוזכר בישעיה והושע הם ברכות, וברכת עפר הוזכר ג"כ ב' פעמים קיומה, במדבר מי מנה עפר יעקב, ובשלמה בדברי הימים כי אתה המלכתני על עם רב כעפר הארץ.

ועניין הוראת הכוכבים והחול והעפר גם כי דרך כלל מורות על הריבוי, יש לתת טעם למה זה הוצרכו שלושתם היה מספיק באחד מהם היותר מופלגת בריבוי, וראינו סדר אלו הברכות באברהם עפר קודם וכוכבים ב"פ ואח"כ חול, וביצחק כוכבים לבדם, וביעקב עפר קודם ואח"כ חול, התחיל בעפר מי מנה עפר יעקב וסיים בחול, מה שאמר בשלמה יהודה וישראל רבים כחול וגו', כי מה שכתוב בדברי הימים כי אתה המלכתני על עם רב כעפר היה תחלה בלילה שנראה אליו ה' וניתנה לו החכמה והמדע, ואם תרצה ללכת אחר סדר הכתובים נאמר כי התחיל בעפר מי מנה עפר וסיים בעפר בדברי הימים כי אתה המלכתני וגו', וכן נאמר שהוא סדרן כשנאמרו לאבות התחיל בעפר באברהם וסיים בעפר יעקב והיה זרעך כעפר, כי מה שאמר אח"כ ושמתי את זרעך כחול הים הוא ספור יעקב ממה שאמר לו האל יתברך קודם ואנו מכוונים בזה קיום יעוד האל יתברך לאבות כסדרן כי לא ייפול מדבריו ארצה. ואחר זה נאמר כי הוראת אלו השלושה הם על ריבוי ישראל ועוצם הפלגתם בכללם ופרטם, השבטים המיוחדים משאר השבטים במעלה וכבוד והם שבט לוי לכהונה ולוויה ושבט יהודה למלכות.

והנה כלל כל ישראל הם מבורכים ונמשלים בריבויים לעפר והם כלל כל ישראל, ושבט לוי הם מבורכים ונמשלים בריבויים גם כן לחול אשר על שפת הים, ושבט יהודה הם מבורכים ונמשלים בריבויים ומעלתם לכוכבי השמים. והנה התייחסות העפר לכל ישראל שאינה מתקיימת אלא במי שמשים עצמו כמדבר וכעפר, וכמו שהתורה אחת כן כל ישראל בי"ב שבטיהם גוי אחד בארץ לקיימה, ויש רמז בג"ן הפרשיות פ' ויצא יעקב שהוזכר שם לידת כל השבטים, ואין בה פירוד אלא כולה פרשה אחת, לרמוז כי כל השבטים הם גוי אחד בארץ ואין שום פירוד וחילוק ביניהם, וג"כ לא יפרד ולא יאבד שום אחד מהם כי כולם יהיו קיימים לעולם כמו שהבטיחנו בתורה, ואין בפרשה זו אלא פרשה אחת סתומה וילך ראובן בימי קציר חטים וגו', להורות כי הפירוד שחשב יהושע ובני ישראל על בני ראובן בבנותם המזבח בהיותם רחוקים מהם בעבר הירדן לא להעלות עולה הייתה אלא למראה, ונסתמה הפרשה ההיא.

ולעניין הוראת קיום כל השבטים ביחד לעולם, הדבר ידוע כי היה כן ויהיה לעולם כי לא יעדר מהם כמו הי"ב מזלות וי"ב חדשי השנה, ומפני כי בנימין לא נכלל בכלל אחיו להיות נזכרת לידתו עימהם בפרשה זו כמעט קט שהיה כלה ונעדר מהיות שבט, וכמו שנזכר בסוף ספר שופטים כי עשה ה' פרץ בישראל כי נשמדה מבנימין אשה עד שלקחו נשים מן המחוללות כמו שהוזכר שם, וכן פרשה מקץ אין בה שום פרשה לא פתוחה ולא סתומה על שכולם היו בדעה אחת ולב אחד בלי שום פירוד בחקירתם על יוסף אחיהם. ויש רמז בזה שכן יהיו לעתיד בלב אחד, ואין בכל הפרשיות פרשה שלא תתפרד לפרשיות פתוחות וסתומות כי אם אלו השתים, ולא לחנם היה כי אם לרמז מה. ועניין התייחסות שבט לוי

לחול הוא דבר ידוע, כי כמו שהחול מבדיל בין הים ליבשה וכמו שכתוב אשר שמתי חול גבול לים, כן שבט לוי הוא מובדל בקדושה ומעלה משאר השבטים, וכמו שכתוב והבדלת את הלווים מתוך בני ישראל וגו' וכתיב ויבדל אהרן להקדישו וגו'.

ועניין התייחסות שבט יהודה לכוכבים הוא דבר נגלה ג"כ למעלת המלכים אשר מגזע ישי הדומים במעלתם לכוכבי השמים וכסיליהם, כמו שהכוכבים הן מושלות בעולם השפל ועל ידם הוא קיום העולם בפרנסתם ובכל מה שיקרה לכל בני עולם, כן המלכים הם מושלים ומשגיחים על פרנסת האנשים וקיומם וכל שיקרה להם בידי אדם הוא נמשך מהמלכים, וכן מצינו בירמיה שכתוב אשר לא יספר צבא השמים ולא ימד חול הים כן ארבה את זרע דוד עבדי ואת הלווים, ייחס ודימה את זרע דוד לצבא השמים והם הכוכבים, ואת הלווים אשר בכללם הכוהנים לחול הים כמו שאמרנו, כי כיון שנתיחסו להם כפי מה שנזכר יהיו ג"כ בריבוי מופלג כמוהם.

ונוכל לומר כי אלו הם השלושה כתרים אשר נכתרו בהם ישראל והם, כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות, כנגד ברכות שנתברכו כעפר וכחול וככוכבים כמו שנזכר, ושלושתן הן כנגד שלושה האבות, כתר תורה כנגד אברהם אבינו שהוזכר בו היותו מקיים כל התורה כולה, וכמו שכתוב עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו', כתר כהונה כנגד יצחק שהיה עולה תמימה והוא היה המקריב את עצמו ברצונו, וכתר מלכות על יעקב שיצאו ממנו י"ב שבטים מינייהו מלכי מינייהו אפרכי, ואם תרצה תייחס המלכות ליצחק כפי ההתייחסות שאמרנו למעלה כי לא הוזכר ביצחק כי אם ברכת הכוכבים וכמו שכתוב בו והרביתי את זרעך ככוכבי השמים, וכתר כהונה ליעקב שהוזכר בו ברכת החול המורה על הבדלת שבט לוי משאר השבטים בקדושה ומעלה כמו שנזכר.

ויצא לנו מכלל כל זה כי בצדקת אברהם וטובותיו הובטח בהבטחות כוללות ותמידיות, כי לא נתחדש ביצחק ויעקב שום הבטחה כוללת, כי אם מה שהובטח אברהם כבר בהם, ולקיום העניין חזרו ונשנו בהם ואף גם זאת בזכות אברהם, כמו שהוזכר ביצחק והתברכו בזרעך כל גויי הארץ עקב אשר שמע אברהם בקולי בפעם הראשונה שנתראה לו ה', ובפעם השנית כתיב וברכתיך והרביתי את זרעך בעבור אברהם עבדי, וביעקב ג"כ כתיב בבואו מפדן ארם ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך וגו'.

ולא באתי לגרוע מעלת וזכות האבות ח"ו יצחק שהיה עולה תמימה ויעקב שהייתה מיטתו שלימה, כי זכות כל אחד מהם היה ג"כ כדאי שיובטח זרעם בכל מה שהובטח אברהם, אבל בהיות אברהם האב הראשון הקודם בידיעתו יתברך ובהמציא מציאותו ושמו בכל העולם, רצה האל יתברך להודיע, כי זכותו היה גדול ומספיק לכל הטובות אשר יעד והבטיח לכל באי עולם מזרעו, כמו שנאמר לו, כה יהיה זרעך צדיקים כיוצא בך, ולא הוצרך לחזור ולשנות ביצחק ויעקב כי אם לקיום הברכות שהובטחו באברהם אף בזמן שזרעם

לבם לא נכון עמו, וכמו שאמר (דה"א ט"ז) אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק ויעמידה ליעקב וגו', אשר כרת את אברהם, מה שנאמר ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית וגו', ושבועתו ליצחק מה שנאמר לו והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך, וזהו שאמר ושבועתו של אברהם ליצחק ויעמידה ליעקב לחוק, כי באברהם נאמר ונברכו בך כל משפחות האדמה וביעקב נאמר ובזרעך, הרי קיום ברכה זו לדורות אף בזמן שאינם כשרים, כמו שכתוב ויתהלכו מגוי אל גוי וגו' לא הניח לאיש לעשקם וגו', וכשנקרא שמו ישראל נאמר לו ג"כ וקהל גויים יהיה ממך ומלכים וגו', וזהו לישראל ברית עולם, כי קהל גויים הוא דבר מתמיד, וכל מה שזכו יצחק ויעקב הוא תלוי באברהם כי הוא זכה מעצמו מבלי היות לו מלמד ומורה לו, כי אביו היה עובד ע"ז והוא זיכה ג"כ את הרבים ואת בנו יצחק וגם את יעקב, במה שהשיג יעקב ממנו בט"ו שנה שהיה כשמת אברהם וכמו שאמר בו כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו וגו' לשמור דרך ה' וגו'.

וכן מועיל זכות שלושתם ביחד להעמיד צדיקים בישראל המגינים עליהם בכל דור ודור, להצילם מן המקרים ההווים בעולם בסיבת החוטאים, כמו שאמר בחולין (דף צב) על שלושה שריגים אלו ג' שרי גאים היוצאין מישראל בכל דור ודור פעמים ב' בכאן וא' בא"י, פעמים ב' בארץ ישראל וא' כאן, יהבו רבנן עינייהו ברבנא עוקבא וכו', והם ג' כנגד ג' אבות כמו שאמר אח"כ שלושה שריגים אלו אברהם יצחק ויעקב. והקשו וכי מראין לו לאדם מה שהיה אלא שעתיד להיות, ור"ל שעתיד להיות כנגד מה שהיה והם ג' האבות, ולכן אמרו פעמים ששנים כאן וכו' כי אברהם ויעקב עמדו בעבר הנהר ובזכותם יעמדו שם שני שרי גאים, ואחד בא"י כנגד יצחק שלא יצא מארץ ישראל, ופעמים ששנים בא"י כי עיקר ישיבת יצחק ויעקב היה בארץ ישראל ואברהם היה בן ע"ה שנה בצאתו מחרן, ולכן יועיל זכותו לכל בני בבל שיהיה שם אחד מן השלושה שרי גאים.

וכן מה שאמרו שם חומר שעורים ולתך שעורים אלו מ"ה צדיקים שהעולם מתקיים בהם ואיני יודעם אם שלושים כאן וט"ו בא"י ואם ל' בא"י וט"ו כאן, הם בזכות האבות, ט"ו צדיקים כנגד כל אחד מהם והם כנגד ט"ו שנה שהיו אברהם יצחק ויעקב יחד בעולם, כי כשמת אברהם היה יעקב בן ט"ו שנה ואותם הט"ו שנה שהיו ביחד שלושתם נתרבה זכותם לשיהיו בכל דור ט"ו צדיקים כנגד כל אחד מהם, ואמרו איני יודע אם שלושים כאן וכו', כי אלה הט"ו שנה שהיו בסוף שנות אברהם ואמצע שנות יצחק ותחילת שנות יעקב ויצטרפו הט"ו שנה של יצחק שהיו משישים שנה שנולד יעקב עד שהיה יצחק בן ע"ה שנה לשנות אברהם שהיה בן ע"ה שנה בצאתו מחרן ולכן יהיו ל' כאן וט"ו בא"י, או יצטרפו לט"ו של יעקב הראשונים שהיו בא"י ולא לראשונים של אברהם שהיו בעבר הנהר.

ועדיין לא תמה סיפור זכות האבות במה שנתברך זרעם בזכותם בכל הטובות אשר לא יספרו מרוב, ועוד יד זכותם נטויה עד סוף העולם וזמן התחייה, כי לכן הוזכר קבורתם על ידי בניהם מה שלא הוזכר קבורה בכל העשרים דורות הקודמים להם, להורות כי הם הזוכים ומזכים את זרעם אחריהם לתחייה אחרי שובם לעפרם בקבורתם, ומהם התחיל עניין כבוד הבנים לאבות והמשכם אחר מעשה אבותיהם זה אחר זה, כי בראשונים לא הוזכר עניין היות הבן מכבד האב, אלא כל אחד יפנה לדרכו, מה שאין כן באבות, כי גם ישמעאל נמשך אחר דרכי אביו ושב בתשובה וכיבד אביו במותו בהקדים יצחק אחיו בן הגבירה לפניו, וגם עשו כיבד אביו בחייו כמו שספרו רז"ל, ונצטרף עם יעקב אחיו בקבורת אביו, ובני יעקב נקבצו כולם בקבורת אביהם ולא עבר זר בתוכם לנגוע במיטתו.

אשר כל זה יורה כי זכות האבות עומדת לבנים בהיות הבנים אוחזים מעשה אבותם ונמשכים אחריהם בכל הדברים ומכבדים אותם נחשבים כאבר חי מאביו הצדיק המת, וניצולים בזכותם על דרך זה עד סוף כל הדורות אף לזמן התחייה בזכותם, כמו שהורה עניין קבורתם כמו שזכרנו, ואף גם זאת שרה אמנו הייתה הראשונה שהוזכר בתורה קבורתה, ואחריה קבורת רבקה הרמוזה בקבורת דבורה וקבורת רחל ולאה הנזכר בתורה ג"כ, ותקבר בדרך אפרתה, ושמה קברתי את לאה, וקבורתם ביחד במקום המקדש ההוא, מערת המכפלה מורה על כי זכות כולם איש ואשתו מצטרפת ועומדת לעד לבני בניהם אף לתחיית המתים, כי כשיחיו הם במקומם לעיני כל הדור אשר ימצא בזמן ההוא יהיה נודע, כי הם האבות אברהם יצחק ויעקב והאמהות אשר קמו ממקום קבורתם הנודע לכל הדורות העוברים וההווים, ונתקיים בהם הייעוד אשר נתייעדו, וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען וגו' להם ממש, ובסיבתם וזכותם יחיו ג"כ זרעם הנכון עמם, כי ביצחק לבדו יקרא לאברהם זרע ולא כל יצחק.

שער היסודות פרק מח [זכויות האבות הקדושים]

וראוי לבאר איכות וכמות זכויות האבות הקדושים במה זכו להם ולזרעם אחריהם לכל הברכות והטובות אשר הובטחו כמו שסופר, כי בכל הדורות יש ויש צדיקים כיוצא בהם וכמו שנאמר לאברהם כה יהיה זרעך צדיקים כיוצא בך ואין דור שיחסרו בו מ"ה צדיקים, כמו שאמרו חז"ל, ומהם דוגמת אברהם יצחק ויעקב כמו שאמרו על רבי חייא ובניו, ואם זכות האבות הגיעה לכל הדורות לכל הטובות והברכות הנזכר בהם, מה צורך לכלל הצדיקים ההווים בכל הדורות דוגמת האבות, והרי לא הניחו להם האבות מקום להתגדר בו, ובמה יועיל זכותם הרב והמגיע לזכות האבות כיון שיש כדאי וספוק לכל הדורות שיהיו מבורכים בכל מכל כל בזכות האבות המופלג כמו שנזכר.

ונאמר כי זכות האבות וצדקתם העומדת לעד יותר מן הצדיקים אשר יש מהם כיוצא בהם בכל הדורות, הוא אם מצד אריכות ימיהם, ואם מצד הזמן, ואם מצד הדור אשר היו בו שהיו כולם רעים וחטאים, ואם מצד ההתחלה. ונתחיל לבאר הצד הזה והוא צד ההתחלה, כי המתחיל לא יושג, וגם שהיו צדיקים כיוצא בהם אחריהם בדורם אחרי ראות צדקתם ותמימותם, כיון שהם המתחילים בצדקות, תחשב להם צדקתם יותר ממה שתחשב לצדיקים כיוצא בהם בכל הדורות ההווים אחריהם אשר ראו ואשר שמעו את גבורות ה' אשר עשה בהוציאם ממצרים ונתגלה להם במתן תורה, ושאר הנסים והנפלאות אשר נעשו בשער הדורות כמו שאמר בנביאים וכתובים ודברי רז"ל, אשר בסיבת זה ראוי שיהיו צדיקים וישרים בלבותם האחרונים יותר מן הראשונים אשר לא שמעו ואשר לא ראו את מעשה ה' הגדול והנורא, כי אם אברהם אבינו ע"ה נולד בין עובדי ע"ז ומעצמו בן ג' שנים התחיל להכיר את בוראו במחשבתו, כי זכה והוסיף לחשוב מחשבות מעצמו בלי מלמד עד שנרחבה דעתו והיה לבו כפתחו של אולם ויותר, עד שהשיג וצייר בדעתו מציאות האל יתברך וכי הוא ברא שמים וארץ וכל צבאם והוא מעמידם בכוחו הגדול, ולו נאה לשבח ולפאר ולקיים דבריו ולשמוע בקולו, ושם לפועל כל מחשבתו לקיים רצון בוראו, ושם נפשו בכפו על עבודתו יתברך וניצל, והיה זה לו לאות לקיים בדעתו כל מה שחשב והשיג, והוסיף אומץ כל ימיו בעבודתו יתברך עד אשר השיג מה שהיה בו רצון הבורא יתברך שיעסוק בו האדם, והם מצוות כל התורה כולה ואזהרותיה וקיומם, וכמו כמו שאמר הכתוב עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו', והוא המציא שם האל יתברך בעולם.

ומזה הצד יש לאברהם אבינו יתר שאת ומעלה בצדקתו וזכותו מכל הצדיקים הבאים אחריו, אפילו שהיו מהם צדיקים כיוצא בו שעבדו את האל יתברך בכל לבם ובכל נפשם, וקיימו את התורה כולה כמוהו, אבל היה עניינם אחרי ראות הצדיקים הקודמים להם, בפרט מעשה האבות וצדקתם ותפשו ואחזו אומנות אבותם, ויצחק ויעקב דומים לאברהם אביהם ג"כ בזה הצד כי הם השיגו וראו כל הדור הרע ההוא אשר היו עובדי ע"ז, כי תרח היה חי חמש ושלושים שנה אחר שנולד יצחק והיה יכול לימשך אחר עצת זקנו ולא נמשך כי אם אחר עצת אביו, והכיר והשיג בדעתו כי אביו כיון אל האמת והלך בדרכיו במה שקבל ממנו כל מה שנצטווה, ומה שלא עשה כן ישמעאל אחיו שנמשך אחר עובדי ע"ז, ובכל מה שנמשך יצחק אחר אברם נמשך ג"כ יעקב אחריהם מה שלא עשה עשו אחיו.

ואפשר כי לזאת הכוונה ג"כ אמר האל יתברך לאברהם אבינו לך לך מארצך וממולדתך כאן אי אתה זוכה לבנים כיוצא בך, כי אם היה מוליד שם היה אפשר שהיו נוטים יותר לדעת זקנם ממה שהיו נוטים אחרי דעתו, ומפני זה לא רצה ג"כ לשלחו לקחת לו משם אשה, אלא ששלח עבדו זקן ביתו מפני שלא יראה עבודתם. ויצחק לא הקפיד על יעקב בנו שילך שם כי ידע תמימותו מתחילתו היותו איש תם יושב אהלים והיה כבר חוט המשולש

לאבות ולא במהרה ינתק, וגם שהיה גדול בשנים כפלים ויותר ממה שהיה יצחק כששלח אברהם את עבדו לקחת לו משם אשה, והנה כי האבות הקדושים הם המתחילים ביראת ה' ועבודתו וזכותם גדול מזה הצד יותר מהבאים אחריהם אף כי יהיו צדיקים גמורים כיוצא בהם.

ואם מצד הדור אשר היו בו האבות זכותם גדול ג"כ מהבאים אחריהם, כי לא לבד בית אביהם ומולדתם היו עובדי ע"ז, אלא כל גויי הארץ ג"כ בכל העולם, והם ובראשם אברהם אבינו שמו פניהם כחלמיש להיותם פרושים מדרכי עמי הארץ ומדותם, ולא שתו לבם למה שישיג להם מזה שנאה ותחרות מכל עמי הארץ בהיותם בדלים מהם בדעתם ומעשיהם, ואין ספק כי מזה הצד ג"כ זכותם ושכרם גדול יותר מצדיקים אחרים כיוצא בהם אשר בדורות הבאים אחריהם.

ואם מצד הזמן, והוא שלא ניתנה התורה עדיין ועם כל זה הם היו שומרים אותה, כי ידע אברהם אבינו בנבואה כל מה שיצטוו ישראל לעתיד בתורה ע"י משה רבנו עליו השלום וקיים כל המצוות ונזהר מהעבירות, וכמו שאמר הכתוב עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי וגו', וכתיב למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו וגו', כי יצחק ויעקב שבאו אחריו נצטוו מפיו ועשו גם הם כיוצא בו, ומזה הצד ג"כ גדול זכות האבות הקדושים יותר מכל הצדיקים הבאים אחריהם בימי עולם אפילו שהם צדיקים גמורים כיוצא באבות הקדושים, וגם כי גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה, האבות היו כמצווים כיון שהודיעם האל יתברך מה שיצווה את בניהם אחריהם, והוא עניין מצוות כל התורה כולה.

ואם מצד אריכות זמנים בחיים היה להם זכות יותר ג"כ משאר הצדיקים הבאים אחריהם כיוצא בהם, והעניין הוא כי אברהם אבינו בן שלוש שנים התחיל להכיר את בוראו ובן ארבעים היה כבר שלם בידיעת דרכי ה', ונמשך כל שאר ימיו שהיו קל"ה שנה בכל מה שהשיג עד ארבעים והיה מוסיף אומץ בעבודת ה' בכל יום, וכן יצחק אבינו בכל ק"פ שנה שחיה, וכן יעקב בכל קמ"ז שנה שחיה, ומי לנו בכל הדורות הבאים אשר שנותיהם בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים, שיוכל להשיג למעלת זכות האבות, גם כי בשמונים שנה ישיג למעלת זכות אברהם כשהיה בן שמונים שיהיה צדיק כמוהו, הרי נכפל זכות אברהם במה שעבד האל יתברך חמש ותשעים שנה אחרות תשלום שנותיו שהיו קע"ה, וכן יצחק מאה שנים ויותר, ויעקב קרוב לשבעים יותר מן הצדיקים הגמורים הבאים אחריהם בימי עולם אשר ימי שנותיהם שבעים ואם בגבורות שמונים כמו שנזכר. ועל הצד הזה אמר הכתוב למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם כימי השמים על הארץ, ודחז"ל ת"ק שנה שיש מן השמים על הארץ שהם דמיון שנות

האבות שהיו כלל שנותיהם תק"כ שנה ובכולם עבדו את ה' וגדל זכותם באריכות ימיהם אלו עד שבזכותם ירבו ימי זרעם הבאים אחריהם כל ימי עולם.

וראוי לבאר כמה כח זכותם גדול וכמה יכלו לזכות את ישראל בכל הדורות, ונאמר כי שלמותם וזכותם היה גדול בתלמוד ובמעשה לעצמם ולזולתם, אם בתלמוד מה שהשיג אברהם מדעתו מקטנותו עד שהיה גדול בחכמת הטבע בדברים השפלים בעולם השפל ובדברים העליונים בעולם העליון, בעולם השפל בגלגלים ובמזלות ובכוכבים, ובעולם העליון עולם המלאכים עד שהשיג מציאות האל יתברך ממטה למעלה, וידע איכות השתלשלות עולם התחתון מעולם הגלגלים ועולם הגלגלים מעולם המלאכים והם מהאל יתברך, ועל ידי כך השיג בנבואה כל התורה כולה מצוות ואזהרות, וידע כי יצטוו ישראל בלמידת התורה ולמדה הוא מתחילתה עד סופה, וידע תוכן עשיית המצוות ואזהרת העבירות כפי מה שהן נלמדות מן התורה כפי קבלת משה רבנו עליו השלום, וידע כל סתרי התורה הנרמזים באותיותיה ותיבותיה, כל זה השיג בנבואה שהיה במדרגת שאר הנביאים העתידים. ומשה רבנו שהסתכל באספקלריא שהיא מאירה כי לא קם נביא כמוהו, השיג סבות כל סתרי התורה וסודותיה בדרך יותר עמוק כפי מעלת נבואתו על שאר הנביאים. וכן שלמה המלך ע"ה השיג בחכמתו אשר היה חכם מכל האדם סבות כל סודות סתרי הדברים הטבעיים והאלוהיים בדרך יותר עמוק מאברהם אבינו כפי מעלת חכמתו על שאר החכמים הקודמים לו והמאוחרים אליו, וכל מה שהשיג אברהם אבינו השיג יצחק בשכלו ובקבלתו מאביו, וכן יעקב מיצחק אביו, ומפני עניין מכירת הבכורה הוצרך להיות נטמן בבית שם ועבר, מפני שעשו היה מצוי אצל אביו בכל יום לא ללמוד ממנו כי אם לשמשו שיברך אותו.

וכמו כן היה אברהם אבינו שלם וגדול במעשה המצוות, וכמו שאמר הכתוב עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו', והם כל חלקי מצוות התורה ואזהרותיה, את הכול עשה יפה בעתו, מצוות התדירות בכל יום כתפילין וציצית, ומצוות הזמניות כמו שופר סוכה ולולב וחמץ ומצה, ודברי סופרים כולם ואפילו עירובי תבשילין, כמו שאמרו חז"ל, כי אינו רחוק שיקיימו הם מה שאנחנו מקיימים, וכמו שנודע להם בנבואה מה שנודע להם מהעתידות כירושת הארץ וברכת זרעם, נודע להם כל מה שיצטוו ונזהרו בו והיה להם שכר צפון לזרעם כמצווים ועושים, כי לא לחנם נתגלה להם כל מה שיצטוו זרעם כי אם בשביל שיזהרו גם הם בכל מעשה המצוות. ואפשר ג"כ שנאמר לו בפירוש לאברהם שיזהר בכל התורה כולה, וכמו שאמר הכתוב עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו', ובכל מה שנזהר אברהם נזהרו יצחק ויעקב שנצטוו מפיו על כך, וכמו שנאמר באברהם כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' וגו' למען הביא וגו' על אברהם את אשר דבר עליו.

ואם בזכות את זולתם היו ג"כ שלמים, כי אברהם אבינו היה ג"כ ממציא שמו של האל יתברך בעולם, כי היה נשכח מפי הבריות שהיו עובדי עבודת אלילים, ובאהבת האל יתברך את אברהם שהוציאו מאור כשדים נודע לחכמי העמים כי הייתה סיבה ראשונה בעולם אשר בכוחו הגדול לשנות טבעי הדברים ותפקידם, ששינה טבע האש שלא ישרוף את אברהם אבינו בהיותו אהוב אליו, ואח"כ התאמץ הוא והיה מחזיק במעוזו והיה מגיד לכל הגויים כבוד ה', וכמו שאמר הכתוב בבואו לארץ כנען ויקרא שם בשם ה' וגו'.

וכן ביצחק כתיב ויקרא בשם ה' אחר שבנה מזבח, ויעקב בהיותו נטמן ובורח מפני אחיו והיותו בבית לבן בחו"ל לא נאמר בו ויקרא בשם ה' עד שבא לבית אל שבנה שם מזבח כמו שנצטווה, ואמר ויקרא למקום אל בית אל כי שם נגלו אליו האלוהים וגו', כי הודיע לכל בני המקום מציאות האל יתברך וכי שם ביתו, כי האבות מה שקראו בשם ה' להמציא מציאותו בעולם היה בא"י, כמו שנאמר באברהם מיד בבואו מארצו וממולדתו ועבר בארץ עד מקום שכם וגו' בנה מזבח ונעתק משם לעי מקדם וגו' ויקרא בשם ה', וכן כשעלה ממצרים הוא ואשתו וכל אשר לו וגו' הלך למסעיו וגו' אל מקום המזבח וגו' ויקרא שם אברם בשם ה', ויצחק לא יצא לחו"ל, ויעקב כשחזר אמר ויקרא למקום וגו' כמו שאמר.

והעניין הוא כי בא"י שאין שר ומזל מושל בה הייתה ניכרת השגחתו יתברך בה ביתרון טובה על שאר הארצות, ובה היו קוראים בשם ה' והיו ממציאים שמו בכל העולם, כי בזה יכירו האומות כי היכל מלכו של עולם היא א"י בטובה ויפיה וששאר הארצות היו בהן שרים ממונים תחת רשותו יתברך ושהוא מצוי בכל העולם.

הן אלה קצות דרכי האבות הקדושים, ומה עצמו ראשיהם אשר צוו את בניהם אחריהם לעשות צדקה ומשפט, אברהם ציוה את בנו יצחק ואת יעקב עם היותו רך בשנים ואת כל ילידי ביתו אשר נימולו אתו שיהיו ניכרים ומיוחדים הם וזרעם היוצא מהם אחר מילתם להיותם מסתופפים תחת כנפי השכינה, ויצחק ציוה את יעקב ואת בניו כולם אשר השיג וראה אותם, ויעקב ציוה את בניו ואת בני בניו שבעים נפש ברדתו מצרימה שהיו יוצאים מא"י לחו"ל לגור שם, שלא יתפתו אחר הבלי העולם בסיבת שר של מעלה המושל במצרים שהיה שר שלה טלה ראש המזלות למצרים ראש הממלכות. ולכן אמר הכתוב ויבואו מצרימה יעקב וכל זרעו אתו כי כולם באו אתו בלב אחד לעבודת ה', וזכה לראות מבניו קודם מותו ששים ריבוא כמו שאמר חז"ל, ואת כולם ציוה והזהיר דרכי אל, והם לבניהם ובניהם לדור אחר ולדורי דורות, נמצא כל זכות הדורות תלוי בזכות האבות, ועל דרך זה אפילו למי שסובר שתמה זכות אבות לא תמה זכות הדורות הבא בזכותם.

והנה ספרנו דרך כלל תוכן צדקות האבות לעצמם ולזולתם ובזה נדע כי לא תמה זכותם, וכי לפניהם ולאחריהם לא קם כמותם, כי ידע האל יתברך מראשית אחרית דברי הדורות הבאים אחריהם כי לא יספיק זכותם לדורות, והקדים להוציא לאויר העולם האבות הקדושים אשר נפשותם היה להם יתר שאת והכנה להשיג מה שהשיגו בזה העולם, הוד והדר פעלם וצדקתם עומדת לעד, ולא נזכר ולא נרמז על שום אחד מהם שום עוון ואשמה, אלא שלושתם בלו בטוב ימיהם ושנותם בנעימים.

והחוט המשולש יעקב אבינו נתעלה על כולם כשהייתה מיטתו שלימה ולא יצא פיסול ממנו, שהוחזק הצדקות בו מצד אבותיו וגם מצד נשותיו, כי לא היו הבנים דומים לאבי האמהות ולא למשפחתן כמו שקרה לרבקה שהיה עשו דומה לאחי האם, מפני כי רחל ולאה היו כקניין כספו של יעקב שעבד בהן י"ד שנים ולא נשאר בהן שום פיסול מאביהן אחר שיצאו מתחת רשותו, וזהו שאמרו הן העוד לנו חלק ונחלה בבית אבינו, חלק בדמיון מידותיהם ונחלה בממונו, הלא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו, והסחנו דעתנו ממנו ולא יהיו בנינו דומין לו, ומפני שהיו בטוחות בזה האמהות שיהיו בניהם צדיקים כיוצא באביהם קראו הן לשמות הבנים כפי המאורע להן, וידעו כי כמו ששמותיהם נאים, כך יהיו מעשיהם נאים, וכי הם יסוד ושורש האומה אשר בסיבתם נברא העולם.

ומספרם היה רמז לזה שהיו י"ב כנגד י"ב מזלות, וי"ב חדשי השנה להורות כי בהם תלויים העולמות כי אין המזלות שולטים בהם כי אין מזל לישראל, ובהם ובמעשיהם תלוי מזלם במה שיקרה להם בזה העולם, ומהם תצא תורה לישראל אשר בה יתקיימו בעולם הזה ובה יזכו לחיי עולם הבא, והשמות אשר נקראו בהם לפי המאורע ע"י האמהות יהיו קיימים לעולמי עד, כי כמו שאי אפשר להתקיים עולם הגלגלים בלתי המזלות, כן אי אפשר לעולם התחתון להתקיים בלתי הי"ב שבטי יה, וכמו שאמר (תהלים קכ"ב) ששם עלו שבטים שבטי יה עדות לישראל להודות לשם ה', כי שמות השבטים אשר נקראו מהאמהות, היה עדות לישראל הבאים אחריו שיודו לה' ויזכו לחיי העולם הזה ולעולם הבא, כמו שרמוז בשבטי יה על האמהות והנשים הכשרות הבאות מזרען שלא שלטו המצריים בהן, ולכך הטיל הקב"ה שמו עליהן ה"א מצד זה ויו"ד מצד זה החנוכי הפלואי וזהו שבטי יה. והרמז העיקרי לאמהות הראשונות שהן קראו שמות השבטים ומכשרותן נתפשט לבנותיהן הבאות אחריהן.

והיות הי"ב שבטים כנגד הי"ב מזלות נתפרש בחלום יוסף, והנה השמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחווים לי, ועמו היו י"ב כוכבים והם המזלות כי המזלות הם מחוברים מכוכבים, והרי שהשמש והירח שהם רמז ליעקב וד' אמהות והמזלות לבניו כמו שנזכר הוא להורות כי אינם צריכים לשמש ולירח ולמזלות ואינם תלויים בהם כי הם שקולים

כמותם, וכמו שכתוב בירמיה (ל"א) כה אמר ה' נותן שמש לאור יומם חוקות ירח וכוכבים לאור לילה וגו' אם ימושו החוקים האלה מלפני נאם ה' גם זרע וגו', הרי השמש והירח שהם רמז לאבות ולאמהות והכוכבים שהם רמז לשבטים ושקולים כמותם, והרמז כי כמו שהשמש הוא נתון לאור יומם, כך כל הזמן שהיה ממשלה ומלכות לישראל שהוא רמז לאור היה בזכות האבות, וכמו שהירח והכוכבים הם לאור לילה, כן כל הזמן שישראל הם בגלות שהוא רמז ללילה יתקיימו בסיוע זכות האבות וזכות האמהות והשבטים הרמוזים בירח וכוכבים, כי השבטים כולם היו צדיקים שנקראו שבטי יה ולא נמצא בהם עוון אשר חטא, כי אם מכירת יוסף אשר היה בה קצת סיבה מלמעלה כדי שירדו למצרים בכבוד, וכמו שאמר ועתה לא אתם שלחתם אותי הנה כי האלוהים וגו', והרי ראובן ששגג ונחשב לו הבלבול לשכיבה והוא הבכור, ואם היה אי זה עוון אשר חטא בשאר אחיו לא היה מעלימו הכתוב ושב ורפא לו, ונאמר עליו מיד ויהיו בני יעקב שנים עשר.

ונודע טובתם וצדקתם כי היו י"ב אחים ולא יתפרדו אף אחר היות כולם גדולים ונשואים, היו כולם תחת רשות ויד אביהם הזקן, והיו סרים אל משמעתו לרעות את צאן אביהם וללכת ולבוא להביא שבר ממצרים כמו שנתבאר בכתובים, וכן באו עמו לגור במצרים, ולא נפל ביניהם שום מחלוקת, אלא שכולם היו לאגודה אחת לעבודת ה', ובחן אותם אביהם בשעת שכיבתו עם אבותיו כשאמר להם היקבצו ושמעו בני יעקב, ומצאם כולם שלמים באחדות האל יתברך ועבודתו, ואז ברך אותם איש אשר כברכתו, וכמו שכתוב כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם, כי אחר שדיבר להם יחוד ה' ועבודתו כפי התורה שנאמר עליה וזאת התורה ברך אותם, ודבר גדול היה כי אברהם לא היה בכל זרעו טוב וישר כי אם יצחק, וליצחק יעקב, ויעקב היו לו י"ב שבטים וכולם צדיקים ושלמים ממלא כל אחד מקום אביו, אין זאת כי אם שהעולם מיוסד עליהם בהיותם נגד י"ב מזלות כמו שנזכר, ולכן נקראו שבטים מלשון שבט מושלים, כי כמו שהמזלות מושלים בעולם כן השבטים, כי הראשון שנקרא שבט הוא יהודה כמו שכתוב לא יסור שבט מיהודה והוא שבט מושלים, ואח"כ נאמר דן ידין עמו כאחד מיוחד בשבטי ישראל כל אלה שבטי ישראל שנים עשר, הרי שהם וזרעם הם מושלים בעולם צדיק מושל ביראת אלוהים, ולכן נתברך בגויים זרעם עם היותם בגלות פרו ורבו מאד.

ואינו תימה כי מה שאחז"ל וחמושים עלו אחד מחמישה אחד מת"ק, כי לפי מה שנתברך יעקב אבינו שירד למצרים בשבעים נפש בכ"ב שנים שנפרד יוסף מאביו הולידו הי"ב שבטים נ"ה בנים המפורשים במניין הע' ועם דינה וסרח ויוכבד וי"ב שבטים היו ע' בכ"ב שנה, כי אחר שהורד יוסף מצרימה ירד יהודה מאת אחיו ונשא אשה ואחריו נראה שנשאו ג"כ אחיו נשים אע"פ שלא הוזכר בכתוב, א"כ י"ב הולידו נ"ה זכרים בכ"ב שנים כפי ערך ד' וחצי לכל אחד, וכפי סדר זה יולידו הנ"ה בכ"ב שנים משירדו למצרים

רנ"ח והרנ"ח יולידו בכ"ב שנים שניים ד' פעמים וחצי רנ"ח שהם כמו אלף ק"ס, והאלף ק"ס יולידו בכ"ב שנים שלישיים ד' פעמים וחצי אלף ק"ס הם כחמשת אלפים ומאתים, והם יולידו בכ"ב שנים רביעיים שלוש ועשרים אלף וארבע מאות, והם בכ"ב שנים חמישיים יותר ממאה וחמשת אלפים, והם בכ"ב שנים שביעיים יותר ממאתיים ואחד עשר ריבוא, והם בכ"ב שנים שמיניים כמו תשע מאות וחמישים ריבוא, והם בכ"ב שנים תשיעיים ארבעת אלפים ומאתים וחמישה ושבעים ריבוא הכול בכפל ארבעה וחצי, וכ"ב פעמים תשעה הם קצ"ח, נשארו י"ב שנים למניין רד"ו שהיו ישראל במצרים, וכפול המניין האחרון בשנים ורביע יהיו כמו תשעת אלפים ושש מאות ועשרים ריבוא.

ואם נמנה ג"כ ריבויים שהיו יולדות ששה בכרס אחד יהיו חמישה פעמים יותר מהמניין הנזכר אלא שלא ילדו כך אלא אחר אשר היו מענים אותם והם כמו חמישה ושמונים שנה שהם בערך שני חומשים מחמישה שבמניין רד"ו, וא"כ נוסיף שני פעמים המניין האחרון הנזכר ויהיו כ"ח אלף ריבוא ותת"ס ריבוא, ועם היתרונות שהנחנו למעלה יהיו יותר משלושים אלף ריבוא, כל אלף ריבוא הם שני ריבוא אחד מת"ק והם ששים ריבוא משלושים אלף ריבוא, הרי שנשארו ישראל אחד מחמש מאות, ואם נמנה כפי הדורש שמונה בכרס אחד נוסיף עוד עשרת אלפים ויהיו שמונים ריבוא אחד מת"ק, נסיר העשרים ריבוא על אותם שלא הגיעו לעשרים שנה נשארו אנשים בני עשרים ששים ריבוא וכמו שאמר כשש מאות אלף רגלי וגו'. וכדי לתת מקום למי שאמר א' מחמישים נאמר כי אפילו שהיו יולדות קצתם שישה או שמונה הכול היה בא לידי חשבון הראשון, כי די להם שיתברכו ד' פעמים וחצי יותר בכל כ"ב כמו הכ"ב שנים הראשונים קודם שירדו למצרים, וא"כ יהיו בכ"ב תשיעיים דרבנו עליו השלום ניתן ארבנו עליו השלום לאותם שלא הגיע נשארו ג' אלפים א' מחמישים הם עשרים לאלף הם ס' ריבוא.

ונשאר התימה על מי שאמר א' מחמישה, וכי איך אפשר שלא יהיו בני ישראל פרים ורבים כשנאמר עליהם פרו וישרצו וירבו כפי ערך מה שהיו פרים ורבים קודם בכ"ב שנה כמו שאמר למעלה ונתרבה מניינם קרוב לעשרת אלפים ריבוא, ואם יצאו א' מה' א"כ לא היו כולם בכל אלו השנים אלא שלוש מאות ריבוא. ואפשר לומר כי במקום כ"ב שנה נמנה מ"ג או מ"ד שנה שהיו מנין שנות כל א' מהשבטים בירידתם למצרים, כי יוסף היה בן ט"ל שנה ואחיו היו רובם גדולים ממנו בכמו ד' או ה' שנים ולא הוליד כל אחד מהם באלו המ"ג שנים אלא הבנים שהוזכרו הנה אשר הם מכלל ע' נפש.

וכמו שראינו במניין פרשת פינחס שלא הוזכרו משפחות השבטים כי אם אותם שהוזכרו בירידתם למצרים חנוכי פלואי וגו', וא"כ ברד"ו שנים שהיו ישראל במצרים יש כמו חמישה פעמים מ"ג ויהיו במ"ג שנה החמישיים יותר ממאה וחמשת אלפים ואינם אלא עשרה

ריבוא וחצי, ולכן נחזור להוסיף ששה בכרס אחד בפ"ו שנים האחרונים שהיו משועבדים ישראל ונאמר עליהם וכאשר יענו אותו וגו', וא"כ בסוף מ"ג שנים השלישיים היו חמשת אלפים ומאתים כמו שאמר למעלה בכ"ב שנים שלישיים והיו מולידים במ"ד שנה הרביעיים כ"ג אלף ת' כפי ערך ד' וחצי, נכפול אותם ששה פעמים הם ק"מ אלף ות' נכפלם בד' וחצי הם תרל"א ת"ת שהם ס"ג ריבוא ואלף ות"ת, נכפול אותם ששה פעמים כנגד ששה בכרס אחד הם שע"ט ריבוא, ניתן ע"ט ריבוא לשאינם גברים נמצאו שלוש מאות ריבוא החומש הם ששים ריבוא הגברים לבד מטף, ויתפרש ג"כ וחמושים עלו בני ישראל שהיו כולם שש מאות אלף רגלי יגיע נ' אלף לכל שבט חמישה ריבוא לכל א', הרי שכולם היי מחומשים כי לא נמנה כל שבט לבדו. והתימה מיתת ד' חומשין בשלושת ימי אפילה איך יקבור כל אחד מהנשארים ארבעה, ויותר תימה שיקבור כל א' מ"ט, ויותר תימה שיקבור כל א' תצ"ט אפילו ישתתפו הנשים בעסק הקבורה ברחיצה ועשיית תכריכין וקבורה.

ואין ספק כי הריבוי הרב הזה אשר יגיע לכל אחד מהנ"ה שירדו למצרים יותר מחמש מאות ריבוא לכל א' לפי מנין א' מת"ק ויותר מחמישים ריבוא לכל א' לפי מנין א' מחמישים ויותר מחמישה ריבוא לכל א' לפי מנין א' מחמישה ויותר מעשר אלפים איש לכל א' מהנ"ה, לפי הששים ריבוא שיצאו ממצרים הכול היה בברכת ה' אשר ברכם בזכות אבותם, אברהם יצחק ויעקב וזכות השבטים אשר לא סר ולא יסור שבט מהם, והיה בית יעקב אש אבות ושבטים כי זכות כולם יצטרף להיותם אש לדלוק את בית עשו, וכן זכות כולם נצטרף לנתינת התורה שכתוב בה א"ש דת למו כשנתברכו השבטים מפי משה רבנו ע"ה שהזכיר זכותם וברכם.

ומה שיורה יותר על זכות השבטים הוא מה שכוונו כולם לדעת אחד המיוחד שבהם הוא יוסף הצדיק שאמר להם פקד יפקד אלוהים אתכם והעליתם את עצמותי מזה אתכם, שנתייחדו ונדמו כל אלה שבטי יעקב שנים עשר לאביהם הזקן שציוה כן לבנו יוסף בחוליו שיקברהו בארץ כנען להורות לפניהם דרך מעלה לנפשותם בקדושת הארץ כל הקבור בה קדוש יאמר לו, בפרט המצווה מחיים לבניו שיעלוהו ליקבר בא"י הוא מורה על קדושת נפשו בעת פרידתה וקדושת גופו בעסק התורה ומצוותיה בהכנתו הטובה שנוצר אדם הראשון עפר מן האדמה אדמת קודש היא אל מקום המזבח מזבח אדמה כמו שאמרו חז"ל, והיה להם כן שהעלום בני בניהם לארץ כנען הנתונה להם בנחלה חלף עבודתם אשר עבדו את אביהם, כמו שאמר ויעשו בניו לו כן כאשר צום, נמדד להם מדה טובה כנגד מדה טובה אחר מאת שנים ויותר שמתו כפי מה שכתוב בסדר עולם, לא נשכח מקום קבורתם למשה רבנו עליו השלום כמו שכתוב ויקח משה את עצמות יוסף ונודע מקומם אים והוליכום עם יוסף עמו במחיצתו, והייתה בזה הוראה נפלאה על שכר הצדיקים

בהשגחת ה' עליהם אחר מיתתם, שתתקיים צוואתם בתת בלב בני בניהם התעוררות רב לקיים מה שנצטוו מפי אבותם ואבות אבותם שנצטוו מפי השבטים עצמם.

אין ספק כי עניין זה וכיוצא בו היא הוראה רבה לשכר הצדיקים בעולם הבא, כי נפשותם הנוחות בצרור החיים בגן עדן תעורר את נפש בניהם להכין מקום מיוחד לגופותם אשר נשתתפו עם הנפשות לעבודת האל יתברך, ובהיותם עוסקים במצוות כל ימי לכתם במדבר זכותם היא שעמדה להם ובזכותם עשה האל יתברך נקמה במצרים והביא עליהם עשר מכות ומכת הים, כנגד זכות אחד עשר שבטים שעמדה לבניהם להנקם מאויביהם על מה שנשתעבדו בהם, כי שבט לוי לא נשתעבדו ובהיותם עוסקים במצוות הולכתם כל ימי לכתם במדבר זכותם היא שעמדה עליהם שנתקיימו בה ארבעים שנה, וכן בזכותם נתקיימו כל הזמנים שנחלו את הארץ איש בנחלתו בזכות שבטו הצדיק הקבור בנחלתו.

והביטה וראה השגחת ה' והשקפתו הנפלאה על האומה הישראלית, כי מתחילת יצירתם והוא האיש השלם יעקב אבינו אשר הייתה מיטתו שלימה הראה לו אהבה וחבה יתירה נודעת לו ולבניו השלמים שמתו כולם במצרים ארץ טמאה והועלו לארץ החיים על יד בני בניהם, מה שלא קדם להם איש מימי בריאת העולם שיסופר עליו שמת במקום אחד והעלוהו ליקבר במקום קדוש, אין ספק אלא שזה העניין הייתה הוראה לעתיד שישראל נקראו בנים למקום. והראיה כי בתחילת בואם לעולם והוא יעקב המכונה בשם ישראל ובניו השלמים אשר כל ישראל מתייחסים להם איש איש לשבטו, נתייחדו מכל הקודמים להם מימי עולם לעניין זה שיהיה רמז בהעלות אותם אחר מיתתם ולא מתו בה כשאר האומות הקודמים אליהם שמתו שם ומפני זה נקברו שם, ואלו שמתו רחוק משם והועלו שם היא ראיה כי להם נתנה הארץ למורשה עד סוף העולם ובזכותם ירשוה בניהם אחריהם, וכי התורה שנבראת אלפים שנה קודם שנברא העולם נתנה להם מורשה שיקיימו את כל מצוותיה בארץ אשר היא להם מורשה ויזכו בה לחיי העולם הזה והבא, כי אי אפשר לקיים כל מצוות התורה כי אם בארץ ישראל.

וכן נביט ונראה כי זכות השבטים עמדה להם לישראל ג"כ שנצטוו על מלאכת המשכן ושהשרה האל יתברך שכינתו בתוכם, כי לא הוזכרו השבטים להיותם ראש לזרעם עד ציווי מלאכת המשכן, כי בצאתם ממצרים נאמר ויסעו בני ישראל מרעמסס וגו' כשש מאות אלף, לא הוזכרו השבטים ולא מנין כל שבט אלא בני ישראל דרך כלל, וכשנצטוו על מלאכת המשכן הוזכר אהרן משבט לוי ובצלאל משבט יהודה ואהליאב בן אחיסמך למטה דן, ונצטוו על מעשה החושן שנאמר בו והאבנים תהיינה על שמות בני ישראל וגו' לשנים עשר שבט, ונאמר ג"כ זה יתנו על י"ב שבטים, וביום שהוקם המשכן הקריב את קרבנו נחשון בן עמינדב לחנוכת המזבח בזכות יהודה, וכן כל נשיא ביומו בזכות שבטו ואחר

חדש ימים מהקמת המשכן נמנו כל ישראל למשפחותם לבית אבותם כל שבט ושבט בפני עצמו לא כמניין שנמנו ביציאתם ממצרים, כי השראת השכינה הייתה ג"כ בזכותם, וכמו שאמרו על ארון יוסף שהיה הולך עם ארון השכינה והיו אומרים המונח בארון זה קיים מה שכתוב בארון זה, וכן ארונות אחיו השבטים היו מוליכים אותם בניהם וגם הם היו צדיקים כמוהו וקיימו מה שכתוב בארון וזכותם הייתה עומדת ג"כ לישראל שישרה האל יתברך שכינתו בין בדי הארון ושידבר להם מעל הכפורת מבין שני הכרובים ומאז והלאה נמנה כל שבט בפני עצמו ונעשו ד' דגלים סביבות המשכן והכוהנים והלווים.

ולרמוז עניין צדקת השבטים והיותם משענת קנה מנורה ואורה לבית ישראל נקראו שבטים ונקראו מטות כי הם מטה מוסדה ומטה עוז ותפארה לבית ישראל להיותם נשענים על זכות המטות איש על מטהו, וכולם על זכות כולם לבל יגיעם רעה ויהיו ניצולים מכל מיני רעות המתרגשות לבוא בעולם בזכות המטות, ונקראו שבטים לנקום נקמת השם במרעים המכבידים עול סבלם על שכמי ישראל, כי זכותם הוא שבט לגו כסילים ופוקדם בשבט פשעם ובשבט עברתם, כי מקול ה' יחת אשור ובזכות כל שבט יכם. ותמצא כי נקראו בני יעקב בשם מטות בתורה יותר ממאה פעמים, ובנביאים וכתובים יותר משמונים פעם, ושבטים נקראו בתורה יותר מל' פעם, ובנביאים וכתובים כמו ק"י פעם, לסיבה שתתבאר בע"ה, ויעקב אבינו ע"ה לא קראם אלא שבטים כדי שינקמו ישראל משונאיהם בזכותם, דן ידין עמו כאחד שבטי ישראל, והראשון שנקרא שבט הוא יהודה לא יסור שבט מיהודה, וכן הוא הראשון שנקרא מטה בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה, כי המלכות יוצא ממנו, ועל ידי אימת שבט מלכותם ינקמו ישראל משונאיהם ומהמריעים אותם, וכן הם מטה עוז ותפארה וזכות לבית ישראל, ולוי גבר באחיו בקדושה ובחכמה וחסידות ובזכותו יצאו ממנו משה ואהרן ומרים שהיו רועי ישראל ועל ידם יצאו ישראל ממצרים ונהיה לשני בתים כוהנים לווים, כדכתיב: ויהי כי יראו המיילדות את האלוהים ויעש להם בתים, כי בזכות יוכבד ומרים שהיו שפרה ופועה נעשו ב' בתי ישראל כוהנים ולווים אשר הם קודמים לישראלים, וכל ישראל הם כמו שלוש משפחות כהן לוי וישראל, מפני כי לוי הוא עשירי קודש אחר הסתלק הד' בכורות ויש לו דין בכור שהוא קודש ויורש כפלים מן הבן הפשוט, וכן לוי בעניין השם והקדושה היה כפלים במעלה בכל ישראל שהם כהן ולוי וישראל, וכמו שהיה שבט יוסף בן רחל שהיה בכור לשני שבטים כמו כן שבט לוי בן לאה שהיה קודש היה לשנים כהן ולוי, והיה זה לרחל מפני שלא תגרע חלקה בי"ב שבטים מד' אמהות שמגיע ג' לכל אחת, וכן לאה שהתפללה בלידתה אחר כך שלא יהיה זכר כדי שיישארו שנים לרחל אחותה וילדה בת כדכתיב: ואחר ילדה בת ותקרא את שמה דינה וכמו שדרשו חז"ל (ברכות ס') לא קפח ה' שכרה ונתחלק שבט לוי בנה לשנים כדי שיהיו שבטים שבעה כמו אם הייתה יולדת בן אחר במקום דינה, ומפני שדינה הייתה ראויה להיות זכר ונהפכה לנקבה נשאר בה טבע הזכר להיותה יצאנית ואירע לה מה שסופר בכתוב.

ועם כל זה כמו שהייתה מיטתו של יעקב שלימה בבנים שהיו כולם כשרים היה ג"כ מיטתו שלימה בבתו דינה שגם שנאנסה הייתה כשרה ונשאה שמעון אחיה, וכמו שכתוב בבני שמעון ושאול בן הכנענית שרומז אליה מה שאירע לה. ורבנן אמרו במדרש שנטלה שמעון וקברה בארץ כנען, ועוד היום ציונה מסוים אצל שמעון ולוי אחיה בכפר ארבל שהוא כמו מהלך שעה מטבריה, והיה חופה עליה משנים קדמוניות עד עתה, להורות כי גם שבאה לידי מעשה זו היא צדקנית ועומדת בין ההדסים בגן עדן, וכן האמהות והצדקניות, וכן דינה עולה כמו הדס סימן טוב לה, והוא דבר פלא והשגחה כי לא נמצא הדס בכל אותו התחום כמו מהלך כמה שעות כ"א עליה ולא על אחיה הקבורים בצדה.

ונחזור לעניין שכר הצדיקים על טוב מעשיהם להם ולזרעם אחריהם, בפרט האנשים הנקובים בשמות בתורה על הסתם נחזיקם כצדיקים כל זמן שלא יפרש או ירמוז הכתוב שאינם צדיקים, והנה משפחות בני יעקב תשלום שבעים נפש עם אבותם שהוזכר בתורה היו צדיקים וזכו להיותם ראשונים לקדושת שבעים מבני ישראל אשר הם כנגד כל האומות, ונקראו בית יעקב וירך יעקב להיותם קרובים אליו בניו ובני בניו אתו, ולא ירדו למצרים עד היותם ברדתם למצרים עם יוכבד שנולדה בין החומות להשלים מנין ע', להורות שלא יהיו בטלים בעם רב אשר במצרים, אלא יהיו יותר מע' אומות. וכמו שאמר הכתוב (דברים י') בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה ועתה שמך ה' אלוהיך ככוכבי השמים לרוב, כי בסיבת היותם שבעים ברדתם למצרים לא נתבטלו ברוב והיו עתה ככוכבי השמים לרוב, וכן נקראו אלו המשפחות כל בני אם אחת נפש א' כי מצד האם היו ג"כ נפש אחת, וכלל השבעים נקראו ג"כ נפש כמו שאמר שבעים נפש להורות כי כולם היו לב א' ונפש א' לעבודת ה' כולם אנשים צדיקים, ולכן היו נקראים ירך יעקב, כי בסיבת היותם קרובים לו כאילו הם ירך שלו היו נפש אחת, ובכל המניינים אשר נמנו ישראל אח"כ לא הוזכר בהם נפש, מפני שאחר שנתרחקו מיעקב אביהם בהולדת בנים ובני בנים היו בקצתם אנשים שאינם כשרים, כי גם שהיו מזרע יעקב לא היו ירך יעקב ולכן לא היו כולם נפש א' ולב אחד לעבודת ה', כי היה ביניהם פיסול אותם שלא היו כשרים, ויעקב הייתה מיטתו שלימה בבניו שנולדו ממש ממיטתו ובני בניו והם שבעים נפש ולא היו מיטתו אלא ירכו, וכמו שהייתה מיטתו שלימה בבניו שהיו כולם צדיקים כמו כן הייתה ירכו שלימה בשבעים נפש שהיו כולם צדיקים כמו שנזכר, ובזכות אלו המשפחות ג"כ יורדי מצרים שהיו צדיקים נתקיימו בני ישראל כל אותם השנים שהיו שם שלא שינו את שמותם ושאר הזכיות שהיו ביניהם, ולכן ניתן שם י"ה בשמותם פנים ואחור החנוכ"י הפלוא"י, כי זכות שלפניהם עמד לזרעם אחריהם, וכפל בכולם ואמר חנוך משפחת החנוכי, כלומר בסיבת צדקות חנוך היה בזרעו שם יה החנוכי.

וכן יודע שכר הצדיקים דרך כלל בייעודים הטובים אשר הם כתובים בתורה, ויאמר אם שמוע תשמע וגו' והאזנת למצוותיו וגו' כל המחלה וגו', אם בחוקותי תלכו וגו' ונתתי גשמיכם בעתם, כולם טובות גשמיות המכינות לטובות הרוחניות, וכן והיה אם שמע תשמע לקול ה' אלוהיך לשמור ולעשות את כל חוקותיו וגו'. ונראה כי האל יתברך התנהג עם בריותיו אשר ברא כמלך עם עבדיו, כי העבד שקנאו המלך ועדיין לא עשה נחת רוח לפניו כי לא ציוהו עדיין בשום דבר אינו משגיח עליו להיטיב לו ולמנות אותו בשום דבר של מעלה, ועם כל זה משגיח עליו להצילו מהרעה הבאה עליו שלא יוזק, וכן האל יתברך בדורות הראשונים שעדיין לא נצטוו כי אם בז' מצוות בני נח לא השגיח על הצדיקים שבהם לעשות להם טובות הרבה כי אם להצילם מרעתם, כמו שהציל את נח בדור המבול והציל את אברהם אבינו מאור כשדים ומכל הדברים שאירעו לו כמו העשרה ניסיונות שנתנסה ועמד בכולן, וכל האבות עיקר הבטחתם נתקיימו בזרעם לא בהם מפני שהייתה עניין קיומם התורה והמצוות באינו מצווה ועושה ואינו גדול כשכר המצווה ועושה, ואפילו ישראל בצאתם ממצרים לקבל התורה כמו שכתוב בהוציאך את העם הזה ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה נאמר בהם, ויאמר אם שמוע תשמע וגו' והאזנת למצוותיו ושמרת כל חוקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך, לא הובטחו עדיין בהבטחות טובות בפועל אלא בהעדר הרע ההווה כמו שאמר כל המחלה אשר שמתי במצרים וגו', וכשנצטוו וקבלו עליהם אמר אם בחוקותי תלכו ואת מצוותי תשמרו ועשיתם אותם ונתתי גשמיכם בעתם וגו', והיה אם שמוע תשמע לקול ה' אלוהיך לשמור לעשות וגו', כי כולם הבטחות טובות בפועל על כי הם מצווים ועושים נחת רוח לפניו שאמר ונעשה רצונו, ונשלים פרק זה בשכר וטובות הצדיקים.

שער היסודות פרק מט [עונש הרשעים נלמד מהקבלה]

עניין התמוטטות ועונש הרשעים על רשעם בעולם הזה ובעולם הבא נלמד ג"כ מן הקבלה, במה שבא מזה בתורה בפירוש או ברמז, וביעודים הרעים אשר נתייעדו בתורה לרשעים, מלבד מה שראינו בחוש ובפועל בתורת עונש הרשעים על רשעם כמו שהתבאר למעלה בראיה הלקוחה מן החוש פרק מ"ד ופרק מ"ו, ומה שבא בקבלה הוא היות האל יתברך מזהיר לבלתי יעברו על דברו וישיגם הרע, כמו שציוה לאדם ורמז לו שבע מצוות בפסוק ויצו ה' אלוהים על האדם לאמר וגו', וסמך להם אזהרת אכילה מעץ הדעת ואמר לו כי ביום אכלך ממנו מות תמות, וממנו יראו ולא יעשו שאר הדברים המוזהרים מאתו יתברך והם הז' מצוות שנצטוו קודם, כי כמו שיש מיתה במצוות עץ הדעת כן יהיה לו מיתה בעברו על שאר האזהרות, ועל דרך זה כפל מות תמות מיתה על אזהרת עץ הדעת ומיתה על שאר האזהרות הרמוזות בכתוב של מעלה, והם השבע כמו שנזכר. ולזה נתיירא קין כשעבר על א' מאלו והוא שפיכת דמי אחיו אמר והיה כל מוצאי יהרגני מצד היעוד שהועדו העובר במיתה כמו שכתוב מות תמות כמו שנזכר.

וכן אחר שיצא נח מן התיבה והותר לו שחיטת הבשר הוצרך לחזור ולהזהיר על שפיכות דם האדם כי בצלם אלוהים עשה את האדם, ואמר כי ישפך דם השופך, ולא אמר דמו תשפכו אלא ישפך לרמוז כי גם שד' מיתות בית דין בטלו דין ד' מיתות לא בטלו ודמו ישפך מכל מקום, ואין בכל ד' מיתות בית דין מיתה מתייחסת לחטא ומידה כנגד מידה כמו זו, ולכן אמר הכתוב שופך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם אלוהים עשה את האדם, נתן טעם לשפיכת דם השני כי גם הוא צלם אלוהים, ואמר באדם דמו ישפך כלומר על ידי אדם אחר, והוא העד הכשר הקרוי אדם כי בצלם אלוהים עשה את האדם הידוע הנהרג, ולא אמר אדם סתם כי זה ההורג אחר שחטא והרג את צלם אלוהים הרי נעשה ירוד לפני שאר כל האדם.

וכן במצוות מילה אשר ציוה לאברהם ולזרעו אחריו ענש כרת למי שלא ימול כמו שאמר וערל זכר וגו' ונכרתה וגו' לא מל ולא כרת ערלתו תיכרת נפשו, ובכל האזהרות ענש האל יתברך את העובר עונש גשמי בעולם הזה, קרבן, מלקות, מיתה בידי שמים, כרת, ד' מיתות בית דין, כי כולם מיתתם כפרתם ותישאר נפשו זכה ונקייה לחיי העולם הבא, ואפילו בכרת דע"ז שכתוב הכרת תיכרת ודרשינן הכרת בעולם הזה תיכרת לעולם הבא, אם עשה תשובה כשנכרת בעולם הזה נתכפר בעולם הבא כמו שאמר תיכרת הנפש ההיא עונה בה לא אמרתי אלא בזמן שעונה בה כמו שהביאו בסנהדרין ובשבועות, וכשהעונש הוא גדול על עוון גדול ולא יוכל האדם לסבלו אז יפקדו ה' יתברך על בנים וכמו שכתוב פוקד עוון אבות על בנים ועל שלושים ועל רבעים, כי הבנים הם חלק אביהם עד רבעים והוא מצטער בצערם, וכמו שכתוב וירא יוסף לאפרים בני שלושים והם רבעים לו, וכמו שהוא שמח בראות את בני בניו עד רבעים, כן הוא עצב ומצטער בצרתם, ולא נכתבה מדה זו אלא בעוון ע"ז, כמו שכתוב בעשרת הדברות ראשונות ואחרונות, לא תשתחווה להם ולא תעבדם כי אנכי ה' אלוהיך אל קנא פוקד עוון אבות על בנים על שלושים ועל רבעים לשונאי.

וכנגד ד' לאוין שהן לא יהיה לך וגו' לא תעשה לך וגו' לא תשתחווה להם ולא תעבדם, אמר ג"כ פוקד עוון אבות וגו' ועל רבעים, ובעוון העגל נאמר לשון פקידה ג"כ כמו שכתוב וביום פקדי ופקדתי, כי בעוון ע"ז החמור לבד הוא שפוקד האל יתברך לבנים לא בשאר העונות, וכמו שהארכתי בשער התשובה פט"ז, ואף גם זאת לאוחזים מעשה אבות כמו שאמרו בסנהדרין, וכמו שכתוב לשונאי שעובדים ע"ז והם שונאים את ה' וזהו שאוחזים מעשה אבותם ממש, וכמו שאמרו בסנהדרין על וביום פקדי ופקדתי לאחר כ"ד דורות נגבה פסוק זה, כמו שכתוב בחרבן הבית קרבו פקודות העיר קרבו אותו משעה שנאמר וביום פקדי וגו', וממעשה העגל עד צדקיה כ"ד דורות והיה שם עוון ע"ז. וכמו שאינו דומה

יחיד העושה את המצווה לרבים העושים אותה, ששכר כל אחד גדול יותר מערך השכר המגיע ליחיד העושה אותה לבדו, כן אינו דומה יחיד החוטא בפרט בעוון ע"ז לרבים החוטאים בה, כי ביחיד כתוב פוקד עוון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים, וברבים שעשו את העגל כתיב וביום פקדי ופקדתי עד כ"ד דורות, ולא לבנים ובני בנים לבד אלא גם לאחרים שאינם מבני בניהם, שהרי צדקיה נפקד עליו עוון בכלל קרבו פקודות העיר, והיה בדור כ"ד לנחשון בן עמינדב שבימיו נעשה העגל, והוא וצדיקים כיוצא בו לא נשתתפו בעוון העגל ונפקד על צדקיה בן בן בנו.

ומפני שהיו ישראל בזמן ההוא ששים ריבוא נתווסף עונש עוון לדורות ששה פעמים יותר מעוון היחיד, כי זה לד' וזה לכ"ד, ויש ממספר היחיד לששים ריבוא שש מעלות מאחדים לשש מאות אלף, ונגבה עוון זה לסוף כ"ד דור כמו שאמרנו, ונראה ששם נפסק כמו שאמרנו, נגבה עוון זה שנראה שנגבה מכל וכל כי אחר חרבן בית ראשון לא היה עוון ע"ז במזיד בישראל, כי נתבטל יצרא דע"ז כמו שאמרו (יומא ס"ט) על ויצעקו בקול גדול, ואמר הכתוב ויגוף ה' את העם על אשר עשו, כי ההשקאה ונפילה כשלושת אלפי איש והנגיפה לא הייתה אלא על עשיית העגל לבד לא על הזביחה וההשתחואה אליו ואמירת אלה אלוהיך, כי זה הוא שמור ליום פקידה.

ובקצת האזהרות חייב עליהם קרבן לחוס על החוטא שלא יוכל לסבול צער מלקות או מיתה בגופו ויתכפר בממונו החביב עליו קרוב לגופו, וכמו שאמר הכתוב (ויקרא א') אדם כי יקריב מכם קרבן לה', אמרו מכם הוא משלכם קרוב לעצמכם, ובהעשות תורת העולה והמנחה והחטאת וכו' על המתכונת האמור בתורה יכופר עוון בעל הקרבן וכמו שאמר הכתוב וכפר עליו הכהן ונסלח לו, ועולה לו במעשה הקרבן שיעשה הכהן לכפרתו ויהיה נסלח לו מאת ה', וכן אפשר לומר כי במה שיעשה הכהן בקרבן הקנוי בממון החוטא יכפר עליו על הייסורין שהיו עתידים לבא עליו מצד חומר החטא ויהיה נסלח לו מאת ה' המיתה שהייתה ממרקת, נמצא הכהן מכפר על עסקי הגוף והאל יתברך סולח שתוף מחשבת הנפש בחטא ההוא.

וברוב האזהרות חייב עליהן במלקות ארבעים והוא כנגד יצירת הוולד במ' יום, ולהורות כי מלקות זה הוא לחוס עליו שלא ימות בחטאו וימח גמר יצירתו לארבעים אמר במספר ארבעים, והם ט"ל ולא יגיע המלקות לגמר יצירתו שהם מ' ויישאר ביצירת גופו במלקות זה.

וכמו שבבריאת העולם הייתה בריאתו לתכלית בריאת האדם והוא נברא ביום אחד והוא שביע שבעת ימי בראשית הנבראים בסיבתו, כן יצירת האדם הוא בט"ל יום שהוא שביע

ימי העיבור שהם רע"א או רע"ב או רע"ג יום שבעה פעמים ט"ל, וביום מ' נגמר יצירתו, ולכן אמר במספר ארבעים כלומר ט"ל שהם סוף מספר המ' של היצירה.

נמצאו ד' חלוקי כפרה ותשובה עם כל אחד מהם לפי דרך זה, קרבן ומלקות מיתות בידי שמים מיתות על ידי בית דין, קרבן לה', מיתות בידי שמים כנגד הנשמה, מלקות ומיתות בידי אדם כנגד הגוף. ובסגנון אחר ג' חלוקי כפרה ותשובה עם כל אחד מהן, קרבן מלקות ומיתות, ובמקומן בזמן הזה הפסד ממון וייסורין ומיתה בגוף, ואם לא עשה תשובה לא הועילו לו לכפרת עוון.

וכמו שהתשובה היא מדה טובה מיוחדת לאל יתברך כי בית דין אינם מוחלים בתשובה, כן יש מדה טובה אחרת יתירה ב בית דין של מעלה והיא האריכות לחוטא, כי בית דין מיד בידעם על איש אחד שעבר חייבים מיד לענשו כפי הדין אם מלקות אם מיתה, וימהרו לשפוך דם החייב ולא יחמיצו אחר גמר הדין, אם מצד שחוששים אם עתה יוכלו לקיים מצוות ה' לענוש העוברים אולי אחר כך לא יעלה בידם, ואפילו יעלה בידם לעולם הם זהירים לעשות רצון קונם, וכאילו הם עוברים על רצונו כל זמן שאין מקיימים מצוותו, ואם מצד כי אינם יכולים למחול על כבוד האל יתברך אם יאריכו למי שהוא עובר על דבריו, מה שאין אחד מאלו הצדדין באל יתברך, כי אולם חי הוא ובכל יום שירצה יוכל לקיים רצונו, וימלא כבודו את כל הארץ ויכול למחול על כבודו אם ירצה ויתפייס בתשובת החוטא.

ושתי מדות הטובות האלו המיוחדות לבית דין של מעלה ולא לבית דין של מטה, האחת סיבה לחבירתה, כי בסיבת קבלתו התשובה הוא מאריך לחוטא אולי ישוב אבל בית דין שאינם מקבלים תשובה אינם מאריכים. ויש סיבה אחרת לאריכות בית דין של מעלה לתת שכר טוב לצדיקים המקיימים את המצווה ונזהרים מן העבירה, גם כי אין מקבלים שכרם מיד, כי אם לא היה מאריך להם הייתה השגחת ה' בעולם מפורסמת ולא היו נוטים האנשים מיראת ה' ולא היה להם שכר טוב והרבה בעמלם.

ואני ממשיל עניין זה למלך גדול מולך על הכיפה והוא יושב בעיר ואם במלכותו באמצע לדעת כל אנשי מעשהו המקיימים דבריו ועושים רצונו, ולפעמים מתחפש בבגדיו והולך בארצות מלכותו ויודע ורואה המקיימים דבריו והעוברים עליהן, ואינו משכיר ולא מעניש לאחד מהם כי הוא מעלים עצמו והוא מזהיר לבאים עמו שאל יודע כי הוא בא לעיר כי אם היו יודעין היו זהירין בכבודו בפניו על כרחם, ואח"כ חוזר לבית מלכותו ושולח אחר המקיים דברו וגומל להם טובה ואחר העוברים וגומל להם רעה, כן האל יתברך מלא כל הארץ כבודו רואה ואינו נראה לבריות והם חוטאים ואינם מעלים בדעתם בשעת חימום החטא כי הוא משגיח ורואה את מעשיהם, וגם הוא אל מסתתר אלוהי ישראל מושיע אינו מענישם מיד כדי שלא יתנו אל לבם כי הוא שוכן בתוכם בתוך טומאתם, כי אז לא היו ראויים גם הצדיקים לגמול טוב בהיותו נראה אליהם כעין המשל, ועם היותו מסתתר ואינו גומל מיד רעה לעוברים, אותם שהם ישרים בלבותם והם זהירים מלעבור על דבריו יש

להם שכר טוב והרבה בעמלם, וזה נמשך מאריכותו לרשעים אשר אינו ניכר ונראה כבודו היותו חונה שם ועם כל זה הם זהירים בכבודו כמו שנזכר.

ולפעמים אינו מאריך האל יתברך לחוטא אלא מיד פוקד עליו עונש עונו, וזה לחומר העוון וריבוי החוטאים בו, כמו בעניין העגל ובעניין המתאוננים והמתאווים ומוציאי דיבת הארץ רעה שמתו מיד במגפה לפני ה', והמעוררים על הכהונה והנמשך מהם, והעם המדברים באלוהים ובמשה, ובעוון בעל פעור וזנות בנות מואב, וזה גם כן דמיון המשל כי בזמן שהמורדים במלך וחוטאים לו הם רבים, הדבר לא יכחד ולא יעלם מן המלך ויפקוד עליהם מיד עונש עוונם.

וכן יש הפרש בין חטא הרבים והיחיד בעניין העונש, כי היחיד ענשו קצוב וידוע בתורה, והרבים הם נענשים בעונשים מחולפים על עונות ידועים, כמו שראינו בעניין התוכחות שבתורת כוהנים ושבמשנה תורה, ופירשו חכמינו ז"ל במסכת שבת מיני עונות הנרמזים בפסוקים עינוי הדין ועיוות הדין וקלקול הדין וביטול תורה ושבועת שווא ושקר וחלול ה' ושבת ושפיכות דמים וע"ז וגן עדן והשמטת שמיטין ויובלות, ועליהם חרב וביזה ודבר וחיה רעה וחרבן בית המקדש וגלות וכו', שהן רעות כוללות וחמורות על עונות כוללים וחמורים, כי גם שהיחיד החוטא פרטי ענשו ידוע וקצוב בתורה אם בשוגג אם במזיד, אפילו הכי בהצטרף רבים בחטא ישתנו המחשבות והכוונות בחטא, והאל יתברך היודע ובוחן לבות וכליות מצרף חטא כולם ומעניש לכולם עונש הראוי כפי חטאם.

וכמו שהרבים אינם יכולים לכוון לחטוא אפילו חטא אחד בבת אחת, אלא כל אחד כפי מה שיזדמן לו, כן כשמעניש האל יתברך את הרבים על חטאים כוללים הוא נותן רווח בין העונשים הדבקים בהם, כמו שכתוב בתוכחות שבתו"כ ואם לא תשמעו לי וגו' ופקדתי עליכם בהלה וגו' ונסתם ואין רודף אתכם, ונפסקות הרעות זמן מה עד אשר ישובו ואם לא ישובו כתיב ואם עד אלה לא תשמעו לי וגו' ושברתי וגו', ואם תלכו עמי קרי וגו' והשלחתי בכם וגו', ואם באלה לא תיוסרו וגו' והלכתי אף אני עמכם בקרי וגו', ואם בזאת לא תשמעו לי וגו' ואכלתם בשר בניכם וגו'. והנה בדבר זה ג"כ קשות תוכחות תו"כ מתוכחות משנה תורה, כי בתוכחות משנה תורה כתיב והיה אם לא תשמע לקול ה' אלוהיך וגו' ארור עד סוף כל ק' תוכחות חסר שתים אין הפסק ולא רווח ביניהן, ולכן אמר ובאו עליך כל הקללות האלה והשיגוך, ירצה כל הקללות זו אחר זו האחת משגת את חבירתה בלי שום הפסק.

ובסוף התורה חזר להזהיר על עניין ע"ז אחר כמה אזהרות שהזהיר בה, לסיבה כי כל המודה בה ככופר בכל התורה כולה, ואמר פן יש בכם וגו' אשר לבבו פונה וגו' לעבוד את אלוהי הגויים ההם וגו', כי עתה כשיכנסו לארץ יהיה קרוב להם יותר עניין הע"ז אשר

הייתה מצויה שם יותר מהמקומות אחרים, ולכן צריכים אזהרה אחר אזהרה וראויים לעונש חמור להיות העניין בא"י, ולכן אמר לא יאבה ה' סלוח לו כמעט שננעלו ממנו דלתי ושערי תשובה מצד החטא החמור והתעלמו מחטאו, כמו שאמר והתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי וגו'. ובשירת האזינו ביאר קצת מגדולתו יתברך וגודל טובות האל יתברך לישראל ועוצם התמכרם אליו בחטאתם ורב ענשם ע"י האומות וחוזר ידו לנקום נקמתם מיד הצרים אותם.

החלק האחד הוא הצור תמים פעלו וגו' כי שם ה' אקרא וגו',

הב' זכור ימות עולם,

הג' וישמן ישורון וגו',

הד' וירא ה' וינאץ וגו',

הה' לי נקם ושלם וגו' מגדולתו וצדקתו יתברך נמשך להם הטובה ומן הטובה נמשך להם ששמנו ובעטו, ומזה נמשך השתעבדם אל העמים, ומזה נמשך נקמת העמים על אשר שעבדום בעברת זדון.

וגם משכר הצדיקים והטובה הנמשכת לדורות מצדקתם יש ג"כ ראיה לעונש הרשעים, בהיות עניין הטוב ההוא המגיע לצדיק ולנמשכים ממנו על היותו צדיק והרשע אין לו חלק בטובה ההיא אין להם עונש גדול מזה כי הם רואים הטובה המגעת לצדיקים ואין להם חלק בה, גם כי לא היה להם עונש אחר על חטאתם, וזה על דרך מה שאמר הכתוב (ישעיה ס"ה) הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו עבדי ישתו ואתם תצמאו עבדי ישמחו ואתם תבושו עבדי ירונו מטוב לב ואתם תצעקו מכאב לב ומשבר רוח תילילו, הנה בזה הכתוב כלל כל מה שיש לאדם בו צורך בקיומו והעמידתו בזה העולם והוא המאכל והמשתה, כמו שאמר יעקב אבינו ע"ה ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש, כי הבגד נכלל במה שאמר עבדי ישמחו ואתם תבושו, לא אמר ואתם תתעצבו שהוא הפך שמחה, להורות על בשת ההולך ערום או בבלויי סחבות, וגם עניין השמחה מתייחסת לכלים ומלבושים נאים כמו שאמר על ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך וגו' נשים בראוי להם מלבושים נאים ומגוהצים.

ויש לדעת להשכיל מזה כי בהסתפק האדם במה שהוא מספיק ודי למחייתו ראוי שיהיה שמח ולא ירדוף אחר המותרות, שאמר עבדי יאכלו ואתם תרעבו, עניין אכילת עבדי ה' בצדקתם מאתו הוא בהסתפקות ולא במותרות, שהרי אמר ואתם תרעבו שהוא היפך מה שהוא מספיק לקיום האדם באכילתו לא למותר, והוא הנכלל באכילה, ואחר זאת האכילה והשתייה אמר עבדי ישמחו ועבדי ירונו מטוב לב כמו שכתבתי, ובהעדר האכילה הנזכר והוא הרעבון יש לרשעים צעקת כאב לב ושבר רוח, וגם בלי רעבון אלא בראות הצדיקים שבעים מכל טוב והם תאבים לכל דבר אפילו שיש להם מה לאכול בצמצום יש להם כאב לב על מה שרואים הצדיקים מתפרנסים ברווח וביתם פתוח לרוחה וזהו עונש קשה להם,

וכן ירונו הרשעים ויקחו רמז בנפשם על עניין השגחת האל יתברך בטובת ותועלת הצדיקים על מעשיהם הטובים, כי אינו דרך מקרה כי המקרה לא יתמיד, ולזה כתב יאכלו וישתו וישמחו וירונו, כי בתחילה יראו שהצדיקים יאכלו והם ירעבו, ואחר כך יראו עוד ששתו משקים נחמדים מענגים, ואח"כ ישמחו וירונו, כי בהגיע כל עניין בפני עצמו הוא ראיה על ההשגחה מאתו יתברך, וכל שכן בבוא שוחה ופחת על הרשעים ורואים הם עצמם כי הצדיקים ניצולים גם כי היא מכת מדינה שאז יהיה צערם כפול ומכופל, כמו שקרה לדור המבול עם נח כי בצדקותו מלט את נפשו ואת נפש בניו ובני ביתו וכל העולם נידון במי המבול, והם ראו תשועת ה' אשר הייתה לנח ובניו וחתו ובושו מגיבורתם אשר לא הועילה להם להינצל.

ויש להסתכל בעניין השגחת האל יתברך בקיום העולם, כי כשהביא את המבול מים על הארץ ראה כי מצד מי המבול שבלה הכול לא עצר כח נח ובניו וזרעם להתקיים במאכלם ההווה בכל הדורות העוברים והם מצמח הארץ, כי לא הותר להם אכילת ב"ח, ועתה אחר המבול התיר להם הבעלי חיים כמו שכתוב לנח ולבניו כירק עשב נתתי לכם את כל, כי עתה גבר בצדקתו להציל את כל מיני ב"ח, ונאמר לו ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ וגו' כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה וגו'. והנך רואה בעיניך כי כל הבעלי חיים הנאכלים בכל העולם שור או כבש או עז נתברכו בהשגחת השם שאינם כלים, גם כי בכל יום שוחטים מהם לאלפים ולרבבות והיה ראוי שיסופו ויתמו כי אינם פרים ורבים יותר משאר ב"ח, ושאר הבעלי חיים הטמאים אשר אינם נרדפים מבני אדם לשוחטם לצורך אכילתם אינם מתרבים כמו המינים הטהורים, כי הסוסים והגמלים והפרדים והחמורים, גם כי הם נצרכים לעסק בנ"א המשתמשים בהם אינם רבים בכמות, גם כי אינם הורגים אותם ולא אוכלים מהם, ואם יש במדינה אחת במשל אלפים סוסים, יש כנגדם במשל ארבעת אלפים בקר ועשרת אלפים כבשים ועזים קיימים, מלבד מה ששוחטים מהם בכל יום בריבוי, וכמו שראינו בביזת מדין הבז אשר בזזו עם הצבא צאן תרבנו עליו השלום אלף ובקר ע"ב אלף וחמורים ס"א אלף, לעולם הטהורים מרובים על הטמאים.

ומה שאמר רבי פ' אלו טרפות (ס"ג) גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שבהמה טמאה מרובה יותר מן הטהורה לפיכך מנה הכתוב בטהורה, זהו לעניין מיני הטמאה שהם מרובים ממיני הטהורה, אבל פרטי מיני הטהורה מרובים על פרטי מיני הטמאה, והרי כלבים וחתולים ודומיהם אע"פ שהם יולדים לפעמים ששה בכרס אחד, אינם מתרבים והם מועטים כנגד הסוסים והחמורים והגמלים אע"פ שאינם יולדים אלא אחד אחד, הטעם לפי הטבע כי מינים הטמאים אשר הם נצרכים לבני אדם יש להם בעלים והם מושגחים מבעליהם בלידתם וגידולם ומזונותם, מה שאינו כן בכלבים וחתולים ודומיהם, אבל בריבוי

הטהורים מן הטמאים המתעסקים בהם אין טעם זה מספיק כי כולם יש להם בעלים שמשגיחים עליהם בלידתם וגידולם ומזונם ועם כל זה הטהורים רבים כמו שאמר.

ולכן אני נותן טעם לפי הסברא ולפי קבלת התורה, לפי הסברא כי הם מושגחים יותר מלמעלה, כי יש בהם תועלת בחייהם ובמותם, בחייהם בבהמה דקה גיזה וחלבה, ובגסה עבודה וחלבה, ובמותם על ידי שחיטה הם נאכלים לכל אדם בכל מאכל, מה שאין כן בטמאים המשמשים האדם לרכיבה ולמשא, כי כיון שאין תועלתם כ"כ אין פרטי מיניהם מושגחים מלמעלה שיתרבו כמו הטמאים, ולפי קבלת התורה שבא במצוות נח בהכניסו לתיבה מכל החי מכל בשר שנים מכל תביא אל התיבה וגו', ומכל הבהמה הטהורה שבעה שבעה, לפי שהיה עתיד להתיר להם הבשר בצאתם מן התיבה והיה צריך שיהיו הטהורים רבים, לכל הצרכים אשר יש בהם תועלת בחייהם ובמותם כמו שכתבתי, גזרה חכמתו יתברך בעת כניסתם לתיבה שיהיו שבעה שבעה מן כל בהמה טהורה וב' מן הטמאים, ובצאתם מן התיבה למשפחותם פרו ורבו משם והלאה לפי הטבע, כל אחד כפי ערכו אחת ושבע, מן הטמאים זוג אחד בשנה אחת הוליד זוג אחד שניים, מן הטהורים ז' זוגים הולידו שבעה אחרים או כפלים, וכן בכל שנה ושנה נתרבו הטהורים לפי ערכם הראשון המרובים אשר יצאו מן התיבה והטמאים לפי ערכם הראשון המועט אשר יצאו. ובזה יש רמז לשכר הצדיקים אשר היו אז נח ובניו שזכו שיפרו וירבו על ידם המינים הטהורים אשר בהם רוב צרכי בני אדם, ועונש הרשעים אשר היו קודם המבול שלא זכו לכך כמו שנזכר למעלה.

שער היסודות פרק נ [ימות המשיח]

והעיקר הי"ב כתב **הרב** ז"ל ימות המשיח, והוא להאמין ולאמת שיבוא ולא יחשוב שיתאחר, אם יתמהמה חכה לו, ולא ישים לו זמן ולא יעשה לו סברות במקראות להוציא זמן ביאתו, והחכמים אומרים תיפח רוחן של מחשבי קצין, ושיאמין ויחשוב שיהיה לו יתרון ומעלה וכבוד על כל המלכים שהיו מעולם כפי מה שניבאו עליו כל הנביאים ממשה רבנו ע"ה עד מלאכי ע"ה, ומי שהסתפק אצלו מעלתו או נתמעט אצלו כפר בתורה שיעד בו בתורה בפירוש בפ' בלעם ופ' אתם ניצבים, ומכלל יסוד זה שאין מלך לישראל אלא מבית דוד ומזרע שלמה בלבד, וכל החולק על המשפחה הזאת כפר בשם ה' יתברך ובדברי נביאיו, ע"כ לשון **הרב** ז"ל בעיקר זה פרק חלק.

האמונה בעיקר הזה אינה כאמונה בשאר העיקרים המצוין בכל זמן שיש ראיה עליהם מדברים ההווים בעולם וכפי מה שנתבאר בכל אחד מהם, אבל הוא בדבר העתיד ואין עליו ראיה כי אם באמונת התורה לבד, ולכן הזהיר עליו **הרב** ז"ל להאמין ולאמת שיבוא ולא יחשוב שיתאחר אם יתמהמה חכה לו, כמאמר הנביא ע"ה, כי מה שלא הוגבל זמנו יכול להיות בכל זמן בין קרוב או רחוק, והבלתי מאמין לזמן קרוב ג"כ לא יאמין לזמן רחוק,

וגם אם יגביל לו זמן בעבור הזמן אשר גבל תמעט אמונתו לעתיד, וכן אם יגביל לו זמן לא יאמין ביאתו קודם הזמן ההוא, ואם בזמן שהגביל לו כפי דעתו לא בא לא יאמין ביאתו לזמן שאינו מוגבל לו כפי דעתו. ולכן האמונה היא שלא יחשוב שיתאחר כי אין לו זמן מוגבל ואפשר בכל יום ביאתו, כמו שאמר הכתוב היום אם בקולו תשמעו, וגם שנתאחר הרבה מן הזמן יהיה לו יותר תקווה כי הוא קרוב יותר מהזמן שעבר, וכמו שאמר הכתוב אם יתמהמה חכה לו, כי האיחור הוא סיבה לשתחכה לו יותר, ומה שאמר הכתוב כי בוא יבוא ולא יאחר כי בזמן ביאתו לא יאחר ולא תהיה ביאתו באיחור וזהו כפל בוא יבוא.

וכמו שהעיקרים הראשונים הם לעולם מזמן נתינת התורה, כן עיקר זה הוא כמותם, ולזה כתב **הרב** ז"ל ושיאמין שיהיה לו יתרון ומעלה וכבוד על כל המלכים שהיו מעולם, כי האמונה זו היא אפילו שאין להם לישראל שיעבוד מלכויות יש להם שכר באמונה זו, ויהיה קיום וחיזוק לתורתנו הקדושה בהתקיים עיקר זה מכמה פנים:

הראשון שיתקיימו כל הכתובים שבתורה ונביאים וכתובים המייעדים על עיקר זה ברמז או בפירוש, וכל עוד שהם בכוח יש לאומות פתחון פה על תורתנו ומטילים בה פגם ופקפוק, וכשיתקיימו היעודים שנרמזו בביאת הגואל בפועל אז כל האומות יאמתו דבר התורה ויעבדו את ה' שכם אחד, כדכתיב: כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד.

שנית יהיה חיזוק לכלל ישראל בקיום התורה ומצוותיה, כי יש בכל הדורות קצת קטני אמנה בקצת מצוות אשר יפקפקו בהן מצד מה שיפקפקו בגאולה העתידה בהיותה מתאחרת עידן ועידנים ופלג עידן לפי קוצר דעתם, וכשיגיע הזמן ותתקיים יהיה לכולם לב חדש ורוח חדשה לקיים את כל דברי התורה.

שלישית יהיה קיום וחיזוק לתורה שיתקיימו מצוות הכתובות בתורה אשר לא נתקיימו עדיין וקיומן תלוי בביאת הגואל, כמו תוספת ג' ערי מקלט, כמו שכתוב ואם ירחיב ה' אלוהיך וגו' ויספת לך עוד ג' ערים וגו', וכן מחיית זרע עמלק שלא נתקיים עד עתה ויתקיים לעתיד, כי לא יהיו נכללים בכלל שאר העמים אשר יקראו כולם בשם ה', כי גם הם לא יקראו בשם השם אם לא בסיוע אלוהי כמו שכתוב כי אז אהפוך אל עמים, ואת עם עמלק לא יסייע כי כבר קדם לו ייעוד המחייה ולא עשה כן לכל גוי.

הרביעית והיא העיקרית יותר מן הראשונות, היא המצאת שמו בכל העולם וכמו שכתבו והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גויים רבים וידעו כי אני ה', גדולתו הוא שידעו כל הגויים כי הוא ברא העולמות ואין צור כאלוהינו, וקדושתו הוא שמתנהג עם ברואיו בחסד ורחמים ואין קדוש כה' כי אין בלתו, שיכירו וידעו כולם כי אין בלתו, והודעת שמו הוא שידעו כי כל מה שיארע בעולם אם טוב ואם רע הכול מאתו יתברך. ומפני כי בעניין ההשגחה ייפול ספק בלבות בני אדם לתלות אותם על דרך המקרה כפי הזמן וכפי המעשה, לזה אמר לעיני גויים רבים, כי יהיה הדבר גלוי לעיניים מבלי ספק, וחזר ואמר

וידעו כי אני ה', כי עתה ידונו וידעו למפרע כי בכל הזמן העבר כל מה שאירע היה מאתו יתברך.

עוד ירמוז הכתוב אלו הד' פנים שיהיה בהם חיזוק לתורה בהתקיים עיקר זה, על הראשון אמר והתגדלתי בקיום היעודים, על הב' והתקדשתי בקיום התורה ומצוותיה אפילו אותם שהיו מפקפקים בקצת מצוות, על הג' ונודעתי לעיני גויים רבים הודעתו היא בתשלום קיום מצוות התורה אשר לא נתקיימו בזמן העבר, בפרט מחיית זרעו של עמלק שיהיה דבר מפורסם לעיני כל הגויים, ולכך אמר לעיני גויים רבים ולא אמר לעיני כל הגויים, כי ראשית גויים עמלק והוא לא יזכה להשביע עינו לראות בהצלחות אלו, וטרם ייכרת.
ועיקר הזה עם היותו אמתי ונכון הדבר מעם האלוהים וממהר האלוהים לעשותו, הוא יקר ותקיף מלהביא עליו ראיה מן הסברא ומן המוחש כמו שהבאנו בשאר העיקרים, והראיה הברורה עליו היא מן הקבלה אשר נשתלשלה לנו מפי אבותינו והיותה נרמזת בתורה נביאים וכתובים, ועם כל זה נחפש להביא ראיה מן הסברא ומן המוחש כשאר העיקרים, כי הדבר המקובל והאמתי לא תחסר כל בה לא יבצר ממנה מאמת השכל.

ולזה נאמר כי הראיה הלקוחה מן השכל והסברא היא, כי ידוע כי האל יתברך ברא את העולם להראות את כבוד גדלו וידו החזקה בפני כל ברואיו, ולמן היום אשר ברא אלוהים אדם על הארץ לא נהיה כדבר הגדול הזה ולא נשמע כמוהו, כי מה ששמעו כל האומות גדולת האל יתברך ביציאת מצרים ובמתן תורה לא היה אלא לפי שעה, ומפני שמועה זו לא רפו ידיהם מלעבוד העבודות הזרות אשר הורגלו בהן מקודם, ומאז ועד עתה לא פסקה זוהמת ע"ז מפי רבים, וגם כי קצת האומות נתקרבו אל האמת בידיעת מציאות האל יתברך והשגחתו על ברואיו, לא הגיעו להכיר גדולתו יתברך ולהתקרב אל דת האמת ומראים כי את ה' הם יראים ואת אלוהיהם הם עובדים.

ולכן לא נשלמה עדיין כוונת בריאת העולם עד שיתקרבו כולם אל דת האמת, וכמו שאמר הכתוב כי אז אהפוך אל עמים שפה וגו' ולעבדו שכם אחד, באמרו כי אז נראה כי עד עתה לא נהיה, ואמר לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד מה שלא נתקיים בכל הזמנים העוברים, ואז יקראו כולם בשם ה' בעת צרתם ויעבדו אותו בשמור מצוותיו כולם יחד, לא כמו שהיו עושים לשעבר, כי גם שקצתם היו עובדים לשם ה' ומודים מציאותו ועבודתו, כל אחד היה עובדו עבודה מיוחדת לא ראי זה כראי זה וכולן שלא כדת משה, ואז תהיה העבודה שכם אחד לכולם יחד בדת משה עליו השלום.

ולזה אמר הכתוב (ישעיה מ"ג) כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו יצרתיו אף עשיתיו, כי כל מה שברא האל יתברך בעולמו לא בראו אלא לכבודו וצריך שיתקיים בזמן מה, ועד עתה

לא נתקיים כי כל זמן שרבים עובדים ע"ז איה כבודו, וכל זמן שהם מכעיסים אותו בשאר התועבות איה מוראו, ובזמן הגאולה כולם יהיו נקראים על שמו כי יכרתו שם הבעלים מפי העמים ולא יקראו עוד בשמם על שם השרים המיוחדים להם מלמעלה, אלא כולם יקראו על שם האל יתברך שכלם יקיימו תורתו ומצוותיו, ואז לכבודי בראתיו, וכפי שאמר הכתוב כי אז אהפוך אל עמים וגו', אמר כאן יצרתיו אף עשיתיו, כי האומות אשר הורגלו מימי עולם בעבודות זרות ומשנים קדמוניות בתועבות גדולות איכה יעבדו הגויים האלה את ה' אלוהי השמים ואיך ייכנע לבבם הערל לעבוד את ה', אם לא שיהפוך האל יתברך בפועל את לבם להטיב, ויהיה יוצר ובורא אותם ועושה אותם מתחילת תולדותם אותם שיולדו בזמן ההוא שיהיו מוכנים לעבודתו יתברך בלימוד התורה ואמונת שורשיה ובמעשה המצוות, וזה אמר הכתוב יצרתיו אף עשיתיו לרמוז אל שני הדברים.

וכן נרמז בזה הכתוב עניין הבריאה הראשונה שנאמר בה בריאה יצירה עשיה, ויברא אלוהים את האדם בצלמו וגו' וייצר ה' אלוהים את האדם, ואמר קודם נעשה אדם בצלמנו, ואמר כל הנקרא בשמי על שם זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם, כי כמו שבראו בצלמו כן קראו אדם על שמו, ולכבודי בראתיו הוא מה שאמר הכתוב ויברא אלוהים את האדם בצלמו, ומפני שהזכיר צלמו בבריאה אמר ולכבודי בראתיו והוא כבוד צלמו, יצרתיו היא היצירה כמו שאמר הכתוב וייצר ה' אלוהים, ואמר אף עשיתיו על מה שאמר הכתוב נעשה אדם, ומפני זה צריך לתקן בריאת האדם בסוף הימים שיהיו כולם מוכנים בטבעם לעבודת האל יתברך כדי שתושלם כוונת הבריאה. ולכן אמר הכתוב (עובדיה א') והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, כי עד עתה בכל הזמנים העוברים כביכול לא היה מלך על כל הארץ, כיון שרובם היו עובדים הבעלים והעשתרות והיו נמסרים תחת ממשלת שרי מעלה, ובזמן הגאולה שיתקרבו כל האומות אל דת האמת אז תסתלק שררת השרים מעליהם ויסתופפו כולם תחת כנפי השכינה ויהיה ה' עליהם ג"כ למלך בכל הארץ.

ואמר ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, כי בבריאה הראשונה הזכיר שם אלוהים בכל ששת הימים כי הכול נברא במידת הדין ואח"כ שתף מידת רחמים למידת הדין, כמו שכתוב ביום עשות ה' אלוהים ארץ ושמים, ועתה ביום זה יהיה הכול מידת רחמים, כי יבולע המוות לנצח וגו' ויסיר לב האבן, ולזה אמר יהיה ה' אחד ושמו אחד, כי כמו שיהיה הוא יתברך נקרא אחד בכל הגויים שיחזרו אל דת האמת, כן יהיה שמו אחד והוא ה' במידת רחמים כי לא יהיה מידת הדין כלל, ולא בשיתוף לה מד"ר אלא הכול רחמים והוא שם בן ד' אותיות.

ומפני כי בכל השנים ג"כ הוא יתברך מלך על כל הארץ, וכמו שאמר הכתוב (תהלים י') ה' מלך עולם ועד שמשמעו על כל האומות לעולם לכן אמר, כי מה שיהיה ה' למלך על כל הארץ ג"כ עד עתה היה, אלא בערך מה שיהיה עתה אחד ושמו אחד כפי מה שנזכר למעלה הוא שאמר כי יהיה ה' למלך. ויש הפרש בין היותו מלך עד עתה למה שיהיה, כי מה שהיה עד עתה הוא כמולכים בכיפה בעולם הזה בתחתון שקצתם הם מקבלים מלכותו וגזרותיו והם תחת ידו, ורבים והם הרחוקים ממדינת מלכותו הם מקבלים עליהם להיותם משועבדים לו ונותנים לו מס על כורחם ועושים כרצונם בכל עריהם, אותו הם יראים ואת נימוסיהם הם עובדים.

וכן הם האומות עד עתה שהם ממליכים אותו ואת אלוהיהם הם עובדים, ומה שיהיה מלך לעתיד הוא על כל הארץ בשווה, כי כולם ידעו את ה' ויעבדוהו שכם אחד, וכן אמר הכתוב בשירת הים מקודש ה' כוננו ידיך ה' ימלוך לעולם ועד, כשיראו האומות שבתכונתו יתכונן בית המקדש על ידיו ולא יהיה מעשה ידי אדם ולא יעלה בידם להחריבו כמו שעשו בשנים הראשונים בעונותיהם של ישראל, אז יסתופפו תחת כנפיו ויהיה מלך לעולם וכאילו אז ימלוך לעולם ועד. ומצאנו בכתובים ה' מלך עולם ועד, ה' מלך תגל הארץ, וסדרום חכמים יחד בתפלות עם הכתוב בתורה ה' ימלוך לעולם ועד, כי הם רומזים למציאות האל יתברך שהוא הווה והיה ויהיה, וכן הוא רומז על השגחת האל יתברך בעולם הזה, ועל כי חידש העולם ובראו מאין, ועל זמן הישועה ותחיית המתים, כי אז תהיה מלכותו כוללת על כל עמי הארץ הנמצאים בדור ההוא, ועל כל הדורות העוברים אשר לא היו צדיקים ותמימים בדורותיהם ואותם שהיו עובדי ע"ז, ועתה בזמן התחייה יקומו כולם ויכירו כי הוא מלך על כל העולם, וקצתם יתקיימו בתחייתם אם יהיו ראויים וקצתם יחזרו לעפרם כשהיו אם לא יהיו ראויים אחר שיראו ויבושו.

ויהיה סדר חיבור אלו הכתובים כך, כי קודם משיג ומאמין האדם ההווה בימיו ביכולת והשגחת האל יתברך על ברואיו, ואח"כ משיג מה שהיה לפניו, ומהם ישיג ויאמין על שיהיה אחריו ולהיות משה רבן של נביאים הוזכר בשירתו ובתחילת נבואתו שהשיג מה שיהיה באחרונה באמרו ה' ימלוך לעולם ועד, רומז לזמן הגאולה והתחייה, כי בגאולה ראשונה שהיא יציאת מצרים נרמזה גאולה האחרונה במה שאמר ה' ימלוך לעולם ועד, כלומר גם כי עתה הוא מלך על ישראל שהוציאם בכוחו הגדול ממצרים מבית עבדים ועשאם עבדיו ולא עבדים לעבדים, עוד ימלוך יותר על עם רב מהם בזמן הגאולה, ויהיה המלוכה ההיא בלי הפסק אלא לעולם ועד, לא כגאולה זו שיש ויש אחריה שיעבוד מלכויות, וכאילו כביכול אינו מלך עליהם בזמן השעבוד כי גלו לבבל שכינה עימהם וכו'.

וכן נרמז עניין תחיית המתים בגאולה זו בפסוק זה, כי האל יתברך יעד לאברהם אבינו ע"ה במעמד בין הבתרים ודור רביעי ישובו הנה, והיה ראוי שיתקיים בכל הדור הנמצא בזמן יציאת מצרים, ולסיבת היותם בלתי ראויים לא נתקיימה הגאולה אלא בחומשם או באחד מחמישים או אחד מת"ק, ורצה האל יתברך שיתקיים ייעודו הטוב לעתיד לכל הדור ההוא הרביעי שהיו עם רב כמו שנזכר, ולכן אמר כאן ה' ימלוך לעולם ועד, כלומר עתה לא מלך כי אם על חומש הדור ההוא או אחד מחמישים או מת"ק, ואז ימלוך על כולם בבת אחת בזמן התחייה. והראיה על זה כי אותם שיצאו שלושים שנה קודם הזמן והיו ראויים, אלא שרצו לקרב את הקץ קודם זמן ונהרגו, ועל ששמו בפועל לקיים היעוד זכו לתחייה בזמן יחזקאל בבקעת דורא, ומפני שקדמו בזמן שיעבוד שלא הגיע העת לא זכו לתחייה בזמן שהיו ישראל בגאולה והמעלה, אלא כשהתחילו להשתעבד בשעבוד בבל בזמן יחזקאל, ולכן בזמן התחייה יחיו ג"כ ריבוא ריבואות אלו הנכנסים בכלל היעוד הנזכר, כי גם שלא היו ראויים ליגאל אז מצד רשעם, אינם בכלל הפושעים אשר אינם ראויים לתחייה, מפני שלא ניתנה אז התורה עדיין ולא היו ראויים ליענש על מה שעברו, והיו כגויי הארץ ועשו כמעשה ארץ מצרים אשר ישבו בה, אבל לעניין הטובה לגאול אותם בכלל הכשרים לא היו ראויים.

ובקבלת עונש חטאתם אשר עברו על מצוות בני נח רצה הקב"ה לזכותם להיותם בני אברהם יצחק וישראל כדי שיזכו לתחייה באחרית הימים ויתלוו אל האבות בתחייה, כי הם מתייחסים אליהם בכמו שלא הגיעו לזמן קבלת התורה ועל זכותם נשענו בתחייתם, וכולם היו תל אחד בקבורה בת"ל שנים שמימי היעוד מעמד בין הבתרים עד זמן יציאת מצרים, וכן יהיו תל א' בתחייה, ויצטרף זכות האבות לריקנין שבהם ויהיו כולם מלאים מצוות כרמון מזכות האבות והשבטים ובניהם ובני בניהם הישרים בלבותם אשר בזה יתקיימו לעתיד, כי כולם היו בלתי מצווים בקיום התורה, וגדולת אותם שהיו בלתי מצווים ועושים תגדיל אז אותם שהיו בלתי מצווים ואינם עושים, כי כולם תל אחד היו ויעמדו נד אחד לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד.

ונחזור אל העניין והוא הבאת ראיה מהסברא לביאת המשיח מלבד מה שהובא, ונאמר כי אחר שישראל נבחרו להיות לעם לה' בקבלת התורה ומצוותיה, צריך שיהיו ידועים וניכרים כי הם עם הקודש ברוכי ה' בהיותם מושלים מים עד ים, למעלת התורה כי היא גברה על כל הדתות ואמתית מכל נימוסי הגויים, והבלתי מאמינים בה צריך שיהיו נכנעים למקיימים אותה, ובכל זמן שהיה מלכות לישראל אפילו בזמן שלמה המלך ע"ה שהיו איש תחת גפנו ותחת תאנתו עדיין היו האומות מחזיקים בדתם ובמלכותם ולא היו מחשיבים את ישראל ולא את דתם, ולכן יגזור השכל כי האל יתברך אשר בחר באבות וזרעם אחריהם ונתן להם תורתו, שירים וינשא אותם על כל העמים בזכות התורה שקבלו עליהם מה שלא רצו שום

אומה ולשון לקבל אותה, וכמו שהוא אדון כל הארץ וברא כל העולמות לכבודו, כן ישים את ישראל לראש על כל העמים, ועמדו זרים ורעו צאנם ובני נכר איכריהם וכורמיהם, מעצמם יעמדו להיות משמשים את ישראל ולהיות איכריהם וכורמיהם, וזה לא יתכן להיות בדרך טבע כי אם ע"י נס, שיקים האל גואל לישראל והוא משיח בן יוסף אשר ילחם מלחמות ה', ואחריו משיח בן דוד שינוח עליו רוח ה' רוח חכמה וגו' עד וברוח שפתיו ימית רשע, ולא ישאו עוד גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, וכמו שהאריכו הנביאים ע"ה ביעודי זמן הגאולה.

שער היסודות פרק נא [הקושי להוכיח את בא המשיח]

הראיה מן החוש קשה להביאה, כי לא נתברר בחוש ביאת המשיח כי עדיין לא בא ולא אכלוהו בשום זמן אפילו בימי חזקיהו כמאמר הלל, ואם כל זה תיקל גיבורת הבאתה בעיני משאר הגאולות אשר נתראו בחוש, כמו יציאת מצרים שכתוב ועבדום וענו אותם ד' מאות שנה וגו' ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, ונאמר למשה כשנשלח להוציאם וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו וגו' אל ארץ זבת חלב ודבש וגו', ונאמר בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה, ונתקיים הכול היציאה ברכוש והעבודה בהר המצוין והביאה לא"י והיותה ארץ זבח חלב ודבש, והיה קיום יעוד זה באותות ובמופתים וביד חזקה ובזרוע נטויה.

ויש ממנו ראיה מן החוש, כי הגאולה העתידה המיועדת בנסים ובנפלאות גדולים מהם תתקיים כמו שנתקיימה זאת, וגם כן יש ראיה מן החוש משאר הגאולות אשר נגאלו ישראל בשאר השעבודים אשר נשתעבדו, אלא שגאולת מצרים היא דומה יותר לגאולה העתידה בריבוי הנפלאות אשר נעשו בה, גם כי אין להם ערך אל הנסים ונפלאות אשר יהיו בימים ההם, וכמו שאמר הנביא ע"ה (ירמיה ט"ז) לא יאמר עוד חי ה' אשר העלה וגו' מארץ מצרים וגו' אשר העלה מארץ צפון וגו'. ועל זה אמר הנביא (מיכה ז') כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, והוא נודע כי הנפלאות אשר יראנו הן רבות באיכות וכמות יותר מנפלאות מצרים, אלא הכוונה היא להביא ראיה מן החוש, כי כמו שהראנו נפלאות בימי צאתנו ממצרים נהיה בטוחים ג"כ בביאת הגואל המשיח, כי משם ראיה כי גאולת מצרים היא דומה יותר משאר גאולות לגאולה העתידה, ולזה אמר אראנו נפלאות כי שניהם דומות זו לזו בריבוי הנסים והנפלאות כמו שכתבתי.

ותשוב תתפלא בעניין הנסים והנפלאות המיועדים להיות בזמן הגאולה, כי הוא מן ההכרח שיהיו נסים ונפלאות גדולים ונאמנים כנסי מצרים לעין כל, אשר לא יסופק בהם לומר שהם בדרך חכמה או מכשפות כמו שהיו חושדים פרעה וחכמיו את משה ואת אהרן. וביאור זה כי ריבוי הנסים והנפלאות שנעשו במצרים הוצרכו משני פנים:

האחד מצד ישראל שהיו בלתי מאמינים,
ומצד פרעה ומצרים.
אם מצד ישראל הוא ידוע כי הם לא היו מאמינים בגאולה כי אם קצת מיעוט שבהם שהייתה להם זכר מסורת מיד אביהם שיהיו נגאלים בלשון פקידה, וגם ראינו כי לא מצד תשובה נגאלו כי לא שבו בתשובה ולא צעקו לה' לשישוב להם וירפאם, ומה שצעקו לא היה מצד תשובה אלא מצד העינוי כמו שצועק המוכה על מכתו מצד צערו, וכמו שאמר ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שוועתם אל האלוהים מן העבודה, כי לא צעקו אלא מצד אנחת וצער העבודה, ואף גם זאת הצעקה לא הייתה לאל יתברך כי אינו כתיב ויצעקו אל ה', ועם כל זה עלתה צעקתם אל האלוהים ושמע נאקתם אשר היו נואקים מצד העבודה, וזכר להם ברית אבות כמו שכתוב, ויזכור אלוהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב.

ולא כן היו הגאולות אשר נגאלו ישראל מן השעבודים אשר היו משועבדים תחת האומות, שהרי בספר שופטים על מה שעברו על מאמר ה' והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם ואבדתם וגו' והתנחלתם וגו' והם לא כן עשו, כתיב ולא הוריש מנשה את בית שאן ואפרים לא הוריש, וכן בזבולון ואשר ונפתלי, והיה סיבה שלחצו האמורי את בני דן, והיה בזה קיום תחילת יעוד והיה אשר תותירו מהם לשיכים בעיניכם ולצנינים בצידכם וגו', וכתיב ויעל מלאך ה' מן הגלגל אל הבוכים ואמר אעלה אתכם וגו', ויהי כדבר מלאך ה' את הדברים האלה וגו' וישאו העם את קולם ויבכו וגו' ויזבחו שם לה', וכתיב אח"כ ויעשו בני ישראל הרע בעיני ה' ויעבדו את הבעלים וגו', כי עתה מה שעשו מעניין אשר לא הורישו את הכנעני היה רע להם ולעיניהם, וכמו שכתוב לשיכים בעיניכם, אבל מה שעשו עתה היה רע בעיני ה' וגו' והוא עבודת הבעלים והעשתרות, ולכן חרה אף ה' בהם ויתנם ביד שוסים וגו', והיה מקים להם שופטים להושיעם.

ואח"כ ביאר בפרט עניין חטאתם והשופט אשר היה מושיע אותם כשהיו צועקים אל ה' כמו שכתוב ויצעקו בני ישראל אל ה' ויקם להם מושיע את עתניאל בן קנז, והוסיפו לעשות הרע וחיזק עליהם את עגלון עד אשר צעקו אל ה' והקים להם מושיע את אהוד בן גרא, וכן עד כמה פעמים כתיב בהם שצעקו אל ה' והוא עניין התשובה מאשר חטאו בו ובזה היו נושעים, ולא כן היה תשועת ישראל ממצרים כי לא נגאלו בתשובה אלא בזיכרון ברית האבות. והעניין הוא כי לא היו מעלים אל לבם עניין עוצם רפואת התשובה לחטאם וגם לא היו מחשיבים עצמם לחוטאים ולא היו משימים עצמם רשעים, כי לא נצטוו עדיין בשום מצווה לשיענשו על עברם עליה, אלא מה שהיה להם מסורת מאבותם שהיו שומרים מצוות ה' והיו בלתי מצווים ועושים. ועניין מה שזכו יוצאי מצרים להיות נגאלים ולא אחיהם הרבים מהם והם אותם אשר מתו בשלושת ימי האפילה, אשר אלה היו אחד מחמישה או

אחד מחמישים או אחד מת"ק מהם, כי המתים היו רשעים ולא היו מוכנים לשוב ולא לקבל את התורה המיועדת להם אז, כמה שאמר הקב"ה למשה בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלוהים על ההר הזה, ואלו שנשארו לא היו רשעים במעשיהם כמו אלה והיו מוכנים לקבלת התורה, והם דור המדבר אשר להם ניתנה תורה למורשה.

ואחר שנתבאר כי יוצאי מצרים לא נגאלו בתשובתם, אלא בחסדי ה' וזכרו ברית האבות היותם נכונים לקבלת התורה, והדורות הבאים בימי השופטים ואחריהם לא היו נגאלים אלא בתשובה, א"כ היה צורך גדול עניין ריבוי הנסים והנפלאות במצרים לשיאמינו ישראל בגאולה העתידה לבוא להם, וגם לנקמת מצרים על מה שהרעו להם, והנה האותות הראשונים אשר נצטווה משה רבנו עליו השלום לעשות, היה בשביל ישראל ועליהם האמינו כמו שאמר ויעש האותות לעיני העם ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בנ"י וכי ראה את עניים ויקדו וישתחוו, והאותות שנעשו בביאת המכות היו צריכים לסיבת ישראל שישמחו שנמדדו המצרים במידה שמדדו להם, כמו שיחסו במדרש כל מכה לכל צער שהיו מצערים לישראל כדומה לו ולסיבת מצרים. וכן הנסים העתידים להיות בזמן המשיח יהיו מרובים באיכות ובכמות, גם כי ישראל שומרים את התורה ומאמינים בה מפני מה שעבר מן הזמן בשעבוד וגלות ישראל, ולא נתגלה קצם עדיין וכמעט יהיו נואשים מן הגאולה עד שתבוא, ויאמינו בה ויהיו לבותם בטוחים בהתמדתם מצד ריבוי הנסים אשר יהיו אז, וכן סיבת ריבוי נסים שיהיו אז הוא, כי היא גאולה שלא תהיה אחריה גלות, ובמה נהיה בטוחים שלא תהיה אחריה גלות, אלא במה שכל הגויים והעמים אשר הגלונו ושיעבדו בנו וזולתם יעלה על לב הטובים מהם שיהיה לב רובם להיכנס תחת עול התורה ולהסתופף תחת כנפי האל יתברך, ואז יהיו כמשועבדים לנו בהיותנו אנחנו קודמים להם בקבלת התורה והסתופפות תחת כנפי השכינה, ואז יתקיים הכתוב, אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד, ואמר אהפוך על כי הוא יתברך בזמן נתינת התורה היה מחזר אחר כל אומה ואומה שיקבלוה כמו שדרשו ז"ל, ולא רצו לקבלה בהיותם ערלי לב וערלי בשר.

ועתה בזמן המשיח והתחייה יהפוך את לבם לטובה, ובזה יתקיים כוונת בריאת העולם כי לא נברא אלא בשביל התורה, וכל זמן שכל העולם כולו אינם מקיימים התורה אין הבריאה בשלמות כי אין קיום העולם כי אם על התורה, וכמו שקודם שקבלו ישראל התורה היה העולם מתקיים בחסדו יתברך כ"ו דורות כנגד כ"ו כי לעולם חסדו, כן אחר נתינתה אינו מתקיים שאר העולם והוא חו"ל אשר הוא מושב כל העמים כי אם בחסדו יתברך אשר הוא משפיע טובה וברכה עד בלי די בא"י בזכות ישראל מקיימי התורה, ומברכותיה יבורכו שאר הארצות בחסדו יתברך, וכמו שדרשו על הכתוב (איוב ה') הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות, ובשבילם יקבלו התורה ויקראו כולם בשם ה' ויעבדוהו שכם א',

כלומר ביחד לא שיהיו ניזונים בחסד ע"י ישראל כמו שהיה עד עתה ואז יתקיים כל העולם בזכות התורה כי כל באי עולה יקיימוה ולא יצטרך החסד הנזכר. ויש סעד לעניין זה מעניין בריאת העולם שנברא בשביל התורה, וכן אדם הראשון שהוא עיקר העולם נברא הוא וכל זרעו בשביל התורה, ובהיותו יציר כפיו של הקב"ה היה הוא מוכן וזרעו מוכנים לקבלה, אלא שהרעו רוב זרעו ולא זכו אז לקבלתה, כי אם עם ה' אלה, ומארץ מצרים יצאו לעבוד ה' אלוהים על ההר הזה המצווים בהלכות התורה כולה, וכמו שכל הדברים יחזרו אל תכונתם הראשונה בזמן העתיד כמו שאמר הכתוב (ישעיה י"א) ופרה ודוב תרעינה יחד ירבצו ילדיהן ואריה כבקר יאכל תבן, כן העמים יחזרו אל תכונתם הראשונה, והוא היותם בני אדם הראשון אשר היה יציר כפיו של הקב"ה, ויוכנו להיותם ממקבלי התורה כמו שהיו מזמן אדם הראשון, וע"ז העניין ראינו בכל הדורות אשר באים קצת מכל האומות לחסות תחת כנפי השכינה ולהתגייר, כי הם חוזרים אל הכנתם הראשונה כמו שנזכר.

ואצלי עוד טענה בזה, כי כשחזר האל יתברך עם התורה לאומות ולא רצו לקבלה, מסתמא היו בין כל אומה ואומה מעטים אשר היו רוצים לקבלה, ולא עלה בידם כי היו בטלים ברוב, כי אין שום דבר מוסכם בכל העולם מדעת כל העולם כי אם מרובם, כי הדעות של בני אדם מתחלפות ואי אפשר שיסכימו כולם על דבר א' אפילו יהיה דבר הגון כל שכן דבר שאינו הגון והוא סרבנות קבלת התורה, ואחר שהיה בכל אומה מיעוט הרוצים בה ולא עלה בידם רצה הקב"ה שלא לקפח שכרם, ונתן מקום לזרעם אחריהם שיתנו אל לבם לקיים מחשבת אבותם אשר היה רצונם לקבלה ולא עלה בידם, וקרוב הוא, כי כל המתגיירים בדורות החולפים וההווים שהם מאותם שרצו רגלי אבותם לעמוד בהר סיני ולא עלה בידם כנזכר, ובזמן העתיד אפילו זרע הבאים מאותם שלא רצו יחזרו למקור הראשון יציר כפיו של הקב"ה, כי הוא הנותן כח והכנה לכל זרעו בהיותו יציר כפיו לשיהיו ראויים כולם ומרוצים לקבלה לעבודת ה' כמו שנזכר. ובכל זה יש ראיה בביאת המשיח כי הוא מוכרח שיבואו כל העמים לרצון קבלת התורה מצד הכנתם הראשונה, ולא יתכן זה כי אם בביאת המשיח כי ע"י הנסים והנפלאות יאמינו כל העולם ויהפך לבם לעבודת ה' כמו שנזכר.

וכן אפשר לומר כי אותם שיצאו מן כל ישראל לדת האומות בכל הזמנים העוברים, הוא כי באולי אבותם אשר היו בזמן נתינת התורה מיעוט ישראל לא קבלו בסבר פנים יפות עד שכפה עליהם את ההר כגיגית, ונמשכו אחר הרוב, ולכן יצאה פרי מחשבתם לפועל בדורות הבאים שיצאו מן הכולל ופרקו מעליהם עול התורה.
וכן יש ראיה מן החוש לביאת המשיח מן היעודים אשר נתייעדו על ידי דניאל בד' מראותיו: **במראה הא'** ניבא ויעד על ד' מלכויות והם ד' החיות, ובסופה ניבא ויעד על החמישי והוא ביאת המשיח, במה שאמר חזה הוית בחזוי ליליא וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה הוא

ועד עתיק יומיא מטה וליה יהיב שלטן וגו', והוא מלך המשיח ואח"כ אמר אתכרית רוחי אנה דניאל בגו נדנה וגו', ויציבא אבעא מיניה, ופשר מיליא יהודעננני אילין חיותא רברבתא די אינין ארבע ד' מלכין יקומון מן ארעא ויקבלון מלכותא קדישי עלייניין ויחסנון מלכותא עד עלמא ועד עלם עלמיא, אדין צבית ליציבא על חיותא רביעיתא די הוה שניא מן כלהון וגו' וקרנא דיכן עבדא קרב עם קדישין ויכלה להון עד די אתה עתיק יומיא וגו', וכן אמר חיותא רביעיתא מלכו רביעאה תהוא בארעה די תשנא מן כל מלכותא וגו' ומלין לצד עילאה ימלל וגו' ויתיהבון בידה עד עידן עידנין ופלג עידן וגו', מלכותא ושלטנא ורבותא די מלכות תחות כל שמיא יהיבת לעם קדישי עליונין וגו' ומלתא בלבי נטרת.

ובמראה השנית אמר ואשא עיני ואראה והנה איל אחד עומד וגו' ויאמר אלי עד ערב בקר אלפים ושלוש מאות ונצדק קודש וגו', ומראה הערב והבקר אשר נאמר אמת הוא ואתה סתום החזון כי לימים רבים, וכל המפרשים פירשו ערב ובקר ומנין אלפים ושלוש מאות על ביאת המשיח.

ובמראה השלישית כתוב ולהביא צדק עולמים וגו' ולמשוח קודש קודשים, והוא רמז על גאולתנו, וכמו שפירשו הרב **הר"י אברבנאל** ז"ל בפירושו לדניאל בספר מעייני הישועה.

ובמראה הרביעית כתוב ועתה אמת אגיד לך הנה עוד ג' מלכים עומדים לפרס וגו', וכתיב בסוף ובעת ההיא יעמוד מיכאל וגו' ובעת ההיא ימלט עמך כל הנמצא כתוב וגו'. הרי בכל המראות נתייעד ביאת המשיח ונתייעדו קודם יעודים על ארבע מלכויות, וכמו שראינו בחוש שנתקיימו כבר כל היעודים אשר נתייעדו ד' מלכויות, כן יתקיימו היעודים אשר באו בכל המראות בעניין הגאולה וביאת המשיח.

ועוד יש תקווה ובטחון יותר ליעוד המשיח מיעודים הקודמים מפני שיעוד המשיח בא בכל המראות באחרונה כאילו תכלית כוונת כל הארבע מלכויות הוא לביאת המשיח, ואם מה שלא היה בו עיקר להודעתו נתקיים, כל שכן שיתקיים מה שהוא עיקר המראות והוא ביאת המשיח, וכן בחלום נבוכדנצר הראשון הוזכרו המלכויות ואח"כ יעוד מלך המשיח, כמה שכתוב וביומיהון די מלכיא אינון יקים אלא שמיא מלכו די לעלמין לא תתחבל וגו', וכל מלכויות הד' הנזכר בחלום ובמראות הוא מלכות ישמעאל כמו שהאריך **הרב אברבנאל** ז"ל במעיינותיו ותמריו, וכתב שבעים נבואות כנגד שבעים תמרים שנתנבא דניאל בד' מראותיו ושנתקיימו מהם ס' והיו"ד עתידות להתקיים, מהם חורבן והשחתת ישמעאל, ומהם בגאולת ישראל, ומאותם שנתקיימו ראיה שיתקיימו השאר, וכן מפתרון חלום הראשון של נבוכדנצר אשר נתקיים רובו במה שקרה לד' מלכויות יש ראיה מן החוש שיתקיים גאולת ישראל הרמוז בו, כי אותו החלום הוא כמו מראות הנבואה שראה דניאל כי במראה נראה לו החולם שחלם נבוכדנצר ופתרונו.

וכן נתקיים בחוש הדברים אשר נתייעדו מפי חכמים שיהיו קודם ביאת המשיח, כמו מה שאמרו בדור שבן דוד בא נערים ילבינו זקנים וגו' ובריית דר' נהוראי העזות תרבה וכו', ולכידת קושטאנטינ"ה בשנת רי"ג נתייעד בפסוק שישי ושמחי בת אדום יושבת בארץ עוץ וגו' כפי התרגום, וכמו שהבאתי **באגרת גאולת עולם** פ"ג שחיברתיה בשנת ה' רצ"ה, וכן ממה שאמרו בפרקי רבי אליעזר על פסוק כי מפני חרבות נדדו וגו' שלושה מלחמות של מהומה עתידין בני ישמעאל לעשות באחרית הימים, שמורה על לכידת קושטאנטינ"ה ורודא"ס, וכמו שפירשו שם, וכמה דברים אחרים שנתייעדו ונתקיימו, וכן אנו בטוחים שיתקיים ביאת הגואל במהרה בימינו, אמן.

שער היסודות פרק נב [ראיות מהמקרא לבוא המשיח]

ואחר שהבאתי ראיות לביאת המשיח מן השכל ומן החוש, נקל זאת בעיני להביא ראיות מן הקבלה תורה נביאים וכתובים מתפרשות בדברי חז"ל על הכתובים, אמרו ז"ל בראשית ברא אלוהים, ששה דברים קדמו לבריאת העולם יש מהם שנבראו ויש שעלו במחשבה להבראות, **התורה וכסא הכבוד** נבראו,

תורה מנין ה' קנני ראשית דרכו,

כסא הכבוד מנין דכתיב: נכון כסאך מאז, **האבות וישראל ובית המקדש ושמו של המשיח** עלו במחשבה להבראות,

האבות מנין דכתיב: כענבים במדבר וגו',

ישראל מנין דכתיב: זכור עדתך קנית קדם,

בית המקדש מנין שנאמר כסא כבוד מרום מראשון,

שמו של משיח מנין שנאמר יהי שמו לעולם.

כוונת קדימת הדברים לבריאת העולם, הוא הסכמתו יתברך לברוא אותם כיון שהיה בורא העולם כי לא יהיה קיום והעמדה לעולם אם לא יקדמו אלו, ולכן אמרו כי כל הששה דברים קדמו לעולם, אבל יש מהם שנבראו בפועל קודם בריאת העולם והם תורה וכסא הכבוד, ויש שעלו במחשבה להבראות קודם שנברא העולם ונמלך אח"כ האל יתברך כביכול שלא לברוא אותם כי אם אחר כך לסיבה ידועה אצלו, או שנאמר שעלו במחשבה קודם בריאת העולם שנבראו אח"כ ולמעלתם עלו במחשבה קודם, ולא נבראו מיד כשעלו במחשבה כשאר הדברים הנבראים בששת ימי בראשית שנבראו מיד במחשבה לברוא אותם.

וסיבת הבריאה כפועל תורה וכסא הכבוד קודם בריאת העולם, הוא כי אין קיום והעמדה לעולם בשום אופן כי אם במציאותם ובקיומם.

אם התורה כי היא קיום העולם וזולתה אין לו קיום, כי בשבילה נברא העולם כאומרם ז"ל בשביל התורה שנקראת ראשית, וגם כי לפי בריאת העולם הייתה תכונת בריאתו

שיתקיים בקיום התורה ויחרב בביטולה, כי כמו שבבריאת האדם שהוא עולם קטן יש הוראה כי אין לו קיום כי אם בקיום התורה בהיות איבריו רמז למצוות עשה רמ"ח וגידיו כנגד מצוות לא תעשה שס"ה, כן העולם הגדול יש רמז בתכונת בריאתו בידיעת בוראו לעניין קיום המצוות ע"י האנשים הנבראים בו, ויש רמז בזמן שהם שס"ה ימות החמה למצוות לא תעשה שאם לא יתקיימו בו גם הוא לא יקיים את תפקידו, ואם כן קיום העולם תלוי בקיום התורה במין האנושי, כי כך הייתה דעת הבורא יתברך ליתן אותה לכל העולם אם ירצה לקבלה ולקיים אותה ואם לא יקיימוה יחרב העולם.

ואם כסא הכבוד, הוא גם כן סיבת בריאת העולם ובזולתו הייתה בריאת העולם לבטלה, כי הוא הוראה על השכר הצפון לצדיקים בנפשותם החצובות מתחת כסא הכבוד, כי מכבוד כסא כבודו הוא חולק כבוד ליראיו ושכר לנפשותם בגן עדן ועולם הבא הנמשכים מהוד והדר כבוד כסאו, כי עיקר בריאת האדם בעולם הוא לשיקנה מעלה וכבוד לנפשו בקיום התורה והמצוות, בהיותו מורכב וקורץ מחומר וצורה אשר היצר הרע עומד לימינו לשטנו ועם כל זה הוא מתאמץ ומתרברב בחכמת נפשו ובחריצות יצר הטוב לעסוק בתורה ולקיים כל מצוותיה, אין ספק כי בזה יש לו, שכר הרבה בעמלו אשר יעמול תחת השמש וקונה עולמו בהשתדלותו, ובזה יש לו שכר ותגמול יותר מן המלאכים, כי אין להם יצר הרע שיעכבם בפעולתם וימנעם מלהשיג רצון קוניהם.

ועל זה אמרו גדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת, וזו הייתה כוונת בריאת העולם כי הנפשות הן נחצבות מתחת כסא הכבוד ומשיגות מיקר תפארת השכינה כל נפש כפי מעלתה, וכל ישעה וחפצה בעולם הזה הוא לחזור אל מקומה אשר ממנו נחצבה והרי היא הייתה בו מקודם, ומה הרוויחה בהיותה מורכבת בחומר השנים אשר הייתה נעצרת ואדוקה בגוף, אין זה כי אם ההשתדלות והבחירה אשר בחרה נפש הצדיק בעולם הזה לעבוד הבורא יתברך, כי בזה קונה בפיה ובלבבה שכר עולם הנשמות מתחת כסא הכבוד, ולא תצטרך לחסד ורחמים הנעשה לנשמות תחת כסא כבודו כי לא היה דרך כשכר אלא דרך חסד כמו שנזכר, ונתבאר סיבת קדימת בריאת התורה וכסא הכבוד לבריאת העולם.

וסיבת הארבעה דברים אשר עלו במחשבה להבראות קודם שנברא העולם, הוא גם מפני כי הן סיבת קיום העולם אבל אין ביטולו תלוי בקיומם, כי אחר שנבראת התורה היה יכול להתקיים העולם על ידי מי שיקבל התורה ויקיים מצוותיה אי זו אומה שתהיה שתקבל את התורה, כל שכן אם כלל המין האנושי היו מקבלים אותה ולא היה צורך לייחד את האבות לבדם בקיום התורה בלתי מצווים ועושים, ולא את ישראל שיהיו מיוחדים בקבלת התורה בזכות האבות, ולא בית המקדש בירושלים נחלת ישראל, ולא שמו של משיח בן דוד, כי בקבלת התורה וקיומה על ידי אומה אחרת או על ידי כלל עדת האומות ובכללם אומת

ישראל היה יכול להתקיים העולם, ועם כל זה עלו במחשבה להבראות, על כי האל יתברך צופה ומביט עד סוף כל הדורות, וראה כי לא ירצו שום אומה לקבל את התורה גם כי יזמינם לקבלה וכמו שדרשו על פסוק ה' מסיני בא וזרח משעיר וגו', ולכן עלה במחשבתו יתברך לברוא האבות שיקיימו התורה כולה שקיבלוה כדי שיגן זכותם על זרעם לקבלה, ואף גם זאת הוצרך לכפות עליהם את ההר כגיגית כמו שדרשו חז"ל.

ויהיה כוונת הכפיה על האבות שנקראו הרים, כי אחר שקיימו הם את התורה חייבים בניהם על כורחם לקיימה, וכן נאמר דרך דרש כי עניין מה שכפה עליהם את ההר הוא, כי לא הוכנו ישראל לקבל התורה אלא אחר שעמדו במצרים ונשתעבדו בה כל אותם השנים, ובזה נכנע לבבם בהיותם עבדים והוציאם האל יתברך כדי שיעבדוהו, כמו שכתוב כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, ובהיותם כבר נכנעים שם נכנעו גם כן לקבלת התורה, כי כן הייתה כוונת האל יתברך לכפות ולשעבד אותם שם, כדי שיהיה נקל להם קבלת התורה וקיומה, וזהו מה שכפה עליהם את ההר הוא הר גבוה ותלול אומת מצרים אשר שיעבדו אותם לבנות ערי מסכנות, ויהיה ההר רמז גם כן אל ר"י שנים אשר עמדו במצרים גרים בארץ לא להם גם כי לא נשתעבדו ברוב אלו השנים, וכמו שעלו במחשבה האבות וישראל לכוונה הנזכרת, כן עלו במחשבה בית המקדש ושמו של משיח, כי מקבלת ישראל את התורה נמשך ביאתם אל הארץ כי בה יהיו לו סגולה מכל העמים ועליה זכו ליכנס בארץ, כי אין קיום לכלל המצוות כי אם בא"י, ואז נתקיים ייעוד הארץ אשר נשבע לאבותם.

ומאז רצה האל יתברך שלא יהיה שום שר ומזל על א"י כמו שרצה שיהיה ישראל מיוחדים לחלקו ונחלתו, כמו שאמר הכתוב כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו, ואווירא דארעא דישראל מחכים מצד היותה חלק ה' וארצו אשר הוא דורש אותה תמיד וגו', ועיני ה' אלוהינו במקום המיוחד שבה לשכון שכינתו בבית המקדש, ואילו לא היו ישראל מיוחדים בקבלת התורה לא היו מיוחדים גם כן בארץ הקדושה ובבנין בית המקדש, כי אולי לא היה צורך שיבנה אם כל האומות היו מקבלים התורה כי היה העולם מתקיים ע"י קיומה בכל העולם, וכן אולי לא היה צורך לשמו של משיח, אבל כיון שצפה הקב"ה שלא ירצו האומות לקבל התורה עלה במחשבתו מאז לברוא האבות וישראל ובהמ"ק ושמו של משיח כמו שאמר.

ומה שאמרו שמו של משיח ולא אמרו שעלה במחשבה שיברא המשיח עצמו כמו שאמרו על האבות, הוא להורות על כי ימות המשיח יהיה מיוחד בשמו לישראל ולא לכלל האומות, כמו שכתוב משיח אלוהי יעקב, ושמו המיוחד לו משיח בן דוד, ושאר השמות אשר נקבו לו חכמים ז"ל בפרק חלק ובפרקי בן עזאי מורים על ההצלחות והישועות אשר יהיו לישראל

בימיו, ולשאר האומות אין להם חלק ונחלה בהם. וכמו שיצא מכח המחשבה אל הפועל ברית האבות וישראל ובית המקדש, כן אנו בטוחים שיצא לפועל מחשבת בריאת שמו של משיח שיגלה במהרה בימינו אמן.

ואני אומר כי כמו שיצא לפועל מחשבת בריאת האבות אחר אלפים שנה כנגד אלפים שנה שקדמה בריאת התורה לעולם, ובריאת ישראל בקבלת התורה אחר כך ארבע מאות וכמה שנים, ובריאת המקדש אח"כ ארבע מאות וכמה שנים, כן נברא שמו של משיח אחר בריאת המקדש ארבע מאות וכמה שנים בזמן חורבן בית המקדש, וכמו שאמרו חז"ל, כי ביום שנחרב בית המקדש נולד משיח ואין לנו בו אלא שמו כל זמן שאינו נראה לנו ולא בא אלינו ולכן אמרו שמו של משיח.
וכן רומז עניין שמו של משיח כי שמו מפינו לא מש ולא ימוש, כי בכל דור ודור מצפים ביאתו ובכל יום אם בקולו נשמע, וגם אם יתמהמה אנו מחכים לו בכל זמן, ובזה הביטחון אנחנו עוברים צער וצרת הגליות והשעבודים ההווים עלינו, וזו היא כוונה מה שהסכימה מחשבת חכמתו יתברך קודם בריאת העולם לברוא שמו של משיח, והוא שיהיה מעותד ומוכן המשיח לבוא בכל דור ודור אחר החורבן אם ישובו ישראל בתשובה, וגם הדורות שעברו שלא בא היה שמו שגור ומורגל בפיהם שיבוא ויש להם שכר טוב בביטחונם אלא שלא שבו כראוי תשובה שלימה. וזהו שהוכיח מן הכתוב (תהלים ע"ב) יהי שמו לעולם, כי בכל הדורות יהי שמו שגור בפי הכול, ובהגיע תור וזמן ביאתו, בוא יבוא ולא יאחר להציל אותנו מכל הצרות הבאות עלינו ולגאול אותנו מן הגלות הזה.

נמצא כי שמו הועיל לנו קודם ביאתו בהיותנו בוטחים שנזכה לראותו כמו שנזכר. וזהו עניין בריאת שמו, ויועיל בעצמותו והדרו לדור שיזכה לראות נועם תואר הדרת פני כבודו להושיע ולהרגיע את ישראל, וגם כי הביאו ראיה לכל אחד מן הששה דברים מפסוק בפני עצמו, נכללו כולם בפסוק בראשית ברא אלוהים את השמים ואת הארץ, כי שלושה מהן הן מן השמים, תורה וכסא הכבוד ובית המקדש שהוא מכוון כנגד של מעלה, וגם שעתיד לירד בנוי מלמעלה, ושלושה מן הארץ אבות וישראל ומשיח, כי מן הראשונה שהיא התורה הנרמזת במלת את שהיא כוללת מאל"ף עד תי"ו עד השלישית שהיא בית המקדש, הם נכללות במלת השמים, ושאר השלושה תשלום השישה הנרמזות בוא"ו ואת הארץ הן נכללות במלת הארץ.

ויש כמה מאמרים בדברי חז"ל על עניין ביאת המשיח, מהם ברמיזה ואסמכתא על הכתובים תורה ונביאים וכתובים, ומהם בלא רמז על הכתובים, לא אחוש להביאם כי אין בהם ראיה הכרחית כי אם דרך קבלה מה שראוי להאמין בדבריהם כי כולם דברי אלוהים חיים, ואפילו אותם שיש להם רמז בכתוב, אין ברמז ההוא הכרח בכתוב כי אם מצד קבלת

חז"ל, כמו מאמר זה בעניין שמו של משיח שאין הכתוב של יהי שמו לעולם מכריח עניין קדימת שמו של משיח לעולם, כי אפשר לפרש הכתוב באופן אחר, אלא מצד עניין הקבלה, ומפני זה נביא ראיה מן הכתובים אשר אי אפשר לפרש בעניין אחר כי אם בעניין המשיח, וגם כי זה ג"כ הוא דרך קבלה ומן התורה ונביאים וכתובים, עם כל זה מתיישב בהם לב המאמין ובעל הסברא בהיות הדבר מפורש בכתובים. אחר שהוא ידוע מדרך הסברא והחוש כי דברי התורה ונביאים וכתובים הם אמתיים על ידי משה רבנו עליו השלום ותלמידיו הנביאים הבאים אחריו, כי הוא מפורסם וגלוי לכל העמים כי לא נפל מדבריהם ארצה בכל מה שיעדו בזמנם לעתיד ונתקיים, וכן יתקיימו יעודי המשיח וכמו שכתבנו כל היעודים שנתייעדו בתורה ונתקיימו בפרק כ"ט ול' משער זה.

והנה **הר"מ** ז"ל כעיקר זה כתב, ומי שנסתפק לו או נתמעט אצלו מעלתו כפר בתורה שיעד בו בתורה בפירוש בפרשת בלעם ופרשת אתם ניצבים וגו'. ומפני כי בנבואות הנביאים המורות על יעודי המשיח יש מהן שאינן מבוארות ואפשר לפרשם על עניינים אחרים, ויכול האדם להסתפק בהם אם נאמרו על המשיח או לאו, כתב **הרב** כי מי שנתפסק לו וכו' כפר בתורה שיעד בה בפירוש בפרשת בלעם, כי נראה כי בנבואת בלעם אין מי שיוכל להסתפק ולפרש הכתובים שיורו על עניין אחר, אלא על עניין המשיח ומי שיסתפק אינו אלא כופר בתורה, כי בפירוש נזכר בה עניין המשיח.

ועניין יעוד המשיח המפורש בנבואת בלעם הוא בנבואתו הרביעית אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב דרך כוכב וגו' והיה אדום ירשה וגו' וירד מיעקב וגו'. **הרמב"ן** ז"ל מפרש כל הכתובים על מלך המשיח, **ורש"י** ז"ל מפרש וירד מיעקב לבד על מלך המשיח, וגם לפירוש **רש"י** ז"ל נפרש כינוי אראנו אשורנו על מלך המשיח, כי יראה מעלתו ולא עתה בכיבוש ראשון זה שכבש יהושע וישראל, וישור עוד מעלתו לזמן ולא קרוב בכיבוש שני, כי בכיבוש ראשון זה דרך כוכב מיעקב וגו' ומחץ פאתי מואב, ועל כיבוש שני אשר לא קרוב אמר והיה אדום ירשה, כי מאז קמה אומת אדום ונתפרסמה בעולם על כל אויביה ועם כל זה ישראל עושה חיל בימיהם, והוא רמז למלכי בית חשמונאי אשר עשו חיל והכניעו לאדום כמה פעמים, ועל מלך המשיח עצמו שאמר עליו אראנו ואשורנו אמר עתה וירד מיעקב, כי הרידוי והממשלה שלו תהיה מיעקב מזמן שנקרא שמו יעקב על שם וידו אוחזת בעקב עשו, כי בסוף ממשלת עשו יהיה מלך המשיח רודה בו ויתקיים ורב יעבוד צעיר ואז יאביד שריד מעיר, וכמו שאמר במלך המשיח וירד מים עד ים, ובעשו ולא יהיה שריד לבית עשו כמו שפירש **רש"י** ז"ל.

והיה היעוד הזה על ידי בלעם, ברצותו לקלל ישראל ולאבדם מעל האדמה הראה לו הקב"ה מעלתם וממשלתם מתחלתם עד סוף הימים, כדי להקהות את שניו ואת שני בלק

והאנשים אשר עמו, וגם שיתפרסם בכל האומות מעלת ישראל העתידה, כי יאמינו כולם את דברי בלעם המפורסם ביניהם לקוסם ואח"כ לנביא, ויתאמת ג"כ יותר נבואתו מנבואת אחרים, על כי הוא בחכמת קסם. שלו ראה קודם כל מעלת ישראל העתידה, ואח"כ באה לו הנבואה בסגנון אחד כפי מה שראה הוא קודם.

וכמו שאמר **הרמב"ן** ז"ל על מאמר השנוי בספרי ומשל טבחו של מלך, שיורה שהיה בלעם יודע מעצמו אחר כוונתו שהשם יאמר לו מה אקוב לא קבה אל וכל העניין ואחר כך ישמע הדיבור במלות ההם אשר חשב בלבו, וע"ז שיבח עצמו בנבואה זו יותר ממה ששיבח עצמו בנבואות הקודמות, במה שאמר נאם שומע אמרי אל ויודע דעת עליון אשר מחזה שדי יחזה, כי רצה לייחס כל נבואתו זאת המיעדת טובה לישראל שמעם ה' צבאות יצאה, כי גם שבחכמתו חכמת הקסם ראה אותה לא נתקיימה בדעתו עד אשר ראה אותה בנבואה. ומפני כי הדברים העתידים יודעו קצתם מעולם השפל על ידי השרים, וקצתם יותר אמתיים מעולם האמצעי ושרי מעלה הממונים על הכוכבים והמזלות, וקצתם אמתיים וקיימים יותר מעולם העליון על ידי המלאכים המגלים בהשבעות מה שמשיגים למעלה, לזה אמר שומע אמרי אל ויודע דעת עליון מחזה שדי יחזה, כנגד ג' מדרגות הנזכרים, כי לא סמך על שום אחד מהם במה שהשיג מהם קודם כמו שנתבאר, אלא הכול היה מאת ה' יתברך.

ואמר לשון שמיעה וידיעה וחזייה, כי החכמות וההשגות יושגו על ידי שמיעה מרבותיו וקבלת סופרים, וע"י חזייה וראיה מפי ספרים, וע"י מה שמשיג האדם ויודע משכלו אחר שכבר שמע וראה, והייתה כוונתו בזה כי כל השגתו בשמיעה וראיה וידיעה הכול שמע וראה וידע אחר כך מהאל יתברך, כמו שאמר נאום שומע אמרי אל וגו', וייחס השמיעה לאל והחזייה לשדי והידיעה לעליון, לרמוז שהשיג לדעתו בנבואת מדרגת אדם הראשון והאבות ומשה רבנו, כי באדם הראשון ואשתו נאמר וישמעו את קול ה' מתהלך וגו', ובאבות נאמר לשון חזייה והיא הראיה כמו שכתוב וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב באל שדי, וכתוב בפירוש בכל אחד מהם לשון ראיה, באברהם פעם שלישית וירא אליו ה', ביצחק וירא אליו ה' בלילה ההוא, ביעקב וירא אלוהים אל יעקב עוד וגו', ובמשה נאמר ושמי ה' לא נודעתי, כנראה שלמשה נודע, וכתיב אשר ידעו ה' פנים אל פנים, ולכן יחס הידיעה לעליון והוא שם ההוי"ה כי הוא עליון על כל השמות במעלה וקדימה לעולם כמו שכתב **הרב** ז"ל **בספר המורה**, וכמו שכתבתי בפ"ד משער זה, והוא המיוחד לנבואת משה כמו שכתוב (במדבר י"ב) ותמונת ה' יביט, ובשלושת נבואות הראשונות הוצרך לקרבנות בלק פר ואיל בכל שבעה מזבחות כדי שתחול עליו הנבואה, מפני שהייתה כוונתו לקללם שלא מרצון האל יתברך, ועתה שהיה רצון האל שיתגלה עניין המשיח על ידו לסיבה הנזכרת למעלה לא הוצרך לקרבנות בהשגת נבואה זו, ויחר אף בלק על פר ואיל

שהקריב ג' פעמים בכל מזבח שהיו לבטלה. ויחר אף ה' בם על פר ואיל שהקריבו לקלל את ישראל, וילכו כמו שאמר ויקם בלעם וילך למקומו וגם בלק הלך לדרכו.

וכן מה שאמר בפרשת ניצבים בעניין יעוד המשיח אי אפשר לפרש הכתובים לעניין אחר, ולכן כתב **הרב** ז"ל כי מי שנסתפק לו כפר בתורה שייעד ג"כ בפ' ניצבים, כי נראה שאין להסתפק בכתובים אלו שיורו על עניין אחר, אלא על עניין המשיח, והיא פרשת והיה כי יבואו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך, והוא עניין הברכות והקללות אשר בפרשת כי תבוא, הברכות נתקיימו בבית ראשון ושני, והקללות בחרבן בית שני ובכל מה שאירע לנו עד עתה ועד זמן שיבוא משיחנו. וכמו שאמר בכל הגויים אשר הדיחך ה' אלוהיך שמה, והוא הדיחוי אשר נדחנו אחר חורבן בית שני בכל הגויים ובכל הארצות, מה שלא היה בחורבן בית ראשון כי כולם גלו לבבל, וכן מה שכתוב ושבת עד ה' אלוהיך וגו' ושב ה' אלוהיך וגו' אם יהיה נדחך וגו' והביאך וגו' ומל ה' אלוהיך וגו' ונתן ה' אלוהיך וגו' ואתה תשוב וגו' והותירך ה' אלוהיך וגו', כל אלו הכתובים לא נתקיימו בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים והוא גלות בבל, ולא היו נפוצים אז בכל העמים לשיצטרך לומר ושב וקיבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' וגו', וגם לא היו נדחים בקצה השמים לשיקבצם ויקחם משם, וגם לא הוכנו לשימול לבבם לאהבה ה' ולשוב לשמוע בקול ה' כמו שאמר ומל ואתה תשוב, כי גם שבבית שני היו יראי חטא ובעלי תורה ולא נחשבו לעובדי עבודה זרה ומגלי עריות ושופכי דמים כאנשי בית ראשון, עם כל זה נמצאו ביניהם עדת רשעים אשר הרשיעו להבדל מקהל ישראל, כמו הצדוקים והביתוסים ושאר רעות אשר נמצאו בסוף בית שני, ולא נותרו לטובה בבנין הבית השני, אלא שנחרבו בעונותיהם.

ואם כן הוא ידוע כי אלו הכתובים לא נתקיימו עדיין עד זמן ביאת משיחנו, כי אנו בטוחים שיתקיימו בנו או בבנינו שנשוב עד ה' והוא ישיב את שבותנו ויקבצנו ממקומות שנדחנו שמה וימול לבבנו וגו' ונשוב ונשמע בקול ה' ויותיר אותנו לטובה וגו', ואם לא נעשה ברצון יכוף אותנו עד שנשוב, וכמו שדרשו חז"ל, והנה הם עשרה פסוקים ונזכר בהם ה' אלוהיך עשרה פעמים, והם רמז על גאולתנו ועל פדות נפשנו לעולם בלי שום שיעבוד אחר כך.

שער היסודות פרק נג [תחיית המתים]

כתב **הר"מ** ז"ל **העיקר הי"ג** בתחייה:

> וכבר ביארנו עניינו וסודותיו, וכאשר יאמין האדם כל היסודות כולם ונתברר אמונתו בהם הוא נכנס בכלל ישראל ומצווה לאהבו ולרחם עליו ולנהוג עמו בכל מה שציוה ה' יתברך איש לחברו, הן באהבה והאחווה, ואפילו עשה מה שיוכל מן העבירות מחמת התאווה והתגברות הטבע הגרוע הוא נענש כפי חטאיו אבל יש לו חלק לעולם הבא והוא מפושעי ישראל, וכשנתקלקל לאדם יסוד מאלה היסודות הרי יצא

מן הכולל וכפר בעיקר ונקרא רשע ואפיקורס וקוצץ בנטיעות וכו' ועליו נאמר הלא משנאיך ה' אשנא. והנה הארכתי בדברים הרבה ויצאתי מעניין חבורי, אבל אני עשיתי זה לפי שראיתי בו תועלת באמונה, לפי שאספתי בו דברים מועילים מפוזרים בספרים גדולים, לכן דע אותם והצלח בהם וחזור אליהם פעמים רבות והתבונן בהם התבוננות יפה, ואם השיאך לבך ותחשוב שהגיעו לך עניינם מפעם א' או מעשרה הרי ה' יתברך יודע שהשיאך על שקר, ולכן לא תמהר בקריאתו כי אני לא חברתי כפי מה שנזדמן לי אלא לאחר עיון גדול והתבוננות, ואחר שראיתי דעות ברורות אמתיות וזולת אמתיות וידעתי מה שהוא ראוי להאמין מהם והבאתי ראיה בטענות וראיות על כל עניין ועניין וכו' עכ"ל הרב ז"ל.

וקודם שכתב הי"ג עיקרים כתב וז"ל,

ותחיית המתים הוא יסוד מיסודי משה רבנו עליו השלום ואין דת ולא דבקות בדת יהודית למי שלא יאמין זה, אבל הוא לצדיקים, וכן הוא לשון ב"ר גבורת גשמים לצדיקים ולרשעים ותחיית המתים לצדיקים בלבד ואיך יחיו הרשעים והם מתים אפילו בחייהם, וכן אמרו הרשעים אפילו בחייהם קרויים מתים, צדיקים אפילו במיתתן קרויים חיים, ודע כי האדם יש לו למות בהכרח ויתפרד וישוב למה שהורכב ממנו וכו' ע"כ.

האמונה בעיקר הזה הגדול לא נפלאת היא מיכולת האל יתברך ולא רחוקה היא מרצונו ומדעתו, לא נפלאת היא ממה שאמרו חז"ל דלא הוה הוה מאי דהוה לא כל שכן, וגם כי אצל מעשה בני אדם אינו צודק עניין זה בכללות, אצל האל יתברך הוא צודק, ומה שאינו צודק בכללות במעשה בני האדם הוא כי הוא קשה בבני אדם לעשות מה שעשו כבר ונפסד וחזר ליסודו, והוא כאומן שיוצר כלי למעשהו וכלים אחרים כמוהו, וזהו מה דלא הוה הוה, ואם נפסד אחד מהם וחזר ליסודו לא ידע ולא יוכל לכוון לקבץ את חלקיו ממקום שנפסדו והלכו להם לחזור לעשותם כלי כבתחילה, וגם כשלא נפסדו לגמרי אלא שנשברו והם לפניו אזי נחשבו לנבלי חרש מעשה ידי אמן ונשברו ואינו יכול לעשות מאותם השברים כלי, וגם בכלי צורף אשר יוכל לחזור להתיכם ולעשות מהם כלי, לא יוכל לכוון לעשותו כמו שהיה בתחילה בצורתו ותבניתו ומשקלו בכל חלקיו, והרי הוא ככלי אחר ופנים חדשות באו לכאן, וא"כ אינו צודק במעשה בני אדם מאי דהוה לא כל שכן, כי כלל וכלל אינו חוזר להעשות בידי אדם מה שנעשה ונפסד, ולא יצדק בהם לומר אלא מה דלא הוה לא כל שכן, כלומר כי אחר שעשה כלי א' פעם א' נקל עליו לעשות כלי אחר כמוהו, ואין זה כוונת המאמר, אלא בדבר המיוחד לאל יתברך ולא לשום בריה והוא בריאת יש מאין, מאי דלא הווה מציאותו כאדם הראשון נברא ונמצא על ידו, וכן בריאת הוולד בטבע מטיפה סרוחה, מאי דהווה כבר לחזור לקבץ חלקיו מיסודיו ולעשותו כצורתו ותבניתו שיהיה הוא הווה מה שהיה קודם לא כל שכן, ולא יבצר מידו יתברך במזימת ידיעתו

להחזיר עטרה צורת כל אדם ליושנה, כמותו ואיכותו דעותיו ומידותיו וטבעו כמו שהיה מקודם, כיון שבידיעתו יתברך נוצרו כל בני בראשית בטבעם ותכונותיהם, נקל זאת בעיניו להחזיר חיותם כמו שהיו קודם בלי שום שינוי ותמורה, הם יכירו את עצמם וגם רואיהם אלו את אלו אותם שהיו בדור אחד יכירו כי הם זרע ברך ה' והם אשר היו מקודם וחיו עתה.

ואך כי גם זאת לפי הנראה לא יצדק כל שכן זה, כי גם שלא יבצר מידו מאומה יותר נקל ומוכן הוא לטבע להיות האדם נוצר כמו שהוא מטיפה סרוחה, ממה שיהיה חוזר לקדמות חיותו ותכונתו מן העצמות היבשות אשר לא תצלחנה לכל, או ממלא תרווד רקב או פחות ממנו אשר כפי הטבע הם הולכים וכלים ונפסדים לעולם, ומפני כי תחיית המתים אין ציורה בשכל כפי הטבע אלא נס מוחלט, לכן צריכין אנו לומר כי מה שאמרו מאי דלא הווה הווה ירצה על בריאת אדם הראשון מתחילת בריאתו שיצרו עפר מן האדמה ונפח באפיו נשמת חיים, מאי דהווה לא כל שכן כי מה שנשאר מן האדם אחר כמה אלפים מן השנים יש בו יותר הכנה כפי השכל ברצון האל יתברך לחזור להיות כבתחילה ממה שהיה עפר אשר נברא ממנו מתחילת יצירתו. ולא רחוקה היא אמונה זו מדעתו ורצונו יתברך ג"כ ממה שאמר ו, מאי דלא הווה הווה וכו', כ"א ברא את האדם קודם בצלמו ובחסדו יתברך מבלי צורך בריאתו ומבלי קדימת טובה, כל שכן אחר שבראו ומת בעוונו או בעטיו של נחש שירצה לחזור להחיותו כבתחילה, כיון שקדם במצוות ובמעשים טובים בזמן היותו חי בזה העולם, וזהו מאי דהווה לא כל שכן.

וכן לא רחוקה היא מצדנו ממה שאמרו מאי דלא הווה הווה וכו', כי אם בבריאה ראשונה שלא קדם לעפר אשר נברא ממנו אדם ולא לשום א' ילוד אשה מטיפה סרוחה שום הכנה וזכות, ואפילו הכי זכו הישרים שבבני אדם להיותם צדיקים וחסידים בעבודת האל יתברך וזכותם היה מחייב בריאתם, כל שכן כשמתו כבר שקדם להם הכנה וזכות בהיותם חיים שיהיה בחיוב כביכול לאל יתברך לחזור להחיותם.

ומסבות התחייה היא בריאת האדם בצלמו יתברך, וצלמו יתברך הוא התורה כי כולה הן שמותיו והוא ושמו אחד, נברא אדם הראשון ברמ"ח איברים ושס"ה גידין כנגד תרי"ג מצוות, והוא צלמו יתברך, וחיוב על האדם להשלים נפשו בעול הזה בשלמות איבריו וגידיו במצוות ואזהרות, וזהו קרוב לנמנע בהיות האדם מורכב מחומר וצורה ומוכן יותר לחומר ממה שהוא מוכן לצורה, לפתח חטאת רובץ מסיבת עטיו של נחש, וגם שיצדק וישלוט יצר טוב על הרע אין לו הכנות הצריכות לקיום כל המצוות, וימי שנותיו בהם שבעים שנה ואם בגבורות שמונים שנה ולא יספיקו להוציא לפועל כל פרטי המצוות ולהיותו פקח וזריז מלעבור על שום אזהרה, ולכן רצה האל יתברך להטיב לגמול חסד עם ברואיו השרידים

אשר ה' קורא בשמו לחזור ולהחיותם כמו שהיו, ויהיו מוכנים יותר אל עשיית הטוב כי הם נבראים בדמות אדם הראשון בקומתם וצביונם, ואינם דומים לילוד אשה כי הם הנוצרים עפר מן האדמה כאדם הראשון, ויהיו מוכנים כמוהו כי היה יציר כפיו של הקב"ה ולא שלט בו יצר הרע כי אם אחר שנכשל בחטא נחש והשאת אשתו, כן אנשי התחייה יהיו מוכנים אל עשיית הטוב, ובזה יאריכו ימים כאדם הראשון כמו שבריאתם הייתה כמוהו ויהי' להם הכנה וזמן לקיים כל המצוות, ובזה יושלם יצירתם בצלמו יתברך שיהיו מושלמים בתורה ובמצוות כמו שאמרנו.

סיבה שנית כי להיות אדם הראשון יציר כפיו של הקב"ה היה ראוי שיחיה לעולם וכן זרעו, וכן הייתה כוונת האל יתברך בזמן יצירתו, כמו שאמר בצלם אלוהים ברא אותו, כלומר שיהיה חי וקיים, והחטא גרם שנקנסה מיתה עליו ועל דורותיו, ולסיבת היות הוא יציר כפיו חיה תתק"ל שנים, וכן הקרובים אליו בעשרה דורות ואח"כ נתמעטו השנים וחזרו לשבעים כמו שאמר (תהלים צ"א) ימי שנותינו בהם שבעים שנה, והם השבעים שחסרו מאדם הראשון מהאלף שהיה. ראוי לחיות, רמז כי לא השאיר לזרעו אחריו כי אם שבעים שנה, וכמו שאמר קודם כי אלף שנים בעיניך והם שני אדם הראשון נתמעטו לע', והרי הם כיום אתמול כי יעבור וגו' זרמתם שנה יהיו וגו' כי כלינו באפך וגו' כי כל ימינו פנו בעברתך וגו', כלומר בסיבת האף והעברה על חטא אדם הראשון כלו ופנו הימים שלא נשארו מהאלף שנים כי אם שבעים שנה. וזהו הנרצה באמרו בהם שבעים שנה, ר"ל באלף שנים שהיה ראוי שיחיה אדם הראשון וזרעו אתו לא נשאר לנו מהם כי אם שבעים שהותיר הוא מהאלף, ורהבם עמל ואון כי יצר הרע הוא קרוב יותר להחטיא את האדם מיצר הטוב להצדיק, וגם בהיותו צדיק אין לו זמן בשני חייו כי גז חיש ונעופה, ולכן רצה האל יתברך להשלים כוונת יצירתו שיחיו בני האדם הישרים בלבותם מה שהיה ראוי להם שיחיו בזמן הבריאה אילו לא חטא אדם הראשון, כדי שתתקיים כוונת הבריאה הראשונה.

סיבה שלישית להיות לימוד התורה ועשיית המצוות בשיתוף איברי האדם וגופו יתחייב שישתתף גם כן בשכרן, ואמרו חז"ל שכר מצווה בהאי עלמא ליכא, כי שכרן גדול מהכיל זמן עמידת האדם בעולם הזה, גם כי בסיבת העבירות אשר נכשל האדם בהם ואפילו הוא צדיק כי אין צדיק בארץ וגו', והוא נענש עליהן כי הקב"ה מדקדק עם צדיקיו כחוט השערה, אינו יכול לקבל שכר המצוות בהאי עלמא. וכמו שיש קדימה להיות האדם נזהר מלחטוא על עשיית המצוות, כמו שאמר סור מרע ואח"כ עשה טוב, כן יש קדימה לעונש העבירות על שכר המצוות, כי צריך שיתנקה גופו ונפשו מכתם וחלאת העבירות כדי שיהיה ראוי לקבול שכר המצוות, והזמן אשר יחיה האדם לא יספיק להוצאת אמיתת השכר, ולכן הוצרך לזמן התחייה שיהיה רווח וזמן לצדיקים לקבל פרי שכר מעשיהם הטובים אשר עשו קודם מותם, ובמיתתם נתכפר כל עוונם ועתה יקבל שכר המצוות שעשו בחייהם, כי

השכר שקבלו בגן עדן לא נשתתף בו הגוף אשר נשתתף בעשיית המצוות. ומה שאמרו שכר מצווה בהאי עלמא ליכא הוא רמז כי בהאי עלמא הוא דליכא ובעולם התחייה איכא, כי בעולם התחייה היצר הרע הוא יושב ובטל כמו שכתב (יחזקאל ל"ו) והסירותי לב האבן מבשרכם וגו', והאדם מוכן לקבל פרי שכר המצוות מבלי מעיק בזמן ההוא, ועיקר שכר המצוות אשר יש לו אז הוא מאותן שעשה קודם, כי המצוות שהוא עושה בזמן הזה אין לו כ"כ שכר כי הוא מוכן וקרוב לעשותן בביטול יצר הרע.

עוד אני אומר בסיבה זאת, כי לימוד התורה אשר היא נותנת חיים לעושיה כדכתיב: (דברים ל') כי היא חייך ואורך ימיך וגו' על האדמה, עניין שכרה צריך זמן ארוך לקבלו. ולזה נתייחדו ג"כ ימי התחייה לקבול שכרה בגוף ונפש כמו שהיה עניין העסק בה בגוף ונפש, כי אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה כמו שאמר (במדבר י"ט) אדם כי ימות באהל, ואמר התנא פת במלח תאכל וכו' ובתורה אתה עמל, ואם עשית כך אשריך בעולם הזה וטוב לך לעולם הבא .

ואביא מה שיזדמן ממיני הראיות הנהוגות בכל שאר העיקרים אשר סימנם **שח"ק**, **ש**כל, **ח**וש, **ק**בלה, וגם כי קשה קצת להביא ראיה מן השכל והחוש על דברים העתידים בכמו עיקר זה והוא התחייה, עם כל זה מן שח"ק ושמים ירחמו לתת טוב טעם ודעת בעיקר זה ולא יגרע חקו משאר העיקרים, וכבר יש ראיה מן השכל בשלוש הסבות אשר זכרתי למעלה.

ועוד אני מוסיף עליהם דברים, והן, כי הנשמה החצובה מתחת כסא הכבוד והגוף אשר נוצר מן האדמה בפרט אפרו של אדם הראשון שנזכר עליו עפר מן האדמה, ממה שנאמר עליו מזבח אדמה תעשה לי, הושוו שניהם יחד בעת היצירה כמו שכתוב וייצר ה' אלוהים את האדם עפר וגו' ויפח באפיו נשמת חיים, וכמו שהנשמה תשוב אל מנוחתה אל האלוהים אשר נתנה תחת כסא כבודו, כן ראוי ומחויב שישוב הגוף למנוחה אל מקום אשר ממנו חוצב, ובשובו אל העפר אל הארץ כשהיה אין לו בזה שום מנוחה מורגשת ואינו דומה לשיבת הרוח אל האלוהים אשר נתנה, וצריך שישתוו שניהם ביחד אל המנוחה כמו שנשתוו בשעת הבריאה. ולכן רצה האל יתברך להחזיר נשמות לפגרים מתים לזמן התחייה כדי שיהיו הנשמה והגוף יחד כבזמן היצירה, כי אין מנוחה לגוף בלתי הנשמה, וכיון שעיקר בריאת העולם היה על המין האנושי ראוי ומחויב שיהיה להם השארות הגוף ונפש יחד והוא זמן התחייה, כי בזה יתפרסם כי עליהם נברא העולם, כי הם תחילת המחשבה וסוף המעשה עד סוף ימות העולם שתא אלפי שני הוי עלמא.

ומפני כי הנשמה היא המניעה ומעוררת את הגוף לעשות מעשה המצוות הנעשות בשיתוף הגוף, וגם יש מצוות מיוחדות לנשמה ולא לגוף, כמצוות ועיקרים שהם תלויים באמונת

הנשמה ומחשבתה, לכן נתייחדה הנשמה בשכר בפני עצמה בגן עדן ובעולם הנשמות, גן עדן כנגד השכר שהרוויחה וקנתה בהיותה מניעה ומעוררת את הגוף לעשות המצוות המעשיות ונשתתפה היא ג"כ בעשייתן, כי המצוות צריכות כוונה, ולכן שכרה היא בגן עדן שהוא בעולם התחתון, ושכרה בעולם הנשמות כנגד המצוות השכליות התלויות באמונה ומחשבה שאין לגוף יד בהן, ואם לא הייתה הנשמה בגוף, לא היה ראוי שיקבע לה האל יתברך שכר, כי היא עושה רצון קונה כאחד מן המלאכים ואין לה בחירה ורצון, ובהיותה בגוף והיא קונה לה דברי תורה קונה לה חיי העולם הבא, מצד היותה משותפת בחומר ולא תחטא ולא תחטיא בהיותה בעל בחירה ורצון. ולכן צריכה לחזור ולהשתתף עם הגוף, כדי שיקבל הגוף שכרו אשר היה מרוצה ומשועבד לנפש בעשיית המצוות ולימוד התורה בעינוי גופו.

וזהו שכר התחייה כי עיקרו הוא להנאת הגוף ומנוחתו בזמן התחייה אשר לא יהיה לגוף עמל וטורח, ולא קנאה המרקבת עצמות, ולא כעס המחליא את הגוף וכיוצא באלו המידות המגונות, אלא מנוחה נכונה בשובה ונחת מכל מקרי הגוף ומאורעות הזמן, והנשמה עיקר מנוחתה היא בהיותה נפרדת מן הגוף בגן עדן ובעולם הנשמות, וכל זמן עמידתה בגוף נחשב לה כאילו עומדת במאסר מבלתי היות לה יכולת להעתיק עצמה אל מחצבתה, וגם על הצטערה בזה יש לה שכר טוב זולת מה שיש לה בשכר המצוות כמו שנזכר למעלה, ובזמן התחייה עונג הוא לה להיותה עומדת בגוף, כי אז הגוף הוא זך ונקי מוכן ומזומן לרצון ולמצוות הנשמה, להיות נוצר בתחייתו מן העפר ששב אליו כעין יצירת אדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקב"ה.

וכן הם בני התחייה יצירתם על ידו יתברך ואינם ילודי אשה, ולכן יהא לגופם מנוחה ולא שום עמל וטורח, כי האדם שהוא ילוד אשה יש לו עמל בעולם הזה כמו שאמר הכתוב (איוב ה') כי אדם לעמל יולד, ירצה לפי כוונה זו כי האדם היולד מאיש ואשה הוא מוכן לעמל לא הנוצר על ידי האל יתברך בזמן התחייה, כי כולם יהיו כדמות אדם הראשון שנברא בצביונו וקומתו, והיה זך ונקי בגופו עקבו מכהה גלגל חמה, עמידתו בגן עדן מצד הכנתו העליונה קודם שחטא, היה כדמות הנשמות הנפרדות בעולם הזה מגופי הצדיקים שהולכות מיד לגן עדן במלבוש מצוות המעשיות אשר נתגשם ונתלבש בהן בצורת אדם, ומלבוש זה הוא צורה ותבנית הנשמה בגן עדן כפי מה שנשתלם גופו בעולם הזה במצוות ומעשים טובים ותורת ה' בראשם.

עוד אני מביא ראיה מן השכל והסברא על תחיית המתים, והוא ממה שהוא ידוע כי העולם לא נברא כי אם לסיבת מין האנושי, ומין האנושי לסיבת ישראל המנופים בשלוש עשרה נפות אחר המבול שבלה וכלה העולם ולא נותר ממנו כי אם שלושה אלה בני נח ומהם

נפצה כל הארץ, ומנח ועד אברהם עשרה דורות אשר מהם הוברר אברהם, וממנו יצא פסולת ישמעאל והוברר יצחק כי בו יקרא לו זרע, וממנו יצא פסולת עשו והוברר יעקב, והוא הסולת המנופה בשלוש עשרה נפות י"ג דורות כי מיטתו הייתה שלימה כולם צדיקים כולם קדושים, וראינו כי כל מה שנברא בעולם בששת ימי המעשה קודם בריאת אדם הראשון הכול הוא הווה נפסד משתלשל זה מזה ואין דבר קיים בלי שינוי ובלי הפסד וחזרה לד' יסודות. וזה מורה כי לא הייתה בריאתם לתכלית עצמם כי אם לזולתם, ואם גוף האדם היה ג"כ כלה ונפסד ולא היה חוזר למה שהיה בו קודם, היה נחשב כאחד משאר הנבראים ההווים ונפסדים ולא היה נראה ומתפרסם כי הם תכלית הבריאה, כי הדבר הנברא לזולתו אחר כלותו מעשות כל אלה והוא כל מה שבכוחו לעשות, הוא נפסד ואינו חוזר למה שהיה, כי המשתלשל ממנו ישווה ויועיל כמוהו לזולתו, כמיני הצמחים והב"ח אשר הם משמשים זה לזה וצריכים זה לקיום זה, וכולם משמשים וצריכים אל האדם ולא נבראו כולם אלא לשמשו בזמן הווייתם, וקודם שיפסדו משתלשלים מהם כמותם והם קיימים במין למין האנושי, אבל האדם לא נברא אלא בשביל עצמו לא בשביל זולתו, ואם לא היה כמו קיים באיש בגוף ונפש בזמן התחייה לא היה שום תכלית לבריאתו, כי לצמחים ולב"ח יש תכלית לצורך האדם, והוא לא היה לו שום תכלית לגופו אם היה נפסד והולך לו, וכמו שיש תכלית לנפש לשוב אל מנוחתה אחר הפרדה מן הגוף וקבלתה עונש על חטאה, כן צריך שיהיה תכלית לגוף לשוב אל מכוונתו אחר שיפסד, כי בזה יתראה הבדל בעלת גופו על כל שאר גופי הנבראים שהם לצורך זולתם והם נפסדים ואינם חוזרים הם עצמם אלא המשתלשלים כמו שנזכר. ולכן אמר הכתוב וייצר ה' אלוהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה, כי יצירתו מן העפר קרא אדם, ועליו עם הנשמה אמר ויהי האדם לנפש חיה, כי כמו שהנשמה היא חיה לעולם כן האדם והוא חומרו הנוצר עפר מן האדמה יש לו תקווה לעולם להיותו חי בזמן התחייה חיים ארוכים.

עוד אני מביא ראיה מן הסברא, מה שאמר הכתוב בבריאת האדם וייצר וגו' ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה, כי כמו שכל מה שברא האל יתברך הוא עומד וקיים במינו לעולם כמו שבראו ולא ישנה את תפקידו, כן בריאת האדם יהיה בו כח החיות שנופח בו קיים לעולם, כי בשרצים ובעופות כתיב ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף על הארץ וגו', וכן נוהג העולם להוציא המינים הנזכרים אשר הם קיימים במין במאמרו יתברך, וכן כתיב תוצא הארץ נפש חיה למינה בהמה וגו' ויעש אלוהים את חית הארץ למינה וגו', וכן הוא הווה תמיד מכמה שרצים ועופות וחיות ובהמות שנבראו בתחילת הבריאה התהוו ונולדו ונשתלשלו מהם מאליהם עד היום ועד סוף כל ימי עולם הם קיימים במין, ובאדם כתיב ויברא אלוהים את האדם וגו' ואחר כך כתיב וייצר ה' אלוהים וגו' ויפח באפיו, לא ברא אלא אדם א' ועליו אמר שנפח באפיו נשמת חיים.

וצריך שיהיה נשמת חיים זה קיים בגוף האדם לעולם כי כיון שהזכיר שנפחו באפו, כי מה שזכר נפש חיה בשרצים ועופות ובהמות וחיות, הוא במינם כמו שכתוב בכולם למינה, וציוה שתוציא הארץ נפש חיה וכן הוא הווה תמיד מעצמו, אבל הנשמה שהיא מלמעלה וחצובה מתחת כסא הכבוד בכל אחד מאישי האנשים, אין כח בטבע הנברא לבדו לברוא האדם אלא בשיתוף האל יתברך עמו בכל א' וא' מהם, וכמו שאמר (נדה ל"א) ג' שותפין באדם כו', כמו שהיה בתחילת הבריאה שאמר ויפח באפיו נשמת חיים, וכיון שכן הוא יתחייב כי חיות האדם יתמיד לעולם, כיון שהאל יתברך נפח בגופו הנשמה, וכן בכל ילודי אשה הוא יתברך זורק בגופם נשמה וראוי ומחויב שתתקיים בו לעולם, כיון שכל א' הוא כמו שנברא בפני עצמו על ידו יתברך צריך שיהיה קיים כמו שהיה בתחילת הבריאה, ואחר שחטא ונגזר עליו ועל זרעו שישוב אל עפרו יתחייב שתשוב הנשמה אל הגוף עצמו ויחיה, כדי שיהיה נשלמת כוונתו יתברך ומעשהו שבראו בגוף ונפש בעצמו על ידו, וכן כל יצורי עולם הוא זורק בהם הנשמה וצריך שתהיה קיימת בו לעולם כמו שכתבנו, ולכך אמר הכתוב ויפח באפיו נשמת חיים וחזר ואמר ויהי האדם לנפש חיה, ירצה לפי כוונה זו כי יהיה האדם לנפש חיה כלומר שתחיה אחר שתיפרד הנפש מן הגוף בסיבת החטא.

עוד אני מדבר בצדקת תחיית המתים וסיבתה והראיה לה, כי גם תחילת בריאת האדם היה יחידי להורות כי שלמותו בעצמו ולא בימינו, ושהעולם מתקיים בזכות צדיק אחד וכמו שאמר הכתוב (משלי י') וצדיק יסוד עולם. עם כל זה כבוד וגדולת האל יתברך מתפרסמת וניכרת יותר בהיות כמה צדיקים מצויים בדור א', וכמו שאמרו אינו דומה מועטים העושים את המצווה למרובים העושים אותה, כי יגדל שכר כל אחד מהמרובים משכר כל א' מהמועטים יותר מכפי הערך אע"פ שכולם עשו מצווה אחת.

ולסיבת החטא הקדום היו מועטים בני עליה בכל הדורות, בפרט בדורות הראשונים אשר היו קרובים יותר אל החטא הקדום, וגם בחטא שחטא אדם הראשון הרי הוא כאילו חטאו בו כל העולם, כי זה כל האדם, אדם הראשון היה ככל האדם אשר בעולם בכל דור ודור כיון שלא היה אחר בעולם אלא הוא, וגם היה החטא ביום ההולדה הראשונה סמוכים זה לזה, ולזה לא היו בכל אלו הדורות צדיקים כי אם מתי מספר, ולא היה בהם איש שלם שלא יצא ממנו זרע פסול, עד יעקב אבינו ע"ה שהייתה מיטתו שלימה והוא השלים דור כ"ב כנגד תשלום האותיות של תורה, כי בקודמים היה חסרון ופיסול כי לא נשלמו בהם האותיות, וכן מפסוק ויהיו שניהם ערומים האדם ואשתו וגו' עד ויעש אלוהים לאדם ולאשתו כותנות עור ולבישם יש כ"ב פסוקים.

להורות העניין הנזכר כי בכולם היה זרע פסול, ערום הלכו בלי לבוש שלם עד דור כ"ב שהוא יעקב שנתלבש במלבוש שלם נקי בהיות מיטתו שלימה, ומבניו הכשרים היו נפש בני יעקב שבעים בירידתם למצרים כולם כשרים, ומהם נשתלשלו כמה ריבואות בצאתם ממצרים, ומתו אותם שלא השליכו שקוצי עיניהם ובגלולי מצרים נטמאו, ונותרו ששים ריבוא הכשרים וראויים בכמותם ואיכותם לקבלת התורה, ובזמן ביאתם לארץ לא נתוספו על מה שהיו בזמן צאתם ממצרים, כי בזמן צאתם היו ראויים ליכנס מיד לארץ, והייתה מתחלקת להם, אלא שחטא המרגלים עיכבם ארבעים שנה, ואם היה עולה מניינם אז יותר היה מגיע לכל אחד מהם חלק מועט ממה שהיה מגיע כזמן יציאתם, וכבר זכו ס' ריבוא היוצאים ממצרים שלא תתחלק הארץ כי אם לסך ההוא, וגם כי הם לא זכו ליכנס, זכות החילוק עמד במקומו לבניהם אחריהם, כפי מה שסובר שנתחלקה הארץ לפי מנין האנשים, ואחר כניסתם היו הולכים ומתרבים עד זמן שלמה שנאמר (מ"א ד') יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרוב וגו', ואח"כ היו רבים מהם ג"כ בזמן אחד ובדור אחד והיה נחשב להם שכר קיום התורה והמצוות הנעשות יחד בכלל כל ישראל יותר לכל אחד ממה שהיה נחשב קודם לכל א' מהם כפי השורש שאינן דומין מועטין העושים למרובים וכו'.

ולכן רצה הקב"ה לזכות לישראל ולפיכך הרבה להם תורה ומצוות, ורצה לזכותם עוד שימצאו יחד בתחייה כל הכשרים שבכל הדורות העוברים ותחשב להם המצוות שעשו ושיעשו לזכות גדול עד לאין קץ, כיון שתכלית הבריאה לכך הייתה שיקבלו ישראל את התורה ויזכו בה לחיי עולם הבא . ויתרחב טעם זה עוד למצוות פרטיות אשר לא זכו קצת אנשים לעשותם בחייהם בעולם הזה ובזמן התחייה יזכו, והם כמו מי שלא זכה לכיבוד אב ואם שמתו בהיותו קטן או עברו אביו ומת ילדתו אמו ומתה, עתה בזמן התחייה יזכו לכבדם, וכן מי שלא זכה ללמד את בנו תורה, בכמו זה העניין ילמדהו, ומי שלא זכה להיות בארץ ישראל לקים מצוות שבה יזכה עתה, ומי שלא עלה בידו לקיים איזו מצווה לסיבת היותו בגלות יזכה אז לקיימה.

שער היסודות פרק נד [ראיות מהחוש על התחייה]

וכן נביא ראיה מן החוש על אפשרות התחייה וחיובה, אם אפשרותה, ממה שהוא מקובל בידינו שעל כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה יצתה נשמתן של ישראל שנאמר (שה"ש ה') נפשי יצאה בדברו, כמו שאמר רבי יהושע בן לוי פרק ר' עקיבא, והוא לא חידש אלא על כל דיבור ודיבור, כי עניין יציאת נשמתם בסיני הוא מוסכם לכל, והוריד האל יתברך טל שעתיד להחיות בו מתים והחיה אותם כדכתיב: (תהלים ס"ח) גשם נדבות תניף אלוהים וגו', וכן עניין תחיית אליהו את בן הצרפית, ואלישע את בן השונמית, והאיש אשר היו קוברים ונגע בעצמות אלישע וחיה וקם על רגליו, וכן מצאנו בחסידים הראשונים בזמן רבי

ולפניו ואחריו ממה שהחיו מתים, וכן מתי יחזקאל שחיו ועמדו על רגליהם חיל גדול מאד מאד, הרי ראיה מן החוש על אפשרות התחייה. אלא שיש הפרש גדול בין תחיות אלו לתחייה העתידה, כי תחיית ישראל בסיני הייתה מיד שנתפרדה הנשמה מן הגוף ולא הספיקה לעלות אל מחיצתה וחזרה אליו, וכן תחיית אליהו ואלישע לא השיגה ידם להחיות אלא בכמו זה העניין קרוב לפרידתה מן הגוף כפי מה שהיה בסיני, כי אין כח בנביא לעשות כל חדש תחת השמש אם לא מה שיחדש האל יתברך, וגם כל הנביאים לא השיגו נבואתם כי אם בסיני, ובמתי יחזקאל חידש תחיית המתים מכמה שנים מזמן יציאת מצרים כפי מה שבא בקבלה שהיו בני אפרים שמהרו את הקץ, שהיו כבר עצמותיהם יבשות ועלה עליהם גידים ובשר וקרם עליהם עור מלמעלה ואח"כ נתן בהם רוח, ואמר (יחזקאל ל"ז) ונתתי בכם רוח וחייתם, ירצה הרוח שנאמר בו באדם הראשון ויפח באפיו נשמת חיים ומה שניתן דוגמתו בכל איש ואיש ממה שהוא שותף לאב, ואם בבריאת כל אדם ונאמר וידעתם כי אני ה' דברתי ועשיתי נאם ה', כי דבר חדש זה לא נעשית מעולם והרי הוא כבריאה חדשה כבריאת שמים וארץ הנאמר בהם (תהלים ל"ב) בדבר ה' שמים נעשו וגו', וכן נאמר כאן דברתי ועשיתי בנאומה ודבור לבד חיו, ונתבארה סיבת תחייתם בפרק חמישים.

ובתחייה העתידה יחדש יותר להקים אותם שנרקבו עצמותיהם ולהחיות אותם מערמת העפר, וגם אותם שנשרפו ונתפזר אפרם ולא נודע מקומם אים יקבץ כל אפר אל אפרו עד יעשה עצם, ויקרב עצם אל עצמו ויקרם עליהם עור ובשר מלמעלה כמו שהיה בתחילה. ואחר שהחוש מעיד על אפשרות התחייה למי שמת וכלה בשרו ועורו ושבר עצמותיו, נגזור אומר ג"כ לאמת אותה דרך חיוב לשרידים אשר ה' קורא, ידבר ויקראם מארץ, ממזרח שמש עד מבואו יקיצו משנת עולם, כי כל הטובות האפשריות להיות בעולם יעד האל יתברך לטובים ולישרים הלומדים תורתו ומקיימים מצוותיו, וכיון שהתחייה היא טובה אל ערך הפכה והיא המיתה שהיא רעה, יחויב היות טובת התחייה לטובים, כי האל יתברך לא ימנע טוב להולכים בתמים, וכמו שעשה טובה זו לשעבר יעשנה לעתיד.

וכן נביא ראיה מן החוש על חיוב התחייה, ממה שהיה והווה ויהיה בעניין החלום שחולם האדם שרואה אנשים שכבר מתו זה כמה שנים ונפרדו ממחשבתו, והוא רואה אותם בדמותם וצלמם אשר היו בזמן מיתתם, ונדמו לו באופן ראייתו אותם ודיבורו עימהם בחלומו עניינים אשר יהיו ויארעו לעתיד, ואם לא היה להם התייחסות עם הגוף לשוב אליו כבתחילה לא היו נראים בדמותם וצלמם אשר היו אלא כדמות רוחות בלי גוף, וכן ברמזם על ענייני החיים בעולם הזה נראה שיש להם תוחלת ותקווה לאחריתם לשוב להיות מבני העולם הזה בזמן התחייה, ודומה לעניין זה ראיתי **בספר החסידים** ראיה על השארת נפש האדם, כי האדם חולם שהוא רואה אדם שכבר מת זה כמה שנים ואינו חולם שרואה

סוס או גמל ידוע או בהמה אחרת שמתה אתמול, כי נפש הבהמה היורדת היא למטה לארץ ולא נשאר בה רמז דבר אשר יצויר אפילו בחלום. וכן יש ראיה מעניין זה ממה שכתוב (איוב ל"ג) הן כל אלה יפעל אל פעמים וגו', וכתיב כי שת לי אלוהים זרע אחר תחת הבל כי הרגו קין, וכיון שנאחדו הנפש והגוף יחד לעבוד האל יתברך בשתזדכך הנפש בגוף המוכן לעבודת האל תשוב אח"כ לגופו, כי ממנו לוקחה ואליו תשוב לזכותו במה שזכתה והצליחה היא, כי שותפים שקולים הם ויבואו שניהם, וגם הנפש היא עיקר בחטאת הגוף ולכן תשתתף עמו לזכותו במה שצדקה ממנו, חלף מה שנחשב לה עוון אשר חטא יותר מהגוף הדומם ומוכן לעבודת הנפש, ואין על הגוף לזכך עצמו כי אם על הנפש שהייתה בעלת הגוף ועל פיה התנהג ויתנהג, וכן כשנשארה זכה מהגוף תשוב אליו כבתחילה שלא תהא נפש החוטאת נשכרת שתשוב לחיות כשתזדכך יותר מהנפש אשר נזדככה בראשונה.

ועל אלו התחיות שעברו והעתידה אפשר שכוונו אנשי כנסת הגדולה בנוסח ברכה שנייה של י"ח ברכות והיא גבורות, אתה גיבור לעולם ה', לא אמר אתה גדול או אתה נורא, כי עניין גדול ונורא אפשר להיאמר על בשר ודם בתמידות והמשך, כמו מלך גדול או שר גדול, אפשר שיהיה כל ימיו גדול במדרגה אחת ומצב אחד, אבל עניין גיבור אינו כן בבשר ודם, כי מי שהוא גיבור בבחרותו לא יהיה גיבור בזקנותו או בילדותו, כי הגבורה היא בטבע הגיבור לפי שניו, אבל באל יתברך נאמר גיבור בהחלט לעולם בלי שום שינוי, ולכן אמר אתה לבדך גיבור לעולם ה' כי היכולת והגבורה שהייתה לו בזמן בריאת העולם ויצירת אדם הראשון שהוא תכלית הבריאה היא בו לעולם אפילו בזמן תחיית המתים, ולכן אמר לעולם ה' מחיה מתים אתה, וכן הזכיר גיבור בברכה זו שיש בה הורדת הטל והגשם, אשר הם סיבת חיות בני העולם וקיומו, ולעולם גבורתו זו מתמדת ועומדת במצב א' לזון ולפרנס את כל העולם כולו.

ואמר מחיה מתים אתה על מה שהחיה את יצחק בעקידה וכמו שדרשו חז"ל, וכיון שהשמיע קולו מבין שני הכרובים אל תשלח ידך אל הנער, חזרה נפשו לגופו והתירו ועמד יצחק על רגליו וידע, שכך עתידים המתים להחיות ופתח ואמר ברוך מחיה המתים, ואמר מחיה מתים ברחמים רבים על תחיית המתים שחיו ישראל כששמעו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה, ולכן הזכירו חכמים מפי הגבורה כאן על דבר תחיית המתים שהיא בגבורה כמו שנזכר, ולא אמרו מפי הקב"ה שמענום, ואמר קודם מכלכל חיים בחסד על כ"ו דורות שמבריאת העולם בחסדו יתברך, כמו שדרשו על הני כ"ו כי לעולם חסדו, וסמך לו מחיה מתים ברחמים רבים, אחר שכלכל חיים בחסד שהם כ"ו דורות החיה המתים בנתינת התורה כנזכר, ועל ידי נתינת התורה הוא סומך נופלים ורופא ומתיר וכו'.

וכן על מה שאמר מחיה מתים ברחמים רבים אמר סומך ורופא ומתיר, כיון שהוא מחיה המתים היה אפשר שלא יחוש לנופלים ולחולים ולאסורים כיון שסופם להחיות, ולכן אמר כי גם שהוא עתיד להחיות אותם אינו מניח אותם ליפול כי הוא סומכם, ואם יפלו בעוונם בחולי או בייסורים רופא ומחיה אותם, וזה לקיים אמונתו לישני עפר שהם האבות אשר קיים והבטיח להם בקיום זרעם, ואמר מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך כי הגיבור סומך על גבורתו ואינו חושש לקיים מה שהבטיח, והוא יתברך בעל גבורות שהזכיר למעלה, גבורת תחיית המתים וגבורת הטל ומטר לזון ולפרנס את כל העולם כולו ושאר הגבורות אשר הוא עושה בזה העולם, ולא יאות להיקרא בעל גבורות, ומי דומה לו לקיים אמונתו עם היותו בעל גבורות, ואמר מלך ממית ומחיה כי מלך בשר ודם יכול להמית ולא להחיות את מי שהמית, והוא יתברך הוא ממית ומחיה, ורמז בזה עניין תחיית המתים שעברו ע"י אליהו ואלישע ויחזקאל, כי באליהו שהחיה את בן הצרפית נאמר הגם על האלמנה אשר אני מתגורר עמה הרעות להמית את בנה וגו', אח"כ ותשב נפש הילד על קרבו ויחי, ובבן השונמית נאמר והנה הנער מת מושכב על מיטתו וגו' ויפקח הנער את עיניו, וביחזקאל כתיב והנה בקעה מלאה עצמות, וכתיב ונתתי בכם רוח וחייתם.

ועל אלו התחיות אמר מלך ממית ומחיה, כמו שמלך אחד הוא גוזר מיתה על מי שהוא רוצה, כן האל יתברך גזר מיתה על בן הצרפית והשונמית קודם זמנם בילדותם, וכן גזר מיתה על בני אפרים שיצאו קודם זמנם ממצרים, והחיה אותם, מה שאין בכח מלך בשר ודם לעשות. ואחר שהזכיר ממה שהחיה האל יתברך לשעבר אשר הוא דבר נראית בחוש, אמר ונאמן אתה להחיות מתים בא"י מחיה המתים, כי במה שראינו בחוש יש ראיה לקבוע אמונת התחייה בלבנו, גם כי לפי השכל נראה דבר זר, ולכן אנחנו צריכין להודות לו ולברכו על התחייה העתידה, וכן יצחק אמר בא"י מחיה המתים כשחזרה נפשו אליו כמו שכתוב למעלה, ולא הוזכר זה בתחיית אליהו ואלישע ויחזקאל שנעשו על ידם ברצון האל יתברך, וכן על כי אלו התחיות אינם כוללות ותחיית יצחק הייתה כוללת לכל ישראל יוצאי ירך יעקב בנו, והתחייה העתידה אשר תהיה כוללת לכל ישראל.

שער היסודות פרק נה [דברי המקרא וחז"ל על התחייה]

יען כי קצרה היד מלהביא ראיות כל הצורך מן השכל והחוש על שרש התחייה, כי אין כח השכל והחוש משיגים לדבר על הדברים העתידים, אאריך בראיות הקבלה מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים ומדברי רז"ל על בירור עיקר זה.

בפרק חלק א"ר יוחנן מנין לתחיית המתים מן התורה שנאמר ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן, וכי אהרן לעולם קיים, והלא לא נכנס לא"י, אלא מלמד שעתיד לחיות וכו', מכאן לתחיית המתים מן התורה, דברי רבי ישמעאל תנא מה אהרן חבר וכו', דהא דכתיב:

לאהרן לאו להכי אתא, ר' סימאי אומר מנין לתחיית המתים מן התורה שנאמר וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם, לכם לא נאמר אלא להם מכאן ראיה לתחיית המתים מן התורה. שאלו צדוקין לר"ג מנין שהקב"ה מחיה מתים אמר להם מן התורה מן הנביאים ומן הכתובים ולא קבלו ממנו, מן התורה הנך שוכב עם אבותיך וקם, מן הנביאים יחיו מתיך וגו', מן הכתובים דכתיב: וחכך כיין הטוב וגו' דובב שפתי ישנים וגו', ובכולהו איתא פירכא, עד שאמר להם מקרא זה, אשר נשבע ה' לאבותיכם לתת להם, לכם לא נאמר אלא להם, מכאן לתחיית המתים מן התורה, וי"א מן המקרא הזה אמר להם, ואתם הדבקים בה' אלוהיכם חיים כולכם היום, פשיטא דחיים כולכם, אלא אפילו שכולם מתים וכו', אתם חיים, מה היום כולכם קיימים אף לעולם הבא כולכם קיימים. שאלו רומיים את ר"י בן חנניה מנין שהקב"ה מחיה מתים ויודע מה שעתיד להיות, א"ל תרווייהו מן המקרא הזה הנך שוכב עם אבותך וקם וגו', ודילמא וקם העם הזה וזנה, אמר להם נקוטו מיהא פלגא בידייכו. א"ר יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי מנין שהקב"ה מחיה מתים ויודע מה שעתיד להיות שנאמר הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וגו'.

תניא אמר רבי אלעזר בר' יוסי בדבר זה זייפו ספרי כותיים שהיו אומרים אין תחיית המתים מן התורה, אמר להם זייפתם תורתכם ולא העליתם בידכם כלום וכו', הרי הוא אומר הכרת תיכרת הנפש ההיא עונה בה, הכרת תיכרת בעולם הזה עונה בה לאימת לאו לעולם הבא וגו'. שאלה קלופטרא מלכתא את רבי מאיר אמרה ידענא דחיי שכבי דכתיב: ויציצו מעיר וגו', אלא כשהן עומדין עומדים בלבושיהן או ערומים, אמר לה ק"ו מחטה וכו', א"ל קיסר לר"ג אמריתו דשכבי חיי הא הוו עפרא וכו', אמרה ליה ברתיה שבקיה וכו', מן המים צר מן הטיט לא כל שכן, דבי רבי ישמעאל תנא ק"ו מכלי זכוכית וכו', אמר ליה ההוא אפיקורוס לר' אמי אמריתו דשכבי חיי הא הוו עפרא וכו', משל למה"ד למלך שאמר לעבדיו בנו לי פלטרין גדולים במקום שאין מים ואין עפר וכו', אמר גביהא בן פסיסא וכו' דלא הוו הוו דהוו לא כל שכן, אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא מכאן תשובה לאומרים אין תחיית המתים מן התורה, תניא אמר רבי מאיר מנין לתחיית המתים מן התורה שנאמר אז ישיר משה שר לא נאמר וכו' אלא ישיר מכאן לתחיית המתים מן התורה, כיוצא בדבר אז יבנה יהושע וגו'.

אמר רבי יהושע בן לוי מנין לתחיית המתים מן התורה ואיש אל משפחתו תשובו, אשר יושבי ביתך עוד יהללוך סלה הללוך לא נאמר אלא יהללוך מכאן לתחיית המתים מן התורה, אמר ריב"ל כל האומר שירה בעולם הזה זוכה ואומר לעולם הבא שנאמר עוד יהללוך סלה הללוך לא נאמר וכו', א"ר יוחנן מנין לתחיית המתים מן התורה שנאמר קול צופיך וגו' ריננו לא נאמר אלא ירננו מכאן לתחיית המתים מן התורה, א"ר יוחנן עתידין כל הנביאים לומר שירה בקול אחד שנאמר קול צופיך נשאו קול וגו'. אמר רבא מנין לתחיית

המתים מן התורה שנאמר יחי ראובן ואל ימות וגו', רבינא אמר מהכא ורבים מישני אדמת עפר יקיצו וגו', רב אשי אמר מהכא ואתה לך לקץ ותנוח וגו', אמר ר' יאשיה מאי דכתיב: שאול ועוצר רחם וגו', מה רחם מכניס ומוציא אף שאול מכניס ומוציא, והלא ק"ו, ומה רחם שמכניסין בו בחשאי מוציאין ממנו בקולי קולות, שאול שמכניסין בו בקולי קולות, שבוכין על המת, אינו דין שמוציאין ממנו בקולי קולות, בתקיעת שופר גדול, תנא דבי אליהו צדיקים שעתיד הקב"ה להחיותן אינן חוזרין לעפרן שנאמר והיה הנשאר בציון וגו' מה קדוש לעולם קיים אף הם לעולם קיימים.

נראה כי מה שאמרו ברוב הראיות מנין לתחיית המתים מן התורה וחזרו לומר מכאן לתחיית המתים מן התורה, הוא שלא לבד היא התחייה לאהרן או למשה או לאבות ולצדיקים כיוצא בהם, אלא היא גם כן לכלל כל ישראל הבינוניים שאינם רשעים, ולכן אמרו מכאן לתחיית המתים מן התורה לכל ישראל.
עוד אני אומר כמו ששכר הנשמות ועולם הבא לא נזכר בפירוש בתורה כן תחיית המתים לא נזכר בפירוש, כי אין דרכה של תורה לייעד בפירוש על השכר העתיד אלא ברמז, ולכן חפשו החכמים ז"ל רמז לתחיית המתים המקובלת להם, ואמרו מנין לתחיית המתים איזה רמז מן התורה שנאמר ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן וגו', וזה הכתוב אין בו הכרח שירמוז לתחיית המתים, וכמו שאמר התנא דבי ר' ישמעאל מה אהרן חבר וכו', ואף לדברי ר' יוחנן לא בא הכתוב אלא להודיענו שיתנו התרומה לאהרן, גם כי אי אפשר ליתנה לו בארץ ישראל אלא אחר שיחיה, עיקר הכתוב לא בא אלא שיתנו התרומה, ולכן אמר מכאן לתחיית המתים מן התורה, שאם בכניסתם לארץ כשנתחייבו בתרומה היה חי אהרן בגלגול מחילות לא"י לא היינו לומדים מכאן לתחיית המתים, שהיעוד לא היה אלא לו לבדו, אבל אחר שראינו שלא נתקיים לאהרן עדיין נתינת התרומה נאמת ונלמוד מכאן לתחיית המתים מן התורה, כי בזמן התחייה הכוללת יחיה הוא ויתנו לו תרומה, וכן באבות שכתוב לתת להם ולא לכם שהיה נראה שהאבות יקומו בזמן נתינת הארץ ולא קמו אז, מכאן לתחיית המתים לכל ישראל מן התורה כי אז יקומו ויחיו הם בראש כל ישראל.

וכן נרמז ברמז התחייה מאהרן, אחד מהסבות הנזכר למעלה בתחייה, והיא סיבת קיום המצווה אשר לא היה בכוח הצדיקים לקיימם בחייהם כי לא באו לידם ולא הגיעו לכלל קיומם, כמצוות תרומות ומעשרות אשר לא קיים אהרן קדוש ה' מצוות אכילתם בטהרה לסיבה שלא נתחייבו עדיין בזמנו עד בואם לארץ ובסיבת מי מריבה גווע אהרן חוץ לארץ, ולכן יקום בזמן התחייה לקיים מצווה זו ככל המצוות התלויות בארץ, וכן כל מי שלא זכה לקיים מצווה שלא הגיע לכלל קיומה בזמן תחיית המתים יקיימנה, וכמו שנזכר למעלה. וכן נרמז ברמז התחייה מן האבות שכתוב לתת להם ולא לכם, סיבה אחרת מהסבות הנזכרים למעלה, והוא חיבור כל ישראל יחד מזמן האבות הקדושים אשר קיימו כל התורה

כולה בא"י קודם שניתנה עד זמן התחייה יהיו שכם אחד לעבודת האל יתברך, ויעלה שכרם לאין קץ, כי אין דומה מועטין שבכל דור העושים את המצווה, למרובים של כל הדורות מאברהם אבינו ועד זמן התחייה שיתחברו כולם חיל גדול אשר לא נהיה כמוהו מעולם להתפלל לאל יחד כולם מאהבה אבות ובנים ובני בנים, ויקיימו מצוותיו כולם יחד, ולא יהיה שום מניעה לקיום שום מצווה לשום אדם דרך פרט ודרך כלל כנזכר, ולכן אמרו לכם לא נאמר אע"פ שלכם נתקיים שניתנה לכם, ואמר להם שלא נתקיים עדיין, מכאן לתחיית המתים מן התורה, מזמן האבות עד זמן התחייה כדי שיהיו אגודה אחת לעבוד ה' כמו שנזכר.

ומה ששאלו לרבי יהושע בן חנניה מנין שהקב"ה מחיה המתים ויודע מה שעתיד להיות, לא שאלו מניין לתחיית המתים כמו ששאלו אחרים אלא מנין שהקב"ה מחיה מתים, הכוונה כי עניין התחייה אינה באה מצד גמול האדם במעשיו, כי אע"פ שיצדק האדם וייטיב מפעליו די לו בשכר גן עדן ועולם הנשמות ולא השיגה יד צדקתו לשכר תחיית המתים, ולכן שאלו מנין שהקב"ה בחסדו וטובו מחיה המתים בלי תגמול האדם, כי כל מה שייטיב האדם בעולם הזה לא ישיג בו לעניין תחייה אם לא בחסדו יתברך, וכן שאלו מנין שיודע מה שעתיד להיות, כי אם יהיה יודע מה שעתיד להיות והוא רוע מעללי הדורות העתידים לא יסכים על התחייה, והשיב להם מן הכתוב והוא אחד מן הכתובים שאין להם הכרע על וקם אם הוא חוזר לראש הכתוב או לסופו או יהיה משמש לראשו וסופו, ויהיה הכוונה כי גם שיודע הקב"ה מה שעתיד להיות ברוע מעללי הדורות העתידים עם כל זה יקים מעפר לכשרים שבהם, והם אמרו ודילמא וקם העם הזה וזנה, כי רצה לומר הנך שוכב עם אבותיך שתהיה לעולם שוכב עם האבות בלי תחייה מצד כי יקום העם הזה וזנה, ולזה השיב להם נקוטו מיהא פלגא בידייכו, כלומר ידיעת העתידות שידע דורות הבאים ולא ימשך מזה כי לא תהיה תחייה לכשרים.

ומה שאמר הכתוב הנך שוכב עם אבותיך וקם, לעולם כמו שאמרתם, ולכן חזר רבי יוחנן משום רשב"י ואמר מנין שהקב"ה מחיה מתים ויודע וכו' דכתיב: הנך שוכב וקם וגו', למד שני דברים מכתוב זה ולא חשש למה שהקשו ודילמא וכו', ורבי אלעזר בר' יוסי אמר בדבר זה זייפו ספרי כותים וכו', דכתיב: הכרת תיכרת בעולם הזה, והכפל כלשון בני אדם, מאי עונה בה לא לעולם הבא, אלמא יש תחיית המתים מן התורה כמו שפירש"י ז"ל, ומשמעות עונה בה כן הוא עונה, של נפש הוא שיהיה בה כלומר בעצמה בלי שתתחבר עוד לגוף שהוא תחיית המתים, אלמא דלכולי עלמא יש תחיית המתים.

ומה שידעה קלופטרא דשכבי חיי מדכתיב: ויציצו מעיר, היינו משום דאיירי התם כל המזמור במלך המשיח דכתיב: ביה וירד מים עד ים וגו' לפניו יכרעו ציים מלכי תרשיש וגו'

וישתחוו לו כל מלכים וגו', בלי כלי מלחמה ובלי הריגת אלו לאלו, ובזה יתרבו ויפרו באי עולם כי לא ימות איש שלא בעתו וינוחו ויזרעו ויקצרו ויאכלו לרוב, עד כי יהיה פיסת בר בארץ בראש הרים ירעש כלבנון פריו, ואין מי שיגע ידו למה שאינו שלו, או דרך נס יהי פסת בר וגו' ירעש וגו' ויציצו מעיר האנשי כעשב הארץ, שאם ר"ל יציצו הפירות והצמחים הרי כתב למעלה פיסת בר ופרי, וגם לא היה לו לומר מעיר כי אין העשב צץ בעיר אלא בשדה, אלא הכוונה כי אחר שיהיה פיסת בר מוכן וירעש כלבנון פריו לריבויו וטובו אז יציצו מעיר המתים, כמו העשב שעולה מתחת הארץ אחר שנקבר ונתעפש הזרע, דומה למה שהיה קודם הבריאה שנברא אדם הראשון שהיה כל העולם כשולחן ערוך לפניו שנבראו כל מיני צמחים ודשאים ובע"ח, ושאלה אם עומדים ערומים כמו שהיו בתחילת הבריאה שהיו ערומים האדם ואשתו ולא יתבוששו או יעמדו בלבושיהם, הכוונה אם יעמדו בלי יצר הרע נפשטים וערומים ממנו כמו שהיו בתחילת הבריאה, או יצטרכו ללבוש שיהיה להם יצר הרע, כמו שקרה לאדם ואשתו אחר מעשה החטא שידעו כי ערומים הם ותפרו עליהם עלה תאנה ויעשו להם חגורות.

והשיב ר' מאיר ק"ו מחטה שנקברה ערומה ויוצאה בכמה לבושים, צדיקים שהם נקברים בלבושיהם ובכסותיהם על אחת כמה וכמה, הכוונה כי היותם נקברים בלבושיהם מורה כי בצדקתם גבר יצר הטוב על הרע וכסה אותו, ובזה יהיה לו שכר טוב עתה במיתתו בהיותו זוכה לגן עדן ולשכר עולם הנשמות, וקימתו בלבוש יורה ג"כ על זה, כי בזכות מה שנצח את היצר הרע בעולם הזה וכפפו תחתיו יזכה לתחייה כלבוש שהוצרך אדם הראשון ללבוש אחר שחטא ונכנע ליצר הרע ונתלבש בעלה תאנה, ושב בתשובה כמו פרי התאנה כי הוא קרוב להתעפש משאר הפירות ויש לו רפואה קרוב לעיפושו לשטחו ולייבשו כדי שיתקיים זמן רב. עוד נוכל לפרש כי מה שידעה היא דשכבי חיי, אם מן הכתוב, הוא מפני שלא נאמר ויציץ מעיר עשב הארץ, אלא ויציצו האנשי כעשב הארץ והם אנשים שהזכיר בתחילה במעלת מלכות מלך המשיח שישתחוו לו כל מלכים ויעבדוהו כל גויים, ושאלה אם יעמדו ערומים כמו העשב, או יהיו דמיון העשב כמו שהיא מוכנת למה שהיא, כן יצאו האנשים בתחייה מוכנים בלבושיהם לא יחסר כל בהם, וכוונת השאלה אם כבר קבלו הצדיקים הקמים בתחייה כל שכר פרי מעשיהם בגן עדן ויצאו ערומים, שיצטרכו עתה בתחייה לחזור ולזכות בתורה ובמעשים טובים מחדש, או לא הושלם שכר מעשיהם הטובים בשכר גן עדן, אלא שעודם לבושים במלבושי המצוות אשר עשו קודם שמתו והם חיים עתה לקבל תשלום שכרם בעולם התחייה.

והשיב לה ר' מאיר ק"ו מחטה, שנקברה ערומה ויצאה בכמה קליפות, צדיקים שנקברים בלבוש אינו דין שיקומו בלבוש, כלומר כי שכר מעשיהם הטובים אשר עשו בהיותם בגוף ונפש לא נשלם בעידון הנשמה בגן עדן אלא הם שמורים לקיבול שכר גם בעולם התחייה,

וזו היא הוראת המלבושים שקמים בהם והם המעשים הטובים, וגם כי עניין המלבושים היא על הוראה ורמז מה שמורים המלבושים כפי כל אחד משתי הכוונות, עם כל זה מעשה עבודת התחייה יסכים ג"כ לכוונה שיקומו בלבושיהם ממש והם התכריכין אשר נקברו בהם, כי לא יבצר מידו מזמה בזכות צדקת הצדיקים שיעשה נס ג"כ בלבושים שיחזרו כמו שהיו בזמן הקבורה, גם כי נרקבו כבר ונעשו כעפר תיחוח, כדי שלא יהיו הצדיקים בושים זה מזה בהיותם ערומים.
ולזה נראה לי שאין ראוי לעשות תכריכין מצמר או משי אלא מפשתן או צמר גפן דברים הגדלים מן הארץ, כיון שגדלו פעם אחד מן הארץ נקל זאת בעיניו יתברך שיגדלו פעם אחרת לכבוד הצדיקים שומרי מצוותיו ועדותיו, ולא יצטרך שיעשה נס בתוך נס על דבר שמעולם לא גדל מן הארץ ונרקב ונתעפש, שיתחדש ויתגדל מן הארץ וישוב חדש כבתחילה, כי אולי לא יספיק זכות כל צדיק לשיעשה הנס כפול נס בתוך נס.

ומה שאמר קיסר לר"ג אמריתו דשכבי חיי והא הוו עפרא וכו' אמרה ליה ברתיה לר"ג שבקיה ואנא אהדרנא ליה, א"ל שני יוצרים היו בעירנו אחד יוצר מן המים ואחד מן הטיט אי זה מהן משובח אמר לה זה שיוצר מן המים אמרה ליה מן המים צר מן הטיט לא כל שכן. כוונת הקיסר שלא היה נקרא תחיית המתים כיון שהיו כבר עפר, ומה שיבואו מן העפר הוא בריה חדשה כמו בריאת אדם הראשון עפר מן האדמה ואין זה תחיה במת עצמו שמת, והשיבה בתו במשל הב' יוצרים, כי יצירה מן המים יצירת האדם מטיפת אביו, ויצירה מן הטיט היא תחיית המתים, לא אמרה יצירה מן העפר כמו שאמר אביה אלא מן הטיט והוא עירוב המים עם העפר, והכוונה לומר, כי יש הכנה יותר להחיות את המת שכבר היה חי מיצירת האדם בתחילת בריאתו ומיצירתו בטבע ע"י זכר ונקבה, כי זה נוצר מן העפר לבדו וזה מן המים לבדם וזה מן המים והעפר והוא הטיט, כלומר מן ההכנה שהייתה לאדם הראשון שנברא מן העפר ומן ההכנה של כל אדם שנבראו מן המים בהתחבר ב' ההכנות יהיה יותר נקל להיותו נוצר מן העפר, כי זה העפר יש לו הכנה מהעפר הראשון ומהמים שהם הזרע והרי הוא כטיט.

דבי ר' ישמעאל תנא ק"ו מכלי זכוכית שעמלן ברוח של בשר ודם ואם נשברו יש להם תקנה להתיכן ולחזור ולעשות מהן כלי, בשר ודם שברוחו של הקב"ה על אחת כמה וכמה. האי תנא דבי רבי ישמעאל ייחס זכות התחייה אל הנשמה אשר נופחה באדם מאתו יתברך, והשיב לשאלת הקיסר כי אע"פ שנעשו עפר כיון שאותו עפר בא מכוח האדם שנופחה בו נשמת רוח אלוהים חיים ומלך עולם ברוח שנשאר חי וקיים מכין האל יתברך את הגוף שנעשה עפר לשיחזור למה שהיה, ק"ו מכלי זכוכית אשר נעשה בהפחת רוח הזגג והרוח הלך לו ונשאר הכולי שלם, ואם נשבר יכול האומן לחזור ולהתיך אותו ולעשותו כלי כבתחילה בנפיחתו אליו כבתחילה, האדם שנעשה מקודם ברוחו יתברך

ונתקיים הרוח בו כל ימי חייו, וכשנפסד ונעשה עפר עדיין הרוח חי וקיים כי הוא מתחת כסא כבודו, על אחת כמה וכמה שיהיה מוכן הרוח הקיים לחזור אל גוף האדם אשר היה בו ובכוחו ישוב העפר להיות אדם כמו שהיה מקודם.

א"ל ההוא אפיקורוס לרבי אמי אמריתו דשכבי חיי הא הוו עפרא וכו', א"ל משל למה הדבר דומה למלך שאמר לעבדיו בנו לי פלטרין גדולים במקום שאין מים ואין עפר ובנו אותו, לימים נפל, א"ל חזרו ובנו אותו במקום שיש עפר ומים, א"ל אין אנו יכולין, כעס עליהם וכו', עכשיו שיש מים ועפר על אחת כמה וכמה. הנה פשט תשובה זו היא מה שאמרו חז"ל מה דלא הוה הוה מה דהוה לא כל שכן, והנמשל הוא שאם ברא את העולם כולו מתהו והוא יש מאין איך לא יבראו אותו מיש, וכן יחזור ויחיה את האדם מן העפר אשר נשאר מגופו. ועוד יש לו כוונה בתשובה זו וכו' דומה למשל שבנו פלטרין במקום שאין מים ואין עפר וא"א לבנין בלעדם, אלא שלא היו שם במקום בנין הפלטרין והוצרכו להביאם ממקום אחר, וכל שכן כשיש מים ועפר במקום אשר בו יבנה הפלטרין שיהיה נקל, ולכן כעס אליהם, והנמשל הוא על האדם הראשון אשר נברא ונוצר עפר מן האדמה ממה שאמר עליו מזבח אדמה תעשה לי, ונתפשט בריאתו ותולדתו וזרעו בכל מקומות הישוב אשר לא נוצר מעפרם, והוא דומה לנמשל במקום שאין בו מים ועפר, וכל שכן אחר מיתת האדם ונעשה עפר שיכול לחזור ולהיות נוצר מן העפר ההוא המצוי לכל אחד במקום תחייתו, דומה למשל שיבנו פלטרין במקום שיש בו מים ועפר.

א"ל ההוא אפיקורוס לגביהא בן פסיסא ווי לכון חייביא דאמריתו מתי חיין דחיי מייתי דמייתי חיין, א"ל ווי לכון חייביא כו' דלא הוו הוו דהוו לא כל שכן. כוונת האפיקורוס שאין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא ואיש בחטאו יומת איך יחזור לחיות אם מת מפני החטא, ולכן קרא אותם חייביא כי מצד היותם חוטאים מתו ולכן לא יחיו וגביהא השיב לו אם בלא שום זכות שקדם לאדם להיות נוצר שהרי לא היה לו הויה אפילו הכי נוצר בחסדו יתברך כל שכן כשנוצר, וגם כי חטא זכה ברוב מעשיו, ולכן ראוי לזכות לתחייה כי כבר קדם לו זכות בקיום התורה ומצוותיה ואם חטא שב בתשובה קודם מותו, ואמר לו ווי לכון חייביא, כלומר אתם החייבים והחוטאים בשבע מצוות בני נח שאין אתם מקיימים אותם ואין אתם חוזרים בתשובה, ולכן לא יהיה לכם תחייה, וע"ז חזר האפיקורוס ואמר לו חייביא קרית לן שלא נשתתף עמכם בתחייה פשיטנא לעקמומיתך וכו'.

אני אמית ואחיה מחצתי ואני ארפא, מכאן תשובה לאומרים אין תחיית המתים מן התורה, הנה בכתוב זה הוא מבואר עניין תחיית המתים שאמר אני אמית ואחיה את מי שאמית, דומה למחצתי ואני ארפא למי שמחצתי, ולכן אמר מכאן תשובה לאומר אין תחיית המתים מן התורה, כי מכל הראיות שהביא למעלה ואמר מכאן לתחיית המתים מן התורה הוא

בדרך דרש ודרך רמז ואין משם קושיא למכחיש ואומר כי אין תחיית המתים מן התורה, אבל מזה הכתוב יש קושיא ותשובה למי שאומר כן, ומפני כי המיתה היפך התחייה כי המיתה היא בשעת כעס והתחייה היא בשעת רצון ונראה שיש שינוי בה' יתברך, לכן אמר ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלוהים עמדי אני אמית ואחיה, אין בי שינוי אע"פ שאני ממית פעם אחת ומחיה פעם אחרת, כי את הכול אני עושה יפה בעתו עת ללדת ועת למות, כי העת והזמן גורם לכל דבר.

וראינו כי מתחילת התורה לא הוזכר מלת אני עד המבול שכתוב בו ואני הנני מביא את המבול מים על הארץ, ואחר יציאת נח מן התיבה כתיב ואני הנני מקים את בריתי אתכם, לכן אמר ראו עתה כי אני אני הוא בשתי פעמים שאמרתי ואני, אני בהבאת המבול ואני בהקמת בריתי שלא יהיה עוד מבול, אני הוא בזה ובזה ואין בי שינוי, ועל אני השני שהוא הקמת הברית לעתיד אמר ואין אלוהים עמדי, כלומר כי בזה האני השני אין בו שום מידת הדין אע"פ שכתיב בשניהם בתחילה ויאמר אלוהים לנח וגו'. ואפשר ג"כ לפרשו על השנים ואין אלוהים עמדי אפילו במלת ואני הראשון, כי אם היה המבול במידת הדין גמור לא היה לעולם שארית מנח ובניו.

עוד ירמוז ראו עתה כי אני אני הוא, על אברהם שאמר לו אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים לתת לך וגו', אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים ואתנה בריתי ביני ובינך וגו' ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגוריך וגו', כי מה שאמר אני בשני הכתובים, הוא מפני שהיה מייעד דבר ירושת הארץ לעתיד והיה מבטיחם כי בודאי כן יהיה, כיון שהיעוד ממנו שהוא כמי שהבטיח דבר לחברו ואומר לו אני הוא המבטיחך בזה כדי שיאמין, וכן אמר האל יתברך אני ה' אשר וגו' לתת לך את הארץ, וכן באני האחר, וכמו שאמר הכתוב כי אני הוא המדבר הנני, כלומר בהיות אני המדבר הדבר הוא מוכן ומזומן, וזהו לשון הנני, ואמר ואין אלוהים עמדי כי בכולם נאמר אני ה' וכשאמר אני אל שדי אמר קודם וירא אליו ה', ומפני שאמר במשה רבנו עתה תראה ודרשו ז"ל אבל במלחמת ל"א מלכים לא תראה, וכן עתה תראה היקרך דברי וגו', אמר לישראל עתה שהיו מוכנים ליכנס לארץ ראו עתה מה שאמרתי שלא יראה משה את מלחמת ל"א מלכים שהגיע הזמן עתה, אתם תראו כי אני אני הוא שהבטחתי אתכם בלשון זה, ואני אמית את המלכים ואת עמם ואחיה אתכם, מחצתי אותם וארפא אתכם ואין מידי מציל, כי השרים שלהם אני אפיל אותם קודם, ואח"כ אפיל אותם ולא יוכלו להצילם מידי.

ולעניין תחיית המתים שנאמר בזה הכתוב נמשך אחר הכתובים מלפניו כי ידין ה' עמו וגו' אשר חלב זבחימו וגו', אמר ראו עתה אחר כל אלו הזמנים העוברים וקרה לכם מה שאמור בעניין ואין מי שיקום ויעזרוכם ויהיה עליכם סתרה, תכירו עתה כי אני אני הוא, אני

הוא שהייתי מקודם ואני הוא בכל הזמנים שהייתם חושבים לעבוד ע"ז ולשתות יין נסיכם, עתה תראו כי אין אלוהים מאלה עמדי אלא אני לבדי, אני אמית ואחיה ואחר התחייה שיקומו כמו שהיו במומם שמחצתי אותם בהיותם בחיים אני ארפאם ואין מידי מציל לחזור ולהמית הרשעים שאינם זוכים לתחייה, ולא קמו אלא כדי שיראו ויחזו ויבושו קנאת עם.

אמר רבי מאיר מנין לתחיית המתים מן התורה שנאמר אז ישיר, שר לא נאמר אלא ישיר מכאן לתחיית המתים מן התורה, מה שדייק ר"מ ממה שאמר ישיר ולא שר, הוא מפני שמלת אז רומזת זמן העתיד הידוע, ולזה לא נוכל לומר כי אז זה יורה לעתיד על שירת הבאר או על שירת האזינו, כי אינו זמן ידוע, ובשירת הבאר ג"כ אמר ישיר ולא שר, ולכן צריכין אנו לומר כי אז ישיר הוא לעתיד לבוא הנזכר בנביאים ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, וכיוצא באלו הפסוקים שנאמר בהם ביום ההוא שהוא מורה על זמן התחייה. והעניין הוא כי מה שאמרו שר לא נאמר אלא ישיר, כבר הוא ידוע ששר שירת הים זו הנזכר, אלא רצונם לומר שר לבד כפי שעה לא נאמר, אלא ישיר, להורות כי גם לעתיד ישיר, כמו ששר עתה שירה זו בתשועת ישראל כן ישיר להם שירה חדשה בתחיית המתים, וזהו מפני שבזמן תשועה זו נרמז למשה שלא יכנס לארץ, כמו שנאמר לו עתה תראה וגו' נתבשר עתה שישיר לעתיד בא"י בזמן התחייה, שיחיה הוא וכל דור המדבר בזכותו כמו שדרשו חז"ל ויכנסו לארץ.

וגם כי אין תחייה אלא בא"י ומתי חו"ל יצטערו בגלגול מחילות לבוא עצמות יבשות לא"י ולחיות שם, נראה כי יש לנו מקום לומר כי משה רבנו ע"ה ודור המדבר יחיו במקום אשר נקברו בו ויעלו לא"י, וזה מפני שהיו כבר עולים לא"י בדרך מצווה והפסיקם חטא המרגלים ונגזר עליהם במדבר הזה יתמו ושם ימותו, ולכן ראוי שישלימו דרך מצוותם שיחיו במקום אשר שם מתו ויעלו כמו שהייתה כוונתם מתחילה, וכל שכן משה רבנו עליו השלום שנתאווה לקיים מצוות עלייה לא"י לקיים מצוות שבה, שהוא ראוי שתתקיים מחשבתו בפועל ויקיים מצוות העלייה לא"י בגוף ובנפש הוא וכל דורו.

וכן אפשר לומר בכל הצדיקים אשר היו עולים בדרך מצווה לא"י ובא עתם בדרך ומתו, בפרט אם הייתה המיתה מחמת אונס הדרך, גם כי שלוחי מצווה אינם ניזוקים וכו', היכא דשכיח אונס שאני, וכיון שכוונתם הייתה לעלות לא"י ושמו לדרך מצווה פעמיהם, לא יקפח האל יתברך שכרם ויחיו שם במקום שנקברו ויעלו בגוף ונפש לא"י ויקיימו מצוות העלייה, כיון שהתחילו בה ה' יגמור בעדם שישלימוה. ויש ראיה לזה ממתי יחזקאל שהחיה אותם בבקעת דורא והלכו לא"י ונשאו נשים וכו'. עמד רבי יהודה בן בתירא על רגליו ואמר אני מבני בניהם וכו', ואמר רב אלו בני אדם שמנו לקץ וטעו, שנאמר ובני אפרים שותלח וגו' הרי שחיו בחו"ל ועלו אח"כ לא"י, והוא מפני שהיו עולים לא"י ומתו בדרך מצווה לרב

שאמר שהיו בני אפרים שמנו וטעו, והיו עולים לא"י רצה הקב"ה לזכותם שיגמרו המצווה שהתחילו, ואצ"ל במשה ודור המדבר שהוא ראוי שיחיו במקום אשר נקברו בו כדי שיגמרו מצוותם אשר התחילו לעלות לא"י, ואז ישיר משה ובני ישראל שהם דור המדבר אשר שוררו עמו שירת הים ישוררו עתה שירה חדשה לשנתחדש העולם בתחיית המתים ולהם נאה לשורר בא"י כי היו מוכנים ליכנס אליה ולא נכנסו אז.

ועתה נתקיים היעוד שנתייעד לאלו שהיו יוצאי מצרים שנאמר להם, לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וגו' והבאתי אתכם אל הארץ וגו' ונתתי אותה לכם מורשה אני ה' נאמן לשלם, כאן רמז להם כי גם שלא יתקיים להם כניסה לארץ כי אם לבניהם בפעם הזאת, יתקיים להם בזמן תחיית המתים שיחיו ויעלו ויירשו את הארץ, וזהו אני ה' נאמן, גם כי יתארך הזמן לא יעבור אשר לא יבואו ויכנסו לא"י, ולכן ישוררו בה כמו שנזכר, ולכן אמרו קודם מנין לתחיית המתים מן התורה שנאמר אז ישיר וגו', וחזר ואמר מכאן לתחיית המתים מן התורה, כי מה שאמר קודם מנין לתחיית המתים הוא למשה ודור המדבר כמו שלמדו ממה שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל שר לא נאמר אלא ישיר, ומכאן למדנו לתחיית כל המתים האחרים העתידים והעוברים.

כיוצא בדבר אתה אומר אז יבנה יהושע, בנה לא נאמר אלא יבנה מכאן לתחיית המתים מן התורה, מה שבנה יהושע מזבח בהר עיבל עם כל ישראל ונתן שם את הברכה ואת הקללה ככתוב בתורת משה רבו הייתה קיום מצווה ראשונה שקיימו יהושע וכל ישראל בביאתם לארץ, ולכן נתבשר בה כי בזמן התחייה יבנה ג"כ, כיון שהוא התחיל פעם אחת לבנות יזכה שיהיה הוא הבונה ג"כ לעתיד, שיקבלו עליהם אז כל ישראל ביחד כל הדורות העוברים אבות ובנים קללה למי שיעבור וברכה למקיימי התורה, ומכאן לתחיית המתים מן התורה לכל ישראל.

אמר ריב"ל מנין לתחיית המתים מן התורה דכתיב: ואיש אל משפחתו תשובו, אשר הם חיים עדנה גם כי יפרדו איש מעל אחיו ויולדו מנשים אשו הן ממשפחות אחרות לעולם הם נקראים למשפחותם לבית אבותם, ואין כאן השבה אל משפחה אלא שהוא רומז לזמן התחייה, כי אז יחזור וישוב כל אחד למשפחתו הידועה, ולא נאמר כי הם בריות חדשות ואשר יקומו ביחד שנקברו יחד בבית קברות אחד יהיו כמשפחה אחת, אלא שישוב כל אחד למשפחתו ויהיה ניכר כל אחד לאביו ואמו ולכל בני משפחתו, ואותם שלא הכירוהו כמו בני רבעים וחמישים יהיו ניכרים לזקניהם אשר לא ראום וכן זקניהם יהיו ניכרים להם, וכן שאר כל הקרובים, להורות כי עניין התחייה אינו בריאה חדשה אלא תחיית המתים עצמם אשר מתו שיחיו כמו שהיו בזמן מיתתם, וזהו שנלמד מכאן לתחיית המתים מן התורה.

אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה, הללוך לא נאמר אלא יהללוך, מכאן לתחיית המתים מן התורה. ממה שאמר עוד נראה שכבר הללו ובשרם מה שהללו יהללו עוד כי מצווה גוררת מצווה, ומלת עוד וסלה מורות שיהיה העניין לעתיד בזמן לא קצוב אלא נצח סלה ועד, וע"ז אמר ריב"ל כל האומר שירה בעולם הזה זוכה ואומרה לעולם הבא שנאמר עוד יהללוך סלה, הללוך לא נאמר וכו'.

אמר רבי יוחנן מנין לתחיית המתים מן התורה שנאמר קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו, רננו לא נאמר אלא ירננו, מכאן לתחיית המתים מן התורה, הנביאים אשר הוכיחו את ישראל והחזירום בתשובה, ולהם אשר נבאו להם נבואת התחייה כיון שנשתתפו ונתאחדו כולם במצווה אחת והיא הוכחת רעים על פניהם, ראוי שיוחדו ג"כ לעתיד וירננו על מה שנתקיימו דבריהם, כי גם שאין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד בעולם הזה יחדו ירננו לעתיד בסגנון אחד אחר שנתקיימה נבואתם לישראל, ולזה אמר קודם מנין לתחיית המתים מן התורה לנביאים עצמם.

ואח"כ אמר מכאן לתחיית המתים מן התורה לכל ישראל, כי בתחייתם תתקיים נבואתם ונשיאת קולם ברן יחד, ולכן חזר ואמר רבי יוחנן עתידים כל הנביאים לומר שירה בקול אחד שנאמר קול צופיך נשאו קול יחדו וגו', כי גם שכל הנביאים אין מדרגת נבואתם שווה, נבואת יחזקאל לא הגיעה למדרגת נבואת ישעיהו וכן שאר הנביאים, עם כל זה הם עתידים לומר שירה בקול אחד, שישיג שפל המדרגה בנבואה לגובה מדרגת הגדול בנבואה בהצטרפם יחד, וכפי מה שתתעלה מדרגת הנביא ותשיג למדרגת הנביא הגדול ממנו שישיג במה שהתנבא בעולם הזה תתעלה אח"כ נבואת הנביא הגדול מאחיו.

אמר רבא מנין לתחיית המתים מן התורה שנאמר יחי ראובן ואל ימות וגו', כי אחר שנלמד תחיית המתים מן האבות כמו שנאמר למעלה דכתיב: לתת להם, אמר רבא כי תהיה נמשכת התחייה מאבות לבנים ולכן נאמר בראובן בכור הבנים יחי ראובן, להורות עניין זה, כי התחייה תהיה בחסד האבות, ואח"כ הבנים הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו, מכאן לתחיית המתים מן התורה לכל ישראל השבטים עצמם ובניהם ובני בניהם עד עולם.

רבינא אמר מהכא ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם, רבים מכלל דאיכא מעטים שלא יקיצו, הרבים לחיי עולם והמעטים לחרפות ולדיראון עולם. ונראה ממה שאמר הכתוב מישני אדמת עפר ולא אמר רבים מן המתים יחיו, נתן אי זו סיבה לתחיית המתים שלא יהיה דבר זר כ"כ, הוא כי מתחילת יצירת אדם הראשון יש הכנה לתחיית המתים ממה שכתוב ויפל ה' אלוהים תרדמה על האדם ויישן ויקח אחת מצלעותיו וגו', כי הצלע אין בה חיות דבר שהנשמה תלויה בו וכל שכן בהיות האדם ישן כי כל איבריו בטלים ג"כ, ואז לקח הצלע שהייתה כמעט מתה והחיה אותה ובנאה להיות לו אשה, והרי הוא כדמות תחיית המתים כמו שאמר, ולזה אמר מישני אדמת עפר, כי מה שיחיו הרבים הוא

בסיבת שהם נחשבים כישנים כמו שהיה אדם הראשון כשלקחו הצלע ממנו ובנאה לו לאשה שהיה הוא נוצר מאדמת עפר כמו שכתוב ביצירתו עפר מן האדמה.

רב אשי אמר מהכא, ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד לגורלך לקץ הימין, עניין ההליכה לקץ היא כי תחיית המתים היא בסוף ימות עולם, יש מי שיחיה אחר ה' אלפים שנה וכמה מאות מן השנים כמו אדם הראשון והזוכים לתחייה מאותם שמתו בסוף אלף הראשון ובתחילת השני, ויש מהם לכמה מאות מן השנים לבד והם אותם שמתו בסוף אלף החמישי ובתחילת השישי, באופן שיש מי שיישאר מת ד' אלפים שנה ויותר ויש שיקום לק' שנים או פחות, ואין בזה עול בחוקו יתברך, כי מי שזכה להימצא בתחילת העולם יהיה תחייתו בסופו, ומי שלא זכה להימצא אלא בסופו יזכה לתחייה בסופו והוא קרוב לזמן מיתתו, ולכן נאמר לדניאל ואתה לך לקץ כי הוא היה אחר שלושה אלפים וכמה מאות מן השנים וכבר היה בחצי האחרון של העולם והוא הקץ, דשיתא אלפי שני הוי עלמא, ואמר ותעמוד לגורלך לקץ הימין, כי דרך הסברא המתים תחלה יהיו תחילה בזמן התחייה כסדר והוא הגורל, ובפירוש תהלים כתוב ע"ד הקבלה על דבקה לעפר נפשי חייני כדברך, כי סדר התחייה תהיה בסדר אותיות האלפ"א בית"א, מי ששמו מתחיל באל"ף יחיה תחלה, וא"כ אדם הראשון יהיה ראשון, ובן אברהם ראשון לאבות, ואפשר כי בכל דור שיקום יהיה סדר זה, אבל לא יקדים דור לדור הקודם לו.

אמר רבי יאשיה מאי דכתיב: שאול ועוצר רחם וגו', מה רחם מכניס ומוציא אף שאול מכניס ומוציא. עניין הכנסת הרחם הוא הזרע אשר אין בו חיות, וכמו כן הכנסה לשאול הוא המת, כמו שכניסת הרחם היא סיבת היציאה וולד נוצר, כן כניסת השאול הוא סיבת יציאה משם בתחייה, כי בהצטער הגוף כמה מן השנים בקבורה יזכה לתחייה, והלא ק"ו ומה רחם שמכניסין בו בחשאי כלומר שלא היה זרע חיות מעולם מוציאין ממנו בחיות ובקולי קולות, שאול שמכניסין בו בקולי קולות שבוכים עליו שהיה חי אינו דין שמוציאין ממנו בקולי קולות בחיות ובתקיעת שופר גדול, זהו על דרך מאי דלא הוה הוה מאי דהוה לא כל שכן.

תנא דברי אליהו, צדיקים שעתיד הקב"ה להחיותם אינם חוזרים לעפר שנאמר והיה הנשאר בציון וגו'. בהיות התחייה נס גמור ומפתח שלא נמסר ביד אדם אלא בידו יתברך, א"כ יהיו החיים בתחייה כדמות אדם הראשון שהיה יציר כפיו יתברך והיה ראוי לחיות לעולם, אלא מפני שחטא ביום שנוצר נגזרה עליו מיתה ביומו של הקב"ה שהוא אלף שנה, ואלו הצדיקים שעתיד הקב"ה להחיותם הם כמו יצירי כפיו ולא יחטאו ולכן לא יחזרו לעפרן.

שער היסודות פרק נו [ראיות נוספות למשיח ולבריאה]

ומפני שעיקר זה וחברו הקודם לו והוא ביאת המשיח הם קצרי יד הראיות המוכרחות כמו שקדם בשניהם, צריך אני להאריך יותר בראיות אחר שהבאתי ראיות שח"ק אחת לאחת, נוסיף ונביא ראיות מעורבות משלושתם, ונקדים כי בריאת העולם היה תכליתו נתינת התורה, ולא הוכנו לקבלה עד יציאת מצרים כמו שנזכר במקום אחר, וא"כ כל באי עולם בכ"ו דורות שמבריאת עולם עד יציאת מצרים שנתקיים העולם בחסדו יתברך, למה לא יזכו לקיום התורה ומצוותיה הצדיקים שבעשרה דורות שמאדם ועד נח ושמנח עד אברהם, ואפילו האבות שקיימו התורה לא קיימוה כי אם בארץ ישראל ובלתי מצווים ועושים, ולמה לא יהיו מצווים ועושים גם הם, ובני יעקב שהם שבטי יה ותשלום השבעים נפש הבאים מצרימה ובניהם ובני בניהם עד זמן נתינת התורה, וזו היא ראיה שיחיו ויקיימו כל המצוות.

וכן ראיה ממשה ואהרן וכל דור המדבר אשר לא נכנסו לארץ ולא יכלו לקיים מצוות התורה התלויות בארץ, ואם לא היו זוכים לתחייה היו אותן המצוות שנתנו אליהם כמו בטלות אצלם.

וכן מאותם שנכנסו לארץ ומתו תוך י"ד שנים שכבשו וחלקו שלא נתחייבו בתרומות ומעשרות ולא זכו לקיימן. וכן כל אותם שמתו קודם שנבנית בית עולמים שבנה שלמה, שלא זכו לקיים מצוות בנין בית הבחירה ומצוות התלויות בהם. וכן כל אותם שנולדו ומתו בגלות בבל ואחר בית שני שהיו בחו"ל ולא זכו לכל מה שכתוב למעלה, וגם לא לכל המצוות התלויות בארץ, כל אלו ראוי ומחוייב שיזכו לתחייה כדי שיוכלו לקיים כל המצוות הכתובים בתורה, כי התורה ניתנה לכל ישראל וכולם זוכים בכתר התורה ומצוותיה בשווה, לא שיהיו אלו חייבים בקצת המצוות ואלו ברובן ואלו בכולם, שהרי כתיב (דברים ד') וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, וכתיב תורה ציוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, שנראה כי כל התורה ניתנה לכל ישראל הם ובניהם ובני בניהם עד עולם שווה בשווה.

וכן נוכל להביא ראיה לתחייה מחלום אשר חלם יעקב כשיצא מבאר שבע, כי לא ראינו את אברהם ויצחק שיחלמו, אלא השגתם הייתה במראה הנבואה וכל שכן יעקב שהיה שלם שבאבות.

ואצלי שתי טענות בזה:

האחת בהנחת הקדמה א' שאין שום נביא מתנבא כי אם בהיותו כבר נשוי שהוא אדם שלם, כדכתיב: זכר ונקבה בראם ויקרא את שמם אדם, כי אז נפשו שלימה עם נפש האשה הנאצלת מנפשו בזיווג ראשון ונקיה ג"כ מהרהור הלב, וכמו שראינו האבות אברהם ויצחק, כי אחר שכתוב ויקח אברם ונחור להם נשים וגו' כתיב ויאמר ה' אל אברם לך לך

וגו', ולא מצינו לו דבור מהאל יתברך קודם שנשא את שרה, כי גם שנעשה לו נס הצלתו מאור כשדים היה כעשיית נסים לשאר הצדיקים שאינם נביאים, וכן יצחק אחר נישואי רבקה נראה אליו ה' ואמר לו אל תרד מצרימה, וכן משה רבנו עליו השלום אחר נישואי צפורה נראה אליו יתברך במראה הסנה.

וכן יראה שהיה בנביאים אחרים, ושמואל שהיה נער בהינבאו בנבואת יעוד בני עלי אפשר שהיה מבן י"ג שנה ולמעלה והיה נשוי, והרי בניו שהיו שופטים על ישראל ומסתמא היו בני ארבעים שנה והוא לא חיה כי אם נ"ב שנה, וא"כ יעקב אבינו ע"ה שלא היה נשוי עדיין לא נגלה אליו ה' במראה הנבואה, ולהיותו שלם באת עליו הנבואה אפילו שהיה פנוי אלא שהייתה בחלום לסיבה הנזכר.

הטענה השנייה היא על מה שהבאנו ראיה לתחיית המתים מחלום זה של יעקב, כי כתיב בו ויחלום והנה סולם וגו', וכתיב אח"כ וייקץ יעקב משנתו, וידוע כי השינה היא חלק מיתה, וכמו שאמרו אחד משישים במיתה, וההקצה מן השינה הוא רמז להקצת תחיית המתים כמו שאמר יחיו מתיך וגו' הקיצו ורננו שוכני עפר וגו'. ועניין החלום שחלם בשינה זו הוא מורה ג"כ לתחיית המתים כמו שאמר ויחלום והנה סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה והנה מלאכי אלוהים עולים ויורדים בו, יורה על השגחת האל יתברך בזה העולם במעשה האנשים, ואותם שהם כמו מלאכים והם הצדיקים עולה נשמתן למעלה אחר מעשיהם הטובים שקדמו לעלות דרך הסולם, כמו שכתוב (ישעיה נח) והלך לפניך צדקך וגו', וחוזרים ויורדים דרך הסולם לזמן התחייה, ואמר לו ג"כ הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך, ונתינתה ליעקב אינו אלא בזמן התחייה, ורמז לו ג"כ כי התחייה אינה אלא בארץ ישראל, וכמו שאמרו שקפל כל א"י תחתיו כשאמר לו הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה, והוא בזמן התחייה כי הצדיקים שבחו"ל אינם חיים אלא ע"י גלגול מחילות לא"י, כי ע"ז הוא שהשביע יעקב את יוסף בנו שישאהו ממצרים ויקבררהו בקברות אבותיו כדי שלא יצטער בגלגול מחילות הנרמז לו בחלום זה, ולכן נתגלה לו עניין תחיית המתים בעניין החלום הזה ולא לאבותיו, כי הם מתו בא"י ונקברו בה ובה יקומו לזמן התחייה, אבל יעקב שמת בחו"ל אם לא היה נרמז לו כאן עניין תחיית המתים בא"י לא היה משתדל ומשביע את יוסף בנו שישאהו משם לקברי אבותיו.

שער היסודות פרק נז [פירוט על התחייה]

ואחר שהארכנו בכל מיני הראיות בתחייה, נבאר אופן התחייה ואיכותה, איך תהיה למתים אשר מתו מקרוב ועדיין בשרם על עצמותם, ולעצמות היבשות, ולרקב העצמות, ולאותם שהיה גופם כדומן על פני האדמה ונדקדקו ונתפזרו עצמותם, ולנשרפים שלא נשאר בהם לא בשר ולא עצם, ונקח ראיה לקצת אלו העניינים ממתי יחזקאל אם היה כפשוטו כדברי חז"ל, וגם לאותם שפירשו שהיה משל יהיה סדר התחייה העתידה כפי מה שהמשילו בה, והוא מאמר הנביא על הבקעה מלאה עצמות אמר והנה יבשות מאד, ירצה שלא היה בהם

ליחות כלל ולא היו מוכנים שיעלה עליהם גידים ובשר מלמעלה, ואמר לו יתברך התחיינה העצמות האלה, אם בדרך הטבע יוכלו לחיות ולהתרפא מיבשותם ולחזור ללחותם העצמות האלה שהם יבשות כ"כ, ויהיה לשון התחיינה כמו ויתנו על השחין ויחי, השיב הנביא ה' אלוהים אתה ידעת בדרך הטבע אין להם רפואה, אבל מצד היותך ה' אלוהים כמו שאמר ביצירת אדם הראשון וייצר ה' אלוהים את האדם אתה ידעת אופן חיותם ובריאותם בדרך נס.

והשיב לו האל יתברך כי תחייה זו היא חזרת כל אדם שמת למה שהיה קודם מבלי שינוי, ואינה כיצירת אדם הראשון שהייתה יצירתו תחילת בריאה מה שלא היה, וזה לא יתכן להיות כי אם על ידו יתברך, אבל החזרת האדם למה שהיה בו בתחילה יתכן להיות ע"י אדם נביא כיחזקאל, וכמו שראינו אליהו הנביא ואלישע תלמידו שהחיו מתים, ולכן אמר לו יתברך הינבא על העצמות האלה ואמרת אליהם העצמות היבשות, אע"פ שבדרך טבע אין לכם חיות ובריאות, שמעו דבר ה', בשמיעתכם דבר ה' ורצונו וחפצו תחיו, כי גם שאין להעצמות הכנה לשמיעה, הנה השמעת דברו וחפצו שתחיו תהיה סיבה פועלת אתכם לתחייה, דומה למה שכתוב בבריאה תוצא הארץ נפש חיה, ישרצו המים וגו', כי הוא יצווה ויבראו.

וכן בעניין תחייה זו כי החזרת הדבר למה שהיה הוא נקל מן היצירה מתחלה, ולכן יספיק בדיבור הנביא בשם ה', ואמר הנה אני מביא בכם רוח וחייתם והוא עניין בריאותם כמו שכתבנו, והנה בכלל העצמות היא הגולגולת שבה המוח וחוליות אשר בתוכן חוט השדרה הנמשך מן המוח, וכן שאר העצמות אשר יש בהן מוח כולם הם יסוד הגוף וקיומו, אם מצד העצמות עצמם אשר הם חזקים וקשים ומעמידים את האדם על עמדו, ואם מצד המוח אשר בהם, כי עם היותו רך ולח הוא מעמיד את העצמות ומקיימם, ואלו העצמות היו יבשות שלא נשאר בהם לחות מוח כלל, והיו יבשות גם כן בגוף ועצם העצמות שהיו כמו חלולים ומנוקבים ומרוקבים מצד היובש, ולכן אמר והנה יבשות מאד, יבשות שלא נשאר בהם לחות מוח כלל, מאד שנתייבשו הרבה מאוד בעצמותן, ולכך היה צריך שיבוא בהן רוח להחיותם לבריאותם בעצמותם ובמוח שלהם, כי המוח שבראש תוך הגולגולת והנמשך ממנו בהיות בו כח שכלי להשכיל בכל הדברים היה צריך רוח ה' להחיותו ולהבריאו, וזהו אמרו כה אמר ה' אלוהים לעצמות האלה הנה אני מביא בכם רוח וחייתם.

ואפשר לומר כי הבאת רוח זה הוא מה שנאמר אח"כ ויהי קול והנה רעש, כי ע"י הקול והרעש היה ג"כ רוחו אשר קיבץ והקריב עצם אל עצמו, וירצה באמרו עצם אל עצמו, כל עצם ועצם שבגוף אל עצם הגולגולת אשר הוא עיקר וממנו נמשך מוח וכח לשאר העצמות, ואח"כ אמר ונתתי עליכם גידים והעליתי עליכם בשר, נראה כי המוח שבעצם

גולגולת הראש ושבשאר העצמות כבר עלה בחיות העצמות ובריאותם, ולא הוצרך להעלות אלא הגידים והבשר והעור, ועל זה אמר ותקרבו עצמות עצם אל עצמו, כי מכוח המוח אשר בא ע"י הרוח בעצמות הגולגולת לשאר העצמות נתקרבו העצמות.

והנה רצה האל יתברך שתהיה תחייה זו על ידי דיבור נביא שאמר הנביא על העצמות האלה וגו' כה אמר ה' לעצמות וגו', וניבאתי כאשר ציוויתי ויהי קול וגו', ויאמר אלי הינבא אל הרוח הינבא בן אדם וגו', כי אם היה מחייה אותם בלא הודעה לנביא, היה אפשר לומר כי מעצמם חיו קרוב לדרך הטבע כזרע היבש כחרס הנופל ונטמן באדמה, ועם היותו מעופש צץ ויוצא לימים מתחת הארץ, ולכן אמר העצמות היבשות שמעו דבר ה', להודיע כי העצמות ההם לא נכנס בהם שום לחלוחית מצד היותם בקרקע לשיציצו מעיר כעשב הארץ, או כזרע הנופל בארץ וחוזר וצומח, אלא היו יבשים וכמו שאמר למעלה והנה יבשות מאד. ואמר שמעו דבר ה', כי ע"י שמיעת דבר ה' שהיה רצונו יתברך להחיותם יהיו חיים לא בדרך הטבע או קרוב לו.

עוד רמז לו במה שאמר הינבא בן אדם, כי היה אפשר שיחשוב הנביא כי מצד גזירת המזלות נהיה הדבר הזה, כי מזל כוכב אלו שמתו ונקברו בתוך בקעה זו חייב בשעה זו שנהפך עליהם הגלגל לטובה שיחיו ויקומו על רגליהם ברגע שהורה הגלגל לא יקדם ולא יאחר, ולכן אמר לו האל יתברך הינבא בן אדם ואמרת וגו', כי הדבר תלוי בנבואתך ודיבורך באיזו שעה שתרצה להינבאות עליהם גזרתי אומר שיחיו על ידך, ולכך אמר הוא וניבאתי כאשר ציוויתי, כלומר בשעה שרציתי להינבאות ולומר להם אמרתי, העצמות היבשות שמעו דבר ה' כאשר ציוויתי שאומר כך בשעה שארצה, ואז היה קול מיד בשעה שניבאתי והנה רעש וגו', ובזה נודע וניכר כי דבר ה' הוא, ואמר ותקרבו עצמות וגו'.

וראיתי מיד כי כבר היו הגידים עליהם ובשר עלה הכול יחד באותה שעה מבלתי קדימת צמיחה או ליחות בעצמות ולא בעלית הבשר וקרימת העור, ואמר ורוח אין בהם, מפני מה שנאמר לו מקודם וקרמתי עליכם עור ונתתי בכם רוח וחייתם, שהיה נראה כי מיד שיעלה הבשר והעור יהיה נתינת הרוח בהם, ולכן ראה הנביא ותמה על כי לא היה בהם רוח כמו שנאמר לו, ולכן אמר ורוח אין בהם כמו שנאמר לי, וכמו שהתנבאתי כאשר ציוויתי שיעלה עליהם גידים וגו', ושיתן האל יתברך בהם רוח ויחיו, ואז אמר לו יתברך הינבא אל הרוח וגו', הכוונה כי גם שנאמר לו הכול ביחד יש הפרש, כי יצירת כל הגוף על העצמות היבשות נוצר מיד בדיבור הנביא מאת האל יתברך, אבל נתינת הרוח אינה בריאת הרוח ולא יצירתה, כי הרוח היא הנשמה שנחצבה מימי עולם מתחת כסא הכבוד, והייתה כבר בגוף האדם וחוזרת אליו בעת התחייה, היה צריך דיבור בפני עצמו לשתחזור לגוף ולא שתבוא

מעצמה כיצירת הגוף שהיה נראה שהייתה נוצרה ביצירת הגוף, ולכן נאמר אליו הינבא אל הרוח שהיא הנשמה הקדומה שהייתה בהם מאז.

ולשון הנביא זה יהיה מקור ולא ציווי, כלומר צריך להתנבאות על הרוח פעם א' כמו שניבאת, ועוד שנית הינבא בן אדם ואמרת אל הרוח כי הנשמה ששכנה כבר בגוף אדם א' ונצטערה בו להכניעו בעשיית המצוות לא תחזור מרצונה לגוף בדיבור א', אלא תכין עצמה לקיים דיבורו כשיוסיף שנית לצוות אליה, להראות כי על כורחה היא חיה בגוף, וזהו שאמר הנביא ורוח אין בהם, כלומר הרוח לא הגיע עדיין אליהם ובתוכם אבל היה מוכן לבוא, והכנה זו הייתה שיצאה מעולם הנשמות לעולם הזה ועמדה בקצה ד' רוחות העולם הזה , ועל זה אמר ואמרת אל הרוח, כי בהיותו בעולם הנשמות לא הייתה השגה לנביא לדבר אליה לנוכח, ועתה שיצאה משם אל עולם זה ישיג לדבר אליה לנוכח, וכמו שאמר ואמרת אל הרוח כה אמר ה' מד' רוחות העולם שאת עומדת בהן וכמו שנאמר בואי משם ופחי וגו'.

ועניין הביאה מד' רוחות העולם ולא מרוח אחת, מפני שכמו שנתהווה גוף אלו העצמות יבשות בבת א', כי כולם היו שווים בצדקות ולא יקדם ולא יאחר איש מחברו וכמו שאמר ותקרבו עצמות וראיתי והנה עליהם גידים ובשר עלה על כולם בבת א', כן תחייתם תהיה בבת אחת, ואם היו באות הנשמות כולם מרוח א' ד"מ ממזרח היה קודם על הסתם תחיית המזרחיות מן המערביות וכן משאר הרוחות, ובבואן מד' רוחות הייתה התחייה שווה בבת א' לגופות העומדות במזרח ובשאר הרוחות, כי הנשמות המזרחיות יהיו נגד הגופות המזרחיות וכן בשאר הרוחות, וקדימת תחיית המתים הגופים המזרחיים החיצונים מהפנימיים אליהם וכן בשאר הרוחות, אינה קדימה ממש כי כולם בצד א', ויהיה סדר תחייתם בד' מצרנים דפלגי לארעא בקרנזול כזה.

ולא גזר האל יתברך שתעלינה למעלה באוויר כל נשמה נגד גופה ותרדנה בבת אחת ממש כולנה לגופים, מפני שהיה צורך שתבאנה מלמטה מארבע רוחות העולם קרובות לארץ עד שתגענה לבקעת מקום הגופים כדי שתתנהגנה להתקרב לחומר הארץ, ויהיה קרוב יותר להיכנס ברצונם לחומר הגוף אשר כבר הוכן מקודם לכל א' מהן, ואמר והנבאתי כאשר ציווני ותבוא בהם הרוח ויחיו ויעמדו על רגליהם חיל גדול מאד, כי גם שהיו חיל גדול בא לכולן הרוח ועמדו על רגליהם כולם בבת אחת, ואחר זה אמר לו האל יתברך העצמות האלה שחיו הם ראיה ואות לכל בני ישראל הנפוצים בארצות, כי מצד הגלות והשעבוד הם מחשיבים עצמם כעצמות יבשות ושאבדה תקוותם לכן הינבא אליהם וגו' הנה אני פותח את קברותיכם וגו', אשר אתם חושבים כי אתם כמו המתים הנתונים

בקברות, אני אעלה אתכם מקברותיכם לא"י ונתתי רוח בכם, והיא החכמה היתירה אוויר דארעא המחכמת.

או יהיה עניין העצמות כל בית ישראל המה, כי כל ישראל שגלו באותו זמן לבבל היו חושבים שבמיתתם וקבורתם שם לא יהיה להם עוד תחייה, כי עיקר תחיית המתים בא"י, וכיון שהם גלו ממנה יחשבו כי לא תהיה להם תקומת התחייה, ולכן אמר הנביא הנה אני פותח את קברותיכם, והוא פתיחת הארץ בגלגול מחילות עד א"י, ונתינת הרוח בהם בא"י, כמו שכתוב אחר כך ונתתי רוחי בכם וחייתם והנחתי אתכם על אדמתכם, וזהו בתחיית המתים לכלל האומה בזמן התחייה, אבל תחייה זו אם הייתה בפועל לא במראה לא עלו בגלגול מחילות לא"י, מצד כי כל ישראל היו גולים אז בבבל והיא הייתה כא"י להם, כמו שאמרו חז"ל (קידושין עבודת אלילים) כל הארצות עיסה לבבל.

ונלמוד מזה לאותם שמתו מקרוב בזמן התחייה ובשרם על עצמותם אלא שהיא כחושה או יבשה, שנקל זאת בעיני ה' לרפא הבשר והעור ולחיותם ולהשיב נפשותם אל גופם כבראשונה, וכל שכן לדור התחייה שיצאה נשמתם ומיד תשוב אליהן כעין מה שהיה בנתינת התורה, וגם שמתו זקנים ולא היה בטבעם לחיות יותר או בזמן התחייה אותם שמתו מחולי אברים שהנשמה תלויה בהם והם כעין טריפה, כמו שבעצמות היבשות יעלה הבשר ויקרם עליהם עור מלמעלה, כן באלו הגוף ישוב הגוף לטבעו וישוב לימי עלומיו, כמו שהיה בימי הבחרות, שיוכלו לחיות זמן ארוך, ויתרפאו האברים אשר הנשמה תלויה בהם, לשתחול בהם הנפש החיונית, ועליה שאר הנפשות ואותם שנאכלה בשרם ושיבשו עצמותם ושנרקבו ושנשרפו ושהיו דומן על פני האדמה, לא קצרה יד ה' להושיעם להחליץ עצמותם לקבץ רקב עצמותם ועפר שריפתם שיחזור גופם למה שהיה, כמו שעשה במתי יחזקאל שכתוב ותקרבו עצמות עצם אל עצמו, וקרוב הוא אצלו יתברך לקרב המרוחק בקצה הארץ כקרוב הקרוב והגיעו אל הקרוב אליו.

שער היסודות פרק נח [התחייה בארץ]

היות התחייה בא"י ולא בחו"ל, יתבאר גם כן מראיות שח"ק, שכל, חוש, קבלה, אם מן הקבלה ת"ן כ"ח תורה נביאים כתובים חכמים. אם מן התורה ראיות שהביאו חכמים לתחייה מן התורה, מי שהביא ממה שכתוב ונתתם ממנו את תרומת ה' לאהרן הכהן, יתבאר שבמקום שנוהג בו תרומה והוא א"י יהיה תחיית המתים, ומי שהביא מלתת להם את ארץ כנען, תחייתם היא בה שהיא נתונה לה, ומי שהביא מן וקם העם הזה וזנה, הרי היו בא"י, ומי שהביא מאשר נשבע לאבותיכם לתת להם, והרי הם בארץ הנתונה להם וכתיב על הארץ. כי בה תהיה תחייתם. ואם מן הנביאים, ממה שהביאו מיחיו מתיך והם מתי א"י המתייחסים לו יתברך כי היא ארץ אשר עיני ה' בה. מן הכתובים, מי שהביא

מדובב שפתי ישנים שנעות ומתנודדות שפתי ישני אדמת עפר מכלל שיחיו, והם בא"י דכתיב: הולך לדודי ואינו נקרא דוד אלא בא"י, שהיא חלקו ונחלתו וישראל הם חלקו ונחלתו. ואם מדברי חכמים מאי דלא הווה הווה מאי דהווה לא כל שכן, בא"י והוא אדם הראשון, וק"ו מן היוצר של מים ומכלי זכוכית וכו', וממה שאמר ו בסוף כתובות צדיקים שבחו"ל אינם חיים אלא ע"י גלגול מחילות שנעשים להם בקרקע ועומדים על רגליהם והולכים במחילות עד ארץ ישראל ושם מבצבצים ויוצאים.

וטעם היות התחייה בא"י ולא בחו"ל, מצד השכל, כי בזמן התחייה יהיה בטל קושי יצר הרע כמדרגת קושי האבן מן הבשר, כמו שאמר הנביא בעניין התחייה והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר, עכ"פ יישאר איזה חלק מן היצר הרע, כדמות אדם הראשון קודם שחטא ואכל מן העץ אשר ציוה לבלתי אכול ממנו, שאם לא כן לא נשאר מקום שיהיה לו שכר על עשותו הטוב והישר בעיני אלוהים ואדם, כי יהיה כאחד מן המלאכים אם יהיה בלי יצר כלל, ולהיות האדם בזמן התחייה על מזג זה צריך שלא תחזור הנשמה לגוף כי אם בא"י, והעצמות שבחו"ל אחר קרימת הבשר והעור יתגלגלו על ידי מחילות עד א"י ושם תשוב הנשמה אל גופה, כדי שלא תטמא ותדבק בה שום סיג מטינוף וטומאת חו"ל מהשרים החיצונים השולטים בה, כי החזרת הנשמה לגוף היא כמו שעת הלידה, וכמו שיש הפרש בגרים כי הנולדים ונוצרים בקדושה קדושה מתוספת עליהם לעניין הדין יותר מן הנולדים שלא בקדושה, כן בתחייה אם היו חיים בחו"ל היו נחשבים כאילו נולדו שלא בקדושה, והחיים בארץ ישראל קדושה יתירה מתווספת בהם, דמיון מה שאמרו חז"ל (כתובות ק"י) הדר בא"י דומה כמי שיש לו אלוה.

ולסיבה זו נוצר אדם הראשון עפר מן האדמה שנאמר עליה מזבח אדמה והיא במקודש המקדש, כדי שיהיה חומרו נכון ומזומן למצוות השם כמו שהיה קודם אוכלו מעץ הדעת טוב ורע, וכן נפח האל יתברך בו נשמת חיים במקום ההוא אשר שכינתו שורה שם לעולם ולא זזה מכותל מערבית, ומקודם היה המקום ההוא מוכן לכך. ועניין נפיחת בו רוח החיים כעין תחייה על גוף שלם מכל וכל לא חסר לו אלא נשמה אחר שיצרו, והוא כעניין שריית שכינה על הנביאים שאינה שורה אלא בא"י, אשר אלוהותו יתברך נרשם בה יותר מבמקומות אחרים, והוא דורש אותה תמיד ועיניו בה מראשית השנה שנברא העולם ויצר אדם ונפח בו נשמה, עד אחרית שנת התחייה אשר יפח מרוחו הקדום להחיות מתי עפר בא"י, והבאים על ידי גלגול מחילות, וכמו שאמר הכתוב בעניין התחייה של מתי יחזקאל מארבע רוחות בואי הרוח ופחי בהרוגים וגו', אלו הד' רוחות הם רוחות א"י, כי לא הוזכרו ד' רוחות בתורה כי אם על א"י, נאמר לאברהם בהיותו בא"י שא נא עיניך וגו' צפונה ונגבה וגו' כי את כל הארץ אשר אתה רואה לך אתננה וגו' והיא א"י, והזכיר עליה ארבע רוחות,

וביעקב נאמר הארץ אשר אתה שוכב עליה שקיפל תחתיו כל א"י לך אתננה וגו' ופרצת ימה וקדמה וגו', והם ד' רוחות א"י שיפרוץ מהם לכל העולם.

וכן בתחומי א"י הוזכרו ד' רוחות, והיה לכם פאת נגב, והיו תוצאותיו הימה, זה יהיה לכם גבול צפון, והתאוויתם לכם לגבול קדמה, וכן במגרשי ערי הלווים כתיב ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה ואת פאת נגב ואת פאת ים ואת פאת צפון, ובמשה כתיב עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה ותימנה ומזרחה וראה בעיניך כל א"י הסובבים אותו ד' רוחות אלו, וכן כתוב ים ודרום ירשה, ואם כן כשאמר הכתוב מד' רוחות בואי הרוח ופחי בהרוגים האלו הם ד' רוחות א"י, כי הנשמות תרדנה שם בא"י ומד' רוחותיו תפחנה כל א' בגופה להחיותה, וכאילו הגשמות אינן יוצאות ממצרי א"י אלא שתאצלנה משם הרוח בגופות ע"י הפחה מבלי הפסק מא"י, וזה היה בתחייה ההיא לצורך שעה, אבל התחייה העתידה לא תהיה אלא בא"י, כי לא תצאנה הנשמות הקדושות ערומות מבלי גוף אל חו"ל.

וראיה מצד החוש, יצירת גופו של אדם הראשון שלם, כמו שכתוב וייצר ה' אלוהים את האדם, ואח"כ נפח בו נשמה כעין תחייה בא"י מקום מזבח אדמה, ועקידת יצחק במקום ההוא כפי הקבלה שהיה כעין תחייה בשעת העקידה, ובן הצרפית ובן השונמית בא"י, והאיש אשר נגע בעצמות אלישע ויחי וילך על רגליו ותחיית מתי יחזקאל הייתה צורך שעה וכמו שכתבנו למעלה.

שער היסודות פרק נט [פירוט עניין תחיית המתים]

יש לנו עסק בנסתרות ממנו בעניין תחיית המתים, אם נוכל לגלות טפח ויישאר טפחיים מכוסה במה שיהיה לעתיד, ונהיה נכללים באיזה חכם הרואה את הנולד, והוא תחיית המתים שהיא כעין נולד, לחקור על התחייה בתכריכיהם אם יספיקו להם לעולם כמו שהספיקו ולא בלו שלמות דור המדבר עליהם, או יצטרכו לעשות בגדים חדשים, בפרט הנערים שמתו קודם שיגדלו כל מה שהיו ראויים להגדיל אם יגדלו הם ותכריכיהם עימהם כדור המדבר, או יקומו בתכריכיהם ויגדלו בקומה לאחר שנת תחייתם ויצטרכו לעשות להם מלבושים חדשים לפי מידתם.

עוד באכילה ושתייה אם יצטרכו לאכול בשר בין הערבים ובבקר ישבעו לחם כדור המדבר, או יספיק להם אכילת סעודה א' לכמה ימים כמו למ' יום שהספיק למשה רבנו עליו השלום ואליהו. עוד אם יהיה איזה שינוי בזמן התחייה כשינת האנשים בכל לילה או בהולדה. עוד אם יצטרכו לאומנות או למשא ומתן. עוד אם יהיו ביניהם צדיקים ורשעים עניים ועשירים או מכובדים ומבוזים. עוד בעניין לימוד וקיום התורה ומצוותיה אם יהיה איזה שינוי.

עוד בעניין התפלות והברכות ג"כ אם יהיה איזה שינוי. עוד בצמיחת הזרעים והתבואות אם יהיה איזה שינוי לטובה בקרקעות שיהיו הפירות של כל העולם כעין מה שהיו בא"י בזמן הבית או לא. עוד אם יזכרו מה שעבר עליהם בעולם הנשמות, ואם ילמדו עם וידעו וישיגו בחכמת התורה יותר ממה שהשיגו בזה העולם, אם יזכרו אותו או ישכח מהם בשעת התחייה כשתשוב הנשמה לחומר הגוף. על כל הדברים האלה וכיוצא בהן ראוי לדבר אם אפשר שיתברר קצת מכל א' מהן מדברי התורה והנביאים והכתובים ומדברי חז"ל ולית"ן כ"ח מהן.

והנה **רבנו סעדיה גאון** ז"ל דיבר בכיוצא בזה **בס' האמונות** שלו שער ז' ועשה בזה עשר שאלות, וממנו נראה וכן נעשה, וקודם אאריך איזה דבר בביאור תשובת שאלותיו ואח"כ אחזור לברר מה שיהיה אפשר בשאלותיו.

השאלה הראשונה כתב **רבנו סעדיה** ז"ל:

> אם ישאל שואל מי ומי יחיו מן האומה בעת הישועה, אשיב ואומר כל צדיק ובעל תשובה, כי מי שימות מבלי תשובה הוא מן הענושים, וכן ראוי בשכל כי כבר הבטיח הבורא את השב שיקבלהו, בכתובים רבים, וכבר התחייבו כל אלה היעודים לכל שב מדברי רבותינו, אחר שמנו מיני החטא ושמום ארבעה מעלות, עבר אדם על מצוות עשה ועשה תשובה, ואח"כ על מצוות לא תעשה, ואח"כ כריתות ומיתות בית דין, ואח"כ מי שנתחלל בו שם שמים, ואמרו אח"כ או יכול שכפרה לו מיתתו ת"ל הנה אני פותח את קברותיכם, והנה נתחייבה תחיית המתים לכל שב, ואני אומר כי מעט הם מבני עמנו שמתו מבלי תשובה, עד כאן.

וגם כי דבריו אין צריכין חיזוק נת"ן כ"ח ולב להבין אותם ולסעד"ם מן התורה, (דברים ל"ב) ראו עתה כי אני אני הוא ואין אלוהים עמדי אני אמית ואחיה וגו', באמרו ראו עתה ידבר עם כל האומה ולא להם לבדם יעד התחייה כי אם גם כן לדורות הקודמים, אדם מתושלח נח שם ועבר, והאבות והצדיקים שהיו בדורות ההם ואחריהם השבטים ראובן שמעון לוי וגו', וזרעם הישרים שנולדו ומתו במצרים, והיוצאים והם דור המדבר, ומפני שאלו העתידים ליכנס לארץ ולקיים מצוות שבה היו בסכנה יותר לחטוא ברוב המצוות המוטלות עליהם, ואולי ע"י זה לא יזכו לתחייה בעת הישועה, לזה אמר ראו עתה כי אני אני הוא, אני הוא המחיה לדורות הראשונים ואני אחיה לדורות שהם עתה והעתידים, כי גם שיחטאו כשיחזרו בתשובה אני אחיים, ולזה אמר אני אמית ואחיה לשון עתיד ולא אמר ממית ומחיה כמו שאמרה חנה ה' ממית ומחיה, הכוונה על כל הדורות מבריאת העולם הצדיקים מהם ובעלי התשובה ועד סוף כל העולם, וכן רמז במה שאמר אמית ואחיה וממית ומחיה ולא אמר אני מחיה מתים כמו שאמר הכתוב יחיו מתיך, לומר כי אפילו

החוטאים שהם חייבים מיתה וממית אותם על חטאם יחיה אותם כיון ששבו בתשובה, וכן נראה ממה שאמר מוריד שאול ויעל, גם ליורדי שאול וגיהינום אחר שיצרפו כצרף הכסף יזכו לגן עדן, וכן יזכו לתחייה.

ואפשר לומר כי מה שכפל ואמר מוריד שאול ויעל, אם שאול הוא הקבר כי לא לבד ממית ומחיה למי שלא נקבר עדיין כבן הצרפית ובן השונמית, אלא גם את מי שהורד לשאול ונקבר זה כמה אלפי שנים יעלהו מן השאול ויחייהו, וכן אמר הנביא יחיו מתיך, הם אותם שימצאו חיים בעת התחייה וימותו ויחיו מיד, לבלתי יקומון אותם שמתו ולא ניתנו לקבורה, כמו שאמר הכתוב נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים וגו', הקיצו ורננו שוכני עפר על הנקברים מאלפי שנים, נראה מכל זה כי התחייה יהיה לכל ישראל הישרים והשבים בתשובה, וכן בתחיית מתי יחזקאל כתיב ואוציא אתכם מקברותיכם עמי, והם כל ישראל, וכמו שאמר העצמות האלה כל בית ישראל המה והם טובים ובעלי תשובה.

ודניאל אמר ורבים מישני אדמת עפר יקיצו, וגם כי לפעמים המועטים נקראים רבים כמו שכתוב רבים אומרים לנפשי אין ישועתה לו, כי מסתמא מועטים היו ונקראים רבים מג' ולמעלה כמו ימים רבים בלא עת נידתה, וכתיב רבים יחלו פני נדיב ואינם רוב העולם אלא מועטים ונקראים רבים שהם מג' או מי' ולמעלה, ועם כל זה מה שכתוב בדניאל ורבים מישני אדמת עפר נכללו כל ישראל הצדיקים ובעלי התשובה בכלל הרבים, ומה שאמר רשב"י ראיתי בני עליה והם מועטים אם אלף הם אני ובני וכו' ואם ב' הם אני ובני הם, זהו בני עליה הזוכים למעלה גדולה מזיו זוהר השכינה, והשאר שהם צדיקים ובעלי תשובה גם כי לא ישיגו למעלה זו של בני עליה הם בני גן עדן ועולם הבא, כמו ששנינו כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, וכל שיש לו חלק לעולם הבא הוא זוכה לתחייה, ומה שאמר דניאל ורבים, הם כל ישראל שבכל הדורות הצדיקים והבעלי תשובה, ואע"פ שנתברכו ישראל ופרו ורבו בכל הדורות יותר מאומה אחרת, אפילו הכי הם מועטים כנגד כל האומות, והכתוב אמר כי אתם המעט מכל העמים ואיתא בדרש ה' מעט מכל העמים שהיו ס"ה משפחות, הרי הם מועטים מכל העמים בכלל, והרי ארץ ישראל אע"פ שהייתה טובה ורחבה הייתה מכילה אותם והאומות ממלאים כל הישוב, ופי' הכתוב ורבים מישני אדמת עפר יקיצו אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ודיראון עולם, ישיני אדמת הם צדיקי ישראל ובעלי תשובה, עפר הם החוטאים כי עפר הם ואל עפר ישובו, אלה לחיי עולם והם הישרים ואלה לחרפות והם העפר, כי כולם יחיו והטובים יישארו בחיים והרשעים יראו ויבושו ויחזרו לעפרם.

כתב **רבנו סעדיה** ז"ל, **והשאלה הב'**

הימותו אחר כן, ואשיב כי לא ימותו אבל מעתיקים אותם מימות המשיח אל נעימות העולם הבא, ובזה אמרו רבותינו מתים שעתיד הקב"ה להחיותם שוב אינם חוזרים לעפרם ע"כ.

וכן נראה מן הכתוב אלה לחיי עולם ואלה לחרפות ולדיראון עולם כמו שעולם האחרון הוא לעולם ועד שהם כלים ונאבדים, כן עולם הראשון הוא שיהיו חיים לעולם ועד ולא לעולמו של יובל.

כתב **רבנו סעדיה** ז"ל, **והג'**

התכיל אותם הארץ, ואמר שמעת שיצאה אומתנו בבני העולם אלפים ומאתים שנה ועוד, יהיו כמו ל"ב דור כל דור ק"כ רבבות אנשים ונשים ע"ד הקירוב, ואם נאמר כולם שווים וכולם יחיו אין ממלאים מן הארץ כ"א חלק מק"נ חלקים על שנשים לכל אחד יותר מארבע אמות למקומו ולזריעתו ולדרכיו ולבהמותיו, וזולת זה כי כל אנשי הדורות יהיו מאה ועשרים רבבות בל"ב דור על הקירוב יהיה הכול שלושת אלפי רבבה וח' מאות וארבעים רבבה, וכאשר נגזור להם מן הארץ מאתים פרסה על מאתים אשר הם חלק ממאה וחמישים מן הארץ ונמדוד אותם אמות בכל פרסה ג' מילין וכל מיל ד' אלפים אמה וכל אמה אשר היא אמתיים וחצי ושליש, יהיה לכל אדם רוחב במקומו רפ"ח אמות ואיזה דבר יש בזה שיתבלבלו בו החכמים ע"כ.

ואריך לשונו כדי שיתבאר, שמעת שיצאה אומתנו אלפים ומאתים שנה ועוד, הוא מיציאת מצרים שנת ב"א תמ"ח עד דורו שהיה בשנת ד' אלפים ות"ר וכמה שנים יותר הם כמו ל"ב דור, שבעים שנה כל דור, ל"ב פעמים ע' הם ב' אלפים ור"מ, כל דור אנשים ונשים מאה ועשרים רבבה כפלים כיוצאי מצרים שהיו ס' ריבוא אנשים ומסתמא היו כ"כ נשים, ואם תאמר שכל ל"ב דורות היו שווים ק"כ רבבה ולא מתו מהם קודם שיכנסו לכלל המספר בן כ' כמו שהיו יוצאי מצרים אין ממלאים מן הארץ כי אם חלק מק"נ וכו', וכל אנשי הדורות הל"ב כל דור ק"כ רבבה יעלו ל"ב פעמים ק"כ הם ג' אלפים ותת"מ רבבה, וכאשר נקצוב להם מן הארץ מאתים פרסה על מאתים אשר הם חלק מק"נ מן הארץ שהיא מאה וחמישים פעם מאתים פרסה והם שלושים אלף פרסה על שלושים אלף וכל פרסה ג' מילים הם תשעים אלף מיל על תשעים אלף, כל מיל ד' אלפים אמה באמה כושית שכל אמה אמתיים וחצי ושליש מאלו האמות של זה הדור, כן כתב בספר אחד בעניין האמה, והמאתיים פרסה על מאתים יהיו שש מאות מילין על ו' מאות, כל מיל ד' אלפים אמה מהאמות הנזכר כל מאה מילין ארבע מאות אלף אמות ו' פעמים הם ב' אלפי אלפים אמה וד' מאות אלפים על ב' אלפי אלפים וד' מאות אלפים לק"כ רבבה שהם אלף אלפים ומאתים אלפים אנשים ונשים, יגיע לכל אחד כ' אמות באורך ב' אלפי אלפים וד' מאות.

ולמה שכתב **הגאון** שיגיע לכל אחד רפ"ח נראה שצ"ל רפ"ג, והוא כשיגיע לכל אחד ק' אמה כושית אשר כל אמה מהן אמתיים וחצי ושליש, יהיו ק' אחרים החמישים שהוא החצי ול"ג שהם שליש ק' הם רפ"ג אמות שלנו, אבל הגעת ק' לכל א' שהם רפ"ח לא ידעתי, וגם על היות מאתים פרסה על מאתים חלק א' מק"נ מן הארץ לבד יש קושי, כי כפי זה יהיה כל העולם שלושים אלף פרסה על ל' אלף שהם תשעים אלף מיל על צ' כמו שכתבנו למעלה.

ובספר צורת הארץ כתוב כי שטח הארץ קל"ב אלפי אלפים ות"ר אלף מיל. ולפי מה שאמר **הגאון** כי מאתים פרסה על מאתים פרסה הם חלק א' מק"ן מן הארץ יהיה שטח המאתיים פרסה על מאתים מ' אלף פרסה על פרסה שהם ק"כ אלף מיל על מיל, וכשנכפול מ' אלף מיל מן המאתיים פרסה על מאתים שהם מ' אלף פרסה על פרסה יגיע מיל אחד לכל עשרה בני אדם מן הק"כ רבבות בני אדם שהם אלף אלפים ור' אלפים, עשרה אלף מיל לכל מאה אלפים, אלף מיל לכל עשרה אלפים איש, מאה לכל אלף אנשים, מיל לכל עשרה אנשים, והמיל ד' אלפים אמה יגיע לכל א' ארבע מאות אמה שהם יותר ממה שכתב **הגאון,** ואם הם אמת כושי מאלו אמות שלנו לכל א' אלף ומאה ול"ג ושליש, ואם ניתן לכל איש רס"ו אמות שהוא כמלא עיניו בשבעת אלפים אמה, יכילו ד' אלפים אמה שהוא מיל לי"ד אנשים, ובאמות שלנו יכילו ארבעים אנשים בקירוב, באופן שיכילו חמישים פרסאות לכל הל"ב דורות שהם ק"כ רבבה לפי דרך חשבון **הגאון** ז"ל.

אבל אם נחשוב בדרך אחר יתרבה מנין הקמים בתחייה יותר ויותר, והוא כי מהיות יעקב אבינו בן פ"ד שנה שהוליד עד שירד למצרים שהיה בן ק"ל שנה היו מ"ו שנה, ועד שיצאו ממצרים ר"י כמנין רד"ו הם רנ"ו שנה, א' היה יעקב וברנ"ו שנה יצאו ממנו ששים ריבוא וחמישים עלו בני ישראל מארץ מצרים, א' מה' או א' מנ' או א' מת"ק, וא"כ כל אחד מישראל הנכללים בס' ריבוא יפרה וירבה ברנ"ו שנים ס' ריבוא כל אחד מהס' ריבוא, ויהיו ס' ריבוא פעמים ס' ריבוא והם ת"ר פעמים ס' ריבוא שהם שישה ושלושים אלף ריבוא, וברנ"ו שנים אחרים כל אחד מהל"ו אלף ריבוא יהיו ס' ריבוא, וכן בכל רנ"ו שנים כל א' ס' ריבוא יהיו כחול הים אשר לא ימד ולא יספר.

ואין תימה בהפלגת ריבוי זה כיון שהובטחו האבות שירבה האל זרעם כחול וכעפר וככוכבים, וגם כי במצרים פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאד מאד מפני שהיו מענים אותם כמו שאמר הכתוב וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ, הריבוי היה עם אותם שמתו בימי האפילה כי לא יצאו אלא חמישים אחד מה' או א' מחמישים או א' מחמש מאות, אבל הס' ריבוא עצמו אפילו בדרך הטבע ובברכת האבות חול ועפר וכוכבים היו עולים ברנ"ו שנים

לס' ריבוא, גם כי לא היו מענים אותם, וא"כ גם אחר שיצאו ממצרים כל אחד מהם יהיה לגוי גדול והם ס' ריבוא ברנ"ו שנים כמו יעקב אבינו, ומלבד אלו הששים ריבוא שיצאו ממצרים היו ל' ריבוא מבן יום אחד ועד בן עשרים שנה, כיון שמבן כ' ועד בן ס' היו ששים ריבוא, וכן מבן ששים עד גבורות שיצאו ממצרים שהם פ' יהיו ל' ריבוא הם ק"כ ריבוא, ועם הנשים הם ר"מ ריבוא כפל ממה שאמר **הגאון** ז"ל.

ועל פי ריבוי החשבון שכתבתי יהיו כפלים מכל הפלגת הריבוי בל"ב דורות שכתב הגאון עד זמנו שהיה ארבעת אלפים ות"ר וכמה שנים יותר, ומזמנו עד זמננו זה שהם השכ"ח, נתווספו עשרה דורות מע' שנה כל דור והם מ"ב דורות, רוח ה' ידבר בם להחיותם, ה' ב"ם סיני בקודש, וא"כ הפלגת ריבוי ישראל בכל אלו הדורות לא יכילם כל העולם כי אם בהחזקת מועט בהרחבתו את המרובה, וכמו שאמר הנביא, הרחיבי מקום אהלך והוא ירושלים מקום בית המקדש שהוא כמו אוהל מועד, ויריעות משכנותיך שהם כל תחומי א"י שיתרחבו ולא יספיקו להמון הרב שיחיו, עד שיפרוצו ימין ושמאל, כמו שאומר כי ימין ושמאל תפרוצי עד כל תחומי חו"ל כמו שאמר וזרעך גויים יירש, ולא יספיק זה ג"כ כי אם בערים נשמות שלא היו שוכנים בהם שיושיבום בזמן התחייה, ואמר ימין על צד דרום אשר אין יישוב מצד החום והקור השורר בו בעתות השנה, ושמאל על צד צפון שיש בו ישוב ס"ו מעלות מקו השוה לצד צפון אשר בהם נכללים הז' אקלימים, ומקו השוה לצד הדרום שהוא חצי העולם אשר אין בו יישוב כלל מצד חום וקור בעתות השנה יתיישב בזמן ההוא, ויתמזג מן החום והקור שיוכלו להתיישב בו, וכן בצד צפון אחר הס"ו מעלות שאין בו יישוב מצד הקור יתמזג ויתיישב להכיל המון הרב שבתחייה, ולא הזכיר מזרח ומערב, כי הס"ו מעלות הם באורך ממזרח למערב ק"פ מעלות.

ומה שכתוב בימי שאול ויפקדם בבזק ויהיו בני ישראל שלוש מאות אלף ואיש יהודה שלושים אלף, הם אותם שבאו אליו כששלח בכל גבול ישראל אשר איננו יוצא אחרי שאול ואחרי שמואל כה יעשה לבקרו, אבל לא מנה כל ישראל, וכן כשהלך להלחם בעמלק אמר הכתוב וישמע שאול את העם ויפקדם בטלאים מאתים אלף רגלי ועשרת אלפים את איש יהודה, הם אותם שנתאספו אז במלחמת עמלק לא כולם, שהרי במלחמה ראשונה היו יותר ולא נתמעטו עתה בשנה א' או בשנתיים, וכן כשספר דוד את העם והיו ישראל ה' מאות אלף ואיש יהודה חמש מאות אלף, הם היו אנשי חיל ושולף חרב ואולי היו כל אחד א' מאלף או יותר, וכן בימי שאול לא היו כל ישראל מלומדי חרב כמו שכתוב וירדו כל ישראל הפלשתים ללטוש וגו' והיה ביום מלחמת ולא נמצא חרב וחנית ביד כל העם אשר את שאול וגו', ואם כן לא נמנו אלא אותם שנתן האל בלבם לצאת למלחמה, ובימי דוד אמר חושי לאבשלום כי יעצתי אסף יאסף עליך כל ישראל מדן ועד באר שבע כחול אשר על הים לרוב, וזה היה דרך גוזמא כמו שנאמר בגדעון ולגמליהם אין מספר כחול וגו', וכן

במלחמת יהושע עם המלכים עם רב כחול אשר על שפת הים לרוב, והוא דרך גוזמא להגדיל הנס שניצחום ישראל.

אבל מה שנזכר בימי שלמה יהודה וישראל כחול אשר על הים, אינו גוזמא, אלא להורות כי נתקיימה הבטחת האבות ולא הובטחו בדרך גוזמא, שהרי פירש בברכת והיה זרעך כעפר הארץ אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ גם זרעך ימנה, כי בריבוי אינו דרך גוזמא אלא בפועל שלא יוכל למנות שלא יהיה להם מספר, ואם הם אלפי אלפים ריבוא עדיין יש להם מספר, והגוזמא היא כי אי אפשר שיהיו ממש כעפר הארץ שהרי כל אחד מהם מכיל ודורס כמה עפר מן הארץ, אבל מה שאין להם מספר אינו גוזמא אדרבא מפרש שיהיה ריבויים בפועל שלא יהיה אפשר למנות ואינו גוזמא, וכמו שאמר הושע הנביא והיו מספר בני ישראל כחול הים אשר לא ימד ולא יספר.

הרי שפירש כי דמיון הריבוי שיהיה כחול הים שאי אפשר למנות ולא למוד אותו, כי גם שכולם היו מוגבלים בא"י ועבר הירדן, מצד ריבויים הם חוזרים ומתערבים כשימנו קצתם ויבואו למנות קצתם מצד הריבוי. ונראה לי כי בפרט מזמן שלמה ואילך לא היה מנין לישראל כמו שכתוב בימיו יהודה וישראל כחול אשר על הים וגו', כי מאז נתקיימו ההבטחות של האבות יותר, ולא מצינו מאז והלאה שנמנו ישראל שנראה שלא היה להם מניין, ומה ששלח רבשקה לחזקיה ועתה התערב נא את אדוני את מלך אשור ואתנה לך אלפים סוסים אם תוכל וגו', היה על שכל ישראל בימי חזקיהו היו בעלי תורה ולא היה נערה שלא הייתה יודעת דיני טומאה וטהרה כמו שאמרו חז"ל, לכן לא היה מי שידע לרכוב על סוס, ומה שאמר בגלות יהויכין עשרת אלפים גולה הם זולת דלת עם הארץ דלים ועניים אבל רבים היו, וגם העשרת אלפים היו שרים וגיבורי חיל, ומצינו בבית שני בסופה בימי אגריפס אחר שמתו כמה אלפים ורבבות מישראל במלחמת היונים ומלחמות אחרות, רצה אגריפס לידע מנין ישראל ונמצאו כליות בפסח א' כפלים כיוצאי מצרים, וכוליא א' היה מפסח שנמנו עליו מי' אנשים ולמעלה חוץ מהטמאים לנפש, ואותם שהיו בדרך רחוקה וחוץ מי' שבטים שלא היה להם מספר, יוצא מכל זה שבתחיית המתים יצטרך כל העולם להכילם, ואותם שנקברו חו"ל אחר שיתגלגלו ויחיו בא"י יחזרו ללכת לחו"ל למקום מושבם או יתרחב א"י שתכיל אותם, והאל יתברך יודע האמת.

כתב **הגאון** ז"ל **והד',**

> אם יכירום אנשי ביתם וקרוביהם מן החיים, ואומר כי הנביאים והרועים והנסיכים כשמתחייב שיכירום בני אדם יתחייב לעומת זה שיכירו קצתם את קצתם, ושיחובר כל אדם אל שבטו כאשר הוא מבואר בסידור השבטים בס' יחזקאל וזולתו ע"כ.

והראיה מס' יחזקאל היא ממה שהוזכרו שם בסוף יחזקאל גבולי כל השבטים העתידים כל גבול יהיה ניכר לשבטו, אשר נראה כי כל בני שבטו אחר שיקומו בתחייה יהיו לכת א' ושבט א' ניכרים זה לזה, וכיון שכל א' יחובר אל שבטו יכירו קצתם את קצתם לאב ולאם ולבן ולבת לאח ולאחות ושאר קרוביהם, וע"י הכרה זו ניכר כי התחייה היא הנפש עצמה שנפרדה מאותו הגוף שתשוב לאותו הגוף ולא נפש חדשה, כי כבר כלו אז כמו שאמרו, אין בין דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, ואם התחייה היא לנפשות שנפרדו מגופן שתשובנה לגופן עצמן ולא נפש אחרת לגוף אחר כדמות גלגול, ואם בתחייה הייתה הנפש נכנסת בגוף של אחר שלא נוצרה בו הייתה היא כמוכרחת להתנהג ע"פ מידותיו שהתנהג עם הנפש הראשונה, אבל כשתשוב הנפש לגוף עצמו ששכנה בו, יזכור הגוף ימי עלומיו בראשונה עם נפשו וימשך אחר עצת הנפש לקרוא בשם ה' ולעבדו שכם אחד, ובזה תכיר הנפש גופה שעמדה בו בכמה שנים ויכיר הגוף הנפש אשר שכנה בו.

וכמו שהגוף והנפש ניכרים זה לזה, כן מכירים את קרוביהם ואת חבריהם שהיו מכירים אותם בחייהם, וכמו כן יזכרו כל מה שעבר עליהם בעולם הזה ומה שעבר עליהם בעולם הנשמות מן השכר שקבלו בגן עדן על מעשיהם הטובים, ומה שנענשו קצתם בעונשי גיהינום על עונותיהם וצפצפו ועלו לגן עדן על מעשיהם הטובים, ובזה ייטיבו דרכם ויהיו מוכנים לעשות טובה יותר ויותר ממה שיהיה להם הכנה לעשות רע, וכן יזכור כל אחד מה שהיה יודע בעולם הזה בין בחכמת אומנות בין בחכמת השכל והתורה, ובזה יבדלו אז האנשים במעלתם בחכמה, כפי מה שנתחכם בעולם הזה איש א' יותר מחברו, כן יהיה מוכן וישיג אז כפי ערך מה שהשיג קודם, ומי שלא השיג כלל בעולם הזה לא ישיג בתחייה כי אם כפי ההכנה היתירה שיש לגוף הזה עתה ממה שהייתה לו בתחילה, והוא דבר מועט, וכן לעניין המעשה הטוב כפי מה שהרבה יותר גוף זה בעולם הזה מחברו, כן יהיה מוכן בזמן התחייה יותר.

כתב **הגאון** **וה"ה**

> מי שימות מהם והוא סומא או מבוטל מאיבריו או בשאר הפגעים או המומים מה יהיה ענייננו, ואומר שיחיה תחילה במום ההוא עד שיכירוהו בני אדם שהוא הוא ואח"כ ירפאהו הבורא ותהיה אות גמורה, כמו שאמרו רבותינו, עומדים במומם ואח"כ מתרפאין, ועל כן הקדים אני אמית ואחיה למחצתי ואני ארפא, ואמר אז תפקחנה עיני עיוורים וגו' ע"כ.

יש מומין שאינו מתנכר האדם בהם שאינם בגלוי, ואפילו הסומא או מבוטל ניכר הוא בצורתו בהסתכלות טוב, אלא מפני שברוב השנים האדם משתנה מנערות לבחרות לזקנה ולשיבה, וכל שכן בשינוי המיתה וכליית האיברים וחזרתם לעלות על העצמות בשר מלמעלה, גם שיהיה מן החומר עצמו אשר היה בו מתחילה והחלקים שנפרדו ממנו לכל ד'

היסודות שחזרו עתה עליו ממש כבתחילה, עם כל זה אפשר שיהיה בו איזה שינוי בצורת פניו ומראהו, כ"א יתיך אדם כלי בדיל ויחזור ויעשהו כלי כמו שהיה בתחילה בדפוס עצמו ישחנה באיזה דבר מועט ופנים חדשות באו לכאן, וגם כי באומנתו של האל יתברך לא יבצר ממנו מזמה להחיותו בצורתו כבתחילה ממש, כיון שקודם מותו היו בו שינויים הרבה מנער לבחור מזקנה לשיבה, מי שראה אותו בזמן היותו בחור לא יכירהו בתחייה אם מת זקן וכן בכל שאר השינויים, ולכן רצה האל יתברך להחיות את כל אחד בצורתו ותבניתו שהיה בזמן מיתתו, ואם יתנכר לשום אדם על שראהו קודם מיתה בחור, מומו יוכיח עליו כי הוא הוא ואחר כן ירפאהו הבורא, וכיון שיהיה ניכר קודם שיתרפא אף לאחר כן יהיה ניכר.

וכן רוב האנשים שהם בלא מום יהיו ניכרים אף לאותם שלא ראום אלא בבחרותם באמצעות אותם אשר הכירום בשעת מיתתם, וכן האנשים שהם מדור אחד יהיו ניכרים לדורות שלפניהם ושלאחריהם באמצעות בני דורותם שיכירום ויעידו כי הם האנשים הנקובים בשמות, כמו שתאמר שבעה רועים ושמונה נסיכי אדם, וכל הנביאים והחסידים והצדיקים אשר בכל דורות ושאר בני אדם כולם יכירו את אביהם ואבי אביהם עד אברהם אבינו או עד אדם הראשון, ואת בני בניהם עד דור אחרון המספרים תהילות ה' שיזכו לזמן התחייה, ועל ידי עדות זה יכירו שלשלת אבותם עד אדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקב"ה, והוא והאבות יכירו את כל בני בניהם עד זמן התחייה, ואז יאמתו הכול חידוש העולם ושאר העיקרים בראותם כל הדורות חיים עם אדם הראשון, אשר יגיד הוא להם כי לא נולד מזכר ונקבה אלא שהאל יתברך יצרו בכפיו, וכן כל בני הדורות יעידון יגידון כולם כאחד כי הוא אחד ושמו אחד בסיפור והגדת הנסים והנפלאות אשר ראו בעיניהם מיציאת מצרים עד דור האחרון, ולא יישאר שום ספק בלב שום אדם בעיקרי התורה ושורשיה, כי יאמינו מה שיסופר להם מהמון האנשים אבותם אשר בכל דור ודור, מוסכם סיפורם למה שקבלנו מאבותינו מכל הדברים, ובזה תמלא הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים.

ורפואת המומים אחר קימתם בהם יורה על הטבת מזגם בתחייה, כי המומים בפרט הנולדים עם האדם הם מורים על רוע מזג האדם כפי המום ההוא וכפי מקומו, כי מעלת האדם בחכמה ובמעשים נגמרה בהיותו בצלם אלוהים כמו שהיה אדם הראשון יציר כפיו של הקב"ה אשר בצלמו ברא אותו ובזה השיג חכמת אלוהים הוא ויוצאי יריכו, ומי שנולד במומו יש בו חסרון שאינו שלם בצלם אלוהים, ובזמן התחייה יוסר מומו ויישאר שלם בצלם אלוהים ויהיה מוכן לחכמה ולמעשים טובים, והיה ראוי שיחיה בלא אותו המום אלא כדי שיוכר לכל שהוא הוא, וגם להראות לו זכות כ"א חטא קודם שמת אי זה חטא יותר מבני גילו אולי היו ביניהם חטאים מתייחסים אל המום ההוא והיה כמוכרח עליהם ויש לו בזה אי זה התנצלות, ובראותם אותו מכיריו בשעת התחייה עם המום ההוא ושנתרפא

אח"כ ממנו ידונו כי מצד המום חטא קודם אי זה חטא יותר ועתה יהיה מנוקה ובלתי מוכן למה שחטא קודם.

וההכרה זה את זה היא מוכרחת שיכיר איש את אביו ואת אמו ויכבדם, ואת אחיו ואת בנו ואת אחותו את בתו להבדל מקרובותיו ומשאר העריות, וללמד את בנו תורה ולהתאסף יחד בנחלת ה' כל בני המשפחות אצל בני שבטם ונשיאיהם נשיא השבט בן יעקב בראשם, והאבות בראש כולם, כי כן הובטחו כמו שכתוב וגם הקימותי את בריתי אתם לתת להם את ארץ כנען לכם לא נאמר אלא להם, ונשיא כל שבט יהיה נשיא שבטו שנים עשר שבטי בני יעקב, כי להם נאה הנשיאות כי כל שבט הוא אב לכל בני שבטו והאבות על כולם, וכמו שיכירו כל בני התחייה את כל שבט ושבט אבותם, וגם את האבות שהם מכלל ז' רועים וח' נסיכי אדם, יכירו גם הם את כל בני בניהם בני השבטים עד סוף כל הדורות, ויגמלו חסד להם אשר זכו בעולם הזה בתורה ומעשים טובים וזכו לתחייה ובזכותם חיו האבות, כי אם הם לא היו זוכים לתחייה למה יחיו האבות בלא בנים, והרי נאמר כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל ואין נקרא זרע כי אם יעקב ובניו.

כתב **הגאון והששית,**

> אם יאכלון וישתון וישאו נשים, ואומר כן, כמו שבן הצרפית אש החייהו הבורא ע"י אליהו ובן השונמית ע"י אלישע אכלו ושתו, ויתכן שנשאו נשים, ע"כ.

ואין כל כך ראיה מאלו שחיו תוך כ"ד שעות לפרידת נפשם ושבו וחיו ע"י אדם אל מה שהיו קודם, כי לא התעדנו ולא נתעלו נפשותן במעט שעות לשיוכלו לעמוד בלא אכילה ושתייה בשובן אל גופותן, אבל בזמן התחייה ע"י האל יתברך היה אפשר כי בעילוי הנפשות שנתעלו בגן עדן ובעולם העליון יספיק להן להעמיד את גופן ולקיימו בלי אכילה ושתייה, כי גם הגוף אשר קרבו עצם אל עצמו במאמר האל יתברך ונקרם עליהם בשר ועלה גידים יהיה מוכן להתקיים כאחד הגרמים השמימיים בנפש הנאצלת עליהם, ועם כל זה נאמר שהם יכולין לאכול ולשתות כרצונם ולא תדירית, אלא מהם מג' ימים לג', מהם מז' לז', ומהם מארבעים לארבעים כמשה רבנו שעמד מ' יום בלא אכילה ושתייה, כל אחד כפי המדרגה שהשיג בזה העולם בזיכוך גופו לעבודת האל יתברך במצוות עשה ובמצוות לא תעשה, כפי ערך זה יהיה גוף כל אחד מהם יותר זך מחברו, ויהיה ניזון לעצמו במעלת נפשו וגופו כמו שנזכר כמה ימים לפי זכות כל אחד, ואולי כי גם המזונות גם כי יהיו מצמחים ותבואת הארץ יהיו באותו הזמן זכים ונקיים מכל סיג ולא יהיה בהם שום רוע מזג להחליא את האדם או להעבות מזגו, אלא יהיו מאכלים דקים דומים וקרובים למזגן המן וזנין ומקיימים את גוף האדם בסעודה אחת לכמה ימים, כי גם כי המן היה צריך לאכול ממנו פעמיים בכל יום היה זה ליוצאי מצרים אשר זכרו את הדגה שהיו אוכלים במצרים

חנם, אבל לקמים בתחייה כפי מה שביארנו גם כי לא יהיה המזון זן כמו המן ממש אלא קרוב לו יספיק מעט ממנו לכמה ימים כמו שנזכר.

אבל לא ימלט מהיותם אוכלים ושותים כרצונם לימים כמו שנזכר, כי סוף סוף הם גוף וצריכים מזון תמורת מעט הניתך מהם, אפילו לנפש שנתעלית בגן עדן השוכנת עתה בגוף הזך שחיה במאמר האל יתברך, כי הגלגלים ואע"פ שהם גשם אינם מד' יסודות אלא גשם חמישי זך ודק ואין בהם שום התכה לשיצטרכו למזון, אפילו שיהיה מזון יותר דק מן המן שהיה מן השמים, וגם מצד נפש הגלגל המעמידה ומקיימת את הגלגל במאמר האל יתברך, ומצד כי הגשם של הגלגל הוא כולו גשם אחד ספיריי אין בו שינוי קצתו מקצתו אלא בגוף האדם שהוא מחובר מבשר גידים ועצמות ורמ"ח איברים כל אחד בפני עצמו, ולכן נפש הגלגל היא מתפשטת בכל גשם הגלגל שווה בשווה ואין לה מקום מיוחד בגשם הגלגל, כי אין מעלה בקצתו יותר מקצתו, ובזה כל גשם הגלגל הוא מתקיים בנפשו ונפשו בו, אבל נפש האדם אפילו היה גופו זך בתכלית הוא מחובר מאיברים הרבה ומג' מינים ואין לה משכן כי אם באבר החשוב יותר מצד עצמו ומצד מקומו והוא בלב, וממנו ימשך למוח ויתפשטו כוחותיו לכל האיברים, ולכן יצטרך אי זה מזון תמורת מה שניתך באיברים אשר אין משכנו בהם.

ויתכן כי בתחייה יום או יומיים יעמדו בלי מזון ויתקיימו בקיבול הנפש הבאה בגוף זכה ומעודנה מעולם העליון, ואחר כך תצטרך לאי זה מזון דק וזך קצת זמן, ויסתפק בו כדוגמת ימי היניקה לוולד הניזון מחלב אמו ואח"כ יעתק למזונות אשר יהיה בימים ההם זכים מכל סיג כמו שנזכר למעלה מימים לימים, ויתהלך לפני ה' באורח החיים ויהיו עיניו נגד ה' תמיד יזכה ולא יחטא, כי יוכל לכבוש את יצרו אשר יהיה כחוט השערה בימים ההם בגדר הבשר אל האבן, ויזדכך גופו מיום אל יום עד סוף ימיו הארוכים ולא יצטרך אלא למיעוט מזון, עד אשר ישלים עצמו לגמרי בדעותיו הטובות, ויזדכך גופו ויבטל מצרכי הגוף ויעתק אל עולם הבא אשר אין בו אכילה ושתייה כלל, כמו שנזכר בתשובת השאלה השביעית הבאה אחרי זאת.

כתב **הגאון** ז"ל **והשביעית,**

> איך יעתקו אל העולם הבא אשר אין בו לא אכילה ולא בעילה וכבר נהגו בם בעולם הזה ויחיו, ואומר כמו שנהג משה רבנו ע"ה בהאכילה והשתייה והבעילה ועמד בלעדיהם ארבעים יום בהר סיני ג' פעמים וחיה כמו שכתוב בתורה עד כאן.

את זה כתב הגאון על סברתו בתשובת שאלה השנית שלא ימותו בני התחייה, כאומרם ז"ל מתים שעתיד הקב"ה להחיות אינם חוזרים לעפרם, וגם כי שקול משה כנגד כל ישראל ואם הוא עמד בהר מ' יום בלא אכילה ושתייה מי כמוהו נאדר בקדושת הגוף, עם כל זה בזמן התחייה שיתבטל רוב יצר הרע מכל האנשים הקמים בתחייה כל אחד מהם

יוכל לזכך גופו, עד שבאחרית ימיו יעתק אל עולם הבא ויעמוד בלי אכילה ושתיה ושאר צרכי הגוף.

כתב **הגאון** **והשמינית,**

כיון שהחיים בימי הישועה הם מונחים לבחירתם בעבודה שמא יבחרו במרי ולא יהיו בעולם הגמול, אשיב בזה שמשיבים כל עמנו המון המאמינים בעניין הצדיקים בעולם הבא כיון שהם בוחרים בעבודה ולא במרי שמא יבחרו במרי, ואומרים כי היודע מה שיהיה קודם שיהיה ולא הבטיח לצדיקים בעולם הבא בגמול המתמיד אלא לדעתו שהם בוחרים בעבודה ולא במרי, כן אומר אחר שהוא יודע מה שיהיה לא הבטיח תחיית המתים לצדיקי ישראל עד שידע כי בימות המשיח יבחרו העבודה לא במרי.

השאלה היא כי גם בילודים בעולם הזה אנו רואים בני עלייה והם מועטים וברא האל יתברך גן עדן וגיהינום והוא קרוב שיבחרו במרי ממה שיבחרו בעבודה, עם כל זה לא הבטיח האל יתברך גמול גן עדן לצדיקים אלא לדעתו שיהיו רבים שיבחרו בעבודה ולא במרי, כמו שהשיבו המון המאמינים, וכן בתחייה קצתם יבחרו במרי, אחר שהוא יודע מה שיהיה לא הבטיח תחיית המתים לצדיקי ישראל עד שידע כי בימות המשיח שניתנו מופתים בשמים ובארץ ושיקומו בתחייה ברצון האל יתברך, שיבחרו בעבודה ולא במרי.

כתב **הגאון** **והתשיעית,**

אם יש להם על העבודה ההיא אשר בימות המשיח גמול, ואומר כן, כאשר לצדיקים בעולם הזה גמול על עבודתם כן יהיה לאנשי ימות המשיח גמול על עבודתם, שלא יתכן שתהיה העבודה שאין עמה גמול, וכאשר יש שם לצדיקים תוספת על מה שראוי לזכיותם הקודמים כן מה שיעשו בימות המשיח תוספת על מה שראוי לזכיותם הקודמות.

תשובת שאלה זו היא כי בימות התחייה והמשיח שיהיו ישראל מושפעים בטובות העולם הזה, אם יספיקו הטובות ההם לגמול מעשיהם הטובים שיעשו אז, נאמר כי כאשר יש לצדיקים בעולם הזה גמול והוא פרי מעשיהם הטובים בדברים שאדם עושה אותם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, כן יהיה לאנשים לימות המשיח גמול בעולם הבא מלבד הגמול מהטובות שיש להם בעולם הזה, וכמו שביארתי, וכאשר יש בעולם הבא תוספת על מה שראוי לזכיותם הקודמים בעולם הזה, כן מה שיעשו אנשי ימות המשיח יהיה להם תוספת על מה שראוי לזכיותם הקודמים בעולם הזה.

כתב **הגאון** והשאלה היה על העם אשר באה הישועה בחייהם מה יהיה מעניינם וכן הילודים בזמן הישועה, ואשיב:

בעבור שהכתוב לא דיבר בזה ולא רבותינו לא קבלו בזה קבלה נחלקו בזה על ג' דרכים, יש מי שאומר שאין מתים כלל ונתלה באומרו בלע המוות לנצח, ויש מי

שאומר ימותו ויחיו כדי להשתוות עם החיים ההם, ויש מי שאומר יחיו שנים רבות וימותו ולא יחיו עד העולם הבא, ולבי האלוהים יישיר נוטה אל זה המאמר הג', מפני שלא מצאתי תחיית המתים הובטחה בימי הישועה אלא למי שהיה בגלות, ולא ראיתי על זה להוסיף דבר מלבי, כל שכן שהעילה בתחיית המתים אשר מתו בגלות הוא שלא תמנע מהם זאת הישועה הגדולה, אבל מי שראה אותם מן החיים והישרים כבר הגיע לחפצו, אך ימיהם יהיו ארוכים כמו ת' ות"ק שנה, עד שיהיה המת בן מאתים בדור ההוא כמי שמת בדור הזה בן עשרים כמו שאמר כי הנער בן ק' שנה ימות והחוטא בן ק' שנה יקולל, ומי שחטא על בני אדם והוא בן ק' שנה יקולל, ויהיו הימים כימי הבניינים והנטיעים, כמו שאמר לא יבנו ואחר ישב לא יטעו ואחר יאכל כי כימי העץ ימי עמי.

וכאשר עמדתי על הדברים רציתים בלבי לאמונה וכתבתים על ספר להיות לבני ישראל לביטחון, והוא שראיתי שהאומה תתיישב בהם בעבור שבעה דברים, מפני שתחיית המתים אות גדולה מאותות הבורא הנגלות, ובביטחון בהיותה תוספת בהאמין ביכולתו, וכי כל הנביאים מתקבצים בה, והנה אנחנו היום מתאווים לראות אחד מהם כל שכן כולם, וכל המלכים הצדיקים והחכמים הגדולים מתקבצים בה עוד אשר אנחנו נכספים לראות אחד מהם, ושקרובי כל אחד מהם אשר התאבל עליהם ודאג להם יחברם, ויראה הבן אחיו והאח אחיו והאוהב אוהבו והחכם תלמידו ושאר הקרובים, והרבה דברי הנפש אשר הנפשות תלויות בהן יגלו לנו כשיחיו ויספרו לנו מה שעבר ומה שהיה מאיכות עניין מותם ושכרם וקימם, ושכל דורות בני ישראל אשר הם כרבבות אשר הקדמתי זכרם יבואו יחד ויהיה לקיבוצם ההוד וההדר הגדול, ושיהא סיבת תחייתו להאמין בעולם הבא יותר, כמו שיתקיים זה היעוד יתקיימו כל יעודי העולם הבא ונקוה אותם על דרך הבחינה, כמו שאמר (ישעיה כ"ה) ביום ההוא הנה אלוהינו זה וגו' ויושיענו, ומה נכבד מועד יתקבצו בו כל אלו הטובות הגדולות, ואלה הטובות חייבו אותו לקיים אמתתו ולהועיל ולהיישיר בו, ובקשתי שאזכה להיות מן הראויים בחיות ובהיות גמול על הייחוד, ויתברך האל הנאמן ביעודיו וישתבח אמן, עכ"ל.

נטיית לב **הגאון** אל המאמר הג' הוא הנכון מן הטעם שכתב הוא ז"ל, ועל היעוד שימיהם יהיו ארוכים כמו ת' או ת"ק בין לנמצאים חיים בזמן הישועה בין לנולדים אח"כ, כי הנמצאים בזמן הישועה גם כי נולדו קודם בזמן הגלות אשר ימיהם היו קצרים, בשמחת הישועה ומנוחת הגופים והנפשות בזמן ההוא יאריכו ימים וישובו לימי עלומיהם ותתענג בדשן נפשם, וכל שכן הנולדים אח"כ בזמן הישועה, כי בטרם נוצרו בבטן אמם נודעו ונתייעד עליהם שיחיו שנים ארוכים, ובטרם יצאו מרחם אמם הוקודשו גופם ונפשם לעבודת ה' במנוחת זמן הישועה, ובזה יחיו שנים ארוכים וימותו אח"כ ואחריתם תהיה

לחיי העולם הבא, כי כל זה הזמן לא ימשך כי אם עד סוף אלף השישי אשר אנחנו בגלותינו קרובים לשליש האלף הנזכר.

ואם תרצה לומר כי הנמצאים חיים בזמן הישועה והתחייה ימותו ויחיו, לא ימנע או ימותו מיד בזמן התחייה ויחיו מיד, או ימותו אח"כ בזמן בוא קץ כל אחד מהם ואח"כ יחיו מיד או לאחר זמן, אם ימותו מיד ויחיו מיד למה ימותו בלא עתם, וגם שיחיו מיד למה יסבלו צער המיתה לחיות, טוב להם שלא ימותו ונשארים חיים באריכות ימים כמו שנזכר למעלה, ואם ימותו בבא עתם, אם האל יתברך עתיד להחיותם מיד למה יסבלו צער מיתה טוב להם שלא ימותו והאל יתברך יאריך ימיהם בזמן התשועה כמו שנזכר, ואם יחיו אח"כ לזמן מוגבל א"כ תהיה התחייה בכמה זמנים, זמן התחייה הכולל לכל ישראל הנמצאים מתים בתחייה אחר ביאת הישועה, וזמן תחייה למתים שימותו לכל אחד תחייה זמן מוגבל אחר מיתת כל אחד ואחד, וזה בטל שנאמר שיתחדש נס התחייה לכל אחד ואחד לזמן מוגבל אחר מיתתו, וכן הילודים בזמן הישועה אחר תחיית המתים למה ימותו בעתם ויחזרו לחיות, טוב להם שיחיו חיים ארוכים כאותם שיקומו בתחייה.

ולדברי מי שאמר כי ימותו ויחיו כדי להשתוות עם החיים, נאמר כי צורך המיתה לחיות, הוא כי המתים שחיו יזכרו מה שעבר על נפשותם מהעונש והשכר בעולם הנשמות, ויהיו מוכנים לעשות טובה יותר ממה שהיו מוכנים קודם מיתתם, וכן יהיו הם, ונשלמו דברי **הגאון** ז"ל ופירושם בעניין זה.

שער היסודות פרק ס [עוד פרטים על התחייה]

ואתחיל בשאלותי והם דברי השפל מבי"ט לארץ, ולאשר יוצאים ממנה על ידי התחייה העתידה בתכריכיהם, אם יספיקו להם לעולם, ותכריכי הקטנים אם יגדלו עימהם כמידתם ויספיקו להם לעולם, ואינו מן התימה כי כמו שנתקיימו וכמו שנתחדשו התכריכים והיו כמו שהיו קודם בשעת הקבורה מכמה אלפים מן השנים לישני אדמת עפר האבות ובני בניהם עד עולם, גם כי בלו ונרקבו התכריכים חזרו לקדמותם כמו שחזרו הגופות לקדמותם, כן תתמיד חידושם עתה לכמה מאות השנים שיחיו עד סוף אלף השישי לא יבלו שלמותיהם מעליהם, וגם יגדלו שלמות הקטנים כמו שיגדלו הם, דוגמת דור המדבר דכתיב: שמלתך לא בלתה מעליך וגו'.

וגם יש סברא לזה כי בהיות החיים לבושים לעולם בלבושי תכריכיהם, יהיה להם לאות על גופם על מה שעבר עליהם באותו העולם מהשכר והעונש שלא יחטאו עוד ויזכו בכל מעשיהם, ובשבתות ובימים טובים כמו שיתחדש להם בשבתות נשמה יתירה ויתירה יותר באותו זמן, כן יתחדש גיהוץ וציהוב בלבושים בשבתות לכבוד השבת, ואולי גם בימים

טובים יתחדש ג"כ נפש יתירה וגיהוץ בלבושים בערך מה שהייתה מתחדשת נפש יתירה בשבתות קודם התחייה, וכן בלבושים דוגמת דור המדבר שהיו המלאכים מגהצים לבושיהם ומסתמא משבת לשבת ובימים טובים היו מתגהצים המלבושים לדור המדבר.

ועל השאלה הב' אם תהיה אכילה ושתייה להחיים כמו שהייתה מקודם או כדור המדבר וכיוצא בו, אומר כי תהיה אכילתם כעין אכילת אדם הראשון שהיה יציר כפיו של הקב"ה, כמו שהיו הם גם כן כעין יצירת אדם הראשון שנוצר עפר מן האדמה, והם ישני עפר שיתהווה גופם במאמר ה' מאותו העפר שנעשה מריקבון גופם, ויתהוו העצמות ויתקרבון עצם אל עצמו ויקרם עליהם בשר וגידין מלמעלה כמתים שהחיה יחזקאל, כן לעניין האכילה יהיו כאדם הראשון שנאמר לו מכל עץ הגן אכל תאכל, והם פירות גן עדן מאכל רוחני יותר מן המן שהיה לחם אבירים של מלאכי השרת, וכל זמן שלא יחטאו יהיו ראויים לאכול מה שהיה אוכל אדם הראשון או מן או כיוצא בו, כיון שהם כיצירי כפיו של הקב"ה כאדם הראשון כמו שנזכר.

ולעניין אם יספיק להם סעודה לכל יום או לכמה ימים, נראה לי כי לא יצטרכו למאכל או למשתה פעמיים בכל יום כמותנו אנחנו הנולדים מזכר ונקבה, ומשנולד הילד מפני שהוא קטן הכמות וגם באיכות אין לו כ"כ חיות כי קטן שבמקרים ימיתנו, הוא צריך בכל עת מזון לפי מיעוט חיותו, ושיהיה דק כמו החלב המזוקק ממאכל אמו עד גמלה אותו כשיהיה כבן ב' שנים, ואח"כ תרגיל אותו במאכלים קלי העיכול לפי רכות מזגו ולא יספיק לו פעמיים בכל יום אלא כמה פעמים, כי לא יוכל בטנו בבת אחת לעכל מאכל כדי יום אחד אלא לפי שעה קמא קמא בטיל ומתעכל, עד אשר יגדל וירגיל עצמו לאכול סעודה אחת המספקת לי"ב שעות, וכמו שאמר הכתוב בערב תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם וגו', כי בערב שישכב האדם על מיטתו וישן יעכל הבשר אשר היא צריכה לבישול ועיכול הרבה, והיא זנה את האדם יותר מן הלחם להיותה דבר מן החי כי אבר מחזיק אבר, וחיות הבשר מחזיק חיות האדם יותר מן הלחם שאינו אלא דבר צומח ולא חי.

אבל האנשים אשר יחיו בתחיית המתים בדמותם וצלמם אשר היו בזמן מיתתם, לא יצטרכו לאכול מיד כילד הנולד קטן ממעי אמו, ועוד להיותו כיציר כפיו של הקב"ה יהיה גופו זך ונקי מתעצם בידיעת ה' אשר יצרו בבת אחת, ויסתפק בכמות מעט מן המזון הזך לפי טבעו ומזגו, כי יש מן הבע"ח מי שיוכל לעמוד בלא מאכל ומשתה עד י"ב יום, וכמו שאמרו פ' חלק שאמר לו שם בן נח לאליעזר עבד אברהם על האריה בתיבה, אריה אישתא זנתיה שאחזתו חמה ולא היה חושש לדרוס משאר בהמות, דאמר רב לא בציר משיתא ולא טפי מי"ב זיינא אישתא אי לך חמה קלה, שלא תהא חמימותו יכולה לזונו ששת ימים שלא ימות בלא מאכל, ואין לך חמה יכולה לזון יותר מי"ב יום בלא מאכל

ומשתה, ובאנשים מצאנו משה ואליהו שחיו מ' יום בלא מאכל ומשתה, אלא שאליהו נאמר לו קום אכול כי רב ממך הדרך וילך בכוח האכילה ארבעים יום וגו', ומשה רבנו עליו השלום בלי תוספת אכילה ביום שעלה בהר משאר ימים עמד בלא אכילה ארבעים יום וארבעים לילה ג' פעמים רצופות בג' סעודות מסודרות בלי תוספת עומרי מן עמד ק"כ יום.

ועם כל זה נראה גדול מה שאמר באליהו לפי הטבע ממה שנאמר במשה רבנו עליו השלום, כי אליהו נתייגע בהליכתו בדרך כמו שאמר לו קום אכול כי רב ממך הדרך, וסיפק עצמו בהליכתו בלי שום אכילה בכוח האכילה ההיא, עם היותו שוכן בארץ בכוח גופו וחומרו, ומשה רבנו עליו השלום לא כן היה כי אם כשעלה שמימה נזדכך חומרו והיה כאחד מן המלאכים באותם הימים בלי אכילה, כמו המלאכים שבאו לאברהם להיותם בעולם הזה נראו בעלי גשם ונראו כאוכלים. ואפשר כי אלו המ' יום שיוכל האדם כמשה רבנו עליו השלום ואליהו לעמוד בלי אכילה ושתייה הם כנגד ארבעים יום של יצירת הוולד, שבאלו הימים שהוא הולך ונוצר בהם אינו צריך מזון כי לא נשלמו איבריו עד תשלום הארבעים יום, וא"כ בזה יהיה הכנה באדם כשישתלם ויזדכך גופו שיוכל לעמוד בלי אכילה ושתייה ארבעים יום, כי עיקר האכילה והשתייה היא להעמיד שיתוף הנפש עם הגוף, ובארבעים יום של יצירת הוולד עדיין לא נשתלם שיתופם עד שיגמר להיות נוצר ואינם צריכים אכילה, ומצאנו בתורה כי העינוי הוא לנפש ביום הצום כמו שאמר הכתוב תענו את נפשותיכם ועניתם את נפשותיכם, כי העינוי ממניעת אכילה היא לנפש, כי העמדתה וקיומה בגוף היא ע"י האכילה, ולכן חייבתנו התורה בג' סעודות בשבת מצד נפש היתירה בשבת ואין מספקת לה ב' סעודות ביום כמנהג שאר הימים, וצריכה סעודה ג' לכבוד עונג שבת על הנפש היתירה.

ובתחייה תהיה להם נפש יתירה והיא שלמות כל נפש שנשלמה ונתעצמה באור פני מלך חיים, ובעצמותה ושלמותה תזון ותפרנס הגוף שלא יצטרך לאכול ולשתות בכל יום כמו שהיה רגיל קודם בהיותה בגוף שנפרדה ממנו, כי גם בגוף הזה הנוצר מכוח הגוף הראשון יהיה זך ונקי יותר ממה שהיה, וכמו שיתרפא גוף מי שהיה פסח או עור או חרום או שרוע, כך יזדכך כל הגוף ויהיה לו בריאות ועצמות יותר לשלא יצטרך כ"כ מאכל כמו שהיה צריך קודם בהיותו זך ונקי מצדו ומצד שלמות הנפש שנזרקה בו כמו שנזכר, וגם כי בהתבטל אז יצר הרע בערך שיש מן האבן לבשר, כמו שאמר (יחזקאל ל"ו) והסירותי את לב האבן וגו' ונתתי לכם לב בשר לא יהיה לו מעורר על דברים הגשמים אשר מהם היא האכילה והשתייה, כמו שאמר על יצר הרע (תהלים ע"ת) רוח הולך ולא ישוב, וכן כי רוח עברה בו ואיננו ולא יכירנו עוד מקומו, כי כן דרשוהו חז"ל על יצר הרע כי הוא הבל ורעות רוח, ויתבטל באופן שלא יהיה לו לאדם אז בתחייה שום מסטין ומעורר אותו על הדברים הגשמיים אשר מכללם היא האכילה והשתייה הנהוגה בכל יום, ולא תצטרך אלא לפרקים

להחזיק קיום וחיבור הנפש הזכה עם הגוף הזך כמו שנזכר, וכמו שכתבנו בשאלה הו' של **הגאון** ז"ל.

ובעניין השינה וההולדה, אומר כי השינה לא תתבטל אם מצד המאכל כי גם שיהיה זך ונקי לא ימלט מהעלות איזה עשן במוח להוליד קצת שינה, ואם מצד מנוחת הגוף בכלל ובפרט האיברים המיוחדים למלאכה והחושים צריכים מנוחה, כי כמו שילאה האדם להיותו עומד על עומדו זמן רב או מהלך או יושב או עושה מלאכה והוא משתנה מזה לזה, כן ילאה מהיותו משתמש בחושיו תמיד בראיה בשמע בהרחה, ויצטרך להיות ישן כדי שינוחו החושים ויחזרו אח"כ לאיתנם, וגם בשינה ההיא באותם הימים יוכנו כולם מילדותם להשיג מדרגת הנבואה אשר תחילתה היא בחלום, וכמו שאמר (יואל ד') והיה ביום ההוא וגו' בניכם חלומות יחלומון בחוריכם חזיונות יראון, ויהיה זה מצד כי החלומות יהיו צודקים אז יותר בהיות השינה ההיא נמשכת מצד המאכל הדק והזך, וכן ההולדה תהיה במחשבה טהורה וזכה מזרע זך ונקי משום סיג מצד המאכל הזך לשיהיו הנולדים מוכנים למעלות המידות והשכליות.

ועל שאלת המשא והמתן והאומניות אם יצטרך בזמן התחייה, נאמר כי הכרח אלו הדברים הוא לקיום הנהגת העולם ופרנסת האנשים וכל מיני צרכם, כי האדם צריך למלבוש ולבית ותשמישי הבית ואכילה ושתייה והכנה כל אלו הדברים הוא בכלי מכלים שונים אשר לא יוכל כל איש להכין לעצמו כל הצריך לו ולביתו, לזרוע ולנטוע ולקצור וללקוט עד שיאפה הפת לאכול ולגזוז צאנו ולנפץ ולארוג מלבוש ולחצוב אבנים ולבנות לו בית, כי אין כל אדם מוכן בתולדתו ומזגו לכל אלו המלאכות, אלא קצתם מוכנים למלאכה או אומנות הזאת, וקצתם לאחרת וצריכים כולם אלו לאלו, האורג לבנאי והבנאי לאורג וכל מיני האומניות צריכין אלו לאלו, ואשר אינם בקיאים ולא מוכנים לשום מלאכה או אומנות, הם צריכים לכל האומניות ג"כ, ואין להם דרך להשיגם כי אם ע"י הכסף והזהב וכל זה לא יושג כי אם ע"י עמל וטורח, וכפשט הכתוב (איוב ה') כי אדם לעמל יולד, ואם ישיגו בלי עמל וטורח בכספם וזהבם, וכן אמר בן זומא כי אדם הראשון הוצרך לעשות כל המלאכות הצריכות לפת לאכול ושאר הדברים, והוא משכים ומוצא הכול מוכן לפניו, ולזה צריך המשא והמתן לבני אדם לבקש כל א' צרכיו למאכלו ולדירתו ולכלי תשמישו, ויש מהם זוכים שאחרים טורחים בעדם כמו האבות לבנים בחייהם ובמותם משאירים להם ברכה דרך ירושה מסודרת מן התורה, ובזה תלויים הרבה מצוות מן התורה במה שבין אדם לחברו.

ולכן אני אומר כי לא יתבטל המשא ומתן מכל וכל בזמן התחייה ולא האומניות והמלאכות, כי בביטולם יקרה ביטול להרבה דינים מדיני התורה, וכמו שאמר הקב"ה למלאכים אשר

היו חפצים שלהם תינתן התורה, תורה מה כתיב בה וכו' יצר הרע יש ביניכם כלום קנאה יש ביניכם כלום מיתה יש בכם, וכיוצא בדברים אלו שאין למלאכים עסק בהם ותורתנו התמימה היא מורשה לקהלת יעקב כי לא תתבטל לעולם לא כלליה ולא פרטיה, כמו שכתוב לא תוסיפו ולא תגרעו ממנה גם בתחייה, ויש רמז לזה במורשה לקהלת יעקב, כי הירושה אינה דרך כלל בזמן א' כי דור הולך ודור בא, ודבר ההווה הוא קצתם נולדים וקצתם מתים אין יום בלי הויה והפסד, ומורשה קהלת יעקב שהוא לכלל כל ישראל הוא רמז לתחיית המתים לכלל כל ישראל שאז תהיה התורה דרך ירושה להם, כי עד עתה היו חופשים מן המצוות כמו שאמר (תהלים פ"ח) במתים חפשי ועתה חוזרים ויורשים אותה קהלת יעקב, אשר נתבשר ונתנבא לתחייה שאמר ונשאתני ממצרים שאין מתי חו"ל חיים כי אם ע"י גלגול מחילות.

ואם כן בזמן התחייה יצטרכו ג"כ למשא ומתן ומלאכות ואומניות, ויהיו צריכים לכל משפטי התורה, כי המאכלים אע"פ שיהיו דקים וזכים מושפעים מאתו יתברך עם כל זה יצטרכו לאיזו מלאכה ואומנות קלה, וגם המלבושים אפילו שיספיקו להם תכריכים כמו שאמר למעלה, יצטרכו מלבושים חדשים לנולדים שיולדו אח"כ, וגם להם יצטרכו כלי בית ותשמישים הצריכים לכל אדם למנוחת גופו כשלחן מטה כסא ומנורה, אלא שיהיה מעט העסק והמלאכות כמו שיש מן האנשים בכל הדורות שאין להן עסק בשום משא ומתן ובשום מלאכה והם טיילים בכל יום, כן יהיו באותו זמן לכלל האנשים ברוב זמנם והמלאכות והאומניות יהיו שלמות וקיימות בלי רמיה, תתקיים בנין הבתים עד תשלום אלף השישי, והמלבושים וכלי תשמישי הבית יספיקו כל אחד מהם לכל א' מבני אדם כל ימי חייהם, כי תולדות כל הדברים תהיה שלימה וקיימת, וכן המלאכות והאומניות הנעשות מהם תהיה שלימה וקיימת ויסתפקו כל העולם בכדי צרכם לבד, בין במלבושים בין בכלי תשמישם, בין במאכל ומשתה לחם לאכול ובגד א' ללבוש, באופן שימעטו בעסק ויעסקו בתורה אפילו בעלי המלאכה והאומנות, ורובם לא יצטרכו לעשות מלאכה ואומנות ותמלא הארץ לדעת את ה' כמים יכסו על ים, ולא ירדפו אחר העושר והכבוד כי כל א' יקרא עשיר בהיותו שמח בחלקו.

ועם כל זה יהיו ביניהם עשירים מב' סיבות:

הא' שיירשו האבות מן הבנים הנמצאים בחיים בזמן התחייה חילוף מה שירשו הבנים מהם, וכן אבות אלו מהם ואבות אבותיהם מאלו האבות שהם ביניהם וכולם יהיו כשותפים בכל מה שיהיה להם, וכן ישתלשל העניין למעלה עד זמן כניסתם לארץ וחילוקה בגורל שישוב כל אחד לנחלתו ואחוזתו ותתרחב א"י עד שתכיל את כולם מבאי הארץ עד זמן התחייה, וכמו שאמר (ישעיה נ"ד) הרחיבי מקום אהלך וגו' כי ימין ושמאל תפרוצי, וכל אחד יתפרנס מחלקו בארץ במעט עמל ויגיעה, הזורעים בדמעה ברנה יקצורו, וכמאמר רב

יהודה שור כשהוא מהלך מהלך ובוכה וכשהוא חוזר אוכל חזיז מן התלם, וכל שכן מאכל בנ"א שיתברך יותר מן השמים ומן הארץ, וכל א' בחלקו ימצא לכסף מוצא ומקום לזהב יזוקו, וכן כל הדברים הצריכים כפי הכנת המקום כי הכסף והזהב לא יהיה נחשב ונצרך אחר היות לאדם אז מעלת ההסתפקות, ויהיה מצוי להם לחם לאכול ובגד ללבוש וכל שאר הדברים במעט עמל כמו שנזכר.

ועם כל זה לא ישתנו ויהיו מהם עשירים שיזדמן להם בחלק ארצם כסף וזהב מה שלא יזדמן לאחרים כ"כ, והאבות והשבטים יהיה להם חלק בראש בכל הדברים, וכן בניהם הטובים עד באי הארץ לכולם תכיל הארץ, כל א' ישב לבטח לא יצטרך למכור משלו ולא לקנות משל אחרים, מעשיהם יועילו ובפועל ידם יצליחו, וכמו שאמר הנביא (ישעיה ס"ה) לא יבנו ואחר ישב לא יטעו ואחר יאכל וגו' לא יגעו לריק ולא יולדו לבהלה כי זרע ברוכי ה' המה, כלומר בהיותם ברוכי ה' תשרה ברכה במעשה ידיהם שתהיה מלאכתם קיימת ותדירה להם. וגם יהיו ביניהם מכובדים ומבוזים, המכובדים ביחסם ככהן הקודם ללוי ולישראל לכל דבר שבקדושה ולוי לישראל וישראל החכם ובעל מעשה למי שאינו כ"כ חכם ובעל מעשה כמוהו, כי גם שיתבטל יצר הרע מגדר אבן לבשר, עם כל זה יתחלפו האנשים בפחות ויתר בכמות ואיכות החכמה והמעשה כפי הכנת הנפשות, כי גם שכולן נחצבו מתחת כסא הכבוד, יש להן מעלה זו על זו כעניין המלאכים שהם מתחלפים בקדושתן זה על זה ומקבלין זה מזה.

וכמו כן הכנת הנפשות **מצד שני** במה שיהיו בזה העולם מי שהוא חכם ובעל מעשה כזה יש לו הכנה יתירה בזמן תחיית המתים, להגדיל ולהאדיר התורה והמעשה יותר ממי שלא היה כך, וכן כפי הכנת הגופים אשר הוכנעו בחייהם לעול התורה והמעשים, ואותם שהיו בלתי מוכנים בזה העולם ומשוללים מתורה ומעשים טובים, כיון ששבו באחריתם וזכו לתחייה תהיה להם יותר הכנה עתה להשיג מה שלא השיגו בחייהם, וגם הגופים אשר לא הונהגו קודם במעשים הטובים יוכנו עתה בהתקרבם עצם אל עצמו עד השלמת גופו כמאמר ה', שתהיה יצירתם כעין יצירת אדם הראשון כמו שכתבנו למעלה, כי כמו שיחיו ויקומו על רגליהם במומם אשר היה בגופם קודם כדי שיוכרו שהם הם עצמם שמתו וחיו ויתרפאו מיד, כמו כן תועיל רפואה זו להם לשיהיו מוכנים לעבודת השם, כי המומים אשר בגוף האדם מתולדתו מורים על חסרון האיש ההוא במידותיו ותכונותיו, כי לא לחנם הייתה תולדת הטבע חסרה בו משאר האנשים ובתחייה ישתלמו נפשותם וגופם לעבודת ה' יתברך, אבל לא ישתוו בחכמה ומעשים עם אותם שחכמו וצדקו בעולם הזה, אבל כולם יהיו אגודה אחת לקרוא בשם ה' ולעבדו שכם אחד, כי יראו בעצמם שחיו אז במאמר ה', כי לא היו כילד הנולד מבטן אמו שיונק שדי אמו והוא הולך וגדל ואינו זוכר היאך או איזה זמן נוצר, או בן מי הוא אם לא יודיעו לו ואחר שרואה הוא בעצמו הנולדים מבטן ויונקים

שדי אמם ויודעים מי אביהם אז יודעים למפרע כי כן היה תולדתם, כי זוכרים שהיו קטנים בבית אביהם וגדלו, אבל אלו שיחיו בזמן התחייה ידעו מיד שנוצרו קטן וגדול כל א' בקומתו וצביונו שהיה בבת אחת.

ויזכור כי כמו שהיה כבר בעולם הזה היה עתה, ושהוא היה שמת ונקבר והחייהו עתה האל יתברך בדמותו בצלמו כמו מי ששוכב על מיטתו וישן כל הלילה, כי הוא זוכר ששכב בלילה במטה ההיא ובבקר הקיץ משנתו וזוכר כל מה שעבר עליו קודם השינה, וכן יזכרו בני התחייה כל מה שעבר עליהם בעולם הזה כמו הישן כי השינה היא אחת משישים במיתה, וכן יזכרו כל מה שעבר עליהם בעולם הנשמות עונש ושכר וכל מה שראה וידע שם, כמו שזוכר הישן כל מה שחלם בשינת הלילה.
ובעניין לימוד וקיום התורה ומצוותיה אם יהיה בזה שום שינוי בזמן התחייה, נאמר כי לימודם התורה תהיה על אחד מג' אופנים או שלושתם יחד:
האופן הא' הוא כי הנולד בזה העולם הוא כעיר פרא אדם יולד, כי הנשמה שחצובה מתחת כסא הכבוד כשניתנה בגוף הנולד פרח ממנה כל מה שהייתה יודעת ומשגת שם, כמו שיוצא מן האור אל תוך החושך שאינו רואה כלל, וגם אין הנשמה זוכרת מה שראה באורה אשר באת ממנה להיות האורה ההיא רוחנית ולא גשמית, ובהיות הנשמה תוך הגוף הגשמי אינה יכולה לצייר ולזכור האורה שראתה והשיגה בהיותה שם, ואינו כדמיון האדם שהיה באור ונכנס בתוך החושך שזוכר ומצייר האור שראה והדברים שראה מתוך האור, כי היה אור מושג בהיותו הוא איש בעל גשם וגם עתה הוא בעל גשם, והנשמה בעולם הזה כמו שנזכר אינה יכולה לזכור האור ולא הדברים שראתה או שהשיגה באור ההוא העליון הרוחני, בהיותה היא עתה שקועה תוך הגוף הגשמי למטה בעולם התחתון.

אבל הנשמה שתחזור בזמן התחייה לגוף שנפרדה ממנו תזכור ותדע שהייתה כבר בגוף זה, וכל מה שעבר עליה בעולם הזה קודם שנתפרדה מן הגוף, כמו הישן שזוכר כשניעור כל מה שידע קודם והשינה היא אחת מס' במיתה, וכמו שנזכר למעלה, וכמו שכתב **הגאון רב סעדיה** ז"ל בשאלה הד' שיכירו קצתם את קצתם ולכן יכירו מעבדיהם וכל מה שקרה להם בזה העולם קודם הפרדם ממנו, ובכלל זה יזכרו כל מה שלמדו בתורה בעולם הזה, כי גם שעבר עליהן כמה אלפים מן השנים לא תיפול בהן שכחה, כי אין שכחה לפני הנשמות שנחצבו מתחת כסא כבודו, והשכחה אינה מצויה אלא בחושים הגשמיים לא בנשמות, ואדרבה תזכורנה כל מה שילמדו בכל זמן היותן בגוף אע"פ שנשכח מהם קצת, כי השכחה מצויה בחושים ובפרט בחושי הזקנים, ועם כל זה בשעת הפרדן מן הגוף תזכורנה כל מה שלמדו וכל מה שעבר עליהן בהיותן בגוף כמו שכתוב (תהלים ק"ד) תוסף רוחם יגועון, והתוספה בשעת הגוויעה היא זכירה כל מה ששכחו בהיותן בגוף בהסתלקן מן הגוף והחושים הגורמים השכחה.

וכמו שזוכרות הנשמות בצאתם מן הגוף כל מה שעבר עליהן בהיותן בגופים, וזוכרות נשמות הצדיקים כי על מה שצדקו בעולם הזה היה להן שכר טוב בגן עדן, ונשמות התועים כי על מה שהרשיעו בעולם הזה היה להם העונש בגיהינום, כן כשתשובנה אל גופן בזמן התחייה תזכורנה כל מה שעבר עליהן וכל מה שלמדו קודם הפרדן מן הגוף בעולם הזה, כי הוא יותר קרוב לנשמות ששבו אל הגופות לזכור מה שעבר עליהן בהיותן בגופות ההם, ממה שתזכורנה כשהן בעולם הנשמות מה שעבר עליהן בעולם הזה, ועם כל זה הן זוכרות כמו שנזכר, ואחר שזוכרות מה שלמדו בעולם הזה כמו שנזכר, כל אחד ישמע מחכם ויוסיף לקח השגה יתירה כל אחד כפי הכנת מה שידע קודם, וכן בעלי האומניות והמלאכות יזכרו מה שידעו כבר ויוסיפו בידיעה מכוח הנפש החכמה ויהיה אומנותן ומלאכתן ביושר ובלי רמיה.

האופן הב' מן הלימוד בזמן התחייה, הוא, כי גם שלא יזכרו מה שלמדו בזה העולם יהיה נקל להם ללמוד מה שכבר למדו בזה העולם, כי האדם שלמד עניין ושכחו יהיה נקל עליו לחזור ללומדו, מצורף לזה יהיה נקל ללמוד בזמן התחייה אפילו מי שלא למד בזה העולם, כי כל אחד יקום בתחייה בקומתו וצביונו כמו הזמן שמת בו ויקבל כל מה שילמדו אותו בפעם א' ב' או ד' על הרוב כדכתיב: אז ראה ויספרה וגו', להיותו גדול בשנים ובעל שכל, כי גם בעולם הזה מה שלומד ילד א' מחמש שנים עד עשר או י"ג, לומר הגדול במעט זמן בחפצו והתמדתו ורוחב שכלו מה שאין כן בנער שחסרים ממנו השלושה, בהיותו נער שאינו חפץ ואינו מתמיד ואין לו עדיין שכל לקבל מה שיוכל לקבל האדם הגדול בשנים, גם הקטנים שיחיו יהיו קלי הלימוד ממה שהיו בעולם הזה, כי לא יהיה להן געגועין על אב ואם, כי גם כי יולדיהם שיחיו יכירום הם לא יכירו את יולדיהם כמו שלא היו מכירים אותם בזה העולם בזמן שמתו בהיותם קטני קטנים, כי כמו שהבעלי מומים יקומו במומם ויתרפאו, כן הקטנים והתינוקות יונקי שדי אמם יקומו כמו שהיו בזמן שמתו, שלא היו יכולים ללכת על רגליהם ולא לאכול אם לא יאכילום וללבוש אם לא ילבישום, ומיד יתחזקו ויעמדו על עומדם ולא יצטרכו להיות יונקי שדים ולא למי שיספיק צרכם ותגדל כחם ושכלם ויהיה נקל להם גם כן הלימוד.

האופן הג' כי תהיה יצירתם כעין יצירת אדם הראשון שהיה יציר כפיו בלי אב ואם, ובהיות גופו יציר כפיו ונשמתו נפוחה באפיו ממנו יתברך הייתה בו חכמה נפלאה ביום ההוא יותר ממה שהיה בו אח"כ, שנתמעט חכמתו אחר שחטא ונתגרש מגן עדן, היפך האנשים הנולדים מאיש ואשה שהולכים וגדלים וחכמתם ושכלם גדלה עימהם ובישישים חכמה, וכן אנשי התחייה יהיו כמו יציר כפיו שהוא יצירה שיקרב עצם אל עצמו עד שיקרם עליהם עור ובשר מלמעלה ויזרוק בהם נשמותם כמו אם נפחם באפם וכמו שכתוב (יחזקאל ל"ז)

ונתתי רוחי בכם וחייתם, ובזה יקומו בחכמה נפלאה כל א' בערך הכנתו והשגתו שהיה לו בעולם הזה, כיונה וחבקוק שחיו על ידי אליהו ואלישע הנביאים ונזרקה בם קצת נבואתם, וכל שכן אלו שחיו על יד האל יתברך כי מפתח תחיית המתים לא נמסרה לבשר ודם, ואמר הכתוב (יואל ד') אשפוך רוחי על כל בשר, ואמר על זה וידעו כי אני ה', כי בשפיכת רוחו עליהם והיא התחייה ידעו וישיגו כי אני ה', והיא ההשגה האמתית וכמו שכתוב (תהלים צ"ב) אשגבהו כי ידע שמי, ועל זה הוא שאין מתי חוצה לארץ חיים כי אם על ידי גלגול מחילות לארץ ישראל, כי התחייה תהיה בא"י כדי שיהיה להם הכנה יותר דאווירא דארעא דישראל מחכים, דמיון אדם הראשון שנוצר במקום המזבח ומעפרה ובזה הייתה לו הכנה לקבל החכמה הנפלאה אשר הייתה בו, וכן יהיו בני התחייה כל אחד לפי מדרגת ההכנה אשר היה לזה יותר מזה בהיותם בעולם הזה.

ועדיין צריך ביאור על למידת התורה בדקדוקיה ופירושיה אשר הם הלכה מסיני פה אל פה, והיא תורה שציוה לנו משה מורשה לקהלת יעקב, אם לא יזכרוה בני התחייה וגם הדור שיהיו בחיים אז ימותו ויחיו, א"כ תפסוק ח"ו השתלשלות קבלת התורה והכתוב אמר (דברים ל') כי לא תשכח מפי זרעו, וע"ז נאמר כי אותם שיהיו חיים אז בזמן התחייה וימותו ויחיו, תהיה תחייתם מיד שימותו, לא יספדו ולא יקברו ולא ישתנה גופם ממה שהיה, כי מיד יחיו ולא יספיקו נשמתן לעלות למעלה ליתן דין וחשבון עד שתשובנה אל גופן, כדמות מקבלי התורה בשמעם אנכי ולא יהיה לך אשר יצאה נשמתם וחזרה אליהם מיד כמו שהוא מקובל אצלנו, כן תהיה תחיית הנמצאים חיים בזמן התחייה. וכמו שכשיצאה נשמתם וחזרה אליהם לא שכחו כל מה שידעו קודם מעניינים שקרה להם במצרים והנפלאות שנעשו להם ביציאתם משם ושאר הדברים וכמו שאמרו זכרנו את הדגה וגו', כן יהיה עניין תחיית הנמצאים בזמן התחייה שימותו ויחיו מיד כדמות התעלפות, כמו בן בנו של ריב"ל דאיתנח ואמר שראה שם עליונים למטה ותחתונים למעלה, כן יהיו אלו שיחיו מיד שימותו ויזכרו כל מה שעבר עליהם כמו מי שקם מן שנתו.

והחכמים שימצאו באותו הדור ילמדו חכמת התורה לאותם שנקברו זה כמה שנים, וגם ימצאו ספרי התורה ונביאים וכתובים אשר יהיו באותו הזמן ומהם ילמדו תורה שבכתב ותורה שבעל פה, כפי מה שהוא רמוז בה כפי שלמדו החכמים שבדור ההוא, ואליהו ז"ל ימצא בפרסום בזמן ההוא אשר הוא "תשבי "יתרץ "קושיות "והוויות, והוא ישיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם בכל הדברים ובפרט בקבלת התורה ובכל העניינים שהיו נסתרים בעולם הזה הכול יתגלה על ידי אליהו הנביא, כי שאר הנביאים והשופטים והחכמים אשר היו בדורות העוברים וגם האבות והשבטים וממשה רבנו ע"ה עד ימי התחייה כשיחיו, לא ידעו מענייני העולם הזה ממה שקרה אחרי מותם, כי היו בגן עדן התחתון והעליון מובדלים מענייני העולם הזה הגשמי, אבל אליהו ז"ל אשר חיה מימות

משה רבנו עד ימי יהורם ידע כל מה שהיה בימיו, ואחר הסתלקותו בגוף ונפש נזדכך גופו כאחד מן הגרמים השמימיים או יותר, והכינו האל יתברך להימצא בעת צרת ישראל להצילם על ידו ובזכותו בכל הדורות אשר הם צריכים לו, ומתגלה ג"כ לחכמי ישראל לגלות להם סודות התורה כפי הכנת כל דור ודור, מלבד מה שמקובל אצלנו היותו מצוי במצות ברית מילה אשר קנא עליה ואנחנו מכינים בפועל כסא לכבודו.

ולא לבד בדברים אלו אלא גם בענייני העולם הנסתרים ומכוסים מבני אדם באומרם יהא מונח עד שיבוא אליהו, הוא משיג כל דברי העולם הזה ואין נסתר מחכמתו, וזה מפני אריכות ימיו בנבואה ונתדמה למשה רבנו עליו השלום בכמה דברים שאמרו ז"ל, והשגות אלו לא ניתנו אפילו למשה רבנו עליו השלום כיון שנפרד נפשו מגופו אינו יכול להשיג ענייני העולם הזה, ואפילו המלאכים אינם משיגים בענייני העולם הזה אלא במה שהם שלוחים מאתו יתברך לעשות בעולם ואין מלאך אחד עושה שתי שליחות, אבל אליהו ז"ל קיימו האל יתברך בגוף זך ונפש דקה ובחר בו האל יתברך משאר נביאים שידע בו איזה הכנה טובה יותר מאחרים להשגות אלו, והוא נעלם ממנו וגלוי לו יתברך, ובהיות הדבר כן הוא מוכן לדעת כל הדברים העליונים המתחדשים בעולם העליון, מצד דקות נפשו וידיעת כל הדברים ההווים בעולם הזה מצד זכות גופו, כי עם היותו דק וזך יש בו מעט מן הכמות והאיכות הגשמי בלתי נרגש בעניינים ובתנועות שהוא מעופף בעולם קרוב לאחד מן המלאכים העליונים, ובזמן התחייה גם כי הוא חי על הדרך שביארנו יהיה לו כעין תחייה שיתגשם ויתעבה מעט זכות גופו להיותו נראה לכל בני הגאולה והתחייה.

ולהיותו מתמיד ויושב עימהם ומתנהג בהנהגותם כמו שיתנהגו האבות והנביאים ומשה רבנו עליו השלום בראשם בזמן ההוא, ובידיעת כל דברי העולם הזה הנסתרים ישיג יותר מכולם לסיבת אריכות ימיו בעולם הזה עד הסתלקותו ועלותו בסערה השמימה, ומאז עד זמן הגאולה והתחייה שהוא משוטט בעולם הזה בין הצדיקים והחסידים והצלת ישראל מצרותיהם על ידו כמו שנזכר, כי בזה הוא משיג בכל דור ודור לדעת כל ענייני העולם השפל לברר וללבן כל הדברים שנסתפקו בהם חכמי הדורות, ושאר הדברים הנסתרים ממנו, ובזה תגמר לימוד התורה בבירור על ידו בלי שום ספק, כי אפילו משה רבנו שניתנה התורה על ידו אינו יכול לברר ספיקות התורה אף כי הם ברורות אצלו, לסיבת שנפרדה נשמתו מגופו, ועתה החייהו האל יתברך ודיבורו יהיה כמדבר מן השמים, והכתוב אמר לא בשמים היא ואין משגיחין בבת קול, כי התורה היא כבר מורשה לקהלת יעקב פה אל פה מחכמים יודעים את התורה לחכמים המקבלים אותה, כמו שהייתה שלשלת הקבלה ממשה ליהושע ויהושע לזקנים וכו'.

ומה שנקבל מאליהו ז"ל הוא כדמות זה שהוא היה לעולם קיים בגוף ונפש כנזכר, ולו נאה בירור ספיקות התורה וסודותיה, ולא נצטרך לקבלה פעם אחרת מן השמים כמו שנזכר, וכמו שאמרו במס' בתרא שבעה קפלו את העולם, מתושלח ראה אדם, שם ראה מתושלח, יעקב ראה שם, עמרם ראה יעקב, אחיה השילוני ראה עמרם, אליהו ראה אחיה ועודנו בחיים. ודרך רמז היו שבעה שקפלו את העולם כנגד שבעת ימי בראשית ואליהו שביעי כנגד יום שביעי שהוא קדוש וכנגד שיתא אלפי שני הוי עלמא וחד חרוב כנגד אליהו השביעי לאדם בקייפול, יהיה פינחס או זולתו, ולמ"ד פינחס זה אליהו הוא ג"כ שביעי ליעקב אבינו ע"ה השלם בבניו כולם קדושים, יעקב לוי קהת עמרם אהרן אלעזר פינחס שביעי קדוש, ואלף השביעי חרוב שלא יהיו מנהגו כשיתא אלפי שני עם היותו נמנה בכלל זמן העולם ובשם זמן, כמו אליהו שהוא חי ונראה בעולם הזה והוא כמלאך בעולם העליון.

ועניין הקייפול הוא להורות על חידוש העולם שהגיד אדם למתושלח כי היה יציר כפיו של הקב"ה, שמצא עצמו נברא ונוצר בצביונו ובקומתו ושכלו בשעה אחת, וידע כי כל מה שנברא נברא בששת הימים ההם, והיה לו חכמה לקרוא שמות לכל נבראים כפי טבע כל אחד ואחד, שהכיר טבע כל אחד מהנבראים בהיותם נבראים כמוהו שלא על ידי זכר ונקבה, כי ידע מחצב המקום אשר נברא כל אחד מהם כי לא זזו ממקום שנוצרו ממנו עד שנברא אדם, וקרא להם שמות כיון שכולם לא נבראו אלא לצרכו וכבודו, וכמו שאמרו על הצמחים וכל שיח השדה וגו' כי לא המטיר ה' אלוהים על הארץ ואדם אין וגו', מלמד שיצאו דשאים ועמדו בפתח האדמה עד שבא אדם הראשון וביקש רחמים וכו', וכל זה וכיוצא בו ממה שהשיג וידע אדם הראשון בעניין חידוש העולם הכול הגיד למתושלח שראהו ש"מ שנים, ומתושלח הגיד לנח ולשם בנו שראהו שם קרוב למאה שנה, ושם הגיד הכול ליעקב שראהו נ' שנים, ויעקב הגיד לעמרם שראהו קצת שנים פחות מי"ז שנה שחיה יעקב במצרים מפני שלא נולד עדיין כשירדו למצרים, ועמרם הגיד לאחיה השילוני שראהו שנים לא נודע מניינם, וכן אחיה לאליהו שנים לא נודע מניינם, ואם פינחס הוא אליהו לא נולד בחיי עמרם זקנו של אביו, ואחיה ראהו כפי הקבלה וראה את פינחס מקודם שיצאו ממצרים כי שניהם היו מיוצאי מצרים וראו זה את זה עד סוף שנת מלכות ירבעם יותר מתק"ן שנה.

שבעה המה עדי ה', המה משוטטים בכל הארץ מתחילת בריאת העולם ועד סופו עד מפי עד כל אחד מוריש לזרעו חכמת חידוש יסוד הארץ ותכונת כוננות השמים וכל צבאם אשר ברא וחידש, כי בזה תתייסד אמיתת נתינת תורתו בסיני וקיום מצוותיו לעד עד תשלום אלף השישי, ואלף השביעי יהיה דמיון יום השבת שאין בו שום מלאכה ולא שום עסק משא ומתן ולא הולדה ולא מיתה לא אכילה ולא שתייה, אלא כל באי עולם בשתא אלפי שני ישלימו אז לקבל שכרן כל אחד כפי מדרגתו יהנה מזיו השכינה וישיגו מציאות ה', וכמו

שכתוב (ישעיה כ"ה) ואמר ביום ההוא הנה אלוהינו זה קיווינו לו, וכתיב (ג') ונשגב ה' לבדו ביום ההוא, והוא אלף השביעי, ואח"כ יחליף ויחדש עולם כרצונו יתברך, ואליהו אם הוא פינחס הוא עד נאמן ושלם על נתינת התורה שהוא היה מיוצאי מצרים שהוזכר בבני הלוי כשיצאו ממצרים, שאמר הכתוב ואלעזר בן אהרן וגו' ותלד לו את פינחס, ואהרן היה בן פ"ג כשיצאו ממצרים.

ואפשר שאלעזר היה בן שבעים אם הוליד כמו שהיו מולידים אז בני ח' או י' שנים, ופינחס אפשר ג"כ שהיה בן ששים שנה אז, אבל אפילו שנאמר שלא נולד פינחס, אלא מעט ימים קודם יציאת מצרים, אפילו הכי זכה בקבלת התורה במעמד הר סיני, כי עם היותו ילד קטן השיג ושמע קול אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה, גם כי מן הכתוב נראה שהיה כבר ידוע ומפורסם ונודע בישראל שמו, כמו שכתוב ותלד לו את פינחס הידוע ומפורסם, והשלים הכתוב אלה ראשי אבות הלווים וגו' והוא מהראשים, ואפילו היה קטן כשיצאו ממצרים כשהרג את זמרי וקנא לאלוהיו היה לפחות קרוב לארבעים שנה בן ל' לכוח, שהיה זה בשנת ל"ח או ט"ל שנה ליציאת מצרים, וכל אלו מ' שנה היה לומד מפי משה מפי הגבורה וכמו שאמר כך מקובלני ממך הבועל ארמית קנאים פוגעים בו, וא"כ הוא עד כשר שלישי בראשון על קבלת התורה מעשרת הדברות עד סופה, שהיה רואה שמשה רבנו עליו השלום היה נכנס לאהל מועד והיה הענן שוכן עליו, והיה אומר לישראל מה ששמע מפי הגבורה בפרטי המצוות ודקדוקן והיא תורה שבעל פה, ועודנו חי נכסה ונגלה בכל דור ודור לצדיקים הזוכים לכך, ואין לו רשות עתה להודיע ולגלות לזוכים לראותו הדברים שנסתפקו בהם החכמים הראשונים בדיני התורה והדברים הנסתרים מהם בכל דור ודור, כי לא בשמים היא, וג"כ אם היה מגלה אולי היו אומרים עליו שגילה מה שלא היה והיה נופל בזה מחלוקת בין החכמים, שזה היה אומר לי אמר כך וזה היה אומר הפכו, אבל בזמן התחייה שיתגלה בפרסום בפני כל הדורות אשר יזכו בתחייה, יהיו דבריו בפרסום בפני כל דורות ישראל בבירור הספיקות שנפלו בדיני התורה, וכל הדברים אשר היו נסתרים מעין כל עד עתה, יהיו גלויים אז על ידו, כי כל דור ודור מהקמים בתחייה ישאלו ממנו מה שנסתפק בדורו בדיני התורה, ודברים אחרים מה שלא נסתפק בדור אחר, ואפילו מה שנאמר עליו יהא מונח עד שיבוא אליהו ז"ל, אם יהיה קיים יברר הוא למי שיהיה, ואם לא היה מונח יזכה או יחייב לזכאי או לחייב.

שער היסודות פרק סא [התפילה בזמן המשיח]

ראוי לחקור בזמן המשיח והתחייה בענייני סדור התפלות אשר נתפלל אז, באיזה אופן יהיו, אחר שנהיה בני חורין בא"י איך נתפלל ושבור עול גויים מעל צווארינו ותוליכנו קוממיות לארצנו וכו', ואחר תחיית המתים ג"כ איך נאמר בשבת אפס בלתך גואלנו לימות המשיח ומי דומה לך מושיענו לתחיית המתים, אחר שגאלנו והחיינו, וכן בתפילת י"ח תקע

בשופר גדול לחירותנו וכו', השיבה שופטינו כבראשונה וכו', אחר שנתקע כבר בשופר גדול ושבו שופטינו כבראשונה, וכן ברכת האפיקורסים לא תקנה אלא ר"ג ובית דינו כשראה שהיו אז אפיקורסים מצירים לישראל ויתרבו בכל הדורות, ובזמן הגאולה והתחייה אין שטן ואין פגע רע, ואחר שכינת השכינה בתוך ירושלים וישכון כסא דוד בתוכה וצמיחת קרן לדוד, לא נצטרך להתפלל תשכון בתוך ירושלים עירך וכו', את צמח דוד עבדך וכו', וכן ברכת רצה והשב העבודה לדביר ביתך וכו', ותחזינה עינינו בשובך לציון וכו', היא ברכה ותפילה שאינה צריכה, וכן תפלות מוספין של שבתות ור"ה ויו"ט שאנו מתפללים שתעלנו בשמחה לארצנו ותטענו בגבולנו וכו', וכיוצא בזה.

ובהיות כי אנשי כנסת הגדולה בתחילת בית שני תקנו כל נוסח התפלות והברכות, קשה יותר, כי איך תקנו והשב את העבודה לדביר ביתך ותעלנו בשמחה לארצנו ותטענו בגבולנו ושם נעשה לפניך את קרבנות חובותינו, וכבר היו מקריבים בכל יום הקרבנות הראויים לו, כי שבירת עול הגויים מעל צווארם עדיין היו צריכים להתפלל כך בבית שני, כי ברשות מלכות הגויים בנו ב"ה ולא היו יכולים ללכת קוממיות בא"י מפני הקמים עליהם בבנין המקדש, וגם אח"כ בכל הזמנים שקמו עליהם מלכי יון להחריב בהמ"ק ולבטל הקרבנות, וגם היו צריכים אז להתפלל על ימות המשיח ותחיית המתים, כי היו יודעים כי בית שני היה לו זמן קצוב ושיחרב בעונותינו ונהיה בגלות עד יבוא משיח ויחיה מתינו, אשר זהו סוף שתא אלפי וחד חרוב, והיו מתפללים ג"כ תקע בשופר גדול לחירותנו, כי לא הייתה גאולתם וחירותם שלימה כי עדיין היו ישראל מפוזרים בין הגויים בבבל ובשאר ארצות, וגם לא היו יכולים לשפוט כבראשונה בבית ראשון, והיו צריכין ג"כ לברכת האפיקורסים שאז בבית שני קמו האפיקורסים לחלוק על החכמים הפרושים, וגם בבית שני חסרו ה' דברים כמו שדרשו על ואכבד חסר ה"א אשר מכללם שכינה וארון ושאר הדברים, והיו יכולים להתפלל תשכון בתוך ירושלים עירך כאשר דברת, וגם על כסא דוד כי לא היה מלך בתחילה בבית שני, וכשמלכו בני חשמונאי לא העמידו מלך מבית דוד וזאת הייתה חטאתם כי כבדה עד שכלו בני חשמונאי, והיו צריכים להתפלל על צמיחת קרן דוד, אבל אחר ביאת המשיח ובנין בהמ"ק מן השמים איך נתפלל אלו התפלות.

ואני חושב כי לא כל נוסח הברכות והתפלות תקנו אנשי כנסת הגדולה, שהרי ברכת המזון אמרו חז"ל משה רבנו תקן ברכת הזן, יהושע תיקן ברכת הארץ, ודוד ושלמה תקנו ברכת בונה ירושלים, ולא לבד עניין הברכה של הזן והארץ ובונה ירושלים, אלא הנוסח עצמו כמו שהיא סדורה אצלנו אפשר שתקנו, כי אין שום מלה באלו הברכות בפרט בהזן והארץ שלא תיאמר בזמן משה עצמו ובזמן יהושע, ואפילו מימי האבות היו יכולים לומר ברכת הזן את העולם כולו בטובו בחן בחסד וברחמים נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו וכו'

ואל יחסר לנו מזון וכו', כי הוא זן ומפרנס לכל כאמור פותח את ידך ומשביע וכו' בא"י הזן את הכול.

וגם כי יש בברכה זו ב' פסוקים מתהלים נותן לחם לכל וגו' ופותח את ידך וגו', לא נעלם ממשה רבנו עליו השלום דבר מכל מה שנאמר בנבואה וברוח הקודש, כי הכול נכלל בתורת משה, וכאומרם ליכא מידי דכתיב: בנביאים וכתובים דלא רמיזא באורייתא מנא הא מלתא דאמור חז"ל דכתיב: ואברהם היו יהיה וגו', וכן נראה מנוסח הברכה שאנחנו אומרים בחסד וברחמים נותן לחם לכל בשר, שנראה שהוא סגנון הברכה שאינו כתוב כאמור נותן לחם וגו', כי לא היה עדיין מסודר ספר תהלים, ולשון אותו הפסוק היה שגור בפי משה וסדרו בברכת הזן, וידע כי אח"כ דוד המלך ע"ה יסדר אותו בספרו כמו שסדר המזמורים המיוחסים לבני קרח ולחכמים האחרים הקודמים לו, וכמו שאמרו ע"י עשרה זקנים תקן דוד ספר תהלים ומשה גדול מכולם שאמר תפילה למשה והנמשכים עם מזמור זה, ופסוקים אלו ג"כ שסדר בברכת הזן היו על שמו, אלא שסדרם דוד ע"ה במזמורים, וגם פסוק פותח את ידך יהיה דברי סידור משה רבנו עליו השלום, וגם כי אנחנו אומרים בו כאמור, אפשר כי אח"כ הוסיפו כאמור בתהלים, ובימי משה עד דוד לא היו אומרים כאמור. ואם כן אינו מן התימה שנמצאו פסוקים בנוסח ברכות שקדמו לזמן חיבור הנביאים או הכתובים אשר נכללו בהם אותם הפסוקים, כי משה רבנו ידע הכול והבאים אחריו קבלו ממנו, ואפילו מימות אברהם אבינו ע"ה היו יכולים לומר כל נוסח ברכה זו שהוא נטע אש"ל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה', וכמו שאמר שאברהם אבינו קיים כל התורה ואפילו עירובי תבשילין, ובכלל כל התורה הזאת הוא ידיעת אלו הפסוקים ואחרים שבספרי הנביאים והכתובים, וכמו שידע הוא ובניו כל התורה כולה, ידע גם כן מה שבנביאים ובכתובים הנכללים בה.

וכבר אמרו חז"ל על יעקב אבינו שביקש לגלות הקץ ונסתלקה שכינה ממנו. אמר שמא יש פסול בכם וענו כולם ביחד ואמרו שמע ישראל אתה אבינו ישראל כי אנחנו מאמינים כי ה' אלוהינו ה' אחד, אז ענה הוא ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, הנה שהיה מקובל ושגור בפיהם מפי אביהם עד אברהם אבינו ע"ה פסוק שכתוב במשנה תורה שמע ישראל וגו', וא"כ אינו מן התימה שידע משה רבנו הפסוקים שלאחריו בנביאים וכתובים, ונתייחסה ברכת הזן למשה רבנו עליו השלום גם כי אברהם אבינו ע"ה היה יכול לתקנה, מפני כי עד זמן משה רבנו נתקיים העולם בחסדו יתברך וטובו, כמו שאמרו הני כ"ו כי לעולם חסדו כנגד כ"ו דורות שנתקיים העולם בחסדו, ומשניתנה התורה העולם מתקיים בזכות התורה כשמקיימים אותה, וכמו שכתוב (דברים ו') והיה אם שמוע תשמעו אל מצוותי וגו', ונתתי מטר ארצכם וגו', הישמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו', ועצר את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תיתן את יבולה וגו', כי בקיום התורה יתקיים העולם ובביטולה יתבטל ח"ו

אחר שכבר ניתנה תורה, ולכן היה צריך משה רבנו עליו השלום לתת הודאות לאל יתברך יותר על מזון שזן את כל העולם כולו בזכות התורה, בטובו הגדול שהיא התורה שנקראת טוב כי לקח טוב, ובעוד שלא חסר לנו טוב זה לא יחסר לנו מזון תמיד לעולם ועד, ובזמן אברהם אבינו ע"ה היה מקיים העולם בחסדו טובים ורעים, כי עדיין לא ניתנה תורה לשיהיו נענשים על ביטולה.

ושמעתי מפי מקובל אחד כי יש כ"ו תיבות בברכת הזן כי חברה משה רבנו עליו השלום שידע סוד שם המפורש, ונוסחה היא כך, ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם האל הזן את העולם כולו בטובו בחסד נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו ברוך אתה ה' הזן את הכול, וגם כיון משה רבנו עליו השלום בתיקון ברכה זו שהיו ישראל אז ניזונים מן המן היורד בכל יום מן השמים ומשם בארה, וראה כי בפטירתו יפסק המן והבאר ויצטרכו למזונות מן השמים ומן הארץ, ויהושע תיקן ברכת הארץ כי גם ברכת הארץ צריכה לברכת הזן, כי עיקר ברכת הזן היא בארץ, כמו שכתוב ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך, והיא המבורכת מכל הארצות, ארץ טובה ארץ נחלי מים וגו' עיני ה' אלוהיך בה מראשית השנה וגו', וממנה תתפשט ברכה לכל העולם, כמו שכתוב (איוב ה') הנותן מטר על פני ארץ ושולח מים על פני חוצות, ומפני כי כל העולם נכלל בכללה ומושפע ממנה אנחנו חייבים לברך ברכה זו בכל הארצות, כי היא חובת הגוף.

והתחיל בתיקונה, נודה לך ה' אלוהינו על שהנחלת לאבותינו ולא אמר לנו, כי גם לדורות הבאים תיקנה, ואפשר שכיון גם אל האבות כי להם ניתנה הארץ להנחיל אותה לבניהם, וחותם בה על הארץ ועל המזון, כי מא"י ימשך מזון לכל חי, ויש בה מ"ה תיבות בנוסח הקדום כנגד השם במילואו ונוסחה כך, נודה לך ה' אלוהינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה וחיים ומזון על הכול ה' אלוהינו אנו מודים לך ומברכים את שמך ככתוב ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוהיך על הארץ הטובה אשר נתן לך ברוך אתה ה' על הארץ ועל המזון, כל זה הנוסח היה יכול לאמר בזמן הושע.

וברכת בונה ירושלים הוצרכה כי עיקר מזון הארץ תלוי בירושלים ובבנין בהמ"ק, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים ומהר הקודש ומשם תתפשט לא"י ולחו"ל, ובנוסח הברכה יש ס"ה תיבות כשם אדני, וזה נוסחה, רחם ה' אלוהינו עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלים משכן כבודך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו אבינו רענו זוננו הרויחנו הרווח לנו ה' אלוהינו מהרה מכל צרותינו ואל תצריכנו ה' אלוהינו עוד לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלוואתם אלא לידך הטובה המלאה והרחבה לא נבוש בעולם הזה ולא נכלם לעולם הבא ומלכות בית דוד מהרה תחזירנה למקומה בא"י בונה ירושלים, כל זאת הברכה הייתה ראויה ליאמר בזמן דוד ושלמה, ומה שאמר ומלכות בית דוד מהרה תחזירנה

למקומה, אפשר שיסדו ברוה"ק שראו שימלוך ירבעם על עשרת השבטים כנבואת אחיה השילוני והיה עתיד לחזור אליהם לסוף ל"ו שנה, או אפשר שנאמר זה על זמן המשיח, שידעו שתחרב הבית בראשונה ובשנייה כמו שהוא רמוז בתורה ביאת המשיח באלף השישי.

ונחזור לעניין הברכות והתפלות אשר תקנו אנשי כנסת הגדולה, כי גם הברכות של ק"ש ערב ובקר אפשר שנתקנו בימי משה רבנו עליו השלום, יוצר אור ובורא חשך וגו' בא"י יוצר המאורות, אהבת עולם וכו' ושבור עול הגויים מעל צווארנו, שבור עולם שלא ישלטו עלינו ותוליכנו קוממיות לארצנו על זמן הגאולה דכתיב: ואולך אתכם קוממיות ברוך אתה ה' הבוחר בעמו ישראל וגו', אמת ויציב, וכן הברכות של ק"ש בערב, כולם אפשר תיקונם בזמן בהמ"ק, וכן הברכות של מצוות אשר קדנו במצוותיו וציונו להניח תפילין או להתעטף בציצית, וכן שאר הברכות של שחר וברוך שאמר וישתבח, וכן תפלות של שבת אפשר היה ג"כ נאמרות בזמן המקדש מזמן משה רבנו עליו השלום.

אבל קצת הברכות של חול ותפלות המועדים והמוספים, צ"ל כי יהיה שינוי בנוסח שלהן בזמן הגואל והתחייה, כמו ושבור עול הגויים נאמר ונודה לך על ששברת עול הגויים וכו', ואתה מוליכנו קוממיות בארצנו, ובשבת אפס בלתך לימות המשיח, כלומר שאתה הוא שגאלת אותנו בימי המשיח, וכן מי דומה לך מושיענו שהושעתנו בתחיית המתים, ובברכת תקע בשופר גדול נאמר נודה לך ה' אלוהינו על שתקעת בשופר גדול לחירותנו ונשאת נס וכו' וקיבצתנו יחד מארבע כנפות וכו', נודה לך וכו' על שהשבת שופטינו כבראשונה והסרת ממנו יגון ואנחה ומלכת עלינו, נודה לך על שלא הייתה תקווה לרשעים וכו', תשכון בתוך ירושלים עירך לעולם כאשר דברת וכסא דוד עבדך לעולם וכו' ובניינה תהיה בנין עולם ברוך אתה ה' בונה ירושלים, נודה לך על שהצמחת צמח דוד וקרנו הרמות וכו', רצה ה' אלוהינו וכו' והשבות העבודה בדביר ביתך, ותחזינה עינינו לעולם שיבתך בציון, ובתפלות המועדים, ומפני חטאינו גלינו מארצנו וכו' ולא היינו יכולים לעלות וכו' מלך רחמן ששבת וריחמת עלינו ועל מקודשך וכו' ובנית אותו והגדלת כבודו וגלית כבוד מלכותך וגו', והופעת וקרבת פזורינו והבאתנו לציון וכו', יהי רצון מלפניך ה' אלוהינו שעכשיו שהעליתנו ונטעתנו שנעשה לעולם קרבנות חובותינו.

נמצא כי כל הברכות ונוסח התפלות יהיו קיימים, זולת מעט הצריכות מעט תיקון, וכן היו מעולם מזמן משה רבנו עליו השלום כמו שסידר הוא ברכת הזן, ויהושע ברכת הארץ ודוד ושלמה בונה ירושלים, לא תקצר ידם מלסדר ברכות המצוות, כי כשהניחו תפילין משה ואהרן וכל ישראל במדבר לא הניחום בלא ברכה, כמו שהיו מברכין על התורה הנלמד מפ' כי שם ה' אקרא כמו שאמר **הרמב"ן** ז"ל, כי גם ש**הרמב"ן** ז"ל לא מנה אותה מצווה בכלל

תרי"ג מצוות, היא נכללת בכלל מצוות ת"ת, וכמו שמברכין על התורה שהיא א' מתרי"ג כן יברכו על כל מצווה ומצווה כמו שאנו מברכין, וכמו כן התפלות שתקנום כנגד אבות מאז היו חובה למשה ולישראל כשנצטוו על התפילה ועבדתם את ה', ולעבדו בכל לבבכם, ולא עצר מהם כח לסדר י"ח ברכות.

ומה ששנו במגילה ק"כ זקנים ומהם כמה נביאים תקנו י"ח ברכות על הסדר, אפשר כי סדרום זו אחר זו אע"פ שכל אחת בפני עצמה הייתה סדורה כבר, והביא **בשבלי הלקט** מן האגדה מאי על הסדר על סדר עולם שכך מצינו י"ח ברכות של תפילה לעולם היו מתוקנות זו אחר זו, כיון שבאו אנשי כנסת הגדולה כללום ותקנום כסדרן, כשניצל אברהם מאור כשדים פתחו מלאכי השרת ואמרו מגן אברהם, כשנעקד יצחק אמרו מחיה המתים כשפגע יעקב בשערי רחמים והקדיש שמו אמרו האל הקדוש, כשלימד גבריאל את יוסף שבעים לשון אמרו חונן הדעת וכו', כמו שאמר שם, הרי שייחסו חתימת י"ח ברכות לאבות הראשונים ובניהם ע"י המלאכים, וא"כ מאז היו מתפללים כל י"ח ברכות כעין מה שאנו מתפללים אותם ג' ראשונות וג' אחרונות ואמצעיות, כנגד י"ח חוליות שהיו בהם ג"כ, וכנגד כמה דברים של י"ח שדרשו בהם כי לא נופלים היו ממנו, ולא טובים וצדיקים אנחנו מאבותינו שנהלל ונשבח לה' יותר מהם, ואנשי כנסת הגדולה תקנום וסדרום מלה במלה כמו שאנחנו אומרים אותם היום כדי שיהיה שגורה בפי הכול עילגים ובעלי לשון צחה, כי מקודם היו כולם בעלי לשון צחה וכל אחד היה אומר הי"ח ברכות על הסדר פתיחתן וחתימתן, כי אמצעיתן כל אחד היה אומר כפי צחות לשונו וכפי הזמן.

וכן הברכות של המצוות היו אומרים אותם כמו שאנחנו אומרים, כשהיו מתעטפים בציצית במדבר היו מברכים, והמאתיים וחמישים איש נשיאי עדה קריאי מועד וגו' שנתעטפו בטליתות שכולן תכלת ברכו והייתה ברכה לבטלה, שלא הטילו בהם ציצית שהיו אומרים שאינם חייבים הטליתות שכולם תכלת, וכן בכל המצוות שהיו עושים במדבר היו מברכים, ואפילו ברכות של שחר היו מברכים, כי למה לא יודו לה' על כל דבר ודבר שאנחנו נותנים לו הודאה בשכבנו ובקומנו, פוקח עיוורים זוקף כפופים מתיר אסורים וכו', וכן שאר ברכות של הודאות היו אומרים אותן בעתם בין בסגנון זה שאנו אומרים בין בסגנון אחר, אלא שאפשר שבדורות הראשונים היו רובם דבקים בעבודת ה' וכל אחד מהם מגמת פניו ולבו היה שווה להודות לה' על כל פרט ופרט ממה שהיה הווה להם בכל יום כל א' כפי צחות לשונו, ואנחנו צריכים שיזכירנו חז"ל ע"ה בכל דבר של הודאה לאל יתברך שנודה לו, וסדרו לנו עניינים כדי שלא נשכח, כי אין אנחנו זהירים בכבוד ה' ואהבתו ויראתו על פנינו כל היום כמו שהיו רובם זהירים בזמנים הקודמים, ואין מזהירים לנזהרים.

ולא לבד במה שהוא מן התורה אלא גם בתקנות וסייגים שתקנו הנביאים היו זהירים יותר ממנו, וכמו קריאת התורה ברבים בשבת ובשני ובחמישי ובר"ח ובמועדים שהוא תיקון משה רבנו עליו השלום, והיו שואלים ודורשים בעניינו של יום, ואם כן היו מתקבצים בכל ימים אלו בבתי כנסיות לקרות בתורה ברבים ומסתמא שם היו מתפללים בכל יום והיו אומרים קדיש וקדושה, כי מן הדברים הצריכים עשרה הוא קריאת התורה והיו אומרים קדיש על קריאתה, ואפילו בזמן משה רבנו עליו השלום היו יכולים לומר יתגדל ויתקדש שמיה רבא, כלומר שם י"ה יהיה רבא בכל העולם, כי כתיב כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק וגו', כי עד זמן המשיח יתקיים שיהיה הכסא שלם והשם שלם, וכמו שאמרו על הכתוב כי בחר ה' בציון אז יהיה אומות העולם למושב לו, והוא האל"ף של כסא החסרה בכס ו"ה של י"ה החסר בכס י"ה.

וכן הקדושה של יוצר שמקדישים המלאכים, וקדושה של תפילה שאנו מקדישים כמו המלאכים היו אומרים אותה מקדם ואפילו בימי משה, ויותר היה נאה להם לאמרה ממה שהוא נאה לנו, שהיו יודעים מפי משה רבנו עליו השלום נועם שיח סוד שרפי קודש שהיו משלשים לו קדושה והיו אומרים קק"ק ה' צבאות מלא כל הארץ כבודו, כי מה שכתוב בנביאים וכתובים רמוז בתורה כמו שכתבנו למעלה, ועד השתא גמרא גמירי לה עד דאתא ישעיה ואסמכיה אקרא, כמו שאומרים בגמרא על כיוצא בזה, ולמה תקצר לשונם מלהלל ולקודש שמו כמונו ויותר ממנו, אם אנו בני איש הראשונים הם מלאכים, והיו יודעים להתפלל יותר ממנו, וכמה הלכתא גברוותא אנו לומדים מתפילת חנה, וכל שכן מן האנשים החסידים שהיו מתפללים אז ערב ובקר וצהרים ובכל עתי צרתם, כי מסתמא בתי כנסיות היו להם בכל עיר ועיר להתקבץ בשבת ובשני ובה' לקרוא בתורה ברבים כתקנת משה רבנו, ובהם היו מתפללים ערב ובקר וצהרים, שהרי בירושלים בזמן בית שני היו בתי כנסיות כמנין מלאת"י, וכנגדן בתי מדרשות, וכל שכן בזמן בית ראשון שהיו יותר, וכן בכל ערי ישראל היו רבים וכמו שאמר והשמותי את מקודשיכם, כי לא לבד על בהמ"ק נאמר אלא על כל בתי כנסיות אפילו בחו"ל שהם מקודש מעט.

והנכון כי בזמן היתר הבמות להקריב קרבנות נדבה, המקום שנתקדש לבמה והקריבו בו היו מתפללים שם והיה נשאר המקום ההוא מקודש והיו בונים בית הכנסת לרבים, וכשנבנה בית עולמים שנאסר הבמות היו מתפללים ג"כ באותם המקומות, והיו משלמים בשפתותם תפלות ותהילות לאל במקום הפרים והכבשים שנקרבו שם, ועם כל זה יהיה יתר שאת ומעלה בתפלות ותהילות לאל בזמן התחייה ממה שהיה קודם אפילו בזמן הגאולה ובזמן הבית, כי אז היו צריכים להתפלל על ביאת המשיח בקץ הימין ועל תחיית המתים כמו שכתבנו.

ואחר הגאולה והתחייה לא יצטרכו לשום דבר אלא להודות לאל יתברך על מה שעבר ולהללו על ההווה, וכמו שכתוב למעלה כי בהסרת לב האבן מבשרם והיות להם לב בשר יהיה גופם זך ודק נכון לעבודת ה', כעין יצירה ראשונה שהיה אדם הראשון יציר כפיו של הקב"ה, ולכן יהיה מזונם זך ונקי קרוב למן שירדה מן השמים, כי גם חומרי הקרקעות ישתנו לטובה ולברכה בדגן תירוש ויצהר ושאר הפירות וצמח האדמה באיכותם וזכותם, כעין צורך האנשים זכי המזג היושבים עליה, כי כל מה שאירע מן הרעות והגליות היו בסיבת הנחש הוא יצר הרע מקללת אדם וחוה על טבעם ומזגם הרע.

וכמו שיתוקן עניין האנשים ויהפך להם הקללה לברכה, כן יהפך קללת הארץ שנאמר בה וקוץ ודרדר תצמיח לך לברכה, שתצמיח פירות וצמחים זכים הראויים למזג האנשים זכי המזג שיהיו בזמן התחייה וכמו שאמר הכתוב (יחזקאל ל"ו) ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא, כי הענפים מגינים על הפירות משרב ושמש, וכמו שאמרו חז"ל אלמלא עלייא לא איתקיימו אתכליא, ולכן אמר שיתנו ענפים להגין על הפירות שיהיו זכים ונקיים ראויים לשלוח מהם מנחה ומשאת, כמו שאמר ופריכם תשאו (לשון משאת) לעמי ישראל, כלומר שהם עתה עמי זכים בגופם ובנפשם כי קרבו לבוא אליו יתברך ממה שהיו רחוקים ממנו במזגם וטבעם, ועתה יתקרבו בתשובה לבוא, גם ירמוז כי קרבו עצם אל עצמו לבוא בגלגול מחילות לא"י ותשובנה שם הנפשות לגופיהם.

שער היסודות פרק סב [נפש רוח ונשמה]

מצאנו חיות האדם נקרא במקרא שלושה שמות **נפש רוח נשמה,** ומפי סופרים ורוב חכמי הקבלה הן ג', וסדר מעלתן נפש רוח נשמה, ורוב מה שיכונה בו חיות האדם הוא בשם נפש, כי מצאנו בתורה לשון שם נפש יותר ממאתיים פעמים, ובנביאים יותר מר"ס, ובכתובים יותר מבנביאים, ולשון שם רוח המורה על חיות האדם לא נמצא בתורה כי אם מועט, אשר בו רוח חיים ב' פעמים, ונשמת רוח חיים, אל אלוהי הרוחות לכל בשר, וכל שאר לשון רוח לא נאמר אלא על הרצון וכיוצא בו או על הנבואה או על פאות העולם, וכן בנביאים וכתובים לא יעלו לעשרה פעמים מה שנאמר רוח על רוח חיות האדם, לשון נשמה לא נזכר בתורה כי אם ג' פעמים, נשמת חיים, נשמת רוח חיים, לא תחיה כל נשמה, ובנביאים וכתובים כמו כ' פעמים כל לשון נשמה.

ושלושה שמות אלו נשתתפו ג"כ לחיות בעלי חיים, כמו נפש חיה שנזכר בפרשת בראשית כמה פעמים על ב"ח, וכן ומכה נפש בהמה ישלמנה נפש תחת נפש, ובנביאים לא נמצא כי אם והכלבים עזי נפש, וכל נפש חיה בסוף יחזקאל, ובכתובים יודע צדיק נפש בהמתו, וכן שם רוח נשתתף לאדם ולב"ח יחד, לשחת כל בשר אשר בו רוח חיים, מכל בשר אשר בו

רוח חיים, כל אשר נשמת רוח חיים באפיו, ובקהלת רוח האדם ורוח הבהמה, לא נמצא שם רוח על ב"ח בייחוד כי אם כאן ורוח הבהמה, וגם זה על כי הזכיר רוח האדם קודם, ושם נשמה לא הוזכר בב"ח כי אם פעם אחת כל אשר נשמת רוח חיים באפיו, וגם זה בשיתוף האנשים, כי ג' פעמים שנזכר נשמה ביהושע אינו נכלל ב"ח בהם.

ועל זה נאמר כי עיקר חיות וקיום האדם הוא בנפש, ושני לה הרוח, ואחריה הנשמה, ושלושתן נזכרות בייחוד על האדם, כי אפילו הנפש הנזכר בב"ח אינה נקראת נפש אלא בשיתוף השם לערך נפש האדם, כי נפש הבהמה כתוב יצירתה מן היסודות התחתונים, כמו שאמר ישרצו המים שרץ נפש חיה, תוצא הארץ נפש חיה, ונפש האדם כתוב בה ויפח באפיו נשמת חיים, ויהי האדם לנפש חיה, כי נשמת האדם היא מנפיחת ה' אלוהים באפיו וממנה נהייתה באדם לנפש חיה, כלומר נפש שיש בה חיות מלמעלה לא כנפש הב"ח שהיא מלמטה בארץ, וכמו שתרגם **אונקלוס** לרוח ממללא, ונפש חיה של ב"ח תרגם נפש חיתא, וירמוז ג"כ כי הנפש היא הזוכה לתחייה כמו שנבאר בעזרת השם.

וכן החיים והמוות הם דבקים בנפש יותר מברוח ונשמה, כמו שכתוב וחיתה נפשי בגללך, להחיות את נפשי, בצאת נפשה כי מתה, לא נכנו נפש, המבקשים את נפשך, נפש תחת נפש, ונכרתה הנפש ההיא כמה פעמים, כפר נפשו, לנפש לא יטמא, על כל נפשות מת, כל טמא נפש, כי יכה כל נפש, כל הורג נפש אדם, והרבה כיוצא בזה בתורה נביאים וכתובים מיחס הכתוב החיים והמוות לנפש, וכן ברוח בשמשון ותשב רוחו ויחי, ובאיש מצרי שמצא שאול ותשב רוחו אליו, רוחו ונשמתו אליו יאסוף, תצא רוחו ישוב לאדמתו, והרוח תשוב אל האלוהים, ובעצמות יחזקאל כמה פעמים תחייה ברוח, וכן בנשמה נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו, לא תחיה כל נשמה, כל הנשמה החרים, ביהושע, לא נותר כל נשמה, לא תשאירו כל נשמה, ובמלכים לא השאיר כל נשמה לירבעם, עד אשר לא נותר בו נשמה בבן הצרפית, באיוב ונשמתו אליו יאסף, ונשמה לא נשארה בי בדניאל.

ואינו נמצא לשון הכאה והריגה כי אם בנפש, שהחיות תלוי בה, כמו חיות של ב"ח שהוא תלוי בנפש שלהם, כי רוח אין בהם וגם לא נשמה, ומה שהוזכר בהם רוח ונשמה הוא בשיתוף האדם כמו שהבאתי למעלה, ורוח שהוזכר על הבהמה לבדה כבר פירש והבדיל בין רוח האדם שאמר בה העולה היא למעלה וברוח הבהמה אמר היורדת היא למטה לארץ, כמו שכתוב ביצירה בנפש חיה תוצא הארץ נפש חיה, וגם כל לשון נפש שנזכר בב"ח הוא סמוך ליצירת נפש הב"ח, שכתוב בהן ישרצו המים שרץ נפש חיה, ותוצא הארץ נפש חיה, וכל לשון נפש הנזכר באדם הוא סמוך לנפש חיה האמור באדם שנמשך מהפחת ה' אלוהים באפו של אדם הראשון נשמת רוח חיים. הכולל כי עיקר חיות האדם בנפש העולה למעלה מנפש הבהמה, ומותר האדם מן הבהמה ג"כ רוח ונשמה אשר אינם

בכלל הב"ח, ולהיות הנפש עיקר בגוף האדם יותר מרוח ונשמה, נתייחס האדם בחייו בשם נפש, כמו שאמר הנפש אשר עשו בחרן, כל נפש בניו ובנותיו, שש עשרה נפש, כל נפש י"ד, כל נפש שבעה, כל נפש ששים ושש, שבעים נפש, במכסת נפשות, מספר נפשותיכם, וברוב מקומות אלו מזכיר נפש לכלול אנשים ונשים כמו שכתוב כל נפש בניו ובנותיו שלושים ושלוש, ובכלל השבעים נפש יש נקבות ג"כ, וגם כי בעניין י"ד ושבעה אין בכללם נשים, הזכיר בהם נפש כמו שהזכיר באחרים, ובנשי מדין כתוב נפש כמה פעמים.

וכן להיות הנפש עיקר בחיות האדם ויש לה מעלה רבה על נפש הבהמה, נתייחס אליה עשיית המצוות ואזהרות ועונשן ושכרן, כמו שכתוב בכל לבבך ובכל נפשך, בכל לבבכם ובכל נפשכם, כמה פעמים בתורה ובנביאים וכתובים, ובאזהרות נפש כי תחטא, נפש כי תמעול, כל נפש אשר תאכל וגו', אל תשקצו את נפשותיכם, ובעונש העובר כתוב כמה פעמים ונכרתה הנפש ההיא, והאבדתי את הנפש ההיא, הכרת תיכרת הנפש וגו', וכיוצא באלו, ומכלל עונש הלאו אתה שומע שכר הן שהוא עשיית המצוות, וכתוב ג"כ (ש"א כ"ה) והייתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים וגו', (תהלים כ"ה) נפשו בטוב תלין, בה' תתהלל נפשי, (קט"ז) שובי נפשי למנוחייכי, (ישעיה נ"ה) ותתענג בדשן נפשכם וכיוצא באלו.

ולא לבד בעשיית מצוות המעשיות נצטווית הנפש, אלא גם במצוות שכליות אהבת ה' בכל לב ובכל נפש, בך חסיה נפשי, והתפילה היא מיוחדת לנפש כדכתיב: ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם, ברכי נפשי את ה' כמה פעמים, הללי נפשי את ה', נפשי להודות את שמך, וברוח לא נמצא בו תפילה כי אם בהיותו במערה תפילה וגו' אשפוך לפניו שיחי וגו' בהתעטף עלי רוחי ובנשמה לא נמצא בכל המקרא אלא כל הנשמה תהלל יה הללויה, וג' חלקי התפילה שהם סידור שבח ושאילת צרכיו ונתינת הודאה הנכללים בתפילה, שאילת צרכיו היא המיוחסת לנפש וסידור שבח והילול מיוחס לנשמה, כדכתיב: כל הנשמה תהלל יה הללויה, ונתינת הודאה ברוח כדכתיב: (ישעיה כ"ו) אף רוח בקרבי אשחרך.

ובהיות המצוות והאזהרות ושכרם ועונשם עיקרם בנפש, אם כן התחייה עיקרה היא על הנפש, כמו שכתוב נפש חיה בפעם הראשון שנזכרה הנפש, להורות שהיא עתידה להיות חיה בסוף לזמן התחייה, ואמרו חכמינו ז"ל מנין לתחיית המתים מן התורה שנאמר הכרת תיכרת הנפש ההיא עונה בה, הכרת תיכרת בעולם הזה עונה בה לאימת לאו לעולם הבא, הנה שלסיבת כי הנפש עונה בה שלא חזר בתשובה בהיותו בחיים אינה זוכה לתחיית המתים בימי הישועה, ואם חזר בתשובה אפילו היה מעוון כרת החמור תזכה לתחייה, וכן מצאנו בתחיית בן הצרפית על ידי אליהו שקרא אל ה' ואמר תשב נא נפש הילד הזה על קרבו, וישמע ה' בקול אליהו ותשב נפש הילד על קרבו ויחי, ושילם אליהו לאשה טובה

מידה כנגד מידה, שהיא כלכלה אותו להחיות את נפשו, וכמו שאמר לו האל יתברך הנה ציוויתי שם אשה אלמנה לכלכלך והוא החיה את בנה.

ובכלל הכלכול היה כל מה שהיה צריך לתיקון המאכל שולחן מטה כסא ומנורה בעלייה אשר ישב שם, כי מקודם היה מצטער אליהו בנחל כדי שיהיה בצער בשכבו ובקומו בלי כר וכסת, ותיקון המאכל אפשר שהעורבים היו מביאים אותו מתוקן כמו שהלחם היה אפוי הבשר הייתה ג"כ צלי או מבושל, וכמו שאמרו חז"ל כי משולחן אחאב היו מביאים לו, לא אמרו מבית אחאב אלא משולחנו, כלומר מבושל או צלוי, כי לא היה לו שם בית תבשיל לבשל כי גם כלי לשתות מים לא היה לו כמו שדייק הכתוב ומן הנחל ישתה, כלומר מן הנחל עצמו בלי שום כלי, ועל כן אמר לכלכלך על כל הדברים שהיה צריך, וכשבא אל פתח העיר ראה אשה והכיר במלבושיה ובמה שהייתה מקוששת עצים כי הייתה אלמנה, ורצה לנסות אם הייתה זאת האלמנה אותה שנאמר עליה שנצטווית לכלכלו, ולכן אמר לזאת קחי נא לי מעט מים כי היה צמא על שהנחל נתייבש, ואמר בכלי על שעד עתה לא היה שותה בכלי אלא בידיו, או שהיה מלקק בלשונו כשלוש מאות אנשים של גדעון, וכשראה שהייתה הולכת, חשב כי זאת היא האשה האלמנה כי הראה פועל נדיבות שהלכה לקחת מים יותר מרבקה בעניין זה, שרבקה שהייתה על העין ממש, ולכן אמר אליעזר והיה הנערה אשר אומר אליה הטי נא כדך ואשתה, ואמרה שתה וגם גמליך אשקה היא האשה וגו', כ"א הוא היה אומר לה הטי נא כדך ואשתה, והייתה משקה אותו ולא לגמליו לא הייתה בזה שום הוראה שהייתה בת גומלת חסדים, מפני שהייתה על העין והיה נקל להשקותו, אבל זאת האשה שלא הוזכר שהייתה על העין והייתה הולכת להביא לו מים הייתה הוראה שהייתה גומלת חסדים וידע כי היא האשה שנאמר לו, ולכן אמר לה וקחי נא לי פת לחם בידך, והיא ג"כ הרגישה כי על ידי זה האיש תתפרנס היא ובנה, ואמרה חי ה' אלוהיך אם יש לי מעוג וגו' ואכלנוהו ומתנו, כי כוונתה לומר לו שישגיח בעדה ובעד בנה, כי לא היה להם כי אם מלא כף קמח ומעט שמן וגו' ואכלנוהו ומתנו, כלומר כשנאכל, אותו אין לנו תקווה על לחם אחר אלא שנמות, או שהפליגה להמעיט בכף קמח ההוא שאפילו שיאכלו אותו היא ובנה, לא היה בו ספוק להיותם חיים וניזונים בו שעה אחת בלי מאכל אחר אלא אחר אכילתם אותו מיד יהיו מתים.

וזהו הציווי שאמר האל יתברך הנה ציוויתי שם אשה אלמנה לכלכלך, שנתן בלבה שתשיב אמריה לו כמו שהשיבה, ועל זה השיב לה אליהו אל תיראי וגו', שנתאמת כי זאת היא האשה אשר הוכיח ה' לכלכלו והיא ובנה יתכלכלו עמו, ולכן אמר לה אך עשי לי משם עוגה קטנה בראשונה, ומפני שנתנה שיעור לקמח שאמרה מלא כף קמח ואין הברכה שורה על דבר המדוד, לזה אמר לה עשי לי משם עוגה קטנה ולא יהיה נודע שיעור המותר ממלא הכף ואז תחול בו הברכה שתעשי לך ולבנך, כי היא אמרה כי לא יספיק לה ולבנה אלא

שימותו מיד אחר האכילה, ועתה בדיבור הנביא יספיק לשלושתם ליום אחד לפחות וזאת היא ברכה אחת, וכדי שיספיק לימים אמר, כי כה אמר ה' אלוהי ישראל כד הקמח לא תכלה וצפחת השמן לא תחסר עד יום תת ה' גשם וגו', והיכן אמר זה האל יתברך כמו שאמר לו הנה ציוויתי שם אשה אלמנה לכלכלך, וראה שהקרה השם לפניו אשה אלמנה זו שאמרה לו כי לא היה לה אלא כד הקמח ההוא ואכלונוהו ומתנו, וידע כי על זאת אמר שתכלכל אותו בכד הקמח ההוא.

ואמר על כד הקמח לא תכלה כלומר שיתמעט ממה שהיה מלא כף, אבל לא תכלה בכל יום שיקחו ממנו יישאר קצת ממלא כף שהיה בכד, ובשמן אמר לא תחסר שנראה שלא יחסר משיעור המועט שהיה בצפחת, כי גם שיקחו ממנו בכל יום לעולם לא יחסר ממה שהוא עתה, והסיבה היא כי במלא כף הקמח שהיה בו שיעור קודם גם כי אח"כ נשאר כל השיעור בעשיית עוגה קטנה לו, אפילו הכי יחסר מן השיעור של מלא כף אבל לא תכלה, ובשמן שאותו המועט לא היה משוער מקודם לא יחסר ממנו כלל, אלא יישאר בו כל מה שהיה בצפחת, גם שיסתפקו ממנו בכל יום, ונאמר ותלך ותעשה כדבר אליהו עוגה קטנה לו ביום ההוא ואח"כ לא היה קפידא אפילו שתעשה לה בראשונה, ולזה כתוב ותאכל היא קודם והוא אח"כ וביתה ימים הבאים, ואמר כד הקמח לא כלתה ואמר כדבר ה' ולא אמר כדבר אליהו, מפני שה' אמר לאליהו הנה ציוויתי שם אשה אלמנה וגו' כמו שאמר למעלה.

ויהי אחרי הדברים האלה חלה בן האשה בעלת הבית, עד אתה לא נקראת בעלת הבית שהייתה הולכת כל היום לבקש מחיה ופרנסה לה ולבנה, עתה שכד הקמח לא כלתה וגו' הייתה בעלת הבית כל כבודה בת מלך פנימה, והיה חוליו חזק מאד וכו' ועלה בדעתה כי אולי מצד המאכל של כד הקמח שהיה שלא בדרך הטבע חלה בנה חולי זה החזק, או שחשבה כי בדרך חכמה עשה זה ועל זה היה מזיק לו, וכמו שהיו מהרהרים קצת מישראל והיו אומרים על המן לחם הקלוקל, על זה אמרה לאליהו מה לי ולך איש האלוהים כלומר, מה זה שאמרת לי והוצאת לי ולך ולבנך תעשי וגו' שחשבתי אהיה כמוך אני ובני בריאים כל זמן הנס של כד הקמח, ונראה שבאת אלי להזכיר את עוני, כי על חסד ברכה זו שעשה האל יתברך נתמעטו זכיותי, ונזכר עוני שימות בני והרי הוא כאילו אתה המתה אותו, ואמר לה תני לי את בנך, לא אמר הבי את בנך אלא תנהו לי, כלומר הוא בני ויהיה במדרגתי.

כמו שאמרו ז"ל שהיה זה יונה בן אמתי כי זכה להיות נביא על שזירר עליו אליהו ג' פעמים עד ששבה נפשו אליו, ואמר תשב נא נפש הילד ולא תחיה את הילד, כי אע"פ שהיה מת כיון שלא עברו עליו כ"ד שעות מזמן שמת עדיין נפשו לא עלתה למעלה אלא שהייתה מסתופפת על הגוף והיה קרוב להשיבה אליו, ולכן אמר תשב נא נפש הילד על קרבו,

כלומר היא חוץ ממנו, אלא שהיא קרובה ומסתופפת עליו תשב נא בתוכו ובקרבו, וישמע אלוהים בקול אליהו ותשב, מפני שאמר ב' פעמים על אליהו שקרא אל ה', אמר ששמע אלוהים בקול אליהו במה שקרא לו על תשב נא נפש הילד ונרצה לו, לא על מה שקרא אל ה' קודם ואמר הגם על האלמנה הרעות להמית את בנה, שהיה נחשב לו דיבור זה כאשם, ולא דקדק עמו ה' כי על מה שנצטרע בצער האשה דיבר, ואמר לה ראי חי בנך, לא אמר לה ראי חיה בנך אלא חי בנך, כלומר חי היה, והיה כמו מתעלף כיון שעדיין נפשו הייתה מסתופפת עליו וקרובה לשוב אליו כמו שאמר, ומפני שהיא נסתפקה קצת בעניין ברכת הכד והצפחת, עתה שראה עניין תחיית בנה נתאמתה בדעתה כי גם ברכת הכד והצפחת היה מאת השם, ולכן אמר עתה זה ידעתי כלומר מזה שעשית עתה להחיות הבן, כי איש אלוהים אתה ודבר ה' שדברת על הכד והצפחת שנתכלכלתי על ידם בפיך אמת. הכולל כי המיתה והתחייה היא לנפש.

וכן מצינו בטומאת כוהנים על מה שאמר הכתוב לנפש לא יטמא בעמיו ועל כל נפשות מת לא יבוא, שלא אמר לאיש מת לא יטמא, ואמר בנזיר על נפש מת לא יבוא, ובמקום אחר אמר הכתוב כי יכה כל נפש אדם לא אמר כי יכה אדם, נראה כי כמו שיש נפש לאדם בחייו יש לו לאחר מיתה, והוא השארת הנפש, וגם על שהנפש עתידה לחזור אל גוף המת, ומכאן רמז לתחיית המתים מן התורה והוא לנפש כמו שנזכר, וכפי פשטי הכתובים ודברי חז"ל והסברא נפש האדם אחת היא, וכמו שכתוב חי ה' אשר עשה לנו את הנפש הזאת בצדקיהו, אלא שנקראת גם בשם רוח ונשמה. רוח על דרך (תהלים ק"ד) עושה מלאכיו רוחות, (ש"ב כ"ג) רוח ה' דבר בי, ונשמה ע"ש (איוב ל"ב) ונשמת שדי תבינם, להורות כי נפש האדם היא אצולה מלמעלה, וארז"ל ה' שמות נקראו לה רוח נפש נשמה חיה יחידה, נראה כי הנפש אחת היא, אבל חכמי הקבלה השיגו, כי מלבד הנפש יש רוח בפני עצמו ונשמה בפני עצמה, וגם כי השגת יד כל חכמי לב קצרה במהות הנפש וכל שכן ברוח ונשמה שלא הוסכם בפי כל מציאותם באדם, עם כל זה נאמר כי הדרך הנכון להסביר מציאותם, הוא, כי כמו שהנפש הבאה מלמעלה אם יחטא איש תתעבה הנפש ותתעכר מזכותה, כן אם יזכה בחכמה ויראת חטא תתדקדק ותזדכך ותזהיר יותר ממה שהייתה קודם, ובהגיע זיכוך וזוהר זה למדרגה כפלים ויותר ממה שהייתה קודם, אז יחול על זיכוך הזוהר ההוא שם רוח, ובהזדככה יותר ויותר ממה שנזכר יחול על זיכוך וזוהר ההוא שם נשמה, דמיון נר של שעווה דק בראשו והולך ומתעבה, כי אורו בתחילתו לא כאורו באמצעיתו ואורו באמצעיתו לא כאורו בסופו, כי כל עוד שהולך ודולק מאיר יותר מצד עובי הפתילה והשעווה, כן הנפש היא מתעלה ומזהרת בלימוד התורה ובקיום מצוותיה, והרוח נקנה בקיום המצוות אחר שהורגל וקיבל עליו לקיים עוד כשיבואו לידו, והנשמה נקנית אחר זה בלימוד התורה בהשיגו להיותו לומד ומלמד ודורש משפט ומהיר צדק וכיוצא בזה.

ולדרך פשטי הכתובים ודברי חז"ל והסברא, כי נפש האדם אחת היא, אלא שהיא חלוקה כפי פעולותיה בגוף האדם, א"כ המיתה והתחייה אינם אלא בנפש וכמו שאמר למעלה, וכמו שמורגל בתורה בנביאים וכתובים להזכיר הנפש כמו ת"ש פעמים רובם בעניין חיות האדם ומיתתו וצרותיו וטובותיו והיות לה דבקות באל יתברך לברכו ולהללו, הכול מיוחס לנפש ולא לרוח ונשמה, אלא שנקראת הנפש במקומות מועטים רוח או נשמה כמו שאמר למעלה, ועצמות האדם היא בנפשו, וכמו שנזכר נפש בשם יתברך בירמיה ועמוס, נשבע ה' צבאות בנפשו, נשבע ה' בנפשו, ותרגם יונתן במימריה, ורד"ק פירש בעצמו כמו בי נשבעתי, ורש"י פירש מדעת וכוונה, הכולל כי היא עצמות ומהות האדם ולה נאה להזכיר התחייה כמו שאמר בתחיית בן הצרפית.

ומה שכתוב בתחיית מתי יחזקאל הנני מביא בכם רוח וחייתם, וכמה פעמים נזכר שם בהם רוח ונכרתה הנפש וזיכרונה מפיו בתחייה זו, נאמר כי רבי אליעזר ורבי יהושע שאמרו עמדו על רגליהם ואמרו שירה ומתו, הזכיר בהם רוח כי לא חזר הנפש אל גופם, אלא לפי שעה חיו ברוח שבא מארבע רוחות ונפחה בהם והיה בהם רוח חיוני לעמוד על רגליהם ולומר שירה לבד, ומיד חזרו לעפרם שלא היה כבוד לנפש שתשוב אל הגוף לפי שעה, וכמו שנזכר באיש שהיו קוברים אותו וראו הגדוד והשליכוהו בקבר אלישע וחיה וקם על רגליו, וארז"ל ולביתו לא הלך כי לא הוזכר ששבה נפשו אליו לפי שעה, אלא שנכנס בו רוח חיוני לפי שעה, ולרבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי שאמר שעלו לא"י ונשאו נשים והולידו בנים.

ורבי יהודה בן בתירא שאמר אני מבני בניהם ואלו תפילין שהניח לי אבי אבא, נאמר כי מחלוקתם היה על כי חיו בחו"ל, ואין תחייה אלא בארץ ישראל, ולכן אמר רבי אליעזר כי מיד מתו כי לא היה להם חיות בחו"ל, ור"א בר"י מודה שאין תחיית המתים בחו"ל ואין תחייה אלא בא"י, ולכן אמר כי מיד עלו לא"י שאם לא כן היו מתים, ומה שחיו בחוצה לארץ היה מפני שלא היו יכולים להתגלגל העצמות משם לארץ ישראל דרך הרים וגבעות לעין כל, כי העצמות היו מפוזרות בבקעה כמו שאמר והיא מלאה עצמות, שהיו בלי קבורה כמו שכתוב ופחי בהרוגים האלה, ואמרו חז"ל שהיו מבני אפרים שמנו את הקץ וטעו והרגום אנשי גת, וכמו שאמר בדברי הימים, ואותם שנקברו חו"ל ועתידים לחיות אין להם תחייה אלא בא"י שילכו דרך גלגול מחילות שיעשו להם, כי מה שכתוב אח"כ הנני פותח את קברותיכם הוא לעתיד כמו שפירשו המפרשים ז"ל, ומפני שחיו בחוצה לארץ לא הייתה תחייה זו ראויה להתקיים ימים ושנים.

ועל זה אמר רבי אליעזר ברבי יוסי שהוצרכו לעלות אל א"י, כדי שיהיה להם איזה חיות, ועם כל זה לא התמיד אלא שהוצרכו מיד לישא נשים ולהוליד בנים כדי שלא תהיה

תקומתם למפלת מיתה מיד עד שיפרו, אבל מיד תוך זמן מועט מתו כי לא הייתה תחייתם שלימה, ולכן לא הוזכר בתחייתם נפש אלא רוח שהוא כמו רוח חיוני לבד, שאם לא כן למה הזכיר שנשאו נשים וכו' היה מספיק שאמר שעלו לא"י וחיו, אלא כוונת העניין הוא שלא חיו אלא בכדי שיולידו, וגם רבי יהודה בן בתירא אמר שהיה מבני בניהם, כי גם שהם מתו מיד בניהם קמו תחתם, וכן יורה מה שאמרו שם שמואל ורבי ירמיה ורבי יצחק בן נפחא שהיו אנשים אלו חטאים בנפשותם שלא היו מאמינים בתחייה קודם מותם, או שלא היה להם לחלוחית של מצווה או שחפאו את ההיכל כולו שקצים וכו', שנראה שלא היו ראויים לחיות, אלא כדי להורות לכל ישראל שהיו בגלות שהיו אומרים אבדה תקוותנו, שיהיו בטוחים שיחיו כמו שחיו אלו שמתו זה כמה שנים, ומפני שלא היו ראויים חזרו לעפרם כמו שנזכר, אבל התחייה העתידה תהיה שלימה בשלמות הנפש אשר נשלמה בעולם הזה.

שער היסודות פרק סג [הקרבנות]

יש לשאול בעניין הקרבנות תמידים ומוספים הכתובים בפרשת פינחס כמה שאלות:

א', התמידים בכל יום כבש בבקר וכבש בערב והמוספים כולם בבקר בבת אחת.

ב', תמידים בבוקר אחד ומוספים בשבת שנים תוספת גדול מן העיקר.

ג', מוסף שבת ב' כבשים וראש חדש ב' פרים ואיל אחד וז' כבשים ושעיר חטאת אחד.

ד', מוסף שבת ב' כבשים ומוסף ראש חדש ופסח ועצרת שווים, ולמה לא נתווספו מוספי יום טוב שהם אסורים בכל מלאכת עבודה על מוספי ר"ח ר"ה וכפור.

ה', ושמיני חג עצרת למה נגרע פר אחד ממוספי ראש חדש.

ו', בסוכות אילים שנים וריבוי פרים ומתמעטים והולכים מיום אל יום לז' ביום אחרון.

ז', למה בשבת לא יש שעיר חטאת כמו בר"ח ובכל המועדים.

ואשיב כי גם שבקרבנות בכללותם ופרטן ואיכותן יש בהם סוד ע"ד הנסתר ממנו, גם לפי השכל יחויב לתת איזה טעם, אחר שהספיקות לפי השכל בכמו אלו השאלות לא יתכן להניח ספיקות גלויים לדברים נסתרים, כי תורתנו הקדושה היא תמימה ע"ד הנסתר וע"ד השכל כמו שכתוב תורת ה' תמימה משיבת נפש, שהיא מישרת את נפש ושכל האדם בתת טעם גם בדרך השכל לספיקות הנופלים בה. ולכן אומר כי תפלות במקום תמידים תקנום, וכמו כן מוספי התפלות במקום מוספי הקרבנות וזמנם שווה בתפלות ובקרבנות, וכן טעמם שווה כי כוונת הקרבן להתקרב אל האלוהים, ולהורות כי אין שליט בעולם כי אם הוא, ועניין התקרבותו אל האלוהים הוא בהיותו מכיר כי הוא ברא העולם והוא אדון עליו ומקריב לפניו מובחר הב"ח שברא הוא בעולם, כי ממנו הכול ומידו אנו נותנים לו כדי שנהיה ראויים שיגמול הוא עמנו חסד, שנהיה קרובים אליו שישגיח עלינו לטובה וישלים כל צרכינו, כי כמו דורון אחד שנותן העבד למלך זוכה בו מן המלך ק' פעמים יותר ממה

ששווה הדורון, כן הקרבן שאנחנו מקריבים לפני ה' חטאת בת דנקא שהיא מעה אחת מכפרת על שוגג של כרת, כל שכן כשהוא מקריב עולה בן שנה על הרהור הלב לבד דרך נדבה, שמעלה עליו האל יתברך כאילו הקריב עצמו לכבודו, וכן התפילה לאל יתברך היא על כוונה זו, להורות כי אין בעולם מי שיוכל להספיק צרכי האדם והצלתו ממקרים ההווים כי אם הוא יתברך, ובזה מתקרב בתפילתו אל האלוהים שהוא ממשרתיו ומן הקרובים אליו.

ועל כן היה זמן הקרבת הקרבנות התמידים והמוספים וזמן התפלות. שווים בקר וצהרים בפינות השמש למזרח ולמערב, כי בשינוי הזמנים יתהוו מיקרי העולם ופגעיו, לכן אנו צריכים להקדים לאל יתברך קרבן או תפילה שיצילנו מהם, וכמו שאנחנו מתפללים בכל יום בבקר שתצילנו היום ובכל יום ויום וכו', וכמו שאמרו על התמידים צדק ילין בה, מעולם לא לן אדם בירושלים ובידו עוון וכו'. ועם כל זה יש כמה הבדלים בין הקרבנות ובין התפלות, הקרבנות במקום מיוחד והתפלות בכל מקום, הקרבנות יש בהם חסרון כיס, הקרבנות ע"י כוהנים, הקרבנות בפני הבית, הקרבנות במעשה, הקרבנות ממינים שונים מב"ח ומיני צמחים וסמים, והתפלות הכול בדיבור, הקרבנות שמות מוחלקים לעולה למנחה לחטאת ולאשם ולמילואים ולזבח השלמים ובכללם תודה, והתפלות הכול שם תפילה, עמידה מוסף נעילה שהם כנגד תמידים ומוספים, ורוב אלו ההבדלים הם מעלה בתפילה שהיא נשמעת בכל מקום ובכל זמן ובלי חסרון כיס ובלי מעשה ובלי אמצעי.

ולכן אמר המשורר ע"ה (תהלים נ"א) ה' שפתי תפתח וגו' כי לא יחפוץ זבח ואתנה וגו' היה לו לומר ה' שפתי ישבחוך ופי יגיד תהילתך, ואם רצה לומר כי פתח שפתיו יהיה שפיו יגיד תהילתו היה לו לומר ה' שפתי אפתח ופי יגיד וגו'. ונראה כי הכוונה היא על כי אין אדם רשאי כשיקום ממיטתו לדבר שום דבר של חול עד שיקדים בהילול האל יתברך, וכמו שאמרו חז"ל כד מיתער משנתיה לימא אלוהי נשמה וכו', וכמו שהוא אסור לעשות שום מלאכה או צורך חול אפילו השכמה לבית חברו קודם תפילה, ומפני שהרגל לשון בני אדם על הרוב הם דברי חולין לכן מחלה פני אל שהוא יתברך יפתח שפתיו כדי שיהיה מוכן בפתחו לדבר בשפתיו שפיו יגיד תהילתו, שאם הוא יפתח שפתיו מאליו יותר קרוב יהיה לדבר בם דברי חול מדברי קודש.

עוד נאמר כי אין אדם רשאי להרבות בהילולי האל יתברך וכמו שאמר להוא דנחית קמי' דרב חיננא וכו' סיימתינהו לכולהו שבחיה דמרך, וע"כ אמר ה' שפתי תפתח אתה תפתח שפתי לשאגיד בפי תהילתך ולא אומר אלא מה שתשים בפי, כי בזבחים כלל לא תחפוץ אפילו זבח אחד ועולה אחת לא תרצה, והסיבה כי אינך רוצה שיתנו לך דבר שיש בו חסרון כיס כי ממך הכול וגו', והזבח שאתה רוצה הוא רוח נשברה שהוא כזובח עצמו,

והעולה שהיא באה על מחשבות העולות על הלב מצד היצר אינך רוצה אלא לב הנשבר ונדכה, וזהו בזבחים ועולות שאינם באים על חטא בפועל, אבל כשחוטא האדם הטיב האל יתברך עמו שיתכפר בקרבן חטאת או אשם, ואינו רוצה להטריח לאדם עוד בזבח ועולה, וכשייטיב ה' ברצונו את ציון כלומר אפילו שלא יהיו ראויים ישראל כשיגיע זמן הגאולה שייטיב ה' את ציון ברצונו ויבנו חומות ירושלים אז יהיה בהיפך שלא יביאו חטאות ואשמות אלא יחפוץ בזבחי צדק בלא חטא, עולה וכליל כלומר עולה שמתחילתה היא כולה כליל שכילה המביא אותה כל המחשבות הרעות ואז יעלו על מזבחך פרים של מוספים, בכל המועדים פר ופרים, בקצתם בראש השנה ופסח ועצרת ופרי החג, ולא יצטרך שעיר עזים לחטאת.

ונחזור לעניין השאלות ואומר כי התמידים שהם בכל יום בבקר ובערב הם להגן על מה שיארע לאדם בשינוי הזמנים ביום אחד מן הבקר עד הערב ומערב עד בקר והם כמו חובה, ומוספים הם באים בשבת ובר"ח וברגלים והם כמו דורון, ולכן באים בבת אחת, ומוסף של שבת אינו אלא כפל ממה שהוא בחול, ב' כבשים רמז למה שאנו ניזונים פעמיים בכל יום ערב ובוקר מאתו יתברך, וכמו שבשבת יש לנו לחם משנה לסעודה שלישית, כן המוסף היא ביום שבת משנה על אשר יקריבו יום יום, והם קרבים בשלוש פעמים כמו ג' סעודות, ועשירית האיפה סולת לכל אחד מן הכבשים כמו העומר לכל אחד מישראל עשירית האיפה הוא, ומפני חילול שבת לא הרבו בקרבן אלא כדי התמידים כמו שנזכר וכמו הג' סעודות, ובר"ח וביו"ט שאוכל נפש מותר בהם הותר להיות המוסף מרובה, וכן ביום הכפורים להיותו יום כפרה אע"פ שיש כרת במלאכה, וכן כשחלים ימים אלו בשבת לא יתעכבו מלהקריב קרבנות הזמנים כיון שהם באים על הימים טובים אשר אוכל נפש מותר בהם.

עוד אני אומר כי ימי החול ושבת הם קבועים לעולם לא יתחלף יום ביום, ויום שבת לעולם הוא שביעי ליום ראשון, וכמו שהן תמידים וקבועים, כן קרבנותיהם כנגדם אחד אחד בבוקר ובערב וכמו שכתבנו למעלה, וביום שבת משנה ג"כ, אבל ר"ח הם מקודשים ע"פ בית דין, והם נדחים מיום ליום בחול, ולפעמים ביום שבת, וכן המועדים נגררים אחר ראשי חדשים נדחים בכל שנה ר"ח ומועדים מיום ליום או לימים בכל שבעת ימי בראשית, ולכן בכל ראשי חדשים ובמועדים נתרבו הכבשים שבעה כשבעת ימי בראשית אשר בהם חלים ר"ח ומועדים לפעמים ביום זה ולפעמים ביום זה, מלבד כבשי התמידים שבכל יום ג"כ בראשי חדשים ובמועדים, וגם כי המועדים נתווסף בהם איסור מלאכת עבודה מה שלא היה בר"ח, לא נתוספו בהם קרבנות יותר מר"ח, כיון שריבוי קרבנותיהם נמשך להם מר"ח כמו שנזכר, אלא שבימי סוכות שהוכפלו בד' מצוות מלבד היותו יום טוב, סוכה וד' מינים כל ז' הימים הוכפלו ג"כ הכבשים י"ד כל יום, והפרים שבעים כנגד ארבעה מינים שהם ז',

לולב אחד אתרוג אחד הדס ג' בדים ערבה ב' בדים, ז"פ ז' הם מ"ט וז' ימי סוכות וי"ד סעודות שבהם הם שבעים, ולא נתחלקו לעשרה עשרה כל יום אלא שיהיו מתמעטים והולכים כל יום מפני שהם ג"כ כנגד ע' אומות.

וגם כי בימי הפסח יש בו מצוות הרבה פסח מצה ומרור ואיסור אכילת חמץ, לא הגיעו מצוות אלו לכלל זמן הקרבנות בימי הפסח, כי מצוות הפסח עצמו שחיטתו והקרבת אימוריו בערב פסח בין הערבים ואכילתו על מצוות ומרורים בלילה ואין חיוב מצוות מצה אלא בליל חמישה עשר כדכתיב: בערב תאכלו מצוות, ואיסור אכילת חמץ כל שבעה אינה מצווה בפועל לשיתוספו קרבנות עליה אלא אזהרה. ובהיות יום שבת קודש קבוע שביעי לימי בראשית נאסר בכל מלאכה ויש בו חיוב חטאת או כרת או סקילה, מה שאינו חייב במועדים ואפילו בי"ה להיותם ימים נדחים מיום ליום בשבעת ימי בראשית נגררים אחר קיבוע ראשי חודשים, ולכן הותר ביו"ט מלאכת אוכל נפש וביוה"כ להיות יום צום לכפרה לא הוצרך להתירה. ובזה ניתן טעם ג"כ לשעיר חטאת של ר"ח ושל יו"ט ויוה"כ שנצטוו באלו הימים ולא ביום שבת, כי יום שבת להיותו קבוע כמו שנזכר לא הותר בו חלול שבת לכוהנים בעבודת קרבנות יחידים, כי אם קרבנות ציבור התמידים וב' כבשי שבת שהם מוספים לשבת שהם כפרה על כל ישראל דרך כלל, כמו שאמר (ישעיה א') צדק ילין בה מעולם לא לן אדם מישראל ובידו עוון כיצד וכו', ושעיר חטאת אינו כפרה לכלל ישראל אלא על טומאת מקודש וקודשיו למי שאין לו ידיעה, וזה אינו כולל אלא למועטים שבישראל שאירע להם טומאה זו.

ונצרך לזה טעם שני בתת טעם ג"כ לכל אלו שעירי החטאת, שהיה מספיק שיהיו באים בר"ח ומר"ח לר"ח היה מתכפר מי שהיה עליו עוון זה מטומאת מקדש וקודשיו בלא ידיעה, שאם היה לו ידיעה היה צריך להביא קרבן בפני עצמו ולמה הוצרכו במועדים וביוה"כ, וגם במועדים אם היה איזה טעם להביאם היה מספיק ביום אחד ראשון של מועד או אחרון להביא שעיר חטאת אחד ולא בכל הימים. ולזה אומר כי שעיר חטאת זה מיוחד בטומאת מקדש וקודשיו לא לחטאים אחרים אפילו שאין להם ידיעה, וכמו שלמדו חכמים ז"ל בפ"א של שבועות. והטעם לזריזות טהרת הקודש דכולי עלמא בדילי מינה צריך לייחד לו כפרה אפילו ללא ידיעה, ומפני שאין לו ידיעה אם נטמא וכל שכן ביום שנטמא רצה האל יתברך לתת לו כפרה שהוא היודע תעלומות שנטמא ואכל קודש או נכנס למקדש בטומאה, והוא יתברך ידע ג"כ ביום שנטמא, ורצה שיתכפר כל אחד ביום שחטא להודעת החטא שחטא בטומאה ומחודש לחודש, אותם שנטמאו ד"מ ביום ראשון אם החדש הבא עליו יהיה ביום ההוא יתכפר בו בשעיר חטאת, ואם לא יהיה ראש חודש ביום ההוא לא יתכפר עד יבוא ר"ח ביום שנטמא בו, וכן יהיה סובב מר"ח לר"ח שיכפר בו כל אחד ביום שנטמא בו, ובין

כל ר"ח ור"ח יהיו כמה בני אדם שחטאו בטומאה זו ולא יתכפרו בהם אם יום חטאתם לא יהיה מכוון לימי ראש חודש.

ולכן רצה האל יתברך ג"כ שיובא שעיר חטאת זה לכל ימי המועדים בפרט פסח וסוכות הכוללים כל שבעת ימי בראשית, כי לא ימלט שום אחד מהחוטאים מהיותו מכופר ביום אשר חטא בו זה ביומו וזה ביומו, וגם שיהיה המועד קרוב לראש חודש כמו העצרת יכפר על מי שאירע לו חטא טומאה בחודש אייר יום ראשון ד"מ והיה ראש חודש סיון יום שלישי ולא יתכפר בו ויחול יום עצרת ביום ראשון ויתכפר בשעיר חטאת של עצרת, ולכן הוצרכו כל שעירי חטאת של ראש חודש ושל מועדים כמו שנזכר, ולא הוצרך בשבת כי יום שבת עצומו וקביעותו הוא קודש ואין קדושתו נידחת ולא נגרעה בחטא טומאת מקדש וקודשיו שלא היה לו ידיעה, אבל ימי המועדים שרובם הם חלים בימי החול היה בהם איזה גרעון קדושה אם לא היו נטהרים ומתכפרים בהם אותם שאירע להם חטא טומאת קודש, וכמו שאמרו (ר"ה ט"ז) חייב אדם לטהר עצמו ברגל ולא אמרו בשבת, כי בעצם קדושתו ויומו לא יקל ולא יגרע בקדושת שום דבר של טומאה, ובחדשים שאין בהם מועד גם כי יארע לו טומאת מקדש וקודשיו בתחילת החודש תולים לו ויהיה לו הגנה מייסורים עד יבוא יום כפרתם כיון שלא הייתה הטומאה ידועה לו, ויש סמך לזה מטמאי מתים שנדחים עד שלושים יום חמישה עשר לאייר שלא יענשו על זה.

ועל מה שנגרע פר אחד בר"ה וכפור ושמיני חג עצרת ונתווסף איל אחד בחג הסוכות נאמר כי בשמיני עצרת כבר נתנו חכמים ז"ל טעם אמר הקב"ה בני כל ימי החג וכו'. ויש קושי בזה כי גם בר"ה הוא פר אחד איל אחד, אבל אפשר כי טעם זה לא ניתן אלא לערך שבעים פרים שהקריבו בימי החג כנגד שבעים אומות, ועתה ביום זה היה יכול הקב"ה לומר אני ואתם וגו' בשני פרים כמו ראש חודש ופסח ועצרת, וא"כ צריך טעם לכולם ר"ה ויוה"כ ושמיני חג עצרת על פר אחד ובסוכות ב' אילים.

ונתחיל קודם בתת איזה טעם לקרבנות דרך כלל, והוא כי רצה הקב"ה לזכות את ישראל שיעשו נחת רוח לפניו כדי שיהיו ראויים להשפיע עליה טובה וברכה בדין ובמשפט בלי שיצטרכו לחסד ורחמים, ע"ד מה שאמרו (ר"ה ט"ז) אמרו לפני מלכויות זיכרונות שופרות וכו' נסכו לפני מים בחג כדי שיתברכו לכם וכו', וכן עניין הקרבנות הם שאנחנו מכינים לפניו הקרבן כדי שיהיה ריח ניחוח לפניו כמו שהאדם אחר שאוכל ושותה יש לו נחת רוח, כן הוא יתברך יש לו נחת רוח במה שאנחנו מקריבים לפניו ממה שהוא שלו כדי שהוא יתברך יזון ויפרנס אותנו בעולם הזה לעבודתו יתברך, וכמו שנאמר על עולות שהעלה נח וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר לא אוסיף וגו' עוד כל ימי הארץ זרע וקציר וגו' ויום ולילה

לא ישבותו, מלהכין מזון לאדם. ויברך אלוהי וגו' ויאמר פרו ורבו וגו' וכל רמש וגו' לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל.

ולכן ציווה על התמידים בכל יום בקר וערב כמו שהאדם סועד בקר וערב ג' סעודות בכל יום, כן נקריב התמידים, שבזכות מה שאנחנו מקריבים לפני ה' בקר וערב נהיה מושגחים מאתו יתברך בצורכי מזונותינו, ולא רצה להכביד על ישראל בפרים ואילים וחס על ממונם של ישראל בדבר התדיר בכל יום בשני כבשים, ולא יספיק קרבן יום אחד לימים אחדים, כי אינם כל הימים ימים אחדים, אלא שיש בהם שינוי וחילוף בממשלת הכוכבים חוק וזמן נתן להם האל יתברך שלא ישנו את תפקידם בשבתאי צדק מאדים חמה נוגה כוכב לבנה בימים, וחל"ם כצנ"ש בלילות, ולכן אמרו עבר יומו בטל קרבנו, כי לא ישמש יום ליום שאצלו, כי על זה היה שבעת ימי בראשית כי כל אחד יש לו מזל בפני עצמו וחוזרים חלילה בכל שבוע.

ועניין זה אע"פ שהוא ידוע לחכמים, אינו דבר גלוי ונראה לעין כל, אלא עולם כמנהגו נוהג בכל יום בזריחת שמש והערבו, אבל ביום שבת יש בו דבר מסוים וגלוי יותר היותו יום שבת כמו שאמר מה היום מימים נהר סמבטיון יוכיח ובעל אוב יוכיח, וכן המן במדבר שלא היה יורד לישראל ביום שבת ולכן נתעלה משאר הימים במוספים בכדי התמידים, ובראשי חדשים נגלה ומפורסם יותר לכל העולם השינוי שיש בהם יותר משאר הימים על שמתחדשת הירח בהם, ולכן נתעלה יותר בקרבנות מג' מיני בהמה טהורה שור כבש או עז, כי בדבר שאינו תדיר אלא משלושים לשלושים יום אין עניות במקום עשירות ואין צבור עני, ויביאו מן הגדול שבשלושת מינים פרים בני בקר שנים, והכבשים ז' כשבעת הימים שמקריבים בבקר ז' תמידים, ואיל אחד אע"פ שהוא ממין כבשים הוא המובחר וגדול במינו, כי הכבש הוא בן שנה והאיל הוא בן י"ג חדש, וכיון שנעשה איל בל' יום יקרב ג"כ כל ל' יום, ושעיר שהוא מין עז לחטאת, כי אחד מספיק לכל חטא כשאר הקרבנות הבאים על חטא, וכשנמנה מוספין אלו י"א ומנחתם ונסכיהם ט"ו ג' עשרונים לפר ב' לאיל ועשרון לכבש ושני כבשים תמידים של היום עצמו ומנחתם ונסכיהם ד' עולים ל' כמניין ימי החדש, כי גם שהמנחות והנסכים הם טפלין לקרבן הרי המנחות במקום אחר באים בפני עצמן כמו קרבן בהמה או עוף, כדכתיב: ונפש כי תקריב קרבן מנחה לה' סולת יהיה קרבנו, אבל השמן והיין טפילה למנחה ואינם באים בפני עצמן בנדבה ולכן אינם נכנסים במניין והם נכללים במנחות כמו שכתבתי.

ובהיות חודש ניסן ראשון לחודשי השנה שבעת ימי הפסח הנמנים מראש החדש, יהיו בהם קרבנות כמניין הקרבנות של ראש החדש, וכן עצרת שאנו סופרים ממחרת השבת נ' יום מניינם וקביעותם מימי הפסח, וכן הקרבנות שלו יהיו כמו קרבנות של פסח, ובר"ח

תשרי שהוא ר"ה כדי שלא יתחלף קרבן ר"ח בקרבן ר"ה אם היו שווים נחסר במין הראשון, והחשוב משאר המינים אחד מהם ונשאר פר אחד ואיל וז' כבשים ושעיר חטאת אחד, וכיון שהקרבנות של ר"ה היו מחוסרים פר אחד מקרבנות ר"ח נמשך כן ליוה"כ ולשמיני חג עצרת שכל אחד מהם הוא יום אחד כמו ר"ה, ובסוכות שהם ז' ימים בחודש שנברא בו העולם היו הקרבנות פרים שבעים כנגד ע' אומות והכבשים כפלים משאר המוספים שהם צ"ח לסלק מישראל צ"ח תוכחות שבמשנה תורה.

ואפשר לומר עוד על חיסרון אלו הפרים בג' ימים אלו, כי הוא רמז על המעטת ג' אומות אחרות אשר לא נכללו בשבעים אומות של ג' ב"נ, והן אומת ישמעאל ואומת עשו ואומת עמון ומואב כי נחשבות אומה אחת להיותם מאב אחד ושתי בנותיו, כי מנח ועד אברהם כל העולם נכלל בשבעים אומות שהם משלושה בני נח, י"ד מיפת, ול' מחם, כי נמרוד שנאמר עליו וכוש ילד את נמרוד אינה אומה בפני עצמה אלא מאחד מבני כוש שכתוב למעלה ובני כוש סבא וחוילה וגו', ולהיותו ראשון לגבורה נתייחס לכוש אבי אביו וגו', וכ"ו משם הם ע', בכולם נאמר ללשונותם למשפחותם לגוייהם וכתיב אח"כ ומאלה נפרדו הגויים בארץ אחר המבול, וישמעאל נקרא אומה כי בבניו כתיב י"ב נשיאים לאומותם, ולכבוד ישמעאל בן אברהם לא נפרד כל אחד לאומה אלא נשיאים מיוחסים לישמעאל בן אברהם.

וכן תולדות עשו הוא אדום כולם נכללו באומה אחת ולא נקראו אלא אלופים וכולם היו מתייחסים לעשו להיותו בן יצחק בן אברהם, וכתיב ושני לאומים ממעיך יפרדו ולאום מלאום יאמץ, כי אינו נחשב אלא אומה אחת כאומת יעקב כי כל י"ב בניו הם גוי אחד בארץ מיוחסים לישראל אביהם, ולא יהיה לו לעשו כבוד יותר מיעקב שיחשבו בניו כל אחד אומה אחת אדרבה הוא הקטן שבכל האומות הוא קטן מאחיו יעקב שלקח ממנו הבכורה, וקטן מכל הגויים כי הוא האחרון שיצא להיות אומה בעולם, כי קודם היו שבעים אומות בני נח ואח"כ עמון ומואב ואח"כ ישמעאל ואח"כ יעקב ועשו, ולכן אמר הכתוב (עובדיה א') הנה קטן נתתיך בגויים בזוי אתה מאד, כי אם לא היה מוכר הבכורה לא היה הוא האחרון שבאומות אלא יעקב, ואחר שמכר הבכורה נעשה קטן בכל האומות כי הוא האחרון שבכולן, ובזוי הוא מאד בבחירותו הרע לעשות לבזות את הבכורה כדכתיב: ויבז עשו את הבכורה, ולהיותו קטן בגויים.

ונחזור לעניין כי על אלו השלושה אומות ישמעאל ועשו ובני לוט היה המעטת הפרים, ממה שהיו בכל ראשי החדשים ב' פרים, נתמעט פר אחד בר"ה וביוה"כ ובשמיני חג עצרת, והיה המעטת האומות בשם פרים כי כן נקראו האומות הנ"ל כדכתיב: (תהלים כ"ב) סבבוני פרים רבים על שהם עזים כשור פר מקרין מפריס, וישראל נקראו צאן (יחזקאל

ל"ד) ואתן צאני וגו' כי הם קטני מיני הבהמות והם נוחים ונכנעים לעבוד עבודת ה' יתברך מה שאין אומות אלו עושים, וע"ז דרשו ראה ויתר גויים.

ועניין תוספת השני אילים בכל יום בימי הסוכות במקום איל א' בר"ח ובמועדים היה להורות על תוספת מעלת ישראל, כי כמו שהע' אומות נתמעטו בפרי החג כן ירבה וכן יפרוץ אומה הישראלית הנקראים בני אילים כדכתיב: הבו לה' בני אילים, והיה התוספת כפלים בכל יום תמיד.

ואם נמנה כל קרבנות צבור בכל שנה והם פרים קט"ו, שעירים ל"ג, אילים ל"ז, כבשים אלף ק"ג, כללם ארפ"ח וסימן אשר שתה אפר"ח יה אל מזבחותיך וגו' פרים קט"ו שעירים ל"ג אילים ל"ז כבשים אלף ק"ג הם אלף רפ"ח.

שער היסודות פרק סד [הסודות בסיפורי התורה]

(חתימת המאמר)

כתב **הרמב"ן** ז"ל בהקדמת פירוש התורה כי יש לנו בקבלה כי כל התורה מבראשית עד לעיני כל ישראל מפי הגבורה, הקב"ה אומר למשה והוא כותב על הספר בדיו וכו', ונראה כי מקודם בריאת העולם אלפים שנה הייתה סדורה לפניו ככה.

ויש לספק בזה כי גם כי כל הספורים שבתורה כמו אלופי עשו ושעיר והמלכים וכיוצא באלו נראים שהם דברי חול, יש לומר כי יש בהם סוד כיון שנאמרו מפי הגבורה למשה רבנו עליו השלום, אבל מה שכתוב בתורה בשם אומרם כמו מה שאמר הנחש לאשה ותשובתה לו, ואמירת קין להבל ולמך לנשיו, ואמירת דור הפלגה איש אל אחיו, ואמירת מלך סדום ואנשי סדום ללוט איה האנשים אשר באו אליך הלילה הוציאם אלינו ונדעה אותם, ותשובת לוט אליהם הנה נא לי שתי בנות וגו'. וכיוצא באמירות אלו הרבה שכתובים בתורה מפי אנשים בני בלי שם, כולם דברי חול הם וקצתם דברי נבלות ואין שום קדושה חלה בהם, ואיך נאמר שנאמרו מפי הגבורה וקודם בריאת העולם מה שראינו אח"כ בתורה שנאמר מפי אנשים קצתם ריקים, ושיהיה קדושת אמירות אלו כקדושת אנכי ה', ושיהיה החיסרון והיתרון והדבוק פוסל בהם בספר תורה, ואנחנו לא נדע אם אמרום אומרם בחסרון ויתרון או בלעגי שפה ולשון אחרת בלתי לשוננו הקדוש אמרום.

ולישוב ספק זה הארוך וכולל בכל חמישה חומשי תורה נקדים הקדמה, כי סיפורי תורתנו התמימה אינם כסיפורי דברי הימים של האומות, כי גם שרוב מספריהם משתדלים לספר דברי אמת אי אפשר שלא יטו בקצת מן האמת בפרט בספורים שקדמו לזמנם ולא ידעו אמתתם כי אם ע"פ השמועה, הוא קרוב לטעות מפה אל פה במהות העניינים או בסדרן או בשינוי המלות שנאמרו, וסיפורי תורתנו התמימה אינם כן, אלא כולם מכוונים ואמתיים בלי שום שינוי כשאר מצוות התורה שלא ייפול בהם שינוי ולא גרעון ותוספת, וזה א"א אלא מפי הגבורה, כי אפילו משה רבנו עליו השלום אם לא מפי הגבורה מאין ידע מה

שאמר הנחש לחווה ומה שהשיבה היא לו ומה שאמר אנשי סדום ללוט ומה שהשיב הוא אליהם, כי אפילו שנאמר שהיה מקובל משה רבנו פה אל פה מעמרם ועמרם מקהת ולוי עד אברהם ממה שאמרו סדום ללוט ותשובתו אליהם ועד אדם הראשון ממה שאמר הנחש לאשה ותשובתה ומה שאמר למך לנשיו.

עדיין יש ספק ממה נתאמת אברהם בלבו בדברי לוט שאמרו לו אנשי סדום איה האנשים אשר באו וגו' ותשובתו אליהם ושמא שינה באיזה דבר, ומי יאמר שראה אברהם עוד את לוט אחר שלקחוהו בכלל רכוש סדום ועמורה והשיב הוא את כל הרכוש וגו', וגם את לוט בן אחיו ורכושו השיב וגם את הנשים וגו' וכשאמר לו מלך סדום תן לי הנפש והרכוש קח לך, אמר לו אם מחוט ועד שרוך נעל וגו', וחזר לוט וביתו עם מלך סדום לסדום כמו שראינו שנמצא שם בעת ההפיכה ולא ראהו עוד לשיספר לו מה שאמרו לו אנשי סדום ומה שהוא השיב להם, ואפילו שנאמר שראהו אח"כ וסיפר לו מה שאירע לו או כתב לו בכתב מה שאירע לו עם אנשי סדום, וגמלהו חסד על כי בזכותו ניצול, מה צורך היה לצוות על אלו הדברים שיאמרו לדורות, אפילו היה קים לו בגויה שלא היה משנה ממה שאירע לו.

וכן מה שאירע לחוה עם הנחש בגן עדן ומה שאירע ללמך עם נשיו, מי היה המצווה שיאמר לו לדורות, ואולם אחד מן העשרה דורות עד נח או מעשרה דורות שמנח ועד אברהם שינה בדברים שעברו בין הנחש והאשה, ולא היה יכול משה רבנו לכתוב קבלת דברים אלו מפה אל פה וכיוצא בהם, כי אם מפי הגבורה שיודע העתידות באמיתות וכמו שאמר עדות ה' נאמנה, כי כל מה שנכתב בתורה מספורים אלו שהם כעין עדות אין בהם שום ספק כי הם מפי השם ברוך הוא.

וגם כל זה הספק במקומו עומד למה הוצרך האל יתברך לכתוב דברים של חול כאלו בתורה, אע"פ שידע כי לעתיד בבריאת העולם יאמרו מה שאמר בה, כמה דברים אחרים נאמרו מפי כל בני הדורות מאדם עד משה רבנו עליו השלום ולא נכתבו בתורה, ואפילו נמצא להם איזה צורך ליכתב מה קדושה יש בהם אחר שנאמרו בפועל מפי אנשים שלא כוונו באמירתם אלא פשט והבנת אותם הדברים שהם דברי חול וקצתם דברי נבלות, ומה קדושה חלה עליהם שיהיו שווים בקדושתם וכתיבתם בספר תורה למצוות התורה ולעשרת הדברות.

וכדי להקל מעט משא ספק זה הארוך בכמה אמירות שנכתבו בתורה קודם הווייתם ושהם דברי חול, גם הסיפורים שנכתבו בתורה מה שלא היה ולא נברא עדיין, הוא דבר מתמיה, ולזה אומר כי מה שהוא מקובל אצלנו כי התורה קדמה לעולם אלפים שנה, זהו עשרת הדברים שניתנו למשה בסיני ביום מתן תורה, כי הם הנקראים תורה סתם, כי בהם

נכללים כל תרי"ג מצוות ובקבלתם הרי הוא כמו שקיבלו כל התורה כולה הנכללת בהם, וכן נראה מפשטי המאמרים שאמרו על זה בריך רחמנא דיהב אוריין תליתאי ביום תליתאי ע"י תליתאי בירח תליתאי.

נראה כי נתינת עשרת הדברות היא נתינת התורה, וכן מה שאמר מלמד שכפה עליהם ההר כגיגית אם אתם מקבלים את התורה מוטב וכו', וכן כשעלה משה למרום וכו' אמרו לפניו חמדה גנוזה מששת ימי בראשית תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם אתה מבקש ליתנה וכו', ואמר לו הקב"ה החזר להם תשובה וכו', אמר רבש"ע תורה שנתת לי מה כתיב בה אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים, אמר להם למצרים ירדתם לפרעה נשתעבדתם תורה מה תהא לכם, שוב מה כתיב בה לא יהיה לך אלוהים אחרים בין עמים אתם שרויים העובדים ע"ז וכו', זכור את יום השבת מלאכה אתם עושים, לא תישא משא ומתן יש ביניכם וכו', כבד כבוד אב ואם יש לכם, לא תרצח לא תנאף לא תגנוב קנאה יש ביניכם יצר הרע יש לכם, מיד הודו לו להקב"ה ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ ואילו תנה הודך על שמים לא קאמר, הרי שהחמדה הגנוזה מקודם בריאת העולם היא עשרת הדברות לבד, ועל זה השיב תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה, אנכי, לא יהיה לך, שבת, לא תשא, כבוד אב ואם, לא תרצח וגו'.

וכן מה שאמר בא שטן ואמר לפניו רבש"ע תורה היכן היא נתתיה לארץ וכו', נראה כי בנתינת עשרת הדברות הייתה התורה נתונה בארץ כי היא הייתה התורה שהייתה בשמים מקודם בריאת העולם ועליה השטין השטן, כי שאר המצוות עדיין לא ניתנו למשה מפי הגבורה שיאמר לישראל אלא אח"כ היו אומרים לו והוא היה מלמדם לישראל, גם הסיפורים לא נאמרו למשה מפי הגבורה אלא אחר שהיו ועברו, וכמו שכתוב ואל משה אמר עלה אל ה' וגו', וכתב **רש"י** ז"ל:

> פרשה זו מקומה קודם עשרת הדברות בד' בסיון ויבוא משה ויספר בו ביום את כל דברי ה' מצוות פרישה והגבלה, ואת כל המשפטים ז' מצוות שנצטוו בני נח ושבת וכבוד אב ואם ופרה אדומה ודינים שניתנו לו במרה, ויכתוב משה מבראשית ועד מתן תורה ע"כ.

כי כל מה שאירע מבריאת עולם עד עתה מה שנברא בכל יום ויצירת אדם וחוה, ומה שאירע עם הנחש הכול כמו שכתוב מבראשית עד מתן תורה נאמר למשה מפי הגבורה והוא כותב על ספר בדיו. נמצא כי כל מה שכתוב בתורה מן הדברים שאירעו בבריאת עולם ואחריו לא נכתבו אלא אחר שהיו בפועל, כי איך יהיה כתוב לפניו אלפים שנה קודם בריאת העולם בראשית ברא אלוהים ועדיין לא נברא, וחטא אדם וחוה ונחש ועונשם ועדיין לא נבראו לא יכון לנגד עיניו לכתוב דבר דמיחזי כשקרא, אע"פ שכל העתידות גלויות לפניו

והיה יודע שאירע כך כמו שהיה כותב, לא כתבם עד שהיו ועד שנאמרו בפועל, ללמד לנו שלא נקדים פ"ה לעי"ן.
וגם משה ע"ה לא כתבם מעצמו בקבלתו אותה מפה אל פה עד אברהם ועד נח ואדם הראשון, כי לא יסמוך על קבלתו מכמה דורות שמא שינה אחד מהם, ואפילו נתאמת לו בבירור לא היה כותב בתורה דברים שלא נצטווה כל שכן דברים של חול, אלא ודאי הכול מפי הגבורה אחר שהיה כל דבר ואחר שנאמר כל דבר בפועל נכתב.

ומה שאמרו שהתורה נבראת אלפים שנה קודם בריאת העולם הוא על עשרת הדברות כי בם נכללו כל תרי"ג מצוות כמו שכתב **רש"י** בפ' משפטים, ומשה כתב מפי הגבורה מבראשית עד מתן תורה, והתורה עצמה עיקרה שהיא עשרת הדברות לבד הוא שבאו כתובים על הלוחות ומשם העתיקם משה על ספר אחר שכתב מבראשית עד עשרת הדברות, ומשם והלאה היה מדבר אל משה באוהל מועד, כמו שכתוב ומשה יקח את האהל והיה כצאת משה וגו' ודבר ה' אל משה פנים וגו', וכתיב אחר כך ויאמר ה' אל משה כתב לך את הדברים האלה, והוא כל מה שנאמר לו אחר מתן תורה כמו שאמר שמר לך את אשר אנכי מצווך ויהי שם עם ה' ארבעים יום וגו' ויכתוב וגו' על הלוחות וגו', ויהי ברדת משה מן ההר כשהביא לוחות אחרונות ביוה"כ וירא אהרן וכל זקני בני ישראל את משה והנה קרן וגו' וידבר משה אליהם שליחותו של מקום, ולשון הווה הוא כל העניין הזה, ואח"כ נגשו אחר שלמד לזקנים חוזר ומלמד הפרשה לכל ישראל וכותב כל מה שנאמר לו מפי הגבורה בסיני ומדבר סיני ובערבות מואב עד לעיני כל ישראל.

ובזה הוקל מעט כובד משא הספק למה נכתב בתורה כל מה שאינו מצווה מתרי"ג מצוות, כי לא נכתבו מאז אלא אח"כ שניתנו י' הדברות ציוה ה' יתברך למשה רבנו עליו השלום יכתוב מפיו כל מה שנראה לו יתברך היות סיוע וחיזוק לאמונת התורה שהיא עשרת הדברות ותשלום תרי"ג מצוות הנכללות בהם, ויש בהם טוב טעם ודעת בכל מה שנכתב בסיפורים אלו כמו שכתבו רז"ל במדרש וכמו שיתבאר. אלא שצריך לתת טעם לכל אלו האמירות שנאמרו בתורה בשם אומרם, אשר יש מהם אמירות שלא נתכוון בם האומר אלא מה שמורה פשטן לבד, והם דברי חול מפי חול והדיוט ולא יתכן שיחול בהם קדושה כקדושת התורה.

ועל זה נאמר, כי לא לבד כיון האל יתברך בנתינת התורה להיישירנו במצוותיו לשנזכה לעולם הבא, אלא ג"כ להורות לנו הנהגתו יתברך בבריאת העולם בחכמה נפלאה, וכמו שהוא מתנהג עם בריותיו ביושר וחסד ורחמים ומשגיח בהם השגחה גמורה לגמול חסד לטובתם ולהיפרע מן הרשעים, אשר כל פרטי עניינים אלו נלמד מסיפורי התורה, והם מחזיקי מצוות התורה ותומכיה בתתם אמונה שלימה בלב העובדים לאל יתברך, להחזיק

באמונתם הישרה הנלמדת מספורי התורה בבריאת העולם, ובמה שקרה בו אחר כך עד זמן נתינת התורה בהשגחתו יתברך על עולמו, וכך נלמד מהם ג"כ מידות ישרות שיבור לו האדם, כי לא לבד במעשה המצוות ישתלם האדם כי אם ג"כ במידות הטובות והישרות הנלמדות מן התורה וסיפוריה, כמו שיש קדושה בתורה במצוותיה וחוקותיה, כן יש קדושה בה בספורים שנלמדים מהם מעלות האל יתברך והנהגתו בברואיו בהשגחתו הטובה והישרה, וגם במידות והנהגות הטובות הנלמדות ממנה יש בהן קדושה, כי הן סיבה להביא את האדם לקיום התורה והמצוות, כמאמר התנא אם אין דרך ארץ אין תורה. ותמצא בכל פסוקי התורה שהן כמו ספור מדרשים לחז"ל בגמרא ובמדרשים, שיש בכל פסוק תועלת אמונה או מדה טובה, מלבד **מדרש הנעלם** וסודות נפלאים שנרמזו בספורים.

ונחזור אל פרטי האמירות אשר כמאמר פשטן הן דרך חול, ואף כי היום יקדשו בכל מה שיאמר עליהם. והנה המאמר הראשון מפי הדיוט הוא מאמר הנחש לאשה אף כי אמר אלוהים, נלמד ממנו אין טוענין למסית וכל המוסיף גורע, וגם דרך כלל נכתב עניין הנחש והאשה להורות כי עולם חסד יבנה, כי מיום ראשון חטא אדם שעבר על מה שצווה בו ביום ועם כל זה העביר האל יתברך חטאתו ולא מת ביום ההוא, ולהיות ששלושתם נחש ואדם וחוה בריאות ראשונות שנבראו בעולם ע"י יתברך נענשו הם וגם כל היוצא מהם, הנחש על גחונך תלך ועפר וגו' לא לבד הוא אלא כל הנחשים הנולדים ממנו ער סוף העולם, וכן עונשי חוה ואדם נמשכה קללתם בעיצבון תלדי בנים וגו', ארורה האדמה וגו' בעיצבון תאכלנה, בזיעת אפך תאכל לחם, לנשים הבאות אחריה שתלדנה בעיצבון וגו' לאנשים ולנשים שבאות ממנו ג"כ שבעיצבון תאכלנה וקוץ ודרדר וגו', כי הנשים חל עליהם חוב קללת חוה וחוב קללת אדם כי משניהם נוצרו.

ולהיות חטא זה עצום כי הוזהר מפי האל יתברך ובו ביום עבר עליו, נכללו דורותיו אנשים ונשים בקללותיו, מה שאין דרך האל יתברך לפקוד עוון אבות על בנים כשאינם אוחזים מעשה אבות, וחוה מפני שהיא עצמה לא הוזהרה על זה ועיקר עונשה היה על שהחטיאה את בעלה לא חלו קללותיה על הנשים הכשרות, כמו שאמר חז"ל נשים צדקניות לא היו בפתקה של חוה, וגם כי הנחש אינו בן שכר ועונש, עם כל זה נענש כמו שהעניש הקב"ה לבהמה שנכשל בה שום אדם, ואמר ואת הבהמה תהרוגו שלא יאמרו עליה פלוני נכשל על ידה, וכן היה נענש נחש שנשתנה ממה שנוצר קודם שנענש על גחונך וגו', והרי אינו כמו שהיה קודם ולא יאמרו עתה על הנחש זה, שאדם הראשון נכשל על ידו שאינו בדמותו ובצלמו של ראשון, וכיון שהסכים האל יתברך לכתוב עניין זה בתורה ונאמר מפיו יתברך אל משה רבנו שיכתוב זה העניין שנלמדים ממנו כמה ענייינים, נתקודש ג"כ מפי האל

יתברך שהוציא הדברים מפיו יתברך ומשה כותב על ספר בדיו, וכן ויאמר קין אל הבל אחיו יש בו מדרשים.

וראה האל יתברך להעלות על ספר עניין הריגת קין להבל שנמשך מעניין הקרבנות שהקריבו לה', וכיון שנאמר מפיו יתברך למשה שיכתוב חלה עליו קדושה, וכן דברי למך לנשיו יש מדרש וחידוש באמירתו ותשובתו לו, ונתקדשו אלו הכתובים באמירתו לו יתברך, וכן עניין דור המבול וסדום ועמורה הוצרך ליכתב בתורה, ללמד כי לא לחנם נמחה כל היקום אלא בחטאתם, ודור הפלגה הפיצם האל יתברך על אשר יזמו לעשות ונהפכו הערים על זעקתם הבאה אליו, והכול אזהרה לדורות הבאים שלא יעשו כמעשיהם, עם מה שיש תועלות בפשטי הכתובים ומה שנדרש בהם ונתחדשו באמירתו יתברך למשה שיכתבם מפיו כמו שנזכר. ואם תסתכל תמצא ותראה כי רוב מדרשי חז"ל הם על ספר בראשית שכולו סיפורים ועל ספר ואלה שמות שרובו סיפורים, והמדרשות שבשאר הספרים רובם הם על מיעוט הסיפורים שבהם ולא על הדינים, וכן בספר הזוהר רוב הסודות שנתגלו בו הם על כתובי הסיפורים, המורה כי לא לפשט הכתובים כמשמעם נכתבו כי אם גם כן למדרשים ולסודות הנרמזים בהם, וכן שמות הקודש היוצאים מפסוקים ידועים רובם בסיפורים, כמו שם בן מ"ב היוצא מבראשית עד בי"ת של ובהו, ושם של ע"ב מג' פסוקים ויסע ויבא ויט, ופסוקים מסוגלים להימלט מצרות ויוצאים מהם שמות ידועים כמו ואת האנשים אשר פתח הבית וגו', ויאמר אליהם ישראל אביהם, אשר כל זה מורה כי יש קדושה רבה בכל הספורים והאמירות, אפילו שנאמרו בפועל קצתם מפי הדיוטות ידע האל יתברך כי היה צורך בעניינים ההם לכותבם בתורה ושם בפיהם תיבות ומלות שיש בהם רמזים, והם לא ידעו אלא עניין האמירה לבד במה שהייתה כוונתם לבד. ואפשר ג"כ כי הם אמרום בלשון אחר או תיבות אחרות, והאל יתברך שמר כוונתם באמיר' וסידר בתורה תיבות אחרות באמירה ההיא אשר יש בהם רמזים וסודות.

ומפני שגדלנו על אמונה, שכל התורה כולה מבראשית עד לעיני כל ישראל הייתה גנוזה וברואה מקודם בריאת העולם, וכן יש בידינו קבלה של אמת כמו שאמר **הרמב"ן** ז"ל כי כל התורה כולה שמותיו של הקב"ה, שהתיבות מתחלקות לתיבות אחרות, ועל זה ספר תורה שחסר או הוסיף אות אחת אפילו שמשמעות התיבה במקומה הוא פסול. וכתב עוד שנראה שהתורה הכתובה באש שחורה על גבי אש לבנה כעניין הזה הייתה כתובה רצופה בלי הפסק תיבות, והיה אפשר קריאתה ע"ד השמות וקריאתה ג"כ על דרך קריאתנו התורה והמצווה, וניתנה למשה רבנו על דרך קריאת המצווה ונמסר לו על פה קריאתה בשמות וכו', כפי השימוש לבעלי הקבלה, שנראה מכל זה שהתורה שנבראת אלפים שנה קודם בריאת העולם היא מבראשית עד לעיני כל ישראל.

וכן בכמה מקומות נכתב לשון תורה, בתורה ונביאים וכתובים שמשמעם מבראשית עד לעיני כל ישראל, כמו ויהי ככלות משה לכתוב את דברי התורה הזאת על ספר עד תומם, לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה', שמשמעות תורה זו הוא לעיקר על כל התורה מראש ועד סוף, וכן כל הנביאים שהזכירו תורת משה הוא על כל התורה, וכן בכתובים. ועל זה אני חוזר לעיקר קבלתנו זאת שכולה הייתה ברואה מקדם, וכל הראיות שהבאנו למעלה על כי המשמעות הוא על עשרת הדברות הוא מפני שלא ניתנו אז במעמד כל ישראל אלא עשרת הדברות, ושאר התורה הכתובה לפניו מאז הי' אומר ומלמד למשה, ואח"כ בסוף העתיקה כולה מפי הגבורה כמו שהייתה כתובה מקודם לפניו, ועל כי התורה כולה היא נכללת בי' הדברות נקראו הם על שם תורה סתם.

ועם כ"ז יתיישב הספק כעין מה שנתיישב באמרנו כי התורה שנבראת קודם בריאת העולם לא הייתה אלא י' דברות שמהם נשתלשלה כל התורה כולה, ונאמר כי כשנבראת כל התורה מבראשית עד לעיני כל ישראל אלפים שנה קודם בריאת העולם, ידע האל כי הנחש שיברא לסוף אלפים שנה יאמר לחוה מה שאמר, ולמך לנשיו מה שאמר, ודור הפלגה ואנשי סדום ואבימלך וכל כיוצא באלו האמירות ראה ה' יתברך מקדם שיאמרו ושיש תועלת להזכירם בתורה כמו שכתוב למעלה, כי הוא שם הדבר בפיהם והם לא ידעו אלא פשט הדברים שאמרו, אבל יש בהם תועלות לפי מה שחשב האל יתברך, מלבד הסודות של שמות ההוי"ה, וכל שכן בסיפורי התורה שראה האל יתברך מה שיקרה מבריאת העולם עד נתינת התורה ומאז כתבם בתורה, מפני שידע הוא שהיה בו תועלת ליסוד התורה והמידות הטובות להיישיר האנשים ללמוד התורה וקיום מצוותיה, מלבד סודות גדולות שיש בהם מצד השמות הקדושים כמו שנזכר.

ואל כל זה כיון דוד המלך עליו השלום באלו הפסוקים שפתח בהם:
תורת ה' תמימה משיבת נפש, כי הזכיר שם ההוי"ה ששה פעמים על כללות התורה ופרטיה, כי היא מה' יתברך מקודם בריאת העולם הנברא בו' ימים, כדכתיב: (משלי ח') ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז, ושבח את התורה שהיא תמימה שאין בה גרעון ולא תוספת, כי התוספת הוא גרעון בחוקה, שנראה שאם לא היו מוסיפים התוספת ההיא לא הייתה שלימה, ומפני שהיא שלימה ותמימה אמר שהיא משיבת נפש, כי הנפש אין בה גרעון ולא תוספת כמו הגוף שנברא לפעמים בגרעון אבר ולפעמים בתוספת אבר, ואחר הבריאה גם כן יארע לפעמים בגוף גרעון או תוספת, מה שאין כן בנפש האדם שנבראת שלימה ותמימה, וכן היא עומדת בגוף כמו שנבראת, וכן יש לה השארות לחזור אל המקום אשר ממנו חוצבה, וזהו הנראה באומרו משיבת נפש שהתורה משיבה את הנפש אל מקומה בהיותה דומה לה כמו שאמר לעיל.

ואמר **עדות ה' נאמנה מחכימת פתי,** כי העדויות הכתובים בתורה מהאל יתברך בסיפורים שהזכיר בתורה כולם הם אמתיים ונאמנים, ומפני שאמר שלמה המלך עליו השלום פתי יאמין לכל דבר אם אמת אם לאו, אמר כי העדויות מן הדברים הכתובים בתורה הם אמתיים שהם מחכימים הפתי המאמין לכל דבר, ובעדויות התורה האמתיים יתחכם שלא יאמין כי אם האמת.

פקודי ה' ישרים משמחי לב, לשון פקודים על המצוות לא נזכר בתורה כי אם תורה ומצוות חוקים ומשפטים ועדות, ובהם נכלל כל פרטי מצוות התורה, ודוד המלך עליו השלום חידש מלה זאת במצוות כ"ה פעמים, ביושר בשמירה בנצירה באהבה וכדומה להם ולא נודע על איזה מצוות הוא רומז.

וראיתי באחד מן המקומות שהזכיר פקודים שאמר (תהלים קי"ט) אתה ציוית פקודיך לשמור מאד, ודקדקתי בפסוקי התורה באיזה מקום הפקיד על הפקודים לשמור מאד, ומצאתי הכתוב שאמר הישמר בנגע צרעת לשמור מאד ולעשות, וחשבתי כי על עניין הנגעים חידש דוד המלך עליו השלום מלת פקודי על קצת מצוות, אלא שאינו צודק בהן לומר שהן משמחי לב, גם שלא נקראו מצוות נגעים פקודים, ודקדקתי עוד ומצאתי מה שאמר על מעמד הר סיני (דברים ד') ונשמרתם מאד לנפשותיכם וגו', וכתוב גם כן למעלה מזה רק הישמר לך ושמור נפשך מאד וגו', שאפשר שלאלו הכתובים רמז דוד המלך עליו השלום באומרו אתה ציוית פקודיך לשמור מאד, והיא שמירת עשרת הדברות ושלא ראו שום תמונה ביום דבר וגו', כי אלו הפקודים ישרים ומשמחי לב הם, ישרים כי צדיק וישר הוא, ומשמחי לב כי הפונים אחרי אלוהים אחרים הם בעצבת לב, כשקוראים לא יענום ויקללו במלכם ובאלוהיהם, אבל יראי ה' ואוהבי שמו הם שמחים וטובי לב כי טרם יקראו הם הוא יענם, וקראם דוד המלך עליו השלום פקודים שלשון זה אזהרה יותר מלשון צווי להיותם מורים על צווי י' הדברות, ומפני שהיה הוא מלך רצה לקבל עליו עול מלכות שמים שלימה בלשון המורה חוזק יותר מלשון צווי.

מצוות ה' ברה מאירת עיניים, כל עשה ולא תעשה שכללם תרי"ג נקראים מצוות, אלא שיש מהם שעם היותם מצוות נקראים ג"כ חוקים לאיזה סוד וטעם שאינו ברור לכל, והוזהרנו להאמין אע"פ שלא יהיו קרובים כל כך לשכלנו, וכן יש מהם נקראים ג"כ משפטים, כי אותם המצוות יש בהן עניין משפט ובמשפט ייפול הפרש בין הסברות, והוזהרנו על המשפט המקובל בתורתנו הקדושה כי הוא הישר והטוב, כדכתיב: כי מי גוי גדול וגו' אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים ככל התורה הזאת וגו', ויש מצוות שנקראים ג"כ עדות, ובעדות ייפול גם כן איזה ספק לבלתי מאמינים, ולכן הוזהרנו עליו בלשון עדות שהוא אמת, וכמו שאמר עדות ה' נאמנה, וכן הפקודים הם המצוות אלא שיש להיזהר בהן יותר כמו שכתבתי, אבל המצווה שאין בה חק ומשפט היא פשוטה וברה בלי שום פקפוק, והיא מאירת עיניים להבין ולהשכיל ולהאמין שאר המצוות שיש בהן חק ומשפט וכיוצא בהם.

יראת ה' טהורה עומדת לעד, הוא רמז לדברים המסורים ללב שכתוב בהן ויראת מאלוהיך, כי למי שמרמה או מאנה האדם אינו יודע ואינו מכיר חברו באונאתו ואינו תובע ממנו דבר, אבל האל יתברך שיודע הדברים המסורים ללב הוא עתיד לנקום ממנו מאריך אפיה וגבי דיליה, וזהו שאמר עומדת לעד.

משפטי ה' אמת צדקו יחדו, מלת אמת לא תיפול אלא על מציאות דבר אם הוא כך אמת אם לאו שקר, אבל במשפטים לא ייפול בהם אלא מלת צדק או עול כמו שכתוב משפטים צדיקים, וכתיב לא תעשו עול במשפט, וא"כ מה שכתוב משפטי ה' אמת, הכוונה כי המשפטים בפרט דיני ממונות אין לך מקצוע גדול בתורה כמותם, כי אין קץ לדברים שיקרו בין האנשים, ובתורה אינם כתובים אלא כללים ברמז וצריכים רובם לתורה שבע"פ, ועל זה יסתפקו בהם, וגם כי כל חכם יכול לדון מפי הסברא קרוב לשכל ויכוון אל האמת, וכעניין שלמה המלך ע"ה שביקש לדון בלי עדים, ולכן אמר משפטי ה' אמת, כי לא תסתפק אם הם מצווה או הם בדויים מחכמים עפ"י הסברא, כי אמת הוא שהם מאת ה' יתברך מקובלים כמו שהם מסיני, וזהו משפטי ה' אמת, ואמר צדקו יחדו כי אחר שהוא אמת שהם מן ה' הם צודקים יחדו, כי כל הדינים יש להם יחס ועיקר אלו עם אלו על פי העיקרים היעודים בתורה, כי הדינים הבדויים על פי הסברא כל אחד יש לו יסוד או עיקר בפני עצמו כפי חילוק הסברות, מה שאין כן במשפטי ה' שהם מצדו והם צודקים ביחד, כולם הולכים ונמשכים על עיקרים ידועים מוסכמים על פי הקבלה, אין ביניהם הפוך וקושי מזה לזה כלל.

תם ונשלם